

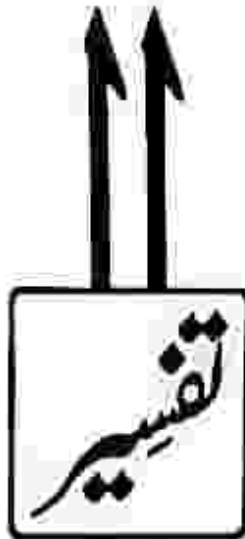

حکمت القرآن

تأليف
فضيلة الشيخ ابو محمد امين الله البشاوي
حفظه الله تعالى

جمع وترتيب : ابو زهير سيف الله

المكتبة المحمدية
ميسكن ماركتناكسج - بشار
Mob: 0301-8828402

حکمت القرآن

۶

بالی

فضیلہ شیخ ابو محمد امین اللہ البشاوی

حفظہ اللہ تعالیٰ

جمع و ترتیب: ابو زہرہ سیف اللہ

المکتبۃ المدینہ

موبائل: 9991-8828402 پشاور

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آیاتها (۱۲۹)

(٩) سورة التوبة مدنية (١١٣)

رکوعاتها (۱۶)

سورة التوبه مدنی ۵۰، پدمے کنیں یو سہل نہہ ویشٹ آیتونہ او شپارس رکوع دی۔

تفسير سورة التوبة

دلته دمخکنو سورتونو په شان یو خو بحثونه دي

اول بحث : نومونہ: بعض مفسرینو ددے خوارلس نومونہ بیان کړیدی، په هغه کښ زیات مشهور دا دی : ۱- «التوبه» ۲- «براءة» ځکه ددے سورت په ابتداء کښ د مشرکانو نه د براءت (یعنی دبیزاری) اعلان شویدے۔ او دا دوه ئے خپل اصلی نومونه دی او باقی نومونه ئے ددے د مضامینو صفات دی۔

۳۔ الْمُقَشَّقَةُ۔ یعنی د منافقت نہ خلاصونکے سورت۔

۴۔ الْمُبْعَرَة / یا (الْبُعْرَة) د منافقانو احوال نے راپور تہ کریدی۔

۵۔ الْفَاضِلَةُ۔ منافقان نے شرمولی دی۔ اودا نوم د عمر فاروق او ابن عباس ؓ نہ نقل دیے۔

۶- سُورَةُ الْعَذَابِ - (د کافرانو عذاب یعنی قتل او نیول پکېښ ذکر دی) دانوم د حذیفه رضی الله عنه

نہ نقل دے (ابن عاشور)۔ ۷۔ الْمُخْزِیَّة۔ شرمونکے۔ ۸۔ الْمُثِیْرَةُ۔ (راپورتہ کونکے سورت)۔

۹۔ سُورَةُ الْبَحُوثِ (لکہ صُبُوں) تلاش کونکے سورت۔ (داد ابو ایوب انصاری او مقداد بن الاسود نہ نقل دیے)۔ ۱۰۔ الْمُنفِرَةُ ۱۱۔ الْمُعْبَرَةُ۔ حُک کہ دیے سورت د منافقانو د زبونو تلاش

۱۲۔ الْمُنْكَلَّة (سزا اور کوئی)۔ ۱۳۔ الْمَشْرُودَةُ (شرونی)

۱۴۔ اَلْمُدْمِدَّة۔ (ہلاکونکے) اودھے سورت ہم منافقانو ته سزا بیان کرے، او هغوی نے

۱۵- د حسن بصری نہ ددے نوم (الْحَافِرَةُ) نقل دے یعنی د منافقانوز پر ونہ نے کنستلی

دا نومونه صاحب المنار او ابن عاشور او بعض قرطبي وغيره ذکر کړېدی. (التحریر والتنویر ۶/۱۰ والمنار ۱۳۲/۱۰)

دویم بحث: بسم الله نه لیکل

د دې سورت په اول کښ بسم الله نه ده لیکلې شوې؟ وجه دا ده چې د دې سره نه ده نازل شوې او رسول الله ﷺ ته نه د لیکلو حکم نه وو شوې پدې وجه صحابه کرامو او روستنو علماء کرامو دا نه ده لیکلې.

او د دې نه نازلولو حکمة څه ده؟ نو حافظ ابن مردويه د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت کړېدې چې ما د علی بن ابی طالب رضی الله عنه نه تپوس وکړو: د سورت براء په ابتداء کښ بسم الله ولې نه ده لیکلې شوې؟ نو هغه وویل چې په بسم الله کښ د الله د طرف نه امان (او رحمت) ده، او دا سورت د مشرکانو او کافرانو په خلاف اعلان جنگ ده (او په دوی باندې د عذابونو نازلیدو ذکر ده او د دوی د عهدونو د ماتولو اعلان ده).

امام مبرّد وغیره وائی چې دا د عربو د عادت او دستور مطابق نه ده لیکلې شوې ځکه چې په عربو کښ دا دستور وو چې کله به یو قبیلې د بلې قبیلې سره د شوې مخکنې لوظ او معاهدې ماتول غوختل نو مخالف قبیلې به چې د هغې په باره کښ کوم خط لیکلو نو د هغې په ابتداء کښ به نه (بِسْمِكَ اللَّهُمَّ) نه لیکلې. پدې وجه کله چې سورت براء ت نازل شو نو رسول الله ﷺ علی رضی الله عنه مکې ته اولېږلو چې دا ولولې او د عربو مشرکانو ته نه واوروې، نو هغه دا بغیر د بسم الله لوستلو نه خلقو ته واورولو. (پدې کښ به اشاره وه چې زمونږ او ستاسو هیڅ عهد او لوظ پاته نه ده). (القرطبي وابن عاشور)

۳- بحث: مناسبتونه

- ۱- مخکښ قوانین د قتال وو نو دلته په قتال باندې امر ده.
- ۲- مخکښ سورت کښ عهود ذکر وو اوس دلته تفصیل د دغه عهود د اول نه بیانوی.
- ۳- مخکښ هم د مشرکانو او اهل کتابو د قتال تفصیل وو او دلته هم تفصیل ده.
- ۴- مخکښ سورت کښ د مسجد حرام نه بندول او دا خبره وه چې دوی د مسجد حرام اهل نه دي نو دلته وائی چې ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يُعْمَرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾ - د مشرکانو نه مساجد جوړول او آبادول قبول نه دی.

۵- د انفال پہ اول کتب د کاملو مؤمنانو صفات بیان شو او بیا ورپسے د کافرو بعض صفات او په آخر د سورت کتب د دواړو فریقینو ترمینځ د ولایت حکم بیان شو نو دے سورت کتب هم بعینه دغه شان کار په ډیرو ځایونو کتب شویده.

۶- مخکې سورت کتب ترغیب و و انفاق فی سبیل الله ته او دلته دا ترغیب په کامله طریقه بیان شویده.

۷- او مخکې مصارف د غنیمتونو بیان شو دلته مصارف د زکاة بیانېږي.

۸- هلته منافقان او (فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ) والا خلك په یو آیت کتب ذکر شو دلته ئه جدا جدا په تفصیل سره ذکر کړیدی. (المنار ۱۰/۱۳۳)

د نزول زمانه

امام بخاری د براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت کړیده چه سورة براء ت آخری سورت دے چه په رسول الله صلی الله علیه و آله باندې نازل شوی. (بخاری: ۴۳۶۴)

موضوع او مقصد د سورت

الْبَرَاءَةُ مِنَ الْكُفَّارِ أَجْمَعِينَ بِقِتَالِهِمْ وَجِهَادِهِمْ - د ټولو کافرانو نه د بیزاری اعلان دے د هغوی سره په قتال او جهاد کولو. بیا قتال به د کومو کافرانو سره کولے شی؟ نو ددے سره ئه انواع الْمُقَاتِلِينَ ذکر کړیدی. او جهاد به د منافقانو او فاسقانو سره کولے شی چه خبرے به ورسره پرېخو دے شی او بیزاری به ترے کیږي.

خلاصه د سورت

په سورت کتب څلور حصے دی، اوله حصه کتب انواع الْمُقَاتِلِينَ وغیره تر (۲۸) آیت پورے بیانېږي یعنی چه قتال به د چا سره کولے شی او چا سره نه؟

بیائے قتال د اهل الكتاب او د هغے علل او وجوهات بیان کړیدی، بیا د (۹۹) آیت پورے بیان د خصال المنافقین دے چه دوی رابنکاره شی او مؤمنان ترے ځان وساتي او د مسلمانانو صفونه صفاشي. بیا د (۹۹) آیت نه تر آخر پورے انواع د مؤمنانو او د منافقانو بعض صفات دپاره د تحذیر (یعنی د مؤمنانو دیره ولودپاره) بیانېږي.

شان نزول د سورت

ددې سورت د آيتونو په بڼه شان سره پوهيدو دپاره هغه تاريخي حقائق او واقعات نظر كښ ساتل پكار دي د كوم د وجه نه چه دا سورت نازل شوي وو.

په رمضان (۸هـ) كښ رسول الله ﷺ مكه فتح كړه، دا د عربو د كورونو نه د شرك او د كفر د خاتمه ابتدائي اعلان وو. دې نه روستو د حنين غزا واقع شوه چه په هغه كښ هوازن قبيلې خپل پوره قوت خرچ كړو او په ابتداء كښ د مسلمانانو د شكست باوجود آخر د هوازن قدمونه اوخویدل او الله تعالى خپل رسول ﷺ او مسلمانانو ته فتح وركړه. د هغه غزا نه روستو د عربو مشركانو موجود قوت ختم شو.

ددې نه مخكښ په جمادى الاولى سنه (۸هـ) كښ د عربو په شمالي علاقه كښ د (مؤته) په مقام كښ د مسلمانانو درې زره فوج د يو لاکه روميانو سره اوجنگيدو او خپله مړانه او بهادري ئې اوخودله او د هغه علاقه د كافرانو او اهل كتابو په نظرونو كښ د اسلام او مسلمانانو رعب او دبده ډير حده پورې ناسته وه. او كله چه درجب سنه (۹هـ) كښ رسول الله ﷺ ډيرش زره فوجيان واخستل او د قيصر مقابلې دپاره شام طرف ته روان شو او په تبوك مقام باندې ئې خيمه اووهله او قيصر د مقابلې كولو نه مخكښ تختيدلې وو، او خواؤشا واره واره د عربو بادشاهان او اميران رسول الله ﷺ ته راغلل او د اسلام اعلان ئې اوكړو. دارنگه نصاراؤ د اسلام د نه قبلولو په صورت كښ د جزې په وركولو رضامندی بنسكاره كړه نو د عربو نقشه بدله شوه او پوره علاقه پوهه شوه چه اوس ددې علاقه نه د شرك خاتمه اوشوه، اوس صرف د اسلام دستوري اعلان باقى دى، او د مدينې كومو منافقانو چه د اسلام په خلاف سازشونه كول هغوى هم پوهه شو چه اوس د هغوى دور ختم شو. دا ټول سورت ددې حالاتو او ظروفو نه گير چاپيره گرځي.

نبى كريم ﷺ په نهم كال د تبوك د غزا نه مخكښ سيدنا ابوبكر صديق ؓ حج ته وليړلو او هغه ئې د حج د موسم امير مقرر كړو. وجه دا وه چه مشركان به حج ته راتلل هغوى لا بند شوي نه وو او په برينده به طوافونه هم كيدل (او ځينې وائي چه مشركانو نسې كړې وه او حج ئې په ذو القعدة كښ كولو نو ځكه ئې ابوبكر مقرر كړو) خطيب شريينى ليكن دا تاريخي خبره ده) پدې كښ الله تعالى د سورة براءت دا اولنى آيتونه نازل كړل نو رسول الله ﷺ د ابوبكر ؓ پسې على ؓ وليړلو چه ته لاړ شه او څلور

اعلانونه وکړه.

هغه چه ورغلو ابوبکر ؓ ورته وفرمايل : امير راغلي که مامور؟، هغه وويل : ماموريم خورسول الله ﷺ فرمايلي دی چه زما د طرفنه به اعلان هغه څوک کوی چه زما په رسته دارو کښ وی (لکه دا د عربو عادت وو چه يو مشر به چاته اعلان کولو نو د خپلو رسته دارو په واسطه به ئه منلو او د بل چا به ئه نه منلو) بيا علي ؓ ددې اعلانو مشري وکړه او د هغه سره ئه نور ملگری هم مقرر کړل لکه ابو هريره ؓ وغيره.

امام احمد د ابو هريره ؓ نه روايت کړيدې چه کله د الله رسول علي بن ابی طالب ؓ مکې والوته د اعلان براءت دپاره اولېرلو نو زه د هغه سره اوم- مونږ به (د حاجيانو په مينځ کښ گرځيدو گرځيدو سره) اعلان کولو.

او هغه څلور اعلانونه دا وو ۱- (أَلَا لَيْحَجَنَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ) د سپ کال نه روستو به هيڅ مشرک حج له نه راځي.

۲- (وَلَا يَطُوفَنَّ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ) د بيت الله نه به بريند سره طواف نه کوی.

۳- دارنگه د چا چه د رسول الله ﷺ سره څه معاهده وی، د څلورو مياشتو نه کمه موده وی يا ورسره وعده نه وی يا وعده وی ليکن هيڅ موده مقرر نه وی نو د هغوی موده به د اوس نه تر څلورو مياشتو پورې باقی وی.

پدې څلورو مياشتو کښ د دوی اختيار دې چه چرته ځی د مسلمانانو علاکو کښ دې وگرځي، څوک به ورته څه نه وائي او ښه فکر دې وکړي،

(د اسلام په باره کښ ئه د فکر دپاره ورته دا موقعه ورکړه) او د څلورو مياشتو نه روستو الله تعالی او د هغه رسول د مشرکانو نه بری دی، نو چرته ئه چه مشرک ليدلو وژنی به ئه ځکه چه اوس اسلامي خلافت قائم شو، مشرکانو ته آزادي ختمه شوه، ځکه چه زمونږ اوستاسو اوس نه معاهده شته او نه صلح او نه جزیه.

نو پدې خبره پوهه شی چه تاسو که هرڅومره پلانونه وتړئ نو اسلام نشی ختمولې نو ښه درله دا ده چه راشی توبه وباسئ او په اسلام کښ داخل شی.

او ددې سره دا خبره ملگری وه چه کومو خلکو سره وعده شویده او د هغوی موده د څلورو مياشتو نه زیاته پاته ده نو هغوی دپاره به هغه وعده پوره کيږي پدې شرط چه د

هغوی د طرفنه کوم خیانت رانشی. (السعدی)

څلورم اعلان دا وو: (لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ)

جنت ته به صرف مسلمان داخل ٿي. (مسند احمد: ۷۹۶۴) وسنده صحيح

يعني ٿوڪ دا دعوه ونڪري چه محمد رسول الله ﷺ خان ته جنتي وائي نو يو يهودي يا نصراني يا مشرك به ووائي چه زه هم جنتي يم. نو پدي سره فضاء او دعوت خرابي نو هر ڪله چه جنت په اسلام باندې موقوف شو نو هو بنيار خلڪ به خپله سوچ ڪوي چه نجات په غير د اسلام نه نشته نو اسلام ته به راځي.

خلاصه:

پدي يو اعلان ڪنې لږ تفصيل وړنو الله پدي اولني آيتونو ڪنې ذكر كړيدي روستو آيتونو ڪنې علل القتال بيانې (كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ) تقريباً شپاړس آيت پورې نه شپاړس علتونه بيان كړيدي او په (مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ) ڪنې جواب د سوال دې چه دوي سره څنگه جنگ كيدې شي چه دوي خو جماعتونه جوړوي، حاجيانو له اوبه او خوراكونه وركوي لكه د ډيرو خلکو دا گمان دې چه قتال به صرف د غليظ كافرو سره وي چه هيڅ خير پكېن نه وي او كه كوم كافران لږ د خير كارونه ڪوي نو هغوي سره به قتال نه وي.

نو الله جواب وركوي چه د شرك او كفر سره دا هيڅ عمل د دوي قبول نه دې او دا مانع د قتال نه دې، بيا ئې كامل ترغيث وركړيدي قتال في سبيل الله ته، بيا ئې مسئله د براءت د مشركانو نه بيان كړيده چه اكر كه ستاسو وړور يا پلار هم وي ترې جدا شي.

بيا ئې په اتو طريقو باندې قتال ته ترغيث وركړيدي او درې وعيدونه ئې په آخر ڪنې بيان كړيدي، بيا ئې واقعه د غزوه حنين راوپريده چه دا جواب د سوال دې او حكم ئې كړيدي چه مشركان به نور مسجد حرام ته نه راپريدي تر (۲۸) آيت پورې.

بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ

اعلان د بيزاري دې د طرفه د الله او در رسول د هغه نه هغه ڪسانو ته چه لوظ كړې تاسو

مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ فَيَسْخَرُوا فِي الْأَرْضِ

(د هغوي سره) د مشركانو نه (او لوظ ئې مات كړيدي). پس اوكړځي په زمكه ڪنې

أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ

څلور مياشتې او پوهه شي چه بيشكه تاسو نه يئ عاجزه ڪونكي الله لره او يقيناً

اللَّهُ مُخْزِي الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾

اللہ تعالیٰ شرمونکے دے کافرانو لرہ۔

تفسیر: بَرَاءَةٌ: دا خبر د مبتداء دے (أَيُّ هَذِهِ بَرَاءَةٌ)۔ دا اعلان د بیزاری دے د الله او د رسول د طرفنه۔ (وَأَصِلَّةً إِلَى الَّذِينَ) چه رسيدونکے دے هغه کسانو ته الخ۔
يا (بَرَاءَةٌ) مبتداء ده او تخصيص نے په صفت (مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ) سره شويده او (إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ) نے خبر دے۔ (خطيب شرييني)

عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ: دروستو استثناء نه معلوم پري چه ددے سره يو قيد مراد دے هغه دا چه (وَقَدْ نَقَضُوا الْعَهْدَ) يعنى الله اور رسول برى دى د هغه مشرکانو نه چه تاسو ورسره لوظونه کړيدى او هغوى مات کړيدى لکه د مکے مشرکانو هغه لوظ مات کړے وو چه د هغه تفصيل مخکين ذکر شو۔ چه هغه لوظ د الله او د رسول په اجازه شوي وو او د مسلمانانو پکين فائده وه ځکه نے (عَاهَدْتُمْ) کين خطاب مسلمانانو ته وکړو۔ (شرييني)
نو هر کله چه مشرکانو لوظ مات کړو نو الله اور رسول به هم د هغوى د لوظ پابند نه وي۔ او پدے کين دا مطلب هم دے چه د تولو مشرکانو نه د الله اور رسول براءت وشو يعنى مشرکان د الله اور رسول والا خلک نه دے۔

فَمَسِيحُوا: يعنى په امن سره په زمکه کين وگرځي چه تاسو ته به څو څه نه وائي، ابو السعود وائي چه سياحه او سَيِّح په زمکه کين هغه گرځيدل دي چه په نرمي او آساني سره وي او د خپلے خوښے مطابق وي۔ (فتح البيان ٦٩/٣ طبع دار الكتب العلمية بيروت)
فِي الْأَرْضِ: يعنى هر ځاي ته تلل درله جائز دي۔

أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ: دا څلور مياشته د (١٠ ذى الحجة) نه شروع دي تر (١٠ ربيع الثاني) پورے۔ ځکه چه دا اعلانونه د اختر په ورځ په مني کين شوي وو۔ او ددے نه څلور عزتمن مياشته مراد نه دي۔

او مطلب د آيت دا دے چه مشرکانو ته وويل شو چه پدے موده کين دے فکر وکړي که غواړي نو اسلام دے راوړي چه د دوى دپاره په هر شان غوره دے، يا که غواړي نو د جزيرة العرب نه دے اوځي۔ او که باقى پاتے کيږي نو دوى به نيولے شي او قتل کولے به شي۔ او دا څلور مياشته مهلت هغه خلقو ته ورکړے شو چه د هغوى سره د معاهدے موده ددے نه کمه وه، ليکن کومو قبيلو چه د رسول الله ﷺ سره د څلورو مياشتو نه زياتے موده دپاره

معاهده ڪري ۽ وه او هغه موده لا تر اوسه باقي وه نو هغوى ته د هغوى پوره موده وركري
شوه لکه چه الله تعالى فرمائي: ﴿فَاتِمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ﴾ (پوره ڪري تاسو هغوى
سره لوظ د هغوى د موده پوري) ابن جرير همدې رائے ته ترجيح وركريده.

وَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ: پدے ڪنن غرض دادے چه دا مهلت د مسلمانانو د ڪمزورتيا په وجه نه
دے وركري شوي بلڪه پدے ڪنن حڪمت دادے چه ڪيدے شي تاسو توبه اوياسي او د زړه
په صدق سره اسلام قبول ڪري، ورنه تاسو هيڅ ڪله هم د الله درانيولو نه بهر نشي وتلے، او
که تاسو په خپل ڪفر باندے باقي پاتے شوي نو الله به تاسو رسوا کوي.
او چونکه پدے وخت ڪنن مسلمانان قوی وو نو ځکه څلور مياشته مهلت وركري شو او
په صلح حديبه ڪنن مسلمانان ڪمزوري وو نو هلته لس کاله صلح وشوه. (فتح البيان)

وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ

او اعلان دے د طرف د الله او درسول د هغه نه خلقو ته په ورځ د حج لوئي چه يقيناً الله

بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ، فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ

جدا دے د مشرکانو نه اورسول د هغه (هم)، نو که توبه اويسته تاسو نو دا به

خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ

ډيره غوره وي تاسو له او که مخ واپرو تاسو نو پوهه شي چه بيشکه تاسو

غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابِ آلِيمٍ ﴿٣﴾

نه شي عاجز کولے الله لره اوزيرے وركري ڪافرانو ته په عذاب دردناك.

تفسير: مخڪنن آيت ڪنن هم براءت وو او دلته بيا اَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ سره براءت ذکر کوي، د
دواړو فرقونه دا دي (١) په اولني آيت ڪنن براءت نه مراد په احكامو د دنيا ڪنن وو چه الله
اورسول تاسو نه بري دي ليکن څلور مياشته نه په دنيا ڪنن د امن دپاره وركري. او دا دويم
(أَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ) اعلان د براءت دے د هغوى د محبت او موالات نه يعنى الله اورسول به تاسو
سره مينه نه لري او مؤمنانو ته هم وائي چه د دوى سره دوستي مه ساتي.

(٢) ځيني وائي: په اولني آيت ڪنن د مشرکانو نه براءت ثابتيدو خبر وركري شويده،
او پدے آيت ڪنن ثابت شوي براءت اعلان واجب وئيلے شويده.

(۳) غورہ دادہ چہ مخکنیں براءت وود ہغہ مشرکانو نہ چہ د هغوی سرہ وعدہ شوے وه
 خکہ ئے هلته (عَاهَدْتُمْ) لفظ راوړو او دلته د براءت اعلان د ټولو خلقو دپاره عام وو برابرہ ده
 چہ وعدے والا مشرکان دی او کہ عام مشرکان دی پدے وجه ئے (الناس) لفظ راوړو چہ دوی
 سرہ به هم د خلورو میاشتو نہ پس اعلان جنگ کولے شی۔ (شرینی والقاسمی والکشاف)
 يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ : ددے نہ مراد د ذی الحجے لسم تاریخ دے۔ په صحیحینو کښ دی
 چہ ابوبکر او علی رضی الله عنهما د براءت اعلان په یوم النحر یعنی په لسم تاریخ کړے وو۔
 او د اختر ورځے ته حج اکبر پدے وجه ووتیل شو چہ پدے ورځ د حج ډیر کارونه کيږي لکه
 جمره ویشتل، قربانی کول، طواف او سعی کول۔ او حج اکبر نه مراد حج دے خکہ چہ
 عمرے ته حج اصغر (وړوکه حج) وائی۔ او پدے کښ چونکه خلک زیات راجمع کيږي او
 کارونه پکښ زیات کيږي خکہ ورته اکبر وائی۔ (فتح البیان)
 او دعوا مو په نیز حج اکبر دے ته وائی چہ د عرفے ورځ د جمعے په ورځ راشی، دا اصطلاح
 قرآن او حدیث کښ نشته، اگر که ددے فضیلت شته۔

په سنن ابوداؤد کښ دی چہ رسول الله ﷺ اوفرمايل : «د حج اکبر ورځ د قربانی ورځ ده»

ابوداؤد: (۱۹۴۸) وسنده صحيح

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ

مگر هغه کسان چہ لوظ کړے تاسو د هغوی سره د مشرکانو نه بیائے

لَمْ يَنْقُصُواكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ

کے نه دے کړے ستاسو نه (په وعدہ کښ) هېڅ، او نه ئے امداد کړے ستاسو په خلاف

أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ

هیچا سره نو پوره کړئ هغوی سره لوظ د هغوی تر مودے د هغوی پورے، یقیناً

اللَّهُ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾

الله مینه کوی تقوی والو سره۔

تفسیر: دا متعلق دے د اول (بَرَاءَةٌ) سره۔ او ځینی وائی چہ دا د استثناء ده د (لَيَسْخَرُوا)
 نه په تقدیر د (فَلَوْلَا لَهُمْ لَيَسْخَرُوا) سره۔ (فتح البیان) او مطلب دا دے چہ د کومو مشرکانو د

معاهدے مودہ چہ د خلورو میاشتو نہ کمہ وہ یاد چا چہ معاہدہ غیر معین وخت پورے وہ نو هغوی تہ د خلورو میاشتو مهلت ور کرے شو لکہ چہ مخکنیں بیان شو لیکن د کومو مشرکانو د معاہدے مودہ چہ د خلورو میاشتو نہ زیاتہ وہ، او هغوی د معاہدے د شرطونو پابندی کری وی نو هغوی تہ د هغوی د پورہ مودے پورے مهلت ور کرے شو۔ همدًا حکم پدے آیت کنیں بیان شویدے۔

لَمْ يَنْقُصُوا كُمْ: یعنی کمے نے نہ دے کرے ستاسو پہ وعدہ کنیں ہیخ شے۔
وَلَمْ يُظَاهِرُوا: یعنی نہ نے خپلہ ټپکارہ وعدہ ماتہ کریدہ چہ پہ تاسو نے حملہ کری وی او نہ پہ پتہ وعدہ ماتہ کریدہ چہ ستاسو پہ خلاف نے د نورو کافرو سرہ مدد کرے وی۔
يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ: یعنی د وعدے وفاداری تقویٰ دہ او الله د تقویٰ والو سرہ مینہ لری، کافر سرہ بہ ہم د لوظ پابندی کیدے شی ترخو چہ هغه نہ وی مات کرے۔

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ

پس کله چہ اووتلے میاشته عزتمنے نو وژنی مشرکان کوم خای کنیں

وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ

چہ موندہ کری هغوی لره او نیسی هغوی لره او بند کری هغوی لره او کینی هغوی تہ

كُلِّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا

پہ هرہ مورچہ کنیں پس کہ توبہ اوویستله دوی او پابندی نے کوله د مانخه او ورکولو نے

الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

زکاة نو خالی کری لاره د هغوی، یقیناً الله بخونکے رحم کونکے دے۔

تفسیر: د اکثر و مفسرینو رائے دا ده چہ پدے آیت کنیں «اشهر حرم» نه مراد هغه خلور میاشته مودہ ده چہ رسول الله ﷺ مشرکانو ته د براءت د اعلان نه روستو د مهلت په طریقه ور کرے وے، (أَيِ الْأَشْهُرِ الْحُرْمِ الْمُنَاجِلُ فِيهَا) - او چہ د هغه ابتداء د لسم ذی الحجه نه شوے وه او په لسم ذی ربيع الثاني ختم شوے وو۔ دیو روایت مطابق د ابن عباس رضی الله عنهما همدًا رائے ده او دے میاشتو ته «حرم» (عزتمنے) پدے اعتبار سره وونیل شوے چہ پدے مودہ کنیں د مشرکانو سره قتال کول حرام کرے شوی وو۔

د څه خلقو رائے ده چه دلته د «اشهر حرم» نه مراد هغه مشهورې څلور مياشته دي چه په هغه كښ د مخكښ نه جنگ كول حرام وو، او هغه رجب، ذی القعدة، ذی الحجة او محرم مياشته دي. او مطلب به دا وي چه د اشهر حرم دغه باقي مياشته ووځي (يعني پنځوس ورځې) چه هغه په محرم باندې ختمېږي. د يو روايت مطابق د ابن عباس رضی الله عنه همدا رايه ده، او ابن جرير دې ته ترجيح ورکړېده. (فتح البيان)

ليکن حافظ ابن القيم رحمه الله اولنې رايه ته ترجيح ورکړېده او ويلي ئې دي چه الله تعالى مشرکانو ته پرله پسې د څلورو مياشتو مهلت ورکړې وو، او که ددې نه مراد هغه مشهورې څلور مياشته مراد کړې شي چه په هغه كښ جنگ كول په عمومي توگه سره حرام دې نو پرله پسې څلور مياشته نه كيږي انتهي.

ابن كثير هم دې رايه ته ترجيح ورکړېده، او ويلي ئې دي چه د مشهورو عزتمنو څلورو مياشتو حکم پدې سورت كښ روستورايي.

فَاقْتُلُوا : د څلورو مياشتو مودې تيريدونه روستو د مشرکانو دپاره په جزيرة العرب كښ هېڅ امان پاته نه دې.

الله تعالى مسلمانانو ته حکم وکړو چه ددې مودې نه روستو مشرکان کوم ځای موندنه کړي يا خو ئې قتل کړي يا که غواړي نو قيد ئې کړي، دوی په هر ځای كښ محاصره کړي، او دوی تنگ کړي تردې پورې چه اسلام راوړي يا قتل کړې شي.

حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ : که دوی خپل درمسال او عبادت خانه ته هم روان وي وژله به شي ځکه چه دوی اوس حربي کافر شو، او د عبادت په حالت كښ ئې هم وژله شي.

كُلُّ مَرْصِدٍ : يعنى هر كمين ورته ونيسي او هر ځای كښ پسې وگرځي يواځې د هغوی په موندلو اکتفاء مه کوي او ددې ټولو مطلب دا دې چه ژوند ورله تنگ کړي.

حافظ ابن كثير ليکلي دي چه دا آيت په حرم كښ د قتال د حراموالي د آيت په ذريعه مخصص دې، چه په هغه كښ الله فرمايلي دي :

﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ﴾ (بقره: ۱۹۱)

چه د مسجد حرام په خوا كښ مشرکانو سره قتال مه کوي يعني د مشرکانو قتل د څلورو مياشتو مودې تيريدونه روستو د حرم نه سوې په نورو ځايونو كښ جائز گرځوله شوي وو.

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ : که مشرکان اسلام قبول کړي، مونږونه وکړي او زکاة

ورکړي نو بيا به دوی نه شی قتلول، ځکه چې دوی مسلمانان شو. او که ددې دواړو نه د هر یو نه یا د دواړو نه منع شو نو دوی سره به قتال کولې شي.

ابوبکر رضی الله عنه ددې آیت نه دلیل نیولو سره د رسول الله ﷺ د وفات نه روستو د زکوٰۃ د منع کونکو په خلاف د جنگ اعلان کړې وو. (ابن کثیر)

سوال دا دی چې زکاة خو کال پس لازمیږي نو دا شرط څنګه لګوي؟

جواب دا دی چې ددې اقرار به کوي چې زکاة ورکوم، او بیا به کال پس دده اندازه اخلي چې زکاة نه ورکړو او که د هوکد نه کړې وه، او دغه شان د مونځونو په وختونو کې به دده حال احوال اخستلې کېږي.

فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ : ددې نه دا فائده معلومیږي چې مسلمانانو ته د ټولې دنیا لارې آزادي دی او په هغه باندې پابندی نشته، د شناختي کاره او د پاسپورټ هیڅ پابندی پرې شرعاً نشته، بلکه دا کفارو د مسلمانانو د ژوند تنګولو دپاره مقرر کېږي.

خبني خلک د شناختي کاره او پاسپورټ نه بغیر یو ملک ته سفر کولو ته گناه وائي، دا صحیح خبره نه ده.

حافظ ابن القيم رحمه الله لیکلي دي چې الله تعالیٰ په سورة براءت کېنې نبی کریم ﷺ ته حکم وکړو چې د اسلام دشمنانو اهل کتابو سره جنگ وکړي تردې پورې چې اسلام قبول کړي یا په جزیه ورکولو راضي شي، او د نورو کافرانو او مشرکانو سره د سختې سلوک وکړي او دا حکم نه هم وکړو چې د کافرانو سره د تمامو مخکنو معاهدو نه د براءت اعلان وکړي، نو همدغسې وشوه کومو کافرانو چې لوظ مات کړو رسول الله ﷺ د هغوی په خلاف جنگ وکړو او د کومو معاهدې چې د مقررې مودې پورې وې، او هغوی لوظ مات نکړو د هغوی د معاهدو موده نه پوره کړه، او د کومو سره چې هیڅ معاهده نه وه او هغوی د مسلمانانو خلاف جنگ نه دی کړې، یا د کومو سره چې د غیر معینې مودې دپاره معاهده وه نو هغوی ته نه خلور میاشتې مهلت ورکړو.

ددې ټولو کاروایانو نتیجه دا شوه چې د معاهدې موده یا د خلورو میاشتو مودې پوره کیدو نه مخکې اکثر مشرکان مسلمانان شول او کوم اهل کتاب چې په اسلام کېنې داخل نه شو نو هغوی جزیه قبوله کړه.

او د منافقانو په باره کېنې الله تعالیٰ نبی کریم ﷺ ته حکم وکړو چې د دوی ظاهري اسلام قبول کړي او د دوی باطن الله ته وسپاري او د دوی سره په قول او عمل کېنې د سختې

معامله وکړی. دارنگه د اسلام احکام دوی ته هميشه اُرسوی او که دوی مړه شی نو په دوی به مونځ نه کوی او د دوی د قبرونو خوا کښ اودريدو سره به د دوی دپاره دعا نه کوی. آه (زاد المعاد ۱۶۱/۳)

وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ

او که چرې یو تن د مشرکانو نه امن او غواړي ستانه (دپاره د داخلیدو دار اسلام ته)

فَاجِرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ ابِلْغُهُ مَا أَمَنَهُ

نو امن ورکړه هغه ته تردې چې واورې کلام د الله بیا اُرسوه هغه لره ځان د امن د هغه ته

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

دا پدې وجه چې دوی داسې قوم دي چې نه پوهیږي.

تفسير: مخکنی آیت کښ د دوه قسمه مشرکانو حکم بیان شو نو اوس د یو دریم قسم مشرک حکم بیانوی چې هغه ته مُسْتَأْمِن وائی. مُسْتَأْمِنین هغه دي چې یو تن یا ډیر کسان د مسلمانانو د امیر نه مطالبه وکړې چې مونږ ستاسو دغه ملک ته درځو د تجارت په غرض، یا مو دلته خپلوان دي، یا د مسلمانانو د لیدو کتو دپاره، یا د قرآن د اوريدو دپاره راځی او امان و غواړي او پدې کښ امیر المؤمنین ته فائده ښکاره کیده نو اجازه به ورکړې خو پدې شرط چې هغوی به په غلط نیت نه وی راغلی، دلته به د خپل دین دعوت نه کوی، زَنَار (د هغوی د عبادت نخه) به نه اچوي، دلته به شراب خوري وغیره نه کوی نو مسلمانان هغه ته امن ورکولې شي.

او پدې آیت کښ چې کوم حکم راغلی دی دا د مخکنی قتل والا حکم نه تخصیص شوی او مستثنی شوی دی، مطلب دا دی چې که یو مشرک د معاهدې د مودې یا د څلورو میاشتو مودې تیریدو نه وروستو د مسلمانانو نه امان غواړي دې دپاره چې هغه ته د قرآن کریم د اوريدو او پوهیدو موقعه ملا شي او د اسلام په سوچ سره مطالعه وکړي نو د الله تعالی دا حکم دی چې هغه ته به دا موقعه ورکولې شي، ځکه چې ډیره ممکن ده چې هغه په کفر باندې ولاړ و سیدل د ناپوهی او د اسلام د خپرونو نه د ناخبري په وجه سره وی، همدا وجه ده چې که یو کافر شخص به د نبی کریم ﷺ خواته د هدایت د طلب په نیت یا د پیغام رسونکي په حیثیت سره راتلو نو نبی ﷺ به هغه ته امان ورکولو.

د صلح حدیبیہ پہ موقعہ د قریشو ډیر کسان د نبی ﷺ خواته راغلل چه په هغه کښ د عروه بن مسعود ثقفی نوم زیات مشهور دی، هغه چه کله د نبی کریم ﷺ د مسلمانانو عقیدت او محبت اولیدلو نو ډیر زیات متاثر شو او واپس لاړو د قریشو کافرانو په محفلونو کښ ئه بیان وکړو۔ چه د هغه اثر داشو چه د هغه نه روستو د قریشو ډیرو کافرانو اسلام قبول کړو۔

که د مسلمانانو تر مینځ اوسیدو د قرآن کریم د آوړیدو او پوهیدو او د اسلام د مطالعه کولو نه روستو په اسلام مشرف کیری نو صحیح ده، او که نه وی نو هغه به د امان خای ته رسولی شی دے دپاره چه کافران مسلمانانو ته خیانتگر ونه وائی۔

رسول الله ﷺ فرمایلی دی: (مَنْ أَمَّنَ رَجُلًا عَلَى دَمِهِ ثُمَّ قَتَلَهُ فَإِنَّا بَرِيءٌ مِنَ الْقَاتِلِ وَإِنْ كَانَ الْمَقْتُولُ كَافِرًا) چا چه کوم سړی ته پناه ورکړه او بیانې هغه قتل کړو نو زه د داسے قاتل نه بری یم، اگر که مقتول کافروی)۔

(تاریخ البخاری، والطبرانی فی الصغير ۹/۱۲۱) بسند صحیح (السلسلة الصحيحة: ۴۴۰)۔

کَلَّمَ اللَّهُ: قرآن کریم ته د الله کلام وائی، او دا د الله حقیقی کلام دے، کوم باطل پرست چه دے ته دال په کلام الله وائی نو دا غلطه عقیده ده، د سلفو صالحینو خلاف ده۔

مَأْمَنَهُ: یعنی خای د امن ته۔ د هغه دار الکفر ته در سیدلو نه روستو که مسلمانان په هغه علاقه حمله او کړی او هغه پکښ ووژلے شی نو مسلمانان به هیڅ گناهکار نه وی۔
لَا يَعْلَمُونَ: آی الدین والتو حید فھم یحتاجون إلى سماع کلام الله۔

دا خلک د الله په دین او د هغه په توحید نه پوهیږی نو محتاج دی چه د الله کلام واوری او د الله په دین پوه شی۔

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ

خرنکه به وی مشرکانو له لوظ په نیز د الله او په نیز د رسول د هغه مگر هغه کسان

عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا

چه لوظ ورسره کړیدے تاسو په خوا (نزدے) د مسجد حرام کښ نو ترڅو پورے

اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ

چه کلک وی دوی تاسو سره (په وعده باندے) نو کلک اوسیدو تاسو دوی سره

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾

یقیناً اللہ مینہ کوی متقیانو سرہ۔

تفسیر: پدے آیت کنبں د مشرکانو نہ د براءت اعلان او هغوی ته صرف د خلورو میاشتو مهلت ورکولو حکمت بیان شویدے۔ اللہ تعالیٰ وفرماییل چه مشرکانو ته د الله او د هغه د رسول د طرف نه امان په کوم بنیاد ورکړې شی؟ نه خو دوی ایمان راوړې او نه ئې رسول الله ﷺ ته په ضرر رسولو کنبں څه کمه کړې، د حق خلاف ئې جنگ کړې، د باطل تائید ئې کړې، او په زمکه کنبں ئې فساد راپورته کړې او هر لوظ ئې مات کړیدے، پدے وجه د الله او د رسول الله ﷺ د طرف نه دوی د هیڅ رعایت مستحق نه دی۔ یعنی دا څنگه کیدے شی چه دوی دے وعده ماتوی او الله او رسول به د دوی لحاظ ساتی، آیا گنې الله او رسول دوی ته محتاج دے؟۔

کَيْفَ: دا کیف د استفهام تعجیبی دپاره دے چه متضمن دے انکار لره۔

لِلْمُشْرِكِينَ: ددے مشرکین نه مراد نَاکِثِينَ لِلْعَهْدِ دی (یعنی لوظ ماتونکی) ځکه چه براءت ددوی په باره کنبں وو۔

إِلَّا الَّذِينَ: دا استثناء ده د (الْمُشْرِكِينَ) نه او ددے کسانو نه مراد بنی بکر دی او مطلب دا دے چه آو، د بنی بکر بن کنانه د کومو خلقو سره چه رسول الله ﷺ د صلح حدیبیه په موقعه د حرم خوا کنبں معاهده کړې وه د هغوی د معاهدې خیال دے اوساتلے شی، که هغوی هم ددے خیال ساتی، ځکه چه الله تعالیٰ غدر او خیانت نه خوښوی۔

حافظ ابن کثیر لیکلی دی چه رسول الله ﷺ او صحابه کرام په ذی القعدة سنه (۶هـ) کنبں په حدیبیه مقام کنبں د مکې والو سره د صلح کومه معاهده کړې وه په هغه باندې ولاړ پاتې شو تر دې پورې چه خپله قریشو وعده ماته کړه او د بنو بکر سره ئې په شریکه د خزاعه قبیلې کسان په حرم کنبں قتل کړل کوم چه د رسول الله ﷺ حلفاء وو۔ نور رسول الله ﷺ په رمضان سنه (۸هـ) کنبں د مکې په مشرکانو حمله اوکړه، او بَلَدِ حَرَام (عزت مند ښار) ئې د مشرکانو نه پاک کړو۔ ددې واقعې نه روستو تقریباً دوه زره مشرکانو ایمان راوړو او څه خلق په خپل کفر باقی پاتې شو او د مکې نه اوتختیدل۔ نور رسول الله ﷺ هغوی ته د خلورو میاشتو مهلت ورکړو، په هغه خلقو کنبں صفوان بن امیه او عکرمه بن ابی جهل وغیره وو چه روستو دوی هم په اسلام مشرف شو او د (رضی الله عنهم) لقب ورته ملاؤ شو۔

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا

خنګه به وی (ددوی لوظ لره اعتبار) او که زورور شو دوی په تاسو، (نو) لحاظ نه ساتی

فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةٌ يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ

په تاسو کښ د خپلولی او نه د لوظ، خوشحالوی دوی تاسو لره په خولو خپلو

وَتَابِي قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾ اِشْتَرَوْا

او انکار کوی زړونه ددوی او زیات خلق ددوی نافرمان دی۔ اخستے دے دوی

بِأَيْتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَسَدُوا عَنْ سَبِيلِهِ ؕ

په بدل د آیتونو د الله تعالیٰ کښ پیسے لږې نو منع کوی دوی خلق د لارې د هغه نه

إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾

یقیناً دوی بد دے هغه عمل چه دوی نے کوی۔

تفسیر: پدے کښ عِلَلُ الْقِتَالِ (د مشرکانو سره د قتال علتونه او وجوهات) بیانوی او دے علتونو ذکر کولو کښ د ډیرو خلکو صفائی او د مسلمانانو د دوی په جنگ باندې راتیزول دی، د ډیرو خلکو په ذهن کښ جهاد د هشت گردی او تخریب کاری ښکاره کیږی نو الله دلتښه د مشرکانو سپارښ عیبونه بیانوی چه پدې وجوهاتو سره هر عقلمند دا فیصله کوی چه دا خلک د امان لائق نه بلکه د جنگ لائق دی۔

كَيْفَ: أَيْ كَيْفَ لَا تَقَاتِلُونَهُمْ (یعنی تاسو به خنګه د مشرکانو سره جنگ نه کوئ۔
إِلَّا: ١- الْعَهْدُ (لوظ) (مجاهد- ابن کثیر)۔

٢- الْقَرَابَةُ (خپلولی) (ابن عباس)

٣- الْحَلْفُ (قسم) (قتاده- ابن کثیر)۔ ٤- الْجَوَارِ (ګاونډتوب)۔

٥- از هرتی وائی: دا په عبرانی ژبه کښ د الله نوم دے او په اصل کښ د "أَيْل" نه دے بریق

(رنږا) ته وائی۔ (قاموس وفتح البیان)

وَلَا ذِمَّةٌ: ١- عهد (لوظ) ته وائی، جمع ئې ذِمَمٌ ده۔ (ابن عباس)

صاحب الصنار وائی: ذمه هغه عهد ته وائی چه د هغه په نه پوره کولو انسان ته بد نسبت کیږی او بدی ئې وئیلے کیږی۔ یعنی دا خلک که لوظ مات کړی نو د عیب او بدی

ہیخ پرواہ نہ لری۔

۲- ذمہ ضمان تہ وائی۔

۳- ابو عبیدہؓ او از ہرتی وائی : ذمہ امان تہ وائی لکہ حدیث کتب دی : (وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ يَسْغِي بِهَا أَذْنَاهُمْ) (بخاری : ۳۳۹۳) (فتح البیان)
صاحب المنار وائی : اللہ تعالیٰ تخصیص نہ دے کرے نو دا الفاظ دے تولو معانیو تہ شاملیدل صحیح دی۔

مطلب دا دے چہ د مشرکانو دپارہ د اللہ د طرف نہ امان خنکہ ملاؤ شی؟ او ددوی سرہ قتال ولے ونکرے شی؟ حال دا چہ ددوی حال دا دے چہ کہ دوی پہ مسلمانانو غالب شی نو بالکل رحم نہ کوی، او د اللہ نہ یرہ نہ کوی او مسلمانانو لہ سخت عذاب ورکوی۔
يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ : یعنی کلہ چہ دا مشرکان ستاسونہ یریری، پہ ہغہ وخت چہ دوی کوم سلوک تاسو سرہ کوی پدی مہ دھو کہ کیری دا خو صرف پہ خپل منافقانہ خو برو خبرو سرہ ستاسو د خوشحالو لو کوشش کوی او د ہغوی زرو نہ ستاسو پہ خلاف د بغض او دشمنی نہ دک دی۔ ددوی نہ اکثر خلق د دیانت (دینداری) او مروّت (سپرتوب) نہ پہ دیرو فاصلو لری دی۔

وَ أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ : (أَيُّ بِنَقْضِ الْعَهْدِ) یعنی اکثر ددوی پہ وعدہ ماتولو سرہ نافرمان دی۔

سوال دا دے چہ کافران خو تول نافرمان دی نو اکثر پکبن خنکہ وائی؟

جواب دا دے چہ دلته فاسق نہ مراد نَاقِضٌ لِلْعَهْدِ (وعدہ ماتونکے) دے۔ یعنی د اللہ نافرمان خو تول دی خو اکثر پکبن د بندگانو د لوظ پابند ہم نہ دی۔

اِشْتَرَوْا : بل مرض : دوی د دنیا سپک سامان پہ اللہ تعالیٰ او د ہغہ پہ رسول باندے د ایمان راوہو نہ غورہ کریدے، او خپل خانو نہ او نور خلق نے د اللہ د نیغے لاری نہ بند کری۔
اشترآ نہ مراد غورہ کول دی او ثمن قلیل تولہ دنیا دہ، یعنی د قرآن پہ مقابلہ کبن دنیا غورہ کول، نو دوی د اللہ پہ کتاب ایمان رانہ ورو او د دنیا مال متاع، عہدہ، شہرت او ریاست (مشری) نے غورہ کرہ او د اللہ کتاب نے شاتہ گوزار کرو نو خک د قتال لائق دی۔

خینی خلکو دا دیوے واقعے پورے خاص کریدے چہ ابوسفیان مشرکانو لہ روتی وکرہ چہ راخی د محمد (ﷺ) سرہ د صلح حدیبیہ والا وعدہ ماتوو۔ نو دوی روتی وخورہ او وعدہ نے ماتہ کرہ نو پدی آیت کبن ہغے تہ اشارہ دہ۔ (بغوی، فتح البیان والمنان)

مگر غورہ دادہ چہ آیت عام دے او دغہ واقعے تہ ہم پکنیں اشارہ شتہ۔

لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً

لحاظ نہ کوی دوی پہ بارہ د مؤمن کنیں د خپلولی او د لوظ

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾

او دا کسان ہم دوی د حد نہ تیروتونکی دی۔

تفسیر: ۱- نحاس نہ قرطبی او فتح البیان نقل کریدی چہ دا آیت تکرار نہ دے بلکہ مخکنیں آیت دتولو مشرکانو پہ بارہ کنیں دے او دا آیت دیهودیانو پہ بارہ کنیں دے خکہ چہ دلتہ اشتراء بالآیات ذکرہ او دا اکثر دیهودو مرض وو۔

۲- یا دا آیت د عامو مؤمنانو پہ بارہ کنیں دے او مشروط نہ دے پہ وخت د غلبے پورے او مخکنے آیت د صحابہ کرامو پہ بارہ کنیں وو، ہلتہ (لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ) خطاب صحابہ کرامو تہ وو۔

۳- یا مخکنے آیت د (وَإِنْ يَظْهَرُوا) جواب وو او دا اخبار دے د قبیح (بد حال) حال د دوی نہ چہ د دوی حال دیر قبیح دے۔ (فتح البیان ۷۹/۳)

مطلب دا دے چہ د الله او د رسول سرہ ددے دشمنی پہ وجہ سرہ دوی د ہیخ مسلمان پہ بارہ کنیں د ہیخ معاہدے وغیرہ ہیخ خیال نہ ساتی۔

صاحب المنار لیکسی: عربو بہ د قسم او خپلولی دیر سخت لحاظ ساتلو لیکن د مشرکانو د مؤمنانو سرہ دومرہ سخت بغض او دشمنی وہ چہ د دوی پہ بارہ کنیں دے دوارو صفتونو نہ لاس وینخلے وو۔ آہ۔ او دا د ہر مبتدع کار دے چہ د اہل حقو پہ بارہ کنیں بیاد ہیخ لحاظ نہ ساتی، دروغ، بہتان او دھوکہ ہر خہ تہ تیار وی۔

الْمُعْتَدُونَ: یعنی د عہود و وفاداری د حدود نہ تجاوز کونکی دی، د دوی ایمان او اہل ایمان بدی شی نو بس اوس د دوی علاج صرف دا دے چہ پہ بنائستہ صفاتو خان متصف کری۔

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَأِخْوَانُكُمْ

پس کہ توبہ اویاسی دوی او پابندی کوی د مانخہ او ورکوی زکاة نو ورونہ دی ستاسو

فِي الدِّينِ ، وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

پہ دین کنس، او تفصیل سرہ بیانوو مونہر آیتونہ دپارہ د هغه قوم چہ پو هیبری۔

تفسیر: یعنی کہ دوی کنس دغه بنہ صفات پیدا شو کوم چہ پدے آیت کنس ذکر دی، نو بیا دوی ستاسو ورونہ دی، او دوی ورونہ وگنری۔

فَاِخْوَانُكُمْ: اَي فَاِنَّكُمْ تَعَاوَنُوْنَهُمْ عَلَى الْاِيْمَانِ۔ یعنی دوی سرہ به په ایمان باندے تعاون او مدد کوی۔ او پدے کنس مسلمانانو ته دانصیحت شویدے چہ ستاسو دوستی او دشمنی بنیاد به صرف د الله دین وی، نه د نفس خواہش۔ پدے وجہ کہ خوک ستاسو دین تائید کوی نو هغه خپل دوست وگنری۔ کہ دا مشرکان د خپل شرک نه توبہ اویاسی او ایمان راوړی، مونځونه قائم کړی او زکاة ورکړی نو دوی ستاسو دینی ورونہ دی، د دوی سرہ د ورونو په شان معاملہ او سلوک کوی او د زرۍ دشمنی هیرہ کړی۔

او دا آیت دلیل دے چہ دینی اخوت صرف پدے دوه خیزونو (صلاة او زکاة) باندے ثابتیږی او ددے نه بغیر په نورو خیزونو نه ثابتیږی۔ او دا دینی اخوت صرف د اسلام خصوصیت دے، او مشرکان ددے لوی اخوت نه محرومه وو، د هغوی به دیوبل سرہ په نه خبره جگړے وے او قوی خلکو به ضعیفان ختمول۔

او ابن جریر د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت کړیدے چہ دے آیت د اهل قبلہ (یعنی مسلمانانو) وینے توبہ ول حرام کړیدی۔ (المنار)

وَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ: یعنی مونہر په تفصیل سرہ بیانوو هغه آیتونہ او دلیلونہ چہ هغه جدائی راوستونکی دی د حق او د باطل او د ایمان او د کفر تر مینځ۔

وَإِنْ نَكْثُوكُمْ بِمَا عَاهَدْتُمْ بِوَثَاقٍ

او که مات کړل دوی قسمونه خپل روستو د لوظ د دوی نه او عیب نه لکولو

فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أِثْمَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ

په دین ستاسو کنس نو جنگ اوکړی د مشرانو د کفر سرہ یقیناً دوی

لَا اِيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُوْنَ ﴿١٢﴾

نشته هیڅ قسمونه د دوی، دے دپارہ چہ دوی منع شی۔

تفسیر: مخکنیں بیان شو چه کہ مشرکان د لوظ لحاظ ساتی نو تاسو هم د هغوی سره د کرے معاہدے خیال اوساتی، دلته د هغه خبرے تکمیل دیے چه کہ دوی په معاہدہ باندے ولاړ نه وی، یا ستاسو خلاف دشمنانو مدد کوی، او ستاسو په دین کښ عیب لټوی نو ددے کفر د مشرانو سره خاصکر او د تمامو مشرکانو سره عموماً جنگ کوی ځکه چه لوظ ماتول د دوی د طرف نه دی، په دوی باندے په هیڅ حال کښ هم بهر و سه نشی کیدے۔

اَيْمَانُهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ: یعنی پس د هغه نه چه دوی لوظونه وکړل او په هغه کښ کړی قسمونه نه مات کړل ځکه چه عربو به په لوظ کښ د زیات تاکید دپاره قسم هم کولو۔

یا د ایمان نه مراد عهود (لوظونه) دی او (مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ) نه مراد (أَيُّ بَعْدَ مَا عَاهَدُواهُمْ عَلَيْهَا) پس د هغه نه چه دوی هغه لوظونه وکړل۔ او عهدونو ته ایمان پدے وجه وویل شو چه عربو به د عهد په وخت خپل بڼے لاس د بل په بڼی لاس کښ کیخودو۔ (النار، ۱۷۲/۱ وفتح البیان ۷۹/۳)۔

وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ: یعنی ستاسو په دین باندے عیبونه وواښی، او عیبونه پکښ لټوی، هغه ته کنځل او بد رد وکړی او هغه پورے استهزاء وکړی۔

او د (دین عیب لټولو) نه مراد هره هغه خبره ده چه د الله یا د هغه د رسول خلاف یا د قرآن او حدیث خلاف وویلے شی۔ او کوم خلق چه داسے کوی (د الله په نیز) هغه د کافرانو مشران وی۔

یواځے لوظ ماتول د دوی د قتل د اباحت دپاره کافی دیے خو (وَطَعَنُوا) نه پرے عطف کړو او دا نه ورسره جمع کړو، پدے کښ ایمان والو ته د دوی په قتال باندے تیزی ورکوی۔

(فتح البیان)

لَا اِيْمَانَ لَهُمْ : ۱- اَيُّ لَا يُرَاعَوْنَهَا وَلَا يَعُدُّونَ نَقْضَهَا مَحْظُورًا۔ دوی د خپلو قسمونو هیڅ لحاظ نه ساتی او د هغه ماتول ورته څه ناروا نه ښکاری۔

۲- یعنی د دوی لوظونه او قسمونه د نه لوظونو او قسمونو په شان دی، ځکه چه دا صرف د ژے د هوکه ورکول دی چه د دوی د وفاداری هیڅ اراده نشته نو دوی دا په اوله ورځ ماتوی که وس نه برشی۔ (النار)

پدے کښ اختلاف دیے چه ددے (اِنْ نَكُتُوا) نه کوم خلک مراد دی ؟

۱- خینی مفسرینو ددے نہ قریش کافران او د هغوی سرداران مراد کپیدی او (ان) ئے په معنی د (اذا) سره اخستے دے یعنی هرکله چه دے خلکو لوظ مات کړو نو بیا ورسره قتال وکړی ځکه چه دوی د کفر مشران دي۔

۲- مجاہد وائی ددی نہ مراد اہل فارس اور میان دی۔ لکہ د عمر فاروق ؓ پہ زمانہ کنبی ہغوی سرہ دغسے وشول۔

۳- حذیفہ رضی اللہ عنہ فرمائی: (مَا قُوِّلَ أَهْلُ هَذِهِ الْآيَةِ وَلَمْ يَأْتِ أَهْلُهَا) پدے آیت کس ذکر شوی
خلکو سرہ قتال نہ دے شوی او نہ ددے اهل لا تراؤسہ را علی دی۔ (فتح البیان والبقوی)

۴- خُینی وائی ددی نہ مراد مرتدین دی یعنی کہ چا توبہ و بستلہ او ایمان تے راوړو او صلاة او زکاة تے ادا کړو او بیائے دغه لوظ مات کړو او مرتد شو نو دوی د کفر امامان شو نو قتال ورسره وکړئ۔ (زمخشری)

۵- مگر غوره دا ده چه دا آیت په خپل ظاهر باندې بناء دې او دا صریح دې په مشرکانو د عربو کښن چه هغوی د رسول الله ﷺ او مؤمنانو سره لوڅونه کړی وو کوم چه د دوی نه پاتی وو او ددې په حکم کښن هر هغه څوک داخل دې چه د هغه حال د مؤمنانو سره په هره زمانه کښن داسې وی لکه د عربو مشرکانو نو پدې کښن ټولو کافرو ته اشاره ده. لکه مشرکین مکه، بنو قریظه، بنو نضیرو او آینده زمانه کښن که هر څوک وی. نو هر هغه څوک چه د مؤمنانو سره په هر دور کښن لوڅونه ماتوی او دشمنی رابښکاره کوی او د هغه نښه دا وی چه په دین اعتراضونه کوی نو دا د کفر امام دې. (العنان).

او دوی ته ئی (اَئِمَّةُ الْکُفْرِ) یعنی د کفر امامان پدے وجه و وئیل چه څوک په دین کښ طعن کوی نو ده ته اعتراضونه ورځی او د حق د داعیانو په خلاف سازشونه کوی او چه څوک اعتراضونه کوی نو هغه د کفارو مشر وی ځکه چه عوام خلک د هغوی موافقت کوی.

لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ : یعنی تاسو په خپل قتال سره دا امید وساتئ: چه دوی به دخپل کفر او شرک اود وعدو ماتولونه منع شی. نو پدې کښ منع ده دقتال کولونه دکفارو سره د نفس دخواهش دپاره یاد دنیاوی منافعو دخاطره یا خالص دانتقام اخستلو دپاره. (المناف)

آلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُوا أَيْمَانَهُمْ

آیا جنگ نہ کوئی تاسو داسے قوم سرہ چہ مات کری نے دی قسمونہ خپل

وَهُمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَءُوا بِكُمُ آوَّلَ مَرَّةٍ

او قصد ئے کریدے پہ و بستلو در رسول او دوی شروع کریدہ پہ تاسو باندے اول خل

اتَّخَشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ

آیا یربرئ تاسو د دوی نہ پس الله ډیر لائق دے چہ و یربرئ تاسو د هغه نہ

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

کہ یی تاسو ایمان لرونکی۔

تفسیر: مسلمانان بار بار د مکے د مشرکانو پہ خلاف راپورته کولے شی، او د هغوی د قتال سببونه بیانوی او د هغوی هغه صفات بیانیري چہ د هغه په آوریدو سره د مسلمانانو غصه راپورته شی او د هغوی په خلاف جنگ ته تیار شی۔

الله فرمائی: دا هغه مشرکان دی چہ دوی در رسول الله ﷺ سره د خپلو کړو معاهدو لحاظ نه و ساتلے او د خپلو حلیفانو بنو بکر سره د خزاغه په خلاف مدد کړی و و کوم چہ در رسول الله ﷺ حلیفان وو، او کومو چہ رسول الله ﷺ لره د مکے ښار نه د و بستلو په دار الندوة کښ سازش کړی وو، حال دا چہ پکار خودا وه چہ دے خلقو د الله در رسول احترام کولے او د هغه مقام ئے پیرندلے۔

وَهُمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ: دوی د مکے نه در رسول الله ﷺ د و بستلو اراده کړی وه، بیا هغه اگر که په خپل اختیار او د الله په اجازه ووتلو لیکن دوی ئے اراده کړی وه۔ داسے شو لکه چہ دوی و بستلو او بیائے حقیقه هم و و بستلو۔

دارنگه اگر که مشرکانو در رسول الله ﷺ په باره کښ درے ارادے کړی وے، جیل ته اچول، قتل او د کلی نه و بستل خودلته ئے و بستل ذکر کړل ځکه چہ ددے اثر په خارج کښ رانښکاره شو۔ (فتح البیان)

وَهُمُّوا بِدَءٍ وَكُمُ آوَّلَ مَرَّةٍ: یعنی د غزوۀ بدر په موقعه د قتال ابتداء هم د دوی د طرفه وشوه چہ د تجارتی قافلے د بچ کولو دپاره د مکے نه تلې وو او قافله هم بچ وتلے وه لیکن دوی په کبر او غرور کښ راغلل او د مسلمانانو سره ئے د جنگ کلکه اراده وکړه۔ او په حدیبیه مقام کښ د نبی کریم ﷺ سره د کړی صلح د معاهدے په ماتولو کښ هم دوی ابتداء وکړه تردے پورے چہ رسول الله ﷺ د دوی د ذلیلہ کولو دپاره په مکه باندے حمله

وکرہ۔ نو هرکله چه دوی ستاسو مشر و یاسی او اول ظلم دریاندمی کوی نو بیاتاسو د دوی سره ولے جنگ نه کوی۔ پدے کنس دیره تیزی ورکول دی۔

اتَّخَشَوْهُمْ : أَيُ بَتَرِكَ الْقِتَالِ - یعنی آیاتاسو د دوی نه یره کوی چه جنگ ورسره نه کوی۔ دا خکه وایو چه د کافر نه او د هغه سره د موجودو وسلو نه یره ناروانه ده لیکن جهاد پریخودل صحیح نه دی۔

فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ : یعنی الله ډیر لائق دے چه د هغه نه یره وکړی خکه چه ضرر او نفع رسونکے په حقیقت کنس الله تعالی دے او که تاسو قتال پریخودو هغه به عذاب درکړی نو د هغه د عذابونو نه یره وکړی او دا د ایمان تقاضا ده۔ (فتح)

او دا آیت دلیل دے چه صحیح مؤمن به د تولو خلکو نه زیات بهادر او اوچت همت والا وی خکه دده یره به صرف د الله نه وی۔ (المنار)

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ

جنگ وکړی د دوی سره عذاب به ورکړی دوی ته الله تعالی په لاسونو ستاسو

وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ

او وبه شرموی دوی لره او مدد به وکړی ستاسو سره په مقابله د دوی کنس او یخه به کړی

صُدُّوا قَوْمٌ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيَذْهَبُ غِيْظُ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ

سینه د قوم مؤمنانو۔ او بوبه غی غصه د زړونو د دوی، او مهربانی کوی الله تعالی

عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

په چا چه وغواړی او الله پوه حکمتونو والا دے۔

تفسیر: الله تعالیٰ خو قادر دے چه یو آن (لمحه) کنس د دین دشمنان هلاک کړی لیکن الله داسے ونکړل بلکه د جهاد حکم ئے وکړو، پدے کنس ډیر فوائد دی لکه الله د خپلو مؤمنانو بندگانو په لاسونو دے مشرکانو ته سزا ورکول غواړی، دوی رسوا کول غواړی، او د دوی په خلاف د مؤمنانو مدد کوی او کافرانو ته خودل غواړی چه الله د مؤمنانو بندگانو سره وی۔

وَيَشْفِ صُدُّوا قَوْمٌ مُّؤْمِنِينَ : او د جهاد د مشروعیت دویم علت دا دے چه الله د خپلو

مسلمانانو بندگانو په لاسونو دا کافران ختموی او د دوی زړونه یخول غواړی، او د دوی زړونو غصه ختمول غواړی ځکه چه دوی ته د دې مشرکانو د لاسونو نه ډیر تکلیفونه رسیدلی دی، او لوی غمونه ئې پورته کړيدي، کله چه په خپلو لاسونو سره دوی قتل کړی نو د دوی د زړونو بوج به سپک شی۔

د شفاء الصدور او ذهاب الغیظ فرقونه

وَيُذْهِبُ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ: ځينی مفسرين د دې او د شفاء الصدور مينځ کښ داسه فرق کوی چه (۱) شفاء د سينه اشاره ده وعده د فتح ته ځکه چه د وعده پوره کيدو انتظار چه کله ئې د هغه په پوره کيدو اعتماد وی سينه یخوی، او د غصه ختمول د فتح واقع کيدو ته اشاره ده۔ (فتح البيان وفتح القدير) لیکن دې کښ دومره فائده نشته۔

(۲) غوره فرق دا دې چه دا جدا جدا څيزونه دی کله غصه لاره شی او سينه یخه نشی نو د غصه زائله کيدل په منزله د تخلیه ده او يَشْفِ صُدُورَ په منزله د تخلیه دې۔ مثلاً يو تېرې انسان يو گوت اوبه وڅکی نو معمولی شان تنده ئې خو ماته شوه لیکن خوند ئې وانخستو خو چه کله یخه او ډیرې اوبه وڅکی نو سينه ئې یخه شی۔ او د کافرانو په جنگ کښ مؤمنانو ته دا دواړه فائده ملاوېږي۔ او دا د الله رحمت دې په مؤمنانو باندې ځکه که غصه هر وخت د انسان په سينه کښ وی او هغه نه نافذ کېږي نو انسان تق چوی۔

مفسرينو ليکلی دی چه دا آيت دليل دې چه الله تعالی د خپلو مؤمنانو بندگانو سره محبت کوی او د هغوی د خوشحالولو خيال ساتی ځکه خو الله تعالی وغوختل چه د دوی د زړه بوج سپک شی۔

(۳) صاحب المنار وائی: د اسلام په غلبه او نصرت سره به د سينو یخواله حاصلېږي چه هغه هر مسلمان ته حاصل دې، په چا باندې قريشو ظلم کړې وی او که نه۔ او بيا چه په کومو خلکو ظلم شوې وی او غدر (وعده خلافی) ورسره شوې وی نو په جنگ کښ به دوی بدله واخلي نو د زړه غصه به ئې وځي۔

وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ: يعنی چاته به د توبې توفيق ملاوېږي، دا وجه ده د رسول الله ﷺ د جهادونو په وجه اکثر خلک ايمان ته راغلي دي، ځکه چه صحيح جهاد چه کله کېږي نو هغه دعوت هم دې۔ نو دلته وقف دې (أَيُّ وَلَكُمْ الْآخِرُ) نو تاسو ته به ئې اجر ملاوېږي۔

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا

آیا گمان کوی تاسو چه پرے به خودی شئ تاسو (بغیر د امتحان نه) او تر اوسه

يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا

نه دی ښکاره کړی الله تعالى هغه کسان چه جهاد نه کړی ستاسو نه او نه نه دے نیولے

مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً

سوی د الله نه او د رسول د هغه نه او نه د مؤمنانو نه رازدار دوست

وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

او الله خبردار دے په هغه عملونو چه تاسو نه کوی.

تفسیر: دا بل علت د قتال دے چه الله تعالى د امتحان نه بغیر هیڅوک جنت ته نه

پریږدي نو یو امتحان دا دے چه تاسو به د الله په لاره کښ جهاد کوی.

تُرَكُّوا: ١- أَيْ سُدِيَ بِلَا اِمْتِحَانٍ - تاسو به مهمل په غیر د امتحان نه پریخو دے شئ او

همدا س به جنت ته ځی.

٢- تُرَكُّوا عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ - پدے خپل حال به پریخو دے شئ. (فتح البیان)

وَلَمَّا يَعْلَمُ اللَّهُ: یعنی الله تعالى هغه خلک راښکاره کول غواړی چه کوم خلک د الله د

حکم پورته کولو دپاره جهاد کوی چه جنت ته نه بوځی او کوم نه نه کوی چه د جنت نه نه

محروم کړی.

وَلَمْ يَتَّخِذُوا: او دارنگه هغه خلک راښکاره کړی چه د الله او د هغه د رسول او د

مؤمنانو نه سوی هیڅ کافر لره خپل دوست نه نیسی. مطلب دا چه په تاسو کښ

مجاهدين او الله والا خلک راښکاره کړی نو بیا به جنت ته ځی، او که تاسو کښ دا صفت

رانغلی او همدا س د جنت طمع لری دا صحیح نه ده. او پدے کښ په منافقانو باندے رد دے

چه هغوی خو نه جهاد کوی او نه د الله او د رسول او مؤمنانو سره مینه لری بلکه د کافرو

سره مینه لری. یعنی کله چه په تاسو کښ جهاد او د ولاء او براء عقیده راغله نو بیا په

امتحان کښ کامیاب شوی.

د جهاد د مشروعیت یو اهم مقصد دا دے چه د الله فرمانبردار او نافرمانه بندگان اویژندے

شی۔ او دا مضمون اللہ پہ سورة عنكبوت آیت (۲) او سورة البقرة آیت (۲۱۴) کنبس واضح کریدے۔ پدے آیتونو کنبس همدا خبره وئیلے شویده چه الله په خپلو مؤمنانو بندگانو ضرور از مینست کوی دے دپاره چه مخلص او غیر مخلص او مؤمن او منافق اورشتینی او دروغزن کنبس فرق وشي۔

وَلْيَجْزِ : وليجه د ولوج نه دے هغه محبت ته وائی چه دیو تن په زړه کنبس داخل شي۔ ابو عبیده وائی : هر شے چه تا په بل شي کنبس داخل کړو چه د هغه نه نه وو نو دے ته وليجه وائی۔ (فتح البيان) یعنی د کافرو محبت د زړه سره لائق نه دے نو دے ته وليجه وائی۔ قتاده د وليجه معنی په خیانت سره او ضحاک په خَدِیْعَة (د هوکے) سره کریده۔ دائے حاصل معنی ده۔ (فتح)

امام راغب وائی : وليجه : کُلُّ مَا يَتَّخِذُهُ الْإِنْسَانُ مُعْتَمَدًا عَلَيْهِ۔ هر هغه شے چه انسان نه د خپل اعتماد ذریعه جوړه کړی۔ خَبِيرٌ : یعنی الله په هر څه پوهه دے لیکن پدے امتحان کنبس نه ناشنا رازونه او حکمتونه دی چه صرف هغه پرې خبردار دے۔

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسْجِدَ اللَّهِ

نه دی پکار مشرکانو له (یعنی نه قبلیری د دوی نه) چه جوړ کړی جماتونه د الله،

شَهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ ؕ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ

پداسه حال کنبس چه گواهی کونکی وی په ځانونو خپلو په کفر سره، دا کسان برباد دی

أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

عملونه د دوی او په اور کنبس به دوی همیشه وی۔

تفسیر : دا جواب د سوال دے چه قریش خو ډیر د خیر کارونه کوی نو دوی سره څنگه قتال وکړے شي ؟، دوی د مسجد حرام خدمت کوی او دا آباد ساتی، او مشرکانو به هم پدے وجه خپل ځانونه د نورو نه پورته او اعلیٰ کنړل۔ (او په هر دور کنبس کافران دیو څو کارونو په کولو ځانونه بزرگان او بشر دوست کنړی، دیو غریب ملک سره تعاون وکړی، سیلاب زده گانو ته غنم راولیږی، د خلکو په سترگو پتی اړوی چه مونږ خو همدردی او امن والا یو)

الله تعالى پدے آیت کنس د دوی دا باطل گمان نفی کړو او وے وئیل چه دوی څنگه دعوی کوی چه دوی د الله کورونه آبادونکی دی حال دا چه دوی خپله د خپل کفر اقرار کوی او ښه په پوهه سره پدے همیشواله کوی. د داسه خلقو خو هیڅ عمل قابل قبول نه دے. او د دوی ځانے جهنم دے. مطلب دا چه ددے اعمالو سره سره دوی د جهاد لائق دی ځکه چه دوی کنس نواقض الایمان موجود دی.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ : دا په طریقه د محاوره وئیله کیږی چه د مشرك د شان سره لائق نه ده چه جمات آباد کړی یعنی مشرك ته گوره او د هغه مسجد آبادولو ته گوره. یعنی چه یو تن مشرك شو نو د هغه جمات آبادول به څه قبول شی.

نو معنی دا ده : (لَا يَقْبَلُ ذَلِكَ مِنْهُمْ) الله ترے دا نه قبلوی. (لَا يَصِحُّ ذَلِكَ لَهُمْ) دا کار دوی له صحیح نه دے. مفسرین وائی پدے کنس ضمناً منع غرض ده. اَيُّ اَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ ! اِمْنَعُوهُمْ مِنْ ذَلِكَ. اے مؤمنانو دا خلک ددے کارونونه منع کړی یعنی دے ته ئے مه پریدی چه مشرکان جماتونه جوړ کړی او قتال ورسره وکړی چه ختم شی. لکه صحابه کرامو به مساجدو ته مشرکان نه راپریخودل او قرآن کریم هم روستو منع کړی چه مسجد حرام ته به نه راځی. بیا علماو دا مسئله بیان کړیده چه که امیر المؤمنین د څه ضرورت په وجه اجازه ورکړی نو مسجد ته راداخلیدے شی لکه نبی کریم ﷺ ثمامه بن اثال د مسجد نبوی ستنه پورے تړلے وو.

شَهِيدَيْنِ : یو تن ځان ته کافروائی او بیا جمات هم جوړوی نو جمات جوړولو له څه اعتبار دے.

او د آیت دا مطلب هم دے چه هرکله مشرك د کفر کارونه وکړل نو د هغه مسجد آبادول او په هغه کنس د حاجیانو خدمتونه کول ټول ضائع شو.

دوی کوم ځای وئیلی دی چه مونږ کافران یو؟ نو مفسرین وائی چه په بعض اوقاتو کنس د دوی د خوله نه دا اقرار راوځی چه مونږ مشرکان او کافران، یهودیان، او نصرانیان یو.

۲- ځینې وائی د شهادت معنی دا ده : (تَذُلُّ اَقْوَالُهُمْ وَافْعَالُهُمْ عَلَى الْكُفْرِ) یعنی د دوی خبرے او کارونه (چه بتان ودرول او د هغوی عبادت کول دی) دا په کفر باندے دلالت کوی نو دا د دوی گواهی شوه اگرکه په خوله به ئے دا نه وی وئیلی چه مونږ مشرکان یا کافران یو. (ابن کثیر) ۳- یا دا چه په طواف کنس به دوی (اَلَا شَرِيْكَا هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ) الفاظ وئیل چه دا د دوی د مشرك گواهی وه. او دا خبره به ئے کوله چه مونږ د لات او عزی عبادت

کوو۔ (فتح البیان)

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسْجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

یقیناً جو پروی جماتونہ د الله هغه څوک چه ایمان نه راوړی په الله او په ورځ روستنی

وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ

او پابندی کوی د مانځه او ورکوی زکاة او نه یریری (د هیچا نه) سوی د الله نه

فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾

نو نزدی ده چه دا کسان به شی د هدايت والو نه.

تفسیر: د مسجدونو آبادولو شرط دا دی چه انسان په الله او د هغه په رسول او د آخرت په ورځ ایمان ولری، او د اسلام کړی ته راننوتو سره مونځونه قائم کړی او زکاة ورکړی او د الله نه سوی د هیچا نه یره په خپل زړه کښ ونه ساتی.

إِنَّمَا يَعْمُرُ: ددی حاصل معنی داده (إِنَّمَا يُقْبَلُ التَّعْمِيرُ مِمَّنْ هَذِهِ صِفَتُهُ) یعنی د جماتونو جوړول د هغه چا قبلیری چه دا ذکر شوی صفتونه لری

د مسجد تعمیر یو ظاهری دی اوبل معنوی دی. دواړه د مؤمن د شان سره مناسب دی. معلومه شوه چه څوک مؤمن نه وی نو هغه د مسجد آبادونکي نه وی. او مسجد صرف هغه خلق آبادوی چه مؤمن وی. پدې وجه نبی کریم ﷺ فرمایلی دی:

[مَنْ عَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ نَزْلَةً مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا عَدَا أَوْ رَاحَ]

(بخاری: ۶۶۲) مسلم: ۱۵۵۶

(څوک چه سحر او ماښام مسجد طرف ته ځی، الله تعالی د هغه دپاره په جنت کښ میلستی تیاروی). او دا ئې هم فرمایلی دی:

(مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ) (څوک د الله درضا دپاره مسجد جوړوی الله د هغه دپاره په جنت کښ کور جوړوی). (بخاری: ۴۵۰) مسلم: ۱۲۱۷

او دا ئې هم فرمایلی دی چه (إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ)

(کله تاسو یو انسان مسجد ته دتلو عادی اومومی نو د هغه دپاره د ایمان گواهی ورکړی، دی نه روستو ئې ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾ والا آیت اولوستلو).

(ترمذی: ۳۰۹۳) واحمد و فی سننه دراج عن ابی الهیثم و فیہ ضعف).

د مسجد پاڪ ساتل، او هغه ته بار بار د عباداتو دپاره راتلل او د هغه تعظيم كول د ايمان نښه ده.

وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ : او مشرك كښ داتول صفات نشته، او د غير الله نه یریری.

سوال دادی څه مؤمنان هم كله نا كله د غير الله نه یریری ؟

۱- جواب : دلته خشية العبودية مراد دی. یعنی د عبادت یره. څه په غیر د ظاهری اسبابو نه وی او په تعظیم سره وی.

۲- قرطبی او بغوی وئیلی دی : وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فِي بَابِ الدِّينِ - یعنی د دین په باب کښ سوئی د الله نه د هیچا نه یره نکوی او دین د چا په یره سره نه یریدی او په دنیاوی خیزونو کښ یره ناروانه ده. (بغوی ۴/۲۰)

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ

آیا گرځوئ تاسو اوبه ورکول حاجیانو ته او آبادول د مسجد حرام په شان د هغه چا

أَمِنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

څه ايمان ئی راوړی په الله او په ورځ روستنی او جهاد ئی کړیدی په لاره د الله کښ،

لَا يَسْتَوْنَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

نه دی برابر دوی په نیز د الله او الله هدایت نه کوی قوم ظالمانو ته. (یا ثواب نه ورکوی).

تفسیر: پدې آیت کښ : (زَجَرْلَمَنْ اَعْتَبَرَ الْاَعْمَالَ دُونَ الْاِيْمَانِ) هغه چاته زور نه ده څه د ايمان نه په غیر نورو اعمالو له اعتبار ورکوی. لکه ډیر خلک ظاهربین وی، وائی : فلانی خلک خو ډیر ذاکرین دی او تهجد گزار دی او بنائسته اخلاق ئی دی او نرم دی او دې ته نه گوری څه عقیده ئی د شرک او د وحده الوجود او قبر پرستی ده، تعویذونه او گوډی منترې کوی.

شان نزول

۱- ابن ابی حاتم او حافظ ابن مردویه د ابن عباس رضی الله عنه روایت کړیدی څه د مکې مشرکانو وویل، د بیت الله آبادول او حاجیانو باندې اوبه څکول د هغه خلقو د اعمالو نه زیات غوره دی څه ايمان ئی راوړی او جهاد ئی کړی، او د دوی په دې خبره فخر وو او په لوئی

کبر کښ اخته وو چه دوی حرم والا دی، او دا آباد ساتی.

نو الله ددې آیت په ذریعه په الله باندې ایمان او در رسول الله ﷺ سره جهاد فی سبیل الله ته د مشرکانو په دغه اعمالو ترجیح ورکړه کوم چه مخکښ ذکر شو، او دا خبره ئې په ډاگه کړه چه د حرم خدمت کول او حاجیانو ته اویه ورکول د شرک سره بیکاره دی، او د قیامت په ورځ به دوی ته هیڅ فائده ورنکړی. ۲- او ځینی وائی چه عباس ؓ چه کله د بدر په قیدیانو کښ ونیولې شو نو هغه دا خبره وکړه چه که تاسو په اسلام او هجرت او جهاد زمونږ نه سبقت کړیدې خو مونږ هم په مکه کښ مسجد حرام آباد ساتلې او د حاجیانو خدمتونه مو کړیدی نو الله دا آیت د هغه د خبرې په رد کښ راولیږلو. (بغوی)

یعنی اول خو نفس دا اعمال د دغه اعمالو په نسبت غوره دی بیا چه کله انسان د دغه اعمالو سره مشرک وی نو هغه له خو هیڅ اعتبار نشته.

۳- امام مسلم د نعمان بن بشیر ؓ نه روایت کړیدې چه زه د رسول الله ﷺ د منبر خوا کښ ناست وم نو یو سړی ووئیل چه د اسلام راوړو نه روستو دا کافی ده چه زه مسجد حرام آباد کړم. دویم ووئیل جهاد فی سبیل الله د هغه نه غوره دې کوم چه تا ووئیل. نو عمر ؓ هغه اورتلو او ورته ئې اووئیل چه تاسو در رسول الله ﷺ د منبر په خوا کښ د جمعې په ورځ خپل آوازونه مه پورته کوئ، زه به در رسول الله ﷺ نه ددې په باره کښ تپوس کوم. نو الله دا آیت نازل کړو، او وې وئیل چه په الله باندې ایمان او جهاد فی سبیل الله حاجیانو ته د اویو ورکولو او د مسجد حرام د خدمت نه په ډیرو چندانو افضل دی، ځکه چه ایمان د دین اصل او بنیاد دې بغیر ددې نه اعمال نه قبلېږی، او جهاد فی سبیل الله د دین د ټولو نه اوجت عمل دې، الله تعالی ددې په ذریعه د دین اسلام حفاظت کوی، او باطل سرکوزې کوی. (ابن کثیر)

سِقَايَةَ : اویه ورکول. پخوا زمانه کښ به حاجیان حرم ته راتلل او څه هوتلې نه وې نو قریشو به د هغوی دپاره د اویو پروگرامونه مخکښ نیول او فکر مند به وو او دا به ئې کرم (شرافت) گنرلو او دا ډیر ښه صفت وو، اوس زمانه کښ خو مسلمانان حاجیانو ته د مخکښ نه ارزان څیزونه گران کړی، کوشش کوی چه حاجی څنگه خاشی او لوټ کړی. لایهْدی : دلته هدایت وقوع د عمل دې په احسنه طریقہ نو کافران ظالمان دی ځکه چه د دوی دا عمل په بنائسته طریقہ نه دې، نیک عمل کوی لیکن دریاکاری او نوم او شهرت دپاره ئې کوی او په غیر د ایمان نه ئې کوی نو ځکه ورته اجر هم نه ملاوېږی.

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ

ہجہ کسان چہ ایمان نے راویدے او ہجرت نے کریدے او جہاد نے کریدے پہ لارہ

اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْثَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ

د الله کنس پہ مالونو خپلو او پہ خانونو خپلو سرہ، ډیر لوئی دی پہ درجہ کنس پہ نیز د الله

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ

او دا کسان هم دوی کامیاب دی۔ زیرے بہ ورکوی دوی تہ رب د دوی پہ رحمت سرہ

مِّنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّتْ لَهُمْ فِيهَا

د خپل طرف نہ او پہ رضامندی سرہ او پہ جنتونو سرہ چہ دوی لہ بہ پہ هغه کنس

نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

نعمتونہ وی همیشه۔ همیشه بہ وی پہ هغه کنس همیشه، یقیناً الله د هغه سرہ اجر لوئی دے۔

تفسیر: پدے آیت کنس جہاد او ہجرت تہ کامل ترغیب ورکریے شویدے۔

او مخکنس آیت کنس چہ د ایمان بالہ او جہاد فی سبیل الله کوم فضیلت بیان شو پہ هغه باندے زیادت کوی چہ پہ الله باندے ایمان راوړل او د هغه درضا د خاطرہ ملک او وطن، مال او دولت پریخودل او ہجرت کول او د الله پہ لارہ کنس پہ نفس او مال سرہ جہاد کول د الله پہ نیز زیات اوچت مقام لری۔ الله پہ داسے خلقو باندے د خپلو رحمتونو باران کوی، د دوی نہ همیشه دپارہ خوشحالیری او دوی نہ ختمیدونکی نعمتونو والا جنتونو تہ داخلوی چہ پہ هغه کنس بہ همیشه اوسیری۔ داسے ترغیب پہ هیخ بل عمل باندے نہ دے ورکریے شوی۔

أَكْثَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ: أَيُّ مِنَ السَّاقِي وَالْعَامِرِ۔ ددہ درجہ د الله پہ نیز پہ حاجیانو باندے د اویہ حکونکی او مسجد حرام آبادونکی نہ هم اوچتہ دہ کہ چرتہ هغه مسلمان وی، او کہ هغه کافرو وی نو د هغه نیک عمل لہ خو هیخ اعتبار نشته۔

او دلتہ پہ مشرکانو رد غرض دے چہ دغه مشرک سرہ د دغه نیک عمل نہ دقتال لائق دے او دا مؤمن چہ د هغه سرہ جہاد کوی نو بنہ کوی نو دلتہ هغه مؤمنان اول مراد وو چہ د دغه ساقیانو سرہ نے جنگ کولو۔

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ : نبی ته ئے هم دا زیرے ونه سپارلو بلکه خپله ئے ورکوی۔
 بِرَحْمَةٍ : ابو حیات وائی : هر کله چه د مؤمنانو درے صفات ذکر شو نو د هغه په بدله
 کښ درے زیری ملاؤ شو۔ رحمة د ایمان په مقابله کښ وو نو دا ئے مخکښ کړو ځکه چه
 ایمان د الله په رحمت موقوف دی۔ دویم ئے رضوان (د الله خصوصی رضا) ذکر کړه ځکه
 چه دا انتهائی احسان دی چه د جهاد په مقابله کښ دی، کوم چه مالونه او نفوسونه لگول
 وی، دریم ئے جنتونه ذکر کړل په مقابله د هجرت کښ چه په هغه کښ وطن او علاقه
 پرېخودل دی۔ (فتح البیان)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ

ایه ایمان والو! مه نیسی پلاران خپل او وروڼه خپل دوستان که خوښوی دوی کفر لره

عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

په ایمان، او چا چه دوستی وکړه دوی سره ستاسو نه نو دا کسان هم دوی ظالمان دی۔

تفسیر: دا آیت متعلق دی د ﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ﴾ سره یعنی هر کله چه الله تعالی او د هغه
 رسول د مشرکانو نه بری شو نو ټول مؤمنان به هم ترے بری وی (او دا مؤمنانو ته هم حکم
 وو چه تاسو د دوی نه براءت وکړئ) نو سوال پیدا شو
 (كَيْفَ يُقَاطِعُ الرَّجُلُ أَبَاهُ وَأَخَاهُ وَابْنَهُ؟)۔

سرے به د خپل پلار او ورور او خوی سره څنگه قطع تعلق وکړی، آیا دا به صله رحمی
 قطع کول نه وی؟ نو دا آیت نازل شو۔ چه په دین کښ د سرې د خپل پلار او خپلوانو سره
 مقاطعه (تعلق پرېکول) واجب دی نو مؤمن به د کافر سره هیڅ دوستی نه ساتی اگرکه
 پلار، ورور یا ئے خوی وی۔ (فتح البیان ۸۸/۳)

الله تعالی مؤمنان د مشرکانو د دوستی نه منع کړیدی، اگرکه هغه هر څومره نزدی
 خپلوان ولے نه وی۔

شان نزول

بیہقی د عبد الله بن شوذب نه روایت کړیدی چه دا آیت د ابو عبیده بن الجراح رضی اللہ عنہ په باره
 کښ نازل شویدی۔ کله چه د بدر په میدان کښ دده پلار جراح دده د قتل څو ځل کوشش
 وکړو او ابو عبیده د هغه مخه ته دراتلو یا د هغه د قتل کولو نه بچ شو، لیکن کله چه

هغه بار بار پدے کوشش کنب لگیا و و نو ابو عبیده هغه لره قتل کړو، نو د سورة مجادلے آیت (۲۲) ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ نازل شو چه په هغه سره ددے آیت د معنی او مفهوم تائید کیري۔ (ابن کثیر)

أُولِيَاءَ: أَيِ بَطَانَةٍ وَأَصْدِقَاءَ تُفْشُونَ إِلَيْهِمْ أَسْرَارَكُمْ وَتُوَيِّرُونَ الْمَقَامَ مَعَهُمْ عَلَى الْهِجْرَةِ۔
یعنی کافران رازدار او دوستان مه نیسی چه تاسو هغوی ته خپل رازونه وایی او د هغوی سره وسیدل په هجرت کولو باندے غوره کوی۔ (فتح البیان)

د ولایت نه مراد هغوی طرفته اوړیدل او هغوی ته رازونه ښکاره کول دی او هسے راشه درشه او هغوی سره د زړونو د مائله کولو دپاره احسان کول جائز دی، نبی ﷺ اسماء رضی الله عنہا ته وئیلی وو: (نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ) آؤ، د خپلے (مشرکے) مور سره احسان کوه۔
صاحب د فتح البیان وائی چه دا خطاب ټولو مؤمنانو ته دے او ددے حکم تر قیامتہ پورے باقی دے چه د مؤمن او د کافر دوستی ختمه ده، او پدے کنب هر یو فرد د مخاطبینو منع شوی دے د دوستی د هر فرد د کافرانو سره ځکه چه جمع مقابل د جمع راشی نو تقسیم د احادو په احادو کیري۔

خِیْنِیْ اَهْلَ عِلْمٍ وَائِی: دا آیت په هجرت باندے د تیزی ورکولو او د کافرانو د ملک پر یخو دو په باره کنب نازل دے نو پدے کنب به خطاب هغه مؤمنانو ته وی چه په مکه وغیره عربی ملکونو کنب وسیدل نو دوی منع شو چه د مشرکو پلارانو او ورونو سره به موالات (دوستانه) نه کوی ځکه که د هغوی سره وسیړی نو د هغوی تابع به گرځی۔ مگر خینو دا د هجرت سره متعلق کول مشکل گنرلی دی ځکه چه دا سورت د مکے د فتح نه روستو نازل دے او د نزول په اعتبار سره آخری سورتونو کنب شعار دے۔ نو غوره تفسیر اول دے۔ انتهی۔ (فتح البیان)

يَتَوَلَّوْهُمْ: تَوَلَّى دَلَّتْهُ (اخْتِيَارُ دِينِهِمْ وَالرِّضَا عَنْ أَعْمَالِهِمْ) ته وائی۔ یعنی د هغوی دین غوره کول او د هغوی د کارونو نه خوشحالیدل یا د هغوی په شان کارونه شروع کول دی۔
هُمُ الظَّالِمُونَ: د ابن عباس نه نقل دی چه د ظالمانو نه مشرکان مراد دی۔ (قرطبی)

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ

أَوْوَايَهُ! كَمَا جَرَى عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ إِذْ قَالَ لَهُمُ الرَّسُولُ تَوَلَّوْا مَا بَيْنَ يَدَيْهِمْ فَكَلَفُوا عَسَى أَنْ يَكُونَ بِكُمْ هَاجِرِينَ

وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ بِنَافْتَرَقْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ

او قبيله ستاسو او هغه مالونه چه گتهلى وى تاسو هغه لره او تجارت چه یرېږي تاسو

كَسَادَهَا وَمَسْكِنٌ تَرْضَوْنَهَا أَحَبُّ إِلَيْكُمْ

د کوټه کیدود هغه نه او ځایونه چه خوښوي تاسو هغه لره ډیر محبوب وى تاسو ته

مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى

د الله نه او د رسول د هغه نه او د جهاد په لاره د هغه کښ نو انتظار کوي تردی

يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

چه رابه ولى الله تعالى فيصله خپله، او الله توفیق د هدايت نه ورکوي قوم نافرمانو ته.

تفسير: پدې آيت کښ زجر او دهمکي ده. درې عذابونه ئې بيان کړيدي هغه خلقو ته چه د الله په مقابله کښ او د الله په لاره کښ د جهاد په مقابله کښ خپل اهل و عيال او خپلوانو ته د هغوی د کفر او شرک باوجود ترجیح ورکوي. د الله او د هغه د رسول سره د حقيقي محبت تقاضا دا ده چه د هغه محبت د هر شی په محبت باندې مقدم کړي شی. پلاروی که ځوی، وروروی که ښځه، یا د خاندان یو فرد، یا مال او دولت چه هغه سره په خپل مشقت سره حاصلوی یا قسما قسم مالونه د تجارت یا اوچت او دنگ محلات او کوټې ددې ټولو د الله او د هغه د رسول په مقابله کښ د مؤمن په زړه کښ هیڅ حیثیت نه وي. د چا په نیز چه دا څیزونه د الله او د هغه د رسول او د جهاد فی سبیل الله نه زیات محبوب وي هغه به فاسق او په خپل حق کښ ظالم وي.

وَعَشِيرَتُكُمْ: عشیره هغه قبیلې ته وائی چه انسان پکښ ژوند تیروي مراد ترې دلته د سړي او نژدې خپلوان دی.

وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ: یعنی یو مال دې اخستې دې که هغه په دغه وخت د جهاد کښ خرڅ نکړي شی نو کوټه کیږي.

أَحَبُّ إِلَيْكُمْ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ: یعنی دا څیزونه به د الله او د رسول په مقابله کښ په هر ځای کښ نه اخلې. او خاصکړ د جهاد په موقعه کښ هم.

د تفسیر علماء لیکي چه دا آیت د ټولو نه لوئی دلیل دې چه د الله او د هغه د رسول سره

محبت کول دایمان جزء دے او د هغه محبت د هر شی او د هر چا په محبت باندے مقدم کول واجب دی، او خوک چه داسے نه کوی نو هغه به د الله په نظر کښ ډیر غټ گناهکار وی، او هغه له د الله د عذاب انتظار پکار دے۔

او ددے د پیژندلو کسوتے او معیار دا دے چه که دده ته دوه خیزونه مخه ته راشی یو هغه چه د الله او د هغه رسول نه خوبوی، په هغه کښ د سړی په ظاهره کښ هیڅ ذاتی فائده نه وی او دویم هغه دے چه هغه دده نفس نه غواړی لیکن د هغه په کولو سره یو داسے شے فوت کیږی چه الله او د هغه رسول نه خوبوی۔ لکه جهاد، یا مونځ وغیره عبادات، نو که هغه د نفس د خواهش موافق یو شے په هغه کار باندے غوره کړی کوم چه الله او د هغه رسول ته خوبښ وی نو ددے د پوهه شی چه دا په خپل حق کښ ظالم دے۔

صاحب الکشاف لیکلی دی چه په ټول قرآن کریم کښ ددے آیت نه سخت وعید والا آیت بل نشته دے، ځکه چه پدے کښ په هر چا باندے آواز شویدے چه آیا هغه د الله او د هغه د دین په باره کښ مضبوط دے او که نه دده نه د دنیا د کارونو په وجه په دین کښ مستوالے او نرموالے پیدا کیږی؟ (یعنی چانه د پلار او چانه د ځامنو او چانه د قبیلے په وجه او چانه د کاروبار او تجارت په وجه لکه ډیر انسانانو نه پدے کارونو سره مونځ قضاء کیږی، جماعت تره فوت کیږی، او د دین ډیره تقاضے نشی پوره کولے دغه خیزونه نه مانع واقع کیږی) (محاسن التاویل للقاسمی)۔

واقعی پدے خبره سوچ پکار دے، که مونږ او تاسو ته یو طرفته د پلار یا د ورور یا د قبیلے خبره راغله او بل طرفته د الله حکم راغے نو زموږ اکثر انسانان د الله د حکم لحاظ نه ساتی، یا پکښ بی باکی کوی او د قوم قبیلے او درواج ښه پابند وی۔ نو پدے آیت کښ دعوت دے (تَرْجِيحُ الدِّينِ عَلَى جَانِبِ شَهَوَاتِ الدُّنْيَا) ته۔ یعنی دین به د دنیا په خواهشاتو باندے غوره کوی هله به ایمان تیروے۔

يَا أَيُّهَا اللَّهُ بِأَمْرِهِ: ددے ځای نه درے سزاګانے ذکر کیږی یو دا چه د عذاب د همکي ده چه الله به پدے انسان د خپل طرفته عذاب نازلوی۔ دویم لَا يَهْدِيهِ۔ الله به ورته هدایت نه کوی۔ دریم دا چه دا انسان به د فاسقانو نه شمار وی۔

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ

يَقِينًا مَدَدَ كَرِيمًا تَأْسُو سَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى په ځايونو ډيرو کښ او په ورځ د حنين کله چه

أَعْجَبْتُكُمْ كَثَرَتُكُمْ فَلَمْ تَغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا

تعجب کنیں واچولی تاسو ڊیر والی ستاسو، نو فائده ئے درنکره تاسو ته هیڅ فائده

وَصَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ

اوتنگه شوه په تاسو باندی زمکه سره د فراخوالی نه بیا اوگر خیدی تاسو (د میدان

مُدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ

جنگ نه) شاكونکی۔ بیا راو لیږلو الله تعالی آرام خپل په رسول خپل او په مؤمنانو

وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ

اوراوی لیږلے داسے لښکرے چه نه لیدلے تاسو هغه لره او عذاب ئے ورکړو کافرانو ته او دا

جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى مَنْ

سزا د کافرانو ده۔ بیا مهربانی اوکره الله تعالی روستو ددے (غلبے) نه په هغه چا

يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

چه وئ غوختل، او الله بخونکے رحم کونکے دے۔

تفسیر: دا متعلق دے د (وَيَنْظُرُكُمْ عَلَيْهِ) آیت (۱۴) سره چه الله به تاسو سره مدد کوی نو سوال پیدا شو چه الله د مدد وعده کړیده او حال دا چه مونږ سره د حُنین په غزا کښ مدد ونشو ځکه چه مشرکانو د کمین نیولو په وجه مسلمانان په اوله کښ وتښتول او په غشو ئے ډیر زیات ویشتل۔ نو الله جواب ورکوی چه ما هر ځای کښ وعده پوره کړیده لیکن هلته ستاسو نه یو نقصان شوے وو د هغه په وجه تاسو ته دغه صدمه ورسیده۔ لکه چه بیان ئے اوس کیږی۔

په دے درے آیتونو کښ د حُنین غزا ذکر شویده۔ چه د هغه اجمالی ذکر ددے سورت په ابتداء کښ راغلی دے۔ دا جنگ د سوال په میاشت کښ په سنه (۸هـ) کښ د حُنین په میدان کښ (چه د مکے او د طائف تر مینځ واقع دے) د هوازن او ثقیف قبیلے او د هغه علاقے څه نورو مشرکانو سره شوے وو۔ د عربو مشرکانو سره د رسول الله ﷺ اولنې جنگ جنگ بدر وو۔ او آخری جنگ جنگ حُنین وو۔ پدے دواړو کښ د الله رسول ﷺ

په خپل موتی کښ خاوره راخستې او مشرکانو طرف ته ئې گوزار کړې وه.

غزوة بدر د عربو مشرکانو په زړونو کښ د مسلمانانو رعب کینولې وو، او د هغوی د مزاج په تیزی کښ ئې کمې پیدا کړې، او غزوة حنین د هغوی ملا ماته کړه، د مشرکانو د لیندې آخری غشې هم لاړو ختم شو. او الله شرك او مشرکان ذلیل کړل، او ددې نه روستو د عربو تمام قبائل په اسلام کښ جوق درجوق داخلیدل شروع شو، ځکه چه د هغوی دپاره اوس هیڅ چاره پاتې نشوه، د اسلام جنده پورته شوې وه، او کفر او شرك همیشه دپاره خکته شوې وو. د غزوة بدر او د غزوة حنین تر مینځ نور هم ډیر غزوات شوي، ډیرې فوجي دستې د الله رسول مختلفو علاقو ته لیږلې دي او هره غزوه او هره سربېه کښ الله تعالی مسلمانانو ته فتح او کامیابی ورکړې، او اسلام وخت په وخت عزتمند شوې. دا ټولې کامیابیانې او دا عزت او غلبه چه مسلمانانو ته حاصله شوه دا خالص د الله تعالی په تائید او مدد سره حاصل شو. پدې کامیابو کښ انساني قوت او مادی وسائل د حالاتو مطابق کله کم او کله زیات استعمال شو. لیکن د فتح او نصرت تعلق ددې وسائلو سره نه بلکه خالص د الله په توفیق سره وو.

ډیر کړته مسلمان د انسان کیدو په وجه د شیطان په دھوکه کښ راځي، صحابه کرام هم انسانان وو، د هغوی نه د بعض نوی مسلمانانو په ذهنونو کښ کله ناکله به دا خبره راغلې وي چه دا فتح او کامیابی مونږ د مټ په زور سره حاصله کړیده چه دا د مسلمانانو د دین او ایمان دپاره په هر حال کښ زهر قاتل دی، پدې وجه الله تعالی د دوی او د تمامو مسلمانانو د ذهني تربیت دپاره دا خبره د غزوة حنین د ذکر کولو په موقعه د دوی په ذهن کښ اچول وغوختل چه دا د الله ذات وو چه په غزوة حنین کښ (کله چه څه مسلمانانو ته د خپل ډیر والی په وجه غرور شوې وو) او نورو تمامو مواقعو باندې ستاسو مدد کړې، ټولې کامیابیانې د هغه یو ذات په نصرت او تائید سره حاصل شوي دي، ستاسو شمار او ستاسو جنگي تیاریانو ته په هغه کښ هیڅ دخل نه وو.

د غزوة حنین بیان

نبي کریم ﷺ چه کله په رمضان سنه (۸هـ) کښ مکه فتح کړه نو هغه ته معلومه شوه چه د هوازن قبیلې خلق د هغه سره جنگ کولو دپاره جمع کيږي، نو نبي ﷺ په شوال سنه (۸هـ) کښ دولس زره فوج ځان سره واخستو (چه په هغه کښ لس زره د مدینه نه

راغلی مجاهدین وو او دوه زره د مکې د فتح نه روستو د اسلام راوړونکو نه وو) د هغوی د مقابلې دپاره روان شو. بعض مسلمانانو پدې موقعه د شمار د ډیر والی په وجه فخر وکړو. دلته د هوازن قبیلې ځان سره څلور زره تیر انداز (سخت ماهرین د غشو ویشو والا) راجمع کړی وو. او خپلې بنځې او ماشومان ئې هم راوستی وو سخته مقابلې ئې کوله چه ونه تښتو. نبی کریم ﷺ جاسوسان ولیږل هغوی خبر راوړو نو رسول الله ﷺ په خدا شو او وې فرمایل: (يَا أَيُّهَا الْمُسْلِمُونَ عَدَاؤُنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ)

دا به صبا له ان شاء الله د مسلمانانو غنیمت وی.

نو د بعض نوی مسلمانانو د خولو نه (چه اوس یو څو ورځې مخکې ئې اسلام قبول کړی) دا خبره ووتله: (لَنْ نَقْلَبَ الْيَوْمَ مِنْ قِلَّةٍ) نن ورځ به مونږ د کموالی په وجه نه مغلوب کیږو، په خپل کثرت ئې نظر پریوتو. ځکه چه مقابل کافران څلور زره وو. بعض روایاتو کښ دی چه رسول الله ﷺ ددې خبرې نه خبر شو نو خفه هم شو.

(نقله ابن المنذر عن الحسن - فتح البیان)

ځکه چه هغه د الله شان پیژندلو چه دا خبرې د الله د توحید مناسب نه دی، په الله باندې اعتماد کموی، نو په هر شی کښ به بنده په الله توکل او هغه ته انابت کوی او هغه ته به خپل فقر وړاندې کوی، دا د الله د اولیاو صفات دی.

(او دا دلیل دې چه نوې مسلمان به هم جهاد ته بوتلې شی، داسې ایمان ورله شرط نه دې چه اویا کاله به په تبلیغ کښ وخت لگوي بیا چه کله دې اندامونه د کار نه پریوتل نو جهاد به کوي، دا د بعض مسلمانانو غلط تصور دې) بلکه په جهاد سره ایمان زیاتېږي، په جهاد کښ ډیر ښه ایمانی تربیت کیږي.

کله چه دواړه فوجونه جمع شو نو هوازن د خپلو مورچو نه راوتل او په یو ځل ئې حمله وکړه چه د مسلمانانو خپې اوځویدې، او وتختیدل، هر طرفته خواړه او تس نس شو ځکه چه د جهاد یو خاص ترتیب وو هغه ترتیب د دوی نه گلهود شو، صرف سلو (۱۰۰) کسانو ته نزدې مجاهدین د رسول الله ﷺ گیر چاپېره پاتې شو او د مشرکانو سره ئې جنگ کولو، او نبی کریم ﷺ خپله قچر (دلدل) مشرکانو طرف ته مخکښ کړو او وئیل ئې چه:

(أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ ۖ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ)

(زه نبی یم دا څه د دروغو خبره نه ده، (لکه څنگه چه) زه د عبد المطلب ځوی یم).

او پدې موقعه ئې خاورې راواخستې او هغوی طرفته ئې ویشته او ښیرې ئې وکړې، نو

هغوی کښ هر یو په خپل ځان باندې اخته شو. او عباس بن عبد المطلب (چه د هغه آواز ډیر اوچت وو) ته ئې حکم وکړو چه هغه انصارو او باقی مسلمانانو ته آواز وکړی. کله چه هغوی آواز واوریدو نو سمدست راوایس شو او په مشرکانو باندې اولنی مسلمانان داسه ورغلل چه هغوی اوتختیدل او مسلمانانو د هغوی په ښځو او بچو او مال او دولت ټول هر څه باندې قبضه وکړه. روستنی مسلمانان لا راوایس شوی نه وو چه قیدیان د رسول الله ﷺ مخه ته ترلې شوی وو. او د دوی نه خلیریشته زره (۴۰۰۰) اوبنان او اته څلوینست زره (۴۸۰۰۰) گلپه بزمې او تقریباً شپږ زره (۶۰۰۰) ماشومان او زنانې او سپرې ئې قیدیان شول، چه هغه رسول الله ﷺ روستو آزاد کړل، چه د هغه نتیجه دا شوه چه د هغوی نه اکثر خلق مسلمانان شول. رسول الله ﷺ پنځلسو ورځو پورې دغه څیزونه نه تقسیمول پدې اراده چه دوی به ایمان راوړي لیکن هغوی راغلل، نو رسول الله ﷺ دا تقسیم کړل مگر د پنځلسو ورځو نه روستو هغوی توبه ووستونکي راغلل او مطالبه ئې وکړه چه مونږ ته مال او ښځې بچې راکړئ نو رسول الله ﷺ د یو اختیار وکړو نو هغوی ښځې او ماشومان غوره کړل. بیا رسول الله ﷺ په مجاهدینو کښ اعلان وکړو او د امیرانو په واسطه د هغوی رضا راغله چه بیرته ئې ورته هغه واپس کړل. او مالونه دوی ته پاتی شو چه پدې وخت کښ صحابه کرام ډیر مالداره شو د بعضو بعضو پکښ سل سل اوبنان هم ورسیدل.

د غزوة حنین همدا حالات او واقعات پدې آیتونو کښ بیان شویدي. وبالله التوفیق.
په ﴿مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ﴾ کښ غزوة بدر، قریظه، بنو نضیر، حدیبیه، خیبر، فتح د مکه او نورو غزواتو او فوجی دستو طرف ته اشاره ده چه د هغه شمار د صحیحینو په روایت کښ د زید بن ارقم ؓ نه نولس (۱۹) خودلې شویدي. او تقریباً اتیا (۸۰) سرایا ئې لیرلی دی او ځینی وائی ورپه او غټه (۱۵۰) وې.

فَلَمْ تَغْنِ عَنْكُمْ : یعنی تاسو نه دې کلمې (چه مونږ ډیریو) هیڅ مدافعت ونکړو یا نه فائده درنکړه بلکه دې خبرې ته وسپارلې شوې. (فتح البیان) او دا امتحان وو.
سَكِنَتْهُ : آرام دا وو چه د انسان په زړه کښ داسه رعب واقع نشی چه د هغه په وجه پریشانې شي او تیښته وکړی.

وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا : د کافرانو عذاب دا وو چه د هغوی نه ښځې او ماشومان او مالونه ونیولې شو او په شرح المواهب کښ دی چه د مشرکانو نه او یا کسان ووژلې شو او د

مسلمانانو نه څلور کسان شهيدان شو۔ (فتح البيان)

ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ: نورو کفارو ته ئے د ايمان توفيق ورکړو او د جهادونو په وجه د امت ډير افرادو ته اسلام په نصيب شويدے او جهاد د دعوت ډيره لويه ذريعه ده۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ

اے ايمان والو! يقيناً مشرکان پليت دی نو نه دے نزدې کيری مسجد حرام ته

بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً

روستو د کال دوی نه چه دادے (يعنی نهم کال د هجرت)۔ او که یريرې تاسو د غریبې نه

فَسَوْفَ يَغْنِيْكُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ

نو زردے چه مالدار به کړی تاسو الله تعالى د فضل خپل نه که او غواړی هغه

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾

يقيناً الله تعالى پوه حکمتونو والا دے۔

تفسیر: دا د ابتداء د سورت سره لگی چه مشرکان د قتال لائق دی او دوی دومره گنده خلک دے چه مسجد حرام ته د راداخلیدو لائق نه دی۔ دا آیت په سنه (۹ هـ) کښ نازل شو، پدې کښ الله تعالى مسلمانانو ته حکم وکړو چه دوی مشرکان مسجد حرام ته د راداخلیدو نه منع کړی۔ او ددې په وجه نبی کریم ﷺ علی بن ابی طالب ؓ لره د ابوبکر ؓ پسے روستو اولیږلو چه هغه په لسم د ذی الحجه د عربو د تمامو قبائلو په مخکښ کوم چه حج له راغلی وو دا اعلان اوکړو چه آینده کال نه به هیڅ مشرک د عمرې یا حج وغیره په نیت جرم ته نه شی داخلیدے او هیڅوک به په بریده د بیت الله طواف نه کوی۔

إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ: مشرکانو ته نجس یعنی ناپاک وئیلے شویدي۔ د جمهورو په نیز ددې نه مراد د دوی باطنی ناپاکي ده، ددوی د بدنونو ناپاکي نه ده مراد۔ پدې وجه د یهود او نصاراو ذبیحه حلاله ده، او کتابیه بنځے سره واده کول جائز دی، او که د یو مشرک بدن د مسلمان د بدن سره اولگی نو وینځل یا لامبل ضروری نه دی۔ بعض اهل ظواهر د آیت د ظاهري الفاظو نه دلیل نیسی او د دوی بدن ته هم ناپاک وائی۔ لیکن د دوی د عقائدو او اعمالو نجاست د دوی د بدن د نجاست نه په اتفاق د علماو زیات خبیث شے دے، پدې وجه

الله تعالى مسلمانانو ته حکم وکړو چه دوی په آينده کښ مسجد حرام ته د داخلیدو نه منع کړی. نو ددې نه روستو د مشرکانو حرم ته داخلیدل همیشه دپاره ممنوع گرځول شویدی. ځینې وائی چه دوی ته نه نجس پدې وجه ووئیل چه دوی غالباً پاکي نه کوی، اودس او غسل نه کوی او دارنگه د پلټو نه ځانونه نه ساتی. (فتح البیان)
نَجَسٌ : دا مصدر دې چه نه تشبیه کړی او نه جمع کړی، بلکه د مفرد، تشبیه او جمع، مذکر او مؤنث ټولو دپاره یو شان استعمالیږی.

فَلَا يَقْرُبُوا : یعنی د مسجد خواله دې هم رانه شی، او دا نهی مسلمانانو ته راجع ده چه دوی له پکار دی چه د مسجد حرام په خوا کښ هیڅ مشرکان پرېږدی.

مسئله : پدې کښ اختلاف دې چه آیا مشرک مسجد حرام او نورو مساجدو ته راننوتی شی؟ ځینې وائی چه ټولو مساجدو نه به منع کول شی، او ځینې وائی چه ټولو مساجدو ته داخلیدې شی سره د مسجد حرام نه دا دواړه قولونه ضعیف دی. راجح دا ده چه دا حکم صرف د مسجد حرام پورې خاص دې، او دا قول د امام شافعی دې. څوک چه دا وائی چه دلته نجاست (شرك) علت گرځول شویدې د عدم دخول دپاره او دا ټولو مساجدو ته شامل دې نو دا قیاس دې په مقابله د نصوصو کښ چه مردود دې ځکه چه رسول الله ﷺ شامه بن اثال او د ثقیف قبیلې وفد مسجد ته راننویستلې دې، او یهود او نصاری او ابوسفیان دا ټول مسجد نبوی ته راننوتی دی. تفصیل دپاره فتح البیان ۹۲/۳ ته رجوع وکړه.

عَامِهِمْ : یعنی د نهم کال نه پس چه په لسم کال راځی نو مشرک به منع کول شی.
عِيْلَةً : دا فقر ته وائی، **عَالُ الرَّجُلِ يَعِيْلُ اِيْ اِذَا افْتَقَرَ** - عال په معنی د فقیر کیدو سره استعمالیږی. مفسرین لیکي : د مخکښ ذکر شوی حکم د نازلیدو نه روستو د مکه بعض مسلمانانو ووئیل چه اوس خو به زموږ بازار شاړ پاتې شی او زموږ تجارت به تپ شی، او زموږ به ډیر نقصان اوشی. نو الله تعالى د آیت دا حصه نازله کړه او مسلمانانو ته نه اطمینان ورکړو چه ددې په وجه سره تاسو له د فقیري نه یړه نه ده پکار، روزی ورکونکې الله دې، هغه که دروزی یوه دروازه بنده کړی نو لس نورې دروازې کولای وې. د اسلامي فتوحاتو دائره به فراخه شی او د غنیمتونو مالونه به حاصلیږی، د جزیه مال به راځی، او د لرمې لرمې نه خلق به د مسلمان په حیثیت سره ددې کور د زیارت دپاره راځی او دنن نه به زیات تاسو ته روزی ملایږی. عکرمه وائی : نو الله پدې طریقې مالداره کړل چه په دوی باندې نه بارانونه وخت په وخت وکړل نو د دوی خپرونه زیات شو. مقاتل وائی : د جدې،

صنعاء او جريش يعنى يمن والو ايمان راوړو نو هغوى مكې ته ډيره زياته غله راوړه نو الله په هغه سره په مكې والو باندې فراخى راوسته، او دوى د رزق د كمى يره نه ختمه كړه. ضحاک او قتادة وائي چه ددې په بدله كېن الله تعالى جزى راوسته.

(معالم التنزيل للبغوتى)

مفسرين ليكي: دا آيت دليل دې (عَلَى أَنَّ الرِّزْقَ لَيْسَ بِالْإِحْتِجَادِ) چه رزق انسان ته يواځې په كوشش نه ملاوېږي بلكه د رزق ډير اسباب كيدې شي.
 إِنْ شَاءَ: دا ورسره ځكه وائي چه هر شې د الله په مشيت بناء دې نو د هغه نه رزق وغواړي چه هغه فراخى دركړي. او بله دا چه كله به د خلكو دپاره مالدارى نقصان وي نو پدې وجه هغه رزقونه د خپل حكمت مطابق نازلوي.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ

جنگ کوي د هغه کسانو سره چه ايمان نه لري په الله او په ورځ روستنې

وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ

او حرام نه گنري هغه څه چه حرام كړيدى الله او رسول د هغه او تابعداري نه كوي د دين

الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا

حق، د هغه کسانو نه چه ورکړې شويدې ورته كتاب تر دې چه ورکړي دوى

الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

جزیه (ټيکس) په خپل لاس او دوى به ذليله وي.

تفسير: ددې آيت كريمه نه د اهل كتابو متعلق احكام شروع كيږي. او دا دويمه حصه د سورت ده، پدې كېن د يهودو او نصاراؤ سره د قتال ذكر دې، الله تعالى نبى كريم ﷺ او مسلمانانو ته حكم اوكړو چه د مشركانو د تصفيه نه روستو اوس پدې علاقه كېن اوسيدونكي اهل كتابو سره جنگ وكړي، تر دې پورې چه دوى خو يا اسلام قبول كړي يا په جزیه وركولو باندې راضى شي.

شان نزول

د مجاهد وينا ده چه كله نبى كريم ﷺ ته د روميانو سره د جنگ كولو حكم اوشو نو دا

آيت نازل شو۔ او نبی ﷺ د غزوة تبوك دپاره روان شو۔ د کلبی وينا ده چه دا آيت د بنو قريظه او بنو نضير و په باره کښ نازل شوی وو، او نبی ﷺ د هغوی سره د جزیه ورکولو په شرط باندې مصالحت وکړو۔ او دا اولنی جزیه وه چه مسلمانانو ته ورکړې شوه۔ او د مسلمانانو په لاسونو د اهل کتابو اولنې ذلت اورسوانی وه۔ (بغوی وابن کثیر) حافظ ابن کثیر وائی چه دا اولنې آيت دې چه په سنه (۹ هـ) کښ د اهل کتابو یعنی یهود او نصاراؤ سره د جنگ کولو په باره کښ نازل شوی۔ نبی ﷺ ټولو مسلمانانو ته د روميانو سره د جنگ د تیاری حکم وکړو، او د مدینه د اطرافو د عربو قبائلو ته هم په فوج کښ د شریک کیدو حکم وکړو۔ تقریباً دیرش زره افراد جمع شو، د مدینه د منافقانو نه بعض شریک نه شو، په هغه زمانه کښ خشک سالی (تنگی) او سخته گرمی وه۔

رسول الله ﷺ د روميانو سره د جنگ په نیت سره شام طرف ته روان شو تردې چه تبوك ته اوسیدو هلته په رسیدو سره ئې شل ورځې قیام اوکړو، بیا د الله په حکم سره مدینه ته واپس راغلو انتهی۔ ددې سورت په ابتداء کښ وئیل شوی دی چه کله د روم بادشاه (قیصر) ته د رسول الله ﷺ د راتلو خبر وشو نو د جنگ میدان ئې پریخودو او د خپل فوج سره وتختیدو او جنگ ونشو، لیکن ددې جنگ چه کوم مقصد وو هغه پوره پوره حاصل شو، او هغه تمامې علاقې د مسلمانانو د تصرف لاندې راغلې۔

پدې غزا کښ جنگ نه وولیکن امتحان ئې دیر سخت وو پدې وجه منافقان پکښ دیر رابښکاره شو او د مؤمنانو نه الله راضی شو۔

قَاتِلُوا الَّذِينَ: د اول نه ئې داسې الفاظ ووئیل چه هغه د اهل کتابو د قتال اسباب دی یعنی چا کښ چه دا راتلونکی صفات وی نو دوی هم د جنگ لائق دی۔

لَا يُؤْمِنُونَ: دا آيت نص دې چه اهل کتاب یعنی یهود او نصاری کافران دی، په الله باندې ئې صحیح ایمان نه دې راوړې ځکه چه یهودیانو عزیر علیه السلام ته د الله ځوی او نصاراؤ عیسی علیه السلام ته د الله ځوی وئیل دې، او د الله د رسولانو تر مینځ ئې په ایمان راوړو کښ فرق راوستې دې نو دوی اگرکه هسې په خوله باندې د ایمان دعوه کوی خو د دوی دغسې ایمان له اعتبار نشته۔

وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ: دوی اگرکه دا دعوه کوی چه جنت مونږ پورې خاص دې او مونږ ته به صرف یو څو ورځې سزا ملاوړې لیکن پدې طریقې باندې آخرت منل دا په حقیقت کښ نه منل دی نو دا باطل ایمان دې۔ (فتح البیان)

وَلَا يُخْرِمُونَ: یعنی دیے خلیکو کنب د حلال او حرامو تمبیز نشته۔ هر قسم مردارے دوی خوری، خنزیران او ماران لہر مانان د دوی خوراک دیے۔ په ډیرو خوراگونو او مردارو پابندیانی دی مگر یهود او نصاری د هغه نه ځان نه ساتی۔

وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ: آي لَا يُطِيعُونَ دِينَ الْحَقِّ۔

یعنی د حق دین طاعت نه کوی او د باطل پسے روان وی۔

جزیه څه شے دیے او څومره اندازه نه ده ؟

((جزیه)) هغه مال ته وائی چه اهل کتاب او نور کافران نه هر کال پدے عوض کنب ورکوی چه مسلمانان به د دوی سره قتال نه کوی، او د مسلمانانو تر مینځ به دوی ته د اوسیدو اجازت ورکړی کیږی، د دوی نفسونه او د دوی مالونه به محفوظ وی او د دے مقدار د مالدار او متوسط او فقیر په اعتبار سره کمیږی زیاتیري، چه د هغه تعبیر به د مسلمانانو حاکم یا د هغه نمائنده کوی۔ او اکثر اهل علم وائی چه د یو دینار نه به کم نه وی او زیات له نه حد نشته مگر پدے هم دلیل نشته بلکه د نجران والو نه سره او سپین په جزیه کنب نه وو اخسته شوی بلکه د هغوی نه جامے او وسلے اخسته شوے وے۔ او پدے کنب مقصد دا دیے چه دوی تنگ شی او اسلام ته راداخل شی۔ او همدائے غوره مقصد دیے۔ او ځینی وائی چه جزیه د دوی د وینې د حفاظت په بدله کنب ده۔ (ابن القيم) عَنْ يَدٍ: ددے یوه معنی د انقیاد ده، آي حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ أُنْقِيَادٍ۔ تردیے چه دوی جزیه ورکړی په خوشحالی د زړه او تابعداری سره یعنی خپله خوښه سره، ولے که اگراه (زور) ته حاجت راغلو نو بیا دوی اهل ذمه پاتی نشو۔ (فتح البیان)۔

او بله معنی نه دا ده چه په خپل لاس به نه راوړی۔

صَلُّوا: د ذلت نه مراد دا دیے چه (الْإِزَامُ أَحْكَامُ الْجِزْيَةِ وَأَحْكَامُ أَهْلِ الذِّمَّةِ) (قاله الشافعي) یعنی دوی به د جزیه او د اهل ذمه د احکامو پابند وی کوم چه په دوی باندے عمر فاروق ؓ هغه شرطونه او احکام ایخودی وو چه د دوی لباس به جدا وی، په آسونو به نه سورېږی، عبادت به نه ښکاره کوی، ښکاره زناگانے به نه کوی، شراب به نه خرڅوی، مسلمان ته به دعوت نه ورکوی، مسلمان چه په لاره تیریدو نو دوی به ورته پاڅیږی او د مسلمانانو په شان به د سر وېسته نه پریډی (په مینځ به لاره نه اړوی) دا د دوی ذلت دیے۔

د دغه شرطونو د تفصیل دپاره فتح البیان (۱۰۱/۳) او زاد المعاد ته رجوع پکار ده۔
 او ددے مطلب دا نه دے کوم چه بعض فقهاؤ لیکلے دے چه کله کتابی جزیه راوړی نو په
 کرسی به نه کیږی، او هغه خای ته به راوغوښته شی چرته چه اخستونکے وی، یا به ورله
 لاس راښکله شی او سپکوال به نه وکړے شی یا به ورله په مخ خپیره ورکړی۔ دا خبرے
 ضعیفی بی دلیلہ دی۔

مسئله

د علماء کرامو پدے باره کښ اختلاف دے چه جزیه صرف د اهل کتابو نه اخستے کیږی
 یا د نورو کافرانو نه هم۔ د ابو حنیفه، شافعی، احمد او د سفیان ثوری وینا ده چه د اهل
 کتابو نه یو هیچا نه جزیه نه قبلېږی، دا خلق مجوس هم په اهل کتابو کښ شماری،
 ځکه چه رسول الله ﷺ د «هَجْر» مجوسیانو نه جزیه اخستے وه۔ او د مالک او اوزاعی
 رائے ده چه د تمامو کافرانو نه جزیه اخستے کیږی۔

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرُ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ

او وائی یهودیان عزیر (عليه السلام) خوی د الله دے او وائی نصاری عیسی (عليه السلام)

ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ

خوی د الله دے، دا وینا د دوی ده په خولو د دوی (یعنی په دلیلہ) مشابهت کوی دوی د وینا

الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَتَلَهُمُ

د هغه کسانو سره چه کفر نه کړیدے مخکښ د دوی نه۔ لعنت دے وکړی په دوی باندے

اللَّهُ أَنِّي يُوَفِّكُونَ ﴿٣٠﴾

الله تعالیٰ څنگه گرځولے شی دوی (د حق نه)۔

مضمون :

تفسیر :

ددے نه روستو د یهودو او نصاراو شرکی عقائد بیانېږی چه دا علل (علتونه) د قتال دی
 یعنی دے دپاره چه مسلمانان دوی لره او پیژنی او د دوی په خلاف جنگ ته تیار شی۔
 دوی کښ یو مرض دا دے چه د الله دپاره ځامن وائی او د پخوانو کافرانو سره په شرکی
 خبرو کښ مشابهت کوی، الله ورسره قتال کوی نو تا سو به نه ورسره ولے نه کوی، دروغ ژن

دی۔

دوی داسے غلو والا دی چه د خپلو احبارو اور هبانو نه ئے اریاب جوړ کړیدی، عیسیٰ عليه السلام د الله بنده دی او دوی ترے اله جوړ کړیدے۔

بله وجه داده (يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا) د اسلام د ختمولو کوشش کښ لگیا دی او شرک عام کول غواړی، بله دا چه د دوی پیران او ملیان هم پردی مالونه لوټ کونکی حرام خواړه دی، نو پدے وجه دوی د قتال لائق دی۔ بیا (إِنَّ عَذَّةَ الشُّهُورِ) کښ جواب د سوال دی چه دوی سره څنگه قتال وکړو حال دا چه دا میاشت خو د عزتمنو میاشتو نه ده (کوم کښ چه د تبوک غزا کیدله) نو د هغه جواب ورکوی او د عزتمنو میاشتو تذکره کوی او بیا د عربو په نسیء باندے تر (۳۷) پورے ردونه کیږی۔

وَقَالَتِ الْيَهُودُ: دا د بعض یهودیانو خبره وه لیکن د دوی نور پرے راضی وو پدے وجه نسبت ټولو ته وشو، کله چه مشران یوه ناروا خبره وکړی او کشران ترے ناراضه نشی یا په هغه رد ونکړی نو دوی هم د مشرانو سره حسابیږی۔

بعض وائی: دا وینا د یهودیانو یوے ډله رسول الله صلي الله عليه وسلم ته کړې وه نو دا آیت د دوی په رد کښ نازل شو چه پدے کښ ټولو یهودو ته نسبت وشو ځکه چه د بعضو وینا په ټولو لازمیږی کله چه د هغه نه انکار ونکړی۔

عَزَّيْرُ بْنُ اللَّهِ: بعض غلو کونکو یهودیانو عزیر عليه السلام د الله ځوی ولے گنړلو؟
(لَمَّا رَأَوْا فِيهِ مِنَ الْمُعْجَزَاتِ) ځکه چه دوی په هغه کښ ځینی معجزات او ناشنا کارونه ولیدل هغه دا چه تورات خور ووړو نو ده راجمع کړو او دارنگه تورات ورته د سل کاله مړ پاتے کیدونه روستو هم یاد پاتے وو، او دغه شان په عبرانی کښ لیکلے شوی تمام اسرائیلی کتابونه ئے راجمع کړل او د بنی اسرائیلو دپاره ئے د قانون یو عظیم کتاب تیار کړو چه د هغه نه یهودیان متأثره شو او هغه ته ئے د الله مجازی ځوی ونیل شروع کړل، چه دا د الله د توحید د شان خلاف وو۔ دارنگه هغه سل کاله مړ کیدل او بیا راژوندی کیدل هم ناشنا کار نامه وه۔ دا معجزے د هغوی دپاره فتنے وگرځیدے۔

وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ: او د گمراه نصاراؤ نه چا عیسیٰ عليه السلام ته د الله ځوی، چا هغه ته بعینه الله او چا هغه د دریو نه یو معبود وویل۔ الله تعالیٰ په قرآن کریم کښ په ډیرو مقاماتو کښ د هغوی عقائد په تفصیل سره بیان کړیدی۔

دوی عیسیٰ عليه السلام ته ولے د الله ځوی وویل؟: (۱) ځینی وائی پدے وجه چه دوی ولیدل

چہ دے مری راژوندی کوی اوپہ غیر دپلار نہ پیدا دے نو دا سبب وو ددوی ددے وینا
 دپارہ۔ (۲) غورہ دا دہ چہ دوی دا خبرہ پدے وجہ کولہ چہ پہ انجیل کنس بہ عیسیٰ ﷺ تہ
 کلہ (إِئْنُ اللّٰه) د اللہ خوی او کلہ (إِئْنُ الْإِنْسَان) د انسان خوی وئیل کیدو لکہ دا پہ اوسنی
 انجیلونو کنس ہم شتہ لیکن دوی پدے خبرہ نہ پوہیدل چہ دا خود تشریف او تکریم
 دپارہ وئیل کیدو یا دا ددوی د مشرانو تحریف وو چہ د خہ فاسدو غرضونو پہ نیت تے کرے
 وو لیکن کشرانو تہ ہغہ نہ وو بنکارہ۔

امام رازقی وائی چہ زما پہ نیز غورہ دا دہ چہ پہ انجیل کنس د ابن لفظ د تشریف دپارہ وو
 لکہ د خلیل لفظ د ابراہیم ﷺ پہ بارہ کنس د تشریف دپارہ وونو دوی پکنس مبالغہ وکرہ
 او د ابن لفظ نہ تے حقیقی بُنُوْت (خوی والے) واخستو او جاہلانو د ہغوی نہ دا خبرہ
 قبولہ کرہ او دا فاسد مذہب د عیسیٰ ﷺ پہ تابعدارو کنس خورشو۔ (فتح البیان)
 او خینو پکنس دا مجازی خوی وئیلو، اَيُّ وَلَدُ خَنُو وَشَفَقَةٍ، یعنی د اللہ پرے شفقت او
 مہربانی دہ لکہ پلار چہ پہ خوی مہربان وی۔

او مقصد پہ آیت کنس تیزی ورکول دی پہ جہاد د اہل کتابو چہ اے مسلمانو! دے
 ظالمانو ستاسو اللہ تعالیٰ تہ کنخل او بد نسبتونہ کریدی، عمر فاروق رضی اللہ عنہ فرمایلی:
 اَذِلُّوْهُمْ وَلَا تَظْلِمُوْهُمْ فَاِنَّهُمْ سُبُوْا اللّٰهَ سَبًّا مَا سَبَّهَا اَحَدٌ۔ نصاریٰ ذلیلہ کریں مگر ظلم پرے
 مہ کوئی خکہ چہ دوی اللہ تہ داسے کنخلے کریدی چہ ہیچا ور تہ نہ دی کری۔

اللہ پہ دے نسبت باندے پہ سورة مریم آیت (۹۰) کنس دیر غضب کریدی
 ﴿تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًا ۖ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا﴾
 نزدی دہ چہ آسمانونہ راہریوزی اوز مکہ وچوی او غرونہ ذرہ ذرہ شی پدے وجہ چہ دوی
 د اللہ دپارہ اولاد وائی۔

خکہ چہ کلہ دوی مخلوق د اللہ ابن (خوی) گنری نو بیاترے اللہ پاتی شی او ددغہ ابن
 عبادت شروع کری او پہ ہمدہ کنس تول کمالات وگنری۔ لکہ د مشرکانو نہ ہم کرامتونو
 والا مقصود جو رشی او کرامت ورکونکے (اللہ) ترے شاتہ پاتی شی۔
 ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ: یعنی ددوی دا عقیدہ پہ دلیل بناء نہ دہ۔

۱- خینی اہل علم وائی (كُلُّ قَوْلٍ فِي الْقُرْآنِ مَقْرُوءٌ بِالْأَفْوَاهِ أَوِ الْأَلْسِنِ فَذَلِكَ قَوْلُ زُورٍ) پہ
 قرآن کنس چہ چرتہ یوہ وینا دافواہ (خولو) او ژبو سرہ پیوستہ راشی نو دا ددروغو وینا
 وی۔ لکہ ﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ لِيْ قُلُوْبِهِمْ﴾ (العمران: ۱۶۷) ﴿كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ

﴿أَفَوَاهِيَهُمْ﴾ (الكهف : ٥) ﴿يَقُولُونَ بِالْبَيْتِهِمْ مَا لَيْسَ لِي فِي قُلُوبِهِمْ﴾ (الفتح : ١١)۔

۲- ہر خبرہ خود د خولے نہ راوخی لیکن دلته نے نسبت خولے تہ وکرو پدیے کیں اشارہ دہ
چہ دا خبرہ ہر کلمہ چہ سادہ وہ چہ ہیخ وضاحت پکین نشته او نہ پرے دلیل شتہ نو دا
خالصہ دعویہ دہ چہ دوی نہ راوتے دہ لکہ خنگہ چہ مہملے (بی فائدے) خبرے د خولے نہ
راوخی او ہیخ فائدہ پکین نہ وی۔

۳- خینی وائی : د الله دپارہ ولد ثابتول - سرہ ددیے نہ چہ الله د حاجت او شہوت او نکاح
نہ منزہ (پاک) دیے - باطلہ خبرہ دہ چہ د عقل پکین ہیخ تاثیر نشته (یعنی بی عقلہ خبرہ
دہ)۔ (فتح البیان ۱۰۳/۳)

يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا : ۱- یعنی د پخوانو کفارو مشرکانو سرہ نے خانو نہ پدیے
خبرہ کیں مشابہ کرل لکہ قوم د نوح علیہ السلام بہ پنخہ مشران (ود، سواع، یغوث، یعوق او
نسر) ہم د الله تعالیٰ د بچو پہ شان گنرل۔

دغہ شان مرضونہ پہ عادیانو او ثمودیانو کیں ہم وو چہ خپل باطل معبودان نے دغہ شان
گنرل۔ نو د کافرو سرہ مشابہت پہ عقیدہ کیں کفر دیے۔

صاحب د فتح البیان درے اقوال نور ذکر کریدی ۲- یو دا چہ دوی پدیے وینا سرہ دبت
پرستو سرہ مشابہ شو چہ هغوی بہ وثیل لات، منات او عزی د الله لونرہ دی۔

۳- بل دا چہ دوی د هغہ کافرو سرہ مشابہ شو چہ هغوی وائی ملاتک د الله لونرہ دی۔

۴- یا دوی د خپلو مشرانو سرہ مشابہ شو چہ هغوی وثیلی وو عزیر د الله خوی دیے او
عیسیٰ علیہ السلام د الله خوی دیے۔ (فتح البیان ۱۰۳/۳)

قَتَلَهُمُ اللَّهُ : ۱- دا دوی تہ د هلاکت بنیرے دی خکہ چہ چا سرہ الله تعالیٰ قتال وکری

هغه هلاک شو۔ ۲- خینی وائی چہ قتال پہ معنی د لعنت سرہ دیے۔ د نقاش نہ نقل دی

چہ قاتل الله پہ اصل کیں دعاء دہ بیا ددیے استعمال دومرہ زیات شویدی چہ عرب نے پہ

خیر او شر کیں د تعجب دپارہ استعمالوی او دعاء نے مقصد نہ وی۔ (فتح)

أَنِّي يُؤْفَكُونَ: أَي كَيْفَ يُصْرَقُونَ عَنِ الْحَقِّ إِلَى الْبَاطِلِ بَعْدَ وَضُوحِ الدَّلِيلِ وَإِقَامَةِ الْحُجَّةِ بِأَنَّ

اللَّهَ وَاجِدًا أَخَذَ. یعنی دوی خنگہ د حق نہ باطل تہ د دلیلونو د بنکارہ کیدونہ روستو

اوری حال دا چہ دلیل پدیے باندے قائم دیے چہ الله تعالیٰ تن تنہا یواخے دیے۔

او پدیے کیں دیر زیات قباحت د دوی د عقلونو دیے یعنی دوی باطل طرفتہ چا وارول۔

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ

نيولی دی دوی ملیان خپل او پیران خپل حاکمان (د حلالو او حرامو) سوی د الله نه

وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا

او عیسی خوی د مریم لره، او حکم نه دے شوی دوی ته مگر ددے چه بندگی به کوی

إِلَٰهَا وَاحِدًا إِلَّا هُوَ سُبْحَنَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾

د معبود یو، نشته حقدار د بندگی سوی د هغه نه، پاک دے الله د هغه نه چه دوی ورسره شریکان جوړوی.

د اهل کتابو خپلو مشرانو نه د معبودانو جوړولو طریقے

تفسیر: دا د دوی د قتال بل علت دے چه دوی خپلو ملیانو او پیرانو له د آلهه و حیثیت ورکړیدے او مخکښ نه وویل چه دوی مخلوق د الله خوی کنړلے دے یعنی دا خلک غلو والادی.

یعنی دوی خپل عالمان او خپل راهبان د الله په خای خپل معبودان او شارعان جوړ کړل یعنی کله چه به د دوی دنیا پرستو عالمانو حرام حلال او حلال حرام کړل نو دوی به د هغوی تابعداری وکړه. امام احمد، ترمذی او ابن جریر وغیره د عدی بن حاتم رضی الله عنه نه روایت کړیدے چه هغه رسول الله صلی الله علیه و آله ته راغلو نو د هغه په خت کښ د چاندی صلیب زورند وو (ده د جاهلیت په زمانه کښ عیسائیت قبول کړے وو) نو رسول الله صلی الله علیه و آله دا آیت اولوستلو: ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ (رسول الله صلی الله علیه و آله دا آیت په خپل تلاوت کښ لوستلو نو عدی ورسره موافق شو، یا دا چه رسول الله صلی الله علیه و آله ده ته دا آیت ور آوړولو. عدی وائی) نو ما وویل چه عیسایانو خو د خپلو عالمانو عبادت نه دے کړے؟، نبی کریم صلی الله علیه و آله وفرمایل چه آو، د دوی حلال نه حرام او حرام نه حلال وکنړل نو خلقو د دوی خبره اومنله او د هغوی تابعداری نه اؤکړه همدا د دوی عبادت دے.

یعنی دا کشران د خپلو ملیانو او پیرانو په امر او نهی کښ تابعداری کوی او د الله شرع ته نه گوری نو داسے شو لکه چه دوی نه ارباب کنړلی دی.

أَحْبَارَهُمْ: جمع د جبرده په زیر د حاء او سکون دباء سره یا زیر د یاء دے، چایو ته افصح

وئیلے او چابل ته مگر دواړه صحيح دی. خبر هغه شخص ته وائی چه خبره بنائسته کوی لکه ددے نه "تَوْبٌ مُّخْبِرٌ" استعمال دیه یعنی بنائسته کړی شوی جامه، او تحبیر الخط په معنی د تحسین سره دیه. لیثا وائی: خبر عالم ته وائی ذمی وی او که مسلمان پس د هغه نه چه د اهل کتابو نه وی. او خبر هغه سیاهی ته هم وائی چه په هغه لیکل کیری، خبر اثر ته هم وائی. او خبر په زیر د جاء سره حُبُور (خوشحالی) ته هم وائی لکه ﴿فَلَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُغْبَرُونَ﴾ (الروم: ۱۵). (فتح)

وَرَهْبَانَهُمْ: جمع دراهب ده درهبة نه دیه (یرته ته وائی) او دا د نصاراؤ علماؤ ته وائی لکه احبار د یهودیانو علماؤ ته وائی. او خینی وائی چه رهبان د نصاراؤ نه هغه خلکو ته وائی چه په گیر جو کښ وسیری، یا رهبان عبادت گزار او لوستونکو ته وائی. اَرْبَابًا: ۱- یعنی شارعان او قانون سازان (یعنی د خان نه حلال او حرام جوړونکی) په غیر د دلیل نه. یهودو او نصاراؤ غالباً خپلو پیرانو او ملیانو ته آلهه نه وو وئیلی بلکه په امر او نهی کښ به ئی د نبی خبری ته نه کتل بلکه د مشرانو پس روان وو او دغی ته ربوبیت وئیل شویده.

ربیع وائی: ما اباوالعالیه ته وئیل چه په بنی اسرائیلو کښ ربوبیت څنگه وو؟ هغه وفرمایل: دوی چه به کله په کتاب الله کښ د خپلو احبارو او رهبانو د اقوالو مخالف حکم وموندو نو د هغوی په اقوالو به ئی عمل کولو او د الله د کتاب حکم به ئی نه قبلولو.

امام رازی په خپل تفسیر کښ لیکي: زمونږ شیخ وئیلی دی چه ما د فقهاؤ د مقلدینو یو جماعت لیدلی دیه چه ما په هغوی باندی د الله د کتاب ډیر آیتونه لوستل په بعض مسائلو کښ چه د هغوی مذاهب د دغه آیتونو خلاف وو نو هغوی دغه آیتونه قبول نکړل او نه ئی هغه ته څه توجه ورکړه او د تعجب کونکي په نظر ئی ما ته کتل، مقصد ئی دا وو چه ددے آیتونو په ظاهرباندی عمل څنگه ممکن دیه سره ددے نه چه زمونږ د سلفونه ددے خلاف روایت راغلی دیه. او که ته صحیح سوچ وکړی نو دا بیحاری به د دنیا والو نه د اکثرو خلکو په رگونو کښ جاری وونی.

۲- دویم قول په تفسیر ددے ربوبیت کښ دا دیه چه جا هلان او حشویه چه کله د خپل شیخ په تعظیم کښ مبالغه وکړی نو ډیر کرته د هغوی طبع حلول او اتحاد ته مائل شی او بیا چه کله دغه شیخ د دنیا طلب کار وی او د دین نه جدا وی نو کله خپلو اتباعو او ملگرو ته امر کوی چه ده ته سجده وکړی او دوی ته وائی چه تاسو زما بندگان یی او که د بعضو

کم عقلو سره يواځه شی نو د هغوی په مخ کښ د الوهیت دعوه هم کوی او هرکله چه دا کار پدې امت کښ شته نو ددې ثبوت په مخکنو امتونو کښ هیڅ بعید نه دے۔
یعنی کیدې شی چه په دوی کښ هم د حلول عقیده راغلی وی او خپلو احبارو او رهبانو ته ئې سجدې لگولی وی۔ یعنی دا ئې حقیقی آلهه گنړلی وی۔

۳- یا دا چه دوی د خپلو مشرانو قسما قسم کفرونه قبول کړی وو نو په الله باندې کافران شو نو دا کار داسې شو لکه چه دوی د الله نه سوی نور ارباب نیولی وی۔ انتھی قول الرازی (فتح البیان)

۴- یا أَطَاعُوهُمْ كَمَا تُطَاعُ الْأَرْبَابُ۔ (التسهيل وفتح البیان)

دوی به د خپلو مشرانو مطلق طاعت کولو لکه څنگه چه د اربابو طاعت کیږي۔
مطلق اطاعت دیته وائی چه د چا هره خبره په غیر د دلیل نه منل اگرکه هغه شخص بزرگ هم وی۔ (دې ته تقلید هم وائی)

دا آیت عقلمند شخص په دین کښ د تقلید نه منع کوی او ددې نه ئې هم منع کوی چه یو تن د اسلافو خبرې په کتاب او سنت باندې غوره کړی ځکه چه یهودو او نصاراؤ د خپلو احبارو او رهبانو داسې عبادت نه وو کړې چه هغوی ته ئې سجدې لگولې وی بلکه د هغوی خبره منل د الله د کتاب په خلاف دغه د دوی عبادت وو او دا مرض ددې امت په مقلدینو کښ هم هوښو شته۔ (فتح)

دا آیت دلیل دې چه د حلال او حرام او د قانون سازی واک به صرف د الله وی، څوک ئې خپل ملیان گنړی، او څوک ئې عوام گنړی او څوک ئې رواج گنړی، دا ټول غلط دی، علماء صرف مبلغین دی او هغوی حلال حرام جوړونکی نه دی، که څوک ئې دغه شان گنړی نو دۀ د هغوی نه شارعان جوړ کړل۔

او دا خبره به په تا باندې هله واضحه شی چه کله ته د قرآن او حدیث یوه مسئله وکړې خلک به ستا سخت خلاف وکړی او د خپلو مشرانو اقوال به درته وړاندې کړی او تا به د دین نه بهر وگنړی نو ته به هله ددې آیت په معنی باندې ښه پوهه شے۔

"التفسيرات الاحمدية" کښ ملا جیون لیکلی دی: چه اجماع پدې خبره شویده چه د څلورو مذهبونو د امامانو نه علاوه د نورو امامانو تقلید جائز نه دے۔ نو د ابو یوسف او د محمد پسې روانیدل هم جائز نه دی۔ صرف ابو حنیفه پسې به ځے۔ دې ظلم ته فکر وکړه، دا اجماع چا وکړه او ددې مستند او دلیل څه دې او مونږ له دا امامان چا مقرر کړل؟۔ همدا څه

خبرے دیهودیانو ہم وی۔

صاوی پہ خپل تفسیر کنبس په سورة الکہف کنبس لیکلی دی چه د خلورو مذهبونو نه علاوہ د بیل چا تابعداری جائز نه ده اگر که دغه بل قول د آیت یا د حدیث او د قول د صحابی سره برابر وی (هم نه به نه اخلی) دا کوم دین دی؟۔ دوی هم اجبارو نه ارباب جوړ کړل۔

اصول الکرخی ص (۲۹) کنبس نه لیکلی دی: (كُلُّ آيَةٍ (وَكَذَلِكَ الْحَدِيثُ) تُخَالِفُ قَوْلَ أَصْحَابِنَا فَهِيَ إِمَّا مُؤَوَّلَةٌ أَوْ مَنسُوخَةٌ)۔ یعنی هر آیت او حدیث چه زموږ د مذهب د قواعدو خلاف راغلو نو په هغه کنبس به یا تاویل کیږي (چه دی ته تحریف وائی) یا به هغه منسوخ کولای شی۔ (یعنی تکرری ته به گوزار کړی شی او عمل به پرې نه کیږي)۔ ددی ظلم دپاسه نور څه وئیلای شی؟! ددی خلکو په نیز به د آیت او د حدیث دغه ادب او مرتبه وی؟!۔ د خپلو امامانو قول نه اصل وگرځولو او آیت او حدیث نه د هغه تابع کړل۔

هر کله چه ټول اسلام د امام ابوحنیفه په مذهب کنبس راگیر شو نو بیا خو نور مذهبونه باطل او ناکاره شو۔ په هغه مذهبونو کنبس به یا د اسلام خبرې وی یا نه، که نه وی نو بیا ورته حق څنگه وایی او که د اسلام خبرې پکنبس وی نو بیائې ولې نه منی۔

الدر المختار کنبس دی: (يُفْتَى بِقَوْلِ الْأَمَامِ عَلَى الْأُطْلَاقِ) د امام ابوحنیفه په قول باندې به مطلقاً فتوی ورکولای شی۔ (یعنی دلیل ته به نه گوري او نه به ترې د دلیل تپوس کوي) دا مثالونه ددی دپاره ذکر شو چه کیدې شی چه الله تعالی پدې سره بعض غلط منهج والاته هدایت وکړي او د کتاب او د سنت په نیغه لاره نه روان کړي ورته زموږ په زړونو کنبس د هیڅ دیني عالم او مجتهد بی احترامی نشته والله الحمد علی ذلك۔

وَالْمَسِيحُ: یعنی دوی د عیسی عليه السلام نه هم رب او معبود جوړ کړیدې۔ صاحب د «فتح البیان» وائی چه پدې کنبس اشاره ده چه یهودیانو د عیسی عليه السلام نه رب او معبود نه وو جوړ کړې۔

وَمَا أَمْرُآ: یعنی حال دا چه دوی ته په پخوانو منزلو کتابونو کنبس د انبیاء په ژبه دا حکم شوی وو چه صرف د الله تعالی بندگي به کوي یا هغه اجبارو او رهبانو خپلو کشرانو ته دا حکم کړې وو چه یواځې د الله بندگي به کوي۔ (فتح)

دا دلیل دی چه د چا بی دلیل خبره او فتوی منل (یعنی طاعت مطلقه کول) د هغه عبادت کول دی۔

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ : دا دویم صفت دیے د (إِلَهًا) دپارہ۔ یا جملہ استینافیہ ده دتوحید دتاکید دپارہ۔

سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ : الله پاک دیے د عیبونو د شرک نہ۔ او الله پاک دیے ددیے نہ چه هغه سره په طاعت او عبادت کنیں شرک وکری شی۔ او دیے کنیں اشاره ده چه یهود او نصاریٰ مشرکان دی۔ او په خپل نوم (اهل کتاب) باندی زیات مشهور دی۔ صرف د نکاح او د ذبیحی د حلالوالی په باره کنیں د عامو مشرکانو نه جدا دی۔

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ

غواړی دوی چه مړه کړی رنړا د الله په خولو خپلو او پریدی الله تعالی هرڅه مکر دا چه

يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ

پوره کوی به رنړا خپله اگر که بد ئی گنړی کافران۔ الله هغه ذات دیے چه راوے لیږلو

رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ

رسول خپل (محمد رسول الله ﷺ) په هدایت سره او په دین حق سره،

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

دیے دپارہ چه غالبه کړی ده لره په دینونو ټولو باندی اگر که بد ئی گنړی مشرکان۔

تفسیر: پدیے آیت کریمه کنیں الله تعالیٰ د یهود او نصاراؤ یو بل قسم گمراهی او د حق نه وړاندی والی بیان کړیدی، یعنی دا خلق د خپلو دروغو خبرو او د باطلو مناظرو او جگړو په ذریعه د الله د آخری دین، دین اسلام تکذیب کوی، او خلقو ته دا اعتماد ورکوی چه دا د الله دین نه دی، او محمد ﷺ د الله آخری نبي نه دی، نو د دوی مثال د هغه سړی دیے چه د نمریا سپوږمۍ رنړا په خپلو پوکو سره ختمول غواړی۔ لکه څنگه چه د دغه سړی دا حرکت د لیون توب دیے او هغه د نمریا سپوږمۍ رنړا ته هیڅ نقصان نشی رسولی، دغه شان دا یهودیان او نصاریٰ په خپلو پوکو سره د اسلام د هدایت شمع نشی مړه کولی، ځکه چه الله غواړی چه په څلور قنجه دنیا کنیں ددیے دین رنړا خوره شی او د کافرانو د زر څله نا خوښوی باوجود به داسی کړی۔ (ابن کثیر وفتح البیان)

نُورَ اللَّهِ : (أَيُّ شَرَائِعِهِ وَبَرَائِهِ وَحُجَّتِهِ)۔ یعنی د الله احکام او دلیلونه او حجتونه۔ او

دلیلونو ته نور پدے وجه ووثیل شو چه پدے سره حق ته رسیدل کیری لکه څنگه چه په نور سره محسوساتو ته رسیدل کیری۔

۲- ځینې وائی: ددے نه مراد هغه دلیلونه دی چه د نبی ﷺ د نبوت په صحت باندے دلالت کوی چه هغه یو څو څیزونه دی ۱- ښکاره او مضبوط معجزات۔

۲- قرآن عظیم چه دا تر قیامتہ پورے پاتی کیدونکے معجزه ده۔

۳- هغه دین چه الله پرے امر کړیدے هغه دین اسلام دے چه په دے کښ سوئی د تعظیم د الله نه او د هغه د ثناء او صفت او د هغه د حکمونو د تابعدارۍ او د هر معبود من دون الله نه دبیزاری نه سوئی بل شے نشته۔ نو څوک چه ددے دین په دروغو او د هوکے سره باطلول غواری نو دده عمل برباد او کوشش ئے ناکام دے۔ (فتح البیان)

بِأَفْوَهِهِمْ: اشاره ده ددوی ضعف الحیل ته۔ چه ددوی سره صرف خوله پاتے ده چه دین اسلام پسے خبرے وکړی نوروس ئے نه کیری چه دا ختم کړی۔ یعنی ددوی دا کار ناکام دے، دا داسه ده لکه خلک وائی: "نمر په پوکی باندے مړ کول"۔

وَيَأْتِي اللَّهَ إِلَّا أَنْ يُثَمَّ نُورُهُ: پدے کښ الله تعالیٰ د کافرانو ضد بیان کړیدے چه اگر که کافران دیر کوشش وکړی نو ددوی د ضد نه به زه خپله رنرا (دین اسلام) سرته رسوم۔

أَيُّ وَيَأْتِي اللَّهَ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا أَنْ يُثَمَّ نُورُهُ: یعنی الله به هرڅه پریږدی خو دا خبره نه پریږدی چه خپله رنرا پوره کړی۔ لکه دا په هره ژبه کښ محاوره وی چه "هرڅه به پریږم خو دا فلانی خبره به پرې نه ږدم"۔

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ: پدے کښ دا خبره کوی چه الله به خپل دین څنگه پوره کوی؟ نو هغه داسه چه الله تعالیٰ محمد رسول الله ﷺ راوړلو، هغه به دعوت او جهاد کوی نو د الله دین به پدے سره پوره شی۔ نو گویا که دا آیت د مخکنی آیت دپاره تفسیر دے۔

بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ: دا بیان د (نور الله) دے کوم چه په مخکښ آیت کښ ذکر شو۔

د الهدی و دین الحق مطلبونه

۱- دا دواړه لفظونه کنایه ده د اسلام نه۔ یعنی اسلام ته الله دوه نومونه او صفتونه ورکړیدی یو دا چه دا هدایت والا دین دے (انسان پرې مقصد ته رسیږی) او بل دا حق دین دے، دروغ او کوږ والے پکښ نشته۔

۲- یا "هدی" نه مراد توحید او "دین الحق" نه مراد قرآن کریم دے۔ (زاد المسیر ۱۷۰/۳)

۳- "هدى" توحيد او "دين الحق" سنت نبوى دے۔ دا زمونږ د مشائخو تعبیر دے۔

۴- هدى (العلم النافع) او دين الحق (العقل الصالح) دے۔ (ابن کثیر)

يعنى زمونږ په اسلام کښ فائده مند علمونه شته لکه د الله معرفت او د آخرت علم او د شرک بدی وغیره۔ او نیک عملونه هم پکښ بی شماره دی۔ او دا دواړه د کمال صفات دی چه د انسان بصیرت او قوت عملی دواړه مضبوط شی۔ او رسول الله ﷺ به دا دواړه کارونه کول۔

۵- الهدى: نه مراد هغه براهین (دلائل) او معجزات او هغه احکام دی چه الله د خپلو بندگانو دپاره مشروع کړیدی او توحید او اسلام او قرآن دے او (دين الحق) نه مراد دين اسلام دے۔ او دا ئے ورسره جدا ذکر کړو اگرکه دا په (الهدى) کښ داخل وونو دے سره د هغه دين شرافت او تعظیم بیانول مقصود دے۔ (فتح البیان)

۶- صاحب المنار وائی: الهدى نه مراد کامل، عام او اشمل هدایت دے او دين الحق نه مراد هغه دين چه ثابت او محکم دے چه هيڅ دينونه ئے نشي منسوخ کولے او بل هيڅ شے ئے نشي باطل کولے ﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ﴾۔

او دا په مقابلته ددے قول د الله تعالى کښ دے کوم ئے چه د اهل کتابو په باره کښ وفرمايل: ﴿وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ﴾ اهل کتاب د محکم او ثابت دين تابعداری نه کوی ځکه چه دوی د خپلو انبياو د کتابونو او مواعظو نه ډيره لويه حصه برياده کړيده او باقی کښ ئے تحریف کړيدے نو په صحيح طريقه ئے هغه نه دے قائم کړے بلکه د هغه په بدله کښ دوی د خپلو مشرانو د تقلیدونو (قوانینو) پسے روان شويدي چه هغوی ورله په خپل خواهش سره مقرر کړيدي۔

۷- او پدے کښ يو بل احتمال هم شته چه ددے سره جمع کيږي او منافات نه لري هغه دا چه ددے معنی دا ده چه نبی ئے رالېږلے دے په دين د الله تعالى هغه خالص دين چه هيڅ شک او شبهه پکښ نشته لکه پخوانو دينونو او کتابونو ته چه شوائب او شکوک راپېښ شوي وو او (دين الحق) کښ حق د الله نوم دے يعنی د الله په هغه صحيح دين چه تر اوسه پورے باقی دے۔ لکه تاريخ د اديانو پدے گواه دے چه د پخوانو انبياو نه چه کوم دينونه او کتابونه رانقل شويدي په هغه کښ يو دين داسے نشته سوئ د اسلام نه چه هغه په صحيح متصل سندونو سره په طريقه د تواتر قولی او فعلی سره باقی پاتی وی، دا صرف خصوصيت د اسلام دے۔ والله الحمد على ذلك۔ (المنار ۱۰/۳۳۸)

لِيُظْهِرَهُ: پہ تیر شوی آیت کنیں چہ اللہ تعالیٰ د دین اسلام د حفاظت او ددی پہ توله دنیا کنیں د خورولو کومہ وعدہ کرے وہ، ہفہ نے دلتہ بیا را واپس کړیدہ چہ اللہ تعالیٰ بہ دے دین تہ د تولو دینونو پہ مقابلہ کنیں شہرت او مقبولیت ورکوی۔

اظہار دلتہ پہ معنی د غالبہ کولو سرہ دے۔

لِيُظْهِرَهُ: ځینې ضمیر نبی کریم ﷺ تہ راجع کړیدے او اظہار نے پہ معنی د تعلیم سرہ اخستے دے۔ (أَيُّ لِيُعْلِمَهُ شَرَائِعَ الدِّينِ كُلِّهَا) (زاد المسير والبغوي)

یعنی دے دپارہ چہ خپل نبی د تولو احکامو د دین نہ خبر کړی او هیڅ خبرہ د دین پتہ پاتی نشی۔ دا تفسیر هم جائز دے لیکن لږ بعید دے دروستو سرہ پوره نه لکیري۔

د دین د غلبه د وعدے حقیقت او وخت

عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ: بیانے دا په کوم وخت کنیں غالبہ کړیدے؟ چا وئیلی دی چہ دا وعدہ تقریباً څه نا څه پخوا هم پوره شویدہ او بیا به د مهدی آخر الزمان او د عیسیٰ ﷺ د راکوزیدو په وخت کنیں پوره کیري چہ اوس ورته حالات ډیر برابریدو والا دی۔

د مسند احمد، صحیح مسلم او د سنن ابوداود روایت دے چہ نبی کریم ﷺ وفرمایيل: [إِنَّ اللَّهَ زَوَى لِيَ الْأَرْضِ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَإِنْ أُمْنِي سَبُلُغُ مُلْكُهَا مَا زَوَى لِيَ مِنْهَا] (الله تعالیٰ ما دپارہ زمکه راتاو کړیدہ او زما د امت حکومت به تر هغه ځای پورے رسیري کوم ځای پورے چہ ما دپارہ زمکه راڅکله شویدہ)۔ (صحیح مسلم: ۷۴۴۰)

امام احمد د مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ نه روایت کړیدے چہ هغوی وویل: ما در رسول الله ﷺ نه آوریدلی دی چہ فرمایيل: [لَا يَفْقَى عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ بَيْتٌ مَدْرٌ وَلَا وَبَرٌ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ كَلِمَةَ الْإِسْلَامِ بِعِزِّ عَزِيزٍ أَوْ ذَلَّ ذَلِيلٌ، إِمَّا يُعِزُّهُمْ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ فَيَجْعَلُهُمْ مِنْ أَهْلِهَا أَوْ يُذِلُّهُمْ فَيَذَلُّهُمْ فَيَذَلُّهُمْ لَهَا]

(په زمکه به داسے کور د ختو، یا د خیمو والا نه وی چہ هغه تہ به د اسلام دعوت نه رسیري، څوک به پرے الله عزتسند کړي چہ ددی تابعدار به نه وگر ځوی او څوک به پرے ذلیل کړي چہ دے دین تہ به (مجبوراً) غاړه کیري دی (یعنی جزیه به قبوله کړي، یا د دین اسلام غلبه به ومنی)۔ (مسند احمد: ۲۳۸۶۵) باسناد صحیح)۔

۲- ځینې وائی چہ ددی نه مراد غالبه کول دی په هغه دینونو چہ په جزیره العرب کنیں دی ځکه چہ در رسول الله ﷺ په زمانه کنیں الله تعالیٰ په تول جزیره العرب کنیں دین غالبه

کرو ڇڪه ڇه رسول الله ﷺ اول ڪمزور ۽ وو، نو په مشرڪانو غالبه شو، بيانه فتح د مڪي وکړه، بيانه د اهل ڪتابو سره جنگونه وکړل او هغوی ته د مدينې نه وشرل، په خيبر ڪښن ذليله شو د هغوی دين او نيټ ورک ختم شو نو غلبه د اسلام راغله.

۳- او دا غلبه په اعتبار د حجت سره هم ده يعنی د دليل په اعتبار سره اسلام په ټولو دينونو غالبه دے ڇه هيڅ دين والا ددے مقابله نشي کولے او نه پرے غالبه کيدے شي.
(الحسين بن الفضل - بغوتی)

۴- امام شافعي رحمه الله واثی: الله تعالى خپل دين اسلام په ټولو دينونو غالبه کړيدے پدے طريقه ڇه هر څوک ڇه ددے دين اسلام نه خبر شي او دا واورې نو هغه ته ښکاره کيږي ڇه دا حق دين دے او ددے مخالف دينونه باطل دي. (بغوتی وفتح البيان)
او اوس هم اسلام په ټولو دينونو د عالم ڪښن زيات مشهور دے سره ددے نه ڇه حکومت او خلافت ته نشته، او بيا هم دا دين مضبوط دے ځکه ڇه خلک پرے قتال او جهادونه کوي او خپلے ويني ورکوي او ددے دعوتونه کوي نو وعده د الله پوره شويده.
او الله داسے نه دی وئيلي ڇه زه به نور دينونه ټول ختموم ڇه نام و نشان به نه پاتي نه وي بلکه نور دينونه به هم وي ليکن اسلام به پرے غالبه وي.

او په اسلامي ادوارو ڪښن دا وعده پوره شويده ڇه په عامه دنيا ڪښن اسلام غالبه وو، ڇا ته مقابله نشو کولے بلکه د مسلمانانو د جنگونو نه به يريدل او جزيه به نه قبلوله، اوس هم د ټولے دنيا ڪفار د اسلام او د مسلمانانو نه يريږي، او بعض بشارات به د مهدي آخر الزمان په وخت پوره کيږي.

وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ: مخکښ ته (کافرون) لفظ راوړو ځکه ڇه هلته نور ذکر و او د نور مقابله ڪښن کفر تياره ده. او دلته (هدي) لفظ استعمال دے ڇه توحيد ته وئيل کيږي او مشرکان توحيد بد گنري ځکه ته دلته ددے مناسب لفظ راوړو.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَا كُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ

ايے ايمان والو! يقيناً ډير د مليانو نه او د پيرانو نه خامخا خوري مالونه د خلقو

بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ

په ناروا طريقه، او منع کوي خلق د لارے د الله نه، او هغه کسان ڇه جمع کوي سره

وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ فَبِشْرُهُمْ بِعَذَابٍ

اوسپین اونہ خرچ کوی ہغہ بہ لارہ د الله کنس نوزیرے ورکرہ دوی تہ بہ عذاب

الْيَوْمَ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَيُكْوَىٰ

دردناک سرہ۔ بہ ہغہ ورخ چہ گرمولے بہ شی ہغہ بہ آورد جہنم کنس پس داغلے بہ شی

بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ۚ هَٰذَا

بہ ہغے سرہ تندی ددوی او اړخونہ ددوی (ورته وئیلے بہ شی) دا ہغہ شے دے

مَا كُنْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

چہ جمع کرے ووتاسو د خانو نو خپلو دپارہ نو اوڅکی (عذاب) د ہغے چہ تاسو بہ جمع کولو۔

تفسیر: پدے آیت کریمہ کنس د یهود او نصاراو د عالمانو او راہبانو ناکارہ حال بیان شویدے چہ دوی د خلقو مالونہ بہ ناجائزو طریقو سرہ خوری، رشوت اخلی د هغوی د مرضی مطابق فتوے ورکوی، او په تورات او انجیل کنس موجود احکام او مسائل بدلوی، او خپلو دروغو جوړولو ته د الله شریعت وائی۔ نو ځکه دوی د قتال لائق دی۔ او ددوی دا حال پدے وجه هم بیانېږي چہ اکثر خلک د علماؤ او پیرانو نه متاثره وی نو دلته فرمائی چہ سوچ کوہ هر ملا او هر پیر ښه سرے نه دے بلکه ډیر پکښی حرام خواړه او دوکے باز دی او لږ پکښی چرته ښه وی۔

د جاهلیت په دور کنس د یهودی علماؤ ډیر لوی مقام وو، دوی ته به د خلقو د طرف نه ښه پیسے ملاویدلے، او مختلف قسم هدیی او تحفے به دوی ته راتلے، کله چہ رسول الله ﷺ پیغمبر شو نو دوی ته یقین اوشو چہ دا د الله رسول دے، لیکن د خپلے کرسی او د دنیاوی فائدو د خاطر ه ئے اسلام رانه وړو، نو الله تعالیٰ ددوی عزت او ریاست په ذلت او رسوائی سره بدل کړو۔

دلته مقصود د مسلمانانو ذهن سازی ده او د هغه علماؤ سوء (بدکاره) او گمراه کن عابدانو نه بیدارول دی۔

بِالْبَاطِلِ: سودی، رشوت، دھوکے، او بدعت طریقے سره خوړل لکه مختلف قسم

رواجونہ جو پول او پہ هغه مالونہ خورل۔ لکه د جُمعے شے، چهلْمونہ، کلیرے، ناروا خیراتونہ وغیرہ۔

ابن کثیر لیکي: دوی په دین باندے دنیا خوری، او په خلکو باندے د دوی منصب او ریاست دے نو د هغه په وجه د هغوی مالونہ لوټ کوی لکه یهودیانو ته به د جاهلیت والو د طرفنه خراج او تیکسونہ، هدایا او تحفے راتللے۔

او اوس هم ځینی داسے باطل پرست ملیان شته چه د خلکو نه چندے تولوی او بیا پرے خپل کور ساتي، نه ئے څه دعوت وی او نه څه مدرسه او جامعه او نه څه پروگرام، داسے خلک به قیامت کنښ ددے حساب ورکړی۔

ځینی خلک د جادو او د تعویذونو او منټرو او غلطو دمونو په وجه د خلکو مالونہ خوری، دا ډیر لوی ظلم دے۔

سفيان بن عيينة وثيلي دي چه كوم مسلمان عالم چه گمراه کيږي نو هغه يهودي علماؤ سره مشابه کيږي، او کوم مسلمان عابد چه گمراه کيږي نو هغه د عبّاد (عبادت گزارو) نصاراؤ سره مشابه کيږي۔ د صحيح بخاري روايت دے چه نبي کریم ﷺ وفرمايل: (لَتَبْعُنَّ سُنَنَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ خَذَرُوا الْقُدَّةَ بِالْقُدَّةِ، قَالُوا: الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى؟ قَالَ: فَمَنْ؟ وَفِي رِوَايَةٍ: فَارِسَ وَالرُّومَ) [بخاري: ۳۴۵۶] و مسلم: (۶۹۵۲)

(ای مسلمانانو! تاسو به د تیر شوی قومونو طریقے ضرور خپلوی، او د هغوی په نقش قدم به پوره پوره روانیږئ)۔ خلقو تپوس وکړو: آیا مراد یهود او نصاری دی؟ نو نبي ﷺ وفرمایيل: ((نور کوم خلق کیدے شی؟)) په یو روایت کنښ دی: ((د فارس او روم خلق))۔ (ابن کثیر ۱/۱۳۴)

وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ: یعنی دے مشرانو کنښ دا بل مرض دے چه د پردو مالونو خورلو سره د الله د لارے نه خلک اړوی او خپلو کشرانو جاهلانو ته دا ښکاره کوی چه دوی خیر طرفته دعوت ورکوی لیکن دا گمان د دوی غلط دے بلکه دوی اړ طرفته داعیان دی۔ او دوی ځکه خلک د الله د لارے نه اړوی چه د الله لاره د دوی د خواش خلاف ده۔ نو که عوام خلک د الله په لاره روان شی نو هغه هوښیار شی، بیا ترے ددے ملیانو او پیرانو فائده نه وصولیږي نو پدے وجه ئے په جهالت کنښ پریږدی۔ دویم پدے وجه چه دوی د حق سره ضد لری۔ او دا مرض اوس هم ډیر زیات دے، سوچ پکښ کوه۔

ځینی ملیانو ته امی سرے ورشی نو هغه ورته وواتی چه که د وها بیانو پسے څه نو دا لاره

ده او که په مذهب پسه ځي نو زموږ ومنه. نو خلکو کښ خو وهاښت کنځله ده نو د هغه نه پدې وجه حق پاتې شي او کله به دا اهل حديثو پسه تهمتونه وتړي دې دپاره چه خلک د حق نه محرومه کړي لکه داسې باطل پرستو ته د صد عن سبيل الله ډيرې طريقې ورځي. نو که تا په يو صحيح حديث باندې د عمل نه څوک واړولو نو ددې آيت په وعيد کښ به ضرور داخلېږي. او ډير خلک دا کار کوي، څوک شعوري او څوک غير شعوري طور سره. وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ : مناسبت دا دې چه دوي کښ دا مرض دې (انْفَاقُ الْمَالِ فِي الْبَاطِلِ وَإِمْسَاكُهُ عَنِ الْوَاجِبِ) يعنې مال په باطله پيدا کوي او بيانه په باطله خرچ کوي او په واجبو کارونو کښ مال نه لگوي.

شان نزول

۱- سيدنا معاويه بن ابی سفيان ؓ وفرمايل : [نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الْكِتَابِ] - دا آيت دا اهل كتابو په باره کښ نازل دې، نو ابوذر ؓ ورته وفرمايل : [نَزَلَتْ فِيْنَا وَفِي أَهْلِ الْكِتَابِ جَمِيعًا] دا آيت زموږ مسلمانانو او اهل كتابو دواړو په باره کښ نازل دې. (صحيح بخاري: ۱۴۰۶)
۲- او د ابن عباس نه نقل دې : [هُمْ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ] دا هغه خلک دي چه د مسلمانانو نه دي او دا کار کوي.

۳- سُدِّي وائي : دا آيت د زکاة منع کونکو په باره کښ نازل دې چه د مسلمانانو نه وي. او دا اقوال او د آيت د الفاظو عموم د ابوذر ؓ د خبرې تائيد کوي چه دا حکم دې امت ته هم شامل دې. لکه احاديث پدې باندې دليل دي چه څوک زکاة نه ورکوي نو د قيامت په ورځ به ترې تبي جوړې شي او په اور کښ به گرمې شي او په هغې باندې به دده دواړه اړخونه او تندي او شا داغلي شي. (صحيح مسلم ۲۵۰۲۴) (فتح البيان)

نو پدې آيت کښ د يهود او نصاراو هغه علماء او عابدان شامل دي چه سره او سپين به ئې جمع کول او د الله په لاره کښ به ئې نه خرچ کول او هغه مسلمانانو ته هم شامل دې چه د خپل مال زکاة نه ادا کوي.

ابوداؤد او حاکم د ابن عباس ؓ نه روايت کړيدې چه کله دا آيت نازل شو نو صحابه کرامو ته لوڼي مشکل راپېښ شو. عمر بن خطاب ؓ وويل چه زه ستاسو مشکل آسانوم، او لارو رسول الله ﷺ ته ئې عرض وکړو چه ستا صحابه و ته پدې آيت سره لوڼي مشکل راپېښ شويدې. نو نبی ﷺ وفرمايل :

[إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَفْرِضِ الزَّكَاةَ إِلَّا لِيُطَيِّبَ بِهَا مَا بَقِيَ مِنْ أَمْوَالِكُمْ، وَإِنَّمَا فَرَضَ الْمَوَارِيثَ مِنْ أَمْوَالِ تَبَقَى بَعْدَكُمْ] (المستدرک، کتاب الزکاة ۱/۴۰۹ وفی اسنادہ مقال ویؤیدہ الحدیث المرفوع الآتی)
 اللہ زکاة پدے وجہ فرض کریدے چہ ستاسو باقی مال پاک کری او ستاسو پہ مال کنس نے د میراث قانون پدے وجہ جاری کریدے چہ ستاسو نہ روستو خلقو تہ مال ملاؤ شی۔ نو عمر ﷺ اللہ اکبر ووئیل۔ الحدیث۔

پدے وجہ د جمهورو علماؤ رائے دہ چہ د کوم مال زکاة ادا کولے شی ہغہ بہ کنز نہ وی۔
 د عبد اللہ بن عمر او جابر رضی اللہ عنہم رایہ دا دہ چہ :
 [مَا أُدِيتْ زَكَاةُ فَلَيْسَ بِكُنْزٍ]

(موقوف اسنادہ صحیح، الموطأ لمالك ۱/۲۵۶) والبیہقی (۴/۸۲)

(د کوم مال چہ زکاة ادا کرے شی ہغہ تہ کنز نہ وئیلے کیڑی)۔
 د ابن عمر ﷺ رائے دہ چہ پدے آیت کنس پہ کنز چہ کوم وعید راغلے دے ہغہ د زکاة پہ فریعه منسوخ شویدے۔ او عراق بن مالک او عمر بن عبد العزیز وائی: دا آیت پہ بل آیت ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً﴾ (التوبة: ۱۰۳) سرہ منسوخ شویدے۔
 او پہ یو مرفوع روایت د ابو ہریرہ ﷺ کنس دی:
 [إِذَا أُدِيتْ زَكَاةُ مَالِكَ فَقَدْ قُضِيَتْ مَا عَلَيْهِ]

کلہ چہ تا د خپل مال زکاة ادا کرو تا خپلہ ذمہ واری ادا کرہ۔

(ابن خزيمة، ابن حبان وصحيح الترغيب ۱۷۱۹) اسنادہ حسن، البانی

وَلَا يُنْفِقُونَهَا: دا ضمیر کنوز تہ راجع دے کوم چہ پہ (يَكْنِزُونَ) کنس ذکر دی۔ یا ئے ضمیر پدے وجہ مفرد راوړیدے چہ لحاظ د معنی نے کریدے نہ د لفظ۔ خکھ هر یو د ذهب او فضہ نہ ډیر شمار دے او دنانیر او دراهم دی۔ او ذهب او فضہ ئے خاص ذکر کرل خکھ چہ دا قیمتی خیزونه دی او اکثر دا خزانہ کیڑی او نور خیزونه به په تحریم د کنز کنس ددے تابع وی۔ (فتح البیان)

فِي سَبِيلِ اللَّهِ: ددے نہ مراد زکاة او نور شرعی ضرورتونه دی۔

يَوْمَ: دا ظرف دے دپارہ د پت فعل (يُعَذَّبُونَ) یعنی دوی تہ به دا عذاب ورکولے شی په هغه ورځ۔ (قرطبی)

يُحْمَى عَلَيْهَا: آي تُوَقَّدُ النَّارُ عَلَى الْكُنُوزِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ۔ یعنی اُور به بلولے شی په دے خزانو باندے په اُور د جهنم کنس۔ دے کنس ډیره مبالغه شویده چہ دا به په اُور کنس نہ

بلیہری بلکہ اُور بہ پدے باندے گرمیہری۔

د اِحماء پہ صلہ کنس (علی) کلمہ نہ راخی مگر دلتہ پدے وجہ راغلیہ دہ چہ اِحماء متضمن دہ معنی د یُوْقَدُ لہ۔ (فتح البیان والقرطبی)

فَتُكْوَى: د کوی یُکْوَى کیا نہ دے پہ معنی د داغلو او سیزلو سرہ۔ (القاموس)

او دا درے اندامونہ ئے خاص کرل خکہ چہ دوی تہ کلہ سائل راغلیہ دے نو تندے ئے ورتہ تریو کریدے او کلہ چہ ہغہ مبالغہ پہ سوال کنس کریدہ نو بیائے ورتہ یو ارخ او کلہ بل ارخ راوہلے دے او چہ پہ ہغے ہم کار نہ دے شوے، نو بیائے ورتہ شاگانے راہولی دی۔
یا دا مختلف احوال مختلفو سائلو تہ شویدی۔

یا پدے کنس اشارہ دہ سختوالی د عذاب تہ خکہ چہ پدے اندامونو داغونہ ورکول دیر سخت درد رسونکی دی۔

فَذُوقُوا: دلتہ مضاف راویستلو تہ ضرورت نشہ چہ وخی عذاب د ہغہ مال چہ تاسو بہ خزانہ کولو بلکہ د احادیثو مطابق ددے مال نہ خپلہ مار جوہری او ددہ د وینکو نہ بہ تاوشی او دہ تہ بہ وائی: [أَنَا مَالِكٌ، أَنَا كَنْزُكَ] زہ ستا مال او زہ ستا خزانہ یم۔
(صحیح البخاری: ۱۴۰۳)۔

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ

یقیناً شمار د میاشتو پہ نیز د الله تعالیٰ دولس میاشتے دی پہ حکم د الله کنس

يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ

پہ ہغہ ورخ چہ پیدا کری ئے دی آسمانونہ اوز مکہ، د ہغے نہ خلور میاشتے د عزت دی،

ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ، فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا

دا دین مضبوط دے نو ظلم مہ کوی پدے کنس د خانو نو خپلو سرہ او جنگ کوی

الْمُشْرِكِينَ كَأَنَّهُمْ كَافَّةٌ كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً، وَاعْلَمُوا

د مشرکانو تولو سرہ لکہ خنگہ چہ جنگ کوی دوی تاسو تولو سرہ او پوہہ شی

أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿۳۶﴾ إِنَّمَا النَّسِيءُ

چہ بیشکہ الله تعالیٰ ملگری د متقیانو دے۔ یقیناً روستو کول (د عزتمنو میاشتو)

زِيَادَةً فِي الْكُفْرِ يُضِلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ

زیاتوالے دے پہ کفر کنیں، گمراہ کولے شی پدے سرہ کافران، حلال گنری دوی دا میاشت

عَامًا وَ يُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِّيُؤَاطُوا عِدَّةَ مَا

یو کال او حرام گنری دا میاشت بل کال دے دپارہ چہ موافقت وکری دوی د شمار د هغه

حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ ط

چہ عزت ور کپدے ورته الله تعالى نو حلالوی دوی هغه میاشته چہ حرامے کپدی الله،

زُيِّنَ لَهُمْ سُوُّ أَعْمَالِهِمْ ط وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

بنائسته کرے شویدی دوی ته بد عملونه ددوی، او الله هدایت نه کوی قوم کافرانو ته۔

تفسیر: پدے آیتونو کنیں الله تعالى د کال او د خلورو میاشته عزتمنو او د نسیء تذکرہ کوی تر رکوع پورے۔ پہ ظاہر کنیں ددے مناسبت نه بنکارہ کپری چہ مخکنیں نے دیهودو بدی بیان کرہ او اوس وائی چہ کال دولس میاشته دے او خلور پکنیں عزتمنے دی او نسیہ صحیح نه ده۔

لیکن ددے مناسبت پہ دیرو طریقو سرہ دے خہ جزوی او خہ حقیقی تاریخی دی۔
جزوی مناسبت دا دے: ۱- اَلزَّكَاةُ لَا تَجِبُ إِلَّا بَعْدَ اثْنَيْ عَشَرَ شَهْرًا - یعنی مخکنیں آیت کنیں تیر شو چہ خزانے نه زکاة ور کرہ ورنه عذاب به درته رسیپی نو اوس وائی چہ دا زکاة به دولس میاشته پس ور کولے شی۔ او ددے سرہ بیا د خلورو میاشته خبره او پہ هغه کنیں د قتال خبره ملگرے کوی لکه دا د قرآن کریم عادت دے چہ دیومے خبرے سرہ مناسبت به خبره هم ذکر کوی۔ ۲- تَشَبَّهُ أَهْلَ الْكِتَابِ بِالْمُشْرِكِينَ فِي الْبِدْعَةِ۔

اهل کتاب د مشرکانو سرہ پہ بدعت کنیں مشابہ کوی، هغه دا چہ اهل کتابو اتخاذ الارباب کپدے چہ دایو بدعی عقیده ده یعنی خپل علماء او پیران نے آلهه او شارعان جوړ کپیدی۔ نو دغه شان مشرکانو هم په نسیه سرہ بدعت ایجاد کرے وو۔ نو د خبرے نه خبره پیدا شوه۔ یعنی اهل کتابو د احبارو او رهبانو په باره کنیں بدعت کپدے نو وگوری دلته مشرکانو هم بدعت وکړو۔ نو دوی هم د هغوی په شان د قتال لائق دی۔

۳- تاریخی او غوره مناسبت دا دے چہ هر کله آیت (۲۸) ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾

نازل شو نور رسول الله ﷺ د تبوك د غزا اراده وكړه نو دا تبوك غزا په جمادى الثانيه كښ وه او عربو به د أشهر حرم ډير عزت كولو ليكن دوى به دا بدلولى نو په دې وخت كښ دوى عزتمنه مياشت جمادى الثانيه ته بوتله وه (نو جمادى الثانيه پدې كال باندې د دوى په بدعت سره د أشهر حرم نه جوړه شوي وه) نو دلته د ډيرو مسلمانانو اشكال پيدا شو چه مونږ تبوك ته څنگه په عزتمنه مياشت كښ د جنگ دپاره لاړ شو دا خو به ددې مياشتې بې عزتۍ وشي؟ نو الله جواب وكړو چه اشهر حرم جدا دى، جمادى الثانيه پكښ داخل نه ده او اوس چه دا تاسو د اشهر حرم نه گنډلې ده نو دا د مشركانو د ظلم او بدعت د وجه نه، نه د الله په نيز. نو د دوى دې كار لره د الله په نيز هيڅ اعتبار نشته بلكه پدې كښ جنگ تاسو له جائز دې. پدې وجه د غزائې تبوك سره دا خبره متعلق ده نو ددې سره ئې نزدې هم راوړه.

د آيت مقصد او د نسيء بيان

الله تعالى چه كله نه آسمانونه او زمكه پيدا كړل نو د مياشتو شمار ئې دولس مقرر كړو، او د هغې نومونه ئې هم كيخودل، او د هغه مياشتو متعلق احكام ئې هم بيان كړل چه د هغې ذكر په تمامو آسماني كتابونو كښ راغلي دي. د هغې نه يو خاص حكم دا دې چه الله د كال څلورو مياشتو (رجب، ذى العقده، ذى الحجه او محرم) ته خاص اهميت وركړيدې، ددې احترام ئې لازم گرځولى دې، او پدې كښ ئې جنگ كول حرام كړيدى، او د ابراهيم عليه السلام د دين نه عربو ته دا خبره پاتې وه، ليكن د جاهليت په زمانه كښ بعض عربو ددې حكم لحاظ نه ووكړې او د خپل خواش مطابق مياشته ئې مخكښ روستو كول شروع كړي وو. كله به ئې حج په ذى الحجه كښ كيخودو او كله به ئې مؤخر كړو محرم ته به ئې بوتلو. دغه شان كه كله به يوي قبيله په بله قبيله باندې د محرم په مياشت كښ حمله كوله نو هغه به ئې حلاله كړه او د هغې په بدل كښ به ئې د صفر مياشته حرامه كړه. ځكه چه ډير قبائل به په لوت مار ژوند تيرولو، او مسلسل درې مياشته حراميدو په وجه به دوى باندې د فقر او فاقې نمبر راتلو، پدې وجه ددې مياشتو نه به ئې يوه حلالوله او ددې په بدله كښ به ئې بله حراموله. مثلاً داسې به ئې ووئيل چه سپر كال به محرم مياشت حلاله كړو او پدې كښ به جنگ وكړو چه پيسې پيدا كړو او ددې په ځاى به بلې مياشته له عزت وركړو. دغه شان كال له به ئې په صفر كښ ضرورت راغلو او هغه خو به د دوى په نيز عزتمنه

مياشت وہ نو بيا به ئے اعلان وکرو چہ ددے عزت مونہ ربيع الاول ته نقل کرو نو دغه
طريقه به ئے د کال په تہولو مياشتو کنښ عزتمنے مياشتے چلولے۔ ددے ته قرآن (نسیء)
وئیلی دی، یعنی د مياشتو مخکی روستو کول۔ ددے نتیجہ دا شوه چہ مياشتے به خپل
مینځ کنښ گډه و ددے شومے نو رسول الله ﷺ په حجة الوداع کنښ اعلان وکرو چہ تمامے
مياشتے خپلو ځایونو ته واپس شومے او د نبی ﷺ حج په ذی الحجة کنښ اوشو۔
او دا کار اول کنښ د عربو نه د بنو کنانه و یو مشروو حذیفه بن عبید ئے ورته وئیلو چہ د
هغه لقب (قَلَمَس) وو۔

ځینی وائی: د بنو کنانه یو بل مشروو (نُعیم بن ثعلبه) هغه دا کار کړیدے۔ (فتح البیان)
او ابن کثیر د مجاهد نه نقل کړیدی چہ د بنو کنانه و نه یو سره به هر کال په خپل خر
باندے د حج موسم ته حاضریدو او خلکو کنښ به ئے دا اعلان کولو:
[يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي لَا أَعَابُ وَلَا أَجَابُ، وَلَا مَرَدٍّ لِمَا أَقُولُ، إِنَّا قَدْ حَرَّمْنَا الْمُحَرَّمَ وَأَخْرَجْنَا صَفَرَ]
ایه خلکو ازه داسے سره یم چہ نه زما عیب وئیلے کپړی او نه ماته څوک جواب را کولے
شی او زه چہ څه ووايم هغه نه رد کپړی (خلکو به ورته وئیل صحیح ده نو هغه به وویل)
مونہ سر کال محرم له عزت ورکړو او صفر مو روستو کړو۔ بيا به کال له راغلو نو دغه
شان خبره به ئے بيا وکړه او دا به ئے وئیل: [إِنَّا قَدْ حَرَّمْنَا صَفَرَ وَأَخْرَجْنَا الْمُحَرَّمَ] مونہ صفر له
عزت ورکړو او محرم مو روستو کړو۔

پدے طريقه په هغوی کنښ د نسیء راروانه وه چہ د هغه د مرگ نه روستو به د هغه
ځوی بيا نسیء آن تر د نبی کریم ﷺ زمانے پورے به هغوی دا کار کولو۔ (ابن کثیر)
او مفسر بغوی وائی چہ د نُعیم نه روستو جناده بن عوف کنانی به دا کار کولو چہ ده د
رسول الله ﷺ زمانه لاندے کړیده۔

او صاحب المنار د الاتساب د بلاذری نه نقل کړیدی چہ ابو ثمامه القلمس بن امیه بن
عوف به نسیء کوله او څلویښتو کالو پورے ده مياشتو کنښ نسیء کړیده او ده د اسلام
دور هم لاندے کړیدے او ده نه مخکن به دده د قوم خلکو نسیء کوله)
بيا چہ اسلام راغلو هم دا کار به کیدو او دا بدعت د هجرت تر نهم کال پورے روان وو
ځکه چہ د مسلمانانو ددے بدعت په بدلولو وس نه کیدو۔ نو په نهم کال د دوی په نیز حج
په ذی العقده کنښ وو او په دغه کال ابوبکر صدیق ؓ په موسم د حج کنښ امیر وو (لکه دا
تاریخی روایت دے) او بيا لسم کال له د دوی حج هم ذی الحجة ته را نقل شو نو رسول الله

ﷺ په دغه کال حج وکړو او په آخر کښې ئې بيا وفرمايل: [إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، أَلْسَنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلَاثٌ مُتَوَالِيَاتٌ، ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبٌ مُضَرُّ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ]

(بخاری فی التفسیر سورة: ۹، باب: ۸، و بدء الخلق باب ۲)

زمانه بیرته خپل هغه شان هیئت ته واپس شوه په کومه ورځ چه الله آسمانونه اوزمکه پیدا کړی وو، کال دولس میاشته دی، څلور د هغه نه عزتمنه دی، درې میاشته پرله پسې دی، ذوالقعدة، ذوالحجه، محرم او بل رجب د مضر ده کومه چه د جمادی الثانيه او شعبان په مینځ کښې ده.

الله تعالی پدې دواړو آیتونو کښې د عربو مشرکانو دا تلاعب (لوبی کول) بیان کړیدی، او پدې ئې رد کړیدی چه د کال مشهورې دولس میاشته او پدې کښې څلور د احترام میاشته او د هغه سره متعلق احکام د الله د جانب نه مقرر کړې شويدي. د چا په بدلولو سره دا احکام نه بدلیږي. پدې وجه اې عربو مشرکانو! ددې حرامو میاشتو حرمت پائیمال کولو سره په خپل خان ظلم مه کوي ځکه چه داسې کول د الله محرماتو لره حلال او حلال لره حرام جوړول دي چه ستاسو د حقیقي کفر نه روستو په کفر کښې زیاته دي.

عِنْدَ اللَّهِ: أَيُ فِی حُكْمِهِ وَقَضَائِهِ وَحُكْمَتِهِ لَا يَأْتِيذَاعُ النَّاسُ (فتح البیان)

یعنی د الله په حکم او فیصله او د هغه په حکمت کښې، نه د خلکو په بدعت سره.

اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا: دا اسلامي میاشتنی دی چه دې ته سنه قمری وائی او مسلمانان به د خپلو روزو او حجونو او د اخترونو د وختونو او احکامو شمار پدې باندې کوي او ددې میاشتو د ټول کال ورځې (۳۵۵) دي او بل شمسی کال دې چه نمر په خپل فلک (مدار) کښې په ټول کال کښې پوره دوره وکړي او د هغه (۳۶۵) ورځې او د یوې ورځې څلورمه برخه جوړېږي نو پدې حساب سره قمری کال د شمسی کال نه لس ورځې کمیږي او ددې نقصان د وجه نه کله حج او روژه په ژمی او کله په اوړي کښې راځي. (فتح)

فائدة: په اسلام کښې د شرعی احکامو تعلق د عربی میاشتو سره دې چه هغه قمری میاشته دي، او چه د هغه تائید ددې آیت نه کیږي. د اسلام نه مخکښ د میاشتو او د کال تعیین دپاره به د عام الفیل اعتبار کیدو، او د اسلام په ابتداء کښې د کال ابتداء د ربیع الاول نه کیده. دې نه روستو عمر بن خطاب ؓ د قمری میاشتو ابتداء د محرم میاشته نه وکړه چه په هغه باندې د امت اتفاق شو. (تیسیر الرحمن)

فِي كِتَابِ اللَّهِ: د کتاب الله نه مراد يا قرآن کریم دیے۔ یا لوح محفوظ (یعنی تقدیر) دیے۔
 أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ: الله تعالیٰ ولے خلورو میاشتو ته عزت ور کریدی؟ نو ددیے په حکمة باندے
 الله عالم دیے ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾۔ او پدیے کنیں په بندگانو امتحان غرض دیے۔

حُرُم: یعنی محترمے۔ تردیے چه د جاهلیت عربو به هم ددیے تعظیم کولو او پدیے کنیں
 به ئے قتال حرام گنرلو، او که یو تن به دخپل پلاریا دخوی یا دورور قاتل سره پدیے
 میاشتو کنیں ملاو شو نو هغه ته به ئے تکلیف نه ورکولو۔ او اسلام چه کله راغلو نو ددیے
 احترام او تعظیم ئے نور هم زیات کرو۔

ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ: یعنی میاشته دغه شان کیدل او د هغه نه خلور عزتمنه جوړیدل دا
 نیغ او برابر دین دیے چه هغه دین د ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام دیے۔ یا دین نه مراد
 هغه حکم دیے چه هیخ تغیر او تبدیل او زوال پرے نه راخی۔

د قرآن دا طرز دیے چه کله په یوه مسئله د تول دین اطلاق کوی ځکه چه مسلمان کنیں
 چه کله نور دین موجود وی او یوه مسئله ترے پاتی وی نو دین ئے وران او نیمگرے دیے او
 چه کله دغه یوه مسئله هم پکنیں برابره شی نو بیائے دین مضبوط شو۔ نو ځکه دلته دیے
 یو مسئله ته الدین القيم وویل شو۔ او دلته چه څوک دین په معنی د (صحیح حساب)
 سره اخلي۔ (قرطبی) دا کمزورے تفسیر دیے۔

فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ: په تولو میاشتو کنیں ظلم او گناهونه ناروا دی لیکن ددیے میاشتو
 د عزت دوجه نه ډیر ناروا دی۔

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ: دا دلیل دیے چه که میاشته عزتمنه وی نو هم د مشرکانو سره
 قتال پکار دیے ځکه چه دوی اول شروع کړیده یعنی جوابی کاروائی پدیے میاشتو کنیں روا
 ده۔ او مونږ د سورة البقره په تفسیر کنیں دا خبره تفصیل سره لیکلې ده چه غوره قول دا دی
 چه د عزتمنو میاشتو احترام اوس هم باقی دیے چه پدیے کنیں به قتال نشی شروع کولے او
 دا په آیت السیف باندی منسوخ نه دی، بلکه آیه السیف مقید دی په وتلو ددیے میاشتو
 سره۔ او تفصیل ډپاره فتح البیان او ابن کثیر او بغوتی ته هم رجوع وکړه۔

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً: دا دلیل دیے چه تولو مشرکانو سره به جنگ کولے شی
 لیکن مجاهدین به خپل حالت ته گوری چه دوی په کوم ځای کنیں جنگ کولے شی او
 کوم ځای نه، ځکه که مجاهدین په هر ځای کنیں کار شروع کړی نو بیا برداشت نشی
 کولے، ځکه پدیے زمانه کنیں خلافت نشته، نو تولو ځایونو کنیں په یو ځای جنگ شروع

کول سرته نشی رسولی نو د خپل وس مطابق به کار کوی۔

او دلته خو د صحابه کرامو اسلامي خلافت وونو ځکه نه عمومی خبره وکړه چه هر ځای مو کافر موندل هغوی سره جنگ کوی، د جهاد طریقې د زمانو په بدلون سره بدلیږي، مجاهدین به خپل ترتیب جوړوي۔

او پدې آیت کښ د جهاد څلورمه مرحله ذکر ده چه که مشرک تاسو سره جنگ کوی او که نه خو جهاد به ورسره کولې شی یا به ایمان راوړي۔

او دا دلیل دې چه د مشرکانو سره قتال کول واجب دي، او که د مسلمانانو یوه ډله ددې وجوب په ادا کولو کښ سستی کوی نو د امت په هر فرد به واجبېږي۔

فَعَالِ الْمُتَّقِينَ : دا ورسره ځکه وائی چه الله د نفس مقاتلینو سره ملګرتیا نشته ځکه مشرکان خو د مؤمنانو نه زیات دي بلکه د تقویٰ والو سره به مدد کوی او انجام به د دوی وي۔

إِنَّمَا النَّسِيءُ : (أَيُّ نَسِيءٍ الْحَرَمِ وَنَسِيءِ الْحَجِّ) یعنی یقیناً روستو کول د عزتمنو میاشتو او روستو کول د حج۔

نسيء د فاعیل وزن دې په معنی د مفعول سره۔ عرب وائی : نَسَأْتُ الشَّيْءَ فَهُوَ مَنْسُوءٌ ما یوشی روستو کړو نو هغه روستو شو۔ بیا منسوء بدل شو نسيء ته لکه مقتول بدل شو قتل ته۔ (قاله ابو حاتم) د زمخشری قول دا دې چه نسيء مصدر دې په وزن د فاعیل لکه سعیر او حریق او همدا غوره ده ځکه چه په اول صورت کښ روستو د (زِيَادَةٌ) حمل پرې نه صحیح کیږي مګر په راویستلو د تقدیر سره۔ أَيُّ إِنْسَاءِ النَّسِيءِ زِيَادَةٌ۔ (یعنی روستو کول د هغه میاشتنی چه روستو کولې شی دا زیاتواله دې په کفر کښ)۔ (فتح البیان والبغوی)

زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ۔ یعنی د دوی د کفر سره ددې عمل په وجه کفر نور هم زیات شو۔ دا دلیل دې چه کفر هم زیادت او نقصان قبلوی۔ نو دغه شان ایمان به هم زیاتیږي او کمیږي۔

يُضِلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا : سوال دا دې چه کافر خو هسې هم گمراه دې نو پدې نسيء سره به څنگه گمراه کړې شی؟

۱- جواب دا دې چه کله یو کافر جاهل وي هغه هدایت ته نژدې دې او کله چه یو کافر ځانله په خپل دین کښ بدعات پیدا کړي او یو بل قانون جوړ کړي او په هغې روان شي نو دا بیخي گمراه شي چه هدایت او اسلام ته راتلل دده مشکل وي۔

۲- یا دا چه مشر راولگیدو او خپل کشران ته پدې بدعت سره گمراه کړل۔ (فتح البیان)
يُحْلُوْنَهُ: ضمير ماضي (يعني روستو کړې شوې مياشت) يا نسيء ته راجع دے۔ يا
ضمير مياشته ته راجع دے۔ (فتح)

يُحْلُوْنَ يوه معنى ده: حلالوله به ئے۔ يعنى پدې کښ به ئے جنگونه حلال گنړل۔ او
دويمه معنى د بيعزتي کولو ده۔ او د يُخْرِمُوْنَهُ هم دغه شان د حرامولو او عزت ورکولو
معنى ده۔

لِيُؤَاطُوا: پدې خلکو باندې دوه فريضې وې يو دا چه خلورو مياشتو له عزت ورکول او
بل دا چه په هغه طريقه عزت ورکول چه الله ورله ورکړيدے۔ نو دوى خو په يوه فريضه
عمل کوى چه خلورو مياشتو له عزت ورکوى ليکن بدعت پکښ دا پيدا کوى چه د ځان
نه ورله عزت بدلوى رابدلوى۔ يعنى په کميت عمل کوى او په کيفيت کښ خلاف کوى۔
فَيُحْلُوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ: نو الله چه کومه عزتمنه مياشت کښ قتال حرام کړيدے نو دوى
هغه حلال وگرځوى۔ نو د الله حلال او حرام ئے په ځاى پرېنخودل او ددې مثال داسې دے
لکه يو تن ووانى چه درمضان روژې په اوږې کښ سختې دى دا به د ژمې په مياشت کښ
ونيسو۔

او د دوى پدې کار کښ دوه عيونه دى يو دا چه غير محترمه مياشته ته محترمه وئيل
اوبله محترمه مياشت غير محترمه گرځول دى۔
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ: يعنى څوك چه په كفر هميشواله کوى نو هغوى ته داسې
هدايت نه کوى چه مطلوب ته ئې ورسوى او هر چه هدايت په معنى د حق بيانولو او لاره
خودلو سره دے نو هغه الله هر چاته کړيدے۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

اے ایمان والو! څه وجه ده تاسو لره کله چه وویل شي تاسو ته اووځئ په لاره د الله کښ،

اِنَّا قُلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ ۚ اَرْضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنْ

نو درانه شی تاسو زمکې ته (دنیا ته) آیا خوشحاله یئ تاسو په ژوند دنیوی په بدله د

الْآخِرَةِ ۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ اِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾

آخرت کښ، پس نه دے سامان د ژوند دنیوی په مقابله د آخرت کښ مگر لږ دے۔

تفسير:

مضمون:

ددي نه روستو تر (۹۹) آيت پوري جهاد المنافقين، انواع المنافقين (د منافقانو اقسام) او خصال المنافقين (د منافقانو خوبونه او بد صفات) بيانيري چه لوی لوی اویا ته رسيږي.

دومره ډير ئې ولې جمع کړيدی؟ ځکه چه د رسول الله ﷺ زندگي ختميدو ته رانږدې شو نو دې دپاره چه د مؤمنانو نه منافقان پوره جدا شي او خلکو ته منافقان راښکاره شي نو الله تعالی داسې راښکاره کړل چه عامو خلکو به پيژندل.

او پدې کښ به ايمان والو ته تنبيه وي چه د دوی د خصلتونو نه ځان بچ وساتي، او بل ددي دپاره چه په اهل فجور و باندې د خير والو گمان ونکړي شي، او دا لويه د خطري خبره ده چه کله به يو ساده مؤمن خپل دشمن ته دوست وائي او هغه ته به رازونه ښکاره کړي. او دا صفات ډير کرته په مؤمنانو کښ هم راځي نو ډيره ډيره ترې پکار ده.

ربط او تړون

مخکښ د کافرانو عيبنه بيان شو نو اوس ايمان والو ته د دغه کافرانو په قتال کولو ترغيث ورکوي د کومو بد صفات چه مخکښ بيان شو.

شان نزول

دا آيات کریمه د غزوة تبوك د موقعې سره نازل شوي وو،

د مکې د فتح نه يو کال روستو رسول الله ﷺ ته خبر اوشوه چه د روم بادشاه هرقل د مسلمانانو سره د جنگ تياري کوي نو نبی ﷺ په شوال سنه (۹ هـ) کښ مسلمانانو ته د جنگي تياري حکم اوکړو. په هغه وخت کښ سخته گرمي وه، د ميوو د پخيدو وخت وو، مسلمانان عام تنگدست وو، ليکن بيا هم مخلص مسلمانانو د رسول الله ﷺ په آواز لبیک او ونيولو او د لښکر په تياري کښ ئې هر قسم حصه واخسته او د جنگ دپاره روان شو. هرقل ته چه کله د رسول الله ﷺ د راتلو خبر اورسيدو نو روستو شو او نبی ﷺ د اسلام د لښکر سره په تبوك مقام کښ شل ورځو پوري د قيام کولو نه روستو واپس شو، دې ته غزوة تبوك ونيله شي، اگرکه جنگ ونشو ليکن لکه څنگه چه د سورت په ابتداء کښ ونيله شويدي چه ددې نتائج ډير لرې پوري راووتل، پدې غزوة کښ بعض مسلمانان د سستي او ډير منافقان د گرمي د وجه نه شريک نشو. دا آيتونه پدې پس منظر کښ

نازل شوی وو۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا : پدے آیت کنب رددے په منافقانو چه د جهادونو نه روستو پاته کیرې۔ او ځینی محققینو وئیلی دی : (فِيهِ رَدٌّ عَلَى بَعْضِ الْمُؤْمِنِينَ الْمُتَشَاكِلِينَ)

پدے آیت کنب رددے په بعض هغه مؤمنانو هم چه هغوی د جنگونو نه سستی کوی اگر که پدے کار سره انسان کافر نه حسابیرې لیکن گناه ضرور ده لکه حدیث کنب دی : [مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَغْزُ وَلَمْ يُحَدِّثْ بِهٖ نَفْسَهُ مَاتَ عَلَى شُعْبَةٍ مِنْ نِفَاقٍ] (صحیح مسلم : ۵۰۴۰) خوک چه مرشی پداسه حال کنب چه غزا ونکړې او نه خپل ځان سره د هغه تذکره وکړې نو ددے به د منافقت په یوه برخه مری۔

او پدے کنب بعض هغه مسلمانانو ته هم زجر او توبیخ ورکړې شویدے چه هغوی پدے جنگ کنب شریک شوی نه وو۔

مَا لَكُمْ : دا استفهام د انکار او د توبیخ دپاره دے۔ یعنی تاسو څه شے ددے نه منع کوی۔ اِذَا قِيلَ لَكُمْ : اَيُّ فِى الْقُرْآنِ وَالْحَدِيثِ وَيَقُولُ الْاَمِيرُ۔ یعنی په قرآن او حدیث کنب درته وئیل شى يائے درته امیر ووائى۔ پدے وجه نه مجهوله صیغه راوړه، عموم ته اشاره ده۔ انْفِرُوا : نفر : دیو ځای نه بل ځای ته دراپښ شوی کار دوجه نه په جلتی سره نقل کیدو ته وائی۔

اِنَّا قُلْتُمُ : یعنی ځانونه زمکه ته درانه کړی او داسه وایی چه زمونږ کارونه دی او نشو تللی او بیا به لاړ شو۔

اِنَّا قُلْتُمُ په اصل کنب تَنَاقَلْتُمُ دے او دا په الی سره متعدی شو ځکه چه پدے کنب معنی د میلان ده۔

فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ : پدے کنب د دنیاوی مال او متاع سپکاوی او د اخروی ژوند اهمیت بیان شویدے۔ امام احمد او مسلم د مستورد بن شداد رضی الله عنه نه روایت کړیدے چه نبی کریم صلی الله علیه و آله وفرمایل :

[وَاللَّهِ مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا كَمَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ أَصْبَعَهُ هَذِهِ فِي الْيَمِّ، فَلْيَنْظُرْ بِمَ تَرْجِعُ]

(قسم په الله ! د دنیا حیثیت د آخرت په مقابله کنب داسه دے لکه خوک خپله گوته په دریاب کنب خکته کړې او بیرته نه راپورته کړې نو وډیے گوری چه دا به په څومره اوبو سره راواپس کیرې) الحدیث۔ (مسلم : ۷۳۷۶)

پدے آیت کنب د منافقانو دوه خصلتونه راغلل، یو تَنَاقُلٌ إِلَى الْأَرْضِ عِنْدَ أَمْرِ الْجِهَادِ۔

یعنی د جہاد د امر پہ وخت زمکے تہ درنیدل۔ دویم حُب الدُّنْيَا فِی مُقَابَلَةِ الْآخِرَةِ۔ یعنی د آخرت پہ مقابلہ کنبں دنیا غورہ کول اود هغه سرہ مینہ لرل۔

إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۖ وَ يَسْتَبْدِلْ

کہ اُونہ وتلی تاسو عذاب بہ درکری تاسو تہ عذاب دردناک او پہ بدل کنبں بہ راوی

قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا ط

بل قوم غیر ستاسو نہ، او ضرر نشی ورکولے تاسو هغه تہ ہیخ شے

وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

او الله پہ هر شی قدرت لرونکے دے۔

تفسیر: پدے کنبں هغه خلقو تہ خصوصی سخت وعید دے چہ پہ دے غزوہ کنبں نہ دی شریک شوی۔ او پہ عمومی توگہ سرہ هغه تولو خلقو تہ چہ د الله پہ لارہ کنبں د جہاد نہ روستو پاتے کیری۔

یعنی کہ تاسو نہ وخی نو الله بہ تاسو پہ داسے سخت عذاب درد رسونکی سرہ هلاک کری، چہ بارانونہ بہ دریاندے بند کری، یا پہ آخرت کنبں مراد دے۔ (فتح البیان) او احادیثو کنبں دی چہ کوم قوم جہاد پریدی الله بہ ئے ذلیلہ کری۔ اود چا چہ د جہاد وس کیری او ونہ وخی نو الله بہ عمومی سزاگانے ورکری۔

قَوْمًا غَيْرَكُمْ: یعنی ستاسو علاوه نور خلق را پیدا کری چہ هغوی بہ جہادونہ کوی۔ دے کنبں چا تعیین کریدے چہ ددے نہ مراد یمن والا دی یا فارس والا (سعید بن جبیر) لیکن دے تعیین باندے ہیخ دلیل نشته۔

وَلَا تَضُرُّوهُ: یعنی الله تہ ہیخ ضرر نشی ورکولے هغه د مخلوقاتو نہ غنی دے۔ یا ضمیر رسول الله ﷺ تہ راجع دے یعنی چہ کہ د هغه مدد ونکری او هغه سرہ ونہ وخی نو هغه تہ ہیخ ضرر نشی ورکولے خکہ چہ هغه سرہ الله د مدد وعده کریدہ او هغه بہ پورہ کوی۔ (القاسمی)

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ

کچر تہ مدد نہ کوی تاسو ددے رسول نو یقیناً مدد کریدے ددہ الله تعالیٰ پہ هغه وخت

أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي

چہ راویستلے وودہ لره هغه کسانو چہ کفرے کریدے دویم د دوونہ کله چہ دواړه په

الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ

غار (ثور) کښ وو، کله چہ اوونیل دہ ملگری خپل ته، مہ غمجن کپړه (په ما) یقیناً الله

مَعَنَا جَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ

ملگری دے زموږ نو راوړلو الله تعالى آرام خپل په هغه باندے او مضبوط ئے کړو هغه

بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ

په داسے لښکرو سره چہ نه لیدل تاسو هغه لره اووے گرځوله کلمه (خبره) د هغه کسانو

كَفَرُوا السُّفْلَى ط وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ط وَاللَّهُ

چہ کافران وو خکته او کلمه (خبره) د الله هم دغه اوچته ده (همیشه) او الله تعالى

عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

غالبه، حکمتونو والا دے۔

د هجرت واقعه

تفسیر: پدے کښ مسلمانانو ته عتاب دے (یعنی ملامتیا ده) چہ دا هم یوه طریقه د دعوت ده، او رسول الله ﷺ ته اطمینان او یقین ورکړے شویدے چہ په ظاهري اسبابو سره ستا مدد خو ستا د اطمینان دپاره دے، ورنه الله د هیڅ ظاهري سبب محتاج نه دے، که خلق ستا مدد نه کوی نو نه دے کوی هغه خوبه په هر حال کښ د خپل نبی مدد کوی او هیڅ کله به هغه یواځے نه پریدی، او ددے مثال د هجرت وخت حالات دی چہ کله مکے والو د نبی ﷺ د قتل اراده وکړه او نبی ﷺ د ابوبکر ﷺ سره د مکے نه په پټه ووتلو او درې ورځو پورے په غار ثور کښ پټ وو، دشمنانو د هغه تعاقب وکړو او د هغه درالاندے کولو او موندلو هر انساني تدبیر ئے وکړو لیکن الله د خپل نبی حفاظت وکړو او په پوره حفاظت سره مدینه منوره ته ورسیدو۔

مشرکان د قیافه دانئ په طریقه د غار پورے د دوی قدمونه معلوم کړل او ور وختل او د

غار پہ سر بانڈیے ودریدل اخوا دیخوا خورونو ته نے کتل لیکن لاندیے نے ونہ کتل۔ ددی
وجه چا دا بیان کریدہ چہ دلتہ عنکبوت (جولاگی) ژالہ اچولے وہ او کوترے پکنس اگی
اچولے وے مگرد کوترے خبرہ خوبیخی ضعیفہ ده او د عنکبوت پہ بارہ کنس روایت د
مسند احمد ذکر دیے او مشکاة باب المعجزات کنس هم شته لیکن سند نے ضعیف دیے د
عثمان الجزری دوجه نه چہ امام احمد وائی: (روی احادیث مناکیر) ده ډیر منکرت روایات
نقل کریدی۔ او ابن کثیر پہ تاریخ کنس وئیلی دی چہ اسناد نے حسن دیے۔ او شعیب
الارناووط هم ضعیف گر خولے دیے۔

صحیح دا ده چہ د غار خوله بنه کولاه وه لیکن الله تعالیٰ د هغوی سترگی رندے کرے
لکه دا خبرہ بزار، طبرانی او بیهقی په الدلائل کنس دانس ﷺ او مغیره بن شعبه ﷺ نه نقل
کریدہ: [فَاعْمَاهُمُ اللَّهُ عَنِ الْغَارِ فَجَعَلُوا يَتَرَدَّدُونَ حَوْلَهُ فَلَمْ يَرَوْهُ]۔

یعنی الله دوی د غار د کتلو نه رانده کرل نو دوی د هغه نه گیر چاپیره گر خیدل مگر هغه
نے ونه لیدلو۔ او دا معجزه وه لکه څنگه چہ رسول الله ﷺ د کور نه راوتلو او د دوی په
سرونو څاورے اچولے او دوی نه لیدلو۔ الله نے حفاظت وکړه او دلتہ الله تعالیٰ ملائک هم
راپړلی وو، که بالفرض دوی لیدلے وے او جنگ نے هم ورسره شروع کرے وے نو ملائکو دا
خلک ختمول او نبی کریم ﷺ نے ترے خلاصولو ځکه چہ الله تعالیٰ د هغه د نبوت د
کامل کولو اراده کرے وه۔ او بیائے په لاره کنس دیو مشرک (سراقه بن مالک چہ روستو
صحابی گر خیدلے دیے) درالاندیے کولے نه نے هم محفوظ وساتلو او په آرام سره نے مدینه ته
ورسولو، دیے ته د الله مدد وائی۔

امام شعبی وئیلی دی: [عَابَ اللَّهُ أَهْلَ الْأَرْضِ جَمِيعًا فِي هَذِهِ الْآيَةِ غَيْرَ أَبِي بَكْرٍ] (النووی۔
فتح البیان) الله تعالیٰ پدی آیت کنس ټولے دنیا والا خلک ملامته کریدی سوی د ابوبکر
صدیق ﷺ نه۔ یعنی که تاسو زما د نبی په ملگرتیا کنس جهاد نه کوئ نو ابوبکر صدیق
ﷺ شته نو پدی کنس ډیر زیات فضیلت د صدیق اکبر ﷺ شو۔

د ((ثانی اثنین)) نه مراد رسول الله ﷺ او ابوبکر ﷺ دیے۔ امام احمد او بخاری او مسلم د
ابوبکر ﷺ نه روایت کریدی چہ کله مونږ په غار کنس وو نو زما نظر د مشرکانو په قدمونو
پریوتو کله چہ هغوی زموږ په سر ولاړ وو۔ ما وئیل ای د الله رسوله!
[لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ إِلَى قَدَمَيْهِ لَأُبْصَرَنَا]

که د دشمنانو نه څوک خپلو قدمونو ته اوگوری نو مونږ به وینی، نبی ﷺ او فرمایل:

[يَا أَبَا بَكْرٍ! مَا ظَنُّكَ بِإِثْنَيْنِ اللَّهُ تَالِثُهُمَا]

((اے ابوبکر! ستاد ہفہ دوو پہ بارہ کنس خہ خیال دے چہ د ہغوی سرہ دریم اللہ دے))۔
پدے وخت کنس رسول اللہ ﷺ بیخی پہ اطمینان کنس وو او پہ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ باندے
یرہ نہ وہ مگر خفگان کنس وو او ہفہ ہم پہ خپل خان نہ بلکہ پہ رسول اللہ ﷺ باندے
خفہ وو۔

شیعہ گان وائی چہ علی رضی اللہ عنہ غورہ دے د ابوبکر رضی اللہ عنہ نہ خکہ چہ علی رضی اللہ عنہ د نبی کریم ﷺ
پہ خای خملاستو دیر بہادر دے، او دلتہ ابوبکر رضی اللہ عنہ یریدلے دے۔ جواب دا دے چہ دا خبرہ
خطاء دہ خکہ چہ ابوبکر رضی اللہ عنہ تہ ئے داسے نہ دی وئیلی (لَا تَخَفْ) مہ یربرہ بلکہ (لَا تَحْزَنْ)
یعنی پہ ما باندے غم مہ کوہ۔ نو دا د ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ دیر محبت دے د رسول اللہ ﷺ
سرہ۔ اور وایاتو کنس راغلی دی چہ ابوبکر رضی اللہ عنہ وئیل: اے د اللہ رسولہ! کہ زہ ووژل شم نو
زہ د مسلمانانو نہ یو سرے یم او کہ تہ ووژل شے نو امت او دین ہلاکیری۔

(فتح البیان والسیرۃ الحلبيۃ)

فِي الْغَارِ: دا د جبل ثور پہ سر کنس لوی لوی گتہان دی چہ د ہفہ نہ غار جوڑ شویدے، دا
غر مکے تہ نزد دے یوہ گینتہ فاصلہ کنس پروت دے او برہ غرہ پورے ہم تقریباً یوہ گینتہ
مزل دے۔

إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ: دا دلیل دے چہ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د رسول اللہ ﷺ صاحب
(صحابی) دے خوک چہ ددے نہ انکار وکری کافر او مرتد عن الاسلام دے خکہ چہ اللہ ورتہ
صاحب وئیلے دے، بلکہ خوک چہ د خلفاء اربعہ د صحابیت نہ انکار وکری ہفہ ہم کافر
دے خکہ چہ پہ احادیثو متواترو سرہ دا ثابت دی چہ دوی صحابہ کرام وو او د ہفہ نہ
انکار کفر دے۔

إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا: ددے نہ دا فائدہ معلومیری: [فَمَنْ صَحِبَ الرَّسُولَ فَاللَّهُ مَعَهُ]

خوک چہ د رسول اللہ ﷺ ملگریے شو نو اللہ بہ د ہفہ ملگریے وی۔
او د نبی ﷺ ملگریے کلا پہ ژوند کنس وی نو دا تول صحابہ کرامو تہ شامل دے او کلا
پس د مرگ نہ د ہفہ د سنتو سرہ وی۔

بیا دلتہ د ابوبکر رضی اللہ عنہ دا فضیلت دے چہ رسول اللہ ﷺ د خان سرہ پہ (مَعَنَا) لفظ کنس یو
خای کریدے او پہ سورة شعراء (۶۲) آیت کنس دی:

مُوسَىٰ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفَرْمَايِل: ﴿إِنْ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِي﴾ زما سرہ زما رب دے۔ خکہ چہ د موسیٰ

الْقَوْمَ بِهٖ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ پورہ اعتماد نہ وو۔

سَكِينَتُهُ : دا ہفہ آرام تہ وائی چہ پہ زہہ کبن اطمینان وی او انسان ورسرہ نہ پریشانہ کیہی اورعب پرے رانشی۔ خکہ کله انسان باندے رعب دومرہ زیات شی چہ خپل حال ووائی چہ راشی ما ونیسی۔ ((كَأَذِ الْمُرِيبِ يَقُولُ خُذُونِي))۔

د سَكِينَتُهُ : ضمیر یا نبی کریم ﷺ تہ راجع دے یا ابوبکر رضی اللہ عنہ تہ او (آئذہ) کبن ضمیر رسول اللہ ﷺ تہ راجع دے۔

وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى : د کلمے نہ مراد دین او شرکی عقیدہ دہ، یا مراد شرک او بتانوتہ آوازونہ دی چہ اللہ تعالیٰ دا بنکتہ کرل۔ او ددے سبب ہجرت کول دی، کله چہ مسلمانان د کافروسرہ شریک و سیری نو غالباً ہلتہ اسلام نہ غالبہ کیہی او کفر نہ بنکتہ کیہی خو کله چہ مسلمانانو ہجرت وکرو او د کافرانو نہ جدا شو نو کفر پہ ختمیدو شو۔ لکہ د رسول اللہ ﷺ ژوند پدے گواہ دے۔

وَكَلِمَةُ اللَّهِ : دانے جملہ اسمیہ راوہ اشارہ دہ دوام تہ چہ د اللہ دین ہمیشہ دپارہ اوچت دے او اوچت بہ وی۔ د کلمے نہ مراد کلمہ د توحید او اسلام تہ دعوت دے چہ دا بہ تر قیامتہ پورے غالب او بنکارہ او اوچت وی۔

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

اووخی سہک او درانہ او جہاد کوی پہ مالونو خپلو او پہ خانونو خپلو پہ لارہ د اللہ کبن

ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

دا کار غورہ دے تاسو لره کہ پوہیری تاسو۔

تفسیر : دا آیت متعلق دے د ﴿مَالِكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا﴾ سرہ او مخکبن ہفہ چاتہ زورنہ ورکری شوہ چہ د رسول اللہ ﷺ سرہ نہ وخی او د ہفے مثال نے بیان کرو نو اوس پہ ہفے باندے حکم کوی پہ طریقہ د یقین او جزم سرہ۔

او پدے آیت باندے غزا د تبوک فرض شوی وہ، او غزا د تبوک فرض عین وہ او د ہفے نہ روستو پاتے کیدل گناہ وہ او دا حکم د اللہ تعالیٰ پہ بعض اوقاتو کبن امت تہ متوجہ کیہی چہ نفیر عام وشی یعنی خلیفۃ المسلمین تولو مسلمانانو تہ حکم وکری چہ اووخی لکہ خنکہ چہ رسول اللہ ﷺ پہ غزا د تبوک کبن تولو صحابہ کرامو تہ سوی د معذورو نہ

حکم کریں وو چہ دیے جنگ تہ بہ وخی۔ دارنگہ دا حکم پہ ہفہ وخت کنیں متوجہ کیہری
چہ پہ یو کلی باندے کفار حملہ وکری او د هغوی زنانه او ماشومانو تہ ضرر ورکوی او
هغوی وژنی نو پدی وخت کنیں بیاد دغه کلی پہ تولو مسلمانانو هر فرد باندے جهاد
فرض عین دیے، او پہ عام اوقاتو کنیں جهاد فرض کفائی دیے۔

خِفَافًا وَثِقَالًا: ددیے پہ مصداق کنیں ډیر اقوال د مفسرینو نقل شویدی۔
(۱) شَبَانًا وَشُيُوخًا۔ ځوانان او بوډاگان۔

(۲) أَصِحَّاءَ وَمَرْضَى۔ روغ او مریضان۔ (د بیمار نه مراد معمولی بیماران دی چہ د سردرد
تیه وغیره بیمار وی چہ په سفر و وخی ښه کیږی)۔

(۳) غَيْرَ أَصْحَابِ الضَّيْعَةِ وَأَصْحَابِ الضَّيْعَةِ۔ نه زمکو والا او زمکو والا۔

(۴) غَيْرَ مَشَاغِلٍ وَمَشَاغِلٍ۔ په کارونو نه وی مشغول او که په کارونو مشغول وی۔

(۵) لُقَرَاءَ وَأَغْنِيَاءَ۔ (غریبان او مالداره)۔

(۶) غَيْرَ تَامِ السَّلَاحِ وَتَامِ السَّلَاحِ۔ کمو وسلو والا او پوره وسلو والا۔

(۷) مُنْفَرِدِينَ وَمُجْتَمِعِينَ۔ یواځه یواځه او په شریکه۔

(۸) رُكْبَانًا وَمُشَاةً۔ سواره او پیاده۔

(۹) عَزَابًا وَمُتَأَهِّلِينَ۔ (بی واده او اهل والا)۔

(۱۰) خِفَافًا مِنَ الْحَاسِيَةِ وَالْآتِبَاعِ وَمُسْتَكْبِرِينَ مِنْهُمْ۔

سپک معنی دا چہ خادمان او تابعدار ورسره نه وی او ثقال دا چہ خادمان او تابعدار لری۔
او دا توله معانی پدی آیت کنیں اخستل جائز دی ځکه چہ ددی معنی به دا وی چہ تاسو
جهاد ته وخی برابر ده چہ په تاسو باندے وتل آسان وی او که گران وی۔ (فتح البیان وغیره)
که نور هیڅ کار ونکړی د مجاهدینو خدمت خوبه وکړی، که مجاهد شهید شو د هغه
توره خوبه واخلی۔

ډیر صحابه کرام ددی آیت د وجه نه د هیڅ غزو په نه غیر حاضر شوی نه وو، لیکن د
جهاد پدی عام حکم کنیں کمزوری او مریضان شامل نه دی لکه چہ الله تعالی پدی سورت
آیت (۹۱) کنیں فرمایلی دی: ﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى﴾

(نشته گناه په کمزورو او بیمارانو) او نه پدی کنیں رانده او گودیان شامل دی لکه چہ په
سورة نور آیت (۶۱) کنیں فرمایلی دی: ﴿لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى خَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ خَرْجٌ﴾

(نشستہ پہ روند باندے گناہ او نہ پہ گوہ باندے)

وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ : یعنی د الله پہ لارہ کنبں پہ نفس او مال سرہ د جہاد وکری نو فقیران بہ د خپلو خانونو، او مالدار بہ د خپلو خانونو او مالونو دواړو په ذریعہ جہاد وکری، ځکه چہ جہاد د اسلام یوہ لویہ فریضہ ده، او همدے کنبں خیر دے لیکن جاہلان دے تہ فساد او د هشتگردی وائی، او خیر پکنبں دا دے چہ پدے کنبں د الله دپارہ غیرت دے، د هغه دین پورته کول، د کفارو مغلوبہ کول، د الله دپارہ شہادت او پدے کنبں اجر دے، او پدے سرہ د ذلت نه خلاصیدل او عزت حاصلول دی، غمونه پدے سرہ ختمیږی او د ایمان د زیادت سبب دے۔

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيًّا وَسَفَرًا قَاصِدًا

که وے دغه مال نزدی (آسان حاصلیدونکے) او سفر درمیانه

لَا تَبْعُوكَ وَلَكِنْ بَعْدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ط

خامخاروان شوی به وے دوی تاسره لیکن وړاندے شویدے په دوی باندے مزل

وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا

او زردے چہ قسمونه به کوی په الله که طاقت لرے مونږ خامخا وتلی به وے مونږ

مَعَكُمْ ۚ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

تاسو سره، هلاکوی دوی ځانونه خپل او الله پوهیږی چہ یقیناً دوی خامخا دروغژن دی۔

تفسیر: بیا په منافقانو باندے رد دے کوم منافقان چہ په غزا د تبوک کنبں نه وو شریک شوی د هغوی دینی او اخلاقی پریوتل بیان شویدی چہ آخرت د دوی د نظرونو نه غائب دے، د دوی نظر صرف دنیاوی مفادو ته پورته کیږی۔ که تبوک نه بلکه دیو نزدی ځای سفر دے او څه فوری دنیاوی فائده دوی ته په نظر راتلے نو ضرور به تاپسے روانیدے لیکن لاره اوږده ده، د گرمی زمانه ده او څه ظاهری دنیاوی فائده مخه ته نشته، پدے وجه دوی د دروغو قسمونه خوری، بهانه کوی او د جہاد نه روستو پاته کیږی۔ او د الله د ناراضگی او د خپل هلاکت او بربادی سامان نه تیار کړو۔

لَوْ كَانَ : کَانَ کنبں ضمیر (مَدْعُو إِلَيْهِ) ته راجع دے یعنی کوم شی ته چہ دوی راوغوښته

شو چه هغه د تبوك سفر دے۔

عَرَضًا: یعنی سامان د دنیا او فائده د هغه۔

قَرِيبًا: یعنی سَهْلَ الْحُصُولِ وې (په آسانی سره حاصلیدے)۔

قَاصِدًا: یعنی درميانه۔

الشُّقَّةُ: لږمې زمکې ته سفر کولو ته وائی۔ (ابو عبیده وغیره) او دا هغه مسافې ته وائی چه په مشقت سره قطع کیږي۔ یعنی لږمې سفر۔ او د تبوك منزل په صحراوو نو کښ دې چه په لاره کښ اوبه هم نشته (پدې وجه صحابه کرامو به کله اوبې ذبح کړو او د هغه دلري نه به ئې اوبه وڅکله او موسم د گرمۍ دې او تقریباً د مدینه نه اوه سوه کیلومتره لاره ده)۔ او دا داسې وخت هم وو چه میوې پخې شوې وې او بل طرفته دشمن هم زیات وو۔ د الله د امتحان وخت وو پدې وخت کښ د الله په حکم عمل کول او خپل خوا هڅ پرېخودل دا امتحان وو۔

پدې کښ د منافق صفت دا ذکر شو چه که په دین کښ ورته دنیاوی فائده ښکاري نو هغه کوي او که فائده ورته نه ښکاري نو بیا ورته دین سپک ښکاري۔

وَسَيَخْلِفُونَ: یعنی کوم خلک چه د تبوك نه روستو پاتی شو، دې خلکو په اول کښ هم د دروغو قسمونه او بهانه کولې او کله چه رسول الله ﷺ را واپس شو هم قسمونه ئې کول۔ بل عیب د منافقانو دا دې چه په الله تعالی باندې د دروغو قسمونه کوي۔

يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ: أَيُّ بِالْإِنْفَاقِ وَبِالْحَلْفِ الْكَاذِبِ وَبِتَرْكِ الْجِهَادِ)۔ ځانونه تباه کوي په منافقت او په دروغ ژن قسم او د جهاد په پرېخودو سره۔

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ ۚ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ

معافي کړېده الله تعالی تاته، ولې اجازت ورکړو تا دوی ته تردې چه ښکاره شوی وې تاته

الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَأْذِنُكَ

هغه کسان چه رشتیا وائی او پېژندلې وې تا دروغجن خلق۔ اجازه نه غواړي تانه

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا

هغه کسان چه ایمان لري په الله او په ورځ روستنۍ (په پرېخودو) ددې چه جهاد وکړي

بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ

پہ مالونو خپلو او ځانونو خپلو او الله پو هه دے په تقویٰ والو۔ یقیناً اجازه غواړی تانه

الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

(د پریخودو د جهاد) هغه کسان چه ایمان نه راوړی په الله تعالیٰ او په ورځ روستنی

وَأَرْتَابٌ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

او شکیان دی زړونه د دوی نو دوی په شک خپل کښ گډوډ دی۔

تفسیر: نبی کریم ﷺ ته د محبت نه ډک انداز کښ عتاب (ملامتیا) ده چه الله تعالیٰ دے تا معاف کړی، که تا دوی ته اجازت نه وے ورکړے نو ددے فائده به دا وے چه د دروغونو حقیقت به ښکاره شوے وے او د رشتینو پته به لگیدلے وے پدے وجه د امام مجاهد د قول مطابق دا آیت د داسے خلقو په باره کښ نازل شوے وو چه هغوی وئیلی وو چه مونږ د محمد (ﷺ) نه اجازت غواړو، که راکړے شوه نو ښه ده او که نه وی بیا به هم نه ځو۔
عَفَا اللَّهُ عَنْكَ: اول نه ئے د معافی اعلان ورته وکړو ځکه که دا اعلان ئے ورته نه وے کړے نو د رسول الله ﷺ زړه به دیرے نه اوتلے وے۔ او په رسول الله ﷺ به سخت بوج راغلے وے نو اول نه ورسره الله تعالیٰ مَلا طَفَه وکړه (د نرمۍ انداز ئے اختیار کړو)
او عفو مستلزم گناه لره نه وی ځکه چه رسول الله ﷺ پدے مقام کښ څه گناه نه ده کړے بلکه دا د ملاطفے شکل دے۔

لَمْ أَذْنُتْ لَهُمْ: یعنی تا ولے دوی ته اجازه ورکړه چه د جنگ نه پاته شی۔

ځینې وائی چه دا عتاب پدے وجه وو چه رسول الله ﷺ ته ووئیل شو چه تا ولے منافقانو ته اجازه د وتلو جهاد ته ورکړه۔ (الطبرقی) لیکن اول قول غوره دے۔ رسول الله ﷺ کښ نرمۍ وه پدے وجه که منافقانو به ورته ووئیل چه زموږ عذر دے مونږ به د جنگ نه پاتی شو نو هغه به ورته ووئیل چه صحیح ده۔ د چارپونه به ئے نه رالتول۔

حَتَّى يَتَبَيَّنَ: یعنی اجازه ورکوه لیکن اول صادق او کاذب معلوم کړه۔

عبد الله بن عباس ؓ فرمائی: چه رسول الله ﷺ دغه ورځے پورے منافقان نه پیژندل تردے چه سورت براءت نازل شو۔

فوائد الآية

- ۱- دا آيت دليل دے چہ پہ بعض مسائلو کنب به رسول الله ﷺ اجتهاد کولو۔
- ۲- دارنگه دا دليل دے چہ پہ کارونو کنب د جلتی نه خان ساتل او د کارونو په ظاهر باندے د دھوکہ کيدو نه خان ساتل پکار دی۔
- ۳- عمرو بن ميمون فرمائی: دوه کارونه رسول الله ﷺ په خپل اجتهاد کړيدی چہ الله ورته په هغه کنب خه حکم نه وو نازل کړے: يو ته منافقانو ته د جنگ تبوک نه د پاتے کيدو اجازه ورکړه، او بل ته د بدر د قيديانو نه فديه واخسته نو الله ورته په دواړو ځايونو کنب عتاب ورکړو۔ (فتح البيان)
- ۱- ددے يوه معنی دا ده چہ ايمان والا تا نه اجازه په ترك د جهاد کنب نه غواړی بلکه د دوی عادت دا دے چہ کله نبی ﷺ د دوی نه يو تن د جهاد نه پاتی کړی نو هغه ته دا گرانه تماميږي نو د (أَنْ يُجَاهِدُوا) معنی به (أَنْ لَا يُجَاهِدُوا) وي۔
- ۲- د ظاهري الفاظو مطابق معنی دا ده چہ مؤمنان د جهاد د کولو په باره کنب اجازه نه غواړی بلکه د هغوی حال خو دا دے چہ هغوی جهاد ته جلتی کوی او دے ته انتظار نه کوی چہ ستا نه اجازه وغواړی پاتے لا دا چہ د پاتے کيدو اجازه وغواړی نو هرکله چہ دے خلکو ستا نه په پاتے کيدو کنب اجازه غوښتله نو گمان کيدے شو چہ د دوی په کار کنب خه سستوالے شته بلکه دا دليل وو د دوی په منافقت باندے۔ نو تا به دوی ته په جلتی سره اجازه نه ورکولے۔ (فتح البيان)

اشکال وجواب

- سوال: دلته وائی چہ ايمان والا اجازه نه غواړی او په سورة النور کنب آيت (۶۲) کنب دی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ﴾ چہ څوک ايمان والا وی نو همدغه خلک اجازه غواړی۔
- جواب: ۱-** ددے نېټه جواب دا دے چہ د دواړو آيتونو هيڅ تعارض نشته ځکه چہ دا آيت د جهاد په باره کنب د اجازه په متعلق دے او هلته د مجلس نه د پاڅيدو په باره کنب اجازه مراد ده۔ نو مؤمن به د جهاد نه د پاتے کيدو اجازه نه غوښتله او د مجلس نه د پاڅيدو په وخت کنب به ته اجازه ته انتظار کولو او منافقان به پټ تختيدل۔
- ۲- ځينو د دواړو آيتونو تعارض جوړ کړيدے چہ دلته نبی ته وائی چہ ولے دے اجازه

ورکړه او په سورة النور کېن وائی چه که ته چاته غواړې نو اجازه ورکوه. اوبیا ئې داسه تطبیق کړېدې چه دلته پدې آیت کریمه کېن پوره طریقې سره تحقیق کولو نه مخکېن اجازت ورکولو خبره شویده چه د الله په نیز د معلوم مصلحت خلاف وو او د سورة نور والا آیت وائی چه رسول الله ﷺ ته د آیت د نازلیدو نه مخکېن د الله د طرف نه اختیار وو چه د هغه د تحقیق کولو نه روستو چاله غواړې اجازت ورکړې. (قاله الشوکاتی).

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ : پدې آیت کېن د منافقانو نور بد صفتونه ذکر دی، جهاد ورته سپک ښکاره کیدل او د هغه نه د پاتې کیدو دپاره د امیر نه اجازه غوښتل، بل په الله او په آخرت ایمان نه لرل. اړتیا ب او تر دد ئې په زړونو کېن دې.

الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ: دا منافقان مراد دی چه دوی (۳۹) کسان وو.

وَأَرْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ: یعنی د دوی زړونو ته دننه شک ننوتې دې نو ځکه دوی په خپل شک کېن پرېشانه دی کله یو طرفته اوړې او کله بل طرفته ځکه چه په منافقت کېن الله تعالی پرېشانی اچولې ده او په ایمان کېن سکون او آرام.

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً

او که اراده لرلې دوی د وتلو (جهاد ته) خامخا تیار کړې به وې دوی هغه له سامان د جنگ

وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ

لیکن بد گڼلې دې الله راپورته کیدل د دوی (جهاد ته) نو منع ئې کړل دوی

وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾

او وویلې شو (دوی ته) کینې سره د ناستو خلقونه.

تفسیر: منافقان د خپل عذر په بیانولو کېن یقینې دروغ ژن دی، که د دوی اراده تاسره د وتلو وې نو وسله او د سفر توخه او د سورلۍ تیاری به ئې کولې، لیکن د دوی داسې اراده نه وه، پدې وجهه که دوی ته اجازت ورکړې شوې هم وې نو هم تاسره نه تلل. الله هم نه غوختل چه دوی ستا سره لار شې ځکه چه که دوی تلی وې نو د دوی په شان څه نور خلق چه ستا سره تلی وو هغه به ئې خراب کړې وې (چه هغوی ته قرآن ((سَمَاعُونَ)) یعنی د منافقانو جاسوسان وئیلی دی. پدې وجهه الله د دوی په زړونو کېن دا خبره کینوله چه دوی تاسره لار نه شې) او د مسلمانانو په صفونو کېن د فساد راپورته کولو کوشش به ئې

کولے۔ محمد بن اسحاق وانی چہ پہ روستو پاتے کیدونکو کنب د عبد الله بن ابي ابن سلول او د البجد بن قيس په شان خلق وو که دا خلق په فوج کنب وے نو د هغه تولو خلقو ذهنونه به ئے خرابولے چہ د هغوی سره د دوی تعلق وو او د کومو چہ د دوی د دنیاوی مقام او مرتبے په وجه سره د دوی خبره منله۔

لَا عُدُوًّا لَهُ عُدَّةٌ: عدة هغه شی ته وانی چہ مجاهد ورته محتاج وی لکه توبه، سورلی او وسله۔ او په هغه زمانه کنب شخصی تیاری آسانه وه، هر سړی به ځانله توره او د هال او نیزه وغیره تیاروله۔ او دا دلیل دے چہ د جهاد دپاره سامان تیارول د مخکښ نه ضروری دی، بغیر د تیاری نه جهاد کول سخت دی۔ او پدے کنب رد دے په هغه حکامو او اصحاب الاستطاعة چہ ځان ته مسلمانان وانی او د کافرو د مقابلې دپاره وسله نه تیاروی۔

وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ: بعض خلك الله تعالى خپله بندگي کنب نه پریدی پدے وجه مؤمن سړی چہ کله یوه بندگي کنب استعمال نشی نو هغه ویرېزی چہ چرته زه به د الله خوښ نه یم ځکه ئے ددے بندگي نه محرومه کړم۔

فَثَبَّطَهُمْ: أَي مَنَعَهُمْ وَحَبَسَهُمْ۔ یعنی منع ئے کړل او د جنگ نه ئے بند کړل۔ وَقِيلَ اقْعُدُوا: یعنی شیطان دوی ته په طریقه د وسوسه سره ووئیل۔ یا بعضو بعضو ته ووئیل۔ یا رسول الله ﷺ ورته د غضب په طریقه ووئیل۔ سیوطی وانی: ظاهر دا ده چہ دا کنایه ده د قضاء او تقدیر نه یعنی الله پرې د کیناستو فیصله وکړه۔ مَعَ الْقَعْدِيْنَ: یعنی د زنانه، ماشومانو او بیمارانو (پندو، گودانو) سره۔ او د دوی سره همت والا انسان نشی پاتی کیدے۔

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا

که وتلی وے دوی په تاسو کنب نه به وے زیات کړے دوی تاسو لره مگر نقصان (فساد)

وَلَا أَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ

او خامخا منډی به وهله وے دوی په مینځ ستاسو کنب (په چغلی سره)،

يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ ۚ وَفِيكُمْ سَمْعُونُ لَهُمْ ۝

لتوی دوی په تاسو کنب اختلاف لره۔ او په تاسو کنب جاسوسان شته د دوی

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

او اللہ تعالیٰ بنہ پوہ دے پہ ظالمانو۔

تفسیر: د سیرت یو روایت دا دے چہ د تبوک غزاتہ اللہ تعالیٰ منافقان نہ وو بوتلی او ددے آیتونو نہ ہم معلومیری چہ صرف مؤمنان تلی وو۔ او اتیا منافقان پہ مدینہ کنس پاتی وو۔

د سیرت یو دویم روایت وائی چہ پدے جنگ کنس ہم خینی منافقان تلی وو خکہ چہ رسول اللہ ﷺ سرہ دیرش زرہ کسان وو نو منافقان ہم پکنس وو، خو مشران ترے پاتے شوی وو او کشران تلی وو چہ پہ لازہ کنس نے بعض بی خایہ خبرے کرے وے لیکن کہ مشران ورسرہ وے نو بیا بہ نے یوہ جنبہ جوہ کرے وے او دیر شر او فساد بہ نے د مسلمانانو ترمینخ راپورته کرے وے۔

نو پدے آیت کنس هغه ضرورته بیانوی چہ د منافقانو پہ وتلو کنس وو او پدے کنس رسول اللہ ﷺ او مؤمنانو ته تسلی ده چہ بنہ دے چہ تاسو نہ منافقان پاتے شو۔
خبألاً: شر او فساد او چغلی، او اختلاف واقع کول او غلطے خبرے خورول، (دنبورہ کول) خبال پہ اصل کنس هغه اضطراب او مرض دے چہ پہ عقل کنس اثر کوی لکہ لیونتوب۔
 او د تفصیلی معلومات دپارہ یو خل بیا د سورة العمران آیت (۱۱۸) تفسیر ته رجوع وکرہ۔
 یا دا استثناء منقطع ده یعنی دوی ستاسو قوت نہ زیاتولو بلکہ دوی پہ تاسو کنس فساد لتولو۔ (فتح البیان)

وَلَا وَضَعُوا خِلَالَكُمْ: یعنی زغلولی بہ نے پہ مینخ ستاسو کنس اسونہ د چغلی۔ اَوْضَعَ پہ عربی کنس د اسونو او اُونبانو زغلولو دپارہ استعمالیری۔

يَغْوُنَكُمْ الْفِتْنَةُ: ۱- (لتوی پہ تاسو کنس فتنہ) اَيْ يَطْلُبُونَ لَكُمْ مَا تَفْتِنُونَ بِهِ۔

تاسو لره هغه شیے طلب کوی چہ تاسو پرے فتنہ کنس پر یوزی۔ فتنہ اختلاف، شر جوہول ۲- او حاصل مطلب نے دادے: (يُحَاوِلُونَ اَنْ يُفْتِنُواكُمْ)۔ دوی قصد او ارادہ لری چہ تاسو فتنہ کنس واچوی۔ یعنی دروغ خبرے او د شکست او یزدلی خبرے خوروی،

۳- یا فتنہ عیب ته وائی۔ ۴- یا فتنے نہ مراد شرک دے۔

وَلِيَكُمْ سَمْعُونَ لَهُمْ: سماع دلته دوه معنی دی (۱) یوہ مرجوحه معنی ده چہ مراد ترے جاسوسان دی، دا تفسیر خکہ ضعیف دے چہ پہ تبوک غزا کنس، دارنگہ عامو مؤمنانو

کښ داسې خلک نه وو چه د منافقانو دپاره جاسوسي کوي.

(۲) صحيح معنی دا ده چه سماع هغه چاته وائی چه ښه په شوق سره خبره آوري. اَيْ
أَهْلُ مَحَبَّةٍ لَهُمْ وَطَاعَةٍ - (محمد بن اسحاق)

(يعنی د دوی سره مینه لرونکي او د دوی خبره منونکي دي) يعنی په تاسو کښ بعض
ساده گان مؤمنان دي چه منافقانو باندې اعتماد لري او دوی سره مینه لري او دوی ورته
منافقان نه ښکاري. او دا خبره فساد پيدا کوي ځکه چه منافق ورته وړانه خبره کوي او
مؤمن ته معلومات نه وي چه دازما دشمن دې او ما په دشمني کښ اچوي.

لَقَدْ ابْتَغُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَبُوا لَكَ الْأُمُورَ

يقيناً لتولې ده دوی فتنه مخکښ ددې نه او اړولې راپولې دي دوی تالره کارونه (چلونې)

حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَرِهُونَ ﴿٤٨﴾

تردې چه راغې حق او ښکاره شو دين د الله او دوی (هغه) بد گڼونکي دي.

تفسير: د منافقانو د نبی کریم ﷺ سره د اسلام د ابتداء نه داروڼه او طريقه پاتې شوې
وه، هميشه ئې د شر خورول او صحابه کرام د رسول الله ﷺ نه د اړولو کوشش ئې کړې،
لکه څنگه چه عبد الله بن ابي ابن سلول د جنگ احد په موقع وکړل چه د لارې نه ئې خپل
ملگري راواپس کړل چه د هغوی شمار د اسلام د لښکر دريمې حصې ته نژدې وو.

او منافقانو په پوره مدني ژوند کښ د اسلام او د رسول الله ﷺ خلاف سازش کولو چه د
هغې د تفصيل نه د سيرت کتابونه ډک دي. پدې وجه که د غزوة تبوک په موقعه هم دوی
سازش وکړو او د رسول الله ﷺ سره لار نشو او د نورو همت ئې هم کمزورې کړو نو د هيڅ
تعجب خبره نشته، ليکن د دوی د زرگونو سازشونو باوجود د الله تعالی دين غالب شو.

حافظ ابن کثير ليکلي دي چه کله رسول الله ﷺ مدینه ته راغلو نو ټولو عربو د هغه په
خلاف محاذ پرانستو، او په مدینه کښ اوسيدونکو يهوديانو او منافقانو هم په پوره قوت
سره مخالفت شروع کړو. کله چه الله تعالی د بدر په ميدان کښ نبی ﷺ ته فتح او
نصرت ورکړو او اسلام غالب شو نو عبد الله بن ابي او د هغه ملگرو ووييل چه اوس دا دين
په مخه لاړو. نو دوی په ظاهره کښ په اسلام کښ داخل شول، ليکن الله چه به کله هم
اسلام او مسلمانانو ته عزت ورکړو نو پدې منافقانو به د غصې په وجه مرگ راتلو.

اَبْتَغُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلِ : یعنی ددے غزانہ مخکین ہم دوی فسادونہ اود مسلمانانو
ترمینخ جدائی اود هغوی جماعت تس نس کول طلب کریدی لکہ د اُحد پہ غزا کین عبد
الله بن ابی ابن سلول پہ عین موقعہ کین درے سوہ کسان د لارے نہ راستانہ کرل۔

وَقَلْبُوا لَكَ الْأُمُورَ: أَيْ دَبَّرُوا لَكَ الْجَيْلَ وَالْمَكَائِدَ (فتح البیان)

ستا دپارہ ئے حیلے او چلونہ سو چلی دی او ستا د کار د خرابولو دپارہ ئے رائے او مشورے
ارولی رارولی دی۔ ددے یو مصداق دے ۱ - ستانہ ئے خلک ارولی دی۔

۲ - أَلْفَتَكَ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ - پہ لیلة العقبہ کین دولسو منافقانو ارادہ وکرہ چہ پہ رسول الله ﷺ
باندے حملہ وکری۔ (ابن جریر - قرطبی)

۳ - فِي الرُّجُوعِ مِنْ أُحُدٍ - منافقانو ووئیل چہ رسول الله ﷺ د اُحد نہ واپس کیری او
ملگری ئے پہ تکلیف کین دی، راخی چہ مونہ پرے حملہ وکرو چہ تول ختم کرو۔
جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ: یعنی غلبہ د اسلام راغلہ۔

نو ددے نہ معلومہ شوہ چہ خوک فتنے لتوی اود مسلمانانو د قتلولو حیلے لتوی، اود
الله د دین پہ غالبہ کیدو او ہیکارہ کیدو باندے خفگان کوی یعنی یو خای کین دین غالبہ
کیری اود دے ئے بد گنری نو دا کسان منافقان دی۔

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي ؕ

او بعض دوی نہ هفہ خوک دی چہ وائی، اجازه راکرہ ماته (د پاتے کیدو) او فتنہ کین مہ اچوہ ما،

أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا ۚ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾

خبر شی پہ فتنہ کین دوی پریوتی دی، او یقیناً جہنم خامخا راگیرونکے دے کافرانو لره۔

إِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ ۚ وَإِنْ تُصِيبَكَ مُصِيبَةٌ

او کہ اُرسی تاتہ خوشحالی نو خفہ کوی دوی لره او کہ اُرسی تاتہ خہ مصیبت

يَقُولُوا لَقَدْ أَخَذْنَا أَمْرًا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ

نو وائی دوی عمل کرے مونہ پہ تدبیر خپل مخکین ددے نہ او اوگرخی دوی اودوی

فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ

خوشحالی کونکی وی (ستاسو پہ مصیبت باندے)۔ اُووایہ ! هیچرے نہ

يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا

به رارسیری مونږ ته مگر هغه چه ليکلی دی الله مونږ لره، هغه مددگار مونږ دی

وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

او خاص په الله تعالى دی ځان وسپاری مؤمنان.

تفسیر: دے کښ د منافقانو اقسام بیانوی.

شان نزول

محمد بن اسحاق د زهرقي، مجاهد او ابن عباس وغيره نه روايت کړيدې چه دا آيت د الجند بن قيس په باره کښ نازل شوی وو چه هغه د بنو سلمه د سردار وو. رسول الله ﷺ چه کله د غزوة تبوک تياري کوله نو يوه ورځ ئه هغه ته ووييل: چه ته دروميانو پيو وړکونکو او بنو کښ رغبت لرې؟ بل روايت کښ دی:

[أَمَّا لَكَ فِي نِسَاءِ نَبِيِّ الْأَصْفَرِ؟]

آيا دروميانو د بنحو په راوستو کښ رغبت نه لرې؟، نو هغه ووييل چه اے د الله رسوله! ته مونږ ته په مدينه کښ د پاتې کيدو اجازت راکړه او په فتنه کښ مو مه اچوه، زه یريرم چه که ما د هغوی بنځي وليدلې نو ما نه صبر نه شي کيدې (يعنی زما تقوی به خرابه شي حال دا چه ايمان په کښ نه وو خو د ځان خلاصولو دپاره ئه دا خبره وکړه) نو رسول الله ﷺ د هغه نه مخ واړولو او وې ووييل چه ما تاته اجازت درکړو. نو الله دا آيت د هغه په رد کښ رانازل کړو.

الله تعالى وفرمايل چه ده چه د اجازت اخستو دپاره کوم دے ادبي اسلوب (طرز) اختيار کړو او د رسول الله ﷺ سره لاړ نشو نو ددے نه لويه بله کومه فتنه کيدې شي چه د بي ادبي دروغژن عذر ئه پيش کړو او د جهاد نه پاتې شو. په لويه فتنه کښ پروت دے او وائی چه ما په فتنه کښ مه اچوه.

بيا پدے آيت کښ دا قاعده ده چه (تَرَكُ حُكْمَ اللَّهِ بِخَوْفٍ اِحْتِمَالٍ وَقُوْعِ الْمَعْصِيَةِ) يعنی يو ځای کښ د الله حکم نقد راغلو او بل طرفته احتمال او شک دے چه کيدې شي د هغې د وجه نه په گناه کښ واقع شم نو ددے شک په وجه به د الله دغه نقد حکم نه پريدي،

ڇڪه ڇهه د الله تعالىٰ حڪم پريخودل خپله گناه ده. ددے مثال داسے دے لکه یو تن وواڻی ڇهه زه ڄمے ته نه څم کيدے شی ڇهه په پردوزنانو مے نظر ولگی یا جهاد ته نه څم کيدے شی ڇهه زما دلاس نه مسلمان ولگی یا خیانت رانه وشی نو دا بهانه به غلطه وی. او دا د منافقانو طریقه ده او ډیر خلک دا هم وائی ڇهه مونږ گیره نه پریدو ڇکه ڇهه بیا به رانه گناه کیري او خلکو ته به گیرے بدی بنکاره کیري نو ده فی الحال گناه وکړه. وَلَا تَفْتِنِي: اَيُّ سَبَبِ التَّغْلِي مَعَ النِّسَاءِ - یعنی د زنانو سره به مے تعلق پیدا شی نو فتنه کښ به واقع شم.

أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا: اَيُّ فِتْنَةِ النِّفَاقِ وَفِتْنَةِ مُخَالَفَةِ الرَّسُولِ وَالتَّخَلُّفِ عَنِ الْجِهَادِ وَقَعُوا - یعنی دوی د منافقت او د رسول الله ﷺ د مخالفت او د هغه نه د جهاد نه روستو پاتے کیدو لویو فتنو کښ واقع دی.

سَقَطُوا: کښ اشاره ده ڇهه دوی په فتنو کښ داسے واقع شویدی لکه ڇهه یو تن ډبره نه څکته راپریو ځی. (فتح البیان)

بِالْكَافِرِينَ: دے کښ اشاره ده ڇهه منافقان کافران دی.

إِنْ تَصِيبَكَ حَسَنَةٌ: د منافقانو د رسول الله ﷺ او مسلمانانو سره دشمنی څه پته خبره نه وه، د مسلمانانو په هره خوشحالی سره به دوی ته تکلیف کیدو، او د هغوی په هر تکلیف به خوشحالیدل، او وئیل به ئے ڇهه مونږ خود مخکښ نه احتیاط کړے وو او د جنگ دپاره نه وو وتلی، پدے وجه خون مونږ د نورو په شان قتل نه شو، او دوی زموږ خبره نه وه منلے نو ځکه ئے دغه ورځ ولیدله.

قَدْ أَخَذْنَا أُمُورَنَا: اَيُّ عَمَلِنَا بِالْحَزْمِ - یعنی مونږ په پخته کاری او هوښتیار عمل وکړو ڇهه د دوی نه جدا شو او د جنگ نه پاتے شو.

وَيَتَوَلَّوْا: یعنی ستاد مجلس نه واورې او خپلو کورونو ته واپس شی په داسے حال کښ ڇهه ستاسو او د رسول الله ﷺ په مصیبت باندے خوشحالی کوی. یا دا خبره ڇهه کوی هم په دغه وخت کښ خوشحالی کوی.

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا: پدے کښ الله تعالىٰ د منافقانو د بکواس جواب ورکړیدے ڇهه اے زما رسول! ته دوی ته اووایه ڇهه که مونږ ته په دنیا کښ څه خوشحالی رسیږي نو د الله تعالىٰ انعام به وی او که څه تکلیف رسی نو د الله تعالىٰ په مشیت سره ڇهه هر تکلیف رارسې نو الله تعالىٰ به دا مونږ له په تقدیر کښ لیکلے وی. نو زموږ په تقدیر ایمان دے، د تقدیر

منونکی پہ مصیبت دومرہ خفگان نہ کوی او بل طرفته تاسو پہ خپلو نہ قتل کیدو مہ خوشحالیرئ، کله چه ستاسو نمبر راشی نو هیخ تدبیر به ئے نشی بچ کولے، او مونږ خو مسلمانان یو، ز مونږ مالک خو الله تعالیٰ دے، مونږ خو په هر حال کنښ په الله تعالیٰ بهروسه کوو۔

هُوَ مَوْلَانَا : دا پدے طریقہ محاوره ده چه یو پلاریو بچے وو هی نو بچے ووا ئی چه دا زما پلار دے ښه دے چه زه ئے وو هلم مال به ادب را کوی۔ نو الله ز مونږ دوست او مالک دے که هغه مونږ ته تکلیف رارسوی پدے کنښ به ز مونږ دپاره تربیت او خیر وی۔

قُلْ هَلْ تَرَبُّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنِيَّاتِ وَنَحْنُ

اَووایه ! انتظار نه کوی تاسو په باره ز مونږ کنښ مگر یو دوه خوشحالونه او مونږ

نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِنْدِهِ

انتظار کوو ستاسو په باره کنښ چه وبه رسوی تاسو ته الله تعالیٰ عذاب د خپل طرف نه

أَوْ بِأَيْدِينَا مِمَّا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

یا ز مونږ په لاسونو، نو انتظار کوی یقیناً مونږ تاسو سره انتظار کونکی یو۔

تفسیر: د ابل جواب دے منافقانو ته او هغوی ته د ذهني تکلیف رسولو دپاره وینا ده۔ چه اے زما رسوله ! ته دوی ته وویه چه تاسو ز مونږ په باره کنښ د الله د طرف نه دوه لویو خوشحالو نه دیو نه سوی بل د کوم سوچ کولے شی یا خو به مونږ ته په دشمنانو فتح را کرے شی یا به د هغه په لاره کنښ شهادت۔ او مونږ ستاسو په باره کنښ انتظار کوو چه کله به الله تعالیٰ په تاسو عذاب رالیري، یا به موز مونږ په لاسونو ختموی۔ پدے وجه تاسو هم انتظار کوی مونږ هم انتظار کوو، نزدی ده چه تاسو به ز مونږ خوشحالیا نه اووینی او مونږ به ستاسو د غمونو او دردونو قصے د بل چانه واورو۔

هَلْ تَرَبُّصُونَ : کافران همیشه دپاره د مسلمانانو په انتظار کنښ دی چه دوی باندے به کله مصیبتونه او هلاکتونه راخی کله ئے په دویانو خرابول غواړي او کله ئے په بی حیایانو او وسلو او اختلافاتو او نورو طریقو سره خرابولو انتظار کنښ دی۔

الْحُسَيْنِيَّاتِ : حسنی نه مراد ښه حالت او خوشحالی ده او دوه خوشحالیا نه مراد فتح او غنیمت دے او بل شهادت او اجر دے۔ یعنی که مونږ مړه شو هم ز مونږ کامیابی ده

جنت ته لارو او که ژوندی وو نو هم کامیابی ده (دنیا مو بنه شوه) نو بیا اے کافرو! ستاسو په مونږ باندې خوشحالی ته څه ضرورت دی؟!

وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ : ددې متعلق پټ دی اَى اِخْدَى الْمَسَاءِ تَيْنِ - مونږ ستاسو په باره کښ د یو دوه خفگانو په انتظار کښ یو -

بِعَذَابٍ مِّنْ عِنْدِهِ : یعنې د آسمان نه به قارعه نازله کړي، په سیلابونو به مو هلاک کړي، زلزلې به راوړي -

أَوْ بِأَيْدِينَا: یعنې یا به مونږ ته الله تعالیٰ په تاسو غلبه را کړي نو قتل به مو کړو او قیدیان او مالونه به مو لوټ کړو -

مُتَرَبِّصُونَ : اَى مَا هُوَ عَاقِبَتُكُمْ - مونږ انتظار کوو چه ستاسو انجام به څه راوځي -

قُلْ أَنفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ ۝

اوایه ته خرج کوي په خوښه یا په ناخوښه، هیڅ کله به قبول نکړې شی ستاسو نه

إِنكُم كُنْتُمْ قَوْمًا فَسِيقِينَ ﴿٥٢﴾

یقیناً یی تاسو قوم نافرمان -

تفسیر : ددې امر معنی د شرط او جزاء ده اَى اِن تُنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ - یعنې که تاسو په هر حالت کښ خرچه وکړي ستاسو نه نه قبلېږي -

دا دلیل دی چه د منافقانو صدقات نه قبلېږي او بد صفت ئې دا دی چه دوی کامل فاسقان دی، د الله د طاعت نه وتلی دی -

طَوْعًا أَوْ كَرْهًا : منافقان برابر ده چه په خوشحالی سره خرج کوي یا د قتل په یره سره خو الله تعالیٰ ئې نه قبلوي، ځکه چه دوی د الله تعالیٰ نافرمان بندگان دی -

خطیب وائی: دا آیت اگر که د منافقانو د انفاق په باره کښ دی لیکن دا هر هغه چاته عام دی چه د الله تعالیٰ د مخ نه علاوه دریا، یا د سمعت دپاره مال لگوي نو هغه هم نه قبلېږي -

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقَبَّلَ مِنْهُمْ نَفَقَتُهُمْ إِلَّا

اونه دی منع کړی دوی لره چه قبول کړې شی ددوی نه خیراتونه ددوی مگر

أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا

دے خبرے چہ دوی کفر کریدے پہ الله او پہ رسول د هغه او نہ راخی مانخہ تہ مگر

وَهُمْ كَسَالَىٰ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَرِهُونَ ﴿٥٤﴾

پہ داسے حال کنیں چہ سست وی او نہ خرچ کوی دوی مگر دوی بد گنہروںکی وی۔

تفسیر: اوس ددے بل سبب بیانوی چہ دوی نفقے ولے نہ قبلیری حال دا چہ الله تعالیٰ خورحیم ذات دے، د بندگانو معمولی اعمال ہم قبلوی نو ددے مانع بیانوی۔ هغه دا چہ د الله تعالیٰ پہ لارہ کنیں د دوی خرچ پدے وجہ قابل قبول نہ دے چہ دوی د الله تعالیٰ او د هغه د رسول نہ منکر دی، مونخ دیر بوج گنہری، او د الله پہ لارہ کنیں خرچ کول جرمانہ گنہری۔

نسائی د ابو امامہ رضی اللہ عنہ نہ روایت کریدے چہ رسول الله ﷺ وفرمایا:

[إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتِغَىٰ بِهِ وَجْهَهُ]

((الله هغه عمل قبلوی چہ د الله دپارہ خالص اوشی او د هغه د رضا حاصلولو دپارہ شوے

وی))۔ (سنن النسائی: ۳۱۴۰ اسنادہ صحیح) او پہ سورة مائدہ (۲۷) آیت کنیں الله تعالیٰ فرمایلی دی: ﴿إِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾ چہ ((الله صرف د تقویٰ والو عمل قبلوی))۔

یعنی کہ دوی کنیں کفر نہ وے نو الله بہ ورلہ صدقات قبول کری وے۔

وَهُمْ كَسَالَىٰ: مانخہ تہ د خلکو د وجہ نہ راخی، مونخونہ د الله د مخ او دیرے د وجہ نہ نہ کوی بلکه صرف دریاء او خودنے د وجہ نہ وی او دے دپارہ چہ خلکو تہ خپل اسلام بنکارہ کری نو حکہ پرے بوج وی۔

وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَرِهُونَ: یعنی دوی چہ کوم مالونہ خرچ کوی نو هغه ہم بد گنہری او پہ مینہ او د ثواب پہ امید نے نہ خرچ کوی حکہ چہ دوی انفاق تہ د مال ضائع کول وائی لیکن د خلکو د وجہ نہ نے ورکوی، دے دپارہ چہ حوک ورتہ بد نسبت ونکری۔

فَلَا تُعْجِبُكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ

نو تعجب کنیں دے وانچوی تالره مالونہ د دوی او نہ اولاد د دوی، یقیناً ارادہ لری الله

لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ

چہ عذاب ورکری دوی تہ پدے سرہ پہ ژوند دنیوی کنیں، او اوشی روحونہ د دوی

وَهُمْ كَفِرُونَ ﴿٥٥﴾

پدا سے حال کنس چه دوی به کافران وی۔

تفسیر: نو اوس سوال پیدا شو چه هر کله دوی دومره د الله تعالى لوی دشمنان دی نو بیا الله تعالى ولے دوی ته داسے مالونه او اولاد ورکړېدی او مزے ورکوی؟ لکه دا گمان د اکثر و خلکو دے چه څوک د الله تعالى دشمن شو نو هر څه به ترے اخستلے کېږي او هيڅ مزے به ورسره نه وي او څوک چه د الله تعالى دوست شو نو د هغه سره به هر قسم فراخياني وي۔ حال دا چه دا د الله تعالى قانون نه دے بلکه د الله تعالى قانون دا دے چه کافر ته هم فراخي ورکوي او مؤمن ته هم کله نا کله د گناه په وجه سزا ورکوي ليکن په نتيجه کنس بيا کافر ناکام او مؤمن کامياب دے۔

د آيت مطلب دا دے چه د منافقانو مال او دولت، او اولاد او د دوی د نياوي ډول ډال په وجه سره ته د دوی په د هوکه کنس مه راځه، دا خو دوی ته مهلت ورکړې شويدي، دے دپاره چه خپل ځانونه په مشقت کنس واچوي او مال او دولت حاصل کړي، د هغه د حفاظت دپاره د ورځے آرام او د شپے سکون ختم کړي او د الله تعالى د طرف نه د دے په باره کنس مصيبتونه او تکليفونه برداشت کړي او آخر کنس د دوی مرگ په کفر باندې راشي۔

فَلَا تُعْجِبْكَ : يعنی تا دے حيران نکړي چه په تعجب کنس پريوځے يعنی د دوی دا مالونه بنه مه گنځړه او مه د دوی صفتونه کوه او پدے سره دوی ته د خپلے رضا خبر مه ورکوه۔ (فتح)

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ: آيُ بِيَاْعُطَاءِ الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ۔ يعنی د مالونو او اولادو ورکولو سره د الله تعالى اراده ده چه دوی ته عذاب ورکړي۔

لِيُعَذِّبَهُمْ: ١- آيُ بِحَمْعِ الْأَمْوَالِ مَعَ التَّعَبِ۔ د مالونو په راجمع کولو کنس به ډير تکليفونه او سترې تيروي۔ **٢- بِأَدَاءِ الزُّكَاةِ**۔ هغه دا چه دوی ته به شريعت امر کوي چه زکاة ورکړي نو د دوی زړه به نه وي او هغه به ورکوي نو دا به ورله ډير زور ورکوي۔

٣- بِهَلَاكِ بَلْكَ الْأَمْوَالِ۔ کله به الله تعالى د دوی دغه مالونه هلاک کړي، څوک به نه ترے ونيسي نو دوی به پرې پنځوس شپيته کاله لگولي وي، الله تعالى به نه ترے سعدست واخلی دا پکنس بيل مصيبت شو۔

٤- کله به نه ترے مسلمانان غنيمت جوړ کړي نو دوی به ورپسے ډير غمژن وي۔

او مؤمن سرے دا یقین لری چہ زہ آخرت لہ پیدا یم او ماتہ چہ دنیا کنس کوم مصیبت رارسی نو پدے اجر ملاویری نو مال او اولاد ددہ پہ بارہ کنس پہ دنیا کنس عذاب نہ دے۔ او ہر چہ منافق دے نو ہفہ دا عقیدہ نہ ساتی چہ ددہ دپارہ بہ آخرت وی او پہ ہفہ کنس بہ اجرونہ وی نو دہ تہ چہ پہ دنیا کنس د مال او اولادو پہ وجہ کوم ستیری والے او غم حاصلیری نو دا ددہ دپارہ عذاب گرخی۔ (فتح البیان)

۱- دارنگہ پہ اولادو باندے بہ تے مصیبتونہ راوی ہفہ درد بہ دہ تہ رسییری، او اجر بہ ورتہ نہ ملاویری۔ ۲- دارنگہ اولاد بہ تے نافرمانہ جوہ شی۔
وَتَزْهَقْ أَنْفُسُهُمْ : یعنی دوی خاتمہ خرابیدو والا دہ چہ دوی بہ دنیا نہ بی ایمان نہ روان وی۔ یعنی پہ ہفہ مال او اولاد خہ چہ انسان پرے دنیا نہ بی ایمانہ لارشی۔ او دا د وعظ او نصیحت دیرہ لویہ خبرہ دہ۔

وَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ ؕ وَمَا

او قسمونہ کوی دوی پہ اللہ یقیناً دوی خامخا ستاسو د دلے نہ دی، او حال دا چہ نہ دی

هُمْ مِنْكُمْ وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً

دوی ستاسو د دلے نہ لیکن دوی داسے قوم دے چہ یریری۔ کہ موندلے دوی خائے د پناہی

أَوْ مَغْرَبٍ أَوْ مَدْخَلًا لَّوْلُوا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

یا غارونہ یا سمٹھے (سورنگان) خامخا او ریدلی بہ وے ہفے تہ پداسے حال کنس چہ منہوے بہ تے وھلے۔

تفسیر: د منافقانو د بد حالی بیان دے۔ یعنی منافقانو تہ پہ ہیخ حال کنس ہم آرام نہ وی۔ یو طرف تہ خو پہ میدان د جہاد کنس د قتل خوف وی، او بل طرف تہ دا خوف وی چہ چرتہ د دوی نفاق مسلمانانو تہ ہنکارہ نہ شی، پدے وجہ قسمونہ خوری او مسلمانانو تہ یقین ورکوی چہ دوی ہم مخلص مسلمانان دی، حال دا چہ اللہ تعالیٰ د دوی پہ بارہ کنس گواہی ورکوی چہ دوی مسلمانان نہ دی، دوی خو قسم صرف پدے یرہ خوری چہ چرتہ قتل نہ کرے شی۔

إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ : یعنی مسلمانان یو او در رسول اللہ ﷺ او د کتاب اللہ تابعداریو۔
وَمَا هُمْ مِنْكُمْ : یعنی دوی پدے خبرہ کنس ستاسو نہ نہ دی پہ باطن کنس اگرکہ پہ ظاہر

کنیں اقرار کوی۔

يُفْرَقُونَ : فَرَقَ یرے تہ وائی، یعنی دوی ددے نہ یریری چہ ہسے نہ پہ دوی باندے ہغہ قتل او قید نازل نشی کوم چہ پہ مشرکانو نازل شو نو اسلام د تقیہ پہ طور رانکارہ کوی۔ (فتح البیان)

لَوْ يَجِدُونَ : پدے کنیں د دوی د مسلمانانو نہ د یرے او د نفرت حال بیانوی چہ کہ دوی تہ یو د پناہی خای یا یو غاریا د داخلیدو یو خای (یعنی سورنگ) ملاویدے نو دوی بہ ہلتہ تختیدلے دے دپارہ چہ د مسلمانانو نہ لری وے، او د اسلام او د مسلمانانو د کامیابی او د دوی د فتح او غلبے خبرو پہ آوریو سرہ د دوی پہ زرو نو باندے زخمونہ نہ لگیدلے او ددے نہ ئے نجات موندلے وے۔ یعنی د مسلمانانو سرہ وسیدل بیخی نہ خوبنوی لیکن د مدینہ نہ علاوہ بل خای د وسیدو ورتہ نہ ملاویری گنے وختی بہ تنبیدلی وے۔

دارنگہ یو قوم ورتہ نہ ملاویری چہ خپل خانو نہ ورسرہ ستاسو نہ محفوظ کری۔
مَلَجًا: اَي مَكَانًا يَلْتَجِئُونَ اِلَيْهِ وَيَحْفَظُونَ نَفْسَهُمْ فِيهِ مِنْكُمْ مِنْ جِصْنٍ اَوْ رَاسِ جَبَلٍ اَوْ قَلْعَةٍ اَوْ جَزِيرَةٍ۔ یعنی داسے خای چہ دوی پہ کنیں پناہی ونیسی او خپل خانو نہ پکنیں تاسو نہ پت کری، کہ چونری وی یا د غر سروی یا قلعه او بنگلہ وی، یا یوہ جزیرہ وی۔
مَلَجًا: مصدر او ظرف زمان او مکان تول صحیح کیری او دلته ظاہر داده چہ د مکان صیغہ ده۔

مَغْرِبًا: جمع د مَغَارَةٍ ده۔ د غرونو غارونہ۔

مُدْخَلًا: (سورنگ) دا ہغہ دے چہ پہ زمکو کنیں وی، یعنی سورنگان او سمخے۔

وَهُمْ يَجْمَعُونَ : [اَي يُسْرِعُونَ اِسْرَاعًا] دوی بہ پہ جلتی ورغلی وے۔ او ورز غلیدلی بہ وے۔ جموح پہ اصل کنیں دے تہ وائی چہ یو حیوان پہ انسان باندے دومرہ تیز شی چہ بیا ئے واگے ہم نہ شی را ایسارولے او سرکشہ شی۔ یعنی دوی بہ داسے منہی وھلے چہ د مؤمنانو خوالہ بہ ہم نہ راتللے خکہ چہ دوی سرہ ئے سخت بغض دے او د دوی لیدل بد گنری۔

نَوْ خَوْك چہ د پیغمبر او د مؤمنانو نہ نفرت لری، ہغہ کافر او منافق دے۔

او حدیث کنیں دی: [الْمُؤْمِنُ مَأْلَفٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ] مؤمن د الفت (محبت) خای دے او پہ ہغہ چا کنیں ہیخ خیر نشته چہ نہ دے د چا سرہ مینہ کوی او نہ ددہ سرہ مینہ کیدے شی۔ (مسند احمد: ۹۱۸۷) و مسند حسن - شعیب

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ ۚ

بعض ددوی نه هغه څوک دی چه عیب لکوی په تا باندی په (تقسیم د) صدقاتو کنب

فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا

نو که ورکړی شی دوی ته د هغه نه نو خوشحاله شی او که ورکړی شی دوی ته

مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا

د هغه نه دغه وخت دوی غصه وی. او که دوی خوشحاله شوی وی په هغه څه

أَتَهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ۖ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ

چه ورکړیدی دوی ته الله تعالیٰ او رسول د هغه او وئیلې ئې وی چه پوره دی مونږ لره الله،

سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ ۖ

زردی چه رابه کړی مونږ ته الله د فضل خپل نه او رسول د هغه (په تقسیم سره)

إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

یقیناً مونږ خاص الله ته رغبت (مینه) کونکی یو.

تفسیر: بعض منافقانو به په نبی کریم ﷺ باندی د صدقاتو د تقسیم په باره کنب نکته چینی کوله او وئیل به ئې چه محمد (ﷺ) د عدل او انصاف نه کار نه اخلی، خپلو محبوبانو ته زیات ورکوی او مونږ ته کم، الله تعالیٰ وفرمایل چه دا سوچ کول ددوی د دنیا پرستی او د نفاق نتیجه وه. که دوی مخلص مسلمانان وی نو د الله او د رسول په تقسیم به راضی شوی وی او وئیل به ئې چه زموږ دپاره الله تعالیٰ کافی دی او الله تعالیٰ به آینده په خپل فضل او کرم سره زیات راکړی، او زموږ د ژوند مقصد خودا دی چه مونږ نه الله تعالیٰ راضی شی.

شان نزول

بخاری او مسلم د ابو سعید خدری رضی الله عنه نه روایت کړیدی چه مونږ د رسول الله ﷺ سره وو، او نبی ﷺ د غنیمت مال تقسیمولو چه د بنی تمیم (قبیلې) ذو الخویصره نوم یو شخص ووئیل: [إِعْدِلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ] ای د الله رسوله! د انصاف نه کار واخله، نو رسول الله

ﷺ و فرمايل [وَيَحْكُ، وَمَنْ يُعْدِلْ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ] چہ تہ دے ہلاک شے، کہ زہ انصاف نہ کوم نو خوک بہ نے کوی؟ عمر ؓ و وئیل اے د الله رسولہ! ماتہ اجازہ راکرہ چہ زہ ددہ ختہ اووہم، نو رسول الله ﷺ و فرمايل چہ ددہ خہ داسے دوستان دی چہ د هغوی د مونخونو او دروژو پہ مقابله کنس بہ تاسو خپل مونخونہ او روژے سپکے گنری، دوی بہ قرآن لولی لیکن ددوی د مریو نہ بہ مخکنس نہ تیریری، دوی بہ د دین نہ داسے اوخی لکہ خنگہ چہ غشے د لیندے نہ اوخی۔ راوتی وائی چہ ددے نہ روستو دا آیت نازل شو۔

(بخاری: ۶۱۶۳) مسلم: ۲۵۰۵

ددے ذوالخوبصرہ خپل نوم حرقوص بن زهیر وو، د خوراجو مشردے۔ (بغوی)
خوارج ہم پہ نیکانو علماؤ باندے دغه شان نیغ ورخی او اعتراضونہ پرے کوی۔
او بخاری د ابن مسعود ؓ نہ روایت کریدے چہ کلہ نبی کریم ﷺ د حنین غنیمتونہ تقسیم کرل نو بعض کسانو تہ نے غورہ والے ورکرو، اقرع بن حابس تہ نے سل اوبنان او عیینہ بن حصن تہ نے سل اوبنان ورکړل، او دغه شان د عربو نورو اشرافو تہ نے ورکړل او دوی نے پہ تقسیم کنس غورہ کرل نو یو تن وئیل:
[وَاللّٰهُ اِنَّ هٰذِهِ الْقِسْمَةُ مَا عُدِلَ فِيْهَا وَمَا اُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللّٰهِ]۔

پدے تقسیم کنس عدل ونشو او نہ پدے سرہ د الله د مخ ارادہ شویدہ۔ نو ما وئیل چہ قسم پہ الله، زہ بہ پدے قصہ باندے رسول الله ﷺ خبروم نو زہ راغلم او ما ورتہ خبر ورکرو، هغه و فرمايل:

[فَمَنْ يُعْدِلْ إِذَا لَمْ يُعْدِلِ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ، رَحِمَ اللّٰهُ مُوسٰى قَدْ اُوْدِيَ بِاَكْثَرِ مِنْ هٰذَا فَصَبِرْ، وَنَزَلَ يَعْْنِيْ هٰذِهِ الْآيَةُ] (بخاری: ۳۱۵۰) مسلم: (۲۴۹۴) وابن مردويه

(خوک بہ عدل وکری کلہ چہ الله او د هغه رسول عدل ونکری، الله دے پہ موسیٰ ﷺ رحم وکری هغه تہ ددے نہ زیات تکلیف رسولے شوے وونو هغه صبر کریدے (نو زہ بہ ہم صبر کوم) او دا آیت نازل شو۔

او کہ یو مشرداسے تقسیم کوی نو داسے مرض د منافقت بہ پہ دیرو انسانانو کنس ہم راوخی، د امتحان نہ امان غوبنسل پکار دی۔

يُلْمِزُكَ: لمز عیب لگولو تہ وائی۔ اصل کنس پہ سترگہ وغیرہ سرہ اشارے کولو تہ وائی خاصکر کلہ چہ پہ طریقہ د سپکاوی او عیب سرہ وی۔ او غمز: صرف اشارہ د سترگے تہ وائی پہ غیر د عیب لگولو نہ۔ (فتح البیان)

فَإِنْ أَعْطُوا مِنْهَا : یعنی کہ دوی تہ د دوی مرضیٰ مطابق ور کرے شی۔
 رَضُوا : بیا خوش حالہ وی پہ دغہ تقسیم او عیب نہ لگوی خکہ چہ ددے خلکو مقصد
 صرف د دنیا مال جمع کول دی او دین سرہ نے ہیخ کار نشته۔
 وَإِنْ لَّمْ يُعْطُوا : او کہ دوی تہ د دوی مرضیٰ او طلب مطابق ور نکرے شی۔
 يَسْخَطُونَ : دغہ وخت دوی ناخاپہ غصہ وی۔ یعنی ہیخ صبر پکنس نہ وی۔ او دا
 شخص بل چاتہ پہ ور کرہ خفہ دے او پہ مشربانندے اعتراض کوی نو دہ کنس تکبر دے او
 خان ور تہ د نور و نہ زیات عزتمند او مستحق بنکارہ کیڑی خکہ داسے خبرے کوی۔
 وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا : پدے کنس اللہ تعالیٰ دوی تہ ترغیب ور کوی او د منافقت نہ د خلاصیدو
 طریقہ بیانوی۔

او ددے لو جزاء پتہ ده۔ [أَيُّ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ]۔ دا خبرہ بہ د دوی دپارہ دیرہ غورہ وے۔
 یعنی کہ دوی راضی شوی وے پہ ہفہ مال چہ دوی تہ اللہ تعالیٰ مقرر کرے وو اور رسول
 اللہ ﷺ ور تہ پہ تقسیم کنس ور کرولہ وو کہ دیر۔
 خینسی وانی چہ د اللہ تعالیٰ لفظ د تعظیم دپارہ ذکر شوے دے، او پدے کنس پدے خبرہ
 باندے تنبیہ ده چہ رسول اللہ ﷺ کوم کار و کرو دا د اللہ تعالیٰ پہ امر باندے وو۔ پدے وجہ
 نے پہ حدیث کنس د خپل عدل سرہ د اللہ تعالیٰ عدل ذکر کرو۔ (إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ)
 مَا أَتَاهُمْ اللَّهُ : یعنی دوی تہ مخکنس ہم اللہ تعالیٰ اور رسول دیر خہ ور کریدی پہ ہفہ بہ
 نے قناعت کرے وے۔

وَقَالُوا : او د رسول اللہ ﷺ د ور کرے پہ بارہ کنس نے داسے وئیلی وے چہ اللہ تعالیٰ ز مونہ
 کافی دے، ہفہ چہ مونہ تہ خہ راور رسول دا ز مونہ کافی دی، او اللہ بہ مونہ تہ د خپل
 طرفنہ نور مالونہ (پہ بلہ موقعہ کنس) را کړی او د ہفہ رسول۔ او دانے ہم وئیلی وے چہ
 مونہ اللہ تعالیٰ تہ عاجزی کوو چہ ہفہ مونہ تہ فاندے را کړی او ضررونہ رانہ دفع کړی نو
 پدے کار سرہ بہ د منافقت نہ خلاص شوی وے او اوچتے مرتبے او ایمان تہ بہ رسیدلی وے۔
 او دا دواړہ روستنی جملے د (حَسْبُنَا اللَّهُ) دپارہ تشریح ده پدے وجہ پہ ہفہ باندے عطف
 نشوے۔ (فتح البیان والسعدی)

إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ : در غب پہ صلہ کنس چہ کلہ (إِلَى) راشی مراد ترے نہ توجہ کول وی
 ہفہ غایہ تہ چہ د ہفے نہ روستو بلہ غایہ نہ وی، (یعنی ز مونہ آخری مقصد اللہ تعالیٰ
 دے) مراد ترے نہ توکل کول دی او دا صرف د اللہ پورے خاص دے۔ (المنان)

اود منافقت یوہ طریقہ دا ہم دہ چہ یو تن پہ یو خای کنب مقرر وی نو بنہ خوشحالہ وی خو چہ کله د خہ وجہ نہ وویستلے شو نو بیا به پہ هر مجلس کنب د هغه خای غیبتونه کوی او بهتانونه به تری۔

إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ

یقیناً زکاتونه (به ورکولے شی) د فقیرانو دپاره اود مسکینانو او کارکونکو لره

عَلَيْهَا وَالْمَوْلَفَةِ قُلُوبُهُمْ

چہ مقرر وی په هغه باندے او هغه کسان چہ مائل کولے شی زړونه د هغوی (اسلام ته)

وَفِي الرِّقَابِ وَالْغُرْمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ ط

او په آزادولو د ختونو کنب او قرضدارانو لره او په لاره د الله کنب او مسافرو لره

فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ ط وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

فرض کرے شویدے د طرف د الله نه او الله تعالیٰ پوه ده دے، حکمتونو والا دے۔

تفسیر: مخکنب د منافقانو بدی بیان شوه اود جهاد مسائل بیانیدل اوس ناخپه په مینځ کنب د زکاة د مصارفو بیان وشو پدے کنب دوه حکمتونه دی:

(۱) یو پدے کنب د منافقانو طمع ختمول دی په اخستلو د صدقاتو (زکاتونو) کنب دے دپاره چہ دوی په رسول الله ﷺ باندے عیب ونه وائی یعنی چہ د زکاة مصرف اته کسان دی که ته په دوی کنب داخل وے نو دربه ئے کری او که داخل نه وے نو اعتراضونه به نه کوے۔

لکه چہ ابو داود د زیاد بن الحارث ؓ نه روایت کړیدے چہ زه رسول الله ﷺ خواته راغلم اود هغه په لاس مے بیعت وکړو، نو یو سرے راغلو او رسول الله ﷺ ته ئے وویل چہ مال ه د صدقے د مال نه راکړه، نو رسول الله ﷺ وفرمایل: [إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَرْضَ بِحُكْمِ نَبِيِّ وَلَا غَيْرِهِ فِي الصَّدَقَاتِ حَتَّى حَكَمَ فِيهَا هُوَ، فَجَزَّأَهَا ثَمَانِيَةَ أَصْنَافٍ فَإِنْ كُنْتَ مِنْ تِلْكَ الْأَصْنَافِ أَعْطَيْتُكَ]۔

الله تعالیٰ د صدقاتو د تقسیم په باره کنب د هیڅ نبی یا غیر نبی په فیصله نه دے راضی شوی بلکه هغه خپله ددے په باره کنب فیصله وکړه، اود هغه ئے اته حصے کړے۔ که ته ددے خلقو نه وے نو ستا حق به درکړم۔

(ابوداؤد: واسنادہ ضعیف لاجل عبد الرحمن بن زیاد بن انعم الافريقی)-

(۲) حکمة: د مسلمانانو جہادونو پسے د کافرو د طرفنہ پیسے روانے نہ وی بلکہ مسلمانانو ته الله تعالى فرمائی چه د جہاد دپاره زکاتونہ راتول کړی، کله چه تول مسلمانان زکاة جہاد کښ ورکړی نو پدے باندے د تولو کافرانو سره جنگونه کيږي او نورو چندونو ته ضرورت نه راځي پدے وجه الله تعالى پدے سورت توبه کښ د زکاة د مصارفو بیان کړيدے۔

او جہاد اکثر د اقتصاد د خرابوالی په وجه فلج شی نو مسلمانانو باندے دا واجبه ده چه خپل زکاتونہ به دے ته ورکوي چه جہاد ژوندی شی، لیکن هغه شان غیرتیان مؤمنان ډیر کم دی او اکثر جاهلان دی پدے طرف مالونه نه لگوي۔

او که د جہاد موقعه نه وی نو په نورو مصارفو کښ دے ولگولے شی۔

الصَّدَقَاتُ: د صدقاتو نه مراد فرضی زکاتونہ دی، ځکه چه نفلی صدقات مالدار ته هم ورکول جائز دی۔

د فقیر او مسکین فرق

۲/۱۔ لِلْفَقْرَاءِ وَالْمَسْكِينِ: فقیر او مسکین چه کله جدا جدا ذکر شی نو دواړه یو شے وی لیکن کله چه راجمع شی نو بیا پکښ فرق وی، فقیر هغه دے چه هیڅ شے ورسره نه وی پدے وجه نه مخکښ هم راوړيدے، او مسکین هغه دے چه څه نا څه گوزاره ئے روانه وی خو نصاب ورسره پوره نه وی، لکه سورة الکهف (۷۹) آیت کښ راغلی دی: ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسْكِينٍ﴾ کشتی د مسکینانو وه۔ او د فرق د اصمعی لغوی نه نقل دے او دا طحاوی د کوفینو نه نقل کړے او دا یو قول د امام شافعی دے۔

❦ او یعقوب بن السکیت او قُتیبی او یونس بن حبیب وائی چه فقیر د مسکین نه ښه حال والا دے ځکه فقیر هغه دے چه څه نا څه ورسره وی او مسکین هغه دے چه هیڅ ورسره نه وی ﴿أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ﴾۔ او دا قول د امام ابو حنیفه دے۔

❦ او ځیني وائی: فقیر هغه محتاج دے چه څان د سوال نه ساتی او مسکین هغه دے چه ډبل نه ئے غواړي (سوال کونکے وی)۔ (دا از هرتي وئیلی دی او دا قول ابن شعبان او ابن جریر غوره کړيدے او دا د ابن عباس ؓ او حسن او مجاهد او عکرمه نه نقل دے)۔

(فتح البیان وابن کثیر)

۳- وَالْعَمِلِينَ : دا دزکاة راتولونکی او چیئر مینان او ملازمین دی چه دزکاة په راغوندولو او ددی په نگرانی باندی مقرر وی نو دا اگر که مالداره هم وی، زکاة اخستلی شی۔ یعنی دوی تنخواه گانے به دزکاة نه ورکولے شی۔ عمر رضی اللہ عنہ دزکاة مالونه راتول کړل، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پکښ څه ورکړل نو هغه وویل: زمانه زیات فقیر ته ئی ورکړه نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمایل: (خُذْهُ فَمَمْلُؤُهُ) دا واخله او خپله سرمایه کښ ئی جمع کړه۔

(صحیح مسلم: ۲۴۵۳)

بیا پدی کښ اختلاف دی چه دوی به دزکاة نه څومره اخلی او څومره به

ورکولے شی؟

۱- ځینی وائی: اتمه برخه او دا قول د مجاهد او شافعی دی۔

۲- ځینی وائی: د خپلو کارونو په اندازه اجرت (مزدوری) به ورکولے شی۔ دا د ابوحنیفه او د هغه د ملگرو نه نقل دی۔

۳- ځینی وائی: د بیت المال نه به دوی ته د دوی د مزدوری په اندازه ورکولے شی۔ دا د مالک نه نقل دی لیکن ددی هیڅ دلیل نشته ځکه چه الله تعالی خبر ورکړیدی چه دوی ته به دزکاة نه برخه ورکولے شی نو دوی څنگه دزکاة نه محروم کړی شی او د بل ځای نه ورته ورکړی شی۔ (فتح البیان وغیره)

۴- امام ابن جریر الطبرقی فرمائی: راجح قول پدی اقوالو کښ د هغه چا قول دی چه وائی: عامل ته به د هغه د عمل د کار په اندازه باندی ورکولے شی۔ او عمر فاروق رضی اللہ عنہ به عامل ته د هغه د کار په اندازه زکاة ورکولو۔ آه۔

او پدی عاملین کښ دزکاة منشی، مال ساتونکي، حساب کونکي وغیره ټول داخل دی۔
۴- وَالْمَوْلَاةِ قُلُوبُهُمْ: (هغه خلک چه مائله کولے شی) (میننه ورکولے شی) زړونه د هغوی اسلام ته)

د دوی دوه مصداقه دی: ۱- هغه کفار چه اسلام ته مائل وو او خوش بین وو، اسلام ورته بنه ښکاره شوی وولیکن لا اسلام ته نه ووراغلی نو دوی ته به هم زکاة ورکړی شی دی دپاره چه زړونه ئی د اسلام سره مینه پیدا کړی او اسلام ته را داخل شی۔ لکه ځینی کسانو ته داسی مالونه ورکړی شو بیا په اسلام کښ داسی پاڅه شو چه په هیڅ شی باندی به چا

نشو اړولے - ۲ - ضعفاء الايمان - چه اسلام به ئے قبول کړو لیکن اسلام کښ به کمزوری وو نو هغوی ته به ئے مال ورکړو تر دے چه په اسلام کښ به ښه مضبوط شو، لکه صفوان، ابوسفیان، اقرع بن حابس، عیینه بن حصن، حارث بن هشام، سهیل بن عمرو او حویطب بن عبد العزی ته ئے ډیر مالونه ورکړی وو.

صفوان وائی: ما ته رسول الله ﷺ ډیر بدی ښکاره کیدو (ځکه چه زما پلار ئے وژلے وو او مونږ ته ئے ډیر تکلیفونه راکړی وو) [فَمَا زَالَ يُعْطِينِي مِنْ غَنَائِمٍ حَتَّى صَارَ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَ أَنْ كَانَ أَبْغَضَ النَّاسِ إِلَيَّ] نو د حنین غنیمتونه ئے همدا سې راکول راکول تر دے چه رسول الله ﷺ ما ته د ټولو خلکو نه زیات محبوب شو پس د هغه نه چه ما ته د ټولو خلکو نه زیات مبعوض وو - آه - د مال په وجه اُلفت او محبت او تعلق پیدا کړی.

حُنینی خلك وائی چه دا حکم اوس منسوخ شوی دے ځکه چه د اسلام خلکو ته ضرورت نشته او په ابتداء زمانه کښ اسلام کمزوری وو نو نفري ته ضرورت وو دے دپاره چه اسلام مضبوط شی او دا قول مشهور مذهب د امام مالک او د اصحاب الرأی دے - لیکن حقه دا ده چه دا حکم تر قیامت په پورې باقی دے، دے خلکو ته اوس هم ضرورت دے او د الله تعالی د اسلام سره مینه ده، خلك ورته رادعوت کوی.

او دا مال به هغه چاته ورکولے شی چه ساده مسلمانان وی او ضدیان نه وی، که ضدیان وی او ښه ورته حق معلوم وی او بیا هم نه راځی نو هغوی ته به داسې مالونه نشی ورکولے لکه بعض خلك د بدعتیانو ملیانو دپاره کتابونه اخلي او وائی چه دا کار مونږ د تالیف القلوب دپاره کوو دا غلطه ده، بلکه دا په گمراهی باند دے د هغه سره مدد دے.

کله په مؤلفه القلوب کښ هغه کفار خلك هم داخلېږی چه د هغوی د شر نه یږه کړی، که هغوی ته څه ورکړی شی نو د هغوی شربندېږی، لیکن دا به د بیت المال نه ورکولے شی نه د زکاة نه.

۵ - وَفِي الرَّقَابِ: د غلامانو او وینځو دپاره، دے دپاره چه دوی خپل ځانونه آزاد کړی. ۶ - وَالْغُرْمِينِ: غارم: تاوانی او قرضداری ته وائی - دلته هغه عام قرضوړی نه دے مراد ځکه هغه په فقراء او مساکینو کښ داخل دے، او که هغه هم داخل شی دپاره د تاکید نو څه مانع نشته مگر دلته هغه قرضوړی مراد دی چه مالدار وی او د دوه کسانو د اختلاف د ختمولو دپاره خپل مال ولگوی دے ته غارم لغيره وائی - یعنی د بیل چا د وجه نه تاوانی شوې، مثلاً د دوه کسانو په جگړه کښ به یو تن دوه سوه اوښان ورکړل چه پدې جوړ جاړی

وکرپی نو شریعت وائی چه دة ته زكاة ورکری تردے چه دوه سوه اوبنان پیدا کری۔ نو کوم مال نے چه د مصلحت د مسلمانانو دپاره خرچ کړیدے د هغه په اندازه زكاة اخستلے شی۔ دا حکم د هر هغه چا دی چه د مسلمانانو په منفعت کښ لگیا وی او په هغه کښ مال لگوی نو هغه زكاة اخستلے شی، مثال نه د صحیح مهتممانو مدرسه دی (نه د بدعتیانو) چه په هغه کښ کتاب او سنت بیانیری نو دغه مهتمم سره مثلاً لس شل لاکه روپی ذاتی شته، خپله خرچه نه برابره ده خو دة په خپل خان باندے د مدرسینو او طالبانو خرچه ومنله چه مثلاً (۲۴) لاکه د کال اخراجات دی نو شریعت دة ته د (۲۴) لاکه پورے د زكاة اخستلو اجازه ورکړیده اگر که دده سره به خپل نصاب پوره وی لیکن دة په خان باندے اضافی خرچه برداشت کړیده نو د هغه په بدله کښ ورله زكاة اخستل جائز شو۔

۷- وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ : په (فی) راوړو کښ اشاره ده چه دوی په زكاة باندے د نورو نه زیات مستحق دی۔ او ځینی علماء وائی چه په کومو مصارفو باندے (لام) داخل شویدے هغوی دپاره تمليك ضروری دے او کوم کښ چه (فی) ذکر ده نو په هغه کښ اشاره ده چه دا هم د زكاة یو مصرف دے چه دوی ته زكاة ورکولے شی او په دوی باندے زكاة خرچ کولے شی لیکن دوی دپاره تمليك ضروری نه دے، لکه یو تن مجاهد ته وسله واخلی نو دا به نه مالک نه وی بلکه د جهاد دپاره به نه استعمالوی، که دا جهاد پریډی نو وسله به خپله فائده دپاره نه استعمالوی، دارنگه که تا یو غلام ولیدو د یو مالک سره او هغه دے ترے د زكاة په پیسو واخستو نو ته به ددے مالک نه جوړیږے۔ لکه دا خبره شیخ عثیمین په خپله فتاوی کښ ذکر کړیده۔

د سبیل الله مصداق

د سبیل الله نه مراد پدے مقام کښ څوک دی ؟ درے اقوال دی (۱) هر هغه څوک چه د دین په کار کښ مشغول وی، مثلاً مدرس، مجاهد، حج او عمرے له روان شخص۔ ځینی محققینو علماو وئیلی دی چه الفاظ د آیت عام دی او جهاد فی سبیل الله په اوله درجه کښ مراد دے او بیا نور کارونه د خیر هم پکښ داخلیدے شی۔ فخر الدین رازي وئیلی دی چه ددے نه صرف مجاهدین مراد نه دی۔ قفال په خپل تفسیر کښ د بعض فقهاو قول نقل کړیدے چه د خیر په تمامو کارونو کښ

د زکاة مال خرچ کول جائز دی لکه د مروپه تجهیز او تکفین او د مسلمانانو دپاره قلعه گانے او مساجد آبادول، ځکه چه په (فی سبیل الله) کښ دا ټول کارونه داخل دی۔
ابن الاثیر وائی چه د «فی سبیل الله» کلمه عامه ده چه ددے اطلاق په هر هغه نیک کار کیري چه په هغه سره مقصد د الله تعالیٰ نزدیکت حاصلول وی۔ د ابو داود د یو روایت مطابق رسول الله ﷺ حج لره په «سبیل الله» کښ شمار کړیدے۔

د سعودی عرب د دار الافتاء فتویٰ ده چه اسلامی مدارس، جمعیات او دعوتی مراکز په (سبیل الله) کښ داخل دی۔ پدے وجه د داسے بللن گونو تعمیر، د هغوی د ملازمینو تنخواه گانے او نورو اخراجات د زکاة نه ورکول جائز دی۔ دغه شان دعوتی کتابونو او پمفلتو چپپائی هم د زکاة د مال نه جائز ده ځکه چه دا ټول کارونه د الله په لاره کښ او د هغه د کلمے د پورته کولو دپاره کیري۔ (تیسر الرحمن)

البتہ بعض کارونو باندے د فی سبیل الله اطلاق شویدے لکه مسجد ته راتلونکے شخص نو دا به عرفاً او شرعاً مراد نه وی ځکه چه دا په مالداره کښ داخل دی۔ او هر چه دغه شرعی کارونه دی چه عام خلک په هغه کښ خپل نفلی صدقات نه ورکوی نو د دین ترقی کمزوری کیري نو پدے وجه که مدارس وغیره په فی سبیل الله کښ داخل شی او دے ته زکاة ورکړے شی نو ان شاء الله چه ددے نه به څه مانع نه وی۔

مگر صحیح دا ده چه که فی سبیل الله لفظ عام شی نو بیا ددے عطف په ماقبل باندے هیڅ فائده نه ورکوی ځکه چه دا مخکنی ټول خلک فی سبیل الله والا دی (کما قال الشیخ صالح الفوزان فی فتاواه وابن عثیمین) او احتیاط په همدے قول کښ دی۔

(۲) صرف مجاهد او حاجی ته وائی لکه دا بخاری غوره کړیدی چه یو تن حج ته روان دے او مال ورسره نشته نو هغه ته به ورکولے شی۔

(۳) دریم دا چه فی سبیل الله نه دلته صرف مجاهد او غازی مراد دی۔ پدے باندے درے قرینے دلیل دے (۱) یو دا چه دا آیت په سورة التوبة کښ راغله دے او دا د جهاد سورت دی۔ (۲) او دویمه قرینه پرے حدیث د ابو داود، ابن ماجه، ابن الحنذر، ابن مردویه او ابن ابی شیبه دے چه رسول الله ﷺ فرمایلی دی :

[لَا تَجِلُ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ إِلَّا لِخَمْسَةٍ - إِلَّا لِفَازٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ]

زکاة نه دے حلال د مالدار دپاره مگر صرف د پنځو کسانو دپاره جائز دے یو د هغوی نه غازی فی سبیل الله دی۔ نو دلته ئے فی سبیل الله غازی ته وویللو او د نورو خلکو دپاره ئے

زکاة اخستل حرام وگرخول۔ (۳) دریم کہ ددی نہ عموم مراد شی نو بیا بہ د ((انما)) کلمے د حصر او د مخکنو مصارفو د تعیین ہیخ فائده بنکارہ نشی۔

بیا پہ کنس احنافو دا ضعیف قول کریدی چہ هغه غازی تہ بہ ورکولے شی چہ فقیر وی لیکن دا خبرہ خطاء ده وجه دا ده چہ کله فقیر وی نو بیا خو پہ (الفقراء) کنس داخلیری نو د سبیل الله خہ معنی شوہ!۔

نو صحیح خبرہ دا ده چہ فی سبیل الله نہ صرف مجاہد مراد دی او مدارسو تہ زکاة ورکولو تشریح پہ والغارمین کنس وشوہ، چہ د مدرسے مہتمم تہ بہ زکاة ورکری شی خکہ چہ هغه پہ غارمینو کنس داخل دی۔

۸- وَأَبْنِ السَّبِيلِ (مسافر): د چا د سفر توخہ چہ ختمہ شی یا غلا شی نو هغه تہ بہ د زکاة مال ورکولے شی اگر کہ هغه پہ خپل کلی کنس مالدار ولے نہ وی۔

امام شافعی وغیرہ وئیلی دی چہ د زکاة مال پہ اتہ قسمہ خلقو باندی تقسیمول ضروری دی، دوی ددی آیت نہ دلیل نیولے دی او وئیلی نے دی چہ الله تعالیٰ چہ کله د اتہ اقسامو ذکر د تحدید سرہ کریدی نو پہ تولو تقسیم لازم دی او پہ ابو داود کنس د زیاد بن الحارث ؓ نہ نقل شوی حدیث نہ نے دلیل نیولے دی چہ پہ هغه کنس نبی ﷺ فرمایلی دی: ((الله د زکاة د تقسیم تحدید پہ اتہ قسمہ خلقو کنس کریدی))۔ او د امام مالک او امام ابو حنیفہ او جمہور و اهل علمورائے ده چہ کہ د اتہ اقسامو نہ بعض قسمہ خلقو تہ د زکاة پورہ رقم ورکری شی نو زکاة ادا کیری، خکہ چہ د آیت نہ مقصود دانہ دی چہ زکاة بہ پہ تمامو قسمونو ضرور تقسیمولے شی، بلکہ مقصد دا بیانول دی چہ زکاة ددی خلقو دپارہ جائز دی۔ او همدا قول راجح دی۔

﴿فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ﴾ دا مفعول مطلق دی د پت فعل دپارہ۔ (فَرَضَ اللَّهُ فَرِيضَةً) دا زکاتونہ الله فرض کریدی۔ یعنی الله تعالیٰ دا حکم پہ خپلو بندگانو فرض کریدی، او ددی نہ تجاوز کول نے منع کریدی۔ (فتح البیان والقاسمی)

عَلَيْهِمْ: یعنی د بندگانو پہ مصلحتونو پوہ دی۔

حَكِيمٌ: کومہ برخہ نے چہ دوی له مقرر کری پہ هغه کنس نے حکمتونہ دی۔

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ

او بعض دوی نہ هغه کسان دی چہ ضرر ورکوی نبی ﷺ تہ او وائی دوی دی

أَذِّنْ قُلْ أَذِّنُ خَيْرٍ لَّكُمْ

آوردونکے دے (ھرے خبرے لره)۔ تہ اوواہ دا آوردونکے د غورہ خبرے ستاسو دے،

يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا

ایمان لری پہ الله او خبرہ منی د مؤمنانو او رحمت دے دپارہ د هغه کسانو چہ ایمان نے راوړے

مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾

ستاسو نه او هغه کسان چہ ضرر ورکوی رسول د الله ته دوی لره عذاب دردناک دے۔

تفسیر: دا دریمہ نوعہ د منافقانو بیانیری۔ او ځینی وائی چہ دا په هغه منافقانو کښ یوه ډله وه چہ هغوی به مسلمانانو ته راتلل او قسمونه به ئے خوړل چہ مونږ هم مخلص مسلمانان یو۔

شان نزول

څه منافقان وو د جلاس بن سويد بن صامت، مخشي بن حَمِير، نبتل بن الحارث او وديعة بن ثابت په نومونو سره، هغوی راجمع شو او خپل مينځ کښ ئے د رسول الله ﷺ غيبتونه کول او د هغه عزتونه ئے اخستل او دا به ئے هم وئيل چہ [لَئِنْ كَانَ مَا يَقُولُ مُحَمَّدٌ حَقًّا لَنَحْنُ شَرٌّ مِنَ الْخَمِيرِ] محمد (ﷺ) چہ څه خبرے کوی که دا حقے وی نو بيا به مونږ د خرونه زيات شريان یو۔ (دا مسخرے به ئے کولے) نو يو تن پکښ وئيل چہ دا خبرے مه کوی محمد (ﷺ) ته به ورسیري، سزا به درکړي نو نورو وئيل چہ [إِنَّمَا مُحَمَّدٌ أَذُّنُ نَحْلِفُ لَهُ فَيُصَدِّقُنَا] محمد خو غوړ دے د هر چا خبره آوري نو مونږ به ورته قسم وخورو زمونږ تصديق به وکړي۔ (ابن ابی حاتم و البغوي)

نو دوی به د رسول الله ﷺ د نیکو اخلاقو او نرمی نه بده فائده اخستله لکه دا د منافقانو خوئی دے چہ دده استاذ یا ملگرے یا د ښځے خاوند نرم وی نو دوی د هغه د نرمی نه مسخرے جوړے کړي۔ او رسول الله ﷺ باندے دوی بدگمانی کوله چہ مونږ به ئے دوکه کولے شو، هغه ساده سرے دے، نو الله فرمائی چہ هغه ساده نه بلکه اخلاقی دے۔

(فتح البیان)

يُؤْذُونَ النَّبِيَّ: د ايذاء (ضرر ورکولو) نه مراد دلته پشی شا عیبونه او اعتراضونه وئيل

دی۔

هُوَ أَذُنٌ : اَيَ يَسْمَعُ كُلُّ أَحَدٍ وَلَا يُفَرِّقُ بَيْنَ الصَّحِيحِ وَالْبَاطِلِ - يعنى د هر چا خبره آورى او د خلکو نه د خبرو تحقيق نه کوى او د صحيح او د باطل فرق نه کوى -

اذن اصل کښ غوږ ته وائى نو دا تسميه د شخص ده په نوم د يو اندام سره دپاره د مبالغې يعنى هره خبره آوريدونکې دې لکه گويا چه دا ټول غوږ غوږ وى - (المنار)

أَذُنٌ خَيْرٌ : پدې کښ اضافت د اذن شويدي خیر ته - او د خير نه مراد مؤمن دى - يعنى په تاسو کښ چه کوم د خير خلک دى د هغوى خبره آوريدونکې دى، د هر چا نه آورى، مطلب ئې دا دى : اَيَ يَعْرِفُ الصَّادِقَ مِنَ الْكَاذِبِ - يعنى رشتينى او دروغژن جدا جدا پيژنى -

(ابن کثير)

يا مطلب دا دى چه دا ستاسو د خير خبرې قبلوى چه تاسو په ظاهره کښ ورته د خير خبره وئيلى وى نو ستاسو باطن نه لټوى ځکه چه ډيره نکته چينى درسره نه کوى نو آيا تاسو به ددې نه غلطه فائده اخلى - که ده تاسو په هره خبره راگير کړى وى نو بيا به تاسو ته څومره تکليف وى نو دده دا اوچت اخلاق ستاسو دپاره فائده مند شو -

صاحب المنار وائى : رسول الله ﷺ به د منافقانو سره د مسلمانانو په شان د شريعت په احکامو او آدابو سره معامله کوله او خبره به ئې په ظاهر بناء کوله نو دوى گمان وکړو چه دى هره خبره منى کومه چه ده ته وويلې شى -

نو الله پرې رد وکړو چه آؤ دى غوږ دى (آوريدونکې دى) ليکن دا ډير ښه آوريدونکې دى ځکه چه دى آوريدونکې د غوره خبرو ستاسو دى، داسې نه دى لکه چه تاسو پرې گمان کوى، نو دى نه قبلوى په آوريدلې شوو خبرو کښ مگر هغه چه حق وى او د شريعت موافق وى او په کوم کښ چه د مخلوق خير او مصلحت وى او ددې نه د ماسوى خبرو آوريدونکې نه دى لکه د باطل، دروغ، چغلى، غيبت، جگړه او فساد آوريدل شو نو دى دى خبرو ته غوږ نه ايرېدى او تصديق نه کوى د هغه خبرو چه شرعاً او عقلاً د هغه تصديق جائز نه وى - نو دا خو ستاسو دپاره فائده مند شو، آه -

علامه سعدى وائى : دوى د رسول الله ﷺ په ډيرو طريقو بى ادبى وکړه * يو دا چه خپل نبي ته ئې ضرر ورکړو کوم چه د دوى د هدايت دپاره راغلى وو او دوى ئې د بد بختى او هلاکت نه هدايت او سعادت ته راويستل، * دويم دا چه دوى رسول الله ﷺ ته هېڅ اهميت نه ورکولو چه دا د ضرر نه زياتى شى دى - * دريم دا چه د رسول الله ﷺ په عقل باندې ئې عيب لگولو چه هغه علم نه لري او د صادق او د کاذب فرق نکوى حال دا چه هغه

د تہول مخلوق نہ دیر کامل عقل او پوره علم او صحیح رائے او بصیرت والا وو۔ پدے وجہ ئے ووثیل: (هُوَ أَذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ) یعنی خوک چه ورته خیر او رشتیا ووائی نو د هغه خبره قبلوی۔ او هر چه دا خبره چه هغه د دیرو منافقانو نه (کوم چه ورته دروغزن عذرونه پیش کوی د هغوی نه) اعراض کوی او سختی ورسره نه کوی نو دا پدے وجہ چه اخلاق ئے فراخه دی او د دوی دے حالت له څه اعتبار نه ورکوی او د الله پدے امر باندے عمل کوی چه ﴿سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لَتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ﴾ دوی به تاسو ته قسمونه کوی دے دپاره چه تاسو د دوی نه مخ واپروی نو بس مخ ترے واپری دا پلټ خلک دے۔ (تفسیر السعدی)

يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ: دا کلمه ورسره ځکه وائی چه خوک په الله رشتینی ایمان راوړی نو هغه ته الله تعالیٰ بصیرت ورکوی او په زړه کښ نور ورکوی او نور قلبی سره بنده صادق او کاذب پیژنی۔ بلکه الله تعالیٰ مؤمنانو ته دومره بصیرت ورکوی چه د خلکو ریاکاری هم پیژنی او دے ته فراست وائی۔ نو دا علت شو د ماقبل دپاره چه هر کله دا نبی مؤمن بالله دے نو څنگه به صادق او کاذب نه پیژنی۔

یا مطلب دا دے چه دده یقین په الله دے نو د منافقانو خبرو له دومره اعتبار نه ورکوی، د هغوی دروغزن عذرونه هم قبلوی ځکه چه د چا یقین په الله جوړ شی نو د هغه د مخلوق په خبرو دومره پرواه نه وی، په ظاهره کښ چه خوک ورته د خیر خبره پیش کړی اگر که په باطن کښ غلطه هم وی او دده ته معلومه هم وی چه خبره ئے راته وړانه وکړه لیکن هغه پوهیږی چه دده دا خبره او دا کار ماته ضرر نشی را کولے نو دومره باک پرے نه کوی لکه دا د اوچتو اخلاقو او یقین والو صفت دے۔

وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ: دلته ایمان په معنی د تصدیق او اعتبار سره دے۔

یعنی درشتینی مؤمنانو په خبره یقین کوی ځکه چه هغه ته په علاماتو سره د دوی د ایمان معلومات دے چه دوی مخلصین دی نو د هغوی خبره باندے یقین کوی نو ددے مفهوم مخالف دا دے چه د منافقانو په خبره تصدیق او باور نه کوی اگر که هغوی ورسره قسمونه هم و خوری اگر که په ظاهره کښ ئے ومنی او څه ضرر ورنکړی نو د منافقانو دا گمان راشی چه گنې ده باندے دروغ او باطله خبره پته پاته شوه، در رسول الله ﷺ په لطف او ادب باندے دوکه شی۔ او پدے کښ دوی ته تخویف او دهمکي ده چه الله تعالیٰ به خپل نبی د دوی د زړونو د خبرو نه خبروی او د هغه خبرو نه چه دوی ئے خپل مینځ کښ وائی۔

او دغه شان دوی د مؤمنانو نه هم یرول دی چه رسول الله ﷺ به دوی ته خبر ورکړی چه
فلانے منافق دے نو دغه مؤمنان به د هغه نه د دوی نه د انتقام اخستو اجازه وغواری نو
منافقانو ته به هلاکت ورسېږي لکه چه عمر فاروق رضی اللہ عنہ دغه شان وکړل۔ (المنان)
وَرَحْمَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ: رسول الله ﷺ د مؤمنانو دپاره رحمت دے ځکه چه دا د
دوی د ایمان او د هدایت سبب دے چه د دنیا او د آخرت سعادت ته پرې رسېږي، نه د هغه
چا دپاره چه اسلام ښکاره کړی او کفر پټ کړی په طریقه د منافقت ځکه چه بیا دغه ښی
دده دپاره په دواړو جهانونو کښ نقت او عذاب گرځي۔

رسول الله ﷺ د عالمین دپاره رحمت هم دے پدے معنی چه هغوی ته د هدایت لاره
بیانوی نو هغه رحمت عامه دے او د مؤمنانو دپاره خاص رحمت دے چه دوی ترې فائده
اخلې۔

مِنْكُمْ: ددے لفظ د زیاتولو فائده دا ده چه پدے کښ اشاره ده چه دوی پوهه شی چه
رسول الله ﷺ پوهه دے چه دوی کښ منافقان هم شته۔ (المنان)
وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ: دا مقابل د (وَرَحْمَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا) دے او دا دلالت کوی چه
رسول الله ﷺ ته په قول یا فعل سره تکلیف ورکول د هغه ایمان منافی دی کوم چه سبب
د رحمت دے۔

او تصریح ئے په (رسول الله) لفظ وکړه، پدے کښ اشاره ده چه پیغمبر ته ضرر په اصل
کښ الله تعالی ته ضرر رسول دی یعنی دا سبب د عذاب د الله دے، لکه څنگه چه طاعت د
رسول الله ﷺ دا طاعت د الله تعالی دے۔ (المنان)

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ ۚ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ

قسمونه کوی دوی په الله تاسو ته، دے دپاره چه خوشحاله کړی تاسو لره او الله او رسول د هغه

أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا

دیر لائق دی ددے چه رضا کړی دوی هغه لره که وی دوی مؤمنان۔ آیا نه پوهیږی دوی

أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ

چه بیشکه هغه څوک چه مخالفت کوی د الله او د رسول د هغه نو یقیناً هغه لره اور

جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ الْجِزَى الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

د جهنم دے، هميشه به وی په هغه کښ، دا شرمندگی ده لویه.

تفسیر: منافقان به چه کله یواځی وونو مسلمانان او نبی کریم ﷺ باندې به نه طعنونه لگول، او کله چه به ددې نه رسول الله ﷺ او صحابه کرام خبر شو او ددوی نه به نه تپوس وکړو نو ددوی به قسم خوړلو سره وئیل چه مونږ داسې نه دی کړی، دې دپاره چه رسول الله ﷺ او نور مسلمانان ددوی نه خوشحاله اوسی. ددوی پدې نفاق او اخلاقی خکته والی باندې قرآن کریم ماتم کولو سره وئیلی دی چه الله او د هغه رسول زیات حقدار وو چه دوی هغه راضی کړې وې او د نفاق نه نه توبه ويستلې وې.

ځکه که یو مؤمن په ظاهره کښ تا نه خوشحاله هم شی پدې وجه چه هغه ته ستا دروغ نه دی معلوم نو د الله تعالی د عذاب نه پدې باندې نشی بچ کیدې. نو پدې کښ د منافق صفت دا شو چه د مخلوق رضا ورته د الله تعالی او د رسول د رضا نه زیاته خوښه وی، د خلکو نه زیات شرمیږي.

أَنْ يُرْضَوْهُ: ضمیر نه مفرد راوړو ځکه چه د الله تعالی او د رسول رضا یوه ده، کله چه رسول الله ﷺ راضی شو نو الله تعالی راضی دې او که الله تعالی راضی شو نو رسول الله ﷺ راضی دې. او دا د قرآن کریم بلاغت دې ځکه که (يُرْضَوْهُمَا) نه وئیلی وې نو دا گمان کیدو چه د هر یو رضا کول به د بل نه غیروي او دا د مقصود خلاف دې. او کومو علماؤ چه دا دوه جملې جوړې کړې دي لکه [وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ] نو یو پدې کښ رکاکه او تطویل دې او بل دغه معنی او نکته پکښ نه راځي.

او کوم علماء د نحو چه (ه) ضمیر مذکور ته راجع کوی نو دا هم ضعیف ده ځکه چه ددې په تشبیه کښ جاری کیدل ښکاره نه دی. (المنان)

إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ: دا تذییل دې د ماقبل دپاره یعنی دا مخکنی کار (د الله او د رسول رضا کول) د صحیح ایمان تقاضا ده چه ددې نه بغیر په آخرت کښ نجات نشته.

او پدې کښ منافقان دپاره پوره عبرت پروت دې په هره زمانه کښ چه دوی دپاره اهم شي د الله تعالی او د رسول رضا کول دی نه د بادشاهانو، وزیرانو او امیرانو په هغه کارونو کښ چه الله تعالی او رسول پرې ناراضه کیږي.

أَلَمْ يَعْلَمُوا: پدې کښ ددوی د نفاق بد انجام او سخت سزا ذکر شویده چه آیا دوی ته

پتہ نشہ چہ خوڻ د الله تعالى او د هغه در رسول مخالفت کوی، د هغه بدله به د جهنم اور وی چہ په هغه کښ به همیشہ دپاره اوسیری۔

يُحَادِدُ : مُحَادَدَه په لغت کښ دوه کسان د يو بل په مخالف طرف کښ ودریدل دی لکه د مَشَاقَقَه په شان۔ دلته ترے مراد مطلق مخالفت دی۔ یعنی خوڻ چہ د الله او در رسول مخالفت کوی چہ د الله د حدودو نه اوږی او په رسول الله ﷺ باندے په تقسیم د صدقاتو کښ او د هغه په اخلاقو کښ عیبونه وائی او هغه ته اُذْن وائی نو الله تعالى به نه په داسے لوی شرم باندے واړوی چہ د هغه نه پورته بل شرم او ذلت نشته چہ هغه د جهنم اور دی۔
(تفسير المنان)

ذَلِكَ: یعنی دغه مذکور عذاب۔

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تَنْزَلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ

یریری منافقان ددے نه چہ نازل شی په دوی (مسلمانانو) باندے یو سورت

تَنْبِئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ ؕ قُلْ

چہ خبر به ورکړی دوی لره په هغه څه چہ په زړونو ددے (منافقان) کښ دی، اوایه

اسْتَهْزِءُ وَاَجَّ إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

توقے وکړی تاسو یقیناً الله تعالى راویستونکے دے هغه څه لره چہ یریری تاسو (د هغه نه)

تفسیر : ډیر کرتہ منافقانو به در رسول الله ﷺ او مؤمنانو پسے خبرے هم کولے مگر بیرته یریدل هم، ځکه چہ رسول الله ﷺ ته الله تعالى د غیبو خبر ورکوی نو هسے نه چہ زمونږ د خبرو خبر ورنکړی، سزا به راکړی، نو الله تعالى د دوی دغه دیرے حالت رانقل کوی۔ او الله تعالى دغسے مجرمانو سره د هغوی د مقصد خلاف معامله کوی۔

شان نزول

ابن ابی شیبہ او ابن المنذر وغیره د مجاهد نه روایت کړیدے چہ منافقانو به خپل مینځ کښ در رسول الله ﷺ او د مسلمانانو په خلاف کله یوه خبره کوله نو یریدل به چہ هسے نه داسے ونه شی چہ الله تعالى زمونږ خبره محمد (ﷺ) ته اوبنائی۔ یو بل روایت دی چہ یو منافق وویل چہ آرمان چہ سل (۱۰۰) کوږے وهلے شوے وے خوزمونږ په باره کښ قرآن

نہ نازلیدلے کوم چہ زمونہ راز بنکاره کوی۔ نو دا آیت نازل شو او الله دوی ته دهمکی ورکره چہ د اسلام او د مسلمانانو پورے بنے توقے او کړی، لیکن پدے پوهه شی چہ الله به ستاسو تول خیانتونه او منافقتونه بنکاره کوی۔

يَحْذَرُ الْمُنْفِقُونَ: دا جمله خبریه ده لیکن دے کنس معنی د امر هم پرته وی۔ (زجاج) یعنی منافقان دے ددے خبریه نه یره وکړی چہ هسه نه ددوی په باره کنس د قرآن یو سورت نازل نشی چہ دوی به وشرموی۔

۱- د عَلَيْهِمْ او تَنْبِهِمْ: ضمیرونه مؤمنانو ته راجع دی او روستو (فِي قُلُوبِهِمْ) ضمیر منافقانو ته راجع دے یعنی مؤمنانو ته به سورت نازل شی چہ دوی ته به خبر ورکړی په هغه خبرو چہ په زړونو د منافقانو کنس دی۔ او کله چہ معنی مراده واضحه وی نو د ضمیرونو د مرجع په جدا جدا کولو کنس هیڅ عیب نشته۔ ۲- او دا تول ضمیرونه منافقانو ته هم راجع کیدل صحیح دی او مطلب د دواړو به یو راوځی۔ او معنی به دا وی: د منافقانو په ضرر به یو سورت نازل شی یا د هغوی په باره کنس به نازل شی چہ همدے منافقانو ته به ددوی د زړونو د خبرو خبر ورکړی یعنی رسول الله ﷺ به ورته بیان وکړی چہ تاسو دا دا خبریه کړیدی نو تول خلک به تره خبر شی۔ (المنار وفتح البیان)

بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ: د زړونو د خبرو خبر ورکولو نه مراد لازم د هغه دے یعنی ددوی شرمول او ددوی عیبونه را بنکاره کول دی۔ (المنار)

مَا تَحْذَرُونَ: ای ظُهوره۔ یعنی چہ تاسو د هغه د بنکاره کیدو نه یرېږی۔ نو الله به یو سورت نازل کړی یا به رسول الله ﷺ ته خبر ورکړی۔

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ

او که تپوس وکړه ته ددوی نه خامخا وائی به دوی یقیناً مونږه ځان مشغولولو

وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللهِ وَآيَتِهِ وَرَسُولِهِ

اولوې مو کولې، او وایه ته آیا په الله پورې او د آیتونو د هغه او د رسول د هغه پورې

كُنْتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ

تاسو توقه کوی۔ عذرونه مه کوی، یقیناً کفر کړیدم تاسو روستو د ایمان ستاسو نه،

إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً

کہ معافی وکرو مونہ دیوے دلے ستاسو نہ نو عذاب بہ ورکرو بلے دلے تہ

بَانَهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

پدے وجہ چہ دوی مجرمان دی۔

تفسیر:

شان نزول

ابونعیم پہ «حلیہ» کنب د شریح بن عبید نہ او ابن جریر، ابن ابی حاتم او ابن مردویہ وغیرہ د عبد اللہ بن عمر ؓ نہ ددی آیت د شان نزول پہ بارہ کنب چہ کوم روایت نقل کریدی د هغه خلاصہ دا دہ چہ یو سرے (او هغه غالباً عبد اللہ بن ابی ابن سلول وو) د غزوہ تبوک پہ موقعہ پہ یو مجلس کنب ووثیل:

[مَا رَأَيْنَا مِثْلَ قُرَاءٍ نَاهُوا لَاءِ أَرْغَبَ بَطُونًا وَلَا أَكْذَبَنَا أَلْسِنَةً، وَلَا أَجَبَنَ عِنْدَ الْإِقَاءِ]

چہ مونہ ددی قراؤ (قاریانو) نہ زیات د خیتے سرہ مینہ کونکی او دروغژن او بزدل نہ دی لیدلی، رسول اللہ ﷺ تہ ددی خبر اوشو او قرآن نازل شو، نو هغه سری د رسول اللہ ﷺ د اوبے مہار نیولے وو او مندی نے وھلے او خلقو هغه پہ کانرو وشتلو، او وٹیل بہ نے چہ یار رسول اللہ! مونہ خو هسے گپ شپ وشتلو او نبی کریم ﷺ بہ وٹیل چہ آیا تاسو د اللہ، د هغه د آیتونو او د هغه د رسول پورے توقے کوی۔ (ابن کثیر)

دا د منافق خوئی دے چہ د اللہ تعالیٰ د کتاب والو پورے توقے کوی، ددی وجہ نہ د حق پرستو علماؤ او د قرآن قاریانو بی عزتی کول کفر دی کله چہ د قرآن د وجہ نہ نے کوی او ذاتی بیعزتی نہ وی۔

او ابن المنذر او ابن ابی حاتم او ابو الشیخ د قتادہ تہ نقل کریدی چہ رسول اللہ ﷺ تبوک تہ روان وو او د هغه نہ مخکنب د منافقانو خہ کسان روان وونو دوی خپل مینخ کنب ووثیل: [أَيُرْجُو هَذَا الرَّجُلُ أَنْ يُفْتَحَ لَهُ قُصُورُ الشَّامِ وَخُصُوفُهَا؟ هَيْهَاتَ، هَيْهَاتَ]

آیا ددی سری دا گمان دی چہ دہ تہ بہ د شام بنگلے او قلعه گانے فتح شی، دیرہ لرے خبرہ دہ۔ نو اللہ تعالیٰ خپل نبی تہ اطلاع ورکړه، نبی ﷺ وفرمایل: دا کسان راو نیسی، بیا ورته راغے ورته نے وفرمایل: آیا تاسو دا دا خبری وکړی؟ هغوی ووثیل: ای د اللہ نبی! مونہ

خو ڄاڻ مشغوله ڪولو او گپ مو لگولو نو الله تعالىٰ دا آيتونه نازل ڪرل۔ (المنار)
 او مُحْشِي بن حُمَيْر پکڻس ووئيل: زما دا خوشه ده چه ماته سل ڪورے راکرے شي خو
 چه زمونڙ په باره کڻس قرآن نازل نشي۔

سَأَلْتَهُمْ: اَيُّ عَنِ سَبَبِ الْاِسْتِهْزَاءِ۔ يعنى ڪه ته ددوى نه دتوقو د سبب په باره کڻس
 تپوس وکړے چه دا مولے ڪولے؟۔

نَحْوُضُ: يعنى ڄاڻونه مو مشغوله ڪول۔ او لاره مو لنډه وله او زمونڙ استهزاء مقصد
 نه ده۔

قُلْ اَبَاالله: يعنى ته ورته ووايه چه داستهزاء او توقو ڄاڻ صرف الله تعالىٰ او دهغه
 آيتونه او رسول پاتے شو، بل ڇه نشته۔

او دا استفهام دتوبيخ دپاره دے، ددوى انڪار له ئه هيڄ باڪ ورنڪرو بلڪه په دوى باندے
 ئه خبره ثابتہ ڪرہ ڇڪه چه دوى په خپل انڪار کڻس دروغڙن وو۔

دا آيت دليل دے چه چا د الله يا دهغه د آيتونو يا د رسول الله ﷺ پسے استهزاء وکړه نو
 ڪه دده اراده وي او ڪه نه، په ٽولو صورتونو کڻس ڪافر دے او د اسلام نه مرتد دے، نوے
 ايمان به راوړي هله به قبليري، او زربه توبه او استغفار ڪوي، او دا ڏيره خطرناڪه خبره ده۔
 او پدے باندے دٽولو مسلمانانو اجماع ده۔ (المنار)

او د الله او دهغه د آيتونو او رسول سره به داسے چليږے لکه خوږ (زخمي) لاس چه انسان
 په احتياط سره ساتي۔

صاحب المنار وائي: ددے آيت په وعيد کڻس هغه مبتدعين هم داخل دي چه په دين
 کڻس نوي ڪارونه پيدا ڪوي او د ڪتاب او سنت داعيانو پورے توقيے او استهزاء ڪوي پدے
 وجه چه دوى په ڪتاب او سنت باندے منگولے لگولي دي او دائے په مذاهبو مقلده و باندے
 غوره ڪريدي۔ (المنار ۱۰/۵۶)

لَا تَعْتَذِرُوا: ۱- [اَيُّ فَاِنَّهٗ ذَهَبَ وَقْتُ الْاِعْتِذَارِ وَزَالَ نَفْعُهُ] (السعدتي)

عذرونه مه ڪوي ڇڪه چه اوس د عذرونو وخت تلي دے او فائده ئه ختمه ده اوس صرف
 په اعمالو باندے جزاء پاتے ده۔ او تاسو خو ڪفر ڪريدي۔

۲- يَا لَا تَعْتَذِرُوا فَاِنَّهٗ لَا يُقْبَلُ مِنْكُمْ۔ يعنى عذرونه مه ڪوي ستاسو نه نه قبليري۔

(فتح البيان وغيره)

لَا تَعْتَذِرُوا: علامه واقدي دلفت دامامانو نه نقل ڪريدي چه داعتذار معني ده (مخو

أَثَرِ الذَّنْبِ وَقَطْعُهُ) (د گناه اثر محوه کول او ختمول، عرب وائی: (اعْتَذَرَ الْمَنْزِلُ إِذَا دَرَسَ) اعتذر المنزل یعنی کور زور شو۔ (اعْتَذَرَتِ السَّيَّاهُ إِذَا انْقَطَعَتْ) - او د اوسو په باره کښ اعتذار په معنی د انقطاع سره استعمالیږي۔

قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ: یعنی تاسو پدې خبره کافر شوي یی: پس د دغه دعویٰ والا ایمان نه، نو ستاسو عذر کول ستاسو په خپله گناه باندې اقرار دی نو دا عذر د گناه نه هم ډیر قبیح دی۔ او دوی چونکه په ظاهره کښ دعوه د ایمان کوله نو په دوی باندې د مسلمانانو احکام جاری وولیکن کله ئې چه دا استهزاء وکړه، پدې سره د دوی پټ کفر راښکاره شو نو دوی په حکم د کافرانو کښ شو لکه چه مخکښ په حکم د مؤمنانو کښ وو۔ (المنار)

إِنْ نَعَفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِّنْكُمْ: کله چه دا آیتونه نازل شو نو په دوی کښ بعض کسانو لکه مخشی بن حمیر توبه وېستله او د الله نه ئې دا دعا وکړه چه اے الله! زه یو آیت آورم چه په هغه کښ زه مراد یم چه د هغه په وجه غوښه زیږ کیږي او زړونه رپیږي [اللَّهُمَّ اجْعَلْ مَوْتِي فِي سَبِيلِكَ وَلَا يَعْلَمُ بِمَقْتَلِي أَحَدٌ حَتَّى لَا يُقَالَ: أَنَا غَسَلْتُ، أَنَا كَفَنْتُ، أَنَا دَفَنْتُ] اے الله! زما مرگ د شهادت وگرځوه او داسې ځای کښ مې شهید کړه چه چاته پته هم ونه لگي او څوک دا ونه وائی چه ما غسل ورکړو او ما کفن ورکړو او ما دفن کړو۔ بیا په غزا د یمامه کښ شهید شو او دغه شان ورک شو۔ (ځکه چه دې په توبه کښ رشتینی وو)۔

(سیرت ابن هشام ۲/۵۲۴) وابن کثیر

طَائِفَةٌ: زجاج وائی: طائفة په لغت کښ جماعت (ډله) ته وائی۔

ابن الانبارتي وائی: عرب کله د جمع لفظ د واحد دپاره هم استعمالوی۔ (فتح البیان قرطبي وئیلی: دا هم جائز ده چه کله د طائفة نه یو تن مراد وی نو بیا به په کښ (ة) د مبالغې دپاره وی۔ او د طائفة نه کله واحد مراد وی دلیل پرې دا آیت دی ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا﴾ (الحجرات: ۹) مراد دلتا دوه نفسونه دی لکه روستو ﴿فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ﴾ نه معلومیږي۔

إِنْ نَعَفُ: [أَيُّ إِنْسَانٍ إِنْ نَعَفُ عَنْ بَعْضِكُمْ بَتَلْبِسِهِمْ بِمَا يَقْتَضِي الْعَفْوُ وَهُوَ التَّوْبَةُ وَالْإِنَابَةُ (وَمِنْهُمْ مَخْشِيُّ بْنُ حُمَيْرٍ) نَعَذَّبَ بَعْضًا آخَرَ بِاتِّصَافِهِمْ بِالْأَجْرَامِ وَرُسُوحِهِمْ فِيهِ] (المنار) یعنی که مونږ ستاسو نه بعضو ته معافی وکړو پدې وجه چه دوی د عفو د سبب پورې انبستی دی چه هغه توبه او انابت دی لکه مخشی بن حمیر شو نو نورو ته به عذاب

ورکړو ځکه چه دوی په جرم کښ اخته دی او پکښ پاڅه شویدی. نو چا چه توبه ويستلی وی هغه به معاف وی او څوک چه په خپل کفر هميشه پاته شی نو هغه ته به سزا ملاؤ شی. آه. نو د شرط او جزاء مناسبت ښکاره شو.

نو د منافقانو سره په دنیا کښ دا معامله وشوه چه رسول الله ﷺ ورته توبیځ ورکړ او خلکو کښ وشرمیدل او د آخرت د عذاب وعده ورسره وشوه.

فانده: پدې کښ دعوت دې منافقانو ته چه راشی او د خپلو دغه جرمونو نه توبه ویاسی.

الْمُنْفِقُونَ وَالْمُنْفِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِّنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ

منافقان سړی او منافقانه ښځې بعض د دوی د بعضو نه دی، حکم کوی په نارواؤ

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ

او منع کوی د نیکی نه او بند ساتی لاسونه خپل، هیر کړیدې دوی الله لره

فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنْفِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

نو هیر کړو الله دوی لره (چه د هر څیر نه نه محرومه کړل) یقیناً منافقان هم دوی نافرمان دی.

تفسیر: پدې کښ د منافقانو نور بد صفات بیانوی او دا متعلق دې د ﴿يَخْلُقُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ﴾ سره، یعنی منافقان قسمونه کوی چه دوی هم د مخلصو مسلمانانو په شان دی نو الله تعالی پدې آیت کریمه کښ فرمائی چه د دوی دا خبره غلطه ده، بلکه منافقان برابره ده که سړی وی او که ښځې، په نفاق، رذالت او خساست او نشتوالی د ایمان کښ ټول یو شان دی، او د ټولو حالات د مؤمنانو د حالاتو نه بیخي مختلف دی.

د بدی حکم کوی او د نیکی نه منع کوی، صله رحمی، جهاد او د هیڅ څیر په کار کښ خرچ نه کوی، او د الله تعالی د یاد نه په قطعی توګه سره غافل دی، پدې وجه الله هم په آخر کښ دوی هیر کړل او د خپل رحمت نه نه محروم کړل، او پدې وجه هم چه منافقان په خپل کفر او سرکشی کښ انتهاء ته رسیدلی دی.

الْمُنْفِقُونَ وَالْمُنْفِقَاتُ: صاحب د "فتح البیان" لیکي چه د منافقانو تعداد درې سوو ته او د منافقو ښځو تعداد یو سل او یا و ته رسیدو.

بَعْضُهُمْ مِّنْ بَعْضٍ: اى شُبْهَهُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا. یعنی بعض د بعضو سره مشابه دی په څه

کنس ۱۹- فی الخُرُوجِ مِنَ الدِّینِ - (یعنی ددین نہ پہ وتلو کنس - (قرطبی) [أَيُّ هُمْ عَلَى دِينٍ وَاجِدٍ] یعنی دوی پہ یو دین روان دی - (بغوی)

۲- وَفِي الْحِصَالِ الْمَذْمُومَةِ - یعنی ددین نہ پہ وتلو کنس او پہ بدو خصلتونو او خویونو کنس - در رسول الله ﷺ پہ زمانہ کنس چہ منافقانو کنس کوم عیبونہ او بد خویونہ وو ہمغہ بعینہ د اوسنی زمانہ پہ منافقانو کنس ہم موجود دی -

د شاه ولی الله الدہلوی رحمہ اللہ نہ مونہ پہ تفسیر د سورة البقرہ کنس دا قول نقل کرے وو:
[إِنْ شِئْتَ أَنْ تَرَى أُنْمُودَ جَا مِنْ الْمُنَافِقِينَ فَانْظُرْ إِلَى سُوءِ حُكَامِ زَمَانِكَ]

کہ تہ غوارے چہ تہ د منافقانو نمونہ وگورے نو ددے زمانہ ناکارہ حکامو (حکومت والو) تہ وگورہ چہ پہ دوی کنس پہ اکثر و کنس د منافقت صفات بیخی بنکارہ موجود دی -

ددے جملے نہ دا فائدہ راوخی چہ ہر کله منافقان دیو بل مشابہ دی نو مؤمنانو لہ پکار دی چہ دوی سرہ مشابہ نشی او د دوی د دوستانے نہ خان وساتی - (السعدی)

او دا ہم معلومہ شوہ چہ دوی د مؤمنانو نہ نشی کیدے - (فتح البیان)

۳- د بعضہم من بعض د محاورے مطابق معنی دا وی [أَيُّ أَمْرُهُمْ وَاجِدٌ] یعنی د دوی کار یو دے چہ تول پہ شرک او د مسلمانانو پہ استہزاء راجع دی - (تفسیر الطبرانی)

۴- أَيْ أَهْلُ النِّفَاقِ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ مُتَشَابِهُونَ فِيهِ وَصَفًا وَعَمَلًا كَأَنَّ كُلًّا مِنْهُمْ عَيْنُ الْآخِرِ (المنار) - یعنی منافقان سری او بنیخے پہ منافقت کنس پہ صفت او عمل کنس دیو

بل مشابہ دی گویا کہ ہر یو د دوی نہ دبل سرہ عین یو شے دی - یعنی منافقت د دوی صفت ہم دے او کارے ہم د منافقت دے -

يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ: دا تفصیل دے د مخکنس اجمال کوم چہ پہ (بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ) کنس ذکر شو -

الْمُنْكَرُ: د منکر نہ ہر عقلاً او شرعاً قبیح کار مراد دے -

د منکر مصداق: ہر ناروا کار د شرک نہ واخلہ تر وروکے گناہ پورے - لکہ تکذیب، شرک، بدعت، بخل، بد اخلاقی ورنہائی -

الْمَعْرُوفُ: دا ہر ہغہ کار تہ وائی چہ حَسَن (نبہ) وی عقلاً یا شرعاً - دا د ایمان نہ واخلہ تر مستحب عمل پورے - لکہ ایمان، طاعت، مونخ، نیک عملونہ -

ددے نہ معلومہ شوہ چہ ہر ہغہ خوک چہ د خیر نہ منع کول کوی لکہ د قرآن درسونہ، د اہل حقو د مجلسونو نہ نو دا بہ منافق وی -

وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ: ۱- اِي عَنِ الْإِنْفَاقِ - (د انفاق نه ئے لاسونه بند كړيدى)، نو منافق په دين باندې هېڅكله خرچ نكوي.

۲- عَنْ كُلِّ مَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ - يعنى د هر هغه شى نه چه په دوى باندې واجب دى. لكه زكاة وركول، صله رحمى، جهاد كول. يعنى بى خيره انسان دى، چه هېچاته ئے خيره نه رسېږي، نه خدمت كوي، نه مال لگوي، نه چا سره احسان كوي.

فائدة: د نفاق فعلى منكراتو كېن ئے قبض الايدي ذكر كړل ځكه چه دا ډير ضرر او شر والا صفت دى او ډير لوى او قوى دليل دى په منافقت باندې لكه څنگه چه انفاق فى سبيل الله قوى دليل دى په ايمان باندې. (المنان)

نَسُوا اللَّهَ: ۱- يعنى الله ئے قصداً هير كړيدى، دلته نسيان په معنى د ترك سره دى. ۲- نَسُوا طَاعَةَ اللَّهِ - د الله طاعت ئے هير كړيدى، هېڅ بندگي ئے په اخلاص نه كوي. نو الله تعالى د خپل توفيق او هدايت نه په دنيا كېن پريخودل او د رحمت نه په آخرت كېن يا په عذاب كېن ئے پريخودل. (بغوتى)

۳- يَا تَرْكُوا ذِكْرَ اللَّهِ وَعِبَادَتَهُ فَتَرَكَ اللَّهُ ذِكْرَهُمْ فِيمَنْ ذَكَرَهُم بِالرَّحْمَةِ وَالْإِحْسَانِ.

(فتح البيان)

يعنى دوى د الله تعالى ذكر او عبادت پريخودونو الله تعالى هم دوى ذكر پريخودو په هغه خلكو كېن چه په رحمت او احسان سره ئے ذكر كړيدى.

۴- ضحاک وائى: [تَرْكُوا أَمَرَ اللَّهِ فَتَرَكَ اللَّهُ مِنْ رَحْمَتِهِ أَنْ يُعْطِيَهُمْ إِيْمَانًا وَعَمَلًا صَالِحًا]

دوى د الله تعالى حكمونه پريخودل نو الله تعالى دوى د خپل رحمت نه پريخودل چه دوى ته ايمان او عمل صالح ورنصيب كړى. (الدر المنثور)

فَنَسِيَهُمْ: اِي عَنِ الرَّحْمَةِ/ وَعَنْ تَرْكِ النَّفْسِ - يعنى الله د خپل رحمت نه هير كړل او د نفس د ترك نه، هېڅكله به د خپل نفس ترك نه وكړي بلكه همدغه شان گندونو كېن به پروت وي. لكه سورة الحشر كېن دى ﴿فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ﴾.

يعنى دوى نه ئے نفسونه هير كړل. يعنى د الله تعالى د ذكر د فوائدو نه او هغه ته په انفاق او جهاد سره د ځان نژدې كولو د فضيلت نه الله تعالى هير كړيدى.

يعنى دوى په كفر كېن دومره پاخه شويدي چه دوى په زړونو كېن هم دا خبره نه تيرېږي چه په دوى باندې د خپل رب حق د طاعت او شكر شته نو دوى هغه په خپل هېڅ عملونو سره نه رايادوي. بلكه په هغه كېن د خپلو خوا هشاتو پسې روان وي لكه رياء او د شيطان

وسوسہ۔

اود الله تعالى د هيرولو نه مراد دا دے چہ دوی باندے بہ ہیخ باک نہ کوی لکہ هیر شوے
شے، چہ د هغه ہیخ لحاظ اوباک نہ کیڑی۔ (المنار)

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنْفِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَنَارَ جَهَنَّمَ

وعده کریدہ الله د منافقانو سرو او منافقانو بنخو سرہ او کافرانو سرہ د اور د جہنم

خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ ج

همیشه بہ وی پہ هغه کنیں، دا اور کافی دے دوی لہ (پہ سزا کنیں)

وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٦٨﴾

او لعنت کریدے پہ دوی باندے الله تعالى او دوی لہ عذاب دے همیشه۔

تفسیر: وَعَدَ: پہ خیر او شر دواو کنیں استعمالیڑی او وعید صرف پہ شر پورے خاص
دے۔

وَالْمُنْفِقَاتِ: دلته ئے منافقے بنخے ذکر کرے، اشارہ ده چہ پہ بنخو کنیں ہم د سرو پہ شان
منافقت راتلے شی۔ او د کافرو ذکر ئے د منافقانو نہ روستو کرو پدے کنیں اشارہ ده چہ
منافقانو اگر کہ اسلام رابنکارہ کریدے او د اسلام اعمال کوی لیکن دوی د بنکارہ کافرانو
نہ ہم دیر بد تر او شر والا دی۔

هِيَ حَسْبُهُمْ: اَي فِي الْاِيْلَام۔ یعنی پہ درد رسولو کنیں دوی ته دا عذاب کافی دے یعنی
کہ الله تعالى نور عذاب ورنکری ہم دغه عذاب ئے بس دے، او ددے سرہ دا منع نہ ده چہ
نور عذاب بہ نہ ورکوی۔

یا مطلب دا دے چہ دا دوی د کفر سرہ برابرہ سزادہ خکہ چہ دوی کفر ہم همیشه او
لوی وو او عذاب بہ ہم لوی او همیشه وی۔

وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ: یعنی ددے سرہ ئے د خپلے دروازے نہ ہم شرلی او د خپل رحمت نہ ئے
ورانده کریدی۔

عَذَابٌ مُّقِيمٌ: ۱- یعنی بل قسم عذاب بہ وی چہ د اور نہ مایوی بہ وی چہ هغه بہ
همیشه وی لکہ زمهریر۔ یا دا چہ قیامت کنیں بہ ورته الله تعالى خپل مخ نہ بنائی،
ملاقات بہ ورسره نہ کوی او عزت بہ نہ ورکوی، دارنگہ د جنتیانو نعمتونو ته بہ ئے

ورښکاره کوي او د هغه په وجه به ورله په زړونو کېن غمونه زیاتوي. (المنا)
 ۲- یا په دنیا کېن عذاب مراد دې چې د منافقت مشقتونه به برداشت کوي ځکه چې دوی
 همیشه پدې یره کېن وی چې چرته مسلمانان د دوی په منافقت خبر نشي. (فتح البیان
 والمنا) او منافقت د الله تعالی دشمنی ده او الله تعالی خپل دشمن په راحت کېن نه پریدی
 بلکه همیشه به ئې شرموي او فضائح (شرمونه او عیبونه) به ورله بیانوي.

فائده: د دوی په سزا کېن ئې د مخکنو کفارو نه زیادت وکړو ځکه چې دلته هغه خلک
 مراد دې چې په کفر او منافقت کېن پاڅه شوي وی او مخکنی کافران شخصي کافران وو، د
 الله او د رسول نافرمانه وو، نو د هغوی ضرر هم شخصي وو او د منافقانو او کفارو
 جماعتونه ډیر ضرر والا دی نو سزائې هم زیاته شوه. (المنا)

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ

تاسو یې په شان د هغه کسانو چې مخکېن وو ستاسو نه، وو هغوی ډیر سخت

مِنْكُمْ قُوَّةً وَآكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا، فَاسْتَمْتَعُوا

ستاسو نه په طاقت کېن او زیات وو په مالونو او اولادو کېن، نو فائده واخسته هغوی

بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَائِقِكُمْ كَمَا

په خپله برخه سره (د دین نه) نو تاسو هم فائده واخسته په برخه ستاسو په شان د هغه

اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَائِقِهِمْ

چې فائده اخسته وه هغه کسانو چې مخکېن وو ستاسو نه په برخه خپله

وَخَضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا،

او مشغوله شوي تاسو په شان د هغه کسانو چې مشغوله شوي وو. (یا: بکواس وکړو

أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا

تاسو په شان د هغه چې بکواس کړي وو هغوی) دا کسان برباد دي عملونه د دوی په دنیا

وَالْآخِرَةِ، وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَسِرُونَ ﴿٦٩﴾

او آخرت کېن او دا کسان هم دوی تاوان والا دي.

تفسير: مناسبت: مخکښ د جنس منافقانو صفات او حال بيان شو چه په هره زمانه کښ وی نو اوس خطاب کوی هغه منافقانو ته چه د هغوی په باره کښ مخکښی او روستنی آیتونه نازل شوی وو. (العنار)

یعنی ستاسو حال د هغه قومونو په شان دی چه ستاسو نه مخکښ تیر شوی دی، په هغوی هم الله تعالی ستاسو په شان انعام کړی، هغوی د جسماني قوت، مال او دولت او اولادو په اعتبار سره ستاسو نه زیات ښه حالت کښ وو، او هغوی ددی دنیاوی نعمتونو نه ښه فائده واخسته، ښه مزه نه اؤکړو او په کبر او غرور کښ مبتلا شو او ستاسو په شان د الله تعالی د دین او د هغه د رسول خلاف سازشونه نه شروع کړل، او د هغه پورې نه توی کول نو الله تعالی راوښول، په دنیا کښ ذلیل او رسوا شو او آخرت خو د دوی بریاد دی. نو اے منافقانو! تاسو هم ښه مزه واخلي او د آخرت نه غافل در رسول الله ﷺ او د مسلمانانو په ضررونو پسې شی، پدې وجه ستاسو به هم انجام د هغه خلقو په شان وی.

کَالَّذِينَ : ۱- اَيُّ فَعَلْتُمْ كَيْفَعَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِالْعُدُولِ عَنْ اَمْرِ اللّٰهِ فَلَعْنَتُمْ كَمَا لَعِنُوا] (بغوی) یعنی تاسو داسې کار وکړو لکه څنگه چه ستاسو نه مخکښو خلکو کړی وو چه هغه د الله تعالی د حکمونو نه اوږدل دی نو په تاسو به هم د هغوی په شان لعنت وشي. ۲- یا [اَنْتُمْ مِثْلَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ] تاسو د پخوانو په شان یی په کفر کښ.

۳- زجاج وائی: داد مخکښ (وَعَدَ اللّٰهُ) سره متعلق دی اَيُّ وَعَدَ اللّٰهُ الْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ وَعَدَا كَمَا وَعَدَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ] الله تعالی د کافرانو سره د اؤر د جهنم وعده کړیده لکه څنگه نه چه د دوی نه د مخکښو سره د جهنم وعده کړی وه. (القرطبی، وفتح البیان)

اَشَدُّ مِنْكُمْ قُوَّةً: اَيُّ بَطْشًا فِي الْاَبْدَانِ وَمَنْعَةً مِنْ هَوْلَاءِ الْكُفَّارِ وَالْمُنَافِقِينَ الْمُعَاصِرِينَ لِلنَّبِيِّ ﷺ] یعنی هغوی ستاسو نه د بدن په طاقت او د نفس په حفاظت کښ سخت وو ددی کافرانو او منافقانو نه چه در رسول الله ﷺ په زمانه کښ دی. او هغوی د خپل ځان نه د الله تعالی عذاب پورته نکړی شو نو دوی به نه څه پورته کړی شی. (قرطبی وفتح البیان)

او دا متعلق دی د (لَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ) سره یعنی که دوی ووائی چه مونږ سره طاقت دی پدې به د عذاب نه خلاص شو نو جواب وشو چه ستاسو نه پخوانو سره ډیر طاقتونه وو قوه الابدان او قوه المال والاولاد ورسره وولیکن د عذابونو نه بچ نشو.

فَاسْتَمْتَعُوا: پدې کښ د هغوی دوه مرضونه بیانوی چه پدې سره ورته سزا ملائ شوه، او دغه مرضونه تاسو کښ هم دی نو تاسو هم د سزا انتظار وکړی.

بِخَلَالِهِمْ: ددے دوه مصداقه دی (۱) نَصِيْبُهُمْ مِنْ لَدُنَّ الدُّنْيَا - یعنی ددوی برخه د دنیا د خوندونه چه دوی د دنیا د خیزونو نه خوندونه او مزے واخستلے، خوراکونه خکاگونه، نکاحونه ئے استعمال کړل. نو دوی د دنیا فائده خو واخستے لیکن آخرت ته ئے هیچ پرېنخودل نو دغه کار تاسو هم وکړو.

(۲) ابن کثیر د ابو هريره ؓ نه نقل کوی چه هغه فرمائی: خلاق په معنی د دین سره دے، یعنی پخوانو کښن هم منافقان موجود وو چه هغوی هم د دین نه فائده اخستے وه چه په دین باندے ئے دخپلے ونه حفاظت کړې وو، او د دین په وجه به دوی ته خیرات زکاة ورکړې کیدو، لکه د ډیرو انسانانو دپاره دین د تجارت ذریعه ده، په دین باندے مزے کوی. سلفو به پدے وجه ډیر احتیاط کولو او په دین باندے به ئے مزے د دنیا نه اخستلے، لکه د مسعر بن کدآم په باره کښن راغلی دی چه ده یو شے اخستلو نو چا بائع (خرخونکی) ته وویل چه دا پیرئ؟ هغه وویل: نه، ورته ئے وویل: دا خو مسعر (بزرگ) دے نو مسعر پدے آوریدو سره روان شو او دا ئے وویل: [اِنَّمَا نَشْتَرِيْ بِاَمْوَالِنَا وَلَا نَشْتَرِيْ بِدِيْنِنَا] مونږ خو خیزونه په خپلو مالونو سره اخلو نه په خپل دین سره.

لکه دلته منافقانو د دین نه فائده واخستلے چه ونه ئے محفوظ شوه او د غنیمت مالونه به ورته ورکړې کیدل او نکاحونه به ورسره کیدل او په مینځ کښن کافران وو. نو دے منافقانو دواړه کارونه وکړل د دنیا نه ئے هم خوندونه واخستل او د دین نه ئے هم د دنیا فائده واخستے. دا یو مرض شو.

وَخُضْتُمْ: دا دویم مرض دے. اَيُّ فِى الْبَاطِلِ وَالطُّغْيَانِ فِى الدِّينِ - یعنی تاسو په باطل کښن ننوتی او په دین باندے مو طعنونه ولگول لکه د پخوانو خلکو په شان نو د هغوی عمل بریاد نو ستاسو هم بریاد دے.

كَالَّذِي خَاضُوا: ۱- دلته (الذی) مفرد په معنی د جمع دے اَيُّ كَالَّذِيْنَ خَاضُوا - یعنی لکه پخوانی خلك چه په باطل کښن ننوتی وو او په دین کښن ئے بکواس کړې وو.

۲- یا الذی نه مراد خوض دے (اَيُّ خُضْتُمْ خَوْضًا كَالَّذِيْ خَاضُوا) - تاسو بکواس وکړو په شان د هغه بکواس چه هغوی کړې وو. (فتح البیان) اَيُّ خُضْتُمْ كَخَوْضِهِمْ.

خَاضَ الْمَاءَ، أَخُوْضُهُ خَوْضًا وَخِيَاْضًا - په معنی د داخلیدو او تیریدو سره دے. مخاضه هغه خای ته وائی چه خلك په کښن پیاده او سواره تیرېږي.

[اَيُّ خُضْتُمْ فِىْ اَسْبَابِ الدُّنْيَا وَاللَّهْوِ وَاللَّعِبِ، وَقِيلَ فِىْ اَمْرِ مُحَمَّدٍ بِالتَّكْذِيبِ وَدَخَلْتُمْ فِىْ]

ذَلِكَ] (فتح والقرطبي ۸/۲۰۱) یعنی تاسو دنیا په سامانونو او لہو او لعب کښ داسه ننوتی او مشغول شوی لکه د پخوانو په شان۔ یا در رسول الله ﷺ په باره کښ مو د پخوانو په شان تکذیب شروع کړو او پدې کښ مشغول شوی۔

حَبَطْتُ: یعنی د مخکنو خلکو عمل برباد شو او په آخرت کښ تاوانیان شو [فَأَنْتُمْ كَذَلِكَ] نو تاسو هم دغه شان شوی۔ ځکه چې د الله تعالیٰ قانون یو شان وی، داسه نه ده چې هغوی دې خوض او استمتاع کوی او عملونه دې نه بربادېږي، او ستاسو دې پدې کارونو سره عمل نه بربادېږي دا خوبیا فرق بین الْمُتَمَائِلِينَ رَاخِي او الله تعالیٰ دا نه کوی۔

فائدة ۱۵: انسان کښ دوه مرضونه هغه لره هلاکوی۔

(۱) مَرَضُ الشَّهَوَاتِ۔ د شهواتو بیماری، دا په اِسْتِمْتَاع کښ ذکر دے۔

(۲) دَوِيمُ مَرَضِ الشُّبُهَاتِ (دا د عقیدې خرابوالی دے) دا په (خُضْتُكُمْ كَالَّذِي خَاضُوا) کښ ذکر دے، او اولنې مرض د عُصَاتُو (نافرمانو) دے۔ او دویم مرض د مبتدعینو دے۔ د دوی طریقه دا ده چې دین کښ نوې خبرې او بکواس رانېبای او د صحیح دین پورې توبه او مسخرې کوی۔

فائدة ۲۵: پدې آیت کښ سلفو (سفيان الثوري) دا هم وئیلی دی:

[تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنْ فِتْنَةِ الْعَابِدِ الْجَاهِلِ وَفِتْنَةِ الْعَالِمِ الْفَاجِرِ فَإِنَّ فِتْنَتَهُمَا فِتْنَةٌ لِكُلِّ مَفْتُونٍ]

(د جاهل عابد او د بدکاره عالم د فتنې نه په الله پورې پناه وغواړی ځکه چې هر سره چې په فتنه کښ پریوځی نو د دوی دواړو په وجه سره۔ او عامر الشعبي وائی: اِحْلَرُوا فِتْنَةَ الْعَالِمِ الْفَاجِرِ الْخ۔ (ویرېږی د فتنې د بدکاره عالم او ناپوه عابد نه)۔

(اخلاق العلماء) للأجری ص (۷۵) والزهد لابن المبارك رقم (۷۵) المدخل الى السنن الكبرى

للبيهقي رقم: (۱۳۸)

نو دلته خوض والا هم فاجر عالم دے چې په دین کښ د ځان نه خبرې کوی او د ځان نه غیر لازم شے لازمول او پیری او مریدی او وسیله نیول، او د موضوع او منکرت روایاتو ایجاد کول د دوی کار دے۔

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٍ

آیا نه دے راغلی دوی ته خبر د هغه کسانو چې مخکښ وو د دوی نه قوم د نوح او عاديان

وَأَمْوَدٌ ۖ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ ۚ

او ثموديان او قوم د ابراهيم (عليه السلام) او اوسيدونكي د مدين او هغه كلي چه البته كړې

أَتَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ ۚ فَمَا كَانَ اللَّهُ

شويدي، راغلي وو دوي ته رسولان د دوي په ښكاره دليلونو سره نو نه وو الله تعالى

لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

چه ظلم نه كړې وې په دوي باندې، ليكن وو دوي چه د خپلو ځانونو سره نه ظلم كولو.

تفسير: سوال پيدا شو چه دا كوم پخواني قومونه دي چه سره د طاقتونو نه الله تعالى هلاك كړل ددې مثال به څه وي؟ نو الله تعالى ددې مثال بيانوي.

په بل تعبير: په تير شوي آيت كښ اجمالاً وويل شو چه د منافقانو حال د تير شوي قومونو په شان دې كوم چه مخكښ هلاك شويدي. دلته د هغه قومونو نه د شپږو قومونو حالات بيانېږي، او منافقانو ته وويل كېږي چه آيا دوي د هغه قومونو په باره كښ نه دي اورېدلي چه كله هغوي د الله تعالى نه سركشي وكړه نو د هغوي انجام څه شو، د نوح (عليه السلام) قوم د طوفان په ذريعه هلاك كړې شو، عاديان قوم په تيزه هوا سره او د ثموديانو قوم په زلزله او چغې سره، او د ابراهيم (عليه السلام) د قوم بادشاه نمرود د ماشي په ذريعه چه د هغه په پوزه كښ دماغو ته رسيدلې وو، او د هغه د هلاكت سبب جوړ شو، او باقي قوم نه هم په ماشو سره هلاك شو.

قوم د مدين يعني قوم د شعيب (عليه السلام) نه په زلزله او د اور په باران سره، او د لوط (عليه السلام) د قوم كلي البته كړې شو او بيا په هغوي د كانډو باران وكړې شو. ددې قومونو سره چه څه وشو دا د الله تعالى د طرف نه په دوي ظلم نه وو بلكه د دوي د كفر او د انبياؤ عليهم السلام د تكذيب او د الله تعالى د ناشكړي په وجه سره وشو.

وَأَمْوَدٌ ۖ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ ۚ ددې نه مراد يا د لوط (عليه السلام) د قوم كلي دي چه دا حقيقه الله تعالى پورته كړل او بيرته نه زمكه ته سرخكته راويستل. يا ددې نه مراد د مكذبينو قومونو مطلق كلي دي نو دا اكر كه نه دي البته كړې شي ليكن د دوي حالت د خير نه شر طرفته البته كړې شونو دوي مشابه شو د خسف سره. او د مؤتفكات نه مراد اصحاب المؤتفكات دي يعني خاوندان او وسيدونكي د هغه كلو چه البته كړې شويدي.

اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ : دا استیناف دے، جواب د سوال دے چہ دوی تہ بہ خوک یرہ ورکونکی نہ ووراغلی؟ نو الله تعالیٰ فرمائی: دوی تہ ددوی د قومونو رسولان راغلی وواو دوی نے بنہ پوہہ کری وو۔ خو دوی بہ پہ دنیا کنبں مزے کولے او د دین او د مؤمنانو پورے بہ نے توقے کولے نو الله تعالیٰ خنکہ هلاک کرل نو اے منافقانو! تاسو بہ ہم الله تعالیٰ د دغہ کافرانو پہ شان هلاک کری۔

بیادلتہ وقف دے [فَكَذَّبُوا فَقَدْ بُوَا] هغوی تکذیب وکرو نو الله تعالیٰ ورتہ عذاب ورکرو۔ نو سوال پیدا شو چہ دا عذاب ورکول بہ ظلم وی نو الله تعالیٰ جواب کوی: **فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ**: یعنی دا عذاب پہ دوی باندے ظلم نہ دے خکہ چہ دوی تہ الله تعالیٰ ونبلی وو چہ د کفر سرہ عذاب ترلے شویدے، دوی کفر راواخستو نو عذاب پرے راغلو نو دا د الله تعالیٰ د طرفہ ظلم نشو بلکہ عدل دے۔

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

او مؤمنان سری او مؤمنے بنخے بعض ددوی دوستان د بعضو دی، حکم کوی پہ نیکی:

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ

او منع کوی د بدی نہ او پابندی کوی د مانخہ او ورکوی زکاة او تابعداری کوی د الله

وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ

او درسول د هغه، دا کسان زردے چہ رحم بہ اوکری پہ دوی باندے الله

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

یقیناً الله زورور حکمتونو والا دے۔

تفسیر: د منافقانو سرو او د منافقانو (بنخو) د بدو صفاتو د بیانولو نہ روستو اوس دلتہ د مؤمنانو او د مؤمناتو بنائستہ صفات بیانیری چہ دوی د یو بل سرہ دزیرہ نہ محبت کوی خکہ چہ پہ الله تعالیٰ او د هغه پہ رسول باندے د ایمان راوړو تقاضا همدا ده، نو د محبت نہ مراد دا دے چہ ددوی زړونه پہ محبت او میلان او شفقت کنبں او د کلمے پہ یو والی کنبں او د یو بل سرہ پہ تعاون او مدد کولو کنبں یو شان دی خکہ چہ دوی ټول پہ الله تعالیٰ باندے پہ ایمان راوړو کنبں او د دین پہ منلو کنبں یو خای دی۔

او دے تہ د الله تعالیٰ دپارہ محبت وائی چہ یو مؤمن چہ د بل پہ بارہ کنب خبر شی چہ د دین کار کوی او نیک اعمالو کنب مصروف دے، نو د هغه سره ئے د الله تعالیٰ دپارہ مینہ پیدا شی، او دعا هم ورته کوی اگر که د دنیا په آخر سر کنب وی او ملاقات ئے هم ورسره نه وی شوے، او دغه شان که د یوے بنخه په باره کنب د دغه شان بنه حال نه خبر شی۔ او دا غلط محبت نه دے۔ او ددے نه معلومه شوه چہ مؤمن به دے تہ وائی چہ د بل مؤمن سره به ئے محبت وی که مینہ پکنب نه وی نو دا هسه لرگه دے۔

يَا مُرُونَ: اوس د دوی بنائسته صفتونه بیانوی دے دپارہ چہ د منافقانو نه پوره جدائی راشی۔ یعنی خلقو ته د نیکی حکم کوی په هغه کنب د تولو نه اول د الله تعالیٰ توحید او صرف د هغه عبادت ته دعوت ورکول دی۔ او د بدی نه منع کوی او د الله په ذکر کنب مشغول پاته کیدو دپارہ د مونخونو حفاظت کوی، او د منافقانو په شان خپل لاسونه نه راتاووی بلکه که الله تعالیٰ مال ورکړی وی نو د هغه زکاة ورکوی او د هغه نه خیر خیرات او صدقات کوی او د سرکشی لاره نه اختیاروی بلکه د الله تعالیٰ او د هغه د رسول اطاعت کوی۔

وَيُطِيعُونَ اللَّهَ: د تعمیم بعد التخصیص دے، یعنی په تولو کارونو کنب د الله تعالیٰ او د رسول تابعداری کوی، او د دوی په خلاف منافقانو کنب کامل فسق او د طاعت نه وتل دی۔

أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ: او ددے خوبیانو په وجه سره په دنیا کنب په دوی د الله تعالیٰ رحمت نازلېږی۔ سین کنب معنی د قرب او نزدی والی ده، یا سین د تاکید دپارہ دے۔ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ: دا علت د (سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ) دے۔ او پدے کنب ترغیب او ترهیب دے۔ یعنی الله تعالیٰ غالبه دے په وعده او وعید پوره کولو۔ او حکیم دے چہ هره خبره او کار کنب ئے حكمة دے، هر شے په خپل مناسب ځای کنب اړدی۔ (فتح)

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا

وعده کړیده الله د مؤمنو سرو او مؤمنو بنخو سره د جنتونو چہ بهیږی به لاندے د هغه

الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسْكِنٌ طَيِّبَةٌ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ

نه نهرونه همیشه به وی په هغه کنب او د کورونو مزیدارو په جنتو د همیشوالی کنب

وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

اور رضامندی د الله ډیر لوئی نعمت دے، دا کامیابی لویه ده۔

تفسیر: اوس تفصیل د هغه خیزونو ذکر کوی چه هغه د الله تعالیٰ د رحمت نه پیدا کیږی۔

وَمَسْكِنٌ طَيِّبٌ: د جنت تذکره د قرآن په هر مقام کښ کیږی لیکن د (وَمَسْكِنٌ طَيِّبٌ) تذکره ورسره صرف دلته او سورة الصف (١٢) آیت کښ شویده، ددے راز دا معلومیږی چه دا دواړه جهادی سورتونه دی، او په جهاد کښ بنده خپل کور پریډی او بهر سفر په کوی په میاشتو میاشتو، او مزیدار کور ترے پاته وی نو الله تعالیٰ ورته جزاء مِّنْ جَنَسِ الْقَمَلِ ورکوی چه الله تعالیٰ به ددے په بدله کښ پاک کورونه درکړی چه ستا د کور نه به په ډیرو چنډونو غوره وی۔

جَنَّتِ عَدْنُ: جنة عدن د یو خاص جنت نوم هم دے۔ خینی وائی: دا اعلیٰ جنت دے، (عطاء الخراسانی) او خینی وائی چه دا درمیانه درجه دے، (ابن مسعود) او خینی وائی چه دا د سرو زرو بنگلے دی چه صرف نبی او صدیق او شهید به ورته داخلیږی۔ (الحسن) (فتح البیان والقرطبی)

او جنات عدن د عامو جنتونو صفت دے او دا اضافت د موصوف دے صفت ته او د عدن معنی ده همیشوالی، لکه عرب وائی: عَدْنٌ بِالْمَكَانِ أَيْ أَقَامَ بِهِ۔ په یو ځای کښ ووسیدو۔ یعنی جنتونه د همیشوالی۔ بیا دلته عدن صفت د جنت دے او خلود صفت د جنتیانو دے او دا ورسره ځکه وائی چه کور به هم همیشه وی، او دوی به هم پکښ همیشه وی، په دنیا کښ کله انسان د یو بنائسته کور نه مړشی او کله د انسان کور راپریوخی۔ پدے آیت کښ په څلورو طریقو سره د جنت صفت بیان شویده۔

وَرِضْوَانٌ: تنوین د تقلیل دپاره دے۔ یعنی معمولی شان رضا د طرفه د الله تعالیٰ نه د هر هغه خیز نه ډیره لویه ده چه دوی ته ئی الله تعالیٰ ورکوی۔ ځکه چه پدے سره ټول نعمتونه او خیزونه او شرافتونه او سرداریانی حاصلیږی۔

او دائے د مخکښ نه جدا راوړو پدے کښ اشاره ده چه دغه مخکنی ټولے وعدے د الله تعالیٰ په رضا کولو سره حاصلیږی۔ او دا دلیل دے چه هیڅ یو نعمت اگر که ډیر لوی وی د الله سبحانه درضا سره برابر نه دے۔ اے الله! مونږ د خپلے رضا نه مة محرومه وه او مونږ نه

هميشه دپاره راضى شه آمين يا رب العالمين۔

امام مالک او بخاری او مسلم د ابو سعيد خدری ؓ نه روايت کړيدې چه الله تعالى به جنتيانو نه تپوس وکړي چه آيا تاسو خوشحاله يئ؟ نو دوی به وائی چه اے زموږ به! موږ به ولې نه يو خوشحاله تا خو موږ ته هغه څه را کړيدی چه د خپل مخلوق نه هيچا ته دې نه دی ورکړی۔ نو الله تعالى به ووائی چه آيا زه تاسو ته ددې نه هم ډير غوره شې نه درکوم؟ نو دوی به تپوس وکړي، يا الله! ددې نه ډير غوره څه شې کيدې شي؟ نو الله به وائی [اَجَلٌ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أُسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا] چه زه به نن ستاسو نه خوشحاله يم، دې نه پس به هيڅکله هم ستاسو ته نه ناراضه کيږم۔

(بخاری فی الرقاق باب ۵۱، والتوحيد باب ۳۸ و مسلم فی الجنة حديث : ۹)

ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ۔ دا لفظ کله بغير د (هُوَ) نه او کله سره د (هُوَ) نه ذکر کيږي، نو کوم ځای کښن چه د الله تعالى تعلق ورسره ذکر وي نو هلته به (هُوَ) کلمه زياتيږي۔ او چه د الله تعالى ورسره ملگري نه وي نو بيا بغير د (هُوَ) نه راځي۔

اسم او خبر دواړه ئې معرفه راوړل، اشاره ده حصر ته چه ددې کاميابي نه اخوابل شې د کاميابي نشته، پوره کاميابي همدا ده چه د بنده نه الله تعالى راضی شو۔

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ

اے نبی! جهاد کوي د کافرانو او منافقانو سره او سختی کوه په دوی باندې،

وَمَا لَهُمْ جَهَنَّمَ وَاوْبَسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

او ځای د اوسيدو د دوی جهنم دې او بد دې ځانې د ورتللو (دا جهنم)۔

تفسير: پدې حصه کښن د منافقانو سره جهاد ذکر کيدو نو پدې وجه د منافقانو بد صفات ذکر کوي۔

الله تعالى خپل نبی ﷺ ته حکم کړيدې چه، کافرانو او منافقانو په خلاف جهاد وکړي او د نبی ﷺ نه روستو ترقيامته پورې دا حکم مسلمانانو دپاره هم دې۔

او کافرانو سره جهاد دا دې چه د هغوی سره جنگ وکړې شي تر دې پورې چه اسلام راوړي، يا که يهود او نص۔ اړی دی او اسلام نه راوړي نو په ذلت او رسوائی سره جزیه ورکړي، لکه چه ددې سورت په آيت (۲۹) کښن تير شويدي۔ او په زړونو کښن د هغوی بد

گنہگار او پہ ژبه باندې په هغوی رد کول جهاد دے۔

د منافقانو سره د جهاد صورتونه

او د منافقانو سره جهاد دا دے چه (۱) د دلائلو او براہینو په ذریعه د دوی په خلاف په ژبه او بیان سره حجت قائم کړې شي تردې پورې چه توبه ويستلو سره په اسلام کښ داخل شي۔ (۲) بِإِذْهَابِ الرَّفْقِ عَنْهُمْ۔ د هغوی سره نرمی نه کول۔ (لکه روستو وَاغْلَظْ عَلَيْهِمْ پرې دلیل دے)۔ (۳) بِإِكْفِهِارِ الْوَجْهِ۔ مخ او تندي ورته تریوه ول۔

(۴) إِقَامَةُ الْحُدُودِ عَلَيْهِمْ۔ (حسن و اختاره قتاده۔ فتح البیان) په هغوی باندې حدود قائم ول۔

(۵) وَبِالْإِنْتِهَارِ تَارَةً (قول ابن مسعود ربه) کله نا کله هغوی لره رتل۔ (فتح البیان)

وَاغْلَظْ عَلَيْهِمْ : یعنی د دواړو ډلو سره سختی وکړې په رتلو او غصه او جهاد سره۔

په دین کښ سختی هم شته او دا د اپریشن درجه ده، او دا اپریشن هر شخص نشي کولې بلکه د دین ماهرین او سپیشلسټ خلک ئې کوي، ډیر کرته یو تن به تاته منافق ښکاری او په مینځ کښ به هغه منافق نه وي، نو تابه بی خایه سختی کړی وی، بلکه سختی به په خپله موقعه او خپل ځای کښ کولې شي او کله چه سختی په خپله موقعه کښ وکړې شي نو په هغه سره د منافق او دارنگه د نورو خلکو ډیره اصلاح کیږي۔

وَمَا وَهُمْ جَهَنَّمَ : یعنی ځای د وسیدو د دوی جهنم دے۔ ابوالبقاء وئیلی دی چه پدې مقام کښ فاء راوړل ډیر مناسب وو نو واو څرنگ راوړل شو؟ نو ددې ئې بیا درې جوابونه ذکر کړيدي (۱) یو دا چه دا واو حالیه دے او دا د دوی د کفر حالت بیانېږي۔ یعنی دغه کارونه د دوی سره وکړې په داسه حال کښ چه دوی د جهنم مستحق دي۔

(۲) يَا دَلْتَهُ وَأَعْلَمَ لَفْظ پټ دے۔ یعنی پوهه شه چه د دوی عاقبت او ځای د وسیدو جهنم دے۔ (۳) دریم دا چه دا کلام په معنی باندې حمل دے او معنی دا ده چه دوی له دوه عذابونه راجمع دي د دنیا عذاب په جهاد او سختی سره، او د آخرت عذاب په جهنم سره ځکه چه د دوی د وسیدو ځای به جهنم وي۔

(۴) ابوالسعود وائی : دا جمله مستأنفه ده او پدې کښ د دوی د کار عاقبت ذکر دے او مخکښ د دوی دنیاوی حال ذکر وو۔ یعنی په دنیا کښ خوبه دوی سره د کفر او منافقت په وجه سختی وکړې شي او په آخرت کښ به جهنم ته داخل شي۔ (فتح البیان)

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا ۚ وَلَقَدْ قَالُوا

قسمونه کوی دوی پہ اللہ چہ نہ دہ وئیلے دوی (ستا پہ بارہ کنبں) او یقیناً وئیلے دہ دوی

كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا

کلمہ د کفر او کفرئے کریدے روستو د اسلام خپل نہ او قصدئے کریدے د هغه خہ

لَمْ يَنَالُوا ۚ وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنَاهُمُ اللّٰهُ

چہ حاصل ئے نہ کرو او عیب نہ لکوی دوی مگر دا چہ مالدارہ کرل دوی لرہ اللہ تعالیٰ

وَرَسُوْلُهُ مِنْ فَضْلِهِ ۚ فَاِنْ يَتُوبُوْا يَكُ خَيْرًا لَّهٖمْ ۚ

اور رسول د هغه د فضل خپل نہ نو کہ توبہ اوباسی دوی وی به غوره دوی له

وَ اِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمْ اللّٰهُ عَذَابًا اَلِيْمًا ۙ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ

او کہ مخ اړوی نو عذاب به ورکړی دوی ته اللہ تعالیٰ عذاب دردناک په دنیا او آخرت کنبں

وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٌ ﴿٧٤﴾

او نه به وی دوی له په زمکه کنبں خوک دوست او نه مددگار۔

تفسير: سوال پیدا شو چہ دوی سره چہ منافقانو سره سختی او جهاد ولے پکار دی؟
جواب کیږي چہ دوی کنبں دا دا جرمونه دی په الله تعالیٰ باندې په دروغه قسمونه خوري
او نور عیبونه پکنبں راجمع دی نو دوی د جهاد او سختی لائق دی۔

شان نزول

د تفسیر علماو ددے آیت د شان نزول بیانولو دپاره چہ کوم واقعات بیان کریدی، د هغه نه
اندازه کیږي چہ د تبوک د غزا د تیاری په دوران کنبں، او ددے غزا په سفر کنبں او په تبوک
مقام کنبں د قیام په دوران کنبں او د واپسی نه روستو د منافقانو د ژبو نه ډیر کفری کلمات
وتلی وو او دغه شان نورو غزواتو کنبں هم۔ او کله چہ به هم رسول الله ﷺ ته د هغه خبر
کیدو او دوی نه به ئے تپوس کولو نو دروغ به ئے وئیل او قسمونه به ئے خوړل او دا یقین
به ئے ورکولو چہ مونږ خو مخلص مسلمانان یو، او مونږ دا خبری نه دی کړی، پدے وجه
پدے سورت کنبں د تبوک د غزا په موقعه د منافقانو د حالاتو بیانولو سره سره ډیر کرته دا

خبرہ ذکر شویده چه منافقان قسمونو خوړلو سره په خپلو دروغو پرده اچول غواړی۔
 ددې نه دوه واقعات زیات مشهور دي، یو د عبد الله بن ابی ابن سلول ده چه په غزا د بنی
 المصطلق کښ د انصار د غیر انصارو په خلاف راپورته کولو اراده کړې وه، او وئیلی ئے وو
 چه ددې خلکو مثال داسے دے لکه پخوانو عربو به وئیل: (سَمِنُ کَلْبِكَ بِأَكْلِكَ) یعنی
 سپی ته خوراک ورکړه چاق ئے کړه، دے دپاره چه تا وخوری۔ او وئیلی ئے وو چه د مدینه د
 واپسې نه روستو به عزتمند سرې ذلیل سرې لره ویاسی۔ او د عزتمند نه ئے ځان او د ذلیل
 نه ئے (ځله دے د خاورونه ډکه شی) رسول الله ﷺ مراد اخستلو۔ او کله چه رسول الله ﷺ
 ته خبر وشو او د هغه نه ئے تپوس وکړو نو قسم ئے وخوړو چه د دا خبره نه ده کړې۔ ددے
 واقعے تفصیل په تفسیر د سورة المنافقون کښ راځی ان شاء الله تعالیٰ۔

او دویمه واقعه د جلاس بن سويد بن صامت ده چه کله د منافقانو د بدې بیانولو په باره
 کښ د قرآن کریم ډیر آیتونه نازل شونو دے تنگ شو او وے وئیل چه [لَئِنْ كَانَ مُحَمَّدٌ
 صَادِقًا لَّخُنَّ شَرٌّ مِنَ الْحَمِيرِ] که محمد (ﷺ) رشتینی وی زموږ د ورونو په باره کښ چه
 هغوی زموږ سرداران دی او زموږ غوره خلک دے، موږ به خامخا د خرونه هم زیات بد
 یو۔ نو عامر بن قیس وئیل: آو محمد (ﷺ) رشتینی دے او ته د څر نه هم زیات شری
 ئے، نو عامر لاړو دا خبر ئے رسول الله ﷺ ته بیان کړو، پدے کښ جلاس راغلو او قسم ئے
 وکړو چه ما دا خبره نه ده کړې نو دا آیت نازل شو۔

ځینی وائی چه روستو جلاس توبه وېستلے وه۔ ظاهر دا ده چه دا د ټولو منافقانو خبره ده
 ځکه چه پدے قسم خبرو باندے هغوی راضی وونو که یو تن یا دوه تنانو دا خبره کړی وی
 خو راضی پرے ټول وونو ځکه ټولو ته نسبت کیږی۔ (فتح البیان)

کَلِمَةُ الْكُفْرِ: چه هغه سُبُّ النَّبِيِّ ﷺ دے (یعنی رسول الله ﷺ ته کنځل او بد رد وئیل
 دی) او هغه ته اذل وئیل او د هغه په خلاف عبد الله بن ابی ابن سلول ته د تاج ورپه سر
 کولو خبره کول دی۔

وَكُفِّرُوا بَعْدَ اسْلَامِهِمْ: یعنی دوی چه کوم ظاهراً مسلمانان حسابیدل هغه اسلام ئے
 هم ختم شو۔ او معنی دا ده که بالفرض د دوی اسلام صحیح وی نو دوی داسے کار وکړو
 چه د دوی کفر ئے ثابت کړو۔

یا معنی دا ده چه دوی پدے کلمے سره کافران شو او کفر ئے رابښکاره شو پس د هغه نه چه
 دوی اسلام رابښکاره کړے وو اگر که په زړه کښ کافران وو۔ (فتح)

وَهُمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا: (یعنی دوی ارادہ کرے وہ د ہغہ کار چہ دوی ورتہ نشو رسیدلے) ددے نہ مراد در رسول اللہ ﷺ دقتل ارادہ وہ چہ دولسو کسانو منافقانو چہ پہ مخونو باندے نے پردہ اچولے وہ، پہ تبوک کنیں پہ یو کنڈو کنیں د شپے ارادہ وکرہ چہ صحابہ کرام مخکنیں روان دی، اور رسول اللہ ﷺ روستو، کلہ چہ رسول اللہ ﷺ دے کنڈو تہ وخیڑی نو ددے نہ بہ نے خکتہ گوزار کرو، کلہ چہ رسول اللہ ﷺ دغہ خای تہ پورتہ شو نو منافقان پہ جلتی ورغلل مگر رسول اللہ ﷺ تہ وحی وشوہ چہ دوی ستا دقتل ارادہ لری، نو ہغہ حذیفہ بن الیمان تہ ووئیل چہ دوی داسونو مخونہ بل طرفتہ واروی، نو ہغہ دغے وکرل، بیا رسول اللہ ﷺ دوی لره راوغوبنتل او ورتہ نے ووئیل چہ تاسو زما دقتل ارادہ کرے وہ۔ مگر خہ نے ورتہ ونہ ووئیل صرف پیغورونہ او سختے خبرے نے ورتہ وکرے خکہ چہ دوی پہ ظاہرہ کنیں مسلمانان یادیدل۔ (صحیح مسلم او دلائل النبوة دبیہقی وکتب السيرة) ۲- خینی وائی: ددے ہم (ارادے) نہ مراد ددوی عبد اللہ بن ابی ابن سلول تہ تاج ورپہ سر کول دی۔

وَمَا نَقْمُوا: یعنی پہ نبی کریم ﷺ کنیں بل ہیخ عیب نشتہ مگر ددوی پہ نیز دا عیب وو چہ دوی اللہ تعالیٰ در رسول اللہ ﷺ پہ راتللو سرہ مالدارہ کرل یعنی دوی کنیں بل عیب نشتہ مگر دا چہ دوی سرہ اللہ او د ہغہ رسول احسان کوی۔ نو کوم کار چہ د صفت او مدح لائق وو ہغہ دوی عیب وگنرلو۔ دا مدح مشابہ بالذم دہ۔

وَمَا نَقْمُوا: مَا أَنْكَرُوا وَمَا غَابُوا۔ یعنی دوی انکار نہ کوی او عیب نہ لکوی۔ (فتح البیان) در رسول اللہ ﷺ دبعت نہ مخکنیں مدینے والو پہ دیرہ تنگی کنیں ژوند تیرولو۔ در رسول اللہ ﷺ مدینے تہ دتشریف راوونہ روستو د ہغوی اقتصادی حالت بنہ شو۔

کلہ بہ ہم چہ در رسول اللہ ﷺ لاس تہ د غنیمت مال راتلونو پہ دوی کنیں بہ نے تقسیمولو او دنورو مالونو پہ ذریعہ بہ نے ہم ددوی ضرورتونہ پورہ کول۔ او د جلاس یو غلام قتل شو نو رسول اللہ ﷺ ہغہ تہ د ہغہ دیت ورکرو چہ د ہغے پہ وجہ سرہ ہغہ مالدارہ شو۔ گویا کہ اللہ تعالیٰ در رسول اللہ ﷺ پہ وجہ او ذریعہ سرہ بنہ انعامات ورکول۔

ددے احسان بدلہ دا کیدل پکار وو چہ دوی د نبی ﷺ شکر ادا کرے وے لیکن ددے پہ خلاف منافقانو د ہغہ دقتل ارادہ وکرہ۔ خہ دیرہ بنہ خبرہ چا کریدہ چہ ((پہ چا باندے احسان کوے نو د ہغہ دشر نہ یرہ کوہ))۔

فَضْلِهِ: دا ضمیر صرف اللہ تعالیٰ تہ راجع دے خکہ چہ اللہ تعالیٰ مال راوونو اور رسول اللہ

ﷻ تقسيم کرو۔

فَإِنْ يَتُوبُوا : الله تعالى دوی ته دتوبی دعوت ورکوی، او دا د الله تعالى ډیره مهربانی ده چه بنده د هغه نه سرکشی کوی، الله تعالى ورته دتوبی دعوت ورکوی چه گندگی نه صفا شي۔

خَيْرًا لَهُمْ : یعنی په دین او دنیا کښ د دوی دپاره فائده منه ده۔ په دنیا کښ ځکه چه پدې کښ روحی او علمی فوائد حاصلېږي چه هغه په الله تعالى باندې ایمان لرل دی، او په هغه باندې توکل او د هغه په قضاء باندې راضی کیدل، او د هغه په مصیبت باندې صبر کول، او د هغه په نعمت شکر کول او اوچت والی د همت، او د آخرت سعادت ته متوجه کیدل، او د رسول الله ﷺ سره ښائسته زندگی تیروول دی، او د هغه انوارات او معارف او فضائل لیدل دی کوم چه منافقت د دوی نه بند ساتلی دی۔ او اجتماعی فوائد دا دی چه د مؤمنانو سره اخوت (ورولۍ) ده، او په دې کښ خالص مینه کول او پوره وفاداری کول او بل لره په ځان باندې غوره کول دی۔ (المنار)

خیني وائی چه ددې آوریدو سره جلاس بن سوید توبه ويستله او ښائسته مسلمان ترې جوړ شو، نو دا دلیل دې چه الله تعالى د منافق او کافر توبه هم قبلوی۔

يَتَوَلَّوْا : یعنی که دوی دتوبی نه واوریدل، او په خپل کفر او نفاق باندې همیشه پاتې شو۔ الله تعالى به په دنیا کښ عذاب ورکړي چه قتل به شي ځکه چه اوس ئې کفر رابښکاره شو، یا به قیدیان شي او مالونه به ئې لوټ شي۔

فِي الْأَرْضِ : یعنی ټوله زمکه کښ به د منافقانو هیڅ دوست او مددگار نه وي او همدغه شان وشوه چه الله تعالى دوی لره ذلیلہ کرل او د دوی منافقت ئې خلکو ته رابښکاره کړو چه کفارو ورسره هیڅ مدد ونکړو، او دنیا ئې ذکر کړه ځکه چه منافقان منافقت د دنیا د فائدو دپاره کوی او په آخرت ئې یقین نه وي۔

وَمِنْهُمْ مَّنْ عٰهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ

او بعض د دوی نه هغه څوک دی چه لوظ ئې کړیدې د الله تعالى سره که چرې

اَتٰنَا مِنْ فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُوْنَنَّ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٧٥﴾

راکړو هغه مونږ ته د فضل خپل نه خامخا صدقه به کوو او خامخا شو به د نیکانو نه۔

فَلَمَّا اتَّهَمُ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ

نو هر کله چه ورئے کرو دوی ته د مهربانی خپل نه نو بخل ئے او کړو په هغه سره

وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

او واورېدل (د لوظ نه) او دوی مخ اړونکي دي۔

تفسير: دا خلورمه نوعه منافقان دي۔

شان نزول

د سیرت او تاریخ په ډیرو کتابونو کېښ راغلی دی چه دا آیت د ثعلبه بن حاطب انصاری رضی الله عنه په باره کېښ نازل شوی وو، لیکن ۱- دا روایت صحیح نه دی۔

۲- دارنگه ثعلبه بن حاطب بدری صحابی وو، او د بدریانو صحابه کرامو په باره کېښ د الله تعالی دیر لویه وعده ده چه دوی ټول جنتیان دي، په هغوی کېښ منافق نشته، کیدي شي چه د ثعلبه په نوم یو بل سره وی او د نوم د مشابهت د وجه نه په روایت کېښ غلطی شوی وی۔

حافظ ابن حجر په الاصابة فی تمییز الصحابة (۴۰۰/۱) کېښ لیکي چه اول خو دا روایت زما په نظر صحیح نه دی او که صحیح شي نو بیا پدې قصه کېښ چه کوم ثعلبه ذکر دی نو دا بدری نه وو ځکه چه بدری په غزوة احد کېښ وفات شوی دی لکه دا خبره کلبی کړیده او ددې تائید دا هم دی چه مفسر ابن مردويه په خپل تفسیر کېښ د عطية نه، هغه د ابن عباس نه په دغه مذکوره آیت کېښ روایت کړی دی چه یو سره وو چه هغه ته به ئے ثعلبه بن ابی حاطب انصاری وئیل شو۔ معلومه شوه چه دا جدا شخص دی، او صحابی نه دی۔ د واقعې خلاصه دا ده چه یو سړی رسول الله ﷺ ته وئیل، یا رسول الله! ته زما دپاره په رزق کېښ دبرکت دعا وکړه، که الله تعالی ما ته روزی را کړی نو د هغه حقوق به ادا کوم، رسول الله ﷺ ورته وفرمایل: [قَلِيلٌ تَوَدَّى شُكْرَهُ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ لَا تُطِيقُهُ] له مال چه ته ئے شکر ادا کوي د هغه ډیر مال نه بهتر دی چه ته ئے د شکر طاقت نشه لرې۔

لیکن رسول الله ﷺ هغه دپاره دعا وکړه، هغه گلې بزی واخلستې او هغه دومره زر ترقي وکړه لکه د چینجو په شان تردی چه مدینه پرې تنگه شوه، بیا یو صحراء ته لاړو نو د رسول الله ﷺ سره به د ورځې مونځونو ته حاضریدو مگر د شپې به نه حاضریدو بیا ئے

مال دومرہ زیات شو او دے پکبن مصروف شو چہ بیا بہ د جُمعے مونخ او جنازے مانخہ تہ ہم نہ حاضریدو، او کله چہ هغه تہ در رسول الله ﷺ زکاة تولونکے ورغلو نو د هغه نیت بدل شو او د صدقه او خیرات کولو او د زکاة ورکولو نہ ئے انکار وکړو۔ په ثعلبه والا روایت کبن راخی چہ کله دا آیت نازل شو او هغه تہ خبر وشو نو هغه خپل زکاة راواخستو او رسول الله ﷺ تہ راغلو لیکن نبی ﷺ داخستو نہ انکار وکړو۔ دے نہ روستو ابوبکر، عمر او عثمان رضی الله عنهم هم دده زکاة واخستو او د عثمان ؓ په دور کبن مړ شو۔

دا روایت ابن عبد البر په الاستیعاب (۲۰۱/۱) کبن او ابن الاثیر په اسد الغابہ (۲۸۴/۱) کبن ذکر کړیدے لیکن په سند کبن ئے (علی بن یزید الالهانی) دے۔ او هغه متروک دے۔ علامه ابن حزم په المحلی (۲۰۸/۲۰۷/۱۱) کبن فرمائی: چہ دا قصه په یو روایت کبن راغلے ده چہ صحیح نہ دے، او دا باطله قصه ده، ځکه چہ ثعلبه مشهور بدری صحابی دے۔ او بیائے وئیلی دی چہ دا روایت بیشکه باطل دے چہ الله تعالیٰ حکم کړیدے په اخستو د زکاة د مالونو د مسلمانانو نه او رسول الله ﷺ د مرگ په وخت حکم کړیدے چہ په جزیره العرب کبن دے دوه دینونه باقی نہ وی، نو ثعلبه به یا مسلمان وی نو بیا خو په ابوبکر صدیق او عمر فاروق باندے فرض وه چہ دده نه زکاة قبول کړی او پدے کبن هیڅ اجازه نشته۔ او که کافر وی نو فرض وه چہ دا په جزیره العرب کبن پرینخودے شی نو دا روایت بیشکه ساقط شو۔ او پدے روایت کبن معان بن رفاعه او قاسم بن عبد الرحمن او علی بن یزید بن عبد الملك دے او دا تول ضعیف راویان دی۔

او ددے روایت په باره کبن د عذاب الحمش په نوم یو عالم رساله لیکلے ده په هغه کبن ئے د ثعلبه بن حاطب ؓ نه دفاع کړیده او دا خبره ئے بیان کړیده چہ پدے قصه کبن نکارت دے۔ د کتاب نوم دے: (ثعلبه بن حاطب المفتري عليه ص (۱۳۸))۔

۳- دریمه وجه دا ده چہ هر کله هغه توبه وېستله نو بیا د هغه نه مال ولے نه قبلیرې، او حال دا چہ مخکبن آیت کبن الله تعالیٰ منافقانو ته د توبی دعوت ورکړو نو بیائے ورله ولے نه قبلوی؟ او در رسول الله ﷺ دا عادت مبارکه نه وو چہ چا به توبه وېستله هغه به ورله نه قبلوله۔ معلومه شوه چہ دا روایت د اصولو د اسلام خلاف دے۔

د ضحاک قول دے چہ دا آیت یو نه بلکه د ډیرو مشهورو منافقانو په باره کبن نازل شوے وو چہ د هغوی حال دا وو کوم چہ په آیت کبن بیان شویدے۔

په (۷۸/۷۷/۷۶) آیتونو کبن د همدغه منافقانو حالات بیان شویدی چہ کله دوی د الله

تعالیٰ د نعمتونو ناشکری وکړه نو الله تعالیٰ د دوی په نفاق کښ نور ه اضافه وکړه۔ او دغه شان منافقان په هره زمانه کښ ښه ډیر دی چه اول کښ د الله تعالیٰ نه مالداري غواړی چه زه به جماتونه او مدرسه جوړوم او ډیر نیک کارونه به کوم لیکن کله چه ورته الله تعالیٰ مال ورکړی بیا بخیل شی او د نعمت ناشکری شروع کړی۔ او پدې کښ قصه د جلاس بن سوید هم داخله ده چه دده غلام قتل شو نو رسول الله ﷺ هغه ته دیت ورکړو تردې چه ښه مالداره شو نو ناشکری یې شروع کړه۔ (النار)

او دا په اصل کښ مصیبت غوښتل دی او چا چه مصیبت غوښتلې دې نو هغه ته بیا توفیق نه دې ملا شوې لکه څنگه چه بنی اسرائیلو جهاد وغوښتو مگر بیا یې جهاد ونکړو۔

لَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ: اَى يَانْفَاقِهِ فِى وُجُوهِ الْخَيْرِ۔

یعنی مونږ به په مال باندې نور ډیر نیک او د خیر کارونه وکړو نو نیکانو کښ به داخل شو، ځکه چه په مال باندې ډیر نیک کارونه کیږی۔

وَتَوَلَّوْا: دا د صالحین سره متعلق دې یعنی د الله تعالیٰ د طاعت نه واوریدل او د خپلو صدقاتو او زکاة وېستلو نه یې مخ وگرځولو۔ او دوی همیشه او هر وخت دغسې د الله تعالیٰ د طاعت نه مخ گرځوی۔

فَاعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ اِلَى يَوْمٍ

پس روستو راوستو الله تعالیٰ د دوی پسې منافقت په زړونو د دوی کښ تر هغه ورځې پورې

يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا

چه ملا وېږی به دوی د الله سره په سبب ددې چه خلاف کړیدې دوی د الله نه د هغې

وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

چه وعده کړې وه دوی د هغه سره او پدې وجه چه دوی به دروغ وئیل۔

تفسیر: دا د الله تعالیٰ د طرفه سزا ده په دغه بد عمل باندې۔

فَاعْقَبَهُمْ: په (اعقَب) کښ مستتر ضمیر الله تعالیٰ ته هم راجع کیدل صحیح دی او بخل ته هم۔ او د دواړو حاصل یو راوځی یعنی الله تعالیٰ راوستو د دوی د بخل په وجه منافقت په زړونو د دوی کښ۔ اعقاب: روستو راوستو ته وائی۔

يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ: نہ مراد د مرگ ورخ ده، او دے ته د ختم الله على قلوبهم په شان سزا وائی، کله نا کله الله تعالى په گناه باندې داسې سزا ورکړې چه د سړی په زړه کښ منافقت ترد مرگ د ورځې پورې پریږدی لکه الله تعالى فرمائی: ﴿وَنُطْبِعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾ (الاعراف: ۱۰۰) (مونږ مهر و هو د دوی په زړونو نو دوی به هیڅ د حق خبره نه آوری)

دا سزا ده په سبب د بعض گناهونو چه هغه بخل دے او وعده خلافی او دروغ وئیل دی، نو د دغه گناهونو په وجه ور له الله تعالى په زړونو کښ دغه منافقت برقرار وساتلو او توفیق د توبی او اسلام ئې ورنکړو او الله تعالى بعض بندگانو ته د خپلې خوښې مطابق سزا ورکوی، کله په چا زلزله راولی او څوک وړند کړی او څوک په کفر باقی پریږدی او څوک په نورو گناهونو کښ همیشې پریږدی، او دا ډیره سختې سزا ده، نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْحَالَةِ السَّيِّئَةِ۔

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ

آیا نه پوهیږی دوی چه بیشکه الله تعالى پوهیږی په پټو خبرو د دوی او په جرگو د دوی

وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ الَّذِينَ يَلْمِزُونَ

او یقیناً الله ښه پوهیدونکې دے په غیبو باندې۔ (دا منافقان) هغه کسان دی چه عیب لگوي

الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ

په هغه کسانو چه په خپله خوښه ورکوي د مؤمنانو نه، په صدقو ورکولو کښ

وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ

او هغه کسان چه نه موندې کوي هغوی مگر محنت مزدوری خپله نو توقې کوي دوی

مِنْهُمْ ۖ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

د هغوی پسې، توقې به اوکړی الله په دوی پورې او د دوی دپاره دردناک عذاب دے۔

تفسیر: پدې کښ الله تعالى منافقانو ته زجر ورکوي په عَدَم علم باندې چه دوی د الله تعالى په باره کښ غلط گمان لري، دوی گنې وائی چه الله تعالى به د دوی په پټو خبرو او په جرگو باندې نه پوهیږی حال دا چه تعالى نه هیڅ شے نه پټیږی۔

سِرُّهُمْ: راز او پټې خبرې ته وائی۔ یعنی ټول هغه څه چه دوی ئې پټ ساتي چه هغه منافقت دے۔

وَنَجُوهُمْ: یعنی پہ خپل مینځ کښ جرگے ددوی چه هغه په رسول الله ﷺ او د هغه په ملگرو باندې تهمتونه وئیل او د دین اسلام په خلاف ددوی مشورے دی۔

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ: پدے کښ د منافقانو نور عیبونه ذکر کیږي۔ منافقانو به په هر حال کښ په مسلمانانو عیب لگولو، که چا به زیات مال د الله تعالیٰ په لاره کښ ورکړو نو دوی به وئیل چه داریا کار دے، او که یو مزدور به خپله مزدوری راوړه او د صدقے په مال کښ به ئے جمع کړه، نو دوی به وئیل چه دومره لږ مال ته څه ضرورت وو۔

محمد بن اسحاق وائی چه کله رسول الله ﷺ (دتبوك د غزا په موقعه) د صدقے ترغیب ورکړو نو عبد الرحمن بن عوف ؓ سره اته زره روپۍ وے نو څلور زره ئے صدقه کړه، او عاصم بن عدی ؓ یو وسق (شپيته صاع) کجورے صدقه کړه نو منافقانو عیب ولگولو چه دا خالص ریاکاری ده، او ابو عقیل ؓ مزدوری وکړه او خپله مزدوری یعنی نیم صاع (تقریباً پاو باندے یوه کیلو) کجورے ئے راوړه او د صدقے په کجورو کښ ئے واچولے نو منافقانو د هغه پورے ښه خندا وکړه او وے وئیل [إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَدَقَةِ هَذَا]

چه الله تعالیٰ د ابو عقیل د نیم صاع کجورو محتاج نه دے۔ نو دا آیت نازل شو۔

(بخاری تفسیر سورة التوبة باب: ۱۱) و مسلم: (۲۴۰۲)

چه پدے کښ الله تعالیٰ د دغه مؤمنانو دفاع وکړه او په منافقانو ئے ردونه وکړل۔
نو منافقان خپله نیک عمل نکوی او د بل چا نیک عمل ورته سپک ښکاره کیږي، الله تعالیٰ وے مونږ ته د داسے حال نه پناهی راکړي۔ آمین۔

يَلْمِزُونَ: لمز عیب او طعن وئیلو ته وائی۔
الْمُطَوِّعِينَ: دا په اصل کښ مُطَوِّعِينَ دے، تَطَوُّع: تبرع او په خوشحالی سره یو عمل کول دی چه هغه واجب نه وی۔

فِي الصَّدَقَاتِ: دا متعلق دے د الْمُطَوِّعِينَ پورے۔ یا متعلق دے د (يَلْمِزُونَ) پورے یعنی عیب لگوي په صدقو ددوی۔

جُهِدَهُمْ: په پیش د جیم سره وسع او طاقت ته وائی او په زور د جیم سره مشقت ته وائی۔
فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ: یعنی د هغوی پورے توقے کوی پدے وجه چه د هغوی صدقه کمه گنږي حال دا چه دا د هغوی د وس مناسب ده۔

سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ: الله تعالیٰ د داسے منافقانو دا انجام بیان کړو چه هغه به د خپلو مؤمنانو بندگانو د استهزاء بدله ضرور اخلي، منافقان به رسوا کوي او خپل مؤمنان بندگان به

پور تہ بنکارہ کوی، او پہ آخرت کنہ بہ دیے منافقانو تہ دردناک عذاب ورکوی۔
سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ : دا یا جملہ دعائیہ دہ دوی تہ بنیرے دی۔

إِسْتَغْفِرُ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ ۖ إِنَّ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ سَبْعِينَ

بخنہ او غوارہ دوی لہ یائے مہ غوارہ (دوارہ یوشان دہ) کہ بخنہ او غوارے تہ دوی لہ او یا

مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ۖ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ

کرتہ نو ہیچرے بخنہ نہ کوی اللہ دوی تہ، دا پدے وجہ چہ دوی کفر کریدے پہ اللہ

وَرَسُولِهِ ۖ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

او پہ رسول د ہغہ، او اللہ تعالیٰ ہدایت نہ کوی قوم نافرمانو تہ۔

تفسیر: اللہ تعالیٰ نبی کریم ﷺ تہ خبر ورکریے چہ منافقان د اللہ تعالیٰ د بخنہ اہل نہ دی، پدے وجہ کہ تہ غوارے د دوی دپارہ بخنہ طلب کرے یائے نکریے برابرہ دہ۔ کہ تہ دوی دپارہ او یا کرتہ بخنہ و غوارے ہم اللہ ورتہ بخنہ نکوی۔ دا او یا عدد نہ مقصود مبالغہ دہ۔ دا نہ چہ کہ نبی ﷺ د او یا نہ زیات کرتہ بخنہ طلب کری نو اللہ تعالیٰ بہ منافقانو تہ معافی وکری۔

د مسند احمد او صحیحینو روایت دے، ابن عباس رضی اللہ عنہما وائی چہ ما د عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ نہ آوریدلی دی چہ کلہ عبد اللہ بن ابی مرثو نو د ہغہ د جنازے دپارہ نبی ﷺ تہ وویل شو نو نبی ﷺ چہ کلہ مانخہ دپارہ ودریدو نو ما وویل: آیاتہ د اللہ تعالیٰ پہ دشمن عبد اللہ بن ابی باندے مونخ کوئے؟ چہ ہغہ داسے داسے خبرے کرے وے، او ما ورتہ واقعات شمارل اورسول اللہ ﷺ مسکے وو، کلہ چہ مازیات زور وکرو نو نبی ﷺ ماتہ وفرمایل: اے عمرہ! جدا شد، ماتہ اختیارا کرے شویدے: ﴿إِسْتَغْفِرُ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ﴾ الآية۔ کہ ماتہ معلومہ شی چہ دا او یا کرتو نہ زیات دعا کولو سرہ دوی معاف کولے شی نوزہ بہ داسے کوم، بیائے پہ ہغہ باندے د جنازے مونخ وکرو، او د ہغہ دقبر سرہ اودریدو۔ لہ روستو دا دوہ آیتونہ نازل شو: ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ﴾ چہ ((تہ د منافقانو نہ پہ ہیچا جنازہ ہیخ کلہ مہ کوہ او د ہغہ دقبر خواہ مہ خہ)۔ نو دیے نہ روستو رسول اللہ ﷺ چہ ترخو پورے ژوندے وو د ہیخ منافق جنازہ نے نہ دہ کرے۔

عبد الرزاق د قتاده نه روايت كړېدې چه كله دا آيت نازل شو نو نبی ﷺ وفرمايل چه د اويانه زيات خله به بخنه طلب كوم (كيدې شي چه الله ورته بخنه وكړي) نو الله تعالى وفرمايل: ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾ چه (كه ستا خوبنه وي چه دوى له بخنه غواړې يا نه غواړي هيچرې دوى ته الله بخنه نه كوي).

او داسې روايت د ضحاك نه هم نقل كړېدې (فتح البيان)

او دا خبره رسول الله ﷺ د كمال رحمت د اظهار دپاره وكړه چه هغه په خپل امت دير شفقت لري.

حافظ ابن حجر په (فتح الباري) كښ ونيلى دى چه كيدې شي چه دواړه آيتونه په يوځاى نازل شوي وي، او نبی ﷺ د منافقانو د جنازې نه منع شو او دا خبر هم وركړې شو چه د منافقانو دپاره ستا د بخنه دعا دپه ځاى نشته ور كوي.

اشكال او جواب

دلته دا اشكال كيږي چه رسول الله ﷺ ته خو دا د مخكښ نه معلومه وه چه د مشرك دپاره استغفار طلب كول صحيح نه دى ځكه چه په مكى دور كښ ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ﴾ توبه آيت (۱۱۳) د ابو طالب د وفات په موقعه كښ نازل شوي وو چه رسول الله ﷺ ورله استغفار طلب كولو. نو ددې نه منع شو نو بيا څنگه د رئيس المنافقين په باره كښ وائي چه زه به ئې د اويانه زيات هم بخنه غواړم سره ددې نه چه په نفس آيت كښ د دوى په كفر باندې صراحت شويدې؟

جواب: ددې په جواب كښ حافظ ابن حجر دا ونيلى دى چه بعض علماء دا جواب وركړېدې چه هغه استغفار غوښتل منع وو چه د هغې د اجابت اميد كيدې شي او مقصد ئې پكښ د مشرك دپاره بخنه حاصلول وي لكه په قصه د ابو طالب كښ شو.

او هر چه د رئيس المنافقين دپاره استغفار طلب كول وو نو دا د ژوندو خلكو د زړونو د خوشحالولو دپاره وو. او اشاره وه چه دې په امت باندې زيات شفقت لري لكه ابراهيم عليه السلام چه ونيلى وو ﴿وَمَنْ عَصَايَ فَإِنَّكَ غَافِرٌ رَحِيمٌ﴾ او پدې كښ اشاره ده چه د امت كسان دې په يو بل باندې شفقت وكړي. (زمخشرى)

حافظ وائي: دا جواب زما په نيز غوره نه دى. بيا وائي: ځينو دا جواب كړېدې چه هر مشرك دپاره د بخنه غوښتلو نهى نه دا نه لازم كيږي چه څوك د اسلام د اظهار په حالت

کنب وفات شی نو هغه دپاره دے بخنه طلب کول ناروا وی خکه کیدے شی چه د هغه عقیده صحیح وی۔ بیا وائی: دا جواب جید دے۔

لیکن ډیره غوره خبره داده چه د ابو طالب قصه پخوا تیره شویده او د منافقانو په باره کنب رسول الله ﷺ ته علم نه وو چه دوی کافران دی، او دا قول ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا﴾ دا د منافقانو د قصه نه ډیر روستو نازل شویده چه پدے سره رسول الله ﷺ ته معلومه شوه چه منافقان کافران دی، او د بخنه طلب کولو لائق نه دی او لږه او ډیره بخنه طلب کول ورله فائده نه ورکوی۔ پدے سره اشکال ختمیږی۔

(فتح الباری ۳۳۹/۸ و تحفة الاحوذی (۴۲۰/۷)۔)

اِسْتَغْفِرُ لَهُمْ: پدے کنب مقصد اختیار ورکول دی چه ستا خوښه ده بخنه ورله غواړی او که نه خو الله ورته بخنه نکوی۔ نو بیا ددے څه فائده ده چه الله تعالیٰ رسول الله ﷺ ته اختیار ورکوی؟ نو ددے دوه فائده دی؟ یو دینی او هغه دا چه د رسول الله ﷺ استغفار ډیر قیمتی دے، او د هغه په دعا کنب دومره اثر دے چه غرونه ویلی کوی لیکن که هغه منافقانو له بخنه وغواړی نو د هغوی په حق کنب هیڅ اثر نلری خکه چه دوی ډیر لوی مجرمان دی، د نبی دعا هم پرې اثر نکوی۔ نو نفاق دومره غټ جرم دے چه د پیغمبر دعا هم ورله فائده نه ورکوی۔ دا ئې دینی فائده شوه۔

او دنیاوی فائده داده چه [اِسْتَغْفِرُ لَهُمْ اِنْ كَانَتْ فِيهِ مَصْلَحَةٌ اَوْ مَنَفَعَةٌ دِينِيَّةٌ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ اِنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ مَصْلَحَةٌ دِينِيَّةٌ]

یعنی دوی له بخنه وغواړه کنب دینی فائده پکنب وه او یا ورله بخنه مه غواړه که دینی فائده پکنب نه وه۔ پدے وجه رسول الله ﷺ د رئیس المنافقين ابن سلول جنازه وکړه د یو مصلحت په بناء اگر که ورته ښه معلومه وه چه زما په جنازه ئې الله تعالیٰ نه بخښی۔

معلومه شوه چه کله ناکله د یو کافر سره ودریدل یا د هغوی خواله ورتلل چه کله په هغه کنب دینی مصلحت او فائده غرض وی لکه دعوت عام کول وغیره نو دا منع نه ده۔ مقام ته به کتلے شی۔ د یو مجرم او مبتدع انسان د خپلوانو حق ته د مائله کولو دپاره د هغه بیمار پرسی له ورشی نو خیر دے۔

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ: یعنی دا بخنه نه کول پدے وجه نه دی چه کنب د رسول الله ﷺ استغفار له څه اعتبار نشته بلکه پدے وجه دی چه دوی کنب کفر په الله تعالیٰ او په رسول الله ﷺ باندې موجود دے۔

خینی وائی : ذلك اشاره ده دوی د بخنے نه نا امیدئ ته یعنی دوی چه د بخنے نه نا امیده شویدی دا پدے وجه چه دوی کفر کړیدے، او پدے کښ زموږ د طرفنه څه بخل نشته او اے رسوله ! ستا د طرفنه څه قصور (کو تا هی) نشته۔ بلکه دوی کښ قابلیت او اهلیت د بخنے نشته ځکه چه دوی کفر کړیدے او هغه د بخنے نه مانع دے۔ (فتح البیان)

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ : دلته د هدایت نه مراد ایصال إلی الْمَطْلُوب دے (یعنی مقصد ته رسول) نه إِرَاءَةُ الطَّرِيقِ۔ (یعنی لاره خودل)

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ

خوشحاله دی دا پاته کړے شوی (د جهاد نه) په کیناستو خپلو روستو د رسول د الله نه

وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

اوبده گنړی دوی دا چه جهاد وکړی په مالونو خپلو او په ځانونو خپلو په لاره د الله کښ

وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا

او وائی دوی مه اوځی په گرمی کښ، او وایه اورد جهنم ډیر سخت دے په گرمی کښ

لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا

که چرے دوی پوهیدلے (نو داسه به ئے نه کولے)۔ نو اوږدے خاندی دوی لږه موده

وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

او اوږدے ژاړی ډیره موده، بدله ورکیدے شی په سبب د هغه عملونو چه دوی ئے کوی۔

تفسیر : رسول الله ﷺ چه کله تبوک غزاته روان شو نو ډیر منافقان ترے روستو پاته شو نو دوی به په خپلو مجلسونو کښ گپ شپ لگولو او دا به ئے وئیل چه ښه دے چه جنگ ته لاړ نشو او نور خلک ئے هم منع کول چه په گرمی کښ چرته ځی ؟

نو الله تعالی د هغوی حال رانقل کړو او رسول الله ﷺ ته ئے خبر ورکړو او په آخرت کښ ئے د دوی بد انجام بیان کړو۔

الْمُخَلَّفُونَ : یعنی روستو پاته کړے شوی۔ او دا هغه منافقان دی چه د رسول الله ﷺ نه ئے اجازه غوښتے وه چه د غزوة تبوک نه روستو پاته شی نو هغه ورته اجازه ورکړه او په مدینه کښ ئے روستو پریخودل، یا هغه خلک دی چه الله تعالی روستو پریخی وو او د جهاد

توفیق ئے ورنکرو، یا منافقت یا خپلے سستی یا مؤمنانو روستو پریخی وو۔ (فتح)
 او پدے مخلفون لفظ کنیں پہ دوی باندے رد دے چہ تہ خو اللہ تعالیٰ روستو پاتے کرے او
 بیا ہم خوشحالی کوئے، پہ خپل ہلاکت باندے نہ پوہیرے۔

بِمَقْعِدِهِمْ : دا مصدر میمی دے پہ معنی د قعود (ناستے) سرہ۔

خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ : دا منصوب دے مفعول لہ دے۔ یعنی دوجہ د مخالفت د دوی د
 رسول اللہ ﷺ نہ۔ (قطر)

یا خِلَافَ مَنْصُوبٍ بِنَابِرٍ ظَرْفِیت دے، او خِلَافَ پہ معنی د خَلْفَ سرہ دے (ابو عبیدہ
 والاخفش - فتح)

یعنی روستو د رسول اللہ ﷺ نہ۔ یعنی دا خومرہ لویہ بد بختی دہ چہ د اللہ رسول ﷺ
 دے جہاد تہ خی او د ہفہ دا ہی وفاء امتی دے ناست وی۔

یا خِلَافَ پہ خپلہ معنی دے یعنی د رسول اللہ ﷺ پہ خِلَافَ کنیں ناستی دی چہ ہفہ
 جنگ تہ روان دے او دوی کور کنیں ناست دی۔

وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا : یعنی دوی کنیں سخت شح او بخل دے او دایمان او اخلاص
 ہیخ داعی او باعث پکنیں نشہ چہ د اللہ تعالیٰ پہ لارہ کنیں انفاق وکری۔

وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا : یعنی یو بل تہ وائی چہ پہ گرمی کنیں جہادونو تہ مہ خی۔ دے تہ
 نہی عن المعروف وائی چہ د منافق خوئی او خصلت دے۔ غزا د تبوک پہ سختہ گرمی

کنیں وہ، منافقانو ددے برداشت نشو کولے نو د نورو ملگرو ہمت ئے ہم ماتولو۔
 قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ : دا پہ دوی باندے رد دے چہ تاسو خو دنیا کنیں ددے معمولی گرمی نہ

تہ سختہ کوی او د جہنم اور چہ تاسو بہ ورتہ ہمیشہ دپارہ داخلیری ہفہ خو دیر سخت گرم
 دے، د ہفے گرمی نہ چہ لہ وخت دہ۔ یعنی جہاد تہ چہ نہ وخی نو ستاسو د جہنم اور

خوبں دے کرم چہ ہمیشہ دے۔
 لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ : لو تمنائیہ دے نو جزاء نہ غواری، ارمان کہ دوی پوہیدلے۔ یا لو

شرطیہ دے او جزاء ئے پتہ دہ ائی لَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ وَمَا قَالُوا ذَلِكَ - کہ دوی پوہیدے نو دوی بہ
 دا کار او دا خبرے نہ کولے۔

فَلْيَضْحَكُوا : پدے آیت (۸۲) کپہی دوی تہ دھمکی ورکرے کیہی چہ نن دے دوی لہ
 شان و خاندی پہ آخرت کنیں بہ ددے خپل بد کردار پہ وجہ پہ دوی باندے دیرہ ژرا راشی۔

دا پہ ظاہر کنیں امر دے او معنی ئے د خبر دہ، او تعبیر ئے پہ لفظ د امر سرہ وکرو دے دپارہ

چہ دلالت وکری چہ دایو حتمی او ضروری امر دی چہ ضرور بہ دغسے کیری۔
 او قَلِيلًا پە معنی دَزْمًا قَلِيلًا یا ضَحْکًا قَلِيلًا سرہ دی۔ پە دنیا کنب خندا لږہ ده خکە چہ
 تہولہ دنیا د آخرت پە مقابلہ کنب لږہ ده اگر کہ فی نفسہ بہ ډیرہ مودہ وی، دارنگہ دنیا کنب
 د خدا پسے پریشانیاں راخی خکە چہ دنیا د خدا خای نۀ دی۔ او آخرت کنب ژپا ډیرہ ده
 خکە چہ هغه بہ ہمیشہ ہمیشہ دپارہ وی چہ نۀ ختمیدونکے زندگی ده۔

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُوكَ

پس کہ راوایس کړو تا لږه الله تعالی یو په ډله ته ددوی نه نو اجازه او غواړی دوی ستا نه

لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا

دپارہ د وتلو (جهاد ته) نو او وایه ورته هیچر په نشی وتلے تاسو ما سره هیڅکله

وَلَنْ تَقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ

او هیچر په جنگ به نه کوی زما په ملگرتیا کنب د دشمن سره، یقیناً تاسو

رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخُلَفَاءِ ﴿٨٣﴾

راضی شوی یی په کیناستلو اول کرته نو کینی سره د پاتے کیدونکو نه۔

تفسیر: الله تعالی نبی کریم ﷺ ته حکم وکړو چہ کله تا الله تعالی مدینه ته واپس
 اُرسوی، او د تبوک په غزا کنب د نه شریک کیدونکو منافقانو نه یوه ډله ستا خوا ته
 راشی او وائی چہ مونږ ته په آینده غزواتو کنب د شریک کیدو اجازت راکړه دی دپارہ چہ
 زمونږ کومه رسوائی وشوه چہ هغه لږه کړو، نو ته دوی ته اجازت مه ورکوه او وایه چہ
 تاسو ته آینده مونږ سره د وتلو او د دشمن سره د جنگ کولو هیچر په اجازت نشته دی۔
 کله چہ تاسو د غزوة تبوک د موقعی نه کیناستی نو تاسو د الله تعالی د نظر نه پر یوتی،
 پدی وجه اوس تاسو همیشہ دپارہ د ښځو او ماشومانو سره ناست وسپړی۔

قتاده وائی چہ ددوی شمار دولس کسان وو۔

فَإِنْ رَجَعَكَ : دا آیتونه په لاره کنب نازل وورسول الله ﷺ لا مدینه ته نه وو واپس

شوے۔

طَائِفَةٍ مِنْهُمْ : طائفه لفظ دلیل دی چہ کوم خلق چہ په جنگ کنب نه وو شریک شوی

هغه ٽول منافقان نه وو، مثال په توگه كعب بن مالك، هلال بن اُميه او مُرارة بن الربيع العامري (رضي الله عنهم) مُخلصين مسلمانان وو.

فائدة: مفسر خازن ليكي: [وَفِي الْآيَةِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الرَّجُلَ إِذَا ظَهَرَ مِنْهُ مَكْرُوهٌ وَخِدَاعٌ وَبِدْعَةٌ يَجِبُ الْإِنْقِطَاعُ عَنْهُ وَتَرْكُ مُصَاحَبَتِهِ] دا آيت دليل دے چه كله ديو تن نه يو بد كاريا دو كه يا بدعت بنسكاره شي نو د هغه نه خان جدا كول او د هغه ملگرتيا پريخودل واجب دي لكه څنگه چه ددې منافقانو نه منافقت او دو كه رابنسكاره شوه نو الله تعالى په آينده كښن جهاد ته د وتلو نه منع كړل ځكه چه الله تعالى ته معلومه ده چه دوي په غزواتو كښن مكرونه او دو كي كوي. (لباب التاويل للحازن ۲/۳۹۱ وفتح البيان ۳/۱۵۵)

رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ: يعنى په صحيح جهاد كښن مو اول كرت برخه نه اخسته نو اوس به هم نه ووځئ. او دا قسم سزاگانه كله دنياوي او كله ديني، لكه د منافقانو په باره كښن وويل شو چه څوك اُخډ كښن شريك شوي وي هغه به د حَمْرَاءُ الاسد غزاته ځي دې دپاره چه منافقان ترې بهر كړي، ځكه چه هغوي به د غنيمت والا او آسان جنگونو ته تلل او مشكل وخت كښن به پتيدل، نو د تبوك د غزانه روستو هم دا سزا شوه چه رسول الله ﷺ كوم جهاد ته ځي نو منافقان به ورسره نه ځي، البته روستو زمانه كښن اجازه ور كړې شويده چه كه آينده زمانه كښن كوم جهادونه راتلل نو تاسو كه شركت كول غواړئ نو كول شي لكه سورة الفتح آيت (۱۶) كښن به راشي.

﴿قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَسْئُودُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾

(ووايه روستو پاته كړې شوو باند چيانو ته، زردې چه تاسو به د يو قوي قوم مقابلې دپاره راوويلې شي).

الْمُخَلَّفِينَ: د خالفين نه مراد روستو پاته خلك دي چه هغه ماشومان او زنانې او عاجز سړي دي. ابن عباس وائي ددې نه مراد هغه خلك دي چه د غزانه په غير د عذر نه پاته شوي وو. او همدا قول ابن جرير راجح گرځوله دے.

ځينې وائي: خالف د خَلَفَ اللَّبْنُ نه دے د پيو خرابوالي ته وائي. يعنى تاسو د فاسدو او ناكاره خلكو سره كښنئ. (الاصمعي - فتح البيان)

وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ

او مونځ (جنازه) مه كوه په هيڅ يو تن ددوي نه چه مړ شي هيڅ كله او مه اودرېږه

عَلَى قَبْرِهِ ، إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَا تَوَّأ

پہ قبر د ہغہ، یقیناً دوی کفر کریدے پہ اللہ او پہ رسول د ہغہ او مرہ شویدی

وَهُمْ فَسِقُونَ ﴿٨٤﴾

پداسے حال کنس چہ دوی نافرمان وو۔

تفسیر: د (۸۰) آیت پہ تفسیر کنس تیر شویدی چہ دا آیت پہ ہغہ وخت نازل شوے وو چہ کلہ نبی کریم ﷺ د عبد اللہ بن ابی جنازہ کرے وہ او د ہغہ د قبر خواتہ ورغلے وو۔ بیا ددے حکم د ہر ہغہ شخص پہ بارہ کنس عام دیے چہ د ہغہ نفاق بنسکارہ شوے وی۔

پہ مسند احمد کنس د ابو قتادہ ؓ نہ روایت شویدی چہ کلہ بہ رسول اللہ ﷺ د چاد جنازے مونخ کولو دپارہ راوویلے شو نو د مری پہ بارہ کنس بہ ئے تپوس کولو، کہ پہ خیر سرہ بہ ہغہ ذکر شو نو پہ ہغہ بہ ئے مونخ کولو او کہ نہ وو نو د ہغہ خپلوانو تہ بہ ئے وئیل چہ ستاسو خنگہ خوبنوی ہغہ وکری، او د ہغہ د جنازے مونخ بہ ئے نہ کولو۔

(مسند احمد ۲۲۶۰۸) اسنادہ صحیح علی شرط الشیخین۔

عبد اللہ بن ابی ابن سلول رئیس المنافقین چہ کلہ مری شو نو د ہغہ خوی سیدنا عبد اللہ بن عبد اللہ بن ابی ابن سلول راغے او رسول اللہ ﷺ تہ ئے وفرماییل چہ زما پلار مری شو او ستا قمیص راکرہ چہ کفن پکنس ورکرو نو رسول اللہ ﷺ د ہغہ د دلجوئی دپارہ خپل قمیص ورکرو او دا ئے ورتہ ووئیل چہ زہ خپلہ درخم، بیا ورغلو پہ داسے حال کنس چہ دیے قبر تہ خکتہ کرے شوے وو، رسول اللہ ﷺ ہغہ راووستو او پہ خپل لاس مبارک ئے ہغہ قمیص ورتہ واغوستو او خولہ کنس ئے ورتہ تبرکاً لارے ہم تو کرے او بیا ئے خخ کرو، او جنازہ ئے ہم پرے کرے وہ،

نو پہ دغہ وخت کنس سیدنا عمر فاروق ؓ ورتہ وفرماییل چہ اے د اللہ رسولہ! دا ہغہ کافر نہ دیے چہ پہ فلانی ورخ کنس ئے دا خبرہ کرے وہ او فلانی ورخ کنس دا، او د ہغہ کفر ئے ورتہ رابنسکارہ کرو، نو رسول اللہ ﷺ ورتہ مسکے شو او ورتہ ئے وفرماییل: (أَجْرُ عَنِّي يَا عُمَرُ) اے عمر! زمانہ جدا شہ! بیا ورتہ ما ووئیل: نو ہغہ پہ جواب کنس وفرماییل: [إِنِّي خَيْرٌ فَأَخْتَرْتُ] اللہ ماتہ اختیار کرے نو ما خپل اختیار استعمال کرو۔ چہ ما ورتہ استغفار وغوبنتو خکہ چہ پدیے کنس مصلحت وو۔ او رسول اللہ ﷺ ورتہ قمیص پدیے

وجه هم ورکړو چه ده عباس ته قميص ورکړې وو نو رسول الله ﷺ ورله (د خپل تره) بدله خلاصه کړه۔ (البغوی بسنده ۸۱/۴ والقاسمی)

د بغوتي په روايت کښ او سيوطي د ابو الشيخ نه په يو روايت کښ ذکر کړېدی چه رسول الله ﷺ ددې منافق بیمار پرسي ته ورغلو نو ورته ئې وويل: ته د يهوديانو محبت هلاک کړې۔ نو هغه وويل: ما تا پسې جواب ددې دپاره نه دې درلېرله چه ته ما ته زور نه راکړې بلکه ددې دپاره چه ما دپاره بخنه وغواړې او په ما باندې پس د مرگ نه جنازه وکړې او د هغه نه ئې د قميص مطالبه هم وکړه۔ (معالم التنزيل والدر المنثور)

زجاج وائي: رسول الله ﷺ به چه کله مړې دفن کړو نو د هغه د قبر په خوا کښ به ودرېدو او د هغه دپاره به ئې دعا کوله نو دلته ددې کار نه منع شو، آه۔ او د مانځه نه روستو سمدست دا آيتونه نازل شو۔ ددې نه روستو رسول الله ﷺ په هيڅ منافق باندې جنازه نه ده کړې او نه ئې د هغه دپاره دعا غوښته ده۔

(فتح البيان والقاسمی - والترمذی ۳۰۹۷ سورة التوبة)

او دې ته موافقات عمري وائي چه دا آيت د عمر فاروق رضی الله عنه درائے او خواهش مطابق نازل شو۔

د ابو الشيخ په روايت کښ دا هم راغلي دي چه صحابه کرامو رسول الله ﷺ ته د قميص د ورکولو خبره وکړه نو هغه وفرمايل:

[وَمَا يُغْنِي عَنْهُ قَمِيصِي وَاللَّهِ إِنِّي لَأَرْجُوا أَنْ يُسَلِّمَ بِهِ أَكْثَرُ مِنَ أَلْفِ بَنِي الْخَزَرَجِ]

ده ته زما قميص (او په روايت د ابن جرير کښ دی چه زما مونځ) هيڅ فائده نه ورکوي ليکن زه اميد لرم چه پدې کار سره به دده د قوم خزرج نه د زرو کسانو نه زيات مسلمانان شي۔

او همدغه شان وشوه چه کله رسول الله ﷺ د هغه سره داسې اخلاق وکړل نو ډير منافقان پدې ورځ صحيح مسلمانان شول او داي وويل چه دا هغه ضرري انسان وو چه رسول الله ﷺ ته به ئې ضررونه ورکول او رسول الله ﷺ ورسره دومره اوچت اخلاق وکړل، او تيار وسوسه اچونکې د مينځ نه لاړو او باقي کسانو د رسول الله ﷺ اخلاق وليدل نو کله د مانع د ختميدو په وجه هم بنده ته هدايت کړې۔

نو ددې نه ثابته شوه چه د يو کافر سره يو تن په عارضی توگه مدارات او اخلاق کول شي دې دپاره چه هغه د اسلام نه متاثره شي خو دې کښ ډير تفصيل دې چه هغه به د

علماء نہ معلومولے شی، او ہر سرے بہ پہ خپلہ طبع داسے کار نکوی، دا خورسول اللہ ﷺ وو چہ دوحی پہ ذریعہ بہ ورتہ معلومات حاصلیدل۔

دے آیت نہ دلیل نیولو سرہ حافظ سیوطی پہ «الاکلیل» کنیں لیکلی دی چہ پہ کافر د جنازے مونخ کول او د هغه دقبر خواتہ (د دعا دپارہ) ودریدل حرام دی۔ (القاسمی)
وَلَا تَصَلِّ: مُہایمی وائی: مونخ کول خکہ منع شو چہ دا سفارش دے او د منافقانو دپارہ سفارش نشته۔ (قاسمی)

وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ: اَيُّ لِلدُّعَاءِ۔ یعنی د هغه د دعا دپارہ د هغه پہ قبر مہ ودریرہ۔ پہ قبر باندے د دعا دپارہ ودریدل سنت طریقہ دہ، او پدے دعا کنیں رفع الیدین ہم ثابت دی۔
نو منافق تہ دعا کول او پہ هغه باندے جنازہ کول دوارہ حرام دی۔ بیا منافق چاتہ وائی؟
چہ هغه د اسلام او صحیح علماء پورے توقے کوی، یا ہمیشہ مونخ پریدی او ہرچہ عام گنہگار دے لکہ زناکار، غل، فاسق او خپل خان وژونکے وغیرہ نو دا پہ منافقانو کنیں نہ دے داخل۔

فَاسْقُونَ: یعنی داسے حالت کنیں مری چہ دوی د دین نہ او د ایمان نہ وتونکی وی۔
د کفر نہ روستوئے د دوی فسق ذکر کرو خکہ چہ کافر کلہ پہ خپل دین کنیں عادل وی، امانتو نہ ادا کوی، او ہیچاتہ پہ زرہ کنیں بدی نہ ساتی، او کلہ ئے زرہ خبیث وی، دیر دروغژن او مکار او منافقت والا وی، او دوکے او بزدلے او بل چاتہ بدی پہ زرہ کنیں ساتونکے او گندہ کارونہ کونکے وی، او دا پہ ہر دین کنیں د ہر چاہہ نیز دیر قبیح دے۔ (فتح البیان)

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ ۖ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ

او پہ تعجب کنیں دے وانچوی تالرہ مالونہ د دوی او اولاد د دوی، یقیناً غواہی اللہ چہ

يُعَذِّبُهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ

عذاب و رکری دوی تہ پہ هغه سرہ پہ دنیا کنیں او اوخی بہ ساه گانے د دوی

وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

پداسے حال کنیں چہ دوی کافران وی۔

تفسیر: دا آیت مخکنیں ہم ذکر شو، دوبارہ ئے د تاکید دپارہ ذکر کرو، خکہ چہ مال او اولاد هغه شے دے چہ پہ انسان باندے زر تاثیر کوی۔ نو اللہ فرمائی چہ د دوی مالونو تہ

نظروں نہ کری۔ خینی وائی چہ دا آیت یو قسم خلکو پہ بارہ کنب دے او مخکنیں آیت دبل
قسم خلکو پہ بارہ کنب۔ او خینی وائی چہ دا آیت دیہودو او مخکنے آیت د منافقانو پہ
بارہ کنب نازل دے۔ (فتح)

صاحب المنار وائی: دا نہی نے دوبارہ راوہ خکہ چہ مقام نے تقاضا کولہ لکہ مخکنیں نے
ہم تقاضا کولہ، یا دا چہ مخکنیں دیوے طائفے ذکر و او دلتہ دبلے طائفے۔ (المنار والخازن)
ہغہ آیت جواب د سوال وو چہ د مخکنی آیت نہ را پیدا کیدو چہ دوی مالونہ خرچ کوی
اونہ قبلیری، نو کہ نفقات نے قبول نشی نو دنیا کنب نے خو مزے و کرے چہ مالونہ او او
اولادونہ خوندونہ اخلی، نو اللہ تعالیٰ و فرما یل چہ دے تہ مہ خوشحالیرہ بلکہ دا دوی د
ہلاکت سامان دے۔

او دلتہ وائی چہ پہ منافقانو مونخ مہ کوہ او دعا د بخنے ورلہ مہ غوارہ کہ خوک و وائی
چہ دوی خو مالدارہ خلک دے او اولاد نے یردی نو د لوی شرافت خاوندان او سرداران دی
کہ مونخ پرے و کرے شی نو خہ نقصان بہ وی؟ نو اللہ فرمائی: چہ دوی مالونو او اولادو
تہ نظر مہ کوہ بلکہ دا دوی د عذاب سبب دے، دا سرداری دوی لرہ د دین پہ بارہ کنب ہیخ
فائدہ نہ و رکوی۔ واللہ اعلم باسرار کتابہ۔

”تفسیر خازن“ کنب د دوارو آیتونو ترمینخ د الفاظو د تفاوت فائدے ذکر دی لیکن یرہ
فائدہ پکنیں نشتہ نو مونہ د ہغے نقل کول پر خودل، کہ خوک نے طلب کوی نو تفسیر
الخازن تہ دے رجوع و کری۔

مخکنیں نے ورسرہ (لَا) زیات کرے وو پہ (وَلَا أَوْلَادُهُمْ) کنب چہ ہغے کنب اشارہ وہ چہ ہر
یو د مال او د اولادو باندے جدا جدا پہ تعجب کنب مہ یریوزہ چہ د چا مال او د چا اولاد
زیات دی، او دلتہ ورسرہ لآ نشتہ نو معنی دا دہ چہ دوارہ چہ د چا دپارہ راجع وی نو دے
تہ ہم مہ حیرانیہ۔ یا دا چہ دوی پہ اولادو باندے زیات تکبر کولو، نو خکہ نے ورسرہ (لَا)
زیات کرو۔ او دلتہ نے (لَا) گوزار کرو اشارہ دہ چہ دوارو باندے تکبر کولو کنب ہیخ فرق
نشتہ، دوارہ د دوی د ہلاکت سامان دے۔

وَإِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ

او کله چہ نازل کرے شی یو سورت (پدے مضمون) چہ ایمان راوہی پہ اللہ

وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذِنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ

او جہاد اوکریں پہ ملگرتیا در رسول د هغه کنب، (نو) اجازہ غواری ستانہ طاقت والا خلق

مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَعْدِيْنَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا

د دوی نہ او وائی دوی چه پر پرده مونہر چه شو سرہ د کیناستونکونہ۔ خوشحالہ دی دوی

بَانَ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ ۖ وَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ

پدی کنب چه شی د پاتے کیدونکو بنخو سرہ، او مهر و هله شویدی پہ زړونو د دوی

فَهُمْ لَا يَفْقَهُوْنَ ﴿٨٧﴾ لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا

نو دوی نہ پوهیږی۔ لیکن رسول او هغه کسان چه ایمان یی راوړی د هغه سره جہاد کوی

بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ ۖ

په مالونو خپلو او ځانونو خپلو او دا کسان دوی له فائده دی (د دنیا او د آخرت)

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي

او دا کسان هم دوی کامیاب دی۔ تیار کړیدی الله تعالی دوی له جنتونه چه بهیږی به

مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

لاندی د هغه نه نهرونه همیشه به وی په هغه کنب دا کامیاب ده لویه۔

تفسیر: د جہاد نہ دروستو پاتے کیدونکو منافقانو په حالاتو باندی زیاتہ رنرا اچولے شی چه کله هم په قرآن کریم کنب یو سورت نازلېږی چه په هغه کنب حکم کیږی چه په الله تعالی ایمان راوړی او د هغه در رسول سره جہاد وکړی، نو مالداره منافقان در رسول الله ﷺ نه اجازت غواری، او د دروغو عذر پیش کوی، او د بنخو او ماشومانو سره پاتے کیدل خوښوی۔ د دوی ددی نفاق په وجه د دوی په زړونو مهر ووهلے شو او د دوی په عقلونو پردی پریوتے۔

سُورَةُ: یعنی یوه حصہ د سورت یا مکمل سورت۔

أَنْ آمَنُوا: یعنی پدی مضمون باندی مشتمل وی چه په الله ایمان راوړی او د هغه در رسول په ملگرتیا کنب جہاد وکړی۔ دلته بیا ایمان او جہاد شریک ذکر شو ځکه چه د ایمان

پہ وجہ جہاد کیری او جہاد ایمان د محفوظ پاتے کیدو سبب دے۔ او ایمان نے مقدم کرو
خُکَہ چہ جہاد بغیر ایمان نہ فائدہ نہ ورکوی۔

أُولُوا الطُّوْلُ: طول مالداري ته وائي، یعنی مالداره خلك چہ هر خہ اسباب نے تیار وی او
لا تَق وی چہ جہاد ته وخی یعنی مشران او غتآن خلك، او دوی نے خصوصی ذکر کرل
خُکَہ چہ د دوی بدی زیاتہ ده خُکَہ چہ پہ ناستہ کنب د دوی ہیخ عذر نشتہ، او بل پدے
وجه چہ د سفر او جہاد نه عاجز انسان اجازے غوشتنے ته محتاج نہ دے۔

(فتح البيان والتفسير العنبر للرحبلی)

وَقَالُوا: دا عطف تفسیر دے د (اِسْتَاذَنْكَ) دپارہ۔

الْقَعِيدِينَ: د هغه معذورو کسانو سره چہ د غزانہ پاتے شوی دی لکه ضعیفان او
بیماران۔

رَضُوا: دار د دے د دوی پدے بد کار باندے۔

الْخَوَالِفُ: جمع د خَالِفَةٌ ده، هغه بنحو ته وائي چہ د سرو نه روستو په کورونو کنب پاتے
شی۔ او پدے کنب د دوی زیاتے بدی ته اشاره ده، یعنی دوی خان ته سړی وائي او د بنحو په
شان حالت خوبنوی۔ دیر لوی کم همتہ دی۔ یا خوالف: الْنِسَاءُ وَأَذْنِيَاءُ النَّاسِ وَسَفَلَتُهُمْ ته
وائي۔ یعنی زنانه او رذیلان او خکته پریوتی خلك۔

نَحَاسٌ وَثِيلِي دى چہ جائز ده چہ خوالف جمع د خَالِفَةٌ وی او صفت د سرو وی (لکه د
دَاعِيَةٍ په شان) او د خَالِفَةٌ معنی ده هغه سره چہ هیخ خیر پکنب نه وی۔ (فتح البيان)

لَكِنْ: د آیت شروع نے په لکن (حرف استدراك) سره وکره پدے کنب اشاره ده چہ د دے
کلام مضمون د مخکنی کلام د مضمون نه مخالف دے۔ منافقان د جہاد نه کیناستل نو
د دوی په مقابلہ کنب ایمان والو جہاد وکړو (التحریر) نو د لکن معنی دا ده:
أَيُّ لَكِنْ إِنْ تَخَلَّفَ هَؤُلَاءِ الْمُنَافِقُونَ فَقَدْ جَاهَدَ الرَّسُولُ الْخ۔

یعنی که منافقان په جہاد کنب شریک نه شو نو خہ وشو، دا ذمه واری خو رسول الله ﷺ
او مسلمانانو په بنائسته طریقے سره سنبال کره چہ د هغوی نه په هر اعتبار سره بڼه دی،
او د کومو نیتونه چہ خالص دی۔

اولکن دفع د و هم وی چہ که دا منافقان جہاد ته لار نشو نو آیا په جہاد باندے خہ اثر
پریوتو؟ نو الله فرمائی: چہ که دوی جہاد ونکړو نو ایمان والا شته۔

بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ: دا مقابل دے د ﴿اِسْتَاذَنْكَ اُولُوا الطُّوْلُ﴾

- الْخَيْرَاتُ: ۱- تہول خیرونہ دی، جمع د خیرہ دہ، د ہر بنائستہ شی تہ وائی۔ نو د دنیا او د آخرت محاسنو او کمالاتو تہ شاملیری۔ (البحر المحيط لابی حیان)
- ۲- امام بخاری وائی: الْفَضَائِلُ۔ د دوی د پارہ تول فضیلتونہ دی۔
- ۳- خازن کتب لیکی: [مَنَافِعُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ] د دنیا او د آخرت دیر فوائد پہ جہاد سرہ حاصلیری۔
- ۴- الْخَيْرَاتُ: د جنت حورو تہ ہم وائی۔ لکہ سورة الرحمن کتب دی آیت (۷۰) ﴿فِيْهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾
- ۵- او بعض وائی چہ ددی خیراتو تفسیر روستو ﴿اَعِدُّ لَّهُمْ جَنَاتٍ﴾ دی۔ او ددی نہ زیات پہ آخرت کتب اللہ تعالیٰ مجاہد تہ جنت ورکوی چہ دا دیرہ لویہ کامیابی دہ۔
- هُمْ الْمُفْلِحُونَ: اَیْ بِسَيَادَةِ الدُّنْيَا مَعَ سَعَادَةِ الْآخِرَةِ) یعنی دا خلک د دنیا پہ سرداری باندی سرہ د سعادت د آخرت نہ کامیاب شو۔ نہ ہغہ منافقان چہ ددی دوارو نہ د نفاق پہ وجہ محروم شو۔ (المنان)

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ

اور اغلل پہ دروغہ عذر کونکی د باند چبانو نہ دی د پارہ چہ اجازت وکری شی دوی تہ

وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ

او کیناستل (د جہاد او د عذر پیش کولونہ) ہغہ کسان چہ دروغے وئیلی وو اللہ

وَرَسُولُهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا

اور رسول د ہغہ تہ، زردی چہ وہ رسیری ہغہ کسانو تہ چہ کفری کریدی

مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۹۰﴾

د دوی نہ عذاب دردناک۔

تفسیر: پہ غزا د تبوک کتب د دیرو خلکو احوال اللہ تعالیٰ رابنکارہ کرل خکہ چہ دا غزوہ یو ابتلاء او امتحان وو، د مؤمن او منافق، د دوست او دشمن د رابنکارہ کیدو او د مؤمنانو د ایمان د ترقی لارہ وہ۔

ربط او تہرون

د مدينے منافقانو د احوالو بيانولو نه روستو اوس په باندو کښ د وسيدونکو منافقانو او غير منافقانو په حالاتو رڼا اچولې شي.

د هغوی نه څه کسان رسول الله ﷺ ته راغلل، د غزوة تبوک دپاره د تللو نه ئې عذر پيش کړو، څه خو دروغژن وو او د هغوی عذر باطل وو، او څه کسانو داسې عذر پيش کړو چه هغوی رشتينی وو، او پدې باند چيانو کښ څه ښکاره منافقان وو، دوی په خپلو خيمو کښ ناست پاتې شو او رشتينی يا دروغژن هيڅ عذر ئې پيش نه کړو، په رسول الله ﷺ ئې هيڅ پرواه ونکړه، پدې تمامو خلقو کښ چه کوم خلق منافقان وو په هغوی الله تعالی د کفر حکم ولگولو او دوی ته ئې د دردناک عذاب دهمکي ورکړه. او کوم خلک چه صحيح مؤمنان وو او واقعي معذور وو نو د هغوی د عذر مقبوليت ئې بيان کړو او د هغه دپاره ئې شرط بيان کړو.

الْمُعْتَرُونَ : دې کښ دوه تفسيره دي (۱) مُعْتَرٍ په اصل مُعْتَرٍ دې، دا هغه چاته وائی چه عذر ئې رشتينی وی نو مُعْتَرُونَ هغه خلک دي چه د هغوی عذر پيش کول حق وو او دا قول د فرأ، زجاج، ابن الانباري، ابو عبيد، اخفش او ابو حاتم نه نقل دې. او دا تفسير حافظ ابن کثير غوره گرځولې دې. او وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا : دا پرې عطف دې يعنی وَقَعَدَ عَنِ الْاَعْتِذَارِ وَالْجِهَادِ. او دروغژن خلک د عذر پيش کولو او د جهاد کولو نه کيناستل. نو دوی له به الله تعالی دردناک عذاب ورکړی. نو په آيت کښ به دوه ډلې ذکر وی. او روستو لیسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ کښ به ددې خلکو د عذر مقبوليت ښائی او د دوی نه ملامتيا لرې کوی پدې شرط چه دوی به د الله تعالی او د رسول خير خواهي لټوی او ځان کښ به احسان پيدا کوی.

(۲) بعض وائی : معذر هغه شخص ته وائی چه عذر پيش کوی او هيڅ عذر ئې نه وی عرب وائی : عَذَرَ فِي الْأَمْرِ إِذَا قَصَرَ فِيهِ وَاعْتَذَرَ بِمَا لَيْسَ بِعُذْرٍ : يعنی په يو کار کښ ئې کوتاهي وکړه او هغه شے ئې په عذر کښ پيش کړو چه هغه عذر نه وو. (الجوهري وصاحب الكشاف - فتح البيان)
نو د مُعْتَرُونَ نه به باطل عذر کونکی مراد وی.

او ښاء پدې تفسير به روستو وَقَعَدَ الَّذِينَ د معذرون دپاره عطف تفسير وی. ليکن دا تفسير ظاهر نه دې ځکه چه د دواړو جملو به حاصل مطلب يو راوځي نو تکرار به راشي. ظاهر دا ده چه اولنی اشخاص مؤمنان وو چه عذر ئې صحيح وو او دويم نه مراد منافقان

وو چہ الله تعالى اور رسول ته نه په دعوه د ايمان کښ دروغ وئيلي وو۔

ضحاك وائی: دا عذر کونکي د عامر قبيله کسان وو۔ دوی ووئيل که مونږ تا سره غزاته لار شو نو د طی قبيله باند چيان به ز مونږ په اهل او څاروو باندې حمله وکړي۔ ځيني وائی: د اسد او غطفان قبيله نه وو۔ (فتح البيان)۔

سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا: ددې کافرانو نه مراد يو هغه خلک وو چہ هغوی غلط عذرونه وکړل، او دويم هغه کسان چہ جهاد ته هم لار نشو او هيڅ عذر ئې هم ونکړو۔
مِنْهُمْ: مِنْهُمْ ځکه وائی چہ په دوی کښ ځيني کسانو ايمان راوړو نو د عذاب نه بچ شو۔

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا

نشته په کمزورو خلقو او نه په مريضانو او نه په هغه کسانو چہ نه مونده کوی هغه څه

يُنْفِقُونَ خَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ

چہ خرچ کړي، څه گناه (په کيناستلو د جهاد نه) کله چہ خير خواهي کوی د الله

وَرَسُولِهِ ۖ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ ۖ وَاللَّهُ غَفُورٌ

او در رسول د هغه، نشته په احسان کونکو هيڅ لاره د ملامتيا، او الله بخونکي

رَحِيمٌ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ

رحم کونکي دے۔ او نشته (گناه) په هغه کسانو باندې چہ کله راشي تاته

لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتُ لَا أَجِدُ مَا

دے دپاره چہ ته سورلي ورکړې دوی ته نو تا او وئيل نه مونده کوم هغه څه

أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِمْ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ

چہ سواره کړم تاسو په هغې، نو واپس شول دوی او سترگی د دوی بهیدلې د اوبسکو نه

حَزَنًا إِلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾

د وجه دغم نه پدې خبره چہ نه مونده کوی هغه شے چہ خرچ ئې کړي۔

تفسير: پدې آيت کښ هغه عذرونه بيان شويدي چہ د هغې په موجودگي کښ مسلمان په جهاد کښ د شرکت نه کولو سره د الله تعالى په نيز معذور گنرلې کيږي:

۱- هغه کمزوری خلق چه د منډه او مشقت برداشت کولو نه عاجز وی، لکه بودا، ماشوم، ښځه او ضعیف.

۲- هغه معذور چه د څه بیماری په وجه سره جهاد نشی کولای. لکه ږوند، گود.

۳- هغه صحتمند مسلمان چه د هغه سره نه د سفر توخه وی او نه د وسله اخستو دپاره پیسې وی، لیکن الله تعالی ددې تولو دپاره دا شرط لگولې دې چه دوی به د الله تعالی او د هغه د رسول دپاره مخلص وی، په مسلمانانو کښ به خوف او یره نه خوروی، مجاهدینو ته به غذائی کومک رسوی، او د هغوی غائبانه د هغوی د کور خیال به ساتی او د هغوی ضرورتونه به پوره کوی.

لَيْسَ عَلَى الضَّعَفَاءِ : د زیات تاکید دپاره الله تعالی وفرمایل چه پداسه مخلص او معذوره مسلمانانو هیڅ حرج او گناه نشته. نو پدې کښ ئې ملامتیا پورته کړه ددغه معذورو خلکو نه.

لَيْسَ عَلَى الضَّعَفَاءِ : أَيْ فِي تَرْكِهِمُ الْجِهَادَ - یعنی که دوی جهاد ته نه ځی نو په دوی څه گناه نشته.

حافظ ابن مردویه او عوفی رحمهما الله د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت کړیدې چه کله رسول الله صلی الله علیه و آله صحابه کرامو ته غزوة تبوک ته دروانیدو حکم وکړو نو څه صحابه راغلل چه د هغوی په سر کښ عبد الله بن مغفل رضی الله عنه وو، دوی ووئیل : اے د الله رسول ! مونږ ته سورلی راکړه، نبی صلی الله علیه و آله وفرمایل چه قسم په الله ! ما سره ستاسو دپاره سورلی نشته، نو هغوی په ژباړا واپس شو. کله چه الله تعالی د هغوی اخلاص ولیدو نو د هغوی عذر ئې په قرآن کښ بیان کړو. پدې وجه په صحیحینو کښ د انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت شویدې چه رسول الله صلی الله علیه و آله (چه کله د تبوک نه راواپس کیدو نو وی) فرمایل :

[إِنَّ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَا سِرْتُمْ مَسِيرًا وَلَا قَطَعْتُمْ وَاْدِيًّا إِلَّا كَانُوا مَعَكُمْ]

(په مدینه کښ داسه خلق پاته شویدی چه په هر ځای کښ ستاسو سره دی))، هغوی ووئیل : حال دا چه هغوی په مدینه کښ دی ؟ نبی صلی الله علیه و آله وفرمایل : [وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ حَبْسُهُمُ الْعُذْرُ] ((آو څه مجبورتیا هغوی دراتللو نه منع کړیدی)). (بخاری : ۱۴۲۳)

إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ : د الله او د رسول خیر خواهی دا ده چه د الله دین غالبه شی او مجاهدینو ته الله تعالی ترقی او فتح ورکړی او هغوی ته دعا گانې کوی. لندو دا چه د اسلام په ترقی خوشحاله وی.

مفسر خازن ليکي: خير خواهی داده چه په کلی کښ وسپړی اورازونه نه خوروی، او غلطه ډنډورې نکوی، او فتنې او شرونه نه راپورته کوی، او مجاهدینو ته په خیر رسولو کښ کوشش کوی، او د هغوی د کورونو نگرانی او حفاظت کوی.

دارنگه د الله تعالیٰ خیر خواهی داده چه د هغه په وحدانیت عقیده وساتي او د هغه صفات منل او د هغه د امر او نهی تابعداری کول، او د الله تعالیٰ په محبتونو کښ رغبت کول، او د الله تعالیٰ د غصو نه ځان جدا کول، لنډه دا چه د الله تعالیٰ بندگی وکړی او دا خوښوی چه دا ټول انسانان د الله په بندگی کښ استعمال شی او د اسلام ترقی وشي.

عَلَى الْمُحْسِنِينَ: ددې نه مراد یا دغه خیر خواهی، وَالْاَخْلَکَ دى چه صحیح عذرونه نه وکړل. نو د ضمیر په ځای نه اسم ظاهر ذکر کړو پدې کښ اشاره ده چه دوی پدې خیر خواهی سره په ډله د محسنانو کښ داخل شويدي.

یا مراد جنس محسنین دی چه په هغوی هیڅ لاره د ملامتیا او عذاب نه وی چه د هغوی نه دغه ذکر شوی خلک هم دی.

او پدې کښ بل شرط ته هم اشاره ده چه د خیر خواهی سره سره به په دۀ کښ د الله نورې بندگیانې موجود وی او هغه به په اخلاص او محبت سره کوی.

سَبِيلٌ: یعنی سَبِيلُ الْمَلَامِ وَالْعِقَابِ. د ملامتیا او عذاب لاره.

وَأَلَا عَلَى الَّذِينَ: دا په مخکنو معذورو خلکو کښ بل قسم خلک دی چه هغوی د خرچې د نشتوالی په وجه پاتې شويدي.

لِتَحْمِلَهُمْ: یعنی دې دپاره چه ته دوی په سورلی باندې سواره کړې یا سورلی ورکړې. (المنان) ځکه چه دا ډیر اوږد سفر وو او سختی او خطرناکې لارې راتللې.

د روایاتو نه معلومېږي چه دې خلکو چپړې او خپلې غوښتلې وې، نه اسونه او اوبان.

(دا خبره ابراهیم بن ادهم او الحسن بن صالح کړیده- فتح البیان)

او ځینې وائی چه دوی اول کښ څاروی وغوښتل خو هغه ملاؤ نشو نو بیائې چپړې او خپلې وغوښتلې. (بغوتی) مگر هغه هم د رسول الله ﷺ سره نه وو موجود.

د انس بن مالک ؓ نه نقل دی چه دوی اویه او توبنه غوښتې وه. (فتح البیان والمنان)

دا تقریباً پنځوس کسان وو د مختلفو قبیلو نه وو چه دوی ته به بَکَايُن (یعنی ژړا کونکي) وئیل کیدل. د دوی نه عباس ؓ دوه کسانو ته او عثمان ؓ درې کسانو ته سورلی ورکړه زیاتې د هغه فوج نه چه دۀ کوم تیار کړې وو چه هغه زر کسان وو. او یامین

بن عمرو النضري ؓ دوه کسانو ته سورلي ورکړه۔ (فتح البيان وغيره)
 او ددې ټولو رواياتو جمع کيدل جائز دي چه دا مختلف کسان وو اولويه غزا وه پدې وجه
 ملگرو ته مختلف ضرورتونه رامنځ ته شوي وو۔ اگرکه دا آيت خاص دې په طلب د
 سورلي کښ ځکه چه د الفاظو نه همدغه معنی زر ذهن ته راځي۔ (المنار)
أَلَا يَجِدُوا: يعنی چه دوی ولې نه موندل کوي تا سره يا د دوی سره هغه مال چه دوی نه د
 الله دپاره ولگوي۔ يا دا په اصل کښ [حَزَنًا عَلَى أَنْ لَا يَجِدُوا] دې۔ يعنی پدې خبره غمژن
 دي چه دوی نه موندل کوي هغه شے چه خرچ نه کړي۔ يا [حَزَنًا لِأَنْ لَا يَجِدُوا]۔ غم نه
 پدې وجه دې چه دوی نه موندل کوي هغه شے چه خرچ نه کړي۔ (فتح البيان)

فوائد الآية:

- ۱- ددې آيت نه معلومه شوه چه د هر سفر مطابق کوم ضرورتونه وي که هغه مجاهد
 سره پوره نه وي نو په هغه باندې جهاد فرض نه دې لکه د اوږد سفر دپاره جهاز ته ضرورت
 يا گارو موټرو ته، يا ريل گارو ته يا د جهاد مطابق وسلې ته۔ (المنار) نو که د جهاد دپاره
 ورسره خرچه نه وي نو بيا به غلاگانې او د جهاد په نوم بهته خوري نه کوي۔
- ۲- دلته الله تعالی ددې ايمان والو صفت وکړو چه د جهاد پسې نه ژړل لکه حديث کښ
 دي: [وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَىٰ هَلَكِهِ فِي الْحَقِّ] (بخاری: ۱۴۰۹) و مسلم: ۱۹۳۳۔
 هغه سړی ته پسخيدل پکار دي چه الله تعالی ورته مال ورکړې وي او بيا نه هغه د حق په
 ځايونو کښ لگوي۔ نو دا ايمان والا هم وپسخيدل او د مال لرمان نه وکړو په بڼه نيت سره
 او د جهاد پسې نه ژړا وکړه۔
- ۳- **لِتَحْمِلَهُمْ:** نه معلومه شوه چه د امير نه سوال کول او هغه ته شکايت کول جائز
 دي۔ ۴- **قُلْتُ لَا أَجِدُ:** نه رد د شرک معلوم شو، رسول الله ﷺ په فرضي جهاد کښ د
 خپلو ملگرو سره مدد نشي کولې چه هغوی ته سورلي يا خپلي او چپرې ورکړي نو پس
 د مرگ د هغه نه به د مشرکانو سره څنگه مدد وکړي چه هغه ته رامدد شه وائي او هغه
 ورله راشي او مدد ورسره وکړي دا ممکن نه ده۔
- ۵- مال سره محبت کول دپاره د انفاق عبادت دې او مال سره محبت د شهوت دپاره
 عبادت نه دې۔
- ۶- د جهاد سره محبت ساتل عظيم عبادت دې۔

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ ج

یقیناً لاره د ملامتیا په هغه کسانو ده چه اجازه غواړی ستانه او دوی مالداره وی،

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ لَا وَطَبَعَ اللَّهُ

خوشحاله وی پدې چه شی سره د پاتې کیدونکو بنځونه، او مهر وهله دې الله تعالی

عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

په زړونو د دوی نو دوی نه پوهیږی.

تفسیر: ملامتیا او سزا د هغه خلقو دپاره ده چه د مالدارۍ سره نه د دروغو عذر پیش کړو او د رسول الله ﷺ نه په اجازت واخستو او د بنځو او ماشومانو سره پاتې کیدل نه خوښ کړل چه د هغه نتیجه دا شوه چه الله تعالی د دوی په زړونو مهر ووهلو او په نفع او نقصان کښ د تمیز کولو صلاحیت نه د هغوی نه واخستو.

د سبیل نه مراد د ملامتیا او د عقوبت (یعنی د سزا) لاره ده.

يَسْتَأْذِنُونَكَ: یعنی ستانه اجازه غواړی په پاتې کیدو کښ د جهاد نه.

رَضُوا: دا جمله مستأنفه ده، جواب د سوال دې چه دوی سره د مالدارۍ نه ولې اجازه غواړی؟ نو وویل شو چه دوی په رذالت او خکته همت خوشحاله دی. (فتح)
الْخَوَالِفِ: نه مراد بنځې او ماشومان دی. یعنی دوی ډیر کم همته او خکته همت والا دی، د بنځو حالت خوښوی.

وَطَبَعَ اللَّهُ: دا عطف دې په (رَضُوا) باندې، او مطلب دا دې چه د دوی د مالدارۍ سره سره د اجازه غوښتلو دوه سببونه دی (۱) یو دا چه په تاوانی سودا باندې خوشحاله دی او د بنځو سره پاتې کیدل خوښوی (۲) او دویم دا چه الله تعالی د دوی په زړونو مهر ووهله دې.

(فتح البیان)

په عربو کښ د عَلُو الْهِمَّةِ ماده زیاته وه نو خکه الله تعالی دلته منافقانو ته په خکته همت اختیارولو باندې پیغور ورکړی دی.

فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ: نو دوی نه پوهیږی چه د دوی گټه په خه کښ ده او تاوان نه په خه کښ دې، د دواړو جهانو سردار محمد رسول الله ﷺ په شان شخص دې جنگ ته روان وی او ښکله جماعت د صحابه کرامو دې ورسره وی او یو شخص دې د هغه نه پاتې کیږی، دا

لوی جهالت او کامله بی وقوفی ده.

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ ۚ قُلْ

د دروغو عذر به پیش کوی دوی تاسو ته کله چه واپس شی تاسو دوی ته، او وایه

لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُّؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَأَ اللَّهُ

عذر مه کوی هیچر به باور نه کوو مونږ په تاسو، یقیناً خبر را کړیده مونږ ته الله

مِنْ أَخْبَارِكُمْ ۚ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ

د خبرونو ستاسو نه، او زردی چه ویه وینی الله تعالی عملونه ستاسو او رسول د هغه

ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عِلْمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

بیا به واپس کړی شی تاسو هغه ذات ته چه عالم دی په هر پټ او ښکاره

فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

نو خبر به کړی تاسو په هغه عملونو چه تاسو به کول.

تفسیر: کوم مالداره منافقان چه بغیر د څه صحیح عذر نه په تبوک غزا کښ شریک نه شو د هغوی په باره کښ الله تعالی پدې آیت کښ خبر ورکوی چه کله ته د جنگ نه را واپس شی نو تاته به راځی او د دروغو عذرونه به پیش کوی. نو ته به ورته داسه خبره کوی چه تاسو د دروغو بهانه مه کوی مونږ ستاسو هیڅ خبره نه منو، ځکه چه الله تعالی مونږ ته په وحی سره ستاسو په باره کښ هغه څه خودلی دی چه هغه ستاسو د عذرونو او بهانو مخالف دی، او آینده به الله تعالی او رسول ستاسو عملونه گوری، ځکه چه عمل د انسان کسوتی دی (پدې سره کره کوته معلومېږی لکه څنگه چه په یو خاص کانډی (کسوتی) سره د سرو زرو کره کوته معلومېږی) صرف په خبرو کار نه کېږی.

بیا د مرگ نه روستو به تاسو ټول د الله تعالی مخه ته ودرېږی چه هغه په غائب او حاضر هر څه پوه دی، هغه به ستاسو د عملونو تاسو ته خبر درکړی یعنی بدله به درکړی.

يَعْتَذِرُونَ: اعتذار د دروغو عذر او بهانه کولو ته وائی.

بعض روایاتو کښ ذکر شویدی چه دا عذر کونکی څه دپاسه اتیا کسان وو. (فتح البیان) إِلَيْكُمْ: پدې کښ رسول الله ﷺ سره د ملگرو نه مراد دی.

إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ : إِلَى الْمَدِينَةِ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ وَنَهَى وَنَهَى بِدَمِ كُنْزِ هَمْ أَشَارَهُ وَهُدًى دَوَى بِهِ سَتَاسُو
استقبال ته راو وخی او په عذر کولو کښ به جلتی کوی لیکن دروغژن دی۔
قَدْ نَبَأْنَا : دا جمله علت دے د (لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ) دپاره یعنی مونږ ستاسو خبره باندې ځکه
یقین نه کوو چه الله تعالیٰ مونږ ته ستاسو بعض حالات خودلی دی۔
مِنْ أَخْبَارِكُمْ : آي مِنْ سَرَائِرِكُمْ۔ یعنی ستاسو رازونه او احوال۔
وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ : یعنی تاسو نه خو وخت نه دے تلے، اوس توبه ویاسی نو الله
تعالیٰ به ستاسو عمل ونی چه آیا تاسو په همدې شرباندې باقی پاتے کیږی او که توبه
ویاسی نو که تاسو سم خلک شوی، الله تعالیٰ به ستاسو عذر قبول کړی او توبه به مو
منظوره کړی او که روستو هم ستاسو عمل تیک نشو نو ستاسو دا دروغو عذرونه تاسو
ته هیڅ فائده نه درکوی۔

د الله تعالیٰ لیدل ته په آینده زمانه پورې بند کړل دا په نسبت زموږ بندگانو ته چه الله
تعالیٰ به خپل دغه علم بندگانو ته راښکاره کړی چه دا منافقان نیک کار کوی او که بد۔
وَرَسُولُهُ : سوال : دلته خو در رسول الله ﷺ لیدل د الله تعالیٰ سره شریک شوی دی نو آیا
رسول الله ﷺ به هم آینده کښ د دوی په حالاتو پوه وی؟

جواب : دا دے چه دا د ژوندو خلکو په نسبت مراد دے او کله چه رسول الله ﷺ وفات شو
نوبیا ته د منافقانو عمل ته نشو کتلے۔ دلیل پرې روستو آیت (۱۰۵) دے چه هلته ورسره
په علم کښ مؤمنان هم شریک شوی دی۔ نو دا آیت د متشابهاتو نه شو او د متشابهاتو نه
استدلال کول د اهل زیغو طریقہ ده۔

فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ : دا د په قرآن کریم کښ سخت وعید دے چه الله تعالیٰ د ټول
عرصات والو مخامخ بنده ته وواښی چه ستا ټول عملونه د نفاق نه ډک دی نو ما برباد کړل،
ددے نه بل لوی شرم نشته۔

سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ

زردے چه قسمونه به کوی په الله تعالیٰ تاسو ته کله چه واپس شی تاسو

إِلَيْهِمْ لَتُعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ إِنَّهُمْ رَجُوسٌ

دوی ته دے دپاره چه مخ وارهوی د دوی نه، نو مخ وارهوی د دوی نه، یقیناً دوی پایت دی

وَمَا لَهُمْ جَهَنَّمَ جَزَاءُ بِمَا كَانُوا

او ڄاڻي ڏاوسيدو ڏوي جهنم ڏي، بدله به ورکول شي په سبب د هغه عملونو

يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَخْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ ج

چه دوي نه کوي۔ قسمونه به کوي تاسو ته ډي دپاره چه راضي شي تاسو دوي نه

فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

نو که راضي شي تاسو دوي نه نو يقيناً الله نه راضي کيږي د قوم نافرمان نه۔

تفسير: دلته الله تعالیٰ خبر ورکړيږي چه منافقان به ستاسو خواته راځي او قسمونه به خوري چه مونږ د غزا نه ډډي غځرو نو د وجه نه پاته شوي وو او خپله خبره به په قسمونو سره مضبوطوي، مقصد نه دا وي چه مؤمنان د هغوي د ملامته کولو او زور نه ورکولو نه مخ واړي، او دوي نه راضي شي، ځکه چه منافقانو ته د انسانانو توبيخ ډير دروند او لوي ښکاره کيږي په نسبت د توبيخ د الله تعالیٰ۔

لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ: أي عَنْ تَأْيِيدِهِمْ وَتَوْبِيخِهِمْ۔ یعنی دوي د زور نه او توبيخ (رتبه) نه، فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ: ديتنه اعراض د اجتناب وائي یعنی دوي نه ځانونه يو طرفته کړي او هېڅ باک پرې مه کوي او په خپل منافقت کښ نه پرېږدي، او دا مطلب نه ډي چه مه نه ملامته کوي او دوي گناه معاف کړي، توبيخ ورکول خو به ضروري وي ليکن پرواه پرې مه کوي هېڅ التفات ورته مه کوي او سپک نه وگنړي، دليل پرې روستو (إِنَّهُمْ رِجْسٌ) ډي۔

اهل المعاني وائي: هَؤُلَاءِ طَلَبُوا إِعْرَاضَ الصَّفْحِ فَأَعْطُوا إِعْرَاضَ الْمَقْتِ۔ یعنی ډي خلکو ظاهري مخ اړول غوښتل نو دوي ته د غصې او خفگان په طريقه مخ اړول ورکړي شو۔

(فتح البيان)

الله تعالیٰ چه ايمان والو ته خبر ورکړو چه زه د منافقانو نه راضي نه يم نو پدې کښ مقصد د مؤمنانو منع کول دي چه چرته دوي نه راضي نشي ځکه چه مؤمن به د هغه چا نه بيخي نه راضي کيږي چه الله تعالیٰ ترې راضي نه وي۔

إِنَّهُمْ رِجْسٌ: لکه څنگه چه مشرک نجس او خبيث ډي نو دغه شان منافق هم، یعنی د منافقانو ټول اعمال نجس او پليټ دي نو گويا که ډي دوي نفس ونه هم پليټ وگرځول۔

یا رجس پہ معنی دَدُوْوَ اَعْمَالٍ قَبِيْحَةٍ سرہ دیے، یعنی دوی پلیتو اعمالو والا دی۔
یعنی ہر کلمہ چہ دا خلک د خیر د قبولو او د شرک نہ د خان بچ کولو اہل نہ وونو دوی
دپارہ صرف دا خبرہ پاتے شوہ چہ دوی دیے پری خودی شی۔

وَمَا لَهُمْ جَهَنَّمَ: یعنی دوی دپارہ بس ہمدہ کافی دہ چہ جہنم دوی خای دیے۔ او دا د
مخکنی علت تتمہ دہ یعنی خوک چہ اور والا وی نو د ہغہ خیر تہ رابلل ہیخ فائدہ نہ
ورکوی۔ (ابوالسعود)

جَزَاءُ: آيُ يُجْزَوْنَ جَزَاءً، یعنی دوی تہ بہ بدلہ ورکولے شی بدلہ۔ یا دا مفعول لہ دیے۔
یعنی خای دوی جہنم دیے دوجہ د بدلے نہ پہ سبب د عملونو د دوی۔

يَخْلِفُونَ لَكُمْ: پدیے آیت کتب فرمائی چہ د منافقانو د قسمونو خورلو صرف ہمدہ
مقصد نہ دیے چہ تہ دوی تہ ہیخ ونہ وائے بلکہ دوی غواپی چہ تہ دوی نہ خوشحالہ شی
لکہ چہ دوی خہ کری نہ دی۔ لیکن کہ تاسو دوی نہ خوشحالہ ہم شی او تاسو دوی
عذر قبول ہم کری خو دوی تہ ستاسو راضی کیدل ہیخ فائدہ نہ ورکوی خکہ چہ اللہ
تعالیٰ د دوی نہ ناراضہ دیے۔ او دیے کتب دا اشارہ ہم دہ چہ ایے مسلمانانو! دا مناسب نہ دہ
چہ د چا نہ اللہ تعالیٰ راضی نہ دیے تاسو د ہغوی نہ راضی شی، بلکہ پکار دہ چہ اللہ
تعالیٰ د چا نہ راضی نہ وی نو د ہغوی نہ مؤمنان پہ طریق اولیٰ راضی نشی۔

الْفٰسِقِيْنَ: د ضمیر پہ خای ئے اسم ظاہر ذکر کرو پدیے کتب علت تہ اشارہ دہ چہ ددی
خلکو نہ اللہ تعالیٰ خکہ راضی نہ دیے چہ دوی کتب فسق او معصیت موجود دیے نو خکہ
پرے د اللہ تعالیٰ غضب نازل شو او بل ددی دپارہ چہ حکم عام شی، نور فاسقان ہم پکب
داخل شی۔ (فتح البیان)

الْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَّاجْدَرُ اَلَّا

باندہ چیان سخت دی پہ کفر کتب او پہ منافقت کتب او لائق دی ددی خبری چہ نہ

يَعْلَمُوْا حُدُوْدَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰی رَسُوْلِهِ ؕ

پوہیری پہ حدودو (پہ مطلب) د ہغہ احکامو چہ نازل کریدی اللہ تعالیٰ پہ رسول خپل

وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَّتَّخِذُ

او اللہ پوہ دی حکمتونو والا دیے۔ او بعض د باندہ چیانو نہ ہغہ خوک دی چہ گنری

مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَ يَتَرَبَّصُّ بِكُمُ الدَّوَائِرُ عَلَيْهِمُ

ہفہ مال چہ خرچ کوی ئے تاوان، او انتظار کوی پہ تاسو د آفتونو، پہ دوی باندے دیے وی

دَآثِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾

آفت بد، او الله تعالیٰ آوریدونکے، پوہہ دیے۔

تفسیر: دبانڈو وسیدونکو منافقانو پہ بارہ کنیں وئیلے کیڑی چہ ددوی کفر او نفاق د نورو نہ زیات سخت وی۔ خکے چہ ددوی پہ مزاج کنیں سختی او وحشت وی، او وینائے سختہ وی او د علما د مجالسونہ دلری کیدو پہ وجہ د قرآن او د سنت د تعلیماتو نہ ے برخے وی۔

امام احمد، ابو داؤد او ترمذی (۲۲۵۶) وغیرہ د ابن عباس ؓ نہ روایت کریدے چہ رسول الله ﷺ وفرمایا: [مَنْ سَكَنَ الْبَادِيَةَ حَفَا] «خوك چہ باندو کنیں و سیرپی پہ ہفہ کنیں سختی راخی»۔ (اسنادہ صحیح - البانی)

ددے وجہ نہ علماء وائی: [أَلْعَلُّمُ فِي الْأَمْصَارِ وَالْجَهْلُ فِي الْقُرَى] علم پہ بنارونو کنیں وی او جہالت پہ کلو او باندو کنیں وی۔ خکے چہ ہلتہ خہ مدرسہ او د دین پورہ دعوت نہ وی، او صرف د گلو بزو او د حیواناتو سرہ تعلق وی۔

الْأَعْرَابُ: جمع د اعرابی دہ، ہفہ چاتہ وائی چہ پہ باندو او غرونو کنیں و سیرپی، بل دی عرب، دا ہفہ خلک دی چہ ژہ ئے عربی وی برابرہ دہ چہ پہ بناریو کنیں و سیرپی او کہ پہ کلو کنیں۔ او دلته د اعراب نہ مراد جنس اعراب دی، الف لام پکنیں جنسی دی یعنی مجموعی طور سرہ د اعرابو مزاج کنیں سختی وی نو ددوی کفر او نفاق ہم سخت وی۔ او دا مطلب نہ دیے چہ ہر اعرابی بہ دغہ شان وی۔

أَشَدُّ كُفْرًا: أَى مِنْ أَهْلِ الْحَضَرِ۔ یعنی د بناریو والو پہ نسبت د باندو والو کفر او منافقت سخت وی۔ او د بنار والو پہ مزاج کنیں نرمی وی نو د ہغوی کفر او نفاق ہم نرم وی۔

او الله تعالیٰ د اعرابو ددے مزاج بیان وکرو پدے کنیں داعی تہ فائدہ دہ چہ، اشخاص او د ہغوی مزاجونہ وپیژنی نو د ہفے مطابق بہ دعوت کوی، د سختو خلکو سرہ بہ د درگزر او معافی نہ کار اخی او د ہغوی چلونہ بہ ورتہ معلومیرپی۔

وَأَجْدَرُ: یعنی دیر لائق دی ددے خبریے چہ دوی د الله تعالیٰ پہ شرائعو او احکامو او

فرائضو باندے پوهه نه شی او نه په هغه امرونو چه الله تعالى د جهاد په باره کښې کړیدی
 ځکه چه دوی د انبیاءو د علاقو او د کتابونو د نازلیدو ځایونو او د معجزاتو د لیدو نه جدا
 دی. (فتح البیان)

وَمِنَ الْأَعْرَابِ: اوس د دویم قسم باندې چیانو منافقانو حال بیانېږي چه د الله تعالى په لاره
 کښې چه څه خرچ کوي صرف د ریاکاری دپاره ئې کوي، پدې وجه دا جرمانه او تاوان گنړی،
 او پدې انتظار کښې اوسې چه کله به حالات بدلیږي او په مسلمانانو به څه مصیبت راځي
 دې دپاره چه د دوی نه نجات موندنه کړي او دوی ته د خپل مال د نه ورکولو موقعه ملاو
 شی. الله تعالى خبر ورکړو چه مصیبت به په همدوی راځي او حالات به د دوی په حق کښې
 ډیر خرابیږي.

مَغْرَمًا: غرم او غرامة هغه مال ته وائی چه سرې ئې خرچ کوي او په عقیده کښې ئې په ځان
 لازم نه گنړي لیکن دریاه او د ځان د بچاؤ دپاره ئې خرچ کوي.

او دا تاوان ځکه گنړي چه د الله تعالى په دربار کښې پرې د ثواب امید نه لري.

ابن زید وائی: دا د بنو اسد او غطفان څه منافقان کسان وو چه صرف دریاه او د غزا نه د
 ځان بچ کولو او د جنگ نه د ځان لرې کولو دپاره به ئې خرچ کولو او خپل دا خرچ به ئې
 تاوان او جرمانه گنړله. (فتح البیان)

الدَّوَائِرُ: جمع د دَائِرَة ده، د دنیا مصیبت ته وائی. یا هغه حالت چه د نعمت نه مصیبت
 ته بدل شی. اصل کښې دائره هغه شی ته وائی چه د بل شی نه راتاؤ شی نو دوائر الزمان، د
 زمانې حوادث او مصیبتونو ته وائی. او د دوی انتظار ددې خبرې وو چه دا رسول الله ﷺ
 به مړ شی او مونږ به دده د چنډو نه خلاص شو، او مشرکان به غالبه شی.

دَائِرَة السُّوءِ: دا جمله خبریه هم ده او دعائیه هم. یعنی بدې حادثې به الله تعالى په
 همدوی راولي. یا الله دې په دوی باندې بدې حادثې راولي.

او بده حادثه دا چه الله تعالى به اسلام غالبه کړي نو دوی به نور خفه کیږي او مصیبت به
 ئې زیاتېږي. پدې کښې اشاره ده چه څوک د مسلمانانو په مصیبتونو خوشحالېږي الله
 تعالى به ئې په هغوی باندې راولي.

دائرة: یا مصدر دې لکه د عاقبه په شان او سوء په زور د سین سره عذاب او مصیبت ته
 وائی. یعنی گرځیدل د مصیبتونو او عذابونو او ضررونو. یا دائرة صیغه د صفت ده لکه
 د قائمه په شان مصیبت ته وائی او سوء په زور د سین سره بدې ته وائی او دا اضافت د

موصوف دیے صفت تہ یعنی بدہ حادثہ او مصیبت۔
 اخفش معنی کوی: عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ الْهَزِيمَةِ وَالشَّرِّ۔ پہہ دوی باندے بہ مصیبت د شکست او
 شروی۔ یا گر خیدل د شکست او شر بہ پہہ دوی باندے وی۔ (فتح البیان)

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيتَّخِذُ

او بعض د باندہ چیانو نہ ہفہ خو کہ دی چہ ایمان لری پہہ الله او پہہ ورخ د آخرت او گنری

مَا يُنْفِقُ قُرْبَىٰ عِنْدَ اللَّهِ

ہفہ چہ خرچ کوی (پہہ لار د الله کنس) سبب د دیرو نزدیکتونو پہہ نیز د الله

وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ ۚ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ ۚ

او سبب د دعاگانو د رسول (ﷺ) خبر شی یقیناً دا مالونہ سبب د نزدیکی والی دی د دوی

سَيَدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ

زردی چہ داخل بہہ کری دوی لره الله تعالیٰ پہہ خاص رحمت خیل کنس یقیناً الله

غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٩٩﴾

بخونکے رحم کونکے دیے۔

تفسیر: تہول باندہ چیان یو شان نہ وی، پہہ دوی کنس خہ مخلص ہم وی، او دا دریم قسم
 دیے چہ پہہ الله تعالیٰ او پہہ ورخ د آخرت ایمان لری او د الله تعالیٰ د رضا دپارہ خرچ کوی، او
 دیے دپارہ چہ الله تعالیٰ تہہ پدی سرہ خانو نہ زیات نزدیکی کری، او پدی امید خرچ کوی چہ
 رسول الله ﷺ د دوی دپارہ د خیر دعا وکری۔ الله تعالیٰ پدی سورت آیت (۱۰۳) کنس
 فرمایلی دی: ﴿وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾

چہ (تہہ مؤمنانو دپارہ دعا کوہ، خکہ چہ ستا دعا د دوی دپارہ د آرام باعث دہ)۔

کلہ چہ بہ یو صحابی صدقہ کولہ نو نبی کریم ﷺ بہ د ہغوی دپارہ دعا کولہ۔

د صحیحینو روایت دیے چہ کلہ ابو اوفیٰ ؓ صدقہ وکریہ نو نبی ﷺ د ہفہ د اہل

وعیال دپارہ د خیر او د برکت دعا وکریہ، او د ہغوی دپارہ نے د الله نہ بخنہ طلب کریہ۔

داسے نے وفرمایلی: [اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى]

ایے الله! د ابو اوفیٰ پہہ اہل وعیال باندے رحمتونہ نازل کریہ۔

نو ددے خلکو پہ زہونو کنبں در رسول اللہ ﷺ عزت دے پدے وجہ د ہغہ نہ دعا طلب کوی۔ ددے نہ معلومہ شوہ چہ امیر او مشر لہ پکار دی چہ کلہ ورتہ خوځ صدقہ راوپی نو ہغہ بہ ورتہ دعا کوی ځکہ چہ مال لځول پہ نفس باندے گران وی نو کلہ چہ ورتہ دعا وکړے شی ہغہ تہ آسان شی۔

قُرْبَت: یعنی سبب د قرباتو دے۔ قربات جمع د قُرْبَة ده، دا ہغہ شی تہ وائی چہ پدے سرہ بندہ الله تعالى تہ ځان نزدی کوی۔

وَصَلَوَاتِ الرُّسُولِ: یعنی سبب د دعاگانو در رسول اللہ ﷺ۔ د ابن عباس نہ نقل دی چہ ددے نہ مراد استغفار در رسول اللہ ﷺ دے۔ ځینی وائی چہ دا عطف دے پہ (مَا يُنْفِقُ) باندے یعنی وَتَتَّخِذُ الصَّلَوَاتِ الرُّسُولِ قُرْبَاتٍ یعنی گنہری دعاگانے در رسول اللہ ﷺ سبب د نزدیکت پہ نیزد الله تعالى۔ دا ابن عطیہ جائز گرځولے دے اوز مخشری وائی چہ دا پہ (قُرْبَاتٍ) عطف دے لکہ مخکنب ذکر شو۔

أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ: الله تعالى پہ ډیر تاکید سرہ خبر ورکړو چہ د مخلصو بانہ چیانو مسلمانانو صدقہ د الله تعالى پہ نیز مقبولہ ده، او د هغہ د قریت ذریعہ ده۔ د هغہ منافقینو پہ خلاف چہ هغوی صدقہ اوز کاه جرمانہ گنرلے ده۔

إِنَّهَا ضَمِيرٌ (مَا يُنْفِقُ) تہ راجع دے او تانیث د ضمیر پہ اعتبار د تانیث د خبر سرہ دے۔ سَيَذْخُلُهُمُ اللَّهُ: دا د قریہ تشریح ده۔ یعنی دا خلک به الله تعالى تہ نزدی شی، الله تعالى به ئے پہ خپل رحمت کنبں داخل کړی، او سین د تاکید یا د استقبال دپارہ دے۔ او د رحمت نه مراد خاص رحمت دے چہ هغہ نیغے لارے طرفته هدایت دے او بیا په نتیجه کنبں کورد نعمتونو ته رسول دی۔

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ

او مخکنب کیدونکی ایمان ته چہ پخوانی دی په زمانه کنبں د مهاجرینو نه او د انصارو نه

وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ

او هغہ کسان چہ تابعداری ئے کړیده د دوی په ښانسته طریقه، رضا دے الله تعالى د دوی نه

وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي

او دوی رضا دی د هغہ نه، او تیار کړی ئے دی دوی له جنتونه چہ بهیرې به

تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

لاندے د هغه نه نهرونه هميشه به وی په هغه کښ هميشه، دا کاميابی ده لويه.

تفسير: ددے نه روستو انواع د مؤمنانو بيانېری برابره ده که د بناريو والو نه وی او که د بانډو والو نه سره درد نه په منافقانو باندے.

او دلته الله تعالى د مؤمنانو صفت او نيکه جزا بيان کړيده پدے کښ منافقانو ته ترغيث دے چه راشی د منافقت نه لاس واخلی او ددے مؤمنانو تابعداری وکړی پدے صفتو کښ، نو دواړو طرفونو ته خبره ده، مؤمنانو ته وائی چه تاسو د منافقانو د صفتو نه ځان وساتی او منافقانو ته وائی چه راشی د ايمان والو په شان صفات ځان کښ پيدا کړی، او دا ډیر ښه دعوت دے.

وَالسَّابِقُونَ: يعنى اسلام ته ئے سبقت کړيدے او (الْأُولُونَ) يعنى په زمانه کښ هم مخکښ دى. يعنى په ابتداء د اسلام کښ ئے اسلام ته سبقت کړيدے. ځکه چه په دغه وخت کښ ډیر خلک داسے وو چه اسلام موجود وو مگر دوی ورته سبقت نه وو کړے روستو ئے ايمان راوړو.

مِنَ الْمُهَاجِرِينَ: دا مِنْ بيانیه دے، يعنى دغه سابقين مهاجرين او انصار دى. نو ددے خلکو ډیره لويه مرتبه ده او هغه دا چه الله تعالى د دوی نه راضی شويدے.

سابقين اولين څوک دى؟

د سابقين اولين په تفسير کښ د علماؤ ډیر اقوال دى: (١) چا وئیلی دى چه ددے نه مراد هغه خلق دى چه دواړو قبلو ته مخ کولو سره ئے مونځونه کړيدى. (سعيد بن المسيب)
(٢) ځينی وائی: چه دا هغه خلک دى چه بيعة الرضوان (بيعة الحديبيه) ته حاضر شوى وو. (شعبي) (٣) چا وئیلی دى چه هغه خلق دى چه په غزوة بدر کښ ئے شرکت کړے. (محمد بن كعب، عطاء بن يسار) (المنار)

(٤) چا وئیلی دى چه هغه خلق دى چه د هجرت نه مخکښ ئے اسلام راوړے وو، یا ئے په هجرت کښ مخکښ والے کړے وو، او ((کوم خلق چه روستو راغلی)) نه مراد هغه اووه انصار مسلمانان دى چه هغوی د عقبه اولی په خوا کښ د رسول الله ﷺ په لاس بيعت کړے وو، او بيا هغه اويا مسلمانان چه هغوی په دویم کال د رسول الله ﷺ په لاس باندے

بيعت کرے وو۔ او هغه ټول انصار چه هغوی د مصعب بن عمیر ؓ د تبلیغ نه متأثر کیدو سره د هجرت نه مخکښ اسلام قبول کرے وو۔

(۵) لیکن راجح داده چه په «سابقین اولین» کښ هغه تمام مهاجرین داخل دی چه هغوی په هجرت کولو کښ مخکښ والی کولر۔ په در رسول الله ﷺ زړه مضبوط کرے وو، او د نورو دپاره نمونه جوړ شو۔ او هغه تمام انصار چه هغوی د هجرت نه مخکښ اسلام قبول کرے وو او کله چه رسول الله ﷺ مدینه ته تشریف راوړو نو د هغه ملگرتیا ئه وکړه۔ او والذین اتبعوهم باحسان نه به مراد کشران صحابه کرام وی۔ او دا تفسیر د محمد بن کعب القرظی دے ځکه چه صحابه کرامو ته در رسول الله ﷺ په صحبت سره سبقیت حاصل دے۔ نو (مِنْ) بیانیه دے۔ یعنی چه دا ټول صحابه کرام دی۔

وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ :

(۱) ځینی وائی ددے نه مراد کشران صحابه کرام دی، چه په نیکی کښ د مشرانو تابع وو او د هغوی نه روستو راغلی وو۔ نو په اولنو صحابه کرامو کښ دوه صفتونه وویو هجرت او بل نصرت، نوروستنو صحابه کرامو کښ چه چا کښ دغه دواړه مادے زیاتے موندلے کیږی هغه به مشرانو ته زیات نزدی وی۔ صاحب المنار وائی : دا قول غوره دے ځکه چه دلته اتباع په لفظ د ماضی (اتَّبَعُوهُمْ) سره ذکر دے، او پدے کښ به اصطلاحی تابعین او روستو امت داخل نه وی ځکه چه دلته الله تعالی د منافقانو په خلاف د صحابه کرامو حال بیانوی او په هغوی کښ مرتبه او درجات ذکر کوی، نو بهتره داده چه ددے نه صرف صحابه کرام واخستے شی ځکه چه روستنو خلکو ته د صحابه کرامو په شان در رسول الله ﷺ سره د صحبت شرافت او هجرت او نصرت نه دے حاصل۔ اگرکه د هغوی هم لوی شان شته۔ لکه د صحابه کرامو دغه درے طبقات د سورة الانفال په آخری آیتونو کښ ذکر وو او د هغه په تفسیر کښ د سورة الحشر آیتونه ذکر کیږی۔

البته کوم روستنی مؤمنان چه د صحابه کرامو سره د هغوی د اعمالو په اندازه په هجرت او جهاد او نصرت او په نورو اعمالو د نیکی او احسان کښ شریک کیږی نو دوی نه به هم الله تعالی راضی کیږی او ثواب به ورته ملاوېږی۔ او د سابقینو دپاره په هر عمل کښ د سبقیت فضیلت شته او در رسول الله ﷺ زمانه پدے کښ د ټولو نه زیات امتیاز لری۔ (المنار ۱۱/۱۳)

(۲) مگر پدے کنس غوره داده چه السابقون الاولون کنس تول صحابه کرام مراد دی او په (اَبْغَوْهُمْ بِاِحْسَانٍ) کنس هغه خلك مراد دی چه د صحابه کرامو نه روستو تر قیامت په پورې راځي. لکه دا تفسیر د ابن زید دے۔ (فتح البیان) او ددے د غوره والی وجه داده چه قرآن کریم عالمی کتاب دے، نو د روستنو ایمان والو صفت هم بیانوی او هغوی ته دعوت ورکوی چه د دغه صحابه کرامو په نقش قدم روان شی دغه بدله به درکړې شی۔

باحسان : د احسان دوه مصداقه۔

(۱) یعنی د صحابه کرامو تابعداری کول په نیکی کنس نه په گناه کنس ځکه چه د ځینی صحابه کرامو نه چه کومه خطاء شوی وی په هغه کنس به تابعداری نه کوی۔ نو بناء پدے به احسان صفت د صحابه کرامو وی اولاً اَيِّ بِاِحْسَانِ الصَّحَابَةِ۔ او یا احسان صفت د روستنو دے او معنی داده : اَيُّ مُتَلَبِّسِينَ بِاِحْسَانٍ فِي الْاَفْعَالِ وَالْاَقْوَالِ الخ (فتح) یا - مُحْسِنِينَ فِي الْاَفْعَالِ وَالْاَقْوَالِ (المنار)۔ چه روستنی خلك به په خپلو اقوالو او افعالو کنس نیکی کونکی وی، او د سابقین اولین په نقش قدم به روان وی۔ (فتح البیان)

(۲) احسان نه مراد ښائسته صفتونه کول۔ اَيِّ بَأْنٌ يُشْنُوْا عَلَيْهِمْ خَيْرًا (چه د صحابه کرامو نیک صفت به ذکر کوی او هغوی به اوجت گنړی او د هغوی سپکوالی به نه کوی) که څوک داسه نه کوی دا هم کامیابیدي نه شی۔ نو په امت باندے دوه څیزونه لازم دی یو د صحابه کرامو په نیکیو کنس تابعداری کول (نو ددے صفت نه معلومه شوه چه دوی به د سابقینو دپاره په کمال احسان باندے گواهی ورکوی ځکه چه هغوی د دوی متبوعین او امامان دی په نیکی کنس نو ددے نه هغه خلك ووتل چه په ظاهری اسلام کنس د هغوی تابعداری کوی او بدکاره وی پدے تابعداری کنس او دا منافقان دی)۔ (المنار)

او بل د صحابه کرامو مدح او صفتونه کول۔ نو کوم خلك چه د صحابه کرامو بی ادبی کوی، یا ئے سپکاوی بیانوی او د هغوی پسے ردی بدی وائی دا مسلمانان نشی کیدی، دوی د عبد الله بن سباء یهودی اولاد دی۔

ابو صخر حمید بن زیاد وائی : محمد بن کعب القرظی وویل : چه تول صحابه کرام جنتیان دی، اگر که د چانه پکنس گناه هم شوی وی، نو ما ورته وویل چه دا کوم ځای کنس دی؟ هغه وویل : آیا تاسو دا آیت نه لولی : (وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ) نو تولو صحابه کرامو دپاره الله تعالی جنت او خپله رضا ثابته کړیده ځکه چه سابقون اولون مهاجرین او انصار

شو، او د دوی نه په روستو خلك ئې يو شرط لگولې دې، هغه ووئيل چه هغه څه شې دې؟
وې فرمايل: اِشْتَرَطَ عَلَيْهِمْ اَنْ يَتَّبِعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ يَقُولُ: يَقْتَدُونَ بِهِمْ فِيْ اَعْمَالِهِمُ الْحَسَنَةَ وَلَا يَقْتَدُونَ بِهِمْ فِيْ غَيْرِ ذَلِكَ [روستو امت به د صحابه كرامو په نيك اعمالو كښ اقتداء كوي
او د دې نه په ماسوئې كښ به ئې اقتداء نه كوي۔

ابو صخر وائي قسم په الله! كويا كه ما دا آيت مخكښ د دې نه لوستلې هم نه وو او نه مې
د دې تفسير پيژندلې وو تردې چه محمد بن كعب ما ته دا تفسير ولوستلو۔

(فتح البيان وابن كثير والمنار وغيره)

نو دې آيت كښ د عامو مؤمنانو دپاره هم ډير اوچت زيرې ملا وېړې چه دوی به الله تعالى
د صحابه كرامو سره يوځای كوي او الله تعالى به ترې راضي كيږي۔

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ : الله تعالى فرمائي: زه د دوی نه راضي يم، دلته حافظ عماد الدين ابن
كثير ليكي: [فَبَاوِلَ مَنْ أَبْغَضَهُمْ أَوْ سَبَّهُمْ أَوْ أَبْغَضَ أَوْ سَبَّ بَعْضُهُمْ]

هغه كس خو دې هلاك شي چه د دوی سره بغض (كینه) ساتي، يا ورته بد رد وائي، يا د
دوی نه بعض صحابه كرامو سره بغض ساتي او رد بد ورته وائي، خاصكر د صحابه كرامو
سردار سيدنا ابوبكر صديق ؓ ته۔ او دا خلك روافض دي چه د دوی عقلونه الته شويدي
اوزرونه ئې اپوته شويدي نو دا كسان د ايمان نه څومره وړاندې دي؟!۔ (ابن كثير ۲۰۳/۴)

هغه مورخينو سره به هم الله تعالى سخت حساب كوي چه د شيعه گانونه ئې د صحابه
كرامو په باره كښ د شرابو څكلو او ډمو گډولو او كنځلو كولو غلطې قصې او واقعات
راوړيدي او بيا ئې پرې رد نه دې كړې۔ لكه كتاب الاغانى د ابوالفرج الاصفهاني كښ دا
قسم قصې شته۔

عبد الله بن المبارك ته چا وويل: چه عمر بن عبد العزيز افضل دې او كه (سيدنا)
معاوية؟ هغه وفرمايل: ډيره ناشنا خبره دې وكړه۔ د معاوية (ؓ) د اس په پوزه كښ چه
كومه خاوره ننوتې ده دا د سلو عمر بن عبد العزيز نه غوره ده۔ پاتې لا سيدنا امير معاوية (ؓ) دا
مبالغه ئې د صحابه كرامو د مدافعت دپاره وكړه، او همداسې پكار ده۔

د يو صحابي نظر چه د محمد رسول الله ﷺ په شان شخص باندې لږ ساعت لگيدلې وي
هغه د ټولې دنيا انسانانو نه غوره دې، دوی ته الله تعالى ډيره لويه ورځ ورکړېده، البته
مسائل شرعيه كښ اجتهادي خطائي جدا خبره ده، په هغه باندې ټول امت متفق دې، او
دا د اسلام اصول دي ځكه بيانېږي۔ ليكن ډيرو خلكو ته دا عقیده نه ده معلومه، او پدې

کنیں خطاء کیری۔

تَحْتِهَا : کنیں ئے (مِنْ) رانہ ورو پدے کنیں زیاتے مبالغے تہ اشارہ ده۔

وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنْفِقُونَ ؕ وَمِنْ

اود هغه چانه چه چاپيره دى ستاسو نه دباند چيانو نه منافقان دى، اوبعض

أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ ؕ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ؕ

د مدینے والونه، کلک دى په منافقت، نه پیژنئ تہ دوى لره، مونږه پیژنى دوى لره،

سَنُعَذِّبُهُمْ مُّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّوْنَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾

زردے چه عذاب به ورکړو دوى تہ دوه ځله بيا به واپس کړے شی عذاب لوئى تہ۔

تفسیر: اوس د هغه منافقانو حال بيانېږي چه د مدینے وسیدونکى دى اود هغه خواو شاته نژدې باند چيان دى۔ ځينى وائی ددے نه مراد د مدینے نه بهر خواو شاته منافقان دى چه دوى د جُھیننه او مُزیننه او أَشْجَع او غَفَّار او أَسْلَم قبیلے خلک وو۔ بغوتی، واحدی، ابن الجوزی او نسفی او خازن او سیوطی هغه ذکر کړیدی۔

الله تعالیٰ نبی کریم ﷺ ته خبر ورکړو چه د مدینے نه گیر چاپیره چه کوم باند چيان دى، په دوى کنیں او په مدینے والو کنیں هم منافقان موندے شی۔ او په خپل نفاق باندے په پرده اچولو کنیں داسے مضبوط دى چه تہ سره د ډیر ذهانت او بصیرت نه هم دوى نه پیژنئ، دوى خپل کفر پټ ساتلو کنیں دومره ماهرین دى چه صرف الله تعالیٰ دوى نه خبر دار دے۔ الله تعالیٰ به دوى تہ اول پدے دنیا کنیں دوباره سزا ورکوي، ذلت اور سوائی به ئے وی او د اسلام په کامیابیانو به دوى په زړونو کنیں اور لگیږي اود آخرت عذاب خود دوى انتظار کوي۔

مَرَدُّوا عَلَى النِّفَاقِ : اَيْ اَقَامُوا عَلَى النِّفَاقِ وَتَبَتُوا عَلَيْهِ وَلَمْ يَتُوبُوا مِنْهُ۔

يعنى هميشه پاتے شويدي په منافقت او کلک شويدي اود نفاق نه نه دى اور بدلې او توبه ئے نه ده ويستلے۔ (فتح البيان)

٢- لَجُّوا فِيهِ وَأَبَوا غَيْرَهُ۔ (ابن زيد)۔ دننه ورننوتى دى په منافقت کنیں چه بل هيڅ نه منى)۔ مرد په اصل کنیں برينه والى او صفا کيدو ته وائی۔ اَيْ نَحَرُّدُوا لِلنِّفَاقِ (يعنى د منافقت دپاره ئے ځان فارغ کړيدے۔ خفاجى وائی : تمرد په اصل کنیں تمرن (عادت کيدل)

او پہ یو کار کنیں تجربہ پیدا کولو ته وائی۔ یعنی ددے خلکو پہ منافقت کنیں بنہ تجربہ شویده۔ پہ اصطلاح: ”پی ایچ دی“ نے پکنیں کریده۔

رسول الله ﷺ به بعض منافقان د هغوی په نومونو سره پیژندل۔ اودا ثابتہ ده چه نبی کریم ﷺ سیدنا حذیفه بن یمان ؓ ته د خوارلسو یا پنخلسو منافقانو نومونه خودلی وو۔ لیکن تمام منافقان نه پیژندل۔ امام احمد د جُبیر بن مُطعم ؓ نه روایت کریده چه دوی ووئیل، یارسول الله! څه کسان وائی چه مونږ په مکه کنیں کوم عمل کرے وو د هغه به مونږ ته اجر نه راکړے کیږی۔ نو نبی ﷺ وفرمایل چه ستاسو اجر به تاسو ته درکړے کیږی اگر که تاسو د لومبر په سوری کنیں یی۔ بیا نبی ﷺ خپل سر زما غوږ ته نزدی کړو وے وئیل چه زما په صحابه و کنیں منافقان راننوتی دی چه د دروغو خبره خوروی۔ لَا تَعْلَمُهُمْ: یعنی اے زما نبی! ته دوی نه پیژنه بلکه صرف مونږ نه پیژنو نو هر کله نه چه ته نه پیژنه نو احتیاط کنیں ژوند تیره وه او د دوی خلکو هره خبره مه آوره۔

اودا د مخکنی جملے دپاره تاکید دے چه دوی په منافقت کنیں دومره پاڅه او تجربہ کار شویدی چه د دوی د نفاق علم رسول الله ﷺ ته هم نه کیږی نو نورو مؤمنانو ته به څه وشي۔ رسول الله ﷺ اگر که فی الجمله پیژندل څکه چه د منافقت آثار پدے خلکو کنیں رابنکاره کیدل، خو دلته مطلب دادے چه ته نه بیلابیل شخصی طور سره نه پیژنه۔ اودا آیت دلیل دے په نفی د علم غیب د رسول الله ﷺ او دولو انسانانو نه۔ څکه چه صرف الله تعالیٰ هغه ذات دے چه د بندگانو د سینو او د رازونو نه خبردار دے۔ اودا سورت په آخری سورتونو کنیں نازل دے، او پدے کنیں د رسول الله ﷺ نه د غیبو د علم نفی وشوه نو دا خبره خطاء ده چه قبورین (قبر پرست) وائی چه رسول الله ﷺ ته الله تعالیٰ روستو علم غیب عطاء کرے وو۔

سَنُعَذِّبُهُمْ مُّرتَینَ: دا د الله تعالیٰ د همکی ده دوی ته، د دوه کرته عذابونو نه مراد ۱- یو په دنیا کنیں په قتل او قید سره دے او بل د آخرت عذاب دے۔

۲- یا په دنیا کنیں د دوی نفاق رابنکاره کول او په آخرت کنیں عذاب۔ (اوروستو چه کوم عذاب د آخرت ذکر دے په (ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ) سره نو د هغه نه مراد دادے چه د دوی خاص عذاب نه روستو به دوی د نورو کافرانو په شان عذاب ته واپس کرے شی۔ یا دا چه دوی به د عامو کافرانو په شان د عذاب نه روستو په اور کنیں درک اسفل (لاندے طبقے) ته بوتللے شی)۔

۳- یا پہ دنیا کنبس د دوی پہ مالونو او اولادو کنبس مصیبتونہ راوستل دی او بل عذاب د قبر دی۔

۴- مجاهد وائی: مَرَّتَيْنِ بِالْجُوعِ وَالْقَتْلِ۔ یو عذاب پہ لوړه او بل په قتل۔

۵- ابو مالک وائی: یو عذاب په لوړه او بل په عذاب قبر۔

۶- قتاده وائی: یو عذاب قبر او بل عذاب د اور مراد دی۔

ظاهر دا ده چه دلته دواړه عذابونه د دنیا مراد دی یعنی دوی به بار بار یو کړت پس د بل کړت نه په عذابونو اخته کیږی او بیا به عذاب د آخرت ته واپس کولے شی۔

وَاٰخِرُوْنَ اعْتَرَفُوْا بِذُنُوْبِهِمْ خَلَطُوْا عَمَلًا

او نور کسان دی چه اقرارئ کړیدے په گناهونو خپلو، یوځائے کړے نه دے عمل

صَالِحًا وَاٰخِرَ سَيِّئًا عَسَىٰ اللّٰهُ اَنْ يَّتُوبَ عَلَيْهِمْ ؕ

نیک او نور بد عمل، نزدی د ده چه الله به مهربانی وکړی په د دوی،

اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۰۲﴾

یقیناً الله بخنه کونکے رحم کونکے دی۔

تفسیر: پدے آیت کریمه کنبس د مؤمنانو نور اقسام بیانوی چه هغه درمیانه دی۔

❦ اول پدے کنبس هغه خلق ذکر دی چه مخلص مسلمانان وو، منافقان نه وو، لیکن د سستی په وجه سره د غزوة تبوک نه پاته شوی وو۔ او کله چه په غزوه کنبس د نه شریک کیدونکو منافقانو په باره کنبس آیتونه نازل شو نو دوی ته د خپلے غلطی سخت احساس وشو، او سخت فکرئ راغلو چه اوس به څه وکړے شی؟ او ددے تلافی به څنگه وی؟

د ابن عباس ؓ د روایت مطابق د هغوی شمار لس وو۔ د هغوی نه اووه کسانو دا فیصله وکړه چه دوی به خپل ځانونه د مسجد نبوی ستونو پورے تړی او په همدے حال کنبس به وی تردے چه رسول الله ﷺ هغوی لره معاف کړی او په خپل لاس سره ئے رایلله کړی۔ نو دوی د غصے وکړل، کله چه رسول الله ﷺ دوی لره ولیدل او د دوی په باره کنبس ئے معلومات وکړو نو هغه ته سبب ووتیلے شو، نبی کریم ﷺ وفرمایل چه دوی به په همدغه حال کنبس وی تردے پورے چه ماته د الله تعالی د طرف نه د دوی درا کولاولو کولو حکم را کړے شی۔ کله چه دا آیت نازل شو نو رسول الله ﷺ هغوی لره رایلله کړل۔ او د باقی

درے کسانو کعب بن مالک، مرارہ بن الربیع، او هلال بن امیه (رضی اللہ عنہم) قصہ مشہورہ
 ده چہ رسول اللہ ﷺ د هغوی سرہ معاشرتی بائیکاٹ وکړو، د هغوی د بیبیانو نه ئے
 هغوی جدا کړل، تردے پورے چہ د سورة التوبة آیت (۱۱۸) ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِقُوا﴾
 نازل شو او الله تعالى د هغوی هم توبہ قبولہ کړه۔ ددے کسانو مشر ابولبابہ بن العنذر ؓ
 وو۔ (فتح البیان)

د همدے خلقو په باره کښ الله تعالى پدے آیت کښ فرمایلی دی چہ دوی جهاد کښ
 شرکت نه کولو سره د خپلو مخکنو نیکو اعمالو سره گناه یوځای کړے وه، لیکن کله چہ
 دوی په رشتیني زړه سره توبه وویستله نو الله تعالى د دوی توبه قبوله کړه۔
 ❁ پدے کښ راجح قول دا دے چہ ددے آیت حکم عام دے او دا د امت ټولو مؤمنانو ته
 شامل دے چہ هغوی د خپلو نیکو اعمالو سره څه ناڅه گناهونه هم یوځای کړیدی لکه
 امام طبرانی او قرطبی د ابو عثمان نه نقل کړیدی چہ هغه فرمائی: [مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ اُرْجِي
 عِنْدِي لِهَذِهِ الْأُمَّةِ مِنْ هَذِهِ الْآيَةِ] په قرآن کریم کښ زما په نیز ددے امت دپاره ددے آیت نه
 ډیر امید والا بل آیت نشته۔ ځکه چہ د مؤمنانو حال هم دا وی چہ گناه ترے کیږي او بیا
 اقرار د خپله گناه هم کوی نو الله تعالى به پرے مهربانی کوی۔ اِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى، وَلِلَّهِ
 الْحَمْد۔

أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ: یعنی الله تعالى به ئے توبه قبوله کړي، او آینده دپاره به ئے په نیکی
 کښ استعمال کړي۔ لکه دا معنی دتوبے ده۔

صاحب المنار فرمائی: د اکثر و مسلمانانو همدا حال دے چہ گناهونه او نیکیانې ئے
 جمع کړیدی او شاید چہ د دوی د گناهونو نه لویه گناه دا ده چہ دوی په مالونو او نفسونو
 سره جهاد فی سبیل الله پریځه دے لکه پدے باندے د آیت سبب نزول دلالت کوی، او ددے
 آیت نه پوره عبرت نه اخستلے کیږي مگر هله چہ ددے په مابعد کښ تدبر وکړي هغه دا
 چہ نفس د منافقت او ضعف الايمان نه پاک کړي په صدقاتو کولو سره او دغه شان په نورو
 نیکو اعمالو سره او د انسان نفس چہ پاکيږي نو دا په توبه او نیک عمل سره۔

قصه:

د سیدنا احنف بن قیس ؓ په باره کښ راغلی دی چہ هغه وویل: ما په قرآن کریم کښ
 خپل ځان کتلو چہ زه به په کومه طائفه کښ داخل یم، چہ د کافرو صفات مے ولیدل نو ما

وونیل چه زه خو په دوی کښ نه یم داخل، او چه د ایمان والو اوچت صفات مے ولیدل نو هغه هم راکښ پوره موجود نه وو. بیا مے قرآن کتلو تردی چه پدی آیت راتیر شوم ﴿وَآخِرُونَ اعْتَرَفُوا﴾ نو ما وونیل: [وَجَدْتُ نَفْسِي فِي هَذِهِ الْآيَةِ]

ما خپل خان پدی آیت کښ وموندو چه دا زه یم چه هه مے نیک اعمال دی او هه مے گناهونه دی او په هغه باندی اقرار کوم، خود الله تعالی نه د بخښه امید ساتم.

او په روایت د بخاری کښ رسول الله ﷺ ته په خوب کښ د داسے کسانو یو مثال بیان شوی وو چه نیم د هغوی نه ښانسته وو او نیم نه قبیح (بد شکله) وو. (بخاری رقم: ۴۶۷۴) پدی کښ اشاره ده چه په نیک عمل سره د انسان نفس ښانسته کیږی او په بد عمل سره نه نفس بد رنگیږی.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ

واخله د مالونو د دوی نه صدقه چه پاکوے ته دوی لره (د گناهونو نه) او صفا کوے ته

بِهَا وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ

(زېږونه د دوی) په سبب ددے (مالونو)، او دعا کوه دوی ته، یقیناً دعا ستا

سَكَنَ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۱۰۳﴾

آرام دے (د زېږونو) د دوی، او الله تعالی اوریدونکے پوهه دے.

تفسیر: مناسبت دا دے چه کومو کسانو چه توبه وسته لکه ابولبابه بن العنذر ؓ نو هغه خپل مال صدقه کرو (خپل کور ته صدقه کرو) او کعب بن مالک ؓ خپل مال رسول الله ﷺ ته پیش کرو. نو پدی آیت کښ د هغوی په باره کښ رسول الله ﷺ ته حکم کوی.

شان نزول

ابن جریر، ابن ابی حاتم، ابن مردویه او بیهقی وغیره روایت کړی دے چه کومو اوه صحابه کرامو خپل خانونه د مسجد نبوی د ستونپورے تړلی وو، کله چه د هغوی توبه قبوله شوه نو هغوی خپل مال راواخستو او رسول الله ﷺ خواته راغلل او وے وویل چه یا رسول الله! ددے مال په وجه مونږ روستو پاتے شوی وو، پدی وجه دا د الله په لاره کښ

صدقہ دہ او مونہر دپارہ بخنہ وغوارہ۔ نو نبی ﷺ وفرمایا چہ ماتہ ددے داخستو حکم نہ دے شوے، نو دا آیت نازل شو چہ پدے کنس اللہ تعالیٰ نبی کریم ﷺ تہ حکم وکرو چہ دوی نہ صدقہ واخلہ چہ دوی د پاکئی او د نفس د تزکیہ ذریعہ جو رہ شی، او دوی دپارہ د خیر او برکت دعا وکرو، خکہ چہ ستا دعا د مسلمانانو دپارہ د سکون او اطمینان سبب دے۔ نو نبی کریم ﷺ دوی د مال دریمہ حصہ د صدقے پہ توگہ واخستہ او باقی ئے دوی تہ واپس کرو۔

حافظ سیوطی لیکئی: رسول اللہ ﷺ دوی نہ دا صدقہ دوی د گناہونو د کفارے پہ توگہ واخستہ نو ددے نہ دا معلومہ شوہ چہ ہر ہفہ خوک چہ یوے گناہ تہ راتلل وکری نو ہفہ لہ صدقہ کول مسنون دی۔ (فتح البیان)

علماء لیکلی دی چہ دا آیت اگرکہ د پور تہ ذکر شوی صحابہ کرامو ﷺ پہ بارہ کنس نازل شوے وو، لیکن د زکاة د واجبہ دپارہ کنس ددے حکم عام دے، او د مسلمانانو حکمرانانو دا فریضہ دہ چہ دتولو مسلمانانو نہ زکاة وصول کری، او د اللہ تعالیٰ د وئیلی شوی حکم مطابق پہ مسلمانانو کنس ئے تقسیم کری۔

حافظ ابن کثیر لیکئی: چہ دلتہ اگرکہ د (أَمْوَالُهُمْ) ضمیر مخکنو (اِغْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ) والو تہ راجع دے مگر ددے حکم دتولو مؤمنانو دپارہ عام دے لکہ د زکاة منع کونکو د ابوبکر صدیق ؓ نہ زکاة منع کرو او دا آیت ئے پہ دلیل کنس پیش کرو لیکن سیدنا صدیق اکبر ؓ ورلہ دا فہم خطاء وگر خولو او د آیت حکم ئے عام وگر خولو۔

صَدَقَةٌ: دا صدقہ عامہ دہ فرضی تہ ہم شامل دہ (یعنی زکاة)، او نفلی صدقے تہ ہم۔ خکہ چہ صدقہ ہفے تہ وائی چہ مؤمن ئے اللہ تعالیٰ تہ د نزدی والی دپارہ خرچ کوی۔ او دا مخکنو تائبینو او عامو مؤمنانو تولو تہ شامل دے۔

او دا آیت د ہفہ علماء دلیل دے چہ وائی چہ پہ اموالو د تجارت کنس ہم زکاة شتہ۔ تَطَهَّرُ هُمْ: یعنی تہ پاکوے دوی لرہ دا اثر د گناہ نہ۔ (فتح البیان)

یا پاکوے دوی لرہ د خیر و د بخل او طمع او رذالت او قسوة قلب (زہرہ سختی) نہ۔ (المنار) وَتَزَكِّيهِمْ بِهَا: او تہ ایمان دیروے دوی پہ صدقے سرہ، او پہ نیکیانو سرہ ئے پور تہ کوے او پہ عملی او اخلاقی برکاتو سرہ ورلہ ترقی ورکوے تردے چہ پدے سرہ د دنیا او د آخرت د سعادت اہل وگر خئی۔ (المنار)

د تطہیر او تزکیہ فرق

- ۱- تطہیر (پاکول) د گناہونو نه مراد دی او تزکیہ په زیادت د ایمان سره ده۔
- ۲- تطہیر د گناه نه مراد دے او تزکیہ د محبت د مال نه پاکواله دے۔ د نفس تزکیہ دا ده چه د مال محبت کم شی۔

وَصَلِّ عَلَيْهِمْ : صلاة دلته په معنی د دعاء سره دے۔
سَكَنَ لَهُمْ : سکن هغه شی ته وانی چه نفس هغه ته سکون او اطمینان حاصلوی که اهل وی، یا مال او متاع وی یا ثناء او صفت وی۔ (المنان آی یَسْكُنُونَ إِلَيْهَا۔ یعنی ستا دعا د دوی دپاره د آرام ذریعه ده۔ یا سکن په معنی د سکون سره دے۔

۲- ابن عباس رضی الله عنه فرمائی : إِنْ صَلَّاتِكَ رَحْمَةً لَهُمْ ستا دعا د دوی دپاره رحمت دے۔
بخاری او مسلم د عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه نه نقل کړیدی چه رسول الله ﷺ ته به کله صدقه راوړې شوه نو هغه به داسه فرمایل : [اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلَانٍ] اے الله ! په فلانی او د هغه په اهل باندې رحمتونه راوړه۔ (بخاری فی الدعوات باب ۱۹، مسلم فی الزکاة رقم ۱۷۶)

فائده : الله تعالی ایمان والو ته د مال په لگولو حکم وکړو پدې کښ د دوی ډیر لوی تربیت دے، غلط او گنده صفات د بخل او رذالت او قسوة قلب او د طمع بد خصلت ختمیږي او د پردو مالونو نه په نارواو طریقو سره بچ کیدل دی لکه غلا، غصب او سود وغیره ځکه چه څوک دا تربیت حاصل کړی چه خپل مال د الله تعالی دپاره ورکوی نو هغه به د پردی مال نه په ناحقه سره ډیر ځان ساتی۔ او هرکله چه داسه انفرادی پاکي حاصله شی نو پدې سره به اجتماعی رذائل هم ختمیږي لکه حسد، بغض او دشمنی او جنگونه۔

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

آیا نه پوهیږي دوی چه یقیناً الله هغه قبلوی توبه د بندگانو خپلو نه او قبلوی صدقه

وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقَلِ اعْمَلُوا

او یقیناً الله خاص ډیره توبه قبلونکې رحم کونکې دے۔ او اووایه ! عمل کوی

فَمَسِيرَى اللَّهِ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ ۝

پس خامخا وینی الله تعالی عمل ستاسو او رسول د هغه او مؤمنان

وَسْتَرْدُّونَ إِلَىٰ عِلْمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

اوزردے چہ واپس بہ کرے شیء تاسو ہغہ ذات تہ چہ پوہہ دے پہ ہر پتہ او بنکارہ

فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

نو خبر بہ کری تاسو پہ ہغہ عملونو چہ تاسو ئے کوی۔

تفسیر: پدے آیت کریمہ کنس توی او صدقہ تہ ترغیب ور کرے شویدے خکہ چہ ددے پہ ذریعہ دبندگانو گناہونہ ختمیری۔ او ددے خبرے خبر ور کرے شویدے چہ کوم بندہ توبہ ویاسی نو اللہ تعالیٰ د ہغہ توبہ قبلوی او خوک چہ حلال مال صدقہ کوی نو اللہ تعالیٰ ہغہ قبلوی، او بیا خپل بندہ لہ ہغہ پہ دیرو چندونو زیاتوی تردے پورے چہ یوہ کجورہ د اُحد د غر ہومرہ کیبری۔

أَلَمْ يَعْلَمُوا: ددے ضمیر غیر تائبینو تہ راجع دے، یا دغہ تائبینو تہ راجع دے مخکنس د توبہ و بستلو نہ۔ او استفہام د تقریر یا د تحضیض (تیزی ور کولو) یا تاکید د پارہ دے۔

عَنْ عِبَادِهِ: دتوبہ پہ صلہ کنس (مِنْ) استعمالیری لیکن کلہ چہ (عَنْ) استعمال شی نو پدے کنس اشارہ وی یو قسم بُعد (وراندے والی) تہ نو پدے کنس د تجاوز معنی دہ، یعنی اللہ تعالیٰ ستا د گناہ نہ تیریبری۔ او حینی وائی پہ (عَنْ) کنس اشارہ دہ تیسیر (آسانی) د توی تہ۔ (فتح)

وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ: (۱) مخکنس ئے نسبت د آخذ (اخستو) رسول اللہ ﷺ تہ وکرو او دلته ئے خپل خان تہ وکرو پدے کنس ددے طاعت او ددے د کونکی دیر لوی شرافت تہ اشارہ دہ، او اخذ (اخستل) لفظ ذکر کولو کنس ترغیب دے چہ صدقہ وکری او فقراؤ تہ ئے ورکری دا داسے دہ لکہ چہ اللہ تعالیٰ اخستلی وی۔ (فتح البیان)

او حدیث کنس دی: [إِلَّا أَخَذَهَا الرَّحْمَنُ بِيَمِينِهِ]۔ اللہ تعالیٰ ئے پہ خپل بنی لاس اخلی۔

(بخاری، الزکاة باب ۸، والتوحید باب: ۲۳) و مسلم، الزکاة حدیث: ۶۳، ۶۴)

وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ: یعنی دتوبی د قبلیدونہ نا امیدہ کیبرہ مہ۔

وَقُلِ اعْمَلُوا: داسے آیت مخکنس ہم تیر شو پہ ہغے کنس دھمکی وہ منافقانو تہ او دا آیت د ایمان والو پہ بارہ کنس دے۔

وَقُلِ اعْمَلُوا: دا د اللہ تعالیٰ د طرف نہ یو قسم دھمکی او یرونکے طرز دے، چہ اے خلقو!

ستاسو هيڄ عمل د الله تعالى او د هغه درسول او د مؤمنانو نه پټ نه دے، پدے وجه د خير کار کوي او صرف د الله تعالى درضا دپاره ئے کوي، او پدے کښ نيك عمل کولو ته ترغيب هم دے، ځکه چه د بنده کله دا يقين راشي چه دده هر عمل د الله تعالى په نيز ليکله کيږي نو د بد کار نه بچ کيږي او د خير کار کوي.

او پدے کښ يو قسم يره ورکول دي چه ستاسو اعمال په الله تعالى او په رسول او په ايمان والو باندے نه پټيږي نو نيك اعمالو ته جلتی وکړي او په خپلو اعمالو کښ اخلاص پيدا کړي، ځکه چه د توبی نه روستو بنده له نيك اعمال کول پکار دي، ځکه که د توبی نه روستو هم انسان د مخکښ په شان بد اعمال کوي نو بيا ددے توبی څه فائده وشوه؟ او که انسان د توبی نه روستو ښه شي نو معلوم کيږي چه دده توبه قبوله ده، دا حالت به ايمان والو ته هم رابښکاره شي چه د فلانی توبه صحيح وه.

او پدے کښ د نيکانو دپاره ترغيب اوزيرے هم دے، چه هر هغه څوک چه پدے پوهه شي چه دده عمل نه پټيږي برابره ده چه نيك وي يا بد، نو هغه په نيکيو کښ مينه لري او د بدو اعمالو نه ځان ساتي. لکه زهير بن ابی سلمیٰ جاهلی شاعر وائي:

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ ﴿٢٨﴾ وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تَعْلَمُ

که په يو سړي کښ يو خوښي موجود وي نو اگر که هغه دا گمان کوي چه دا به په خلکو پټ پاته شي ليکن هغه به ضرور خلکو ته رابښکاره کيږي.

او دا مضمون په يو حديث کښ هم راغلی دے چه پدے تفسير کښ بار بار ذکر شويدے. رجوع وکړه حكمة القرآن ۵۸۱/۲ مختصر دا چه که يو تن په کانري کښ دننه يو خيري يا بد عمل وکړي نو هغه دپاره به الله تعالى ضرور يوه دروازه کولاهه کړي چه خلکو ته به دده عمل رابښکاره کړي.

(مسند احمد ۲۸/۳) و ابی بعلی المستدرک کتاب الرقاق ۳۱۴/۴) واسناده حسن (الهيثمی)

وَسْتُرْدُون: يعنی يواځے په دنيا کښ ليدل د اعمالو کافی نه دي بلکه پدے باندے په آخرت کښ جزا او سزا مرتبه ده. نو پدے کښ سخت وعيد دے چه گوري! تاسو ټول به د الله تعالى مخه ته ودرېږي چه هغه هر غائب او حاضر پيژني، بيا به هغه بد ته بده او نيك ته نيکه بدله ورکوي.

وَآخَرُونَ مُرْجُونَ لَأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ

او نور کسان دی چه روستو کرے شویدی فیصلے د الله ته یا به عذاب ورکری دوی ته

وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ ؕ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾

او یا به توبه قبوله کری دوی، او الله پو هه حکمتونو والا دی.

تفسیر: پدے آیت کریمه کنب د غزوة تبوک نه د پاته شوو خلکو نه یو بل قسم ذکر کوی، مخکنب نه دا معلومه شوه چه د تبوک د غزانه پاته شوی خلکو کنب اکثر منافقان وو، او د دوی اقسام هم بیان شو چه بعضو په کنب دروغو عذر پیش کړو، او بعضو په عذر پیش کولو هم هېڅ پرواه ونکړه، او ځینی پاته شوی خلک مؤمنان وو دوی بیا دوه قسمه وو یو په (وَآخَرُونَ اغْتَرَفُوا) کنب بیان شو چه دوی د خپله گناه اقرار وکړو او توبه ئه وېستله او خپله توبه ئه په صدقه سره پاکه کړه، نو الله تعالیٰ په هغوی زر مهربانی وکړه.

او دویم هغه خلک وو چه د خپل کار په باره کنب حیران وو دوی مخلص مسلمانان وو لیکن د سستی په وجه په غزوه کنب شریک نشو او د رسول الله ﷺ مخه ته ئه دروغ ژن عذر هم پیش نکړو او په جلتی سره رسول الله ﷺ ته توبه تائب رانغلل او معافی ئه ونه غوښته، نو الله تعالیٰ هم د دوی معامله روسته کړه او فی الحال ئه د دوی توبه نازله نکړه او رسول الله ﷺ د الله تعالیٰ د حکم مطابق مؤمنانوته وویل چه د دوی سره بائیکات وکړی او زمکه د خپل ډیرې فراخی باوجود په دوی تنگه شوه، د دوی په باره کنب الله تعالیٰ اوس وفرمایل چه یا خوبه الله تعالیٰ دوی ته عذاب ورکړی یا به د دوی توبه قبوله کړی. نو د الله رحمت د هغه په غضب غالب راغلو او د هغوی توبه قبوله شوه چه د هغه ذکر به ددې سورت په آیت (۱۱۸) کنب راشی. او دا درې کسان وو چه یو کعب بن مالک ؓ دی چه لیلۃ العقبه ته حاضر شویدی، او بل مرارة بن الربیع ؓ او هلال بن امیه ؓ دی چه بدر ته حاضر شوی وو.

لَأَمْرِ اللَّهِ: د امر نه مراد قدری امر (فیصله) ده چه الله پرې څه کوی، د هغه خوبه ده او هغه روستو ذکر ده یا عذاب ورکول یا په دوی توبه وېستل.

إِمَّا: دا شک په نسبت د مخاطب دې او الله تعالیٰ په بندگانو باندې د دغه کسانو حال مبهم (پټ) کړیدی.

عَلَيْكُمْ: یعنی پوہہ دیے د هغوی پہ احوالو او (حکیم) دیے پہ هغه کار چه په دوی نئے کوی که خبر وی او که شر۔

واقعہ د سیدنا کعب بن مالک ؓ

پہ اتفاق د مفسرینو باندی دا آیت د دغه دری صحابه کرامو پہ باره کنس نازل وو، د کعب بن مالک ؓ قصه په صحیحینو وغیره کنس تفصیلاً ذکر ده حاصل نئے دا دی:

کعب بن مالک ؓ وائی: زه د رسول الله ﷺ سره هرې غزاته حاضر شوې یم سوی د بدر او تبوک نه، بدر رانه پدی وجه پاتې شوه چه رسول الله ﷺ عمومی اعلان نه وو کرې بلکه صرف د تجارتی قافلې درانیولو دپاره وتلے وو، او تبوک ته مے هم بنه تیاری کرې وو، پدی وخت کنس مے دوه سورلی تیاری کرې وے او بنه مالداره هم وم، لیکن د سستی د وجه نه پاتې شوم، اوزه د عقیع بیعت ته هم حاضر شوې یم چه هغه د بدر د غزانه لوی فضیلت لری اگر که د بدر غزا خلکو کنس زیاته مشهوره ده، کعب وائی: رسول الله ﷺ به د نورو غزواتو دپاره توری کوله او پدی غزا کنس نئے اعلان وکړو چه تبوک ته به خو او بنه تیاری وکړی (د رومیانو په خلاف) ځکه چه رسول الله ﷺ د لوی او لرې سفر سره مخامخ کیدو، نو ما هم تیاری شروع کړو پدی کنس به زه بازار ته تللم لیکن کار به ونه شو، بیا مے ووئیل چه صبا له به تیاری وکړم، (خبره به مے روستو کوله) تردی چه رسول الله ﷺ د ملگرو سره روان شو، ما ووئیل چه صبا له به خپل سامان پوره کړم او بیا به ورپسې په منډه ورشم، آخر دا چه رسول الله ﷺ لرې خای ته ورسیدو نو زه دلته سست شوم اوزه کنس به مے دا وه چه زه ورپسې ورځم نو شیطان روستو کړم۔ او رسول الله ﷺ نه هم زه هیروم ځکه چه د دیرش زره مجاهدینو لښکروو، کله چه رسول الله ﷺ تبوک ته ورسیدو نو هلته نئے زما تذکره وکړه چه کعب بن مالک څه وکړل؟ نو چا ووئیل چه هغه منافق دی، بعضو ووئیل: داسه مے وایی: د څه عذر په وجه به پاتې شوې وی، رسول الله ﷺ پدی کنس غلې وو هیڅ نئے وئیل، (ددی نه دا فائده معلومېږی چه کله دیو بنده ظاهری حال د گناه وی او حقیقت نئے الله تعالی ته معلوم وی نو هغه وخت کنس سکوت بهتر دی)

او دلته زه دیر پریشانم وم، د کور خلکو نه به مے مشورې اخستلې چه کله رسول الله ﷺ راوایس شی نوزه به ورته څه وایم؟ تردی چه رسول الله ﷺ مسجد نبوی ته راوړسیدو او مسجد کنس کیناستو، نو منافقان راغلل د دروغو عذرونه نئے ورته پیش کړل نو رسول الله

ﷺ معاف کرل او الله تعالى ته ئے وسپارل، کعب وائی: زه سیده مسجد ته راننوتم (تحية المسجد ئے هم ونکرل) او در رسول الله ﷺ خوا کنب کیناستو، رسول الله ﷺ رانه د غصه په انداز تپوس وکړو چه ته ولے د جنگ نه پاتے شوے؟ ما ورته وویل: چه اے د الله رسول! ما ته ډیره چالاکی راکړه شویده، تاته زه داسه بهانه کولے شم چه ته به ما نه راضی شه لیکن دومره ده چه صبا به بیرته الله تعالى تا په ما باندے غصه کړی نو رشتیا درته وایم چه زما هیڅ عذر نه وو۔ رسول الله ﷺ وفرمایل: اوس پاڅیږه، الله تعالى چه په تا کنب کومه فیصله غواړی ویه ئے کړی، بهر چه راووتو نو ملگرو ورته وویل چه دوباره لاړ شه او ځان ورته ملا مته کړه او بهانه ورته وکړه رسول الله ﷺ به درله استغفار وغواړی معاف به شه، لکه څنگه چه ورته منافقانو بهانه وکړه او ظاهراً ئے هغوی معاف کړل۔

کعب وائی: زما زړه کنب راغله چه واپس شم بیا مے وویل چه دروغ ښه شه نه دے بلکه الله تعالى ته ځان سپارم، (پدے وجه هغه وائی چه زه درشتیاؤ اهتمام کوم ځکه چه ما ته رشتیاؤ ډیره فائده راکړیده)

بیا ما تپوس وکړو چه آیا زما په شان کار نور چا کړیدے؟ نو وویل شو چه دوه کسان نور شته، (هلال او مراره) چه هغوی هم ستا په شان خبره وکړه۔ نو ما وویل چه دا بدریان صحابه دی او زما په دوی کنب اقتداء ده۔ نبی کریم ﷺ ټولو مسلمانانو ته حکم وکړو چه دے درے وارو سره خبرے بندے کړی (ځکه چه د دوی نه دا گناه شویده، د سزا په طور ئے داسه وکړل) نو مونږ سره خبرے بندے کړه شوے، تردے چه زما نور دوه ملگری به مسجد ته هم نه راتلل او کور کنب به ئے الله تعالى ته ژړا گانے کولے او زه ځوان وم، مسجد ته به راتلل ما به په رسول الله ﷺ باندے سلام اچولو بیا به مے کتل چه آیا خوله ئے په جواب باندے وخوړوله او که نه، رسول الله ﷺ به جواب هم نه ورکولو۔ ما چه به ورته کتل نو هغه به مخ اړولو او چه ما به اخوا کتل نو بیا به ئے ما ته کتل، زه پدے حال کنب وم چه یوه ورځ زه په بازار کنب وم چه یو تن ما ته د غسان بادشاه د طرفه خط راکړو۔ (هغه د موقعی نه فائده اخستله چه کعب د خپل ملگری (رسول الله ﷺ) نه خفه شویدے راشه د ځان سره ئے ملگرے کړه) ما چه ولوستلو هغه کنب غسانی بادشاه لیکلی وو چه ته خپلو ملگرو پرېخوښته ئے او ته الله تعالى د ذلت په کور کنب نه ئے گرځولے، راشه مونږ سره پیوسته شه مونږ به ستا سره مدد وکړو۔ نو ما وویل چه دا بل امتحان شو۔

(کافر راته د کفر دعوت راکوی۔ او دا ډیر بصیرت والا صحابه کړاؤ وو چه دا خبرے به ئے

امتحان گنہگارے ورنہ کہ زمونہ پہ شان خلک وے نو هغه به مرور شوی وے او دین نه به ئے دنکلی وے)

نو ما دا خط تنورتہ و اچولو (چه مانه به خپل مشر رسول الله ﷺ خفه کیری، زما تربیت به کوی نو آیا کافر به ماته دعوت راکوی؟) نوزۀ د ابوقتاده باغ ته لارم هغه باندے مے سلام و اچولو، هیخ جواب ئے رانکرو بیا ما ورته و وئیل: آیا زۀ گنے د الله او د رسول سره محبت نه لرم؟ نو هغه صرف دا جواب راکړو چه (اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ) الله او د هغه رسول بنه پوهیږی. د خلویستو ورخونه روستو حکم راغلو چه د بنخونه هم جدا شی، طلاق مه ورکوی لیکن د پلارانو کره ئے ولیږی، کله چه پنخوس ورخے تیرے شوے نوزۀ د سهار مانخه نه روستو د کوته په سر ناست وم چه پدے کښ الله تعالیٰ په رسول الله ﷺ باندے آیتونه نازل کړل نو یو تن غرته وختلو او ماته ئے آواز وکړو چه اے کعب بن مالک! أَبَشِّرْ (خوشحاله شه) نو د هغه د آواز سره سمدست زۀ الله ته په سجده پریوتم (دا سجده شکر وه) بیا چه کله هغه راغے ما جامے وستیله او هغه ته مے په زیری کښ ورکړے بیا یو تن په اس باندے سور راغے لیکن ماته د غروالا آواز مخکښ رارسیدله وو.

بیا زۀ مسجد نبوی ته راغلم، خلکو ماته زیری راکول، رسول الله ﷺ ته ورسیدم نو هغه راته وفرمایل: [أَبَشِّرْ بِخَيْرِ يَوْمٍ مَرَّ عَلَيْكَ مُنْذُ وَلَدَتْكَ أُمُّكَ] د مورد پیدائش نه راپدے خوا په غوره ورځ سره خوشحاله شه چه په تاباندے تیرېږی.

فوائد القصه

د دے نه ډیر فوائد لاس ته راخی (۱) څوک چه کبیره گناه وکړی نو د هغه سره خبرے پریخودل جائز دی که پدے کښ مصلحت وی، خو په هغه زمانه کښ به وحی نازلیده چه اوس ورسره خبرے شروع کړی او زمونږ پدے زمانه کښ به خبرے تر هغه وخته پورے بنده وی چه هغه شخص د خلکو په مخکښ د خپلے توبے اظهار وکړی، برابره ده چه د هغه توبه الله تعالیٰ قبوله کړی وی او که نه. خو مونږ به ئے ظاهر ته گورو.

(۲) دا درے واړه ډیر اوچت صحابه کرام دی مگر یوه خطائی ترے وشوه چه د جهاد نه پاته شو نو الله تعالیٰ پرے دومره پریشانی راوسته او د عذاب د همکي ئے ورکړه (إِنَّمَا يُعَذِّبُهُمْ) نو د هغه انسان به څه حال وی چه د الله تعالیٰ ډیر حکمونه ماتوی او هیخ پرواه ئے نه وی.

(۳) توبه ډیر اهم شے دے، د گناه معاف کیدل د توبے دنیا و مافیها نه غوره دی ځکه رسول

اللہ ﷻ کعب تہ ددے گناہ د معاف کیدو ورخ دتولو نہ غوره ورخ ووثیلہ۔

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا

او هغه کسان چه جوړئے کړو جومات د ضرر ورکولو دپاره او د وچه د کفر نه او دپاره د جدایی

بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ

په مینځ د مؤمنانو کښ او مورچه دپاره د هغه چا چه خلاف ئے کړے د الله تعالیٰ

وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ ۚ وَلِيَحْلِفْنَ

او د رسول د هغه مخکښ ددینه، او خامخا قسمونه به کوی دوی

إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ ۚ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ

چه اراده نه ده کړے مونږه مگر د نیکۍ، او الله گواهی کوی چه یقیناً دوی

لَكَذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ۚ لِمَسْجِدٍ

خامخا دروغژن دی۔ مه اودرېږه ته په دے کښ هیچرے۔ خامخا هغه جومات

أَسَسَ عَلَىٰ التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ

چه بنیاد ئے کيخودے شویدے په تقویٰ (اخلاص) باندے د اوله ورځے نه زیات لائق دے

أَنْ تَقُومَ فِيهِ ۚ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ

ددے چه اودرېږه ته په هغه کښ، په هغه کښ داسے سړی دی چه خوښوی

أَنْ يَتَطَهَّرُوا ۚ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ ﴿١٠٨﴾

دا چه ځان پاک کړي، او الله مینه کوی د پاکي کونکو سره۔

تفسیر: پدے زمانه کښ د مسجد ضرار واقع هم نزدی راغله۔ پدے آیتونو کښ تر (۱۱۰) آیت پورے هغه بیانېږي، منافقانو مسجد قباء ته نزدی د مسجد په نوم یو آبادی جوړ کړے وو چه د هغه مقصد د اسلام خلاف سازش او د مسلمانانو تر مینځ تفریق پیدا کول وو او نوم ئے ورله د مسجد ورکړے وولکه دا د منافقانو طریقہ ده چه کوی یو څه او نوم ورله بل ورکوی۔

شان نزول

حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ د ابن اسحاقؒ او ابن مردوۃ وغیرہ نہ ددے آیتونو د شان نزول پہ بارہ کتب چہ کوم روایتونہ نقل کریدی، د هغه خلاصہ دادہ چہ پہ مدینہ کتب د خزرج قبیلہ د ابو عامر الراحب نومے یو شخص وو چہ د جاہلیت پہ زمانہ کتب نصرانی شوی وو، د هغه پہ خزرج والو کتب یو لوئی مقام وو۔ کله چہ رسول اللہ ﷺ ہجرت وکړو او مدینہ تہ ئے تشریف راوړو نو هغه تہ ئے د اسلام دعوت ورکړو لیکن هغه انکار وکړو او د بدر د غزا نہ روستو مکے تہ لاړو او د قریشو کافران ئے د رسول اللہ ﷺ پہ خلاف را اُپارول، او د اُحد پہ غزا کتب د کافرانو پہ صفونو کتب مخکب راغلو او انصارو لہ مخاطب کولو سرہ ئے دوی تہ د خپل تائید او نصرت دعوت ورکړو۔ چہ پہ هغه سرہ انصارو د تہ دیر بد رد وویل، دے نہ روستو دے روم تہ لاړو او هلته ئے هرقل بادشاہ د مسلمانانو پہ خلاف راتیز کړو، او د هغه خای نہ ئے پہ مدینہ کتب خپلو منافقانو دوستانو تہ ولیکل چہ دوی یو مسجد جوړ کړی چہ د هغه مقصد پہ مسلمانانو کتب تفریق (جدائی) پیدا کول وی، او کله چہ هغه مدینہ تہ واپس راشی نو دا به د خپلے مورچے پہ توگہ استعمالوی۔

کله چہ منافقانو هغه آبادی جوړ کړو نو رسول اللہ ﷺ خواته راغلل او وے وئیل چہ مونږ کمزورو او بیمارانو دپارہ یو مسجد جوړ کړیدے چہ د یخنی او باران پہ وخت کتب دلته راخی ځکه چہ مسجد قباء لرے دے، نو مونږ غواړو چہ تہ هلته تشریف راوړے او پہ هغه کتب مونږ وکړے۔ (د مسجد افتتاح سنت عمل دے)

رسول اللہ ﷺ پدے وخت کتب د تبوک غزا دپارہ روانیدو۔ نبی ﷺ وفرمایل چہ د واپسی نہ روستو به درشم اوس زه په سفر روان یم او مشغول یم۔ په واپسی کتب رسول اللہ ﷺ د مدینہ نہ پہ څه فاصله باندے وو چہ وحی نازلہ شوه او د هغه آبادی حقیقت معلوم شو او رسول اللہ ﷺ ئے منع کړو (لَا تَقُمْ لِيهِ أَبَدًا) چہ پدے کتب مسجد چرته ونه درې۔ نو نبی کریم ﷺ دوه صحابه کرام ولیږل چہ هغوی دغه خای وسيزلو چہ الله تعالیٰ هغه تہ د ((مسجد ضرار)) نوم ورکړو یعنی هغه مسجد چہ د قباء والو د نقصان رسولو دپارہ جوړ شوی وو۔ دوی ددے مسجد دپارہ یو صحابی سیدنا مجفع بن جارية ؓ امام مقرر کړو، هغه د دوی پہ گنده مقصد خبر نه وو۔

دغه دوه صحابه کرام یا عمار بن یاسر او وحشی بن حرب رضی الله عنهما وو، ځینی وائی :

درے کسان وو مالک بن الدُخْشُم او معن بن عدی او د هغه ورور عاصم بن عدی رضی الله عنهم اجمعین۔ (البحر المحيط ۵/۵۰۲) والدر المنشور والطبری وغیره)

بیا په هر هغه مسجد کښ چہ دغه څلور خبری وی کوم چہ دلته الله تعالی د مسجد ضرار په باره کښ ذکر کړیدی نو دا به هم په مسجد ضرار کښ داخل وی۔

(۱) اول بد صفت: (ضَرَارًا) یعنی نورو خلکو ته ضرر ورکول۔ یعنی په داسے ځای کښ

مسجد جوړول چہ لاره پرې بندېږی، د خلکو کورونو ته تکلیف وی او فساد پرې راځی۔

(۲) دویم: وَکُفْرًا: یعنی د کفر د ترقی دپاره او د مسلمانانو د مقابلے دپاره مسجد جوړول

لکه دے خلکو ددے آبادی نه مقصد د منافقانو قوی کول وو۔ او پدے سره د مسلمانانو

مقابلله کول وو۔ لکه بدعتی او مشرک مُلّا له مسجد جوړول دے دپاره چہ هغه په کښ

بنه شرکونه او بدعات بیانوی دا هم مسجد ضرار دے۔

وَکُفْرًا: یعنی قصد د دوی په هغه مسجد کښ کفروو۔ (سعدی)

(۳) وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ: د ایمان والو تر مینځ اختلافات او جدائی پیدا کول ځکه

چہ ددے خلکو مقصد دا وو چہ مسجد قباء ته به دوی نه حاضرېږی نو د مسلمانانو ډله به

کمه ښکاره شی او پدے کښ د هغوی د اتفاق او محبت ختمولو ډیر لوی سازش وو۔

(۴) وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ: د منافقانو دپاره چونړی وه، او دوی دولس کسان وو چہ

مشری نه ابو عامر الفاسق کوله۔

إِرْصَادًا: أَيْ إِنْتِظَارًا وَإِعْدَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ۔ (بغوی وفتح البیان)

یعنی دپاره د انتظار او تیاری د هغه چا چہ د الله او در رسول سره جنگ کوی۔

عرب وائی: أَرْصَدْتُ لَهُ إِذَا أَعْدَدْتُ لَهُ۔ ما ورته تیاری وکړو۔ دلته د ارصاد نه مراد په

چونړی کښ کیناستل دی۔ یعنی دوی دا مسجد د منافقانو دپاره کوم چہ د الله او در رسول

دشمنان دی چونړی جوړه کړه۔ او چہ کله ورته محتاج شی نو دے ته به پناهی راوړی۔

مِنْ قَبْلِ: یعنی مخکښ د مسجد ضرار جوړولو نه۔ د زړو دشمنانو دپاره نه چونړی

گرځوله۔ مراد ترے ابو عامر الفاسق دے۔ او دده مخکښ دشمنی دا وه چہ فتنه به نه

راپورته کولے او در رسول الله ﷺ نه څه خلک اړول۔ نه په طریقہ د قتال او جنگ سره۔ او د

الله او در رسول سره محاربه (دشمنی) دا ده چہ بنده د هغه په دین باندے یقین ونکړی او د

هغه د شرع د حقوقو هیڅ حفاظت ونکړی۔ (المنان)

صاحب المنار وائی: د مسجد ضرار قصه دلته ذکر شوه ددے حكمة مفسرینو نه دے ذکر

کری، ماتہ دا بنکارہ کیری چہ اللہ تعالیٰ پہ یوہ موضوع کنبس آیتونہ جدا جدا راوری پدی
 کنبس مقصود نصیحت تازہ کول وی او د عبرت او تاثیر تقاضا وی، او دلتہ کنبس کیدی شی
 چہ دا اشارہ وی چہ بعض ضعیف مؤمنان ددی دولسو منافقانو سرہ کو مو چہ مسجد
 ضرار جوہ کری ووپہ عمل کنبس شرکت کری ووپہ او دوی د مقصد نہ نا خبرہ وولکہ
 مجمع بن جاریہ شو نو دلتہ دا قصہ ذکر شوہ او عطف شوہ پہ ہغہ خلکو باندی چہ د
 ہغوی حکم اللہ تعالیٰ روستو کری وودی دپارہ چہ دغہ غافل مؤمنان نصیحت واخلی
 کوم چہ د مسجد ضرار پہ بارہ کنبس دوکہ شوی ووپہ او دی دپارہ چہ دوی ویری چہ چرتہ
 دوی د ہغوی پہ ظاہری ملگرتیا کولو راگیر نشی۔ لکہ د مجمع بن جاریہ ۷ پہ بارہ کنبس
 راخی چہ د عمر بن الخطاب ۷ پہ دور خلافت کنبس بنو عمرو بن عوف د مسجد قباء والو
 عمر فاروق ۷ تہ ووثیل چہ زمونہ دپارہ مجمع بن جاریہ د مسجد قباء امام جوہ کری، نو
 ہغہ و فرمایل: (لَا وَلَا نِعْمَ عَيْنٍ)۔ ہیخکله نہ، دانعمت بہ رانہ پہ سترگو ہم ونہ وینی،
 آیا دی گنے د مسجد ضرار امام نہ ووپہ؟ نو ہغہ ووثیل: ایے امیر المؤمنین! ما باندی جلتی
 مہ کوہ، قسم پہ اللہ! ما ہغوی تہ مونخ کولو لیکن د ہغوی د مقصد نہ ہیخ خبر نہ ووم او
 کہ زہ خبر وے نو ما بہ ورتہ ہیخکله مونخ نہ وے کری، زہ خوان ووم او د قرآن کریم قاری
 ووم او ہغوی بوہاگان ووپہ او د قرآن نہ ئے ہیخ شے نہ شو لوستلے۔ نو سیدنا عمر فاروق ۷
 ہغہ معذور وگنرلو او د ہغہ تصدیق ئے وکرو او ہغہ تہ ئے حکم وکرو چہ خپل قوم تہ (پہ
 مسجد قباء کنبس) مونخ کوہ۔

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا: دا مبتداء دہ او خبر ئے روستو (لَا تَقُمْ فِيهِ) دیے۔ (کسانی)

او خینی وائی: چہ دا مبتداء دہ او (مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ) ئے خبر دیے۔ یعنی ددی خلکو
 معاملہ ہم روستو کری شویدہ۔

خینی وائی: مُعَذَّبُونَ ئے خبر دیے۔ (یعنی دوی تہ بہ عذاب و رکولے شی)۔ بعض وائی: (لَا
 يَزَالُ بُنْيَانُهُمْ) ئے خبر دیے۔ (البحر المحيط)

إِلَّا الْحُسْنَى: أَيِ الْإِرَادَةِ الْحُسْنَى - یعنی زمونہ بنہ ارادہ دہ چہ کمزور و باندی فراخی
 راولو۔ (فتح البیان) ۷ یا حسنی نہ مراد احسان دیے یعنی زمونہ ارادہ دا دہ چہ د

ضعیفانو سرہ احسان وکرو۔ (السعدی) منافقانو تہ دیر عذرونہ او بہانے ورخی۔

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا: اللہ تعالیٰ خپل رسول منع کرو چہ پہ مسجد ضرار کنبس مونخ ونکری
 نورسول اللہ ﷺ چہ کلہ ہغہ آبادیے و سیزلو نو د ہغہ پہ خای ئے د گندگی دیران جوہ

کرو۔

لَمْ سَجِدْ اَنْبَسَ عَلَى التَّقْوَى: اُس ددے نہی وجہ بیانوی چہ بل طرفتہ بہترین مسجد موجود دے چہ ہغہ مسجد ہم غورہ دے او د ہغے اہل ہم بہترین خلک دے۔

ددے مسجد نہ کوم مسجد مراد دے ؟

پدے کنس د اہل علمو اختلاف دے، راجح دا دہ چہ پدے کنس مسجد قباء مراد دے او مسجد نبوی ہم پکنس داخل دے۔ د ابوسعید خدری ؓ دیو بل سری د بنی عمرو بن عوف سرہ بحث وو چہ ہغہ مسجد چہ د ہغے بنیاد پہ تقویٰ کیخودے شویدے ہغہ کوم یو دے ؟، ابوسعیدؓ ووئیل چہ ہغہ مسجد نبوی دے، او ہغہ شخص ووئیل چہ مسجد قباء دے، دواہ رسول اللہ ﷺ تہ راغلل نو رسول اللہ ﷺ وفرمایل: دا زما مسجد دے۔

(مسلم فی الحج حدیث: ۵۱۴، والترمذی واحمد)

نو د ہغے مطلب دا دے چہ رسول اللہ ﷺ خپل مسجد ہم پکنس داخلوی خکہ چہ دغہ شخص دغہ مسجد صرف د مسجد قباء پورے خاص کولو، نو رسول اللہ ﷺ د خپل مسجد لوی شان بیان کرو، او ددے زیات فضیلت ئے پہ مسجد قباء بیان کرو۔

(السہیل فی الروض الانف وفتح البیان)

او ہرچہ مسجد قباء دے ہغہ خو پہ بل روایت کنس ذکر دے چہ ددے بنیاد پہ تقویٰ کیخودے شویدے لکہ روستو راخی۔

لَمْ سَجِدْ اَنْبَسَ عَلَى التَّقْوَى: نو ددے نہ مراد مسجد قباء دے۔ او پہ حدیث کنس ددے مسجد یر لوی فضیلت راغلے دے۔ د صحیحینو روایت دے چہ نبی کریم ﷺ بہ کلہ پیدل او کلہ پہ سورلی باندے د ہغہ مسجد د زیارت دپارہ تلو۔ او پہ ہغے کنس بہ ئے دوہ رکعتہ مونخ کولو۔ (صحیح بخاری: ۱۱۹۱ باب مسجد قباء) و مسلم (۳۴۵۶)

لیکن یو بل حدیث دے چہ ہغہ امام ابو داؤد او طبرانی د عویم بن ساعدہ انصاری ؓ نہ روایت کریدے چہ نبی کریم ﷺ مسجد قباء تہ تشریف یورو او وے ووئیل چہ اللہ تعالیٰ ستاسو د مسجد پہ بارہ کنس ستاسو د طہارت (پاکی) صفت کریدے۔ (فَمَا طَهُرُكُمْ؟) نو ستاسو پاکی خہ دہ؟ خلقو ووئیل چہ ایے د اللہ رسولہ! مونہ د خپل عورت او د نجاست خای پہ اویو سرہ وینخو۔ (ابن ماجہ، الطہارۃ باب: ۱۶ والحاکم فی المستدرک کتاب الطہارۃ ۱/

(۱۵۵) واسنادہ صحیح صححہ الحاکم ووافقه الذہبی والالبانی و صحیح ابی داؤد رقم (۳۴)

دے حدیث نہ معلوم میری چہ دا مسجد قباء دے۔

پدے وجہ حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ وئیلی دی چہ ہر کلمہ مسجد قباء ہفہ مسجد دے چہ د ہفہ بنیاد پہ تقویٰ ایخودے شویدے نو مسجد نبوی بہ پہ درجہ اولیٰ ہفہ مسجد وی۔
عَلَى التَّقْوَى : د تقویٰ معنی دا دہ چہ د اللہ تعالیٰ د دین او د تقویٰ پہ بنیاد او د ہفہ پہ
یرہ او د ہفہ د احکامو د عملی کولو پہ بنیاد جوہ شویدے۔ تقویٰ اخلاص تہ ہم وائی،
لیکن دا یوہ نوعہ د تقویٰ دہ نو پہ ظاہر باندے پریخودل ډیر بہتر دی۔

مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ : دا د اُتس پورے متعلق دے ای اُتس عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ أَيَّامِ
تَأْسِيهِ [فتح البيان] یعنی بنیاد نے ایخودے شویدے پہ تقویٰ د اولے ورخے د جوہیدو دے
نہ۔ یا أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ أَيَّامِ الْهِجْرَةِ) یا د اولے ورخے د ہجرت نہ۔

رسول اللہ ﷺ چہ کلمہ مدینے تہ ہجرت وکرو نو پہ بنی عمرو بن عوف علاقہ کنس
وسیدو، ہلتہ کنس عمار بن یاسر ؓ یو خپر جوہ کرودے دپارہ چہ پہ دے کنس بہ رسول اللہ
ﷺ مونخونہ کوی نو رسول اللہ ﷺ بہ ہلتہ سرہ د ملگرو نہ مونخ کولو بیا خہ ورخے
روستو مدینے تہ نقل شو او ہلتہ نے مسجد نبوی جوہ کر۔

د اسلامی تاریخ ابتداء د کومے ورخے نہ وشوہ؟

دلته دیوم دپارہ مضاف الیہ نہ دہ ذکر، بلکہ دے تہ نے مطلقاً اولہ ورخ وئیلے دہ۔ نو دے
نہ صحابہ کرامؓ د عمر فاروق ؓ پہ مشورے سرہ د تاریخ ابتداء وکرہ خکہ چہ اللہ تعالیٰ د
مسجد قباء د جوہیدو تاریخ تہ اولہ ورخ وئیلے نو پکار دہ چہ د تاریخ دپارہ ابتداء ہم دے
ورخے نہ مقرر شی۔ (فتح البیان والسہلی)

صحابہ کرامؓ د اللہ تعالیٰ پہ کتاب ډیر بنہ پوہیل، یوہ ورخ سیدنا عمر فاروق ؓ تہ چا
خط راوړو چہ پہ ہفے کنس نے لیکلی وو (فَعِلْ هَذَا فِي شَعْبَانَ)

دا کار پہ شعبان کنس شویدے، نو ہفہ وئیل : چہ دا د کوم کال شعبان مراد دے؟ نو
ملگرو تہ نے وئیل چہ راخی چہ یو تاریخ مقرر کرو، چا وئیل چہ د رسول اللہ ﷺ د
ولادت د ورخے نہ بہ نے مقرر کرو، لیکن وئیل شو چہ دا خو یقینی معلوم نہ دہ۔

چا وئیل : چہ وخت د نبوت نہ۔ لیکن ہفہ ہم بالضبط نہ وو معلوم۔ او دے دواړو
دپارہ د قرآن او حدیث نہ خہ دلیل نہ وو۔

نو سوچ نہ پس نے وفرمایل : چہ اللہ تعالیٰ پدے سورت کنس اولہ ورخ د ہجرت ورخے تہ

وئیلے دہ نو بس تاریخ بہ ددے نہ مقرر کرو۔ او در رسول اللہ ﷺ د وفات نہ ئے مقرر نکر و
خکہ چہ پدے سرہ غم راتازہ کیری۔ پدے کنس ہم رد دے پہ میلادونو باندے۔

فِيهِ رَجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا : دا در رسول اللہ ﷺ پہ مسجد قباء کنس د ودریدو او
مونخ کولو دیارہ بل دلیل دے چہ لکہ خنگہ چہ دغہ مسجد د محل پہ اعتبار سرہ غورہ
دے نو د اہل پہ اعتبار ہم دیر غورہ دے۔

أَنْ يَتَطَهَّرُوا : ددے طہارت نہ مراد ظاہری طہارت دے چہ دوی بہ استنجاء پہ اویو سرہ
کولہ لکہ پہ صحیح حدیث کنس ہم دغہ راغلی دی او د کانرو او د اویو دوارو جمع کولو
والا روایت مسند البزار کنس راغلی دے لیکن ہفے کنس ضعف دے۔ شیخ البانی تفصیلا
پہ الضعیفہ (۱۰۳۱) کنس ضعیف گر خولے دے۔

او دے کنس باطنی طہارت ہم مراد کیدے شی چہ د گناہونو نہ پہ توبہ او استغفار سرہ
پاکی خوشنوی۔ لیکن ہفہ ظاہر نہ دے خکہ چہ ہفہ خو پہ تولو مؤمنانو کنس موجود
دے۔

وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ : یعنی اللہ تعالیٰ بہ ددوی نہ راضی شی او دوی سرہ بہ احسان
کوی لکہ یو محب چہ د محبوب سرہ دغہ شان کوی۔

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ

آیا پس ہفہ خوک چہ جوہ کرے نے دے آبادے خپل پہ یرہ د اللہ نہ

وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ

او پہ رضامندی د ہفہ، غورہ دے؟ او کہ ہفہ خوک چہ جوہ کرے نے دے آبادے خپل

عَلَىٰ شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَأَنْهَارُ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ ؕ

پہ غارہ دد کمر چہ پریوتونکی وی، پس پریوزی د ہفے سرہ پہ اورد جہنم کنس

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿۱۰۹﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي

او اللہ ہدایت نہ کوی قوم ظالمانو تہ۔ ہمیشہ بہ وی آبادے ددوی ہفہ

بَنَوُا رِيَّةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ

چہ جوہ کریدے دوی سبب د شک پہ زبونو ددوی کنس تر ہفہ وختہ پورے

تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

چہ تہکری تہکری شی زرو نہ ددوی۔ او الله تعالیٰ پوہہ حکمتونو والا دیے۔

تفسیر: پدیے آیت کریمہ کنس د مؤمن او د منافق پہ نیت او عمل کنس چہ کوم بنیادی فرق دیے ہغہ بیان شویدیے۔

دارنگہ دا فرق دیے ددوارو آبادو ترمینخ ہم۔ نو دلتہ بہ (بناء) لفظ پت وی۔
مؤمن چہ کلہ ہم یو عمل کوی نو د ہغہ پہ نیت کنس د الله تعالیٰ رضا او د جنت حاصلول وی۔ ددیے پہ خلاف د منافق پہ نیت کنس دھوکہ وی خکہ ددہ مثال د ہغہ سری وی چہ د خاورے پہ یو داسے پاندہ باندے کور جوړوی چہ د لاندے نہ ضعیف وی او اوسیدونکے خان سرہ واخلی او خکتہ پریوخی جہنم تہ اُورسیری۔ نو مؤمنان بہ سرہ د آبادی نہ جنت تہ خی او منافقان بہ سرہ د آبادی نہ اُور تہ خی، خواری ئے ضائع دہ۔
خینی وائی: معنی دا دہ: چا چہ د خپل دین بنیاد پہ قوی تادا وونو ایخودیے وی لکہ پہ تقویٰ او د الله پہ رضا نو ہغہ ډیر غورہ دیے د ہغہ چا نہ چہ ہغہ د خپل دین بنیاد ددیے پہ صد ایخودیے وی چہ ہغہ باطل او نفاق دیے۔

جُرُف: ہغہ کندے تہ وائی چہ سیلابونو د ہغے بیخ ختم کرے وی نو کہ دبرہ طرفنہ راپریوخی نو ہغے تہ ہار وائی۔ (فتح البیان)
هَار: دا پہ اصل کنس هَار دیے، (زجاج)۔ خینی وائی: هَار دیے یعنی پریوتونکے۔
نو دلتہ تشبیہ دہ چہ ددوی دغہ دین بہ زر ختمیری لکہ دا آبادیے چہ د کندے پہ غارہ زر وغورزیدو۔

فَانْهَارَ بِهِ: یعنی وغورزیری دغہ آبادی ددیے جوړونکی سرہ۔ باء پہ معنی د مع دیے۔
فِي نَارِ جَهَنَّمَ: یعنی دوی صرف ددیے مسجد پہ سیزلو نہ خلاصیری بلکہ ددیے مسجد ضرار د جوړولو پہ وجہ بہ د جہنم اُور تہ رسیری خکہ چہ ددوی ارادے ډیرے غلطے وے۔

او دلتہ الله تعالیٰ دا فصیح بلیغ کلمات وئیلی دی چہ ډیرے لرے لرے اشارے پکنس موجودیے دی۔
لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي: منافقانو چہ کوم مسجد جوړ کرو ہغہ ددوی پہ نفاق کنس نور زیادت وکرو او ہغہ ئے ددوی پہ زرو نو کنس نور ہم مضبوط کرو۔

شو کانتی لیکلی دی چه د مسجد جو پرونکی خو وو منافقان۔ کله چه د رسول الله ﷺ په حکم سره هغه اوسوزلے شو نو د دوی نفاق نور زیات شو، او د اسلام خلاف د دوی په دشمنی کښ نور زیادت وشو ځکه چه پدے کار سره په غیظ او غضب کښ راغلل۔ دے نه روستو الله تعالیٰ خبر ورکړو چه د دوی به همدا حالت وی تر دے پورے چه دوی ته مرگ راشی۔

بُنَيَانَهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيَّةً : ۱- ددے په مطلب کښ ځینی علماؤ مضاف حذف کړیدے او دا ئے وئیلی دی چه آبادے د انسان شک څنگه پیدا کړی؟ نو وائی چه دلته (هَدْمٌ يٰ اِحْتِرَاقٌ) لفظ پټ دے ائی لَا يَزَالُ هَدْمٌ بُنَيَانَهُمْ يٰ اِحْتِرَاقٌ بُنَيَانَهُمْ - یعنی تاسو چه کوم آبادی ونړولو، او ومو سيزلو دا به د دوی دپاره سبب د شک وی، شکونه ئے ددے په وجه نور هم زیات شو چه وگوره دا ځان ته لا رسول وائی او مسجد ئے ونړولو۔

۲- ځینی مفسرینو دريېه معنی په [حَسْرَةً وَنَدَامَةً] (افسوس او پښیمانتیا) سره کړیده ځکه چه دوی په خپل آبادی باندے پښیمانه شوی وو۔ او د افسوس لاسونه ئے مروړل۔

۳- مبرّد وائی: ربه په معنی د [حَرَارَةً وَغَيْظًا] سره دے۔ یعنی سوزش او غصه۔ یعنی ددے آبادی په وجه به د دوی جوش او غصه همیشه وی۔ (فتح البیان)

۴- مگر ظاهر دا ده چه آیت که په ظاهر پریخودے شی نو په همدے کښ کمال دے، چه همدا آبادی د دوی شکونه زیاتوی۔ او هغه پدے طریقه چه کله یو انسان خالی الذهن وی او کافرو وی نو دده اسلام ته راتلل په جلتی کیږی، په معمولی دلائلو سره هم د هغه اصلاح کیږی۔ او دویم هغه کافر او منافق دے چه ځان له ئے یو بیل مذهب او بیله لاره او ډله جوړه کړه نو د هغه اسباب د شک او اسباب د گمراهی زیات شی، نو د هغه هدایت ته راتلل مشکل شی، نو الله تعالیٰ ددے منافقانو په باره کښ فرمائی چه که دے منافقانو د رسول الله ﷺ په دشمنی کښ بیل مسجد نه وے جوړ کړے نو کیدے شی چه الله تعالیٰ هدایت ته راوستی وے لیکن هر کله چه دوی ځانله د رسول الله ﷺ د دشمنی دپاره بیله ژاله جوړه کړه او مقابل کښ ودریدل نو دوی پاخه دشمنان جوړ شو نو اوس ورته هدایت نه کیږی، عامو فاسقانو ته هدایت کیږی لیکن غالباً بدعتی شخص ته نه کیږی ځکه چه هغه ځان کامل هدایت والا گنړی نو د بل چا هدایت ته نه راځی۔

او څوک چه د آیت او حدیث په خلاف کښ بل مذهب جوړ کړی هغوی باندے به هم دغه شان کار کیږی، پدے وجه مسلمانانو له پکار دی چه په هره معامله کښ کتاب او

سنت ته تسليم شي او دې ته رجوع وکړي او بل مذهب ته دعوت ورنکړي، ځکه کيدې شي چه دا ئې سبب د گمراهۍ جوړ شي.

نو معنی دا ده: هميشه به وی آبادی د دوی کوم چه دوی جوړ کړی وو سبب د شکونو په زړونو د دوی کښ. ځکه چه دوی دا د الله تعالی او در رسول د دشمنۍ دپاره جوړ کړی وو او د هغوی په مقابل کښ ودریدل نو پدې سره به ئې شکونه نور هم زیات شي او د حق او هدایت نه به نور هم لرې شي.

إِلَّا أَنْ تَقْطَعَ قُلُوبُهُمْ: د زړونو چودل کنایه ده د مرگ نه. آيُ إِلَّا أَنْ يَمُوتُوا. مگر که مړه شي نو بیا به ئې شک او نفاق ختم شي، حقائق به ورته ښکاره شي.

او الله تعالی دا الفاظ «تر دې چه زړونه ئې وچوی» وویل دا زجری کلمات دی، یعنی چه الله تعالی ورله زړه وچوی نو بیا به سم شي او چه زړه ئې لا چودلې نه وی تر هغه وخت پورې به دوی شکيان وی. او دا د دوی دپاره لویه سزا ده.

او پدې کښ اشاره ده چه منافقانو سره به الله تعالی داسې معامله کوی چه زړونه به ورله خیري کوی یا په توره سره یا په مرگ سره یا په قبرونو کښ یا په اور کښ.

خینی وائی: تَقْطَعُ الْقُلُوبَ (د زړونو چودل) کنایه ده د توبې نه یعنی مگر که دوی داسې توبه وباسی چه په هغې سره د دوی زړونه د پښیمانتیا او افسوس په وجه وچوی نو بیا به ئې شک زائل شي. (فتح البیان)

فائدة: حافظ ابن القيم رحمه الله په «زاد المعاد» کښ د تبوک د غزا په فوائدو کښ لیکلی دی چه په کوم ځای کښ د الله او د هغه در رسول نافرمانی کیږي نو هغه به سیزلې شي یا به نړولې شي لکه څنگه چه رسول الله ﷺ د مسجد ضرار په سوزولو او د هغې په نړولو حکم وکړو. او کله چه مسجد ضرار سره داسې وشو نو هغه ځایونه به په درجه اولی نړولې شي چه په هغې کښ د الله سره نور خلق شریکان کولې شي.

مخکښ لیکي چه هغه وقف چه په هغې سره مقصود د الله تعالی رضا او د هغه قربت حاصلول نه وی نو هغه نه صحیح کیږي. لکه څنگه چه د مسجد ضرار وقف در رسول الله ﷺ په نظر کښ صحیح نه وو. پدې وجه په قبر باندي جوړ مسجد به غورزولې شي او که یو شخص په مسجد کښ دفن کړی شي نو د هغه لاش به د هغه ځای نه بهر بل ځای ته منتقل کولې شي، ځکه چه په دین اسلام کښ مسجد او قبر دواړه یو ځای نشي جمع کیدي، کوم چه مخکښ وی، هغه به باقی پریخودلې شي او کوم چه روستور اغلې وی،

هغه به ختمولے شی۔

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ

یقیناً اللہ اخستی دی د مؤمنانوں نے نفسوں نہ د هغوی او مالوں نہ د هغوی پہ بدلہ ددیے کن

لَهُمُ الْجَنَّةُ ۖ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ

چہ دوی لہ بہ جنت وی، جنگ بہ کوی دوی پہ لارہ د اللہ کن نو وژنی بہ کافرانو لہ

وَيُقْتَلُونَ ۖ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقٌّ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ

او وژلے بہ شی دوی ہم، وعدہ کریدہ د دوی سرہ اللہ وعدہ رشتینے پہ تورات او انجیل

وَالْقُرْآنِ ۖ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا

او قرآن کن او خوک دیے دیر پورہ کونکے پہ لوظ خیل سرہ د اللہ نہ، پس خوشحالہ شی

بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ ۖ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

پہ سودا خپلہ هغه چہ سودا او کرہ تاسو پہ هغے سرہ او دا کامیابی دہ لویہ۔

مضمون :

تفسیر :

پدیے دوه آیتونو کن ترغیب دیے قتال تہ پہ ذکر د صفاتو د مؤمنانو۔ یا ترغیب الی الجہاد دیے پہ لسو طریقو سرہ۔ یا مؤمنانو تہ پہ لسو طریقو سرہ بشارت او زیرے ورکوی۔ او د منافقانو پہ خلاف د دوی کامل صفات راوہی۔

روستو مسئلہ د استغفار بیانوی دیو خاص مناسبت د وجہ نہ بیا مسئلہ د توبے بیانہی۔ بیا راتلونکی رکوع کن ترغیب دیے قتال تہ او پہ آخر کن ترغیب دیے علم زدہ کولو تہ، بیا پہ آخری رکوع کن ترغیب دیے قتال تہ سرہ د ذکر کولو د صفاتو د منافقانو نہ او پہ آخر د سورت کن د رسول اللہ ﷺ صفات راوہی۔

مناسبت :

مخکنیں د جہاد فی سبیل اللہ نہ روستو پاتے کیدونکو خلکو حالات بیان شو نو اوس د جہاد فضیلت بیانولو سرہ مؤمنانو تہ ددیے ترغیب ورکولے شی، او دوی تہ وئیلے شی چہ اللہ تعالیٰ تاسو سرہ ستاسو د خانونو او مالونو سودا کریدہ دیے دپارہ چہ ددیے پہ بدلہ کن تاسو تہ جنت درکری۔

فوائد الآیة

دا ڊیر جامع آیت دے بعض فوائد لاندے ذکر کولے شی :

۱- فائده : اَنْفُسُهُمْ : قرآن کریم کس پہ تولو خایونو کس (اَمْوَالَهُمْ) مقدم دے، صرف پدے آیت کس (اَنْفُسُهُمْ) مخکس ذکر شویدے پدے کس حکمة دا بنکاره کیری (والله اعلم) چه پدے سورت کس د هغه جهاد تذکره کیدله چه هغه فرض عین وو (غزاد تبوک) او په فرض عین جهاد کس به که مال نه وی هم نفس به استعمالوی، او عام خایونو کس جهاد فرض کفائی ذکر کیری او هلته مال اهمیت لری، اقتصاد ته ضرورت زیات وی۔
 ۲- فائده : بَيَّانُ شَرَفِ النَّفْسِ الْإِنْسَانِيَّةِ لِأَجْلِ عَظَمَةِ الْمُشْتَرَى وَغَلَاءِ الثَّمَنِ : روستو پدے باندے صفات د مؤمنانو (التائبون) مرتب کوی او دا په اَنْفُسِ باندے مرتب کیری نه په اموالو باندے۔

۲- فائده : بَيَّانُ شَرَفِ النَّفْسِ الْإِنْسَانِيَّةِ لِأَجْلِ عَظَمَةِ الْمُشْتَرَى وَغَلَاءِ الثَّمَنِ : پدے آیت کس د انسان د نفس لوی شرافت بیان شویدے یو پدے وجه چه اخستونکے لوی ذات دے او بل عوض ډیر قیمتی دے، اخستونکے الله تعالیٰ دے او عوض ئے جنت دے۔ نو معلومیری چه نفس د انسان ډیر قیمتی دے، ځکه چه لوی ذات یو شی اخلی نو هغه ډیر قیمتی وی نو ددے نه دا فائده راووتله چه نفس انسانی ډیر قیمتی دے دا به بی خایه نه لگوو، دا به په ډیرو مهمو خیزونو کس لگوو، د دنیا په سامانونو او پوله پتی به دا نه وژنه او د مخلوق په خدمتونو چه اجر پکس نه وی د هغه دپاره به دا نه لگوو۔

۳- فائده : یو تن چه یو شی خرڅ کړی نو بیا په هغه کس په خپله خوښه تصرف جائز نه وی۔ نو مؤمن به داسه نه وائی چه "خپله خاوره او خپله اختیار" او خپل ځان او خپل اختیار بلکه دده توله خوښه به د الله تعالیٰ د خوښه تابع وی۔

۴- مِنْ الْمُؤْمِنِينَ : نه معلومیری چه الله تعالیٰ هر نفس اخلی هم نه، پدے وجه ئے (مِنْ الْإِنْسَانِ) ونه وئیل بلکه د ایمان والو نفس اخلی، ځکه چه په هم دوی کس کمال دے او په جهادونو کس هم دا طریقه وی چه اکثر هغه کسان شهیدان کیری چه متقیان وی او نرم اخلاق والا وی، الله تعالیٰ ئے ځان ته راکاړی۔

۵- دارنگه ددے بیع ثمن ډیر قیمتی دے ځکه چه جنت د تولو نعمتونو مکان دے۔

۶- دا عقد د انبیلو علیهم السلام په ژبو سره شویدے (لِی التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ) او په بهترینو کتابونو کس ذکر شویدے۔

۷- پدے عقد کنب د الله تعالى د طرفنه په مؤمنانو باندے د دوه جهتونو نه احسان دے یو دا چه دا نفس د مخکنب نه هم د الله تعالى وو خو انسان له نه عاریة ورکړو او بیرته نه ترے واخستو او ددے په عوض کنب نه جنت ورکړو نو دا خو مره لوی احسان دے چه نفس هم د الله تعالى دے او جنت هم د هغه دے۔ دویم جهت دا چه انسان ته نه د حدودو دننه د نفس واک او اختیار هم ورکړېدے۔

وَأَمْوَالُهُمْ : ۱- ددے مالونو نه مراد یا په جهاد کنب مال خرج کول دی۔

۲- یا په فقراؤ باندے او په ټولو کارونو د خیر او طاعاتو کنب مال لگول هم پکنب داخل دی۔ (فتح البیان والماوردی)

بَانَ لَهُمُ الْجَنَّةُ : د جابر بن عبد الله ؓ نه روایت دے چه هرکله دا آیت نازل شو په رسول الله ﷺ نو هغه په مسجد کنب وو نو خلکو په مسجد کنب الله اکبر ووئیل، پدے کنب د انصارو یو سړی چه د خادر دواړه طرفونه نه په خپله اوگه راتاو کړی وو وفرمایل: اے د الله رسول له دا آیت نازل شو؟ رسول الله ﷺ وفرمایل: آو، نو انصاری وفرمایل: (بِيعَ رَبِيحٌ لَا نَقِيلُ وَلَا نَسْتَقِيلُ) دا خو ډیره گټوره سودا ده، مونږ هېڅ کله دا نه ماتوو (ددے نه نه روستو کیږو) او نه به د ماتولو مطالبه وکړو۔ (ابن ابی حاتم وابن مردويه - الدر المنثور وفتح البیان)

قرطبی نقل کړیدی چه دے شخص اول تپوس وکړو چه دا د چا کلام دے؟ ووئیل شو چه دا د الله تعالى کلام دے نو دغه خبره نه وکړه او بیا غزاته لارو شهید شو۔ (القرطبی)

يُقَاتِلُونَ : جمله استینافیه ده، سوال پیدا شو چه دوی به نفسونه څنگه د جنت په مقابله کنب خرڅوی؟ نو جواب وشو چه دوی به د الله تعالى په لاره کنب جهادونه کوی۔

فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ : یعنی جنت د دوی د جهاد عوض دے برابره ده چه دوی غازیان شی یا شهیدان۔ (النکت للماوردی) نو نفس قتال د کفارو سره سبب د جنت دے، او شهید کیدل شرط نه دے۔ فَيَقْتُلُونَ نه مخکنب کړو ځکه چه په جهادونو کنب کفار زیات وژل کیږی او اکثر غلبه مسلمانانو لره وی۔

صاحب دفتح البیان لیکي چه پدے کنب اشاره ده چه د غازی کیدو او د شهادت په دواړو حالتونو کنب فرق نشته، په دواړو کنب نفس ولگیدو، خرج شونو د جنت مستحق دی۔ (فتح البیان)

لکه چه امام بخاری او مسلم د عبد الله بن ابی اوفی ؓ نه روایت کړیدی چه ((جنت د تورود سورو لاندے دے))۔ (بخاری: ۲۸۱۸) مسلم: (۶۶۴۰)

وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا: دا دواړه مصدرونه (يعنى مفعول مطلق) دى او په پټ فعل سره منصوب دى. اَيُّ وَعْدَهُمْ وَعْدًا وَحَقُّ ذَلِكَ الْوَعْدُ حَقًّا) يعنى د دوى سره نه وعده كړېده او ثابته شوېده دغه وعده په ثابتيدو سره، يعنى الله تعالى خبر ور كړو چه د جهاد په وجه جنت مستحق كيدل ثابت دى دا د الله تعالى د طرفه وعده ده.

فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ: ۱- يا متعلق دى د (اِشْتَرَى) پورې يعنى الله تعالى دا وعده اخستې ده په تورات او انجيل او قرآن كېن، نو دا دليل دى چه د جهاد حكم په ټولو شريعتونو كېن موجود وو او په ټولو دينونو والو باندې فرض وو او هر امت سره پدې باندې د جنت وعده شوې ده. (دا قول به هله صحيح وي چه د ټولو دينونو نه د موسى عليه السلام د زمانې نه روستو دينونه واخستې شى ځكه چه قرطبي ليكي چه جهاد او د دشمنانو مقابلې د موسى عليه السلام د دور نه راپدې خوا شروع شوېده).

۲- يا دا متعلق دى په محذوف پورې (اَيُّ وَعْدًا مَذْكُورًا كَائِنًا فِي التَّوْرَةِ) يعنى دغه وعده ذكر شوېده په تورات او انجيل او قرآن كېن. نو پدې تفسير سره به د جنت وعده صرف د دې امت دپاره وي چه د الله تعالى په منزلو كتابونو كېن ذكر شوېده. (فتح البيان)

فَانْدَه: په هره بيعه كېن يو بائع وي بل مشتري او بل مبيعه او بل ثمن او بل گواهان او ليكل وي. نو بائع مؤمن دى او مشتري الله تعالى دى او ثمن نه جنت دى او مبيعه نفسونه د مؤمنانو دى او گواهان نه رسولان دى او ليكل نه په دغه درې كتابونو كېن شويدي. نو دا ډيره مضبوطه بيعه ده.

وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ: يعنى هېڅوك نشته چه د الله تعالى نه د لوظ زيات وفادار وي. پدې كېن مجاهدين فى سبيل الله ته زيات ترغيب دى او هغوى په نفسونو او مالونو لگولو باندې زيات آماده كول دي. يعنى دا وعده به دوى ته ضرور حاصلېږي، هسې زباني خبره نه ده بلكه واقعيت لري، ځكه چه الله تعالى د خپلې وعده خلاف نكوي.

فَاسْتَبْشِرُوا: يعنى اوس به څوك وواښي چه دا مونږ چه كومه بيعه وكړه، كيدې شى چه مونږ به تاوان پكېن كړې وي نو الله فرمائي چه پدې بيعه باندې خوشحالي وكړئ ځكه چه تاسو انتهايي زياته گټه وكړه چه حد نه نشته، چه بل چا داسې گټه نه ده كړې، او استبشار معنى دا ده چه خوشحالي رابښكاره كړئ او پدې بيعه انتهايي زياته خوشحالي وكړئ.

او پدې كېن التفات دى د غائب نه مخاطب ته دپاره د زيات تشرېف او زياته خوشحالي د

دوی، چہ دیوے خوشحالی دپاسہ بلہ خوشحالی وکری، حکہ چہ تاسو فانی شے پہ باقی شی باندے خرش کرو۔

وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ : ذَلِكَ اِشَارَةُ دَهْ جَنَّتْ تَهْ، يَادَغْه بِيَع تَهْ اِشَارَةُ دَهْ۔

سیدنا عمر فاروق ؓ بہ فرمایا: [إِنَّ اللَّهَ بَايَعَكَ وَجَعَلَ الصَّفْقَتَيْنِ لَكَ]

اللہ تعالیٰ تا سرہ سودا وکرہ او بیائے دوارہ خیزونہ تالہ درکرل، یعنی نفس نے ہم درکرہ او ددے پہ مقابلہ کنس نے جنت ہم درکرہ۔

حسن بصری فرمائی: [إِنَّ اللَّهَ أَعْطَاكَ الدُّنْيَا فَاشْتَرِ الْجَنَّةَ بِبَعْضِهَا] اللہ تعالیٰ تا تہ دنیا درکرہ نو تہ پہ بعض سرہ جنت واخلة۔

جعفر صادق وائی: [لَيْسَ لِأَبْدَانِكُمْ ثَمَرٌ إِلَّا الْجَنَّةُ فَلَا تَبِيعُوهَا إِلَّا بِهَا] ستاسو د بدنونو قیمت صرف جنت دے نو تاسو دا بدنونہ مہ خرثوی مگر صرف پہ جنت۔

(فتح البیان ۱۸۴/۳)

التَّائِبُونَ الْعَبْدُونَ الْحَمِيدُونَ

(دا خلق) توبہ ویستونکی دی، بندگی کونکی دی، ستائینہ کونکی دی،

السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّجِدُونَ الْأَمْرُونَ

گرخیدونکی دی (د جہاد دپارہ) رکوع کونکی، سجدہ کونکی دی، حکم کونکی دی

بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَفِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ

پہ نیکی او منع کونکی دی دبدی نہ او ساتنہ کونکی دی د حکمونود اللہ تعالیٰ

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

اوزیرے ودرکہ مؤمنانو تہ۔

تفسیر: پدے آیت کنس دوه تفسیرہ دی (۱) یو دا چہ داد دغہ مخکنو مؤمنانو صفات دی چہ اللہ تعالیٰ ترے نفس او مال اخستے دے نو دا مرفوع دے پہ مدح باندے او خبرد مبتداء محذوف دے (أَيُّ هُمُ التَّائِبُونَ) یعنی دغہ مؤمنان بہ دا صفتونہ ہم لری، یعنی دغہ مجاہد بہ وچ مجاہد نہ وی بلکہ دہ کنس بہ دیر بنہ صفات موجود وی حکہ ترے اللہ تعالیٰ نفس اخلی حکہ چہ نفس نے پاک دے۔ نو دوی تہ دوه کارونہ وسپارل شو۔

۲- دویم تفسیر دا دیے چہ التائبون مبتداء دہ او (لَهُمُ الْجَنَّةُ) خبر ئے پتہ دیے۔ (زجاج)
 (یعنی دوی لہرہ جنت دیے) نو ددیے نہ بہ معلومہ شی چہ مؤمنان دہ قسمہ دی یو اعلیٰ
 مؤمنان چہ د الله تعالیٰ پہ لارہ کنب قتال کوی، د هغوی حال مخکنب آیت کنب بیان شو،
 دویم قسم هغه مؤمنان دی چہ هغوی تہ د جهاد موقعہ نہ دہ ملاؤ شوئے (خکہ چہ کلہ نا
 کلہ پہ یو مؤمن باندیے د جهاد موقعہ رانشی) او مؤمنانو کنب زنانه او بوداگان او معذوره
 هم وی چہ قتال نشی کولے نو کہ الله تعالیٰ د هغه مؤمنانو نفس د جنت پہ مقابلہ کنب
 واخلی چہ هغوی جهاد کرے وی نو بیا بہ دا نور قسم مؤمنان د لوی خیر نہ محروم شی نو
 الله تعالیٰ پدیے آیت کنب ددیے نورو مؤمنانو دپارہ هم جنت بیانیوی چہ یو تن دیے چہ جهاد
 ئے ونکرو مگر د جهاد نہ نفرت نہ کوی نو دا بہ هم الله تعالیٰ جنت تہ بوخی خو کلہ چہ پہ
 هغه کنب دا راتلونکی صفات موجود وی۔

نو مؤمن کہ روغ بدن والا وی جهاد بہ کوی او دا اعلیٰ درجہ دہ، او کہ موقعہ نہ وہ نو بیا
 بہ پہ راتلونکو کارونو کنب خان لگوی۔ او ددیے راتلونکو صفاتو د مخکنو مجاہدینو
 سرہ منافات نشته، او دا مطلب نہ دیے چہ خوک مجاہد شو نو هغه بہ دا راتلونکی صفات
 خان کنب نہ راوی، هغه دپارہ هم لازم دی، نو ددیے ترمینخ عموم خصوص مطلق دیے۔
 التَّائِبُونَ: دیے سورت کنب مسئلہ دتوبی زیاتہ ذکر دہ۔ توبہ ئے مخکنب ذکر کرہ خکہ
 چہ ددیے فضیلت زیات دیے، الله تعالیٰ پدیے باندیے دیر رضا کیری۔

دویمہ وجہ: انسان چہ هر کلہ خپل نفس پہ الله تعالیٰ ورخرخ کرو نو دا نفس پردیے شو
 خو کلہ نا کلہ دا نفس د خپل خان دپارہ استعمال کری، او دا قانون دیے چہ کلہ خوک پردیے
 حق استعمال کری نو هغه تہ بہ توبہ ویاسی او د هغه نہ بہ بخنہ غواری۔ بل پدیے کنب
 تولو مؤمنانو تہ ترغیب دیے چہ الله تعالیٰ تہ توبہ ویاسی برابرہ دہ چہ گناہ مو کرے وی او
 کہ نہ، خکہ چہ توبہ د الله تعالیٰ حق دیے او د مؤمن صفت دیے۔

توبہ کنب معنی د رجوع دہ یعنی دوی را واپس کیدونکی دی طاعت د الله تعالیٰ تہ د
 گناہونو نہ۔

الْعِبَادُونَ: مؤمن پہ عبادت باندیے بناستہ کیری، مؤمن بہ غافل نہ وی بلکه د الله
 تعالیٰ پہ طاعتو کنب بہ استعمالیری۔

الْحَمِيدُونَ: جنت تہ بہ اول هغه خلك رابلے کیری چہ د الله تعالیٰ حمدونہ وائی پہ
 خوشحالی او تکلیف دوارو کنب۔ (الحديث - مستدرک الحاکم: ۱۸۵۱ صحیح علی شرط مسلم)

ددے نہ معلوم میری چہ مؤمن بہ د الله تعالیٰ پہ تقدیر باندے راضی وی پہ ہر حال کنب بہ د الله تعالیٰ حمد وائی۔ (القرطبی)

د سیاحت معنی او مطلبونہ او د سیاحت فائدے

السَّائِحُونَ: سیاحہ پہ اصل کنب پہ زمکہ کنب د عبادت دپارہ گر خیدوتہ وائی۔ (قاموس) نو ددے پہ مصداق کنب دیر اقوال دی۔

(۱) د اکثر و مفسرینو پہ نیز د سائحون نہ مراد روزہ دار دی۔ او دا د ابن مسعود رضی اللہ عنہ نہ نقل شوی دی۔ سفیان بن عیینہ وائی چہ روزہ دار تہ سائح پدے وجہ وائی چہ دا تہول لذتو نہ پری دی لکہ پہ زمکہ کنب گر خیدونکے لذتو نہ پری دی۔

(۲) خینو ددے نہ «مہاجرین» مراد اخستی دی۔ (دا قول د عبد الرحمن بن زید دے)

(۳) او بعضو طلاب العلم اخستی دی چہ هغوی د علم د طلب دپارہ گرخی۔ (عکرمہ)

(۴) حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ وائی چہ یو حدیث دلالت کوی چہ پہ آیت کنب د سیاحت نہ مراد جہاد دے۔ (او دا قول د عطاء دے)

ابوداود د ابو امامہ نہ روایت کریدے چہ یو سری او وئیل یار رسول الله! ماتہ د سیاحت اجازت را کرہ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمایل: سَيَاحَةُ أُمَّتِي الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ۔ «زما د امت سیاحت جہاد فی سبیل الله دے»۔ (ابوداود: ۲۴۸۸ و صحیح الجامع: ۲۰۹۳)

د سیاحت نہ مراد دانہ دے چہ سرے د دنیا نہ پہ یو طرف شی او د عبادت پہ نیت سرہ غرونو، غارونو او صحراگانو تہ لار شی۔ خکہ چہ دارہبانیت دے چہ ددے نہ الله او د هغه رسول منع کریدہ۔ آؤ کہ زمکہ دفتنو نہ دکہ شی او د انسان دپارہ پہ خپل دین تلل مشکل کیڑی، نو پہ داسے صورت کنب جائز دہ چہ بنار او کلے پری دی او غرونو تہ لار شی لکہ چہ پہ صحیح بخاری کنب د عبد الله بن ابی اوفی رضی اللہ عنہ نہ پہ روایت شوی حدیث کنب ثابت دی چہ دفتنو پہ زمانہ کنب خپلو چیلو لہر اخستل او غرونو تہ تلل بہ غورہ وی۔

(۵) خینی وائی چہ ددے نہ هغه خلک مراد دی چہ خپل فکرونہ د الله تعالیٰ پہ توحید او د هغه پہ ملکوت او د هغه پہ مخلوقاتو کنب د عبرت حاصلولو دپارہ گرخی۔

(فتح البیان)

شیخ الاسلام ابن قیم داسے تعبیر کوی: چہ د سیاحت نہ مراد سَيَاحَةُ الْقَلْبِ فِي ذِكْرِ اللَّهِ وَمَحَبَّتِهِ دے۔ یعنی زرہ تہ د الله تعالیٰ پہ ذکر او د هغه پہ محبت کنب چکرے ورکول، تہ بہ

پہ کور کنیں ناست ئے لیکن زہرہ بہ د الله تعالیٰ پہ ذکر کنیں گر خویے او دا اصلی سیاحت دیے۔
یو تن بہ پہ بسترہ باندیے وی لیکن زہرہ بہ ئے برہ پہ عرش کنیں گر خوی او یو تن بہ پہ مانخہ
ولار وی لیکن فکرونہ بہ ئے پہ دکان کنیں وی نو دغہ بسترے والاترے غورہ دیے۔

د مؤمنانو صفت سیاحت دیے او سیاحت یو عبادت دیے یعنی د کور نہ وتلل او د الله تعالیٰ
او د هغه د دین دپارہ گر خیدل، یو د چکر دپارہ وتل دی او یو د عبادت دپارہ نو د عبادت پہ
نیت چہ انسان د کور نہ ووخی نو دہ دوه عبادتونہ راجمع کرل یو چہ د کوم عبادت نیت ئے
کرے وی لکہ طلب د علم شو یا دعوت شو او بل پہ لارہ گر خیدل۔

پہ سیاحت کنیں دیرے فائدے وی، یوہ فائدہ دا چہ بندہ د الله تعالیٰ قدرتونہ وینی آسمان
اوز مکہ او دیرو عجیبو خیزونو او ناشنا احوالو نہ خبر شی، د الله تعالیٰ پہ دنیا کنیں
وگرخی، قسم قسم خلکو سرہ ملاؤ شی نو ذہن کنیں ئے فراخی راشی،

دارنگہ نیکان صالحین خلک وینی، د هغوی نہ استفادہ وکری، او دا عبرت واخلی چہ
دنیا کنیں دیر کمال والا خلک شتہ، د خینو د دعوت طریقے زدہ کری، کمزوری ضعفاء
وینی، د هغوی نہ عبرت حاصل کری، نورے ہم دیرے فائدے شتہ لیکن بی خایہ گر خیدل
او قیامتی اوقات پدیے باندیے بریادول نہ دی پکار۔ بلکہ دیو مسلمان د ملاقات پہ نیت
وٹہ نو سیاحت بہ ہم وشی او فائدے بہ ہم حاصلے شی۔ د مسلمان سفرونہ بہ یا د حج او
عمرے یا د جہاد یا د طلب د علم یا د دعوت یا د تجارت یا د مسلمان ملاقات دپارہ وی۔ نو
هغه سیاحت عبادت دیے چہ متضمن وی عبادت لرہ۔

او د «رکوع او سجدہ کونکو» نہ مراد مونخ کونکی دی، خکہ چہ د مونخ پہ افعالو کنیں
دا دوارہ زیات اہم دی پدیے وجہ ئے دا د (الْقَابِضُونَ) نہ روستو خصوصی طور سرہ ذکر کرل۔
الْأَمْرُونَ : مخکنیں د دوی خپل کمال بیان شو اوس د دوی تکمیل بیانونی غیر لرہ
یعنی چہ دبل چاد کاملیدو کوشش کوی۔

وَالنَّاهُونَ : دلته ئے واورا ورو، امام قرطبی وائی : هَذَا جَائِزٌ فِي الْكَلَامِ۔ دا پہ عربی کنیں
جائز دی چہ کلہ واورا وری او کلہ نہ لکہ (نَيْبٌ وَأَنْكَارٌ) کنیں ئے راوړدیے۔ (القرطبی)

خینو وئیلی دی چہ دا و او ثمانیہ دیے، د عربو عادت دا دیے چہ پہ عدد کنیں د اوونہ روستو
پہ اتم مقام کنیں واورا وری نو دا د عربو د عادت مطابق ذکر شویدیے۔ لیکن ابوعلی
الفارسی او حافظ ابن القیم پہ بدائع التفسیر کنیں دا قول ضعیف گر خولے دیے۔ (فتح
البيان) خکہ چہ دا مقام د عدد بیانولو نہ دیے بلکہ دلته خو صفات ذکر دی۔

نو غوره وجه دا ده چه واو د مطلق جمع دپاره راځی نو پدې کښ اشاره ده چه مؤمن به دا دواړه جمع کوی هله به کمال ته رسیږی، یواځې امر بالمعروف او یواځې نهی عن المنکر باندې اصلاح نه کیږی بلکه دواړه جمع کول ضروری دی۔ اگرکه کله نا کله یو بل لره متضمن وی۔ لکه مثلاً ته یو شخص ته مونځ زده کوی او د شرک نه ئې نه منع کوی نو هیڅ فائده ئې ونکړه۔

وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ: ۱- یعنی د الله د فرائضو حفاظت کوی۔ (الحسن)
 ۲- الْقَائِمُونَ بِحِفْظِ شَرَائِعِهِ۔ ولاړ دی په حفاظت د احکامو د الله تعالیٰ۔ (فتح البیان)
 ۳- ځینی وائی: ولاړ دی د الله تعالیٰ په طاعت باندې۔ (ابن عباس) دا تفسیر باللازم دی۔
 یا په اوامرو او نواهیو د الله تعالیٰ۔

یعنی په خبرو اترو او حلالو حرامو کښ او کیناستو پاڅیدو، ورکړه راکړه، ننوتو او وتو، راشه درشه کښ به د الله د حکمونو لحاظ کوی او دې ته به همیشہ متوجه وی۔
 او د اصفیت ئې د امر بالمعروف او نهی عن المنکر نه روستو راوړو پدې کښ حکمة دا ښکاری (والله اعلم) چه په امر بالمعروف او نهی عن المنکر کښ اکثر د حدودو نه تجاوز کیږی، کله مستحب شے په خلکو فرض کړی او کله ضروری شے غیر ضروری کړی نو د الله د حدودو حفاظت ونشو۔ یو ځای کښ به سختی نه وی پکار او بنده به هلته سختی او کنځلې وکړی، په گناه باندې انسان کافر جوړ کړی نو ده هم حفاظت ونکړو۔
 وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ: د ابن عباس ؓ نه نقل دی چه څوک مړ شو او په هغه کښ دا نهه صفات وو نو دا د الله تعالیٰ په لاره کښ دې او څوک چه مړ شو او په هغه کښ دا نهه صفات وو نو دې شهید دی۔

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا

نه دی جائز نبی لره او هغه کسانو لره چه ایمان ئې راوړیدې چه بخنه او غواړی

لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ

مشرکانو له اگرکه وی دوی خپلوان د دوی روستو د هغه نه چه ښکاره شویده

لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾

دوی ته چه یقیناً دوی اور والا دی۔

تفسیر: پدے آیت کنب بیا بیان د براءت دے د مشرکانو نه، نو مناسبت ئے د مضمون د سورت سره دا شو چه د مشرکانو نه پس د مرگ نه هم بيزاره شی هغه دا چه دوی له بخنه مه غواړئ.

په بل تعبیر: د مشرک نه براءت وکړه په قتال کولو سره او په استغفار نه طلب کولو سره اگر که ستاسو نزدی خپلوان دے. او د منافقانو د خصلتونو سره ئے مناسبت دا دے چه مؤمن به دے ته وائی چه که د هغه خپلوان هم وی خو چه مشرکان وی نو دوستی به ورسره نه کوی، نو دا مناسبت بالتضاد شو.

شان نزول

د بخاری او مسلم روایت دے چه کله د ابو طالب د وفات وخت رانزدی شو نو رسول الله ﷺ د هغه خواته لاړو هلته مخکښ نه ابو جهل او عبد الله بن ابی أمیه موجود وو. نبی ﷺ وویل، اے تره! ته لا اله الا الله وایه دے دپاره چه زه د الله په دربار کښ ستا دپاره سفارش وکړم. نو ابو جهل او عبد الله بن ابی أمیه وویل، ابو طالبه! آیا ته د عبد المطلب د دین نه اعراض کوې؟ رسول الله ﷺ بار بار د هغه مخه ته خپله خبره وکړه لیکن ابو طالب په آخر کښ دا اوویل چه زه د عبد المطلب په دین یم، او د لا اله الا الله وویل نه ئے انکار وکړو. نو رسول الله ﷺ وفرمایل چه [أَمَّا وَاللَّهِ لَا سْتَغْفِرُ لَكَ مَا لَمْ أَنَا عَنْكَ]

قسم په الله! زه چه ترخو پورے د الله د طرف نه منع نه شم ستا دپاره به بخنه غواړم. نو دا آیت نازل شو. (بخاری: ۱۳۶۰)

رسول الله ﷺ ته معلومه نه وه چه دے کافر مړ شوی دے ځکه چه د هغه نه ئے د لا اله الا الله انکار صراحت نه وو اوړیدلے، پدے وجه ئے ورله بخنه غوښتله. بیا ورته الله تعالیٰ په روستو آیت سره خبر ورکړو، (فتح البیان)

یا دا چه پدے سره ئے اقتداء کوله د ابراهیم علیهم السلام چه هغه پلار لره بخنه غوښتلے وه او دا ورله جائز وه مگر روستو آیت نازلیدو سره ددے نه هم منع شو.

(فتح الباری لابن حجر ۵۰۸/۸)

نو دا آیت مکي دے او په مدنی سورت کښ ددے مناسبت په وجه لگولے شوی دے.

مَا كَانَ: یعنی مناسب هم نه دی او جائز هم نه دی.

مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ: پس د هغه نه چه ورته ښکاره شی چه

دوی اور والادی : دابہ ورته ځنگه بنکاره کپری یو په وحی سره لکه دلتنه نه وحی وکړه، او دویم پدې طریقه چه دوی په کفر او شرک باندې مړه شی نو دوی لائق د استغفار نشو۔

فائده : دا آیت دلیل دې چه د کفارو مشرکانو سره به تعلق قطع کولې شی، او کله چه دوی مړه شی نو د دوی دپاره بخنه غوښتل او دعا ورله کول جائز نه دی۔

که څوک سوال وکړی چه رسول الله ﷺ چه دا ځد په غزا کښ وئیلی وو [اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِيْ فَاِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ] اې الله! زما قوم ته بخنه وکړه ځکه چه دوی ناپوه دي؟۔

نو ددې جواب دا دې چه دا امکان شته چه دا استغفار په هغه زمانه کښ غوښتلې شوې وی چه منع لانه وه راغلي (فتح البيان)

مگر غوره جواب دا دې چه دا استغفار د ژوندو دپاره وو، او د استغفار مطلب دا وو چه اې الله! دوی اسلام ته راوله چه بخنه ورته وشي۔

(فتح الباری وعمدة القاری ۵۳/۱۳)

که یو تن ته دخپل پلار نیکه حالت معلوم نه وی چه په شرک کښ به تلی وی او که په توحید کښ نو بیا ورله معلق استغفار غوښتلې شی چه اې الله! که زما پلار نیکه په توحید کښ تلی وی نو ته ورته بخنه وکړه۔

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيْمَ لَابِيْهِ اِلَّا عَنْ مَّوْعِدَةٍ

اونه ده بخنه غوختل د ابراهيم (عليه السلام) پلار خپل لره مگر د وچې د وعدې نه

وَعَدَهَا اِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ

چه وعده نه کړې وه وعده د هغه سره، نو هرکله چه بنکاره شوه هغه ته چه بیشکه دا

عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ اِنَّ اِبْرٰهِيْمَ

دشمن د الله دې نو بيزاره شو د هغه نه، يقيناً ابراهيم (عليه السلام)

لَا وَاَهٗ حَلِيْمٌ ﴿١١٤﴾

خامخا ډير نرم زړه والا وو، صبرناك وو۔

تفسير : سوال پيدا شو چه ابراهيم (عليه السلام) چه خپل پلار (آزر) دپاره بخنه غوښته وه۔ ﴿سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّيْ﴾ (مريم : ٤٧) ﴿وَاعْفِرْ لَابِيْ اِنَّهٗ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ﴾ (الشعراء : ٨٦) نو الله تعالى

دے جواب کوی چہ تاسو به پدے باب کنس د ابراهيم عليه السلام تابعداری نه کوی، وجه دا ده چہ یو خو هغه وعده کرے وه او وعده نه هم پدے وجه کرے وه چہ گمان نه دا وو چہ الله تعالیٰ به نه بنه کری او توحید ته به راشی خو چہ کله ورته په وحی معلومه شوه چہ دے ایمان نه راوړی او د الله تعالیٰ دشمن دے نو بیا نه ورله بخنه غوښتل پریخی دی، او د هغه نه نه په کلی توگه براء ت اعلان وکړو۔ خو صرف اول کنس نه ورله استغفار کولو، نو دا د ابراهيم عليه السلام د خصوصیاتو نه شو۔

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ : دا جمله استیناف دے، او مقصد پکنس دا دے چہ ابراهيم عليه السلام د پلار د حالت د معلومولو نه مخکنس هغه دپاره پدے وجه استغفار طلب کولو چہ هغه آواه وو، په هغه کنس داسے رأفت او نرمی وه چہ هغه په بل چا کنس نشته، نو پدے وجه بل چاله دا جائز نه دی چہ پدے باره کنس د ابراهيم عليه السلام اقتداء وکړی۔ (فتح البیان)

آوَاهُ : هغه شخص ته وائی چہ ډیر تآؤه والا وی او دا کنایه ده د زیات ترحم او د زړه د نرمی نه۔ نو حاصل معنی نه ده نرم زړه والا۔ او کله چہ د چارزه نرم شی نو بیا پکنس راتلونکی ټول صفات راتللی شی نو پدے اعتبار سره به د آواه د لاندے د آواه ټول مصداقات داخلېږي۔

د آواه مصداقات او معانی

د آواه تقریباً پنځلسو نه زیات مصداقات دی بعض دا دی :

(۱) ابن مسعود او عبید بن عمیر فرمائی : آواه کثیر الدُّعَاء ته وائی۔ (چہ د الله نه دعاگانے ډیرے کوی)۔

(۲) او په یو حدیث کنس دی چہ په سند کنس نه شهر بن حوشب دے۔ (الْخَاشِعُ الْمُتَضَرِّعُ فِي الدُّعَاءِ) هغه شخص ته وائی چہ په دعاء کنس انتهای عاجزی کوی۔

(۳) حسن او قتاده وائی چہ (إِنَّهُ الرَّجِيمُ بِعِبَادِ اللَّهِ) دا هغه بند ته وائی چہ د الله په بندگانو ډیر رحم والا وی۔ (۴) ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چہ دا د حبشو په لغت کنس (الْمُؤْمِنُ التَّوَّابُ) ته وائی۔ یعنی ډیره توبه وېستونکے مؤمن۔

(۵) کثیر الذِّکْرِ۔ (الله تعالیٰ ډیر یادونکے)۔ (عقبه بن عامر)

د سعید بن جبیر نه نقل دی چہ دا مُسَبِّح (ډیر تسبیحات ویونکی) ته وائی۔

(۶) (السَّفِيقُ) په بندگانو شفقت کونکے۔ (عبد العزیز بن یحییٰ)

(۷) (الْفَقِيهُ) (مجاهد والنحعی) په دین باندے پوهه۔

(۸) (الْمُوقِنُ) د الله پہ وعدو باندے یقین کونکے۔ (مجاہد)

(۹) (هُوَ الَّذِي إِذَا ذُكِرَ خَطَايَاهُ اسْتَغْفَرَ لَهَا) (رَوَى ذَلِكَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ)

دا ہفہ شخص دے چہ کلہ خپل گناہونہ رایاد کری نو د ہفے دپارہ بخنہ غواہی۔

(۱۰) (كَثِيرُ التَّوْبَةِ مِنَ الذُّنُوبِ) یعنی د گناہونو نہ آہ آہ کونکے۔ یعنی یریدونکے۔ (قالہ

الفراء)

(۱۱) (الْمُعَلِّمُ لِلْخَيْرِ) (د خیر تعلیم ور کونکے)۔ (سعید بن جبیر)

(۱۲) (كَثِيرُ التَّوْبَةِ مِنْ خَوْفِ اللَّهِ) د الله دیرے دوجہ نہ دیر اوسیلی کونکے۔ (چہ اوہ تباہ شو)

(۱۳) (الْخَائِفُ مِنَ النَّارِ) د اور نہ یریدونکے۔ (عطاء) (بغوی)

(۱۴) (كَثِيرُ التَّلَاوَةِ) دیر تلاوت کونکے۔

(۱۵) (الْمُتَأَوِّهُ شَفَقًا وَفَرَقًا، الْمُتَضَرِّعُ إِيقَانًا وَلَزُومًا لِلطَّاعَةِ) (ابو عبیدہ) دا ہفہ شخص دے

چہ د شفقت او دیرے پہ وجہ دیر اوسیلی کوی، او د مضبوط یقین او د طاعاتو د ہمیشہ

کولو دوجہ نہ عاجزی کونکے وی۔ زجاج وانی: د ابو عبیدہ پہ قول کنس د آواہ تہول

تفسیرونہ راجع کیری۔ (فتح البیان والقرطبی والبغوی)

اور رسول اللہ ﷺ بہ ددے دعا کولہ (مُحِبِّنا إِلَيْكَ أَوْأَمَّا مُنِيبًا)۔ اے الله! ما آواہ وگرخوہ۔

(ترمذی: ۳۵۵۱ باسناد صحیح)

حَلِيمٌ: صبرناک وود ہفہ چانہ چہ چاہہ پرے ظلم وکرو۔

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ

اونہ دے الله چہ گمراہ کری یو قوم پس د ہفے نہ چہ ہدایت ئے کریدے دوی تہ تردے

يُبَيِّنَ لَهُمْ مَّا يَتَّقُونَ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ

چہ بیان کری دوی تہ ہفہ شہ چہ خان بچ کری دوی د ہفے نہ، یقیناً الله پہ ہر شی

عَلِيمٌ ﴿۱۱۵﴾ إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ يُحْيِي

پوہہ دے۔ یقیناً الله دپارہ بادشاہی د آسمانونو او د زمکے دہ، ژوندی کول کوی

وَيُمِيتُ ۖ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿۱۱۶﴾

او مرہ کول کوی او نشہ تاسو لرہ سوی د الله نہ خوک دوست اونہ مددگار۔

تفسیر:

شان نزول

الله تعالیٰ چہ کله د مشرکانو دپارہ د بخنے د طلب کولو نه منع وکړه نو کومو خلقو چہ د خپلو مشرکانو خپلوانو دپارہ مخکښ بخنه غوخته وه نو دهغوی د الله تعالیٰ د عذاب نه یره پیدا شوه، نو دا آیت نازل شو چہ کوم مسلمانان د مخکښ نه په نیغه لار باندې روان وی، په ناپوهی سره پدې غلطی به دوی نه رانیولې کپړی ځکه چہ د الله تعالیٰ د طرف نه رانیول د هغه چا وی چہ د حق ښکاره کیدو نه روستو هم په باطل کلک ولاړ وی۔
یعنی الله تعالیٰ چہ یو انسان ته خبر نه وی ورکړی او هغه په ناپوهی یوه گناه وکړی نو پدې باندې هغه نه دے گنهگار۔

ددې آیت دوه تفسیرونه دی:

(۱) حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ فَلَا يَتَّقُونَ فَعِنْدَ ذَلِكَ يَسْتَجِئُ الْإِضْلَالَ (القرطبي ۲۷۷/۸)۔

یعنی الله تعالیٰ د هدایت نه روستو یو قوم ته گمراهان نه وائی تردې چہ هغوی ته هغه څیزونه بیان کړی چہ هغوی ترې ځان وساتی او بیا هم دغه خلک د پوهې نه روستو د دغه څیزونو نه ځان نه ساتی نو کله نا کله هغوی لره گمراه کړی۔ او کله چہ الله تعالیٰ بیان نه دے کړی او هغه قوم دغه گناه وکړی نو دوی به گناهگار نه وی۔ علامه قاسمی فرمائی: الله تعالیٰ مسلمانانو ته ټول هغه څیزونه بیان کړيدي چہ هغوی دپارہ ترې ځان ساتل ضروری دی لکه چہ فرمائی: ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ﴾ (الانعام: ۱۱۹)۔ (او الله تاسو ته تفصیل سره بیان کړيدي هغه څیزونه چہ الله په تاسو حرام کړيدي مگر هغه چہ تاسو ورته مجبور شئ)

او فرمائی: ﴿فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ﴾ (که ستاسو جگړه راشی په یوه معامله کښ نو هغه الله تعالیٰ او د هغه رسول ته واپس کړئ)۔ نو مؤمنان به هره خبره د الله تعالیٰ کتاب او د هغه رسول سنتو ته واپس کوی۔

دا په کښ غوره تفسیر دے ځکه چہ د مضمون او د سیاق سره برابر دے۔

نو ددې وجه نه الله تعالیٰ ابراهیم عليه السلام راونه نیولو په استغفار د خپل پلار سره مخکښ د ښکاره کیدو د حال د هغه نه، او دغه شان زموږ رسول الله صلي الله عليه وسلم او مؤمنان نه راونه نیول په استغفار د خپلو والدینو او خپلوانو سره مخکښ ددې حکم بیانولو نه۔ (المنار)

(۲) علامه قاسمی فرمائی: [إِنَّ الْمُشْرِكِينَ لَا يُضِلُّهُمْ إِلَّا بَعْدَ ابْتِلَاجِ الْحُجَّةِ وَهِيَ إِرْسَالُ]

الرُّسُولِ إِلَيْهِمْ بَيِّنَاتٍ مَّا يَتَّقُونَ] - یعنی مشرک تہ اللہ تعالیٰ گمراہ نہ وائی مگر ہلہ چہ دلیل پرے قائم کړی او هغه دا چہ دوی تہ ئے رسول رالیرلے او هغه ورتہ سیدہ لاره خودلے ده، نو اوس چہ گمراہ کیري نو اللہ تعالیٰ ئے هم په همدے گمراہ کښ پریدی او د هغه د عذاب مستحق کیري به۔ او دا آیت د (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا) په شان دے۔

(۳) مقاتل او کلبی وائی: دا د منسوخ حکم په باره کښ دے یعنی اللہ تعالیٰ د یو قوم عمل نه بریادوی چہ هغوی په منسوخ حکم باندے عمل کړے وی تردے چہ اللہ تعالیٰ ورتہ ناسخ حکم بیان کړی۔ نو که د ناسخ حکم نه روستو هم خوګ په منسوخ باندے عمل کوی نو دده عمل به بریاد وی۔

(فتح البیان وتفسیر القرآن للطبرانی ومعانی القرآن للقرطبي ۴۵۳/۱)

لکه بیت المقدس ته چا مونځ کړے وویا د حرامیدو نه په مخکښ زمانه کښ چا شراب ځکلی وی نو دا ورتہ معاف دی۔ د ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چہ دا آیت د بدری قیدیانو نه د فدیہ اخستو په باره کښ نازل وو۔ مگر د اصول التفسیر مطابق اگر که دا آیت د بدر د غزانه ډیر روستو نازل دے مگر هغه ته هم شامل دے پدے وجه د متقدمینو د اصطلاح مطابق داسے وئیلے شی چہ دا آیت د بدر د قیدیانو په باره کښ نازل دے۔ (المنار)

إِنَّ اللَّهَ لَهُ: پدے کښ بیان د تصرف د اللہ تعالیٰ دے، او دا ددے دپاره راوړی چہ مشرک ته بخښنه نه کول او هغه گمراہ کول د اللہ تعالیٰ د مالکیت سره تعلق لری، نو هغه ته متوجه کیدل پکار دی۔ او دارنگه پدے کښ د مشرکانو نه د برائت کولو تاکید شویدے چہ اے ایمان والو! په خپل رب توکل وکړئ، هرڅه د هغه سره دی او د مشرکانو نه مه یریرئ، او د دنیا د لوی نه لوی انسان هم که د اللہ تعالیٰ دشمن وی نو د هغوی مکرونه تاسو ته هیڅ ضرر نشی درکولے او د هغه حکمونه عملی کړئ او صرف هغه ته متوجه شی ځکه چہ مدد او ولایت صرف د هغه د طرف نه دی۔

او پدے کښ ترغیب دے قتال ته هم چہ ژوند او مرګ د اللہ په لاس کښ دے نو تاسو د اللہ تعالیٰ په لاره کښ جنگ کوی، یواځه ددے سره مرګ نه دے ترلے شوے۔

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ

يَقِيناً مَهْرِيَانِي كَرِيْدَه اللّٰه تعالیٰ په نبی او په مهاجرینو او په انصارو هغه کسانو

اتَّبِعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ

چہ تابعداری نے کریدہ د ہغہ پہ ساعت د تنگسیا کیں پس د ہغے نہ چہ نزدیے وہ

يَزِيْعُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ

چہ کارہ شوی وے زرونہ دیوے دلے د دوی نہ، بیا مہربانی و کرہ اللہ پہ دوی باندے

إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَىٰ

یقیناً اللہ پہ دوی باندے شفقت کونکے رحم کونکے دے۔ او (مہربانی نے او کرہ) پہ

الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا ۖ حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ

ہغہ درے کسانو چہ روستو کرے شوے وو کار د ہغوی تردے چہ کلہ تنگہ شوہ پہ دوی

الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا

زمکہ سرہ د فراخوالی نہ او تنگ شو پہ دوی باندے نفسونہ د دوی او گمان نے و کرو

أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ۖ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ

چہ نشہ خائے د پناہی د اللہ نہ مگر ہغہ تہ دے، بیا اللہ توفیق د توے و رکرو دوی تہ

لِيَتُوبُوا ۗ إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

دے دپارہ چہ توبہ اویاسی دوی، یقیناً اللہ تعالیٰ خاص ہغہ توبہ قبلونکے رحم کونکے دے

تفسیر: دا ہم د غزاتبوك متعلق آیتونہ دی او د (فَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ) سرہ لگی، او دارنگہ د نزدیے آیتونو سرہ متعلق دی، کوم چہ درے کسان صحابہ کرام ددے غزا نہ پاتے شوی وو۔

مخکبں و ثیل شویدی چہ د تبوك غزا نہ خہ داسے خلق ہم روستو پاتے شوی وو چہ مخلص مسلمانان و ولیکن د سستی پہ وجہ د نبی کریم ﷺ سرہ لار نشو۔ کلہ چہ د منافقانو پہ بارہ کبں د قرآن کریم آیتونہ نازل شو نو ہغوی تہ د خیلے غلطی سخت احساس و شو، پدیے وجہ د دوی نہ خہ کسانو خیل خانو نہ د مسجد نبوی د ستونو سرہ اوترل تردے پورے چہ اللہ تعالیٰ ہغوی معاف کرل، او د ہغہ مخلص مسلمانانو نہ درے کسان د رسول اللہ ﷺ مخے تہ ور غلل او د خیلے غلطی اقرار ئے و کرو او د منافقانو پہ شان

د دروغو عذر ئې پېش نكړو، ليكن دوى خپل ځانونه د مسجد نبوى ستنو پورې نه وو تړلى او خپله معامله ئې الله تعالى ته حواله كړه، هغه دريواره كعب بن مالك، هلال بن اميه او مراره بن الربيع (رضى الله عنهم) وو. دوى سره پنځوس ورځو پورې خبرې بندې شوې وې، پدې پنځوس ورځو موده كښ ددريواره چه د كوم ذهني پريشانو نه تيريدل او زمكه سره د خپلې فراخۍ نه څنگه په دوى تنگه شوه، دې احوالو او كيفياتو طرف ته پدې آيت كښ اشاره شوېده.

دلته الله تعالى ددې كسانو دتوبې د قبلیدو ذكر كولو نه مخكښ د نبى كريم ﷺ او د مهاجرينو او انصارو دتوبې د قبلیدو ذكر يو خو ددې دپاره كوى چه دوى ته دا يقين وركړى چه د دوى توبه قبوله شوه، لكه څنگه چه د نبى كريم ﷺ او د هغه لوى صحابه كرامو توبه قبوله شوه. او دوى هم د الله تعالى په مقبولو بندگانو كښ شامل شو. ﴿﴾ او دا چه د الله تعالى هر بنده اكر كه هغه نبى وى يا ولى، په هر وخت او هر حالت كښ دتوبې او استغفار محتاج دى، ﴿﴾ او دا چه هميشه توبې ويستل د انبياء عليهم السلام او صالحينو صفت دى.

﴿﴾ او بل پدې كښ په رسول الله ﷺ او په عامو مؤمنانو د امتنان (احسان زبادول) دى چه الله تعالى د دوى سره دا احسان كړې چه دوى باندې ئې هم توبه ويستلې ده او دوى ئې په دين كښ استعمال كړل، كه الله تعالى په دين كښ نه وې استعمال كړى نو د توبك غزا څه آسانه خبره نه وه، او دا هميشه د قرآن طريقه ده چه يو نيك عمل د مؤمنانو ذكر كړى نو بيا ئې خپل ځان ته متوجه كوى چه دا كار درياندې ما وكړو، زما احسان په ځان ومنه او په الله تعالى فخر او زبادنه مه كوه. نو دا ډيره ښه مقدمه ده چه پدې سره ذهن سازى كوى.

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ: اشكال وجواب

دلته مفسرينو ته دا اشكال ښكاره شوېدې چه په رسول الله ﷺ باندې دتوبې څه معنى ده حال دا چه هغه نه خو كومه گناه نه ده شوې. دارنگه د مهاجرينو او انصارو كومه گناه وه چه د هغه نه الله تعالى په دوى توبه ويستله ؟ دويم اشكال دا چه دلته دوه ځل توبه ذكر شوېده ﴿ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ﴾ سره ؟.

نو ددې نه چا جواب وركړيدې چه دلته كه د دوى نه څه تقصير شوې وى نو هغه ته اشاره ده لكه رسول الله ﷺ بعض كسانو ته په روستو پاتې كيدو كښ اجازه وركړې وه، او د

مشرکانو دپاره ئې بخنه غوښته وه نو دغه تقصير ئې هم ورته معاف کړو اگر که هغه گناه نه وه.

او د تکرار جواب دا دې چې د اولې توبې نه مراد توفيق د توبې دې او د دويمې توبې نه قبول د توبې مراد دې. لکه دا فرق حافظ ابن القيم په بدائع التفسير کې ذکر کړيدې.

ليکن غوره خبره دا ده چې که بنده د توبې اصلي معنی ته متوجه شي نو دا اشکال به ئې ختم شي ځکه چې توبه په شريعت کې دې ته وائی: [اِسْتَعْمَالُ الْعَبْدِ فِي طَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ] يو بنده د الله په طاعت کې استعمالول. که يو تن د الله تعالی د طاعت نه مخکې وتلې دې او بيرته طاعت ته راشي نو هم توبه ده او که د ابتداء نه د الله تعالی په طاعت کې استعمال شي لکه يو حکم نازل شي او الله تعالی ده ته په هغه باندې د عمل کولو توفيق ورکړي نو دې ته هم توبه وائی. يعنی دا د الله تعالی مهرباني شوه په دوی باندې. او دا معنی د قرآن کریم د تدبير نه معلومه شوې ده.

نو دلته معنی دا ده: يقيناً الله تعالی خپل نبي او مهاجرين او انصار په خپل طاعت کې (چې غزا ده او نور طاعات دي) استعمال کړل، او بيا پدې غزا کې د بعض کسانو زړونه اوړېدل نو الله تعالی دوباره استعمال کړل او خپل طاعت ته ئې راتاو کړل. نو ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ د ﴿يَزِيغُ قُلُوبُ﴾ سره ولگيدو.

فائدة: پدې آيت کې اشاره ده چې الله تعالی ټول صحابه کرام جنتيان کړيدي ځکه چې دلته ئې اعلان کړيدې چې مهاجرين او انصارو ته الله تعالی ټول گناهونه معاف کړيدي اگر که پخوا زمانه کې ترې شوي وي او دا داسې دې لکه رسول الله ﷺ فرمائی: (الله تعالی بدرېانو ته رابښکاره شو او ورته ئې وويل: [اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ] (بخاری باب المغازی باب ۱۶۰۹، وغيره ومسلم فضائل الصحابة: ۱۶۱)

کوی چې څه مو خوښه وي يقيناً چې ما تاسو ته بخنه کړيده.

په آيت کې د ﴿سَاعَةِ الْعُسْرَةِ﴾ نه مراد د تبوک د غزا سفر دې. ابن عرفة وائی چې د تبوک غزا لښکر ته جيش العسرة (د تنگ حالې لښکر) وويل شو ځکه چې نبي کریم ﷺ دې فوج ته په هغه وخت کې د سفر حکم کړې وو چې کله صحابه کرام د سخت تنگ حالې دور نه تيريدل، نه سورلي وه او نه د سفر توخه او نه اوبه. سخته گرمي او د قحط سالی زمانه وه.

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ: اَيُّ قَدْ تَابَ عَلَى الثَّلَاثَةِ. يعنی الله تعالی توبه ويستله په درې کسانو چې د

هغوي کار روستو کرې شوي وو۔ یعنی دتوے قبلیدل نه روستو شوي وو۔
وَزَنُوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ: یعنی د الله نه په غیر بل خای کنې د خلاصی خای
نشته، دا د مؤمن انتهائی هوشیارتیا ده چه گناه وکړي او بیا وواښي چه مابه خوک
خلاصوي؟ نو بس دغه یو الله دی هغه ته رجوع وکړي۔ او هغه انسان ډیر ناکاره دی چه
گناه هم وکړي او بیا د الله تعالی نه مرور هم شي۔ د ماشوم نه عقل زده کول پکار دی چه
ماشوم کله مور ووهي او د خان نه نه وشړي، هغه بهر وځي لږ وژاري، بیرته راشي د مور
غیر کنې خان گوزار کړي، هغه ته دا معلومه وي چه ما باندې د خپلې مور نه زیات مهربان
بل خوک نشته، نو ددی نه اوچت مؤمنان عقل زده کوي چه هغوي گناه وکړي او الله
تعالی ورته سزا هم ورکړي نو بیرته الله تعالی ته رجوع کوي او هغه ته توبه ویاسي او د
هغه په طاعتو کنې مصروف کیږي۔

ضَاقَتْ: دې کنې دې ته اشاره ده چه الله تعالی د هغه چا توبه قبلوي چه په گناه باندې
خفه او درد مند وي او ژوند ورله خوند نه ورکوي۔ او کله چه یو تن گناه، زنا او غلا وکړي او
هیڅ پرواه نه وي نو داسې قسمه خلکو ته الله تعالی دتوے توفیق چرته ورکوي۔ په گناه
باندې درد مند شه نو بیا به دې توبه کنې ډیر زړور وي او دا یقین وکړه چه که الله تعالی ه
معاف نکړي نو غرقیم۔ ابوبکر الوراق وائي: توبه نصوح دا ده چه توبه ویستونکي
باندې زمکه سره د فراخي نه تنگه شي او د هغه زړه په خفگان کنې شي لکه ددې درې
کسانو په شان۔

وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ: یعنی د دوی سینې د وحشت او د سخت غم او د خلکو د
جدائی په وجه تنگې شوې چه دوی ته هیڅ خوشحالی نه وه حاصله۔
ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ: یعنی بیا نه ورله توبه قبوله کړه۔ او دلته نه بار بار دتوے نسبت الله
تعالی ته وکړو پدې کنې اشاره ده چه دتوے قبلول او توفیق ورکول دا خالص د الله تعالی
رحمت او کرم او احسان دی او په هغه باندې هیڅ شے واجب نه دی۔ (فتح البیان)
لِيَتُوبُوا: آی لیرجعوا إلى طاعة الله۔ دې دپاره چه د الله تعالی طاعت او بندگی ته راوایس
شي۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾

ایه ایمان والو! اوبیرې د الله نه او شي ملگری درشتینی خلقو

تفسیر: پدے رکوع کنیں کامل ترغیب دے قتال طرفتہ۔ اول نہ حکم کوی چہ د الله تعالیٰ د احکامو پابندی وکری او درشتینو خلکو ملگرتیا وکری۔ او د هغوی پہ شان صفت خانو نو کنیں پیدا کری۔

پدے کنیں اشارہ دہ چہ دے درے کسانو تہ دتوبی توفیق پدے وجہ حاصل شو چہ دوی کنیں رشتیا وہ۔

نافع وائی: پدے کنیں تول امت تہ خطاب دے چہ تاسو د محمد ﷺ او د هغه د ملگرو سرہ یو خای شی۔ او دا آیت درشتیاو پہ لوی فضیلت باندے دلالت کوی۔ او د صادقین نہ مراد تول مهاجرین او انصار دی۔ لکہ مهاجر د الله تعالیٰ دپارہ خپل کور او پولہ پتے پریدی نو دا صادق دے۔ لکہ سورة الحشر (۸) آیت کنیں دی: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ﴾ نہ تر ﴿أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ پورے او ابوبکر صدیق ؓ د بیعت پہ ورخ پدے آیت باندے دلیل و نیولو او وے فرمایل چہ د صادقین نہ مراد مهاجرین دی نو اے انصارو! تاسو تہ حکم دے چہ مونہ سرہ ملگری شی۔ (فتح البیان)

الصَّادِقِينَ: هُمُ الَّذِينَ صَلَفَتْ أَقْوَالُهُمْ وَأَعْمَالُهُمْ وَنِيَّاتُهُمْ۔ دا هغه خلك دی چہ دوی خبرے او کارونه او نبتونه تول رشتینی وی او د منافقانو پہ شان نہ وی۔

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ

نہ دہ مناسب مدینے والو لره او هغه چالره چہ چاپیرہ ددوی نہ دبانہ چیانو نہ

أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ط

دا چہ روستو پاتے شی د رسول الله نہ او نہ دے غوره کوی خانو نہ خپل د خان د هغه نہ،

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ

دا پدے وجہ دے چہ نہ رسیبری دوی تہ خہ تنده او نہ ستړی والے او نہ لوږه په لاره

اللَّهِ وَلَا يَطْئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ

د الله کنیں او نہ گرخی دوی په یوه لاره چہ غصه کوی کافرانو لره او نہ حاصلوی دوی د

عَدُوٍّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ ط إِنَّ اللَّهَ

دشمن نه خہ حاصلول مگر لیکلے کیږی به دوی له په هغه سره عمل نیک، یقیناً الله

لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يَنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً

نہ ضائع کوی اجر د نیک عمل کونکو۔ او نہ خرچ کوی دوی خہ خرچ کول لہ او نہ ډیر

وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ

او نہ پریکوی دوی یو میدان (پہ سفر سره) مگر لیکلے شی دوی لہ (اجر د هغه)

لِيَجْزِيََهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

دے دپارہ چه بدلہ ورکری دوی ته الله ډیره ښانسته د هغه عملونو چه دوی نے کوی۔

تفسیر: پدے کښ د هغه خلقو ملامتیا وئیلے شویده چه هغوی د تبوک په غزا کښ نه وو شریک شوی۔ د مدینه گیر چاپیره وسیدونکو بانډ چیانو نه مراد مزینه، جُهینه، أَشْجَع، أَسْلَم او غُفَار وغیره قبائل دی۔ پدے قبائلو په خصوصی توگه پدے وجه ملامتیا راغله چه دوی ته د غزو په دپارہ دروانیدو نبوی حکم رسیدلے وو، او پدے وجه هم چه درشتینی ایمان او د قُرب او جوار (ګاونډیتوب) تقاضا وه چه د رسول الله ﷺ د ملګرتیا دپارہ هر وخت تیار وسیدلے، او خپل خان ورکری او د هغه د خان حفاظت وکړی۔

(فتح البیان والقاسمی)

وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ - اى رَغْبَةً زَائِدَةً عَنْ نَفْسِهِ - يعنى د خپلو ځانونو سره به داسه مینه نکوی چه هغه زیاته وی د نفس د رسول الله ﷺ نه۔ او هغه دا چه رسول الله ﷺ جهاد ته ځی او دے کور کښ پاتے کړی۔ نو ددے معنی دا شوه چه دده د خپل ځان سره د رسول الله ﷺ په نسبت مینه زیاته ده، چه په دده دے راحت وی اگرکه په رسول الله ﷺ باندے تکلیف وی۔ او دا قانون په عامو مسائلو کښ هم دے چه یو عمل رسول الله ﷺ کړیدے او دے وائی چه زه نه کوم مثلاً رسول الله ﷺ گیره پریخوسته ده او دے وائی چه زه نه پریدم، رسول الله ﷺ فرض مونځ، جهاد کړے او دے وائی چه زه نه نشم کولے نو دا د خپل ځان سره زیاته مینه شوه۔ بلکه د الله تعالی رسول چه څه کړی وی د هغه سره به مینه کوی او رسول الله ﷺ فرمائی: «یوتن په تاسو کښ مؤمن کیدے نه شی تردے چه زه ورته د خپل والد او د اولادو او د ټولو خلکو نه زیات محبوب نشم»۔

(بخاری رقم: ۱۵)

ذَلِكَ: يعنى د رسول الله ﷺ سره وتل ورلره ځکه پکار دی چه دوی ته په هر قدم او په

هر تكليف باندے چه دوی ته په دے لاره كښ رسيږي او د الله په لاره كښ چه هر څه خرچ كوي ددے ټولو په عوض كښ به ورته اجر ملاوېږي. يعنى مجاهدينو خوگتے وكرے نو كه دے پاتے شي نو ددے خيرونو نه به محروم شي.

لَا يُصِيبُهُمْ ظَمًا : ددے حاصل معنی دا ده چه مجاهد كله جهاد ته ووتلو نو دده د اجر ميتړ كولاؤ شو، دده هر حالت نيكي نيكي ده تر دے چه هغه خيزونه چه هغه في نفسه عبادت نه دے لكه تنده او ستړي والے او هسے گر خيدل، ليكن د جهاد په لاره كښ دا هم عبادات شمار له كيږي.

مَخْمَصَةٌ : سخته لوږه.

فِي سَبِيلِ اللَّهِ : يعنى د الله په طاعت كښ.

يَغِيظُ الْكُفَّارَ : دے نه معلومېږي چه د كافر غصه كول هم لوي عبادت دے، او دا د خواصو بندگانو عبادت دے.

ثِيْلًا : نيل حاصلولو او رسولو ته وائي يعنى قتل او قيد او شكست او غنيمت وغيره نو د كافرانو نه غنيمت اخستل هم د هغوی ذليله كول دی لهذا دا هم عبادت دے.

به : يعنى هريو ددے پنځه كارونو باندے عمل صالح او مقبول اجر ليكلے كيږي. وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا : د وادي قطع كول كښ به ده د قطع كولو د مسافت نه.

د ﴿وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا﴾ تفسير كولو سره قتادة وائي چه د الله په لاره كښ جهاد كونكے چه د خپل اهل و عيال نه څومره لرے كيږي نو هغومره الله تعالى ته نژدے كيږي.

(ابن كثير والقاسمي)

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً : په مسند احمد كښ د عبد الله بن امام احمد د عبد الرحمن بن حباب سلمی نه روايت كړيدے چه عثمان بن عفان ؓ د تبوك د غزا د فوجي تياري دپاره يو زر ديناره او درې سوه اوبسان سره د سامانونو نه صدقه كړې وه. چه په هغه باندے رسول الله ﷺ فرمايلي وو چه نن نه روستو عثمان چه هر څه كوي، هيڅ گناه پرې نشته. او بار بار ئے دا جمله ذكر كوله.

وَلَا كِبْرَةٌ : نفقه او وادي قطع كول (جهادي سفر) خپله نيك عمل دے، پدے وجه ئے دلته (كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ) ونه ونيلو. يا كُتِبَ كښ ضمير دغه مخكنی عمل ته راجع دے. يعنى دغه عمل به ور له ليكلے كيږي او ددے بدله به وركړے كيږي.

لِيَجْزِيََهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ : ۱ - احسن صفت د جزاء مقدر دے يعنى

لِيُخْرِجَهُمُ اللَّهُ جَزَاءً أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ۔ دے دپارہ چہ اللہ تعالیٰ دوی تہ بنائستہ بدله ورکری ددوی د عملونو پہ وجہ۔

۲- یا احسن صفت دروستو عمل دے او دا اضافت د صفت دے موصوف تہ۔ یعنی دے دپارہ چہ اللہ تعالیٰ دوی تہ د بنائستہ ہغہ عملونو بدله ورکری کوم چہ دوی کوی۔ خینی وانی: چہ ددے معنی دا دہ چہ دوی تہ پہ احسن عمل جزاء ورکری کوم چہ بہ دوی کولو او کہ د احسن نہ کم عمل وی نو ہغہ بہ دوی سرہ ددوی د اجر د پورہ کولو دپارہ پیوستہ کولے شی۔

نو دا آیت د جہاد پہ فضیلت باندے لوی دلیل دے، او جہاد د بندگانو دیر بنائستہ عمل دے۔ (فتح البیان)

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً ۖ فَلَوْلَا نَفَرَ

اونہ دہ مناسب مؤمنانو لہ چہ اوخی (جہاد یا د علم دپارہ) تول، پس ولے نہ اوخی

مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ

د ہرے دے ددوی نہ خہ کسان دے دپارہ چہ پوہہ حاصل کری پہ دین کنس

وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ

او چہ یرہ ورکری قوم خپل تہ (پہ بیان د علم) کلہ چہ راواپس شی دوی قوم تہ

لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

دے دپارہ چہ دوی خان بچ کری (د گناہونو نہ)۔

تفسیر: پدے آیت کنس ترغیب دے علم زدہ کولو تہ بناء پہ یو تفسیر۔

۱- او ددے د مناسبت ناشنا وجہ دا دہ چہ اکثر خلك جہادونہ پہ بی علمی کوی نو پدے وجہ د جہاد نہ فساد جوړ شی نو دلته وانی چہ جہاد بہ د علم پہ رہنمائی کولے شی، د علماؤ نہ بہ پہ کنس رہنمائی اخلے ورنہ بیا بہ لوی فسادونہ جوړ شی لکہ زمونږ پدے زمانہ کنس اکثر جہادونہ دغہ شان بی اثره وی خکہ چہ علم او د دین پابندی کمہ دہ۔

۲- مناسبت: الْجِهَادُ سَبَبٌ مَّا نَعِيَ عَنِ الْعِلْمِ۔ جہاد یو سبب دے چہ د علم نہ انسان بندوی، خکہ چہ انسان مسائل زدہ کولو تہ وزگار نہ وی، اونہ پورہ مطالعہ کولے شی۔ نو اللہ

تعالیٰ دلته ترغیب ورکوی چه په جهاد باندې به علم نه هیروی بلکه څه کسان دې علم زده کړی او څه دې جهاد وکړی، نو دا غلطه رایه ده چه ټول خلک جهاد ته ویاسی او ډیر ناپوه جهاد کونکي د مدارسو علماؤ ته سپک گوری او دوی ورته بزله بنسکاری، دایو شیطاني وسوسه ده او په خپل عمل باندې غرور دې.

بیا آیت کښ دوه تفسیره دی (۱) اول دا چه کله چه ددې سورت آیت کریمه (۴۱) ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾ نازل شو چه په هغه کښ تمامو مسلمانانو ته د جهاد دپاره د وتلو ترغیب ورکړې شو، او هغه آیتونه هم نازل شو چه په هغه کښ د تبوک په غزا کښ نه شریک کیدونکو باندې سخته ملامتیا وویل شوه نو عامو صحابه کرامو دا گمان وکړو چه د جهاد دپاره په هر حال کښ د تولو خلقو وتل به ضروری وی او په هېڅ حال کښ به روستو پاته کیدل صحیح نه وی. او کله چه به رسول الله ﷺ جهاد ته یوه سره لیرله نو تولو به وویل چه مونږ څو. نو دا آیت نازل شو چه د جهاد دپاره د وتلو حکم د مدنی ژوند په ابتداء کښ وو، کله چه د مسلمانانو شمار کم وو، اوس د مسلمانانو شمار ښه شویدې، پدې وجه د مصلحت تقاضا دا ده چه مدینه او د نورو مسلمانانو کلی خالی کولو سره به ټول خلق نه ځي، بلکه څه کسان د رسول الله ﷺ سره مدینه کښ پاته شی چه د هغه نه د وحی علم زده کړی ځکه چه د علم مرکز مدینه وه نو بهر وتل د علم خلاف وو او په مدینه کښ پاته کیدل د علم موافق کار وو. نو څه کسان چه پاته شو نو دې کښ یوه فائده دا ده چه د خپلو ښځو او بچو تربیت به وکړی او د مجاهدینو د کورونو نگرانی او حفاظت به وکړی، او بله دا چه د رسول الله ﷺ نه به علم زده کړی ځکه چه د الله تعالیٰ شریعت زده کول هم فرض دی، نو هغه مجاهدین چه بیرته راوایس شی نو دوی به ورته دین بیان کړی چه رسول الله ﷺ داسې داسې وفرمایل. نو هغوی به جهاد هم وکړی او روستو به بالواسطه علم هم زده کړی. او د پاته خلکو به هم دوه فائده وشي یو به علم زده کړی او د کور خدمت به وکړی او بل به د دغه علم دعوت هم وکړی.

نو معنی د آیت دا ده: **فَلَوْلَا نَفَرَ: اَيْ خَرَجَ لِلْجِهَادِ**. ولې نه وځي جهاد ته. د فرقه نه مراد پاته شوی خلک دی او طائفة نه مراد مجاهد دی.

او (لِيَتَّقَهُوْا) کښ به ضمیر پاته شوی دې ته راجع وی. او لِيُنْذِرُوْا قَوْمَهُمْ:

مطلب دا دې چه دا پاته شوی خلک به یره ورکړی خپل قوم ته کوم چه جهاد ته وتلی دی کله چه هغه مجاهدین دوی ته راوایس شی. دې دپاره چه هغوی هم د الله تعالیٰ نه

ویریری او د گناہونو او د الله د حکمونو د ماتولو نه ویریری۔ دا تفسیر به د رسول الله ﷺ د زمانے مطابق وی۔

(۲) تفسیر: کہ د رسول الله ﷺ د دور نه روستو زمانے سره متعلق شی نو بیا به دا د علم سره ولگی۔ نو معنی به دا وی چه مؤمنانو لره نه دی پکار چه تول علم ته وخی خکه چه هر چاته الله تعالیٰ دا استعداد نه دی ورکړی چه علم حاصل کړی، او بیا د دنیا نظام هم خرابیږی بلکه د هرې غټې ډلې نه دی وره ډله لاره شی مدارسو او علماؤ ته دی دپاره چه دغه وره ډله په دین کښ پوهه حاصله کړی او علم زده کړی او د دوی کوم قوم چه په کلی کښ پاتې دی هغه ته دی راوایس شی او هغوی ته دی دغه علم بیان کړی دی دپاره چه هغوی هم د الله تعالیٰ د عذابونو نه ویریری۔

فوائد الآیة

۱- علم دوه قسمه دی، فرض عین او فرض کفائی، د فرائضو علم فرض عین دی او د عام دین زده کول فرض کفائی دی چه بعضو زده کړونو د نورو غاړه آزادیری۔

۲- "نَفَرٌ" نه معلومه شوه چه د علم دپاره به وتل ضروری وی او "نَفَرٌ" کښ معنی د نفرت پرته ده یعنی د خلکو نه به نفرت کوې او د هغوی نه به جدا کیږی، خکه د خلکو د اختلاط سره علم پوره صحیح طریقې سره نه زده کیږی، او کله چه طالب العلم خان نه سیاسی جوړ کړی، او د یو تنظیم رکن شی او منډې ترې وھی، یا ئې رابطې زیاتې شی نو د هغه په علم کښ غالباً پخلی نه شی راتللې۔

۳- لِيَتَفَقَّهُوْا: داسې نه ونه وئیل چه (لِيَتَعَلَّمُوْا) چه صرف علم زده کړی بلکه تفقه ئې ذکر کړه، او تفقه د دین باریکاتو باندې خان پوهه کولو ته وائی۔ ددې وجه نه کوم خلک چه تفقه فی الدین نه لری او صرف هس په دین ورتیر شی، نو هغه ته په ډیرو ځایونو کښ په قرآن او حدیث کښ تعارضات ښکاره کیږی، او غلطې غلطې فتوې ورکوی۔ او د تفقه فی الدین د حاصلولو دپاره لس اسباب دی۔ اکثر طلاب العلم په مختصر وخت کښ خان د یو څو کتابونو نه فارغ کړی، او یو څو درجه ووائی بیا ورته خلک ملا صاحب او مفتی صاحب وائی نو غلطې فتوې ورکوی، خان او قوم گمراه کړی، ژور علم او په علم باندې ډیر وخت تیروول پکار دی، سلفو به په علم باندې څلویښت او پنځوس کاله تیروول۔

۴- دلته الله تعالیٰ جهاد او علم دواړه جمع کړل پدې کښ اشاره ده چه: [إِلَىٰ أَنْ تَمَامَ الدِّينِ]

بِهَمًا]۔ د دین پوره والے پدے دواړو سره حاصلېږي، که د یو تن سره علم وی او جهاد ورسره شاته نه وی نو دا هم ډیر خدمت نشي کولې، د خلکو به خپله خوښه وی مني او که نه، او که د جهاد سره علم نه وی نو د اصلاح په ځای ئې فساد زیاتېږي۔ او دا خبره په سورة الحديد کښې تفصیلاً ذکر کېږي ان شاء الله تعالیٰ۔

۵۔ وَلْيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ : نه معلومه شوه چه د علم د زده کولو یو نیت او مقصد به دا وی چه خلکو ته د دین دعوت وکړي او هغوی وپروي۔

۶۔ قَوْمَهُمْ نه معلومه شوه چه دین خپل قوم ته اول بیانول پکار دی په نسبت ددې چه سره بله علاقه ته لار شي۔ او بیا دا لازمه نه ده چه انسان به ټول قرآن بیان کړي بلکه یوه مسئله بیان کړي یا د قرآن یا د حدیث درس شروع کړي، وعظ او نصیحت کوي۔

۷۔ افسوس! ددې آیت نه بعض متشدد مقلدینو تقلید ثابت کړېدې چه وگوره طالب العلم او عالم چه کله خپل قوم ته لارو او علم بیانوي نو کلی والا به ئې تابعداری کوي نو بس تقلید ثابت شو۔ دا استدلال په قرآن کریم کښې تحریف دی، ﴿اول خودوی دعوه د تقلید د امام ابوحنیفه کوي او پیش کوي علم د طالب العلم نو﴾ «وهم ډیے کوم ځای او دب ډیے کوم ځای کوي»۔ ﴿دویم دا چه دلته انذار لفظ راغلی دی او انذار په خپله رایه باندې نه کېږي بلکه د کتاب او سنت په بیانولو سره، نو دغه طالب العلم او عالم به خلک په څه یره وی، آیا په تاویلی ماویلی او که د الله او د رسول په خبره؟۔ قوم عاقلان دی، که ته هغوی ته ووائې چه زما رایه دا ده چه دا کار مه کوي او دا وکړي، نو هغوی به ووائې چه مونږ ستا په رایه څه کوو، مونږ ته دین (یعنی کتاب او سنت) بیان کړه۔ او تقلید خود یو عالم درائے پسے روانیدو ته وائی۔ نو پدې آیت کښې د تقلید رد دی نه اثبات، ښه سوچ پکښې وکړه۔

﴿بله دا چه هر قوم به د خپل ژوندی عالم تابعداری کوي او دوی خو تقلید د مړي کوي، چه نه ئې کتاب شته او نه ئې ژوندی شاگرد شته، معلومه شوه چه تقلید والو نه لاره خطاء ده، دیو ځای خبره د بل ځای سره یو ځای کوي او ځان هلاکت ته گوزاري، الله تعالیٰ په ټولو مؤمنانو باندې د حقې خبرې تحقیق لازم کړېدې۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ

ایه ایمان والو! جنگ کوي د هغه کسانو سره چه نزدې دی تاسو ته د کافرانو نه او

وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غُلْظَةً ۖ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾

موندہ دے کری پہ تاسو کنس سختی او پو هه شی: چه بیشک الله ملگری د متقیانو دے

تفسیر: الله تعالیٰ د جہاد پہ بارہ کنس دا حکم وکړو چه اول دے د هغه د کافرانو سره جنگ وکړے شی چه مدینه ته نزدی و سیري، او کله چه هغوی اسلام ته راداخل شی نو مخکنس دے لار شی او د دوی نه روستو وسیدونکی کافرانو سره دے جنگ وکړے شی۔ رسول الله ﷺ په دے اصولو عمل وکړو۔ د نبی ﷺ د جهادی کوششونو د نتیجے په توگه د نبی ﷺ د ژوند په آخری ورځو کنس جزیره العرب د مشرکانو نه پاکه شوه، نو اهل کتابو ته د اسلام دعوت رسولو دپاره تبول پورے لارو، او هلته د شل ورځو پورے وسیدو نه روستو راواپس شو او ددے غزوے نه د اسلام لوئی فوائد حال شو چه د هغے څه تفصیل مخکنس تیر شوی دے۔

د نبی کریم ﷺ د وفات نه روستو خلفانے راشدینو په خپلو خپلو دورونو کنس د جهاد تحریک جاری وساتو تردے پورے چه اردن، شام، عراق او د فارس علاقے د اسلام لاندے راغلے، د اسلام جنده هر طرفته وپړقیده او په نورو ذرائعو سره دولت اسلامی فراخه شو۔ دلته الله تعالیٰ حکم وکړو چه نزدی کافرانو سره اول جهاد شروع کړی او دا اول کنس د مدینه ته متعلق وو، او دا حکم ځکه کوی چه که مجاهدین د لرے علاقو خلکو سره جهاد شروع کړی او یوه علاقه ترے ونیسی، نو بیا د هغے حفاظت ورته گران وی، جهاد خو صرف ویشل او وژل نه دی بلکه د علاقو حفاظت او بیرته ټینگ ساتل هم ضروری دی، نو مجاهدین به اول د بیخ نه شروع کوی، نو همداسه به اوږد پړی او اسلامی ریاست به فراخه کیري، او پدے کنس د مسلمانانو تلفات هم ډیر نه کیري، او بله دا چه پدے طریقہ کنس آسانی هم وی۔ خو ددے دپاره اول شرط دا دے چه اول به مجاهدینو دار هجرت جوړ کړے وی او خلافت به ئے قائم کړے وی، یا یوه خاص علاقه به ئے فتح کړی وی چه دوی به پکنس مضبوط وی، څوک به د هغوی په ختمولو قادر نه وی لکه د رسول الله ﷺ ژوند ته ورسره گوره۔ رسول الله ﷺ اول جنگ د قریشو سره اعلان کړو بیا ئے یهودو سره، بیا ئے نصاراؤ سره او پدے طریقہ اسلامی خلافت په عالم کنس وغزیدو۔

او امام رازی په تفسیر مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر ۶/۱۷۳) کنس د اقرب نه د جهاد شروع کولو اته وجوهات ذکر کړیدی۔

وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً: یعنی د کافرانو سره د جهاد په کولو کښ هیڅ قسم نرمی ښکاره نه کړی، ورنه ددې خطرناک نتیجه راوتلې شي. مسلمان به د خپل مسلمان ورور دپاره نرم او د کافرانو دپاره سخت وي.

غِلْظَةً: اَى شِدَّةٌ وَقُوَّةٌ وَشَجَاعَةٌ. یعنی سختی او طاقت او بهادری. خفاجی وائی: دایوه داسه جامعہ کلمه ده چه بهادری او په قتال باندې صبر او دشمنی سختوالی او په وژلو او قید کولو کښ سختی تېولو ته شامله ده. او امام رازی لیکي چه دا غلظة به په دوه حالتونو کښ کولې شي، یو په باب د دعوت کښ وی، په حجت او دلیل قائمولو سره په دوی باندې. او یا په قتال او جهاد کښ وی، او هر چه بیع شراء ده، یا ناسته او خوراک خکاک دې نو هغه کښ به سختی نشي کولې. (الکبیر)

وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ

او کله چه نازل شي یو سورت نو بعض ددوی نه هغه څوک دی چه وائی

أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيْمَانًا - فَأَمَّا الَّذِينَ

کوم یو لره ستاسو نه زیاتی کړو دې سورت ایمان، پس هر چه هغه کسان دی

أَمِنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيْمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾

چه ایمان نه راوړیدې نو زیات نه کړو هغوی لره ایمان، او دوی خوشحاله وی

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

(ددې سورت په نازلیدو). او هر چه هغه کسان دی چه په زړونو د هغوی کښ مرض

فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَا تَوَا

(نفاق) دې نو زیات نه کړو هغوی لره پلټی د پلټی د هغوی سره او مړه کبړی دوی

وَهُمْ كَفِرُونَ ﴿١٢٥﴾ أَوْ لَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ

پداسه حال کښ چه دوی کافروی. آیا نه گوری دوی یقیناً دوی باندې امتحان راځی

فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

په هر کال کښ یو ځل یا دوه ځل بیا توبه نه اویاسی دوی او نه دوی نصیحت اخلی.

تفسير: پدے سورت کس مخکس هم د منافقانو د ظاهري او باطنی خباثتونو دیر احوال او کیفیات بیان شو، نو دلته ئه نور بد صفات بیانوی چه پدے سره به منافقان نور هم وشرموی لکه ددے سورت نوم فاضحه (شرمونکے) هم دے۔ یعنی داسے سورت چه د منافقانو عیبونه بیانوی۔

کله چه د قرآن کریم یو نوبه سورت د منافقانو په غائب والی کس نازلیری او دوی خبر شی نو خپل مینخ کس کینی او توقه کوی، او وائی چه ددے سورت د نازلیدونه روستو ستاسونه د چا ایمان زیات شویدے لکه چه مسلمانان ددے دعوه کوی چه په قرآن سره ایمان زیاتیری زمونږ خو زیات نشو!! او مقصد ئه دا وو چه خپل منافقان وروڼه په منافقت مضبوط کړی۔ ((الْمَرْءُ يَفِيْسُ عَلَى نَفْسِهِ)) دوی کس ایمان نه وو نوبل ئه هم په ځان قیاس کولو۔

شوکانی او قنوجی لیکلی دی چه د آیت معنی دا هم کیدے شی چه منافقانو به دا خبره بعض مسلمانانو ته کوله چه دا کوم سورت چه نازل شو نو دے ستاسو په ایمان کس کوم زیادت وکړو؟، او دوی مقصد هغوی د اسلام نه اړول وو۔ یعنی دا خو یو داسے دین نه دے چه د هغه په وجه سره د ورځے آرام او د شپے سکون زائل کړی، او خپل ځان په مشقت کس واچوی۔

الله تعالی د دوی ددے استهزاء او سپکاوی دا جواب ورکړو چه آو، د قرآن دا آیتونه او دا سورتونه د ایمان والو ایمان زیاتوی، ځکه چه په هر سورت او هر آیت کس خامخا داسے مفیده خبره او نصیحت وی چه هغه ته مخکس نه معلومیری، او هغوی د خپل ایمان او اخلاص په وجه د قرآن په نازلیدو خوشحاله وی ځکه چه په هغه کس دنیاوی او دینی فوائد موجود دي۔ (القاسمی وفتح البیان)

فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا: زیادت د ایمان څه ته وائی؟ التَّوَّابُونَ بِالْعَمَلِ وَالرَّغْبَةِ فِي الْخَيْرِ وَالْكَفِّ عَنِ الشَّرِّ یعنی زړه کس تازگی پیدا شی چه علم او عمل کس ورله زیادت راولی او د خیر سره ئه مینه پیدا شی او د شر نه منع شی۔

دا خبره مخکس ذکر شویده چه د جمهورو محدثینو رائے دا ده چه د مؤمن په ایمان کس زیادت راتللے شی۔ که دا وویلے شی چه عمل صالح په ایمان کس داخل دے نو خبره بالکل بنسکاره ده چه بنده څومره زیات عمل کوی نو د هغه ایمان به زیاتیری، او که بالفرض اومنلے شی چه ایمان صرف د زړه د تصدیق نوم دے، نو هم خبره بنسکاره ده ځکه

چہ دانبياء کرامو عليهم السلام او در رسول الله ﷺ د صحابه کرامو ايمان د عامو مسلمانانو د ايمان نه يقيناً زيات وو۔

ليکن د منافقانو حال د مؤمنانو نه بالکل مختلف وي۔ کله چہ د قرآن يو سورت نازليری نو د دوی نفاق زياتيری، د دے نه لويه د دوی بدبختی بله کومه کيدے شی چہ کوم شے چہ د ايمان والو زړونو ته ژوند ورکوي همغه شے د دوی زړونه نور مړه کوي، او آخر دا چہ د دوی مرگ په کفر باندے اوشي۔

لِيُ قُلُوبُهُمْ مُّرَضٌ: يعنى شك او نفاق دے۔
رَجَسًا اِلَى رَجْسِهِمْ: شراً اِلَى شَرِّهِمْ وَضَلَالَةً اِلَى ضَلَالَتِهِمْ۔

(عبد الرحمن بن زيد بن اسلم)

يعنى شر ئے د مخکنی شر سره او گمراهی ئے د مخکنی گمراهی سره نوره زياته شی۔ د اول رجس نه نفاق او کفر مراد دے او د دویم رجس نه مراد دا چہ د قرآن په وجه ئے نفرت زيات شی۔ او دلته ئے کفر او نفاق ته رجس وويلو ځکه چہ دا د ټولو نه قبيح شے دے۔ (فتح البيان) ❀ يا دا چہ اول رجس نه مراد دا چہ دوی په نورو آيتونو هم کفر کړيدے او اوس ئے پدے سورت هم کفر وکړونو پليتي ئے نوره زياته شوه۔ (القاسمی)

❀ يا دا چہ مخکنی دوی کين حسد او عداوت او مکرونه او چلونو جوړول وو، نو اوس ددے سورت په نازلیدو دغه بد اخلاق ئے نور هم زيات شو۔ (تفسير الكبير)

وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ: يعنى دوی به مړه شی په داسے حال کين چہ کافران به وي۔ يعنى دے کفر او نفاق په دوی باندے دومره غلبه کړيده او دومره پکين مضبوط شويده چہ تر مرگه پورے به دوی ايمان ته راواپس نه شی ځکه چہ د دوی بدو اعمالو د دوی د نفسونو په صفاتو کين تاثير کړيدے۔ (المنار)

أَوَلَا يَرَوْنَ: پدے کين د الله تعالى د طرف نه مؤمنانو ته د تعجب کولو دعوت ورکړے کيږي چہ لږ شان خو ددے منافقانو کم عقلی ته وگوري۔ نو د همزه استفهاميه مدخول پټ دے۔ اَيُ ابْجَهُلُونَ هَذَا وَيَقُولُونَ عَنْ حَالِهِمْ (المنار)

آيا دوی ددے نه جا هلان دی او دخپل حال نه غافل دی چہ دوی باندے په کال کين يو يا دوه کرته امتحان کيږي او دا نه رايادوی چہ په مونږ باندے امتحان کيږي چہ آيا مونږ ايمان راوړو او که په کفر پاتے شو، د دوی په باره کين قرآن هم نازليری چہ دوی شرموي او بيا هم نصيحت نه اخلي او د نفاق نه نه منع کيږي۔

د مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ نه مراد يو قحط او امراض او سيلابونه او زلزله دی چه کله يو مرض او کله بل، او کله عذاب د قحط او کله د لوړې (او کله د زلزلو او سيلابونو) په شکل وی. (قاله مجاهد) ❀ يا دا چه په کال کښ بار بار دوی شرمولې شی.

❀ ځينی وائی: چه دوی ته په کال کښ يو کړت يا دوه کړته د جهاد حکم کيږي او مؤمنان فتح او غنیمت حاصلوی او د دوی په زړونو باندې زخمونه لگي ليکن بيا هم دوی نصیحت نه اخلي. مگر دا تفسير بعيد دې او بيا نه ددې نه دا فقهي مسئله معلومه کړيده چه اسلامي خلافت کښ به په کال کښ يو کړت خامخا د جهاد حکم وی که نه وی دا به اسلامي خلافت نه وی، او دوی به ټول گناهکار وی.

دا وو حال د منافقانو په وخت د ابتلاء او امتحان کښ اوس د دوی حال ذکر کوی په وخت د نزول د قرآن کښ او د دوی پریشانی په نزول د قرآن سره.

وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاهُمْ

او کله چه نازل شی يو سورت نو گوري بعض د دوی نه بعضو ته آیا وینی تاسو لره

مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا ه صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ

يو تن، بيا اوگرځي دوی، گرځوی الله زړونه د دوی (د حق نه) پدې وجه چه دوی

قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

داسه قوم دې چه نه پوهيږي.

تفسير: يعنی کله چه په يو مجلس کښ د منافقانو په موجودگي يو سورت نازلېږي نو د ټولو په طريقه او د آسماني وحی نه دانکار کولو سره په سترگو سترگو کښ خبرې کوی او وائی چه اوس مونږ نه ددې د آوريدو برداشت نه کيږي، خدا رابندولو سره تنگ شو، یرېږي چه مونږ مؤمنان په خدا ونه وینی، پدې وجه يو بل ته اشاره کوی چه لږ خو وگورئ که مونږ مسلمانان نه وینی نو په جلتی سره دلته نه اوځي.

هَلْ يَرَاهُمْ مِنْ أَحَدٍ: يعنی تاسو په مؤمنانو کښ څوک وینی؟ ځکه چه مؤمنانو به د قرآن د نازلیدو په وخت کښ او در رسول الله ﷺ د درس په وخت کښ انتهائی توجه او خشوع سره ناست وو، سرونه به ئې خکته وو، نو منافقانو به يو بل ته اشاره کولې چه که دا مؤمنان تاسو نه وینی نو بيا په طريقه طريقه وځي نو دوی به دغه شان د منافقت او کفر

سرہ خپلو کورونو ته واپس شول۔ ﴿﴾ یا دا چه د مقتضیاتو د هدایت او ایمان نه به ووتل
مقتضیاتو د کفر او نفاق ته۔ خکه چه دوی به قرآن ته تنگیدل او پریشان به وو او دے به
ور له خوند نه ور کولو خکه چه پدے باندے نه ایمان نه لرلو۔

ثُمَّ انْصَرَفُوا : یعنی په مجلس کښ به ناست وی لیکن زړونه نه بل ځای کښ وی، الله
تعالی د هدایت نه محروم کړی۔ (فتح القدیر وفتح البیان)

صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ : دا بشیر دے دی، یعنی الله تعالی د دوی زړونه د ایمان او هدایت او
خیر نه واپړی خکه چه دوی په خپله فائده او خیر باندے نه پوهیږی۔ یا دا جمله خبریه ده۔
او الله تعالی دوی ته د دوی ددے بد عمل سزا ورکړه او دا خبر نه ورکړو چه دوی قرآن ته
خکه نه کښی چه الله تعالی د دوی زړونه د خیر نه او د هدایت د قبلولو نه اړولی دی۔
لَا يَفْقَهُونَ : ائی بِنَفْعِهِمْ۔ په خپله فائده نه پوهیږی۔

ددے آیت نه معلومه شوه (او دغه شان د روایت د بخاری نه) چه یو ځای کښ د قرآن درس
کښی نو د هغه مجلس نه به نه پاڅی مگر که سخت ضرورت وی نو بیا به دغه مدرس نه
اجازه غواړی نو گناهکار به نه ئی۔ او که پټ ووتل نو گناهکار به نه ئی۔

۲- تفسیر: کله چه یو سورت نازل شی چه د دوی عیبونه پکښ ذکر شی نو دوی په
مجلس کښ یو بل ته وگوری ائی نَعَامُ زُوْا عَلٰی وَجْهِ الْاِسْتِخْفَافِ بِالْقُرْآنِ اَوْ عَلٰی وَجْهِ
التَّعَجُّبِ يَقُولُوْنَ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَي رَأَى اَحَدٌ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ اَحْوَالَكُمْ فَنَقَلَهَا اِلَيْهِ اَمْ عَلِمَ مِنْ
غَيْرِ نَقْلِ، ثُمَّ انْصَرَفُوا بِالْقُلُوبِ)۔ یو بل ته په طریقه د توقو او سپکاوی سره سترگه ووهی، یا
د وجه د تعجب نه، او بیا یو بل ته وواځی چه آیا تاسو چا لیدلی یی چه ستاسو دا احوال نه
رسول الله ﷺ ته نقل کړی او هغه لگیا دے په تاسو ردونه کوی، او که نه هغه په غیر د
نقل نه پوهه شویدے۔ خکه چه دوی قرآن د انسان کلام گنرلو۔ او داسے ډیر کرته کښی
چه یو عالم به یوه خبره بیانوی نو په حاضرینو کښ به بعض خلک وواځی چه دا ئی په ما
باندے رد وکړو او چا ورته زما قصه بیانه کړیده حال دا چه عالم به ددے نه خبر هم نه وی نو
دا د قرآن او حدیث خصوصیت دے چه هغه د انسان مرضونه رابنکاره کوی۔

اول مطلب ظاهر د قرآن دے او دویم مطلب هم د منافقانو د حال برابر دے۔

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا

يَقِينُ رَاغِبٌ إِلَى تَأْسُو تَه رَسُول د جنس ستاسو نه، گران دے په هغه باندے هغه کار

عَنْتُمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ

چہ پرے پہ مشقت کنیں کیڑی تاسو، حرص کونکے دیے پہ (فائدہ) ستاسو باندے،

بِالْمُؤْمِنِينَ رَأَوْفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا

خاص پہ مؤمنانو دیر شفقت کونکے رحم کونکے دیے۔ پس کہ واپس دل دوی

فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ

نو وواہ کافی دیے مالر اللہ، نشہ لائق د عبادت سوئی د ہغہ نہ، پہ ہغہ

تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

خان سپارے دیے ما او ہغہ رب د عرش لوئی دیے۔

تفسیر: پہ آخر د سورت کنیں د رسول اللہ ﷺ عظمت شان بیانوی، او دا چہ د رسول اللہ ﷺ راتل پہ مسلمانانو باندے انتہائی لوی احسان دیے۔ اللہ تعالیٰ د عربو تمام قبائل او تول امت مخاطب کرل ورتہ نے و فرمایل چہ اللہ د خپل پیغام رسولو دپارہ پہ تاسو مہربانی کولو سرہ یو داسے انسان چانہ کرو چہ ستاسو نہ دیے، او ستاسو پہ ژہ خبرے کوی۔ ابن عباس رضی اللہ عنہما وائی چہ نبی کریم ﷺ د عربو د ہرے قبیلے سرہ خاندانی تعلق وو۔

او د منافقانو د حال سرہ نے مناسبت دا دیے چہ اللہ فرمائی: اے منافقانو! تاسو د داسے اوجت شان والا استاذ نہ اوڑی چہ د ہغہ پہ خبرہ کنیں ستاسو د دنیا او د آخرت کامیابی دہ، او ہغہ ستاسو انتہائی خیر خواہ دیے، بنہ استاذ د اللہ تعالیٰ نعمت وی او بیا چہ د اللہ رسول دیو انسان استاذ وی نو دا خومرہ لوی نعمت دیے چہ ہر خیرتہ نے متوجہ کوی او د ہر شر نہ نے منع کوی۔

مِنْ أَنْفُسِكُمْ : اول صفت نے دا دیے چہ ستاسو د جنس نہ دیے او ستاسو پہ ژہ خبرے کوی، ملائک نہ دیے چہ د ہغہ نہ خبرہ اخستل مشکل وی۔

عَزِيزٌ عَلَيْهِ : گرانہ دہ پہ ہغہ باندے ہغہ کار چہ تاسو پرے مشقت کنیں غور زہری۔ دا د رسول اللہ ﷺ دویم صفت بیان شو چہ پہ ہغہ باندے ہرہ ہغہ خبرہ گرانہ تیر زہری چہ پہ ہغے سرہ امت مسلمہ تہ تکلیف رسیڑی۔

پدے وجہ رسول اللہ ﷺ بہ دیر اعمال خوبنول لیکن ہغہ بہ نے نہ کول دیے دپارہ چہ

امت ته دهغه په تابعداری کښ تکلیف رانشی، تراویح ئې په جماعت سره همیشہ ونکړې پدې بره چه فرض نشی۔

❦ دبی اودسې په حالت کښ به نه گرځیدو لیکن کله نا کله به قصداً گرځیدو دې دپاره چه زما امت ته گرانه نشی۔

❦ رسول الله ﷺ باندې د امت د دنیا مشقتونه هم گران پریوتل نو دعاگانې به ئې کولې چه ای الله! زما په امت باندې مشقتونه مژراولې او دوی په یو ځل مژ هلاکوه او دشمن پرې مژ مسلط کوه۔ دهغه د خیر خواهي بحر بیکنار دې۔ نو څومره بی باکه دی منافقان او فاسقان او هغه خلک چه داسې لویه هستی پریږدي او دهغه په مقابله کښ بل شے او بل شخص غوره کوی۔

عزیز معنی ده گران۔ او عَنْتُمْ: د عنت نه دې په معنی د ستړی والی او مشقت سره۔
خَرِيصٌ عَلَيْكُمْ: دا دریم صفت دې یعنی رسول الله ﷺ د زړه نه آرمان کوی چه دهغه امت جهنم ته گوزار نکړې شی او دا آرمان هم کوی چه د دنیا او د آخرت هر خیر ته دخپل امت لار خودنه وکړی۔ یا د امت په ایمان او هدایت باندې حرص کونکې دې۔ (فتح البیان)
او رسول الله ﷺ فرمایلي دی کله چه روتې ته کینی نو خپلې چپرې ویاسی ځکه چه پدې کښ ستاسو د قدمونو راحت دې۔ کله چه خپل اهل سره ملاؤ شوې او دوباره اعاده کوې نو لار شه مینځ کښ اودس وکړه دې دپاره چه تاته نشاط ملاؤ شی، نو دا د رسول الله ﷺ داسې شفقت دې لکه یو تن چه ئې په خپل بچی باندې کوی چه هغه ته خیر ورسوی، ددې نه معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ هر سنت د امت دپاره مشقت نه دې بلکه آسان دې او دا پرې رحمت دې، ددوی نه پرې شرونه ختمیږي۔

رَأَوْفٌ رَحِيمٌ: او څلورم صفت دا دې چه مؤمنانو باندې شفقت لرونکې دې او په هغوی باندې رحم کول غواړي۔ رؤوف کښ دفع د مضرت ته اشاره ده او په رحیم کښ جَلْبُ الْمُنْفَعَةِ (فائده رابنکلو) ته اشاره ده۔

فَإِنْ تَوَلَّوْا: نبی کریم ﷺ ته خطاب کوی فرمائی چه ستا ددې تمامو فضیلتونو باوجود که د عربو خلق ستا دعوت قبول نه کړي نو ته ووايه چه زه ستاسو د عملونو نه بری یم، او الله مال ره کافی دې، (که یو منافق په هغه صحیح ایمان رانه وړي نو رسول الله ﷺ ته هیڅ ضرر نشی ورکولې) او زه خپله او ستاسو معامله الله تعالی ته سپارم چه هغه په هر حال کښ ما دپاره کافی دې۔

د آیت فضیلت

پہ سنن ابی داؤد کنس پہ صحیح سند سرہ د ابوالدرداء رضی اللہ عنہ نہ (موقوفاً) روایت دیے چہ ہر ہغہ خوک چہ سحر او ماہنام ((حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ)) اووہ کرتہ ووائی نو اللہ تعالیٰ بہ د ہغہ تمام مشکلات آسان کری او د ہغہ حاجتو نہ بہ پورہ کری۔ (ابوداؤد: ۵۰۸۳)

وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ : دا ورسرہ خکہ وائی چہ توکل پہ ہغہ ذات کیبری چہ ہغہ لوی وی او دا ہم د اللہ تعالیٰ لوی والے دیے چہ د لوی عرش مالک دیے۔
عرش تہ عرش خکہ وائی چہ پدیے کنس معنی د پورتنہ والی پرتہ دہ نو د اللہ تعالیٰ عرش ہم د تہولو کائناتو نہ پورتنہ دیے او د تہولو مخلوقاتو نہ ئے گیرہ اچولے دہ۔

د سورت امتیازات او خصوصیات

- ۱- د منافقانو خصلتو نہ پہ کنس زیات بیان شویدی۔
- ۲- انواع المؤمنین پہ کنس زیات دی۔
- ۳- د صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم جنتی والے پکنس ذکر دیے۔
- ۴- د نفسونو اشتراء پکنس ذکر دہ۔
- ۵- د مسجد ضرار تذکرہ صرف پدیے سورت کنس راغلے دہ۔
- ۶- د نسیء تذکرہ او د مشرکانو نہ د براءت تفصیلی وجوہات۔

ختم شو تفسیر د سورة التوبه پہ اولہ ورخ د میلادی کال (2015-1-1) الموافق (۷ ربیع

الاول ۱۴۳۶ھ)

وکتبه ابوزہیر وصححه۔

بسم الله الرحمن الرحيم

رکوعاتها (۱۱)

(۱۰) سورة يونس مكية (۵۱)

آياتها (۱۰۹)

سورة يونس مكي دے، پدے کنب یوسل نہہ آیتونہ او یولس رکوع دی۔

تفسير سورة يونس

نوم: ددے سورت پہ آیت (۹۸) کنب دیونس يونس نوم راغلی دے، او د هغه خصوصی واقعہ پکنب ذکر ده چه د هغه قوم ایمان راو پدے او تول د الله تعالیٰ د عذاب نہ بیچ شویدی او دا پوره دعوت دے، او پدے سورت کنب ہم د ایمان موضوع ده لکه چه روستوراخی، د هر سورت نوم د هغه د مضمون سره تعلق لری۔

ددے بل نوم: سورة تاسعه هم دے۔ أَيُّ بَعْدُ التَّابِعَةِ۔ یعنی د نهہ سورتونو نه روستوراغلی دے۔

د نزول زمانه: د آیت (۴۰/او/۹۴/۹۵) نه سوی تول سورت په مکی دور کنب نازل شوی وو۔ (حسن، عطاء، عکرمة او جابر)

مناسبت

۱- مخکنب جهاد وو، دلته د عقیدے بیان دے، یعنی جهاد به د خه دپاره کیږی؟ نو هغه ددے عقیدے دپاره چه هغه رد د شرک او نور عقائد دی۔

۲- مخکنب شان الرسول ﷺ ذکر شو نو دلته د توحید بیان کیږی۔ نو مخکنب رسالت او دلته توحید دے۔

۳- ښه مناسبت دا هم دے چه مخکنب جهاد وو او د جهاد دپاره قوی ایمان پکار دے نو دلته د دغه ایمان بیان دے۔

موضوع د سورت

۱- زمونږ بعض مشائخ وائی چه پدے سورت کنب موضوع رد د شفاعت قهری دے او د دریم آیت او د (۱۸) آیت نه ئے راخستے ده، او تول سورت ددے سره لگوی، یعنی د قیامت

پہ ورخ د الله تعالى د اجازت نہ بغیر هیثوڪ شفاعت نشی کولے او دا یوہ غتہ عقیده ده
چہ پدے کنیں پہ مشرکانو رد دے۔ نو یواخے د شفاعت پہ امید باندے کیناستل او گناہونہ
کول د خپل خان تباه کول دی۔

۲- ځینی وائی پدے کنیں د مکی سورتونو پہ شان د توحید د عقیده، دوحی، دبعث
بعد الموت، د مکی د کافرانو کفر او عناد او ددے قضایاؤ سره متعلق د هغوی پہ ذهنونو
کنیں د موجودو شبهاتو ازاله، ددے مرکزی مضامین دی چہ ددے نہ سورت گیر چاپیره
گرخی۔

۳- لیکن ظاهر دا ده چہ کہ سورت کنیں تدبر وکری شی نو پدے کنیں د ایمان موضوع ده
لکه دا موضوع پہ سورة بقره او دے سورت او سورة الم السجده کنیں او سورة الحديد کنیں
راغلی ده۔ نو دلتہ ((إِيْمَانٌ بِاللّٰهِ وَبِلِقَاءِ اللّٰهِ وَبِرِسُوْلِ اللّٰهِ وَبِكِتَابِ اللّٰهِ)) ذکر کیږی۔ یعنی دا
خلور ایمانیات به پکنیں زیات ذکر کیږی چہ په الله ایمان راوړی او د هغه ملاقات ومنی او
د هغه رسول ومنی او د الله کتاب ومنی۔ او د ایمان لفظ به بار بار مکرر کوی لکه اول
کنیں ﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ او په آخر د سورت کنیں فرمائی: ﴿وَيَجْعَلُ الرَّجُلَ عَلَى الَّذِينَ
لَا يَعْقِلُونَ﴾ ﴿وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ﴾۔ نو د ایمان فضائل او فوائد او ددے ته ترغیبات به ورکوی او
ددے په ضد کنیں به د کفر او د شرک عیبونه بیانوی۔

بیا دا سورت د ایمان دوه قسمونه بیانوی یو مقبول ایمان او بل غیر مقبول۔ مقبول ایمان
هغه دے چہ ایمان بالغیب وی او غیر مقبول ایمان بِالْمُشَاهَدَةِ دے لکه فرعون ایمان راوړو
مگر په هغه وخت چہ مرگ ئے ولیدونو دغه ایمان قبول نشو۔ او الله تعالى مشرکانو ته
هم وائی چہ تاسو باندے به زه عذاب راوړم بیا به ایمان راوړی لیکن دغه ایمان به ستاسو
قبول نه وی۔ ﴿الْآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ﴾۔ الله تعالى به په نورو اقوام مکذبور د وکړی او
شکایت به ترے وکړی چہ دوی مجموعی لحاظ سره ایمان رانه وړو صرف د یونس علیہ السلام
قوم ایمان راوړو چہ د هغوی صفت به وکړی۔

او د سورت په آخره کنیں ئے د ایمان د جوړولو طریقے ئے هم خودلی دی۔ نو غرض دا چہ د
ایمان تقسیمونه پکنیں زیات دی۔

په بل تعبیر سره پدے سورت کنیں (تَرْغِيبٌ إِلَى الْإِيْمَانِ، وَالْبَشَارَةُ لِأَهْلِ الْإِيْمَانِ وَقَوَائِدُ
الْإِيْمَانِ) دے، یعنی ایمان ته ئے دعوت او ترغیب ورکړی دے او ایمان والو ته ئے ناشنازیری
ورکړی دی او د ایمان فائدے او خیرونه او بنائسته بدلے ئے ذکر کړی دی، چہ جنت، هدایت،

نجات د دنیا او د آخرت د عذابونو نه لکه (لَمْ نُنَجِّیْ) (آیت: ۱۰۲) کسب بیانیری او عقل مندی په ایمان سره حاصلیری۔ ﴿وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ (آیت: ۱۰۰) او د دے په جانب مقابل کسب کفر او تکذیب دے نو (الرُّدُّ عَلَى الْكُفْرِ وَالتَّكْذِيبِ وَبَيَانُ قَبَاحِهِ وَأَثَارِهِ السَّيِّئَةِ) په کفر او تکذیب باندے رد او د هغه بدیانی ذکر کول او د هغه بد آثار بیانول۔ چا کسب چه کفر دے کله چه حق راشی هغه ته جادو وائی، ﴿لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ (آیت: ۴) ﴿أُولَٰئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ﴾ - آیت (۸) دغه شان نور ضررونه واخله۔

او دے سورت په خصوصي توگه په دوه ایمانونو ډیر زور ورکړیدے یو ایمان بقاء الله او بل ایمان بکتاب الله۔ یعنی د الله په وحی ایمان لرل۔ خوځ چه د الله ملاقات نه منی د هغه عیبونو ته وگوری۔ لکه په سورت کسب د ایمان لفظ وگوره، په آیتونو کسب ټی تلاش کره نو زیات به درته ملاؤ شی او دغه شان د هغه په مقابل د کفر لفظ هم زیات ذکر دے۔ په آخر د سورت کسب فرمائی: ﴿فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا﴾ (آیت: ۹۸)

بیانے د ایمان په باره کسب ښه قواعد بیان کړیدی چه ایمان په دوه قسمه دے یو ایمان جبری او بل ایمان اختیاری دے، نو ایمان بالجبر لره اعتبار نشته۔ ﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ (آیت: ۹۹) بیا په آیت (۱۰۰) کسب وائی: هر یو تن چه ایمان راوړی نو دا د الله تعالیٰ په اذن او توفیق سره، نو دا د بنده کمال نه دے بلکه د الله تعالیٰ احسان دے، نو د دے جملے نه دوه فائده حاصلیری یو دا چه کوم ایمان تاته الله تعالیٰ در نصیب کړو نو دا به محض د الله تعالیٰ فضل گنرے، نو پدے به تکبر نه کومے ځکه که د الله توفیق نه وے نو ستا ذهن به ورته نه وے کولاؤ شوے۔ دویمه فائده دا چه الله تعالیٰ ته به په حصول د ایمان کسب تضرع کولے شی چه اے الله! د ایمان والک ستا سره دے او ایمان ستا په لاس کسب دے نو زه تاته زاری کوم چه ماته ټی نصیب کره۔ او ورسره د ایمان اسباب به اختیار وے۔

بیا په سلم (۱۰۰) آیت کسب دا هم فرمائی: ﴿وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ پدے کسب یو ښه قانون دے چه کفر کوم خلک اختیاروی؟ هغه دا چه کومو خلکو کسب عقل نه وی او د خپل عقل نه کار نه اخلی صرف دنیا دپاره ټی استعمالوی نو هر کله چه عقل په صحیح ځای کسب نه استعمالوی نو الله تعالیٰ پرے پلیستی وراچوی یعنی کفر او شرک۔ ځکه چه بی عقله خلک د الله تعالیٰ نه دی خوښ۔ نو کوم انسان چه ډیر بی عقله وی نو هغه به ډیر بی ایمانه وی او کوم انسانان چه ډیر عقل والا وی نو هغوی ته به الله تعالیٰ

کامل ایمان ورکوی لکه انبیاء علیہم السلام کیں دتولو انسانانو نه عقل زیات وی نو ایمان نه هم زیات وی۔ پدے کیں پوره تدبر وکره!

عقل او حیاء او دین دیو بل سره ترله شویدی۔ پدے وجه زنانو کیں بی حیائی زیاته ده خکه چه عقل نه کم وی۔ نو معلومه شوه چه خوک سوچ کوی په هغه کیں به ایمان راخی او بنائسته بنائسته خبروته به متوجه کیږی۔

بیا دلته سوال پیدا شو چه دا عقل مونږ په خه کیں استعمال کړو دے دپاره چه مونږ ته ایمان نصیب شی؟ نو الله تعالیٰ روستو د هغه طریقه بیانوی ﴿قُلْ اَنْظُرُوا مَاذَا فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ﴾ یعنی تعقل فی الکون وکره، یعنی د الله تعالیٰ عظیم کائناتو ته فکر وکره نو ایمان به در نصیب شی او د الله تعالیٰ سره به دے محبت پیدا شی۔

بیا فرمائی: ﴿وَمَا تُغْنِی الْاٰیٰتُ وَالنَّذْرُ﴾ یعنی د ایمان د جوړولو دپاره دوه خیزونه دیو آیات (نښې نښانې) او دویم د انبیاء علیهم السلام بیانونه۔ نو دیو قوم چه د هدایت او د ایمان اراده نه وی نو هغوی ته دا دواړه دلیلونه (کتاب مفتوح او کتاب مکنون) هیڅ فائده نشی ورکولے۔ دیو تن د خپل خان د اصلاح اراده نشته نو زر کرته بیان ورته وکره هیڅ فائده ورله نه ورکوی، او عقلی دلیلونه ورته پیش کړه هیڅ فائده به ورنکړی خو چه کله یو سړی د خپل خان د جوړولو اراده وکره نو د قرآن یو آیت هم ورله کافی دے او که اراده نه وی نو که ټول قرآن ورته ختم کړی نو اصلاح به نه کیږی۔ دا خومره بنائسته قانون دے۔

بیا فرمائی: ﴿ثُمَّ نُنَجِّیْ رُسُلَنَا﴾ یعنی ایمان سبب د نجات دے۔ بیا روستو په بیان د رسول الله ﷺ کیں فرمائی: ﴿وَاْمُرْتُ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ﴾ دلته نه د ایمان لفظ منتخب کړو۔

او د (لِقَائِنَا) لفظ هم پکښ خلوړ پنځه کرته راغله دے۔ نو ددے نه معلومه شوه چه دے سورت کیں موضوع د ایمان بلقاء الله هم ده۔ نو د الله په ملاقات باندے یقین او ایمان لرلو سره به په انسان کیں خومره خیر راخی او د الله تعالیٰ خومره محبوب به گرخی او خوک چه دا ایمان نه لری نو هغه ډیر لوی تاوان وکړو۔

نو دے سورت د ایمان د پیدا کیدو طریقه هم خودله ده چه په قرآن کریم کیں سوچ کول لکه آیت (۳۹) ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعَلَمِهِ﴾ نه او دغه شان ﴿وَمَا تُغْنِی الْاٰیٰتُ وَالنَّذْرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُوْنَ﴾ آیت (۱۰۱) نه معلوم کیږی۔ یعنی که دے خلکو د الله تعالیٰ په کتاب او د هغه په اسرارو باندے علم راوستے وے نو دوی به تکذیب نه کولے او پدے کتاب به نه یقین کولے۔ نو ددے نه معلوم کیږی چه د اسبابو د ایمان او د یقین بالله نه علم راوستل دی د الله په

کتاب باندے۔ نوخو مرہ چہ ستا د الله په کتاب علم ډیریدو نو ایمان به دے ډیر پری لکه مخکنس سورت کنس تیر شو ﴿زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾۔ او دا تجربه هم ده چہ خو مرہ انسان د الله تعالیٰ د کتاب په بلاغت او کمالاتو او رازونو باندے پو هیږی نو پدے سره زړه تازه کیږی۔ دارنگه د اسبابو د ایمان او یقین پیدا کیدو نه التدبر فی الکون دے یعنی په کائناتو کنس سوچ او فکر کول لکه ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً﴾ کنس هغه بیان پری۔ بل سبب دے التعقل۔ سوچ کول۔ او بل سبب : الله تعالیٰ ته التجاء کول او فخر نکول دا اسباب د هدایت دی۔

او اعلیٰ ایمان ته چہ خان رسوے نو د هغه طریقہ هم دے سورت خود لے ده چہ هغه په (٦١) آیت کنس راغله ده چہ هغه ته (الْعَلَمُ يَعْلَمُ الله) وائی۔ یعنی د الله تعالیٰ په علم باندے علم راوستل، یعنی پدے پو هیدل چہ زه هر ځای کنس یم او هر کار کنس مشغول یم نو الله تعالیٰ په ما پو هیږی۔ که بازار کنس یم او که په کور کنس یم او که په سفر کنس یم۔ کله چہ ددے استحضار بنده کنس راشی نو اعلیٰ ایمان ته به ورسپری۔ دا لا څه چہ د کائناتو هیڅ ذره نشته مگر هغه الله تعالیٰ په خپل علم کنس راجمع کړیدی بلکه علم لا څه چہ هغه ئی په کتاب مبین (لوح محفوظ) کنس لیکلی هم دی۔ او ددے سره ضمناً دا مسئله هم معلوم پری چہ الله تعالیٰ په دے ټولو څیزونو قادر هم دے۔

خلاصه : اول کنس ترغیب دے ایمان ته او بیا په رسول الله ﷺ باندے د ایمان تذکره ده، بیا د الله تعالیٰ معرفت بیانوی، چہ ایمان به په چار او پری، راشی د هغه الله تعالیٰ صفات وپیرنی او بیا اثبات د آخرت، بیا دلائل عقلیه، بیائے مؤمنانو ته بشارت ورکړیدے۔

الرُّفْدُ تِلْكَ آيَةُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

الله پو هیږی په مطلب ددے حروفو، دا آیتونه د کتاب دی چہ حکمتونو والا دے۔

تفسیر : د حروف مقطعاتو په باره کنس د سورة بقره په ابتداء کنس لیکل شوی دی چہ د جمهورو محدثینو په نیز غوره رائے دا ده چہ ددے صحیح مفهوم الله تعالیٰ ته معلوم دے۔ او همدا غوره رایه ده، ځینی وائی : چہ د الر معنی ده (آنا الله آرئ)۔ (زه الله یم چہ ونم حالات د بندگانو)۔ عکرمه او حسن وائی چہ (الر) قسم دے۔ او قتاده وائی : دا ددے سورت نوم دے۔ (القرطبی وفتح البیان)

تِلْكَ: کُنِس اشارہ دہ د قرآن کریم آیتونو تہ او د «ہذہ» اسم اشارہ قریب پہ خائے ئے «تِلْكَ» اسم اشارہ د بعید استعمالو لو نہ مقصود د قرآن کریم عظمتِ شان بیانول دی۔
 د «کتاب حکیم» نہ مراد قرآن کریم دیے۔ ۱- د قرآن کریم صفت «حکیم» پدے وجہ راوړے شویدے چہ دا هغه مُحکم کتاب دیے چہ پہ دیے کُنِس حلال او حرام او حدود او احکام پہ تفصیل سرہ بیان شویدی (قالہ ابو عبیدہ)
 یا مُحکم معنی دا چہ مضبوط کتاب دیے چہ هیخ خلل ورته نشی راتللے۔ یعنی نہ پہ کُنِس کذب شتہ او نہ تناقض۔ (قرطبی وفتح البیان)
 (۲) یا دا چہ «حکیم» پہ معنی د حاکم دیے۔ خکہ چہ قرآن کریم د خلقو ترمینخ فیصلے کوی۔ (۳) یا حکیم پہ معنی د «محکوم فیہ» دیے۔ یعنی پدے کُنِس فیصلے صادری شویدی، خکہ چہ اللہ پدے کُنِس د پورہ عدل او انصاف سرہ پہ تولو کارونو کُنِس فیصلے صادری کریدی۔ (حسن)
 (۴) یا حکیم یعنی ذُو الْجُؤْمَةِ (حکمتونو والا)۔ یعنی د حکمت نہ ذک کتاب دیے۔
 د سورت پہ اول کُنِس چہ حکیم لفظ راشی نو عقلی دلیلونو او حکمتونو تہ اشارہ وی۔ او چہ مبین لفظ راشی نو هلته واقعات الانبیاء علیہم السلام ذکر کیری خکہ چہ د واقعے نہ پہ آسانی سرہ عبرت اخستلے کیری او د حکمت خبرو پہ پو هیدو کُنِس تکلف وی انسان پرے پہ آسانی سرہ نہ پو هیری بلکه سوچ غواړی۔

اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَا اِلٰى رَجُلٍ مِّنْهُمْ اَنْ اَنْذِرْ

آیا دیے خلقو لره تعجب پدے خبره چہ وحی کریده مونږ یو سړی تہ د دوی نه چہ اوویره وه

النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا اَنْ لَهُمْ قَدَمٌ

خلق او زیرے ورکړه هغه کسانو ته چہ ایمان ئے راوړیدے چہ بیشکه دوی لره مرتبه

صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ؕ قَالَ الْكٰفِرُوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿۲۰﴾

درستیال ده په نیز در ب د دوی، وائی کافران یقیناً دا خامخا جادوگر دیے ښکاره۔

تفسیر: د مکے مشرکانو به پدے خبره حیرانتیا کوله چہ د دوی په شان یو سړی د دوی د لارخودنې دپاره رالیرلے شویدے۔ الله تعالی د دوی پدے حیرانتیا انکار کریدی چہ پدے کُنِس د هیخ تعجب خبره نشته، بلکه که هغه رسول ملاتک یا پیرے وے نو د حیرانتیا

خبرہ وه، خكه چه انسانانو به يا هغه نه ليدلے يا كه ليدلے نو د هغه سره به نه مينه او
اموخت نه اخستے۔ خكه چه انسان د خپل ځان په شان د خاورو بدن والا انسان سره
مانوس كيږي۔ پدے وجه د نبی کریم ﷺ پیغمبر کیدل د فطرت او د عقل د تقاضے
مطابق وو۔

نو پدے آیت کښ الله تعالى ايمان بالرسول ذکر کړيدے او څو ځه هغه نه مني او د هغه
د راتللو نه تعجب کوي نو د هغوی کم عقلتوب بيان شويدے او دا خبره چه د رسول الله
ﷺ راتلل بعينه د عقل او حکمة مطابق دی۔

أَنَّ الْإِذْرِ النَّاسَ : ددے رسول دوه کارونه بيانېږي يو انذار يعنی چه خلک د آخرت د
عذاب نه وويروي، او دويم بشارت (ايمان والو ته زيرے ورکول)، بيا دلته انذار ډير مقصود
نه دے خكه نه اجمالاً ذکر کړيدے او بشارت ايمان والو ته مقصود دے پدے وجه نه هغه
اوږد ذکر کړيدے۔

قَدْ صِدْقٍ : پدے کښ اضافت د موصوف شويدے صفت ته۔ الْقَدَمُ الصِّدْقُ۔ يعنی
رشتينی مخکښه والے۔

د قدم صدق مطلبونه

۱- د جنت د نومونه يو نوم دے۔

۲- الْأَعْمَالُ الصَّالِحَةُ الَّتِي قَدْ مَوْهَا۔ هغه نيك عملونه چه دوی مخکښ د مرگ نه آخرت
ته ليرلي دي۔ چه بنده به پس د مرگ نه د هغه سره ملاوېږي۔ (ابن مسعود) واختاره ابن
جرير۔

۳- السَّعَادَةُ السَّابِقَةُ فِي الذِّكْرِ الْأَوَّلِ۔ يعنی په لوح محفوظ (تقدير) کښ نه دوی دپاره
مخکښ نه سعادت (نيکبختی) ليکله ده۔ (ابن عباس)

۴- حُثْنِي وَائِي : شفاعة د نبی کریم ﷺ مراد دے، (حسن، زيد بن اسلم، وقتادة)

۵- مَنَزَلٌ صِدْقٍ۔ رشتينی کور۔ ۶- دَرَجَةٌ عَالِيَةٌ۔ اوچته درجه۔ (زجاج)

۷- ثَوَابٌ صِدْقٍ۔ رشتينی بدله۔ (ربيع والضحاك)

۸- د ابن عباس ؓ نه دا هم نقل دی چه ددے نه مراد أَجْرًا حَسَنًا بِمَا قَدَّمُوا مِنْ أَعْمَالِهِمْ د
دوی د نيك عملونو بنائسته اجر ونه او بدله دی۔ (ابن کثير)

دا ټول مصداقات صحيح دي او ايمان والو ته به دا ټول حاصلېږي۔

قَالَ الْكُفْرُونَ : يعنی دا خلک الله نه مني خكه رسول الله ﷺ ته جادوگر واني که دوی

چرتہ اللہ تعالیٰ منلے نو د هغه رسول به ئے خامخا منلے۔ مطلب دا دیے چہ دقریشو کافرانو د تعجب کولو نہ روستو د هغه دعوت قبول نکرو، او کله چہ هغوی هیش ونکریے شو نو وے وئیل چہ داسرے خو بنسکاره جادوگر دیے، او دا قرآن بنسکاره جادو دیے چہ انسانان مسحور کوی۔ دا د آسمان نه نازل شوے د الله تعالیٰ کتاب نه دیے۔

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي

یقیناً رب ستاسو الله دی هغه ذات چہ پیدا کړی ئے دی آسمانونه اوزمکه په اندازه

سِتَّةَ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ

د شپږو ورځو کښ بیا برابر شویدے په عرش باندے (د هغه د شان مناسب)، پروگرام کوی

الْأَمْرَ ۚ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ۚ

د ټولو کارونو، نشته څوک سفارشی (د هغه په دربار کښ) مگر روستو د اجازے د هغه نه

ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ

دیے (صفتونو والا) الله دی چہ رب دی ستاسو نو بندگی خاص کړی هغه لره

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ۚ وَعْدَ اللَّهِ

آیا نو نصیحت نه اخلئ۔ خاص الله ته ورگرځیدل دی ستاسو د ټولو، وعده کړیده الله

حَقًّا ۚ إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ

وعده حقه، یقیناً هغه اول پیدائش کوی بیا به ئے دوباره پیدا کوی

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

دی دپاره چہ بدله ورکړی هغه کسانو ته چہ ایمان ئے راوړیدے او عملونه ئے کړی نیک

بِالْقِسْطِ ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ

په انصاف سره، او هغه کسان چہ کفر ئے کړیدے دوی لره څکل دی د گرمو اوبو نه

وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

او عذاب دردناک دی په وجه ددے چہ دوی کفر کوی۔

تفسیر: پدے کنیں اللہ تعالیٰ خپل تعارف بیانوی او ددے ربط د (الکافرون) سرہ دے هغه داسے چه کافر ولے په رسول الله ﷺ باندے کفر کوی خکه چه دوی الله تعالیٰ نه دے پیژندلے۔

او پدے کنیں د قریشو مشرکانو د تعجب رد کول هم دی چه کوم الله چه دداسے عظیم قدرتونو مالک وی چه د هغه د تصور او ادراک نه عقلونه عاجز وی، آیا هغه پدے قادر نه دے چه د انسانانو د لارخودن دپاره د دوی نه یو رسول راو لیری؟ ولے نه۔ (فتح البیان)

د ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ﴾ تفسیر د سورة الاعراف آیت (۵۴) کنیں تیر شویدے۔ امام بخاری رحمه الله په خپل کتاب «الصحيح» کنیں د ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ﴾ په مسئله کنیں په جهمیة و باندے رد کولو سره لیکلی دی چه د استوی معنی ابو العالیة «ارْتَفَعَ» او مجاهد په «عَلَا» (پورته شو) سره کړیده۔ یعنی دا استواء بغیر د کوم مثال او بغیر د کیفیت بیانولو نه ده۔ ددے نه روستو لیکلی دی چه عرش هغه جسم دے چه په تمامو کائناتو باندے ئه احاطه کړیده، او د تمامو مخلوقاتو نه ډیر لوئی دے۔ الله تعالیٰ د آسمانونو او د زمکے او د دوی په مابین کنیں د تمامو مخلوقاتو تدبیر کوی، دوی دپاره خپل امرونه صادروي او د خپلو معلومو حکمتونو مطابق په دے کنیں تصرف کوی۔

مَا مِنْ شَفِيعٍ: پدے سره د مکے مشرکانو د مشهوری باطله عقیدے (شفاعت قهری) رد دے چه دوی به ویل چه اصنام (بتان) به د الله تعالیٰ په دربار کنیں د دوی سفارش کوی۔ (زجاج) بغوتی وائی: پدے کنیں په نضر بن الحارث باندے رد دے چه هغه به وئیل چه کله د قیامت ورځ راشی نو زما سفارش به لات او عزی کوی۔

الله تعالیٰ بل خای فرمایلی دی: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ (بقره: ۲۵۵) چه د الله د اجازت نه بغیر څوک د هغه په دربار کنیں سفارش کولے شی۔ شوکانتی او قنوجتی لیکلی دی چه د آیت دا حصه ددے خبری هم دلیل دے چه یواځه د الله ذات د ټولو کارونو د دواړو جهانونو کامل مختار دے، په آسمانونو او زمکه کنیں یوه پانړه هم د هغه د مرضی نه بغیر حرکت نشی کولے نو بس د هغه نه غوښتل پکار دی۔

ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ: همدغه ذات چه د پورته ذکر شوی لوئی قدرتونو مالک دے، همدغه الله دے او همدغه ستاسو رب دے۔ پدے وجه تاسو د هغه عبادت وکړئ، او ددے په ساه بتانو، کانړو او ونو او جماداتو عبادت مه کوی، کوم چه نه آوری، او نه گوری او نه فائده رسولے شی او نه نقصان۔

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا : یعنی د الله عبادت به خکھ کوی چه ستاسو د تولو الله تعالیٰ ته پس د مرگ نه ورگرخیدل دی او د هغه مخه ته ودریدل دی۔ دا د الله حقه وعده ده چه نشی بدلیدے۔

إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ : الله تعالیٰ انسان لره د نطفه نه پیدا کوی، بیا د هغه د عمر د مودے د پوره کیدونه روستو په هغه مرگ راولی، او کله چه د قیامت ورځ راشی نو دا به دوباره راژوندی کوی۔

لِيَجْزِيَ : دا متعلق دے د (مَرْجِعُكُمْ) پورے یا د (يُعَذِّبُهُ) پورے۔ او دا د مرگ نه روستو د دویم ژوند دپاره علت دے۔ دا خبره د عقل خلاف ده چه بنده ته د هغه د بنائسته یا د بد عمل بدله ورنکړې شی۔ کله چه الله تعالیٰ دا دنیا د عمل ځای جوړ کړیدے، نو لازم ده چه ددے عمل د جزا او سزا ځای هم وی۔ پدے وجه الله تعالیٰ د آخرت ژوند جوړ کړے دے دپاره چه هر شخص ته د هغه د اعمالو بدله ورنکړې شی۔ او دا کومه د عقل نه وړاندے خبره هم نه ده چه الله ددے عمل د بدله دپاره انسانان دوباره پیدا کړی، ځکه چه کوم ذات دا اول پیدا کړیدی، هغه یقیناً د دوی په دوباره پیدا کولو قادر دے۔

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا

الله هغه ذات دے چه گرځولے ئے دے نمر دیرے رنړا والا او سپوږمۍ لږے رنړا والا

وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ

او مقرر کړی ئے دی دے (هر یو له) منزلونه (پړاونه) دے دپاره چه پوهه شی تاسو په شمار

السِّنِينَ وَالْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا

د کلونو او په حساب (د ورځو او میاشتو)، نه دی پیدا کړی الله تعالیٰ دا مگر

بِالْحَقِّ ۚ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

د حق ښکاره کولو دپاره، تفصیل سره بیانوی دلیلونه هغه لقوم لره چه پوهیږی۔

تفسیر: الله تعالیٰ د نمر تیزه شعله د ورځے د رنړائی او د سپوږمۍ آرام والا شعله د شپه د رنړائی ذریعه گرځولے ده، او د نمر ئے دولس برجونه او د سپوږمۍ ئے اته وشت منازل جوړ کړیدی، دے دپاره چه انسان په خپل دنیاوی ژوند کښ د کلونو، میاشتو، ورځو او

گینتو حساب معلوم کړی، الله تعالى دا بیکاره او عبث نه دی پیدا کړی۔ که الله تعالى ددې مقصد دپاره نمر او سپوږمۍ نه وې پیدا کړې نو د انسانانو به ډیر دنیاوی او دیني مصالح ضائع کیدلې او نظام به خرابیدلې، د کوم ځای نه به معلومیدې چه کال دولس میاشتو والاوی او میاشت د دیرش یا نهه ویشته ورځو او ورځ د څلیریشته گینتو وی۔ او د کال او د میاشته او د ورځې د حسابونو سره چه د انسانانو کومو ضروریاتو تعلق دې هغه به څنګه پوره کیدې۔ او ددې ځای نه دا خبره اخستې شویده چه رنډا د سپوږمۍ د رنډا د نمر نه اخستې شویده۔ ځکه چه ضیاء هغه رنډا ته وائی چه ذاتی وی او نور هغه ده چه بالعرض وی یعنی د بل نه اخستې شوی وی۔

وَقَدَرَهُ: (ه) ضمیر قمر (سپوږمۍ) ته راجع دې ځکه چه شرعی حساب د سپوږمۍ نه کیږي او شمسی حساب شرعی نه دې۔

مَنَازِل: دا هغه مسافت ته وائی چه سپوږمۍ ئې په یوه ورځ او یوه شپه کښ قطع کوي په خاص حرکت خپل سره۔ او دا اته ویشته منازل دی چه تقسیم دی په دولسو برجونو چه د هر برج دوه منزله او ثلث (دریمه حصه) منزل دې چه سپوږمۍ په دې کښ په هره شپه کښ نازلېږي تردې چه اته ویشته منازل ختم شي ددې نه اخوا نه اوږی نو په اول د منازلو کښ سپوږمۍ وږه ښکاری بیا لږه لږه غټیږي تردې چه پوره شي او په آخری منازلو کښ بیا نری کیږي، بیا په دوه شپو کښ پټیږي چه په سترگو نه ښکاری کله چه میاشت د دیرشو ورځو وی او په یوه شپه کښ پټیږي کله چه میاشت د نهه ویشته ورځو وی۔ (فتح البیان)

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ

یقیناً په اختلاف د شپه او ورځ کښ او په هغه څه کښ چه پیدا کړیدی الله په آسمانونو

وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَّقُونَ ﴿٦٦﴾

اوزمکه کښ خامخاڼځې د قدرت شته هغه قوم لره چه تقوی والاوی۔

تفسیر: د شپې او د ورځې د یو بل پسې په پوره انتظام سره راتلل او کله هم پدې کښ هیڅ خلل نه واقع کیدل، د دواړو کله وړوکه کیدل او کله غټیدل، د شپې تیاره، او د ورځې رنډا، په فضاء کښ گرځیدونکی کواکب او سیارات (ستوری)، هواګانې او بارانونه، انسان

او حیوان، او چوالے او لونندوالے، غرونه او کندے، ونے او کانری داتول یقیناً د الله تعالیٰ د وجود او د هغه د کامل قدرت او د هغه په لوئی سلطنت او د هغه په عظمت او د هغه په توحید او د هغه په معرفت باندے دلالت کوی۔ او ددے خبرے تقاضا کوی چه انسان صرف د هغه عبادت وکړی، د هغه سره انتهائی درجه محبت وساتی، د هغه نه یره وکړی او د هغه نه امید وساتی او په هر حال کنس د هغه شکر گذار شی۔

يَتَّقُونَ : تقویٰ دومره بنه شه دے چه انسان پکنس د الله تعالیٰ د کائناتو نه هم فائده اخستے شی۔ نو د تقویٰ د فوائدو نه داده چه (الْاَعْيَارُ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ) یعنی بنده ددے په ذریعه د الله تعالیٰ د نبیو نه عبرت اخستے شی۔

۲- يَتَّقُونَ الْعُقُوبَةَ۔ یعنی څوک چه د الله تعالیٰ د عذابونو نه یرېری نو هغه د نبیو نه عبرت اخلی او چه نه یرېری نو هغه عبرت نه اخلی۔

إِنَّ الدِّينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَ نَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا

یقیناً هغه کسان چه امید نه لری د ملاقات زمونږ او خوشحاله شویدی په ژوند دنیوی

وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غٰفِلُونَ ﴿٧﴾

او مطمئن شویدی پدے باندے او هغه کسان چه دوی د آیتونو زمونږ نه ناخبره دی۔

أُولَٰئِكَ مَا لَهُمْ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

دغه کسان ځائے د دوی اوردے په سبب د هغه عملونو چه دوی ئے کوی۔

تفسیر: اوس د آخرت منکرینو ته زجر ورکوی او بیا کوم خلك چه د الله تعالیٰ په ملاقات یقین لری د هغوی تذکره کوی۔ او منکرین ئے مخکنس کړل ځکه چه ددے سورت په اول کنس د هغه کافرانو رد وشو چه د هغه شی نه تعجب کوی چه په هغه کنس هیڅ تعجب نشته او په هغه څیزونو کنس فکر او تدبیر پریدی کوم کنس چه تدبیر پرېخودل مناسب نه دی نو ځکه ئے د آخرت نه انکار پیدا شویدے۔ (فتح البیان)

او ددے آیت تعلق دے د (إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ) سره او د ایمان بقاء الله موضوع پکنس ذکر ده۔

د لقاء الله نه مراد بعث بعد الموت دے / یا د الله تعالیٰ دیدار ترے مراد دے۔

یعنی کوم خلق چه په آخرت باندے یقین نه ساتی، او د دنیا په ژوند خوشحاله وی او د الله

تعالیٰ پہ نخو کنب فکر او سوچ نہ کوی،

وَاطْمَآنُوا بِهَا: د اطمینان نہ مراد دلته بی پرواہ کیدل دی یعنی چه د آخرت پہ بارہ کنب
هیخ سوچ او فکر نہ کار نہ اخلی او صرف دنیا ئے مقصود گر خولے ده۔ او هغه اطمینان او د
زړه سکون نه دے مراد کوم چه د ایمان په وجه حاصلیری۔ خکه چه دنیا خو سبب د
پریشانی دے۔ او دا مرض د ډیرو انسانانو دے چه دین ورته معمولی شے ښکاری او اصل
مقصد ئے دنیا حاصلول او د هغه زب و زینت او د هغه عهدے او مالونو کنب مشغولیدل
وی۔ یا د اطمینان نه خوشحالی کول مراد دی۔

وَالَّذِينَ: دا دویم قسم خلک دی چه د الله تعالیٰ د آیتونو نه غافله وی۔

اول قسم صرف دنیا پرست وو چه د هیخ سره ئے کار نشته۔ یا همغه مخکنی خلک مراد
دی خو عطف ئے وکړو د وجه د تغایر د صفت نه، دا عطف الصفة علی الصفة دے۔
نو د دوی دوه قسمه صفات شویو آخرت نه منل، او دویم د الله تعالیٰ د آیتونو نه غفلت،
او دا دویم د اول دپاره سبب دے۔

أَيُّهَا: د آیتونو نه آیتونه کونیه او آیتونه شرعیه (قرآنیه) دواړه مراد دی یعنی د الله
تعالیٰ په کائناتو کنب نظر نه اچوی چه د هغه نه د الله تعالیٰ توحید او د محمد رسول الله
ﷺ او د قرآن کریم حقانیت معلوم کړی۔ او کافرانو د قرآن کریم د آیتونو نه هم غفلت
کولو، او پدے باندے ئے ایمان نه راوړو۔ نو پدے وجه د دوی د بدنونو نه غلط اعمال راوځی
نو اور ئے ځای دے۔

او غفلت ډیر بد صفت دے پدے وجه په آخر د سورت کنب به وواځی چه الله تعالیٰ په بی
عقله خلکو باندے پلیتی اچوی۔

بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ: پدے کنب اشاره ده نورو ډیرو بدو عملونو ته چه د آخرت د نه
منلو او د قرآنی آیتونو او د دلائلو د غفلت نه را پیدا کیری۔

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ

یقیناً هغه کسان چه ایمان ئے راوړدے او عملونه کوی نیک لار به وښانی دوی ته (د جنت)

رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي

رب د دوی په سبب د ایمان د دوی، بهیری به لاندے د (بنګلو) د دوی نه نهرونه په

جَنَّتِ النَّعِيمَ ﴿٩﴾ دَعَوْهُمْ فِيهَا سُبْحَنَكَ

جنتونو د نعمتونو کښ به وی۔ بلنه د دوی به په دے جنت کښ (دا وی چه) پاکی ده تالره

اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۚ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ

ایه الله! او دالی د دوی به په دے کښ سلام وی او آخری بلنه د دوی به دا وی

أَنَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

چه ټول صفتونه د کمال خاص الله لره دی چه پالونکے د مخلوقاتو دے۔

تفسیر: اوس د ایمان فائده او ایمان والو ته زیرے ذکر کوی ځکه چه څوک آخرت منی او د الله تعالیٰ په ملاقات یقین لری نو د هغوی د بدن نه به ضرور بنائسته اعمال راوځی نو نیکه بدله به ورته ملاوېږی۔

يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ: هدايت دوه معنی دی دلته دواړه مرادے دی، (۱) په دنیا کښ ورته الله تعالیٰ هدايت کوی نو معلومه شوه چه ایمان سبب د هدايت دے۔ ﴿وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ﴾ (التغابن: ۱۱) (څوک چه په الله ایمان راوېږی نو الله به د هغه زړه ته هدايت وکړی) ایمان جزء د هدايت دے۔ (۲) دویم: د هدايت نه مراد جنت ته رسول او د جنت لاره آسانول دی۔ یعنی ویه بنائی دوی ته لاره په سبب د ایمان د دوی جنتونو طرفته۔

/ یا هدايت په معنی دروانولو سره دے یعنی دوی به روان کړی په سبب د ایمان سره جنتونو طرفته۔

بِإِيمَانِهِمْ: نه معلومېږی چه ایمان سبب د جنتونو دے او عمل صالح د هغه تتمه ده۔ ځکه چه ایمان په انسان کښ اعمال پیدا کوی۔ او دلته ئے صرف ایمان ذکر کړود وجه د زیات شرافت نه۔ نو ددے نه دا نه معلومېږی چه کښ جنت ته داخلیدل بغیر د عمل صالح نه هم کېږی۔

دلته د یهدی دپاره مفعول (جنات) پټ دے دوجه د ظهور د مقصود نه۔ علامه ابوالسعود وائی: ددے الفاظو نه معلومېږی چه صرف ایمان او عمل صالح جنت ته درسیدو دپاره کافی نه دے بلکه ددے سره د الله تعالیٰ هدايت (یعنی رسول او روانول) ضروری دی۔ او کفر او گناهونه خپله د اور په داخلیدو کښ کافی دی۔

دَعَوْهُمْ فِيهَا: ددعویٰ نه مراد نداء (آواز) دے یعنی دوی چه په جنت کښ یو نعمت

غواہی نو د هغه در اغوښتو آواز به سبحانهك اللهم وی، گویا که دا یو کوډ او تېلی ده۔
 ❀ دویم: دعوی کله په معنی د عبادت سره وی، یعنی جنتیان به په جنت کښ د عبادت په طور دغه اذکار کوی، د الله تعالی تسبیحات او تقدیس به بیانوی۔
 ❀ ځینی وائی چه دعوی نه مراد دعاء ده، یعنی هغوی ته چه کله هر قسم نعمتونه ورکړی شی او دتولو غمونو او پریشانو نه بیخی خلاص شی نو د الله تعالی شکر به پدې الفاظو سره کوی چه ای الله تالره پاکي ده۔ ❀ یا دا چه په دنیا کښ هم د دوی دعوی دا وه چه الله تعالی د هر عیب او شریک نه پاک دی نو په جنت کښ به ئې هم دغه دعوی وی لیکن اوله معنی ظاهره ده او دا نورې معانی پکښ ضمناً ورداخلیږی۔
 او په حدیث کښ دی: [يُلْهَمُونَ التَّسْبِيحَ وَالتَّحْمِيدَ كَمَا يُلْهَمُونَ النَّفْسَ] چه جنتیان به تسبیحات او حمدونه په داسې آسانی سره وائی لکه انسان چه ساه اخلی، چه هیڅ ستړی والی نه محسوس کوی۔ (صحیح مسلم: ۷۳۳۱)
 تَجِئْتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ: جنتیان چه کله دیو بل ملاقات له ځی نو ډالی به صرف د سلامونو وړاندې کوی نه ظاهري نور نعمتونه، ځکه چه هغه هر چاته حاصل دی۔
 وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ: اَيُّ فِي الْمَجْلِسِ۔ یعنی د مجلس نه چه کله پاخیږی نو اختتام به ئې په الحمد لله رب العالمین باندې کوی۔

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ

او که په جلتی سره ورکولې الله تعالی خلقو ته تکلیف (په سبب د غوځتلو د دوی)

اسْتَعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقَضَى إِلَيْهِمْ

په شان د جلتی سره غوځتلو د دوی خیر لره نو خامخا پوره شوی به وې دوی ته

أَجَلُهُمْ ۖ فَتَنَّا الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا

نیټه د دوی (یعنی مړه به وې) نو پرېږدو مونږ هغه کسان چه امید نه لری د ملاقات زموږ

فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

په سرکشی د دوی کښ چه پرېشانه به وی۔

تفسیر: عنوان الآية: زَجَرْنَا بِاسْتِعْجَالِ الْعَذَابِ مَعَ التَّهْدِيدِ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَ اللَّهِ۔ اَيُّ مَعَ

بَيَانِ اِضْلَالِهِمْ۔ یعنی پہ جلتی سرہ پہ عذاب غوبنتو باندے زجر اور تنہ دہ سرہ ددھمکی ورکولونہ ہغہ چاتہ چہ د الله تعالى د ملاقات امید نہ لری یعنی د هغوی گمراہ کول بیانوی۔

مناسبت

دا متعلق دے د (هُمْ غَافِلُونَ) سرہ چہ دوی دومرہ غافلہ دی چہ عذابونہ غواہی۔ او د ﴿لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا﴾ سرہ ہم متعلق دے چہ دوی آخرت نہ منی پدے وجہ دنیا کبں عذابونہ غواہی، او خوک چہ د آخرت د عذاب نہ یریری نو ہغہ پہ دنیا کبں ہم د الله تعالى د عذابونہ یریری۔

شان نزول او مضمون

دا آیت د نضر بن الحارث او د نورو مشرکانو پہ بارہ کبں نازل وو چہ هغوی کبں سخت تکبر وو او ذہنونہ ئے خراب وو نو بار بار بہ ئے رسول الله ﷺ تہ وٹیل چہ کہ تہ دومرہ رشتینے ئے او مونہ د الله تعالى پہ نیز دومرہ مبعوض یو نو د کوم عذاب خبرہ چہ تہ بار بار کوی نو ہغہ پہ مونہ ولے نہ نازلیری؟ دا د مکے کافرانو د غفلت انتہاء وہ، چہ کلہ بہ ہم رسول الله ﷺ دوی تہ د خیر کومہ خبرہ کولہ نو زربہ ئے د عذاب راتللو مطالبہ کولہ۔ لیکن الله تعالى پہ دوی باندے رحم کولو سرہ داسے ونکرل، بلکہ دوی تہ ئے دتوے مہلت ورکرو او دوی ئے هلاک نہ کرل چہ کیدیشی د دوی پہ اولادو کبں بہ داسے خلق پیدا شی چہ پہ الله تعالى بہ ایمان راوہی۔

یعنی کہ الله تعالى بندگانو تہ عذاب پہ داسے جلتی سرہ ورکولے لکہ خنگہ چہ ورلہ خیر پہ جلتی سرہ ورکوی نو دوی تہول بہ پخوا ختم شوی وے لیکن د الله تعالى عادت مبارکہ دادے چہ بندگانو تہ صبر کوی او پہ خپل وخت کبں ئے رانیسی، داسے قسم خلک چہ کلہ گمراہ شی او د گمراہی اعلیٰ درجے تہ ورسیری نو بیائے الله تعالى راگیر کری، د ہر شی دپارہ خپل وخت وی۔ لکہ روستو وائی ﴿وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونُ﴾ پخوانی امتونہ وگوری چہ هغوی پہ خپل خپل وخت هلاک شول۔ نو تاسو اوس پہ امتحان کبں یی چہ تاسو کوم عملونہ کوی۔ روستو آیت کبں بہ زجر ورکری پہ انکار د قرآن کریم باندے۔ یعنی دوی قرآن ولے نہ منی خکہ چہ د الله تعالى یو والے نہ منی، دا تہولے خبرے دیو بل سرہ تہلے شویدی۔ بیائے ہغہ چاتہ زجر ورکریدے چہ پہ الله تعالى باندے دروغ جوہوی۔ بیائے زجر

پہ شرک ورکریدے پہ ﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ سرہ، بیا پہ (۱۹) آیت کنس وائی چہ دین توحید فطری دے او دین شرعی عارضی دے، بیا زجر دے پہ اقتراح الآیات (یعنی د معجزاتو پہ طلب کولو) او دوی خلور قسمہ تعنتونہ ئے ذکر کریدی یو دا چہ عذاب غواری، بیا وائی چہ قرآن بدل کرہ، بیا کہ دوی تہ خوگ ووائی چہ شرک مہ کوی نو دوی وائی چہ دا سفارش دے، پدے کنس ہیخ عیب نشته۔ بیا چہ حق ورتہ بیان شی نو دوی وائی دا مونرنہ منو مونرنہ بلہ معجزہ راورہ۔ نو د آخرت د منکرینو قسما قسم عنادونہ دی چہ الله تعالیٰ ئے رانقل کوی او بیا پرے ردونہ کوی۔

وَلَوْ يَعْجَلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ: ۱- یو تفسیر ئے مخکنس ذکر شو۔ چہ د شر نہ مراد عذاب دے۔

۲- بعض مفسرین وائی چہ پدے کنس دا ہم داخلیری چہ یو تن خپل خان یا بچو او بنسختے تہ بنیرے کوی نو دا ہم بد کار دے خکہ چہ خوگ بنیرے زیاتے کوی نو دا د الله تعالیٰ بی ادبی کوی خکہ چہ یو تن د هلاکت لائق نہ وی او دے ورتہ ووائی چہ اے الله! دا هلاك کرہ، نو آیا الله تعالیٰ ورتہ ظالم بنکاری (الغیاذ بالله) چہ هغه به مظلومان وھی۔ ددے مثال داسے دے چہ لکہ یو متقی انسان تہ خوگ ووائی چہ دابل نیک عمل انسان ووہہ یانے قتل کرہ نو هغه به ورتہ وائی چہ زہ درتہ ظالم بنکاره شوم؟۔ ددے وجہ نہ چہ خوگ بنیرے زیاتے کوی نو هغه به د قیامت پہ ورخ د الله تعالیٰ پہ دربار کنس سفارش نشی کولے اونہ به ئے گواھی قبلیری۔ او دا مرض پہ بنسختو او بعض بو داگانو کنس خومرہ زیات دے؟!۔

لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجَلَهُمْ: أَى لَا هَلَكْتُمْ وَقِيلَ: لَا مَيْتُوا (فتح البیان)

یعنی الله تعالیٰ به هلاك کری وے / او دوی به مرہ شوی وے۔

یعنی اوس به دوی وختی ختم وے خکہ چہ دوی د دیر مخکنس نہ دغه عذابونہ غواری نو کہ پہ اول خل پرے عذاب راغلے وے نو اوس به دوی وجود نہ وے۔

فَنَذَرُ الَّذِينَ: دا یو قسم تهدید او زورنہ ده چہ الله تعالیٰ به مو گمراه کری او پہ گمراهی کنس به مو پریدی، عذابونہ مہ غواری۔

۳- تفسیر: دے کنس داسے ہم وئیلے شی: [وَلَوْ يَعْجَلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الْعَذَابَ إِذَا اتَّوَا بِأَسْبَابِهِ]

کہ الله تعالیٰ خلکو تہ عذاب پہ جلتی ورکولے کله چہ دوی د هغه اسباب تیار کری یعنی گناہونہ وکری۔ نو جزاء ئے پتہ ده۔ لَمَّا تَوَا۔ یعنی دوی به تول مرہ شوی وے۔ یعنی کہ پہ گناہونو ئے دوی تہ پہ جلتی عذاب ورکولے نو تول به ختم شوی وے۔ نو دا آیت به د ﴿وَلَوْ يُوَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ﴾ (فاطر: ۴۵) پہ شان شی۔ دا معنی

ہم صحیح دہ۔ اولہ معنی پہ کبں زیاتہ ظاہرہ دہ حُککہ چہ مشرکانو دغہ مطالبہ کرے وہ۔

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا

او کله چہ اُورسی انسان تہ تکلیف دعاگانے غواری زمونہ نہ پہ اربخ خپل یا پہ ناستہ

أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ

یا پہ ولاہ، نو ہر کله چہ لرے کرو مونہ د ہغہ نہ تکلیف د ہغہ، روان شی (پہ غفلت)

كَانَ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ

گویا کہ نہ ئے دے رابلے مونہ لرہ ہغہ تکلیف تہ چہ رسیدے وودہ تہ، دغے

زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

دولی کرے شویدی زباتی کونکو (مشرکانو) تہ ہغہ عملونہ چہ دوی ئے کوی۔

تفسیر: عنوان د آیت: د کافرانو حال ډیر عجیبہ دے چہ اول کبں عذاب غواری او چہ

کله ور تہ مصیبت ورسی نو بیا الله تہ چغے وھی او فریادونہ کوی۔ او دا مناسبت ہم دے۔

دَعَانَا لِجَنبِهِ: سوال دا دے چہ د الله تعالیٰ نہ دعا غوینتل خو بنہ کار دے نو ولے الله تعالیٰ

پدے زجر و رکوی۔ ددے تفصیلی جواب بہ د حم السجدہ پہ آخر کبں راشی چہ اِهِتَمَامًا

بِنَفْسِهِ۔ یعنی پدے دعا کبں ددہ د الله تعالیٰ د عبادت سرہ ہیخ کار نشته بلکہ د خپل خان

غم راخستے دے۔ او خود غرضہ دے چہ صرف پہ تکلیف کبں الله تعالیٰ ور تہ یادیری او پہ

راحت کبں ترے بیخی غافلہ وی۔ او داسے انسان د الله تعالیٰ بدی شی، مؤمن بنده بہ هر

وخت کبں الله تعالیٰ یادوی برابرہ دہ، غرض ئے پوره دے او کہ نہ۔

مَرَّ: یعنی د الله تعالیٰ نہ داسے غافلہ شی چہ گویا کہ الله تعالیٰ ئے د سرہ یاد کرے نہ دے۔

كَذَلِكَ زَيْنَ: یعنی لکہ ځنگہ چہ دغہ شخص تہ د تکلیف پہ وخت کبں دعا کول او د

راحت پہ وخت کبں اعراض کول بنائسته شویدی نو دغہ شان مجرمانو تہ د هغوی

عملونہ بنائسته کرے شویدی، ﴿﴾ دا یا الله تعالیٰ بنائسته کریدی دپارہ د امتحان پہ دوی

باندے چہ د دوی نہ ئے د خیر توفیق اخستے دے او مهربانی ئے پرے نہ دہ کرے، ﴿﴾ او یا پہ

طریقہ د وسوسے د شیطان سرہ دی، ﴿﴾ یا دا بنائسته کول د نفس امارہ بالسوء د طرفہ دی۔

(فتح البیان)

لِلْمُسْرِفِينَ : داسے حال والا شخص ته ئے مُسرف وویل چه خود غرضه وی۔
 شوکائی لیکلی دی چه دا حالت د کافرانو پورے خاص نه دیے۔ د ډیرو مسلمانانو حال هم
 داسے وی چه کله په هغوی مصیبت راخی نو بنی دعاگانے کوی او د الله په دربار کښ ژړا او
 زاری کوی او چه کله هغه مصیبت لرې شی نو د دعا او زاری نه غافل وی، او د الله د نعمت
 او د احسان شکر ادا کول ترے هیر وی۔

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا ۖ

او یقیناً هلاک کړیدی مونږ قومونه (پېړۍ) مخکښ ستاسو نه هرکله ئے چه ظلم اوکړو

وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا ۚ

اوراغلی وو دوی ته رسولان د دوی په ښکاره حکمونو، او نه وو دوی چه ایمان ئے راوړے وے،

كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلِيفَ فِي

دغه شان بدله ورکوو مونږ قوم مجرمانو ته۔ بیا اوگر خولی مونږ تاسو لره نائبان په

الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

زمکه کښ روستو د هغوی نه دی دپاره چه اوگورو مونږ چه څنگه عمل کوی تاسو۔

تفسیر: یعنی عذابونه ځکه په جلتی مۀ غواړی چه عذاب به په خپل خپل وخت
 کښ راخی، لکه پخوانو ته وگورئ۔

پدے کښ الله تعالی د مکے مشرکانو ته دهمکي ورکوی چه په تیرو شوو زمانو کښ چه
 کومو قومونو د الله تعالی رسولان دروغجن کړی، الله تعالی هغوی لره هلاک کړل، نو
 هیڅ وړاندے نه ده چه ستاسو انجام هم د هغوی په شان شی۔

ظَلَمُوا: کفر او شرک او د انبیاء خلاف د هغوی ظلم وو۔
 كَذَلِكَ نَجْزِي: آی الهلاک۔ یعنی دغه شان بدله (یعنی هلاکت) مونږ مجرمانو ته
 ورکوو۔

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ: یعنی د پخوانو نه روستو اوس تاسو په امتحان کښ واقع شوی۔
 دا خطاب د عربو هغه مشرکانو سره دی چه د رسول الله ﷺ په زمانه کښ موجود وو او
 دارنگه روستنی هم په کښ داخل دی، چه د تیر شوی قومونو نه روستو الله تعالی تاسو په

زمکه ووسولئ دے دپاره چه تاسو هم وازمائی او وگوری چه د الله سره ستاسو معامله خنکه کیری۔ آیا د خپل خواهش مطابق عمل کوی او که د الله تعالی د شریعت مطابق۔ او بیا په شریعت کبس د رسول الله ﷺ تابعداری کوی او که د خپل خواهش پسے روانیری، نو څوک چه بد عمل او گناهونه کوی هغه هم د (كَيْفَ تَعْمَلُونَ) خلاف ده، او که څوک بدعت کوی هغه هم مخالف دے۔ نو الله تعالی به بیا ددے اعمالو مطابق بدلے بندگانو ته ورکوی۔ د دنیا ټول نظام د بنائسته عمل دپاره جوړ شوی دے۔

ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کوی چه رسول الله ﷺ فرمائی: [إِنَّ الدُّنْيَا حُلْوَةٌ خَصِرَةٌ وَإِنَّ اللَّهَ مُسْتَخْلِفُكُمْ فِيهَا فَيَنْظُرُ كَيْفَ تَعْمَلُونَ، فَاتَّقُوا الدُّنْيَا وَاتَّقُوا النَّسَاءَ] (مسلم: ۷۱۲۴)

دنیا خوږه او شنه ده او الله تعالی تاسو پدے کبس د یو بل پسے راوستی یی نو گوری چه ستاسو عملونه به څنکه وی، نو د دنیا (دفتنې) نه ځان وساتی او د زنانو (دفتنې) نه یره وکړی۔

وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٌ ۖ قَالَ الَّذِينَ

او کله چه اولوستلے شی په دوی باندے آیتونه زموږ ښکاره، وائی هغه کسان

لَا يَرْجُونَ لِقَاءَ نَا أَنتَ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ ۚ

چه امید نه لری د ملاقات زموږ راوړه یو قرآن غیر ددے نه یا تبدیلی اوکړه پدے کبس،

قُلْ مَا يَكُونُ لِيَّ أَنْ أَبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي ۚ

اووایه! نه دی جائز ما لره چه تبدیلی اوکړم پدے کبس د طرف د خپل ځان نه

إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۚ إِنِّي أَخَافُ

تابعداری نه کوم مگرد هغه چه وحی کیدے شی ماته، یقیناً زه یرېم

إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

که نافرمانی اوکړم درب خپل د عذاب د ورځے لوئی نه۔

تفسیر: پدے آیت کبس زجر دے هغه مشرکانو ته چه د قرآن کریم نه ئے انکار کولو او ددے د بدلولو مطالبه ئے کوله چه دا دے بدل شی او ددے په ځای دے د دوی د خواهش مطابق کتاب راوړے شی۔ او دا د دوی د الله تعالی د آیتونو نه بل قسم تعنت او اعراض وو۔

او دا متعلق دے د ﴿اَكَاَنَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْخِيْنَا﴾ سرہ چہ اللہ تعالیٰ وحی و کرہ نو دوی پکڻس چون و چرا کوی۔

او د ﴿عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ﴾ سرہ ہم تعلق لری چہ دا د منکرینو د آخرت بل غفلت دے۔
نبی کریم ﷺ چہ بہ کله د مشرکانو مخے تہ د قرآن کریم هغه آیتونہ تلاوت کول چہ بہ هغه کښ بہ د الله تعالیٰ د توحید اثبات او د الله تعالیٰ سرہ د شرک کولو رد کیدلو نو د قیامت او د جزا او سزا انکار کونکو مشرکانو بہ د چیلنج یا د استهزاء په طریقہ نبی ﷺ تہ وئیل چہ ددے قرآن نہ سوئی بل قرآن راوړہ چہ په هغه کښ زمونږ د بتانو عیب نہ وی یا هغه آیتونہ بدل کرہ کوم سرہ چہ مونږ تہ تکلیف رسی، نور آیتونہ راوړہ چہ د هغه په آوریډو سرہ مونږ تہ تکلیف نہ رسی۔ (تیسیر الرحمن)

یا دوی دا مطالبہ پدے وجه کوله چہ امتحان ئے غرض وو چہ کہ دے نبی دا بدل کرل معلومہ به شی چہ دے د خان نہ جوړوی۔ دویم غرض ئے استهزاء وه چہ تہ خو ئے هسے هم د خان نہ جوړوی نو بس دا هم پکښ بدل کرہ۔ یا ئے چیلنج مقصد وو۔

اَنْتَ بِقُرْآنٍ : یعنی یا ټول قرآن بدل کرہ او کہ ټول نہ وی نو په کومو آیتونو کښ چہ زمونږ د آلهه و عیبونہ ذکر کیري یا د قیامت او د دوباره راپور تہ کیدو تذکرہ کیري هغه بدل کرہ۔ (زجاج) (معالم التنزیل للبغوی وفتح البیان)

قُلْ مَا يَكُونُ لِي : نو الله تعالیٰ نبی ﷺ تہ د هغوی په جواب کښ ددے وینا حکم وکړو چہ زه پدے کښ د خپل طرف نہ دیو حرف تبدیلی هم نشم راوستے، زه خو د الله تعالیٰ په حکم باندے عمل کونکے یو بنده او خالص پیغمبریم۔ زه خو صرف د الله تعالیٰ د طرف نہ د نازل شوی وحی اتباع کوم۔ که ما د الله نافرمانی وکړہ نو د قیامت په ورځ د عذاب نه یریرم۔

مَا يَكُونُ لِي : یعنی ما لره مناسب او حلال نه دی۔

أُبَدِّلُهُ : صرف تبدیل ئے نفی کړو، چہ زه پکښ تبدیلی نشم کولے پاتے لا بل راوړل خو په طریق اولیٰ نشم کولے۔ یعنی یو لفظ نشم بدلولے نو ټول قرآن به څه بدل کړم۔

تِلْقَاءُ : مصدر صیغه ده، طرف او جانب تہ وائی۔

إِنْ عَصَيْتُ : یعنی که زه اراده وکړم چہ په قرآن کښ تبدیلی وکړم اگر که دا زما دپاره ممکن نه ده او ستاسو مطالبه پوره کړم نو دا خو زما درب نافرمانی ده او زه د هغه د عذاب نه یریرم۔

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ عَلَيْكُمْ

اَووایہ ! کہ غوختے وی اللہ، نہ به وی لوستلے ما قرآن په تاسو باندے

وَلَا اَدْرَاكُمْ بِهِ مِنْ فَقْدُ لَبِثْتُ فِيْكُمْ

او نه به خبر کری وی اللہ تعالیٰ تاسو پدے، نو یقیناً وخت تیر کرے ما په تاسو کنس

عُمْرًا مِّنْ قَبْلِهِ ؕ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿١٦﴾

دیر عمر مخکنس ددے کتاب نه، آیا نو عقل نه لری تاسو۔

تفسیر: پدے کنس اوس دے مشرکانو ته عقلمندی ورکوی چه تاسو ولے د قرآن نه انکار کوی، دے نبی د خان نه دا کتاب نه دے جور کرے۔ نو په دے آیت کنس بیان د حقانیت د رسول ﷺ او د قرآن کریم دے۔ او د مخکنس آیت سره ئے تعلق دا دے چه زه د خان نه قرآن جورونکے نه یم۔ ننبه دا ده چه یو تن په خوانی کنس مست وی او خواہشاتو والا هم وی او ورانے هم پکنس زیات وی او چه کله خلویستو کالو ته ورسیری نو عقل ئے په خای شی او خواہشاتو کنس ئے کمے راشی او بردباری پکنس پیدا شی نو کله چه یو تن په خوانی کنس بزرگ، متقی، امانتگر او رشتینی وی نو کله چه خلویستو ته ورسیری نو آیا اوس به ئے خیانتونه او شهوات دیریری؟ دا خو د عقل او فطرت خلاف ده، نو اوسه پورے زه په تاسو کنس (الصادق الامین) ووم نو آیا د خلویستو کالو نه روستو به زه دروغ وئیل شروع کوم؟۔ زما مخکنی کردار ته هم لږ وگوری۔

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ: یعنی که د الله تعالیٰ اراده شوے وی ما به دا قرآن په تاسو نه وی لوستلے، زه چه ستاسو مخه ته د قرآن کریم تلاوت کوم نو دا د الله د ارادے او د هغه د مشیت مطابق دے، که الله غوختلے نو تاسو به ئے ددے عظیم کتاب نه محروم کری وی۔ نو دے کنس یو قسم امتنان (د احسان زباندے) ته اشاره ده چه الله تعالیٰ تاسو سره خومره لوی احسان وکړو چه تاسو باندے ئے عظیم الشان کتاب نازل کړو، الله تعالیٰ کولے شو چه دا قرآن ئے نه وی نازل کرے بلکه د الله تعالیٰ په تاسو باندے د خیر اراده وه ځکه ئے ما ته حکم وکړو چه په دوی باندے قرآن ولوله۔

وَلَا اَدْرَاكُمْ بِهِ: او تاسو به ئے پدے کتاب باندے زما په واسطه نه وی پوهه کری نو تاسو

تہ تے چہ کتاب راولیرلو اوزما پہ واسطہ تے پوہہ کړی نو دا د الله تعالى په تاسو احسان دے او تاسو پدے باندے اعتراضونه کوي۔

فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا: د عمر نه مراد خلويښت کاله دی۔ یعنی د پیدائش نه واخله تر خلويښتو کالو پورے زه ستاسو په مينځ کښ وسيدم۔ زما درشتينوالی او امانت چرچے ستاسو نه د هريو په ځله باندے دی، او ماله لوستل او ليکل هم نه راځي۔ ليکن کله چہ الله تعالى زه رسول راوليرلم نو د هغه نازل کړے قرآن تاسو ته لولم۔ آيا پدے تمامو دلائلو او قرآنو سره تاسو دے نتيجه ته نه رسيرئ چہ دا قرآن د الله کلام دے، زما يا دبل چا د ځان نه جوړه شوے خبره نه ده؟!۔

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ

نو څوک دے لونی ظالم د هغه چا نه چہ جوړوي په الله باندے دروغ يا دروغجن گنړی

بِآيَاتِهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

آيتونه د الله، يقيناً شان دا دے چہ نه کاميابيرئ مجرمان۔

تفسیر: د ابل جواب دے مشرکانو ته چہ څوک په الله تعالى دروغ وائي هغه ته الله تعالى کاميابي نه ورکوي او هغه ظالم وي لکه مسيلمه کذاب، سجاح او اسود عنسی وغيره ته نه کاميابي ورنکړه نو که زه دروغژن وي نو الله تعالى به زه ناکام کړے وي او حال دا چہ الله تعالى وخت په وخت ما ته ترقي راکوي نو معلوميرئ چہ زه صادق يم، او دا زما د حقانيت دليل دے۔ او په هغوي باندے صراحة رد دے او د هغوي د استهزاء والا خبرے رد دے چہ تاسو دروغجن يئ ځکه چہ په الله تعالى مو دروغ جوړکړيدی، هغه ته د شريکانو نسبت کوي او د هغه د رسول نبوت او د هغه کتاب (قرآن کریم) نه مني نو ستاسو عاقبت خرابيدو والا دے، ظالمان يئ، راشي د خپل ځان غم وکړئ۔

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ

او بندگي کوي دوی سوي د الله نه د هغه چا چہ نه ورله ضرر ورکوي او نه ورله فائده ورکوي

وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ ۚ قُلْ

او وائي دوی دا سفارشيان دي زموږ په دربار د الله کښ (په دنيا کښ)، او وايه

اتَّبِعُوا اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي

آيا خبر ورکوي تاسو الله ته په هغه څه چې نه ئه پيژني الله تعالى په آسمانونو او نه په

الْأَرْضِ سُبْحَنَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

زمکه کښي، پاک دے الله او اوچت دے د هغه نه چې دوی ورسره شریکان جوړوي.

تفسير: پدې آيت کښي په شرک باندې رته ورکوي او دا تعلق لري د ايمان بالله سره، چې دا مشرکان په الله ايمان نه لري ځکه چې د هغه سره برخه داران جوړوي. او څوک چې د الله تعالى سره شریک جوړوي نو هغه په الله تعالى باندې کافر دے.

دويم دا تعلق لري د (أَوْبَدَلُهُ) سره، يعنې دوی وائي چې هغه آيتونه بدل کړه کوم کښي چې زمونږ د باباگانو، بتانو او شفعاو بدې بيان شوي وي، نو دلته الله تعالى ددې تبديل وجه بيانوي چې دوی ولې دا آيتونه بدلول غواړي؟ نو هغه وجه شرک د مشرکانو دے، يعنې د شرک د وجه نه دوی داسې مطالبه کوي.

مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ : يعنې نه ورته ضرر ورکول شي او نه ترې ضرر دفع کول شي او هيڅ فائده هم نشي ورکول او معبود خو هغه ذات ته وائي چې خپلو تابعدارو ته ثوابونه او خيرونه ورکوي او نافرمانو ته عذابونه ورکوي.

شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ : يعنې مشرکان وائي چې هرڅه الله کوي ليکن مونږ چې ددې معبودانو بندگي کوو نو دوی به زمونږ دپاره سفارش کوي، مونږ به دوی ته وايو او دوی ئه الله ته وائي.

سوال دادې چې مشرکان خو آخرت نه مني نو څنگه وائي چې دا زمونږ سفارشيان دي د الله په دربار کښي؟ ۱- جواب دادې چې ددوی اقوال متناقض (د يو بل نه مخالف) وو او خبرې ئه گلې وېدې وې لکه چې الله تعالى دوی ته فرمايلي دي: ﴿إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ﴾ (الذاريات: ۸) (يقيناً تاسو په گډوډو خبرو کښي يئ) کله به ئه رسول الله ﷺ ته ليونې وئيلو او کله ساحر او کله شاعر، حال دا چې ليونې خوبې عقله وي او ساحر او شاعر خو ډير هوښيار وي. او کله به ئه وئيل چې آخرت نشته نو کله به ئه وئيل چې باباگان مونږ دې دپاره نيولي دي چې که چرته آخرت راهم شي نو دوی به زمونږ دپاره سفارش کوي نو آخرت ئه د (کچرته) په درجه کښي منلو.

یا دا چه خینو مشرکانو آخرت منلو۔ ابن جریج وائی: دوی دا گمان لرلو چه دا معبودان به زمونږ دپاره په آخرت کښ سفارش کوی نو دوی به الله تعالیٰ په خپلو گناهونو نه راگیروي۔ انتھی۔ حال دا چه دا انتہائی جہالت دے خکه چه د هغه چانه د سفارش امید ساتی چه فی الحال هغوی سره اختیار د نفع او د ضرر نشته نو په آخرت کښ به هغوی ته خه اختیار حاصل وی؟!۔ (فتح البیان)

۲- جواب دا دے چه دا سفارش په امور و دنیا کښ مراد وو۔ (قاله الحسن) خکه چه مشرکان د آخرت دپاره شرک نه کوی بلکه ټوله منډه ئے د دنیا او د مال د پیدا کولو او د بچو دپاره وی۔ یعنی دا معبودان زمونږ حاجتونه الله تعالیٰ ته وړاندے کوی او هغه مونږ ته مالونه را کوی او اولادو کښ مو برکت اچوی۔

امام رازی لیکي چه زمونږ د زمانے مشرکان هم پدے آیت کښ داخل دی، د هغوی هم دغه عقیده ده چه دوی د اولیاؤ او خپلو باباگانو قبرونو ته ورخی او د هغوی تعظیم کوی او دا وائی چه مونږ تاله راغلی یو او ته الله تعالیٰ ته ووايه چه زمونږ مال او اولاد کښ برکت واچوی۔

قُلْ أَتَنْبِئُونَ اللَّهَ: په دے کښ په هغوی باندے یو علمی رد دے، حاصل ئے دا دے چه ستاسو معبودان او باباگان الله تعالیٰ خپل شریکان او سفارشیان نه دی مقرر کړی او هر شے چه الله تعالیٰ نه وی مقرر کړے نو هغه الله تعالیٰ ته نه وی معلوم او کوم شے چه الله تعالیٰ ته معلوم نه وی نو معلوم یږي چه هغه وجود نه لري، نو که دوی چرته د الله تعالیٰ سره شریکان او بغیر د اجازت نه سفارشیان وے نو دے به وجود لرلے حال دا چه الله تعالیٰ د خپل مخلوق نه د خپل ځان سره هیڅ شریک او هیڅ سفارشی بغیر د اجازت د هغه نه نه منی او نه ورته معلوم دے، خو دوی په خپلو گمانونو ځانله فرض کړیدی چه دا زمونږ سفارشیان دی د الله په دربار کښ۔

او پدے کښ د کفارو ډیر سپکاوے او بی عزتی ده چه داسے شریکان او سفارشیان الله تعالیٰ لره ثابتوی چه الله تعالیٰ ترے خبر هم نه دے۔ (فتح البیان)

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا ۚ وَلَوْلَا

اونه وو خلق مگر ډله یوه وه (په توحید باندے) نو اختلاف ئے وکړو، او که چرته نه وے

كَلِمَةً سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ

خبرہ چہ مخکنش شویدہ د طرف درب ستانہ (چہ د هر امت دپاره ئے نیتہ مقرر کریدہ)

لَقَضَىٰ بَيْنَهُمْ فِيمَا

خامخا فیصلہ بہ شوئے وے پہ مینخ د دوی کنش پہ هغه خہ کنش

فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

چہ دوی پہ هغه کنش اختلاف کوی۔

تفسیر: پدے آیت کنش فرمائی: شرک عارضی دے او توحید فطری قدیم (پخوانے) دین دے۔ نو کہ ستاسو شرک اصلی وے نو الله تعالیٰ به خلک پہ هغه باندے پیدا کړی وے او حال دا چہ شرکونه خوروستو پیدا شویدی نو تاسو د خپل اصل پلار نیکه لاره پریخوده او په مینخ کنش مو یو بل شے پیدا کړو، دا خومره ظلم دے چہ خپل اصل فطرت مو بدل کړو۔

او پدے آیت کنش بله مسئله د تهدید ده یعنی چہ مشرکان د الله تعالیٰ سره برخه دار جوړوی نو الله تعالیٰ پرے عذاب ولے نه راوولی چہ په یو خل ئے ختم کړی چہ شرکونه ئے ختم شی۔ نو الله تعالیٰ جواب کوی چہ هغه د هر چا دپاره یوه نیتہ مقرر کریدہ او د الله تعالیٰ عادت دا دے چہ کافرو ته عذاب ورکوی خو په خپل وخت باندے ځکه که عذابونه بی وخته نازل شی نو بیا د دنیا نظام خرابیږی، امتحان نه راځی او الله تعالیٰ دنیا د امتحان کور جوړ کړیدے۔ نو په عذاب روستو کولو کنش حکمة دے۔

او هر چہ د مشرک دپاره عذاب دے نو هغه حق دے، خامخا به پرے راځی که فی الحال رانشی دیو حکمة په غرض، نو دا بیلہ خبره ده خو مشرک د عذاب نه نشی خلاصیدے۔ نو ددے د مضمون د سورت سره هم مناسبت ښکاره شو چہ شرک د الله په نیز ډیر لوی بد عمل دے چہ الله تعالیٰ مشرک ته پدے سره سخت عذاب ورکوی۔ نو پدے کنش سخت وعید هم شو چہ اے مشرکانو! سم شی۔

د آیت مطلب: الله تعالیٰ انسانانو لره د ابتداء د پیدائش نه صرف د دین توحید تابعدار جوړ کړی وو، بیا د زمانے په تیریدو سره د هغوی نه خه خلقو د فطرت دین پریخودو (لکه د نوح علیہ السلام په زمانه کنش یا د آدم علیہ السلام نه روستو) او د خپلو خواهشاتو تابعداري ئے شروع

کرہ او د بتانو عبادت ئے شروع کرو او پہ مختلفو جماعتونو کنبس تقسیم شول۔ نو الله تعالیٰ پہ دوی رحم وکرو او انبیاء علیہم السلام ئے ورته راولیپرل، چہ هغوی دوی ته د توحید دعوت ورکرو۔

دلته وقف دے چہ الله تعالیٰ ئے ولے نه هلاکوی؟ نو جواب کوی: چہ دیو حکمة دپارہ ئے د دوی نه عذاب روستو کریدے اگر که د مشرک دپارہ عذاب حق دے۔

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ: ۱- أَيْ بِأَنْ قَضَىٰ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلًا۔ یعنی که د الله تعالیٰ د مخکنس نه دافصله نه وے چہ هغه د هرامت د هلاکولو دپارہ یوه نیتہ مقرر کریده چہ د هغه نه مخکنس والے روستو والے نشی کولے که دافصله د مخکنس نه نه وے نو دوی به تول هلاک شوی وے۔ لیکن هغه نیتہ دیو حکمة په بنیاد مقرر کریده۔

۲- یاد کلمه نه مراد د الله تعالیٰ دا قانون دے چہ د حجت تمامولو او درسولانو د رالیپرلو نه مخکنس هیچا ته عذاب نه ورکوی نو خکه ئے دے خلکو ته رسولان راولیپرل او په حق او دین توحید باندے ئے پوهه کرل نو اوس که دوی شرک کوی نو د عذاب مستحق به وی۔

۳- کلبی وائی: هغه کلمه دا ده چہ الله تعالیٰ دے امت ته دا مهلت ورکړیدے چہ دوی په دنیا کنبس په یو خل په عذاب باندے نه هلاکوی۔

لَقَضَىٰ بَيْنَهُمْ: یعنی په دنیا کنبس به د عذاب په نازلیدو او مکذبینو ته په جلتی عذاب ورکولو سره د دوی تر مینخ فیصله شوی وے چہ اهل حق به بیج وے او مکذبین به هلاک شوی وے۔ یا قَضَىٰ بَيْنَهُمْ نه مراد د قیامت قائمول دی، یاد دوی هلاکول دی۔ اول مطلب ډیر واضح دے۔

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ

او وائی دوی ولے نه شی نازلولے په ده باندے یوه نخه (مطلوبه) د طرفه درب دده نه

فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي

نو اووايه یقیناً علم د غیب خاص الله لره دے، نو انتظار کوی، یقیناً زه

مَعَكُمْ مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾

ستاسو سره د انتظار کونکو نه یم۔

تفسير: دا د مشرکانو بل کبر او تعنت دے د قرآن په باره کښ چې کله دوی ته وویل شى چې راشئ قرآن وومئ نو دوی په کبر او عناد کښ وائى چې د قرآن او نورو معجزاتو په ځای یوه داسه نخه راوړه چې د هغه مونږ مطالبه کوو. د مثال په توګه مړى ژوندی کړه، یا غرنه سره زر جوړ کړه، یا د آسمان نه ستا دپاره یو مزمین او بنائسته کور راکوز شى، دے دپاره چې مونږ ستا د نبوت تصدیق وکړو، نو الله تعالى نبی کریم ﷺ ته وویل چې ته د دوی په جواب کښ ووايه چې د نخه نازلیدل غیبی خبره ده، چې د هغه علم صرف الله تعالى ته دے، ماته یا تاسو ته یا بل کوم مخلوق ته د هغه علم نشته دے، نو زه ستاسو د مرضی مطابق څنګه یوه نخه راوړم؟ البته تاسو هم انتظار کوئ او زه هم انتظار کوم چې الله تعالى د چا په حق کښ فیصله کوی.

مفسرین لیکي چې د دوی دا سوال د کبر او د عناد په بنیاد وو. که د الله په علم کښ وے چې دوی په خپل سوال کښ مخلص دی نو د دوی د خواهش مطابق به ئه نخه ضرور رالیرله.

فَانْتَظِرُوا: اَيُّ قَضَاءِ اللَّهِ بَيْنَنَا. (فتح البیان)

یعنی زموږ تر مینځ د الله تعالى د فیصله انتظار کوئ. پداسه جمله کښ تهدید او دهمکي غرض وی چې کفر او شرک کوه پته به دے ولګي چې عذاب به په چار اخی. یعنی لږ سوچ وکړه او په خپل عمل او عقیده باندې نظر ثانی وکړه، او توبه وباسه.

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِّنْ بَعْدِ ضَرِّآءٍ مَّسَّتْهُمْ

او کله چې او څکوو مونږ خلقو ته رحمت وروستو د تکلیف نه چې رسیده وی دوی ته

إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِى آيَاتِنَا ۖ قُلْ

نو دغه وخت دوی له چل جوړول وی (مقابله کول وی) په آیتونو زموږ کښ، ته اووايه

اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا ۖ إِنَّ رُسُلَنَا

الله جلت دے په تدبیر جوړولو کښ، یقیناً استازی (ملائک) زموږ

يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

لیکي هغه څه چې چلونه جوړوی تاسو.

تفسير: مضمون: پدے آیت کښ د کافر انسان عادت او مزاج بیانوی (لکه دے کښ

هغه کسان هم داخل دی چه د دوی په شان وی پدې صفت کښی

او هغه مزاج دا دی چه کله پرې مصیبت راشی نو الله تعالیٰ ته چغې وهي چه اے الله! مدد وکړه او کله پکښی داهم وواځی چه اے الله! که تا مونږ ددې مصیبت نه خلاص کړو نو مونږ به ایمان راوړو لکه کفارو ډیر کړته دا وعده کړې وې لکه فرعونیانو به وئیل ﴿لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ﴾ (الاعراف: ۱۳۴)

او عربو مشرکانو به د کشتی د ډویدو په وخت کښی دا خبره کوله. او عامو انسانانو باندې الله تعالیٰ داسې پریشانیاں د دوی د متوجه کولو دپاره ډیرې راوړې. نو کله چه به دوی ته الله تعالیٰ راحت ورکړو نو په هغه وخت کښی به ئې بیا مخالفت شروع کړو، لکه فرعونیانو او ابوجهل ډلې به د الله تعالیٰ د آیتونو مقابلې کولې. او ډیر خلک د حق پرستو مقابلې شروع کړې، د الله تعالیٰ صحیح دین نه منی، او سخت زړې شی. بیا روستو آیت کښی ئې ددې مثال په کشتی سره ذکر کړیدې.

بیان د دنیا د زهد مثال بیان کړیدې. چه تاسو د دنیا دپاره څومره فکر مند یی او آخرت مو په نظر کښی نشته، او پدې زجر اورتنه ورکوی. او بیا د آخرت د ورځې تفصیل بیانوی او د انسانانو دوه ډلې. یو حسناتو والا او بل سیئاتو والا. او بیا تخویف دې مشرکانو ته کوم چه سیئاتو والا دی، هغوی ئې په مثال کښی ذکر کړیدی.

بیا په نیمه رکوع کښی بیان د معرفت د الله تعالیٰ دې یعنی د الله د پیژندګلی بیان دی. او دلائل د معرفت او رد د شرک ئې کړیدې. بیا د مشرکانو دلیل ئې ذکر کړیدې چه هغه ظن دی په (۳۶) آیت کښی، بیان د رسول الله ﷺ د رشتینوالی دلیل بیان کړیدې چه هغه اتباع د قرآن ده، نو پدې وجه به د قرآن کریم عظمت بیان کړی چه دا داسې کتاب دی چه څوک ئې مقابلې نشی کولی او کوم خلک ئې چه نه منی نو هغوی جا هلان دی، د هغوی بیان ئې کړیدې په ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ﴾ سره. بیا په (۴۰) آیت کښی د هغوی سزا، د هغه نه روستو به نور عنوانات راځی.

مناسبت

مخکښی ئې دا ذکر کړل چه دوی د عناد او مکر په طور د خپلې مرضی مطابق معجزې غواړی نو دلته د هغه تاکید بیانوی چه دا دومره عنادګر دی چه کله دوی باندې یو لوی نعمت وکړی شی چه د مصیبت نه خلاص کړی شی نو د شکر په ځای دوی د حق مقابلې

شروع کری۔

درحمة مطلبونه

أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً: درحمة خکولو نه مراد دا چه دوی باندے رزقونہ رافراخہ کری، د بیماری نه روستو صحت ورکری، د غریبی نه روستو مالداری ورکری، او د آسمان نه بارانونہ پرے رافراخہ کری او د دوی علاقے شے او تازہ شے او میوہ جات دیر حاصل شے نو د هغه هیخ شکر نه کوی بلکہ د هغه په خای خپلو بتانو ته سر په سجده کیږی او د الله تعالیٰ د آیتونو په باره کښ قسم قسم خبرے جوړوی۔

د مکر مطلبونه

مَكْرٌ: مکر حیلے ته هم وائی۔ او طعن او اعتراض کولو ته هم۔ او صاحب التسهیل وائی: (تَرَكْ شُكْرِهِمْ) مکر د دوی دا دے چه ددے نعمتونو شکر پریدی۔
تفسیر معالِم لیکی چه مکر دا هم دے چه نسبت ددے نعمتونو بتانو ته وکری۔ (بغوی)
أَسْرَعَ مَكْرًا: خپله معنی نه ده: الله تعالیٰ دیر جلت دے په چل جوړولو کښ۔ حاصل معنی نه ده: أَسْرَعَ عُقُوبَةً وَأَشَدُّ أَخْذًا وَأَقْدَرُ عَلَى الْحِزَاءِ مِنْ سُرْعَةِ مَكْرِهِمْ۔ (فتح البیان)
الله تعالیٰ په سزا ورکولو کښ تیز دے او د هغه رانیول سخت دی او هغه په سزا ورکولو د دوی د تیز مکر نه هم دیر قادر دے۔

إِنْ رُسُلُنَا: یعنی زمونږ ملاتک هم ستاسو سازشونه لیکی، هیخ شے د هغوی نه پټ نه دے۔ او کله چه د هغوی نه پټ نه دے نو د الله تعالیٰ نه ستاسو سازشونه څنگه پټ کیدے شی، تاسو ته به د هغه سزا ملاویږی۔ الله تعالیٰ ته همداسه معلوم دی لیکن د ملاتکو په ذریعه نه لیکی دے دپاره چه په بنده باندے پوره حجت قائم شی۔

هُوَ الَّذِي يُسِيرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ

الله هغه ذات دے چه روانوی تاسو په اوجہ او په دریاب کښ، تردے چه کله شی تاسو

فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ

په کشتی کښ، او روانے وی دا کشتیانے په دوی باندے په هوا مزیدارے سره

وَفَرَحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ

او خوشحاله وی دوی په هغه سره نورا شی هغه ته هوا تیزه اورا شی دوی ته چه د هر

مَكَانٌ وَظَنُوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۖ دَعَوُوا اللَّهَ

طرف نہ او گمان او کړی دوی چه گیره و اچولے شوه د دوی نه، (نو) دعاگانے غواړی د الله نه

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ

خالص کونکی وی هغه لره بلنه، (واښی) که بچ کړو تا مونږ لره ددے مصیبت نه

لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾

خامخا شوبه د شکر کونکو نه۔

تفسیر: پدے آیت کښ د الله تعالیٰ تعارف هم دے او د هغه د نعمت تذکره هم ده او مقصد پکښ دعوت دے دوی ته چه راشی ایمان راوړی او د هغه شکر وکړی۔

او پدے کښ د الله تعالیٰ سره د مشرکانو دے لوظی یو بل شکل بیان شویدے چه دوی کله په کشتو کښ سواره وی او د موافقو هواگانو په مدد سره خپل منزل طرف ته روانه وی نو دوی خوشحاله وی پدے کښ ناخاپه طوفان په مینځ کښ راشی او چپے دوی د هر طرف نه راگیر کړی نو بیا په پوره اخلاص سره الله تعالیٰ رابلی او په زړه کښ د الله تعالیٰ سره وعده کوی چه که دوی د مرگ نه خلاص شو نو د الله شکر گذار بندگان به جوړیږی۔ لیکن کله چه دوی ددے مشکل نه خلاص شی نو بیا کبر او عناد شروع کړی۔

جَرَيْنَ بِهِمُ: پدے کښ التفات دے د مخاطب نه غائب ته، او دا ذَلِيلُ الْمَقْبِتِ وَالتَّجْبِيدِ وَمَزِيدُ التَّقْبِيحِ دے۔ (یعنی په دوی باندے د غضب او غصے کولو او د دوی د رحمت نه جدا کولو او د زیات بد گنډولو دلیل دے)۔ (رازی والزمخشری - فتح البیان)

یعنی د دوی دا حال ئے خوبښ نه دے۔ لکه په (إِيَّاكَ نَعْبُدُ) کښ التفات د غائب نه مخاطب ته دلیل د محبت وو۔ یعنی بنده چه کله د الله تعالیٰ مخکنی صفتونه بیان کړل نو د هغه سره ئے مینه پیدا شوه نو پدے وجه ئے خپل مخاطب وگرځولو۔

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ: دین دعاء (بلنه) او عبادت ته واښی۔ او مشرکانو به پدے وخت کښ وئیل چه أَخْلَصُوا۔ یعنی پدے وخت کښ یواځے الله سبحانه ته آواز کوی ځکه چه زمونږ معبودان پدے وخت کښ هیڅ نشی کولے۔

دا د انسان طریقه ده چه کله د غفلت حالت کښ وی نو د الله تعالیٰ نه ئے مخ اړولے وی او چه کله په ده باندے مشکلات راشی نو فطرت ئے ځای ته واپس شی نو خپل الله تعالیٰ

ویسٹرنی۔ لکہ ڊیر دهریه او کمیونسٹ خلک پداسے وخت کنبس مؤمنان شوی دی او ڊیر مشرکان پداسے وخت کنبس موحیدین شوی دی او ڊیر غافلان پدے وخت کنبس سخت ذاکرین شی او د الله تعالیٰ سره ئے سخت محبت پیدا شی۔

او دا دلیل دے چه انسانان په وخت د تکلیفونو کنبس الله تعالیٰ ته په رجوع باندے پیدا کرے شوی دی او اصل پیدائش د دوی په توحید دے۔ (فتح البیان)

علامہ صدیق حسن فرمائی: تعجب دے د بعض هغه مسلمانانو په حال چه د مرو په باره کنبس غلطے عقیدے لری چه کله دوی ته داسے حالت په دریاب کنبس راشی نو دوی مرو ته آوازونه کوی او د الله تعالیٰ نه دعاء او رابلنه ترے هیږه شی نو دوی د دغه مشرکانو نه هم زیات بدتر حالت والا دی۔ (فتح البیان)

عَاصِفٌ: یعنی تیزه هوا۔

مِنْ هَذِهِ: یعنی ددے حالت د هلاکت نه، / یا ددے تیزه هوا او سختو چپو نه۔

فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ؕ

نو هر کله چه بچ کری الله دوی لره، دغه وخت دوی ظلم کوی په زمکه کنبس په ناحقه،

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ لَا مَتَاعَ الْحَيَاةِ

ایه خلقو! یقیناً تاوان د ظلم ستاسو په ځانونو ستاسو دے، فائدے واخلی فائدے دروند

الدُّنْيَا زُتْمٌ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنَنْبِئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

دنپوی بیا خاص مونږ ته راگر ځیدل ستاسو دی نو خبر به درکړو په هغه څه چه تاسو نه کوی

تفسیر: يَبْغُونَ: بغی ظلم او تکبر ته وائی او د مشرکانو بغی دا وه چه د الله تعالیٰ سره به ئے شریکان جوړول او اعراض کول او شکر نه کول لکه سورة بنی اسرائیل (٦٧) او سورة لقمان (٣٣) او عنکبوت (٦٣) کنبس راغلی دی۔ ﴿إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ﴾ یوه ډله د دوی نه د خپل رب سره شرک کوی۔ او مخکنبس آیت کنبس ذکر شو چه د الله تعالیٰ په آیتونو کنبس مکر کول او د هغه مقابله کول د دوی بغی ده۔

يَا أَيُّهَا النَّاسُ: الله تعالیٰ دوی مخاطب کړل او وے وئیل چه ستاسو د سرکشی نقصان ستاسو نه سوئی بل چاته نه رسیږی۔ او دا د دنیا ژوند یو څو ورځے دی، بیا ستاسو الله ته واپس کیدل دی چه هلته به الله تاسو ته ستاسو د عملونو پوره پوره بدلہ درکوی۔

إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ :

فائدہ : ابو الشیخ، ابن مردوئہ او ابو نعیم او خطیب پہ خپل تاریخ کتب د انس بن مالک رحمہ اللہ نه مرفوع روایت راوړېدې چې : [ثَلَاثُ هُنَّ رَوَّاجِعُ عَلَى أَهْلِهَا، الْمَكْرُ وَالنَّكَثُ وَالْبَغْيُ]۔
درې خیزونه په انسان باندې خپله راوایس کيږي یو مکر دې چې څوک چاته چل جوړ کړي، دغه چل به دده سره کيږي۔ ﴿وَلَا يَجِئُ الْمَكْرُ الشَّيْءَ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾ (فاطر: ۴۳) او دویم بغی ده لکه دا آیت شو۔ او دریم نکث (لوظ ماتول) دی۔ لکه آیت دې : ﴿فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ﴾۔ (الفتح: ۱۰) او دا قول د مکحول نه هم نقل دې۔ صاحب د فتح البیان وائی : خلورم شے خداع (د هوکه) ده۔ ﴿وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾ (بقره: ۹) پدې خبره انتهائی سوچ پکار دې، ډیره مفیده خبره ده۔

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ

يَقِينًا مَثَلُ د ژوند د نړیو په شان د اوبو دې چې راوړېدو مونږ هغه د آسمان نه

فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ

نو ګډوډ راوخیږي په هغه سره ګیا هګانې د زمکې د هغه نه چې خوری ئې انسانان

وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ

او چارپیان تردې چې کله چې اونیسی زمکه ډول خپل او ښائسته شی او ګمان وکړي

أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا

اوسیدونکي د هغه چې یقیناً دوی قادر دي په هغه نوراشي هغه ته

أَمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا

حکم (عذاب) زموږ د شپې یا د ورځې نو او ګرځوو مونږ هغه لره لو کړې شوی (صفا)

كَانَ لَمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ

ګویا که نه وه اوسیدلی دا (زمکه) پرون، دغسې په تفصیل سره بیانوو مونږ

الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

آیتونه دپاره د هغه قوم چې فکر کوي۔

تفسیر: پدیے آیت کنبس الله تعالى د دنیا د زر زائله کیدو او بی ثباتی مثال راوردیے۔

مناسبت

مناسبت ئے دا دیے چه دیے مشرکانو ته دنیا لوی شه بنکاره شویدی که دوی دا عقیده لرله چه دنیا زر ختمیږی او مونږ به صبا الله تعالى سره ملاوږو نو دوی به بغی نه کوله یعنی د الله سره شریکان، د الله تعالى د آیتونو مقابله او د الله د نعمتونو ناشکری به ئے نه کوله۔
د مثال حاصل دا دیے چه لکه څنگه تازه بوتی دیو څو ورځو نه روستو مړاوی شی او بیا اوج شی او خپله تازگی او بنائست زائله کړی، همدغه حال د دنیا دیے چه دا په خپل عارضی رونق او خائست سره خلک په دهوکه کنبس اچوی، لیکن په کتو کتو سره د ژوند ورځے ختمے شی او مرگ راوړسیږی او ټول یے رونقه پراته وی او انسان د دنیا نه رخصتیږی۔

دا مثال د هر انسان دپاره هم دیے چه انسان په مزو کنبس سروی او ښه ځوانی ئے وی نو دیے گمان کوی چه دا به همیشه وی او خوندونه به اخلی مرگ ته ئے فکر هم نه وی، نو ناڅاپی پرې مرگ راشی داسے شی لکه چه د سره په دنیا کنبس پیدا نه وو۔ لکه اوگوره پخوانو پیږو ته چه څو مړه زر ختم شو، یوه پیږی یو فصل وکړځول شو بیا هغه ختمه شوه بله پیږی راغله تر زمونږ زمانے پورے گویا که د سره په دنیا کنبس موجود نه وو۔ نو دا د دنیا د زر ختمیدو ښه مثال دیے۔ پدیے وجهه سلف ځکه وائی چه: إِذَا بَلَغَتِ الْأَرْبَعِينَ فَقَدْ آتَتْ حَصَادُهَا۔ کله چه ته څلویښتو کالو ته ورسیرې نو اوس ددے فصل د رېښو وخت رانزدیے شویدیے۔

او کله نا کله مالک د باغ راشی، شنه گیاه هم دیو مقصد دپاره ورپیی لکه مثلاً حیوان ته ئے اچوی نو دغه شان انسان هم کله ځوانی کنبس وفات کیږی نو پدیے کنبس د انسان دپاره لوی عبرت پروت دیے۔

او پدیے آیت کنبس د قیامت د رانزدیے کیدو وخت ته هم اشاره ده چه دا ددے آیت او دیو حدیث نه معلومیږی۔ تفصیل ئے دا دیے چه کله دنیا کمال ته ورسیده چه هر شه په کنبس موجود شو نو هغه به اوس ختمیږی لکه زیب وزینت او قسما قسم بنگلے، او باغونه او د زمکے آبادیانے او ښکلے ټاونونه او گاږی موټرے او سرکونه، او جهازونه وغیره موجود دی او د دنیا والا دا گمان کوی چه مونږ په ټوله دنیا قادر یو، ټوله دنیا مونږ په خپل گرفت کنبس

رانیولے شو لکه اوس وگوره انسانان چه کوم خای ته رسیدل غواری او د دنیا د آخر سر سره خبری کول غواری نو په ډیر معمولی وخت کښ هغه سره رابطه کولے شی، او هغه ته خان رسولے شی، موبائل او نیت ورک نظام ددے ښکاره گواه دے، نو اوس دنیا کمال ته بیخی نزدی شویده نو فناء کیدل ئه هم رانزدی دی۔ او هغه حدیث دا دے چه در رسول الله ﷺ د اوبس نه د اعرابی یو اوبس مخکښ شو نو صحابه کرام خفه شو چه ددے اوبس نه څنگه د یو اعرابی اوبس مخکښ شو نو رسول الله ﷺ وفرمایل (د خفگان وجه نشته ځکه چه دا د الله تعالیٰ قانون دے):

[لَا يَرْتَفِعُ شَيْءٌ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ]

چه د دنیا هیڅ شے نه اوجتیری مگر الله تعالیٰ به هغه ضرور خکته را کوزوی۔ (صحیح بخاری: ۲۸۷۲) نو دنیا چه پوره شی نو الله تعالیٰ ئه ختموی۔ او د دین په څیزونو کښ وخت په وخت ترقی راځی د هغه دپاره زوال نشته۔
مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ: لکه غنم جوار وریشه وغیره انسانان خوری او عامی گیاهگان حیوانات خوری۔

زُخْرُفُهَا: یعنی ډول خپل۔ زخرف په اصل کښ سروزرو ته وائی، بیا ددے نه مراد هر هغه شے وی چه هغه کښ د هوکه شوی وی او مُزَوَّر وی۔ (الصحاح للجوهري)
دلته ترے عام ښائست مراد دے چه دا په نباتاتو سره کیږی۔
وَأَزَيَّنْتُ: ای تزیینت په۔ یعنی ښائسته شی په سبب ددے گیاهگانو۔ او گلانو او خوشبویانو سره ځکه چه زمکه په گیاه گانو او شینکیانو سره ښائسته ښکاره کیږی چه بنده له پکښ گرځیدل خوند ورکوی۔

قَدِرُونَ عَلَيْهَا: اُی عَلَى حَصَادِهَا۔ یعنی ددے په راشو کولو او پریکولو باندے قادر دی۔
أَمَرْنَا: اُی أَمَرْنَا بِالْعَذَابِ۔ یعنی حکم زموږ په عذاب سره۔
لَيْلًا أَوْ نَهَارًا: قتاده فرمائی: [إِنَّ الْمُتَشَبِّثَ بِالدُّنْيَا يَأْتِيهِ أَمْرُ اللَّهِ وَعَذَابُهُ أَغْفَلَ مَا يَكُونُ]۔
دنیا باندے منگولے لږونکی ته د الله تعالیٰ عذاب په ډیر غفلت حالت کښ راځی۔ (بغوی)

حَصِيدًا: دلدل، د الله تعالیٰ په عذاب چه ورپیلے شی مراد ترے دا وی چه ضائع شی۔
كَانَ لَمْ تَغْنَنَ: اُی وَتَصِيرُ كَأَنَّ لَمْ تَغْنَنَ۔ یعنی داسے وگرځی لکه چه پرون پدے خای کښ دوی نه وو وسیدلی۔

وَاللّٰهُ يَدْعُوْا اِلَى دَارِ السَّلَامِ ۖ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ

او الله رابلی (بندگان خپل) کور د سلامتیا ته، او هدايت کوی چاله چه او غواړی لاری

مُسْتَقِيْم ﴿٢٥﴾ لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى

برابرې ته. دپاره د هغه کسانو چه بنائسته عمل ته کړيدې بنائسته بدله ده

وَزِيَادَةٌ ۖ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوْهُمْ قَتَرٌ

اوزياتي نعمت دې. او نه به پټوی (يا: دپاسه به نه راځي) مخونه د دوی لره خړوالی

وَلَا ذِلَّةٌ ۖ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢٦﴾

او نه ذلت، دا کسان جنت والادی دوی به په دې کښ هميشه وی.

تفسیر: د دنیا دې ثباتی او سپکوالی بیانولونه روستو پدې آیت کریمه کښ الله تعالی د هغه جنت د حاصلولو ترغیب ورکړیدې چه د امن او سلامتیا کور دې چه هلته به جنتیانو ته هیڅ پریشانیا او هیڅ مصیبت نه رسیږی.

يَدْعُو: اَيُّ كُلِّ اَحَدٍ. یعنی هر چاته الله تعالی دعوت ورکوی. او هدايت ته خاص دې، بعض بندگانو ته نه کوی کوم کښ چه اهلیت او حق طرفته انايت وی. هر شخص د جنت لائق نه وی. او دا دعوت ته په خپل دې کتاب کښ جنت ته ورکړیدې او د هغه دپاره نه اعمال او عقیدې ذکر کړیدی.

دَارِ السَّلَامِ: ۱- سلام یا لغوی معنی مراد ده، کور د سلامتیا چه هغه جنت دې (زجاج). یعنی دتولو آفاتو او نقصانونو نه سلامتیا والا. ۲- یا سلام د الله تعالی نوم دې یعنی سلامتیا ورکونکې، او دار کور ته وائی. یعنی د الله تعالی کور چه جنت دې. (الحسن وقتادة)

۳- یا د سلامونو کور، ځکه چه د جنت وسیدونکی به د الله تعالی د طرفنه سلامونه آوری. دارنکه د ملائکو د طرفنه او خپل مینځ کښ به په یو بل سلامونه اچوی. ﴿سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رُحِيْمٍ﴾ (یس: ۵۸) ﴿تَجِيَّتُهُمْ فِيْهَا سَلَامٌ﴾ (ابراهیم: ۲۳)

۴- بعض وائی: دار السلام د جنت دنومونو نه یو نوم دې لکه اوه جنتونه دی (۱) دَارُ السَّلَامِ، (۲) دَارُ الْجَلَالِ، (۳) جَنَّةُ عَدْنِ، (۴) جَنَّةُ الْمَأْوٰی، (۵) جَنَّةُ الْخُلْدِ، (۶) جَنَّةُ الْفِرْدَوْسِ.

(۷) جَنَّةُ النَّعِيمِ۔ (لکه چہ دا د ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ روایت شوی دی)۔

(القرطبی ۳۲۹/۸ وفتح البیان)

نو پہ یدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلَامِ کس د الله تعالیٰ عدل ذکر دے او پہ ﴿وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَاءُ﴾ کس احسان دے چہ دا د بعضو خلکو سرہ کوی چہ ہدایت تہ ئے راوی۔
لِّلَّذِيْنَ اَحْسَنُوْا:
رِیْط:

۱- دار السلام پہ خہ باندے حاصلیری؟ نو ددے سبب بیانوی چہ هغه نیک اعمال دی۔
۲- مخکس د اسلام دعوت ذکر شو نو اوس د خلکو دوه دلو تہ تقسیم بیانوی۔ یوے دے دا دعوت قبول کرو، د دنیا رنگونہ او د نفس خواهشاتو نہ پہ او پیدو سرہ ئے د الله تعالیٰ رضا حاصلول د خپل ژوند مقصد جوړ کرو، او د هغه ئے داسے عبادت وکړو لکه چہ دے الله تعالیٰ تہ گوری۔ داسے مؤمنان مخلصینو تہ الله تعالیٰ د جنت زیرے ورکړیدے، او ددے نہ هم د لوئی نعمت د خپل دیدار وعده ئے کړیده۔

الحسنیٰ اوزیادة خه شے دے؟

۱- حسنیٰ د نیکی بدلہ شوه چہ یو پہ لسه ده اوزیادت دا چہ یو پہ اوه سوه چنده ورکړی۔

۲- مجاهد وائی: حسنیٰ د الله تعالیٰ د طرفنه مغفرت دے اوزیادة د الله تعالیٰ رضوان (رضا) تہ وائی۔

۳- ددے نہ غوره دا ده چہ حسنیٰ جنت تہ داخلیدل دی اوزیادة (رُؤْيَةُ اللَّهِ فِي الْجَنَّةِ) پہ جنت کس د الله تعالیٰ دیدار دے۔ لکه دا په حدیث کس راغلی دی، امام احمد او امام مسلم د صہیب رومی رضی اللہ عنہ نہ روایت کړیدے چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا آیت ولوستلو او وے وفرمایل: «چہ کله جنتیان جنت تہ او جهنمیان جهنم تہ داخل شی نو یو آواز کونکے به آواز وکړی چہ اے جنت والو! الله تاسو سره یوه وعده کړے وه چہ هغه اوس پوره کول غواړی، هغوی به ووائی چہ آیا الله تعالیٰ زمونږ تله نه دی درنه کړی، آیا زمونږ مخونه ئے نه دی روښانه کړی، او مونږه ئے د جهنم نه اړولو سره جنت تہ داخل نکړو اوس بل کوم شے باقی دے؟ نو الله تعالیٰ به پرده لرے کړی، او جنتیان به هغه تہ وگوری۔ قسم په الله! ددے دیدار د نعمت نه لوئی هېڅ نعمت به دوی تہ زیات محبوب نه وی او ددے نه لوئی سترگو تہ یخواله رسونکے به هېڅ شے نه وی»۔ (صحیح مسلم: ۴۶۷) واللفظ لاحمد

ددے نہ معلوم میری چہ پہ جنت کنیں د الله تعالى لیدل حق دی، دیر باطل پرست نے نہ منی لکہ معتزلہ وغیرہ۔

وَلَا يَرْهَقُ: رھق پتھولو تہ او یو شے د بل شی د پاسہ راتللو تہ وائی۔ او اصل کنیں مقاربتہ (نزدی والی) تہ وائی۔ خینی وائی: ددی معنی دا دہ چہ نہ بہ پیوستہ کیری ددوی د مخونو پورے ذلت۔ لکہ مراھق غلام ہغہ هلك تہ وائی چہ د سرو پورے پیوستہ شوے وی۔ (یعنی سرتوب تہ نزدی وی)۔ خینی وائی: رھق د پاسہ راتللو تہ وائی۔ او دا معانی یو بل تہ نزدی دی۔ (فتح)

قَتَرُ: دا ہغہ گرد وغبار تہ وائی چہ ورسرہ توروالے وی۔ یا د مخ تور والی تہ وائی۔ مفردے قَتَرَةٌ دیے۔ یا قَتَرُ پہ معنی د کموالی سرہ دیے لکہ ﴿وَلَمْ يَقْتَرُوا﴾ (الفرقان: ۶۷)۔ (فتح البیان) ذِلَّةٌ: ذلت ہغے خضوع او انکسار او سپکاوی تہ وائی چہ پہ مخ باندے بنکارہ کیری۔ مجاہد وائی: دلته ترے شرم مراد دیے۔

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا ۖ

او ہغہ کسان چہ کری نے دی بدیانی، بدلہ د بدی پہ شان د ہغے دہ،

وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۚ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ۚ

او د پاسہ بہ راخی پہ دوی باندے ذلت، نہ بہ وی دوی لرہ د الله نہ خوک بیج کونکے

كَانَمًا أَغْشِيَتْ وَجُوهُهُمْ قِطْعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا ۚ

گویا کہ پتہ کرے شویدی مخونہ ددوی پہ تھکرو د شپہ کنیں چہ تیاریے والا وی،

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

دا کسان اور والا دی، دوی بہ پدیے کنیں ہمیشہ وی۔

تفسیر: داد دویمے دلے بیان دیے چہ دوی د اسلام د دعوت سرہ مقابلہ وکرہ۔ د دنیا پہ دولونو کنیں ننوتل او شرک او گناہونہ نے وکرل، داسے خلقو تہ الله تعالى د جہنم زیرے ورکریدے چہ ددی نہ لوئی ہیخ ذلت اور سوائی بہ نہ وی۔ او د الله تعالى ددی عذاب نہ بہ ہیخوک نشی بیج کیدیے۔

جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا: یعنی دیوے گناہ پہ بدلہ کنیں یوہ گناہ لیکلے کیری او پہ ہغے

باندي زيادت نه كوي لكه په نيكي كښ چه زيادت كوي۔

ذَلَّةٌ: دلته د گناه نه ذلت مراد دے يعنى سپك والے او شرم۔

مَالَهُمْ مِنَ اللَّهِ: يعنى د الله تعالى د عذاب نه به نه هيڅوك بچ نكړي۔ يا مِنْ جَانِبِ اللَّهِ مراد دے۔

كَانَمًا: دا متعلق دے د پټ فعل پورے يعنى [اِسْوَدَّتْ رُجُوهُهُمْ كَانَمًا] د دوى مخونه به داسه تور شي گویا كه د دوى مخونو ته د شپې تورې تهرې وراغو ستولې شويدي۔

قِطْعًا: تېكړو ته واځي۔ اخفش او قتادة واځي: د شپې تيارې ته واځي۔ نو دا خلك به تور مخي او ذليله وي۔

هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ: يعنى د سيناتو په وجه انسان هميشه اور ته ځي ما لم يَمْنَعْ مانع۔ كه مانع د هميشوالی نه موجود نه وي او كه ايمان (مانع) موجود وي نو بيا به پكښ هميشوالی نه وي۔

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ

او په هغه ورځ چه راجمع به كړو مونږ دوى لره ټول بيا به وايو هغه كسانو ته

اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَاءُكُمْ

چه شرك نه كړيدے اودرېږي په ځانې خپل تاسو او شريكان (معبودان) ستاسو

فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاءُهُمْ مَا كُنْتُمْ

نو جدائي به راولو مونږ په مينځ د دوى كښ او اوبه واځي شريكان د دوى، نه وي تاسو

اَيَا نَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا

چه مونږ لره مو عبادت مو كولو۔ پس كافى دے الله گواه په مينځ زموږ

وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغْفِيلِينَ ﴿٢٩﴾

او په مينځ ستاسو كښ چه يقيناً وو مونږ د بندگي ستاسو نه خامخا ناخبره۔

تفسير: اوس پدې كښ د سيناتو مثال راوړي چه لويه سينه څه شے دے؟ هغه الشرك بالله۔ د الله تعالى سره برخه داران جوړول دي۔ نو په قيامت كښ د مشركانو بد حال ذكر كوي۔ كله چه دوى د محشر په ميدان كښ د خپلو شريكانو سره راجمع كړے شي، نو الله

تعالیٰ بہ دوی تہ وائی چہ تاسو تول پہ خپلو ځایونو ولاړوسی تردی پورے چہ تاسو تہ د خپل شرک انجام معلوم شی۔

دی نه روستو به مشرکین او د هغوی د شریکانو ترمینځ تول تعلقات ختم کړی شی۔ مشرکانو ته به د خپلو شریکانو د هیڅ شفاعت امید باقی پاته نه شی او شریکان به خپله لمنه راکاږي او ویه وائی چہ تاسو زموږ عبادت نه دی کړی بلکه د شیطان عبادت مو کولو۔ او الله تعالیٰ گواه دی چہ نه موږ تاسو ته د عبادت حکم کړی وو او نه موږ داسی خوښول او نه موږ ته ددی څه علم شته۔ په هغه وخت کښ به د مشرکانو دی وسی او افسوسونو او ناامیدی څه حال وی!!۔ ددی تصور پدی جهان کښ نه شی کیدی۔

پدی شریکانو کښ به انسانان، پیریان، ملانک او کانړونه جوړ بتان تول وی۔ ملانک او انبیاء علیهم السلام او نیکان خلق خو به په خپلو ژبو سره د براءت اعلان کوی۔ او دوی په دنیا کښ هم ددی شرکی اعمالو نه راضی نه وو۔ او د کانړونه جوړ بتانو ته به هم الله تعالیٰ د خبرو قوت ورکړی دی دپاره د مشرکانو نه اعلان د براءت وکړی، او مشرکان و شرموی۔ بعض مفسرینو لیکلی دی چہ دا وینا به مجازی وی، یعنی هغه بتان به په خپل زبان حال سره د بیزاری اعلان کوی۔ لیکن اول قول غوره دی۔

وَيَوْمَ: أَيُّ أَذْكَرَ يَوْمَ۔ رایاده کړی دغه ورځ او اوس په دنیا کښ ددی تصور وکړی۔ فَرَزِيلْنَا: یعنی موږ به معبودان او عابدان د یوبل نه جدا کړو او د دوی ترمینځ به هیڅ تعلق پاته نه شی۔

وَقَالَ شُرَكَائُهُمْ: یعنی هغه خلک چہ دوی هغوی لره په خپل ځان او مال او اولادو کښ شریکان کړی وو او د هغوی په نومونو به ئی نذر او منځته کولے او د هغوی عبادتونه به ئی کول نو هغوی به د دوی نه د براءت اعلان وکړی او ویه ئی شرموی چہ تاسو خو زموږ عبادت نه دی کړی۔

مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَاعِبُونَ: سوال دا دی چہ مشرکانو خو د دوی عبادت کړی وو نو دوی څنگه انکار کوی چہ تاسو زموږ عبادت نه دی کړی؟ جواب دا دی چہ روستو نه معلومیري چہ دا معبودان د مشرکانو د عبادت نه هیڅ خبر نه دی نو ځکه انکار کوی، نو پدی کښ په مشرکانو رد دی چہ ای مشرکانو! تاسو چہ د انبیاء او د اولیاء د قبرونو عبادت کوی نو دوی ستاسو د عبادت نه هیڅ خبر نه دی نو ځکه به په قیامت کښ ستاسو د عبادتونو نه انکار کوی چہ تاسو موږ له هیڅ عبادت نه دی کړی او الله تعالیٰ به

پدے باندے گواہ کوی۔ ددے نہ معلومیری چہ شرک تول و هم او خیال دے، او حقیقت دا دے چہ بندہ صرف د الله تعالیٰ بندگی وکری۔
 او دا آیت دلیل دے پہ نفی د سماع موتی باندے۔ چہ مری د ژوند و حال نہ خبر نہ دی، د دنیا سرہ ئے ہیخ تعلق نشته۔

هُنَالِكَ تَبْلُوْا كُلَّ نَفْسٍ مَّا اَسْلَفَتْ

پہ دغہ خائے کنس بہ پتہ اولگی هر نفس ته د هغه عمل چہ مخکنس ئے لیرے دے

وَرُدُّوْا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰهُمْ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ

او واپس بہ کرے شی دوی الله ته، چہ مالک دوی دے رشتینی او ورک بہ شی دوی نه

مَّا كَانُوا يَفْتَرُوْنَ ﴿٣٠﴾

هغه دروغ چہ دوی به جوړول۔

تفسیر: هُنَالِكَ: یعنی په دغه میدان کنس به معلومه شی او ښکاره به شی هر نفس ته هغه عملونه چہ ده مخکنس قیامت ته رالیرلی وی، خیر وی او که شر۔
 تَبْلُوْا: اى تَذُوْقُ، وَتَحْتَبِرُ، وَتَعْلَمُ، وَقِيلَ تَتَّبِعُ مِنَ التَّلْوِ۔ (فتح البیان)
 یعنی وبه څکی، او معلومه به کری او پوه به شی/یا روان به شی، دا دتلو نه دے، په معنی دورپسے کیدو دے۔

ابن زید وائی: تُعَايِنُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ۔ وبه وینی هر نفس هغه عمل چہ ده کړیدے۔
 لکه الله فرمائی: ﴿عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا أُخْضَرَتْ﴾ هر نفس ته به هغه عمل معلوم شی کوم ئے چہ قیامت ته حاضر کړیدے۔ (التکویر: ۱۴)

وَرُدُّوْا: یعنی بیا به مشرکان الله تعالیٰ ته واپس کرے شی یعنی د هغه سزا او هغه عذابونو ته چہ دوی له ئے تیار کړیدی۔ نو مخکنس حساب وو او دلته عقوبت دے۔
 مَوْلٰهُمْ: دلته مولیٰ په معنی د مالک او رب سره دے۔

الْحَقِّ: یعنی رشتینی ربوبیت والا۔ حاصل دا شو چہ مشرکان به په دغه مقام کنس حق ته واپس شی، او په هغه به اقرار وکړی او د خپلو معبودانو د باطل والی اقرار به وکړی، لیکن دغه وخت به څه فائده ورکړی؟!۔

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ

ووايه! ڇوڪ روزي درکوي تاسو ته د آسمان او د زمڪي نه يا ڇوڪ ڏي ڇه اختيار مند ڏي

السَّمْعِ وَالْأَبْصَارِ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

د غور او د سترگو او ڇوڪ راوياسي ژوندي د مري نه او راوياسي مري د ژوندي نه

وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ۖ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ ۚ فَقُلْ

او ڇوڪ تدبير کوي د ٽولو ڪارونو (د عالم) نو زرد ڏي ڇه ويه وائي دوي الله ڏي، نو ووايه

أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ الْحَقُّ ۚ فَمَاذَا

آيانو نه ڀيري د الله نه۔ نو دغه صفتونو والا الله ڏي رب ڏي ستاسو په رشتيا، نو نشته

بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ ۚ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

روستو د (پريخودو) حق نه مگر گمراهي ده، نو په کوم طرف گرځولي شي تاسو۔

تفسير: ربط:

د محشر په ميدان ڪنن د مشرڪانو د بد حال بيانولو نه روستو د هغوي د شرڪ په خلاف دلائل او براهين پيش ڪيري، او هغوي ته د فڪر دعوت ورکري ڪيري ڇه ڪله تاسو اقرار کوي ڇه هغه ذات يواڻي د ٽولو رزق رسان ڏي، هغه د آوريڊو او ليڊلو صلاحيت ورکريڏي، هغه ژوندي د مري نه او مري د ژوندي نه راوياسي يعني ميوه د هلوڪي نه او هلوڪي د ميوه نه، مؤمن د ڪافر نه او ڪافر د مؤمن نه، انڊي د چرڪي نه او چرڪي د انڊي نه راوياسي، او هغه يواڻي د ٽول جهان مدبر او پروگرام چلونڪي ڏي، نو بيا تاسو ڇنگه نه ڀيري ڇه هغه پريڏي او د غيرو عبادت کوي؟۔

نو پڏي آيت ڪنن يو د الله سبحانه و تعالى د معرفت بيان ڏي ڇه پڏي ڪنن مقصد د بندگيانو ايمان خپل خان طرفه راجلب ڪول ڏي ڇه په داسي ذات ايمان راوڀري ڇه دا دا صفات لري۔ او په تاسو ڏي دا دا انعامات هم ڪريڏي۔

دويم مقصود پڪنن رد ڏي په شرڪ باند ڏي ڇه دا ذڪر شوي ٽول تصرفات ڇوڪ کوي؟ صرف يو الله تعالى، نو بيا تاسو وڌي د هغه سره شريڪان جوڀوڀي!!۔

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ: دا دليل عقلي اعترافي ڏي ڇه مشرڪان هم پڏي ڇيزونو اقرار کوي۔

وَمَنْ يُدْبِرُ الْأَمْرَ : دا تعمیم بعد التخصیص دے۔ یعنی د عالم دتولو کارونو تدبیر او د چلولو پروگرام خوک کوی؟۔

فَقُلْ : یعنی هر کله چه تاسو الله تعالى ددے کارونو رب منی نو بیا د هغه سره شرك ولى کوی؟ پکار دا ده چه د هغه توحيد الوهیت هم ومنی نو دا استدلال شو د توحيد ربوبیت نه دپاره د اثبات د توحيد الوهیت۔ یعنی توحيد ربوبیت دلیل وگرخول شو د توحيد الوهیت دپاره۔

تَتَّقُونَ : د تقوی دعوت ئے ورکړو ځکه چه دا د ایمان اعلى درجه ده۔ یعنی د الله تعالى بندگی وکړئ او حکمونه ئے ومنئ او د هغه سره محبت وساتئ۔ او دا دعوت غافل مؤمن ته هم دے چه هغه ددے څیزونو اقرار کوی لیکن بیا هم کامله تقوی نه کوی۔

فَذَلِّكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ : پدے کښ د مخکښ خبرے زیات تاکید دے، دغه الله تعالى چه دتول جهان پالونکے دے، او دتولو کارونو فاعل حقیقی دے، هغه ستاسو حقیقی معبود دے، او د حق او د باطل ترمینځ کومه دریمه لاره نشته، ځکه چه د هغه نه سوی هیڅ لائق د عبادت هم نشته۔ نو اے مشرکانو! تاسو د الله تعالى توحيد څنگه پریدئ او د شرك په لاره روانیږئ۔

فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ : یعنی د حق نه روستوبه متصل گمراهی راځی او د حق او د باطل ترمینځ دریمه لاره نشته۔ یعنی داسے نشی کیدے چه یو تن د حق نه واوړی او گمراه دے نشی۔ نو حق او ضلال نقیضین دی چه اجتماع او ارتفاع د دواړو ناروا ده۔ او پدے کښ اشاره ده چه شرك، غفلت او د الله تعالى نافرمانی گمراهی ده، او د حق نه جدا کیدل دی۔

تُضَرَفُونَ : یعنی اړولے شی۔ ائی فکيف تَسْتَجِزُونَ الْعُدُولَ عَنِ الْحَقِّ الظَّاهِرِ۔ یعنی تاسو څنگه د ښکاره حق نه اوړیدل جائز گنړئ او په گمراهی کښ واقع کیږئ۔ او استفهام انکاری تعجیبی دے۔

كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا

دغسے ثابته شویده فیصله درب ستا په هغه کسانو چه نافرمان دی

أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

چہ بیشک دوی ایمان نہ راوړی۔

تفسیر: مشرکانو چہ کله د الله تعالى دپاره د ربوبیت د صفاتو د اقرار وکړو او ددې سره سره ئې بیا هم په شرک همیشوالې وکړو او د الله تعالى په خای ئې د غیرو عبادت وکړو نو الله تعالى د هغوی په باره کښ فیصله صادره کړه چہ دا خلق بد بخته جهنمیان دی، اوس به هیڅ کله دوی ایمان نه راوړی۔

دا د دوی دپاره عقوبت او سزا شوه او وجه ئې د دوی فسق شو۔

او فسقوا لفظ کښ اشاره ده چہ الله تعالى په دوی باندې ظلم ونکړو بلکه دا د دوی د فسق سزاده۔ او دا د خاصو کفارو په باره کښ حکم دې چہ الله تعالى ته معلوم وی چہ دوی ضدیان دی او حق طرفته نه راځی نو الله تعالى ورله د سزا په طور په زړونو مهر ووهی چہ اوس به دوی ایمان نه راوړی۔ او هر فاسق نه دې مراد ځکه چہ ډیرو فاسقانو ایمان راوړیدې۔

كَذَلِكَ حَقَّتْ: اَيْ مِثْلَ ذَلِكَ الْحَقِّ حَقَّتْ - يعنى ددغه حق په شان ثابت شويده۔
(زمخشری)

كَلِمَتُ رَبِّكَ: ددې نه قدری (تقدیری) فیصله مراد ده۔

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَاءِ كُمْ مِنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ

اوايه! آيا شته د معبودانو ستاسو نه هغه څوك چہ ابتدائي پيدائش كوي

ثُمَّ يُعِيدُهُ ۚ قُلِ اللَّهُ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ

بيا به ئې دوباره كوي (نشته)، ته اوايه! الله ابتدائي پيدائش كوي بيا به ئې دوباره كوي

فَأَنِّي تُوفِّكُونِ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَاءِ كُمْ مَنْ

نو څنگه گرځولې شئ (د الله نه)۔ ووايه! آيا شته ستاسو د معبودانو نه هغه څوك

يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ ۚ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ ۚ أَفَمَنْ

چہ رسول كوي حق ته، ووايه! الله تعالى رسول كوي حق ته، آيا پس هغه څوك

يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ

چہ رسول کوی حق تہ ڊیر لائق دی ددی چہ د هغه تابعداري وکری شی

أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَى ج

(پہ آلو هیت کنس) یا هغه څوڪ چہ لارنشی موندلے مگر دا چہ لاره و خودی شی هغه تہ

فَمَا لَكُمْ لَكَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

نو څه وجه ده تاسو لره څنگه فيصلے کوی (په دلیلہ)۔

تفسير: د مشرکانو په خلاف حجت قائمېږي او د شرک رد کيږي چہ اے زمانې (ﷺ)! لږ ددی مشرکانو نه پوښتنه وکړه چہ ستاسو د شريکانو نه څوڪ ددی چہ انسان د نطفې نه پيدا کړي، بيا د يوې مقررې مودې نه روستو په هغه باندې مرگ راولي، او بيا د قيامت په ورځ ئې دوباره ژوندی کړي؟ ته ووايه چہ يقيناً جواب همدا دی چہ هيڅوڪ نشته، هغه صرف الله تعالى دی چہ پدې قادر دی نو بيا تاسو د هغه نه سيوی د نورو عبادت څنگه کوی؟!

ثُمَّ يُعِيدُهُ: يعنى چہ يوشه يو ځل ختم شی او دوباره ئې پيدا کړي۔ لکه د غنم دانه اول پيدا کړي بيا ختمه شی بيا ئې دوباره راپيدا کړي۔

يَبْدُوا الْخَلْقَ: دا الفاظ قرآن کریم کنس بار بار راځي، ددی دوه مطلبه دي او دواړه مراد دي (۱) يو دا چہ عالم ابتداء موجود نه وو الله تعالى راپيدا کړو بيا به په عالم کنس تغيير راولي او دوباره به ورله يو بل ترتيب ورکړي۔ لکه د قيامت معنی دا نه ده چہ عالم به ختم شی بلکه تغيير به پکښ راشي۔ ﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ﴾ (ابراهيم: ۴۸)
(په کومه ورځ چہ بدله به کړي شی دا زمکه په بله زمکه)

(۲) الخلق: د هر شی اول پيدائش او دوباره پيدائش ته وائي لکه انسانان، حيوانات او نور خيرونه، چہ اول ئې هم الله پيدا کړي او دوباره به ئې هم پيدا کړي۔
فَأَنى تَوَفَّكُونَ: پدې کنس د دوى د حال نه تعجب کول مقصود دی۔

قُلْ هَلْ مِنْ: ددی مشرکانو په خلاف بل حجت قائمېږي چہ اے زمانې (ﷺ)! لږ څو د دوى نه تپوس وکړه چہ آيا ستاسو د شريکانو نه څوڪ ددی چہ حيران او گمراه انسان تہ لاره وښائي؟ نو هرکله چہ دوى د حق جواب نه جا هلان ووي يا ضديان ووي نو الله تعالى خپل

نبی تہ حکم وکرو چہ تہ وواہ چہ یقیناً جواب ہمدادے چہ ہیخوک نشتہ دیے، ہغہ صرف اللہ تعالیٰ دیے چہ پدیے قادر دیے، نو بیا عبادت صرف د ہغہ کیدل پکار دی۔ نہ د ہغہ بتانو چہ دیو خای نہ بل خای تہ پہ نقل کولو کنیں ہم دبل محتاج دی۔ دا خنگہ ستاسو کم عقلی دہ او خنگہ ظالمانہ فیصلہ دہ؟!

يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ: یعنی رسول کوی او بندگان رسوی حق او حقیقت تہ او د کامیابی لارے تہ۔ نہ ستاسو ہغہ معبودان چہ تاسو پرے گمان کوی چہ دوی د اللہ سرہ شریکان دی۔ اللہ تعالیٰ حق طرفتہ ہدایت کوی خکہ چہ ہغہ پہ مخلوقاتو کنیں داسے دلائل ودرولی دی چہ د اللہ تعالیٰ پہ توحید دلالت کوی اورسولان نے رالیولی دی او کتابونہ نے نازل کریدی او بندگانو تہ نے عقلونہ او فہمونہ او غورونہ او سترگے ورکریدی دیے دپارہ چہ حق تہ پرے ورسیری۔ (فتح البیان)

أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ: أَي فِي الْأُلُوْهِیَّةِ۔ دیر لائق دیے چہ د ہغہ تابعداری وکرے شی پہ الٰوہیت او بندگی کنیں۔

لَا يَهْدِي: دا پہ اصل کنیں لَا يَهْدِي دیے۔ یعنی د خپل خان دپارہ ہدایت نشی حاصلولے بلکہ بل تہ محتاج دیے نو ستاسو الٰہہ خو پہ خپل ہدایت کنیں ہم محتاج دی اللہ تعالیٰ تہ نو ہغوی بہ بل تہ خہ ہدایت وکری۔ کہ دبتانو سرہ ولگی نو بیا معنی دا چہ بتان خپلہ نشی تلے مگر دا چہ بل خوک نے یو خای تہ یوسی۔ او دا ہدایت کلہ لغوی وی لکہ لارہ خودل او کلہ ہدایت شرعی وی۔

فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ: ستاسو دا فیصلہ خنگہ ناشنا دہ چہ د غیر اللہ عبادت کوی او دغہ عظیم اللہ تعالیٰ پریدی چہ دغہ مخکنی صفات لری۔ یعنی تاسو باندے خہ شویدی او پہ تاسو باندے پدیے فیصلہ کولو کنیں خہ باعث دیے چہ داسے غلطہ فیصلہ کوی او کوم عقل درتہ دا خبرہ خودلے دہ۔

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ

اونہ دی روان دیر د خلقونہ مگر د گمان پسے، یقیناً گمان فائدہ نہ ورکوی د حق نہ

شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

د ہیخ شی، یقیناً اللہ پوہہ دیے پہ ہغہ خہ چہ دوی نے کوی۔

تفسير: يعنى د دوى سره بل دليل نشته سوئ د گمان نه يعنى دا مشرکان چه بتان خپل معبودان گنړي نو د دوى سره د اوهامو او خيالاتو او فاسد قياس نه سوئ بل هيڅ دليل نشته دى. او دا خو معلومه ده چه په اوهامو او خيالاتو سره حقائق نه بدليږي. پدې وجه دا مشرکان دى پوهه شى چه الله تعالى د دوى تمام شرکي اعمال ليکي چه د هغه بدله به د قيامت په ورځ دوى ته ضرور ورکوي.

إِلَّا ظَنًّا: ظَنًّا نکره راوړه يعنى ضعيف شان گمان چه هيڅ دليل ته مستند نه دى بلکه هسې خيال دى چه دوى پکښ د خپلو پلارانو تابعداري کړيده. گمان ته دا دى چه زموږ پلار نيکه د دې آله و عبادت کړيدى او هغوى پوهه عقلمند خلک وو نو دوى کښ به نه څه خير ليدلى وي، نو کيدى شى چه موږ ته به هم خير ملاؤ شى. او کله ته داسې گمان هم وي چه يو حاجت ورله الله تعالى پوره کړي نو گمان ته دا وي چه بابا ته به ما هره ورځ چغې وهلې دا دعا راله ده قبوله کړه. لکه يو تن يو قبر ته ورشى هلته ته بيمارى الله تعالى ښه کړي ځکه چه الله تعالى دغه ورځ د ښه کولو دده دپاره مقرر کړي وي نو دى وائى چه اوسه پورې نه ښه کيدم خو چه د فلانى بابا قبر ته راغلم نو ښه شوم نو گمان ته دا وي چه دا د ولى برکت دى. حال دا چه حاجت ته الله تعالى پوره کړى وي او يقين ته په بل راشي.

إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا: أَيْ لَا يُفِيدُ وَلَا يَنْفَعُ. د حق نه مراد علم يقينى دى. د اغناء معنى ده فائده وړکول. يعنى گمان د حق په ځاى هيڅ فائده نه وړکوي او د حق په ځاى څه کار نه وړکوي. يعنى يو حقيقت ته که ته ځان رسول غواړې نو هغه دپاره علم يقينى پکار دى، په گمان باندې ورته نشي رسيدلى. او د مشرکانو سره يقينى دليل نشته نو دوى په حقيقت روان نه دى بلکه په باطل روان دى. توحيد يقينى دى او شرک صرف وهم او گمان دى.

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقٌ

او نه دى دا قرآن چه جوړ کړى شى سوئ د الله نه ليکن (نازل شويدى) دپاره د تصديق

الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ

د هغه کتابونو چه مخکښ دى دده نه او دپاره د تفصيل د پخوانو کتابونو

لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾

نشسته هيڅ شڪ پدې كېن د طرف د رب العالمين نه.

تفسير: په تير شوي آيتونو كېن د الله تعالى توحيد د دلائل او براهينو په ذريعه تفصيل سره بيان شو، اوس د نبی کریم ﷺ د رشتينوالي او د وحی الهی د حقانيت دليل بيانوي. مخكېن عقلي دليلونه وو او دلته نقلی دليل بيانوي.

او پدې كېن ضمناً د شرك رد هم پروت دې چې دا قرآن حق كتاب دې او ددې مضامين حق او رشتينی دې نو دا چې كوم توحيد ثابتوي دا حق دې.

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ: يعنی دا قرآن چې په فصاحت او بلاغت كېن داسې حد ته رسيدلې دې چې د انسان د سوچ نه پورته دې چې پدې كېن د انسانانو د دنياوي او اخروي خيگرو دپاره ټولې ممكنې معانی او مضامين موجود دي، دا د الله په ځای د كوم انسان جوړ شوي كلام نشي كيدې. دا خو هغه رباني كلام دې چې د تمامو مخكنو آسماني كتابونو تصديق او تائيد كوي، او په هغه كېن چې كوم تحريفات شويدي هغه صفا صفا بيانوي، او حلال او حرام او نور تمام احكام چې د هغه تعلق د انساني ژوند سره دې هغه پداسې تفصيل او وضاحت سره بيانوي چې د هيڅ عقل والا په زړه كېن هيڅ شبه نه پاتې كيږي چې دا كلام د الله تعالى دې.

وَلَكِنْ تَصْدِيقُ: تصديق منصوب دې په كان مقدر سره. اَي وَلَكِنْ كَانَ تَصْدِيقُ. ليكن دا تصديق دې. يا تقدير داسې دې: [نُزِلَ لِتَصْدِيقِ الَّذِي] ليكن دا نازل شويدي دپاره د تصديق د پخوانو كتابونو. په هغه كتابونو كېن هم رد د شرك او اثبات د توحيد او د آخرت وونو پدې كتاب كېن هم دغه مضامين دي.

وَتَفْصِيلُ الْكِتَابِ: كتاب دلته جنس دې يعنی هغه كتابونه چې ددې نه مخكېن تير شويدي د هغه تفصيل كوي.

نو د استدلال طريقه داسې شوه چې د الله تعالى توحيد (او يووالې) حق دې ځكه چې پخوانو كتابونو كېن هم دا مسئلې وې نو قرآن كېن هم دغه شان دي. دويم دا استدلال شو د حقانيت د قرآن دپاره چې دا قرآن تفصيل د مخكنو كتابونو دې نو كه دا د ځان نه جوړ شوي وې نو رسول الله ﷺ خو يو امي شخص وو هغه به د تورات او د انجيل د مضامينو نه څه خبر وو چې هغه شان خبرې ئې امت ته كړې وې.

ځينې د الكتاب نه مراد د قرآن كريم احكام اخلي او معنی داسې كوي: «او دپاره د

تفصیل د فرض شوو حکمونو (د الله)۔ لیکن دا د سیاق سره برابرہ نہ ده۔ لہذا دا غورہ تفسیر نہ دے۔

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ

آیا وائی دوی دا قرآن ئے د خان نہ جوړ کړیدے اووایه! نو راوړئ یو سورت په شان ددے

وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

اورا اوبلئ هغه څوک چه طاقت لري تاسو سوي د الله نه که يي تاسو رشتيني۔

تفسیر: الله تعالیٰ د عربو مشرکان ددے قرآن په باره کښ په درے مراحلو کښ چیلنج کړل۔ په ابتداء کښ د ټول قرآن په شان راوړو چیلنج ئے ورکړو لکه په سورة الاسراء آیت (٨٨) کښ ئے وفرمایل: ﴿قُلْ لِّیْنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰی اَنْ یَّاتُوْا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا یَاتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ کَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیْرًا﴾ او کله چه عرب د خپل تمام لسانی فصاحتونو او بلاغتونو د دعوو باوجود ددے کار نه عاجز پاتے شو نو الله تعالیٰ د قرآن کریم په شان د لسو سورتونو راوړو چیلنج ورکړو لکه په سورة هود آیت (١٣) کښ فرمائی:

﴿أَمْ یَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهٖ مُفْتَرِیَاتٍ وَّادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صَادِقِیْنَ﴾ او کله چه پدے هم غلی پاتے شو او ددوی د لسانی غرور بت ددوی په قدمونو کښ مات رامات شونو قرآن کریم ددوی د کبر او غرور ماتولو دپاره آخری چیلنج ورکړو چه که تاسو دا گمان کوئ چه دا قرآن محمد ﷺ د خپل خان نه جوړ کړے کلام دے نو تاسو هم دده په شان انسانان یئ لږ د قرآن په شان یو سورت خو راوړئ او د خپل مدد دپاره چه څوک غواړئ راوبلئ۔ ددے چیلنج دپاره الله تعالیٰ ددے سورت دا آیت نازل کړو:

﴿أَمْ یَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهٖ وَّادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صَادِقِیْنَ﴾

لیکن تاریخ گواه دے چه ددے چیلنج جواب تر نن پورے هیچا ورنکړے شو، او نه به د قیامتہ پورے څوک ورکړے شی، ځکه چه دا قرآن د الله تعالیٰ معجزه ده، هیڅ انسان ددے په شان کلام نشی راوړے۔ او دا ډیر قوی چیلنج دے چه یو تن او امی شخص ئے ټولو عربو او عجمو (ټول مخلوق) ته ورکوی۔

وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ: یعنی تاسو خپل معاونین راوغواړئ کوم باندے چه ستاسو وس وی چه دوی به د الله تعالیٰ نه سوي مدد وکړے شی او داسے کلام به جوړ کړے شی یعنی

نور عرب هم خان سره يو ځای کړی يا د خپل آلهه و نه مدد وغواړی۔ (فتح البيان)
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ : که تاسو په خپله دعویٰ کېښ رشتیني یی، چه دا قرآن د خان نه جوړ
 شوی دی۔ / يا دغه معبودان ستاسو مدد کولې شي۔

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِطُوا بِعِلْمِهِ

بلکه دروغجن گنړی دوی هغه کتاب (قرآن) چه نه دې راگیر کړې دوی علم د هغه

وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ ۖ كَذَّبَ

او نه دې راغلي دوی ته انجام د نه منلو د قرآن، دغه شان دروغژن گنړلی وو (رسولان)

الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

هغه کسانو چه مخکې وو د دوی نه نو او گوره څنگه شو انجام د ظالمانو۔

تفسير : دلته الله تعالیٰ فرمائی : دوی ددې چیلنج هیڅ جواب نشی ورکولې او د دوی
 سره د قرآن کریم او د نبی کریم ﷺ د نبوت د انکار هیڅ عقلی او نقلی جواز باقی پاتې
 نشو خو بیائې هم نه منی او انکار کوی نو ددې دوه وجه دی یو جهل او بل امن۔ جهل دا
 چه یو سره په یو شی باندې پوهیږی نه نو دشمنی ورسره کوی۔ لکه عربی مقوله ده :
"الْأَنَاسُ أَعْدَاءُ لِمَا جَهِلُوا"۔ (خلک د هغه شی دشمنان وی چه په کوم خبر نه وی)

او امن دا چه دوی ته لا عذاب نه دې راغلي، ځکه چه کله یو سړی ته وهل او تنگ ملاؤ
 شوی نه وی نو ډیر مست وی خو چه کله ورته یو تنگ ملاؤ شی نو مستی ترې وځی بیا
 خبرې ته غاړه ایږدی۔ نو الله تعالیٰ دوی ته عذاب نه دې ورکړې گنې سم به شی خو وخت
 به ترې تیر وی، نو الله تعالیٰ فرمائی : چه زه به دوی ته تنگ ورکړم خو لږ صبر وې وکړی۔
لَمْ يُحِطُوا بِعِلْمِهِ : ددې آیت نه دا خبره اخستې شویده : **[الْأَنَاسُ أَعْدَاءُ لِمَا جَهِلُوا]** خلک د
 هغه شی دشمنان وی چه د کوم نه نا خبره وی او دا خبره د سورة النمل په آیت (٨٤) کېښ
 هم راغلي ده۔ **﴿وَلَمْ يُحِطُوا بِهَا عِلْمًا﴾** (او تاسو نه دی راگیر کړی دا په خپل علم کېښ) او
 سورة الاحقاف (١١) آیت کېښ دی : **﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَمَسْكُورُونَ هَذَا الْفُكُ قَدِيمٌ﴾**۔

(او هرکله چه دوی په قرآن باندې هدایت حاصل نکړو نو زردې چه دوی به وائی چه دا
 دروغ دی پخوانی)

نو ددے نہ معلوم میری چہ د قرآن نہ انکار ہفہ خوک کوی چہ پہ قرآن نے علم نہ وی راغلے او ددے پہ بارہ کنس نے سوچ نہ وی کرے۔ او پہ قرآن او حدیث کنس تہکراؤ ہفہ چاتہ ہنکارہ کیہی چہ علم نے پرے نہ وی۔

پدے وجہ وائی چہ دا حدیث صحیح نہ دے خکہ چہ د قرآن خلاف دے، او کلہ وائی چہ دا حدیث د مشاہدے او عقل خلاف دے، نو داسے خلک لوی جاہلان دی۔ او دا واقعی خبرہ دہ چہ اکثر حق او صحیح احادیث د جہالت د وجہ نہ رد کیہی۔

فائدہ: ددے نہ دا فائدہ معلوم میری چہ کہ چا قرآن کریم پہ خپل علم کنس راگیر کرو نو دے بہ پرے تکذیب نہ کوی بلکہ ایمان بہ نے پرے زیات شی۔ نو د یقین د زیادت د پارہ یو ہنہ سبب دا دے چہ پہ قرآن کریم باندے علم زیات راوی او د ہفے د اسرارو او رازونو او حکمتونو نہ خبر شی۔

وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ: تاویل انجام او حقیقت تہ وائی۔ یعنی تر اوسہ پورے لا نہ دے راغلے دوی تہ انجام د تکذیب د قرآن چہ ہفہ عذاب دے۔ کہ دوی تہ عذاب راغلو نو بیا بہ دیر پوخ ایمان راوہی لیکن وخت بہ تیروی۔

كَذَلِكَ كَذَّبَ: دل تہ وقف دے چہ د دوی پہ قرآن علم ہم نشہ او لا عذاب ہم نہ دے راغلے نو اللہ تعالیٰ بہ دوی تہ ہیخ نہ وائی او دوی بہ دغہ شان تکذیب کنس لگیا وی؟ نو اللہ فرمائی: چہ د عذاب نہ خلاصیدے نشی، د دوی نہ پخوانو دغہ شان تکذیب کرے وو ہغوی ہلاک شو نو دوی بہ ہم ہلاکیہی۔ نو دے کنس دوی تہ سختہ یرہ ورکول دی چہ جلتی وکری راشی ددے نبی خبرہ ومنی، ہلاکت درپسے راوان دے۔

وَمِنْهُمْ مَّنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ

او بعض د دوی نہ ہفہ خوک دی چہ ایمان لری پدے قرآن او بعض د دوی نہ

مَّنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ ۚ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

ہفہ خوک دی چہ ایمان نہ لری پدے، اورب ستا ہنہ پوہ دے پہ فساد کونکو۔

تفسیر: پدے آیت کنس اللہ تعالیٰ خبر ورکوی چہ پدے قرآن او دے نبی باندے خینی خلک ایمان راوہی لکہ ابوبکر او عمر او عثمان وعلی وغیرہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم خکہ چہ دوی کنس انابت دے، او خینی پرے ایمان نہ راوہی خکہ چہ دوی کنس فساد دے او

ضد او عناد کوی اگر کہ د حقانیت دلیلونه ورتہ بنکاره شویدی۔

پہ بل تعبیر سره : الله تعالى نبی کریم ﷺ ته خبر ورکریدے چه دا قرآن خود انسانانو دپاره د الله تعالى یو عظیم انعام دے۔ الله تعالى چه په چارحم کوی، هغه په دے باندے ایمان راوړی او د حق ددے رنرا نه فائده اخلی، او څوک چه بد بخت وی، هغه دزرگونو کوششونو باوجود ایمان نه راوړی۔ او الله تعالى ته معلومه ده چه څوک د هدایت مستحق دے او څوک د گمراهی۔

بیا ددے جمله درے مقصدونه دی (۱) یو دا چه د قرآن په باره کښ په انسانانانو کښ تقسیم دے څوک چه بصیرت والا دی نو هغوی دا قرآن منی، او څوک چه بے بصیرته دی د فساد د وجه نه چه په خلکو کښ ددے خلاف دعوت کوی او صد عن سبیل الله کوی نو دا بی بصیرته خلک نه منی نو که چا کښ لږ شان بصیرت راغلو دا کتاب به ضرور منی نو ترغیب دے چه ځان کښ بصیرت پیدا کړی او فساد د ځان نه لرے کړی نو د ایمان توفیق به درته ملاؤ شی۔

(۲) دویم : که ددے قرآن نه ټولو خلکو انکار کړے وے نو بیا به د کافرو دپاره عذر وے چه هیچا نه دے منلے نو مونږه نه څنکه ومنو نو الله تعالى فرمائی : چه ډیرو خلکو دا کتاب منلے دے او تاسو نه منی نو آیات د هغوی نه ښه پوهیږے۔ او دا آیت د ﴿وَالَّذِينَ يُحَاجُّوْنَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتَجِيبَ لَهُ﴾ (الشوری: ۱۶) په شان دے۔ یعنی څه نا څه خلکو د حق استجابت (قبولواله) وکړو او خبره نه ومنله او یو تن بیا هم نه راځی او فکر نکوی نو داسه خلکو ته الله تعالى سخته سزا ورکوی چه تاسو د دوی تابعداري ولے نه کوله۔

(۳) بعض نه مطلب داسه بیانوی چه : ځینی خلک نه په زړه کښ منی چه دارشتینی او حق کتاب دے لیکن د عناد په وجه نه تکذیب کوی او ځینی نه په زړه کښ هم نه منی بلکه د جهالت او د تقلید په وجه نه انکار کوی۔ (فتح البیان)

وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِيْ عَمَلِي

او که دروغجن گنږی دوی تالره نو ته اووايه ! زما دپاره بدله د عمل زما ده

وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ ۚ أَنْتُمْ بَرِيْتُونَ مِمَّا

او ستاسو دپاره بدله د عمل ستاسو ده (چه انکار دے)۔ تاسو بيزاره یی د هغه نه

أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

چہ زہ نے کوم اوزہ بیزاریم د هغه نہ چہ تاسو نے کوی۔

تفسیر:

مضمون:

پدیے آیت کنیں اللہ تعالیٰ دبرأت اعلان کوی او نبی کریم ته حکم کوی چہ کہ د عربو مشرکان پہ خپل تکذیب باندی ہمیشہ اوسی او فسادونه کوی او ایمان نہ راوړی نو د دوی نه دبرأت اعلان وکړه، ځکه چہ تا د دوی دپاره هیڅ عذر باقی نه دی پریځی۔

بیا الله تعالیٰ د مشرکانو کونړ والی او پوندوالی بیانوی، بیا الله تعالیٰ خپل عدل بیانوی بیا د آخرت تخويف دی تفصیلاً، بیا کله چہ د آخرت خبره بیانہ شوه نو په (۴۸) آیت کنیں د مشرکانو اعتراض ذکر کوی چہ دوی وائی چہ قیامت به کله راځی؟ نو د هغه جواب کوی۔ بیا زجر دی په استعجال العذاب چہ عذابونه په جلتی مۀ غواړی، که د الله عذاب راشی نو تۀ به د هغه نه ځان په څه سره خلاصوی؟ بیا د هغوی د قیامت په باره کنیں تپوس او جواب ورکول په حقانیت د هغه په قسم سره۔

د آیت مطلب دا دی چہ د هر چا خپل خپل عمل دی، تاسو زما په عمل نه رانیولے کیږی اوزۀ ستاسو په عمل نه رانیولے کیږم او دا دعوت ښه طریقه چہ قرآن کریم کنیں ډیره راغلی ده او پیغمبرانو زیاته استعمال کړیده، او که پدی کنیں سوچ وکړی شی نو ډیره لویه فائده پکښی پرته وی، د کافرانو طریقه دا وی چہ هغوی په خبره کنیں سوچ نکوی، صرف خپل ځان او خپلے مشرئ ته متوجه وی نو همیشہ په انکار ولاړ وی او خپل بد عمل ته نه متوجه کیږی نو په داسے جمله کنیں هغوی خپل ځان ته متوجه کول مقصود وی، نو مقصد دا راوړخی چہ اے خلکو! زۀ هم عمل کوم چہ هغه د الله تعالیٰ بندگی ده او هغه ته دعوت دی او په قرآن کریم باندی عمل دی۔ او ستاسو عمل دی شرک او د قرآن خلاف او ضد او عناد کول۔ نو د دواړو عملونو تقابل وکړی۔

دویم دا چہ الله تعالیٰ تاسو زما په عملونو نه راگیږوی چہ دی رسول دا بیان کولو دای و له کولو او د ځان نه د کتاب و له جوړولو نو تاسو به رانیسم، داسے نه ده۔ او تاسو چہ کوم شرک او کفر او عناد کوی نو الله تعالیٰ به ما پدی باندی نه رانیسی چہ دی خلکو و له شرک او کفر او ضد کولو۔

نو مطلب دا شو چہ هر سړی لره د خپل عمل غم پکار دی نو راځی چہ په خپلو خپلو

عملونو باندے نظر و اچوو چہ کوم یو د الله تعالى د عذاب لائق دیے او کوم یو د الله تعالى د نعمت لائق دیے۔ او دا ہنکارہ خبرہ دہ چہ زما کوم عبادات او کارونہ دی دا د الله تعالى اصول نہ دی چہ بندہ تہ پدے باندے عذاب ورکری او زما نیکی او تقویٰ تہ ہم وگوری او تاسو خپل شرک او کفر او ظلمونو او تولو گناہونو تہ وگوری، او د الله تعالى قانون دا دیے چہ پہ بدو اعمالو سزا ورکوی۔ نو ستاسو عمل د سزا لائق دیے نو پدے کنب بہ مشرکان خپل عمل تہ متوجہ شی نو انابت بہ پکنب پیدا شی او رجوع بہ وکری، توبہ بہ ویاسی۔ نو کافر او اہل بدعت خپل عمل تہ متوجہ کولو دپارہ دا دیرہ بندہ طریقہ دہ۔ او داسے طریقہ د دعوت بہ ہر باطل پرست تہ کولے شی۔

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ؕ أَفَأَنْتَ تَسْمِعُ الصُّمَّ

او بعض د دوی نہ ہفہ خوک دی چہ غور ایدے تاتہ آیا نو تہ آورول کولے شے گنرو تہ

وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ ؕ أَفَأَنْتَ

اگرکہ دوی عقل نہ لری۔ او بعض د دوی نہ ہفہ خوک دی چہ گوری تاتہ آیا نو تہ

تَهْدِي الْعُمْى وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

خودنہ کولے شے رندو تہ اگرکہ دوی (پہ زہرہ سرہ) لیدل نہ شی کولے۔

تفسیر: پہ دیے آیتونو کنب فرمائی: چہ د دوی پہ زہرونو مہروہلے شویدے، د دوی نہ د ایمان توقع نشی کیدے، کله چہ نبی ﷺ د قرآن تلاوت کوی نو دوی پہ ظاہرہ خو آوری، لیکن د ہفہ نہ ہیخ فائدہ نہ حاصلوی، خکہ چہ دوی کانرہ دی، او د عقل نہ ہم محروم دی، او نبی ﷺ تہ دوی خو پہ ظاہرہ گوری ہم لیکن د ہفہ نہ ہیخ فائدہ ورتہ نہ رسی خکہ چہ دوی د بصارت او د بصیرت دوارو درنہ نہ محروم دی۔

وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ: دا دیرہ مبالغہ دہ یعنی یو کونر دیے عقلمند نو پہ اشارہ بہ پوہہ شی، خکہ چہ اشارہ عالمی لغت دیے او چہ کله ہفہ بی عقلہ وی چہ پہ اشارہ ہم نہ پوہیری نو ہفہ تہ بہ خبرہ خنگہ واورولے شی او خنگہ بہ پوہہ کرے شی۔ نو دلتہ الله تعالى دا کافران مشابہ کرل د کنرو بی عقلو سرہ۔ خکہ چہ د دے کافرانو پہ غورونو کنب د ضد او عناد بوج پروت دیے او بیا د ضد د وجہ نہ ترے الله تعالى عقل ہم اخستے دیے نو

حُكْم دوی تہ ہدایت نہ کیڑی۔

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ: مشرکانو بہ در رسول اللہ ﷺ مخ تہ کتل کله پہ ناستہ کنیں او کله چہ بہ ہغہ پہ مانخہ ولاړ وو او کله چہ بہ پہ لارہ روان وو او در رسول اللہ ﷺ مخ تہ کتل ہم د ہدایت لویہ ذریعہ وہ چہ پہ ہغہ کنیں کوم د ایمان او د نبوت رنرا وہ او کوم وقار وو لیکن دے خلکو د ہغہ د مخ نہ ہیخ فائدہ حاصلہ نہ کرہ نو اللہ فرمائی: آیاتہ پہ لارہ روانولے شے رندولرہ اگرکہ د زرہ بصیرت ہم نہ لری۔

وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ: یعنی روند پہ دوه قسمہ دے یو ہغہ دے چہ ظاہری سترگے نہ وی لیکن د زرہ سترگے نے بینا وی، دیر پاندہ خانلہ سفرے کوی نو ہغہ پہ خبرہ سرہ یو طرف او بل طرفتہ روانیدے شی۔ او بل روند ہغہ دے چہ د زرہ بصیرت ہم ورسرہ نہ وی نو ہغہ بیخی د خای نہ خوزیدے نشی۔ نو دلتہ اللہ تعالیٰ د کافرانو تشبیہ د ہغہ روندو سرہ ورکریدہ چہ نہ نے ظاہری سترگی وی او نہ نے بصیرت (د زرہ سترگے) وی۔ نو دوی تہ بہ خہ لارہ و خودلے شی۔

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

یقیناً اللہ تعالیٰ ظلم نہ کوی پہ خلقو ہیخ ظلم لیکن خلق پہ خانو نو خپلو ظلم کوی۔

تفسیر: سوال پیدا شو چہ دوی کنړول او رندول خود اللہ پہ واك دی، ہغہ پرے مہر وھلے دے او ہدایت ورتہ نہ کوی نو آیا دا بہ ظلم نہ وی؟ نو اللہ فرمائی: چہ اللہ تعالیٰ پہ ہیچا باندے ہیخ ظلم نہ کوی لیکن خلکو پہ خپلو خانو نو ظلم کریدے پہ کومہ طریقہ؟ بِالْكَفْرِ وَالتَّكْذِيبِ وَالْعِنَادِ وَعَدَمِ اسْتِعْمَالِ خَاسَاتِهِمْ فِيمَا خُلِقَتْ لَهُ۔ یعنی دوی کفر او تکذیب کوی او خپل حواس (اندامونہ) پہ ہغہ مقصد کنیں نہ استعمالوی کوم دپارہ چہ پیدا کرے شویدی۔ نو دا دوی پہ خپلو خانو نو ظلم شو چہ اللہ تعالیٰ دوی تہ زړونہ او سترگے او غورونہ ورکریدی او دوی پدے باندے حق نہ پیژنی او انکار او عناد کوی نو دوی پہ خان ظلم کوی۔ نو اللہ تعالیٰ د ہدایت نہ محرومہ کرل دوی د ظلم پہ وجہ۔

حاصل مطلب دا شو چہ پہ قرآن کریم باندے د دوی ایمان نہ راوړل د دوی د اعمالو د سپیرہ والی نتیجہ دہ، کله چہ دوی پہ کبر او غرور کنیں راغلل او د حق نہ نے انکار وکړو او پہ باطل باندے نے ہمیشہ والے وکړو نو اللہ تعالیٰ د دوی نہ د ایمان او عمل توفیق

واخستو - الله تعالى په هيچا ظلم نه کوي -

امام مسلم رقم (۶۷۳۷) د ابوذر غفاري رضي الله عنه نه حديث قدسي روايت کړيدې چې
[يَا عِبَادِي اِنِّي حَرَمْتُ الظُّلْمَ عَلٰى نَفْسِيْ وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا فَلَا تَظَالَمُوْا]

((اے زما بندگانو! ما په خپل ځان باندې ظلم حرام کړيدې، او ستاسو په مابين کښې هم دا حرام کړيدې، پدې وجه په يو بل ظلم مه کوي)) - دې نه روستوئ و فرمايل:
[يَا عِبَادِي اِنَّمَا هِيَ اَعْمَالُكُمْ اُحْصِيْهَا لَكُمْ ثُمَّ اَوْفَيْكُمْ اِيَّاهَا فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللّٰهَ وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَا يَلُومَنَّ اِلَّا نَفْسَهُ] ((اے زما بندگانو! ستاسو اعمال زه شمارم، بيا به دا تاسوته پوره پوره واپس درکوم نو څوک چې ښه نتيجه موندلې کړې، هغه دې د الله تعالى شکر ادا کړي او څوک چې بده نتيجه موندلې کړې نو هغه دې خپل ځان ملامت کړي)) -

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَانٌ

او په کومه ورځ چې راجمع به کړي دوی لره (دوی به گمان وکړي) گویا که

لَمْ يَلْبَثُوْا اِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُوْنَ بَيْنَهُمْ ؕ

وخت نه دې تیر کړې دوی مگر یو ساعت دوړځي نه، پیژندگلي به کوي په مینځ خپل کښې

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُواْ بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِيْنَ ﴿٤٥﴾

یقیناً تاوان والا دی هغه کسان چې دروغ ژن گنړي ملاقات د الله او نه دی دوی لاره موندونکی

تفسیر: اوس د آخرت تخويف بيانوي چې که د حق تکذيب کونکی په دنيا کښې خوراک ځکاک او مزې کوي نو دوی دې پدې باندې نه نازېږي او غرر دې نکوي بلکه په قیامت کښې به دوی ډیر بدتر حالت وي -

نو پدې آیت کریمه کښې د قیامت د هیبت یو منظر راځکلی شویدې چې کله خلق د خپلو قبرونو نه راوځي او د محشر میدان ته جمع شي نو د ډیر دهشت په وجه به دوی نه د دنیا خوندونه هیر شي، او وائي به چې مونږ خو ډیر لږ وخت په دنیا کښې ایسار وو - او په دنیا کښې چې څومره خلقو یو بل پیژندل نو ټول به هلته هم یو بل پیژني، لیکن لږ وخت روستو به د دوی نه هر یو په خپل حال کښې مشغول شي، او هیڅوک به په چا کښې دلچسپي نه اخلی -

كَانَ: ددے نہ مخکنس تقدیر دے: [يَظُنُّونَ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا] یعنی دا گمان به کوی گویا که دوی دورخے یو ساعت تیر کریدے او ددے نه مطلق وخت مراد دے لکه سورة النازعات (٤٦) آیت کنس دی: ﴿عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا﴾، یو صبا یا یو بیگاه اندازه وخت وو۔

يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ: یعنی دومره ډیر وخت به نه وی تیر شوے چه دیو بل نه ناخبره شی بلکه یو بل به پیژنی او پدے پیژندو کنس فائده داده چه یو بل ته وشرمیږی ځکه چه کله انسان د خپلو خپلوانو او یارانو دوستانو مخامخ په عذاب کیږی نو ډیر زیات شرمیږی۔ او دا تعارف په هغه وخت کنس مراد دے چه د قبرونو نه راپورته شی لکه دا خبره ابو السعود، خازن او قرطبی کړیده۔ یا دا تعارف د محشر په میدان کنس دے چه اول کنس به یو بل پیژنی بیا به د زیات دهشت په وجه په مینځ کنس ختم شی۔

او بعض وائی چه دا تعارف د توبیخ او یو بل باندے دردونو دپاره دے لکه یو بل ته به وائی چه تازه گمراه کړے یم او تا ماته د گمراهی او د کفر او شرک دعوت راکړیدے او دا د شفقت او نرمی او محبت تعارف نه دے۔ قرطبی وائی همدا خبره صحیح ده۔

(القرطبی ٥٤٨/٨) وفتح البیان (٢٤٣/٣)

قَدْ خَسِرَ: دا یا قول د دغه مکذبینو دے چه خپل مابین کنس به نه وائی۔
أَيُّ قَائِلِينَ قَدْ خَسِرَ - یا دا د الله تعالیٰ د طرفنه په دوی باندے د تاوان تاپه وهل دی۔ یعنی کوم خلق چه د آخرت دورخے تکذیب کوی د دوی تاوان به ډیر لوئی تاوان وی ځکه چه همیشه آخرت ته په فانی دنیا سره خرڅ کړو، فانی نه په باقی باندے غوره کړو، او دوی هیڅکله هم د هدایت په لاره نشی روانیدے۔ ځکه چه بعث بعد الموت او آخرت باندے ایمان په نیغه لاره باندے دروانیدو لوئی سبب دے۔

بَلِقَاءِ اللَّهِ: بعث بعد الموت ته وائی۔ او حساب ته هم وائی۔
يَا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ: أَيُّ فِئَةٍ عِلْمَ اللَّهِ - (قرطبی) یعنی دوی د الله تعالیٰ په علم کنس هم د هدایت په لاره روان نه وو۔ ځکه چه دوی کنس د نجات طلب نه وو او نه د هغه شی طلب وو چه دوی ته فائده ورکوی او د دوی حال برابر وی بلکه دوی جاهلان وو۔ (فتح البیان)

وَأَمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ

او که چرته اوبښایو مونږ تا ته بعض هغه عذاب چه وعده ئې کوو د دوی سره

أَوْ نَتَوَفِّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ

یا وفات کرو تا لره (نو آخرت کنس به ئے وینے) نو مونږ طرف ته راگر خیدل د دوی دی

ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

بیا الله خبر دے (گواه دے) په هغه کارونو چه دوی ئے کوی۔

تفسیر: اوس د کافرانو دپاره د دنیا او د آخرت عذاب بیانېږي چه کافران د الله تعالیٰ د عذاب نه نشي خلاصیدي، یا به ستا په ژوند کنس عذاب ورکړو یا ستا د وفات نه روستو۔ خو دا خلک زما د عذاب نه خلاصیدي نشي ځکه چه آخر خو د مرگ نه روستو د دوی مونږ ته راواپس کیدل دی، او مونږ د دوی عملونه وینو، او د دوی خلاف خپل شهادتونه جمع کوو، نو هلته به په آخرت کنس مونږ دوی ته ضرور عذاب ورکوو، او ته به په خپلو سترگو سره دوی په دې بد حال کنس ووينے۔

مطلب د آیت دا دے چه مشرکانو سره چه الله تعالیٰ د دنیا او د آخرت د عذاب کومه وعده کړېده نو هغه به خامخا واقع کېږي برابره ده چه ددې اول قسم نه څه حصه الله تعالیٰ خپل نبي ته وېشائي او هغه ئے ويني یا هغه لره وفات کړي مخکېن د عذاب ورکولو نه دوی ته۔ یعنی د پیغمبر دوی لره په وخت د عذاب کنس لیدل یا نه لیدل دواړه دوی لره فائده نه ورکوي او که په دنیا کنس پیغمبر د دوی عذاب ونه ولیدونو د دوی مونږ ته راگر خیدل دی هلته به د آخرت عذاب په دوی واقع کېږي۔

او دا هم جائز ده چه (فَالِإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ) جواب د شرط شي سره د دواړو قسمونو نه او معنی دا شي چه (فَالِإِلَيْنَا وَحْدَنَا يَرْجِعُ أَمْرُهُمْ فِي الْحَالِئِينَ) یعنی د دوی کار او فیصله به صرف یواځه مونږ ته راگرځي په دواړو حالتونو کنس که ته ژوندی ئے او که وفات شوې۔ (المنان)
او الله تعالیٰ دلته دغه عذاب مبهم ذکر کړو پدې کنس حکمة دا دے چه بندگان په ټولو انواعو د وعید (عذابونو) باندې وویروي۔ (المنان)

صاحب د فتح البیان وائی: حاصل معنی د آیت دا ده چه که مونږ د دوی نه په جلتی سره انتقام وانخستو نو څه وخت روستو به ئے ترې واخلو نو الله تعالیٰ اراده کړې وه چه دوی قتل کړي یا ئے په زنجیرونو کنس قیدیان کړي او ذلیلہ ئے کړي او د دوی د کبریت مات کړي لکه په بدر او د هغه نه په روستو غزواتو کنس ئے ورسره دا کار وکړو او رسول الله ﷺ

پہ خپلو سترگو سرہ ددوی ذلت اور سوائی او قتل او قید ولیدو، الله تعالیٰ خپل رسول سرہ خپلے وعدے رشتینی ثابتے کرے۔

بَعْضُ الَّذِي: بعض خُکھ وائی چہ د دنیا عذابونہ تول نہ دی، بلکه معمولی عذابونہ وی۔ یا دا چہ پدے کنب اشارہ ده چہ رسول الله ﷺ ته به تول عذابونہ نہ بنائی بلکه بعض به بنائی۔ (المنار)

أَوْ نَتَوَقَّعُكَ: قَبْلَ أَنْ تُرِيكَ، فَسْتَرَاهُ فِي الْآخِرَةِ - یعنی یا به تا وفات کرو مخکنب ددے عذابونو درخودلو نه نو ته به ئے په آخرت کنب وینے۔ (السراج المنیر)

دا دلیل دے چہ در رسول الله ﷺ د وفات نه روستو نظر نه لگی، هغه لیدل نشی کولے، او د دنیا د احوالو نه خبر نه دے۔

ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ: یعنی بیا دا خبره ذهن کنب کینه وه چہ الله تعالیٰ به خُکھ سخت عذاب ورکوی چہ الله تعالیٰ ددوی په عملونو یعنی تکذیب او کفر باندے خبر دار او گواه دے۔

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ

او د هر امت دپاره رسول دے نو کله چہ راشی رسول ددوی (دپاره د گواهی په دوی) -

قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

فیصله به وشي په مینخ ددوی کنب په انصاف سره او په دوی به ظلم نه شی کیدے۔

تفسیر: ۱- دا هم د آخرت د احوالو سره متعلق دے یعنی دنیا کنب خو الله تعالیٰ هر امت ته یو رسول رالیرلے دے خو کله چہ د قیامت په ورځ ددوی رسول راشی، د څه دپاره؟ لِلشَّهَادَةِ عَلَيْهِمْ۔ دے دپاره چہ په دوی باندے گواهی وکړی لکه سورة النساء (۴۱) آیت کنب تیر شوی وو ﴿وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾ یعنی قومونه به د انبیاء علیهم السلام د دین بیانولو نه انکار وکړی نو په هغوی باندے به گواهان پیش شی او د گواهی نه پس به پرې الله تعالیٰ د عدل فیصله وکړی هغه دا چہ کافر او مشرک به اُور ته بوځی او نبی او د هغه تابعدار به جنت ته بوځی۔

۲- یا دا متعلق دے د دنیا د احوالو سره۔ یعنی په تیرو شوو زمانو کنب الله تعالیٰ د هر قوم د لارخودنې او هدایت دپاره یو رسول رالیرلے دے، او در رسول دراتللو نه روستو چہ کوم قوم هغه لره دروغجن کرې نو الله تعالیٰ په عدل او انصاف سره د هغوی تر مینخ فیصله کرې،

چہ رسول او د هغه تابعدارو ته ئے نجات ورکړې او د هغه دروغجن کونکي ئے په عذاب کښ اخته کړیدی. او دا آیت به د ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ (الاسراء: ۱۵) په شان شی. یعنی د رسول د رالیرلو نه مخکښ الله تعالی قوم ته عذاب نه ورکوی. اول مطلب ئے د سیاق د آیتونو سره زیات مناسب دے او دویم هم صحیح دے.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُلْ

او وائی دوی کله به وی دا وعده (د قیامت) که یی تاسو رشتیني. او وایه!

لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ط

اختیار نه لرم زه د ځان دپاره د ضرر لرې کولو او نه د فائدې مگر هغه چه او غواړی الله،

لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ط إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ

(هغه کوی) د هرامت دپاره یوه نېټه ده (د عذاب)، کله چه راشی نېټه د دوی

فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

نو نه به روستو کیدې شی یو ساعت او نه به مخکښ کیدې شی.

تفسیر: نبی کریم ﷺ به چه کله قریشو کافرانو ته د عذاب دهمکي ورکوله نو دوی به د هغه پورې توقي کولې او وئیل به ئے چه که ته په خپله دعوی د نبوت کښ رشتیني ئے، نو چرته ده ستا وعده؟، ولې په مونږ عذاب نه نازلېږي؟ که تاسو رشتیني یی نو دغه وعده دې راشی؟ یا دا چه کله چه دوی ته د قیامت خبره وشوه چه هلته عذابونه دي او د الله تعالی ملاقات دے، نو دوی په سرکشی کښ راغلل او د هغه مطالبه ئے وکړه، نو الله تعالی نبی کریم ﷺ ته د جواب ورکولو دپاره وویل چه ته دوی ته ووايه چه زه خود خپل ځان دپاره د نفع حاصلولو او د ضرر دفع کولو اختیار نه لرم سوی د هغه نه چه ماته د الله تعالی په خوښه څه حاصلېږي. نو بیا زه ستاسو د مرضي مطابق په تاسو باندې د الله تعالی عذاب څنگه راوستې شم؟ بس دومره خبره پیژنم چه د هرامت یو وخت مقرر دے کله چه هغه وخت راشی نو یو سیکنډ به نه روستو کېږي او نه مخکښ کېږي.

امام شوکاني لیکلی دی چه دا آیت ښکاره دلیل دے چه د مصیبت په وخت رسول الله ﷺ ته آواز کول او د هغه نه مدد غوځتل شرك اکبر (لوثی شرك) دے. ځکه چه د الله

تعالیٰ نه سوئی هیخ ذات په دے قادر نه دے، اگر که هغه نبی وی یا ولی یا د الله تعالیٰ بل نیک بنده وی۔

إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ: دا استثناء منقطع ده۔ لَكِنْ مَا شَاءَ اللَّهُ فَيَفْعَلُ۔ لیکن څه چه الله تعالیٰ غواړی هغه کوی۔ کله به ماته د دنیا فائده را کوی او کله به راته تکلیف را کوی۔
لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ: یعنی ستاسو دپاره قانون دا دے چه هر امت دپاره الله تعالیٰ یوه نیټه مقرر کړیده چه هغه قیامت صغریٰ دے یعنی دنیاوی مرگ نه هیڅوک نشی خلاصیدے نو جلتی مه کوی بلکه د خپل ځان فکر وکړی۔

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا

ته اووایه! خبر را کړی که راشی تاسو ته عذاب د الله د شپې یا د ورځې نو څه تدبیر دے

يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَتُمْ إِذَا

چه په جلتی سره به وکړی هغه مجرمان (د ځان بچ کولو دپاره)۔ آیا بیا کله چه

مَا وَقَعَ أَمَنْتُمْ بِهِ ؕ أَلَمْ نَكُنْ

واقع شی دا عذاب نو ایمان به راوړی تاسو په دے (عذاب، یا قرآن)، اوس (ایمان راوړی)

وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ

او حال دا چه وی تاسو چه دا به مو په جلتی سره غوڅتو۔ بیا به اووئیلے شی

لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ ج

هغه کسانو ته چه ظالمان دی، اوڅکی عذاب د همیشوالی،

هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

بدله نشی درکیدے تاسو ته مگر د هغه څه چه تاسو کولو۔

تفسیر: د مکې کوم کافرانو چه د نبی کریم ﷺ نه د توقو په توگه د عذاب راتللو جلتی کوله، نو هغوی ته د نبی کریم ﷺ په ژبه دویم جواب ورکولے شی چه لږ سوچ خو وکړی چه که د الله تعالیٰ عذاب د غفلت د خوب په حالت کښی یا د ورځې په یو کار کښی د مشغولیت په وخت راشی نو آیا تاسو د هغه د برداشت کولو طاقت لرئ؟! او د عذاب او

سزا چیلنج خو هغه چاته ورکول پکار دی چه بیا د دغه عذاب او سزا برداشت کولو یا د خان دارولو وس او طاقت خو لری نو بیا هغه وئیلے شی چه ستا دیے لاس را خلاص وی، خه چه خه کوئے وکړه۔ نو الله فرمائی: ستاسو په لاس کښ خه طاقت دیے چه هغه عذاب دفع کړی، اوس خو تاسو په ضد او عناد کلک وسپړی لیکن کله چه عذاب راشی نو ایمان به راوړی مگر یاد ساتی چه داسے ایمان تاسو ته هیڅ فائده نشی درکولے۔ په هغه وخت کښ به الله تعالی تاسو ته وائی چه آیا اوس ایمان راوړی حال دا چه ددی نه مخکښ تاسو د استهزاء او انکار په طریقہ په جلتی سره عذاب غوښتلو۔

مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ: اَي لِدْفَعِهِ۔ یعنی کوم یو شے دیے چه جلتی به وکړی په هغه باندی مجرمان دپاره د دفع کولو د هغه عذاب۔ یعنی تاسو سره به کوم یو طاقت وی چه هغه د عذاب مخه ته راوړی او دغه عذاب پرې د خان نه دیکه کړی۔ هیڅ نشته۔

(ماذا) دا جواب د شرط دیے او فاء په کښ مقدره ده۔ ځینی وائی چه جواب محذوف دیے او معنی دا ده: [اِنَّ اَتَاكُمْ عَذَابُهُ تَنْدَمُوْا عَلٰی الْاِسْتِعْجَالِ اَوْ تَعْرِفُوْا الْخَطَا مِنْكُمْ فِيْهِ] یعنی که تاسو ته د الله تعالی عذاب راشی نو بیا به په جلتی سره د هغه په غوښتو پښیمانه شی یا به د هغه په باره کښ خپله خطائی وپيژنی۔ (فتح البیان)

ځینی مفسرین (مِنْهُ) په معنی د (په) سره اخلی او (الآن) لفظ راویاسی۔ یعنی کوم یو شے دیے چه اوس ئے په جلتی سره غواړی مجرمان۔ لیکن دا د (اَرَأَيْتُمْ) سره ښه نه لگی۔ نو اول تفسیر غوره دیے۔

اَنْتُمْ: یعنی اوس تاسو په خپل کفر او عناد کلک وسپړی خو چه کله عذاب راشی بیا به ایمان راوړی۔ او همزه ئے په (نَمْ) داخله کړه پدے کښ د دوی د ایمان نه انکار دیے ځکه چه په دغه وخت کښ به ایمان فائده نه ورکوی۔

اَمْتُمْ بِهِ: (په) ضمیر عذاب ته راجع دیے یعنی بیا به دا یقین کوی چه آو دا عذاب خو حق دیے، او ددی سره بیا دا لازمه ده چه دا رسول او دا قرآن حق دیے چه د کوم عذاب وعده ئے کړې وه هغه واقع شو۔ او دی ته ایمان بالشهادة وائی چه دا د الله تعالی په نیز مقبول نه دیے۔

الَّذِينَ: دلته تقدیر دیے (اَي يَقَالُ لَكُمْ الْاَن تُوْمِنُوْنَ) یعنی تاسو ته به وئیلے کپړی چه اوس ایمان راوړی او مخکښ مو په جلتی سره غوښتلو؟۔ نو د الله تعالی اصول دا دی چه اول صبر کوی خو چه کله ظالمان راوښی نو بیا ئے نه پریډی۔

الْأُن: پدے کنبس پہ اصل کنبس دوه همزے دی یوه همزه استفهامیه او بله همزه د تعریف۔
 نو پدے کنبس پہ دویمه همزه کنبس دوه طریقے جائز دی یا تسهیل د دویمے چه ددے او د اولے
 ترمینح الف رانه ورے شی، یعنی (الآن) دویم: دا همزه بدله کرے شی په مد سره په اندازه د
 درے القونو۔ یعنی (الآن) (فتح البیان)
 ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا: د قیامت په ورځ به دا ظالمان جهنم ته گوزارلے شی او دوی ته به
 وئیلے شی چه اوس همیشه دپاره د خپلو عملونو په بدله کنبس د عذاب مزه اوځکۍ۔
 ظَلَمُوا: یعنی چه په ځانونو نه ظلم کرے په کفر او ایمان نه راوړو سره۔
 عَذَابَ الْخُلْد: یعنی همیشه عذاب چه نه ختمیږي۔

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي

او تپوس کوی دوی ستا نه آیا حق دے دا (عذاب) ته او وایه او قسم دے په رب زما

إِنَّهُ لَحَقُّ ۚ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾

یقیناً دا خامخا حق دے او نه یی تاسو عاجزه کونکی الله لره (چه د هغه نه او تختۍ)۔

تفسیر: اوس د آخرت اثبات بیانېږي۔ مشرکانو ته چه کله د آخرت په باره کنبس
 تاکید خبرې وشوې نو د دوی لپړ شان شک پیدا شو چه کیدے شی قیامت به حق وی۔ نو
 تپوس ئے وکړو چه آیا دا ورځ حقه ده؟

یا دا تپوس په طریقه د انکار او استهزاء سره وویعنی د مکے کافرانو به د الله تعالی د
 عذاب پورے بار بار او په مختلف انداز کنبس توقے کولے، نو کله به ئے داسے وئیل چه اے
 محمده! ته چه د کوم عذاب خبره کوې او د قیامت خبره کوې نو آیا واقعی دارشتینی
 دے؟

که د دوی دا تپوس د پوهې او د انابت په طریقه وې نو الله تعالی به ورته هدایت کرې وې
 لیکن د دوی دا تپوس تعنتی او عنادی (ضدی) وونو ځکه الله تعالی په ډیر تاکید سره
 جواب ورکړو او قسم ئے وکړو چه که تاسو ئے منی او که نه خو د قیامت راتلل حق دی او
 تاسو به الله تعالی ددے نه راوستو نه منع نکړې شی۔ یا دا چه تاسو د الله تعالی نه نشی
 خلاصیدے چه یو ځای کنبس ترے پټ شی او الله تعالی تاسو قیامت ته حاضر نکړي او
 هغه ستاسو د حاضرولو نه عاجز شی، داسے هیڅکله نشی کیدے۔

مشرکانو یو خل قسم کرے وو چہ قیامت به نه راخی۔ لکه سورة النحل (۳۸) آیت کنیں دی: ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مِنْ يَمُوتَ﴾ (دوی قسمونه کوی په الله مضبوط قسمونه چہ الله به نه راپورته کوی هغه خوک چہ مړ شی)۔

نو الله تعالیٰ د هغوی په جواب کنیں د رسول الله ﷺ په ژبه درے قسمونه وکړل۔ یو پدے آیت کنیں کافرانو ته د عذاب الهی د یقین ورکولو دپاره، دویم په سورة سبا آیت (۳) کنیں: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ﴾ کنیں د قیامت د یقین ورکولو دپاره۔ او دریم په سورة تغابن آیت (۷) ﴿زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُغْعَبُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُغْعَبُنَّ ثُمَّ لَتَنْبُوْنَ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ کنیں د مرگ نه روستو د ژوند د اثبات دپاره۔ او سورة الذاریات (۲۳) آیت ﴿فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ﴾ کنیں۔ د عربو عادت دا وو چہ کله به ورته قسم وشو نو یقین به نه پیدا کیدو، ورته د الله تعالیٰ خبره بغیر د قسم نه هم رشتینی او واقع ده۔

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ

او که شی د هر یو نفس دپاره چہ ظلم نه کړیدے هغه څه چہ په زمکه کنیں دی

لَا فَتَدْتَ بِهِ ؕ وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا

خامخا بدله کنیں به ورکوی هغه، او پته به کړی پشیمانتیا لره هر کله چہ اوینی دوی

الْعَذَابِ ج وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿۵۴﴾

عذاب لره او فیصله به اوشی په مینځ د دوی کنیں په انصاف سره او په دوی به ظلم نشی کیدے۔

تفسیر: پدے آیت کنیں د قیامت د ورځے منظر راڅکله شویدے چہ په هغه ورځ به ظالمان خلق غواړی، ارمان چہ دوی ټوله دنیا ورکولو سره د الله تعالیٰ د عذاب نه خپل ځان خلاص کړے وے، او دوی به په خپلو کړو باندے په زړه کنیں افسوس کوی، او د دوی په حق کنیں به د الله تعالیٰ فیصله په پوره عدل او انصاف سره صادرېږی۔

لَا فَتَدْتَ: یعنی تاسو ته خو د الله تعالیٰ عذاب معمولی شے ښکاره کیږی حال دا چہ هغه دومره سخت دے چہ بالفرض که ټوله دنیا د بنده شی نو هغه به د عذاب په بدله کنیں ورکوی دے دپاره چہ ځان پرے د عذاب نه خلاص کړی۔

وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ: یعنی پتہ بہ کړی ملامتیا په زړونو کښ کله چه عذاب وښی۔
 ددے ډیرے مطلبونه بیان شویدی (۱) یعنی په دنیا کښ چه دوی کوم عملونه او شرکونه
 او مخالفتونه کول په هغه باندے به په زړونو کښ پښیمانه شی چه مونږ خو ډیر بد اعمال
 کړیدی او واقعی چه مونږ په باطله باندے روان وو، او ځانله به د تیښتے لاره لټوی لیکن
 تنبیدل چرته کیدے شی۔ نو پدے کښ الله تعالی دعوت ورکوی چه اے مشرکانو!
 فاسقانو! په آخرت کښ به په خپلو بدو اعمالو پښیمانه کیږی نو په دنیا کښ ستاسو
 دپاره د نجات لاره موجوده ده هغه اختیار کړی۔

(۲) یا مشران مراد دی چه دوی به خپل مینځ کښ ملامتیا پتہ کړی او خپلو کشرانو
 تابعدار وټه به ئے نه ښکاره کوی دے دپاره چه هغوی ورله زورنه او پیغور ورنکړی چه
 تاسو مونږ لره د اسلام او توحید او صحیح عقیدے نه منع کړی وو۔

(۳) ځینې وائی: معنی داده: موندنه به کړی درد د افسوس په زړونو کښ ځکه چه د
 ندامه (پښیمانتیا) ښکاره کول ممکن نه دی۔

(۴) ځینې وائی: اسر د اضدادو نه دے په معنی د ښکاره کولو سره هم راځی ځکه چه
 آخرت د تَضَع او د تَضَر (په تکلف سره صبر کولو) ځای نه دے۔ (ابوعبیده۔ بغوتی)

لیکن مشهور لغت دا دے چه اسر په معنی د پتوالی سره استعمالیږی۔ (فتح البیان)
 (۵) مبرّد پکښ دا وئیلی دی چه (أَسْرُوا) د أَسْرَةِ الْوَجْه نه دے۔ (أَي بَدَتْ بِالنَّدَامَةِ أَسْرَةُ
 وَجُوهِهِمْ وَهِيَ تَكَايِيرُ الْجَبْهَةِ) یعنی رانښکاره به شی په پښیمانتیا د دوی سره کرځے د
 مخونو د دوی۔ یعنی مخونه به ئے راگونجے شی او د پښیمانتیا اثرات به ئے په مخونو
 کښ رانښکاره شی او د هر څیر نه به محرومه شی۔ ځکه پښیمانتیا په زړه کښ وی۔
 (القرطبي وفتح البیان)

(۶) ځینې وائی: ممکن ده چه په دے حال کښ هم په دوی کښ د دنیا د تعصب نه یو رگ
 پاته وی نو دوی به پښیمانتیا پتہ کړی دے دپاره چه په دوی باندے ایمان والا خوشحالی
 ونکړی۔ (فتح البیان)

لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ: یعنی دا پښیمانتیا پټول به د عذاب د لیدو په وخت کښ وی او کله
 چه اورتہ داخل شی نو بیا به اقرارونه کوی وائی به:

﴿رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ﴾ (المؤمنون: ۱۰۶)۔

(اے زموږ! غالب شو په موږ بد بختی زموږ او وو موږ قوم گمراهان)

وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ : فیصلہ به وشى د مؤمنانو او د کافرانو ترمینخ۔ ددے نه مراد د الله تعالى قضاء (فیصلہ) کول دی چه ملائکو ته به ووانی چه دوی بوخی او وے تری او دا کار به ظلم نه وی لکه چه الله تعالى به ملائکو ته فرمائی : ﴿وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ﴾ (الصافات : ۲۴) (دوی ودروی یقیناً د دوی نه تپوسونه کیری)۔

❖ یا فیصله به وشى د رؤساء (مشرانو) او د هغوی د اتباعو (تابعدارو) ترمینخ۔

❖ یا د ظالمانو او مظلومانو ترمینخ به فیصله وکړی شی په انصاف سره۔

❖ یا د قضاء نه مراد دا دے چه په دوی باندې به عذاب نازل کړی شی۔ (فتح البیان)

وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ : یعنی دوی باندې چه کوم عذاب نازل شو نو دا ظلم نه دے بلکه دا په سبب د گناهونو د دوی وشو۔

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ ط

خبر شی چه یقیناً خاص د الله په اختیار کښ دی هغه څه چه په آسمانونو او زمکه کښ

أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ

دی، خبر شی یقیناً وعده د الله حقه ده لیکن ډیر د خلقو نه نه پوهیږی۔ خاص الله

يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

ژوندی کول کوی او مړه کول کوی او خاص هغه ته به ورگرځولے شی تاسو۔

تفسیر: پدې دواړو آیتونو کښ د الله تعالى د تصرف او مالکیت بیان دے۔

مناسبت

۱- لَيْسَ لَهُمْ فِدْيَةٌ لِأَنْ كُلَّ شَيْءٍ لِلَّهِ (الْمُلْكُ لِلَّهِ)۔ (فتح البیان) یعنی ددې کافرانو په قیامت کښ فدیہ نشته چه په هغه سره ځان د الله تعالى د عذابونو نه خلاص کړی بلکه هر څه خود الله تعالى په اختیار کښ دی۔ نو پدې کښ رد دې په فدیہ د کفارو۔

۲- دَا دَقُضِيَ بَيْنَهُمْ سره متعلق دے۔ يَقْضَى كَيْفَ يَشَاءُ لِأَنَّ الْمُلْكَ لِلَّهِ۔ الله تعالى به فیصله کوی څنگه چه هغه غواړی ځکه چه ټول اختیارات د هغه دی۔

۳- مخکښ الله تعالى د نبی کریم ﷺ د راوړې وحی په حقیقت باندې قسم وکړو نو اوس ورله دلیل ذکر کوی چه قرآن ځکه حق دے چه هر څه د الله تعالى په ملکیت کښ دی،

هغه به خپلو بندگانو ته رسول رالېږي او حجت به پرې قانموي۔

الّا: دا حرف د غافلانو د تنبيه (راييدارولو) او وېښولو دپاره راوړې كيږي۔

مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ: يعنى هر کله چه هرڅه د الله تعالى دى او هغه په کښ تصرف کوي نو بيا داسې لوى الله تعالى ته تسليميدل پکار دى او د هغه په حقوقو باندې ظلم او زياتې نه دې پکار۔

إِنَّا وَغَدَّ اللَّهُ حَقٌّ: مخکښ جمله ددې جملې دپاره علت هم گرځي چه هرکله ټول کائنات د الله تعالى په اختيار کښ دى، نو هغه که وغواړي دا هرڅه به بدل کړي او قيامت به راولي ځکه چه د الله تعالى وعده رشتيني ده۔

يا مطلب دا دې چه: پوهه شى چه الله تعالى د کافرانو سره د عذاب کومه وعده کړېده هغه بالکل حقه ده، ليکن اکثر خلک د هغه يقين نه لري، پدې وجه د کفر لاره اختياروي، او هغه ژوندی کول او مړه کول کوي، پدې وجه کافران به هم د مرگ نه روستو دوباره ژوندی کوي او د هغوى د کړو به هغوى ته بدله ورکوي۔

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَ تَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا

اې خلقو! يقيناً راغلو تاسو ته نصيحت د طرف درې ستاسو نه او شفاء د هغه مرضونو

فِي الصُّدُورِ ه٧ وَهْدَى ٧ وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ

چه په سينو کښ دى، او هدايت او رحمت دې دپاره د مؤمنانو۔ ته اووايه په فضل د الله

وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا

او په رحمت د هغه سره نو پدې دې خوشحاله شى دوى، دا ډير غوره دې د هغه (مال) نه

يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

چه دوى ئې راجمع کوي۔

تفسير: مضمون: ددې ځاى نه تر پنځه شپيته آيتونو پورې د قرآن كريم متعلق

خبرې كيږي، د قرآن كريم شان بيانوي او هغه ته تر غيب ورکوي ځکه چه دې سورت کښ يوه موضوع ايمان بکتاب الله هم ده۔ يعنى د الله په کتاب باندې ايمان راوړل۔ نو د ﴿اَنَّ النَّاسَ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَا﴾ سره متعلق دې چه الله تعالى پيغمبرانو ته وحى کوي او هغه وحى

د قرآن پہ شکل کنیں پہ آخری رسول نازلہ شویده۔ روستو آیت کنیں وائی چہ دا وحی د خہ دیارہ شویده؟ نو هغه ددی دیارہ چہ دا د انسانانو دیارہ قانون جوړ شی، د حلال او حرامو او د جائز او ناجائز، او خلک د الله تعالیٰ د حکم مطابق ژوند تیر کړی، زمکه د الله ده، او بنده د الله تعالیٰ دی نو د الله تعالیٰ درضا مطابق ژوند تیروول به وی، نو ډیر خلک راولگیدل هغوی د خپل خان نه حلال او حرام جوړ کړل او د الله تعالیٰ وحی نه پرېښوده۔ نو الله تعالیٰ پرې رد کوی، بیا د الله تعالیٰ علم محیط ذکر کړی، بیا د الله تعالیٰ دوستانو ته زیری ورکړی کړی۔

مناسبت

د توحید د عقیدې، د نبی کریم ﷺ صدق، او د بعث بعد الموت د حقانیت ثابتولو نه روستو الله تعالیٰ د عربو او عجمو تمامو انسانانو ته د قرآن کریم د عظمت احساس ورکړی دی او ددی نه ډیرې لوئی خوبانې او کمالات بیان کړی گویا که دوی ته ئې دعوت ورکړی چہ هرکله قرآن کریم ددی گنړو خوبیانو والا کتاب دی نو په دې باندې ایمان راوړو سره خپل دنیا او آخرت ولې نه برابر وی؟

په قرآن کریم کنیں د انسانانو دیارہ هر قسم نصیحت دی، ددی په ذریعه د شک او شبه او د کفر او نفاق بیماریانو نه شفا حاصلیږی، او دا د مؤمنانو دیارہ هدایت او د رحمت باعث دی۔

موعظه خه معنی؟

مَوْعِظَةٌ: او وعظ کنیں معنی د منع کولو ده۔ اَيُّ مَوْعِظَةٍ عَنْ كُلِّ مَا يُبْعَدُ عَنْ رِضْوَانِ اللَّهِ۔ بنده منع کوی د هغه شی نه چہ د الله تعالیٰ درضا نه وړاندې کول کوی۔

❖ موعظه هغه خبرو ته وائی چہ زړه نرمونکی وی او په زړونو تاثیر کوی چہ د هغه په وجه بنده د گناهونو نه منع کړی۔ (خلیل)

❖ ځینی وائی: وعظ په اصل کنیں تذکیر بالعواقب ته وائی یعنی نصیحت کول په انجام د څیزونو سره برابره ده چہ په ترغیب سره وی یا په ترهیب سره۔

❖ ځینی وائی: وعظ هغه زجر (رتبه) ته وائی چہ یره ورسره وی۔ (فتح البیان)

وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ: یعنی سینو کنیں چہ کوم شکونه دی هغه زائله کوی۔

په سینو کنیں کومې بیماریانې دی؟ دَاءُ الْجَهْلِ وَعَمِي الْقُلُوبِ۔ د جهالت بیماری او د زړونو وړندوالی دی، شرک او نفاق او تعلق د غیر الله، او کبر او حسد او بی صبری۔ نو قرآن

کریم ددے علاجونہ کوی۔ او قرآن د تزکیہ دپارہ بہترینہ نسخہ ده۔

پدے دواړو صفتونو سره په نفس کښ تخلیه راځی او په (هدی) او (رحمة) کښ تخلیه (بنائسته) کول دی۔

حافظ ابن کثیر لیکي: موعظه ده یعنی منع کونکے دے د فواحشو نه، او شفاء ده د شکونو او شبهاتو نه یعنی پدے سره د زړونو نه خیری او گندگیانی زائله کیږی۔ او زړونو ته هدایت او رحمة حاصلونکے دے او دا د هغه خلکو دپارہ چه پدے باندے ایمان راوړی او یقین پرې وکړی، آه۔

په موعظه کښ اشاره ده چه ظاهر د نامناسبه کارونو نه پاکوی او دے ته شریعت وائی۔ او شفاء کښ اشاره ده چه باطن د غلطو عقیدو او بدو اخلاقونو نه پاکوی چه دے ته تزکیه نفس وائی۔ او په هدی کښ اشاره ده چه د صدیقینو په زړونو کښ د حق رنرا راښکاره کوی او په رحمة کښ اشاره ده چه دا په کمال اورنرا ورکولو کښ داسے مرتبے ته رسیدلے دے چه ناقصو خلکو لره کامله ونکے دے نو دا څلور مرتبے شوے چه په دغه ترتیب سره حاصلیږی۔ (فتح البیان)

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ: پدے کښ امر کوی په خوشحالی کولو په دین باندے۔

د فضل الله او رحمت نه څه مراد دے؟

۱- ښه مطلب هغه دے چه مجاهد او قتاده وئیلے دے چه فضل الله ایمان ته وائی او رحمت قرآن ته وائی ځکه چه پدے سورت کښ موضوع د ایمان ده۔

۲- ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی: فضل الله قرآن دے او رحمت ئے دا دے: [بَأْنُ جَعَلْنَا مِنْ أَهْلِهِ] چه مونږه ئے ددے قرآن اهل گرځولی یو۔ دا هم مخکنی معنی ته ورته دے۔

۳- خالد بن معدان وائی: فضل الله اسلام دے او رحمة د رسول الله ﷺ سنتو ته وائی۔ لیکن په اسلام کښ د رسول الله ﷺ سنت داخل دی نو دا بعید تفسیر شو۔ (الطبری والبغوی وابن کثیر وفتح البیان)

۴- زمونږ مشائخ وائی: فضل الله قرآن دے او رحمة د رسول الله ﷺ سنت ته وائی۔ ځکه چه په قرآن کښ غالباً فضل الله قرآن ته وئیلے شویدے او رحمة ئے رسول الله ﷺ ته وئیلے دے۔ اول او دا آخری تفسیر ډیر غوره دے۔

فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا: پدے کښ د تکرار معنی ده یعنی فليفرحوا بِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا۔ په

همدے دے خوشحاله شی او پدے دے خوشحالی وکړی.

سوال: په حدیث کښ دی چه رسول الله ﷺ وفرمایل: زه د خیبر په فتح ډیره خوشحالی وکړم او که د جعفر بن ابی طالب (رضی الله عنه) په راتللو د (حبشو نه)؟ - ددے نه معلومېږي چه د دنیا په څیزونو خوشحالی جائز ده او دلته وائی چه صرف په دین او قرآن باندے خوشحالی کول پکار دی؟ نو جواب دا دے چه په دین او قرآن باندے خوشحالی کول واجب دی او د دنیا په څیزونو خوشحالی کول چه تکبر پکښ راځي حرامه ده ﴿لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾ او هغه خوشحالی چه انسان په غفلت کښ واچوی صحیح نه ده لکه د قارون خوشحالی. او بله خوشحالی ده د دنیا په څیزونو باندے چه انسان په تکبر کښ وانچوی او غافله ئے هم نکړي نو هغه جائز ده.

مِمَّا يَجْمَعُونَ: ددے نه مراد ټوله دنیا ده چه خلک ئے ځان دپاره راجمع کوي. ګاري موټرې، جائیدادونه، ښځې او بچي، مال او دولت، ریاست او مشري، عهده او ملازمت. بیا قرآن په ډیرو لحاظونو سره د دنیا نه خیر (ډیر غوره) دے.

﴿يُوْپِدْهٖ لِحَاطِ سِرْهٖ﴾ یو پدے لحاظ سره چه د قرآن په وجه دنیا او آخرت دواړه ښه کیږي او دنیا صرف ابتلاء ده. ﴿دَارِنَکَ﴾ د قرآن په حاصلولو کښ د الله تعالی رضا ده او د دنیا په راجمع کولو کښ د الله تعالی رضا نشته.

﴿په قرآن کریم کښ د الله تعالی د عذاب نه نجات دے او په دنیا کښ نجات نشته.﴾

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ

ته ووايه! آیا فکر کړيدے تاسو په هغه څه کښ چه نازل کړيدی الله تاسو لره درزق نه

فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ

نو ګرځولی دی تاسو د هغه نه بعض حرام او بعض حلال، ته اووايه! آیا الله

أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

اجازت درکړيدے تاسو ته (د حلال حرام جوړولو) یا په الله باندے تاسو دروغ جوړوئ.

تفسير: اوس رد د شرک فعلی بيانوی چه حلال او حرام به د ځان نه نه جوړوئ.

مناسبت

قرآن کریم اللہ تعالیٰ ددے دپارہ رالیرلے دے چہ بندگان د اللہ تعالیٰ حرام او حلال ددے پہ ذریعہ وپیژنی نو دوی راولگیدل دانے د خان نہ جوړ کړل۔

د نبی کریم ﷺ د نبوت د تصدیق او تائید دپارہ وئیلے شویدی چہ اے د مکے کافرانو! تاسو چہ بعض خیزونو ته حلال او بعضو ته حرام وایی که دا فیصلے ستاسو د نفس د خواہش وی نو دهیخ عقلمند سړی په نیز دا قابل قبول نه دی، او که دا گمان کوی چہ دا د الله تعالیٰ فیصله ده، نو هم غلط ده، ځکه د الله تعالیٰ د اوامرو او احکامو علم خو صرف د انبیاء په ذریعہ کیدی شی، او ستاسو د زمانے نبی محمد ﷺ دے۔ پدے وجه د الله په نیز د حلال او حرام خیزونو علم د هغه په ذریعہ کیدی شی، نه د خان نہ جوړولو سره۔

فَجَعَلْتُمْ: اَي مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ۔ یعنی تاسو د خپل خان نه په کښ حلال او حرام جوړ کړل۔ لکه بحیرے سائے وغیرہ ته حرامے کړے او وینه او مرداره او خنزیر ته حلال کړو۔

اَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ: مفسر نسفی لیکي: دا آیت ددے نه منع کوی چہ بنده د احکام شرعیو په جواب کښ تجاوز وکړی کله چہ ترے د هغه په باره کښ تپوس وشي بلکه احتیاط به کوی او دیو شی په باره کښ به داسے نه وائی چہ دا جائز دے یا ناجائز دے مگر پس د هغه نه چہ پوره یقین او تحقیق سره نه معلومه کړی وی ورنه دا به په رب العالمین باندے دروغ جوړونکے حساب شی، آه۔

کرختی وائی: دا آیت پوره منع کوی هغه مفتی لره چہ بغیر د اتقان (خبرے د مضبو طولو) نه فتوے ورکوی لکه زمونږ د زمانے بعض فقهاء شو، آه۔

نو کوم مقلدین چہ په حلال او حرامو کښ په تقلید سره فتوے ورکوی او دیو عالم قول پیش کوی او هغه مستقل شریعت گنړی چہ کله هغه پکښ خطاء شوے هم وی نو دا هم په افتراء علی الله کښ داخل دے ځکه چہ د مجتهد اجتهاد خو صرف د هغه دپارہ دلیل دے نه د امت دپارہ۔ (فتح البیان)

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ

او څه گمان دے د هغه کسانو چہ جوړوی په الله باندے دروغ (چہ څه به اوکړی شی

يَوْمَ الْقِيَمَةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ

دوی سره) په ورځ د قیامت، یقیناً الله خامخا د مهربانی والادے په خلقو باندے

وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

لیکن دیر د خلقو نہ شکر نہ کوی۔

تفسیر: پہلے آیت کتب ہفہ خلقو تہ سختہ دھمکی دہ چہ پہ اللہ تعالیٰ باندے دروغ جوړولو سرہ خہ خیزونہ حلالوی او خہ حراموی او دوی تہ وئیلے کیڑی چہ دوی خہ گمان دے چہ قیامت بہ راخی او کہ نہ او بیا د قیامت پہ ورخ بہ دوی سرہ خہ کیڑی؟ پہ دے بارہ کتب دوی خہ خیال دے؟

يَوْمَ الْقِيَمَةِ : یعنی دوی خہ گمان دے پہ ورخ د قیامت باندے آی مَاذَا يُفَعَّلُ بِهِمْ فِيهِ۔ چہ دوی سرہ بہ ہلتہ خہ کار کیڑی؟!۔ (فتح)

یعنی اے مجرمہ! چہ تہ زما مخے لہ راخے او زما د دین دشمنی دے کریدہ او پہ ما دے دروغ جوړ کریدی نو ستا خہ گمان دے چہ زہ بہ درسہ خہ کوم؟ دا دیرے غصے الفاظ دی۔
لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ : ۱- یعنی د اللہ تعالیٰ پہ خلقو لوئی فضل او احسان دے چہ د هغوی دینی او دنیوی خیر خواہی کولو سرہ ئے قرآن نازل کرو او حلال او حرام ئے بیان کرل، خکہ چہ انسانان خو دریاندے گندونہ او پلپیت خیزونہ خوری لکہ وینہ او مردارہ او پاک خیزونہ، او پاک حیوانات دریاندے بندوی، نو دوی ظلم کوی او اللہ تعالیٰ چہ کوم خیر منع کرو پہ هغے کتب خباثت دے او کوم ئے چہ حلال کرو هغے کتب طیبیت دے نو اللہ تعالیٰ مہربانی والا شو نو د هغه شکر کول پکار دی۔

۲- يَا لَذُو فَضْلٍ بِتَاخِيرِ الْعَذَابِ۔ یعنی د اللہ تعالیٰ مہربانی دا دہ چہ عذابونہ ئے درنہ روستو کرل۔

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ

اونہ ئے تہ پہ یو حالت کتب، اونہ لولے تہ د اللہ د طرف نہ خہ قرآن، اونہ کوی تاسو خہ

عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ ؕ وَمَا

عمل مگریو مونہ پہ تاسو باندے حاضر ناظر کلہ چہ وردا خلیڑی پہ هغے کتب، اونہ شی

يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ

پتیدے درب ستانہ پہ اندازہ د ذرے پہ زمکہ کتب اونہ پہ آسمان کتب اونہ وړوکه

مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

ددے نہ او نہ لوئی ددے نہ، مگر پہ کتاب بنکارہ کنس دی (یعنی علم د الله تعالیٰ)۔

تفسیر: عنوان د آیت: بَيَانُ إِحَاطَةِ عِلْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ۔ د الله تعالیٰ د علم محیط بیان دے۔ او قرآن کنس دا اکثر ذکر کیری خُک کہ چہ دا د ایمان د جوړولو ډیره قوی ذریعہ ده۔ مناسبت ئے د موضوع د سورت سره دے چہ د اوجت ایمان جوړیدو دپاره سبب د الله تعالیٰ په علم باندے علم راوستل دی، او دا سبب د زیادت د ایمان دے۔ رسول الله ﷺ هم فرمائی: [أَفْضَلُ الْإِيمَانِ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ مَعَكَ حَيْثُمَا كُنْتَ]۔

بهتر ایمان دا دے چہ ته پدے پوهه شه چہ الله تعالیٰ ستا سره دے (په اعتبار د علم او قدرت) کوم خای چہ ته ئے۔ یعنی الله تعالیٰ تا باندے په هر خای کنس علم لری۔ (طبرانی فی الاوسط و مسند الشاميين، وفی اسنادہ نعیم بن حماد و هو ضعیف من قبل حفظه)۔
۲- او د مخکنس آیت سره ئے هم ربط دے چہ حلال او حرام به صرف د الله تعالیٰ منله شی خُک که چہ هغه په هر شی باندے علم لرونکے دے۔ او پدے کنس تدبر کولو سره په انسان باندے هیبت راوړی: د الله تعالیٰ ډیر لوی شان پکنس ذکر دے۔

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ: دا جمع ته خطاب دے په لفظ د واحد سره۔ اول مخاطب رسول الله ﷺ دے او بیا هر مخاطب مراد دے۔ نو پدے کنس نبی کریم ﷺ ته خبر ورکړی شویدے چہ د الله تعالیٰ د علم نه هېڅ شه پت نه دے۔ هغه ذات باری تعالیٰ د رسول الله ﷺ او د هغه د امت او د تمامو مخلوقاتو د حالاتو نه په یو وخت کنس خبردار دے۔ پدے وجه صرف هغه د عبادت لائق دے۔ بعض مفسرینو لیکلی دی چہ پدے کنس په هغه خلقو رد دے چہ دا گمان ئے کولو چہ الله تعالیٰ په جزئیاتو علم نه لری۔

شَأْنٍ: مطلق حال ته وائی برابره ده چہ انسان کار کنس مشغول وی یا نه وی بلکه اوده وی یا غلې ناست وی۔ او شان قصد ته هم وائی یعنی ته په یو مقصد کنس نه مشغول کیرے۔
وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ: (منه) ضمیر الله تعالیٰ ته راجع دے۔ یعنی د طرفه د الله تعالیٰ نه۔ یا کتاب ته راجع دے او د (مِنْ قُرْآنٍ) نه مراد قراءت دے۔ (طبری)۔

او دا حالت ئے خاص ذکر کړو (چہ الله تعالیٰ په بنده باندے د قرآن لوستلو په حال کنس هم عالم دے) خُک که چہ دا د انسان ډیر اشرف حالت او افضل عمل دے او الله تعالیٰ ته د قرآن لوستل ډیر محبوب دی۔ (فتح البیان)

إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا: یعنی پدے درے والو احوالو کنبں اللہ تعالیٰ پہ تاسو حاضر دے پہ اعتبار د علم سرہ او ناظر دے تاسو تہ۔ شہود جمع د شاہد او شہید دہ خبردار، خوکیدار او محافظ تہ وائی۔

إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ: کله چہ تاسو ورننوزی پہ دغہ کار کنبں۔ یعنی اللہ تعالیٰ د اول نہ عالم دے، داسے نہ دہ چہ بندہ پہ یو کار کنبں شروع وکری، اوروستو بہ ورتہ د اللہ تعالیٰ فکر شی او پوہہ بہ شی۔

تَفِيضُونَ: أَفَاضَ فَلَانٌ فِي الْحَدِيثِ وَالْعَمَلِ إِذَا انْدَفَعَ فِيهِ۔ افاض یعنی پہ خبرہ او کار کنبں نے شروع وکریہ او ورننوتو پہ طریقہ د اہتمام او فراخی سرہ۔

ضَحَاكَ وَائِي: د (فِيهِ) ضمیر قرآن تہ راجع دے او معنی دا دہ چہ کله تاسو پہ قرآن کنبں دروغ خبرے خوروی۔ (فتح)

مؤمن بندہ کنبں چہ احتیاط پیدا کیہی نو پدے وجہ چہ ددہ پدے یقین دے چہ اللہ تعالیٰ ماتہ گوری۔

وَمَا يَعْزُبُ: (نہ پتہیری) حکہ چہ ہر شی اللہ تعالیٰ تہ عیان (بنکارہ) دے۔
ذُرَّةً: د کموالی دپارہ مثال دے۔

لِيُكْتَبَ مُبِينٍ: یعنی اللہ تعالیٰ پہ ہر شی اول عالم دے، بیانے دغہ علم پہ یو بنکارہ واضح کتاب یعنی لوح محفوظ کنبں لیکلے دے او بیاد ہفے لیکلو مطابق کار ہم کوی۔
نو دا دیر لوی علم او دیر لوی قدرت غواری۔ لکہ ددے پورہ تفصیل پہ سورة الانعام کنبں ذکر شو۔

إِلَّا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

خبردار یقیناً دوستان د اللہ نہ بہ وی ہیخ یرہ پہ دوی او نہ بہ دوی غمجن شی۔

الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ

ہفہ کسان دی چہ ایمان نے راویدے او دوی یرہی د اللہ تہ۔ د دوی دپارہ زیرے دے

فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۚ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ

پہ ژوند دنیوی کنبں او پہ آخرت کنبں، نشته بدلیل د خبرو (وعدو) د اللہ لہ،

ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

دا خاص کامیابی ده لویه.

تفسیر:

مناسبت

۱- د موضوع د سورت سره دا دے چه پدے کښ الله تعالى د ايمان فضيلت بيانوی چه مؤمن بنده د الله تعالى ولی دے چه دلته ئے دده دپاره خلور فائده بلکهددے نه هم زیاتے ذکر کړیدی. ۲- د نزدی آیت سره ئے مناسبت دا دے چه مخکښ آیت کښ الله تعالى د خپل علم بیان وکړو نو پدے کښ کَسْرُ لِقُلُوبِ الْعَاصِيْنَ دے، یعنی د نافرمانو خلکو زړونه مات شو چه الله تعالى په مونږ عالم دے نو سزا به را کړی او په هغه کښ ثَقْوِيَّة لِقُلُوبِ الْمُطِيعِيْنَ وویعنی د فرمانبردارو د زړونو مضبوطول وو چه تکره شی زما فرمانبرداری وکړی زه په تاسو عالم یم. نو دلته اوس د مطیعینو حال بیانوی. (فتح البیان)

دا دومره غوره مناسبت نه دے.

۳- ښه مناسبت دا دے چه په بنده کښ اوجت ايمان پدے طریقہ راځی چه هغه دا استحضار وکړی چه الله تعالى په ما باندے په هر ځای کښ عالم دے او کله چه ته پدے باندے همیشوالے وکړے نو ته به د الله تعالى یقینی ولی جوړ شے ځکه چه ولی همدے ته وائی چه همیشه دا خبره یاد ساتی چه الله تعالى ما ته گوری او زما په حال عالم دے نو د الله تعالى د حدودو لحاظ ساتی او د هغه د نافرمانی نه ځان جدا کوی او دا د احسان درجه ده.

الله تعالى ډیر غیرتی ذات دے نو پدے آیت کښ ئے خپل غیرت بیان کړیدی چه الله تعالى چا سره دوستی شروع کړی نو سمه ورکړه ورته کوی نو اے بندگانو! راشی د الله تعالى په دوستانو کښ ځان داخل کړی چه داسے نعمتونہ درکړے شی. نو پدے کښ مونږ ته ترغیب دے. او داسے نه چه مونږ دا آیت دیو چا او بل چا سره ولگوو لکه مشرکان وائی چه فلانے بابا د الله ولی دے نو بس بیائے د هغه نه غواړی او دا آیت په دلیل کښ پیش کوی چه د ولی څومره اوجته مرتبه ده نو دوی د الله تعالى په ځای باندے دغه بنده ته متوجه شی.

د الله اولیاء څه ته وائی؟

۱- د «اولیاء» نه مراد هغه مخلص ايمان والا دی چه د الله په بندگی سره او د گناهونو نه د ځان ساتلو په وجه هغه ته نزدی کيږی. دلته د دوی صفت دا بیان شویدی چه دوی ايمان

والاوی، او د گناہونو نه ځان ساتی۔ نو مؤمن متقی انسان د الله تعالیٰ ولی دی۔
 د ولی معنی ده قریب (نزدی)۔ یعنی مؤمن چه کله په ایمان او عمل صالح باندی ولاړ
 وی او د شرک او نورو گناہونو نه ځان لرې ساتی نو الله تعالیٰ ته نزدی کیږی۔
 علماؤ لیکلی دی چه د ولایت یوه نخه دا ده چه ولی مستجاب الدعوات وی یعنی الله
 تعالیٰ د هغه دعا قبولی۔

۲- او په مسند بزار کښ د ابن عباس ؓ نه روایت شوی دی چه یو شخص تپوس وکړ،
 ای د الله رسول! د الله اولیاء څوک دی؟ نو نبی ﷺ وفرمایل: هُمُ الَّذِينَ إِذَا رَأَوْا ذِكْرَ اللَّهِ -
 ((چه د هغوی په لیدو سره الله ریا دیږی))۔ (مسند البزار: ۵۰۳۴)

او همدا تفسیر د سعید بن جبیر نه هم نقل دی۔ (فتح البیان)
 دا د پوهی د آسانی دپاره تفسیر کړی شوی دی۔ نو که ستا په لیدو، کیناستو او پاڅیدو او
 خبرو باندی خلکو ته الله تعالیٰ ریا دیدو او دین ته ئی توجه پیدا کیدله نو پوه شه چه ته د
 الله تعالیٰ ولی ئی۔

۳- الَّذِينَ يُذَكِّرُونَ بِذِكْرِي وَأُذَكِّرُ بِهِ كَرِهِي (مسند احمد ۳/۴۳۰)

دا هغه خلک دی چه کله زما تذکره کیږی نو دوی خلکو ته ریا دیږی (چه مثلاً دا صفت
 په فلانی کښ موجود دی) او کله چه د دوی تذکره کیږی نو خلکو ته الله تعالیٰ ریا دیږی۔
 ۴- [الَّذِي يُعَادِي لِلَّهِ وَهُوَ إِلَهُ اللَّهِ وَيُبْغِضُ لِلَّهِ وَيُحِبُّ لِلَّهِ]

هغه شخص چه صرف د الله تعالیٰ دپاره دشمنی او دوستی او بغض او محبت ساتی۔
 لکه په حدیث د ابن عباس ؓ کښ دی: [فَإِنَّمَا تَنَالُ وَلَايَةَ اللَّهِ بِذَلِكَ] د الله تعالیٰ ولایت
 پدی کارونو سره حاصلیږی۔ (مصنف عبد الرزاق ۷/۱۲۴ حدیث رقم: ۳۴۷۷۰ وفيه عنعنات لیث)
 نو کوم انسان کښ چه غیرتی صفت نه وی چه د کفارو، مشرکانو، منافقانو او فاسقانو نه
 نفرت نکوی نو هغه د الله دوست نشی جوړیدی۔

د عوام الناس په عرف کښ ولی دی ته وائی چه هغه به نه خوراک کوی او نه ځکاک، او نه
 به خوب کوی او نه به د دنیا کار وکسب کوی او د الله په مینه به پائی۔ دا ډیر غلط تصور
 دی، څوک وائی چه ولی به دی ته وائی چه سپین گیره سره به وی او کچکول به ئی
 غاړی ته اچولے وی او تسبی به ورسره وی او شنه توبی به ئی په سروی او شنه او سره
 کپړی به ئی د ځان نه تاؤ کړی وی۔ یا به ئی غټ بریت پرینسی وی او خیرن خپچن به وی او
 کله به ئی په کښ پرتوگ هم ویستلے وی، عورت به ئی ښکاره کیږی، او تکه موندنه به نه

کوی او خلك ورخی او په هغه باندې به تېرکات حاصلوی او د هغه نه به دعا طلب کوی، او څوک وائی چه ولی به هغه وی چه د غیبو خبرې بیانوی۔

دا ټول هسې گپ شپ خبرې دی، بلکه هر مؤمن متقی د الله تعالیٰ ولی دی، د چا ولایت زیات او د چا کم ځکه چه تقویٰ کښ ډیر درجات دی نو څومره چه اعلیٰ درجه تقویٰ وی، د هغه ولایت به هم اعلیٰ درجه وی۔ نو څوک چه د کفر او شرک نه خلاص شو او ایمان نه راوړنو دا هم د الله تعالیٰ ولی شو، خپل ځان پیژندل پکار دی، او کله چه تا وپیژندل چه زه هم د الله تعالیٰ دوست یم او ما سره مینه کوی نو دې وخت کښ به ستا هم د الله تعالیٰ او د هغه د دین سره محبت پیدا شی، او کله چه یو بنده دا خیال کوی چه زه څوک یم او الله، او الله تعالیٰ نه خپل ځان لرې گنړی، نو دې وخت کښ به دده هم د الله تعالیٰ سره محبت نه پیدا کیږی نو گناهونو او فسادونو کښ به اخته وی۔

صاحب دفتح البیان وائی: ولی ضد دعدو دی نو موجب ته وائی، او د بندگانو محبت د الله تعالیٰ سره دا دی چه د هغه طاعت وکړی او د الله تعالیٰ محبت د بندگانو سره دا دی چه د هغوی اکرام او عزت وکړی نو بناء په اول تقدیر سره ولی وزن فعیل دی په معنی د فاعل سره او په دویم تقدیر سره په معنی د مفعول دی نو ولی د دواړو ترمینځ مشترک شو۔

لَهُمُ الْبُشْرَى: د قرآن او سنت نه دا ثابت ده چه ملائک د مرگ نه مخکښ د الله تعالیٰ نیکانو بندگانو ته د جنت زیری ورکوی۔

د بشری مطلبونه

۱- ددې زیری نه مراد دا دی چه دوی به خپله نیک خوبونه وینی یا به نه ورله بل څوک وینی۔ چه د هغه په وجه به دوی خوشحالیږی۔ لکه حدیث دی (لَمْ يَبْقَ مِنَ النَّبُوَّةِ إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ) (وَهِيَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ)، يَرَاهَا الْمُؤْمِنُ أَوْ تَرَى لَهُ] د نبوت نه صرف نیک خوبونه پاتې شوي دي چه مؤمن نه خپله وینی یا نه دده دپاره بل څوک وینی)

(بخاری: ۶۹۹۰) واحمد والبخار

۲- مَحَبَّةٌ فِي قُلُوبِ الْخَلْقِ۔ د خلکو په زړونو کښ به ددوی سره مینه وی۔

۳- حُسْنَى وائی چه په دنیا کښ بشری: د خلکو نیک صفتونه دی ددوی دپاره۔ او په آخرت کښ جنت دی۔

۴- لیکن تحقیق دا دی چه بشری هر هغه شی دی چه الله تعالیٰ په ایمان او تقویٰ باندې وئبلې دی یعنی د ایمان چه څومره فائده وی او د تقویٰ څومره فائده او خیرونه وی هغه

راجمع کرہ دغے تہ بشری وائی۔

یعنی ددوی دپارہ زیری دے پہ مختلفو زیرو سرہ پہ ایمان او تقویٰ باندے۔ او پہ قرآن او حدیث کنس سل فوائد ایمان او پنخوس د تقویٰ ذکر دی نو دے شخص تہ بہ یونیم سل طریقو سرہ زیری ور کرے کیہی۔ نو بشری دیر جامع لفظ شو۔

نو پدے کنس دا وعظ پروت دے چہ اے مؤمنہ! ایمان او تقویٰ خپل نصب العین وگر خوہ نو خامخا بہ ستا دنیا او آخرت بنہ کیہی۔

لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ: یعنی دا گمان مہ کوہ چہ دا زیری او وعدے بہ صرف د صحابہ کرامو دپارہ وی او زمونہ دپارہ بہ نہ وی، اللہ فرمائی: چہ ما کومہ وعدہ وکرہ او کومہ خبرہ مے وکرہ نو دا خوگ نشی بدلولے، او اللہ تعالیٰ نے خپلہ ہم نہ بدلوی، نو د اللہ تعالیٰ قانون همغہ شان دے۔ اللہ تعالیٰ مؤمن او متقی سرہ وعدہ وکرہ چہ دہ تہ بہ پہ دنیا او آخرت کنس کامیابی ورکوی نو اگر کہ کافر دیر کوشش کوی چہ مؤمنان او متقیان ختم کری او ہیخ کامیابی ور تہ ملاؤ نشی خو دا کار ہیخکله نشی کولے لکہ د صحابہ کرامو او د رسول اللہ ﷺ ژوند سرہ نے ولگوہ چہ تولے دنیا د هغوی او د هغوی د دین د ختمولو پوره کوشش کولو لیکن اللہ تعالیٰ هغوی سرہ وعدہ کرے وہ چہ ستاسو دین بہ غالبہ کوم نو همغہ شان وشوہ۔ ہیچا دا خبرہ پہ بلہ نکرہ۔ خلک بہ ستا عیبونہ بیانوی لیکن اللہ تعالیٰ بہ د دین پہ وجہ ستا مینہ د خلکو پہ زرونو کنس اچوی خکہ چہ د اللہ تعالیٰ وعدہ دہ ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا﴾ (مریم: ۹۶) (یقیناً هغہ کسان چہ ایمان نے راوړے او نیک عملونه نے کری زردے چہ رحمن ذات بہ دوی لره مینہ وگر خوی)۔

وَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ ۚ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۝

او غمجن دے نہ کری تالره وینا ددوی، یقیناً عزت پہ اختیار د اللہ کنس دے تول،

هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿۶۵﴾ ۝ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ

هغہ آوریدونکے پوهه دے۔ خبردار یقیناً د اللہ پہ اختیار کنس دی هغه خوگ

فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ۝ وَمَا يَتَّبِعُ

چہ په آسمانونو کنس او هغه خوگ چہ په زمکه کنس دی، او تابعداری نہ کوی

الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ ۖ إِنَّ يَتَّبِعُونَ

ہغہ کسان چہ رابلی سوی د الله نہ نور شریکان (معبودان) تابعداری نہ کوی دوی

إِلَّا الظَّنُّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

مگر د گمان او نہ دی دوی مگر اتکل کوی۔

تفسیر: نبی کریم ﷺ بہ کلمہ د کافرانو د استہزاء والا خبرو نہ زہ تنگیدو چہ کلمہ بہ ہغوی ورتہ ساحر او کلمہ شاعر او کلمہ لیونے وٹیلو نو الله تعالیٰ دلته تسلی ورکوی چہ تہ د کافرانو د دروغو خبرو پرواہ مہ کومہ، او غم مہ کومہ، خکہ د آسمان او زمکے ملکیت زما دیے، اوزہ پہ ہر شی پہ ہر حال کنس غالب یم، پدی وجہ دا کافران بہ پہ تا ہیخکلمہ غالب نشی راتلیے، پدی خبرو بانڈی دوی غلبہ نشی موندلے چہ حق ختم کپی بلکہ عزت او غلبہ بہ ہمداتاہ حاصلیہ۔ او پدی کنس ہر داعی تہ ہم تسلی دہ چہ تاتہ دیے خلک دیر سپک نومونہ ووانی، کلمہ وھابی او کلمہ بل نوم خو پدی بانڈی تہ نہ سپکیہ، عزت د الله پہ واک کنس دیے، د چاہہ خبرو د چانہ عزت نہ اخستلے کیہ۔

إِلَّا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ : مخکن نے وویل چہ د عزت مالک الله تعالیٰ دیے نو اوس وائی چہ د ذواتو مالک ہم الله تعالیٰ دیے، او دوی د بتانو مالک ہم الله تعالیٰ دیے، د ہغوی ہیخ اختیار نشتہ، او بیا ہم مشرکان د خپلو معبودانو بندگی کوی نو پہ ہغوی رد کوی۔ چہ داسے مالک ذات پریخودل او یو عاجز مملوک پسے روانیدل دیر لوی ظلم دیے چہ ہسے او ہامو او خیالاتو پسے روان دی۔ (فتح البیان)

وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ : دیے کنس دوه تفسیرہ دی۔ (۱) یو دا چہ ما موصولہ دہ او دا عطف دیے پہ (مَنْ فِي السَّمَوَاتِ) بانڈی نو دا د (إِنَّ اللَّهَ) دلانڈیے شو۔ یعنی د الله تعالیٰ پہ اختیار کنس (مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ) (د آسمان او زمکے والا مخلوق) ہم دی او دغہ شان ہغہ معبودان چہ مشرکان د الله تعالیٰ نہ سوی ورتہ رامدد شہ وائی ہغہ ہم د الله تعالیٰ پہ اختیار کنس دی۔ یعنی ہغوی خپلہ عاجز دی۔ لیکن پدی تفسیر سرہ روستو ﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنُّ﴾ پورہ طریقے سرہ نہ لگی نو دا بعید تفسیر دے۔

(۲) غورہ دا دہ چہ ما نافیہ دہ او (يَتَّبِعُ) فعل او (الَّذِينَ يَدْعُونَ) نے فاعل او د (يَدْعُونَ) مفعول پتہ دیے یعنی شرکاء۔ اور روستو شرکاء دیتبع دپارہ مفعول دیے او د شرکاء نہ مراد شرکاء فی

الحقیقة دے یعنی دوی د الله تعالى سره شریکان جوړ کړیدی لیکن حقیقی شرکاء نه دی۔
معنی داده چه [لَيْسَ يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ لِلَّهِ فِي الْحَقِيقَةِ إِنَّمَا هِيَ أَسْمَاءُ لَا مَسْمِيَّاتَ لَهَا]

(یعنی نه دی روان هغه مشرکان چه د الله تعالى نه سوی نورو ته راندو شه وائی شریکان د الله تعالى په حقیقت کښ، بلکه هغه صرف نومونه دی چه دوی ورته د معبودانو نومونه ورکړیدی چه هیڅ مسمیات او حقائق نه نشته)۔ کله وائی دا بابا د من دانه ذمه وار دی، او دا نارینه اولاد ورکوی او دا د زیری بابا دی او کله وائی دا بتان به زمونږ د الله په دربار کښ سفارش کوی، او کله وائی چه دوی مونږ الله تعالى ته نزدی کوی، لیکن حقیقت کښ د دوی په اختیار کښ هیڅ نشته۔

یا شرکاء مفعول د يدعون دی او د يتبع دپاره مفعول (شرکاء) پټ دی چه دا مذکور پرې دلالت کوی۔

۳- یا ما استفهامیه ده او دا استفهام د توبیخ او عیب بیانولو دپاره دی او شُرکاء منصوب دی په يَدْعُونَ سره۔ معنی داده چه هغه مشرکان چه د الله تعالى نه ماسوی نور شریکانو (معبودانو) ته آواز کوی نو دوی د څه شی تابعداری کوی، دوی د څه پس روان دی دا خو هیڅ شے نه دی، هسے عاجز مخلوق دی چه د نفع او د ضرر هیڅ اختیار نه نشته۔ (فتح البیان و البغوی)

إِنْ يَتَّبِعُونَ: دا جمله مستأنفه ده په جواب د سوال کښ، سوال پیدا شو چه دا خلک چه ورته شرکاء وائی او د هغوی بندگی کوی او د هغوی په نوم نذرانے او منختی کوی؟ نو جواب وشو چه دا ددې مشرکانو تش گمان دی او هسے د مشرانو د اټکل خبرو پس روان دی او په خیالی او شیطانی خبرو غولیدلی (دهوکه شوی) دی۔ دوی سره ددې باطلو معبودانو په عبادت باندې هیڅ دلیل نشته سوی د خیالاتو نه۔

خرص: هغه قول ته وائی چه د ظن او د تخمین نه وویل شی او غالب گمان هم نه وی او سماع (آوريدل) هم نه وی چه دی ته پښتو کښ اټکل وائی۔ د ظن مثال دا چه مشرک یو بابا له لار شی هلته ښه شی نو گمان نه راشی چه بابا ښه کړم، او مینځ کښ الله تعالى ښه کړی وی، لیکن د هغه په دربار کښ ښه شو نو دا په هغه باندې امتحان شو۔ او خرص دا دی چه ورځی او د هغه عبادتونه کوی که ته ترې تپوس وکړی چه دی کښ څه فائده ده؟ نو هغه وائی فلانی فائده، که ته ووائی چه دا چا وئیلی دی نو بیا ورسره جواب نه وی،

صرف وائی چہ خلك داسے وائی۔ نو خرص دگمان نہ اعلیٰ درجہ دہ چہ داسو چہ دروغ دی۔

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا

الله هغه ذات دے چہ گر خولے ئے دہ تاسو لہ شپہ دے دپارہ چہ آرام اوکری تاسو

فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ

پہ هغه کنب او ورخ رنرا والا، یقیناً پدے کنب دلیونہ دی (دیو والی د الله)

لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

دپارہ د هغه قوم چہ غور پدی۔

تفسیر: پدے کنب الله تعالیٰ د خپل قادر مطلق کیدو یو بل دلیل پیش کړیدے او ددے خبرے تردید دے چہ د الله تعالیٰ دپارہ د هغه په خلق او تدبیر کنب شریکان راشی۔ فرمائی چہ الله تعالیٰ هغه ذات دے چہ شپہ ئے د سکون دپارہ او د ورخ رنرائی ئے د کار کولو دپارہ جوړه کړیده، نو بیا د هغه نه سوئ شوک د عبادت حقدار کیدے شی؟ یقیناً هغه یو ذات دے چہ د هر قسم بندگی او خشوع او خضوع مستحق دے۔

مُبْصِرًا: یعنی ذَا ضِيَاءٍ۔ یعنی درنرا والا/روشنانه۔ او د (مُبْصِر) خپله اصلی معنی ده: ورخ لیدونکے۔ یعنی انسان لیدونکے په ورخ کنب۔ لیکن محاوره کنب داسے استعمالیږی او دا تفسیر باللازم وی۔

د (مُبْصِرًا) نه روستو ئے فائده نه ده ذکر کړے آئ لَتَحَرَّكُوا فِيهِ وَتَكْسِبُوا۔ دے دپارہ چہ پدے کنب د کارونو دپارہ حرکت وکړی۔

يَسْمَعُونَ: سَمَاعٌ اِعْتِبَارٍ۔ یعنی داسے اوریدل چہ د هغه نه عبرت واخلي۔ (قرطبی)

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَنَهُ ۚ هُوَ الْغَنِيُّ ۚ لَهُ

وائی دوی نیولے دے الله نازولے (بچه)، پاک دے الله، هغه ی حاجته دے، خاص هغه لره دی

مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ إِنَّ عِنْدَكُمْ مِّنْ سُلْطٰنٍ

هغه څه چہ په آسمانونو او هغه چہ په زمکه کنب دی، نشته تاسو لره هیڅ دلیل

بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

پدے باندے، آیا وایی تاسو پہ الله باندے هغه خد چه نه پو هیږی تاسو (په هغه)۔

تفسیر: پدے آیت کنب د مشرکانو یو بل کفر بالله بیانوی چه دا د شرکاؤ جوړولو شرک سره نزدی وه او ډیره انتهائی زړه آزارونکی خبره وه چه دوی به د الله دپاره اولاد ثابتول وئیل به ئی چه دا ملاتړ د الله لورنۍ دی، دغه شان یهودیانو به وئیل چه عزیر (عليه السلام) د الله خوی دی، او نصاراؤ به وئیل چه عیسی (عليه السلام) د الله خوی دی۔ الله تعالی د دوی دا باطله خبره رد کړه، او وے وئیل چه هغه ددے بهتان نه بیخی پاک دی۔ ځکه چه هغه غنی دی، د هیڅ شی محتاج نه دی، اولاد خود هغه چا وی چه محتاج وی۔ او هغه همیشه دی او همیشه به پاتے وی، او اولاد خود هغه چا پکار دی چه هغه ختمیږی، دی دپاره چه خوی د هغه خای ونیسی۔ او ځکه چه آسمان او دزمکے هر شی هم هغه پیدا کړی دی، او د هغه ملکیت دی، نو بیا دا څنگه ممکن ده چه آقا (مالك) خپل یو غلام ځان له خوی جوړ کړی۔ او پدے وجه هم چه مشرکانو سره پدے باطله دعوی هیڅ دلیل نشته دی، خالص د کم عقلی او جهالت په بنیاد داسے خبرے کوی۔

إِنْ عِنْدَكُمْ : اِنْ نَافِيه دے۔

أَتَقُولُونَ : یعنی دلیل نشته نو بیا په الله تعالی باندے دروغ تری، دا دتوبیخ لفظ دی۔ او ددے نه دا خبره مستفاد کیږی چه هره هغه خبره چه په هغه باندے دلیل نه وی نو هغه هیڅ علم نه دی بلکه خالص جهالت دی۔ (فتح البیان)

قُلْ إِنَّ الدِّينَ يَفْتَرُونُ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

ته اووايه يقينا هغه کسان چه جوړوی په الله باندے دروغ نه شی کامیابیدے۔

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ

دوی لره لره فاندے دی په دنیا کنب بیا به مونږ ته راگرځیدل ددوی وی، بیا به

نُلَدِّيهِمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

اوځکوو دوی ته عذاب سخت په سبب د هغه چه دوی کفر کولو۔

تفسیر: پدے آیت کنب الله تعالی نبی کریم ﷺ ته وفرمایل چه ته مشرکانو ته اووايه

چہ داتاسو چہ خہ وویل (چہ د الله دپارہ شریکان جوړوی او نسبت د اولادو ورتہ کوی او نسبت د حلال او حرامو ورتہ د خان نہ کوی) دا په الله تعالیٰ باندے افتراء او دروغ جوړول دی، او مفتری (دروغ جوړونکے) ہیخ کله ہم نشی کامیابیدے۔

او کہ په وقتی توگہ سرہ د هغه مقصد حاصل ہم شی نو هغه به دنیاوی سپکہ معمولی فائدہ وی، آخر به دده د مر کیدو نہ روستو الله تعالیٰ ته ورتلل وی چہ هلته به د دوی د کفر او دروغو جوړولو سختہ سزا ورکوی۔ (فتح البیان)

مَتَاع: دا مبتداء ده چہ خبر ئے حذف شویدے دے دپارہ چہ نظر اول په مبتدا باندے پریوزی چہ په دنیا کیں معمولی شان فائدے دی د دوی دپارہ، او کہ (لَهُمْ مَتَاعٌ) وویل شی نو بیا نظر په دواړو باندے غورزیږی۔

بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ: پدے وجه چہ دوی په دنیا کیں د الله تعالیٰ د نعمتونو نہ انکار کولو او الله تعالیٰ دپارہ ئے نالائقہ صفتونه بیانول۔

دلته الله تعالیٰ مشرک ته کافر وویل و خکه چہ دے د الله تعالیٰ د حقیقت نہ منکر دے۔
د الله تعالیٰ حقیقت دا دے چہ د هغه سرہ اولاد نشته او شریکان ئے نشته او علیم او خبیر او غنی دے، او دے ورتہ غلط نسبتونه کوی۔

او ددے نہ معلومه شوه چہ خوک د الله تعالیٰ دیو صفت نہ منکر شی نو دے هم د الله تعالیٰ حقیقت بدلوی۔

وَآتِلْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ

او بیان کره په دوی باندے خبر د نوح (عليه السلام) کله چہ اوونیل هغه قوم خپل ته

يَقَوْمُ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذَكِيرِي

اے قومه زما! که گران وی په تاسو باندے اودریدل زما او نصیحت درکول زما تاسو ته

بِأَيِّتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ

په آیتونو د الله نو په الله تعالیٰ باندے ما خان سپارلے پس مضبوط کړئ کار (تدبیر) خپل

وَشُرَكَاءَ كُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً

اورا اویلی شریکان خپل، بیا دے نه وی کار ستاسو په تاسو باندے پټ (یعنی گډوډ)

ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تَنْظُرُونَ ﴿٧١﴾

بیا فیصلہ اوکریں ماتہ (یعنی نافذہ نے کریں) او مہلت مہ را کوئی ماتہ۔

تفسیر: تردیدے خای پورے عقلی دلیلونہ بیان شو او د مشرکانو شبہات نے دفع کرل نو اوس د انبیاء علیہم السلام قصے بیانوی، دوه واقعے د نوح علیہ السلام او د موسیٰ علیہ السلام تفصیلاً او مینخ کنس اجمالاً د تولو انبیاء علیہم السلام قصہ بیانوی او پہ آخرہ کنس د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واقعہ او ورسره د یونس علیہ السلام واقعہ ذکر کیری۔

د نوح علیہ السلام واقعہ راوپی د دیرو مقاصد و دپارہ ۱- یو د ایمان باللہ دپارہ۔ چہ پدے کنس د ایمان فائدہ ذکر دہ چہ ہغہ نجات دے د عذابونو نہ۔

۲- دویم پدے کنس تخویف دے مکذبینو تہ یعنی چہ خوک ایمان نہ راوپی ہغوی دپارہ یرے بیانیری، چہ دوی بہ ہلاکیری۔

۳- بل پکنس رد د شرک د مشرکانو دے چہ د مشرکانو معبودان خومرہ کمزوری دی چہ نوح علیہ السلام ہم پہ ہغے باندے رد کریدے، او دوی ایمان نہ راوپی تردیدے چہ اللہ تعالیٰ ہلاک کرل۔

چونکہ د عربو مشرکانو حال پہ کفر او شرک کنس د نوح علیہ السلام د قوم پہ شان وو پدے وجہ اللہ تعالیٰ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تہ حکم وکرو چہ دوی تہ د نوح علیہ السلام د قوم واقعہ بیان کری۔ کلہ چہ دے خلقو پہ خپل کفر او شرک ہمیشوالے وکرو او د نوح علیہ السلام د زرگونو کوششونو باوجود ئے اسلام رائے ورو نو اللہ تعالیٰ دوی طوفان تہ وسپارل۔ نو ایے عربو مشرکانو! چرتہ د کفر او سرکشئی او پہ شرک باندے د ہمیشوالی پہ وجہ سرہ ستاسو انجام ہم د ہغوی پہ شان نہ شی۔

نوح علیہ السلام خپل قوم تہ وویل چہ کہ تاسو سرہ زما وسیدل او د دعوت الی اللہ کار کول پہ تاسو دیرزیات گران شوے وی نو ما ہم اوس د خپل طرف نہ د دفاع کولو دپارہ پہ اللہ بہروسہ کریدہ نو تاسو او ستاسو شریکان چہ زما د ہلاکولو کوم تدبیر کرے وی ہغہ وکری، او گوری! بالکل صفت تدبیر وکری، ہیخ کھے پکنس مہ کوئی، بیا د قتل او د کلی نہ شریلو چہ ہرکوشش کول غواہی ہغہ وکری او ماتہ یوہ لمحہ مہلت مہ را کوئی۔

ما چہ نن پورے ستاسو پہ نیغہ لارہ باندے د راوستلو خومرہ ہم کوشش وکرو د ہغے مقصد خہ دنیاوی معمولی فائدہ حاصلول نہ وو، او نہ ما ستاسو نہ ددے کار کلہ خہ

اجرت او مزدوری غوختے دہ چہ تاسو ما مُتھم کری۔ زما اجر او ثواب خوبہ ماتہ اللہ تعالیٰ را کوی، برابرہ دہ کہ تاسو ایمان راوری یا انکار و کری۔ او ماتہ دا حکم شویدے چہ زہ پہ ہر حال کنس د اللہ تعالیٰ مطیع او فرمانبردار اوسیرم۔

کله چہ ددے تولو کوششونو او نصیحتونو باوجود د ہغہ قوم ہغہ لہ دروغجن کرونو اللہ تعالیٰ ہغہ او د ہغہ منونکی پہ کشتی کنس سوارہ کرل او د طوفان نہ ئے بیج کرل چہ د ہغوی د اولادو پہ ذریعہ بیا دنیا آبادہ شوہ، او د اللہ تعالیٰ آیتونو لہ دروغجن کونکی تول پہ اویو کنس دواب شو۔ دا وہ خلاصہ د آیتونو۔

کَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي : یعنی کہ پہ تاسو باندے گران لگی زما ودریدل پہ تاسو کنس او زما نصیحت کول پہ آیتونو د اللہ تعالیٰ سرہ۔

کَبُرَ : ای ثَقُلَ - دروند وی پہ تاسو۔ نوح ﷺ چہ دا جملے فرمایلی دی نو دا پہ جواب د قوم کنس۔ نوح ﷺ بہ ہر وخت بیان کولو خکہ چہ د ہغہ دعوت زندگی نہ نیم سوہ کالہ وہ او ہغہ بہ شپہ او ورخ بیان کولو چہ خہ وخت بہ ئے وسہ وشوہ او بنسکارہ او پت لکہ سورۃ نوح کنس راغلی دی، نو پدے کنس کافرانو ورتہ وویل چہ دیر دے تنگ کرو، ہر وخت بیان بیان دے، او خبری دی چہ مونہ تہ ئے کوئے، پدے دے ستہری کرو بس کرہ پہ تا ایمان نہ راورو، لکہ روستو سورۃ ہود (۳۲) آیت کنس راخی

﴿يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَكُنتَ جِدَالِنَا﴾ اے نوحہ ! تا مونہ سرہ دیرے جگرے وکرے تر خوبہ ستا دا جگرے مونہ سرہ روانے وی، بیانے دھمکی ورکرہ چہ مونہ بہ دے مہ کرو او ز مونہ آلہہ بہ دے تباہ کری، د شپے یا د ورخے بہ درنہ ساہ ویاسی دا بیان مہ کوہ۔

نو ہغہ ورتہ ددے خبرو جوابونہ ورکوی چہ زہ د اللہ تعالیٰ د طرفنہ پہ بیان مکلف یم او تاسو تہ ئے رالیہلے یم او تاسو تہ بیان کوم کہ ستاسو خوبنہ وی او کہ نہ، کہ تاسو باندے زما دا بیان بد لگی نو تاسو تول راجمع شی او باباگانو تہ ہم آواز وکری او بس پہ ما باندے د مرگ فیصلہ وکری نو چہ زہ مو مہ کریم زما بہ د اللہ تعالیٰ پہ نیز حجت قائم شی چہ اے اللہ ! ما ستا دین بیان کرو او دے خلکو مہ کریم لیکن دا خبرہ راوری چہ تاسو ما نشی وڑے او خئی ستاسو لاس دے راخلاص وی، او پدے کنس ئے غرض دا وو چہ کہ تاسو ما مہ کری ہم زہ دا بیان نہ پریدم، یعنی تر مرگہ پورے ئے نہ پریدم او دا زما فریضہ دہ، او ستاسو د قتل د دھمکی نہ پریدم ہم نہ (لکہ دیر کرتہ باطل پرست د حق داعی تہ دھمکی ورکوی چہ جیل تہ بہ دے واچوو او قتل بہ دے کرو لیکن د حق داعی بہ پدے وخت کنس اللہ تعالیٰ

تہ خان سپاری، تو کل تہ پدیے وخت کنس ضرورت راخی لکہ دنوح ﷺ د قوم د خبرو پہ
شان رسول الله ﷺ تہ ہم مشرکانو کرمے وے)
مَقَامِي: مقام دلته دوه معانی کیدیے شی،

۱- یو پہ معنی د خای د ودریدو لکہ دائے خپله معنی ده او دلته ئے معنی ده: "وخت
تیرول زما پہ تاسو کنس" خک کہ چہ د هغه وخت د دعوت ډیر اوږد وو۔

۲- یا قیام پہ معنی د ودریدو سره دے دپاره د دعوت۔ (البحر المحيط وفتح البیان)
وَتَذَكِّرِي: دا د مقامی تشریح ده۔

فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ: اجماع پہ معنی د قصد او مضبوطی ارادے سره دے۔ (الفراء)

۲- مارج السدوسی وائی: أَجْمَعَ الْأَمْرَ أَيْ أَفْضَحَ۔ یعنی رابنکاره کړی کار خپل۔

۳- ابو الهيثم وائی: أَجْمَعَ أَمْرَهُ جَعَلَهُ جَيِّعًا بَعْدَ مَا كَانَ مُتَفَرِّقًا۔ د أَجْمَعَ أَمْرَهُ معنی دا ده
چہ کار ئے راجمع کړو پس د هغه نه چہ جدا جدا وو۔ (فتح البیان والتحریر)

وَشُرَكَاءَ كُمْ: أَيْ وَادْعُوا شُرَكَاءَ كُمْ۔ راوغواړی شریکان او معبودان خپل چہ تاسو
سره مدد وکړی ستاسو په گمان۔ یعنی اول پوره اورشتینی عزم وکړی بیا ورسره د خپل
ایمان قوت یو خای کړی چہ هغه د شرکاو نه مدد اخستل دی۔

ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً: کله یو تن کار پټ خای کنس کوی دے دپاره چہ
مخالف ئے ونه تېستی یا ئے پرے څوک وړان نکړی نو دے ورته وائی چہ په تاسو دے کار پټ
نه وی چہ هغه زما قتلول دی، زه ستاسو نه چرته هم تېستم نه۔

غُمَّةً: أَيْ خَفِيًّا۔ (پټ)۔ حینی وائی غمه د کار تنگوالی ته وائی۔ (ابو عبیده) یعنی زما په
بارہ کنس په خان تنگی مه راوړی۔

ثُمَّ أَفْضُوا إِلَيَّ: بیا ماته فیصله وکړی۔ یا ماته کار خپل پوره کړی۔ (المنار)

أَيِ أَفْضُوا مَا تُرِيدُونَ: یعنی نافذ کړی هغه شی چہ تاسو ئے اراده لری۔ (التحریر)

او کله قضاء په معنی د حکم او فیصلے سره وی او په الی سره متعدی کیدو کنس معنی د

ایصال او خبر رسولو دے۔ یعنی بیا فیصله وکړی او د هغه خبر ماته راوړسوی۔ (المنار)

وَلَا تَنْظِرُونَ: یعنی ماته مهلت مه راکوئ چہ داسے وواپی چہ تاته درے ورځے مهلت

چہ پدیے کنس د بیان نه توبه کړه گنې وژنو دے۔ دا مهلت به نه راکوئ خک که چہ مهلت

خلک هغه چاته ورکوی چہ د هغه په خپله خبره کنس شک وی چہ زه دا کار وکړم او که نه

نو هغه مهلت وغواړی چہ زه پدیے موده کنس فکر کوم، نو دے ورته وائی چہ زه فکر

نکوم خکە چە زە پدە یقیسن باندە یم چە زە بە دین بیانوم، الله تعالیٰ ماتە ددە حکم کەریدە او د الله تعالیٰ د طرفنە پە بیان مەکلف یم. دا دیرە نیغە او بشکارە د متوجە کولو خبری دی او انتهای دیرە خیر خواهی دە.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجِرِي

پس که واوریدی تاسو نو مانە دە غوختە ستاسو نه خە مزدوری، نە دە مزدوری زما

إِلَّا عَلَى اللَّهِ ۖ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

مگر پە الله دە، او حکم شویدی ماتە چە زە شم د (حکم) منونکونە.

فَكَذَّبُوهُ فَتَبْجِينَهُ وَمَنْ مَعَهُ

نو دروغجن اووئیل دوی هغه ته نوبچ کرو مونږ هغه لره او هغه خوک چە ملگری وو دهغه

فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلِيفَ وَأَعْرَفْنَا الَّذِينَ

پە کشتی کنب او اوگرخول مونږ دوی روستو اوسیدونکی او غرق کرل مونږ هغه کسان

كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

چە دروغژن نە گنرل آیتونە زمونږ نو وگوره چە څنگه شو انجام دیره ورکړی شوو (خلقو).

تفسیر: اوس ورتە خپل اخلاص بیانوی چە که تاسو زما خبره نە منی، فَالْوَبَالُ عَلَيْكُمْ.

نو وبال بە پە تاسو باندە وی. خکە چە زە خو ستاسو نه مزدوری نە غواړم، داسە نە وایم چە زما ملگری به کم شی بیا به تنخواه کمه شی.

إِنْ أَجِرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ: دا ورتە خکە وائی چە که یو تن نە د خلکو نه هم نە غواړی او د الله نه نە هم نە غواړی نو دایونە دے. نو د الله تعالیٰ نه اجر غوښتل کمال دے، نو کوم صوفیاء چە وائی چە مونږ نە د الله تعالیٰ نه جنت او نه د اور نه پناه غواړو بلکه صرف د هغه رضا غواړو، نو دا کمزورۍ خبره ده او د دین مخالفه ده. (إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا) عمل کول لازم دی. یعنی عمل به د ایمان په وجه او د ثواب گنډلو په نیت سره کوی.

خَلِيفَ: دلته نه معلومیری چە د نوح عليه السلام سره ټول ملگری د زمکے جانشین شو لیکن د سورت صافات آیت (۷۷) نه معلومیری چە دغه نور تابعدار هم ختم شو او صرف د نوح عليه السلام اولادونه دنیا آباده شوه. الله فرمائی: ﴿وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ﴾. (او مونږ

وگر خول اولاد د هغه پاتے په دنیا کښی

او ددې نه دا هم معلومېږي چه د (وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِكِ) نه مراد د نوح عليه السلام خامن او اینګوریانې وې او بل څوک نه وو. چه صرف هم دوی ایمان والا وو او نور چا ایمان نه وو راوړې.

الْمُنْذِرِينَ: یعنی کوم انسانان چه وروله شی او بیا هم خبره نه منی نو د هغوی انجام خرابېږي.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءَهُمْ

بیا ولیږل مونږ روستو د هغه نه ډیر رسولان قومونو د هغوی ته نور اغلل دوی هغوی ته

بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا

په ښکاره معجزو نو نه وو دوی چه ایمان نه راوړې وې په هغه څه

كَذَبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ ۚ كَذَلِكَ نَطْبَعُ

چه دروغجن ګنړلې وو دوی هغه لږه مخکښ، دغسې مهر و هو مونږه

عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾

په زړونو د زیاتې کونکو (د حد نه تیر و تونکو) باندې.

تفسیر: اوس اجمالی واقعات د انبیاء علیهم السلام راوړي او د ټولو مشترک جرم بیانوي فرمائي: بیا مونږ د نوح عليه السلام نه روستو، صالح، ابراهیم، لوط او شعیب علیهم السلام خپلو قومونو طرف ته د معجزو او شریعتونو سره ولیږل، لیکن چونکه د کافرانو په فطرت کښی کوږ والې وو، او حق او رشتیا دروغجن ګنړل د دوی زور عادت وو، پدې وجه کله چه الله تعالی په خاص توګه د دوی نه د هر یو دپاره نبي راوړلو نو دوی د هغه تکذیب وکړو. **بِمَا كَذَبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ:** یعنی د اول نه ئې د هغوی تکذیب وکړو نو ددې په سبب الله تعالی په دوی باندې مهر ووهلو لکه دا قسم عذاب په قرآن کریم کښی زیات ذکر کېږي چه مشرکان اول نه د حق او ښکاره معجزاتو خلاف وکړي نو الله تعالی ورله په زړونو مهر ووهي بیا د ایمان توفیق نه ورکوي او کافر ئې د دنیا نه تیر کړي.

كَذَلِكَ نَطْبَعُ: یعنی بنده چه کله ګناه کوي او توبه نه ویاسي نو ګناه کول د هغه دویم

طبیعت او فطرت جو پریری، او د هغه په زړه باندې مهر لگېږي، بیا هغه ته د ایمان او عمل صالح توفیق نه ملاوېږي او د هغه په زړه کېن د خیر او شر تمییز باقی نه پاتې کېږي۔

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى وَهَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ

بیا اولیږل مونږ وروستو د دوی نه موسی او هارون (عليهما السلام) فرعون

وَمَلَأْنَاهُ بَايْتَنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾

او غټانو د قوم د هغه ته په آیتونو خپلو نو لونی او کره دوی او وودوی قوم مجرمان۔

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ

نو هر کله چه راغلو دوی ته حق د طرف ز مونږ نه، وویل دوی یقیناً دا خامخا جادو دی

مُبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسَى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا

ښکاره۔ وویل موسی (عليه السلام) آیا وایی تاسو په باره د حق کېن هر کله

جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّحَرُونَ ﴿٧٧﴾

چه راغلو تاسو ته، آیا جادو دی دا او نه شی کامیابیدي جادوگر۔

تفسیر: د موسی او هارون عليهما السلام جلاليت شان او د فرعونيانو سره د توحيد د عقیدې په باره کېن چه د دوی کومه مناظره وشوه د هغه د خاص اهمیت په وجه هغه په مستقل توگه سره ذکر شويده۔ يو خود مکه مشرکانو مشابېت د فرعونيانو سره ډيرو او د دې امت د کافرانو مشابېت د فرعون سره زیات دی او د مؤمنانو مشابېت د بنی اسرائیلو سره زیات دی او د رسول الله مشابېت د موسی (عليه السلام) سره وو خکه نه دا واقعه تفصیلی ذکر کړه۔

فَاسْتَكْبَرُوا: دانه د زړه صفت دی او (وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ) نه د عمل صفت دی یعنی زړونه (عقیدې) او عملونه دواړه نه خراب وو۔

د واقعې خلاصه: کله چه موسی او هارون عليهما السلام د توحيد دعوت راواخستو او فرعون او د هغه د قوم سردارانو ته لارل، نو هغوی د استکبار نه کار واخستو او د هغه د قبلولونو نه انکار وکړو، خکه چه د دې مخکنو جرمنونو په وجه د دوی په زړونو مهر لگیدلی وو۔ او کله چه د آسمانی معجزو مخه ته خپل ځان یې وسه اوموندونو یې

ونیل چہ دا خو بنکارہ جادو دیے۔ نو موسیٰ علیہ السلام ہغوی تہ جواب ورکرو چہ آیاتہ د الله د طرف نہ رالیرلے شوی حق تہ جادو وائے؟ دا جادو خنکہ کیدے شی؟ کہ جادو وے نو ستاسو پہ ماہرو جادوگرانو زہ خنکہ غالب راتلے شوم او د ہغوی جادو بہ ما پہ یو دم خنکہ ناکام کولے شو، جادوگر خو ہیخ کله نشی کامیابیدے۔

أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ : دلتہ مقولہ پتہ دہ یعنی هَذَا سِحْرٌ۔ یعنی تاسو د حق پہ بارہ کنس دا وایی چہ دا جادو دیے۔ او (أَبْخَرُ هَذَا) مستقل کلام دیے ددوی د خبریے درد دپارہ ذکر شویدے یعنی آیا دا گنے خہ جادو دیے چہ تاسو ورتہ جادو وایی۔

وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ : یعنی د ساحرانو خو انجام خراب وی نو مالہ چہ الله تعالیٰ غلبہ راکوی معلومیرہی چہ زہ جادوگر نہ یم۔

بعض خلک پدیے آیت نہ دی پوہہ شوی نو بیائے دا عقیدہ جوہہ کریدہ چہ جادو اثر نہ کوی خکہ کہ جادو اثر وکری نو بیا خو جادوگر کامیاب شو او دلتہ الله تعالیٰ فرمائی : چہ جادوگر نہ کامیابیرہی۔ دا عقیدہ د قرآن او حدیث او د مشاہدے خلاف دہ۔

❖ نو ددیے وجہ نہ بعض اہل علمو دوی تہ جواب ورکریدے چہ دلتہ معنی دا دہ :

وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ مِنَ الْعَذَابِ الدُّنْيَوِيِّ وَالْآخِرَوِيِّ

جادوگر کامیابیدے نشی چہ د دنیاوی او اخروی عذاب نہ بچ شی۔

❖ بل تاویل ئے دا کریدے : لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ بِمُقَابَلَةِ الْأَنْبِيَاءِ۔ جادوگران د انبیاء علیہم السلام پہ مقابلہ کنس کامیابیدے نشی۔ او ہسے کامیابیدے شی۔

❖ دیے کنس حقہ خبرہ دا دہ چہ جادو اثر کوی او دا آیت د ہغے ہیخ خلاف نہ دیے، خکہ چہ دلتہ فلاح لفظ ذکر دیے او فلاح د انجام بنہ کیدو تہ وائی او ساحر چہ سحر وکرو او ہغے اثر وکرو او چاتہ ئے ضرر ورکرو نو دا خو کامیابی نہ دہ بلکہ ہمداناکامی دہ۔ خکہ چہ انجام ئے خراب دیے۔

بیا کہ پدیے آیت کنس دا اشکال راپیدا کیری نو بیا خو بل آیت کنس دی ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ (المؤمنون: ۱۱۷) او دیے سورت آیت (۱۷) کنس ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ﴾ او ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾ (انعام: ۱۳۵) کنس ذکر دی۔ نو پدیے آیتونو کنس ہم دا ذکر دی چہ کافران، ظالمان او مجرمان نشی کامیابیدے، حال دا چہ کافرانو او ظالمانو او مجرمانو سرہ بادشاہی دہ، نو مطلب دا شو چہ ددوی انجام خراب دیے آخرت ئے برباد دیے اگر کہ پہ دنیا کنس بہ ئے مقصدونہ پورہ کیری لکہ جادوگر پہ جادو سرہ خپل مقصد پورہ کوی چہ

خلکو ته ضرر ورکوی، یا پیسے وگتبی لیکن انجام ئے خرابیدو والا دے۔

قَالُوا أَاجْتَنَّا لِتَلْفِتِنَا عَمَّا

وئیل دوی آیا راغلے ئے تہ مونہر تہ دے دپارہ چہ واروئے مونہر لره د هغه طریقے نه

وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونُ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ ط

چہ موندلی دی مونہر پہ هغه پلاران خپل او شی تاسو دوارو لره مشری پہ زمکه کنس،

وَمَا نَحْنُ لَكُمُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾

اونہ یو مونہر تاسو لره خبره منونکی۔

تفسیر: کله چہ فرعون ددے یقینی دلیل مخے تہ خپل خان بالکل عاجز وموندونو وے وئیل چہ آیاتہ مونہرہ دخپلو پلارانو نیکونو ددین نه اړول غواړے؟ او آیاتہ غواړے چہ مونہر تالره خپل حاکم او آقا اومنو؟ داسے نشی کیدے، مونہر په تاباندے ایمان راوړونکی نه یو۔

شوکانتی لیکلی دی چہ دے دنیاوی لوئی والی او د کرسی محبت په هر دور کنس خومره کسان د حق دقبلولو نه منع کړیدی، او خپل خانونه ئے په باطل باندے سره دپوهه نه مضبوط کړیدی، ددے بیماری په وجه خومره خلق په کفر، خومره خلق په بدعت او خومره خلق د صحیح حدیث موجودیدو باوجود په خپله فاسده رائے کلک پاتے شویدی!!۔
وَتَكُونُ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ: پدے دوه اعتراضونو سره دوی د دعوت اصلی شکل بدل کړو، لکه اوس خلک داسے وانی چہ تاسو مونہر دامامانو نه اړوئ او تاسو کشرانو پسے به روانیږو۔ نو دا دعوت شکل بدلول دی، مونہر خو خپل خان ته دعوت نه ورکوو بلکه زمونہر دعوت کتاب او سنت ته دے۔

وَقَالَ فِرْعَوْنُ اَنْتَوْنِي بِكُلِّ سِحْرِ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ

او اوئیل فرعون راوئی ماته هر جادوگر پوهه (ماهر)۔ نو هرکله چہ راغلل جادوگر

قَالَ لَهُمْ مُوسَى اَلْقُوا مَا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّا

وئیل دوی ته موسی (علیه السلام) گوزار کړی هغه چہ تاسو ئے گوزارونکی یئ۔ نو هرکله

اَلْقُوا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهٖ ۙ

چہ گوزار کرل دوی (پہری خپل) ووثیل موسیٰ (ﷺ) هغه شے چہ راوپیدے تاسو هغه

السَّحَرٰۤءُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُہٗ ۚ اِنَّ اللّٰهَ لَا یُضِلُّحُ عَمَلٌ

هغه خو جادو دے، یقیناً اللہ زردے چہ ختم به کری اثر د هغه، یقیناً اللہ نه کامیابوی کار

الْمُفْسِدِیْنَ ﴿۸۱﴾ وَیُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَۃٍ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿۸۲﴾

د مفسدانو۔ او ثابتوی اللہ تعالیٰ حق لره په خبرو خپلو سره اگرکه بد گنری مجرمان۔

تفصیل: کله چہ فرعون د موسیٰ (ﷺ) امسا اژدها جوړیدو سره په زمکه حرکت کونکې ولیده او د هغه د لاس نه درنرا شعلې راوتل نه ولیدل نو پوه شو چہ دا هم کوم جادو دے، پدے وجه هغه خپلو خلقوته وویل چہ د ملک تمام لوئی جادوگران راجمع کری۔ موسیٰ (ﷺ) هغه جادوگرانو ته وویل چہ مخکنې تاسو د خپل قوت مظا هره وکړئ۔ دلته په واقعه کښ اختصار شویدے اول جادوگرو دغه درخواست وکړو۔ نو هغوی او ووثیل چہ د فرعون په عزت قسم، بیشکه مونږ غالب راتلونکی یو، او خپلے رسی او امساگانے نه په زمکه گوزار کړے۔ موسیٰ (ﷺ) او ووثیل چہ دا جادو دے، د اللہ معجزه نه ده، اللہ به نزدی ده چہ د معجزے په قوت سره دا زائل کری، اللہ تعالیٰ په زمکه کښ د فساد خورونکو عمل نه کامیابوی۔ موسیٰ (ﷺ) خپله امسا په زمکه گوزار کړه او د هغه نه اژدها جوړه شوه او د هغوی د جادو ماران نه تیر کرل، او د فرعون د نه خوښولو باوجود حق غالب شو۔ د موسیٰ (ﷺ) دا واقعه ددے سورت نه غیر په سورة الاعراف (۱۱۶) او سورة طه (۷۲/۷۱) آیتونو او د سورة الشعراء په (۴۹) آیتونو کښ هم راغلی ده۔

مَا جِئْتُمْ بِهٖ السَّحَرٰۤءُ: پدے کښ د مناظرې طریقه خودلے شویده چہ د باطل پرست دلیل خلکو ته سپک ښکاره کری چہ دا څه دلیل دے چہ تا پیش کړو، دلیل خو قرآن او حدیث وی، نه حاشی او کتابچے۔

اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُہٗ: سحر خو هسے هم باطل دے خو دلته معنی دا ده: (يُجِیْ اَثَرُهٗ) ددے اثر به ختم کری۔

لَا یُضِلُّحُ: ائی لَا یُغْوِیْہٖ وَلَا یُکِلِّہٖ وَلَا یُحْسِنُہٗ یعنی اللہ تعالیٰ نه مضبوطوی او نه ئے کاملوی او نه ئے برابروی۔ بلکه د هغه عمل به وخت په وخت کمزورے کوی ﴿وَأَنَّ اللّٰهَ﴾

مُؤْمِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾ (انفال: ۱۸) (اللہ تعالیٰ کمزور ہے کونکے دے مکر د کافرانو)
 الْمُفْسِدِينَ: ئے پہ اسم ظاہر سرہ ذکر کرل پدے کیں نکتہ تسجیل دے پہ دغہ
 مخاطبینو چہ تاسو مفسدان یی۔ او دا ہم معلومہ شوہ چہ سحر نوی فساد او سحر لوی
 مفسد دے۔

فَمَا أَمَّنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ

پس ایمان رانہ ورو پہ موسیٰ (علیہ السلام) باندے مگر خو خوانانو د قوم د ہغہ نہ سرہ دیرے نہ

مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ ؕ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ

د فرعون نہ او د غتانو د قوم د ہغوی نہ چہ وابہ روی دوی لرہ (د دین نہ) او یقیناً فرعون

لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ ۚ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

خامخالوئی کونکے پہ زمکہ کیں او یقیناً خامخا د زیاتی کونکو نہ وو۔

تفسیر: د موسیٰ (علیہ السلام) ددے عظیم کامیابی او د فرعونیانو رسوا کن شکست نہ روستو
 د بنی اسرائیلو خوانانو د فرعونیانو نہ دیرے سرہ پہ موسیٰ (علیہ السلام) ایمان راوہو۔ او د
 فرعون نہ د ہغوی دیردو وجہ دا وہ چہ ہغہ انتہائی متکبر او ظالم شخص وو۔
 ذُرِّيَّةٌ: دلہ شبان (خوانانو) تہ وائی او اکثر د حق تابعدار خوانان وی، ﴿سَمِعْنَا قَتِي
 نَذْكُرْهُمْ﴾ (انبیاء: ۶۰) ﴿إِنَّهُمْ لَخِيَّةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ﴾ (الكهف: ۱۳) خکہ چہ د بودا ذہن پہ یو
 طرف باندے جوہر شوے وی نو کہ پہ باطل ولا روی حق تہ زر نہ راخی او د خوانانو ذہن
 تازہ وی او ضد او عناد پکیں نہ وی پہ حق زر پوہیہی۔ او پہ بودا کیں کبر او ضد او عناد
 زیات وی نو حق تہ غالباً نہ راخی۔

مِّنْ قَوْمِهِ: دے ضمیر کیں دوہ احتمالہ دی (۱) یعنی د قوم د موسیٰ (علیہ السلام) نہ۔

۲- یا د قوم د فرعون نہ یعنی قبطیانو نہ، چہ پہ ہغوی کیں مؤمن د آل فرعون وو او د
 ہغہ نسخہ او ماشطہ د ہغہ دلور (یعنی د ہغہ دلور سرگمنخونکے) او د ہغہ د خزانچی
 نسخہ ہم وہ۔ (فتح البیان) او ہمد ا احتمال ظاہر دے خکہ چہ تولو بنی اسرائیلو ایمان
 راوہیہ وو او ہغوی تولو ہجرت ہم کرے وو۔

وَمَلَئِهِمْ: ضمیر فرعون تہ راجع دے لیکن جمع شو خکہ چہ ہغہ بواخے نہ وو بلکہ

نور سرکشان هم ورسره وو۔ یا ضمیر ذریعہ تہ راجع دیے، یعنی ددیے خوانانو د مشرانو نہ۔ دا هم دلیل دیے چہ د (قومہ) ضمیر فرعون تہ راجع دیے، خکہ چہ ددیے خوانانو مشران قبطیان وو نو دوی د هغوی نہ یریدل۔

أَنْ يُقْتِنَهُمْ : أَيْ يُعَذِّبَهُمْ۔ أَوْ يَصْرِفَهُمْ عَنْ دِينِهِمْ بِالْعَذَابِ۔ یعنی عذاب بہ ورکری۔ یا بہ ئے واروی د خپل دین نہ په سبب د عذاب ورکولو سره۔
وَإِنْ فِرْعَوْنُ : دائے علت د ما قبل ذکر کرو چہ دوی خکہ یریدل چہ فرعون لوی متکبر او ظالم وو۔

لَعَالُ : علو په حقوق الله کنس وه او اسراف په حقوق العباد کنس۔
الْمُسْرِفِينَ : یعنی په کفر او قتل او سولی ورکولو او قسم قسم عذابونو ورکولو کنس د حد نہ تجاوز کونکو نه وو۔ یا پدی وجه چہ دیے بنده وو او د ربوبیت دعوه ئے کرے وه۔
(فتح البیان)

وَقَالَ مُوسَى يٰ قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ

او وویل موسیٰ (علیه السلام) اے قومہ زما که چرے تاسو ایمان راوړے وی

بِاللهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا

په الله تعالیٰ نو په هغه ځان اوسپاری که یی تاسو حکم منونکی۔ نو او وویل دوی

عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً

خاص په الله مونږ ځان سپارلے دیے، اے ربه ز مونږ! مه گرځوه مونږه امتحان

لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

د قوم ظالمانو دپاره۔ او بچ کره مونږ په رحمت خپل سره د قوم کافرانو نه۔

تفسیر: په دیے درے آیتونو کنس دی دا خبره ذکر کیږی چہ کله په بنی اسرائیلو باندی د یرے آثار ښکاره شونو موسیٰ علیہ السلام هغوی ته وویل چہ اے زما قومہ! که تاسو په الله ایمان راوړے وی نو بیا د اسلام تقاضا دا ده چہ په هغه بهر وسه وکړی، نو هغوی جواب ورکړو چہ مونږ په الله باندی بهر وسه وکړه، او دعائے وکړه چہ اے ز مونږ ربه! ظالمان فرعونیان په مونږ باندی مه مسلط کوه، چرته داسے ونه شی چہ هغوی مونږ ته عذاب را کړی او د دین

د طرف نہ مو پہ امتحان کنیں واپس، او مونہ تہ پہ خپل رحم او کرم سرہ ددے کافرانو نہ نجات راکړه۔

فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا : ځکه چه توکل د ایمان د لوازماتو نه دے۔ او په داسے موقعه کنیں توکل ته ډیر ضرورت راځی۔

إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ : ددے جزاء پته ده آئی فَاَطِيعُوا نِيَّ - یعنی که تاسو مسلمانان یی نو بیا زما تابعداری وکړی۔ او دے ته خطاب التهیيج وائی یعنی د خپل قوم راپورته کول چه اے خلکو! ایمان دربره دے نو توکل ځان کنیں پیدا کړی۔

فِتْنَةً : ۱- آئی مُعَذِّبِينَ - یعنی عذاب راکړه شوی د دوی په لاسونو - ۲- امتحاناً، (یعنی د کافرانو دپاره مو امتحان مه گرځوه) ځکه چه که هغوی مونہ ته عذابونه راکوی نو هغوی به وائی چه که دا کسان د الله اولیاء وے نو په دوی به دا مصیبتونه نه راتللے۔ نو دا ددے ظالمانو دپاره امتحان وگرځی۔ او مطلب دا شو چه اے الله! د خلکو د طرفنه هم تکلیف مه راوله او خپل هم مه راوله۔

وَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيْهِ اَنْ تَبُوْا لِقَوْمِكُمَا

او وحی اوکړه مونہ موسی او وروږ د هغه ته چه تیار کړی دپاره د قوم ستاسو

بِمِصْرَ بَيُّوتًا وَّاجْعَلُوا بَيُّوتَكُمْ قِبْلَةً

په مصر کنیں کورونه او اوگرځوی په کورونو خپلو کنیں قبله (ځائے د مانځه)

وَأَقِمْوُ الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾

او پابندی کوی د مانځه او زیری وړکړه مؤمنانو ته۔

تفسیر: الله تعالی موسی او هارون علیهما السلام ته حکم اوکړو چه هغوی د بنی اسرائیلو دپاره په مصر کنیں جدا کلی تیار کړی، (ددے نه معلومیږی چه د هجرت زمانه ډیره روستو ده) ځکه چه د فرعونیانو د شکست او د بنی اسرائیلو د اسلام راوړونه روستو د مسلمانانو سره د فرعونیانو دشمنی نوره سخته شوې وه او د هغوی سره ژوند تیروول مشکل شوی وو۔ یو خو د فرعونیانو ظلم او استبداد زیات شوې وو، او بل دا چه د صادق مؤمن او کافر په یو ځای وسیدل هسے هم ناممکن وی۔

کافران د فرعون او د بتانو عبادت کونکی وو او بنی اسرائیل یواځے د الله تعالی عبادت

کونکی وو۔ پدے وجہ الله تعالى دوی ته وویل چه تاسو خپل کورونه د مساجدو په توگه استعمال کړی، او دننه مونځونه کوی، دے دپاره چه د فرعون کارکنان که تاسو بهر په گیرجو کښ په مونځونو کولو وړینی نو ضرر درنکړی ځکه چه دوی به د هغوی سره په گیرجو کښ شریک مونځونه کول تردے چه د هغوی نه ویریدل نو دا حکم ورته وشو۔ (مجاهد)

او الله تعالى موسى عليه السلام ته دا حکم هم وکړو چه هغه مسلمانانو ته زیره ورکړی چه الله به دوی ته په دنیا کښ عزت او غلبه ورکوی او په آخرت کښ به جنت ورکوی۔
وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً: پدے کښ درے تفسیره دی (۱) ظاهر تفسیر دادے چه د خپل کور نه جمات جوړ کړی یعنی په خپلو کورونو کښ مونځونه کوی۔

قتاده وائی: دا په هغه وخت کښ وو چه فرعون دوی د مانځه نه منع کړل نو دوی ته حکم وشو چه په خپلو کورونو کښ قبله ته مخامخ مساجد جوړ کړی۔ (فتح البیان)

او پدے کښ اشاره ده د صحابه کرامو حال ته په مکه کښ چه مسجد حرام ته نشو راتللے چه په شریکه عبادت وکړی نو هغوی ته هم اشاره ورکوی چه تاسو په کورونو کښ عبادت وکړی لکه سیدنا ابوبکر صدیق ؓ دغه شان کړی وو۔ او دے کښ دے ته هم اشاره ده چه کله تکلیف راشی نو عبادت ډیر کړه، د الله تعالى مدد به زر راوړسپړی۔

۲- اٰیُّنُوا الْمَسَاجِدَ مُتَوِّجَةً اِلٰی جِهَةِ الْقِبْلَةِ۔ یعنی مساجد جوړ کړی او قبله ته ئے متوجه کړی۔ دا تفسیر ظاهر نه دے ځکه چه بنی اسرائیلو دا طاقت نه لرلو چه د فرعون په موجودگي کښ دوی ښکاره مساجد جوړ کړی۔

۳- اٰجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ يُقَابِلُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا۔ یعنی کورونه د یو بل مخامخ جوړ کړی چه ستاسو اجتماعیت ثابت شی او چه په یو تکلیف راځی نو بل به ترے خبریږی۔ یعنی کیمپ کښ راجمع شی څوک به دریا ندے ډیر ظلم نشی کولے۔ او دا هم جائز تفسیر دے۔

وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا اِنَّكَ الْتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاةَ زِينَةً

او وویل موسی (عليه السلام) اے ربه زموږ! یقیناً تا ورکړیدے فرعون ته او غټانود هغه ته ډول

وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا

او مالونه په ژوند دنیوی کښ اے ربه زموږ! (د دے حکمت دپاره دے ورکړیدی)

لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ

چہ واپوی خلق د لاری ستانه ای ره زمونږ! کوته (خراب) کړه مالونه ددوی

وَأَشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٨٨﴾

او سختی راوله په زړونو ددوی پس چہ ایمان رانه وړی تردی چہ وونی عذاب دردناک.

قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمْ فَاسْتَقِيمَا

وویل الله په تحقیق سره قبوله شوه دعا ستاسو د دواړو نو کله شی (په خپله طریقه)

وَلَا تَتَّبِعَنَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

او مه روانیږئ په لاره د هغه کسانو چہ نه پوهیږئ.

تفسیر: پدې کښ د موسیٰ عليه السلام بنیرې ذکر دی فرعونیانو ته او دای د الله تعالیٰ په امر باندې کړې وې. پدې کښ د مکې مشرکانو ته اشاره ده چہ د محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم بنیرې به مو ووھی، تباه او هلاک به شی، ورانی او فسادونه مه کوئ او نیکانو ته ضررونه مه ورکوئ. او دې آیت باندې رسول الله صلي الله عليه وسلم هم عمل وکړو چہ کله هغه په مسجد حرام کښ مونځ کولو او عقبه بن ابی معیط (لعین) او نورو سرکشانو لری او پریوانونه راوړل او په هغه باندې ئې د سجدې په حالت کښ واچول نو رسول الله صلي الله عليه وسلم چہ د مانځه نه فارغ شو، دې کسانو ته ئې بنیرې وکړې. عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائی: قسم په الله ما دغه ټول کسان مردار ولیدل چہ په بدر کښ کوھی ته گوزار کړې شول.

موسیٰ عليه السلام اولیدل چہ د هغه د ډیرو کوششونو باوجود د فرعون او د هغه د سردارانو په کبر او غرور کښ کمی رانغله او د هغوی کفر او عناد همداسې زیاتېږی، او د هغوی د ایمان راوړو هیڅ امید باقی پاتې نه شو، نو دوی هغوی ته بنیرې وکړې او وې ویل چہ ای زمونږه ره! تا فرعون او د هغه سردارانو ته ددې دپاره د ډول اسباب او مال او دولت ورکړې چہ هغوی گمراه شی او خلقو لره ستا د لاری نه منع کړی. ای الله! ته ددوی دولتونه ختم کړه، او ددوی زړونه سخت کړه، دې دپاره چہ اوس دوی د اسلام راوړو سوچ اونی کړی، تردې پورې چہ سخت عذاب دوی راگیر کړی.

حافظ ابن کثیر لیکلی دی چہ د موسیٰ عليه السلام د بنیرې د الله او د هغه د دین د خاطر د

خفگان پہ سبب ددے یقین نہ روستو وی چه اوس پہ فرعونیانو کنس ہیخ خیر نشته دے۔
 اَتَيْتَ فِرْعَوْنَ: یعنی تا خو دوی ته مالونه او دولتونه ددے دپاره ورکری وو چه دوی ستا
 شکر وکری او ستا پہ رسولانو ایمان راوی لیکن انجام دا شو چه دوی د هغه نه غلطه
 فائده واخسته او گمراهی ئے اختیار کره۔

رَبَّنَا لِيُضِلُّوْا: دا لام د عاقبت دے یعنی انجام ئے دا شو چه دوی پرے گمراه شو۔ (سیبویه)
 فرأ وائی چه دا لام گئی دے او دے ته لام الحکمة هم وائی۔ یعنی تا دوی ته مالونه او
 دولونه ددے دپاره ورکریدی چه پدے کنس ستا حکمة دا دے چه ته دوی گمراه کول غواړے،
 خککه چه کله ناکله الله تعالیٰ یو بنده ته مال او دولت ددے دپاره ورکوی چه د هغه سرکشی
 زیاته شی۔ ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيَّهَا الْقَوْلُ﴾ (الاسراء: ۱۶)
 (کله چه مونږ غواړو چه یو کله هلاک کړو نو مونږ حکم وکړو د هغوی مستانوته نو
 هغوی نافرمانی شروع کری په هغه کنس نو ثابته شی په هغه باندے فیصله د عذاب) نو
 مال او اولاد د هغه دپاره امتحان وی چه هغه په کنس ناکام کیږی، او دا عقوبت دے د الله د
 طرفنه، د انسان د بد عملی د وجه نه۔

او دا تفسیر صحیح نه دے چه دلته (لئلا) کلمه مقدره کنږی۔ (یعنی دے دپاره چه گمراه
 نشی) دا د قرآن د ظاهری الفاظو خلاف دے۔ لکه روستو راخی۔

زَيْنَةً: زینت هغه شی ته وائی چه په هغه باندے بنائست راخی لکه جامے، سورلی،
 گانږه، بسترے، وسلے وغیره او مال هغه دے چه پدے خیزونو باندے زیات وی لکه پیسے
 وغیره۔ (فتح)

رَبَّنَا اطْمِسْ: یعنی مالونه ئے کوته او بیکاره کره۔

فَلَا يُؤْمِنُوْا: اشکال او جواب

موسىٰ ﷺ: څنگه دعا کوی چه ای الله! دوی ته د ایمان توفیق مه ورکوه او دوی د دنیا نه
 کافران تیر کره حال دا چه موسىٰ ﷺ خو د ایمان د دعوت دپاره راغله دے نو داعی د ایمان
 څنگه داسے بشیرے وکری؟ ددے اشکال دلرے کولو دپاره ځینی خلک په قرآن کنس غلط
 تاویلات کوی لکه قرطبی وغیره لیکلے دے (اوز مونږ بعض استاذان ئے بیانوی) چه
 (لِيُضِلُّوْا) کنس لام مقدر دے اَي لِيُضِلُّوْا او فَلَا يُؤْمِنُوْا عطف دے په يُضِلُّوْا باندے او نفی چه
 په نفی داخل شی اثبات پیدا کوی نو معنی دا شوه چه تا مالونه ددے دپاره ورکریدی چه
 دوی گمراه نشی او دوی ایمان راوی۔ دا تفسیر خککه غلط دے چه دا ﴿رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ﴾

وَأَشَدُّ عَلَى قُلُوبِهِمْ - او ﴿حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ﴾ سرہ بیخی نہ لگی۔

صحیح تفسیر دا دیے چہ آیت پہ ظاہر باندے دیے، او دا بنیرے دی چہ د الله تعالى پہ امر باندے نے کریدی لکہ یو تن چہ دیر ضرری شی نو ہفہ تہ بنیرے کول د انبیاء علیہم السلام نہ نقل دی لکہ نوح علیہ السلام بنیرے کریدی کله چہ ورتہ الله تعالى خبر ورکرو چہ ستا د قوم نہ نور ہیخو ک ایمان نہ راوپی نو ہفہ وویل ﴿رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذَيَّارًا﴾ (نوح: ۲۶) (ایہ رہہ زما! مہ پریدہ پہ زمکہ باندے د کافرانو نہ یو تن گر خیدونکے) اور رسول الله ﷺ ہم کریدی۔ (فتح البیان)

او دیرہ مودہ چہ انسان فسادونہ او ضدونہ کوی نو الله تعالى پرے مہر وہی او د مہر یوہ طریقہ دا دہ چہ نبی ورتہ بنیرے وکری نو خاتمہ نے خرابہ شی۔

عَلَى أَمْوَالِهِمْ : یعنی اقتصاد چہ دوی خراب نشی نو دوی دیر مست وی۔ نو مالونہ ورلہ کوتہ کرہ چہ مستی ترے ووخی۔

فَلَا يُؤْمِنُوا : یعنی زہونہ ورلہ داسے سخت کرہ چہ ہیخکله ایمان رائہ وپی۔ او دا د عذاب د نازلیدونہ ہم دیرہ سختہ سزا دہ خکہ چہ عذاب راشی نو مرگ بہ ورسرہ راشی۔ او چہ کله انسان ایمان رائہ وپی نو دنیا کنس ہم هلاک دیے او ابدی ابدی هلاکت تہ وپاندے شو۔

حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ : تردے چہ دوی عذاب وینی بیا بہ ایمان راوپی خو ہفے لہ بہ اعتبار نہ وی۔ او دغہ عذاب غرقیدل وو چہ دوی پکنس اختہ شول۔ (ابن عباس)

أَجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا : ددیے نہ بعض کم علمہ خلک پہ مانخہ کنس د آمین بالخفیہ دپارہ دلیل نیسی۔ وائی چہ موسیٰ علیہ السلام دعا کولہ او ہارون علیہ السلام بہ پرے آمین وٹیلو۔ دا خبرہ سراسر خطاء دہ خکہ چہ اول خو ددیے خبرے ثبوت نشتہ چہ ہارون علیہ السلام آمین وٹیلے دیے بلکہ دا جائزہ چہ دوارو دعا کپی وی، او مخکنس آیت کنس نے نسبت د دعا موسیٰ علیہ السلام تہ وکرو خکہ چہ ہفہ اصل رسول وو او ہارون علیہ السلام د ہفہ تابع وو۔

نَحَاسَ وائی ما د علی بن سلیمان نہ واوریدل چہ ہفہ بہ وٹیل چہ دا دوارو دعا وہ او دلیل دا دیے چہ ہفہ (رَبَّنَا) لفظ استعمال کریدیے او نہ (رَبِّ) او بل (دَعْوَتُكُمَا) لفظ دلیل دیے۔ (فتح البیان)

دویم کہ ومنو چہ ہارون علیہ السلام آمین وٹیلے دیے نو خہ دلیل دیے چہ ہفہ پہ خفیہ سرہ وٹیلے دیے بلکہ کیدیے شی چہ ہفہ ہم پہ زورہ وٹیلی وی۔ نو ددیے نہ آمین بالجہر معلوم پی۔

فَاسْتَقِيمَا: اَيٰ فِى الدَّعْوَةِ اِلَى اللّٰهِ وَالْعَمَلِ بِدِيْنِ اللّٰهِ - يعنى الله تعالى ته په دعوت وركولو
كلك ودرېږئ. او په دين باندې په عمل كولو.

فراء وغيره وائى: دواړو ته حكم وشو چه په خپل كار باندې مضبوط وسپړئ تردې چه
تاسو ته ددې بنسټ قبولوالې راشي. او د ابن عباس ؓ نه نقل دى چه دا بنسټ څلويښت
كاله روستو قبولې شوې او وعده د قبلېدو مخكې نه شوې وه او پدې كېن به د الله تعالى
حكمة وو. (ددې نه معلومېږي چه داعي به كله بنسټ وکړى او فى الحال به قبولې نشي
نو هغه به د نا اميدۍ درجې ته ورسېږي ليکن روستو به قبلېږي).

او صاحب المنار وائى چه ددې قبلېدو آثار دا راښکاره شو چه په فرعونيانو باندې په
مصر كېن مصيبتونه او عذابونه نازلېدل شروع شو او په هر ځل به دوى موسى عليه السلام ته
راتلل او د هغې په لرې كېدو به ئې د ايمان دراورو وعده كوله او د لرې كېدو نه روستو به ئې
وعده ماتوله آخر فرعون تنگ شو او بنى اسرائيلو ته ئې د هجرت اجازه وركړه. لكه ددې
تفصيل په سورة الاعراف آيت (۱۳۳) كېن ذكر شويدي. (المنار)

خينى وائى: د استقامه معنۍ دا ده چه تاسو جلتئ مۀ كوي او په آرام وسپړئ او د الله
تعالى په فيصله باندې راضى شئ او هغې ته تسليم شئ. (فتح البيان) يعنى داسې به نه
وايئ چه مونږ بنسټ وکړې او اوسه پورې قبولې نشوې او ډيره موده تيره شوه.

سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ: سُبَّتِي فِى خَلْقِي وَإِنْحَارِ وَعْدِي لِرُسُلِي. (المنار)
د هغه كسانو په لاره مۀ روانېږئ چه هغوى زما په مخلوق كېن زما عادت نه پېژني او
زما دروښانو سره د وعدي پوره والې نه پېژني.

وَجُوزْنَا بَيْنِي إِسْرَاءَ يَلِ الْبَحْرِ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ

او پورې ويستل مونږ بنى اسرائيل په درياب باندې نو ورپسې شو دوى پسې فرعون

وَجُنُودُهُ بَغِيًّا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَذْرَكَهُ

او لښكرې د هغه د وجه د ضد (كېنې) او دشمنۍ نه، تردې چه كله رالاندې كړوده لره

الْفَرَقِ ۖ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي

غرقيدلو نو ووئيل دۀ ايمان راوړې ما پدې چه نشته حقدار د بندگۍ سوى د هغه ذات نه

اَمَنْتُ بِهِ بَنُو اِسْرَآءِ يَلْ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ اَلَا اَنْ

چہ ایمان راوہے پہ ہفہ باندے بنی اسرائیلو اوزہ د منونکو (تابعدارو) نہ یم۔ اوس (تہ ایمان

وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾

راوہے) او پہ تحقیق سرہ نافرمانی دے کریدہ مخکین ددینہ، او وے تہ دفساد کونکو نہ

تفسیر: موسیٰ علیہ السلام: چہ کلہ د مسلمانانو سرہ دریاب تہ اُورسیدو نو وے لیدل چہ فرعون د خپل خان سرہ راروان کرے لبکر د دوی تعاقب کوی دوی تہ رانزدے شویدے، او نزدے دہ چہ دوی رالاندے کرے، نو اللہ تعالیٰ ہفہ تہ حکم وکرو چہ ہفہ پہ خپلہ امسا سرہ اُوبہ ووهی، ہفہ چہ کلہ داسے وکرل نو د دریاب اُوبہ پہ دوه حصو تقسیم شوے او د غرونو پہ شان ودریدے، زمکہ اُو چہ شوہ، او موسیٰ علیہ السلام بنی اسرائیلو سرہ پہ دریاب پورے وتل۔ فرعون د خپل لبکر سرہ (چہ د هغوی شمار د قرطبی د قول مطابق پنخہ ویشٹ لاکھو نہ زیات وو) د موسیٰ علیہ السلام او بنی اسرائیلو پسے شو (چہ د هغوی شمار تقریباً شپہ لاکھہ شل زرہ وو قالہ الخطیب۔ فتح البیان) او کلہ چہ دریاب تہ ورسیدو نو اللہ د دریاب اُوبہ پہ دوی باندے راواپس کرے، او تول پہ تولہ هلاک شو۔

فرعون چہ کلہ خپل مرگ د خپلو سترگو مخامخ گھیدونکے ولیدو نو وے وئیل چہ زہ ایمان راوہم پدے چہ د هفہ ذات نہ سوی حقدار د عبادت نشته پہ کوم باندے چہ بنی اسرائیلو ایمان راوہیدے۔ اوزہ اُوس مسلمان یم۔ نو اللہ تعالیٰ د هفہ ایمان رد کرو او وے وئیل چہ اُوس د ایمان ہیخ فائده نشته حال دا چہ ددے وخت نہ مخکین پورے تا نافرمانی کولہ، او پہ زمکہ کنس دے فسادونہ خورول، او نن بہ زہ ستا جسم پہ یوہ اُوچتہ زمکہ گوزارم دے دپارہ چہ تہ دراتلونکی نسلونو دپارہ د عبرت نخہ اُوگرخے، او دے دپارہ چہ خلقو تہ پتہ ولگی چہ تہ یو سپک بندہ وے، اللہ تعالیٰ او معبود نہ وے۔

بَغِيًّا وَعَدُوًّا: یعنی پہ ظلم او دشمنی سرہ۔ فرعون خکہ ظالم وو چہ هر کلہ بنی اسرائیل و تنبیدل نو بیا ددہ خہ کار دے چہ د هغوی پسے روانی پری او هغوی راواپس کول غواپی، بس مصر ئے ورته پرینبودو مگر فرعون پہ دیرہ لویہ سرکشی کنس وو۔

وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ: یعنی ما ایمان راوہو (د زہ تصدیق مے وکرو اگرکہ دا تصدیق ئے د مخکین نہ موجود وو۔ ﴿وَجَعَلُوا بَہَا وَاسْتَفْتٰہَا اَنفُسُہُمْ ظُلُمًا وَّعُلُوًّا﴾ (النمل: ١٤) اوزہ د

هغه ڪسانو نه يو فرد ڏيڻ ۾ هغوى الله تعالىٰ ته غاڙهه ايخو دونڪي ڏي اوڊ هغه امر منونڪي او هغه ته عاجزي ڪونڪي ڏي۔

يعنى ذرڙهه تصديق او عمل دواڙو ته تيار ڏيڻ۔ حال دا ڇهه مخڪين تصديق ڪونڪي وو ليڪن تابعداري او خضوع پڪين نه وه بلڪه متڪبر وو۔

الآن وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ : دا ورتنه الله تعالىٰ وويل يا جبريل عليه السلام ڏ طرفه ڏ الله تعالىٰ نه۔ يعنى ته اوس اسلام راوڙي اوڊ اسلام دعوه ڪوي او غاڙهه اڀري او تابعداري ڪوي ڇهه اوس ئي وخت تير ڏي بلڪه اوس ڏ هلاڪت وخت ڏي، حال دا ڇهه ته مخڪين ڏ مفسدانو نه وي او پهه بند گانو به ڏي ظلمونه ڪول۔ يعنى اوس ڏ اسلام دعوه باطله ده او ايمان (تصديق) پهه غير ڏ اسلام نه سره ڏ امکان ڏ هغه نه نه قبليڙي نو اوس به ڏ مجبور تيا پهه حالت ڪين ڇهه قبول شي، دا اسلام ستا اختياري نه ڏي بلڪه اضطراري ڏي۔ (المنار)

ڏ فرعون ايمان ڇهه قبول نشو ڇهه عذاب ئي وليدو او ايمان او توبه پڊي وخت ڪين قبوله نه وي۔ لڪه الله فرمائي : ﴿ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا ﴾ (غافر: ٨٥) (نو دوي ته ايمان ڏ دوي فائده ورنڪره هر ڪلهه ڇهه دوي زمونڙهه عذاب وليدو) او ايمان پهه اقرار ڏ توحيد او پهه اقرار ڏ نبوت سره پوره ڪيڙي او فرعون ڏ نبوت اقرار نه وو ڪري نو ايمان ئي صحيح نشو۔

(فتح البيان)

بله وجهه دا ده ڇهه دهه پهه ايمان ڪين تقليد ڪريڊي ﴿ آمَنَّا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَّا بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ ﴾ يعنى بني اسرائيلو ڇهه پهه ڇا ايمان راوڙي پهه هغه ما هم ايمان راوڙي۔ او ڊرب العالمين اوڊ الله تعالىٰ نوم ئي هم نه ڏي اخسته ڇهه ڇهه ڏ ربوبيت ڏ دعويٰ رگ پڪين موجود وو۔ (فتح)

او فرعون ته الله تعالىٰ ڏ خپل نوم اخستو توفيق هم ورنڪرو۔ ڇهه ڇهه الله تعالىٰ غني ڏي۔

او پڊي آيت ڪين رد ڏي پهه هغه صوفياو لڪه ابن عربي (دجال) ڇهه وائي : فرعون موحد وو او مسلمان مڙي وِلَٰذَلِكَ صَارَ تَغْرِيقُهُ تَطْهِيرًا ۞۔ ڏ فرعون غرقيدل ڏ هغه دپاره ڏ گناهونو ڏ صفائي ذريعه وه، ڇهه توحيد ڪين ئي لڙ نقصان وو نو پهه غرقيدو سره صفا شو۔ دالوي ڪفر ڏي۔

امام احمد، ترمذي وغيره ڏ ابن عباس رضي الله عنه نه روايت ڪري ڇهه رسول الله ﷺ فرمايل : الله تعالىٰ فرعون غرق ڪرو نو هغه آمئن وئي۔ جبريل عليه السلام رسول الله ﷺ ته ڏ هغه قصه

بیان کرہ چہ ای محمدہ! زہ لایم او د دریاب نہ مے ختہ راواخته او د هغه په خوله کښ مے ورننویسته (مَخَافَةَ أَنْ تُدْرِكَهُ الرُّحْمَةُ) دے دپاره چہ الله تعالیٰ پرے رحم ونکړی، آه۔
خکه چہ الله تعالیٰ ډیر مهربانه دے، د مرگ په وخت کښ الله تعالیٰ په مخلوق باندے ډیر مهربانه وی خکه چہ دے عاجز وی۔ (الترمذی: ۳۱۰۷ بسند صحیح)

دا صحیح حدیث دے مگر ډیرو ناپو هو پدے باندے هم رد کړیدے او دے ته ئے په رسول الله ﷺ باندے دروغ وئیلی دی۔ دا خلك د فن الحديث نه بیخی نا خبره دی۔ تفصیل دپاره فتح البیان وگوره۔

سوال دا دے چہ دا کار ده ول وکړو؟ نو جواب دا دے چہ دا د الله تعالیٰ دپاره غیرت دے، چہ فرعون لوی مفسد دے، د الله دین او نبی او مؤمنان ترے په عذاب وو او اوس به جنت ته هم خی، دا د یو مؤمن غیرت نه برداشت کوی۔ لکه ملائک الله تعالیٰ ته فرمائی: چہ پدے فلانی مجلس کښ فلانی ناست وو هغه ددے مجلس والو نه نه وو او تا هغه ته بخنه وکړه))۔ دا هم د الله دپاره غیرت کوی۔

فَالْيَوْمَ نُنَجِّكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ

نور وړخ بچ کوو بدن ستا (روستو د هلاکت نه) دے دپاره چہ شے ته دپاره د هغه چا چہ

خَلَقَكَ آيَةً ۚ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَفِلُونَ ﴿٩٢﴾

روستو دی ستا نه نخه د عبرت، او یقیناً ډیر د خلقو نه د آیتونو زموږ نه خامخایه پروا دی۔

تفسیر: د بنی اسرائیلو د شک زائله کولو دپاره الله تعالیٰ فرعون ته وویل چہ نن به موږ ستا بدن په اوچت خای واچوو۔

نُنَجِّكَ: آی نُلْقِيكَ عَلَى نَحْوَةِ مِنَ الْأَرْضِ - یعنی تابه په اوچته زمکه گوزار کړو خکه چہ نور فرعونیان اوبو کښ خکته لاپل او فرعون چہ کله غرق شو نو الله تعالیٰ د اوبو سر ته راپورته کړو او د دریاب یو غاړے ته ئے راوخکلو دا ددے دپاره چہ تر قیامتہ پورے روستو خلکو دپاره نخه شی۔

فرعونیان چہ کله ټول په ټوله غرق شول نو هلته ئے زنانه او ماشومان پاته وو نو د فرعون سخرانه راغله او د مصر بادشاهی ئے قبضه کړه، او دوی کښ دا خبره مشهوره شوه چہ فرعون د دریاب نه بهر راوخکله شویدے نو دوی ورغلل او د هغه خای نه ئے راپورته کړو او

مصر ته ئے راوړو او په یو غر کېښ ئے یو سورنگ وکنستو او په هغه کېښ ئے دده جسد کیځودو او خلک به د هغه سیل او تعاشی له ورتلل، په همدې طریقې په پیرو کېښ را روان وو چه تر اوسه پورے د مصر د قاهرې په عجائب گهر کېښ پروت دی، دا ددې دپاره چه د روستنو خلکو دپاره عبرت وگرځی، اوس هم د هغه تصویرونه انټرنیټ کېښ تفصیلی موجود دی۔

لِئَمَّنْ خَلَقَكَ: ددې نه مراد ځینی وائی: بنی اسرائیل دی چه د دوی دا گمان وو چه فرعون نه دی غرق شوی ځکه چه بنی اسرائیل ئے مرعوبه کړی وو نو هغوی د دریاب په غاړه ولیدو چه سور شوی او لنډ شوی وو گویا که هغه یو غوایا وو (خازن) خازن ورسره دا خبره هم زیاتی کړیده چه الله تعالیٰ هغه بیرته دریاب ته دوباره گوزار کړو نو د هغه وخت نه اوسه مړې هیڅکله نه قبلوی۔ دا خبره ئے بی دلیل ده، او د مشاهدې خلاف ده۔

آیة: یعنی د روستنو خلکو دپاره نڅه شی چه هغوی ستا په هلاکت یقین وکړی او پدې خبره یقین وکړی چه ته هغه شان نه وې ځنګه چه تا دعوه کوله (یعنی دریوبیت) او د هغوی شکونه ختم شی چه ته هلاک شوی۔

یا د روستنو خلکو دپاره عبرت جوړ شی چه څوک د فرعون په شان په الله تعالیٰ باندې تکبر کوی او د هغه نه سرکشی کوی او پدې باندې همیشې روان وی نو د هغه به هم دغه شان قبیح عاقبت جوړیږی۔ (فتح البیان)

گویا که دا د ټول عالم دپاره یو عبرت وگرځیدو چه سره د دومره لوی طاقت او بادشاهی او فوجونو نه د الله تعالیٰ د عذاب نه بچ نشو کله ئے چه د هغه د رسولانو او د هغه د دین مخالفت وکړو۔

وَإِنْ كَثِيرًا: اکثر انسانانو کېښ د غفلت ماده ده، په دنیا کېښ ډیر ناشنا کارونه کیږی چه الله تعالیٰ ترې معلومیږی لیکن اکثر انسانان د هغه نه غافله دی، او وائی چه دا د دنیا چال چلن دی، الله تعالیٰ په چا عذابونه رالېږی، په چا بادشاهی اړوی، په چا سیلابونه او زلزلې راوړی، دا د الله نښې دی۔ خو ژوندی زړه غواړی۔

آیة: دلته آیتونه کونې مراد دی یعنی نښې د قدرت د الله تعالیٰ۔ او آیتونه قرآنی هم پکېښ داخلیدې شی۔ او دا نښې نښانې د الله تعالیٰ هره ورځ بنده وینی خو عبرت ترې نه اخلی۔

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَآءَ يَلْ مُبَوَّأً صِدْقٍ

او يقيناً خانے ورکریے وو مونہ بنی اسرائیلو ته خانے مزیدار (زمکہ دشام)

وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ۚ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ

اورزق ورکریے وو مونہ دوی ته د پاک خیزونونه نو اختلاف اونکرو دوی تردے

جَاءَهُمُ الْعِلْمُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ

چه راغلو دوی ته علم، يقيناً رب ستا به فيصله وکری په مینخ د دوی کنب په ورخ

الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

د قیامت کنب په هغه شه کنب چه دوی په هغه کنب اختلاف کولو.

تفسیر: پدے کنب الله تعالیٰ په بنی اسرائیلو خپل نعمتونه بیانوی او بیا د هغوی ناشکری او د موسیٰ عليه السلام سره د دوی لانجے ذکر کیری.

د فرعون نه د نجات ورکولو نه روستو الله تعالیٰ په بنی اسرائیلو لوئی احسانات وکړل، لیکن دوی ددے نعمتونو شکر ادا نکړو. د فرعون د هلاکت نه روستو په ټول مصر باندے د بنی اسرائیلو حکومت شو. لیکن د دوی همیشه دا خواهش پاته وو چه بیت المقدس ته واپس تلې وے کوم چه د دوی د اوچت نیکه ابراهیم عليه السلام ملک وو، او په کوم باندے چه په دغه ورځو کنب عمالقه قابض وو. موسیٰ عليه السلام دوی ته د عمالقه و سره د جهاد وینا وکړه، لیکن دوی انکار وکړو چه د هغه په وجه الله تعالیٰ دوی څلوښتو کالو پورے په میدان تیه کنب حیران پریخودل. اول هارون عليه السلام او بیا موسیٰ عليه السلام په همدے میدان تیه کنب الله ته خوښ شو (او وفات شو). آخر د یوشع بن نون عليه السلام په قیادت کنب دوی د عمالقه و سره جهاد وکړو او فلسطین ته داخل شو. بیا د څه ورځو دپاره په هغه باندے بخت نصر قبضه وکړه، لیکن دوباره بنی اسرائیل غالب راغلل.

دے نه روستو دیوے اوږدے مودے پورے د یونانی بادشا هانو په قبضه کنب پاته شو. د هغوی په زمانه کنب عیسیٰ عليه السلام پیغمبر شو، چه د هغه سره یهودیانو سازش وکړو او د عیسیٰ عليه السلام یو مشابه سرے ئې پهانسی کړو. د عیسیٰ عليه السلام د آسمان ته د پورته کیدو نه روستو تقریباً درے سوه کاله روستو یونانی بادشاه قسطنطین د مسیح دین خرابولو په

نیت حیلہ کولو دپارہ پہ هغه کنبی داخل شو۔ او ددی نه روستو د نصرانیانو د شام په ملک او په جزیره او دروم په بنارونو قبضه پاته شوه۔ تردی پورے چه د امیر المؤمنین عمر بن خطاب رضی الله عنه په زمانه کنبی صحابه کرامو د هغوی د لاسونو نه بیت المقدس آزاد کړو۔
يَوَٰنَا: اٰنٰی اُسْکِنَا۔ مونږه ووه و رسول او ما ورته خای ورکړو۔

مُبَوَّأ صِدْق: یعنی خای درشتینوالی۔ مکان صدق هغه خای ته وائی چه هلته هوا صفا وی، مرضونه کم وی، خوشحالی پکنبی زیاته وی، ددی نه د ضحاک په قول مصر مراد دی۔ **خینی وائی:** ټول هغه خیزونه چه د فرعون او د هغه د قوم د لاس د لاندی وو چه هغه حیوانات او مالونه او فصلونه وغیره دی۔

بعض وائی: اردن او فلسطین مراد دی۔ او قتاده وائی چه ددی نه شام مراد دی۔ او بعض وائی بیت المقدس مراد دی چه دا ټول د شینکی او خیر او برکت بنارونه دی۔ (فتح البیان)
فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ : ١- یعنی بنی اسرائیلو باندی الله تعالی بيشماره احسانات وکړل لیکن دوی ناشکری وکړه، او د زمانه په تیریدو سره دوی سره ددی نه چه دوی سره د تورات علم ووبیا هم په مختلفو جماعتونو کنبی تقسیم شو، او د انبیاء صحیح تعلیمات ئی بدل کړل۔

٢- ددی یو تفسیر دا هم شویدی چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د بعثت نه مخکنبی یهودیانو به د هغه د بعثت انتظار کولو، لیکن کله چه نبی صلی الله علیه و آله پیغمبر شو او هجرت ئی وکړو، مدینه ته راغلو نو اکثر یهودیانو په هغه او په قرآن باندی د ایمان راوړو نه انکار وکړو صرف د شمار یو خو کسان په اسلام کنبی داخل شو۔ یعنی دوی په قرآن کنبی اختلاف وکړو او د رسول الله صلی الله علیه و آله صفات ئی بدل کړل۔

يَقْضِي بَيْنَهُمْ : دالفظ په قرآن کریم کنبی زیات استعمال دی خاصکر په حوامیم کنبی چه بنی اسرائیلو اختلاف وکړو پس د علم نه او الله تعالی به د دوی سره گوری۔ پدی کنبی یو مهم دعوت او ضروری ذهن سازی ده، هغه دا چه بنی اسرائیل الله تعالی پوهه کړل لیکن هغوی د حق نه اعراض وکړو نو الله تعالی به دوی ته په آخرت کنبی سزا ورکوی۔ نو دارنگه تاسو ته قرآن راغلو، تاسو چه ددی نه مخ اړوی نو د الله قانون او اصول د ټولو دپارہ یو شان دی، تاسو سره به هم گوری۔ لیکن په اشاره کنبی دعوت ورکول د الله تعالی د کتابونو همیشه عادت دی۔ او پدی کنبی بلاغت زیات وی۔

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكِّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ

نو کہ تہ پہ شک کنیں نے دھغے کتاب نہ چہ نازل کریدے مونہ تاتہ نو تپوس اوکرہ

الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ ۖ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ

دھغہ کسانو نہ چہ لولی کتاب مخکین ستانہ، یقیناً راغلی دے تاتہ حق د طرفہ

رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ

درب ستانہ نومہ کیرہ د شک کونکونہ۔ اومہ کیرہ دھغہ کسانو نہ

كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَسِرِينَ ﴿٩٥﴾

چہ دروغجن نے گنہاری دی آیتونہ د الله نو شے بہ د تاوانیانو نہ۔

تفسیر: پدے کنیں د قرآن کریم حقانیت بیانہری، اودا د اول د سورت ﴿اَنَّكَ لِلنَّاسِ عَجَبًا﴾ سرہ متعلق دے چہ بعض خلک د قرآن نہ تعجب کوی نو فرمائی چہ کہ ستا شک وی نو د اہل کتابونو نہ تپوس وکرہ چہ الله تعالیٰ ہغوی تہ ہم وحی نازلہ کرے وہ اود ہغوی پہ کتابونو کنیں دا خبرہ ہم دہ چہ الله تعالیٰ بہ آخری رسول رالیہری او کتاب بہ پرے نازلوی۔ نو ہغوی بہ درتہ حال ووائی چہ آو دا خبرہ زمونہ کتابونو کنیں ہم شتہ نو ستا شک بہ زائل شی۔

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكِّ: دلتہ مخاطب نبی کریم ﷺ دے بیا پکنیں عموم دے، لیکن ددے مطلب دانہ دے چہ د نبی ﷺ د وحی پہ رشتینوالی کنیں شک وو، بلکہ دا د قرآن یوہ طریقہ دہ چہ پدے سرہ مقصود دھغہ د یقین پہ قوت او دزرہ پہ اطمینان کنیں زیاتے پیدا کول دی لکہ خنکہ چہ ابراہیم علیہ السلام ونبلی وو: ﴿بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لَّيَطْمَئِنُّ قَلْبِي﴾ یعنی زہ غوارم چہ زما دزرہ اطمینان زیات شی۔ عبد الرزاق او ابن جریر روایت کریدے چہ کلمہ دا آیت نازل شو نو نبی ﷺ وفرمایل: [أَنَا لَا أَشْكُ وَلَا أَسْأَلُ] «زمانہ ذرہ برابر شک شتہ اونہ زہ د چا نہ تپوس کوم»۔ یعنی دا آیت ددے دپارہ نہ دے چہ زہ بہ خامخا تپوس کوم بلکہ د چا چہ شک وی ہغہ دے تپوس وکرے۔ (عبد الرزاق و ابن جریر باسناد ضعیف من مرسل قتادة) (تخریج احادیث و آثار کتاب فی ظلال القرآن رقم الحديث: ۲۲)

۲- دے کنیں بعض مفسرینو تاویلی تفسیر دا ہم کریدے چہ شک دلتہ ضیق الصدر د

سینے تنگوالی) تہ وائی یعنی اے زما نبی! کہ ستا سینہ چرتہ تنگہ وی ددے قرآن نہ نو
فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقرءُونَ الْكِتَابَ فَيُخْبِرُونَكَ بِصَبْرِ الرُّسُلِ۔

نو د اهل کتابو نہ تپوس وکړه هغوی به تاته در سولانو د صبر خبر در کړی۔ لیکن دا
خبره ډیره بعیده ده ځکه چه الله تعالیٰ قرآن کریم کښ د پخوانو پیغمبرانو صبر بیان
کړیدے نو اهل کتابو نہ تپوس کولو ته هیڅ ضرورت نشته۔

۳- ثعلب او مبرد وائی چه دا خطاب کافر ته دے یعنی اے محمده! تہ کافر ته ووايه که
ستا شک وی نو د مسلمانانو اهل کتابو نہ تپوس وکړه هغوی به درته د تورات نه خبر
در کړی چه دا رسول حق دے۔ یعنی در رسول الله ﷺ د نبوت اظهار به دیهودو په گواهی
سره وشي، دا تفسیر هم په بل ځای کښ واقعیت لری لیکن ددے مقام سره مناسب نه دے
ځکه چه د ظاهر مخالف دے۔ (فتح البیان)

لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ: پدے کښ علت د شک ختمولو بیانوی چه الله گواهی ورکوی چه دا
کوم کتاب تاته نازل شویدے دا حق دے چه هیڅ باطل او شبهات ورسره نه دی یو ځای۔

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا: یعنی شک هم مه کوه او مگذب هم مه جوړیږه، یعنی
انکار هم مه کوه۔ او دا خطاب په ظاهر کښ رسول الله ﷺ ته دے خو په حقیقت کښ
نورو خلکو باندے تعریض دے، او پدے تعریض سره زجر ورکوی هغه کسانو ته چه شک
کوی، او انکار کوی په ډیره بلیغه طریقه سره هغه دا چه د شک او انکار نه رسول الله ﷺ
منع کوی چه د هغه نه شک او انکار صادریدل ممکن نه دی، نو چه د چا نه ددے صادریدل
ممکن وی هغه خو په طریق اولی باندے منع کولے شی۔

((کوم خلق چه کتاب لولی)) دے نه مراد یهودیان او نصاریٰ دی۔ د آیت په آخر کښ الله
تعالیٰ خپله گواهی ورکوی چه دا قرآن حق کتاب دے چه الله نازل کړیدے، پدے وجه زما
نبی تالیه او ستا امت له او تولو آوردونکو له ددے په حقانیت کښ ذره برابر هم شک نه
دے پکار۔ او نه د هغه خلقو سره کیږه چه د الله د آیتونو تکذیب کوی ځکه چه ددے انجام
په دنیا او آخرت کښ د تاوان نه سوئی بل هیڅ نه وی۔

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾

یقیناً هغه کسان چه ثابتہ شویده په هغوی باندے فیصله در ب ستا، ایمان نه راوړی۔

وَلَوْ جَاءَ تَهُمُ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

اگر کہ راشی دوی تہ ہرہ نخہ تردے چہ اووینی دوی عذاب دردناک۔

تفسیر: اللہ تعالیٰ د خپل ازلی علم مطابق د ہر انسان پہ بارہ کبش پوہیری چہ آیا ہغہ بہ پہ خپل اختیار او ارادہ سرہ کافرو ی کہ مؤمن، د خیر لارہ بہ اختیاروی او کہ د شر۔ او ددے علم پہ بنیاد ہغہ د ہر شخص پہ تقدیر کبش لیکلی دی چہ دا بہ ایمان راوړی او کہ د کفر لارہ بہ اختیاروی۔

د اللہ تعالیٰ دغہ ازلی علم پدے آیت کریمہ کبش بیان شویدے چہ اللہ تعالیٰ د چا پہ قسمت کبش لیکلی دی چہ دوی بہ ایمان نہ راوړی نو ہغوی بہ پہ ہیخ حال کبش ہم ایمان نہ راوړی۔ یعنی دا د ختم اللہ علی قلوبہم پہ شان دے۔

او پدے خبر ورکولو کبش دے تہ اشارہ دہ چہ دے کافرانو کبش بعض داسے خلک دی چہ ہغوی ہیخکله ایمان نہ راوړی، ازلی بد بختہ دی نو تہ دوی د ایمان ډیر کوشش مہ کوہ او ہیخ پرواہ ئے مہ ساتہ۔

كَلِمَتُ رَبِّكَ : بعض وائی ددے نہ مراد تقدیری فیصلہ دہ۔ او ځینی وائی چہ ددے نہ مراد د اللہ تعالیٰ غضب دے پہ سبب د گناہونو د دوی۔ (مجاہد)
یا لعنت مراد دے۔ اول قول غورہ دے۔

وَلَوْ جَاءَ تَهُمُ: دا د مخکبش مضمون تاکید دے چہ د کو مو کسانو پہ تقدیر کبش لیکلے شویدی چہ دوی بہ جہنمیان وی، کہ د ہغوی مخے تہ د اللہ تولے نخے ہم راشی نو بیا بہ ہم دوی ایمان نہ راوړی۔ البتہ کلہ چہ دوی د اللہ تعالیٰ عذاب پہ خپلو سترگو سرہ ووینی نو بیا بہ ایمان راوړی لکہ څنگہ چہ فرعون خپل ځان ډویدونکے ولیدو نو وے ویل چہ ما د موسیٰ او ہارون (علیہما السلام) پہ رب باندے ایمان راوړو۔ نو د مکے مشرکانو ہم تر څو چہ د اللہ تعالیٰ عذاب نہ وی لیدلے ایمان نہ راوړی۔ لیکن پہ ہغہ وخت بہ ایمان دوی تہ ہیخ فائدہ ورنکړی۔

کُلْ آيَةٍ: یعنی ہرہ ننبہ او معجزہ د اللہ تعالیٰ د قدرت او د رسول اللہ ﷺ د حقانیت۔

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا

نو ولے نہ وویو کلی والا چہ ایمان ئے راوړے وے پس فائدہ ورنکړے وے ہغوی تہ

إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا

ایمان د هغوی مگر قوم د یونس (علیہ السلام) هرکله چه هغوی ایمان راوړو نو لری کړو مونږ

عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ

د هغوی نه عذاب د شرمندگۍ په ژوند دنیوی کښ او فائده ورکړی مونږ هغوی ته

إِلَى حِينٍ ﴿٩٨﴾

تریو وخت پورے۔

تفسیر: پدې کښ اوس ټول انسانیت ته رته ورکوی او خصوصاً مکې والو ته چه دوی ولې ایمان نه راوړی، پخوا هم ډیر قومونه داسې تیر شوی چه ایمان نه رانه وړو او د مکې مشرکان نه هم نه راوړی، صرف یو قوم د یونس (علیہ السلام) پکښ ایمان راوړی وو۔ په بل تعبیر سره پدې آیت کښ د مکې مشرکانو ته د عذاب د راتللو نه مخکښ د ایمان راوړو ترغیب ورکړی کیږی۔ او هغه پدې طریقہ چه د دوی مخه ته د هغه کلو مثال پیش کیږی چه الله تعالیٰ هغوی هلاک کړیدی چه د هغوی وسیدونکو د عذاب راتللو نه مخکښ د ایمان اعلان نه وو کړی، لکه څنگه چه د فرعونیانو سره وشو چه کله دوی خپل ځانونه د ویدو کښ ولیدل نو وې وئیل چه مونږ ایمان راوړی۔ که دوی د عذاب راتللو نه مخکښ د ایمان اعلان کړی وې نو د دوی ایمان به د دوی په کار راتللې۔ الله تعالیٰ ددې حکم نه د یونس (علیہ السلام) قوم مستثنیٰ گرځولې دې ځکه چه دوی د عذاب د راتللو نه مخکښ د هغه د آثارو په لیدلو سره فوراً توبه وویستله نو الله تعالیٰ د هغوی توبه قبوله کړه او عذاب نه روستو کړو۔

فَلَوْلَا: ١- دا کلمه په معنی د (فَلَا) تحضیضیه سره دې (اخفش و الکسائی)

یعنی ولې داسې کلی نه وو موجود چه هغوی ایمان راوړی وې داسې ایمان چه هغوی ته خپل ایمان فائده ورکړی وې، او دا ایمان هله فائده ورکوی چه د عذاب د لیدو په وخت کښ نه وی او نه د مرگ په وخت کښ وی۔ ٢- د تفسیر بعض علماؤ لیکلی دی چه دا جمله د نفی په معنی کښ ده، گویا که داسې وئیل شویدی (مَا كَانَتْ قَرِيَةً آمَنَتْ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ) چه د یونس (علیہ السلام) د قوم نه سوې د هلاک کیدونکو کلو نه هیڅ کلی هم ایمان رانه وړو۔

فَنَفَعَهَا إِيْمَانُهَا: یعنی ایمان په دوه قسمه دې یو ایمان نافع او بل غیر نافع دې۔ ایمان

نافع ايمان بالغيب دے او ايمان غير نافع ايمان بالمشاهدة دے چه عذاب وینی۔
 داسے کلی خو ډیر وو چه د عذاب په وخت کښ نه ايمان راوړو لیکن هغه نافع نه وو۔ او د
 قرية نه مراد دا چه ټولو په یو ځل ايمان راوړے وی داسے نه وو سوی د قوم د یونس عليه السلام نه،
 او جزوی طریقے سره د هر قوم نه څه نا څه خلکو ايمان راوړے وو لیکن اکثر گمراهان وو۔
إِلَّا قَوْمُ يُونُسَ: د تفسیر امامانو د عبد الله بن مسعود، قتادة او سعید بن جبیر وغیره نه
 د یونس عليه السلام او د هغوی د قوم په باره کښ چه کوم روایتونه نقل کړیدی، د هغوی
 خلاصه دا ده چه دا د موصل ښار و سیدونکے وو، الله تعالیٰ دا د نینوی ښاروالو دپاره نبی
 لېږلے وو (او د موصل د ښارونو نه یو ښار وو) چه هغه اشور بن عمرو د جوړ کړے وو، کوم
 چه د نوح عليه السلام د ځامنو د اولادو نه وو، دا ښار د دنیا د پخوانو ښارونو نه شمار کيږي، په هغه
 وخت کښ ددے آبادی شپږ لاکهه وه۔

په هغه زمانه کښ د اشوریانو قوت دومره زیات شوی وو چه د ایشیا اکثرے علاقے د دوی
 د تصرف لاندے راغلے وے۔ پدے وجه سره دوی په غرور او تکبر کښ مبتلا شوی وو او د الله
 تعالیٰ نه نه سرکشی کړے وه۔ د دوی د هدایت دپاره الله تعالیٰ یونس عليه السلام پیغمبر کړو، څه
 زمانه نه ورته د الله تعالیٰ حکمونه بیان کړل (ځینی وائی نهه کاله - قرطبی)

لیکن کله چه دوی د خپلو حرکتونو نه منع نه شو نو یونس عليه السلام دوی ته وویل چه تاسو
 اوس د الله تعالیٰ د عذاب انتظار کوئ چه څلویښت ورځے پس به تاسو ته راځي۔ (او ځینی
 مفسرین درے ورځے ذکر کوي - قرطبی) خپله د هغه ځای نه ووتو او صحراء طرف ته لاړو۔
 کله چه د اشوریانو امیر ته پته ولگیده نو ویریدو او د ټول قوم سره د الله تعالیٰ مخه ته توبه
 گار شو۔ او یو صحراء ته راووتل سره د زنانو او ماشومانو نه او د الله تعالیٰ په تسبیحاتو
 کښ مشغول شو، او دعاگانے او ژړا او زاری نه شروع کړه۔ کله چه الله تعالیٰ ولیدل چه دوی
 په خپله توبه کښ رشتینی دی نو عذاب نه ترے لرے کړو۔ (هذا کله فی القاسمی)

یونس عليه السلام د خپل قوم نه د الله تعالیٰ د اجازت نه بغیر ووتو پدے گمان چه اوس به په
 دوی عذاب راځي نو دریاب غاړے ته لاړو او کشتی کښ کیناستو چه بل یو قوم ته لاړ
 شی او هلته دعوت وکړی نو پدے کښ کشتی درنه شوه، د یو تن غورزول ضروری وو نو
 څڅنږی واچول شو او په یونس عليه السلام باندے راوختو، هغه گوزار کړے شو نو ماهی
 وخورو۔ دلته د عذاب بعض اشارات راغلل چه ورځے وغیره مگر لا حقیقی عذاب نه وو
 راغله نو ددے قوم په زړه کښ الله تعالیٰ ايمان واچولو او ټولو په یو ځای ايمان راوړو۔

مفسرين ليكي: چه ديونس نوم په عبراني ژبه كښ يونان وو. او ابن عاشور ليكي چه دا د عيسى عليه السلام نه اته سوه كاله مخكښ راغلي وو. (التحرير)
 كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ: ددې نه عذاب نه مراد هغه عذاب دې چه يونس عليه السلام دوى سره د هغه دراتلو وعده كړې وه، او دا مطلب نه دې چه په دوى عذاب راغلي وو او بيرته نه ترې واپس كړو، بلكه صرف آثار د عذاب نه ليدلى وو چه توره وريخ پرې راغله. خكه چه د عذاب دراتلو په وخت كښ ايمان راوړل فائده نه وركول. او ددې مثال داسه دې لكه يو تن بيمار شى توبه وباسي نو الله تعالى ورته بيرته صحت راواپس كړي.

نو ايمان دومره ښه شى دې چه الله تعالى د بندگانو نه د هغه په وجه عذابونه لرې كوي. وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ: (أَيُّ مَتَّعْنَاهُمْ مَتَاعًا حَسَنًا) يعنى په دنيا كښ مې مزيدار د طاعاتو او راحت ژوند وركړو. خكه چه د ايمان په مقابله كښ الله تعالى انسان ته ښائسته ژوند وركوي. او دا مطلب نه دې چه د دوى عمرو نه اوږده شول. او دلته الله تعالى د دوى د ايمان گواهي وركړه نو معلومېږي چه دا ټول جنتيان دي، ډير بختور دي. نو كومو مفسرينو چه دلته د دوى د اخروي عذاب تذكره كړيده او دا نه ونيلى دي چه دلته ترې صرف دنياوى عذاب لرې شويدى، نو هغه بې دليله خبره ده.

او دا ډير غوره قوم وو چه خپل قوم او بچي او ښځې نه ځان سره جنت ته بوتلل او د دوى په خلاف د مكې مشركانو خپل قوم كور د هلاكت ته گوزار كړو. لكه چه الله تعالى د دوى په باره كښ فرمائي: ﴿الَّذِينَ يَدْعُونَ إِلَى الْكُفْرِ وَأَخْلَوْا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ﴾ (ابراهيم: ۲۸). (آيات نه گوري هغه خلكو ته چه د الله تعالى نعمت نه په كفر بدل كړو او خپل قوم نه د هلاكت كور ته گوزار كړو.)

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ

او كچرته اراده كړې وه رب ستا خامخا ايمان به راوړې وه هغه چا چه په زمكه كښ دى

كُلُّهُمْ جَمِيعًا ۚ أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾

ټولو په يو ځاي، آيا نو ته زور كولى شى په خلقو تردې چه شى دوى مؤمنان.

تفسير: اوس په آخر كښ د ايمان متعلق بيانونه كيږي او ښكلى قواعد ذكر كيږي. نبى كريم ﷺ ته الله تعالى د دعوت په باب كښ يو ادب وركوي او د ايمان په باره كښ يو

قانون بیانہری، در رسول اللہ ﷺ حرص دیرزیات وو چہ دا خلک ایمان تہ راشی او ددے دپارہ بہ ئے دیرزور لگولو او خان بہ ئے پہ پریشانی کنبس اچولو، او دعاگانے بہ ئے کولے او ہغوی تہ بہ ئے سوال وزاری ہم کولہ خکہ چہ د ہغہ شفقت دیرزیات وو، او ہغہ تہ یقینی معلومہ وہ چہ دا خلک اُور تہ روان دے۔ نو اللہ تعالیٰ ورتہ قرآن کنبس خای پہ خای وئیلی دی چہ ﴿لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ﴾ خان مہ ہلاکوہ۔ کلہ ورلہ دا ذہن سازی کوی چہ ایمان ورکول او ہدایت تہ راوستل د اللہ تعالیٰ پہ لاس کنبس دی، کہ ہغہ د چا دپارہ د ایمان ارادہ نہ وی کمری نو کہ تہ دیرزور وکمرے ہغہ ایمان تہ نشی راتلے۔ نو اللہ تعالیٰ زور نکوی نو تہ ہم زور مہ کوہ خکہ چہ دیرزور سرہ پہ اللہ تعالیٰ باندے یو نوع اعتراض راخی او دا وسوسہ پیدا کیہری چہ زہ دیر مہربانہ یم، زہ دیو سپری ایمان غواہم او اللہ تعالیٰ ئے ورتہ نہ کوی۔ نو دا د اللہ تعالیٰ نہ خان مخکنبس کول جوہری۔

لکہ د دیر و صوفیانو پہ رسول اللہ ﷺ باندے بدگمانی پیدا شویدہ چہ پہ بدر کنبس ئے جنگ ولے کولو او نرمی نہ بہ ئے کارا خستے وے۔ دا ہم د اللہ تعالیٰ او در رسول نہ خان مخکنبس کول دی۔ او دا دیرہ لویہ ناپوہی دہ۔ نو اللہ تعالیٰ پدے آیت کنبس خپل نبی تہ وائی چہ ما نہ خان مہ مخکنبس کوہ او زور مہ کوہ، او اللہ تعالیٰ تہ خبرہ و سپارہ او خپل دعوت جاری وساتہ، د اللہ تعالیٰ قانون شتہ چہ ایمان چاتہ ورنصیب کوی او چاتہ ئے نہ نصیب کوی او د ایمان دلائلو تہ وگوری۔ نو دیر ناشنا آیتونہ دی۔

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ: أَىٰ إِيْمَانِ النَّاسِ حَبْرًا۔ یعنی کہ اللہ تعالیٰ د خلکو د ایمان ارادہ پہ زور سرہ کمرے وے نو تولو بہ ایمان راوہے وے۔ لیکن دا کار د اللہ تعالیٰ د ہغہ حکمہ خلاف دے چہ پہ ہغے باندے د تمامو تشریعی احکامو بنیاد دے۔ پدے وجہ د نبی کریم ﷺ دا ذمہ واری نہ دہ چہ ہغہ بہ خلق پہ ایمان راوہو مجبورہ کوی۔

نو پدے کنبس نبی ﷺ تہ دا تسلی ہم ورکمرے شویدہ چہ کہ مشرکان ایمان نہ راوہری نو تہ مہ خفہ کیہرہ۔ اللہ تعالیٰ پہ سورة البقرہ آیت (۲۷۲) کنبس فرمایلی دی: ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُشَاءُ﴾ یعنی دوی تہ ہدایت ورکول ستا پہ ذمہ نہ دی، اللہ چہ چا لہ غواہی ہدایت ورکوی۔

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ وَيَجْعَلُ

او نشی کیدے دیو نفس دپارہ چہ ایمان راوہری مگر د اللہ پہ مدد او وراچوی اللہ تعالیٰ

الرَّجَسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

پلستی لره په هغه کسانو چه عقل نه لری۔

تفسیر: پدیه کښ د مخکښ زور نه کولو وجه بیانېږي چه هر شخص خالص د الله په توفیق سره ایمان راوړي، پدیه وجه ته د دعوت کار کو، لیکن د چا په ایمان نه راوړو مه پرېشانه کیږه۔ اورسوانی او ذلت خو د هغه خلقو دپاره لیکلې شویده چه د الله تعالی په رالېږلي شوی دلائلو کښ سوچ او فکر نه کوی۔
بِإِذْنِ: اذن دلته توفیق ته وائی۔

پدیه جملہ کښ فوائد دا دی چه (۱) ټول واك د الله تعالی دے۔ (۲) یو داعی که چاته هدایت وکړي نو دا الله تعالی کړیده نه داعی، داعی صرف لاره بیانونکے دے۔ او هدایت ورکول د الله تعالی کار دے۔ (۳) خلکو له پکار ده چه الله تعالی ته رجوع وکړي چه اے الله! ایمان ستا په واك کښ دے، (د نبی په واك کښ هم نه دے) نوزۀ تانه هدایت غواړم نو کله چه بنده الله تعالی ته متوجه شی، الله تعالی ورته د ایمان او هدایت توفیق ورکوی۔ نو الله فرمائی: چه دے کافرو له پکار ده چه ما ته رجوع وکړي او ما نه هدایت وغواړي، چه زۀ نه ورکړم، او چه کله دوی د ایمان غوښتنه نه کوی نو ته پرې څه له زور کوے۔

وَيَجْعَلُ الرَّجَسَ: رجس دلته کفر، خذلان (د ایمان نه توفیق) او عذاب ته وائی۔
عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ: آئی لَا يَتَعَقَّلُونَ حُجَجَ اللَّهِ وَلَا يَتَذَكَّرُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ وَمَا نَصَبَ لَهُمْ مِنَ الْآدِلَةِ)۔ (فتح البیان) یعنی الله تعالی پلستی او گندگی (کفر) په هغه کسانو ورغورزوي چه د الله تعالی په آیتونو او دلیلونو کښ هېڅ سوچ او فکر نه کوی۔

دده نه معلومېږي چه همیشه بی عقله انسان به گمراه وی او څومره چه د انسان عقل ډیرېږي نو هدایت به ئه ډیرېږي، پیغمبران او چتونو عقلونو والا وو نو پدیه وجه د ټولو نه زیات هدایت والا وو، صحابه کرام او چتونو عقلونو والا وو نو د عام امت نه ئه هدایت زیات دے۔ او دے بل طرفته وگوره چه د الله تعالی په نیز عقلمند خلک هغه دی چه هدایت قبلوی او ایمان او د هغه اعمال قبلوی نو څومره چه انسان کښ دین زیات وی هغه به د ټولو نه ډیر عقلمند وی۔ او د زنانو عقل کمزور دے نو دین ئه هم کمزور دے وی، او بعض غافل خلک خپل عقل کمزور دے کوی او د الله تعالی په شرع او د هغه په کائناتو کښ هېڅ سوچ نه لری نو ځکه ئه دین هم کمزور دے وی۔ او دے عقلی د وجه نه انسان گمراه کیږي۔

لَا يَعْقِلُونَ : عقل معنی ده تړل، یعنی دوی خپل دماغ په یوه خبره نه راټیری چه د هغه نه فائده واخلي او ځان پرې هدايت ته ورسوي۔

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ط

ته اووايه اوگوري چه څه دي په آسمانونو او زمكه كښ (د دليلونو نه)

وَمَا تُغْنِي الْاَيْتُ وَالنَّذْرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

او فائده نه ورکوي څه نخانه (دليلونه) او يره ورکونکي هغه قوم ته چه ايمان نه راوړي۔

تفسير: سوال پيدا شو چه مونږ څنگه عقل وکړو چه مونږ ته د ايمان او هدايت توفيق ملاؤ شي نو الله تعالی دلته طریقه بنایي چه د آسمان او د زمکې مخلوق او کائناتو ته او د هغه عجائباتو ته فکر وکړه، اوه آسمانونه او ستوري، نمر او سپوږمۍ، ورځې او بارانونه، هواگانې او حیوانات، دریابونه او وچه، گیاهگانې او بوټي او ددې ناشنا کارنامو ته وگوره نو تاته به معلومه شي چه یو لوی علیم او خبیر او حکیم ذات موجود دی۔ په هغه به دې ايمان راشي، بیا به د هغه خبره منلو ته تیار شے۔

مناسبت دا دی چه دلته الله تعالی نبی کریم ﷺ ته حکم کړیدی چه د مکې مشرکانو ته د آسمانونو او د زمکې په مخلوقاتو کښ د سوچ او فکر کولو دعوت ورکړه، دې دپاره چه دوی په الله تعالی باندې ايمان راوړي، او د دوی یقین وشي چه د هغه نه سوئی هیڅوک د بندگۍ لائق نشته دی۔ دې نه روستو الله افرمایل چه د چا په قسمت کښ لیکلې شوی دی چه دوی به ايمان نه راوړي، هغوی ته د نحو او د انبیاء (عليهم السلام) په نصیحتونو سره هیڅ فائده نه کیږي۔

وَمَا تُغْنِي الْاَيْتُ : لیکن بی ايمان خلکو ته آیتونه (نښې) او يره ورکونکي هیڅ فائده نه ورکوي۔ یعنی د یو سړي د ايمان اراده نشته نو که هغه ته هر څومره دليلونه بیان شي او نښې ورته ښکاره شي او معجزات راوړي شي او انبیاء عليهم السلام ورله ډیره يره ورکړي نو هغه باندې هیڅ اثر نکوي۔ او د چا چه د ايمان اراده وي، هغه ته یوه نښه او یو دلیل هم فائده ورکوي، او هدايت ته پرې رسیږي۔

وَالنَّذْرُ : جمع د نذیر ده یعنی يره ورکونکي۔ او نذْر جمع د انذار هم استعمالیږي چه دا د مصدر صیغه ده۔ یعنی (یره ورکول)۔ (فتح البیان)

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ

نو نکوی انتظار دوی (پہ ایمان راوړلو کښ) مگر په شان د واقعاتو د هغه کسانو

خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ

چه تیر شويدي مخکښ د دوی نه، ته اووايه! پس انتظار وکړئ يقيناً زه تاسو سره

مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ

د انتظار کونکو نه يم. بيا بچ کړل مونږ رسولان خپل او هغه کسان

آمَنُوا كَذَلِكَ ۚ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

چه ایمان نه راوړې وو، دغسې لازم ده په مونږ چه بچ کوو به مؤمنان.

تفسير: يعنى هر کله چه دوى ايمان نه راوړى عذاب به پرې راځي. الله تعالى وفرمايل

چه آيا مشرکان غواړي چه په دوى باندې د تير شوي قومونو په شان د الله عذاب راشي؟ لکه څنگه چه پخوانو پيغمبرانو د خپلې زمانې کافران په مختلفو قسمه عذابونو وېرولي وو او هغوى به نه خبره نه منله او په کفر باندې به هميشه ووتردې چه د الله تعالى عذاب به پرې نازل شو او الله تعالى به ترې بدله واخسته نو دغه شان دې رسول ﷺ د مکې مشرکان وېرول نو آيا دوى هم د پخوانو په شان د عذاب په انتظار کښ دي.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ: اَيُّ فِى الْاِيْمَانِ / وَبِتَكْذِيبِهِ ﷺ. يعنى دوى په ايمان راوړو کښ او په تکذيب د رسول الله ﷺ کښ انتظار نه کوي مگر د واقعاتو د الله تعالى چه د کافرانو سره نه کړيدى.

اَيَّام: عرب عذاب ته هم ايام وائي او نعمتونو ته هم. لکه ﴿وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ﴾ (ابراهيم ٥): (يعنى را ياد کړه دوى ته نعمتونه د الله تعالى)

نو ايام هغه ورځو ته وائي چه په هغه کښ عذابونه يا نعمتونه راغلي وي. فَانْتَظِرُوا: نو ته دوى ته ووايه چه بيا تاسو انتظار کوئ، زه هم تاسو سره د هغه عذاب انتظار کوم چه په هغه سره الله تعالى صرف ظالمان او مشرکان هلاکوي.

ثُمَّ نُنَجِّي: يعنى کله چه عذاب راشي نو الله تعالى به خپلو رسولانو او د هغوى تابعدارو مؤمنانو ته نجات ورکوي ځکه چه الله تعالى په خپل ځان باندې دا خبره واجب

کریده چه ایمان والا به د عذاب نه ساتی۔

پدے کښ د ایمان فائده دا ذکر شوه چه ایمان د عذابونو د الله تعالى نه د نجات سبب دی۔
كَذَلِكَ: دے کښ قانون ته اشاره ده چه هر خای او هر وخت کښ به الله تعالى د کافرانو په
 مقابله کښ مؤمنانو ته نجات ورکوی۔
حَقًّا عَلَيْنَا: دا حق تفصلي دے چه الله تعالى په ځان باندے د خپل احسان په طور باندے
 لازم کریده۔

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِّن دِينِي فَلَا أَعْبُدُ إِلَٰهَ

أَوَّاه! اے خلقو که یی تاسو په شک کښ د دین زما نه نو بندگی نه کوم د هغه کسانو

تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَلَكِن أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي

چه تاسو نه بندگی کوئ سوئ د الله نه لیکن زه بندگی کوم خاص د الله هغه ذات

يَتَوَفَّكُم ۚ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٤﴾

چه وفات کوی تاسو او حکم شویدے ماته چه زه به یم د مؤمنانو نه۔

تفسیر: پدے رکوع کښ د رسول الله ﷺ بیان ذکر کیږي چه ته دے خلکو ته د خپله
 عقیده اظهار وکړه چه دوی ستا په باره کښ شک کوی چه دا سره به څه وائی او څه
 مقصد له به راغله وی، مال ته مقصد دے او که بنځه یا نور څیزونه، او مونږ کوم طرفته
 راغواړی؟ او دا دعوت یوه طریقه هم ده چه داعی د خلکو شکونه زائل کړي چه زما
 عقیده دا ده وے پیژنی، او دا اختیار کړی که دا عقیده منی کامیاب به شی او که نه ته
 منی هلاک به شی۔

نو پدے آیت کښ الله تعالى خپل رسول ته حکم کوی چه د خپله طریقه او د مشرکانو د
 طریقه تر مینځ فرق بیان کړی۔ نور رسول الله ﷺ فرمائی چه زما دین توحید دے چه صرف
 د یو الله تعالى بندگی او د مشرکانو نه بیزاری ده۔

إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ: أَيْ كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِّن صِحَّةِ دِينِي الَّذِي دَعَوْتُكُمْ إِلَيْهِ، أَوْ مِنْ بُنَاتِي
وَأَسْتَقَامَتِي عَلَيْهِ وَتَرْجُوعِ تَحْوِيلِي عَنْهُ] - (المنار) یعنی که تاسو په شک کښ یی زما د هغه
 دین د صحیح والی نه کوم ته چه زه تاسو راغواړم۔ یا که تاسو په شک کښ یی زما د

مضبوط والی او کلک ودریدو نہ پہ ہغہ دین باندے او امید لریٰ چہ زہ بہ د ہغے نہ واورم۔
نو ہیخکله دا سوچ ونکریٰ، زہ پہ ہیخ حال کنس ستاسو د باطلو معبودانو بندگی تہ تیار

نہ یم۔
يَتَوَفَّكُم : د الله تعالى نے دا صفت راوړو دپارہ د تخويف۔ يعنى دغه الله به تاسو په عذاب
باندے هلاک کړی که د هغه بندگی مو ونکړه، او اشاره ده چہ د هغه الله بندگی پکار ده چہ
د انسان نه روح اخلي او صبا به هغه تہ ورخی او هغه به ورسره حساب کوی۔ (المنا)
۲- دارنگه توفی دلالت کوی په اول پیدائش باندے بیا په دوباره کولو باندے۔

۳- دارنگه په زړونو باندے د وفات هیبت زیات دے۔

۴- دارنگه مخکنی نے د امتونو هلاکت بیان کړو نو گویا که داسے نے وویل : زہ بندگی
کوم د هغه الله چہ ما سره نے ستاسو د هلاک کولو وعده کړیده۔ (فتح البیان)
اِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ : نه معلومېږی چہ د رسول الله ﷺ شک وو د هغوی په شک کنس
حال دا چہ د رسول الله ﷺ یقین وو چہ دوی زما د دین په باره کنس شک کوی، نو وجه دا ده
چہ د دوی دا شک نازل شویدے په منزله د هغه شی چہ په هغے کنس شک کول نه دی پکار
خکه چہ هغه بنسکاره دے او شک خلک په پت شی کنس کوی۔ (المنا)
وَأْمُرْتُ : یعنی زہ په ایمان راوړو باندے ماموریم۔ یعنی چہ شم د هغه کسانو نه چہ
تصدیق کوی په هغه خه چہ د الله تعالى د طرفه ماته راغلی دی۔

وَأَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ج

او (حکم شویدے ماته) چہ برابر کړه مخ خپل دین ته چہ کلک نے په توحید

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾

او مه کیره د مشرکانو د ډله نه۔

تفسیر: دا دریم حکم دے چہ رسول الله ﷺ ته شویدے۔

دین طرفته د مخ برابرولو معنی دا ده چہ په دین باندے استقامت وکړه او کلک پرے
ودرېږه او په هیخ حال کنس د هغے نه مخ اخوا دیخوا مه اړوه۔ حاصل معنی نے دا هم ده :
أَقِمَّ عَمَلَكَ لِلدِّينِ۔ یعنی خپل عمل دے د دین مطابق کړه۔ (فتح البیان)
او د وجه نه د زړه توجه هم مراد ده په دعاء وغیره کنس۔ یعنی برابر کړه توجه د زړه دین ته

او د الله تعالى نه په دعا کولو کښ او د هغه نه سوئ بل طرفته مه گوره. نو بس چا چه زړه په يو عبادت د عبادتونو کښ خاص کر په دعاگانو کښ چه داروح د عبادت دے غير الله ته متوجه کړونو دا د غير الله عابد شو او په الله باندے مشرک شو. (المنار)
 حَنِيفًا: يعنى په دين چه عمل کوي نو په داسے حال کښ چه ته توجه کونکے نه الله ته او اعراض کونکے نه د غير الله نه. يا مائل د هر دين نه دين اسلام ته.
 وَلَا تَكُونَنَّ: يعنى ماته بل حکم دادے چه د مشرکانو د ډله نه مه جوړېږه، يعنى د مشرکانو نه بيزاري وکړه. او پدے کښ تعريض دے د رسول الله ﷺ نه علاوه نورو خلکو ته چه هغوی به د مشرکانو نه بيزاري کوي، هله به صحيح مؤمنان جوړېږي.

وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ

او مه رابله سوئ د الله نه هغه چا لره چه فائده نشي درکولے تاته او نه ضرر درکولے شي

فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٦﴾

نو که اوکړوتا (دا کار) نو يقيناً ته به په دغه وخت کښ د ظالمانو نه شے.

تفسير: دا د شرک او د مشرکانو د بيزاري يو صورت دے. دعاء په معنی د عبادت هم ده او مشرکان غالباً شرک في الدعاء کوي پدے وجه هغه ذکر کوي.
 وَلَا تَدْعُ: يعنى د الله تعالى نه سوئ د بل هيچا عبادت مه کوه، او د غير الله نه دعاء هم مه غواړه مستقلاً يا په طريقه د اشتراك سره يعنى د شفعاء په واسطه سره. يعنى داسے به هم نه کوي چه الله تعالى پريدي او هميشه د غير الله نه دعا غواړي، يا کله د الله تعالى نه دعا غواړي او کله د بابا نه، او داسے وائي چه اے بابا! زه ته تاته وایم او ته نه الله ته ووايه.
 (المنار)

او د غير الله رابلل په هغه مقاماتو کښ منع دی چه ظاهري هيڅ اسباب هغه سره نه وي لکه هغه مړ شوي وي او دے ورته آوازونه کوي حال دا چه هغه خو دده هيڅ نه آوري، او که بالفرض وائے وري نو دده قبول والے نشي کولے.

او د انسانانو د يو بل نه په ژوند کښ حاجتونه غوښتل منع نه دی لکه يو تن بل تن ته د يوشی درخواست وکړي چه دا راکړه نو دا په تعاون على البر والتقوى کښ داخل دے.

مَا لَا يَنْفَعُكَ: مانه مراد معبودان دي او تعبير ته په (ما) سره وکړو گویا که دوی مشابه

دی د جماداتو سره چه د هیخ فائده او د ضرر اختیار نه لری، پوره عاجز دی، دارنگه په رابللو کښ نه فائده نشته او په نه رابللو کښ نه ضرر نشته۔

او دلته الله تعالی د غیر الله په دعاء باندې رد وکړو ځکه چه دا ډیره قبیحه خبره ده چه بنده مروت ته او بتانو ته آوازونه کوی چه رامدد شه ځکه چه پدې دعا کښ ډیر فسادونه راجمع کیږی، یو دا چه د هغه نه د خیر طمع لری، د هغه قدرت گنډی په مدد کولو، بیا هغه ته عاجزی کوی، او د هغه سره محبت ساتی، او د هغه په نوم نذر او منښتې کوی او هغه په خپل ځان باندې عالم او حاضر ناظر گنډی۔ نو ټول عبادتونه چه د الله تعالی دپاره کیږی هغه ئې مخلوق ته ورکړل نو ددې نه بل لوی شرک کوم یو دی؟! **فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ** : یعنی ته به په شمار د هغه کسانو کښ راشی چه هغوی د خپلو ځانونو سره ظلم کوی۔ او پدې خطاب کښ تعریض دې نورو خلکو ته۔ چه شرک دومره قبیح شی دې چه د پیغمبر عمل هم ورته نه شی ټینگیدې نو د بل چا عمل به ورته څه ټینگ شی۔

وَإِنْ يُمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا

او که اوسوی تاته الله تعالی څه تکلیف نو نشته هیڅوک لرې کونکې د هغه سوی

هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ ؕ

د الله نه او که اراده وکړی هغه تالره د خیر نو نشته هیڅوک واپس کونکې د مهربانی د هغه

يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ؕ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾

رسوی دا چالره چه او غواړی د بندگانو خپلو نه او هغه بخونکې رحم کونکې دې۔

تفسیر: یعنی د غیر الله رابلل ځکه نه دی پکار چه هغوی انتهای عاجز دی په لاس کښ نه هیخ نشته، که تاته الله تعالی یو تکلیف ورسوی نو د هغه لرې کونکې د الله تعالی نه سوی بل هیڅوک نشی کیدې او که یو خیر در رسول غواړی نو د هغه هیڅوک منع کونکې نشته۔

بضر: یعنی مرض، مالونه او میوې کمول، د حاکمانو او دشمنانو د طرفه ظلم۔

يُرِدْكَ بِخَيْرٍ: یعنی الله تعالی تاته دینی یا دنیوی خیرونه درکول غواړی چه اسباب درله برابر کړی یا ئې بغیر د اسبابو او بغیر د کوشش نه درکړی۔ نو ته د خیر او نفع امید صرف او

صرف د الله تعالى د فضل نه ساته او د بندگانو نه يره مه کوه چه هغوی به ستانه د الله تعالى يو نعمت واخلی.

يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ: يعنی د الله تعالى فضل په خپلو بندگانو باندې عام دی ځکه چه رحمت نه عام دی او هر چه ضرر دی نو هغه صرف په اسبابو سره واقع کیږي لکه بنده په هغه کښ کوتا هی وکړي نو مصیبت ورسپړي لکه د صحت غم ونکړي د هغه اسباب پریږدي، یا عدل په بادشاهی کښ پریږدي نو هغه ترې زائله شی یا فسق او فجور نه زیات شی نو الله تعالى بارانونه بند کړي یا نه دومره ډیر کړي چه د هغه په وجه سیلابونه روان شی دا ټول د بندگانو د اسبابو په وجه. (المنار)

مطلب دا شو چه هر کله الله تعالى داسې ذات دی چه هر خیر او ضرر د هغه په لاس کښ دی چه د هغه مقابله څوک کولې نشي، نو انسان ولې داسې قیمتي ذات پریږدي او غیر الله ته آواز وکړي؟!.

فانذره: د ضرر سره نه مس لفظ ذکر کړو او د خیر سره نه اراده ذکر کړه، پدې کښ اشاره ده چه صدور د خیر د الله تعالى نه بالذات کیږي او د شر صدور د الله تعالى نه بالتبع او بالعرض کیږي. نو معلومه شوه چه الله تعالى ته د ضرر نسبت براو راست نه کیږي ادباً بلکه الله تعالى یو شی پیدا کړي چه د هغه نه ضرر ولاړ شی په سبب د اختیارولو د بنده د هغه اسبابو لره. (النیسابوری وفتح البیان) دارنگه مس کښ اشاره ده چه ضرر انسانانو ته کم رسیږي او د خیر اراده د هغوی دپاره ډیره ده.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ ۚ فَمَنْ

أُوْا يَهْدِيهِ ۖ اِلَيْهِ خَلَقُوْهُ ۚ فَتَحَقِّقْ سِرَّهُ رَاقِبًا ۚ فَتَسَوِّوْهُ نُوْجًا ۚ

اِهْتَدِ ۚ فَاِنْ مَّا يَهْتَدِىْ لِنَفْسِهِ ۚ وَمَنْ

هُدًى ۚ قَبُولُ كَرُوْهُ ۚ يَقِيْنًا ۚ هُدًى ۚ قَبُولُ دِوَارِهِ ۚ (فاندي د) خپل خان او څوك چه

ضَلَّ ۚ فَاِنْ مَّا يَضِلُّ ۚ عَلَيْهَا ۚ وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ ۚ بِوَكِيْلٍ ﴿١٠٨﴾

گمراه شو نو يقيناً گمراه کیږي چه ضرر به نه په ده باندې وي او نه يم زه په تاسو ذمه وار.

تفسير: مخکښ د توحيد متعلق د رسول الله ﷺ بيان وشو نو اوس د قرآن کریم

متعلق بیان ذکر کیری۔

او دا آخری آواز در رسول الله ﷺ دے چه د تول سورت د مضامینو سره متعلق دے چه ما چه خه بیان کرل دا د الله تعالیٰ د طرفنه حق اورشتینی دی چه ستاسو د دین حقیقت بشکاره کوی او ستاسو در رب د طرفنه راغلی دی، چه دا حق ستاسو نه مخکین پت شوی ووپدے وجه چه ستاسو بعض خلک د پخوانو رسولانو د دعوت نه ناخبره وو او بعضو پکین تحریف او تبدیل کرے وو او د انبیاء دعوتونه ئه خراب کړی وولیکن دے کتاب تاسو ته تفصیل وکړو۔ نو اوس د هر چا خوبه ده چه څوک هدایت قبلوی فائده ئه د خپل ځان ده، چه پدے سره به د دنیا او د آخرت سعادت حاصل کړی۔

وَمَنْ ضَلَّ: یعنی څوک چه ددے حق نه اوړی، او د هغه د کتاب او دلیلونو نه اعراض کوی نو د هغه ضرر به دده په خپل ځان وی ځکه چه په دنیا کین د هدایت د فائده نه محروم شو او دده په کفر او جرمونو باندے به ورته د آخرت عذاب رسیږی۔ (العنار)

وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ: یعنی زه ستاسو هدایت ته په زور سره دراوستو ذمه وار نه یم مقرر کړے شوی۔ او نه پدے چه تاسو به د گناهونو او نافرمانو نه بچ کوم، او نه ستاسو په نفع او ضرر مقرر شوی یم، بلکه زما کار خو صرف زیرے ورکول دی هدایت قبلونکو ته او یره ورکول دی گمراهانو ته، ((وَقَدْ اَعْذَرْتُ مَنْ اَنْذَرْتُ)) او چا چه دین بیان کړود هغه نه ملامتیا پورته ده۔ (المصباح العنبر) (والعنار)

سوال دا دے چه هر کله چه د انسان فائده او ضرر خپل دے نو بیا په قرآن او حدیث کین دومره زور ولے کیری؟ نو دوه وجے دی (۱) یوه دا چه د الله تعالیٰ په بندگانو شفقت زیات دے نو د هلاکت نه ئه په جدی طریقے سره ساتی۔

(۲) دویمه وجه دا ده چه هدایت حاصلولو کین د الله تعالیٰ امر منل دی، او دا د الله تعالیٰ ادب دے او گمراهی اختیارول د الله تعالیٰ بی ادبی ده او الله تعالیٰ بندگان د خپل ادب او احترام او تعظیم او عبادت دپاره پیدا کړیدی۔ نو پدے کین د الله تعالیٰ تعظیم او احترام او د بندگانو فائده ده۔

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ

او تابعداری کوه د هغه چه وحی کیدی شی تاته او صبر کوه تردے چه فیصله وکړی

اللَّهُ جَمِلٌ وَهُوَ خَيْرُ الْحَكِيمِينَ ﴿١٠٩﴾

الله تعالیٰ، او هغه غوره دے د فیصله کونکو نه.

تفسیر: پدے آخری آیت کښن نبی ﷺ ته حکم کوی چه دا بیا مونږ ټولو ته خطاب دے چه په تاباندے کومه وحی نازلېږي ددے تابعداری کو، چه هغه کتاب او سنت دی. یعنی د بل چا د خبرو تابعداری مه کو، او د دعوت لاره سخته وی پدے وجه پدے لاره کښ چه د کافرانو او مشرکانو د طرف نه تاته کوم تکلیف رسیږي په هغه باندے صبر کو، تردے پورے چه د مشرکانو په باره کښ د الله تعالیٰ کومه فیصله راشی.

نو ددے نه روستو الله تعالیٰ نبی ﷺ ته د جهاد حکم وکړو او د بدر په میدان کښ او په نورو جنگونو کښ د هغوی نه څه خو قتل شو او څه قیدیان کړے شو تردے پورے چه ټول جزیره العرب په اسلام کښ داخل شو.

وَاصْبِرْ: په صبر ځکه حکم کوی چه په قرآن او سنت باندے عمل بغیر د صبر نه نه کیږي.

دارنگه څوک چه د وحی اتباع کوی نو هغه به دعوت کوی او په دعوت کښ دشمنان په ضد ودرېږي نو د هغوی په مقابله کښ به صبر کوی. او دغه شان د گناهونو نه صبر.

يَحْكُمُ اللَّهُ: د الله تعالیٰ فیصله داده چه خپل نبی او مؤمنانو ته نجات ورکړي او د هغه دشمنان هلاک کړي، لکه داروستو زمانه کښ وشوه چه د رسول الله ﷺ بادشاهی راغله او د مکے مشرکان ذلیل شول.

او دا په هره زمانه کښ د الله تعالیٰ قانون دے چه حق باقی پریږدي او باطل ختموی.

خَيْرُ الْحَكِيمِينَ: الله تعالیٰ غوره دے د فیصله کونکو نه،

۱- ځکه چه نور فیصله کونکی کله د عدل فیصله کوی او کله د ظلم او د الله تعالیٰ ټولے فیصلے د عدل دی.

۲- بل څوک چه فیصله کوی نو فیصله ترے وړانېږي د وجه د جهل او د عجز نه نو کله د ظلم والو دپاره فیصله وکړي، او الله تعالیٰ نه هیڅکله نه وړانېږي او هغه همیشہ د حق والو دپاره فیصله کوی نه د ظلم والو دپاره. وبالله التوفیق وهو خیر رفیق.

امتیازات او خصوصیات

- ۱- پدے سورت کنبس الله تعالى د ایمان تقسیم کریدی دوه قسمونو ته، ایمان نافع او غیر نافع۔ ایمان بالغیب او ایمان بالمشاہدہ، او ذا پکنس زیات شویدی۔
- ۲- پدے کنبس الله تعالى خپل اولیاء ذکر کریدی او د هغوی صفات او هغوی له بشارت۔
- ۳- ایمان ته ئے ډیر ترغیبات ورکړیدی۔
- ۴- واقعه د قوم یونس علیہ السلام چه تولو ایمان راوړیدی۔
- ۵- د ایمان نه د محرومه کیدو سبب چه هغه عدم تعقل او عدم تدبر دی۔
- ۶- اسباب د ایمان د جوړیدو ئے بیان کریدی چه یو قرآن او دویم الکون (کائنات) دی۔
- ۷- د فرعون ایمان ذکر دی لیکن الله ورته قبول نکړو۔ او د هغه د بدن نجات۔

ختم شو تفسیر د سورة یونس د الله په توفیق اورحم سره په شلم دربیع الاول ۱۴۳۶ هـ
الموافق: ۱۵/۱/۱۴۲۰ یوم الاربعاء۔
وکتبه بیده ابوزهیر البشاوری۔

بسم الله الرحمن الرحيم

رکوعاتها (۱۰)

(۱۱) سورة هود مكية (۵۲)

آياتها (۱۲۳)

تفسیر سورة هود :

نوم : دے سورت ته د هود عليه السلام نوم ورکړې شو ځکه چه دلته د رسول الله صلي الله عليه وسلم او د هود عليه السلام دعوت يو شان شويدې **﴿أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾** **﴿وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ﴾** او د مشرکانو د عاديانو سره مشابهت دے چه هغوی هم صحتمند او مشرکان هم دغه شان وو او هغوی سره د پوهې نه هلاک شو نو دوی به هم دغه شان هلاکېږي۔

د نزول زمانه : دا په مکه کښ د سورة يونس نه روستو نازل شوی وو۔ ددے صرف درې آيتونه (۱۱۴/۱۷/۱۲) په مدينه کښ نازل شوی وو چه ددے سره يو ځای شويدي۔

مناسبت

- ۱- مخکښ ئے وويل چه شفاعت بغير د اجازے د الله تعالى نه نشته۔ نو دلته وائی چه **الْعِبَادَةُ لِلَّهِ وَحْدَهُ**۔ بندگی يواځے الله لره کوي او د شفاعت عبادت مه کوي۔
- ۲- موضوعاتی مناسبت دا دے چه مخکښ ايمان بالله وو، دلته عبادت د الله تعالى دے۔ يعنی ايمان د بندگی دپاره مقصود دے۔ او ايمان وسيله ده د بندگی۔ او يواځے ايمان بغير د بندگی نه صحيح نه دے۔ يو الله مثل دی او بل د الله مثل دی، الله ډير خلک مني ليکن د الله خبره ډير خلک نه مني۔

د سورت مقصد او موضوع

- ۱- زمونږ مشايخ وائی چه پدے سورت کښ رد د شرک في العبادة دے۔ يعنی د الله تعالى سره په بندگی کښ شريکان نه جوړول او عبادت صرف د الله تعالى دپاره کول۔ لکه د **﴿أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ﴾** نه معلومېږي۔
- ۲- دويمه موضوع : نفی د علم الغيب عن الانبياء والصالحين ده يعنی انبياء عليهم السلام او نيکان خلک په غيبو نه پوهېږي۔ نو ددے وجه نه د عبادت حقدار هم نه دی۔

لکه دا خبره په واقعہ د ابراهيم عليه السلام کښ راغلی ده ځکه چه دغه واقعہ بغیر د نفی د علم الغیب نه نه لگی. مونږ وايو چه دا جزوی فائده ده د یوې واقعې او مجموعی طور سره سورت ورسره نه لگی.

۳- الْبَشَارَةُ وَالْإِنذَارُ. بندگانو ته په ایمان او عبادت او نیک اعمالو زیری ورکول او کافران مجرمان په شرک او نافرمانی کولو یروړل. دا یو تعبیر دی.

بل تعبیر دا دی چه الْعِبَادَةُ لِلَّهِ وَحْدَهُ مَعَ بَيَانِ أَنْوَاعِ الْعِبَادَةِ. بندگی یواځې د الله تعالی پکار ده او د عبادت انواع او اقسام نه ذکر کړیدی. او واقعات د انبیاء علیهم السلام نه هم ددې دپاره ذکر کړیدی چه عبادت دومره اهم شے دی چه ټولو انبیاء دې ته دعوت ورکړیدی. او ټول انسانیت ددې دپاره پیدا دی او عبادت بیا ټول دین دی. دا موضوع د اول د سورت او د آخری آیت او د واقعات الانبیاء نه معلومېږي.

دا موضوع په سورة الزمر کښ هم ده لیکن لږه مختلفه ده، هلته مقصد دا دی چه الْعِبَادَةُ لِلَّهِ وَحْدَهُ الْمُؤَلَّدَةُ لِلْأَخْلَاقِ الْحَمِيدَةِ. هغه بندگی د الله تعالی پکار ده چه په انسان کښ ښائسته اخلاق راپیدا کړي لکه خشوع او عاجزی.

او په بل تعبیر سره دلته انواع د عبادات ذکر کوي چه دا هم نیک اخلاق دی چه د عبادت نه راپیدا کېږي. او الله تعالی د همدې تقاضا کوي.

او انواع د عبادت نه ۱۰ یو استغفار ۱۱ او توبه ذکر ده (او دا تقریباً د عامو پیغمبرانو په دعوت کښ راغلی دی، دا لوی عبادتونه دي) ۱۲ الْعِلْمُ بِعِلْمِ اللَّهِ، ۱۳ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۱۴ (کُلُّ فِی كِتَابٍ مُّهِينٍ)، ۱۵ احسن عمل (چه اخلاص او اتباع طریقې سره وشي)، ۱۶ حُسْنُ الظَّنِّ مَعَ الرَّجَاءِ ۱۷ إِنَّهُ لَيُؤْتِي مَنْ يَّشَاءُ كَفُورًا ۱۸ نه معلومېږي، ۱۹ التواضع په لسم آیت کښ.

۲۰ صبر او عمل صالح، ۲۱ الاسلام. ۲۲ لَهْلَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ د الله تعالی ټولو حکمونو ته منقاد کیدل. ۲۳ دارنگه بیا اخلاص دې په ۲۴ مَنْ كَانَ يُرِيدِ الْخَيْرَ ۲۵ سره چه بندگی به صرف د الله دپاره کولې شي. ۲۶ الْإِخْبَاتِ، (یعنې الله تعالی ته خشوع او انابت او اطمینان کول) ۲۷ تَعَوَّذُ، ۲۸ او تسمیه، ۲۹ تقوی په (۴۹) آیت کښ. او د عادیانو په واقعہ کښ، ۳۰ بیا بندگی ته دعوت دی او الدُّعَا إِلَى اللَّهِ بِالْإِخْلَاصِ. ۳۱ او توکل پکښ ذکر دی.

۳۲ دارنگه اتباع الرسل ۳۳ وَعَصُوا رُسُلَهُ،

بیا د ابراهيم عليه السلام په واقعہ کښ ۳۴ جَلَمَ، (د جاهلانو په مقابله کښ بردباری کول) ۳۵ أَوَاهِيَةً، (دیرې دعاگانې کول، او د الله تعالی نه دیر یریدل) ۳۶ اِكْرَامُ الضُّيْفِ، (د میلمه

اکرام کول) ذکر دی۔ ﴿دلو ط﴾ پہ واقعہ کنب د میلمنو پہ بی عزتی خفہ کیدل، ﴿نهی عن المنکر﴾ ہجرت ذکر دی۔ ﴿شعیب﴾ پہ واقعہ کنب د حرامو نہ منع او د حرامو نہ خان ساتل ذکر دی چہ د لویہ بندگی دہ۔ ﴿مونخ﴾ او مال د الله تعالیٰ د حکم مطابق استعمالول، ﴿پہ (۸۷) آیت کنب إصلاح بین الناس﴾ شر ختمول۔ ﴿بیا الله تعالیٰ نہ توفیق طلب کول﴾ او توکل او انابت پہ (۸۸) آیت کنب۔

﴿بیائے د الله تعالیٰ پہ نومونو توسل نیول﴾ ﴿إِنْ رَبِّيَ رَحِيمٌ وَذُوْذُ﴾ ﴿الله تعالیٰ تہ پہ تکلیف او خوشحالی کنب متوجہ کیدل﴾ بیا واقعہ د موسیٰ ﴿کنب د الله تعالیٰ بندگی توحید خودلے شویڈے چہ د سبب د نجات دے﴾ د آخرت د عذاب نہ یریدل ﴿لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ﴾۔ ﴿پہ آخر د سورت کنب وائی چہ استقامہ لویہ بندگی دہ﴾ (یعنی د الله پہ حکم هر وخت چلیدل) ﴿او طغیان نکول﴾ یعنی د حدودو نہ نہ اوریدل۔ ﴿بل﴾ : ظالمانو تہ نہ مائلہ کیدل، (یعنی د هغوی پہ بدو اعمالو نہ راضی کیدل)، ﴿اختلاف نکول﴾ یعنی د الله د حق نہ نہ اوریدل۔

او دغہ عبادت بہ بیا پہ طریقہ د رسول الله ﷺ کیری پدی وجہ بہ د انبیاء علیہم السلام شان بیانیری۔

۴- صاحب المنار او صاحب تیسیر الرحمن فرمائی: پدی سورت کنب د ذکر شوی موضوعاتو او مضامینو د اہمیت اندازہ د نبی کریم ﷺ د هغہ حدیث نہ کیری چہ هغہ ترمذی، حاکم او ابویعلیٰ وغیرہ د ابوبکر ؓ نہ روایت کریدے، هغہ وویل چہ ایہ د الله رسولہ اتہ بودا شوی۔ نو نبی ﷺ وقرآنیل: [شَيْبَتْنِي هُوْدُ وَالْمُرْسَلَاتُ وَعَمَّ يَتَسَاءَلُونَ وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ] (زہ ہود، مرسلات، عم يتساءلون او اذا الشمس كورت سورتونو بودا کرے یم)۔ انتہی۔ (ترمذی: ۳۲۹۷) وسندہ صحیح۔ البانی

حکہ چہ پدی کنب د تیر شوو قومونو واقعات، د هغوی باغیانہ رویہ او بیا د هغوی پہ بدلہ کنب پہ هغوی بانڈے د الله تعالیٰ د عذاب نازلیدل او پہ آخرت کنب د اورد عذاب وعید، او ددی مشابہ مضامین بیان شویڈی، او مکے مشرکانو تہ د هغے نہ د عبرت حاصلولو دعوت ور کرے شویڈے۔

د بیان پہ انداز کنب د عام مکی سورتونو نہ زیات زوردار او زیاتہ سختہ دهمکی دہ، پدی وجہ رسول الله ﷺ چہ کلہ ددی تلاوت کولو نو د هغہ پہ زہرہ او دماغوبہ ددی خہ دیر زیات اثر پریوتو، او پہ مکی ژوند کنب د مکے والو سرکشی، د الله نہ بغاوت او د قرآن او

دين اسلام پورے توقي کول به ئے ليدل نو هغه ته به يره كيده چه چرته د الله تعالى عذاب په مكي والو نازل نه شي.

خلاصه د سورت

په ابتداء كښ تر غيب دے قرآن كريم ته، بيا موضوع د سورت ده چه (أَلَا تَعْبُدُوا) بيا د موضوع سره دوه خبرې ملگرې كوي چه څوك بندگي كوي نو څه به وشي؟
نو الْبَشَارَةُ بِالْجَنَّةِ وَالْبَشَارَةُ بِالْخَيْرِ الطَّيِّبَةِ. (د جنت زيرې او د ښه ژوند زيرې بيانېږي)
يعني دنيا هم ورله الله تعالى ښه كوي او بيا جنت وركوي. او انذار په ترك د عبادت يعني څوك چه بندگي نه كوي نو دنيا كښ به ئې هم زندگي تنگه وي او آخرت به ئې هم خراب وي.

بيا د رسول الله ﷺ بيان په امر د استغفار او توبه سره او د هغه فائده بيانول. او څوك چه بندگي نه كوي د هغوي دپاره يره.

بيا زجر دے معرضينو ته د بيان د رسول الله ﷺ نه په آيت (۵) كښ، بيا الله تعالى د خپل علم محيط تذكره كوي او د كائناتو د پيدائش تذكره، او بيا بېرته مقصد ته واپسي چه دا عالم الله تعالى څه دپاره پيدا كړيدے او دوي ته رزقونه ولې وركوي. ﴿لِيَلْبُوْكُمْ اَيْكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا﴾ چه بنده نيك عمل وكړي، بيا وائي چه نيك عمل وكړي نو څه به وشي؟ نو وائي چه قيامت راروان دے، هلته به د اعمالو حساب كيږي او بعض خلك د قيامت منكر دي او څوك چه آخرت نه مني نو دا د كائناتو د پيدائش مقصد نه پېژني او په هغه به رد وكړي، بيا د انسان مزاج بيانوي،

بيا ﴿إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا﴾ كښ د مؤمنانو استثناء بيا رسول الله ﷺ ته تسلي بيانېږي، بيا د قرآن كريم مقابله. بيا د دنيا زهد بيا حقانيت د رسول الله ﷺ دے، او څوك ئې چه مني د هغوي دپاره زيرې او څوك ئې چه نه مني د هغوي دپاره تفصيلي تخويفات ذكر دي. تر (۲۳) آيت پورې بيا د منونكو او نه منونكو دواړو ډلو مثالونه بيانوي او دا داسه ده لكه مقدمه د سورت او بيا د هغه نه روستو ئې د انبياء عليهم السلام واقعات راوړيدي چه په هغه كښ همدغه مقصد دے چه ټول انبياء ددې دپاره راغلي دي نو چا چه منلي دي كامياب او چا چه نه دي منلي نو ناکام. او واقعات چه كله ختم شي بيا پدې قصو باندې تعقيبات (يعني نتيجه راويستل) بيانېږي.

الرَّادُّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ إِلَيْهِ

ددے حروفو د مطلب نہ اللہ خبر دے، دا کتاب دے چہ حکمتونو والا دی آیتونہ ددے

ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾

بیا واضح بیان شویدی د طرف د حکمتونو الا ذات نہ چہ خبردار دے۔

تفسیر: الرَّادُّ: پدے کس اشارہ دہ چہ پدے کتاب کس بہ دیر رازونہ راخی۔

كِتَابٌ: یعنی دا کوم چہ نازل شویدی او نازلیری دا داسے اوجت او عظیم کتاب دے۔

أَحْكَمْتُ إِلَيْهِ: دا د احکام نہ دے او د احکام دیر مطلبونہ دی (١) [فَأَحْكَمْتُ أَلْفَاظَهُ وَفُصِّلْتُ مَعَانِيَهُ] (ابن کثیر) (الفاظ نے مضبوط دی او معانی نے تفصیلی دی) احکام پہ لفظ کس مراد دے او تفصیل نے پہ معنی کس دے۔ یعنی د قرآن مضبوط الفاظ دی چہ ہیخ نقصان او خلل پکس نشہ لکہ دیوے مضبوطے آبادی پہ شان۔ یعنی لند لند الفاظو والا دے او پہ مینخ کس نے دیر تفصیل دی نو دے پہ الفاظو کس کامل او جامع دے او پہ معنی کس نے تفصیلات دی۔

(٢) أَحْكَمْتُ: د مضبوطوالی معنی دا دہ چہ ددے پہ الفاظو او حروفو او جملو او آیتونو کس نظم او نسق او ترتیب او ترکیب دومرہ عظیم الشان او بی مثلہ دے چہ د انسان د قدرت نہ پور تہ دے، ﴿﴾ او د آیتونو مضبوطوالے دا ہم دے چہ تعقید او رکاکہ او د معنی فساد پکس نشہ، (بیضاوی) او د فصاحت او بلاغہ او اعجاز بیانی نہ دک دے، چہ بندگان داسے طریقے سرہ خپل کلام نشی راویرے نو بندگان ددے مقابلہ نشی کولے، دا ہم ددے قوت او مضبوطوالے شو۔ (الکبیر)

﴿﴾ او احکام دا ہم دے چہ مقصد ترے زر معلومیری، گدود والے پکس نشہ چہ کہ یو آن پرہ او امی سرے ورتہ کینی ہغہ ہم ترے مقصد معلومولے شی چہ پدے کس دا دا خبرہ کیری۔ ﴿﴾ یا احکام دا دے چہ (أَحْكَمَهَا اللَّهُ فَلَيْسَ فِيهَا اخْتِلَافٌ وَلَا تَنَاقُضٌ) (فتادہ) دا اللہ تعالیٰ داسے مضبوط کریدی چہ پدے کس تناقض او اختلاف نشہ۔

(بغوتی والسمعانی)

(٣) يَادْ أَحْكَمْتُ معنی دہ (جُعِلَتْ حَكِيمَةً)۔ (السراج المنير والبحر المحیط ١١٩/٦ والدر المصون)

یعنی حکمة والا گر خولے شویدی چہ دا مشتمل دی پہ نظری او عملی حکمتونو سرہ۔

او بيا واضحه هم دى. كله نا كله خوك د حكمة خبره وكړى ليكن ډيره غافضه (مشكله) وى، مخاطب پرې زړ پوهه نشى. قرآن داسې نه دى.

(۴) أَحْكَمْتُ بِالْحُجَجِ وَالْذَّلِيلِ. دا آيتونه په دليلونو او حجتونو سره مضبوط كړي شويدي. (فتح القدير)

(۵) صاحب المنار وائي: ددې آيتونه محكمه النظم والتاليف دى يعنى ترتيب او الفاظ ئې مضبوط دي، معاني ئې واضحه دي، دلالت او تاثير ئې كامل دى نو دا د مضبوطې او بنائسته قلعه پشان دى نو ددې دلالت په معانيو باندې د ښكاره والي په وجه شك او تاويل نه قبلوي او د تغيير او تبديل احتمال نه لري. بيا دغه آيتونه په سورتونو كښن جدا جدا فصلونه جوړ شويدي چه په هغې كښن د عقائدو او احكامو او مواعظو بيان كيږي. يا اول اجمالاً مضمون بيان كړى بيا ئې تفصيل وكړى لكه په قصو كښن دغه شان شويدي.

(۶) احكام مضبوطې كاريكړي ته وائي يعنى يو كار داسې مضبوط كول چه د خلل او نقصان نه محفوظ وي، اَي جُعِلَتْ آيَاتُهُ كَامِلَةً فِي نَوْعِ الْكَلَامِ بِحَيْثُ سَلِمَتْ مِنْ مُخَالَفَةِ الْوَاقِعِ أَوْ مِنْ إِخْلَالِ الْمَعْنَى وَاللَّفْظِ) يعنى ددې آيتونه د كلام په هر لحاظ سره كامل دي پداسې شان سره چه د واقع د مخالفت نه محفوظ دي او دارنگه د معنى او د الفاظو د خلل نه بچ دي. (التحرير والتنوير)

دې كښن بعض تفاسيرو والا لكه صاحب تدبر قرآن وئيلي دي چه په مكه كښن احكام مجمل وو او (ثُمَّ فُصِّلَتْ) بيا په مدينه كښن د هغې تفصيل وشو، ليكن دا تفسير خطاء دى، ځكه چه ددې مصداق په خارج كښن نشته، وجه داده چه عام احكام داسې نشته چه هغه په مكه كښن مجمل ذكر شوي وي سوي د زكاة نه چه اول كښن مجمل وو او بيا ئې په مدينه كښن تفصيل او مقادير بيان شويدي نو د آيت دا مطلب نه دى.

ثُمَّ فُصِّلَتْ: ددې دويم صفت تعلق په قرآن كښن د ذكر شوو دلائلو د توحيد، د احكام او واجبات، د قومونو واقعات او مواعظ او نصيحتونو سره دى. چه ددې مثال د هغه ملغلرو دى چه هغه په هار كښن اُوپيللې شي، او د هغوي تر مينځ ځاى په ځاى څه د بل رنگ او حجم ملغلرو په ذريعه خائست پيدا كيږي. د قرآن كريم هر آيت او هر سورت په خپل ځان كښن د انسانانو دپاره څه نه څه خير اخستې دى. او داسې به ولې نه وي، دا كتاب هغه يواځې ذات نازل كړيدې چه د هغه هر كار په حكمت بناء وي، او چه د هرې خبرې علم لري. (القاسمي)

مِنْ لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ : پدے کسب حسن طباق دے خکہ معنی دادہ : أَحْكَمَهَا حَكِيمٌ وَفَصَّلَهَا خَبِيرٌ عَالِمٌ بِوَاقِعِ الْأُمُورِ - یعنی دا حکیم ذات مضبوط کریدی (یا حکمة والا خکہ دی چہ د حکیم ذات د طرفنہ نازل شویدی) او بیا پہ تفصیل سرہ خبردار ذات بیان کریدی چہ د تولو کارونو د حقیقتونو نہ خبردار دے۔ (فتح البیان والبحر المحیط)

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي لَكُمْ

چہ مہ کوی بندگی (هیچالره) سوی د الله نه، یقیناً زہ تاسو لره

مِّنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾

د الله د طرف نہ یرہ درکونکے اوزیرے درکونکے یم۔

تفسیر: (۱) - پدے کسب اُن حرف تفسیر دے خکہ چہ پہ (فَصَّلَتْ) کسب معنی د قول پرتہ ده، اِیْ قَالَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا / اَوْ اَمَرَكُمْ اَلَّا تَعْبُدُوا - یعنی الله تعالیٰ دا وینا او دا حکم کریدی چہ تاسو بہ بندگی نکوی سوی د الله تعالیٰ نہ دبل چا۔ او دا غورہ احتمال دے خکہ چہ تقدیر تہ ئے ضرورت نہ راخی۔

(۲) کسائی او فراء وائی چہ دلته باء مقدرہ ده ای اُحْكِمْتُ بِأَنْ لَا تَعْبُدُوا - ددے آیتونہ مضبوط شویدی پدے چہ عبادت مہ کوی سوی د الله تعالیٰ نہ دبل چا۔

(۳) اوز جاتج وائی : چہ لام مقدر دے او اَلَّا تَعْبُدُوا مفعول له دے (اُحْكِمْتُ ثُمَّ فُصِّلَتْ لِئَلَّا تَعْبُدُوا) یعنی پہ قرآن کسب احکام ددے دپارہ بیان شویدی چہ تاسو بندگی د غیر الله ونکری۔ (فتح البیان والبحر المحیط)

د قرآن کریم د راتللو مقصد ہم دغہ دے چہ تول بندگان یواخے د الله تعالیٰ بندگی شروع کری، او د غیر الله د عبادت نہ منع شی۔

إِنِّي لَكُمْ مِّنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ : (۱) مِنْهُ ضمیر الله تعالیٰ تہ راجع دے یعنی زہ تاسو لره د الله تعالیٰ د طرفنہ یرہ درکونکے یم پہ اور سرہ چا چہ نافرمانی وکرہ اوزیرے درکونکے یم چا چہ طاعت وکرو۔ (۲) یا کتاب تہ راجع دے اِیْ نَذِيرٌ لَّكُمْ مِنْ مُّخَالَفَتِهِ وَبَشِيرٌ مِنْهُ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا یرہ درکونکے یم تاسو تہ د مخالفت ددے کتاب نہ اوزیرے درکونکے یم هغه چا تہ چہ ایمان راوپی او عمل صالح اختیار کری۔ او اندازے مقدم کرو خکہ چہ تخويف اہم دے، پدے سرہ بندہ د مخالفت نہ منع کیہی۔ (البحر وفتح البیان)

۳- ابن عاشور وائی : مِنْهُ كُنْزٌ (مِنْ) ابتدائیہ دے، متعلق دے پہ محذوف پورے۔
أَيُّ إِنِّي نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لَّكُمْ بَآئِنًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ۔

زہ تاسو ته يره اوزيرے درکوم چه راغله يم د الله تعالى د طرفنه۔ (التحریر)

وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ

او (وايم تاسو ته چه) بخنه غواړئ درې خپل نه بيا توبه وباسئ هغه ته،

يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي

(نو) فائده به درکري تاسو ته فائده بنائسته تر نيته مقررے پورے او وره کري هر خاوند

فَضْلٍ فَضْلَهُ ۚ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ

د نيك عمل ته بدله د نيك عمل د هغه، او كه واوړيدئ تاسو نو يقيناً زه يريږم په تاسو د

عَذَابٍ يَوْمَ كَبِيرٍ ﴿٣﴾ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ ۚ

عذاب دورخه لونه نه۔ خاص الله ته ورگرځيدل دي ستاسو

وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾

او هغه په هر شي قدرت لرونکې دے۔

تفسیر: دا در رسول الله ﷺ بيان دے چه الله تعالى ورته خود لے دے چه خپل قوم ته داسے ووايه۔ استغفار او توبه ډير مهم عبادتونه دي پدے وجه پدے سورت کښ د اکثرو پيغمبرانو په بيان کښ دا ذکر شويدي خاصکر د هود عليه السلام په بيان کښ۔

رسول الله ﷺ فرمائي : طَوْنِي لِمَنْ وَجَدَ فِي صَحِيفَتِهِ اسْتِغْفَارًا كَثِيرًا [هغه چا دپاره خوشحالي ده چه په خپله صحيفه (عملنامه) کښ (د قيامت په ورځ) ډير استغفار مونده کړي۔ (ابن ماجه (۳۸۱۸) وصحيح الجامع (۳۹۳۰) باسناد صحيح)

د استغفار او توبې فرق

۱- آسان فرق دا دے چه استغفار په ژبه وي او توبه په زړه سره وي۔

۲- حقيقي فرق دا دے چه استغفار په طريقه د ترك الذنوب سره وي يعنى استغفار وکړه او گناهونه پريده۔ او توبه الله تعالى ته راگرزيدل دي په طاعت سره۔

۳- یا استغفار بخنه طلب کول دی او توبه په هغه کښ اخلاص پیدا کول دی۔ یا په هغه باندې همیشه پاته کیدل دی۔

۴- یا استغفار د تیر شوو گناهونو نه دې او توبه د موجوده او آینده گناهونو نه دې۔
(قرطبی وفتح البیان والبعوی)

۵- استغفار دې ته وائی چه د خپلو گناهونو د پټوالي طلب وکړی۔ یعنی چه د هغه څه اثر او سزا پاته نشی۔ او توبه دا ده چه د گناهونو نه ووځی او په مخکنو گناهونو پښیمانه شی او په آینده کښ دا عزم وکړی چه بیا به ورته راتلل نکوی۔ (البحر المحيط)
په داسه توبه او استغفار باندې الله تعالی د دوه څیزونو وعده کړیده۔ اول:
يُمَتِّعُكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا:

د متاع حسن څه مطلب ؟

۱- متاع حسن: **هُوَ طَيْبُ عَيْشِ الْمُؤْمِنِ دې**، یعنی د مؤمن مزیدار ژوند ته وائی چه دې ته حیوة طيبة وئیلې شویدې الله فرمائی: **﴿مَنْ عَمِلْ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً﴾** چه (کوم مؤمن (سړې یا ښځه) نیک عمل وکړی مونږ به هغه ته مزیدار ژوند ورکړو)۔ (النحل: ۹۷) او ددې دا مطلب نه دې چه انسان به مالداره کیږی بلکه مطلب دا دې چه الله تعالی به د عزت او د محبت ژوند او په آسانی باندې حلال رزق ورکوی، او عذابونه به پرې نه وی او د نیک عمل توفیق به ورته ملاوړې۔ او ددې نه بل کوم ژوند ښه دې؟!

بعض وائی: **الرِّضَا بِالْمَيْسُورِ وَالصَّبْرُ عَلَى الْمَقْدُورِ**۔ په لږ څه به راضی کیږی (یعنی قناعت به ورکړی) او په تقدیر به راضی وی۔

۳- **حُسْنُ الْعَمَلِ وَقَطْعُ الْأَمَلِ**۔ ښائسته عملونه کول او امیدونه ختمیدل۔

(البحر المحيط وفتح)

دویم شے دا دې **وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ: اَيُّ يُؤْتِ كُلَّ ذِي عَمَلٍ صَالِحٍ جَزَاءً عَمَلِهِ اِمَّا فِي الدُّنْيَا اَوْ فِي الْآخِرَةِ اَوْ فِيهِمَا جَمِيعًا**، یعنی هر نیک عمل والا ته به د هغه د نیک عمل بدله ورکوی، یا په دنیا کښ یا په آخرت کښ یا په دواړو کښ۔ نو پدې کښ فرق ته اشاره ده چه یو تن ډیره توبه ویاسی او پوره الله تعالی ته راواپس شی او د هغه په طاعتو کښ مصروف شی، او بل کوزاره حال توبه وسته له نو د دواړو ترمنځ فرق دې، نو که چا ډیر

نیک عمل و کرو نو ډیره بدلہ به ورته ورکړې شی او که چا لږ عمل وکړو نو لږه بدلہ به ورکړې شی۔ یو شخص دې چه د ورځې سل کرته استغفار طلب کوی او بل نه دوه سوه کرته نو خامخا به په اجر کښ فرق وی۔

فَضْلُهُ کښ ضمیر یا ذی فضل ته راجع دے۔ او جزاء لفظ پټ دے۔ (نو معنی به دا وی : او الله به ورکوی هر ځاوند د غوره عمل ته بدلہ د هغه د عمل مطابق)۔

یا ضمیر الله تعالیٰ ته راجع دے یعنی هر غوره عمل کونکی ته به الله تعالیٰ خپل فضل ورکوی۔ چه هغه د یوې نیکې بدلہ په لس چنده او تر اوه سوو پورې او تر ډیرو چندونو پورے۔

وَإِنْ تَوَلَّوْا: دا په اصل کښ تَوَلَّوْا دے۔ صیغه د مخاطب ده۔ پدې کښ الله تعالیٰ د نبی کریم ﷺ په ژبه هغه خلکو ته دهمکې ورکړه چه هغوی په توبه او استغفار او عبادت کښ د اخلاص نه اعراض کوی چه دوی له د قیامت د ورځې د عذاب نه یریدل پکار دی۔

أَلَا إِنَّهُمْ يَشْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ

خبردار یقیناً دوی آړوی سینې خپلې دې دپاره چه ځان پټ کړي د هغه نه، خبردار کله چه

يَسْتَفْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا

دوی ځان پټوی په جامو خپلو کښ نو پو هیږي الله په هغه چه پټوی دوی او په هغه

يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

چه ښکاره کوی ئې دوی، یقیناً الله تعالیٰ پوه ده دې په خبرو د سینو۔

ربط او تړون

تفسیر:

نبی کریم ﷺ دوی ته د عبادت او د استغفار دعوت ورکوی لیکن مشرکان د هغه نه مخ آړوی او ځانونه ترې پټوی، چه دا په حقیقت کښ د الله تعالیٰ نه ځان پټول دی حال دا چه الله تعالیٰ خو په دوی باندې په هر حال کښ خبردار دې هغه به ورسره حساب کوی۔

پدې آیت کښ د مکې د کافرانو په باره کښ خبر ورکړې کیږي چه هیڅ دهمکې به د دنیا او د آخرت د خپرونو هیڅ ترغیب هم د دوی د کفر او شرک حالت بدل نکړو، بلکه د دوی سرکشی نوره هم زیاته شوه۔ د آیت معنی دا ده چه د مکې بعض کافرانو د رسول الله ﷺ د خبرې آوریډونه اعراض کولو او کوشش به ئې کولو چه د دوی ددې اعراض علم به

الله تعالیٰ یا د هغه رسول ته نه وی۔ الله فرمائی: زه د دوی د هر حال نه خبرداریم۔
پدے آیت کښن ځینی مفسرین دا اشکال کوی چه مشرکانو کوم وخت کښن د الله تعالیٰ
نه ځان پتولو؟ او د الله تعالیٰ نه د ځان پتولو څه معنی ده؟

۱- نو بیا ځینو مفسرینو دا آیت د صحابه کرامو سره لگولې دے او (مِنْهُ) ضمیر ته الله
تعالیٰ ته راجع کړیدے لکه امام بخاری رحمه الله علیه ددے آیت په تفسیر کښن د ابن عباس
رضی الله عنه نه روایت کړیدے چه په صحابه کرامو کښن څه خلقو به د قضائے حاجت یا د بنځه سره
د نزدیکی په وخت خپل عورت کولاولو کښن شرمیدل چه الله تعالیٰ دوی ته گوری نو دا
آیت نازل شو۔ (ابن کثیر)

نو دا کار خو ښه وولیکن دے سره دا عقیده ملگرې شوے وه چه دوی پدے کار سره به د
الله تعالیٰ نه پت شي حال دا چه د الله تعالیٰ نه په هیڅ حالت کښن پتیدل نشی کیدے۔ نو
دلته الله فرمائی: چه دا کار ښه دے لیکن دا عقیده ورسره غلطه ده۔

لیکن دا تفسیر ظاهر نه دے بلکه دا آیت اول د مشرکانو په باره کښن دے او بیا به د
صحابه کرامو دا حالت هم پکښن داخلېږي۔

۲- بعض مفسرین وائی: (مِنْهُ) ضمیر رسول الله ﷺ ته راجع دے او د مکې کافرانو په
حقیقی معنو کښن به داسے کول چه کله به رسول الله ﷺ د هغوی خوا کښن تیریدو نو
خپل مخ به ئې واړولو او نبی ﷺ طرف ته به ئې شا کړله او په کپړې سره به ئې خپل مخ
پت کړو دے دپاره چه د نبی ﷺ کومه خبره د هغوی په غوږ کښن پرې نه وځي۔ او چرته
بیا دعوت ورنکړي لکه د داعیانو نه اکثر خلک پتېږي۔

نو الله تعالیٰ دے کافرانو ته فرمائی: ﴿يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾ چه که تاسو د الله
تعالیٰ او د هغه در رسول نه د خپل حقیقت پتولو زرگونه کوششونه وکړي، هیڅ فائده به
نه وی، ځکه چه الله تعالیٰ خو په هر څه پوهیږي، هغه خو د سینو په تمامو رازونو خبردار
دے، د هغه نه نشي پتیدے۔ دا هم قریب تفسیر دے۔

۳- غوره تفسیر دادے چه (مِنْهُ) ضمیر الله ته راجع دے او همدغه مخکنے مطلب دے
چه مشرکانو به رسول الله ﷺ کله به لاره کښن ولیدو نو مخ به ئې ترے اړولو نو الله
فرمائی: دوی سینے اړوی ددے دپاره چه د الله تعالیٰ نه ځانونه پت کړي او د الله تعالیٰ نه د
ځانونو پتولو معنی دا چه د رسول الله ﷺ نه ځان پتوي ځکه چه د رسول الله ﷺ نه
پتیدل داسے دی لکه د الله تعالیٰ نه پتیدل لکه دا خبره په محاوره کښن ذکر کیږي۔ ځکه

چہ رسول اللہ ﷺ دوی تہ د الله تعالى خبرے کوی۔

(او دا قانون دیے چہ خوک حق خبرو تہ غور نہ ایردی نو دا داسے دہ لکہ چہ د الله تعالى نہ خان پتہوی او تنبستی ترے) یعنی تاسو چہ در رسول اللہ ﷺ نہ تنبستی نو دا خو پہ حقیقت کنیں د الله تعالى د خبرو نہ تنبستیدل دی او حال دا چہ الله تعالى خو ستاسو پہ ہر حال او حقیقت باندے خبردار دیے نو د ہغہ سرہ بہ خہ کوی۔ ہغہ بہ سزا در کوی۔

۴۔ یا یٰۤاَشۡنَوۡنَ صُدُوۡرُہُمۡ بِالۡحَسَدِ وَالۡعَدَاوَةِ ۔ یعنی سینے اُروی پہ حسد او دشمنی سرہ دیے دپارہ چہ خانو نہ در رسول اللہ ﷺ نہ پتہ کری۔ یعنی سینو کنیں تہ حسد دیے پدی وجہ د ہغہ نہ اُروی دیے دپارہ چہ در رسول اللہ ﷺ نہ خان پتہ کری لیکن الله تعالى تہ د دوی ہر حال معلوم دیے ہغہ بہ ورسرہ حساب کوی۔

د ابن عباس رضی اللہ عنہما یو بل روایت دیے چہ دا آیت د اُخس بن شریق پہ بارہ کنیں نازل شوے وو چہ در رسول اللہ ﷺ سرہ بہ کلہ ملاویدو نو خو پدی خو پدی خبرے بہ تہ کولے او پہ زرہ کنیں بہ تہ د ہغہ سرہ دشمنی پتہ ساتلہ۔ (قرطبی و المنار) دا ہم صحیح تفسیر دیے۔

پہ ﴿اَلَا جِئۡنَ یَسۡتَفۡشُوۡنَ لِیَاۤیَہُمۡ﴾ کنیں د تیرے شوے معنی تاکید دیے۔ د مکے کافرانو پہ وئیل چہ کلہ مونہ خپلے دراوڑے بندے کرو او پہ کپرو سرہ خپل خانو نہ پتہ کرو او پہ خپلو سینو کنیں د محمد دشمنی پتہ اُوساتو نو خوک بہ خبری ہی؟!۔ (المنار) عَلَیۡہِمْ بِذٰۤلِکَ الصُّدُوۡرِ: یعنی ہغہ خبرے او ہغہ وسوسے او خطرات چہ پہ غور اُوریدلے کیڑی ہم نہ۔ نو الله تعالى پہ زہونو او د ہغے پہ احوالو او پتہولو او ہنکارہ کولو عالم دیے۔

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ

اونشته هيڅ زنده سر په زمکه کښ مگر په الله باندې رزق د هغه دے، او پوهېږي الله

مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعُهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

په ځان د اوسيدو د هغه او په ځان د امانت د هغه، دا ټول په کتاب بشکاره کښ دي.

تفسير: مخکښ ذکر شو چه الله تعالى د زړونو په خبرو پوهېږي. نو اوس الله تعالى د خپل علم تعميم کوي چه هغه په هر شي باندې پوهه دے.

الله فرمائي: په زمکه باندې گرځيدونکي چه څومره حيوانات دي، دا ټول الله تعالى ته معلوم دي بيا دوی ټولو ته د هغوی د تخليق او پيدائش مطابق روزی ورکوي، دا د هغه امله وعده ده چه د احسان په توگه ئې پوره کوي. نو الله تعالى ته د دغه حيواناتو احوال لوړه او تنده معلومه ده او بيا ئې حاجتونه پوره کوي نو دې نه معلومه شوه چه الله تعالى عليهم بکل شيء او قدیر بکل شيء او رحيم دے. او کله چه هغه يو يو حيوان ته روزی رسوي، نو په دنيا کښ د دوی ځايونه او د هرگ نه روستو د دوی ځايونه د وسيدو هم ورته معلوم دي.

نور بېلې د مقابل سره دا شو چه هرکله الله تعالى د هيڅ حيوان نه غافل نه دے نو بيا دا څنگه کيدے شي چه هغه د دوی د اقوالو او افعالو او د نورو تمامو احوالو او کيفياتو نه ناخبره شي؟! (فتح البيان)

هغه د هر څه نه خبر دے، او بيا دا هره خبره په لوح محفوظ کښ ليکله شويده. نو دا د روستو آيت دپاره مقدمه هم ده چه دا رزقونه چه الله تعالى تاسو ته درکوي دا ددې دپاره چه نیک عمل به کوي.

عَلَى اللَّهِ: يعنی الله تعالى په ځان باندې واجب کړې او منلې ده، دا وجوب اختياري دے چه هغه مشيئت ته سپارل شويده که هغه غواړي رزق به ورکړي او که غواړي نه به ئې درکوي.

مُسْتَقَرَّهَا: يعنی ځای د وسيدو په زمکه کښ يا ځای د قرارې په شاگانو کښ. وَمُسْتَوْدَعُهَا: ځای د هغه په رځمونو کښ (يا بيضه وغيره کښ) يا مستقر هغه ځای ې چه د شپې يا د ورځې ورته راواپس کيږي او مستودع (ځای د امانت) هغه ځای دے چه

پہ ہفتے کنبس بہ مری۔ (فراء)۔ (فتح)

او ددے دیر مصداقات پہ تفسیر د سورة الانعام کنبس تیر شویدی۔

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

او الله هغه ذات دے چہ پیدا کړے ئے دی آسمانونه اوز مکہ په اندازه د شپږو ورځو کنبس

وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ

او وو عرش د الله په اوبو باندے دے دپاره چہ امتحان وکړی په تاسو چہ کوم یو ستاسو نه

أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ

دیر بنائسته عمل والا دے، او که اوائے ته چہ بیشکه تاسو به پورته کولے شی روستو

الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

د مرگ نه، خامخا وائی هغه کسان چہ کافران دی نه دے دا مگر جادو دے ښکاره۔

تفسیر: دا هم د مخکښ مضمون تاکید دے چہ الله تعالیٰ د لویو قدرتونو مالک دے۔ او ددے دلیل د آسمان او د زمکے پیدائش دے۔ الله تعالیٰ آسمان اوز مکہ (د اتوار نه تر جمعه پورے) په شپږو ورځو کنبس پیدا کړیدی۔ دا مضمون په سورة الاعراف آیت (۵۴) او سورة یونس آیت (۳) کنبس تیر شویدی۔ او په سورة الحديد (۴) او الفرقان آیت (۵۹) او السجده آیت (۴) او ق آیت (۳۸) کنبس هم راځی۔

دا ورځ خوبه یا د دنیا د ورځو په شان وی، یا به هره ورځ د یوزر کالو برابره وی لکه چہ په سورة الحج آیت (۴۷) کنبس راغلی دی: ﴿وَإِنْ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ﴾ یعنی (ستا درب یوه ورځ ستاسو د یوزر کالو برابره ده)۔

وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ: دا خبره دلته زیاته ده۔ یعنی د آسمان او د زمکے د پیدائش نه مخکښ د الله تعالیٰ عرش په اوبو وو۔ په کومه طریقه وو؟ ددے حقیقی علم صرف الله تعالیٰ ته دے۔

او دا دلیل دے چہ الله تعالیٰ د ټولو نه مخکښ اوبه پیدا کړی، د هغه نه روستو ئے عرش پیدا کړو، او ددے دواړو نه روستو ئے آسمان اوز مکہ پیدا کړل۔ امام احمد او ترمذی د ابو رزین العقیلی صحابی رضی الله عنه نه روایت کړیدی چہ ما تپوس وکړو، اے د الله رسوله! د

مخلوقاتو د پیدا کولو نه مخکېن زموږ رب چرته وو؟ نو نبی ﷺ وفرمایل: [كَانَ فِي
عَمَاءٍ مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ] ((داسې ځای چه د هغه لاندې هوا وه او پرې هم هوا وه)).
دې نه روستو الله تعالیٰ عرش پیدا کړو.

(الترمذی ۳۱۰۹) مسند الطیالسی ۱/۱۴۷ (ح ۱۰۹۳) العلو المذهبی (۱/۱۹) (استاده حسن - روضة
المحدثین رقم: ۴۴۰۲) وحسنه الترمذی، وضعفه الالبانی بوکیع بن حدس فانه لم یوثقه غیر ابن حبان
وَكَانَ عَرْشُهُ: نه معلومه شوه چه مخکېن د الله تعالیٰ عرش په اوبو باندې وو او اوس د
آسمانونو دپاسه دې. لیکن د آسمانونو د پیدائش نه مخکېن په اوبو باندې وو او اوبه په
هوا باندې وې او هوا د الله تعالیٰ په قدرت باندې ټینګه وه. ددې نه اخوا الله تعالیٰ موږ
انسانانو ته خبر نه دې راکړې چه هغه څنګه وو او په کومه طریقه وو؟ بس دې ځای پورې
به منلې شی. او دې کښ دا تفسیر کول چه (وَكَانَ مُلْكُهُ عَلَىٰ جَمِيعِ الْمَوْجُودَاتِ)
د هغه بادشاهی په ټولو موجوداتو وه، دا صحیح تفسیر نه دې، ځکه چه دغه بادشاهی
خو اوس هم ده. بیا الله تعالیٰ ټول مخلوقات د اوبو نه پیدا کړل.

لَيَبْلُوَكُمْ: دې کښ د آسمانونو او د زمکې د پیدائش مقصد بیانوی چه الله تعالیٰ
آسمانونه او زمکې ددې دپاره پیدا کړيدي چه د هغه بندګان په زمکه باندې وسیدل وکړي
او د هغه د قسماقسم نعمتونه نه فائده واخلي، او دیو الله تعالیٰ عبادت وکړي.
دارنګه د نیکی او خیر په کارونو کښ دیو بل نه د مخکېن ټلو کوشش وکړي، دې دپاره
چه د قیامت په ورځ الله تعالیٰ هر شخص ته د هغه د اعمالو مطابق بدله ورکړي.
نو الله تعالیٰ ته د انسانانو دا اعمال دومره قیمتي دي چه ددې دپاره ئې ټول کائنات
ودرولی دی، او دا نظام به تر هغه وخته پورې روان وی چه یو مؤمن په دنیا کښ موجود وی
او د الله تعالیٰ ذکر کوی، که په دنیا کښ ټول خلک کافر شي او صرف یو مؤمن موجود وی
نو هم الله تعالیٰ دا کائنات د هغه دپاره ودروې او قیامت نه راوړي، د بنده د عمل دومره ډیر
قیمت دې.

لَيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا: دا مقصد او امتحان الله تعالیٰ په قرآن کریم کښ په درې
سورتونو کښ بیان کړيدي دلته او سورة الکهف (۷) او سورة الملک (۳) آیت کښ.
دلته الله تعالیٰ ﴿أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ وویل، او [أَكْثَرُ عَمَلًا] ئې ونه ویل، معلومېږي چه د الله
تعالیٰ په نیز د عمل حسن (ښائست) له اعتبار دې، یواځې ډیروالی د عمل له نه.

احسن عمل ڇهه ته وائی؟

یو عمل د الله تعالیٰ په نظر کښ هلہ «احسن» کپړی چه کله هغه د الله تعالیٰ درضا دپاره شوے وی او د رسول الله ﷺ د سنت او د شریعت مطابق وی۔ یعنی که د دواړو شرطونو نه یو شرط هم رانغلو نو هغه عمل به د الله تعالیٰ په نیز قابل قبول نه وی۔

او احسن عمل دا دے چه په بنائسته طریقے سره نه وکړی، خشوع او خشوع سره وی، او د گناهونو نه پکښ ځان وساتی لکه مثلاً یو تن روژه ونيوله، ډیرے خبرے نه پکښ وکړے، بد نظری ترے وشوه، غیبت نه وکړو نو دا احسن عمل نه دے او چه ددے گندونو نه پاکه وه نو دغه احسن عمل دے۔ او دا د زړه عمل ته هم شاملیږی چه هغه ته عقیده وائی۔

وَلَّيْنُ قُلْتُ: سوال پیدا شو چه که مونږ نیک عمل وکړو نو څه به وشي؟

نو الله فرمائېی چه قیامت راروان دے او په هغه ورځ کښ به ددے نیک او بدو عملونو حساب کپړی، لیکن کله چه د قیامت خبره کپړی نو د کافرو طریقہ داده چه هغوی زر انکار کوی گویا که دا خلک د آسمان او د زمکے او د کائناتو او د انسانانو د پیدائش هیڅ مقصد نه منی او دا ورته مهمل (بیکاره) ښکاری ځکه چه هرکله دوی قیامت او حساب کتاب نه منی نو بیا په دنیا کښ خلک نیک عمل ولے کوی؟ نو ځکه الله تعالیٰ په کافرانو باندے پداسے مقام کښ رد کوی او دا وجه د مناسبت هم ده۔

إِنْ هَذَا: نه دی دا خبرے چه محمد ﷺ نه وائی۔ یا دا قرآن چه د قیامت خبرے پکښ دی، دا خو جادو دے چه مونږ متاثره کول غواړی او حقیقت نه نشته۔ یا دا د جادو په شان بی بنیاده او باطل فکر دے چه پدے باندے یقین نشی کیدے۔

وَلَّيْنُ آخَرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ

او که روستو کړو مونږ د دوی نه عذاب تریوے مودے شمار لے شوے (لږے) پورے،

لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ ۚ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ

خامخا وائی دوی څه بند کړیدے دا عذاب، خبردار په هغه ورځ چه راشی دوی ته

لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا

(عذاب) نو نه به وی اړولے شوے د دوی نه او راگیر به کړی دوی لره هغه شے

كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٨﴾

چہ دوی پہ ہفے پورے تہوقے کولے۔

تفسیر: ہر کلمہ چہ تہ دوی تہ د قیامت او د عذاب خبرے وکریے نو دوی ہفہ پہ جلتی غواہی او رسول اللہ ﷺ دروغجن گنری، دا د دوی د طبیعت کور والے دیے نو دلتہ اللہ تعالیٰ دوی تہ پہ جلتی سرہ د عذاب پہ غوبستلو باندے زجر اورتنہ ورکوی۔

فرمائی: کہ اللہ تعالیٰ دیوے معینے مودے پورے عذاب د دوی نہ روستو کری نو رسول اللہ ﷺ فوراً دروغجن گنری او وائی چہ اے محمدہ اتا چہ بہ د کوم عذاب خبرہ کولہ ہفہ کوم شی مؤخر کریدے؟ اللہ تعالیٰ ہفوی تہ جواب ورکرو چہ جلتی مہ کوی، کلمہ چہ ہفہ پہ تاسو نازل شی نو ہیخ طاقت بہ ہفہ نشی روستو کولے۔

إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ: پدیے کنس اشارہ دہ چہ عذاب خو پہ دوی خامخاراتلونکے دیے خو کہ زہ نے لہ روستو کرم نو دوی پرے اعتراض کوی او شک کوی۔ او پدیے کنس دوی تہ دھمکی ہم دہ۔

د امة نہ مودہ مراد دہ۔ یا مراد طائفہ دورخو دہ چہ ہفہ کمہ دہ۔ امة د اُم نہ دیے پہ معنی د قصد سرہ دلتہ ترے مراد ہفہ وخت دیے چہ د عذاب واقع کولو دپارہ قصد شویدے۔

مَا يَخْبِئُ: یعنی خہ شی بند کریدے دغہ عذاب؟۔ او دا خبرہ پہ طریقہ د تہوقو او مسخرو سرہ کوی یعنی عذابونہ عذابونہ نشتہ، دا د محمد (ﷺ) ہسے خیالات دی۔

لَيْسَ مَضْرُوفًا عَنْهُمْ: یعنی نہ بہ وی اہولے شوے او بند کریے شوے دغہ عذاب د دوی نہ بلکہ ہفہ بہ پرے خامخارا پر یوزی او پہ خت بہ ورتہ کینی چہ بیا بہ ترے د دوی ہیخ خلاصے نہ وی۔

يَسْتَهْزِءُونَ: د يَسْتَعْجِلُونَ پہ خای نے يَسْتَهْزِءُونَ راوہو خکہ چہ دوی چہ پہ عذاب جلتی کولہ نو تہوقے کول نے مقصد وو۔ او حاق نے ماضی راوہ، اشارہ دہ چہ گویا کہ پہ دوی باندے د عذاب واقع کیدل داسے یقینی دی لکہ چہ مخکنس زمانہ کنس واقع شوے وی۔

وَلَيْنُ أَذُقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ

او کہ چرتہ او خکوو مونہ یو انسان تہ ز مونہ د طرف نہ خہ نعمت بیائے راکارو د ہفہ نہ

إِنَّهُ لَيَنُوسُ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَيْنُ أَذُقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ

نو یقیناً دے خامخا نا اُمیدہ ناشکرہ وی۔ او کہ اُوخکوو مونہ دہ تہ نعمت پس

ضَرَاءَ مَسَّتُهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي ۖ إِنَّهُ

د تکلیف نہ چہ رسیدلے وی دہ تہ خامخا وائی دا، لاپل تکلیفونہ زما، یقیناً دا

لَفَرِحَ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا

خامخا خوشحالی (تکبر) کونکے فخر کونکے وی۔ مگر ہغہ کسان چہ صبرئے کریدے

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ۖ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

او عملونہ ئے کریدی نیک، دا کسان دوی لہہ بخنہ دہ او اجر دے لوئی۔

تفسیر: دلتہ اللہ تعالیٰ د انسان مزاج بیانوی چہ اول ترے کافر انسان مراد دے، بیا پکنیں جنس انسان داخل دے او دائے بد صفت دے، او ہغہ دا دے چہ اللہ تعالیٰ کله چہ انسان تہ نعمت ورکری بیا د خہ سبب پہ وجہ ہغہ واخلی نو فوراً د ہغہ د رحمت نہ نا اُمیدہ کیہری او د ناشکری او د اللہ پہ بدی بیانولو باندے شروع شی، او کہ ہغہ تہ د بیماری او تکلیف نہ روستو صحت او د محتاجی نہ روستو خوشحالی ورسیری نو وائی چہ بس تکلیفونہ ختم او اوس خو آرام او راحت او عیش ماش او خوشحالی دہ یعنی نور تکلیفونہ راتلل نشتہ۔ او بد مست شی او اللہ تعالیٰ ترے ہیر شی چہ ہغہ بہ پرے دغہ مصیبت بیا راولی او چہ نعمت ورلہ اللہ تعالیٰ ورکری نو پہ داسے تکبر کنیں راشی چہ پہ ہغہ نعمت باندے د خپل خالق اورازق او مالک شکریہ اداکولو خیال ہم د ہغہ پہ زہرہ او دماغو کنیں نہ تیریری۔ داحال د دیرو انسانانو دے چہ کله پہ ہغہ باندے بیماری راشی یا پرے نعمتونہ فراخہ شی۔

ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي : ۱- یعنی تکلیفونہ زمانہ لاپل بیا نہ راخی بس ہمدغہ دنیا دہ او اوس بہ ہمیشہ دپارہ مزے وی، داسے نہ وائی چہ دا تکلیف راغلے وو اللہ تعالیٰ بہ ئے بیا راولی ولے زہ داورانے کوم، اللہ خو ہمغہ دے۔ حاصل مطلب ئے دا دے چہ پہ مستی کنیں راشی۔

۲- عَنِّي أَيِ بَتْدِيرِي یعنی زما پہ تدبیری او پروگرام لاپل۔ اول مطلب ظاہر دے۔

لَفَرِحَ فَخُورٌ: یعنی دیر خوشحال، وی چہ دغہ خوشحالی ئے پہ تکبر کنیں راولی۔

فَخُورٌ: دیر فخر ونہ کوی پہ خدا کو باندے او ہغوی باندے خپل صفتونہ شماری او

ہغوی باندے ژبہ ور اُورده وی پدے وجہ چہ اللہ تعالیٰ دہ تہ نعمتونه ور کریدی۔
إِلَّا الَّذِينَ : اوس استثناء بیانوی : لیکن کوم مؤمنان چہ د تکلیف پہ حالت کنیں
صَبْرًا : او د آرام پہ حالت کنیں د خپل رب شکر گزار وی او پہ ہر حال کنیں عمل صالح
کول د ہغوی عادت وی، ہغوی نہ د مصیبت پہ وخت کنیں جزع فزع کوی او نہ د عیش
او آرام پہ حالت کنیں دغہ شان پہ تکبر کنیں راخی چہ اللہ تعالیٰ ہیر کری۔ بلکہ دوی وائی
چہ دغہ اللہ پہ مونہ باندے بیا دغہ مصیبت راوستے شی نو تکبر نہ کوی۔ نو دوی پہ
نعمت کنیں ہم صبر کوی او پہ مصیبت کنیں ہم۔

اللہ تعالیٰ د خپلو دے نیکانو بندگانو سرہ د بخنے اولوئی اجر وعده کریدہ۔
دے معنی پہ تائید کنیں نبی کریم ﷺ فرمایلی دی : چہ [مَا يُصِيبُ الْمُسْلِمَ مِنْ نَصَبٍ
وَلَا وَصَبٍ وَلَا هَمٍّ وَلَا حُزْنٍ وَلَا أَذًى وَلَا غَمٍّ حَتَّى الشُّوْكَةِ يُشَاكُهَا إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا مِنْ
خَطَايَاهُ] «مؤمن تہ خہ ستري والے او مصیبت او غم او تکلیف او پریشانی نہ رسیږی،
تردے چہ کہ د هغه پہ خپہ کنیں ازغے داخلېږی نو اللہ تعالیٰ د هغه پہ وجہ د هغه گناه
ختموی»۔ (بخاری : ۵۶۴۱ و ۵۶۴۲) و مسلم (۶۷۳۰)۔

او پہ صحیح مسلم کنیں یو بل حدیث دے چہ رسول اللہ ﷺ افرمایلی : «تعجب دے پہ
کار د مؤمن، ددہ ہر کار کنیں اللہ تعالیٰ خیر اچولے دے، کہ دہ تہ خوشحالی و رسیږی پہ
هغه باندے شکر ادا کوی نو دا ددہ دپارہ غورہ وی او کہ دہ تہ کوم تکلیف و رسیږی، پہ
هغه صبر کوی نو دا ہم ددہ دپارہ غورہ وی، او دا شرف او عزت د مؤمن نہ سوئی بل چاتہ
حاصل نہ دے»۔ (مسلم : ۷۶۹۲)

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ

پس شاید تہ پر خودونکے نے د بعض هغه چہ وحی کیدے شی تاتہ او تنگیږی

بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ

پہ هغه سرہ سینہ ستا دا چہ وائی دوی ولے نہ نازلېږی پہ دہ باندے خزانہ یا ولے نہ راخی

مَعَهُ مَلَكٌ ۖ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ ۖ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾

ددہ سرہ ملائک، یقیناً تہ خویرہ ورکونکے نے او اللہ پہ ہر شی ذمہ وار دے۔

تفسير: دا د اول د سورت سره لگي چه رسول الله ﷺ به دعوت کولو نو د مکي مشرکانو پرې اعتراضونه شروع کړل چه که ته د الله تعالی رسول وې نو ستا سره به د سرو او د سپینو خزانې وې. او ملائک دې مخامخ راشي مونږ ته دې ووايي چه دا د الله تعالی رسول دې، دارنگه قرآن دې د خان نه جوړ کړېدې، پدې او ددې په شان نورو معاندانه سوالونو سره به کله د رسول الله ﷺ زړه خفه کېدو.

نو الله تعالی د هغوی دا خبرې رانقل کوي او خپل نبی ته تسلی ورکوي چه د دوی پدې خبرو زړه مه تنگوه چه ددې په وجه بیان پرېدې بلکه داسې د تیر شوو انبیاء سره هم شويدي، د هغوی قومونو هم هغوی له دروغجن کړي، نو هغوی صبر کړې، پدې وجه ته هم د صبر نه کار واخله او د زړه په خفگان سره او د کافرانو د زړه ساتلو دپاره د قرآن کریم د هغه آیتونو د تبلیغ نه بند نه شې چه کافران د هغې آوريدل نه خوښوي. ستا کار خود الله تعالی پیغام پوره پوره رسول دی، آسمان نه د نخو نازلول خو صرف د الله تعالی په اختیار کېږي دی.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ ۱- لعل د تبعید دپاره استعمالېږي چه دې کېږي معنی د نفی وی. (فتح البیان) أَيْ بَعْدَ نَفْسِكَ عَنْ تَرْكِ بَعْضِ الْوَحْيِ - خپل ځان جدا کړه د پریخودود بعض وحی نه. ۲- یا دا استفهام انکاری دې، آیا ته بعض وحی پریخودونکې ئې؟ یعنی مه ئې پریده. یا لَا يَكُونُ ذَلِكَ مِنْكَ بَلْ يُبَلِّغُهُمْ بِكُلِّ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ - یعنی دا کار دې ستا نه ونشي بلکه دوی ته ټوله هغه وحی بیان کړه چه تاته نازلېږي. (قرطبي وفتح البیان)

۳- یا لعل په خپله معنی دې یعنی د دوی کفر او تکذیب دومره لوی وینې چه ته گمان کوي چه دوی به تا د وحی د دعوت نه واړوي. (قرطبي) یا دوی چه د خپل خوا هڅ مشابق معجزې غواړي نو دا اعتراضونه تا دومره تنگ کړي چه کېدې شي چه ته وحی پرېدې.

رسول الله ﷺ دا کار هیڅکله نه کولو لیکن پدې کېږي هغه ته تیزی او تسلی ورکول دی چه صبر کوه. یا ته بعض وحی کېدې شي پدې وجه پرېدې چه دوی هدایت ته راشي لکه د دوی د آلهو عیبونه بیانول پرېدې. (فتح البیان) نو دا کار مه کوه.

۴- یا لعل (شاید) لفظ د کفارو د گمان مطابق وئیل شويدي. أَيْ يَتَوَقَّعُونَ مِنْكَ أَنْ تَتْرَكَ بَعْضَهُ يَعْنِي دوی ستا نه توقع او امید لري چه ته به دوی ته بعض وحی پرېدې لکه مشرکانو دا درخواست کړې وو چه د توحید خبرې مه بیانوه.

ددے نہ دا فائدہ معلومہ شوه چه د حق داعی به د توحید په باره کښ د هیچا سره نرمی نه کوی او د چا د وجه نه به د توحید او سنت دعوت نه پریدی۔

وَصَآئِقُ بِهِ صَدْرُكَ : (په) ضمیر راجع دے (مَا) ته یا (بعض) ته یعنی شاید چه تنگیږی به پدے سره وحی یا د بعض وحی بیانولو سره سینہ ستا، ځکه چه دوی به په تا اعتراضونه کوی۔

أَنْ يَقُولُوا : یعنی گراهه، یا مخافة۔ اَوْ لِأَجْلِ۔ دوجه دبد گنړلو یا دیرے یا ددے وجه نه چه دوی دا اعتراضونه کوی۔ (فتح البیان)

وَكَيْلٌ : یعنی ستا ذمه واری صرف دعوت دے او ما درته معجزیے درکړیدی چه یو د هغه نه قرآن دے، دا کافی دی، لهذا نورو معجزو غوښتو ته ضرورت نشته۔

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ط قُلْ فَاتُوا بَعْشِرِ سُورِ

آیا وائی دوی چه د ځان نه ئے جوړ کړیدی دا قرآن، اوایه نور اوږی لس سورتونه

مِثْلِهِ مُفْتَرِيَتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ

په شان ددے د ځان نه جوړ کړی شوی اورا اوږی هغه څوک چه طاقت ئے لری سولی

اللَّهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾ فَإِلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَأَعْلَمُوا

د الله نه که تاسو رشتینی یی۔ نو که دوی قبوله نکړه خبره ستاسو نو پوهه شی

أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ

چه بیشکه نازل شویدی دا کتاب په علم د الله سره او پدے خبره چه نشته لائق د بندگی

إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

سولی د هغه نه نو آیا تاسو خبره منونکی یی۔ (یعنی اومنی)۔

تفسیر: کله چه د مکے کافرانو د الله تعالی د وحی نه انکار وکړو او په رسول الله ﷺ باندے ئے تهمت وتړلو چه دا قرآن دده کلام دے، د الله تعالی نه دے، نو الله تعالی چیلنج ورکړو چه که دا د الله تعالی کلام نه وی او د محمد ﷺ کلام وی، نو بیا تاسو ددے په شان لس سورتونه راوړی۔ مخکښ سورت کښ ذکر شو چه الله تعالی دا چیلنج په درے مرحلو کښ ورکړی وو، اول د ټول قرآن بیا د لسو سورتونو بیا دیو سورت۔

أَمْ يَقُولُونَ: دا ام منقطعه دے پہ معنی دبل سرہ۔

مُفْتَرِيَت: دا پہ مقابلہ د دوی ددے قول (اَفْتَرَاهُ) کنب وئیل شویدے۔

وَادْعُوا: یعنی پدے کار کنب کہ ستاسو د کومو معبودانو نہ د مدد طلب کولو قدرت وی، نو هغوی ته هم درسره آواز وکړی چه پدے وخت کنب مو پکار راشی، حتی دا یو کار خودے درله وکړی۔

صَادِقِينَ: که تاسو رشتینی یی پدے کنب چه دا کتاب ما د خان نه جوړ کړیدے۔

فَالِئْمَ يَسْتَجِيبُوا: ۱- یعنی که دوی ونکړو هغه کار چه تا د دوی نه طلب کړی وواود مقابلے چیلنج دے ورکړی وو۔ ۲- یا که دوی قبول نکړو چیلنج ستاسو۔

لَكُمْ: ئے جمع راوړه یعنی مؤمنان به هم دوی ته د مقابلے اعلان کوی او نبی به ئے هم کوی۔

فَاعْلَمُوا: که د عربو کافران ستاسو ددے چیلنج جواب درنکړی شی نو تاسو له په علم اویقین کنب زیاتوالے او پوخ والے راتلل پکار دی چه دوی داسے نشی کولے، ځکه چه ددے قرآن معجزانه نظم او ددے ترتیب د کوم انسان د وس خبره نه ده۔

او پدے کنب چه د کومو غیبی کارونو خبر ورکړی شویدے هغه د الله تعالیٰ نه سوئ هیچاته نشی معلومیدے۔ او تاسو له ددے خبری هم پوخ یقین کیدل پکار دی چه دا د هغه الله تعالیٰ کلام دے چه د هغه نه سوئ هیچ معبود نشته، اوبل څوک په هغه شی قدرت نشی لرل په کوم باندے چه الله تعالیٰ قدرت لری۔

أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ: ۱- أَنْزَلَ مُتَلَبِّسًا بِعِلْمِ اللَّهِ - نازل شویدے چه مشتمل دے په هغه خاص علمونو د الله تعالیٰ باندے چه د هغه په حقیقت باندے عقلونه نشی خبریدے ځکه چه هغه په داسے اعجاز مشتمل دے چه د انسانی طاقت نه بهر دے۔ (فتح)

یعنی پدے کتاب کنب د الله تعالیٰ علم دے او د الله تعالیٰ په علم سره نازل شویدے او قانون دا دے چه په یو کتاب کنب چه کمال پیدا کړی دا په علم سره، مصنف چه ښه عالم وی نو کتاب ئے هم د کمال نه ډک وی، هره خبره ئے په خپله صحیح موقعه کنب وی، او چه صحیح پوه نه وی نو کتاب ئے هم گلوډ وی۔ پدے وجه د الله تعالیٰ د کتاب هره خبره په خپله صحیح او مناسبه موقعه راغلې ده، ددے وجه نه په قرآن کنب چه کله یوه خبر راځی نو دا اشکال به نه کوی چه دا خبره دلته څنگه ې مناسبته راغلې ده، دا به ستا د علم قصور وی، هغه به بعینه د فائده مطابق وی لیکن ستا ذهن به هغه ته نه رسیږی۔

وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ: يا دا په (علم الله) باندې عطف دے۔ اَي اُنَزَلَ بِأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ۔ يعنى دا قرآن نازل شويدے پدے خبره چه نشته حقدار د بندگي سوي د الله تعالى نه۔
 فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ: اَي ثَابِتُونَ عَلَى الْإِسْلَامِ رَاسِخُونَ فِيهِ، مُخْلِصُونَ لَهُ۔
 آيا (اوس) به تاسو په اسلام ثابت قدم او پدے کښ مضبوط شئ، او الله تعالى ته به اخلاص کونکي جوړ شئ هر کله چه تاسو ته ددے کتاب اعجاز ثابت شو۔
 مجاهد وائي: دا صحابه کرامو ته خطاب دے: آيا تاسو به اوس زيات طاعت کونکي شئ، يعنى اوس خو د الله بندگي زياته کړئ ځکه چه تاسو ته د کافرو عجز معلوم شو او تاسو ته اطمینان او زيات بصيرت حاصل شو۔ (فتح)
 يا کافرو ته خطاب دے يعنى اوس خو الله تعالى ته غاړه کېږدئ او په هغه ايمان راوړئ او د هغه په بندگي کښ مصروف شئ۔

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا

خوځ چه اراده لري (په خپل عمل سره) د ژوند د نړيو او د ډول ددے

نُوفَ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا

پوره به ورکړو مونږ دوي ته بدله د عملونو د دوي پدے کښ او دوي نه به په هغه کښ

لَا يُنْجِسُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ سِ

څه کمواله اونکړې شئ۔ دا هغه کسان دي چه نه به وي دوي لره په آخرت کښ مگر اور،

وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبِطُلُ

او برباد به شئ هغه (نيك) عملونه چه دوي كړيدي په دنيا كښ او بيكاره دي

مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

هغه کارونه چه دوي کول (دنياوي کارونه)۔

تفسير: پدے کښ د دنيا بي رغبتی بيانوي او اخلاص ته دعوت ورکړې کېږي۔

ربط: لَا يُسْلِمُونَ لِأَجْلِ حُبِّهِمُ الدُّنْيَا۔ دوي ځکه اسلام نه راوړي چه د دوي د دنيا سره محبت پيدا شويدے۔

یعنی د قریشو کافرانو د عناد او د هغوی د سرکشی د ټولو نه لوئی سبب د دنیاوی ژوند مزې او آرام او دریاست او قیادت خواہش ووپدې وجه الله تعالیٰ په دې آیتونو کښ د دنیاوی فائدو سپکاوی او د هغه خلقو انجام بیان کړیدې چه صرف ددې طالب وی۔

الله تعالیٰ وفرمایل چه د نیک اعمالو په بدله کښ چه د چا منظور النظر صرف د دنیا ژند او ددې عیش او آرام او مزې چرچې وی نو الله تعالیٰ به هغه ته د هغه د اعمالو بدله د هغه د نیت مطابق ورکوی، پدې کښ به څه کمی نه کیږي، لیکن په آخرت کښ به هغوی ته ددې نیک اعمالو کومه بنائسته بدله نه ملاوېږي، بلکه د نفاق او ریاکاری په وجه به جهنم ته گوزارولې شی۔

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ: پدې کښ دوه تفسیره دی (۱) څوک چه په دنیا کښ نیک عملونه صرف د دنیا ژوند بڼه کولو دپاره کوی او د آخرت هیڅ اراده نه وی نو دوی ته به د دنیا نه مقصد حاصل شی، لیکن دې سره دا شرط دې چه (که الله وغواړي) ځکه چه ډیر کرته انسان د دنیا د حاصلولو کوشش وکړي لیکن هغه ورته ملاؤ نشي او خواہش نه پوره نشي۔ نو پدې وجه امام قرطبي وئيلي دی چه د اکثر و علماء رایه دا ده چه دا آیت او د سورة الشوری (۲۰) آیت او د سورة آل عمران (۱۴۵) آیتونه مطلق دی او ددې تفسیر په سورة الاسراء (۱۸) آیت کښ راغلی دې چه هلته الله فرمائي:

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ﴾

چه (کوم شخص د دنیا عارضی فائده غواړي، نو مونږ چه څومره غواړو او چا له غواړو ورپه نه کړو)۔ نو که د الله خوبښه وه ورته ورپه نه کړي لکه غالباً دا خواہش ملاوېږي او که الله تعالیٰ نه غوښتل نو نه به نه ورکوي۔ مگر د آخرت په اعتبار سره د دوی عملونه برباد دی او نتیجه نه خرابه ده، اورت به روان وی۔ (قرطبي او شوکانی)

نو دا آیت کریمه د مسلمانانو دپاره د خطرې وخت هم دې چه انسان نیک عمل کوی، لیکن که په هغه کښ اخلاص او للهیت نه وی نو هغه به د قیامت په ورځ دده دپاره وبال جوړېږي، او جهنم به د هغه ځای وی۔

او ددې تائید په یو حدیث کښ وگوره چه امام مسلم روایت کړیدې چه ابو هريره ؓ ته شفی بن ماتع راغی، ورته نه وویل چه ماته د رسول الله ﷺ یو حدیث بیان کړه نو هغه وفرمایل چه ماته رسول الله ﷺ حدیث بیان کړیدې (بیا سوچ کولو سره په هغه باندې بی هوشي راغله) رابیداریدو نه پس پرې بیایي هوشي راغله، درې کرته پرې داسې وشول،

بیانے آخر کتب حدیث بیان کرو چہ رسول اللہ ﷺ فرمایلی دی چہ د قیامت پہ ورخ بہ چہ کلہ حساب شروع کیہی نو اللہ تعالیٰ بہ دتولو نہ مخکبں یو داسے سرے راوغواہی چہ پہ ظاہرہ کبں د اللہ پہ لارہ کبں د جہاد کولو سرہ قتل شوی و۔ د ہغہ نہ بہ تپوس وکری چہ تا کوم عمل کرے وو؟ نو ہغہ بہ ووائی چہ اے اللہ! ما ستا پہ لارہ کبں جہاد وکرو تردے چہ زہ قتل کرے شوم، نو اللہ تعالیٰ بہ ووائی چہ تا جہاد ددے دپارہ کرے وو چہ خلق تا تہ مجاہد ووائی، نو دا بدلہ تا تہ پہ دنیا کبں حاصلہ شویدہ، بیا بہ ہغہ جہنم تہ گوزارشی۔ دغہ شان ریاکار عالم، ریاکار قاری اوریاکار مالدار بہ راوغوختے شی او تول بہ جہنم تہ راخکلو سرہ پہ ہغے کبں گوزار کرے شی۔ او دا ہغہ درے کسان دی چہ اول بہ پہ دوی باندے د قیامت پہ ورخ اور بلولے شی۔

علاء بن ابی حکیم وائی: بیا شفی بن ماتع شام تہ راغے ہلتہ نے معاویہ ؓ تہ دا حدیث بیان کرو او د ابو ہریرہ ؓ بی ہوشی، نو سیدنا معاویہ ؓ وفرمایلی: [قَدْ فَعَلَ بِهٖوَلَاَ هَذَا فَكَيْفَ بِمَنْ بَقِيَ مِنَ النَّاسِ] دے درے (اوجتو) کسانو باندے دا کار و شو نو د نورو خلکو بہ خہ حال وی؟ بیا معاویہ ؓ دیر زیات وژرل تردے چہ مونہ گمان وکرو چہ مری، مونہ وویل چہ دے سرے خو مونہ تہ شرراورہ (چہ زمونہ مجلس نے خراب کرو) بیا معاویہ ؓ رامتوجہ شو او د مخ نہ نے اوبنکے پاکے کرے او وفرمایلی: چہ اللہ اور رسول رشتیا ویلی دی، او دا آیت نے ولوستو: ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا﴾ (یعنی خوگ چہ دنیا دپارہ عمل کوی نو ہغہ بہ ورتہ پہ دنیا کبں ملاؤ شی او آخرت کبں بہ نے اور خای وی)۔
(مسلم والترمذی واللفظ لہ (۲۳۸۲) الترغیب والترہیب وصححه الالبانی)

۲- تفسیر: یو انسان دنیا خپل نصب العین وگرخوی، ہر عمل نیلک وی کہ بد خود دنیا دپارہ نے کوی او اخوا پہ آخرت نے ہیخ نظر نہ لگی، نو اللہ تعالیٰ بہ ہ بدلہ ورکری (کہ د ہغہ خوبہ شوہ) او آخرت نے خکہ برباد دے چہ ہغے دپارہ نے ہیخ عمل نہ دے کرے۔
حَبِطَ مَا صَنَعُوا: ۱- پدے کبں دینی اعمالو تہ اشارہ دہ او باطل ما کائنوا یعملون کبں دنیاوی عملونو تہ اشارہ دہ چہ دنیا کبں نے دیر مال متاع او بنگلے او گاہری موترے پیدا کری نو ہغہ نے ہم پہ آخرت کبں ہیخ پہ کار نہ راخی۔ ۲- دارنگہ د عمل دوہ فائدے وی نجات د اور نہ اوبل جنت تہ داخلیدل نو حبط کبں اشارہ دہ چہ پدے عملونو جنت تہ نشی تلے، او باطل دا چہ د اور نہ پرے خان نشی بیج کولے۔

فوائد الآیة

۱- شیخ الاسلام محمد بن عبد الوہاب نہ ددے آیت پہ بارہ کنبس تپوس و شو نو ہغہ و وئیل چہ پدے آیت کنبس سلفو د خلکو دیر اقسام داخل کریدی۔

(۱) یو ہغہ مشرک او کافر چہ نیک عملونہ پدے دنیا کنبس کوی لکہ طعامونہ ورکوی، د گاونڈی او د میلہ عزت کوی او د والدینو سرہ احسان، صدقات وغیرہ اعمال کوی نو دہ تہ بہ پہ دنیا کنبس اجر ونہ ورکری شی لیکن پہ آخرت کنبس بریاد دی، ہیخ اجر پرے نشته خکہ چہ دا پہ توحید باندے بناء نہ دی۔ کافر تہ پہ نیکو اعمالو سرہ پہ دنیا کنبس بدلہ ملا ویری لیکن آخرت کنبس ئے ہیخ برخہ نشته۔

(۲) یو مؤمن چہ د آخرت اعمال کوی لیکن د ہغہ ارادہ پرے د الله تعالیٰ مخ اورضا نہ وی بلکہ مقصد ئے د دنیا طمع وی لکہ حج او عمرہ د بل چا د طرفنہ د مزدوری او مال اخستو دپارہ کوی، یا علم شرعی زدہ کوی دے دپارہ چہ خہ وظیفہ پرے حاصلہ کری، یا ہجرت دیوے بنخے یا د دنیا حاصلو پہ نیت کوی، یا جہاد د غنیمت دپارہ کوی نو ددے انسان عمل پہ دنیا کنبس بریاد دے او پہ آخرت کنبس ئے ہیخ اجر نشته او دا شرک اصغر دے۔ او پدے کنبس دا ہم داخل دہ چہ قرآن زدہ کوی یا پہ مانخہ ہمیشوالے کوی د وجہ د وظیفہ د مسجد نہ نہ د وجہ د الله تعالیٰ د حکم نہ لکہ دا زمونہ پدے زمانہ کنبس واقع دے۔

(۳) یو مؤمن چہ نیک عمل خالص د الله تعالیٰ درضا او مخ دپارہ کوی، د ہیخ مال، یا سامان یا وظیفہ حاصلو ارادہ ئے نشته لیکن دا غواہی چہ الله تعالیٰ دہ تہ پہ دنیا کنبس بدلہ ورکری مثلاً ددہ مرض بنہ کری یا ترے نظر دفعہ شی، یا دشمنانو د ضرر نہ محفوظ شی، یا ئے پہ مال کنبس برکت راشی، یا ئے اہل و عیال محفوظ شی، یا پرے نعمت ہمیشہ پاتے شی نو ددے انسان مقصد چہ دا وی نو دا ہم غلط مقصد دے او ددہ عمل ہم د آخرت پہ اعتبار سرہ بریاد دے۔ ددہ ہمت دا نشته چہ جنت طلب کری او د اور نہ تہبستہ وکری۔ مؤمن بہ عمل صرف د آخرت او د الله تعالیٰ درضا پہ نیت کوی او ددہ ہمت بہ اوجت وی نو الله تعالیٰ بہ ور تہ دنیا ہم ورکوی او آخرت ہم۔ او دا قسم انسان ابن عباس ؓ پہ دے آیت کنبس داخل کریدی۔

(۴) امام مجاہد وئیلی دی چہ دا آیت د ہغہ چا پہ بارہ کنبس نازل شویدی چہ نیک عملونہ کوی او نیت ئے خلکو تہ ریاکاری کول وی، او د آخرت ثواب طلب کول ئے مقصد

نہ وی۔ نو مؤمن لہ پہ اعمالو کیں انتہائی اخلاص ضروری دے دے دپارہ چہ عمل نے برباد نشی۔ (اعانة المستفيد بشرح كتاب التوحيد (۲/۱۰۴) والارشاد الى صحيح الاعتقاد كلاهما لصالح بن فوزان حفظه الله)۔

۲- فائدہ: د آیت نہ معلومی چہ عبرت د عمل کونکی نیت لہ دے نہ صورت د عمل لہ، کہ نیت د عمل کونکی خالص د الله تعالیٰ رضا وی نو دا نیک عمل دے او کہ نیت کیں نے اخلاص نہ وی نو دا فاسد عمل دے اگر کہ صورت بہ نے د نیک عمل وی، نو دیر والی د اتفاق او تبرعات او مشارعوتہ مہ گورہ، دیر کرتہ یوتن بہ لہ شے صدقہ کری خونیت بہ نے نیک وی نو دیر اجر بہ پرے حاصل کری۔

رسول الله ﷺ فرمائی: [اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فِي كَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ] (د اور نہ خان وساتی اگر کہ پہ د کجوری پہ یوہ برخہ سرہ وی، کہ چا دا نہ موندلہ نو پہ بنہ خبرہ سرہ) (بخاری: ۶۰۲۳) مسلم: ۲۳۹۵

نو لہ عمل پہ اخلاص سرہ زیاتیری، او دیر کرتہ عمل بہ دیر وی لیکن فائدہ بہ نے کمہ وی، یا بہ نے بیخی فائدہ نہ وی خکہ چہ د عمل کونکی نیت بہ دغہ شان وی۔

۳- فائدہ: أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ: دے نہ معلومی چہ بندہ تہ کومہ بدلہ پہ دنیا کیں پدے عمل ملاوی نو دا د الله تعالیٰ درضا دلیل نہ دے او کہ د یو مؤمن بندہ نہ دنیا منع شوہ، نو دا دلیل د الله تعالیٰ پہ ناراضگی نہ دے، نو دنیا د الله تعالیٰ درضا او نہ دنیا د الله تعالیٰ د غضب دلیل نہ دے۔ (اعانة المستفيد)۔

۴- فائدہ: دا آیت مونہ تہ دعوت راکوی چہ پہ عمل باندے د دنیا ارادہ کول صحیح نہ دی او دا شرك في النية دے او دے تہ شرك خفی وائی۔ (اعانة)

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ

آیا پس ہفہ خوک چہ وی پہ ہنکارہ دلیل باندے د طرف درب خپل نہ

وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كُتِبَ مُوسَىٰ

او ملگری وی ددہ سرہ گواہ د طرف د ہفہ نہ او مخکیں ددہ نہ کتاب د موسیٰ دے

إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۚ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ

پیشوا اور رحمت دے، دا کسان ایمان لری پدے کتاب او چا چہ کفر و کرو پدے کتاب

مِنَ الْأَحْزَابِ فَاَلْنَارُ مَوْعِدُهُ ۚ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ إِنَّهُ

د دلو نہ نو اور خائے د وعدے ددے نومہ کبرہ پہ شک کنس ددے قرآن نہ یقیناً دا

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

حق دے د طرف درب ستانہ لیکن دیر د خلقو نہ ایمان نہ لری۔

تفسیر: ۱- عنوان د آیت دے: بَيَانُ حَقَائِقِ الْقُرْآنِ وَأَنَّهُ وَاجِبُ الْإِيمَانِ وَالْإِتِّبَاعِ، وَالْكَفْرِ بِهِ سَبَبُ النَّيْرَانِ۔ پدے آیت کنس د قرآن کریم حقانیت بیان پری او دا خبرہ چہ پدے باندے ایمان راوہل او ددے تابعداری واجب دہ او کفر پدے باندے سبب د اور دے۔

او پدے کنس دعوت دے چہ ددے کتاب عظمت پہ زہونو کنس کینوی۔
او ددے کتاب حقانیت نے پہ درے طریقو ذکر کریدے۔

۲- د دنیا طلبگار او د آخرت طلبگار دواہ برابر کیدے نشی، د دنیا د طلبگار حال تیر شو۔ دلته د آخرت د طلب گار حال بیان پری۔ (البحر المحيط)

۳- دارنگہ پدے آیت کنس اللہ تعالیٰ فرق بیانوی پہ مابین د رسول اللہ ﷺ او مؤمنانو کنس چہ پہ ایمان باندے دی، او بل کافران دی نو دودہ دلے دی، یو دنیا پرست چہ صرف پہ دنیا ئے نظر لگی او بل د آخرت والا، د دواہو فرق دا دے چہ مؤمنان بہ ولے کامیاب وی؟
حکہ چہ دوی سرہ درے قسمہ دلائل دی (۱) بینہ یعنی فطری دلیلونہ (۲) شاہد (قرآن) (۳) او بل کتاب د موسیٰ علیہ السلام دے او ایمان ہم ورسرہ دے نو پدے وجہ بہ دوی کامیاب وی او د کافرو سرہ دا درے واہرہ نشتہ بلکه ظالمان دی نو د ہغوی ہلاکت بیانوی او د مؤمنانو نجات۔

ددے آیت اول مصداق رسول اللہ ﷺ دے او بیا د ہغہ تابعدار دی پدے وجہ روستو
أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ ۖ جَمْعُ رَاوِدِي۔

د آیت معنی دادہ: آیا ہغہ خوک (یعنی نبی ﷺ) چہ پہ بینہ (بنکارہ دلیل) باندے روان وی د طرفہ درب نہ چہ ہغہ قرآن کریم او نور معجزات دی او بیا (وَيَتْلُوهُ) ملکرے دے ددغہ بینہ سرہ (بینہ اگرکہ مؤنث دے لیکن پہ تاویل دبرہان سرہ مذکر دے) یا تائید او تقویہ کوی ددغہ دلیل یو گواہ د جانبہ د اللہ تعالیٰ نہ چہ ہغہ جبریل علیہ السلام دے او ددے شاہد نہ مخکنس کتاب د موسیٰ علیہ السلام ہم شتہ چہ ہغہ پیشوا وو د قرآن دپارہ او دارنگہ د

هغه د امت دپاره، او رحمة وود دغه امت دپاره۔ (اشاره ده چه قرآن هم رحمت دے) او په هغه کتاب کښ هم ددے نبی متعلق بحث شویدے او په هغه کښ ددے نبی پیشنگوئی ورکړے شویده۔

أُولَئِكَ يَعْنِي دَغِه (مَنْ) چه رسول الله ﷺ او مؤمنان دی، دوی ایمان لری پدے کتاب باندے۔ او چا چه کفر و کړو پدے قرآن د دلو نه نو د هغوی د وعدے ځای اوردے نو اے مخاطبه! ته مه کیږه د دغه بینه (قرآن) نه په شک کښ، دغه د الله تعالیٰ د طرف نه حق کتاب دے (دلیلونه ئے دغه مخکنی دی) لیکن اکثر خلک پرے ایمان نه راوړی۔
او دا واضحه دلیل په قرآن او د رسول الله ﷺ په رشتینوالی او په توحید او اثبات د قیامت باندے موجود دے۔

ربط

ابن عاشور لیکي چه ددے آیت مناسبت د ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ﴾ نه تر ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ پورے آیتونو سره دے۔ او فاء په (أَفَعَنْ) کښ د تفریع دپاره ده او دے ته تفریع د ضد وائی په ضد باندے یعنی که مکذبین دا قرآن نه منی او دے ته د ځان نه جوړ شوی وائی نو دلته څه نور خلک شته چه د دوی حال د هغوی نه بیخي مخالف دے دوی ته بیناتو او شواهدو فائده ورکړیده نو دوی پدے قرآن ایمان لری چه هغه مسلمانان دی۔ (التحریر)

په بینه کښ ډیر مصداقات دی (۱) المعجزات۔ (۲) الادلة العقلية۔ یعنی عقل۔
(۳) الْبَيِّنَةُ مَعْرِفَةُ اللَّهِ الَّتِي أَشْرَفَتْ لَهَا الْقُلُوبُ وَالشَّاهِدُ هُوَ الْعَقْلُ (قرطبی)

یعنی هغه څوک چه هغه د الله تعالیٰ په معرفت باندے وی چه د هغه په وجه زېږونه روښانه کیږی یعنی روښانه زړه والا وی په پېژندلو د الله تعالیٰ سره او بیا ددے سره ملگرے وی گواه چه هغه صحیح عقل دے او پخوانی کتابونه ئے هم گواهی کوی۔ (قرطبی)
د بینه نه صاحب المنار تعبیر په [نُورُ الْبَصِيرَةِ الْفِطْرِيَّةِ وَالْحُجَّةُ الْعَقْلِيَّةُ الَّتِي يُمَيِّزُ بِهَا الْإِنْسَانُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ] سره کړیدے یعنی د فطری بصیرت رنډ او عقلی دلیل چه په هغه سره انسان د حق او باطل او د هدایت او گمراهی تر مینځ تمییز کولے شی۔ نو دا آیت د ﴿أَفَعَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾ (الزمر: ۲۲) په شان دے۔

(۴) دلیل فطری یعنی الله تعالیٰ خپل نبی له روح فطرت ورکړیدے لکه هر نبی په دغه صفت وی۔ (ابن کثیر، ابن القيم، السعدی) او د شاهد نه مراد یا قرآن دے (المنار)
یعنی د رسول الله ﷺ ددے فطرت سره قرآن کریم هم ملگرے دے چه دا ددے د حقانیت

گواہی ورکوی، خُکھ د قرآن ہرہ خبرہ د فطرت برابرہ دہ (نو ددے نہ معلومہ شوہ چہ صحیح نقل بعینہ د فطرت برابر دے او ہیخکله ئے نہ مخالف کیری) بل مخکین ددہ نہ تورات تیر شویدے چہ ہغہ ہم در رسول اللہ ﷺ او د قرآن کریم صدق بیانونی نو ہغہ ہم ددے تائید شو۔ او د بینہ نہ فطرت اخستل دیر غورہ دی۔ معنی ورسره بنہ لگی۔

إِمَامًا: أَيُّ لِّلْقُرْآنِ وَلِئِنِّي إِسْرَائِيلُ۔ ہغہ پیشوا د قرآن دے او د بنی اسرائیلو دے۔ امام خہ تہ وائی: [أَيُّ قُدْوَةٍ يُؤْتَمُّ بِهِ] یعنی پیشوا چہ د ہغہ اقتداء کیدے شی۔

وَرَحْمَةً: أَيُّ لِّئِلَکَ الْأُمَّةِ۔ او ہغہ رحمت وود دغہ امت دپارہ چہ چا پرے عمل وکرو، جنت تہ پرے ورسیدل۔ او رحمت ددے امت دپارہ ہم دے چہ دوی د تورات نہ پہ حقانیت د قرآن دلیل نیسی۔

أُولَئِكَ یعنی دغہ شان خلک چہ در رسول اللہ ﷺ پہ شان وی پہ ایمان کنن نو دوی ایمان لری پہ قرآن باندے۔ یعنی چہ د چا فطرت جوړ وی او قرآن تہ گوری او د پخوانو کتابونو نہ ہم خبر وی نو دوی ایمان تہ مجبورہ کیری چہ دانبی او د قرآن و منی۔ او کہ چا ونہ منلو نو اور تہ به خی، او کہ چا ایمان راوړو نو جنت تہ به خی لکہ روستو نہ معلومیری۔ بیا دلته د اَقَمْنُ دپارہ جزاء پتہ دہ۔ کَمَنْ لَّيْسَ كَذَلِكَ۔ آیا دغہ شخص د ہغہ چا پہ شان کیدے شی چہ ہغہ سرہ نہ صحیح فطرت وی، نہ کتاب او نہ تائید د پخوانی کتاب، او د خان نہ پہ گلو وود وروان وی نو د دواړو دیر فرق شو۔

علامہ صدیق حسن او شو کانتی ددے تفسیر حاصل داسے راویستلے دے: [أَيُّ أَقَمْنُ كَأَنَّ مَعَهُ بَيِّنَاتٌ مِّنَ اللَّهِ وَمُعْجَزَةٌ كَالْقُرْآنِ وَمَعَهُ شَاهِدٌ كَجِبْرِيلَ، وَقَدْ بَشَّرْتُ بِهِ الْكُتُبُ السَّابِقَةَ كَمَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا] (فتح البیان وفتح القدر)

آیا پس ہغہ خوګ چہ د ہغہ سرہ د الله تعالیٰ د طرفنہ بنکارہ دلیل او معجزہ وی لکہ قرآن کریم او د ہغہ سرہ گواہ وی لکہ جبریل علیہ السلام او پہ ہغہ باندے پخوانو کتابونو ہم زیرے ورکړے وی نو آیا دغہ شخص پہ شان د ہغہ چا کیدے شی چہ ہغہ پہ خپل عمل سرہ دنیا او د ہغہ ډول طلب کوی۔

وَيَتْلُوهُ: تَلَا يَتْلُوُ بِهِ مَعْنَى د ورپسے کیدو دہ، أَيُّ يَتَّبَعُهُ فِي التَّصْدِيقِ۔ یعنی ورپسے وی د ہغہ بینہ پسے پہ تصدیق کنن یو گواہ۔ دلته دیتلو نہ ملگرتیا مراد کول ظاہر دی۔

شَاهِدٌ: (۱) د اکثر و مفسرینو پہ نیز جبریل علیہ السلام مراد دے خُکھ چہ دا دتولو انبیاء پہ نبوت باندے گواہی ورکوی، خُکھ چہ ہغہ تولو تہ وحی راوړے دہ۔

(۲) حُیْنِی وائِی د شَہد نہ در سول اللہ ﷺ جمال او کمال مراد دے چہ دا گواہ دے پہ حقانیت در سول اللہ ﷺ حُک کہ چا چہ بہ در سول اللہ ﷺ مَخ تہ و کتل پو ہید و بہ چہ دا د اللہ تعالیٰ حق رسول دے۔ (قرطبی والبحر المحیط)

(۳) حُیْنِی وائِی : ددے نہ مراد (لِسَانُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ) در سول اللہ ﷺ خورہ زبہ وہ چہ ہغہ در سول اللہ ﷺ او د قرآن پہ حقانیت باندے گواہی کوی۔

(۴) (إِعْجَازُ الْقُرْآنِ وَبَلَاغَتُهُ) (حسین بن الفضل) (د قرآن کریم اعجاز او بلاغت مراد دے۔ نو بناء پدے بہ (مِنْهُ) ضمیر قرآن تہ راجع وی یعنی ورپسے وی د دغہ بینہ (فطرت) پسے یو گواہ د قرآن نہ چہ ہغہ د قرآن کریم اعجاز او بلاغت دے چہ دا گواہی کوی چہ دا قرآن او دا نبی حق دے ورنہ حُک دے ددے مقابلہ و کری۔ (قرطبی وفتح القدير) یعنی قرآن د خپل حُان د صدق دپارہ گواہی کوی، قرآن تہ شَہد حُک وائِی چہ دا دعوہ ہم دہ او دلیل ہم۔

دا ہم بنہ تفسیر دے او د سیاق سرہ دیر سمون خوری۔

«أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ» کنس اشارہ ہغہ رشتینی مؤمنانو طرف تہ دہ چہ ہغوی د اللہ پہ نازل کری دین اسلام باندے قائم وی، د ہغوی پہ بارہ کنس خبر ورکریے شویدے چہ دا خلق د نبی کریم ﷺ تصدیق کوی، یا پہ قرآن کریم باندے ایمان راوړی۔

وَمَنْ يُكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ : پدے کنس اللہ تعالیٰ د مکے والو او د عالم د نورو کافرانو پہ بارہ کنس و فرمایل چہ حُک پہ نبی کریم ﷺ یا پہ قرآن باندے ایمان رانہ وړی، د ہغہ حُای بہ جہنم وی۔ پہ صحیح مسلم کنس دی چہ نبی کریم ﷺ و فرمایل :

«قسم پہ ہغہ ذات چہ د ہغہ پہ لاس کنس زما روح دے، ددے امت نہ ہیخ شخص ہم چہ ما نہ خبر شی، ہغہ یہودی وی کہ نصرانی او مرشی او پہ ما باندے ایمان رانہ وړی نو ہغہ بہ د جہنم والو نہ وی»۔ (مسلم : ۴۰۳)

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ : یعنی کہ نور خلك تے نہ منی، نہ دے منی خواے مؤمنہ اتہ تے ومنہ حُک چہ تاتہ ددے د حقانیت او رشتینوالی شواہد او دلائل بشکارہ شو۔ او خطاب پہ ظاہر کنس رسول اللہ ﷺ تہ دے او مراد ترے نور امت دے۔

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۖ أُولَئِكَ

او حُک دے دیر لوئی ظالم د ہغہ چا نہ چہ جوړوی پہ اللہ باندے دروغ، دا کسان بہ

يُعَرِّضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا

پیش کولے شی پہ رب خپل او وپہ وائی گواہان چہ دا ہغہ کسان دی چہ دروغ نے وئیلی دی

عَلَى رَبِّهِمْ ۚ إِلَّا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ

پہ رب خپل، خبردار لعنت د الله دے پہ ظالمانو باندے۔ ہغہ کسان دی چہ منع کوی

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا ۖ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ

(خلق) د لارے د الله نہ اولتوی پدے کس کوڑوالے، او دوی پہ آخرت باندے ہم دوی

كَافِرُونَ ﴿١٩﴾ أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ

کافران دی۔ دا کسان نہ دی عاجزہ کونکی الله لره پہ زمکہ کس (چہ ترے و تختی)

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ ۚ يُضَعِّفُ لَهُمُ الْعَذَابُ ۖ

او نہ به وی دوی لره سوی د الله نہ شوک دوستان، دوچندہ کولے به شی دوی لره عذاب،

مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ

دوی طاقت نہ لرلو د آوریو او نہ وودوی چہ نظرے لکیدلے وے۔ دا ہغہ کسان دی

خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا

چہ تاوان کس نے اچولی دی خانو نہ خپل او وړک شو دوی نہ ہغہ دروغ

كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسِرُونَ ﴿٢٢﴾

چہ دوی به جوړول۔ خامخا دوی به پہ آخرت کس ہم دوی تاوانیان وی۔

تفسیر: اوس د هغه کسانو حال بیانوی چہ د هغوی سره نه فطری دلیل شته او نه قرآن او نه د پخوانو کتابونو گواهی شته بلکه په گلو و دو باندې روان دی۔ نو د هغه کسانو نه لوی د الله په نیز ظالمان او مجرمان بل کوم کیدې شی چہ دروغو جوړولو سره وائی چہ ملائک د الله تعالیٰ لورې دی، او د هغوی تراشلی بتان د الله شریکان دی، او قرآن د الله تعالیٰ کلام نه دے۔ د قیامت په ورځ به داسې خلق په انتهای ذلت اورسوائی سره د الله تعالیٰ مخه ته پیش کولے شی، او ملائک، انبیاء کرام (علیهم السلام)، داعیان او مبلغین او

خپله ددے مجرمانو اندامونه به گواهی ورکوی چه دا هغه خلق دی چه دوی په خپل رب دروغ جوړ کړی وو، نو الله تعالیٰ به وائی چه په ظالمانو باندې د الله لعنت دے چه خلق ئے د الله تعالیٰ د نیغې لارے نه منع کولو دپاره په هغه کښ قسم قسم شبهات پیدا کول، او دوی داسے ولے کول؟ وجه دا ده چه د دوی په آخرت باندې ایمان نه وو، ځکه چه څوک په آخرت ایمان لري هغه نیغې لاره اختیاروی او نور وته هم په هغه د تللو دعوت ورکوی۔

يُغَرِّضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ : د قیامت په ورځ گواهان هم پیش کيږي دا ولے؟ ځکه چه الله تعالیٰ د قیامت په ورځ په بندگانو پوره حجت پیش کوی او د دوی عذر پوره زائل کوی نو بیائے اورت ته بوځی۔

د گواهی کونکي اقسام

چه هغه ملائک، انبیاء علیهم السلام او د حق داعیان او د دوی اندامونه او نور څیزونه دی،

(۱) د ملائکو گواهی په سورة ق (۲۱) کښ ذکرده، (۲) او د اندامونو گواهی په سورة حم السجده (۲۲/۲۱) آیت کښ ذکرده۔ او سورة یس (۶۵) کښ۔

(۳) اوبل زمکه به گواهی ورکوی لکه ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا﴾

(۴) انبیاء علیهم السلام ﴿وَجِئَاءُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالشُّهَدَاءِ﴾ الزمر: (۶۹) آیت۔

(۵) او دا امت محمدیه به گواهی ورکوی په پخوانو امتونو مشرکانو کافرو۔ او دارنگه په همدې امت باندې هم ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ (البقره: ۱۴۳)

(۶) اوبل گواهی ورکونکي علمنامه ده ﴿إِقْرَأْ كِتَابَكَ﴾ (الاسراء: ۱۴) ﴿وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ﴾ (الكهف: ۴۹)

(۷) المیزان۔ د انسانانو عملونه به وتلے شی نو پته به ورته ولگی چه زمونږ عملونه سپک دی، خپله به ئے وینی۔

(۸) د الله تعالیٰ علم۔ ﴿فَلَنَقُصَّنَّ عَنْهُمْ بَعْلَمَ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ﴾ (الاعراف: ۷)

(مونږ به بیان کوو دوی ته په خپل علم سره)

پدې وجه ئے اشهاد جمع راوړه۔ او دا گواهان اول په کافرو دی، اوبیا په هر گناهکار انسان دی۔

كَذَّبُوا عَلَى رَبِّهِمْ : په الله تعالى باندې دروغ وئيل ډير قسمه دي، الله ته ئې د اولادو نسبت كړيدې، ملائكة ئې د الله تعالى لورېه گنړلي، فلاني له الله تعالى ورځ وركړېده هغه ئې د الله تعالى سره شريك كړيدې. ځان نه ئې حلال او حرام جوړ كړيدى.

وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا : يعنى لټوى د لارې د الله تعالى دپاره كورېوالې چه خلكو ته ترې نفرت وركوي او پدې كېنې شبهات پيدا كوي. ددې تفصيلي معاني د سورة الاعراف (٤٥) آيت لاندې ذكر شويدي.

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ : الله تعالى وفرمايل چه هغه ددې خبرې نه عاجز نه دې چه دې افتراء والا كافرانو او مشركانو ته د قيامت دراتللو نه مخكېنې په دنيا كېنې عذاب وركړي، او د دوى به څوك يار او مددگار نه وي چه هغه د دوى نه عذاب روستو كړي. يعنى نه ئې خپل طاقت شته چه د الله نه ځان خلاص كړي، او نه ئې بل څوك مددگار شته، د بل چا طاقت هم ورسره نشته.

يُضَعِفُ لَهُمُ الْعَذَابُ : يعنى په دنيا كېنې دوى ته پدې وجه عذاب ورنكړې شو چه په آخرت كېنې دوى ته دوچنده عذاب وركړې شي، ځكه چه د دين اسلام سره د دوى نفرت او دشمني دومره سخته وه چه نه ئې د حق خبرې اوريدو طاقت لرلو او نه ئې د الله په آيتونو كېنې د فكر كولو نه كار اخستلو. نو په دنيا كېنې په دوى باندې عذاب نه راتلل د دوى د حقانيت نښه نه ده.

يُضَعِفُ لَهُمُ : دوى ته دوچنده عذاب ولې وركوي؟ - بِإِضْلَالِهِمْ غَيْرُهُمْ. (سيوطي)

يو ئې خپله گمراهي ده او بل ئې نور خلك گمراه كړيدي، نو دوه قسمه عذابونه به وركولې شي.

مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ : ١- اَي لِفِرْطِ عَذَابِهِمْ لِلْحَقِّ. يعنى د دوى د حق سره دومره دشمني وه گويا كه دوى قادر نه وو چه حق ئې اوريدلې وې، او قادر نه وو چه دوى حق ليدلې وې ځكه چه د حق نه ئې ځان بيخي روند كړې وو. او دا قانون دې چه ستا د يو چا سره دشمني وي نو د هغه خبرې اوريدو ته به دې طاقت نه كيږي او په خبره به ئې نه پوهيږي.

٢- لِشَقَاوَتِهِمْ. د وجه د بد بختي نه ئې طاقت د اوريدو او ليدو نه لرلو. ﴿غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ﴾ (المؤمنون: ١٠٦)

خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ : اَي بِعِبَادَةِ غَيْرِ اللَّهِ. د غير الله په بندگي سره تاوانيان شو.

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ : دوى چه د خپل باطل او شرك دپاره كوم دروغ جوړول

لکه ہر باطل پرست د خپل باطل دپارہ ددروغو دلیلونه وائی نو هغه به ترے د قیامت په ورځ وړک شی۔ او په قیامت کښ به ددوی نه لوی تاوان پورته کونکی بل څوک نه وی چه جهنم به ددوی ځای وی چه هلته به یو ساعت هم ددوی په عذاب کښ تخفیف نه وی۔

لَا جَرَمَ : ۱- دا په معنی د لَا مَحَالَةَ وَلَا بُدُّ سره دی۔ (خلیل والفرات)

۲- بیازیات په معنی د حَقًّا سره استعمالیږی۔ یعنی حقه ده، ثابته ده دا خبره۔ (سیبویه)

۳- زجاج وائی په معنی د (لَا يَنْفَعُ) سره دی۔ یعنی فائده نه ورکوی دوی ته بتان۔

۴- او د زجاج نه بل روایت دا دی چه جرم په معنی د کسب سره دی او (أَنَّهُمْ) منصوب دی په جرم سره۔ اَيْ كَسَبَ ذَلِكَ الْفِعْلُ لَهُمُ الْخُسْرَاءُ۔

یعنی پیدا کړو دغه کار دوی لره تاوان۔ از هرقی وائی دا پدې لغت کښ بنائسته قول دی۔ (فتح البیان)

۵- امام بخاری ددې معنی په (تَلَى) سره کوی۔ یعنی آؤ۔ او دا ابن جریر او ابن ابی حاتم او ابن المنذر د ابن عباس نه هم نقل کړیدی۔

۶- کسائی وائی : په معنی د لَا صَدَّ وَلَا مَنَعَ سره دی۔ یعنی نه ده بنده شوی او نه ده منع دا خبره چه دوی تاوانیان دی۔

۷- د نحویانو یوه ډله وائی : جرم په معنی د قطع (پریکولو) سره دی۔ اَي لَا قَطَعَ قَاطِعٌ۔ هیڅ پریکونکې دا خبره نه ده پریکړې چه دوی به تاوانیان وی۔

(القرطبي وفتح البیان والبغوي)

۸- لَا كَذَبَ۔ (دروغ نه ده دا خبره) (ضحاک- الدر المنثور)

او مقصد د آیت دا دی چه دوی په تاوان کښ داسې حد ته رسیدلی دی چه نور هیڅوک ورته نه دی رسیدلی۔

إِنَّ الدِّينَ أَمْنٌ وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ

یقیناً هغه کسان چه ایمان ته راوړیدی او عملونه ته کړیدی نیک (په تابعداری د

وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ

رسولانو کښ) او ډیره عاجزی ته کړیده رب خپل ته، دا کسان جنت والا دی دوی به

فِيهَا خِلْدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ

پہ ہفے کبن ہمیشہ وی۔ مثال د دوارو دلو پہ شان د پروند او د کونر او د لیدونکی

وَالسَّمِيعِ ؕ هَلْ يَسْتَوِينَ مَثَلًا ؕ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

او آوریدونکی دیے، آیا برابر دی دا دوارہ پہ مثال کبن، آیا نو نصیحت نہ اخلی تاسو۔

تفسیر : مخکبن د دروغ جو پرونکو کافرانو او مشرکانو حال بیان شو نو اوس د ایمان والو غورہ تذکرہ کیڑی۔

وَأَخْبَتُوا: دالفظ ئے دسورت د موضوع دوجہ نہ زیات کرو، خکہ اخبات د عبادت یوہ اعلیٰ درجہ دہ۔ اخبات د خبت نہ دیے بنورہ ناکے زمکے تہ وائی چہ دیرہ نرمہ وی، نو مصداقات ئے دا دی: (۱) اَنَابُوا۔ انابت ئے وکرو۔ (ابن عباس) (۲) مجاہد وائی: اِطْمَأْنَنُوا۔ (اللہ تہ ئے اطمینان حاصل کرو)۔ (۳) قَتَادَةُ وائی: خَشَعُوا۔ (اللہ تہ ئے عاجزی وکری)۔

(۴) مَقَاتِل وائی: اَخْلَصُوا۔ (اخلاص ئے وکرو)۔ دا تفسیر باللازم دیے خکہ کوم انسان کبن چہ عاجزی وی نو ہفہ کبن اخلاص ہم راخی۔

(۵) ابن القيم وائی: الْأَخْبَاتُ مُتَضَمِّنٌ لِمَعْنَى الطَّمَائِنَةِ وَالْإِنَابَةِ وَالسُّكُونِ إِلَى اللَّهِ) اخبات کبن د اطمینان او انابت او اللہ تہ د سکون کولو معنی پرتہ دہ۔

او دا عاجزی بہ پہ ہر وخت کبن پہ ہرہ خبرہ او ناستہ پاستہ او عبادتونو کبن وی۔
مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ: مخکبن دوہ جماعتونہ بیان شو، یو د دنیا طلبگار، پہ اللہ دروغ و یونکی او شرک کونکی، او بلہ دلہ مؤمنان او اللہ تعالیٰ تہ عاجزی کونکی دی نو ددی دوارو مثالونہ راوڑی، مشرک د پروند او کونر پہ شان دیے او مؤمن بندہ لیدونکے او آوریدونکے دیے چہ اللہ تعالیٰ ئے وپیژندو او د ہفہ خبرہ ئے ومنلہ۔ نو پروند او کونر بہ خومرہ پریشانہ وی او لیدونکے او آوریدونکے خومرہ مزے کوی، پہ دنیا کبن ئے ہم مزے وکری۔

هَلْ يَسْتَوِينَ مَثَلًا: آیا دا دوارہ پہ حال او صفت کبن برابر کیدی شی؟۔ یعنی لکہ خنکہ چہ دا خلق برابر نشی کیدی نو دغہ شان د دنیا طلبگار او د آخرت طلبگار ہیچرے برابر دیے نشی۔

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ ذَاتِي لَكُم

او یقیناً لیہے وو مونر نوح (علیہ السلام) قوم د ہفہ تہ (اُووئیل) یقیناً زہ تاسو لہ

نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٥﴾ أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ

یرہ درکونکے بنکارہ یم، چہ مہ کوی بندگی سونی د الله نہ، یقیناً زہ یر یرم پہ تاسو

عَذَابَ يَوْمِ الِيمِ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ

د عذاب دورخے دردناکے نہ۔ نو اوونیل غتہانو ہغہ کسانو چہ کفرے کرے وود

قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ

قوم د ہغہ نہ، نہ وینو مونہ تالہ مگر بندہ زمونہ پہ شان، او نہ وینو مونہ تا

اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا

چہ تابعداری کریدہ ستا مگر ہغہ کسان چہ ہغوی رذیلان (ذلیل) دی پہ مونہ کنب،

بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ

سرسری رائے والے او نہ وینو مونہ تاسو لہ پہ مونہ باندے ہیخ غورہ والے بلکہ

نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

گمان کوو مونہ پہ تاسو باندے دروغزن۔

تفسیر : ددے آیت کریمہ نہ د پنخہ انبیاء کرامو علیہم السلام او د ہغوی د قومونو واقعات شروع کیہی۔ او د تاریخ د انبیاء علیہم السلام دے چہ تول انبیاء علیہم السلام ددے مسئلے دپارہ راغلی وو چہ نظام د دنیا د الله تعالیٰ د بندگی دپارہ پیدا دے او ددے نہ یر خلق غافلہ وو نو الله تعالیٰ دوی تہ د را بیدارولو دپارہ انبیاء علیہم السلام راولیرل۔

او بل مقصود دا دے چہ کافرانو او مشرکانو تہ انداز بدل کرے شی او د اسلام دعوت ور کرے شی او ہغوی ویرولے شی چہ کہ دوی ہم د حق نہ اعراض وکرو نو د دوی انجام ہم د ہغہ قومونو پہ شان کیدے شی۔ دارنگہ نبی کریم ﷺ تہ ہم تسلی ورکول مقصود دی چہ ستانہ مخکبں یر انبیاء کرام علیہم السلام راغلی دی، او ہغوی تہ د ہغوی قومونو جسمانی او ذہنی تکلیفونہ رسولی دی لیکن ہغوی د صبر نہ کار واخستو او د الله تعالیٰ دین بہ ئے رسولو تردے پورے چہ د ہغہ قومونو پہ بارہ کنب د الله تعالیٰ فیصلہ راغلہ۔ نو اے نبی! تہ ہم د صبر نہ کار واخلہ او د حق پیغام خلقو تہ رسوہ او نتیجہ پہ الله سبحانہ

وتعالى باندے پریده۔

د تولو نه مخکېن د نوح عليه السلام او د هغه د قوم واقعده، الله تعالى دا خپل قوم ته د اسلام د دعوت ورکولو دپاره نبی لېږلے وو، وئیلی کيږي چه د هغوی د کفر او شرک او شر او فساد نه زمکه ډکه شوې وه۔ نوح عليه السلام هغوی ته وویل چه زه تاسو ته د الله تعالی د عذاب نه یرولو دپاره رالېږلے شوې یم۔ خلقوا! د الله نه یوئ د نورو عبادت مه کوی، ورنه زه یرېږم چه د الله تعالی دردناک عذاب تاسو راونه نیسی۔

مُبِينٌ: یعنی ښکاره خبره درته کوم، یعنی زما په باره کښ داشک نشته چه دا به څه خبره کوی بلکه زما حال دې په تاسو واضح وی، اوزما په باره کښ نور داشک مه کوی چه دا به څه دپاره راغلې وی۔ بلکه زما همدغه مقصد دې چه تاسو ته ښکاره یره درکوم۔
أَنْ لَا تَعْبُدُوا: ان مصدریه یا تفسیریه دې او متعلق دې د (أَرْسَلْنَا) یا د نذیر یا د مبين پورې۔ او لا ناهیه ده۔

إِنِّي أَخَافُ: یعنی تاسو ځکه د غیر الله د عبادت نه منع کوم چه زه په تاسو د عذاب نه یرېږم۔

د نوح عليه السلام د قوم سردارانو د هغه دعوت رد کړو او د هغه په نبی کیدو کښ ئې درې قسمه شبهات راښکاره کړل۔ اوله شبهه ئې دا ښکاره کړه چه ته زمونږ په شان انسان ئې، نو ته زمونږ نه د نبوت څنگه حقدار شوې؟ د دوی دویمه شبهه دا وه چه د قوم د سردارانو نه یو هم ستا اتباع نه ده کړې، صرف رذیلانو خلقو ستا پیروي کړیده چه هغه کم عقل او بې وقوف دی، او ښه او ژور سوچ او پوه نه لري۔ که ته نبی وې نو د قوم سردارانو به په تا ایمان راوړې وې۔ او دریمه شبهه دا وه چه په تا کښ او ستا په تابعدارو کښ کومه داسې خوبې په نظر نه راځي چه هغه په مونږ کښ نه وی، نو بیا ته نبی څنگه شوې؟

هُمْ أَرَادُوا: اراذل جمع در ذیل ده، او ځینی وائی جمع د اَرَادَلْ ده لکه اَسَاوِدُ جمع د اَسْوَد ده۔ دا ظاهري ښکته او پریوتی خلکو ته وائی لکه جولاکان، او موچیان۔
نَحَاسٌ وائی: اراذل فقیرانو ته وائی او هغه کسان چه هیڅ شرافت یعنی کارو کسب نه لري۔

یعنی ستا تابعدار کمزوری او بیکاره خلک دی، دا استدلال دې په اتباعو باندې یعنی ملگری دې غلط دی نو ته هم غلط ئې لکه الله تعالی په سورة الشعراء آیت (۲۲۴) کښ د رسول الله صلی الله علیه و آله د حقانیت دپاره دلیل کښ د هغه د ملگرو کمال ذکر کوی۔ وَالشُّعْرَاءُ

يَتَّبِعُهُمُ الْفَأْوَنُ ﴿٤﴾ (د شاعرانو پسے روان وی سرکشان)

زجاج وائی: دوی ئے جولاکړی ته منسوب کړل حال دا چه دوی ته دا پته نه وه چه کارگیری په دینداری او حقانیت کښ هیڅ اثر نه لری ځکه چه اصلی شرافت او مرتبه خو په دین کښ ده او د رسولانو تابعداری دا په شرافت او مال او اوچتو منصبونو سره نه ده بلکه دا د الله تعالیٰ عادت پاته شویدی چه د انبیاء علیهم السلام او د اولیای اولنی تابعدار ضعیفان وی ځکه چه دوی کښ عاجزی وی نو د مال او جاه په وجه د تابعداری نه ځان لوی نه گنړی۔ (فتح البیان)

وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ: که پدې او مخکښ ځای کښ رویت قلبی واخسته شی نو (بَشْرًا) په مخکښ آیت کښ او (اتَّبَعَكَ) پدې ځای کښ مفعول ثانی دې او که رؤیة بصری واخسته شی نو (بَشْرًا) او (اتَّبَعَكَ) به منصوب وی، دواړه به حالونه وی۔ (فتح البیان)

بَادِيَ الرَّأْيِ: یعنی سرسری راته والا او ظاهریین چه هیڅ ژور سوچ او فکر نه لری، لکه همیشه د باطل پرستو په اهل حقو باندې دا اعتراض وی چه دا اهل ظواهر دی او ژوره فقه نه لری۔

حافظ ابن کثیر پدې شبهاتو باندې تبصره کولو سره لیکلی دی چه دا خبرې د نوح عليه السلام د قوم د جهالت او کم عقلی دلیل وو۔ ځکه چه حق حق وی، اگر که د هغه تابعداری د قوم شریفان وکړی یا غریبان خلق وکړی۔ او تاریخ همدا وائی چه د حق منونکی همیشه زیات کمزوری خلق وی۔ او دا چه دوی وویل چه ستا منونکی زیات ژور فکر والا نه دی نو دا هم د هیڅ توجه قابل خبره نه ده، ځکه چه که حق واضح وی او د زړه شیشه روښانه وی نو انسان د یوې لمحې دپاره هم په شک او شبهه کښ نه پریوزی او حق فوراً قبلوی۔

رسول الله صلى الله عليه وسلم چه کله د خپل رسالت اعلان وکړ نو ابوبکر رضي الله عنه بغیر د څه توقف نه د هغه په آواز باندې لبیک وویل او په اسلام کښ داخل شو۔ یعنی زړه ئے انتهای صفا وو او عاجزی پکښ موجوده وه ځکه ئے زر خبره ومنله۔

نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ: د تهمتو نه روستو ئے خپل گمان ته رجوع وکړه چه دا دوی په تعصب او حسد او دنیا پرستی باندې پوخ دلیل دے۔

قَالَ يٰ قَوْمِ اَرَأَيْتُمْ اِنْ كُنْتُمْ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِّنْ رَبِّىْ

وویل هغه اے قومه! خبر را کړئ که یم زه په ښکاره دلیل د طرف درب زمانه

وَإِنِّي رَحْمَةٌ مِّنْ عِنْدِي فَعَمِيَتْ عَلَيْكُمُ

اور اگرے نے وی ماتہ رحمت (نبوت) د طرف خپل نہ نو دا پت پاتے شوے وی پہ تاسو

أَنزَلْكُمْ فِيهَا وَانْتُمْ لَهَا كَاِرْهُوْنَ ﴿٢٨﴾

آیا پہ زورہ او منو مونر پہ تاسو هغه، پداسے حال کنس چہ تاسو هغه بد گنرونگی یی۔

وَيَقُومُ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا ۖ إِنِ اجْرَىٰ إِلَّا عَلَىٰ

او اے قومہ زما، نہ غوارم تاسو نہ پدے بیان هیخ مال، نہ دہ مزدوری زما مگر پہ

اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا ۖ إِنَّهُمْ مُّلَقُوا

الله دہ، او نہ یم زہ شرونکے هغه کسانو لره چہ ایمان نے راوړیدے، یقیناً دوی ملاویدونکی دی

رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرَأَيْتُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾

درب خپل سره او لیکن زہ وینم تاسو لره داسے قوم چہ ناپو هی کوی۔

تفسیر: نوح (علیه السلام) د دوی کافرانہ خبره واوریده وے وئیل: اے زما د قوم خلقوا! الله تعالیٰ ماتہ زما د نبی کیدو یقینی دلیل را کریدے۔ په صفت د بشریت کنس زما ستاسو سره برابریدل ددے خبرے نه هیچرے مانع نه دے چہ هغه ماتہ د نبوت مقام را کرې۔ دغه شان زما د منونکو په مالی اعتبار سره کمزوری کیدل هم د نبوت نه مانع نه دی ځکه چہ په بشریت او عقل او فهم کنس هغوی ستاسو په شان دی۔ او دا نبوت خود الله فضل او رحمت دے چہ هغه ماتہ را کریدے۔ که ستاسو بصیرت ختم شویدے او حق نه وینی نوزہ خو تاسو ددے په قبلولو باندے مجبور کول نه شم۔ زما کار خو صرف دعوت ورکول دی۔ بینہ نه مراد دا دے چہ زہ په صحیح او واضح فطرت او نور قلبی باندے یم۔ او د رحمة نه مراد نبوت دے۔

فَعَمِيَتْ عَلَيْكُمُ أَيُّ خَفِيَتْ عَلَيْكُمُ: یعنی پت پاتے شو په تاسو باندے دغه بینہ او رحمت۔ أَنزَلْكُمْ فِيهَا: مطلب نے دا دے چہ ماتہ الله تعالیٰ هر قسم دلیلونه را کریدی، فطری دلیل هم او نبوت او معجزات هم، نو دا بنکاره دلیل دے چہ زہ د الله تعالیٰ رسول یم او تاسو ته نه بنکاره کیږی ستاسو د ضد دوجه نه (لکه دیرو انسانانو ته به آیت او حدیث پیش کرے نو هغه به وائی چہ صریح پیش کره، هغه ته صریح نه بنکاره کیږی دوجه د

ضد د هغه نه) نوزۀ خو په تاسو باندې دا په زوره نشم منلې کله چه تاسو ضد کښ ولاړ یی او حق بد گنړی، مطلب نه دادې چه اے خلکو! تاسو د خانو نو نه ضد ویاسی او زما په دلیلونو کښ سوچ وکړی دا ښکاره دلائل دی نو تاسو به خپله ایمان طرفته راشی او زما نبوت به ومنی. او ستاسو د ضد علاج صرف الله تعالی سره دی، زما زور نشته چه ستاسو نه ضد لری کړم.

لنډ حاصل نه دادې چه نوح عليه السلام خپل قوم ته وائی چه تاسو خان کښ دوه صفتونه پیدا کړی هله به زما د بیان نه فائده واخلی که دا دوه صفتونه در کښ نه وو نو زما د بیان نه هیڅ فائده تاسو ته نشی رسیدی، زۀ په زوره نشم کولې چه ستاسو په ذهن کښ دا بیان واچوم بلکه خانو نو کښ صفات پیدا کړی، داعی نشی کولې چه د مدعووینو په ذهن کښ هدایت واچوی بلکه هغوی دې خان کښ صفات پیدا کړی یو البصيرة - یعنی عقلمندی وکړی او په خبره سوچ وکړی.

دویم الانابة - یعنی حق طلبی خان کښ پیدا کړی. که بصیرت او حق طلبی در کښ پیدا شوه نو زما بیان به سمدست اثر وکړی او تاسو ته به ترې فائده ملالی شی.

(او دا دعوت ډیره ښه طریقه ده چه داعی خلکو ته ووائی چه اے خلکو! خپله به سوچ کوی زۀ دومره فصیح او بلیغ نه یم چه ستاسو ذهنونو کښ خبره واچوم هر کله چه ستاسو خپله سوچ نه وی بلکه بصیرت نه به کار اخلی او ورسره ضد به نه کوی بلکه کومه حقه خبره چه درته ښکاره شوه نو هغه به منی، که ضد مو وکړو نو زما بیان به لس گینته وشي خو تاسو ته به هیڅ فائده درنکړی).

نود (فَعَيَّيْتُ عَلَيْكُمْ) نه بصیرت معلومېری یعنی تاسو باندې ښه (معجزات) پټ شو، بصیرت مو نشته نو ځکه معجزات او دلیلونه نشی معلومولې. او ذهن مو پرې نه کولاوېری او ﴿اَنْتُمْ لَهَا كَاِرْهُوْنَ﴾ کښ ضد ته اشاره ده یعنی ضد مه کوی بلکه حق طلبی خان کښ پیدا کړی.

وَمَا اَنَا بِطَارِدٍ: د مکې مشرکانو د رسول الله صلی الله علیه و آله نه دا مطالبه کړې وه چه غریبانان د خپل مجلس نه وشړه مونږ به درسره کینو نو دلته الله تعالی خپل نبی ته دا قصه رانقل کړه چه دغه شان قوم د نوح عليه السلام هم د هغه نه مطالبه کړې وه چه ملگری دې وشړه خو خبردار! داسې کار ونکړې. او دوی صرف پدې وجه شړل چه دوی کمزوری او غریبان دی دا به سراسر ظلم وی.

إِنَّهُمْ مُلْقُوا رَبِّهِمْ : ۱- یعنی دوی په ظاهر کښ زما ملگری دی او ذره علم ئی د الله تعالی سره دی، د هغه سره به ملاوړی، هغه به ورسره حساب کوی، زه ئی په حساب مکلف نه یم. ۲- دوی درب سره ملاویدونکی دی نو بیا به د هغه په دربار کښ زما شکایت کوی چه تا رسول رالیرل و او مونږه ئی د خان نه وشرلو، بیا به زه څه وکړم؟ یعنی دا خو ډیره خطرناکه خبره ده.

تَجْهَلُونَ : یعنی دا ستاسو جهالت دی چه د ایمان راوړو دپاره د مؤمنانو شرل شرط گرځوی، حقیقت دا دی چه تاسو ډیر ناپوهه خلق یی، ځکه خوتاسو دا سوچ کوی چه که مونږ ایمان راوړو نو زما د ضعیف او کمزورو تابعدارو سره به برابر شی. دارنگه دغه نور سوالونه د دوی د جهالت نه راپیدا شوی وو.

وَيَقَوْمٌ مَنْ يُنْصِرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتَهُمْ ؕ

او ای قومه زما! څوک به مدد اوکړی ما سره د الله د عذاب نه که اوشرم زه دوی لره

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ

آیا نو نه قبلوی نصیحت لره. او نه وایم زه تاسو ته چه ما سره اختیار دی د خزانو

اللَّهُ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ

د الله تعالی، او نه پوهیږم په پټو څیزونو او نه وایم چه زه ملائک یم او نه وایم

لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ

په باره د هغه کسانو کښ چه سپک ئی گنری سترگه ستاسو چه هیچر به ورنکړی دوی ته

اللَّهُ خَيْرًا ؕ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ ج مے

الله تعالی څه خیر، الله ښه پوه دی په هغه څه چه په زړونو د دوی کښ دی

إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣١﴾

یقیناً زه به په دغه وخت د ظالمانو نه یم.

تفسیر: په نصرت کښ معنی د بچاو او منع کولو پرته ده. یعنی ما به څوک بچ کړی د الله تعالی د عذاب نه که دوی وشرم ځکه چه دوی د الله تعالی اولیاء دی او اول هغه خلک

دی چہ در رسولانو اجابت ئے کریدے۔

وَلَا أَقُولُ : هُغْوِي وَوَيْلَ كَ تَه د الله تعالى رسول وے نو تا سره به مالونه او دولتونه وے،
او تا به د غیبو خبرونه ورکولے او تا به د ملائکو په شان خوراک خکاځ نه کولے، نو ددے
جوابونه ورته کوی او طبیعت درسالت ورته بیانوی چہ هغوی یو شان فهم کرے وو او
رسولان ئے بل شان ذکر کوی۔ نوح عليه السلام دے ته اشاره کریده چہ اے خلقو! زه ستاسو په شان
بشریم، لیکن الله تعالى ما ته رسالت او وحی را کریده، زه داسے خبر و دعویٰ نه کوم چہ
هغه زما د اختیار نه بهر دی۔ زه دعویٰ نه کوم چہ زه د الله تعالى دروژی د خزانو مالک یم،
او نه د علم غیب دعویٰ کوم، او نه د ملائک کیدو دعویٰ کوم۔

هرکله چہ زه خپله داسے دعویٰ نه کوم نو بیا په ما کښ ددے صفاتو په نشتوالی باندے
زما د نبوت نه ولے انکار کوی؟! تَزِدْنِي

أَيُّ تَحْقِرُ وَتَسْتَصْغِرُ۔ یعنی سپک او حقیر گنړی۔ (فتح)
لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا : چہ دوی ته به الله تعالى هیڅکله توفیق او هدایت او ایمان او اجر
ورنکړی بلکه دوی ته ئے د ایمان او د نبی د تابعدارۍ په وجه لوی خیر ورکړیدے۔ نو ددے
لویه بدله به هم ورکوي۔ او ستاسو سپک گنړل دوی ته هیڅ ضرر نه ورکوي۔
اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ : ۱۔ أَيُّ لَسْتُ وَكِيلًا بِبَوَاطِينِهِمْ۔

یعنی زه ذمه وار نه یم په باطنی حالاتو د دوی، په ظاهره کښ زما ملگری دی نو زه ئے ښه
گنړم۔ اسلام ظاهر ته گوري۔

۲۔ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ حَيْثُ أَهْلَهُمْ لِقَبُولِ الدِّينِ۔ (بدائع التفسير)
یعنی الله تعالى د دوی په نفسونو ښه پوهه وو پدے وجه ئے دوی د دین د قبولولو اهل
ورگرځول او تاسو ئے ترے محرومه کړئ، ځکه اهلیت او کمال درکښ نشته۔ نو الله تعالى د
دوی په خوبیانو او فضیلتونو ښه عالم وو۔

إِنِّي إِذَا لِمِنَ الظَّالِمِينَ : یعنی که زه داسے ووايم نو زه به د دوی په حق کښ د ظالمانو نه
شم۔ ځکه چہ ما به په دغه وخت د دوی قدر او مرتبه نه وی پیژندلی او د دوی د شان او د
شوکت خلاف خبره به مے کړی وی۔

مفسرینو لیکلی دی چہ پدے کښ دے طرف ته اشاره ده چہ کافرانو د غریبانو مسلمانانو
سپکاوی کولو سره په دوی ظلم اوزیاتے کړے وو۔

قَالُوا يَنْوُحُ قَدْ جَدَلْنَا فَاكْثُرْتَ جِدَالَنَا

وویل دوی اے نوح! تحقیق سرہ جگرہ وکرہ تا مونہ سرہ نوزباتہ دے کرہ جگرہ مونہ سرہ

فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ ﴿٣٢﴾ قَالَ

نوراورہ مونہ تہ ہغہ شے چہ یروے تہ مونہ پد ہغہ کہ تہ تہ درشتینو نہ۔ اوونیل ہغہ

إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللّٰهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾

یقیناً را بہ ولی تاسو تہ دا عذاب اللہ تعالیٰ کہ وغواہی اونہ یی تاسو عاجزہ کونکی اللہ لرہ۔

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نَصْحِي إِنْ أَرَدْتُ

او فائدہ نہ درکوی تاسو تہ خیرخواہی (نصیحت) زما کہ زہ اوغواہم

أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ ؕ هُوَ

چہ خیرخواہی وکرہ تاسو لرہ کہ اللہ تعالیٰ وغواہی چہ تاسو گمراہ کری، ہغہ

رَبُّكُمْ ؕ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ يَقُولُونَ

رب ستاسو دے او خاص ہغہ تہ بہ ورگرخولے شی۔ آیا وائی دوی

اَفْتَرٰهُ ؕ قُلْ إِنْ اَفْتَرَيْتُهُ

د خان نہ تہ جوہ کریدے دا قرآن، تہ ورتہ اووایہ کہ د خان نہ جوہ کری وی ما دا قرآن

فَعَلَيّْٖ اِجْرَامِیْ وَاَنَا بِرَبِّیْ ؕ مِمَّا تُعْجِرُمُونَ ﴿٣٥﴾

نو پد ما باندے بہ وی جرم زما اوزہ جدایم د ہغہ نہ چہ تاسو کوم جرمونہ کوی۔

تفسیر: کله چہ د نوح د قوم سرہ پہ کفر او عناد باندے د مضبوط پاتے کیدو ہیخ دلیل

پاتے نشو او نوح علیہ السلام د دلائلو او براہینو مخے تہ دوی خپل خانو نہ بیخی عاجز و موندل نو

وے وئیل چہ اے نوح! مونہ ستاد مناظرو نہ تنگ راغلی یو۔ کہ تہ رشتینے تہ نو د کوم

عذاب چہ وعدہ کوی ہغہ راوستو سرہ ونبایہ،

نو نوح علیہ السلام جواب ورکرو چہ دازما پہ اختیار کبس نشته دے، کله چہ اللہ تعالیٰ غواہی

عذاب بہ راوی، او پہ ہغہ وخت بہ تاسو ہغہ لہ عاجز کولے نہ شی۔

جَدَلْنَا: جدال دلتہ پہ معنی د بحثونو او چالاکئی سرہ دے۔ مونہ دے پہ خپلو بحثونو او

چالاکیانو سره سترې کړو نور بس کړه، دوی د دلائلو نه عاجز شو نو اوس عذاب غواړي،
داد دوی ډیر سخت عناد او ضد وو، پکار خو دا وه چه ددې دلائلو نه پس دوی خبره منلې
وې.

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي : نوح عليه السلام وویل چه که الله تعالی ستاسو گمراه کول او هلاک
کول غواړي نو زما تاسو لره توحید طرف ته رابلل او د عذاب نه یروړ هیڅ فائده هم نه
درکوي. یعنی د داعی ډیره خیرخواهی هم ضدیانو ته فائده نه ورکوي کله چه الله تعالی
د هغوی د گمراه کولو اراده کړې وی.

او پدې جمله کښ هم عجیبه فائده ده چه پدې سره خلک الله تعالی ته متوجه کوي چه
زه ډیر خواه یم او ستاسو خیرخواهی لټوم خو که الله تعالی ستا د گمراه کولو اراده کوي
نو زما خیرخواهی فائده نه درکوي، ستا هدایت او گمراهی د الله تعالی په لاس کښ ده
هغه به جزاء او سزا هم درکوي.

نو مطلب دا چه خپل رب ته متوجه شی او د هغه نه هدایت وغواړی، او کله چه تاسو
الله تعالی ته متوجه شی نو زما دعوت به سمدست فائده درکړی. (لکه دا تجربه ده چه ته
د شپې د الله تعالی نه هدایت په اخلاص سره وغواړه او بیا سهار د حق داعی ته کینه
سمدست به الله تعالی هدایت درنصیب کړی).

وَالْيَهُ تَرْجَعُونَ : پدې کښ ورته دهمکي ورکوي چه که هدایت مو قبول نکړو نو
قیامت شته الله تعالی له به ورځی، هغه به درسره حساب کوي.
أَمْ يَقُولُونَ : دا جمله معترضه ده د رسول الله صلی الله علیه و آله د تصدیق او د قرآن کریم د حقانیت د
اثبات دپاره.

إِجْرَاهِي : ۱- آی ایی. یعنی گناه زما. ۲- جزاء کسبی. سزا د عمل زما. اجرام
اکتساب او کولو ته وائی.

مقصد د آیت دعوت فکر دې مخاطبینو ته او هغوی متوجه کول دي یو فکر ته، یعنی
که ما دا قرآن د ځان نه جوړ کړی وی نو ددې گناه په تاسو باندې نه ده بلکه الله تعالی به ما
ته سزا راکوي نو ما له پکار دی چه د خپل ځان غم وکړم چه زه ولې په الله تعالی باندې
دروغ وایم، او زه خود الله تعالی سزا ته نشم ټینګیدې نو پدې وجه زه ولې دروغ جوړ کړم؟!
او الله تعالی به ما ستاسو په جرمونو نه رانیسی نو تاسو د خپلو جرمونو ځانله غم
وکړی، که تاسو کښ شرک او گناهونه او د نبی او د الله د وحی خلاف موجود وی نو پدې

خوبہ ضرور سزا نازل پری نو اللہ تعالیٰ بہ ما ستاسو پہ گناہ نہ راگیروی بلکہ ستاسو د گناہونو سزا بہ تاسو تہ رسی پری نو د هغه غم خانلہ وکړی نو کله چه بندگان خپلے گناہ تہ متوجه شی، او د داعی په خبره او خپل ضد کنس فکر وکړی نو د هغه اصلاح زر کپری لکه دا د انبیاء طریقہ ده چه خلک خپلو خانو نو تہ متوجه کوی۔

او دا طریقہ په قرآن کریم کنس زیاتہ ذکر ده۔ لکه اللہ تعالیٰ فرمائی:

﴿قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي﴾ (سبا: ۵۰)

(ووايه که زه گمراه یم نو زما د گمراهی ضرر به په ما باندې وی او که په هدایت یم نو دا پدې وجه چه ما تہ زما رب وحی کپده)۔

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكْنِي اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَجَمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ إِلِيمٍ﴾ (الملك: ۲۸)

(ووايه! خبر را کړی که ما اللہ تعالیٰ هلاک کړی او زما ملگری یا په مونږ رحم وکړی نو کافران به څوک د عذاب الیم نه خلاص کړی) یعنی د خپل خان غم وکړی۔

وَأُوحِيَ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ

او وحی اوکړې شوه نوح (عليه السلام) ته چه بیشکه هیچرے ایمان نه راوړی د قوم ستا نه

إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

مگر هغه چا چه ایمان راوړېدې نو مه غمجن کپړه په هغه کارونو چه دوی نه کوی۔

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبُنِي

او جوړوه کشتی لره په سترگو زموږ او په وحی زموږ او خبرې مه کوه ما سره

فِي الدِّينِ ظَلَمُوا ۚ إِنَّهُمْ مُّغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعِ

په باره د هغه کسانو کنس چه ظالمان دی، یقیناً دوی به غرقولے شی۔ او جوړوله به هغه

الْفُلْكَ قَد وَكَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ

کشتی لره او هرکله چه به ورتیریدل په هغه باندې مشران د قوم د هغه نه

سَخِرُوا مِنْهُ ۚ قَالَ إِنْ تَسْخَرُونَ مِنِّي

نو توقے به نه کولے د هغه پورے، نو وئیل (نوح علیہ السلام) که توقے کوی تاسو موږ پورے

فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾

نو یقیناً تو قے بہ او کرو مونہ تاسو پورے لکہ خنگہ چہ توقے کوئی تاسو (پہ مونہ پورے)

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ

نوزردے چہ پتہ بہ اولگی تاسو تہ چہ خوک دے چہ راہہ شی پہ ہغہ داسے عذاب

يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٣٩﴾

چہ وہ نہ شرموی او نازل بہ شی پہ ہغہ عذاب ہمیشہ۔

تفسیر: اللہ تعالیٰ نوح علیہ السلام تہ خبر ور کرو چہ کو مو خلقو تر اوسہ پورے ایمان راوریدے، دوی نہ سوئی بہ اوس نور خوک ایمان نہ راوری۔ دحسن بصری وینادہ چہ کلہ اللہ نوح علیہ السلام تہ دوحی پہ ذریعہ خبر ور کرو نو ہغہ د ہغوی د ایمان راورونہ نا امیدہ شو او د ہغوی پہ حق کنبں تے بنیرے و کرے چہ اے اللہ! اوس ہیخ کافر پہ زمکہ مہ پریدہ۔ (خپل زہ تے پرے یخ کرو) او دا بنیرے پہ ہغہ زمانہ کنبں داسے وولکہ جہاد چہ زہ پرے یخیری۔
قَدْ آمَنَ: خومرہ کسانو ایمان راورے وو؟ روستو آیت کنبں وائی چہ ﴿وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ دیرو لہو کسانو ایمان راورے وو۔ تاریخی روایاتو کنبں دی چہ اتیا کسان وو،
۲- اویا کسان۔ ۳- خلوینبت کسان۔ ۴- اوہ کسان خودے شویدی۔ اللہ تعالیٰ تے تعین نہ دے کرے بلکہ دومرہ خلک وو چہ د کشتی پہ یو چہت کنبں خائبدل۔

کلہ چہ د عذاب راتل یقینی شو نو اللہ تعالیٰ نوح علیہ السلام تہ د کشتی جوہولو حکم وکرو او د ہغے تعلیم تے ور کرو، دے دپارہ چہ ہغہ او د ہغہ تابعدار مسلمانان د طوفان نہ بیج شی، او د کافرانو د نجات دپارہ د سفارش کولو نہ تے منع کرو، خکہ چہ د ہغوی پہ بارہ کنبں د اللہ تعالیٰ فیصلہ صادرہ شوی وہ چہ دوی بہ پہ طوفان غرقیری۔

بِأَعْيُنِنَا: صاحب د «فتح البیان» وائی چہ «اعین» جمع د عین دہ، د تعظیم او مبالغے دپارہ استعمال شویدہ، نہ د کثرت دپارہ۔ او عین یعنی سترگہ ہم د اللہ تعالیٰ د صفاتو نہ یو صفت دے چہ د ہغے کیفیت مونہ تہ نہ دے معلوم، لیکن پہ ہغے باندے ایمان راورل واجب دی۔ او دلتہ تے دا معنی ہم کولے شی: (أَيُّ بَرَأَى مِنَّا)۔ یعنی زمونہ پہ لیدو سرہ۔
إِنَّهُمْ مُّغْرَقُونَ: یعنی دوی باندے فیصلہ شویدہ چہ دوی بہ غرقیری۔

وَلَا تَخَاطَبُنِي: اللہ خپل نبی تہ ولے وائی چہ ماتہ بہ ددے خلکو پہ بارہ کنبں سفارشونہ

نہ کوئے؟ ددے حکمة مونہ مخکین سورة العائده کنس وئیلے وو خکے چہ نبی خو اول کنس پہ غضب وی لیکن بیا چہ کله پہ خپل قوم عذاب وینی نورحم ئے راخی، دزہ نہ کمزورے شی، او الله تعالیٰ هغه ذات دے چہ صبر کوی او چہ کله هلاکول کوی نو بیائے د قوت د وچہ نہ پرے رحم نہ راخی، خکے چہ غنی ذات دے۔

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ: تفاسیر و کنس د ابن عباس ؓ نہ نقل کری چہ دا کشتی نے پہ دوه کاله کنس جوړه کره آه۔ او خینی وائی چہ دیرش کاله کنس۔ او ددے اوږدوالے درے سوہ گزه وو او بره پورته والے ئے دیرش گزه وو او پلنوالے ئے پنخوس گزه وو، او دا د ساج لرگی نه وه، او درے چهته وه، او دروازه ئے په پلن طرف کنس وه، په لاندے چهته کنس خاړوی او صحرائی حیوانات وو او په مینخ کنس ئے انسانان وو او په بره طرف کنس ئے مارغان وو۔

او خینی وائی چہ لاندے کنس حیوانات او مینخ کنس طعام او بره چهته کنس نوح ؑ او نور مؤمنان وو۔ (فتح البیان)

د کشتی په جوړولو کنس ئے ډیره موده پدے وجه ولگوله چہ په خلکو باندے ښه حجت قائم شی چہ وخت په وخت هغه گوری۔

سَخَّرُوا مِنْهُ: نوح ؑ چہ به کشتی جوړوله نو کافرانو به کتل او وئیل به ئے چہ د نبی کیدو نه روستو اوس ترکان شو۔ بله مسخره به ئے دا کوله چہ کشتی خو د اوبو شے دے او دے ئے په اوچه باندے جوړوی۔ د نبی کار همیشه ناشنا وی چہ د عامو خلکو عقلونه ورته نه رسیږی لیکن د هغه ډیر ناشنا انجام وی۔

(ددے نه دا فائده حاصله شوه چہ کله نا کله به کتاب او سنت کنس یوه خبره راخی او ستا ذهن به پرے نه کولایږی لیکن هغه به بیا هم منے خکے چہ ستا عقل کمزورے دے)۔

وئیلی کیږی چہ نوح ؑ به دا کار د اوبو نه ډیر وړاندے په میدان کنس د سختے گرمی په زمانه کنس کولو۔ پدے وجه کافرانو د هغه نه تپوس وکړو چہ دا ته څه کوئے؟ هغوی د مخکین نه کشتی نه وه لیدلے، نو هغه وویل چہ دا به مونږ اخلی او په اوبو باندے به مو روانوی، نو دوی وخنډل او توقے ئے وکړے۔ هغه وویل که تاسو نن ما پورے توقے کوی نو کوی، صبا په طوفان کنس به ستاسو د ډوبیدو نظاره مونږ ټول مسلمانان کوو۔

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ: یعنی په هغه وخت به تاسو ته معلومه شی چہ په دنیا کنس رسوا کونکے عذاب او په آخرت کنس همیشه د اورد عذاب مستحق څوک دے۔

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ ۖ قُلْنَا

تردیے چہ کله راغله حکم زمونہ (پہ عذاب سرہ) او جوش اوو هلو تنور ووثیل مونہ

أَحْمِلُ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ

سواره کرہ پدیے (کشتی) کنس د هر خیز نه جو پدیے (یعنی دوه خیزونه) او اهل خپل

إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ

مگر هغه څوک چہ مخکنس شویده په هغه باندی فیصله د عذاب او هغه څوک

أَمِنَ وَمَا أَمِنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾

چہ ایمان ئی راوړیدی، او ایمان نه وړاوپدی په هغه باندی مگر لږو کسانو۔

تفسیر: کله چہ دنوح عليه السلام د قوم د هلاکت حکم راغلو، او اوبه په ډیره سختی سره راوځوت کیدلے، نو الله تعالیٰ نوح عليه السلام ته حکم وکړو چہ په زمکه موجود د تمامو حیواناتو او مارغانو وغیره و نه جوړی په کشتی کنس کیده او د نورو مسلمانانو سره خپل صرف هغه خپلوان سواره کره چہ په تا باندی ئی ایمان راوړیدی۔

د قتاده او ابن جریر د قول مطابق د هغوی شمار اته (۸) وو۔ نوح عليه السلام او د هغه بی بی او د هغه دری ځامن، او د هغوی بنځم د هغه ځوی کنعان او د هغه بله بنځه ام کنعان چہ وائله نوم ئی وو مؤمنه نه وه۔ پدی وجه دوی د هغه سره په کشتی کنس سواره نشو۔ او ابن اسحاق وائی چہ دوی د بنځو نه علاوه لس کسان وو۔ (القرطبی)

او د ابن عباس رضی الله عنه د قول مطابق د هغوی شمار اتیا (۸۰) وو۔ په هغوی کنس د نوح ځامن، سام، حام، یافث او ددی دریو اړو بنځی وے۔ د هغه مسلمانانو نه یو شخص جرهم هم وو چہ د هغه په نوم سره جرهم قبیلہ مشهوره شوه کوم چہ د هاجرہ او اسماعیل عليه السلام نه روستو مکے مکرمة ته راغلل هلته آباد شوی وو۔ خفاجی وائی همدا صحیح روایت دی۔ او هر کله چہ دوی د کشتی نه راووتل نو دوی یو کله آباد کړو چہ هغه ته ئی (قُرْبَةُ السَّامِیْنِ) وئیلو او دا اوس د موصل په غاړه په عراق کنس موجود دی۔ (فتح البیان)

التَّنُّورُ: ۱- ددی نه مراد ظاهری تنور دی کوم کنس چہ دودئ پخیری۔ او پدی کنس اشاره ده چہ تنور کنس اوبه نه وی، هغه همیشہ وچ وی نو پداسے ځای کنس چہ هلته د اوبو نام

ونشان نہ وی اویہ راخوت کیدل د الله تعالیٰ د غضب علامہ ده۔

(مجاهد، عطیہ، الحسن واکثر المفسرین)

۲- یا تنور: وَجْهُ الارض (د زمکے مخ) ته وائی۔ (ابن عباس، عکرمہ، زهری، ابن عبینہ) (فتح

البيان)

کل: یعنی د هرے نوع د حیواناتو نه۔

زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ: ددے نه معلومہ شوه چه عذاب په توله دنیا راغلی دے ورنه داسے به ئے

وئیلی وې چه دا حیوانات بلے علاقے ته واروه۔

إِلَّا قَلِيلٌ: دا کموالے د نبی په دعوت کښ نقصان نه ووبلکه دا قوم نا امله او ضدیان وو۔

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا

او اوئیل الله سواره شی په کشتی کښ په مدد د نوم د الله تعالیٰ روانیدل د هغه

وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾ وَهِيَ

او اودریدل د هغه دی۔ یقیناً رب زما خامخا بخونکے رحم کونکے دے۔ او دا کشتی

تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ سُدًّا وَنَادَى نُوحٌ

روانه وه په دوی باندے په داسے چپو کښ چه په شان د غرونو وې او آواز اوکړو نوح (عليه السلام)

ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يُنْشِئُ ارْكَبُ مَعَنَا

خوی خپل ته (کنعان) او هغه وو په یوه ډډه کښ اے خویه! سور شه زموږ سره

وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾

او مه کیره سره د کافرانو نه۔

تفسیر: نوح (عليه السلام) چه کله طوفان راتلونکے ولیدلو نو خپلو مسلمانانو ملگرو ته ئے

وئیل چه کشتی کښ سواره شی، دا به د الله تعالیٰ په نوم سره روانیږی او د هغه په نوم

سره د هغه د مرضی مطابق به ودریږی، بیشکه زما رب بخنه کونکے او رحم کونکے دے،

هغه به موږ ته ضرور ددے طوفان نه نجات راکوی۔ (ابن کثیر)

علماء ددے آیت نه دلیل نیولو سره په کشتی یا یو حیوان باندے سوریږی وخت کښ

بسم الله وئیلو ته مستحب وئیلی دی۔ لکه د نبی کریم ﷺ سنت هم پدے طریق دے۔

مَجْرَهَا: ای جَرَّيْهَا۔ روانیدل د کشتی۔ دا مصدر میمی دیے۔

وَمُرْسَاهَا: اُی اِرْسَاءُهَا۔ ودریدل ددیے۔ ضحاک وائی چہ کله چہ به هغه اراده وکړه چہ کشتی ودریږی نو بسم الله به ئے وویلہ نو ویه دریده او چہ کله به ئے غوښتل چہ روانه شی نو بسم الله ویلو سره به روانه شوه۔ (بغوتی، فتح البیان)

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ: کله چہ نوح عليه السلام او د هغه مسلمانان ملگری بسم الله وئیلو سره سواره شو، نو کشتی د غرونو په شان د چپو په مینځ کښ روانه شوه۔ په هغه وخت کښ نوح عليه السلام خپل خوی ته آواز اوکړو چہ د کافر کیدو په وجه سره په کشتی کښ نه وو سور شوے چہ ای زما خویه! اوس هم موقعه شته چہ زموږ په دین کښ داخل شه، او موږ سره په کشتی کښ سور شه، او د کافرانو سره مټ ملگری کیږه۔

كَالْجِبَالِ: اهل سیرت وائی چہ اویه د غرونو سرونو نه تر څلوښتو گزونو پورے پورته شوے۔ ځینې وائی: پنځلس گزه تردے چہ هر شے ئے پټ کړو او ټول انسانان او ټولو ښارونو ته ورسیدے۔ او کوم مفسرین چہ وائی چہ اویه د آسمان او د زمکے په مینځ کښ یو طبق شوے او کشتی پکښ د ماهی په شان روانه وه نو دا خبره نه ده ثابتہ۔ (فتح البیان)

وَنَادَى: دا آواز روستو شویدے او عذاب مخکښ ذکر شو ځکه چہ د عذاب ذکر کول د یره ولو دپاره مقصودی وو۔

وَنَادَى نُوحٌ بِنِجْنَةٍ: ددے خوی نه کنعان مراد دیے۔ ددے آواز کولو نه معلومیږی چہ ده ته معلوم وو چہ دا کافر دیے نو مقصد ئے دا وو چہ پدے سخت وخت کښ ورته دعوت ورکړی چہ راشه ایمان راوړه او موږ سره ملگری شه او د کافرانو ملگریا پریده۔ لیکن د روستو نه معلومیږی چہ دا منافق وو نو نوح عليه السلام گمان وکړو چہ دا مؤمن دیے۔ عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمائی: دا ئے خپل سکه (د شان پیدا شوے) خوی وو لیکن د هغه نه په نیت او عمل کښی مخالف وو۔ (فتح البیان)

قَالَ سَاوِيَّ إِلَىٰ جَبَلٍ يُّغْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ

اوونیل هغه زردی چہ پناهی به اونیسم غر ته چہ بچ به کړی مالړه ددے اویو نه،

قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ

اوونیل نوح نشته بچ کونکے نن ورځ د عذاب د الله نه مگر هغه ذات چہ رحم کوی

وَحَالٌ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾

(یعنی اللہ تعالیٰ) او پردہ شوہ پہ مینخ ددوارو کنس چہہ نو شود غرق کرے شوونہ۔

تفسیر: ہفہ جواب وکرو چہ زہ بہ یو غرتہ وخیژم او پناہ بہ واخلم، او د دویبدو نہ بہ بیج شم، (د اللہ پہ طاقت نے یقین نہ وو) نو نوح علیہ السلام وویل چہ نن ورخ د اللہ د عذاب نہ بہ صرف ہفہ خوک بیج کیری چہ پہ ہفہ باندے اللہ تعالیٰ خپل رحم او کرم وکری او د ہفہ رحم نن ورخ صرف د مؤمنانو پورے خاص دے۔ د پلار او خوی ترمینخ ددے خبرو اترو نہ روستو یوہ لویہ ہیبتناکہ چہہ راپورتہ شوہ چہ ہفہ کنعان راوینولو او دویبدو سرہ ہلاک شو۔
سَاوِي: اَي سَالَتْجِي رَاَصِيْر۔ یعنی زہ بہ پناہی وسم او ورویہ گرخم غرتہ۔ ددہ گمان دا وو چہ دا بہ د عامو اویو او سیلابونو پہ شان وی چہ انسان بہ ترے پہ غر کنس بیج کیدے شی۔ نو خکہ ورتہ نوح علیہ السلام حقیقت حال بیان کرو او ددغہ باطل فکر نہ نے د اړولو کوشش وکرو۔

لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَجِمَ: د عاصم نہ مراد بیج کونکے دے، او د (امر اللہ) نہ مراد عذاب دے او تعبیر نے ترے پہ امر سرہ وکرو دپارہ د تعظیم د شان اویرہ ولو چہ دا عذاب د اللہ پہ امر سرہ راغلے دے نو ددے نہ ہیخوک اړونکے نشته سوئی د ہفہ اللہ نہ چہ رحم کوی۔

اِلَّا مَنْ رَجِمَ: ۱- دا استثناء متصل ده او (مَنْ رَجِمَ) نہ مراد ہمدغہ اللہ دے۔ اَي لَا عَاصِمَ اِلَّا اللّٰهُ الرَّاجِمُ۔ (بغوتی) یعنی ہیخوک بیج کونکے نشته د عذاب د اللہ نہ مگر ہمدغہ اللہ بیج کونکے دے کوم چہ رحم کوی۔ یعنی تہ خو غرتہ بیج کونکے وائے، خو ہفہ بیچونکے نشی کیدے، بلکہ اللہ بیج کونکے دے چہ ہفہ رحم کوی او اللہ تعالیٰ رحم پہ کافر نہ کوی۔

۲- بعض مفسرین وائی چہ عاصم پہ معنی د معصوم سرہ دے لکہ (دَافِق) پہ معنی د (مَدْفُوق) سرہ او (عِيشَةُ رَاضِيَةٍ) پہ معنی د (مَرْضِيَّة) سرہ، او (مَنْ رَجِمَ) نہ مراد (مَنْ رَجِمَهُ اللّٰهُ) دے۔ یعنی نشته خلاص کرے شوے نن ورخ د عذاب د اللہ نہ مگر ہفہ خوک چہ اللہ تعالیٰ پرے رحم وکری۔ دا قول ابن جریر او ز مخشری غورہ کریدے او قاضی نے تابعداری کریدہ او دغہ شان ابن القیم پہ بدائع التفسیر کنس غورہ کریدے۔ (بغوتی وفتح البیان)

۳- حینی وائی چہ عاصم فاعل دُوْگذا دے، د تَابِرْ او لَابِنْ پہ شان۔ اَي دُوْ عِصْمَةٍ۔ یعنی نشته دے بیج کیدونکے نن ورخ د عذاب د اللہ تعالیٰ نہ مگر ہفہ خوک چہ اللہ پرے رحم

وکړی۔ هغه به بچ شی۔ (فتح البیان)

۴- یا استثناء منقطع ده ای لکن مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ فَهُوَ يَعْصِمُهُ۔ لیکن هغه څوک چه الله پرې رحم وکړی نو الله به هغه لره بچ کړی۔ (فتح البیان)

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَسْمَأْ أَقْلِعِي وَغِيضَ

او اوونیلے شو ای زمکه تیرے کره اوبه خپله او ای آسمانه بندے کره اوبه او وچه شوے

الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ

اوبه او فیصله اوشوه د کار (د دوی) او برابره شوه کشتی په جودی غربانده

وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

او اوونیلے شو هلاکت دے قوم ظالمانو لره۔

تفسیر: کله چه ټول زمکه والا ډوب شو او هیڅ ژوندی فرد پاته نه شو نو الله تعالیٰ زمکه ته حکم وکړو چه کومه اوبه پدې باندې دی دا فوراً وڅکي، او آسمان ته ئې حکم وکړو چه باران بند کړه۔ نو بس اوبه وچه شوې او د الله فیصله پوره شوه، چه څوک ئې بچ کول غوختل هغه ئې بچ کړل او څوک ئې چه هلاکول غوختل هغه ئې هلاک کړل۔ کله چه اوبه کمې شوې او د غرونو سرونه ښکاره شو نو کشتی په جودی غربانده ودریده چه دا موصل ښار ته نژدې واقع دے۔ او د الله د طرف نه اعلان اوشو چه اوس د ظالمانو نه زمکه پاکه شوه «خس کم جهان پاک»۔

عبد الرحمن بن خلدون لیکلی دی: د اهل علمو اتفاق دے چه د طوفان په وجه په زمکه وسیدونکي ټول خلق هلاک شوي وو، او کوم مسلمانان چه د نوح عليه السلام سره په کشتی کېښ سواره شوي وو، د هغوی هم هیڅ اولاد ونشو۔ صرف د نوح عليه السلام د درې ځامنو نسل روان شو، پدې وجه نوح عليه السلام ته آدم ثانی (دویم آدم) وائی۔ مقریزی په خپل کتاب «الخطط» کېښ هم د ټولو دینونو والو نه پدې اتفاق نقل کړیدے۔ (فتح البیان ۳/۳۲۱)

الله تعالیٰ فرمائی: ﴿وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ﴾ (الصافات: ۷۷)

مونږ صرف د هغه اولاد باقی پریخودل۔

نوح عليه السلام کشتی ته په لسم درجې ختله وو او بیا ترې په لسم د محرم د عاشورې په ورځ

راکوز شو، شپہر میاشته پہ کشتی کنیں وو۔ نو هغه د الله تعالى د شکر پہ طور پدی ورخ
روژه ونیولہ نو دا سنت جوړ شو لکه رسول الله ﷺ هم دا روژه مسنون گرځولے ده، او
عامو انبیاء علیهم السلام ته الله تعالى د عاشورے په ورخ نجات ورکړیدی، بهترینه ورخ ده۔
دوی په زمکه آباد شو او الله تعالى ورته په رزقونو او نسلونو کنیں برکات واچول او د
هغوی نه انسانیت راخوړ شو۔

اَبْلَغِي: یعنی تیرے کره۔ بلع په اصل کنیں اویہ تیرولو اورا بشکلو او وچولو ته وائی۔
وَقَضَى الْأَمْرَ: یعنی فیصله د کار وشوه چه ایمان والو ته نجات ملاؤ شو او کافران
هلاک شو۔

فائده: مفسرین لیکي چه [أَفْصَحُ آيَةٍ وَأَبْلَغُهَا فِي الْقُرْآنِ]۔ دا آیت په ټول قرآن کریم کنیں
ډیر لوی فصاحت او بلاغت والا دی ځکه چه د علم البدیع نه یوشت (۲۱) انواع نه راگیر
کړیدی سره ددی نه چه کلمات نه ټولس (۱۹) دي۔ چه د هغه بیان ځینو مفسرینو
تفصیلا کړیدی لکه ابو حیان محمد بن یوسف الامام الاندلسی په تفسیر «النهر المورود»
المحیط» او سید محمد بن اسماعیل بن صلاح الامیر په خپله رساله «النهر المورود»
کنیں، او صاحب د «فتح البیان» او ابن عاشور د سکاکی نه نقل کړیدی چه پدی کنیں
څلورو طریقو سره بحث دی اول د جهت د علم البیان نه چه پدی کنیں مجازات او
استعارات دی۔ دویم د جهت د علم المعانی نه چه په هره کلمه کنیں نه د تقدیم او د تاخیر
فوائد دی۔ او دریم او څلورم د جهت د فصاحت معنوی او لفظی نه دی۔ چه د هغه څه بیان
نسفی په «تفسیر المدارک» کنیں کړیدی، دا خو صرف انسانانو معلوم کړیدی، د الله
تعالی په نیز پدی کنیں هم ددی نه زیات کمال دی۔

په لنډه آیت کنیں نه اوږد دریاب د کلام راجمع کړیدی، چه د هغه بعض وضاحت ابن
عاشور نقل کړیدی، طالبان د علم دی هغه ته رجوع وکړی۔

قصه

عبد الله بن المقفع یو کافروو چه د قرآن کریم د مقابلې خبرې به نه کولے او دی ماهر شاعر
او کاتب وو، چا ورته وویل چه د قرآن مقابله وکړه مونږ به مال درکړو، نو هغه ته نه خر چه
ورکړه هغه کال پورے خواری وکړه یو عبارت نه جوړ کړو، چه کیدی شي چه دا عبارت به
د قرآن دیو آیت مقابله وکړی۔ نو بهر چه راووتو د قرآن دیو قاری نه نه دا آیت واوریدو نو

د هغه غوږ ته الله تعالى دا آيت ورسولو نو هغه خپله پانږه وشو کوله او وې ويل چه ددې مقابلې هيڅوک نشي کولې. انتهی. (پدې باندې زمونږ په شان خلک نه پوهيږي بلکه هغه خلک چه د فصاحت او بلاغت په دروازه ورننوتې وی او د کلام د صنعتونو او ايجازونو او استعاراتو او تشبيهاتو، او جناسونو او اسهاب او تطويل، او اقتضاب او تخلص نه خبر وی. عرب پدې باندې په خپلې سلیقه سره پوهيدل).

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي

او آواز اوکړو نوح (عليه السلام) رب خپل ته نو وې وويل اې زما! يقيناً خوی زما

مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَكَمِينَ ﴿٤٥﴾

دا اهل زما نه وو او يقيناً وعده ستا حقه ده او ته ښه فيصله کونکې ئې د فيصله کونکو نه.

قَالَ يَنْوُحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ

او وويل الله اې نوح! يقيناً دا نه دې ستا د اهل نه (ځکه تابعدار دې نه دې) يقيناً دا.

عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۚ

عمل دې نه دې نيك، نو مه غواړه ما نه هغه څه چه نشته ستا په هغه باندې علم

إِنِّي أَعْظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي

يقيناً زه منع کوم تالره چه نشي د نا پوهانو نه. او وويل هغه اې زما! يقيناً زه

أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي

پناهې طلب کوم په تا سره ددې نه چه سوال اوکړم تا نه د هغه څه چه نه وی زما

بِهِ عِلْمٌ ۚ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي

په هغه باندې علم او که بخنه اونکړې ته ما ته او رحم اونکړې په ما باندې

أَكُنْ مِنَ الْخَسِرِينَ ﴿٤٧﴾

نو شم به زه د تاوان والو نه.

تفسیر: د نوح (عليه السلام) په يوه خبره ذهن کولاً نه وو پدې وجه د الله تعالى نه يو سوال کوي

پہ ڀير ادبي انداز سره فرمائي ڇه اے زما ريہ! زما ڄوي زما د کور والو نه دے، او ستا وعدہ حقہ ده، ته احکم الحاکمین ئے په تاباندے اعتراض نه وی، تاراته ویلی وو ڇه ستا کور والا به بچ کوم او زما دا ڄوي بچ نشو نو ددے څه وجه ده او پدے کښ څه حکمة وو، زه پدے نه پوهیږم؟

صاحب دفتح البیان ددے داسے مطلب بیانوی ڇه اے زما ريہ! زما ڄوي زما د کور والو نه دے او ستا وعدہ حقہ ده، تاراته ویلی وو ڇه خپل کور والا هم په کشتی کښ سواره کړه دے دپاره ڇه تهل د طوفان نه بچ شی نو نن ته ده ته توفیق ورکړه ڇه ایمان راوړی او مونږ سره په کشتی کښ سورشی۔

نو دا آواز د نوح عليه السلام د کشتی د روانیدو نه مخکښ او د ډیپے دراتلو نه مخکښ وو، او دا سوال په باره د ڄوي کښ وو ڇه په هغه باندے ئے شفقت راغلو نو د الله تعالیٰ نه ئے وغوښتل ڇه ده ته هدایت وکړی ځکه ڇه نوح عليه السلام دا گمان کولو ڇه دا د مؤمنانو نه دے، نو کیدے شی ڇه کشتی ته راوخیږی۔

صاحب المنار او صاحب دفتح البیان وائی: همدا خبره معقوله ده۔ (المنار وفتح البیان) که د صاحب المنار او صاحب دفتح البیان خبره واخستے شی، نو مطلب د آیت به داسے جوړیږی: الله تعالیٰ نوح عليه السلام ته خپله حتمی فیصله بیان کړه ڇه اے نوح! هغه ایمان نه راوړی، ځکه ڇه هغه ستا د کور والو نه نه دے، ستا کور والا خود دین او د شریعت پابند او دیندار او صلاح والا خلق دی، او دا صالح نه دے، پدے وجه دے به د طوفان نه نه بچ کیږی۔
 إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ : ١ - أَيْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ دِينِكَ - يَعْنِي دَا سْتَا د دِينِ وَالْوَلَوْنَهُ نُهُ دُهُ ځکه ڇه اهل هغه ته وائی ڇه ستا تابعدار وی۔

٢ - لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ الَّذِينَ وَعِدْتُ أَنْجَاءَهُمْ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِكَ بِإِعْتِبَارِ الْقَرَابَةِ
 یعنی دا ستا د هغه اهل نه نه دے ڇه تا سره د هغه د نجات وعده شویده۔ اگر که په اعتبار د نسب سره ستا د اهل نه دے۔ یعنی دا په (أَلَا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ) کښ داخل دے۔ او دا مطلب نه دے ڇه دا ستا د شان نه دے پیدا بلکه ولد زنا دے۔

عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمائي: (مَا بَغَتْ امْرَأَةٌ نَبِيًّا قَطُّ) د هېڅ نبی بنځے زنا چرته هم نه ده کړې۔ ځکه ڇه پدے سره په منصب د نبوت باندے داغ پریوزی او د طعن گوټے ورته اشاره کیږی۔ (المنار وفتح)

إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ : ١ - اَنَّهُ ضَمِيرٌ دَغُهُ ڄوي ته راجع دے اِيْ اِنَّهُ ذُو عَمَلٍ غَيْرِ صَالِحٍ -

(قرطبی و المنار وغیرہ) یعنی دغہ ستا خوی خاوند د عمل دے چہ نہ دے نیک۔ یعنی بد عملہ دے۔ خُکَہ مے ہلاک کرو۔ او پہ خوی باندے د عمل اطلاق داسے دے لکہ دزید عدل پہ شان چہ ددہ پہ ذم (یعنی بدی بیانولو) کنز زیاتہ مبالغہ دہ۔ یعنی دا بد عملہ شخص داسے دے لکہ چہ سوچہ او عین بد عمل وی۔ لیکن دا ظاہر نہ دے۔

۲- بل قراءت کنز دی: **إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ** یعنی دہ عمل کپدے داسے عمل چہ نہ دے نیک۔

۳- ظاہر دا دہ چہ ضمیر د نوح **الطَّيْرُ** سوال تہ راجع دے۔ یعنی ستا دا سوال داسے عمل دے چہ نیک نہ دے او دا مطلب نہ دے چہ گناہ دہ۔ او دا دیرہ کمالی جملہ دہ خُکَہ چہ د پیغمبر ہر عمل نیک وی نو اللہ ورتہ وائی چہ دایو عمل دے داسے وکرو چہ نیک نہ دے او چہ نیک نہ وی نو ددے پہ مقابلہ کنز یا گناہ راخی یا مباح وی۔ نو دلتہ ددہ دا عمل مباح دے خُکَہ چہ پہ اللہ تعالیٰ نے اعتراض نہ دے کرے بلکہ د حکمة د معلومولو تپوس نے کرے۔ او دا تفسیر د قتادہ دے۔

اویا سیوطی او قرطبی وغیرہ ذکر کپدے او تائید نے دا دے چہ د ابن عباس **رضی اللہ عنہ** پدے کنز داسے فرمایلی دی: **[مَسَأَلْتُكَ إِيَّائِي يَا نُوحُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ لَا أَرْضَاهُ لَكَ]** ستا تپوس زمانہ اے نو چہ! داسے عمل دے چہ نہ دے صالح زہ نے ستا دپارہ نہ خوبنوم۔ یعنی دا عمل دے ناخوبنہ دے۔ (فتح البیان والسعدی والمنار)

یا صالح معنی دہ برابر، او د واقع مطابق۔ یعنی دا سوال یو داسے عمل دے چہ پہ خای باندے برابر نہ دے چہ د ہفے قبول والے وشے (أَيُّ عَمَلٍ غَيْرٍ مَّقْبُولٍ) یعنی د قبلولو لائق نہ دے، خُکَہ چہ کافر تہ نجات نہ ملاویری۔

فائدہ: صاحب المنار لیکے: دا درے آیتونہ پہ یوہ فرعی مسئلہ کنز راغلی دی د قصے د نوح **الطَّيْرُ** نہ او د قصے د ذات او اصولی واقعاتو سرہ تعلق نہ لری پدے وجہ دا درے وارہ آیتونہ د قصے پہ مینخ کنز ذکر نشو دے دپارہ چہ د قصے زہہ تنگونکے تاثیر کمزورے نشی، بلکہ پدے کنز د عقائدو او اصول الدین نہ دوہ عقیدے ذکر دی۔

(۱) اولہ دا چہ د اللہ تعالیٰ فیصلہ او د ہفہ عدل او سنت پہ مخلوق کنز دا دے چہ د خپلے فیصلے پہ باب کنز د ہیخ ولی او نبی لحاظ نہ ساتی۔ (خُکَہ چہ اللہ تعالیٰ غنی ذات دے) (۲) د انبیاء علیہم السلام دپارہ اجتہاد شتہ او پہ ہفے کنز خطائی ہم واقع کیدل ممکن دی (او پہ ہفے باندے اللہ تعالیٰ انبیاء علیہم السلام تہ اجر ہم ورکوی، او چہ

خطاء شی نو الله تعالى ورتہ تنبیہ ورکوی۔ (المنار ۱۲/۶۹)

فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ : پدے کنبس یو قسم زور نہ ده چه تاله دده په باره کنبس فکر کول پکار دی، او دده سفارش نه دے پکار څکه چه دا خو کافر دے۔

إِنِّي أَعْظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ : الله تعالى نوح عليه السلام ته خبردارۍ ورکړو چه د کوم مقصد پوره حق کیدلو تا ته علم نه وی نو د هغه په باره کنبس د الله نه تپوس مه کو، څکه چه داسه کول د ناپو هو عادت وی۔

علماؤ ددے نه دلیل نیولوسره وئیلی دی چه کله یو سړی ته دیوے خبری علم نه وی چه دا به د شریعت مطابق وی او که نه نو د هغه دعا نه دی کول پکار۔ (فتح البیان)
۱- إِنْ أَمْنَعَكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ بَلْ أُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْكَامِلِينَ۔

زه تا ددے نه منع کوم چه د ناپو هو نه وگرځی بلکه زه غواړم چه ته د کاملو نه وگرځی۔
۲- وَعَظَّ كُنْزٍ مَعْنَى دَمْنَعٍ كَوْلُوْهُ يَعْنِي زَهْ تَادِدِيْ نَهْ مَنَعٍ كَوْمِ دِيْ دِيْپَارِهْ چه ته د ناپو هو خلکو نه نه شے۔

صاحب د فتح البیان وائی : په آیت کنبس هیڅ داسه خبره نشته چه دلالت وکړی په صدور د گناه د نوح عليه السلام نه سوئی ددے نه چه هغه تاویل وکړو او داسه شی سوال باندے ئی اقدام وکړو چه هغه ته پکنبس اجازه نه وه ورکړی شوے او دا هیڅ گناه او معصیت نه دے۔

او د انبیاء علیهم السلام مقام ډیر اوچت وی پدے وجه نوح عليه السلام به په قیامت کنبس ددے سوال نه هم یره کوی او انسانانو ته به دا وائی چه زه ستاسو سفارش نشم کولے څکه چه ماله د الله تعالى نه حیاء راځی څکه چه ما ترے دنیا کنبس د خوی دپاره سوال کړے وو۔

قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ : هر کله چه نوح عليه السلام پوهه شو چه زما سوال د واقع مطابق نه دے، او دا دعاء دیو گمان نه راپیدا شوے وه چه هغه ئی گمان کولو نو په جلتی سره د خپلے خطاء نه ئی رجوع وکړه او د الله تعالى نه ئی د مغفرت او رحمت سوال وکړو۔ او دا مباح سوال ورتہ ډیر عظیم ښکاره شو څکه چه د انبیاء علیهم السلام شان ډیر اوچت وی۔

قِيلَ يٰ نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ

وونیلے شو اے نوحه ! کوز شه په سلامتیا سره زمونږ د طرفنه او په برکتونو سره

عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ ۚ

په تا باندې او په ډلو باندې (چه پیدا کيږي به) د هغه چا نه چه ستا سره دی،

وَأُمَمٍ سَنُنْتِجُهُمْ

او نور ډير امتونو به وی زردې چه فاندې به ورکړم هغوی ته (په دنیا کښ)

ثُمَّ يَمْسُهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

بيا به رسيږي هغوی ته زمونږ د طرف نه عذاب دردناک.

تفسير: کله چه کشتي په جودې غر باندې ودریده، نو الله تعالیٰ نوح علیہ السلام ته وویل چه اوس په سلامتیا سره زمکه ته کوز شه، په تا باندې او ستا په څه ملگرو مسلمانانو به د الله تعالیٰ درحمتونو او برکتونو سورې وی. او د دوی نه به څه نسلونو کښ داسه خلق پیدا کوم چه روستو زمانه کښ به د کفر لاره اختیاروی او د هغوی آخری مقصود به د دنیا عیش او آرام وی، نو مونږ به هغوی ته ددې نه د فاندې پورته کولو موقعه ورکوو، لیکن آخر به دوی ته دردناک عذاب رسيږي.

بِسْلَمٍ مِنَّا: یعنی په سلامتیا او امن سره کوز شه، یعنی په تاسو به هیڅ عذاب نه راځي ځکه چه عذابونه زما په واک کښ دی. او پدې کښ اشاره وه چه هرکله عذاب په توله زمکه راغلی وو نو د سوچ کولو چه په زمکه کښ هیڅ گیاه گانې او حیوانات نشته چه د هغې نه فائده واخلي نو داسه شو لکه یریدونکي چه څنگه ژوند به تیروي؟ نو الله تعالیٰ ورله تسلی ورکړه او د سلامتیا اعلان ئې ورته وکړه. او سلامتیا په امن او فراخه رزق سره حاصلیږي. (فتح البیان)

وَبَرَكَتٍ عَلَيْكَ: یعنی تاله به الله تعالیٰ خپرونه او همیشه پاتې کیدونکي نعمتونه درکوی، او ستا نسلونه به زیاتوی او رزقونه به درله فراخوی، د هغې برکت دا وو چه په دنیا کښ چه دا څومره انسانان ته گوري نو دا د هغه د نسل نه راخواره شو، او دنیا ئې ډکه کړه. **عَلَيْكَ:** اشاره ده چه د هغه توبه قبوله شوه او مغفرت ئې وشو او د تاوان نه خلاص شو او د الله تعالیٰ د طرفنه زیری ورکړې شو په مختلفو انواعو د خپرونو سره.

وَعَلَىٰ أُمَمٍ: یعنی ستا د بچو نه به نور داسه نسلونه پیدا کيږي چه هغوی به مؤمنان وی، هغوی ته به هم الله تعالیٰ سلامتیا او فراخه رزقونه ورکوی.

محمد بن كعب القرظي فرمائی: پدے سلام او برکاتو کنب هر مؤمن سرے او هره مؤمنه بنسخه تر قیامتہ پورے داخل دی۔ او په دغه عذاب الیم کنب هر کافر او کافره بنسخه تر قیامتہ پورے داخل دی۔

وَأَمُّ سَمِيعَهُمْ: یعنی ستا په نسل کنب به نور کافر امتونه هم پیدا کیږي چه دنیا کنب به خوفاندے واخلی لیکن نتیجه به ئے عذاب وی۔

تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا

دا (چه بیان شو) د خبرونو د غیبونو دی چه وحی کوو مونږ د هغه تاته، نه پوهیدے ته په هغه

أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

ته او نه قوم ستا مخکې ددینه، نو صبر کوو یقیناً به انجاء متقیانو لره دے۔

تفسیر: ددے آیت کریمه نه د نبی کریم ﷺ د رسالت تصدیق کیږي۔ الله تعالیٰ نبی کریم ﷺ مخاطب کړو وے فرمایل چه د نوح ﷺ او د هغه د قوم د واقعاتو خبر تاته او ستا قوم ته بالکل نه وو، دا ټول تفصیلات تاته د وحی په ذریعه معلوم شوی دی، او دا دلیل ددے خبرے چه نبی ﷺ د الله تعالیٰ نبی اورسول وو۔

دے نه روستو الله تعالیٰ نبی کریم ﷺ ته نصیحت وکړو چه د دعوت او تبلیغ په لاره کنب چه تاته کوم تکلیف رسیږي په هغه باندے د نوح ﷺ په شان د صبر نه کار اخله، او د یقین سره خپله ذمه واری ادا کوو ځکه چه په دنیا کنب به فتح او کامیابی او په آخرت کنب همیشه نعمت به مونږ هغه بندگانو ته ورکوو چه د تقویٰ لاره اختیاروی۔

مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا: یعنی ته په هغه باندے تفصیلاً خبردار نه وے، ځکه چه دا قصه ټولو پېر و ته اجمالاً معلومه وه۔

وَلَا قَوْمُكَ: دانه ورسره ذکر کړل اشاره ده چه ستا قوم سره د ډیر والی نه هرکله چه دوی دا قصه تفصیلاً نه ده اوریدلے نو یو تن به ئے څنگه ولوري سره ددینه چه د چا سره یو ځای شوے هم نه دے، معلوم کیږي چه دا ورته وحی شویده۔

مِنْ قَبْلِ هَذَا: یعنی مخکې د وحی یا د قرآن یا ددے وخت نه۔
الْعَاقِبَةُ: یعنی بهترین انجام په دنیا او آخرت کنب تقویٰ والو لره دے، پدے کنب رسول الله ﷺ ته تسلی او هغه ته زیری ورکول دی چه کامیابی په انجام کنب ستا په نصیب ده،

ابتداء له اعتبار نشته۔ (فتح)

وَالِى عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا ۖ قَالَ يَبْقُومُ

او (ليپرلے وو مونر) عاديانو ته ورور د هغوى هود (عليه السلام) او وئيل ده اے قومہ زما !

اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ۖ إِنْ أَنْتُمْ

بندگى اوکړئ د الله، نشته تاسو لره څوک حقدار د بندگى سوى د هغه نه، نه يې تاسو

إِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَبْقُومُ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ

مگر دروغ جوړوئ۔ اے قومہ زما ! نه غواړم ستاسو نه پدې بيان مزدورى، نه ده

أَجْرِي إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾

مزدورى زما مگر په هغه ذات چه پيدا کړې نه يم زه، آيا نو عقل نه کار نه اخلي۔

تفسير: دلته نه د الله تعالى د بل نبى هود (عليه السلام) او د هغه د قوم واقعہ شروع کيږي۔

عاد د يو سړى نوم وو بيا د قبيلې دپاره نوم وگرځيدو، د نوح (عليه السلام) او د هود (عليه السلام) تر مينځ اته سوه (۸۰۰) کاله وو او د هود (عليه السلام) په دنيا کېن څلور سوه څلور شپيته (۴۶۴) کاله عمر وو۔ (فتح البيان) صاحب المنار ليکي چه د نوح (عليه السلام) د قوم د هلاکت نه روستو اولنې رسول اول امت ته هود (عليه السلام) راغلي دي، او دا اولنې شخص وو چه په عربى ژبه نه تکلم کړيدى او ددې امت آخرى رسول (محمد رسول الله ﷺ) هم عربى دى۔ (المنار ۱۲/۹۵)

الله تعالى د عاديانو د هدايت دپاره هود (عليه السلام) ليپرلے وو چه د هغوى نه وو۔ دې خلقو به د بتانو عبادت کولو۔ د دوى واقعہ په سورة الاعراف (۶۵) نه تر (۷۵) پورې په تفصيل سره تيره شويده۔ هود (عليه السلام) دوى ته وويل، اے زما د قوم خلقو ! د الله تعالى عبادت وکړئ چه د هغه نه سوى هيڅ معبود نشته دى۔ او تاسو چه هغه پريدي او د بتانو عبادت کوئ نو دا ډير غټ دروغ جوړول دى، ځکه چه الله تعالى تاسو ته هيڅ کله نه دى وئيلي چه د هغه په ځاى په خپلو لاسونو د تراشلى شوى بتانو عبادت وکړئ۔

يَقُومُ: او اے زما د قوم خلقو ! ددې دعوت او تبليغ په کار باندې زه تاسو نه څه اجرت هم نه غواړم چه ستاسو شک پيدا شى چه زه د کوم دنياوى غرض د خاطره تاسو الله تعالى طرف ته رابللم، زما اجر خو به هغه الله تعالى راکوى چه زه نه پيدا کړې يم۔ آيا ستاسو په

پوهه کښ دومره خبره هم نه راځي چه زما په لالچه دعوت زما درشتينوالی دليل دے۔ نو بس تاسو له زما منل پکار دی۔

وَيَقُومُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ

او اے قوم زما! بخنه غواړئ درې خپل نه بيا توبه وباسئ هغه ته، راوبه ليرې

السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةَ

باران په تاسو چه چه (دېر د ضرورت مطابق) اوزيات به کړي تاسو لره طاقت

إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَهُودُ مَا جِئْتَنَا

د طاقت ستاسو سره، او نه اوړئ مجرمان۔ او وئيل دوی اے هود! نه ئه راغلي ته مونږ ته

بَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ

په ښکاره دليل او نه يو مونږ پريخودونکي معبودان خپل دوحه د وينا ستانه

وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾

او نه يو مونږ ستا په خبره يقين کونکي۔

تفسير: د توحيد دعوت نه روستو هود عليه السلام هغوی ته د الله تعالی د توبې او د استغفار دعوت ورکړ او وې وئيل چه که تاسو د شرک نه توبه وباسئ او د الله په دين باندې عمل شروع کړئ نو هغه به ستاسو په فصلونو او باغونو ښه باران وکړي، او د مال او اولادو په ذريعه به ستاسو په قوت کښ زيات وکړي۔ دا خلق د فصلونو او باغونو والا وو او د ډير مضبوط جسماني قوت مالکان وو۔

پدې وجه الله تعالی دوی ته د ډير باران او د قوت د زياتوالي وعده کولو سره د ايمان ترغيب ورکړو۔ دې نه روستو ئه وئيل چه گوري که تاسو زما د دعوت نه اعراض کوئ او په خپل کفر باندې هميشواله کوئ نو د الله په نظر کښ به تاسو د لویو مجرمانو نه شئ۔
اسْتَغْفِرُوا: استغفار د گناه نه دې په ژبه سره او توبه په طاعت شروع کولو سره ده۔ يعنی الله تعالی غټ غټ بدنونه او نعمتونه درکړيدي نو د الله تعالی طاعتونه وکړئ۔

يُرْسِلِ: اوس ورله د دنيا لالچ ورکوي، پيغمبرانو امتونو ته د دنيا او د آخرت لالچ ورکړيدې، انسان حرصناک دې که صرف ورته وويل شي چه نيك عمل کوه دا د الله تعالی

حق دے نو دومره اثر پرے نہ کوی او چه کله پکښ فائده وینی نو بیا ورته منډه وهی، خو هغه سره هم یقین ضروری دے ځکه چه کله یقین نه وی نو فائده به ورته بیانه شی بیا به هم عمل نه کوی۔

مَذَرَارًا: آی کثیر الذُرُورِ آی السَّيْلَانِ وَالتَّنَزُّلِ وَالتَّابَعِ۔ یعنی ډیر بهیدونکې، چه چه او پرله پسې به وی۔ (فتح البیان) مدار هغه باران ته وائی چه بغیر د ضرر نه وی۔

صاحب المنار وائی دا په اصل کښ د کثرة ذر اللبن نه دے یعنی د پیو ډیر راتوی کیدل۔ نو پدې تعبیر کښ اشاره ده چه پدې باران کښ به زیاتی فائده وی، ځکه چه ډیر باران کله ضروری او کله عذاب وی۔

وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ: یعنی ستاسو قوت به د مخکنی قوت سره نور هم زیات کړی، وجه داده چه چاته الله تعالی یو نعمت ورکړی او هغه طاعت شروع کړی نو الله تعالی ورله په دغه نعمت کښ ډیر والې پیدا کوی، که صحت نه بنه وونورئ هم بنه کوی، که دماغ نه بنه وونورئ هم بنه کوی، که مال نه ډیروی الله نه ورله نور هم ډیروی پدې شرط چه په بنده کښ د استغفار او دتوبې ماده وی۔

د قوت ډیر مطلبونه دی

- ۱- شِدَّةً إِلَى شِدَّتِكُمْ۔ د بدنونو مضبوطوالې ستاسو د مضبوطوالې سره۔ (مجاهد)
- ۲- خِصْبًا إِلَى خِصْبِكُمْ۔ (الضحاک) سبز کالی او شینکیانې به درله نورې هم زیاتی کړی۔
- ۳- عِزًّا إِلَى عِزِّكُمْ۔ ستاسو عزت به نور زیات کړی۔ (علی بن عیسیٰ)
- ۴- زَجَاجَ وَائِي: قُوَّةً فِي النِّعَمِ۔ نعمتونو کښ به درله قوت درکړی۔
- ۵- عِکْرَمَةً وَائِي: ددې نه مراد نمسی ورکول دی۔
- ۶- خِیْنِي وَائِي: ددوی نه الله تعالی درې کاله پورې باران بند کړی وونو ددوی ښارونه قحط زده شوی وو او ښځې نه درې کالو پورې شنډې شوې وې چه اولاد نه راوړل نو هود علیه السلام دوی ته وویل چه که تاسو ایمان راوړو نو الله تعالی به ستاسو ښارونه تازه کړی او مال او اولاد به درکړی نو دا هغه قوت دے۔ (القرطبي والبغوي وفتح البیان والمنار)
- وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ: مه اوږې زما د تابعداری نه جرم او گناه کونکي یعنی تاسو به مجرمان حساب شی۔ حاصل معنی نه ده لَا تُعْرِضُوا عَمَّا ادْعُوْكُمْ اِلَيْهِ وَتَقِيْمُوا عَلٰی الْکُفْرِ مُصْرِفِينَ عَلَیْهِ۔ زه چه تاسو کومې خبرې ته رابللم د هغه نه مخ مه اړوی چه په کفر باندې

ہمیشہ پاتے کپڑے۔

قَالُوا يَهُودُ مَا جِئْتَنَا: لیکن ہغوی د کبر او عناد پہ وجہ د تمامو دلائلو او براہینو نہ چورلت انکار و کبر او پہ پوہہ سرہ نے دروغ و ویل چہ ایہ ہودہ! چونکہ تا پہ خپل رشتینوالی باندے تر اوسہ پورے کوم بنکارہ دلیل پیش نکریے شو پدے وجہ مونہ صرف ستا پہ خبر و کتب راتلو سرہ خپل معبودان پر خودے نشو او پہ تا باندے ایمان راوہے نشو۔ ددوی درے باطل معبودان وو ضمود، صداء او ہباء۔ ددوی پہ شان طرز د ہر باطل پرست دے چہ حق پرست تہ وائی چہ تا صریح دلیل پیش نکرو۔

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوِّ ۚ

نہ وایو مونہ مگر (دا چہ) رسولے دے تا تہ بعض معبودان وز مونہ تکلیف (د دماغو)

قَالَ إِنِّي أَشْهَدُ اللَّهَ وَأَشْهَدُوكَ أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا

أُوثِّلَ هغه یقیناً زہ گواہ کوم اللہ لرہ او گواہ شی تاسو یقیناً زہ جدا یم د هغه نہ

تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ

چہ تاسو نے د اللہ سرہ شریکان جوہوئی۔ سوی د اللہ نہ نو چل جوہ کړی ما تہ تول بیا

لَا تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي

مہلت مہ را کوئی ما تہ۔ یقیناً ما خان سپارے دے پہ اللہ باندے چہ رب زما دے

وَرَبِّكُمْ ۚ مَا مِنْ دَآبَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا

اورب ستاسو دے، نشتہ ہیخ زندہ سر مگر اللہ نیونکے دے تندے د هغه

إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٦﴾

یقیناً رب زما پہ لارہ نیغہ دے۔

تفسیر: إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ: قول دلته پہ معنی د عقیدے او گمان سرہ ہم دے، او پہ

معنی د وینا سرہ ہم۔ او اعتری معنی دہ نازلیدل، راپیش کیدل او مخے تہ راوتل اورسولو تہ وائی۔ او سوء نہ مراد لیونتبوب دے آئی أَصَابَكَ بِجُنُونٍ۔ یعنی مونہ خودا گمان کوو چہ نہ زمونہ د معبودانو کوم عیب بیانویے، پدے وجہ زمونہ کوم معبود تہ لیونے کړے نے چہ

د هغه په نتیجه کښ تہ داسے د گمراهی خبرے کوی، ستانه ئے بدله اخستے ده۔
 هود عليه السلام: جواب ورکړو چه د هغه نه معلومېږي چه هغه ددے کافرانو د خبرو هیڅ پرواه
 ونکړه، او وے ویل چه زما اعتماد صرف په الله دے، هغه به زما حفاظت کوی او تاسو ټول
 په شریکه به زما یو ویخته هم یے ځای نکړئ۔ دے نه روستو ئے وونیل: زه الله گواه کوم او
 تاسو هم گواه اوسئ، چه زه ستاسو د شرک او ستاسو د معبودانو نه بالکل بری یم، چه دوی
 هیڅ نشی کولے، د دوی په لاس کښ هیڅ طاقت نشته۔ اوس تاسو خپل ټول طاقت
 ولگوئ او زما خلاف چه کوم سازش کول غواړئ نو وکړئ او ماله هیڅ مهلت مه
 راکوئ۔

بَرِيٍّ ء: اَيُّ بَرِيٍّ مِّنْ عِبَادَتِهِمْ، وَمِنْ قَوْمِهِمْ وَمِنْ اَصَابَتِهِمْ۔ یعنی زه د دوی د عبادت او د
 دوی د قوت او د دوی د مصیبت رسولو نه بیزاره یم۔
 مِّنْ دُونِهِ: یعنی دا لاڅه چه ستاسو د باباگانو دے هم لاس راخلاص وی او ستاسو د
 ژوندو دے هم راخلاص وی، تاسو چه هر څنگه غواړئ ماله ضرر راکړئ، که ستاسو
 باباگان چرته څوک وهی نو ما پرے ووهئ۔ داسے خبره صرف نبی کولے شی چه انتهایئ
 اوجت ټوکل والا وی۔

اِنِّیْ تَوَكَّلْتُ: یعنی ما الله ته ځان سپارلے دے، هغه به ما ستاسو د مکرونو نه بچ کوی
 اگر که تاسو هر څومره زما د ضرر کوشش وکړئ۔
 بِنَاصِيَّتِهَا: ناصیه د تندي نه بره وېستو ته وائی۔

امام بخاری وائی: (کِنَايَةً عَنْ مُلْكِهِ وَتَصَرُّفِهِ) دا کنایه ده د الله تعالیٰ د اختیار او د هغه د
 تصرف نه۔ یعنی الله تعالیٰ چه څنگه غواړي په دوی کښ تصرف کولے شی۔

صاحب دفتح البیان وائی: دا تمثیل دے دپاره د غایت تسخیر او انتهایئ تذلیل۔ او د
 عربو عادت دا وو چه کله به ئے یو قیدی نیولو او د هغه آزادول به ئے وغوښتل نو د هغه د
 تندي وېسته به ئے پرېکړل نو دا به نښه وه ددے دپاره چه ده باندے د چا غلبه ثابته
 شویده۔ آه۔ (فتح البیان)

ضحاك وائی: يُحْيِيهَا وَيُمِيتُهَا۔ یعنی هغه ژوندی کوی او هغه مړ کوی۔
 فَرَاء وائی: مَالِكُهَا وَالْقَادِرُ عَلَيْهَا۔ الله تعالیٰ ددے زنده سرو مالک دے او په هغوی باندے
 قادر دے۔ (بغوی)

اِنَّ رَبِّيْ عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ: ۱۔ اِنَّ رَبِّيْ عَلَى الْعَدْلِ فَلَا يُسْلِطُكُمْ عَلَى لَانِيْ مُّؤْمِنٌ بِهِ

وَأَنْتُمْ تَكْفُرُونَ بِه - (فتح البیان) یعنی زما رب پہ عدل او حق باندے دے نو تاسو به پہ ما باندے نہ مسلط کوی خُک کہ چہ ما پہ هغه ایمان را ورے او تاسو پرے کفر کرے نو تاسو به پہ ما باندے خُنگه مسلط کری۔ خُک کہ چہ زه حق بیانوم او کہ تاسو پہ ما مسلط کری نو بیا به یو نوع بی عدلی راشی او الله تعالیٰ هیچرے بی عدلی نہ کوی۔

پته بل تعبیر سره داسے وائی: زما رب پہ خپل ملک او سلطنت کنبس پہ ډیر عدل او انصاف سره تصرف کوی او ما د هغه په اړخ کنبس پناه اخستے ده او هغه ظلم نه برداشت کوی، او تاسو ظالمان یی پدے وجه هغه به تاسو ته په ما باندے غلبه نه درکوی۔

۲- یا دا داسے آیت دے لکه (إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ) یعنی رب زما په نیغه لاره دے نو اے انسانه دغه رب تاته لاره کنبس دے، ته په هغه باندے وروان ټے، چہ هغه د مرگ لاره ده، هغه به در سره حساب کوی۔

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا

پس که اوگر خیدی تاسو (په ما به گناه نه وی) نو یقیناً اور سولو ما تاسو ته هغه څه

أَرْسَلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا

چہ لیرله شوے یم په هغه سره تاسو ته، او روستو به را ولی رب زما څه خلق

غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا

بیوی ستاسو نه او ضرر نشی ورکولے تاسو هغه ته هیڅ شے،

إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِیْظٌ ﴿٥٧﴾

یقیناً رب زما په هر شے حفاظت کونکے دے۔

تفسیر: فَإِنْ تَوَلَّوْا: دا په اصل کنبس تَوَلَّوْا دا یعنی که تاسو او وړیدی، ددے جزاء پته ده۔ اَي فَلَمْ أَعَاتَبْ۔ یعنی زه به په تاسو نه ملامتہ کیرم، خُک کہ چہ ما تاسو ته حق ورسولو۔

یعنی هود علیه السلام هغوی ته زیات ووثیل چہ ما تاسو ته د توحید دعوت رسولے دے، پدے وجه که تاسو د اعراض نه کار واخستو نو تاسو سره به هیڅ عذر باقی پاتے نه وی، الله تعالیٰ به تاسو هلاکوی، او بل قوم به را ولی چہ ستاسو د زمکو او د مالونو مالکان به شی، او ستاسو کفر او عناد، یا ستاسو د هلاکت نه د الله په سلطنت او حکومت کنبس هیڅ

کمی نہ راخی، خہ نقصان چہ وی ستاسو به وی۔ اوز مارب د هر شی نگرانی کوی، هیخ شے هم د هغه د علم د احاطے نه بهر نه دے، پدے وجه ستاسو دتولو اعمال د هغه په نظر کښ دی، او هغه به تاسو ته ددے سزا ضرور درکوی۔

عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِیْظٌ: یعنی په هر شی باندے نگهبان اوز نگران دے چہ د هر شی نه نه ساتی۔ یا علی په معنی د لام دے یعنی زمارب د هر شی حفاظت کونکے دے نو ما به تاسو نه ساتی۔ (فتح البیان)

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ

او هر کله چہ راغے حکم د عذاب زمونږ نو بچ کړو مونږ هود (عليه السلام) او هغه کسان

آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ

چہ ایمان نه راوړے وو د هغه سره په رحمت سره د خپل طرف نه، او بچ کړه مونږ دوی لره

مِّنْ عَذَابٍ غَلِيْظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ إِذْ جَعَلُوا بَايْتَ رَبِّهِمْ

د عذاب سخت نه۔ او دغه عاديان وو، انکار نه کړے وو د آيتونو د رب خپل نه

وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ

او نافرمانی نه کړے وه د رسولانو د هغه نه، اوروان شوی وو د حکم د هر متکبر

عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾ وَاتَّبَعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ

عنادی (ضدی) پسے۔ او ورپسے شو دوی پسے پدے دنيا کښ لعنت او په ورځ

الْقِيَمَةِ ؕ اِلَّا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ ؕ اَلَا بُعْدًا

د قیامت هم، خبردار یقیناً عاديانو کفر کړے وو د رب خپل، خبردار هلاکت دے

لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

عاديانو لره چہ قوم د هود (عليه السلام) وو۔

تفسیر: نو د الله تعالیٰ عذاب دیو داسے سختے او هیبتناکے هوا په شکل کښ راغلو چہ په هغه کښ هیخ خیر نه وو، او هغه اوه شے او اته ورځو پورے چلیدله، تمام کافران هلاک شو، او الله تعالیٰ هود (عليه السلام) او د هغه مسلمانان ملگری بچ کړل او د قیامت په ورځ به دوی

تہ د اورد عذاب نہ ہم نجات ورکوی۔

بِرَحْمَةٍ مِنَّا: ددے رحمة نہ مراد د الله تعالیٰ خصوصی رحمت دے۔ یا مراد ترے ایمان دے۔ او پدے کسب ددے امت مؤمنانو تہ بشارتو نہ ورکوی چہ پہ ایمان سرہ بہ د الله تعالیٰ د عذابونو نہ بچ شی۔

وَتِلْكَ عَادٌ: یعنی دا خلق د قوم عاد پہ نوم سرہ پیژندل کیدل، دوی پہ الله تعالیٰ کفر کرے وو، او پہ اطرافو او نفسونو کسب موجودونخو نہ ئے انکار کرے وو کوم چہ د الله پہ وحدانیت باندے دلیل وو، او دغہ شان د معجزاتو نہ ئے ہم انکار کرے وو، او پہ شرکی اعمالو کسب د خپلو هغه متکبر سردارانو تابعداری ئے کرے وه کومو چہ بہ د الله تعالیٰ بندگانو لره د رسولانو پہ تکذیب باندے راپارول۔

رُسُلًا: رسل ئے جمع راورہ خک کہ چہ دیو رسول خلاف داسے دے لکه د دیو رسولانو خلاف۔

وَاتَّبِعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ: قانون دا دے چہ بندہ خامخا دیو چا پسے روانی پری نو یا به د رسول الله ﷺ پسے روانی پری او کہ نبی ئے پری خودو نو د بل چا پسے به ضرور روانی پری نو خلاصیدل د اتباع نہ نشته، نو دوی د الله رسول پری خودو او د هر سرکشه عنادگر پسے روان شو۔

جَبَّارٌ: ۱- متکبر ته وائی۔ (فتح القدیر)

۲- الْقَاهِرُ الَّذِي يُجْبِرُ غَيْرَهُ عَلَى اتِّبَاعِهِ بِالْقَهْرِ وَالْإِذْلَالِ۔

۳- أَوْ مَنْ يُجْبِرُ نَفْسَهُ بِالْكِبَرِ وَدَعْوَى الْعِظَمَةِ (المنار)

هغه زورور ته وائی چہ بل چا لره پہ خپله تابعداری باندے پہ زور او ذلیلہ کولو سره مجبوره کوی / یا هغه چاته وائی چہ د خپل خان نقصان پہ کبر او په لویو دعوو سره پوره کوی۔

۳- الَّذِي لَا يَرَىٰ فَوْقَهُ أَحَدًا) هغه شخص چہ د خپل خان نہ بره بل خوک نہ منی۔ (السمعانی) چہ ددے زیاته تشریح به ان شاء الله په سورة ابراهيم کسب راشی۔

او عَنِيدٌ: ۱- الطَّاغِي الَّذِي لَا يَقْبَلُ الْحَقَّ وَلَا يُدْعِي لَهٗ وَيَتَجَاوَزُ فِي الظُّلْمِ۔ هغه سرکش (گمراه) شخص چہ حق نه قبلوی، او نه ورته غاړه ایږدی او په ظلم کسب د حد نه اوږی۔

۲- ابوعبيدة وائی: عنيد هغه شخص ته وائی چہ په ضد سره د حق نه خلاف کوی او د حق مقابله کوی۔ (فتح البيان)

۳- العنید: هُوَ النَّاكَبُ عَنِ الْحَقِّ۔ د حق نہ اور بدونکے۔ (ابراہیم النخعی - الدر المنثور)
 ۴- عنید ہغہ شخص دیے چہ سرہ د پوہے نہ د حق خلاف کوی او حق رد کوی۔
 (القرطبی)

۵- العنید: الْمُعْرِضُ عَنِ الْحَقِّ الَّذِي أُبِي أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ۔ د حق نہ اعراض کونکے
 ہغہ شخص چہ د لا الہ الا اللہ د وئیلو نہ انکار کوی۔ (فتح القدیر للشوکانی)
 او ہمیشہ جبار عنید باطل پرست ملاوی یا لیدر او د کلی مشروی چہ عوام د هغوی
 پسے روان وی۔

وَاتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا: سِدِّي وَائِي: ہر نبی چہ د عادیانو نہ روستو راغلے دیے نو د هغہ
 پہ ژہ پہ عادیانو لعنت وئیل شویدے۔

قِتَادَةُ وَائِي: پہ عادیانو باندے د اللہ تعالیٰ د طرفہ پرلہ پسے دوه لعنتونہ ورپسے شو، یو
 لعنت پہ دنیا کنب او بل لعنت پہ آخرت کنب، آہ۔

مفسرینو لیکلی دی چہ دا آیت خبر ورکوی چہ اللہ تعالیٰ قوم عادتہ انتہائی درجہ
 غضبناک وو، او د هغوی نہ د هغہ نفرت انتہاء تہ رسیدلے وو۔ (فتح البیان)

أَلَا بُعْدًا: دوسارہ نے دا بنیرے ورتہ وکریے دیے دپارہ چہ خوک دیے پرے رحم ونکری۔ یا دا چہ
 دوی بہ ہمیشہ د اللہ تعالیٰ د رحمتونو نہ جدا وی۔ گویا کہ لعنت او د اللہ د رحمت نہ
 ورناندے والے د دوی سرہ پہ ہر حال کنب لازم شو۔

وَالِیْ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يٰقَوْمُ

او (لیہلے وو مونہ) ثمودیانو تہ ورورد هغوی صالح (عليه السلام) وئیل دہ اے قومہ زما!

اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ۚ هُوَ

بندگی اوکری د اللہ، نشہ تاسو لہ حقدار د بندگی سوئی د هغہ نہ، هغہ

أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا

پیدا کری یی تاسو د زمکے نہ او آباد کری یی تاسو پہ دیے (زمکہ) کنب

فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ ۚ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ ﴿٦١﴾

نوبخنہ غواری د هغہ نہ بیا توبہ او یاسی: هغہ تہ، یقیناً رب زما نزدی دیے، قبلونکے دیے۔

تفسير: ددے آیت کریمہ نہ د صالح علیہ السلام او د هغه د قوم ثمودیانو واقعہ شروع کیری۔ دا خلق پہ مدائن حجر کنبن و سیدل کوم چہ د تبوک او د مدینے منورے ترمینخ واقع وو۔ صالح علیہ السلام د هود علیہ السلام نه سل کاله روستو پیغمبر شوی وو، او دوه سوه اتیا (۲۸۰) کاله ژوند ئے تیر کړی وو۔ او تفصیل ئے په سورة الاعراف کنبن گوره۔

دهود علیہ السلام په شان دوی هم د خپل قوم خلقو ته وویل چہ تاسو صرف د الله عبادت وکړئ چہ د هغه نه سوئ هیڅوک معبود نشته، چہ هغه تاسو ټول د خاورو نه پیدا کړی یی (آدم علیہ السلام ئے د خاورے نه پیدا کړی او هغه د منی د قطرے د انسان د پیدائش ذریعه ده، پدے وجه په اجزائے ترکیبی کنبن خاوره بنیادی عنصر دی) او تاسو ئے په زمکه کنبن آباد کړئ، او ددے د آباد ساتلو دپاره ئے په تاسو کنبن صلاحیت کیخودو، پدے وجه تاسو د شرک نه توبه کړئ، او الله ته رجوع وکړئ، الله ډیر نزدی دی، او د خپلو بندگانو دعا قبلوی۔

وَأَسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا: ۱- د عمر نه اخستے شویدے۔ اَي اَطَالَ أَعْمَارَكُمْ۔ یعنی ستاسو عمرو نه ئے اوږده کړیدی، ځکه چہ د دوی عمرو نه به د درے سوو نه تر زرو پورے چلیدل۔ (ضحاك)۔ ۲- يَادِ عِمَارَةَ نه دی۔ [اَي جَعَلَكُمْ عُمَارَهَا وَسُكَّانَهَا] تاسو ئے ددے آبادونکی او وسیدونکی جوړ کړئ۔

۳- خِیْنِی وائی: د ا د عُمری نه دی۔ اَي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ عُمری لَكُمْ اَي مُدَّة عُمرِكُمْ) یعنی تاسو ته ئے زمکه ستاسو د عمر د مودے پورے درکړه، ترڅو چہ تاسو ژوندی یی زمکه ستاسو ده۔

۴- خِیْنِی وائی: معنی داده: أَمَرَكُمْ بِعِمَارَتِهَا مِنْ بِنَاءِ الْمَسَاكِينِ وَغَرَسِ الْأَشْجَارِ) تاسو ته ئے حکم کړی چہ دا آباده کړئ د کورونو په جوړولو او د ونو بوتو په نالولو سره۔

۵- ابن زید وائی: [أَسْتَخْلَفَكُمْ فِيهَا] تاسو ئے پدے کنبن جانشین او نائبان جوړ کړئ۔

(فتح البیان)

قَرِيبٌ مُّجِيبٌ: هر نبی د الله تعالی د خاصو نومونو نه خوند اخلی، هغه ورله مزه ورکوی چہ دغه د هغه په حق کنبن اسم اعظم وی۔

قَالُوا يَصْلِحْ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا

وونیل دوی اے صالحه! یقیناً وے ته په مونږ کنبن امید کړی شوی (ستا نه د خیر)

قَبْلَ هَذَا أَتْنَهْنَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ

مخکین ددے نہ، آیا منع کوئے تہ مونہ لہ ددینہ چہ بندگی و کرد ہغہ چاہہ بندگی کولہ

أَبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكِّ مِمَّا

پلارانو ز مونہ او یقیناً مونہ خامخا پہ شک کیں یو د ہغے خبرے نہ

تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ ﴿٦٢﴾ قَالَ يَقَوْمِ أَرَأَيْتُمْ

چہ دعوت را کوئے تہ مونہ تہ سخت شک کیں۔ وویل دہ اے قومہ زما! سوچ کرے تاسو

إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَإِنِّي مِنْهُ

کہ یم زہ پہ بنکارہ دلیل د طرف درب زمانہ اورا کرے وے ہغہ ماتہ د خپل طرف نہ

رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ

رحمت (نبوت) نو خوک بہ مدد وکری ما سرہ د عذاب د الله نہ کہ

عَصِيَّتُهُ لِمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾

نافرمانی وکرم د ہغہ نہ، نو نہ زیاتوی تاسو مالہ سوئی د تاوان نہ۔

تفسیر: د صالح عليه السلام د توحید دعوت ہغہ خلقورد کرو او وے وئیل چہ اے صالح! د

وہو کوالی نہ مونہ ستا عاداتو او حالاتو تہ کتل، ز مونہ امید وو چہ تہ بہ ز مونہ مشراو سردار او مطاع جوہرے او مونہ تہ بہ ستا نہ فائدہ رسیہری، پہ انفرادی او اجتماعی کارونو کیں بہ تاسرہ مشورے کوو، لیکن ستا خبرے چہ مونہ واوریدے نو ز مونہ پہ امید باندے اویہ راواوہنتے، او ز مونہ یقین راغلو چہ پہ تا کیں ہیخ خیر نشتہ دے، خکہ چہ تہ مونہ د ہغہ معبودانو د عبادت نہ منع کوئے چہ د ہغوی ز مونہ پلار نیکہ عبادت کریدے۔ تہ چہ د کوم توحید دعوت مونہ تہ را کوئے ددے درشتینوالی پہ بارہ کیں ز مونہ پہ زہونو کیں قوی شک او شبہہ موجودہ دہ۔

مَرْجُوا: ۱- أَيْ سَيِّدًا مُّطَاعًا نَنْتَفِعُ بِرَأْيِكَ وَنُسَعِدُ بِسَيِّدَاتِكَ وَنَسُدُّ مَسَدَ الْكَابِرِ۔

یعنی ز مونہ امید وو چہ تہ بہ ز مونہ سردار او خبرہ منلے شوے مشرئے چہ مونہ بہ ستاد رائے نہ فائدے اخلو او ستا پہ مشرئے بہ نیک بختہ کیرو، او تہ بہ د مشرانو خای ونیسے

خُڪِه چہ پہ تا کڻن د هدايت او د صلاحيت نبی موجودی وے۔ خُڪِه چہ دہ بہ د دوی د
ضعیفانو مدد کولو او د فقیرانو سرہ بہ ئے احسان کولو۔

۲- خینی وائی: د (مَرْجُواً) معنی دا ده چہ صالح الطَّيِّبُ بہ د دوی د آلهو کمزورتیا بیانولہ
چہ دا ہیخ نشی کولے نو دوی د هغه نہ امید ساتو چہ دی بہ د دوی دین تہ راوایس شی
لیکن کله چہ هغه دوی لرہ الله تہ راوویل نو دوی ورته ویل چہ ستا نہ زمونہ امید ختم
شو۔ (فتح البیان)

یعنی تہ مخکڻ بنه سرے وے لیکن اوس غلط شوی او د غلط والی وجہ دا ده چہ تہ
مونہ د پلارانو د تقلید نہ منع کوی، او مونہ تہ ستا خبرے غلطے ښکاره کیږی۔
قَبْلَ هَذَا: ۱- یعنی مخکڻ ددی وخت نہ۔

۲- یا مخکڻ ددی نہ چہ تا د نبوت دعوه وکړه او توحید تہ دی خلک راوویل۔ او دا
تجربہ ده چہ کله تا د حق دعوت نہ کولو نو خلک بہ دی بنه سرے او متقی او بزرگ گنری
لیکن کله چہ دی حق بیان کړو نو بیا بہ درته وائی چہ پیسے ئے واخستے اوے لاری شو او د
دوہ پیسو سرے بہ ورته نہ ښکاره اگر که د الله تعالیٰ په نیز به ستا ډیر قدر وی۔ دا د خلکو
مرض دی۔

مُرِيبٌ: یعنی دا د آراب نہ دی ۱- یوه معنی ئے ده، پریشانی او بی چینی راوستل۔
یعنی داسے شک دی چہ زمونہ پریشانی ئے زیاته کړیده۔

۲- یا آراب الرَّجُلُ په معنی د دُورِیَّة سره۔ یعنی شکونو والا۔ یعنی مونہ داسے شک کڻی
یو چہ نور شکونه ئے راوستی دی۔ حاصل معنی ئے ده: سخت شک۔

قَالَ يَقَوْمٌ: اَرَأَيْتُمْ: صالح الطَّيِّبُ ویل، اے زما د قوم! زه د خپل رب د طرف نہ په
نازل شوی حق دین باندی ولایم، او هغه ما تہ نبوت را کړی، اوس وایئ: چہ زه ستاسو د
خوشحالولو دپاره د هغه نافرمانی وکړم نو ما به د هغه د عذاب نہ څوک بچ کوی؟ تاسو
چہ زما همت خکته کوی او غواړئ چہ د دعوت کار پریدم، نو ددی نتیجه به ددی نہ
سیوی څه وی چہ زه به نا امید او تاوانی شم او د الله د عذاب به مستحق شم۔

اَرَأَيْتُمْ: اَي تَفَكَّرُوا۔ یعنی آیا تاسو لیدلی دی۔ یعنی پدی خبره کڻی سوچ وکړئ۔ یا دا
متضمن دی معنی د (اَخْبَرْنِي) لرہ۔ یعنی ما تہ خبر را کړئ۔ (فتح)

فَمَنْ يَنْصُرُنِي: څوک به بچ کړی ما لرہ د الله تعالیٰ د عذاب نہ که زه ئے نافرمانی وکړم۔
یعنی هیخ مددگار مے نشته۔ نو دلته د نصرت نہ لازم معنی مراد ده چہ هغه بچ کول دی

پدے وجہ پہ (مِنْ) سرہ متعدی شو۔

فَمَا تَزِيدُونَنِي : یعنی ددے بیان نہ پہ منع کولو تاسو ما لرہ نہ زیاتوی بل شے سوی د تاوان نہ۔ چہ پدے سرہ بہ زما عمل بریادشی او د الله تعالیٰ د عذاب مستحق بہ شم۔
فراء وائی : تخسیر پہ معنی د (تَضْلِيلُ او اِبْغَادُ مِنَ الْخَيْرِ) سرہ دے یعنی (گمراہ کول او د خبر نہ وړاندے کول) (فتح البیان)
پدے کسب اشارہ ده چہ اے داعی ! چرتہ د حق بیان پرینر دے ورنہ پہ تاوان کسب بہ اختہ شے۔

وَيَقَوْمٌ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَمَذَرُوهَا تَاكُلُ فِي

او اے قومہ زما ! دا اوبنہ د الله ده تاسو لرہ نخه ده، نو پریردی دا چہ خوراک اوکری په

أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾

زمکه د الله کسب او مه رسوی دے ته هېڅ تکلیف نو ویه نیسی تاسو لرہ عذاب نزدی۔

فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتُّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ

نو هلاکه کړه دوی هغه لرہ نو وویل هغه فاندے واخلی په کورونو خپلو کسب درے

أَيَّامٍ ، ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ

ورځے، دا وعده ده چہ نه دی دروغ وبلے شوی پدے کسب۔ نو هرکله چہ راغے

أَمْرُنَا نَجِّنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا

حکم د عذاب زمونې، بچ کړو مونې صالح (الطَّيِّبِينَ) لرہ او هغه کسان چہ ایمان ئے راوړے وو

مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيٍ يُؤْمِنُ بِهِ ، إِنَّ رَبَّكَ

د هغه سره په رحمت سره د خپل طرف نه او د شرمندگۍ د دغه ورځے نه، یقیناً رب ستا

هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا

همدا قوی، غالب دے۔ او اونیول هغه کسانو لرہ چہ ظلم ئے کړے وو چغه نو اوگر خپل

فِي دِيَارِهِمْ جَثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَانَ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا

په کورونو خپلو کسب پر مخه پراته۔ (ختم شو) گویا که نه وو اوسیدلی په هغه کسب،

أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِّثَمُودَ ﴿٦٨﴾

خبر شی: یقیناً ثمودیانو کفر کړی وو په رب خپل خبر شی: هلاکت دې وی ثمودیانو لره.

تفسیر: صالح عليه السلام: چه کله هغوی ته د توحید دعوت ورکړو نو هغوی وویل چه که ته واقعی د الله نبي نه، نو الله ته ووايه چه د نخه په توگه ددې غرنه یوه اوبښه راویاسی. هغه د الله تعالی نه دعا وکړه، الله تعالی د هغه دعا قبوله کړه او د غرنه اوبښه راووتله. نو ده د خپل قوم خلقو ته وویل چه الله تعالی د معجزې په توگه ستاسو د مطالعې مطابق اوبښه رالیرلې ده، تاسو دا مه چیرې، دا چه د الله تعالی په زمکه چرته چه غواړی لاره شی، خوراک خکاک وکړی، هېڅوک دې دا نه چیرې، او نه دې تکلیف ورکوی، ورنه په تاسو به ډیر په تیزی د الله عذاب راځی.

فَعَقَرُوهَا: لیکن دې بدبختو د هغه یوه وانه وریده او هغه اوبښه نه قتل کړه او د هغوی سرکشی انتها ته ورسیدله، نو صالح عليه السلام د الله تعالی په حکم سره هغوی ته وویل چه اوس تاسو درې ورځو پورې په خپلو کورونو کښ وسپړئ او د خپل انجام انتظار کوی، دا د الله تعالی قطعی او حتمی فیصله ده. دوی اوبښه د چارشنیې (بده) په ورځ وژلې وه، دې نه روستو (زیارت، جمعه او خالی) درې ورځې ژوندی وو، د اتوار په ورځ د صبا په وخت د الله عذاب په دوی نازل شو. (فتح البیان)

فَعَقَرُوهَا: عقر زخمی کول او لاس خپه پریکول دی، دلته ترې مراد وژل دی.

او دا په مشوره سره قدار بن سالف وکړو چه لوی بد بخته وو.

تَمَتُّعُوا: یعنی فاندې واخلي د خپلو ښځو او خوراگونو نه په خپلو علاقه کښ درې ورځې بیا به په تاسو عذاب راځی.

ذَارِكُمْ: جمع د (دار) ده محله او علاقې ته وائی.

وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ: یعنی د دغه ورځې د عذاب د شرم نه چه هغه چغه وه او دې عذاب ته نه شرم خکه وویلو چه پدې کښ د کفارو شرم وو چه وران وېجاړ پراته وو، هېچا ورته نه کتل. یا ددې نه مراد د آخرت عذاب دې. مگر اول قول غوره دې.

الصَّيْحَةُ: هغه هیبتناک او خطرناکه چغه وه چه د آسمان نه راغلې وه چه د هغې د سخت تاثیر په وجه د تمامو کافرانو په جسمونو رپیدل راغلل او په کتو کتو سره ټول مړه شو.

كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا: اَي فَنَوا كَأَن لَّمْ يُقِيمُوا فَي بِلَادِهِمْ. دوی ختم شو او کلی نه داسه وران

خالی شو گویا کہ دوی پہ خپلو بنارونو کښ نه وو وسیدلی او هیڅ خوندونه او مزے نه وے اخستے۔ یعنی دوی مشابه شو د هغه خلکو سره چه نه وو پیدا شوی او نه په یو ځای کښی وسیدلی وی۔

أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ : یعنی د دوی سره داسے کار پدے وجه وشو چه دوی د خپل رب نه انکار کړے وو۔ دے نه روستو الله تعالى په دوی باندے همیشه لعنت او بربادی مسلط کړه۔ دا آیت خبر ورکوی چه الله تعالى د عادیانو په شان ثمودیانو ته هم په انتہائی درجه غضبناک وو، او د هغوی نه د هغه نفرت انتہاء ته رسیدلے وو۔

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا

او هرکله چه راغلل استازی (ملائک) زمونږ ابراهيم (عليه السلام) ته په زيری سره اوونیل دوی

سَلَامًا ۖ قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ

سلام دے په تاباندے، هغه اوونیل سلام دے وی په تاسو باندے، نو وخت نه تیر نه کړو

أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا

چه رانه وړو سڅه وړیت کړے شوے۔ نو هرکله نه چه اولیدل لاسونه د دوی چه نه

تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۖ

رسیدل هغه خوراک ته نو ناشنانه او گنډل دوی لږه او پټه نه کړه د دوی نه یره په زړه کښی،

قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾

اوونیل دوی مډ یریرہ، یقیناً مونږه رالیرلے شوی یو قوم د لوط ته۔

تفسیر: ددے آیت کریمه نه د لوط (عليه السلام) او د هغه د قوم واقعه شروع کیږی۔ او دا واقعه د

ابراهيم (عليه السلام) د واقعه سره په ضمن کښ بیان شویده۔ او پدے کښ دوه غرضه دی یو بشارت (زیرے ورکول) او بل انذار (یره ورکول)۔ د ابراهيم (عليه السلام) په واقعه کښ بشارت او د لوط (عليه السلام) واقعه کښ انذار پروت دے۔ او پدے سورت کښ هم بشارت او انذار موضوع ده۔ یعنی څوک چه د الله تعالى سره تعلق پیدا کړی او په هغه صحیح ایمان راوړی نو هغه ته الله تعالى څومره نعمتونه ورکوی، د اولاد او د ښځو او د مالونو فراخی ورکوی۔ او عذابونه چه الله تعالى راوړی نو دا پدے وجه چه خلک د هغه نه بغاوت وکړی لکه د لوط (عليه السلام) قوم

دغه بغاوت وکړو. او بیا پدې واقعہ کښ ډیر عبادتونه راجمع دی لکه په ابتداء د سورت کښ ئے تفصیل شویدے۔

لوط (عليه السلام) د ابراهيم (عليه السلام) واره وو۔ د لوط (عليه السلام) د قوم کلي د شام په علاقو کښ وو او ابراهيم (عليه السلام) په فلسطين کښ وسیدو۔ الله تعالى چه کوم ملائک د لوط (عليه السلام) د قوم د هلاکت دپاره رالیرلی وو، هلته دتلو نه مخکښ د ابراهيم (عليه السلام) خواته ورغلل، دے دپاره چه هغه ته د خوی اسحاق او نمسی یعقوب زیرے ورکړی۔ دا ملائک جبریل، میکائیل او اسرافیل (عليهم السلام) وو۔ بعض وائی چه د دوی شمار نهه وو۔ او بعض وائی چه د دوی شمار یولس وو، دوی د ابراهيم (عليه السلام) سره د خپل کلام شروع په سلام سره وکړه یعنی سلام علیکم ئے اوونیل۔ ابراهيم (عليه السلام) د هغوی د سلام غوره جواب ورکړو او هغوی ئے میلمانه وگنرل ډیر خوشحاله شو او د خوراک دپاره ئے د وړت شوی سخی غوښه ورته پیش کړه۔ لیکن کله چه هغه ولیدل چه هغوی خوراک طرف ته لاسونه نه اوردوی نو په زړه کښ ئے شک پیدا شو او د یو ناخاپی خطرے راتلو نه وریدو۔ ځکه چه د هغه زمانے دستور دا وو چه میلمانه به کله په یو غلط نیت سره راتللو نو د کوربه خوراک به ئے نه خوړلو۔ نو هغه ملائکو وویل چه اے ابراهيم! ته مه یرېږه، مونږ د الله ملائک یو دوه خبرو دپاره راغلی یو یو تاته زیرے درکوو په بچی سره،

او دویم د لوط (عليه السلام) د قوم د هلاکت دپاره رالیرلے شوی یو۔ نو هغه وویل چه هغوی کښ خو لوط (عليه السلام) هم دے، نو په هغوی دے عذاب رانشی نو هغوی وویل چه دا د الله تعالی امر دے ضرور به پرے عذاب راځی، او مونږ به ترے لوط (عليه السلام) او د هغه ملگری بچ کړو۔ نو بیا لوط (عليه السلام) ته ورغلل هغه هم ونه پیژندل،

او د دوی په راتللو سره د قوم د طرفنه خفه شو چه چرته څوک دوی ته تکلیف ورنکړی، روستو ورته پته ولگیده چه دا خو ملائک دی، نو هغوی تسلی ورکړه چه مه خفه کیږه، دوی مونږ ته څه نشی وئیلے نو تاته هم څه نشی وئیلے، او دوی به مونږ هلاک کړو او ته لار شه او خپل ملگری ځان سره لرے بوځه، پدے کښ هغوی د شپے روان شو او ملائک همدغه کور کښ پاته شو، څه کسان په غلطه اراده د لوط (عليه السلام) کور ته راغلل،

نو جبریل (عليه السلام) ورپسے راووتو او د هغوی په مخونو ئے وزر راخکلو، هغوی رانده واپس شو پدے کښ ها هو جوړ شو نو د سهار وخت راغے لوط (عليه السلام) او د هغه ملگرو هجرت وکړو او الله تعالی د جبریل (عليه السلام) په واسطه دغه کله پورته کړو او آپوته ئے زمکے ته راگوزار کړو۔

او اللہ تعالیٰ پرے دبرہ نہ دکانرو باران وکرو، چہ بنہ نے ذلیلہ کرل۔ نو پدے کنس د مکے او تولو کفارو تہ یرہ پرتہ دہ چہ اللہ تعالیٰ سرہ ہر قسم عذابونہ شتہ۔

قَالُوا سَلَامًا: ائی نُسَلِمُ سَلَامًا۔ مونہ سلام وایو۔ دانے جملہ فعلیہ راوہ۔ او د ملاتکو پہ جواب کنس نے (سلام) ائی عَلَیْکُمْ سَلَامٌ۔ (پہ تاسو دے سلام وی) جملہ اسمیہ راوہ خکہ چہ پہ جواب کنس تاکید پکار دے۔

فَمَا لَبِثَ: دا د میلہ زیات اکرام دے چہ پہ جلتی سرہ ہفہ تہ خوراک راوہ شی۔ پدے کنس د میلہ مستیاد آدابو نہ یوہ دا خبرہ معلومہ شوہ چہ میلہ نہ نے تپوس ونکرو چہ خہ بہ خورے او کہ نہ۔ خکہ چہ د خوراک پہ وخت کنس بہ تپوس نکوی۔ دویم ہفہ میلہ نہ چہ نہ نے پیڑنی ہغوی دیارہ نے بنہ شے راوہ دے، خکہ چہ ہفہ اللہ والا انسان وونو د اللہ میلہ نہ نے بنہ شے تیار کرو۔ پہ خلاف زمونہ د عادت چہ خوک نہ پیڑنی ہفہ لہ بنہ اعلیٰ خوراک نہ راوہی۔

جَاءَ: نہ دا ادب معلوم شو چہ میلہ تہ بہ خوراک راوہ شی او میلہ بہ ورپے نہ پہ تکلیف کنس کوے۔

أَنْ: دلہ پہ معنی د ختی سرہ دے۔ یعنی تردے چہ رائے ورو سخے وریت کرے شوے۔
بِعَجَلٍ: پہ ہفہ زمانہ کنس اکثر مال د ہفہ غواگانے وے خکہ نے دے میلہ نہ لہ سخے حلال کرو۔

خَنِيفًا: دا ہفہ سخی او گلتہ وانی چہ پہ گرمو کانرو وریت کرے شوے وی لکہ د عربو باندو والو بہ عادت وو چہ ہغوی بہ پہ گرمو کانرو باندے غوبنہ کیخودہ نو ہفہ بہ وریتہ شوہ، بیا بہ نے ہفہ خورلہ۔ بیا ترے مطلق وریت کرے شوے او پوخ کرے شوے مراد دے۔
وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً: ۱۔ ائی أَحْسَرُ فِیْ نَفْسِهِ۔ معلومہ نے کرہ پہ زرہ کنس۔

۲۔ أَضْمَرَ فِیْ نَفْسِهِ۔ پتہ نے کرہ پہ زرہ کنس یرہ۔ (فتح)
اویبائے ورتہ بنکارہ کرہ لکہ پہ سورة حجر آیت (۵۲) کنس راخی: ﴿إِنَّا بَنَیْکُمْ زَجَلًا﴾۔
مونہ ستاسو نہ یرہو۔

وَأَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكْتُ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ ۚ

اویبہ د ہفہ ولاہ وہ نو وخت دل ہفے نوزیرے ورکرو مونہ ہفے تہ پہ اسحاق (ایضاً) سرہ

وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَوُْلَتَىٰ

او وروستو د اسحاق نه په يعقوب (عليه السلام) سره۔ او وئيل هغه، اے افسوس دے،

ءَالِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾

آيا زه به بچې زيږوم او زه بوډی يم او دا خاوند زما دے بوډا، يقيناً دا يوشه دے ناشنا۔

قَالُوا اتَّعَجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ

او وئيل هغوی آيا تعجب کوي ته د کار د الله نه، رحمت د الله تعالی دے وی

وَبَرَكَتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴿٧٣﴾

او برکتونه د هغه دے وی په تاسو اے کور والو! يقيناً الله ستايلی شوې شرافت والا دے۔

تفسير: ابراهيم (عليه السلام) او د هغه بی بی دواړه د میلنو په خدمت کښ لگیا وو۔ ابراهيم (عليه السلام) ناست وو او ساره ولاړه وه، د خوراک خیزونه ئې د میلنو مخه ته راوړل کيخوستل، (په هغه زمانه کښ د پردې حکم نه وو نازل) کله چه هغوی ولیدل چه مونږ د میلنو د خاطره دا هرڅه کړیدی، او دا څنگه میلمانه دی چه زموږ خوراک نه خوری، نو هغوی هم ویریدل، لیکن کله چه هغوی حقیقت وڅودلو نو د هغوی ذرۍ نه هم یره لاړه، او د خوشحالی او حیرانتیا په وجه ئې وځنډل چه دوی کوم خلق انسانان گنړل هغه ملائک راوتل، او خوشحاله شو چه دا خلق د کوم شر په نیت سره د دوی خواته نه دی راغلی۔

بعض مفسرینو لیکلی دی چه هغوی پدې خبر باندې خوشحاله شو چه دا خلق د قوم لوط د هلاکت دپاره راغلی دی چه د هغوی شر او فساد انتها ته رسیدلی وو۔ کله چه ابراهيم (عليه السلام) او د هغه بی بی سارې ته معلومه شوه چه دا خلق د الله تعالی ملائک دی، نو بیا الله تعالی ددې ملائکو په ذریعه ساره رضی الله عنها ته د اسحاق او د هغه د ځوی یعقوب زیږه ورکړه۔

اشکال او د هغه جواب

د پردو میلنو مخامخ - کله چه د ساره (رضی الله عنها) په شان نیکه صالحه ښځه وی - څندا کول مناسب کار نه دے او د وقار او حیاء خلاف دی؟ نو ددې اشکال د ختمولو دپاره مفسرینو دلته گنړ جوابونه ذکر کړیدی (۱) چا ویلی دی چه ضحك دلته په معنی د

حيض سره دے۔ اَيَّ حَاضَتْ۔ يعنى په دغه وخت کښ حائضه شوه۔ لکه د حيض دپاره په عربى کښ گنډر الفاظ استعمالېږي، عراق، طمټ، حيض وغيره۔ او دا نښه وه ددې چه ددې به اوس بچې پيدا کيږي ځکه چه د کومې زنانه حيض نه راځي د هغې بچې نه پيدا کيږي۔ دا تفسیر جائز دے ليکن لږ شان بعيد دے۔

فراء وائی: ضحك په معنی د حيض سره مونږ د ثقه (معتمد عربى دان) نه نه دی آورېدلى۔ او دغه شان ددې نه ابن الانباري، او ابو عبیده هم انکار کړيدے۔ (اگر که د بعضو عربو نه نقل دے)۔

(۲) جواب: فراء وائی: دے کښ تقدیم او تاخیر دے۔ اَيَّ قَبَّرْنَاَهَا بِاسْحَاقَ فَضَحِكْتُ۔ يعنى مونږ دے ته زير په اسحاق ورکړو نو هغې وخنډل۔ دا خبره هم صحيح ده ليکن ظاهره نه ده۔

(۳) جواب: ظاهر دا ده چه ددې دا خدا په هلاکت د قوم لوط وه۔ ځکه چه هغه مخکښ ذکر شويدے۔ او دې ته وائی د ظالمانو په هلاکت باندې خوشحالی کول۔ او دا د وقار خلاف نه بلکه عين عبادت دے، او ضحك يو جائز عمل دے، (انبياء عليهم السلام نه هم ثابت دے)، او قهقهه ناروا ده او هغه نه نه ده کړې نو هيڅ اشکال نشته۔

(۴) جواب: ځينې وائی: دا خدا د خوف په زانله کيدو سره وه کله چه ملائکو وويل لَا تَخَفْ: مه یرېږه۔ دا هم ظاهر قول دے۔

(۵) قتادة وائی: دے د قوم لوط د غفلت او په هغوی باندې د عذاب راتللو نه تعجب وکړو، چه اوس به پرې عذاب راځي او دوی لا اوس هم په غفلت کښ پراته دي۔ (فتح البيان)

(۶) ځينې وائی: د تعجب دپاره ئې وخنډل چه ددې او د خاوند به په بوډا والی کښ څنگه بچي وشي۔ (وهب بن منبه۔ الطبري)

وَأَنَا عَجُوزٌ: په هغه وخت کښ د سارې عمر نوی (۹۰) کاله وو۔ او د يو قول مطابق نهه نوی کاله وو۔ او ابراهيم عليه السلام د سلو يا د يو سل شلو کالو وو۔ کله چه الله تعالى ابراهيم عليه السلام ته د هاجرې رضی الله عنها د خیتې نه اسماعيل ورکړو نو سارې آرمان اوکړو چه کاش زما هم ځوی وے۔ ليکن د خپل ډير عمری په وجه نا اميده وه۔ په هغه وخت کښ د الله رحمت په جوش کښ راغلو، او هغې ته ئې د ځوی زيرې ورکړو، نو سارې د انتھائی تعجب په وجه دغه ملائکو ته وويل چه زما به هلك څنگه پيدا کيدے شي، زه خود نوی کالو بودی یم او زما خاوند هم بوډا دے۔ دا خو به ډيره عجيبه او ناشنا خبره وی چه د بوډا او د

بودا د نزدیكت نه هلك پيدا شی!۔

د بودی زنانه په رجم کښ گرماش ختم شی او یخ والے پکښ پيدا شی او د بودا سړی په نطفه کښ طاقت ختم شی نو اولاد نه پيدا کیږی۔

قَالُوا اتَّعَجِبِينَ: ملائکو د سارے حیرانتیا او تعجب و لیدو وے وئیل چه ته خود نبی بی بی ئے، تانه دا خبره پته نه ده چه الله تعالیٰ په هر شی قادر دے نو بیا دا تعجب څنگه دے؟ د الله تعالیٰ همدا فیصله او همدائے حکم دے۔ تاسو خود نبی کورنی یی، تاسو باندے د الله رحمتونه او برکتونه نازل سړی۔ او الله خو همیشه په خپلو بندگانو د نعمتونو بارانونه کوی، دے دپاره چه دوی د هغه صفتونه بیان کړی او د هغه شکر ادا کړی، او هغه همیشه په خپلو بندگانو احسان کوی۔

مِنْ أَمْرِ اللَّهِ: ائى مِنْ حُكْمِ اللَّهِ۔ یعنی الله تعالیٰ چه یو حکم وکړی نو د هغه نه تعجب نه دے پکار، هغه به ضرور کیږی۔ حیرانتیا خود هغه شی نه پکار ده چه هغه گران وی او الله ته د هیڅ خبرے گرانوالے نشته، هغه د کانړی نه هم اولاد پیدا کولے شی پاته لا د بودا نه۔ رَحْمَةُ اللَّهِ: یعنی په تاسو دے د الله تعالیٰ رحمتونه او برکتونه وی۔

فائده: عبد الله بن عباس ؓ د چانه واوریدل چه سلام کښ ئے "رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ وَمَغْفِرَتُهُ" زیات کړو نو هغه وویل: اِنَّهُ حَيْثُ اِنْتَهَتْ الْمَلَائِكَةُ په هغه ځای باندے خبره ختمه کړه چه په کوم ځای ئے ملائکو ختم کړیدے یعنی د سلام اچونکی دپاره (وَمَغْفِرَتُهُ) ویل نشته۔ (الاستذکار لابن عبد البر ۲۷/۱۳۸) تعلیقا باسناد فیہ عنعنۃ الاعمش۔ اعلام الانام بما انتهى الیه السلام) ونحوه فی الموطأ ۳/۱۳۲) واسنادہ صحیح۔ البانی فی الضعیفة (۱۱/۴۶۹) رقم: ۵۴۳۳) او دغه شان قول د ابن عمرؓ نه ئے هم نقل کړیدے چه په سند کښ ئے انقطاع ده۔ البته په یو صحیح روایت کښ د جواب ورکونکی دپاره ئے وئیل نقل دی۔ (التاریخ الکبیر للبخاری ۴/۳۳۹) رقم (۱۰۳۷) والبیہقی

۲- فائده: نارینه اولاد د الله تعالیٰ نعمت دے، او د الله د نافرمانو هلاک کیدل هم نعمت دے۔

۳- کله چه چاته یو زیرے ورکړے شی نو هغه له د الله تعالیٰ شکر ادا کول پکار دی۔ أصم روایت کړیدے چه ملائک ابراهیم ؑ ته په هغه وخت کښ راغلل کله چه هغه په پټی کښ کار کولو۔ د کار نه فارغ کیدو سره ئے خپله کوداله په زمکه کیخوده او دوه رکعاته مونځ ئے وکړو۔

۴۔ بنسخہ دسری پہ اہل بیت کنس داخلہ دہ، پدے وجہ د نبی کریم ﷺ بیبیانے (امہات المؤمنین) د ہغہ پہ اہل بیتو کنس داخل دی۔

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَ تَهُ الْبُشْرَىٰ يُجَادِلُنَا

نو ہر کله چہ لارہ د ابراہیم (علیہ السلام) نہ یرہ اورا غے ہغہ تہ زیرے نوبحث ئے کولو مونہ سرہ

فِي قَوْمٍ لُّوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ

پہ بارہ د قوم د لوط (علیہ السلام) کنس۔ یقیناً ابراہیم (علیہ السلام) خامخا صبرناک وو، نرم زرہ والا

مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾ يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا

(دردمند)، گر خیدونکے وو (حق تہ)۔ (دوی اوونیل) اے ابراہیم! مخ وارہ د دینہ

إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ

یقیناً شان دا دے چہ راغے دے حکم درب ستا (پہ ہلاکت د دوی سرہ)

وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

او یقیناً دوی باندے راتلونکے دے عذاب چہ نہ دے واپس کرے شوے۔

تفسیر: کله چہ د ابراہیم (علیہ السلام) د زرہ نہ یرہ ووتہ، او ہغہ تہ پہ خوی او نمسی زیرے ور کرے شو، نو د قوم لوط د ہلاکت پہ بارہ کنس ئے ملا تکو تہ وویل چہ ہلتہ خو لوط (علیہ السلام) او خہ نور مسلمانان ہم دی، د ہغوی بہ خہ حال وی؟۔ او د ہغہ مقصد دا وو چہ پدے بہانہ سرہ اللہ تعالیٰ د قوم لوط نہ عذاب لرے کری، خکہ چہ ابراہیم (علیہ السلام) دیر بردبار او دیر رحم دل وو۔ د بدی کونکو نہ ئے پہ انتقام اخستو کنس جلتی نہ کولہ، او ہر وخت بہ اللہ تعالیٰ تہ متوجہ وو۔

یُجَادِلُنَا: دا جدال پہ سورۃ عنکبوت (۳۲) آیت کنس مختصراً ذکر دے او پہ اوسنی تورات کنس د ہغے بی فائدے تطویل ذکر شویدے۔ ﴿قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا﴾ یعنی پہ دغہ کلی کنس خو لوط (نبی) موجود دے او کوم خای چہ نبی موجود وی ہلتہ عذاب نہ راخی نو تاسو خنگہ ہغہ ہلاکوی۔ مطلب ئے روستو والے د عذاب وو۔ د اللہ رحم د ابراہیم (علیہ السلام) نہ زیات دے لیکن اللہ تعالیٰ زورور دے او د ابراہیم (علیہ السلام) پہ نرمی کنس پہ خپل زرہ باندے د بشریت د تقاضا پہ وجہ کنٹرول نہ وو۔

يُجَادِلُنَا: نه مراد ملائک دی په نیز د اکثر و مفسرینو۔

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ: دا علت دے د (يُجَادِلُنَا) دپاره یعنی دا بحث ته پدے وجه کولو چه ابراهيم عليه السلام حلیم (صبرناک) وو، په جلتی سره ته سزانه خوبوله، کثیر التاؤة وو، او الله تعالی ته په هر کار کښ راواپس کیدونکے وو۔ (المعار)
يَا إِبْرَاهِيمُ: ملائکو ابراهيم عليه السلام ته وویل چه اوس پدے موضوع کښ هیڅ خبره مه کوه۔ د الله فیصله صادره شویده او په دوی به ضرور عذاب راځی، هیڅ دعا او هیڅ سفارش هغه نشی روستو کولے۔ آي غَيْرُ مَرْدُودٍ بِجِدَالٍ وَلَا شَفَاعَةٍ۔ (المعار)
هغه اوس په جگړو او بحثونو او سفارشونو ته واپس کیږی۔

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيَّءَ بِهِمْ

او هرکله چه راغلل استازی (ملائک) زمونږ لوط (عليه السلام) ته نو خفه شو په هغوی

وَضَاقَ بِهِمْ ذُرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ

او تنگه ته شوه په هغوی باندې سینه او وې وئیل دا ورځ ده سخته۔ اوراغلل ده ته

قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ ۖ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ ۚ

قوم دده چه رازغلولے شو دده طرفته او مخکښ ددینه دوی به کول بد عملونه،

قَالَ يَنْقُومُ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ

وئیل هغه اے قومه زما! دا (زنانه ستاسو) لونږه دی زما دوی ښه پاکونکی دی

لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تَخْزُونِ فِي ضَيْقِي ۚ

تاسو لره (یعنی حلالے دی) نو اوبریږی د الله نه او مه شرموی ما په باره د میلمنو زما کښ،

أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾

آیا نشته ستاسو نه سره هوښیار۔

تفسیر: کله چه هغه ملائک د ابراهيم عليه السلام نه رخصت شو او د لوط (عليه السلام) خواته راغلل نو هغوی د ښانسته کم عمره نوی ځوانانو په شکل وو۔ لوط (عليه السلام) چه دوی پدې حال کښ ولیدل نو پریشان شو او زړه کښ ته سوچ وکړو چه نن ورځ خو ډیره مشکله ورځ ده۔ زه به

دا میلمانه د بد معاشانو نه څنگه بیچ وساتم؟!۔

يَسَىٰٓ ءِٓيَهُمْ: یعنی ددوی په راتللو څخه شو چه اوس به ئی قوم بی عزتی کوی اوزما قدرت به نه وی۔ او دا مطلب نه دی چه د هغوی د میلستیا ورکولو نه تنگ شو دا غلط مطلب دی۔

وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا: ذرع په ځای د طاقت استعمالیږی۔ اوبس په خپلو لاسونو باندی د خپل قدم په اندازه فراخه مزل کوی خو کله چه پرې د طاقت نه زیات بار واچولې شی نو د هغه لیچه تنگه شی، نو ضیق الذرع کنایه وی د کموالی د وسع او طاقت نه او د سختوالی د کار نه۔ او د تنگوالی د سینې نه۔ (القرطبی، وفتح البیان) عَصِيبٌ: یعنی شدید۔ (سخته) ورځ ده۔

د لوط عليه السلام قوم ته ددی بنائسته میلمنو راتللو خبر وشو نو د هغوی سره د لواطت کولو په نیت سره ډیره په تیزی سره ئی رامنډه کړه، لوط عليه السلام ته راوړسیدل ځکه چه د مخکښ نه د سرو سره بد فعلی کول ددوی خبیث عادت راروان وو، او د نوم دپاره هم پکښ د شرم او د حیاء څه شے باقی پاتې نه وو۔ کله چه هغوی دغه میلمنو طرف ته د لاس را اړېدولو اراده وکړه نو لوط عليه السلام د میلمنو دفاع کولو سره او د بد معاشانو د خیرخواهی کولو سره وویل چه اے زما د قوم خلکو! دا زما لونړه دی یعنی د قوم جینکي موجودی دی، تاسو ددوی سره واده وکړی، دنیاوی او اخروی هر اعتبار سره به دا ستاسو دپاره زیاتې پاکې او ښې وی۔ او گوری! الله نه یره وکړی، او په لواطت سره د هغه نافرمانی مه کوی چه دا د زنا نه هم زیات خبیث عمل دی، او په میلمنو باندی لاس اړېدولو سره ما رسوا نکړی، آیا تاسو کښ یو هم داسی سره نشته چه ددی بد کار نه منع شی او د نیکی کار اختیار کړی؟۔

وَجَاءَهُ قَوْمُهُ: دے قوم دا ملاتک د هلکانو په شکل په راتللو کښ ولیدل یا د لوط عليه السلام ښځې قوم ته شیطانی وکړله ځکه چه دا مشرکه وه او ددی قوم نه وه او دا د خپل نا اهل قوم ملگری وه او لوط عليه السلام خو عراقی وو، د اُور الکلدانیین نه راغلی وو چه دا د کلدانیانو د ښارونو نه یو ښار دی۔ (المنار)

يُهْرَعُونَ: کسانئ او فراء وائی: اهراع هغه تیز مزل ته وائی چه سره درپیدونه وی، د یخنی یا د غضب یا د تبې د وجه نه۔ مجاهد وائی: په معنی د يُهْرَوْنَ سره دے۔ یعنی منډی ئی وهلې۔ یعنی دوی راز غلولې شو، گویا که دوی دے طرفته بی حیایی راز غلولی وو۔ (القرطبی وفتح)

دا دوی ډیر قبیح حالت دے چه شهوت راخستی وو، سترگے پرے پته وے۔

يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ : پدے کنب اشارہ ده چه دوی کنب د مخکنب نه نور ډیر بد اعمال موجود وولکه گیرے خرئیل، کونترے الوزول، شپیلی وهل، په مجلسونو کنب ښکاره باداچول، کنخلے کول، لارے شوکول، ښکاره فواحش اوزنا او لواطت کول او شرک کول او د میلمونو بی عزتی کول۔

قَالَ يَقَوْمُ : میلمانہ دننه دی، د قوم خه خلک دروازے ته راور سیدل نو لوط عليه السلام وراوتلو او دا خبره نه ورته وکړه۔

هَؤُلَاءِ بَنَاتِي : دا خه ته اشاره ده؟ بعض مفسرین وانی چه ده ورته خپله لونړه پیش کړې، لیکن پدے باندے سوال دا دے چه دا خو دوه جینکی وے او بل طرفته ټول قوم دے نو دوه جینکی ټول قوم ته پیش کول خو لائق نه دی؟ بیانے جواب کړیدے چه مقصد ئے دا وو چه دا دوه لونړه دے ستاسو مشران وکړی۔ دازماوس دے۔ لیکن دا تفسیر ضعیف دے۔

ظاهرتفسیر دا دے چه دا د کلی زنانو ته اشاره ده چه دا ټولے زما لونړه دی او د مشرانو طریقہ دا وی چه د کلی زنانہ خپله لونړه گنړی، او مقصد ئے دا وو چه تاسو لارشی او د خپلو ښځو سره شهوت رسانی وکړی، په هغه سره به ستاسو پاکی راشی۔ لکه په حدیث نبوی کنب راغلی دی چه خوک یوه ښځه وینی چه دے په تعجب کنب واچوی نو خپله ښځه ته دے ورشی او خپل شهوت دے ترے پوره کړی ځکه چه دغه ښځه ددے ښځه په شان ده۔ (المنار) (الترمذی رقم : ۱۱۵۸) (استادہ صحیح)

بعض عقل پرست خلک ددے صحیح روایت نه انکار کوی۔

هَؤُلَاءِ أَطَهَرُ لَكُمْ : یعنی دا تاسو لره پاکونکی دی۔ وجه دا ده چه هر شهوت پوره کولو سره زړه خرابیږی سوئی د شهوت د جماع نه د خپله بی بی سره چه پدے سره زړه صفا کیږی، وسوسے، غلط تصورات ختم شی او عبادت ته ئے زړه فارغ شی۔ او ظاهری پاکی هم راولی چه کله په بدن کنب نطفه زیاته جمع شی نو د هغه په وجه ئے صحت خراب شی، دانے او خارخ او گرمائش او قسما قسم بیماریانے پکنب پیدا شی۔

او بل طرفته په گنده ځای کنب حاجت پوره کولو سره انسان نور خبیث شی، زړه گنده شی، په بدن کنب بیماریانے پیدا شی۔

وَلَا تَحْزَوْنَ فِیْ ضِیْفِیْ : یعنی ما باندے شرم او ذلت د میلمنو په باره کنب مه راکارئ۔

خُکَہ چہ د میلمنو بی عزتی د کور بہ بی عزتی دہ۔

ضیفی: ضیف اطلاق پہ مفرد، تشبیہ او جمع تولو باندے کیہی۔

رَجُلٌ رَّشِيدٌ: دُو رُشِدٍ یُرِشِدُکُمْ اِلٰی تَرْکِ هٰذَا الْعَمَلِ الْقَبِيْحِ وَیَمْنَعُکُمْ مِنْهُ۔

یعنی تاسو کسبِ خُوکِ ہو بیار او عقلمند سرے نشته چہ تاسو تہ ددے بد عمل د پر بخود ورہنمائی وکری او ددے نہ مو منع کری۔ (فتح)

درشید معانی

۱- رَجُلٌ یَقُولُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ۔ (عکرمہ) یعنی لا الہ الا اللہ و یونکے نشته۔ چہ هغه

ہو بیار سرے وی۔ ۲- اَلْاَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهِیْ عَنِ الْمُنْکَرِ۔ (ابن اسحاق - بغوتی)

یعنی امر بالمعروف او نہی عن المنکر والا درکسب نشته۔

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا لَنَا فِي بَنِيكَ مِنْ حَقٍّ

اووئیل دوی یقیناً پو هیہے تہ چہ نشته مونہ لره پہ لونرو ستا کسب خہ حاجت

وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ

او یقیناً خامخاتہ پو هیہے پہ هغه خہ چہ مونہ لره غوارو۔ وئیل هغه، ارمان دے

أَنْ لِّيْ بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ اِیَّیْ اِلٰی رُكْنٍ شَدِيْدٍ ﴿٨٠﴾

چہ وے ما لره پہ تاسو طاقت یا پناہی حاصلہ کرے وے ما قبیلے مضبوطے تہ۔

تفسیر: دے بد بختو د لوط ^{عليه السلام} نصیحت تہ ہیخ توجہ ورنکرہ، او پہ انتہائی بے حیائی سرہ لے د خپل باطنی خیانت اظہار وکرو وے ویل چہ اے لوطہ! تہ د مخکسب نہ پو هیہے چہ مونہ د بنخو خواہش نہ لرو، تاتہ بنہ معلومہ دہ چہ مونہ خہ غوارو، ز مونہ د خپل شہوت اورد مر کولو دپارہ هغه کم عمرہ بنائستہ هلکان پکار دی کوم چہ تاسرہ موجود دی۔

مَا لَنَا فِي بَنِيكَ مِنْ حَقٍّ: ۱- مِنْ حَاجَةٍ وَشَهْوَةٍ وَرَغْبَةٍ۔ (بغوتی و المنان)

یعنی مونہ ستا د لونرو پہ بارہ کسب ہیخ حاجت او شہوت او مینہ نہ محسوس کوو، یعنی تاتہ معلومہ دہ چہ مونہ د بنخو خواہش نہ لرو او دے تہ مو توجہ نہ پیدا کیہی (خکہ چہ فطرت لے خراب شوے وی) بلکه د هلکانو سرہ خواہش پورہ کول غوارو۔ لکہ د

یو سہری معدہ خرابہ شی نو بیا خاورہ خورل ورلہ مزہ ورکوی۔

۲۔ یا ما موصولہ دہ او معنی دا دہ: یقیناً تاتہ معلوم دے ہفہ حق د فائدے اخستود
 بنخونہ کومو تہ چہ تہ لونہ وائے، د ہغوی سرہ خو مونہ و سیرو، فائدے ترے اخلو نو د
 ہغوی راپیش کول مونہ تہ دے دپارہ چہ مونہ پرے د خپلے ارادے نہ واورو ہیخ معنی نہ
 لری بلکہ زمونہ ارادہ تاتہ معلومہ دہ چہ ہفہ د ہلکانو طلب کول دی چہ پدے باندے
 مونہ بل ہیخ نہ غورہ کوو۔ (المنار)

قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ: کله چہ لوط علیہ السلام تہ یقین وشو چہ دا بد بختان ددہ پہ میلنوی
 باندے ضرور لاس اوڑدوی نو وے وئیل چہ ارمان! کہ پہ ما کبش خپلہ قوت وے یا زما د
 خاندان خلق دلتہ موجود وے، یا نور مضبوط خلک وے چہ ہغوی محتاجو او پناہی
 طلب کونکو تہ پناہ ورکوی نو ما ضرور تاسو وھلی او ددے خای نہ مے زغلولی او د خپلو
 میلنوی حفاظت مے کولو۔ نو جواب د (لَو) پت دے، یعنی لَدَافَعْتُكُمْ عَنْهُمْ وَمَنْعْتُكُمْ مِنْهُمْ۔
 یعنی ما تاسو ضرور ددوی نہ دیکہ کولی او ددوی نہ مے منع کولی۔ (المنار وفتح البیان)

نو دا خطاب دے قوم تہ۔ مقصد د لوط علیہ السلام اظہار د عذر وودغہ میلنوی تہ چہ کہ زما
 طاقت وے نو دا خلک ما برابرول یا کہ قبیلہ مے دلتہ موجود وے نو ہفہ مے راغوببتل او
 دا خلک مے پرے وھل لیکن نہ مے قبیلہ شتہ او نہ مے بدنی طاقت نو کہ ستاسو بی عزتی
 زما پہ کور کبش وشی نوزہ بہ معذوریم۔

صاحب المنار وائی چہ غورہ دا دہ چہ دا خطاب دے دغہ میلنوی تہ یعنی کہ زما دپارہ
 تاسو سرہ خہ طاقت وے چہ د ہفے پہ ذریعہ مے ددے قوم سرہ جگرہ کولے شوے او دوی مو
 دیکہ کولے شوے نو ما بہ ضرور جنگ کولے۔

یا زما ارمان دا دے چہ زما دپارہ تاسو سرہ قوت وے نوزہ بہ ددے قوت پہ وجہ ددے خلکو
 سرہ ملاؤ شوے وے۔

ددے د غورہ والی وجہ دا دہ چہ ملانکو چہ ددہ سخت غم او پریشانی ولیدہ نو ہغوی
 ورتہ جواب ورکرو ﴿قَالُوا يَا لَوُطُ إِنَّا نُرْسِلُ رَبَّكَ﴾ مونہ ستا درب استازی یو او دا خلک مونہ
 او تاتہ ہیخ ضرر نشی را کولے۔

رُكِّنْ شَدِيدٌ: نہ مراد قبیلہ دہ۔ یعنی زما خپلہ قبیلہ وے یا یوہ بلہ مضبوطہ قبیلہ وے
 چہ ہغوی محتاجو او مظلومانو او پناہی طلب کونکو تہ پناہی ورکوی لکہ د عربو
 مشران۔ ددے ارمان نے وکرو خکہ چہ دے د عربو نہ نہ وونو پدے وجہ نے خپلہ مضبوطیا

په هغوی سره غوښتله. (المنار)

ځینې وائی: د قوه نه مراد بچی دی او درکن شدید نه مراد د اولادو نه علاوه نور مددگار خلک دی. رکن په اصل کښ د غریو طرفته ته وائی چه د زمکه سره انښته وی.

(التحریر والتنویر لابن عاشور).

درکن شدید نه چه امام نووی الله تعالی مراد کړیده نو دا خبره خطاء ده ځکه چه دا د آیت د ظاهر خلاف دی. (فتح البیان)

تنبیه: علامه قاسمی لیکي: امام ابن حزم رحمه الله علیه په خپل کتاب «الحلل والنحل» کښ لیکلی دی: بعض خلق وائی چه دا چه نبی کریم ﷺ په صحیح حدیث (د بخاری وغیره) کښ فرمایلی دی چه [رَجِمَ اللَّهُ لُوطًا إِنَّهُ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ] «الله دے په لوط باندے رحم وکړی چه هغه دیو قوی شی مدد غوختلو».

دا په لوط علیه السلام باندے د رسول الله ﷺ اعتراض وونو دا خبره صحیح نه ده، بلکه لوط علیه السلام د خپل خاندان یا د مسلمانانو په ذریعه فوری مدد غوختلو، دے دپاره چه خپل قوم د لواطت کار نه بیج وساتی. د هغه ذره او دماغو نه دا خبره دیو ساعت دپاره هم نه وه غائبه شوی چه د الله د ټولو نه قوی مدد هغه ته په هر حال کښ حاصل دی. او لوط علیه السلام که د خلقو مدد طلب کړو نو پدے کښ هیچ حرج نشته دی.

د الله تعالی وینا ده: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾ چه «که الله خلقو لره په یو بل سره نه لرے کولے نو په زمکه کښ به فساد خور شوی وے» (البقره: ۲۵۱).

او خپله نبی کریم ﷺ د انصارو او مهاجرینو نه مدد غوختلے وو دے دپاره چه د الله دین نورو ته ورسې. نو بیا دا څنگه کیدے شی چه رسول الله ﷺ په لوط علیه السلام باندے د داسے کار په باره کښ اعتراض کړے وی چه هغه خپله کړے وو؟

پدے وجه د حدیث مطلب دا دی چه نبی کریم ﷺ د لوط علیه السلام په باره کښ خبر ورکړ یدے چه ده ته د الله د طرف نه د الیهله شوی ملائکو مدد حاصل وو چه هغه په ابتداء کښ ددے نه خبر نه وو. (محاسن التاویل)

قَالُوا يَلُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ

أُوْنِيلَ دُؤِى اِى لوطه! يقيناً مونږه رالیهله شوی (ملائک) یو درب ستا، هیچرے نشی

يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ

رسيدلے دوی تاته (په ضرر) نو بوځه ته اهل خپل په تکره د شپه کښ او شاته دے نه گوری

مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتَكَ ۖ إِنَّهُ مُصِيبُهَا

ستاسو نه هېڅوک سوې دښځې ستانه، يقيناً خبره داده چه رسيدونکې دے دے ته

مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ ۖ

هغه عذاب چه رسيږي به دے قوم ته، يقيناً وخت د وعدے (د عذاب) د دوی صبا دے،

الْيَسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا

آيانه دے صبا نږدے. نو هرکله چه راغے حکم د عذاب زمونږ اوگرځو و مونږه

عَالِيهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّنْ سِجِّيلٍ ۖ

بره طرف ددے (کلو) لاندے د هغه او باران وکړو مونږ په هغه باندے د کانږو پخو شوونه،

مَنْصُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ ۚ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

د یو بل د پاسه. نخو والا وو په نیز در ب ستا، او نه دی دا (کانږی) د ظالمانو نه لرے.

تفسير: کله چه ملائکو دده د درد نه ډکے خبرے واوريدے او وے ليدل چه دده د قوم

بد معاشان خلق په ده باندے راخيږي او هغه د دفاع کولو نه عاجز شوي دے، نو خپل حقيقت

نې ښکاره کړو او وے ونييل چه اے لوط! مونږ ستا در ب ملائک يو، دا خلق تاته هېڅ

نقصان نشي رسولے، ته د شپه په آخری حصه کښ کله چه دا خلق د غفلت په خوب اوده

وی، خپل مسلمانان ملگري خان سره کړه او دلته نه اوځي، دے دپاره چه کوم کافر تاسو لره

ددے ځای نه دوتلو نه منع نکړي، او کله چه په دوی باندے عذاب نازليرې او تاسو د دوی

چغے او آوازونه آوري نو دوی طرف ته مډ گوري دے دپاره چه چرته د هغه عذاب اثر تاسو

ته ونه رسي، ليکن ستا په بي بي به هغه عذاب ضرور نازليرې ځکه چه هغه مؤمنه نه

ده. ونيلي کيږي چه د صبا په وخت روانيدونکو مسلمانانو سره هغه هم وه،

ليکن کله چه هغه چغے او آوازونه واوريدل نور اتا شو وے کتل، ناڅاپه د آسمان نه يو

کانږے راغلو او هغه نې هلاکه کړه. د يو روايت مطابق د لوط عليه السلام د ميلمنو اطلاع

بد معاشانو ته همدی ور کرے وه۔

مَا أَصَابَهُمْ : یعنی هغه عذاب چه رسیری دوی ته۔ ماضی ئے راوړه، دا عذاب داسے یقینی راروان دے گویا که پخوانه ورته رسیدلے دے۔

الْيَسَّ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ : لږ کسان ددے میلمنو دپاره راغلی وو او نور قوم په خپلو کارونو کښ مشغول وولیکن هغوی هم پدے کار راضی وو، او دا مرض په کښ راروان وو، نو پدے وجه جبریل عليه السلام ددغه کسانو پسے راووتو او ددوی سترگے ئے په وزر سره رندے کرے نو دوی په شاروان شو او چغے او سورے ئے جوړے کرے، پدے کشمکش کښ وو چه لوط عليه السلام ترے د شپه د شپه ووتو او دوی باندے عذاب راغلو۔

الله تعالیٰ پرے د کانړو باران وکړو او کلی ئے ورله اپوته زمکے ته راگوزار کړل۔ وجه دا وه چه دوی د فطرت اپوته (الته) کار کرے وو نو عذاب هم د هغه مطابق ور کرے شو۔
إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ : نقل شویدی چه لوط عليه السلام د ملائکو نه تپوس وکړو چه ددوی د هلاکت وخت به کوم وی؟ نو هغوی دا خبره وکړه چه وخت د هلاکت ددوی د صبا د راختلو وخت دے، نو هغه وویل چه ددے نه هم زه زر غواړم نو ملائکو وویل : اَلْيَسَّ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ۔ آیا صبا گنے نزدی نده دے، بس دغه شپه آخر ته رسیدل دی۔

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا : کله چه د عذاب مقرر وخت راغلو نو د الله تعالیٰ په حکم سره جبریل عليه السلام خپل وزر د قوم لوط د پنځه کلو لاندے داخل کړو او هغوی ئے د زمکے د سطح نه راپورته کړل او بیائے هغوی آله کړل او په زمکه ئے راویشتل، دے نه روستو ئے په هغوی باندے پرله پسے د کانړو باران وکړو چه په هغه باندے د الله تعالیٰ د طرف نه د هر کافر نوم لیکلے وو۔ وئیلے کیږی چه پدے کلو کښ خلو بنست لاکهه کسان وو۔ (فتح البیان)

سوال وجواب

کله چه دوی د کلی په الته کولو سره هلاک شول نو بیا د کانړو د باران څه فائده ده؟
جواب دا دے چه الله تعالیٰ پدے قادر دے چه پس د مرگ نه هم داسے کافرانو ته په کانړو سره سزا ورکړی۔ یا دا چه دوی لا د زنکدن په حالت کښ وو چه دپاسه پرے د کانړو بمباری هم وشوه۔

مفسر مهایمتی لیکلی دی چه چونکه ددوی عمل د زنا کارو سره مشابهه عمل وو پدے وجه په دوی باندے ئے د کانړو باران وکړو۔

حِجَارَةً مِّنْ سِجِّيلٍ : سجیل د خټو نه پوخ کړې شوی کانري. يا سخت او مضبوط کانري ته وائی. سجیل په اصل کښ فارسي دوه الفاظ دي : سگ وگ. يعنی کانري او خټه نو عربي کښ ترې يوه کلمه جوړه شوه. (فتح البيان)
 مُنْضَوْدٌ : يعنی د يو د بل د پاسه پرې راروان وو. يو کانري نه وو بلکه ډير وو.
 مُسَوَّمَةٌ : يعنی دغه کانري نښه دار وو، په هر کانري باندې د هر شخص نوم ليکله شوې وو چه د چا په سر به ورغورزیدو.

قَرَأَ وَاثِي : خلك وائی چه دې باندې سرې او تورې او سپينې کرځې وې.
 ابن جريج وائی چه داسې نښې وې چه د زمکې د کانرو سره مشابه نه وې. (فتح)
 وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ : يعنی دغه کانري صرف د دغه قوم دپاره نه وو بلکه دا د ظالمينو نه اوس هم لري نه دي، پدې کښ هر ظالم او کافر او خاصکر د مکې مشرکانو ته زور نه ده چه تاسو باندې هم الله تعالی دغه شان کانري راوړلې شي. (مجاهد)
 يَا هِيَ نه مراد دغه کلی دی، او ظالمين نه مراد د مکې مشرکان دي يعنی هغه کلی د مکې مشرکانو نه څه زيات لرې نه دی. کله چه دوی د شام په سفر روانيږي نو د هغه کلو پراته آثار په خپلو سترگو ويني. دوی له د هغه په کتلو سره عبرت حاصلول پکار دي چه چرته دوی هم د لوط عليه السلام د قوم په شان د الله عذاب راگير نکړي. د هغه کلی په ځای اوس د ترڅو اوبو درياب موجود دې چه هغه ته بحر مېت وائی. ځکه چه دغه اوبه کوم حيوان نشي څکلې، دېته بحيره لوط هم وائی. او ددې خواوشا زمکه خرابه ده چه هيڅ هم نه رازرغونوي. (فتح البيان)

وَالِى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۖ قَالَ يَبْنَودُ قَوْمُكُمْ بِأَفْعَالِهِمْ

او (لېرې وو مونږ) مدين والو ته ورور د هغوى شعیب (عليه السلام) اووئیل هغه اې قومه زما !

اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ۖ وَلَا

بندگى خاص کړئ الله لره نشته تاسو لره څوک حقدار د بندگى سوي د هغه نه، او مه

تَنَقُّضُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ

کموئ پیمانې او تله يقيناً وينم زه تاسو لره په مالداري کښ او يقيناً یرېرم زه په تاسو

عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَقُومُ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ

د عذاب د ورځې راگيرونکې نه۔ او اے قوم زما! پوره کوي پيمانہ او تلہ په انصاف سره

وَلَا تَبْخُسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾

او مه کموي د خلقو نه خيزونه د هغوي او مه گرځي په زمکه کښ فساد کونکي۔

تفسير: ددې آيت کریمه نه د شعيب عليه السلام او د هغه د قوم مدين والو واقعہ شروع کيږي۔ دا واقعہ په سورة الاعراف د (٨٥) نه تر (٩٣) پورې په تفصيل سره تيره شويده۔ شعيب عليه السلام د خپل بنائسته خطاب په وجه خطيب الانبياء ياديږي۔ دوي اول خپل قوم ته د يو الله د عبادت دعوت ورکړو، دې نه روستو ئې په ناپ تول کښ د کمي کولو نه منع کړل، کوم چه د کفر نه روستو د هغوي دويم بد صفت وو۔ (هر نبي د خپل قوم د بدو صفاتو رد کړي دې) دوي چه به کله د چانه يو شې اخستو نو غټه پيمانہ او غټ سير به ئې استعمالولو، او کله چه به ئې په چا باندې يو شې ورځرځولو نو وره پيمانہ او وره کي سير به ئې استعمالولو۔ بيائې وويل چه الله تاسو ته قسما قسم نعمتونه درکړي دي، چرته داسې ونه شي چه ستاسو د گناهونو په وجه دا نعمتونه تاسو نه واخستې شي، او يو مهلک او دردناک عذاب تاسو راونه نيسي۔

وَالْيَ مَدْيَنَ: د سورة الاعراف په تفسير کښ ذکر شوي چه مدين د ابراهيم عليه السلام د ځوي نوم وو بيا د قبيلې نوم وگرځيدو۔ او ځيني وائي چه دا په اصل کښ د يو ښار نوم دې چه ذکر شوي مدين جوړ کړې وو نو مراد د مدين نه اهل مدين دي۔ او مدين د قنطورا بنت يقطان کنعانيه ځوي وو کوم چه د ابراهيم عليه السلام بي بي وه۔

او ددې قنطورا نه اته ځامن پيدا شوي وو چه د ټولو نه لوي نسلونه خواره شوي دي۔ او دا مدين د بحر قلزم په غاړه دې، د تبوک سره تقريباً په شپږو مرحلو برابر پروت دې، او دا د تبوک نه لوي ښار دې او دلته يو کوڅې هم شته چه د هغې نه به موسي عليه السلام د شعيب عليه السلام دپاره کله بزي خړوبه کولې او په هغې باندې يوه کوټه هم جوړه شويده۔

أَخَاهُمْ: نسبي ورور د هغوي، ځکه چه شعيب بن ميکائيل بن يشجر بن مدين بن ابراهيم عليه السلام دې۔

د انبياءو طريقه دا وي چه قوم ته په دعوت کښ اهم فالاهم مخکښ ذکر کوي، لکه دلته

نے دتوحید دعوت مخکنیں ذکر کرو بیائے د باقی بد عادتونو نہ منع وکرہ۔
 أَرَأَيْكُمْ بِخَيْرٍ: اُی بَشْرَوَة وَسَعَة فِی الرِّزْقِ تُغْنِيْكُمْ عَنِ الْبَحْسِ - زہ تاسو پہ مالدارئ او درزق
 پہ فراخی کنیں وینم چہ داتاسو د کمی کولو نہ بی پرواہ کوی۔ (فتح البیان)
 یعنی دیے مالونو تہ بہ مو نقصان ورسی کہ توبہ مو ونہ ویستلہ۔
 وَيَقُومُ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ: اول نے د ناپ تول کنیں کمی کولو نہ منع وکرہ، اوس د ہفے د
 تاکید پہ تو کہہ وائی چہ کلہ د خلقو سرہ د اخستو خرخولو معاملہ کوی نو پہ عدل او
 انصاف سرہ پورہ پورہ تول کوی۔ دیے نہ روستو نے د زیات تاکید پہ تو کہہ وویل چہ د خلقو
 د حقوقو پہ ادا کولو کنیں کمی مہ کوی، اگر کہ ہفہ پہ ناپ تول کنیں وی یا بلہ کومہ
 معاملہ وی، او پہ زمکہ کنیں فساد مہ خوروی۔ او پہ فساد کنیں ہر ہفہ عمل داخل دیے
 چہ پہ ہفے سرہ د اللہ تعالیٰ نافرمانی کیہری (لکہ د اللہ تعالیٰ سرہ شرک کول، او دیے طرف
 تہ د غیرو رابلل، او د اللہ د دین نہ خلق منع کول) یا د بندگانو حقوق پائیمال کیہری لکہ
 غلا کول، ڈاکہ اچول، او پہ ناپ تول کنیں کمی کول وغیرہ۔

بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۚ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾

باقیمانہ گتہ د اللہ غورہ دہ تاسو لرہ کہ بی تاسو ایمان والا، او نہ یم زہ پہ تاسو نگہبان

قَالُوا يَشْعِبُ أَصْلُوكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا

(ساتونکے)۔ او وئیل دوی اے شعیبہ! آیا مونخ ستا حکم کوی تاتہ چہ پریدو مونہ ہفہ خہ

يَعْبُدُ آبَاؤَنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا

چہ بندگی نے کولہ پلارانو ز مونہ یا (پریدو) کار کول پہ مالونو ز مونہ خنگہ

نَشَؤا ۚ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾

چہ مونہ غواہو۔ یقیناً تہ (پہ خپل گمان) خامخاتہ خو دیر صہرناک، ہو بنیاریے۔

قَالَ يَقُومُ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ

وونیل ہفہ اے قومہ زما! آیا سوچ کریدے تاسو کہ یم زہ پہ ہسکارہ دلیل

مِّن رَّبِّي وَرَزَقْنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا ۚ

د طرفہ درب زمانہ اورا کرے نے وی ماتہ د خپل طرف نہ رزق بنائستہ، (نو آیا مالہ جائز

وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ

دی چه زہ د الله پہ وحی کنس خیانت اوکرم) او نہ غواړم زہ چه مخالفت اوکرم ستاسو نه

إِلَىٰ مَا أَنهَكُم عَنْهُ ۚ إِنِ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا

لارشم هغه ته چه منع کوم تاسو د هغه نه، نه غواړم مگر اصلاح کول خومره

اسْتَطَعْتُ ۚ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ ۚ

چه طاقت لرم او نه دے توفیق (مدد) زما مگر په الله دے،

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾

خاص په هغه ما ځان سپارلے دے او خاص هغه ته به ورگرځم۔

تفسیر: یعنی د خلقو د حقوقو په عدل او انصاف سره ادا کولو نه روستو چه تاسو سره د الله درکړې کوم حلال مال پاته شی، دا د هغه مال نه زیات برکت والا دے کوم چه په ناپ تول کنس د کمی او د خلقو د حقوقو په وهلو او د غلا او د ډاکے په ذریعه حاصل شی۔
بَقِيَّتُ اللَّهِ: ۱- طَاعَةُ اللَّهِ (مجاهد) د الله تعالیٰ طاعت ستاسو دپاره غوره دے۔

۲- مَا أَبْقَى اللَّهُ لَكُمْ مِنَ الرِّبْحِ فِي التِّجَارَةِ۔ یعنی الله چه تاسو ته په تجارت کنس کومه گټه درکوی دا ستاسو دپاره غوره ده نو حرامې طريقې سره مال جمع کولو کنس څه فائده ده؟
۳- [الْأَعْمَالُ الصَّالِحَةُ الَّتِي يَبْقَى أَثَرُهَا الْحَسَنُ فِي الدُّنْيَا وَتَوَابُهَا فِي الْآخِرَةِ]۔ هغه نیک اعمال چه د هغه ښائسته اثر په دنیا کنس او ثواب ئې په آخرت کنس پاته کیږی۔ (المنان)

۴- وَصِيَّةُ اللَّهِ۔ (ریع) د الله تعالیٰ وصیت۔

۵- مُرَاقَبَةُ اللَّهِ۔ (فراء) (د الله تعالیٰ لحاظ ساتل)

۶- خُطُّكُمْ مِنَ اللَّهِ۔ د الله تعالیٰ د طرفه ستاسو برخه۔ (قتاده)۔ (المنان)۔

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ: ځکه چه ایمان هغه شی دے چه نفس د بیکاره طمعو نه صفا کوی او د قناعت او کرم او سخا په فضیلت سره ئې ښائسته کوی۔ (المنان)

وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ: زه خود الله د دین مبلغ یم، خپله ذمه واری پوره کوم۔ په تاسو باندې نگران نه یم مقرر کړې شوې چه تاسو به په زوره د بدو اعمالو نه بندوم۔ یا به سزا درکوم۔

أَصْلَوْتُكَ: شعیب علیہ السلام بہ دیر مونخونہ کول او د الله پہ ذکر کنیں بہ مشغول وو، پدے وجہ کافرانو د هغه دعوت رد کولو سرہ وویل چہ اے شعیبہ! آیا ستا مونخونہ تاتہ حکم درکوی چہ مونہ ہفہ معبودان پریدو چہ د هفے بہ زمونہ پلارانو عبادت کولو، یاد خیل مال زیاتولو دپارہ چہ خہ مونہ کوو دا پریدو۔ تہ خو پہ خاندان او قوم کنیں دیر سوچ او فکر او پوہے والا گنہ لے کیدے، بیا دا د گمراہی خبرے ولے کوے؟!۔

یاد صلاۃ نہ مراد دین دے۔

أَوْ أَنْ تَفْعَلَ: دا ددوی جواب دے ددے قول د شعیب علیہ السلام چہ دوی تہ نے د کیل او وزن پہ پورہ والی حکم کرے وو۔ (أَوْ) پہ معنی دواو سرہ دے (أَوْ أَنْ تَفْعَلَ) پہ تاویل د مصدر سرہ عطف دے پہ (مَا يَعْزُبُ) باندے نو د ترک دلاندے دے۔ معنی دا دہ: [أَيُّ وَتَرَكُ الْفِعْلَ فِي أُمُورِنَا كَيْفَ نَشَاءُ مِنْ تَعَمُّدٍ وَاسْتِغْلَالٍ وَتَضَرُّفٍ فِي الْكُسْبِ مِنَ النَّاسِ بِمَا نَسْتَطِيعُ] (المنان)

یعنی او پریدو کار کول پہ خپلو مالونو کنیں پہ کومہ طریقہ چہ مونہ غواہو چہ مالونہ زیات کرو او د خلکو نہ د خیل وس مطابق مالونہ راجمع کرو پہ ہونہ بیارتیا او طریقے سرہ، حال دا چہ دا خو زمونہ پہ حریت (آزادی) باندے پابندی لگول دی او زمونہ پہ ہونہ بیارتیا باندے فیصلہ کول دی۔ پدے دواہو جملو کنیں نے مقصد دا وو چہ پہ دینی او دنیاوی دواہو طریقو سرہ د هغه دعوت رد کری یعنی یو مو د مشرانو د لارے نہ آروے او بل مو دنیا خرابوے۔ نو خکہ نے هفہ تہ تعریض او پورہ استہزاء وکرہ پدے جملے سرہ چہ:

إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ: تہ خو دیر صبرناک او ہونہ بیارے چہ مونہ ددے کارونو نہ منع کوے۔ پدے کنیں ددوی غرض استہزاء او توقے کول وو چہ دیر ہونہ بیار راغلے نے؟!۔

د ابن عباس نہ نقل دی چہ ددوی مقصد دا وو: إِنَّكَ لَأَنْتَ بِحَلِيمٍ وَلَا رَشِيدٍ أَيُّ أَنْتَ السُّفِيْهُ الْغَاوِي (یعنی تہ صبرناک او ہونہ بیار نہ نے بلکہ تہ بی وقوف او گمراہ نے۔ (والعیاذ باللہ)

(فتح البیان ومعالم التنزیل للبغوی)

لکہ عرب کلہ دیو شی صفت پہ ضد سرہ کوی لکہ لدیغ (چیچلے شوی) تہ سلیم (روح رمت) وائی او دشتے او بیابان تہ مفازہ (د کامیابی خای) وائی۔ (فتح البیان)

الْحَلِيمُ: (الْعَاقِلُ الْكَامِلُ فِيْ آتَاتِهِ وَتَرْوِيْهِ فَلَا يَتَعَجَّلُ بِأَمْرِ قَبْلِ الثَّقَةِ مِنْ صِحَّتِهِ) حلیم: هفہ چاتہ وائی چہ پورہ عقل والا وی پہ خپلو فکرونو کنیں نو جلتی نکوی پہ یو کار کنیں مخکنیں د پورہ اعتماد حاصلولو نہ د صحت د هفے۔ اورشید: الرَّاسِخُ فِيْ هِدَايَتِهِ وَهَدْيِهِ فَلَا يَأْمُرُ إِلَّا بِمَا اسْتَبَانَ لَهُ مِنَ الْخَيْرِ وَالرُّشْدِ]۔ هفہ انسان چہ پوخ وی پہ ہدایت او طریقہ د

ژوند کښ نو هغه حکم نکوی مگر په هغه خیر او رشد باندې چه ده ته ښکاره شی۔
(المنار)

دې کښ دغه مخکنې مطلب هم صحیح دې چه حاصل ئې دا دې:

إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ فَلِمَ تَنْهَانَا وَتَشْقُ عَصَا قَوْمِكَ وَتُخَالِفُهُمْ۔

یعنی ته خو صبرناک او هدایت والائی نو مونږ ولې منع کوو او دخپل قوم مخالفت کوو او هغوی کښ اختلاف پیدا کوو۔ اوله معنی ظاهره ده او په محاوره باندې بناء ده۔

قَالَ يٰ قَوْمُ: شَعِيبٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ د هغوی د کفر او عناد او استهزاء جواب ورکولو سره وویل چه خلقو! الله ماته د علم او نبوت نعمت را کړې دې، او زما په حلال رزق کښ ئې ښه فراخی را کړې ده، نو آیا زما دپاره دا مناسب دی چه صرف ستاسو د خوشحاله ساتلو دپاره د الله په وحی کښ خیانت وکړم، خلق د شرک او ظلم نه منع کړم او دخپل نفس د اصلاح دعوت پرېدم؟ او زه نه غواړم چه د کومو کارونو نه ستاسو منع کوم چه هغه خپله وکړم، تاسو خود بتانو د عبادت نه منع کوم او خپله په هغه عمل وکړم، او ما چه تاسو ته د کوم خیر کار کولو دعوت درکړې دې، او دبدي نه مې منع کړې ده نو زما مقصود ستاسو اصلاح ده۔ او ما ته د هر خیر توفیق را کونکې صرف الله تعالی دې، زما اعتماد صرف په هغه دې او په خوشحالی او غم هر حال کښ زما ملجا او مأوئې (ځای د پناهی او واپسی) صرف هغه ذات دې۔

د رزق حسن مطلبونه

وَرَزَقْنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا: ۱- د رزق حسن یو مصداق نبوت دې۔

۲- اوبل مالدارۍ او حلال مال۔ ۳- حکمة۔ ۴- العلم۔ ۵- الهدایة۔

د اِنْ كُنْتُ: جزاء محذوفه ده آی فُهَلْ يَجُوزُ لِي اَنْ اُخَوِّنَ فِي وَحْيِهِ۔ آیا ما له دا جائز دی چه زه (ستاسو د خوشحالولو دپاره) د هغه په وحی کښ خیانت وکړم، او تاسو ته ئې بیانه نکړم۔ (فتح البیان) او تاسو چه ماته حلیم او رشید وایئ نو د حلیم او رشید سره دا څنگه لائق دې چه دخپل رب د حکم خلاف وکړی او حال دا چه هغه پرې ډیر نعمتونه کړې دي۔ وَمَا ارِيْدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ: یعنی زه چه تاسو ته کومه مسئله کوم نو زه پرې خپله هم عمل کوم او د هغه مخالفت نکوم۔ یعنی تاسو له هغه شی خوښوم کوم چه ځان له خوښوم۔ نو دا ډیره صفا خیر خواهی ده۔

قتاده وائی: ددے معنی داده: لَمْ أَكُنْ أَنهَاكُمْ عَنْ أَمْرِ وَأَرْتَكِبُهُ.

زۀ تاسو دیو کار نه نه منع کوم چه بیائے پخپله کوم. (فتح)

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ: یعنی زۀ چه دا مسئلے کوم او امر او نهی کوم زما مقصد پکښې ستاسو اصلاح ده او ستاسو د دین او معاملاتو نه فساد ختمول دی.

فانده: د دعوت آداب

پدے آیت کښې د داعی دپاره ډیرو ښکلو آدابو ته اشاره شویده لکه ما اريد نه معلومېږي چه داعی له پکار دی چه دے به هغه خبره خلکو ته بیانوی چه اول پرې خپله ښۀ عامل وی، او قوم لره به هغه شے غواړي کوم چه خان دپاره خوښوی.

(إِلَّا الْإِصْلَاحَ) کښې دا ادب پروت دے چه د داعی مقصد به د قوم اصلاح وی.

او (مَا اسْتَطَعْتُ) کښې دی چه داعی به خپل ټول وس د اصلاح دپاره خرچ کوی او هر ممکن کوشش به کوی چه د خلکو اصلاح وشي.

(وَمَا تَوْفِيقِي) کښې اشاره ده چه داعی به پدے کار کښې د الله تعالیٰ نه مدد او توفیق غواړي، او خلکو ته به دا ښکاره کوی چه الله تعالیٰ ما ته دا حق رانصيب کړیدے ځکه ئے زۀ تاسو ته بیانوم. او تکبر به نه کوی بلکه د کهالاتو نسبت به الله تعالیٰ ته کوی.

او (عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ) کښې اشاره ده چه که د دعوت په باب کښې په دۀ باندے کوم تکلیفونه راځي نو په الله تعالیٰ به ځان سپاري او د چا د دهمکیانو نه به یره نکوی چه د هغے په وجه حق پریږدي.

وَالْيَهِ أُنِيبُ: نه معلومېږي چه داعی به الله تعالیٰ ته په هر کار کښې رجوع کوی او د هغه په بندگي او دعاء کښې به خپل وخت لگوی دے دپاره چه په دعوت کښې ئے اثر پیدا شي.

وَيَقَوْمٌ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ

او اے قومه زما! په جرم (گناه) کښې دے وانچوی تاسو لره دشمنی زما چه

يُصِيبُكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ

وېه رسيږي تاسو ته په شان د هغے عذاب چه رسيدلے ووقوم د نوح او قوم د هود او قوم

صَالِحٍ، وَمَا قَوْمَ لُوطٍ مِّنْكُمْ بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ

د صالح تہ، اونہ دے قوم د لوط (علیہ السلام) ستاسو نہ لرے۔ او بخنہ غواړی د رب ستاسو نہ

ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ ۖ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا

بیا توبہ وباسی هغه تہ، یقیناً رب زما رحم کونکے ډیره مینه کونکے دے۔ او وئیل دوی

يَشْعِبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا

اے شعيبه! نه پوهیږو مونږ په ډیرود هغه خبرو چه ته ئے وائے او یقیناً مونږه

لَنُرَاكَ فِيْنَا ضَعِيفًا ۖ وَلَوْلَا رَهْطُكَ

خامخا وینو تالره په مونږ کښ کمزورے، او که چرته نه وے قبيله ستا

لَرَجْمُكَ ۖ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾

خامخا په کانږوبه ویشتلے وے مونږ تالره، اونہ ته په مونږ باندے عزتمند۔

قَالَ يَقُومُ أَرْهَطِي ۖ أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ ۖ

او وئیل ده اے قوم زما! آیا قبيله زما ډیره عزتمنه ده په تاسو د الله نه

وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَ كُمْ ظَهْرِيًّا ۖ

اونیولے دے تاسو هغه لره روستو د خان نه شاته غورځولے شوے۔ (هیڅ لحاظ ئے

إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾

نکوئ) یقیناً رب زما په هغه عملونو چه تاسو ئے کوی راگیرونکے دے۔

تفسیر: هغوی ته ئے د کفر او عناد نه یره ورکولو سره وویل چه اے زما د قوم خلقو! زما د دشمنی او مخالفت په وجه په خپل کفر او فساد پورته کولو اصرار او همیشوالے مه کوی، ورنه په تاسو به هم د الله عذاب هغه شان نازل شی لکه څنگه چه په قوم د نوح (علیہ السلام)، په قوم د هود (علیہ السلام)، په قوم د صالح (علیہ السلام) او په قوم د لوط (علیہ السلام) باندے ستاسو نه مخکښ نازل شویدے۔ او د لوط (علیہ السلام) د قوم زمانه او د هغوی علاقه ستاسو نه څه ډیره لرے هم نه ده۔ او په هغوی باندے چه د الله کوم عذاب راغلونو هغه تاسو ته معلوم دے، او د هغه د ټولونو نه لونی سبب دا وو چه هغوی په کفر او عناد باندے همیشوالے وکړو او د لوط (علیہ السلام) خبره ئے رد کړے وه۔

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ: د عذاب نہ دیڑولو نہ روستوئے هغوی ته نصیحت وکړو چه دبتانو د عبادت نه توبه ویاسی، د الله نه بخنه طلب کړی، او د الله په توحید عمل کونکی شی، او په ناپ تول کښ د کمی کولو نه منع شی، نو الله لوئی مهربان دی، او د خپلو بندگانو سره ډیر محبت کونکے دی، هغه به یقیناً دوی معاف کړی او په دوی به رحم وکړی۔

قَالُوا يَشْعِيبُ: دوی د سپکوالی نه ډک انداز کښ وویل چه اے شعيبه! ستا خبرې زموږ په دماغو او پوهه کښ نه راځی، ته د غیبی خیزونو خبرې کوې۔ د مرگ نه روستو دوباره پورته کیدو، د الله د توحید او په مال کښ د حلال او حرامو خبرې کوې، دا ټول خبرې قابل قبول نه دی، ته د خپلو دې خبرو په وجه سره د ټولو نه کټ کیدو سره یواځې پاتې شوې ئی، ستا هیڅ حیثیت نه دې پاتې، که ستا د قوم خیال نه وې نو موږ به په کانږو ویشو سره هلاک کړې وې۔ او ته زموږ په نظر کښ په هیڅ حیثیت سره معزز نه ئی۔ موږ چه تان نه رجم کوو، دا صرف ستا د قوم خیال ساتو چه اوسه پورې مو ته پریځي ئی ځکه چه هغه خلق زموږ په دین باندې دی۔

مَانَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ: دا یا په حقیقت بناء دې چه واقع کښ دوی په دغه غیبی خبرو نه پوهیدل ځکه چه مشرکان جاهلان وی، په ښکاره خبرو هم نه پوهیږی۔ یا دوی په خبره پوهیدل لیکن مقصد ئی دا وو چه موږ ستا د خبرو د آوریډو نه اعراض کوو او موږ سره ددې هیڅ باک او اهمیت نشته او ستا خبرې سپکې او معمولی دی۔ (فتح البیان)

باطل پرست همیشه د حق پرستو دعوت معمولی ښکاره کوی چه دا خو دومره آهې مسئلې نه دی چه انسان ورته وخت ورکړی او دې ته غوږ کیږدی۔

وَإِنَّا لَنَرُّكَ فِينَا ضَعِيفًا: ۱- یعنی ستا هیڅ طاقت او قدرت نشته چه د هغې په وجه زموږ نه ځان بچ کړې او زموږ د مخالفت نه په هغې سره قادر شې۔ او سره ددې ضعف نه ته موږ د عذاب محیط نه یروې۔ (فتح والمنار)

۲- یا مَهْنِئًا لَا عِزَّ لَكَ۔ یعنی ته په موږ کښ سپک ئی، چه هیڅ عزت دې نشته۔

۳- خِیْنِی وَائِی چه دانه ورته ځکه وویل چه پدې وخت کښ شعيب عليه السلام د الله تعالی د محبت نه ډیرې ژړا په وجه وړند شوې وو۔ (سعید بن جبیر)

۴- سُدِّی وَائِی: ددې معنی داده (إِنَّمَا أَنْتَ وَاحِدٌ) ته یو تن ئی چه ټول قوم ستا خلاف

دې۔ ۵- ذَلِيلًا۔ (حسَنٌ وَمَقَاتِلٌ) یعنی ته په موږ کښ ذلیل اوبی عزته ئی۔

اول قول غوره دې ځکه چه دروستو (وَلَوْلَا زَهْطُكَ) سره زیات مناسبت لری۔

(فتح البيان والقرطبي)

وَلَوْلَا رَهْطُكَ: رهط دسری جماعت او قبیلے او خپلوانو ته وائی چه دے ورته تکیه لگوي او د هغوی په وجه خان قوي کوي. یعنی که ستاد قوم او قبیلے احترام نه وے چه هغوی ز مونږ په دین دی نو مونږ به ته په کانړو سنگسار کړے وے.

سیدنا علي عليه السلام فرمائی: [قَوْلَ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ مَا هَابُوا جَلَالَ رَبِّهِمْ، مَا هَابُوا إِلَّا الْعَشِيرَةَ] قسم په هغه الله چه حقدار د بندگی سوی د هغه نه نشته دوی د خپل رب د لوی شان نه نه یریدل، دوی د قبیلے نه یریدل. (القرطبي والفتح)

وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزٌّ: یعنی ستا څه عزت او احترام هم نشته چه د هغے په وجه مونږ ستا نه لاسونه بند کړو بلکه مونږ تا ځکه نه سنگساره وو چه ستاد قبیلے مونږ سره عزت دے.

قَالَ يَقَوْمُ: شعيب عليه السلام ته اوس الله تعالى ته متوجه کوي لکه دا د پیغمبرانو طريقه وي چه بندگانو ته الله تعالى وربنایي، هغه وویل چه زما خاندان ستاسو په نظر کښ د الله نه زیات معزز دے، تاسو د هغه دین، د هغه حکم او د هغه وحی رد کړیده، او زما د خاندان د کافرانو لحاظ په وجه په ما باندے احسان زیاتوي. بیشکه زما رب ستاسو په ټولو کارونو خبردار دے، او هغه به تاسو ته ددے سزا ضرور درکوي.

وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيًّا: اَي مَنبُذًا وَرَاءَ الظَّهْرِ لَا تَبَالُونَ بِهِ (فتح).

یعنی گوزار کړے شوي روستو د شانه چه هيڅ باک پرے نکوي.

ظَهْرِي: الشَّيْءُ الَّذِي لَا يُعْبَأُ بِهِ. ظهري هغه شی ته وائی چه شاته گوزار شوي وي چه څوک پرے هيڅ باک نه کوي. یو شی چه قیمتي وي خلک نه جیب کښ اچوي، صندوق کښ نه ساتي او هره ورځ نه لیدنه کتنه کوي خو چه قیمت نه کم شي نو بیائے څه موده روستو تپوس کوي او چه ډیر بی قیمته شي نو بیائے توکړي ته گوزار کړي چه کال پس نه هم تپوس نه کوي بلکه ترے هیر شي.

او د اکثر و انسانانو همدا مرض دے الله تعالى ورته دغه شان بی قیمته ښکاره شويده چه هيڅ پرواه پرے نکوي، نه ورته توجه کوي او نه نه د حکمونو لحاظ کوي.

ددے حاصل معنی قتاده دا کوي: ۱- ظَهْرِيًّا اَي لَا تَخَافُوْنَهُ. یعنی تاسو د الله نه نه یریدئ. ۲- مجاهد نه تاويلی معنی کوي: نَبَذْتُمْ اَمْرَهُ. تاسو د الله حکمونه شاته گوزار کړيدي. ۳- ضحاک وائی: تَهَاوَنْتُمْ بِهِ. تاسو سپکواله کړيدي په الله سره. الله تعالى مو

معمولی گنہگار دے۔ (فتح البیان)

۴- ابن زید وائی: ظہری ہفہ زیاتی سورلی تہ وائی چہ انسان نے خان سرہ دبلے سورلی پہ خوا کنبس راروان کبری چہ ہیخ حاجت ورتہ نہ لری او خہ بارے پرے نہ وی اچولے خو مقصد نے داوی چہ کہ زما دایوہ سورلی ضائع شوہ نو د ضرورت او حاجت پہ وخت کنبس بہ خپل سامان پدے سورلی باندے بار کبری او کہ حاجت ورتہ رانشی نو ہفہ ہیخ شے نہ وی۔ (الدر المنثور والطبری)

دے تہ زمونہ پہ اصطلاح کنبس ستپنی وائی، چہ د ڊرائیور ورتہ ہیخ سوچ نہ وی خو کہ تہائرنے پینچرشی نو بیا ورتہ ستپنی (تائس) رایادشی، یعنی صرف د خپل غرض دپارہ نے استعمالوی او چہ غرض نے پورہ شی نو ہیخ پرواہ نے نہ کوی۔

۵- صاحب المنار وائی: نَسِيًا مِّنْهُمْ لَا يَذْكُرُ كَأَنَّهُ غَيْرُ مُّوْجُوْدٍ۔ پورہ ہیر کرے شوے چہ نہ یادیری گویا کہ ستاسو پہ نیز موجود نہ وی۔

وَيَقُومُ اَعْمَلُوا عَلٰی مَكَانَتِكُمْ اِنِّیْ عَامِلٌ ؕ

او اے قومہ زما! عمل کوی پہ طریقہ خپلہ یقیناً زہ عمل کونکے یم (پہ خپلہ طریقہ)

سَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ۚ مَنْ يَّاتِيْهِ عَذَابٌ يُّخْزِيْهِ

زردے چہ پوہہ بہ شی تاسو چہ چاتہ بہ راخی عذاب چہ وہ نے شرموی ہفہ لہ

وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ ؕ وَاَرْتَقِبُوْٓا اِنِّیْ مَعَكُمْ رَقِيْبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا

او خوک دے دروغجن، او انتظار کوی یقیناً زہ تاسو سرہ انتظار کونکے یم۔ او ہرکلہ

جَاءَ اَمْرُنَا نَجِيْنًا شُعَيْبًا وَّ الَّذِيْنَ

چہ راغے حکم د عذاب زمونہ بچ کرو مونہ شعیب (عليه السلام) او ہفہ کسان

اٰمَنُوْا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَاَخَذَتْ

چہ ایمان نے راوہے وو د ہفہ پہ ملگرتیا کنبس پہ رحمت سرہ د خپل طرفنہ او اونیول

الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا الصَّيْحَةَ فَاصْبَحُوْا فِيْ دِيَارِهِمْ

ہفہ کسانو لہ چہ ظلم نے کرے وو چغے نو اوگر خیدل پہ کورونو خپلو کنبس

جَثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَانَ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا ۚ أَلَا بُعْدًا

پر مخے پراته۔ (فنا شول) گویا که نه وو اوسیدلی په هغه کښ، خبردار! هلاکت دے

لَمَدِينٍ كَمَا بَعْدَتْ ثُمُودُ ﴿٩٥﴾

مدین والو لره لکه څنگه چه هلاک شو ثمودیان۔

تفسیر: کله چه شعيب عليه السلام د هغوی د طرف نه بالکل نا امیده شو نو وے وئیل ای زما د قوم خلقو! تاسو د خپل کفر او سرکشی په لاره روان شئ او څه چه کول غواړئ وکړئ، زه هم د صبر او استقامت سره په خپله لاره روان یم۔ تاسو ته به نژدې معلومه شی چه د الله تعالی رسوا کونکې عذاب به څوک رانیسی، او څوک دروغجن دے، او اوس تاسو د خپل هلاکت او بربادی انتظار کوئ، زه هم تاسو سره انتظار کوم۔ پدې کښ مقصود د هغوی متوجه کول وو چه خپلو عملونو ته سوچ وکړئ آیا دا خود عذاب مستحق نه دی؟!۔

یا پدې آیت کښ دوی ته د همکې ده او د مَکَانَتُکُمْ نه مراد طاقت خپل دے یعنی څومره چه ستاسو طاقت وی د هغه مطابق کار زما په خلاف وکړئ، زما ستاسو په کار هیڅ پرواه نشته، او پته به لگی چه عذاب په چاراخۍ، او زه د خپل طاقت مطابق عمل کوم چه د الله توحید بیانول او تاسو ته امر بالمعروف او نهی عن المنکر کول دی۔ او پدې کښ ډیره سخته بهادری پرته ده چه یواځې شخص ټول قوم ته داسې چیلنج ورکوی۔ (المنار)

مَکَانَةٌ: دا هغه حالت ته وائی چه انسان په هغه کښ په کار کولو باندې طاقت لری۔
سَوْفَ تَعْلَمُونَ: دا جمله مستأنفه ده جواب د سوال دے چه که تاسو ووايئ چه ستا د دې کار نتیجه به څه وی؟ نو زه درته وایم چه زردے چه تاسو ته به معلومه شی چه په چا باندې به عذاب راځی او څوک رشتینی او څوک دروغجن دے، زه او که تاسو؟!۔ (المنار)

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا: کله چه د الله تعالی عذاب په قوم د شعيب عليه السلام نازل شو نو الله تعالی شعيب عليه السلام او د هغه مسلمانان ملگری په خپل خاص فضل سره د هغوی د ایمان په دولت د هغه عذاب نه بیچ کړل، او کومو خلقو چه د کفر او عناد په وجه په خپلو ځانونو او د خلقو مال په ناجائز طریقو اخستو سره په نورو ظلم کړې وو، هغوی د الله عذاب راگیر کړل۔ هغه عذاب د جبریل عليه السلام تیزه چغه وه چه د هغه په اثر سره د هغوی روحونه د

هغوی د جسمونو نه ووتل. په سورة الاعراف او سورة عنکبوت کښ راغلی دی چه (الرجفه) یعنی سخته زلزه راغله چه په هغه سره متأثر شو او تمام خلق هلاک شو. دا زلزه د جبریل عليه السلام د سخته چغه نتیجه وه، او دا عذاب د شعيب عليه السلام په کلی والو باندې راغلی وو.

د جبریل عليه السلام د چغه دا اثر شو چه هغه ټول خلق په خپلو کورونو کښ مړه شو. او داسه ختم شو چه لکه دوی کله هم هلته آباد نه وو. دې نه روستو الله تعالیٰ په دوی باندې همېشه دپاره هلاکت او بربادی مسلط کړه، لکه څنگه ئې چه په قوم د ثمود باندې د دوی نه مخکښ مسلط کړې وو. ځکه چه د دوی علاقې یو بل ته نژدې وې، په کفر او سرکشۍ او ډاکه ماری کښ هم یو شان وو او دواړه قومونه په بانډو کښ وسیدلي وو.

الله تعالیٰ شعيب عليه السلام لره ایکه والو دپاره هم نبی جوړولو سره لېږلې وو، هغوی هم نافرمانی وکړه نو الله تعالیٰ هغوی د اور په ذریعه هلاک کړی وو چه د آسمان نه راغلی وو. **جِثْمِیْن : اٰی مَیِّتَیْنِ بَارِکَیْنِ عَلٰی الرُّکْبِ** - یعنی مړه شول چه پر مخه په گونډو پراته وو. مفسرین لیکي چه هیڅکله دوه امتونه په یو عذاب نه دی هلاک شوی سوي د قوم شعيب عليه السلام او قوم د صالح عليه السلام نه، قوم د صالح عليه السلام باندې صبحه (چغه) د لاندې نه راغله او په قوم شعيب عليه السلام باندې د بره نه راغله. (فتح البیان)

صاحب المنار لیکي چه دا خبره په هیڅ روایت کښ نشته چه جبریل عليه السلام په دوی باندې آواز کړې وو، دا رجم بالغیب دې بلکه ټول آیتونه چه راجمع کړې شي نو د هغه نه خلاصه دا راوځي چه د صبحه تشریح په رجفه سره شویده نو په ثمودیانو او مدین والو باندې صاعقه (زلزه) نازل شوې وه چه د سخت آواز والا وه ځکه ورته صبحه وائی، نو د هغه په وجه د دوی زړونه او بدنونه او دارنگه زمکه وخوړولې شوه او دوی مړه راږیوتل. (المنار ۱۲/۱۲۴)

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٩٦﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ

او یقیناً را لېږلې وو مونږ موسیٰ عليه السلام په معجزاتو خپلو او په دلیل ښکاره سره. فرعون ته

وَمَلَأْنِيهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ ۚ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ

او غټانو د قوم د هغه ته نوروان شو دوی په کار د فرعون پسې او نه وو کار د فرعون

بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَأَوْرَدَهُمُ

فائدے والا۔ مخکنیں بہ روان وی د قوم خپل نہ په ورځ د قیامت نو داخل به کړی دوی لره

النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاتَّبِعُوا

اُورته او بد گودردی چه ورتلل ورته کیدے شی (دا جهنم)۔ او ورپسے کړے شو دوی پسے

فِي هَذِهِ لَعْنَةٌ وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

پدے دنیا کنیں لعنت او په ورځ د قیامت هم، بده تحفه ده ورکړے شوے (دا لعنت)۔

تفسیر: مضمون: ددے آیت کریمه نه تر (٩٩) آیت پورے د موسیٰ علیہ السلام او د فرعون واقعہ په ډیر اختصار سره بیان شویده۔ او دا اومه واقعہ ده چه پدے سورت کنیں د انبیاء کرام علیهم السلام او د هغوی د قومونو د واقعاتو په ضمن کنیں بیان شویده۔ پدے واقعہ کنیں درے مقاصد دی:

(١) اول رد د شرک دے چه د الله بندگی پکار ده، نه د غیر الله، لکه فرعونیانو او نورو اقوامونو د غیر الله عبادت کولو ﴿فَلَمْ يَكْ يَنْفَعُهُمْ﴾ ﴿فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي﴾ نو د غیر الله په عبادت کنیں هیڅ خیر نشته، او د الله تعالیٰ په عبادت کنیں څومره خیر دے چه هغه د خپلو عابدانو څنگه حفاظت کوی۔

(٢) مقصد: ترغیب دے اتباع د رسول ته چه څوک ددے رسول خلاف کوی او د بل چا پسے روانیږی نو دغه لیسر به دده دپاره د هلاکت ذریعه وگرځی لکه فرعونیانو د فرعون تابعداری وکړه او موسیٰ علیہ السلام په پریخودو نو قیامت کنیں به فرعون مخکنیں او رعیت به ورپسے وی اُورته به نه روان کړی وی۔ او پدے سورت کنیں د رسول الله ﷺ شان هم بیانیدو۔ نو دے واقعہ کنیں شان د رسول الله ﷺ هم دے۔

(٣) مقصد: تخويف (یره ول) د بندگانو دی چه په مخالفت کنیں د دنیا او د آخرت مصیبت دے، فرعونیان سره د بادشاهی نه په دنیا کنیں هم هلاک او په آخرت کنیں ورسره د اُور وعده شویده۔

او په (١٠١) آیت کنیں پدے ټولو واقعاتو باندے درد د شرک تفریع ده او په (١٠٢) کنیں فرمائی چه الله تعالیٰ انسان په ظلم باندے رانیسی، پخوانی اقوام د ظلمونو په وجه هلاک شو۔ او په (١٠٣) کنیں اثبات د آخرت کوی په نازلولو د عذاب دنیاوی چه طریقه د

استدلال روستو راخی۔ او بیا د هغه ورځ د راتللو تفصیل بیانېږي چه انسانان به په هغه ورځ د خبرو طاقت هم نه لري او دوه جماعتونه به جوړېږي، بد بخته او نیک بخته۔ او د هر یو دپاره سزا او جزاء۔ او د بد بختو بد صفات راوړي چه شرک بالله، ظلم او کفر، او اختلاف د حق نه کوي، او دوی د الله بندگی پرېخودونکی دی۔ او پنځمه خبره دا هم بیان شویده چه هغه څوک چه په منکر (ناروا کار) نه خفه کېږي دا هم د بد بختو صفت دی۔

او د نیک بختو ئې ډیر صفات راوړیدی چه هغه استقامه او د کافرانو نه بیزاری، د ماسخه پابندی، صبر کول او په الله توکل کول او د الله بندگی کول۔ او د حق نه اختلاف نه کول دا د نیک بختی اسباب دی نو گویا که دا آخری آیتونه د اشقیاء او سعادا د صفاتو تشریح ده۔ لکه هغه آیتونه په بله طریقه هم لگېږي۔ او په آخر د سورت کښ الله تعالیٰ انواع د عبادات بیان کړیدی، دعوت الی الله ته ئې ترغیب ورکړیدی چه نهی عن المنکر وکړی۔ او بیان د استقامت ئې کړیدی، او سورت ئې په مسئله د برانت ختم کړیدی، او ډیرې هیبتی خبرې الله تعالیٰ پدې واقعاتو تفریع کړیدی چه د انسان غوښه زیگ کوي۔

د «آیات» او «سلطان مبین» په معنی او تعیین کښ د مفسرینو ډیر اقوال راغلي دي۔ یو قول دا دی چه د «آیات» نه مراد هغه نهه (۹) نخه دی چه الله تعالیٰ موسیٰ علیه السلام ته ورکړې وې لکه سورة نمل (۹) آیت کښ او سورة الاعراف (۱۳۳) آیت کښ ذکر دی۔ (او ددې نه مراد تورات نه دی ځکه چه د فرعون په زمانه کښ تورات نازل نه وو)

او د «سلطان مبین» نه مراد سپین لاس او د هغه امساده، چه دا اگرکه په نهه نخو کښ داخل دی لیکن چونکه دا معجزې عقلونو لره ډیر حیرانونکې وې پدې وجه هغه مستقل ذکر شوې۔

یا سلطان مبین تفسیر د «آیات» دپاره یعنی دغه ټول معجزات غالب او ښکاره دلیل وو۔ یا «سلطان مبین» رعب د موسیٰ علیه السلام وو چه فرعون به ترې یریدلو، لکه روستو په سورة القصص (۳۵) آیت کښ دی ﴿وَنَجْعَلُ لَكُمْ سُلْطٰنًا فَلَا يَصِلُوْنَ اِلَيْكُمْ﴾ (اوزه به وگرځوم تاسو دواړو لره قوت (رعب) نو فرعونیان به تاسو ته (په تکلیف درکولو) نشي رسیدلې)۔

إِلٰی فِرْعَوْنَ : مشر ته ئې پدې وجه ولیږلو چه هغه قوم په لاس کښ نیولې وو۔ وَمَلَا ئِهْ : د فرعون سره صرف د سردارانو د قوم ذکر پدې وجه وشو چه عوامو به په خپلو ټولو کارونو کښ د هغه سردارانو تابعداري کوله، او سردارانو به په خپل کفر او عناد کښ د

فرعون تابعداری کولہ چہ د هغه هره معاملہ د ضلالت او گمراہی وه۔

وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ : یعنی حکم او دین د فرعون۔ فرعون خلکو ته په کفر حکم کړی وو۔

فَاتَّبِعُوا : پدې کس د عوامو بدی بیانه شوه چہ بغیر د سوچ او فکر نه د فرعون د دین

پسے روان شو۔ که څوک ووانی چہ د فرعون دین به هم حق وو؟ نو الله فرمائی :

وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ : یعنی د فرعون دین او حکم د هدایت والا نه وو۔ او دارد الله

تعالیٰ ځکه وکړو چہ په سورة المؤمن (۲۹) آیت کس راځی چہ فرعون وئیلی وو ﴿وَمَا

أَفْلَحُكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ﴾ زه تاسو ته د هدایت لاره ښایم۔ نو څوک چہ در رسول په خلاف

کس ودریدو هغه هدایت والا نه وی۔

يَقْدُمُ قَوْمَهُ : د قیامت په ورځ به فرعون جهنم طرف ته روان وی او د خپل قوم نه به

مخکس مخکس روان وی، لکه څنگه چہ په دنیا کس د ضلالت او گمراہی په لارو

روانیدو کس د هغوی نه مخکس مخکس وو، تردې پورې چہ دوی ټول به جهنم ته

ورسوی۔ نو پدې کس اشاره ده چہ د هغه چا پسے مه روانیږی چہ صبا له تاسو جهنم ته

بوځی۔

فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ : ورود په اصل کس گودر ته ورتللو ته وئیلې شی نو د دوی دپاره اورد

جهنم د گودر په شان دی۔ دائې په طریقه د تهمک او سپکاوی سره وئیلې دی۔ ځکه ئې

روستو ددې گودر بدی وئیلې ده۔ چہ دا گودر ډیر بد دی چہ خلک ورته راتلل کوی ځکه چہ

گودر ته خلک ددې دپاره ځی چہ د تندې گرمائش مړ کړی او تنده ئې ختمه شی او اورد خولا

گرمائش او تنده زیاتوی۔ (فتح البیان)

يُوتَنُ گودر ته ورشی چہ تنده ماته کړی او په اورد ورواوری نو دده به څه حالت وی؟!۔

وَبَشَّ الْأَوْرُدُ الْمَوْرُودُ : مخصوص بالذم پټ دی۔ اَىْ جَهَنَّمَ۔ یعنی جهنم۔

الْمَوْرُودُ : چہ داخله ورته کیدې شی، راتلل ورته کیدې شی۔

الرَّفْدُ : رڼد په اصل کس نعمت، عطیه، دالې او مدد ته وائی۔

دلته د لعنت نه په عطیه او مدد سره تعبیر وشو پدې سره د فرعونیانو انتہائی درجه

اهانت او سپکاوی اوی عزتی طرف ته اشاره شویده۔

الْمَرْقُودُ : یعنی ورکړی شوی۔ یا چہ ورکولې شی۔ دلته هم مخصوص بالذم پټ دی اَىْ

اللَّعْنَةُ یعنی دا لعنت بده عطیه ده۔ لکه یو تن په دالې کس زهر او بم واخلي۔

ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا

دا (خہ چہ ذکر شو) د خبرونو د کلو نه دی بیانوو مونږ دا په تاباندی بعض ددی نه

قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ

ولار دی او بعض دلدل کړی (لو) شوی دی. او ظلم نه دی کړی مونږ په دوی باندی لیکن

ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي

ظلم کړی وو دوی په ځانونو خپلو نو فائده ورنکړه دوی ته معبودانو د دوی هغه

يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ

چہ رابلل به دوی سوی د الله نه هیڅ فائده هرکله چہ راغی عذاب د رب ستا

وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ ﴿١٠١﴾

او زیات نکړو هغوی دوی لره سوی د هلاکت نه.

تفسیر: اوس په مخکنو واقعاتو تفریعات بیانېږي، اوله تفریع د رسول الله ﷺ صدق (رشتینوالی) بیانوی، دویمه رد د شرک، او دریمه دا چہ هلاکت د بندگانو د وجه د ظلم د هغوی نه وو، څلورمه تفریع کښ اثبات د آخرت دی.

یعنی مونږ دا واقعات ددی دپاره بیان کړیدی چہ ته نه د مکې کافرانو ته واورو، کیدیشی چہ دوی د هغوی د انجام نه عبرت حاصل کړی. د هغه کلو نه د بعضو کنهرات لا تر اوسه باقی دی، او د بعضو نخه هم ختمه شوی دی.

ذَلِكَ: اشاره ده دغه بیان د واقعاتو ته.

قَائِمٌ: هغه چہ ولاروی په خپلو چتونو او گنهراتو. لکه مصر د فرعونیانو او آبادی د نمودیانو په غرونو کښ په مدائن صالح کښ.

وَ حَصِيدٌ: هغه دی چہ د هغه هیڅ اثر او نام و نشان نه وی. لکه د عادیانو او د لوط علیهم السلام قوم کلي فنا شوی دی.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ: دا خبره ځکه ذکر کوی چہ د هلاکولو نه روستو د خلکو زړونو ته دا وسوسه رانشی چہ آیا دا به ظلم نه وی؟! نو الله فرمائی: الله په دوی ظلم نه دی کړی، بلکه دوی کفر او گناهونه وکړل نو ځانونو دپاره نه د هلاکت او بربادی سامان تیار کړو. (ځکه

چه الله تعالى د گناهونو (کفر او شرک) سره مصیبت ترله وو او دوی ته ئه تنبيه ورکړه چه دغه خای کښ مصیبت دے، دامه راخلي نو دوی وویل چه مونږه ئه راخلو نو دے کښ خوک ملامته شو؟ همدا خلک ملامته دی.

فَمَا أَغْنَتْ: یعنی کله چه په دوی باندے عذاب نازل شو نو د دوی دروغجن معبودان د دوی هیڅ په کار رانغلل، بلکه په حقیقت کښ په دنیا او آخرت کښ همدا د دوی د هلاکت سبب شو.

فَمَا أَغْنَتْ: داتفریع ده درد شرک او ډیره مقصودی ده چه اے مشرکانو! تاسو د الله بندگی نه کوئ او د غیر بندگی کوئ او د الله سره برخه داران جوړوئ نو مخکښ خلک هم ستاسو په شان مشرکان وو چه هغوی هم خائله قبرونه، بتان او باباگان معبودان نیولی وو نو هغوی دوی لره د عذابونو نه ولے بچ نکړل؟ دا څنگه معبودان وو چه په تکلیف کښ ئه پکار نشو، په داسے باطلو آلهو باندے خلک څه کوی چه په وخت د مصیبت کښ په کار نه راځی، بلکه الله فرمانی چه دا مصیبت خود هغوی په وجه راغے.

نو د دوی عبادت د غیر الله سبب د هلاکت وگرځیدو او همدغے ته بد بختی وائی چه بنده سترے شی او هیڅ فائده ورته ملاؤ نشی بلکه الله مصیبت په غاړه واخلي. لکه رسول الله ﷺ به فرمایل:

[إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ وَدَرَكِ الشَّقَاءِ وَسُوءِ الْقَضَاءِ وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ]

(بخاری: ۶۳۴۷)

(اے الله! زه په تاسره پناهی طلب کوم د مشقت د مصیبت نه او د بد بختی د رالاندے کولو نه او د بدے فیصلے نه او د خوشحالی د دشمنانو نه). نو دے ته درک الشقاء (بد بختی لاندے کول) وائی.

وَمَا زَادُوهُمْ: یعنی زیات نکړل دغه معبودانو دے مشرکانو لره سوئ د هلاکت او تاوان نه. یعنی د هغوی بندگی ئه سبب د تاوان او هلاکت وگرزیدو. تَبِيب: ۱- تاوان ته وائی (ابن زید) ۲- دارنگه هلاکت ته.

وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ

او دغسے رانیول درب ستا دی کله چه نیسی کلو لره او هغوی ظلم کونکی وی یقیناً

أَخَذَهُ الْيَمُّ شَدِيدٌ ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَن

رانیول د هغه دردناك سخت دی۔ یقیناً پدے کبس خامخا عبرت شته هغه چا لره

خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ۚ ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ

چه یرېږي د عذاب د آخرت نه، دا ورځ ده چه راجمع به کړې شي دې ته خلق او دا ورځ ده

مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُوَخِّرُهُ

چه حاضري به ورته کيدې شي۔ او نه روستو کوو مونږه دې لره

إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

مگر د نيټې شمار له شوي (لږمې) دپاره۔

تفسير: دا بله تفريع ده چه پدې کبس خبره عامه کوي چه د الله تعالى عذاب صرف د دغه اُمتونو پورې خاص نه دې بلکه دا عذاب د هر ظالم او مشرک دپاره دې۔ نو دلته سبب هم بيانوي چه دغه خلک ولې هلاک شو؟ نو د ظلم د وجه نه۔ او تعميم هم کوي چه د الله عذابونه د يو قوم پورې خاص نه دي۔ بلکه د الله تعالى هميشه دا سنت پاتې شويدي چه هغه ظالمان ضرور رانيسي، پدې وجه ظالمانو له يره کبس وسيدل پکار دي۔
وَكَذَٰلِكَ: أَيُّ كَمَا أَخَذَ الْأَقْوَامَ الْمُكَذِّبَةَ الْمَذْكُورَةَ۔ لكه څنگه ئې چه ذكر شوي اقوام مكذبه راو نيول۔

وَهِيَ ظَالِمَةٌ: أَيُّ بِالشِّرْكِ وَمُخَالَفَةِ الرُّسُولِ وَالْكَبَائِرِ۔ يعنى چه د دوي ظلم شرك، درسول مخالفت او كبيره گناهونه وي۔

إِنَّ أَخَذَهُ: پدې کبس الله تعالى خبره غټه ښکاره کوي چه څوک دا ونه وائي چه بس هغوی هلاک شو نو خبره ختمه شوه۔ الله فرماني دا څه وړه خبره نه ده بلکه د الله تعالى رانیول انتھائی سخت او دردناك دی۔

بخاری او مسلم د ابو موسی اشعري ؓ نه روایت کړيدې چه رسول الله ﷺ وفرمايل:

[إِنَّ اللَّهَ لَيَمْلِكُ لِلظَّالِمِ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ ثُمَّ قَرَأَ ﴿وَكَذَٰلِكَ أَخَذَ رَبُّكَ﴾]۔

(بخاری فی تفسیر سورة ۱۱ باب ۵) و مسلم فی البر حدیث: ۶۲)

(الله تعالى ظالم ته مهلت ورکوي تردې چه کله ئې راو نیسي نو بیا ئې نه پریدي)۔ بیا

رسول الله ﷺ دا آيت ولوستو). او د انسان مزاج ددې برعکس دې، چه زر حمله کوي او بيرته زر پنبېمانه کيږي او عذاب ئې سخت نه وي.

نو ددې آيت او حديث نه معلومه شوه چه که الله تعالی يو ظالم ته مهلت ورکړې وي او في الحال ورته څه ونه وائي نو ده لره پدې باندې دوکه کيدل نه دي پکار. **إِنَّ فِي ذَلِكَ : دَابِلَه تَفْرِيعَ دِه** چه [عَذَابُ الْأَقْوَامِ الْمُكَذِّبَةِ دَلِيلٌ لِأَبْثَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ].
(د پخوانو امتونو مکذبه و هلاکت دليل دې چه قيامت راتلل حق دي).

او دا استدلال هم په قرآن کریم کښ زيات شويدې. طريقه د استدلال داسې ده چه دې اقوامو به د آخرت ورځ نه منله او انکار به ئې کولو، نو الله تعالی ورته په غضب شو، ټول ئې هلاک کړل نو که د آخرت ورځ حقه نه وي نو ددې په انکار سره به دا خلک نه هلاکيدلې، معلومېږي چه آخرت راتلل حق دي. ځکه چه د باطل نه په انکار کولو سره عذاب نه راځي بلکه د حق نه په انکار سره عذاب راځي.

دويم: د دنيا په عذاب کښ بيان د صدق الرسول (ﷺ) هم وي لکه په سورة النمل (٥) آيت کښ راغلي دي ځکه چه انبياء عليهم السلام به دعوت کولو، خلکو به نه منلو نو الله به پرې عذاب راوستو نو که دا پيغمبران حق نه وي نو په خلکو کښ به عذاب ولې راتللو؟! نو الله فرمائي: چه تاسو ددې نه عبرت واخلي. کمزوري خلک بېچ کيدل او زورور هلاکيدل دليل دې د حقانيت درسونو.

او دا ناشنا دليل د الله تعالی د معرفت او د هغه د وجود هم دې، چه بره يو ذات شته چه هغه په گناه باندې سزا ورکوي او په نيکي باندې نجات ورکوي، دا هسې د دنيا چال نه دې ځکه چه بيا خو پکار وه چه کمزوري مؤمنان هلاک شوي وي، او خبره برعکس وشوه، معلومېږي چه د الله تعالی وجود حق دې. د اقوامو مکذبو د هلاکت نه په قرآن کریم کښ دا درې واره دليلونه حاصلېږي.

فِي ذَلِكَ : أَيْ فِي أَخَذِ الْأَمَمِ. يعنې پدې رانيولو د امتونو کښ. **لِمَنْ خَافَ**: يعنې ددې نه خوف وکړي. ځکه چه دغه يريدونکي به دا عبرت واخلي چه الله تعالی په نافرمانی کولو باندې په دنيا کښ عذاب راوستو نو که زه د الله د پيغمبرانو نافرمانی وکړم نو قيامت خو حق دې هلته به ماته سزا راکړي، ځکه چه الله تعالی په نافرمانی باندې په هر وخت کښ ناراضه دې.

ذَلِكَ يَوْمٌ : أَوْس د قِيَامَت هَيْبَت بيانوي. دلته د قيامت دوه نومونه ذکر دي (يوم

مجموع) او دویم (یوم مشہود)۔ او مشہود ورتہ یو پدمے وجہ وائی چہ یہ دغہ ورخ بہ گواہان گواہی ورکوی۔ او دویم یَشْهَدُ أَهْلُ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ - آسمانوں والا بہ زمکے تہ راحاضری اوزمکے والا ہم تردے چہ اللہ تعالیٰ بہ ہم دخیل شان مطابق راشی۔ ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾۔ نو مشہود یہ اصل کنیں مشہود فیہ دے۔ (یعنی دے تہ بہ حاضری کیدے شی)

لَا أَجَلَ: دالام اجلہ او تعلیلہ دے آئی لَا يَنْتَهَاءُ أَجَلُ آيٍ وَقَتٍ - یعنی مونہ نہ روستو کوو دغہ ورخ مگر دوجہ د ختمیدو دیوے نیتے نہ۔ یادپارہ د نیتے۔
مَعْدُودٌ: شمارل د کموالی دیارہ ذکر کیری۔ او داد شمار خو ورخے صرف اللہ تعالیٰ تہ معلوم دی چہ ہغہ د دنیا مودہ دہ۔

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ ج

یہ کومہ ورخ چہ رابہ شی چہ خبرے بہ نشی کولے ہیخ نفس مگر یہ اجازہ د اللہ

فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ

نو بعض د دوی نہ بہ بد بخت وی او بعض بہ نیکبخت وی۔ نو ہرچہ ہغہ کسان دی

شَقُورَافِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ

چہ بد بختہ شو نو یہ اور کنیں بہ وی، دوی لہ بہ یہ ہغے کنیں اوسیلی وی

وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمُوتُ

اور مبارے وی۔ ہمیشہ بہ وی یہ ہغے کنیں ترخو پورے چہ ہمیشہ وی آسمانوںہ

وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا

اوزمکہ مگر ہغہ چہ او غواری رب ستا، یقیناً رب ستا کونکے د ہغہ کار دے

يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا ففِي الْجَنَّةِ

چہ وی غواری۔ او ہرچہ ہغہ کسان دی چہ نیکبختہ شویدی نو یہ جنت کنیں بہ وی

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمُوتُ وَالْأَرْضُ

ہمیشہ بہ وی یہ ہغے کنیں ترخو پورے چہ ہمیشہ وی آسمانوںہ اوزمکہ

إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

مگر هغه چه غواړی رب ستا، بخشش دے چه نه به شی قطع کولے۔

تفسیر: د قیامت په ورځ به هیڅ شخص هم د الله د اجازت نه بغير یوه کلمه نه دخپله دفاع دپاره اوننه د چا په سفارش کښ دخوله نه ویاسی، لیکن په سورة النحل آیت (۱۱۱) کښ راغلی دی چه هر سر په به دخپل نجات دپاره په هغه ورځ جگړه کوی: ﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا﴾ او سورة الانعام آیت (۲۳) کښ راغلی دی چه مشرکان به وائی: ﴿وَاللّٰهُ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ چه اے زمونږ رب! مونږ مشرکان نه وو۔

پدې وجه دتفسیر علماؤ ددې دواړه قسمه آیتونو ترمینځ داسه تطبیق کړیدے چه د محشر په میدان کښ به د خلقو حالات مختلف وی، کله به په ژبه گونگیان وی او کله به څوک دخپل نجات دپاره جگړه کوی۔ او کله چه الله تعالی اجازه د سفارش وکړی نو مؤمنان به ئے د گناهکارانو دپاره کوی۔

يَوْمَ يَأْتِ: په هغه وخت چه رابه شی ورځ د قیامت۔ دیوم نه مراد وخت دے یا ترې ورځ مراد ده، او (یأت) کښ ضمیر اجل (نیټه) ته راجع دے۔ یا ضمیر الله ته راجع دے یعنی په کومه ورځ چه الله راشی نو هیڅوک به خبرې نشی کولے د هغه د هیبت دوجه نه۔ ﴿وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرُّحْمٰنِ﴾ (طه: ۱۰۸) رحمٰن ته به ټول آوازونه په آرام وی۔ ﴿هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ﴾ (المرسلات: ۳۵) پدې ورځ به انسانان خبرې نشی کولے۔

فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ: د قیامت په ورځ به دوه ډله جوړېږی لکه په دنیا کښ هم دوه قسمه ډله وے، څه خلق به داسه بد بخته وی، چه د هغوی ځای به جهنم وی او په کرب او غم او مصیبت کښ به د هغوی د سینونه آهونه او افسوسونه پورته کیږی۔

دا تقسیم د سعادت او شقاوت الله تعالی د مخکښ نه په تقدیر کښ لیکلے دے چه الله تعالی انسانان په دوه موتو کښ راواخستل او وے فرمایل: ﴿هَذِهِ لِهٰذِهِ﴾ دا خلق ما د جهنم دپاره پیدا کړل او دا کسان د جنت دپاره اوزما هیڅ باک نشته۔ (مسند احمد: ۱۷۶۲۹) باسناد صحیح) بیا د مور په خپته کښ شقی او سعید لیکلے کیږی او په آخرت کښ به ددغه شقاوت او سعادت اثر راښکاره کیږی۔

اشکال وجواب

پدې باندے دا اشکال ذهن ته راځی چه هر کله الله تعالی بعض بندگان بد بخته ولیکل نو

دوی به هسه هم هدايت نشی موندلے نو آیا دا به ظلم نه راخی؟

جواب دادے چه الله تعالیٰ عدل او احسان والا دی نو کوم کسان چه نه بد بخته ولیکل د هغوی سره نه عدل وکړو، او کوم کسان نه چه نیک بخته ولیکل نو د هغوی سره نه احسان وکړو او ظلم په هیچا نه کوی. او ددے وضاحت په باب د تقدیر کښ داسه بیانېږی چه الله تعالیٰ بعض بندگان بد بخته لیکلی دی نو دا نه خپل علم لیکلے دے چه دوی به دغه شان کوی زه پرې د مخکښ نه خبریم ځکه چه د تقدیر معنی ده د الله تعالیٰ پوهه په بندگانو باندې مخکښ د هغوی د پیدا کیدو نه، الله تعالیٰ د مخکښ نه ولیکل چه زه به فلانې پیدا کوم او هغه له به اختیار وړ کوم او استعداد به پکښ اچوم او پیغمبران به ورلېږم لیکن دے به په خپله خوښه باندې د الله تعالیٰ بغاوت کوی، انبیاء به نه پوهه کوی چه دا کار مه کوه لیکن هغه به نه کوی لکه مثلاً فرعون ته به ویل شی چه هدايت قبول کړه هغه به نه قبلوی، ضد به کوی تردے چه پدے حالت کښ به هغه مړ کېږی هم، نو بیا به جهنم ته داخلېږی. نو پدے کښ هیڅ قسم د ظلم شائبه هم نشته.

او په تقدیر کښ د الله تعالیٰ ډیر زیات حکمتونه دی چه هغه ته د عامو انسانانو ذهنونه نه ورسېږی نو بنده له به هغه باندې ایمان لرل پکار دی او هغه ته تسلیمیدل ضروری دی. ددے تشریح په یو حدیث کښ داسه راغلی ده،

ترمذی، ابو یعلیٰ، ابن جریر، ابن المنذر، ابن ابی حاتم، ابو الشیخ او ابن مردویه د عمر فاروق رضی الله عنه نه روایت نقل کړیدے چه هر کله دا آیت ﴿لَعَنَهُمُ الشَّيْطَانُ وَمَعَهُمْ شِرْكُهُمْ﴾ نازل شو نو ما ویل اے د الله رسوله! آیا مونږ چه کوم عمل کوو نو دا په تقدیر کښ لیکلے شویدے او که نه؟ رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم وفرمایل: بلکه دا ټول څیزونه په تقدیر کښ لیکلے شویدی او قلمونه پدے جاری شویدی اے عمره! لیکن هر انسان ته الله تعالیٰ هغه عمل آسانوی کوم دپاره چه پیدا دے.

(الترمذی باب القدر باب ۳ باسناد صحیح واصل الحديث فی البخاری: ۴۹۴۶: ۱) و مسلم (۶۹۰۱)

یعنی د نیک بخته ښه دا ده چه ده ته به د نیکی توفیق ملاوېږی او د هغه اعمال به ورته آسانولے شی او د بد بخته علامه دا ده چه ده ته به د بد بختی کارونه آسانولے شی. د حدیث مطلب دا دے چه مونږ بندگان په عمل کولو باندې مکلف یو. د تقدیر د تفصیلی بحثونو دپاره «الحق الصریح شرح مشکاة المصابیح اول جلد» ته رجوع وکړی.

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا: دا هغه آیتونه دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نه بودا کړے وو. ترمذی، حاکم او

ابو یعلیٰ وغیرہ د ابوبکر رضی اللہ عنہ نہ روایت کریدے، ہفہ وویل چہ امے د الله رسولہ ! تہ بودا شوے۔ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم وفرمایل : ((زہ ہود، مرسلات، عم یتساء لون او اذا الشمس کورت بودا کرے یم))۔ (ترمذی: ۳۲۹۷) وسندہ صحیح۔ البانی

خینی علماء وائی پدے سورت کنس د استقامۃ حکم دے او استقامۃ گران کار دے لیکن دا وجہ صحیح نہ معلومیری خکہ چہ استقامۃ پہ دین باندے مضبوط عمل کولو تہ وائی او دا یو امتی ہم کولے شی پاتے لا دا چہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم۔

صحیح دادہ چہ پدے آیتونو کنس انتہائی سخت وعید ذکر دے چہ پدے کنس سوچ کولو سرہ د انسان زرہ ے کنٹرولہ کیڑی۔ اور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اگر کہ جنتی دے لیکن د امت دپارہ بہ تہ ددے وعید استحضار کولو نو زہل بہ تہ۔

زفیر او شہیق خہ تہ وائی؟

زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ : یعنی اوسیلی، اور مبارے۔ ۱- دا دوارہ د خرہ آواز تہ وائی خو زفیر تہ ابتدائی آواز دے او شہیق تہ آخر دے۔ چہ دا پیر قبیح آواز دے۔

۲- لغة فرق تہ دا دے چہ زفیر اخراج النفس تہ وئیلے شی یعنی ساه بھر راویستل او شہیق (رَدُّهَا) تہ وئیلے شی یعنی د ہفے واپس کول۔

۳- یا زفیر د سینے نہ وی او شہیق د مری نہ وی۔

۴- یا زفیر پہ سینہ کنس د سخت خوف پہ وجہ ساه بوتللو رابوتللو تہ وئیلے شی چہ د ہفے پہ وجہ پبنتی وپرسیری۔ او شہیق اُورِدو اُورِدو ساه گانو اخستو تہ وائی۔ پدے دوارو کنس مقصود د دوی سخت غم او مصیبت ذکر کول دی او د دوی د حالت تشبیہ دہ د ہفہ چا سرہ چہ د ہفہ پہ زرہ باندے حرارت (گرمائش) غلبہ کری وی اوروح تہ پکنس بند شوے وی۔ (فتح البیان)

۵- یا زفیر صَوْتُ الْمَحْزُونِ (د غمجن شخص آواز) دے، او شہیق صَوْتُ الْبَاكِیِ (د زہیدونکی آواز) دے۔

خَلِيدَيْنَ فِيْهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ : د آخرت آسمانونہ اوز مکہ ہمیشہ وی نو خکہ بہ دوی پکنس ہمیشہ وی۔

إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ : دے استثناء کنس دیر اقوال دی : ۱- دا استثناء دہ د زمانے د حساب نہ پہ ورخ د حشر کنس یعنی پہ دغہ زمانہ د حشر کنس چہ حساب ورسرہ کیڑی دوی بہ پہ اُور

کنیں نہ وی۔ (زجاج)

۲- پدے استثناء کنیں زیادت د عذاب تہ اشارہ دہ یعنی مگر ہغہ چہ ستارب غواری نو عذاب بہ ورلہ نور ہم زیات کری۔ (زجاج ایضاً واختاره الحکیم الترمذی)

۳- یا استثناء دہ دپارہ د نافرمانو موحدینو چہ دوی بہ دیوے مودے نہ روستو د جہنم نہ ویاسی۔ پدے صورت کنیں بہ ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا﴾ عبارت کافران او مسلمان گناہگار و تولو تہ شامل وی۔ (قاله الضحاك، ابوسنان وقتاده وغیرہم) (فتح)

۴- او قتاده دا ہم وئیلی دی: اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِشَيْءٍ - اللہ تعالیٰ پہ خپلہ استثناء باندے بنہ پوہہ دے۔ یعنی پدے باب کنیں توقف پکار دے چہ د اللہ تعالیٰ ددے نہ خہ مراد دے۔

۵- ابن عطیة وغیرہ وئیلی دی چہ دا استثناء نہ متصل دہ او نہ منقطع بلکہ دا دبرکت دپارہ وئیل شویدہ لکہ شارع دے تہ پہ ہر کلام کنیں دعوت ورکریدے او پدے باندے نے حکم کریدے۔ او دغہ شان قول د ابو عبیدہ نہ نقل دے۔ (فتح البیان)

او پہ بل تعبیر سرہ د اللہ تعالیٰ دا عادت دے چہ ہر خای کنیں خپل مشیت طلیقہ (یعنی آزادہ ارادہ) بیانوی دپارہ د دفع د اوہامو چہ اللہ تعالیٰ باندے ہیخ شے لازم نہ دے، ہغہ باندے د ہیچا زور نشتہ، دا لازمہ نہ دہ چہ ہغہ بہ بندہ خامخا اور تہ بوخی کہ بوئے نہ خی نو اللہ تہ بہ تکلیف پینں شی، خہ بوج بہ پرے راشی، دا ہیخ قسم خطرہ نشتہ۔

نو معنی دا دہ چہ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ فَيَفْعَلُ - اللہ چہ خہ غواری ہغہ کوی، د ہغہ خوبہ دہ چہ خوک اور تہ ہمیشہ دپارہ بوخی او کہ لریے مودے دپارہ، او کہ جہنم ختموی او کہ انسانان پکنیں باقی پریدی، لیکن اصول نے دا دی چہ کافر او مشرک بہ پہ اور کنیں ہمیشہ وی لیکن ارادہ نے آزادہ دہ۔ او ہمدان قول ظاہر دے۔

۶- صاحب دفتح البیان دا قول ہم نقل کریدے (او دے تہ نے بنائستہ وجہ وئیلے دہ) چہ د سماوات او ارض نہ مراد د دنیا د مودے ہمیشوالے دے خکہ چہ کفارو تہ ددے اندازہ لگی او ہمدانینی او پہ (مَا شَاءَ رَبُّكَ) کنیں پدے مودہ باندے زیادت مراد دے، یعنی دوی بہ پہ جہنم کنیں د دنیا د مودے پہ اندازہ ہمیشہ وی او ددے مودے نہ زیاتہ ہم چہ د ہغے ہیخ انتہاء نشتہ چہ ہغہ صرف اللہ تعالیٰ تہ معلومہ دہ۔ (فتح والقرطبی)۔

سُعِدُوا: صیغہ نے مجهول راوہ اشارہ دہ چہ دوی نیک بختی خالص د اللہ تعالیٰ پہ احسان سرہ شویدہ۔

عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُوذٍ: مجذوذ د جذاذ نہ دے پہ معنی د قطع (پریکولو او ختمولو) سرہ۔

او دے کښ اشاره ده چه د (إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ) مطلب دا نه دے چه جنت ته د داخلیدونه روستو به بیا راوځی یعنی څوک چه یو ځل جنت ته داخل شی نو بیا به ترینه نه رابهر کیږی ځکه چه دا داسه نعمتونه دی چه انقطاع نه نشته. نو دا ښکاره دلیل دے چه جنت او اهل جنت باندې فناء نه راځی او دا حکم د جهنم والو هم دے.

هلت به همیشه دپاره وسپړی مگر دا چه الله تعالیٰ خالص په خپل فضل او کرم سره په هغه کښ څوک گوزار نکړی، یا دا چه نافرمان موحدین د یوې مودې نه روستو د جهنم نه ویاسی. او دا خبره خو د متواترو احادیثونه ثابته ده چه اهل توحید به د جهنم نه آخر راویستلې شی. او په هغه ورځ به څه خلق خوش قسمته وی چه هغوی به همیشه دپاره جنت ته داخل کړې شی چه د هغه نعمتونه به هیڅ کله نه ختمیږی.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ

نومۀ کیږه ته په شک کښ د هغه نه چه بندگی نه کوی دا خلق، بندگی نه کوی دوی

إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَأَنَا

مگر په شان د هغه چه بندگی نه کوله پلارانو د دوی مخکښ ددینه، او یقیناً مونږه

لَمْ نُفُورْهُمْ نَصِيبُهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

پوره ورکونکی یو دوی ته برخه د دوی چه کمه به نکړې شی.

تفسیر:

د بد بختی اسباب

د قرآن کریم عادت دا دے چه کله یو لفظ ذکر شی، سخت وی یا یو لفظ مهم وی نو د هغه روستو خپله تفصیل کوی نو دلته هم دا مهمه خبره بیان شوه چه بد بختی او نیک بختی د جنت او د جهنم ذریعه ده نو د یو سړی په ذهن کښ دا سوال خامخا پیدا کیږی چه مونږ ته دې بد بختی او د هغه اسباب بیان شی چه ځان ترې وساتو او د نیک بختی اسبابو کوشش وکړو نو اول کښ الله تعالیٰ د بد بختی اسباب ښودلی دی، بیانه د نیک بختی صفات راوړیدی. د بد بختی ډیر اسباب دی بعض دا دی:

(۱) الشِّرْكَ بِاللَّهِ - لکه پدې اول آیت کښ ذکر دی. او فرمائی: ﴿عَسَى أَنْ لَا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا﴾ - (مریم: ۴۸) نو عبادت د غیر الله لویه بد بختی ده.

(۲) مُخَالَفَةُ آيَاتِ اللَّهِ - د الله د آيتونو مخالفت او د هغه سره ضد کول لکه ﴿قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا﴾

(۳) تَرْكُ الصَّلَاةِ - موندخ پرېخوستل لکه دروستو آيتونو او نورو دلائلو نه دا اسباب معلومېږي.

(۴) الظُّلْمُ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ - د الله په بندگانو ظلم او مسلمانانو ته ضرر ورکول.

(۵) أَكْلُ الْحَرَامِ - حرام خوړل ځکه چه څوک حرام خوري، عبادات ته نه قبلېږي نو بد بخته شي. (۶) قَسْوَةُ الْقَلْبِ - (د زړه سختوالی)

(۷) طَوْلُ الْأَمَلِ - (اميدونه اوږده کول)

(۸) الْجِرْصُ عَلَى الدُّنْيَا - (دنیا باندې حرص کول). لکه دا درې اسباب په يو ضعيف روايت کښ راغلي دي اگرکه د معنی په لحاظ صحيح دي. او قرآن کښ لوی لوی بختان ذکر کوي.

نو پدې آيت کښ د مشرکانو په شرك باندې سخت رد دي.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ: په آيت کښ خطاب نبي کریم ﷺ ته دي ليکن مقصود نور خلق دي، چه د هغوی په زړونو او دماغو کښ دبتانو او نورو باطلو معبودانو ددروغو معبود کيدو کښ څه قسم شک وي، ځکه چه نبي ﷺ دداسې قسم شک نه په قطعې توگه سره پاک وو.

بيا ددې څه مطلب دي چه ددوی د عبادت د غير الله نه شک مه کوه؟ دا خو هر چاته معلوم ده چه دوی عبادت د غير الله کوي؟ نو ددې يو څو مطلبونه بيان شویدی:

(۱) يودا چه (فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْْبُدُ هَؤُلَاءِ أَى إِنَّهُمْ ضَلَالٌ) يعنى ددې خلکو په بندگي کښ شک مه کوه چه دوی پدې کار سره گمراهان شويدي يعنى ددوی په گمراهي کښ شک مه کوه. دوی د مشرانو په شان گمراهان دي او په باطله دي او هغوی ته الله عذاب ورکړي وو نو دوی ته به هم عذاب ورکوي.

(۲) يا ما مصدریه دي او مِمَّا په معنی د (فِيمَا) سره دي، فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ فِي بُطْلَانِ عِبَادَةٍ هَؤُلَاءِ - (فتح البيان) يعنى ددوی د عبادت په باطل والی کښ هيڅ شک مه کوه، ددوی عبادت داسې ضائع دي لکه څنگه چه ددوی د مشرانو دبتانو عبادتونه ضائع او برباد دي. نو ما مصدریه ده. (۳) يا مِنْ اَجْلِيه دي او معنی دا ده: فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ فِي التَّوْحِيدِ مِنْ أَجْلِ مَا يَعْْبُدُ هَؤُلَاءِ - يعنى ددې مشرکانو د عبادت په وجه په توحيد کښ چرته شک

ونکرے۔ بلکہ ما یعبدون : یعنی ددوی عبادت د غیر الله داسے بی دلیلہ او پہ تقلید باندے
بناء دے لکہ خنکہ چہ د مشرانو عبادت وو۔ (خازن)

(۴) یا معنی دادہ : [فَلَا تَكُ فِیْ شَكٍّ مِنْ سُوْءِ عَاقِبَتِهِمْ]۔ یعنی ددوی د عبادت نہ شک مہ
کوہ چہ پدے سرہ ددوی عاقبت او انجام خرابیدونکے دے۔

(۵) یا ما پہ معنی دالذی دے۔ معنی دادہ : فَلَا تَكُ فِیْ مِرْيَةٍ مِنَ الَّذِیْ یَعْبُدُوْنَ اَیْ مَا
یَعْبُدُوْنَ غَیْرُ نَافِعٍ لَهُمْ وَلَا ضَارٌّ وَلَا تَأْثِیْرَ لَهُ فِیْ شَیْءٍ)۔

یعنی شک مہ کوہ د ہغہ چانہ چہ دوی نے عبادت کوی چہ دغہ معبودان دوی تہ نہ خہ
فائدہ ورکولے شی او نہ خہ ضرر او نہ ورلہ ہیخ تاثیر شتہ۔

صاحب دفتح البیان وائی چہ ددے تولو معانیو د جمع کولو نہ ہیخ مانع نشتہ۔

(۶) دے کنبں دا مطلب ہم صحیح دے چہ د (ما) نہ باطل معبودان مراد شی۔ یعنی تہ د
کافرانو د معبودانو پہ باطل کیدو کنبں بالکل شک مہ کوہ۔ ددوی معبودان ہم ددوی د
پلارانو نیکنونو د معبودانو پہ شان دروغجن او باطل دی۔

وَ اَنَا لَمَوْفُوْهُمُ : ۱- او مونہ بہ ددوی د پلارانو نیکنونو پہ شان دوی تہ ہم عذاب ورکرو
او پدے کنبں بہ ہیخ کمی نہ کیری۔ نو د حصے نہ مراد حصہ د عذاب دے۔

۲- دویم دا چہ ددے حصے نہ مراد د دنیا حصہ دے، او دا جواب د سوال دے چہ ہرکلہ
شک باطل او بی دلیلہ کار دے، نو دے مشرکانو تہ بہ روزی او مالونہ وغیرہ نہ ملاویدے؟

جواب : پہ دنیا کنبں ددوی حصہ شتہ چہ پہ طریقہ د ابتلاء بہ دوی تہ ورکیدے شی۔

(احسن الکلام) دواہو خبرو تہ اشارہ دے چہ دنیا کنبں ورتہ الله تعالیٰ رزقونہ ورکوی چہ ہغہ
پورہ شی نو بیا بہ ورلہ پہ آخرت کنبں عذاب ورکوی۔

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰی الْكِتٰبَ فَاٰخْتَلَفَ فِيْهِ ؕ

او یقیناً ورکھے وو مونہ موسیٰ (علیہ السلام) تہ کتاب نو اختلاف وکھے شو پہ ہغے کنبں،

وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضٰی

او کچر تہ نہ وے خبرہ چہ مخکنبں شویدہ د طرف درب ستا نہ خامخا فیصلہ بہ شوے وے

بَیْنَهُمْ ؕ وَاِنَّهُمْ لَفِیْ شَكٍّ مِّنْهُ مُرِیْبٍ ﴿۱۱۰﴾

پہ مینخ ددوی کنبں، او یقیناً دوی خامخا پہ شک کنبں دی ددے نہ چہ سخت شک دے۔

تفسیر: پدے کنبں مختصر دلیل نقلی د موسیٰ علیہ السلام نہ راوړی او پدے سره نبی کریم ﷺ ته تسلی ورکړې کيږي چه مونږ موسیٰ ته تورات ورکړې و نو خلق د هغه په باره کنبں په دوه جماعتونو کنبں تقسیم شو، څه خلقو پرې ایمان راوړ او څه خلقو د هغه نه انکار وکړو، دغه شان څه خلقو په هغه کنبں په موجوده احکامو باندې عمل وکړو، او څه خلقو عمل ونکړو، نو اے زمانې (ﷺ)! د قرآن په باره کنبں هم ددې کافرانو د اختلاف په لیدو سره ته زړه مه خفه کوه۔

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ: یعنی که د الله تعالیٰ فیصله د مخکې نه نه وې (بَانَ قَضَىٰ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلًا)۔ چه هغه د هرامت د هلاکولو دپاره نیټه مقرر کړیده چه عذاب به پرې په خپل وخت کنبں راځي، که داسه نه وې نو دوی به اوس وختی په عذاب کنبں اخته شوی وې لیکن الله تعالیٰ دوی لره د خپل حکمة په وجه عذاب روستو کړیدې۔ او پدې کنبں د همکي ده چه الله تعالیٰ ئې د قرآن کریم په مخالفت باندې بندگانو ته ورکوي۔

د کلمه نه مراد (۱) د هرامت نیټه ده۔ (۲) یا ددې نه مراد د قیامت راتلل دی۔ یعنی الله تعالیٰ د دوی عذاب قیامت ته د یو مصلحت په بناء روستو کړیدې نو دوی ډېر نه خوشحالیږي چه گنې دوی به د عذاب نه بچ شي۔

(۳) یا هغه کلمه دا ده چه د الله تعالیٰ رحمت د هغه په غضب باندې سبقت کړیدې، پدې وجه الله تعالیٰ دوی ته مهلت او تاخیر ورکړیدې، او په عذاب کنبں ئې جلتی نه ده کړې۔ حقیقت دا دې چه کافران د قرآن په باره کنبں ډیر ژور شک کنبں اخته دي۔
مُرِيبٌ: اَيُّ مَوْعِدٍ فِي الرَّيْبَةِ۔ یعنی په شک کنبں اچونکې بل چالره۔ یا خپله شک والا۔

وَأَنَّ كُلًّا لُّوْفَيْنَهُم

او یقیناً هر یو د دوی نه هرکله (چه راپورته کړې شي په قیامت کنبں) نو پوره به ورکړي دوی ته

رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ ؕ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

رب ستا بدله د عملونو د دوی، یقیناً الله په هغه عملونو چه دوی ئې کوي خبردار دې۔

تفسیر: دا جواب د سوال دې چه هرکله دوی له عذاب په دنیا کنبں ورنکړې شو نو آیا دوی به معاف وي؟ جواب: الله تعالیٰ به ټول مخکنی اوروستنی امتونه راجمع کوي، هر یو ته به د هغوی د عملونو پوره پوره بدله ورکوي، که ښه عمل وي نو ښه بدله به ورکوي

او کہ بد عمل وی نو بدہ بدله به ورکوی۔ ددوی هیخ عمل هم د الله تعالى نه پت نه دے، اگر که وړوکه وی یا غت، ښه وی یا بد۔ نو پدے کښ د نیک عمل کونکو دپاره د جنت وعده او د بد عمل کونکو دپاره د جهنم دهمکي ده۔

کَلَّا: اَي کُلَّا مِنَ الْخَلَائِقِ۔ (یعنی هر یو د مخلوق نه) تنوین عوضی دے۔ او دا اسم د (اِنْ) دے او (لَمَّا) شرطیه دے چه شرط ئې پت دے۔ یعنی لَمَّا لَيَبْعَثَنَّ۔ (هر کله چه راپورته کړې شی) او (لَيُوقِنَهُمْ) ئې جزاء ده۔ شرط سره د جزاء نه خبر د ان دے۔

او پدے جمله کښ ډیر قراء تونه او ترکیبونه په فتح البیان کښ وگورئ۔ او مونږ چه څه ذکر کړل پدے کښ کفایت دے۔

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ

نو کلك شه (په دین) لکه څنگه چه حکم شویدے تاته او هغه څوک چه توبه ئې وستیله ده

مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا ۚ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾

ستا سره، او د حد نه مټیر پرې یقینا الله په هغه عملونو چه تاسو ئې کوي لیدونکې دے۔

تفسیر: مضمون: اوس په آخر د سورت کښ د نورو مکي سورتونو په شان آداب بیانوي، لکه استقامت۔ عدم طغيان، لا تَرْكَبُوا۔ اَقِمِ الصَّلَاةَ۔ وَاصْبِرْ، او دعوت ﴿لَقَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ﴾ کښ او عبادت او توکل دے په (لَا غَبْدَةَ وَتَوَكَّلْ) کښ۔

مناسبت

- ۱- د موضوع سره مناسبت دا دے چه پدے کښ انواع العبادات ذکر دي۔
 - ۲- د شقاوة او سعادت سره ئې مناسبت دے چه انسان کښ سعادت پدے راتلونکو اعمالو سره راځي۔ نو دلته اسباب د سعادت بيانېږي۔
 - ۳- د نزدې آيت سره ئې مناسبت دے چه هر انسان ته به د هغه عملونه په آخرت کښ وړکولے شی نو بس په دین کلك شه چه دا د کاميابي لاره ده۔
- د استقامت تشریح به په سورة حم السجده کښ راځي ان شاء الله تعالى۔ مختصر دا چه استقامت په لغت کښ برابر ودریدو ته وائي۔ او د قرآن او د حدیث په اصطلاح کښ الْقَمَلُ بِدِينِ الله ته وائي۔ یعنی د الله تعالى په دین باندې عمل کول، دا ئې لنډ تعبیر دے۔ د الله په دین باندې کلك عمل کول او پدې کښ د هیچا پرواه نه ساتل۔ لکه سورة احقاف آیت

(۱۴) کنبی د استقامت نه روستو (بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) راغلی دی چه هلته هم استقامت عمل ته وئیل شویدی۔ لکه د خلفاء اربعه و د تعریفاتو حاصل هم دغه دی۔

د ابوبکر صدیق ؓ نه نقل دی چه د الله بندگی نه شروع کړه (فَلَمَّ يَلْتَفِتُوا إِلَىٰ آلِهِ غَيْرُهُ) او د الله نه علاوه بل چاته نه توجه ونکړه۔ یعنی یواځه د الله بندگی کوی۔ سیدنا عمر فاروق ؓ فرمائی: (أَنْ تَسْتَقِيمَ عَلَى الْأَمْرِ وَالنَّهْيِ وَلَا تَرُوعَ رَوْعَانَ الثَّغَالِبِ) یعنی د الله په امر او نهی باندې مضبوط ودریدل او د هغه نه د گیدرانو په شان اخوا دیخوانه او پریدل۔

سیدنا عثمان ؓ فرمائی: (أَخْلَصُوا فِي الْعَمَلِ) چه د الله دپاره نه یواځه بندگی وکړه۔ سیدنا علی ؓ فرمائی: (أَدُّوا الْفَرَائِضَ) یعنی فرائض نه د الله دپاره ادا کړل۔ نو د ټولو خلفاء راشدینو په نیز استقامت عمل ته وائی نو د استقامتوا معنی ده: الله ته برابر ودریدل او الله ته برابر ودریدل دی ته وائی چه د هغه په حکمونو عمل کوی، او د الله د حکمونو نه اخوا دیخوانه او پرې، ظاهری او باطنی ټول اعمال د الله دپاره ادا کوی۔ خو دی کنبی دا ورسره مراد ده چه دا عملونه به تر مرگه پورې کوی یعنی پدې عملونو به همیشوالی کوی۔ نو د استقامت په معنی کنبی برابر عمل کول او همیشه کول دواړه مراد دی۔

عنوان د آیت: نو پدې آیت کریمه کنبی الله تعالیٰ خپل رسول او نورو مؤمنانو بندگانو ته په حق دین باندې په هر حال کنبی ثابت قدم وسیدو حکم کړیدی، ځکه چه د دین په دشمنانو باندې د غالب راتلو همدا د ټولو نه لویه ذریعه ده، او د الله په خلاف د بغاوت او سرکشی نه نه منع کړیده، ځکه چه د هلاکت او بربادی همدا مقدمه ده۔

حسن بصرتی وائی چه کله دا آیت نازل شو نو رسول الله ﷺ و فرمایلی: تیار شی، تیار شی! دی نه روستو نبی ﷺ په خدا ونه لیدل شو۔

مفسر ابو السعود وائی چه «استقامت» تمامو اصولی او فروعی احکامو او تمامو نظری او عقلی خوبیانو او کمالاتو ته شامل دی، او ددې د ذمه واریانو نه ذمه فارغیدل ډیر مشکل کار دی، پدې وجه نبی کریم ﷺ فرمایلی وو چه زه سورة هود بودا کړم۔ (ترمذی) (فتح البیان)

فَأَسْتَقِيمَ: عَلَىٰ دِينِ رَبِّكَ وَالْعَمَلِ بِهِ وَالِدُّعَاءِ إِلَيْهِ۔ یعنی ته برابر شه په دین رب خپل او په هغه باندې په عمل کولو او هغه ته په دعوت ورکولو۔

کَمَا أُمِرْتُ: دا ورسره ځکه وائی چه استقامت د الله تعالیٰ د امر مطابق کار باندې پکار دی ددې دپاره چه ددې نه په شرک او کفر او بدعت او ناروا باندې پوخ ودریدل بهرشی، هغه

شرعی استقامت نہ دیے۔

وَمَنْ تَابَ مَعَكَ: پدے کبیں اشارہ دہ چہ کله د انسان نہ استقامتہ وراں شی نو علاج ئے توبہ و بستل دی۔ او هر کله چہ صحابه کرام او نور امت پہ استقامت کبیں نبی کریم ﷺ تہ نشی رسیدلے ددے وجہ نہ ئے هغه پہ طریقہ د عطف سرہ ذکر کرل۔
وَلَا تَطْغَوْا: دا ورسره خکہ وائی چہ کله انسان پہ استقامتہ کبیں د حدودو نہ تجاوز کوی د مستحب نہ فرض او د غیر لازم نہ لازم جو پوی نو الله فرمائی: چہ د حدودو نہ تجاوز مہ کوئی۔

نو د لا تطغوا درے مصداقہ دی (۱) لَا تَعْصُونِي۔ زما نافرمانی مہ کوئی۔ (ابن زید)
(۲) لَا تَزِيدُوا عَلَى مَا أَمَرْتُ وَنَهَيْتُ یعنی زما د امر او نہی نہ زیادت مہ کوئی نو طغیان دا دے چہ انسان پہ خان باندے شپہ مونخونہ فرض و گنہری، دوه میاشته روژہ فرض و گنہری۔ او هغه حلال پریدی چہ الله تعالیٰ پہ هغه کبیں اجازه ورکریده او ترغیب ئے ورکریده لکہ انسان تولہ شپہ مونخ کوی او نہ اوده کیری یا همیشه روژہ نیسی دا طغیان دے۔
۳- ابن عباس فرمائی: اَيُّ لَا تَظْلِمُوا۔ یعنی تاسو ظلم مہ کوئی۔
نو د بغاوت او سرکشی نہ مراد ظلم اوزیاتے، او د الله حدودو نہ تجاوز کول، او پہ عبادتونو کبیں غلو کول او گناھونہ کول دی۔

وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ ۖ وَمَا

او مہ مائلہ کیری هغه کسانو تہ چہ ظلم ئے کریده نو ویه رسی تاسو تہ اور او نشته

لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصِرُونَ ﴿١١٣﴾ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ

تاسو لره سوی د الله نہ دوستان بیابہ مدد نشی کیدی تاسو سرہ۔ او پابندی کوہ د مانخہ

طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ ۚ إِنَّ الْحَسَنَاتِ

پہ دواړو طرفونو د ورځے کبیں او په اولنو ساعتونو کبیں د شپے نہ، یقیناً نیک عملونه

يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ۚ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلَّذِينَ كَرِهْنَ ﴿١١٤﴾

بوخی بدولره، دا نصیحت دے دپاره د نصیحت اخستونکو۔

تفسیر: اوس د استقامتہ د پیدا کیدو او د باقی پاتے کیدو اسباب بیانوی چہ دا د سعادت

اسباب هم دی۔ او دا دریم ادب د داعی دی۔

۱- پدے آیت کریمه کښن الله تعالیٰ مؤمنانو ته حکم کړیدے چه دوی هغه خلقو ته مائل نه شی چه هغوی د شرک، بدعاتو او گناهونو کولو سره د ظلم لاره اختیار کړیده، ځکه دا د دوی د شرکي اعمالو نه د راضی کیدو دلیل دی، ظلم کونکو ته پدے سره تقویت ملاوړی او په حق باندې وسیدونکی کمزوری کړی۔

ظالمانو ته د مائله کیدو څه مطلب؟ او د ظلم نه څه مراد دی؟

نو استقامه او دین چه خرابیږي یو پدے چه بنده ظالمانو ته مائل شی۔ نو په آیت کښ غرض د ظالمانو کافرانو نه براءت (بیزاری) ده۔ نو د مشرکانو، مبتدعینو، دهریانو او دنیا پرستو اشرارو سره په مجلسونو کښ شرکت او مخالطت او دوستانه مټه کوی دا سبب د عذاب الهی دی۔

د تفسیر امامانو ددے آیت په باره کښ اختلاف کړیدے چه دلته د ظلم نه مراد صرف شرک، او ظلم کونکو نه مراد صرف مشرکین دی، یا د ظلم نه مراد هر هغه فعل دی چه په هغه باندے د ظلم اطلاق کړی، او د ظلم کونکو نه مراد مشرک او غیر مشرک ټول دی۔ عوفی د ابن عباس رضی الله عنهما نه اول قول نقل کړیدے۔ (المنار والفتح)

او شوکانی او صاحب دفتح البیان وائی چه د آیت مفهوم عام دی، او مشرک او غیر مشرک ټولو ته شامل دی، ځکه چه اگر که د آیت سبب د نزول مشرکان دی، لیکن د مفسرینو په نیز همیشه د الفاظو عموم له اعتبار وی، نه خصوص د سبب له۔ لیکن پداسے صورت کښ اشکال دا راپیښیږي چه د نبی کریم ﷺ د متواترو احادیثو نه ثابته ده چه د مسلمان حکمران اطاعت کوی اگر که هغه حبشی ولے نه وی، چه د هغه سرد وځکه (کشمش) په شان وی، په نورو صحیح حدیثونو کښ دی چه ترڅو پورے دوی مونځونه قائموی، او صرف کفر نه کوی او دا الله په نافرمانی حکم ونکړی نو د دوی اطاعت واجب دی۔ اوس که یو شخص ددے احادیثو د نظره د یو ظلم کونکی بادشاه خبره منلو سره د هغه په حکومت کښ دینی مناصب قبلوی، حدود قائمولو کښ د هغه سره تعاون کوی او د مسلمانانو مصالح خاصه او مصالح عامه و خیال ساتلو سره په نورو کارونو د مملکت سنبالولو او چلولو کښ د هغه سره ملگرتیا کوی نو آیا دا به پدے آیت کښ د ذکر شوی وعید مستحق وی او که نه؟ علما ددے نفی کړیده، او وئیلی ئے دی چه که هغه ذرّه نه د

ہفہ د ظالمانہ اعمالو تائید نہ کوی، نو د پورته ذکر شوی احادیثو او ددی معنی پہ شان نور و متواترو احادیثو د مخہ پدی آیت کبن د ذکر شوی وعید مستحق بہ نہ وی۔
مفسرین لیکسی چہ دا آیت کریمہ د ظلم نہ د منع او پہ ہفہ باندی د اللہ د طرف نہ د دھمکی لوی دلیل دی۔ خکہ چہ کله ظلم کونکو دپارہ پہ خپل زرہ کبن نرمی ساتونکو سزا جہنم خودی شویده نو د ہفہ خلقو بہ خہ حال وی چہ د ہغوی ژوند پہ شرکی اعمالو او ظلم او بربریت کبن دوب شوے وی۔ (فتح البیان تفصیلاً)

ظالمانو ته د میلان صورتونه

وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ : ظالمانو ته د میلان دیر صورتونه دی :

- (۱) عبد الله بن عباس فرمائی : بِالْمَحَبَّةِ۔ ظالمانو ته پہ محبت سرہ مہ مائل کیڑی۔
- (۲) ابو العالیہ وائی : لَا تَرْضُوا بِأَعْمَالِهِمْ۔ د ہغوی پہ اعمالو مہ راضی کیڑی۔
- (۳) سدی وائی : لَا تَدَاهِنُوا الظَّالِمَةَ۔ د ظالمانو خلکو سرہ مداهنت مہ کوی (چہ دین ورته پریدی د ہغوی دیرے دوجہ نہ)۔
- (۴) عکرمہ او قتادہ وائی : لَا تَوَدُّوهُمْ وَلَا تُطِيعُوهُمْ۔ د دوی سرہ مینہ مہ کوی او د دوی خبرہ مہ منی۔ (۵) د کافرانو تائید،

(۶) د ہغوی پہ دین کبن ملگرتوب، دیے تولو ته آیت شامل دیے۔ (قرطبی، وفتح البیان)
صاحب المنار داسے تفسیر کوی : وَلَا تَسْتَنْدُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ قَوْمِكُمُ الْمُشْرِكِينَ وَلَا مِنْ غَيْرِهِمْ فَتَجْعَلُوهُمْ رُكْنًا لَكُمْ تَعْتَمِدُونَ عَلَيْهِمْ فَتَقْرَؤُنَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ
یعنی تاسو خپلوانو او پردو مشرکانو ته تکیہ مہ لگوی چہ ہغوی خان دپارہ یو تائید جوړ کری چہ تاسو پہ ہغوی باندی اعتماد وکری نو ہغوی پہ خپلو ظلمونو باندی باقی پریدی)۔ خکہ چہ رکون درکن نہ دیے اورکن کبن معنی د تقویت پرته ده۔
فَتَمْسُكُمُ النَّارُ: یعنی اورو بہ مو وسیزی پہ سبب د مائلہ کیدو کافرانو ته۔

علماء وائی : دا سزا د ہفہ چا ده چہ ظالمانو ته مائل شی نو د ظالم بہ خورہ لویہ سزا وی؟!۔ (المنار والفتح)

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ : حدیث کبن ہم دیے سبب د استقامتہ اشارہ راغلی ده، فرمائی : [اسْتَقِيمُوا وَلَكِنْ تَحْصُوا وَأَعْلَمُوا أَنَّ خَيْرَ أَعْمَالِكُمُ الصَّلَاةُ] پہ دین کلک شی او دا کار تاسو پوره نشی راگیرولے او پوہه شی چہ ستاسو پہ عملونو کبن غوره عمل مونخ دیے۔

(صحیح ابن ماجہ رقم: ۲۷۳)

طَرَفِي النَّهَارِ: ددے دواړو طرفونو نه سهار او مازیگر مونځ مراد دے چه پدے ماسپښین هم داخل دے ځکه چه دا هم یو طرف ته دے او زُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ کښ مابنام او ماسخوتن ته اشاره ده نو پنځه مونځونه پکښ راغلل.

زُلْفَا: جمعه د زُلْفَا ده هغه وختونو ته وائی چه یو بل ته نزدی وی نو چه نمر پت شی مابنام دے او چه شفق پت شی ماسخوتن دے.

إِنَّ الْحَسَنَاتِ: د انسان نه گناهونه کیږی نو الله تعالیٰ ددے مونځونو فائده بیانوی چه پدے سره گناهونه ختمیږی.

امام احمد او اصحاب السنن د علی بن ابی طالب ؓ نه روایت کړیدے چه کله یو مؤمن نه گناه کیږی او اودس وکړی او دوه رکعاته مونځ وکړی نو د هغه هغه گناه معاف کیږی. (مسند احمد رقم: ۲)

ددے آیت په شان نزول کښ امام بخاری و مسلم و غیره د عبد الله بن مسعود ؓ نه روایت کړیدے چه یو شخص رسول الله ﷺ ته راغلو او وے وئیل چه ما د بنار په مضافاتو کښ د یوے بنځے علاج کولو نو هغه سره بغیر د نزدیکت نه ما نه گناه وشوه یعنی ما د هغه نه کوکی واخسته، لکه چه په بعض روایتونو کښ د هغه صراحت راغلی دے. (اَنِّیْ أَصَبْتُ حَدًّا فَأَقِمْ فِیْ کِتَابِ اللّٰهِ) ته په ما باندے د الله حد قائم کړه. نبی ﷺ غلے شو، پدے کښ د مانځه وخت راغلو هر کله چه رسول الله ﷺ د مانځه نه فارغ شو وے فرمایل: هغه (تپوس کونکے) سرے څه شو؟ هغه وویل: دا یم، ورته ئے وفرمایل: آیاتا پوره اودس کړے وو او مونځ سره دے اوس مونځ وکړو؟ هغه وویل: آو، ورته ئے همدا آیت تلاوت کړو.

یعنی ددے گناه نه روستوتا چه کوم نیک عمل کړیدے، هغه دا گناه ختمه کړه. نو هغه تپوس وکړو چه اے د الله رسوله! آیادا حکم زما پورے خاص دے؟ نو نبی ﷺ وفرمایل: چه (هَیْ لِمَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ أُمَّتِیْ) (بخاری: ۶۸۲۳) و مسلم: ۷۱۸۲ (ابن ماجه: ۴۲۵۴) داد تمامو مسلمانانو دپاره عام دے.

امام مسلم د ابو هريره ؓ نه روایت کړیدے چه رسول الله ﷺ وفرمایل: ((انسان چه ترڅو پورے د کبیره گناهونو نه ځان ساتی د هغه د هر دوه مونځونه د هغه ترمینځ د گناهونو دپاره کفارہ جوړیږی)). (مسلم: ۵۷۲)

مجاهد وائی: د حسنات نه مراد سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر دی. (فتح

البيان) او ظاہر داده چه حسنات نے جمع را ورہ خکہ چه يواخے مونخ مراد نہ دے بلکہ مانخہ تہ تلل، دبل مانخہ پہ انتظار کنس پہ مسجد کیناستل او نور عبادات کول۔
 بیاد جمہورو مذہب دا دے چه پہ مانخہ وغیرہ سرہ صرف صغائر گناہونہ معاف کیہی۔ اور اجماع داده چه بندہ بندہ مونخ وکری نو الله تعالیٰ پرے کبائر ہم معاف کوی خکہ چه دلته سیئات لفظ عام دے، ددے اطلاق پہ کبائرو ہم کیہی۔
 ذَلِكْ ذِکْرِي: ذلک اشارہ قرآن تہ دہ یا ذکر شوی حکم تہ چه د مانخہ پابندی دہ۔
 ذِکْرِي لِلذِّکْرِ: اَيْ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَعِظِينَ۔ نصیحت دے دپارہ د نصیحت اخستونکو۔
 حسن وائی: دا هغه کسان دی چه الله تعالیٰ پہ مالداری او عاجزی او سختی او فراخی او عافیت او مصیبت کنس یادوی۔ یا د ذاکرین معنی مُتَذَكِّرِينَ دہ یعنی هغه خلک چه خبرہ رایادہ وی۔ (قرطبی)

وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾ فَلَوْلَا

او صبر کوہ یقیناً الله تعالیٰ نہ ضائع کوی اجر د نیک عمل کونکو۔ پس ولے نہ وو

كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَنْهَوْنَ

د هغه پیرو (قومونو) نہ چه مخکنس وے ستاسو نہ پوھے والا خلق چه منع نے کولہ

عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ ۚ

د گناہونو نہ پہ زمکہ کنس مگر لہ کسان د هغه کسانو نہ چه بچ کرل مونو ددوی نہ

وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا

اور وان شو هغه کسان چه ظلم نے کرے وو د هغه نعمتونو پسے چه مست کرے شوی وو

فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾

پہ هغے کنس، او وو دوی مجرمان۔

تفسیر: پدے کنس بل ادب د داعی ذکر دے۔ نبی کریم ﷺ تہ پہ هغه تمام مشقتونو باندے د صبر بالعموم تلقین شویدے چه د دعوت او تبلیغ پہ لارہ کنس راپسینہری او بالخصوص پہ هغه مشقتونو باندے چه د مونخونو پہ پابندی او پہ محدود اوقاتو کنس د هغے د ادا کولو دپارہ کیہی لکہ چه الله تعالیٰ پہ سورة طہ آیت (۱۳۲) کنس فرمایلی دی:

﴿وَأَصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾ چه د مونځونو په ادا کولو باندې صبر کوه، او په هغه باندې کلک وسيره.

صبر والو ته ئې محسنين وويل ځکه چه د صابر بنده په الله تعالى نظر لکي چه اې الله! دا تکليف دې خوستا درضا او اجر حاصلولو دپاره صبر کوم. او هغه صبر کار آمد نه دې چه د خلکو د خاطرې وشی.

فَلَوْلَا كَانَ : پدې کښ ترغيب دې دعوت الی الله ته يعنی امر بالمعروف او نهی عن المنکر ته، او دا هم د سعادت لويه ذريعه ده. او دا د استقامه هم ښه سبب دې.

او پدې آيت کښ د تير شوو امتونو د هلاکت سبب بيانېږي چه د هغوی واقعات په تفصيل سره مخکښ بيان شويدي، او پدې کښ زور نه ده زمونږ موجوده امت ته.

الله تعالى هغوی پدې وجه د جرړې نه پرېکړل او بيخ ئې ورله ويستو چه کله په هغوی کښ گناه عامه شوه نو په هلاک کيدونکو کښ څوک هم داسې نه وو چه خلقو ته ئې د نيکي حکم کړې وې او د بدی نه ئې منع کړې وې، سوې د هغه څو کسانو نه چه الله تعالى هغوی ته د هغه عذاب نه نجات ورکړو.

هغه ظالمانو ته چه الله تعالى کوم سامان د ژوند ورکړې وو په هغه کښ داسې ډوب شو چه عيش پرستي د هغوی د ژوند مقصد جوړ شو، د آخرت نه بيخي غافل شو، او ديني او اخلاقي او معاشرتي گنډو جرمونو کښ اخته شو، نو د الله تعالى په نظر کښ مجرمان جوړ شو، نو ددې مجرمانه اعمالو په سبب هلاک شول. دا يو مطلب دې. دويم روستور اخی.

او بناء پدې مطلب سره به د اَلَا قَلِيلًا تقدیر داسې وي :

لَكِنْ قَلِيلًا مِّمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنَ الْقُرُونِ نَهَوْا عَنِ الْفَسَادِ وَسَائِرُهُمْ تَارِكُونَ لِلنَّهْيِ. (القاسمي)

ليکن لږ خلک د دغه پېرو والو نه کوم چه مونږ خلاص کړل هغوی د فساد نه منع کوله او باقي کسانو نهی عن المنکر پريخه وو نو ځکه په هلاکت کښ واقع شو.

فَلَوْلَا دَا په (يَنْهَوْنَ) باندې داخل دې او (لَوْلَا) دلته په معنی د نفی دې آي ماگان. (يعنی نه وو).

أُولُوا بَقِيَّةً : آي اُولُوا خَيْرٍ وَدِينٍ وَعَقْلٍ. يعنی د خير او دين والا او عقلمند خلک نه وو. ځکه چه عقلمند خلک په گناهونو ډير خفه کېږي او ددې بد انجام پيژني چه پدې سره عذابونه راخي، او بي عقله خلک هيڅ پرواه نه لري بلکه هغوی نهی عن المنکر والا ته سپک گوري، نو د الله تعالى په نيز عقلمند انسان هغه دې چه د منکراتو نه منع کوي او

پدے باندے پابندیانی لگوی۔

بَقِيَّةٌ : پہ اصل کبش دیو شی باقیماندہ حصے تہ وائی چہ اکثرے ختم وی او د خلکو نہ ہم دغہ معنی لری، بیا استعمالیہری پہ غورہ او اصلح او انفع (فائدہ مند) کبش۔ (المنان)
الْفَسَادِ : فساد شرک، کفر او صد عن سبیل اللہ او ہرے گناہ تہ وائی۔ دارنگہ اتباع د اہواء (خواہشاتو) او شہواتو چہ د دوی نفسونہ او مصلحتونہ خرابوی۔

مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ : پدے کبش اشارہ دہ چہ نہی عن المنکر سبب د نجات دے د عذابونو د اللہ تعالیٰ نہ پہ دنیا او آخرت کبش، او پہ منکراتو باندے سکوت (غلے پاتے کیدل) سبب د ہلاکت دے۔

وَاتَّبَعَ : اتباع کنایہ دہ د اہتمام نہ او د ترک د غیر نہ۔

مَا أَتَوْا فِيهِ : اتراف مستی تہ وائی او مترف ہغہ شخص دے چہ د مالداری د وجہ نہ پہ مستی کبش راغلے وی۔ ای انعموا من الشهوات فاهتموا بتحصيل اسبابها وأعرضوا عما وراء ذلك (فتح البیان) یعنی دوی د ہغہ نعمتونو او خواہشاتو پسے روان شو چہ دوی تہ آزادی ورکریے شوے وہ پہ ہغے کبش، او اعراض نے وکرو د نور و خیزونو نہ کوم لہ چہ پیدا وو۔ یعنی مقصد د زندگی چہ ہغہ پہ دین عمل کول او نہی عن المنکر کول دی ہغہ نے پریخوستو او صرف خواہشاتو پسے روان شو۔ یعنی دا ہغہ نا اہلہ وو چہ د دنیا زندگی کبش نے صرف خواہشات پورہ کول او تول فکر نے د ہمدے سرہ وو، نور د ہیخ نہ خبر نہ وو او د اللہ د دین ہیخ پرواہ ورسرہ نہ وہ۔ او دا قسم انسانان خومرہ دیر دی!!؟

د أَتَرَفَ مجرد ترفہ دے پہ ضمه دتاء سرہ پہ اصل کبش نعمت او طعام او مزیدارشی تہ وائی چہ تہ نے خپل ملگری تہ ورکوی۔ عرب وائی : أَتَرَفَهُ النِّعْمَةُ أَيْ أَطَقَّتْهُ وَأَبْطَرَتْهُ وَأَفْسَدَتْهُ۔ نعمت دے شخص لہ مترف وگر خولو یعنی سرکشہ نے کرو، پہ تکبر کبش نے راوستو او خراب نے کرو۔ (فتح البیان والمنان)

وَكَانُوا مُجْرِمِينَ : سوال را پیدا شو چہ د دنیا نعمتونو نہ مزے اخستل بہ ناروا وی؟ نو جواب وشو چہ دا خلک پدے نعمتونو کبش مجرمان وو، نو د نعمت اخستل دوه قسمہ دی یو پہ طریقہ د اباحت سرہ چہ اللہ تعالیٰ بندگانو لہ جائز کری وی، او د ہغے نہ فائدہ واخلی لکہ بنخہ، کاری موتریے او خوراکونہ، او دویم د نعمتونو پسے داسے روانیدل چہ پہ ہغے کبش انسان مجرم شی او د حدودو نہ تجاوز وکری او حرام خواہشاتو طرفتہ ورشی، رشوتونہ اخلی، خیانتونہ کوی، او د اللہ تعالیٰ حکم پرے پریدی، مونخونہ ترے قضاء وی

او د الله د دين پکښ هېڅ لحاظ نه کوي نو دا قسم مزې اخستل حرام دی.

(۲) تفسیر: صاحب المنار وائی: داراتلونکی څلور آیتونه د الله تعالیٰ عادت او سنت بیانوي په هلاکولو د هغه امتونو کښ چه الله تعالیٰ د هغوی قصه رسول الله ﷺ ته بیان کړې، پس د هغه نه چه د هغوی عاقبت نه په دنیا او آخرت کښ بیان کړو یعنی اوس نه سبب بیانوي. معنی د آیت داده چه د دغه هلاک شوی اقوامو نه ول داسه خلک موجود نه وو چه هغوی خاوندان د عقل او رای او صلاح وو، خلک نه د فساد نه په زمکه کښ منع کړي وې دې دپاره چه د دوی دا منع د فساد نه د دوی د هلاکت نه مانع واقع شوې وې (یعنی که دغه نهی عن الفساد والا خلک موجود وې نو د دوی هلاکت به نه راتللې)

ځکه چه زمونږ عادت داده چه یو قوم نه هلاکوو مگر کله چه فساد او ظلم په اکثر و کښ عام شي، لکه په روستو آیت کښ راځي، او لیکن له خلک موجود وو چه هغوی نهی عن المنکر کوله لیکن ددې لږو خلکو امر او نهی چا نه اوریدله او دا نه ترې نه قبلوله بلکه دوی ته به د رسولانو په شان د شرلو او وهلو د همکپانې ورکړې کیدلې.

وَاتَّبِعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا: یعنی اکثر خلک چه ظالمان وو هغوی د رزقونو او د مزو او د نعمتونو د اسبابو پسې روان شو نو تکبر کښ راغلل او دوی جرمونه شروع کړل پدې وجه دوی د رسولانو په تابعداري باندې دغه نعمتونو ته ترجیح ورکړه.

او مطلب دا چه که چرته دا خلک په قسما قسم مزو حاصلولو کښ نه وې ننوتی او د قصد او اعتدال لاره نه اختیاره کړې وې او د الله تعالیٰ د نعمتونو شکر نه ادا کړې وې او روغ او هوښیار عقلونه نه استعمال کړي وې نو دوی ضرور د رسولانو په دعوت کښ خیر او صلاح پیژندلې شو، لیکن دغه مستی او تکبر او مزې حاصلول ورته مانع وگرځیدل. نو اتراف (مستی) دا سبب د اسراف، فسوق او عصیان دې، او ظلم او جرمونه په مشرانو او سردارانو کښ ښکاره کیږي او بیا په تقلید سره په کشرانو کښ راځي چه دا سبب د استیصالی هلاکت دې یا د استقلال ختمیدلو ذریعه ده.

بیا فرمائی: هرکله چه په فسق د اتراف سره قوی امتونه هلاک شو نو ددې سره به ضعیف امتونه څنگه باقی پاتی شي، چه دا اتراف او مستی په فرنگیانو کښ موجوده ده او بیا د هغوی نه زیاته د هغوی په تابعدارو تالی څټو کښ ده، نو دوی به چرته د الله تعالیٰ د عذابونو نه بچ شي، دوی به ضرور هلاکېږي. دغه مستی بادشاهانو، امیرانو، لیبرانو، حاکمانو، کاتبانو، خطیبانو کښ موجوده ده چه دوی اکثر دی او د دوی د فساد نه منع

کونکی ډیر کم خلک دی چه هغوی هم گمنامی دی۔ والله المستعان۔ (المنار بتصرف)

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهِلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ

اونۀ دے رب ستا چه هلاک کړی کلو والا په وجه د ظلم د هغوی

وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

او اوسیدونکی د هغه اصلاح کونکی وی۔

تفسیر: پدے آیت کریمه کښ فرمائی: چه نهی عن المنکر سبب د نجات د ټولو کلو دے اگر که علاقه کښ به گناه هم موجوده وی مگر چه نهی عن المنکر کيږی نو الله تعالیٰ عذابونه نه راوولی۔ نو په آیت کښ د دعوت کولو لویه فائده ذکر ده۔

بیا ددے آیت کریمه تفسیر په درې طریقو سره بیان شویدے۔ (۱) یو خودا دے: کله چه یو کلی کښ شرک او گناهونه کيږی او بل طرفته څه خلک لکيا وی اصلاح کوی، چه شرک او گناهونه ختم شی نو الله تعالیٰ په دغه کلی باندے عمومی عذاب نه راوولی کله چه اصلاح کونکی موجود وی۔ نو ددے وجه نه نهی عن المنکر وکړی چه تاسو د خلکو نه د الله تعالیٰ عذابونه دفع کړئ۔ او دا خلک د امت ډیر لوی خیر خواهان دی۔ او داسے په سورة الانعام (۱۳۱) آیت کښ هم تیر شوی دی۔ نو د (أَهْلُهَا) نه مراد بعض اهل دی۔

ځکه چه په یو قوم کښ د ټولو بدیانو او خرابیانو جرړه دا ده چه د هغوی عقلمند او پوه خلک بندگانو ته د نیکی حکم او د بدی نه منع کول بند کړی۔ الله تعالیٰ په سورة آل عمران آیت (۱۰۴) کښ فرمایلی دی: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ چه (ستاسو نه یوه ډله داسے کیدل پکار دی چه نیکی ته رابلل او کړی، او د نیکو کارونو حکم وکړی، او د بدو کارونو نه منع وکړی، او همدا خلق کامیابی موندونکی دی)۔ او د نبی کریم ﷺ صحیح حدیث دے چه که خلق بدی وینی او غلی کيږی او د هغه د بدلولو کوشش نه کوی نو کیدے شی چه د الله عذاب هغوی لره راوینیسی۔ (ابوداود: ۴۳۴۰) و الترمذی (۲۱۶۸) و سنده صحیح

(۲) دویم تفسیر دا بیان شویدے چه که یو مشرک قوم خپل مینځ کښ د یو بل د حقوقو خیال ساتی، او خپل مینځ کښ ظلم او زیاتے نه کوی، قوی د کمزوری حق نه غصب کوی، نو صرف د شرک په وجه الله تعالیٰ هغوی نه هلاکوی۔ لکه د شعيب عليه السلام قوم ئے په ناپ

تول کنب د کمی په وجه هلاک کړو او قوم لو ط نه په سبب د لواطت او نورو گناهونو سره هلاک کړو او دا د الله تعالیٰ ډیر لوی رحم دی۔ نو د ظلم نه مراد شرک دی۔

د شیخ الاسلام ابن تیمیة وینا ده چه حکومت د کفر سره خو باقی پاته کیدم شی، لیکن د ظلم سره باقی نه پاته کیږی۔ کله چه یو قوم یا یو حکومت ظالم شی نو الله تعالیٰ هغه ختموی۔ (فتح البیان والمنار)

مگر غوره دا ده چه ظلم مطلق فساد ته وائی چه شرک او ټولو گناهونو ته شاملیږی۔ او که دا تفسیر واخستې شی نو بیا به د ظلم نه مراد ماسوی د شرک نه واخستې شی حال دا چه شرک خو د ټولو نه لوی ظلم دی، ټولو رسولانو خو اول ددی نه منع کړیده۔ (فتح البیان والقاسمی)

(۳) تفسیر: صاحب المنار داسې مقصد بیان کړیدی: ستا درې دا شان نه دی او دا نه عادت نه دی چه امتونه هلاک کړی په ظلم سره آی بَطْلُم مِّنْهُ لَهَا فِی حَالِ کَوْنِ أَهْلِهَا مُصْلِحِينَ فِی الْأَرْضِ، مُجْتَنِبِينَ لِلْفَسَادِ وَالظُّلْمِ) یعنی چه الله پرې ظلم وکړی پداسې حال کنب چه د هغه و سیدونکی په زمکه کنب اصلاح کوی او د فساد او ظلم نه ځان ساتی بلکه هغوی نه هلاک کړیدی او هلاکوی نه په سبب د ظلم د هغوی او فسادونو د هغوی په زمکه کنب لکه دا خبره په ډیرو آیتونو کنب ثابته شویده۔ (المنار ۱۲/۱۵۹) اول او دریم تفسیر غوره دی۔

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ

او که غوختلې رب ستا خامخا گرځولی به نه وې خلقولره یوه ډله او همیشه به وی دوی

مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَنْ رَّحِمَ رَبُّكَ ؕ

اختلاف کونکی، مگر هغه څوک چه رحم وکړی (په هغه) رب ستا

وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ ؕ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا مَلَأَتْ جَهَنَّمَ

او ددی دپاره نه پیدا کړیدی، او پوره شویده فیصله د رب ستا چه خامخا د کوم به جهنم لره

مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

د پیریانو او انسانانو ټولو نه۔

تفسیر: سوال پیدا شو چه الله تعالى تول انسانان ولے یوہ دلہ نہ جوروی چه تول تابعدار جورشی او نافرمان پکښن نہ وی؟ نو ددی وجه بیانوی چه پدی کښن د الله تعالى ناشنا حکمتونه دی ورنه الله تعالى دا کولے شو چه تول په هدایت روان شوی وے۔

نو پدی آیت کریمه کښن الله تعالى خبر ورکړېدے چه هغه پدی خبره کامل قدرت لری چه تول انسانان د کفر یا د ایمان په صرف یوہ لاره باندے راجمع کړی، تول په کفر جمع کړی، یا تول په اسلام جمع کړی، لیکن الله تعالى داسے نه دی غوختلی، پدی وجه داسے نه دی شوی، او خلق به همیشه د عقیدے او دین په باره کښن خپل مینځ کښن اختلاف کوی، څوک به یهودی وی او څوک به نصرانی، نو څوک به مجوسی او مشرک وی نو څوک به مسلمان، تردے پورے چه قیامت راشی۔

البتہ د دوی نه چه د چا په حال الله تعالى رحم کړے وی نو هغه به د خپل نبی په صحیح دین باندے قائم وی، او نسلاً بعد نسل به په هغه باندے عمل کوی، تردے پورے چه نبی کریم ﷺ د الله تعالى آخری دین راخستو سره دنیا ته تشریف راوړو، نو دوی د هغه تابعداری وکړه، په هغه باندے ئے ایمان راوړو، او د هغه سره ئے ملګرتیا وکړه، نو الله تعالى دوی ته د دنیا او د آخرت سعادتونه او نیکبختیانے ورکړے، او همدا خلق فرقه ناجیه (نجات موندونکے دلہ) یادېږی۔ او تراوسه پورے چه څوک هم د قرآن او سنت پدی لاره باندے روانېږی نو د هغه شعار به په فرقه ناجیه کښن وی، او دا به د هغه خلقونه وی چه د هغوی په حال الله تعالى رحم کړېدے۔ (فتح البیان والقاسمی)

د روستو استثناء (إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ) نه معلومېږی چه دلته په حق او توحید باندے راجمع کول مراد دی۔

لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً: أَي عَلَى الدِّينِ۔ په دین باندے۔
مُخْتَلِفِينَ: أَي عَنْ دِينِ اللَّهِ۔ یعنی اوږدونکي د دین د الله تعالى نه۔ نو معلومه شوه چه د دین مخالفت کونکے اختلاف والادے، نه دین بیانونکے۔

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ: درحمت نه مراد توفیق د هدایت او د حق دی۔ (قاسمی)
حسن وائی: خلک به په قسما قسم دینونو کښن مختلف وی مګر په چا چه الله تعالى رحم وکړی نو هغه به اختلاف کونکے نه وی بلکه هغه به په حق روان وی۔

مجاهد وائی: اختلاف کونکي اهل الباطل دی او مَنْ رَحِمَ (په چا چه الله تعالى رحم کړے هغه) اهل حق دی۔ (فتح)

وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ: يعنى الله تعالى انسان پدې وجه پيدا كړيدى چه د عقائدو او اديانو د اختلاف په نتيجه كېن د دوى يو جماعت به جنت ته ځي او بل جماعت به جهنم ته، ځكه چه د الله تعالى دا فيصله قطعي ده چه هغه به د نافرمان جنتو او انسانانو نه جهنم ضرور ډكوى.

وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ: په مشار اليه د ذلك كېن درې اقوال دي:

(۱) رحمة ته اشاره ده، يعنى در رحمت دپاره ئې پيدا كړيدى. ليكن دا د روستو (وَتَمُتْ كَلِمَةً رَبِّكَ) سره پوره سمون نه خورى.

(۲) اختلاف ته اشاره ده، ليكن دې باندي دا اشكال كيږي چه مقصد د انسانانو د پيدائش خو عبادت دې لكه الله فرمائي: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (الذاريات: ۵۶) (ما پيريان او انسانان صرف د خپلې بندگۍ دپاره پيدا كړيدى).

ليكن جواب كيږي چه دا لام د عاقبت او صبرورت دې يعنى حكمة د پيدائش ئې عبادت دې ليكن ثمره د پيدائش ئې اختلاف شو چه څوك جنتيان جوړ شو او څوك جهنميان. (قاسمى بتصرف)

(۳) ظاهر دا ده چه دا اشاره ده مجموعه اختلاف او رحمة ته يعنى د اختلاف د ټولو او رحمت د بعضو دپاره الله تعالى دوى پيدا كړيدى، يعنى اول به ټول اختلاف وكړي بيا به په بعضو كسانو باندې الله رحم وكړي او دا داسې آيت دې لكه ﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾ (الشورى: ۷) (يوه ډله به په جنت كېن وي او بله ډله به په اور كېن وي) او ﴿فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ﴾ او دا تفسير ابن عباس ؓ ته منسوب دې. (القاسمى وفتح البيان)

او پدې كېن اشاره ده تقدير ته. (احسن الكلام)

يعنى الله تعالى ته د مخكېن نه معلومه وه چه زه به انسانان پيدا كوم او پدې كېن به دوه ډلې جوړيږي يو اختلاف والا او بل د حق منونكي چه په هغوى به زه رحم كوم او مخكېن خلك به اشقياء بد بخته وي. او داسې طريقې سره پيدا كول د الله تعالى د صفاتو تقاضا ده ځكه چه د الله تعالى په صفاتو كېن عزيز ذو انتقام هم شته او غفور رحيم هم شته، نو څه خلك د مغفرت او رحمت دپاره پكار دي او څه د عذاب او انتقام دپاره.

وَتَمُتْ كَلِمَةً رَبِّكَ: ۱- ددې كلمې نه مراد دا دې چه الله تعالى دا فيصله كړيده چه زه به پيريان او انسانان ټول يو ځل جهنم ته داخلوم لكه ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ (مريم: ۷۱) نو كافر او مؤمن ټول به جهنم ته بوځي بيا به په تقوى او ايمان

باندې خلاصېږي۔ نو ټول انسانان به يو ځل په جهنم ورتېرېږي، پدې وجه شريعت داسې عملونه خودلي دي چه دوي پرې د جهنم نه ځان خلاصولې شي۔

۲- يا ددې نه مراد دا وينا د الله تعالى ده ملائکونه چه «زۀ به خامخا جهنم د انسانانو او پېريانو نه د کوم» کوم چه ددې مستحق وي د دواړو ډلو نه۔ (فتح البيان)

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا

او ټول (د رسولانو نه) بيانوو مونږ په تا باندې د خبرونو د رسولانو نه هغه

نَبِّئْتُ بِهِ فَوَادِكَ ۚ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ

چه مضبوطه وو په هغه سره زۀ ستا اورا غلې دې تاته په دې قصو کښ حق

وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾

او نصيحت او ياداشت دپاره د مؤمنانو۔

تفسير: پدې کښ د انبياء عليهم السلام د قصو غرض بيان شويدې چه هغه د داعي زړه مضبوطول، حق، موعظه، او ذکرې دي۔

دتير شوي انبياء کرامو او د هغوی د قومونو د حالاتو بيانولو نه مقصود دا دې چه د نبی کریم ﷺ همت پورته کړې شي، او هغه ته وځودلې شي چه د مکې کافران که تا سره هر څنگه سلوک کوي ته پدې زړه مه خفه کو، تير شوي امتونو هم د خپلو انبياء سره دغسې کړيدې، ليکن آخر الله تعالى د خپل رسول مدد کړې او هغه ئې په کافرانو غالب کړې، نو ستا ملگری به هم دغه شان وي، د مکې کافران به ذليله کيږي، او تا به الله تعالى معزز او مکرم گرځوي او دين اسلام به غالب کيږي۔

و کلا: ۱- تنوين عوض د مضاف اليه دې اَي کُلُّ نَبِيٍّ نَقُصُّ عَلَيْكَ۔ هريو خبر د خبرونو د انبياء عليهم السلام مونږ تاته بيانوو۔ او (مَا نَبِّئْتُ بِهِ فَوَادِكَ) دا بدل دې د هغه نه۔ دغه خبرونه څه شې دې دا هغه شې دې چه مونږ پدې سره ستا زړه مضبوطه وو۔

۲- يا کلا مفعول مطلق دې د نقص دپاره اَي کُلُّ اَقْتِصَاصٍ اَي کُلُّ اُسْلُوبٍ مِنْ اَسَالِيْبِهِ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ الرُّسُلِ۔ يعنې په پوره بيانولو سره او په هره طريقه سره د مختلفو طريقو نه مونږ تاته د انبياء عليهم السلام واقعات بيانوو۔ او (مَا نَبِّئْتُ بِهِ فَوَادِكَ) دا مفعول

د نقص دے۔ یعنی مونږ بيان و تاته هغه قصه چه مضبوطه و و په هغه سره زړه ستا۔
(فتح البيان)

فِي هَذِهِ الْحَقِّ: ۱- هذه اشاره ده دے ټول سورت ته۔ لکه داد سيدنا ابن عباس، سعيد بن جبیر وغيره اکثرونه نقل دے۔ ۲- يا ضمير راجع دے دے قصود پيغمبرانو ته۔ يعني دے قصود کښ دغه خلور غرضونه دي۔

الْحَقِّ: ددے نه مراد هغه قطعي دليلونه دي چه دلالت کوي په توحيد او آخرت باندے۔
يا توحيد او صحيح عقيدے او اعمال۔

وَمَوْعِظَةٍ: يعني د نصيحت خبرے، تخويف او منع کونکي خبرے۔

وَذِكْرِي: او مؤمنانو ته ياداشت دے چه دغه شان نجات به تاسو ته هم ملا وېږي څنگه چه مونږ پخوانو ته ورکړو، او کافرو مجرمانو ته وئيلے شي چه د پخوانو کافرانو په شان به هلاکېږي۔ نو دا پوره عبرت شو۔ او مؤمنان په ذکر کرل ځکه چه دوی د نصيحت نه فائده اخلي۔ يا د ذکرې نه مراد آداب او طريقے دعوت کولو دي۔

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اَعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنَّا

او اووايه هغه کسانو ته چه ايمان نه راوړي عمل کوي په طريقه خپله، يقيناً مونږ هم

عَمَلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾

عمل کونکي يو (په خپله طريقه) او انتظار کوي يقيناً مونږ هم انتظار کونکي يو۔

تفسير: په ذکر شوي دواړو آيتونو کښ د مکے مشرکانو ته سخته دهمکي ورکړې کيږي چه که تاسو د اسلام دعوت نه قبلوي او په خپل کفر باندے هميشه پاتے کيږي نو صحيح ده، بيا تاسو چه په خپل ځای څه غواړي وکړي، مونږ به هم په خپل ځای په اسلام باندے عمل کوو، او تاسو هم د خپل بد انجام انتظار کوي مونږ به هم د الله د طرف نه د فتح او نصرت انتظار کوو۔ نو پدے قسم جمله کښ يو تهديد (د همکي) غرض وي او بل اقامت د حجت په کفارو، او بل متوجه کول د کفارو وي، چه خپل عمل ته وگوري د چا عمل د عذاب مستحق دے، عذاب خوبه ضرور راځي نو ددے نه د نجات دپاره ذريعه لټول پکار دي۔

عَلٰى مَكَانَتِكُمْ: اى عَلَى تَمَكِّنِكُمْ وَحَالِكُمْ وَجِهَتِكُمْ مِنَ الْكُفْرِ۔ يعني په خپل طاقت او

حالت او طرف د کفر۔ قتادة وائی: اَي عَلَى مَنَازِلِكُمْ۔ یعنی پہ خپلو ځایونو۔ (فتح)
وَأَنْتَظِرُوا: ددے نه مراد انتظار د عاقبت د هر عمل دے۔

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ

او خاص الله لره (علم) د پټو څيزونو د آسمانونو او د زمکے دے، او خاص هغه ته

يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهَا فَاَعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ ؕ

ورگرځولے شی کارونه ټول، نو بندگی کوه د هغه او ځان سپاره په هغه باندے

وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

اونه دے رب ستا ناخبره د هغه عملونو نه چه تاسو ئے کوی۔

تفسیر: په آخر کښ د الله تعالیٰ د تصرف، علم او قدرت بیان، او په دوه خبرو امر دے۔
او پدے آیت کریمه کښ هم نبی کریم ﷺ ته تسلی، او قریش کافرانو ته د همکي ورکړې
کيږي چه الله تعالیٰ د هر څه نه خبر دے، پدے وجه اے زما نبی! ته په الله تعالیٰ بهروسه کوه
او د هغه په عبادت کښ لگیا اوسه، او کافران په خپل حال پريده، الله تعالیٰ د هغوی ټول
عملونه وښی او دوی ته به سزا ورکوی۔

غَيْبُ السَّمُوتِ: غیب هر هغه څيز ته وئیلے شی چه د مخلوقاتو نه غائب دے په
آسمانونو او زمکه کښ۔ او د غیبو علم ئے ذکر کړونه د ښکاره ځکه چه دا هغه شی دے
چه پدے کښ د الله تعالیٰ سره هیڅوک نشی شریک کیده۔

يُرْجَعُ الْأُمُورُ: یعنی په آخرت کښ به ټول کارونه صرف الله تعالیٰ ته واپس شی هغه به
هر چاته د هغه د عمل مطابق جزاء او سزا ورکوی۔ او دا په دنیا کښ هم مراد دے چه
بندگان چه څه کارونه کوی ددے رجوع الله ته کيږي، ځکه چه ددے کارونو کونکے په اصل
کښ الله تعالیٰ دے۔ او بندگان چه کله په یو کار کښ عاجز شی نو بیائے الله ته سپاری۔

فَاعْبُدْهُ: یعنی هر کله چه الله تعالیٰ داسے عظیم علم او قدرت او تصرف والا دے نو د دغه
الله سره تعلق پکار دے۔ نو اول د سورت او آخر دواړو کښ د الله په بندگی باندے حکم
راغلو۔

وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ: توکل په باب د بندگی کښ هم کيږي چه بنده ته توفیق الله تعالیٰ
ورکوی۔ او توکل په حسن الخاتمه کښ هم کيږي چه بنده ویرېږي چه هسے نه چه د دنیا

نه بد بخته لار نشو او خاتمه مو خرابه نشي.

او توکل په باب د دعوت الی الله کښ هم دی. بنده کله پرېږي چه زما دعوت خو ډیر ناقص دی، دا به څنگه تولو خلکو ته وړسي او پدې به څنگه اصلاح وشي؟
نو الله فرمائي: په الله تعالیٰ ځان وسپاره هغه به نه درله پوره کړي او اثر به پکښ واچوي.
او توکل د دشمنانو د دهمکيانو په مقابله کښ هم وی، پدې وخت کښ به هم بنده الله تعالیٰ ته ځان سپاري. د تولو نه اعلیٰ توکل په باب د دین کښ دی.

بیان دوه کلمه جمع کړې عبادت او توکل. ددې فائده دا ده چه توکل نه صحیح کيږي مگر د هغه چا چه په هغه کښ یو د هغه صفاتو نه موجود وی کوم چه د توکل سره په قرآن کښ ذکر کيږي، نو دلته ورسره عبادت ذکر دی لهندا توکل بغیر د عبادت نه نه صحیح کيږي. (فتح البیان)

او په سورة رعد (۳۰) آیت کښ دی ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَالْيَهُ مُتَابِ﴾ هلته د توکل سره انابت ذکر دی. او دې سورت کښ مخکښ ذکر شو (۸۸) آیت کښ او سورة الشوری (۱۰) آیت کښ دی ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَالْيَهُ اُنِيبُ﴾ او په سورة آل عمران کښ دی: ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (یعنی ایمان او توکل). ځکه چه د بنده توکل هله جوړيږي چه د بنده مخکښ نه د الله تعالیٰ سره تعلق وی او دا په دغه صفاتو سره حاصلیږي. کله چه په بنده یو مصیبت راشي نو چه د مخکښ نه د الله تعالیٰ سره تعلق نه وی نو ذهن د الله تعالیٰ طرفته نه ځي. فتدبر. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الْمُتَوَكِّلِينَ عَلَيْكَ، وبالله التوفیق.

امتیازات او خصوصیات د سورت

- ۱- پدې کښ د عباداتو د انواعو (اقسامو) تذکره زیاته وه چه د سپارسو نه زیات دی.
 - ۲- پدې سورت کښ ترغیب توبه او استغفار ته زیات وو.
 - ۳- د کائناتو د پیدائش حكمة نه ذکر کړې وو ﴿لِيَلْزَمَكُمْ اَيْكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا﴾
 - ۴- د اشقیاء او سعاداتو تذکره شویده.
- ختم شو تفسیر د سورة هود په لیلة الاثنين بعد صلاة العشاء ۹:۵ بجے. ۱۵ ربیع الثانی ۱۴۳۶ هـ الموافق: ۱۵/۲/۲۰۱۵.

بسم الله الرحمن الرحيم

رکوعاتها (۱۲)

(۱۲) سورة يوسف مكية (۵۳)

آياتها (۱۱۱)

سورة يوسف مکی دی، پدی کنس یوسل یولس آیتونه، او دولس رکوع دی۔

تفسير سورة يوسف :

نوم : ددی نوم "سورت يوسف" کیخودوشو خکه چه دیوسف عليه السلام واقعہ پکنس ذکر ده۔

د نزول زمانه

دا سورت بالاتفاق مکی دی۔ ابن جوزی پدی باندی دائمہ کرامتو اجماع نقل کریده۔ دی ته د سورة هود تتمه هم وثیلے کیپی، خکه چه په سورة هود کنس ذکر شوی اوہ انبیاء کرامو علیهم السلام او د هغوی د قومونو د واقعاتو بیانولو نه روستو پدی سورت کنس دیوسف عليه السلام واقعہ په تفصیل سره بیان شویده۔
دا د سورت د سورت هود نه روستو او د سورت حجر نه مخکنس نازل دی۔

مناسبت

- ۱- مخکنس سورت کنس **الْعِبَادَةُ لِلَّهِ وَخُذْهُ مَوْضِعَ وَه**، دلته د هغی وجه بیانوی چه انبیاء علیهم السلام په غیبو نه پوهیپی نو دوی د عبادت لائق نه دی۔
- ۲- مخکنس سورت کنس د دعوت په باب کنس د پردو خلکو د طرف نه مصیبتونه وو، او پدی سورت کنس د خپلوانو د طرفه مصیبتونه دی۔
لکه یوسف عليه السلام خپلو ورونرو په مصیبتونو کنس اچولے وو۔ نو الله فرمائی چه په دواړو حالتونو کنس به داعی صبر کوی۔
- ۳- مخکنس د الله تعالیٰ حق د عبادت بیان شو او پدی سورت کنس شان د رسول الله صلی الله علیه و آله بیانوی، او دا د قرآن د موضوعاتو نه دی چه کللا د الله تعالیٰ توحید او عبادت بیان کری نو

بيا وائی چه در رسول الله ﷺ شان هم وپيژنه او د الله تعالى بندگي د هغه په طريقه وکړه.

د سورت مقصد او موضوع

۱- توحيد ثابتول دي په يو خو طريقو سره (۱) يوه طريقه: نفی د علم الغيب د انبياء عليهم السلام نه چه يعقوب عليه السلام د زامنو په مکرونو خبر نه وو او دارنگه په حال د يوسف عليه السلام په کوهي کښ او په جيل، او په حال د عزت او اقتدار کښ خبر نه وو د (۸ نه تر ۱۱) آيت پورې. او په (۱۵) آيت او (۸۷) آيت کښ.

(۲) رد د شرک په تصرف کښ چه يعقوب عليه السلام د يوسف عليه السلام او د نورو خامنو نه هيڅ ضرر نشو دفع کول په (۱۸، ۲۱، ۳۹، ۴۰، ۶۷، ۱۰۱) آيتونو کښ.

(۳) رد د شرک په بندگي کښ په (۴۰) آيت کښ.

(۴) طريقه: رد د په ټولو اقسامو د شرک باندې په (۱۰۶) (۱۰۸) آيت کښ.

۲- دويمه موضوع پکښ زياته ظاهره ده چه پدې سورت کښ الله تعالى شان د رسول الله ﷺ بيان کړيدې، او بيان د صدق د رسول الله ﷺ دې، يو ئې سره د اُمي کيدو نه دا واقعه بيان کړه. او دويم پدې طريقه چه الله تعالى به ددې رسول سره داسې معامله کوي لکه څنگه ئې چه يوسف عليه السلام سره وکړه او هغه ته ئې عزت ورکړو.

ورونو د يوسف عليه السلام سره حسد کړې وونو قريشو د رسول الله ﷺ سره حسد وکړو. ورونو اراده وکړه د يوسف عليه السلام د وژلو، يا کوهي ته د اړتولو، نو قريشو هم د رسول الله ﷺ په باره کښ درې قسمه مشورې وکړې. ﴿لِيُجَبِّدُوهُ﴾ او ﴿يَقْتُلُوهُ﴾ او ﴿يُخْرِجُوهُ﴾ (انفال: ۳۰) يا به ئې تړي، يا به ئې وژني يا به ئې د کلي نه شړي.

يوسف عليه السلام ئې درې ورځو پورې کوهي ته گوزار کړو، نو قريشو رسول الله ﷺ په غار شور کښ درې ورځې بند کړې وو. يوسف عليه السلام مصر ته لاړو لې تکليف ئې تير کړو بيا ورته الله تعالى بادشاهي ورکړه نو رسول الله ﷺ مدينې ته لاړو لې تکليف د جهاد نه روستو ورته الله تعالى بادشاهي ورکړه.

روستو زمانه کښ ورونه د يوسف عليه السلام هغه ته محتاج شو نو دارنگه قريش په فتح د مکه کښ رسول الله ﷺ ته محتاج شول او بعينه د يوسف عليه السلام الفاظ ئې قريشو ته وويل: ﴿لَا تَرْيَبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾ نو پدې کښ د رسول الله ﷺ شان او صدق هم شو.

او پدے کنښ زمونږ دپاره ناشنا فائده داده چه که تاسو غواړئ چه په خپل دشمن او حسد گر باندې غلبه وکړئ نو ځان کنښ به صفات پيدا کوي، همداسې غلبه نه ملاوړې نو پدې سورت کنښ اَسْبَابُ الْغَلْبَةِ عَلَى الْعَدُوِّ (په دشمن باندې غلبه) او د امتحاناتو نه دراو تو او د کاميابيدو اسباب بيانېږي لکه احسان لفظ به پکنښ زيات راځي. ايمان، تقوى، صبر، او الله ته توجه کول، ورسره دعوت الی الله به کوي، دغسې نور اسباب به راځي هغه راجمع کړه. او دا د قرآن کمال دې چه دغه اعمالو ته بندگان متوجه کوي. تشه قصه نه وي.

بيا د نياوې جيل نه دارنگه د جهنم د جيل نه د وتلو تقريباً شپاړس اسباب هم پکنښ ذکر دي. او بيا ددې سورت په هر آيت کنښ ناشنا فوائد دي.

۳- نو پدې سورت کنښ بله موضوع رسول الله ﷺ او مؤمنانو ته تسلي وړ کول دي چه ستاسو انجام ښه کيدو والا دې.

حاصل دا شو چه ددې سورت هم مرکزي مضامين تقريباً همغه دي کوم چه مکي سورتونو کنښ ذکر کيږي. يعنې خلقو ته د الله تعالی د وحدانيت دعوت وړ کول، او د نبی کریم ﷺ همت پورته کول او هغه ته تسلي وړ کول چه انبياء کرام عليهم السلام هميشه د امتحاناتو نه تيريدو سره په خپل دعوت کنښ کاميابي ته رسيدلي دي، او دا چه لکه څنگه چه يوسف ﷺ د مسافرتيا، قيد او جيل او عزت او ناموس کنښ د سختو امتحاناتو نه تيريدونو روستو آخر د مصر د حکومت مالک جوړ شو او د هغه وروڼو د هغه په اړخ کنښ پناه واخسته نو دغه شان به الله تعالی خپل نبی محمد ﷺ ته هم آخر د قریشو په کافرانو غلبه وړ کوي، او دوی به هم د نبی ﷺ مخه ته په گونډو کيښي.

او تاريخ گواه دې چه همداسې اوشو، د مکې د فتح نه روستو د قریش کافران نبی ﷺ ته راجمع شونو نو نبی ﷺ د هغوی نه تپوس وکړو چه تاسو ما نه څه توقع لري؟ زه به تاسو سره څه سلوک کوم؟ نو هغوی وويل چه (أَخْ كَرِيمٌ وَابْنُ أَخٍ كَرِيمٍ) چه ته زمونږ کریم النفس (عزتمند) وروڼه، او د کریم النفس وروڼو څو ئې، نو نبی ﷺ وفرمايل چه زه نن ورځ تاسو ته هغه خبره کوم کومه چه يوسف خپلو وروڼو ته کړې وه چه نن په تاسو باندې هيڅ پابندي نشته، ځی تاسو ټول آزاد شوي. (بسير الرحمن)

فضيلت د سورت

۱- د ابن عطاء نه نقل دی: [لَا يَسْمَعُ سُورَةُ يُوسُفَ مَخْرُوءٌ إِلَّا اسْتَرَّاحَ إِلَيْهَا] سورة يوسف

یو غمزن انسان نہ آوری مگر پہ راحت کنس کیہی۔

۲- او خالد بن معدان ونبلی دی: [سورة يوسف وسورة مريم يتفكهما بهما اهل الجنة في الجنة]۔ (سورت يوسف او سورت مريم دواړو باندې به جنتيان په جنت کنس مزې اخلي)۔
(البغوی) دا روایت مقطوع دے۔

شان نزول

۱- سیدنا ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی: صحابہ کرام ستومانہ شو نو در رسول الله ﷺ نه ئے وغوښتل چه که تہ مونږ ته یوه قصه بیانه کړې نو ښه به وی۔ (ځکه هر وخت د جنت او جهنم خبرو سره کله د انسان زړه تنگ شی او کله چه یوه ناشنا قصه واوری نو زړه کنس کولاولی پیدا شی) (فتح القدير للشوکانی والقرطبی وابن جریر)

۲- یهودو مشرکانو ته وویل چه تاسو ددې شخص (نبی) نه تپوس وکړئ چه څه وجه ده چه یعقوب علیہ السلام په کنعان (شام) کنس وسیدو او بیا مصر ته نقل شول۔ او عام بنی اسرائیل په مصر کنس موجود شو۔ رسول الله ﷺ ته دا تاریخ نه وو معلوم نو الله تعالیٰ دا سورت نازل کړو او په هغوی نه رد وکړو او در رسول الله ﷺ رشتینوالی نه ثابت کړو او د یعقوب علیہ السلام د انتقال وجه دا وه چه یوسف علیہ السلام سره ورونو حسد وکړو نو هغه نه د کلی نه جدا کړو تردې چه مصر ته ورسیدو نو الله تعالیٰ ورله بادشاهی ورکړه بیا ئے خپل اهل مصر ته راوغوښتل نو پدې وجه په مصر کنس آباد شول۔

(اشاره وه چه تاسو به دا رسول ﷺ وشرئ لیکن دې به دریاندي بیرته غالبه کیږي) ددې وجه نه یهودیانو تصدیق هم کړې وو چه دا واقعه بعینه د تورات او پخوانو کتابونو مطابق ده۔

خلاصه د سورت

اولنی درې آیتونو کنس مقدمه ده چه پدې کنس د قرآن کریم فضیلت او ددې واقعه فضیلت او په رسول الله ﷺ باندې امتنان (او احسان زیادنه) ذکر ده۔ بیا ئے قصه شروع کړیده چه په هغه کنس ډیر مقامات دی اول مقام دا دې چه یوسف علیہ السلام خوب لیدلې دې او بیا ئے پلار ته حال وئیلې دې او هغه ورته تدبیر خودلې بغیر د تعبیر نه۔

بیا بل مقام دې چه په هغه کنس د ورونو حسد شروع شویدې او یوسف علیہ السلام نه د پلار نه جدا کړیدې تر (۱۹) آیت پورې۔ بیا بل مقام دې چه د کوهی نه څنگه ووتو او په مصر

کنیں پرے کوم امتحانات راغلل، د عزیز مصر پہ کور کنیں امتحان او بل امتحان د طرفہ د
 بنحو نہ، بیا جیل تہ تلل بیا د جیل نہ پہ کوم شکل راوتو او د جیل نہ روستوئے کوم
 حالتونہ جوړ شو، بادشاہی ورته ملاؤ شوہ بیا د ورونو راتلل یو کرت بیا دویم ځل راتللو
 کنیں ئے خپل ورور ځان سرہ ایسار کړیدے او پہ دریم ځل کنیں ئے ورونو تہ خپل حال وئیلے
 دے او هغوی ئے ملامتہ کړیدی، او بیا ئے یعقوب عليه السلام مصر تہ رانقل کړیدے
 بیا پہ یوسف عليه السلام باندے وفات راغلے دے او د الله تعالیٰ نہ ئے دعاگانے طلب کړیدی او بیا
 ئے پہ واقعہ باندے تفریعات ذکر کړیدی۔

بسم الله الرحمن الرحيم

الرَّادِّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١٠﴾

ددے حروفو پہ مطلب الله پوهیږی، دا آیتونه د هغه کتاب دی چه ښکاره بیان کوی۔

تفسیر: الر: ددے په راز الله تعالیٰ پوهیږی، پدے کنیں د قرآن کریم او ددے سورت
 عظمت تہ اشاره ده چه پدے کنیں به اشارات زیات وی او دا قرآن ددے حروفو نه جوړ دے چه
 عرب ددے د مقابلے نه عاجز شویدی۔
 پدے کنیں قرآن کریم تہ ترغیب دے، دا ددے دپاره ذکر کیږی چه روستو واقعات د انسان په
 زړه کنیں وقعت موندہ کړی ولے که د قرآن صفت ونشی نو بیا د واقعے عظمت نه راځی۔
تِلْكَ: اشاره ده مَا نَزَلَ او مَا سَيُنَزَّلُ تہ۔ یعنی دغه آیتونه چه کوم نازل شویدی او
 نازل کیږی۔

الْكِتَابِ: قرآن تہ کتاب پدے وجه وائی چه دا لیکلے شویدے په لوح محفوظ کنیں او
 لیکلے شویدے د رسول الله صلي الله عليه وسلم په زمانه کنیں او د لیکلو لائق کتاب دے۔
الْمُبِينِ: دا لازم او متعدی دواړه راځی۔ متعدی معنی: الَّذِي أَبَانَ الْحَقَّ مِنَ الْبَاطِلِ
 وَالصِّدْقَ مِنَ الْكُذْبِ وَالرُّشَادَ مِنَ الْغَيِّ۔ هغه کتاب چه حق ئے د باطل نه اورشتیا ئے د
 دروغو نه او هدایت ئے د گمراهی نه ښکاره کړیدے۔

اوز جاتج وائی: وَالْحَلَالَ مِنَ الْحَرَامِ۔ او حلال ئے د حرامو نه جدا جدا کړیدی۔
 یا دا هغه کتاب دے چه حلال او حرام او د شریعت حدود او هغه تمام کارونه بیانوی چه
 انسانانو ته په ژوند کنیں راپېښیږی۔

یا لازم دے دبان نہ دے: [أَيُّ الظَّاهِرِ أَمْرُهُ فَيُكْوِنُهُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ] بنکارہ دے پدے کنس چہ د
 اللہ د طرفنہ نازل دے۔ یا [الْوَاضِحُ مَعَانِيهِ لِلْعَرَبِ بِحَيْثُ لَا يَلْتَبِسُ عَلَى قَارِيهِ وَسَامِعِهِ]
 عربو تہ نے معانی بنکارہ دی چہ پہ لوستونکی او آوریدونکی نے ہیخ التباس او
 گدودوالے نہ راخی۔ (فتح البیان والسعدی والقرطبی والبغوی)

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ

یقیناً مونہ نازل کریدے دا کتاب قرآن پہ واضعہ ژہ دے دپارہ چہ تاسو پرے

تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا

سوچ اوکری۔ مونہ بیانو پہ تاباندے دیر بنائستہ بیان پدے وجہ

أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ ذِكْرًا وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٣﴾

چہ وحی شروع کریدہ مونہ تاتہ ددے قرآن اگرکہ وے تہ مخکی ددے نہ خامخاد ناخبرو نہ

تفسیر: اوس د قرآن مقام بیانوی چہ دا پہ کوم خای کنس وو او د کوم خای نہ راغلی دے
 نو اللہ فرمائی دا مونہ نازل کرے دے او د لوستلو کتاب دے، ہسے بہ نے نہ پریدی، او دا
 بنکارہ کتاب خکہ دے چہ پہ واضعہ ژہ کنس نازل شویدے۔

قُرْءَانًا: یو معنی دا دہ چہ دا کتاب قرآن دے یعنی ددے کتاب بل نوم قرآن دے۔ دویم دا
 چہ قرآن معنی لغوی دہ یعنی د لوستلو لائق کتاب دے، او دے دپارہ نازل شویدے چہ
 بندگان نے ولولی او ددے پہ مقاصد و خان پوہہ کری۔

قرآنا: دا حال دے د (أَنْزَلْنَاهُ) ضمیر نہ۔ یعنی پہ داسے حال کنس مونہ نازل کریدے چہ
 قرآن دے (لوستلے شویدے یا د لوستو کتاب دے)۔

عَرَبِيًّا: ۱۔ عربی یوہ معنی دہ: واضح بیان کونکے او بنکارہ مضمون والا کتاب۔ نو
 پدے معنی سرہ دا اشکال ختمیری چہ دا قرآن د عربو کتاب دے، مونہ دپارہ نہ دے۔

۲۔ یا عربی ژے والا۔ اللہ تعالیٰ دا قرآن کریم پہ عربی ژہ کنس پدے وجہ نازل کرو چہ
 ددے اول مخاطب عرب وو، کہ پہ بلہ ژہ کنس نازل شوے وے نو حجت نہ تعامیدو، او
 عربو بہ وثیل چہ دا ز مونہ پہ ژہ کنس نہ دے، پدے وجہ مونہ ددے مخاطب نہ یو لکہ چہ
 اللہ تعالیٰ پہ سورة فصلت آیت (۴۴) کنس فرمایلی دی: ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَجَبِيًّا لَقَالُوا

لَوْلَا فَضَّلْتُ آيَاتُهُ ﴿٦﴾ چه (که مونږ دا قرآن په يوه عجمي ژبه کښ نازل کړې وې نو عربو به ونيله چه ددې آيتونه زموږ په ژبه ولې نه دي بيان شوي). او پدې وجه هم دا قرآن په عربي ژبه کښ نازل شو چه دا د دنيا هغه فصيح ترينه ژبه ده چه ډير ژور والې پکښ موجود دې، پدې ژبه کښ د هغه تمامو افکارو او معانيو دپاره وسعت شته چه د انسان په زړه او دماغو کښ موندلې شي. حافظ ابن کثير وائي چه د دنيا اشرف کتاب په اشرفه ژبه کښ په ډير معزز رسول باندې، د ډير معزز ملاتړ په واسطه، په اشرفه زمکه، په اشرفه مياشت يعنې درمضان په مياشت کښ نازل شو، پدې وجه دې لوی کتاب ته په هر اعتبار سره کامل شرافت حاصل شو. او اهل علمو ليکلي دي چه هره ژبه باندې چه پنځه سوه کاله تير شي نو هغه وړانږې، او عربي باندې زرگونه کلونه تير شو خو دا نه وړانږې نو الله خپل کتاب له دا ژبه ځکه منتخب کړېده. (من لسان استاذي المحترم الشيخ الرستمي)

قُرْآنًا عَرَبِيًّا: دا دليل دې چه په قرآن کریم کښ عجمي الفاظ نشته ځکه چه که عجمي پکښ وې نو دا وهم به وشي چه الله تعالیٰ په دغه ځای کښ (والعیاذ بالله) د عربي لفظ نه عاجز وو او د عجز نه خو الله تعالیٰ پاک دې.

او د ابن عباس ؓ نه چه دا نقل دی چه قِطَاسٌ، بِجَلٍّ، بِجَعْلٍ، مَشْكَاهٌ، مُتَبَرِّقٌ او الیم وغيره الفاظ عجمي دي، د هغه مقصد دا دې چه دا الفاظ د عربو نه عجمو زده کړل او بيا عربو نه استعمالول او په عجمو کښ مشهور شول. (احسن الکلام)

صاحب دفتح البيان وائي: د دواړو قولونو تر مینځ (چه څوک عجمي الفاظ په قرآن کښ مني او څوک نه مني) تطبيق دا دې چه هر کله چه دغه الفاظو باندې عربو تلفظ وکړو نو دوی ته منسوب شو او دا د دوی لغت حساب شو، يعنې دا مشترک الفاظ دي، چه په عربي او عجمي دواړو کښ استعمالېږي.

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ: پدې کښ د قرآن کریم د نازلولو فائده بيانېږي چه ددې په معنی او احکامو او حکمتونو او حقانيت ځان پوهه کړئ. نو عقل تا سره ددې دپاره دې چه په قرآن کښ به نه استعمالوي.

نَحْنُ نَقُصُّ: پدې کښ تر غیب دې راتلونکې واقعې طرفته چه دا ډيره مزیداره قصه او بناسته بيان دې چه په ډيرو فائدو او مسائلو او احکامو باندې مشتمل دې.

أَحْسَنَ الْقَصَصِ: قصص هغه بيان ته وائي چه په هغه کښ تفصيل وی لکه سورة القصص. او قَصَصٌ د قَصٍّ نه دې د يو شي د نقش قدم پسې ورپسې کيدل، بيا چه څوک

قصہ ذکر کوی نو هغه هم دغه قصه په آرام آرام سره لږه لږه ذکر کوی۔

يعني دا قصه د ټولو بيانونو او قصو نه بناسته بيان دی۔ پدې کښ رد دې په قصو د نضر بن الحارث چه هغه به درستم او اسفنديار قصے ذکر کولې او بيا به ئې ويل چه زما مجلس غوره دې او که د محمد (ﷺ) فداه نفسي و ابي وامي

بِمَا أَوْحَيْنَا: بآء سببيه ده، يعني پدې وجه چه مونږ وحی شروع کړيده تاته ددې قرآن، او دا د قرآن يوه حصه ده نو ځکه ئې تاته پيش کوو، پدې کښ عظمت ددې قصے ته اشاره شوه۔

وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ: ۱- بصريان وائي: او يقيناً وې تۀ مخکښ ددې قرآن نه خامخا د ناخبرو نه۔ ۲- فراء وائي: ان نافية دې۔ او نه وې تۀ مخکښ ددې نه۔

۳- اخفش وائي: ان وصلیه دې۔ يعني اگر که وې تۀ مخکښ ددې نه۔

الْغُفْلَيْنِ: يعني ددې واقعې او د الله تعالیٰ د احکامو نه خبر نه وې۔ ددې نشتوالی د علم نه دلته د رسول الله ﷺ د عظمت شان په وجه په (غفلت) سره تعبیر شويدي۔ او دا دليل دې چه علم د نبی کریم ﷺ د قرآن او د وحی په ذریعه سره دې، بله ذریعه نه وه۔

دې قصے ته احسن القصص ولې وائي؟

د قرآن کریم پدې سورت کښ الله تعالیٰ چه کومه واقعه بيان کړيده هغه ته ئې «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» د ډيرو وجو هونه وئيلې ده، حافظ ابن القيم په «الجواب الكافي» کښ ليکلي دی چه پدې کښ د زرو نه زيات حکمتونه او رازونه دي ليکن بيائې نه دي ذکر کړي۔ ځيني مفسرينو د خپلې خوارې مطابق بعض راجع کړيدي: (۱) يو دا چه ددې انداز انتهايي بليغ او ددې اسلوب او طرز انتهايي درجه فصيح دې۔ (۲) او پدې کښ چه کومې خبرې بيان شويدي، هغه بالکل رشتيني دي، عبرتونه او حکمتونه او د علم دومره خبرې پکښ موجودې دي چه بله قصه کښ داسې نشته۔ (فتح البيان والقرطبي)

زمونږ استاذ محترم المفسر شيخ القرآن عبد السلام رستمی رحمه الباری په «احسن الكلام» کښ شپيته مسائل او احکام راجع کړيدي، لکه د عقيدې مسائل پکښ دا دي (۱) انبياء عليهم السلام غيب دان نه دي۔ (۲) دوی د خپلو اولادونه او نه د بېل چا نه هيڅ تکليف نشي دفع کولې۔ (۳) د الله تعالیٰ د قضاء او د قدرت هيڅوک مقابله نشي کولې۔ (۴) د عامو مشرکانو ترديد پکښ ذکر دې په رد د شرک في العبادة (۵) شرک في الاسماء

والصفات۔ (٦) شرك في التصرف (٧) شرك في الربوبية۔ (٨) د عمل صالح مسائل پكښ دا دی: صبر كول (١٠) د الله تعالى نه مدد غوختل۔ (١١) په معصيت باندې مصيبت غوره كول۔ (١٢) د صالح اولاد سره محبت كول او حتى الوسع د هغه حفاظت كول۔ (١٣) ناكاره اعمال او د هغه ناكاره نتيجه پكښ دا ذكر دی: حسد كول او عاقبت نه ناکامی۔ (١٤) د پلار سره كيد او مكر كول۔ (١٥) د ورور سره كيد كول۔ (١٦) د ښځو مكرونه كول د نارينو سره۔ (١٧) او د ښځو په خپل مينځ كښ په يو بل باندې طعنونه وئيل۔ (١٨) پردی سړی سره عشق كول۔ (١٩) دغه شان پدې كښ د انبياء عليهم السلام او صالحينو، ملائكو، شيطانانو، جناتو او انسانانو، چارپيانو، مارغانو، د بادشاهانو سیرت، د غلامانو ذكر، د تاجرانو، علماو، جاهلانو، سرو او ښځو تذكره پكښ موجوده ده۔

نيك اخلاق پكښ دا دی: (٢٠) د مولی سره ښه اخلاق چلول او د هغه احسانات منل۔ (٢١) د هغه په كور كښ د خیانت كولو نه ځان ساتل، (٢٢) عفت كول۔ (٢٢) د جيل ملگرو سره احسانونه كول۔ (٢٣) هغوی ته د حق دعوت وركول۔ (٢٤) خطائی كونكو ته معافی كول۔ (٢٥) په تقسیم كښ د خیانت نه ځان بچ كول۔ (٢٦) د غیر مجرم د سزا نه ځان ساتل۔ (٢٧) مجرم مخامخ نه ملا مته كول۔ (٢٨) د هغه دپاره استغفار طلب كول۔

د مختلف څيزونو اقسام پكښ ذكر دی: (٢٩) د خوبونو ليدل او د هغه اقسام۔ (٣٠) د كيدونو اقسام، (٣١) د محبت اقسام۔ (٣٢) د ژړاگانو اقسام۔ (٣٣) د نفس اقسام۔ (٣٤) د عقل والو اقسام۔ بشر، ملك، شيطانان۔ (٣٥) د آبادو اقسام مصر، بدو، غيابت الحب۔ (٣٦) د قيمتونو اقسام، ثمن، بضاعة، درهم۔ (٣٧) د لوښو اقسام۔ سقايه، صواع، وعاء، كيل۔ (٣٨) د درنراگانو والا اشياو اقسام: شمس، قمر، كواكب۔ (٣٩) د عدد بعض اقسام، سبع، احد عشر۔ (٤٠) د حيواناتو اقسام۔ (ذئب، بقر، طير، بعير)۔ (٤١) د خوراك خكاك د څيزونو اقسام، خبز، خمر، سنبلات۔ (٤٢) د قافلو انتظام، سياره، وارد۔ (٤٣) د اوقاتو ذكر، غد، عشاء۔ (٤٤) د سياست او تاريخ ذكر لکه بادشاه، وزير الوزراء (عزيز)، وزير خزانة۔ (٤٥) د راشن د تقسيم طريقه۔ (٤٦) د خپلوانو سره احسانات كول۔ (٤٧) سبب د انتقال د

بنی اسرائیلو د شام نه مصر ته۔ او د غصې نور بيشماره حکمتونه شته۔ (احسن الكلام)
(٤٩) اسباب د نجات د عذابونو د دنيا او د آخرت پكښ بيان شوي دي۔ (٥٠) پدې كښ حقوق الله او حقوق العباد ذكر دی۔ لنډه دا چه هر آيت كښ چه كومه فائده راځي هغه ددې سره ملگرې كړه نو دا ځكه احسن القصص شو۔

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا

كله چہ وئیل یوسف (علیہ السلام) پلار خپل ته اے پلاره! یقیناً ما اولیدل یولس ستوری

وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ رَأَيْتُهُمْ لِي سَجْدِينَ ﴿٤٤﴾ قَالَ يَبْنَىٰ

اونمر او سپورمی، ولیدل ما چہ ماته سجدہ کونکی دی۔ وئیل هغه اے بچیہ!

لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا ۖ

مه بیانوه خوب خپل ورونو خپلو ته نو چل به جوړ کړی ستا دپاره څه چل

إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٤٥﴾

یقیناً شیطان د انسان دپاره دشمن ښکاره دے۔

تفسیر: ددے ځای نه د واقعے آغاز کړی۔ یوسف (علیہ السلام) خوب ولیدو چہ زه یولس ستوری او نمر او سپورمی وینم چہ ماته سجدہ کوی، نو دا خوب ئے خپل پلار یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم علیهم السلام ته بیان کړو ځکه دده پرې د کامل علم اعتقاد لرلو او د هغه د انتہائی درجه د پلار والی شفقت ئے د خپل ځان دپاره ښکاره لیدلو، نو سوچ ئے وکړو چہ خپل خوب به بیان کړم که پدے کښ زما کوم نقصان وی نو هغه به د هغه نه د بچ کیدو کښ زما مدد وکړی۔ مگر پلار ورله تعبیر ورنکړو او تدبیر ئے ورته وځودلو ځکه چہ پدے کښ حکمت وو۔ ځکه چہ د خوب مصداق لا موجود شوے نه دے نو مخکښ نه بیانول ئے فائده نه کوی۔

خوب د عالم الامثال نه وی نو دلته د یولس ستورو نه مراد د یوسف (علیہ السلام) یولس ورونه دی ځکه چہ د ستورو رنرا کمه وی نو په دوی کښ هم د توپیر وېستلو نه روستو د هدایت نور راغلی وو۔ او د نمر نه مراد پلار وو ځکه چہ د نمر رنرا کامله وی نو دغه رنگ د نبوت نور هم کامل دے۔ او د سپورمی نه مراد مور ده ځکه چہ د سپورمی رنرا درمیانہ وی او د هغه د مور د ولایت رنرا هم درمیانہ وه۔ لکه چہ روستو به معلومه شی چہ ددے خوب د څلویښتو کالو نه روستو کله چہ الله تعالیٰ په مصر (مملکت) کښ د هغه والدین او ورونه جمع کړل نو د یوسف (علیہ السلام) په تعظیم کښ ټولو د هغه مخ ته سجدہ وکړه کومه چہ د یعقوب (علیہ السلام) په دین کښ جائز وه۔

فوائد: (۱) په اسلام کښن خوب لره اعتبار شته، نو کوم معتزله چه ددې نه انکار کوي هيڅ دليل ورسره نشته. پدې وجه روستو به راشي چه خوبونو ته احاديث وائي ځکه چه خوبونه درې قسمه دي ۱- يا به حديث النفس وي. (چه د ورځې يوه خبره زړه کښن راشي او د شپې ئې په خوب کښن وينی)، ددې تعبير نه وي. ۲- يا حديث المَلَك. (د ملائکو خبره وي). ددې ښه تعبير وي. ۳- حديث الشيطان. (د شيطان خبره وي).

(۲) حديث کښن دی خوب به يا حبيب (دوست) ته بيانوي يا لبيب (عقلمند) ته. او معبر له پکار دي چه خوب والا ته ښه تدبير هم وښاني لکه دلته يعقوب عليه السلام خپل ځوی ته ښه تدبير خودلې دې. (۳) د خوب په تعبير هغه څوک ښه پوهيږي چه په قرآن او حديث ښه پوهيږي او الله تعالى ورله فراست ورکړې وي.

(۴) هرکله چه يوسف عليه السلام دا خوب وليدونو پلار ئې ددې نه دليل ونيولو چه دده به د الله تعالى او د خلکو په نيز ډير لوی شان وي، نو پدې چه ئې د هغه پورې اميد ونيولولو او زړه ته ئې د هغه مينه ننوته نو دا ابتداء وه دتولو هغه مصيبتونو دپاره کوم چه زړه سوزونکی وو. (المنان)

(۵) د يوسف عليه السلام عمر پدې زمانه کښن دولس کاله يا اولس کاله يا اوه کاله وو. او سيوطي په «التحبير» کښن ليکلي دي چه يوسف عليه السلام په دنيا کښن يوسل شل کاله ژوند تير کړيدې. (فتح البيان) ليکن د اولسو کالو خبره ضعيغه ښکاره کيږي ځکه چه يوسف عليه السلام د عزيز مصر په کور کښن بلوغ ته رسيدلې دې.

(۶) د يعقوب عليه السلام دولس ځامن وو، يوسف او بنيامين ديو مور نه وو او باقي د بيلې مور نه وو. او دا دواړه په کښن کشران وو.

(۷) هرکله چه ديو انسان نه ويره کيدې شي په باره ديو ضرر کښن نو د هغې ذکر کول بل چاته جائز دي، او دا غيبت نه دې ځکه چه پدې کښن مقصود بالذات تو هين د هغه سړي نه دې بلکه تنبيه نورو ته مقصد دې. (احسن الكلام)

(۸) امام قرطبي د عبد الله بن شداد بن الهاذ نه نقل کړيدی چه د يوسف عليه السلام ددې خوب تعبير څلويښت کاله پس واقع شو. (تفسير القرطبي)

إِذْ قَالَ: أَيْ وَادْكُرْ أَيُّهَا الرَّسُولُ إِذْ قَالَ: يَعْنِي أَيْ زَمَانِ رَسُولِهِ! رَايَا كَرِهَ هُفْهُ وَخْتِ چَه وويل يوسف عليه السلام.

رَأَيْتَهُمْ: دَا دَوِسم ليدل د هغوی د حالاتو دی. يعنی څنگه دې و ليدل؟ ومې ليدل پداسه

حال کڻس چه ماته سجده کونکي دی۔ اوروستو (رُؤْيَاكَ) نه معلوميری چه داد خوب لیدل دی نو دا بناء دے په عالم الامثال سره چه الله یوشی یا شخص مُثَل (متشکل) کړی او تاله ئے خوب کڻس راوولی، هغه سره به خبر هم نه وی چه زه فلانی خوب کڻس لیدلے یم۔
 قَالَ يُبْنَى: تعبیر ورته نه بیانوی ځکه چه لا وړوکی دے او دے دپاره چه خبره خوره نشی،
 صرف ادب ورته بنائی چه دا خوب پت وساته، او پدے کڻس اشاره ده چه یعقوب عليه السلام په تعبیر ددے خوب باندے پوهه شوے وو۔

لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ: یعنی دا خوب ورونو ته ځکه مه بیانوه چه هغوی به ددے په تعبیر پوهه شی نو تاته به یو چل جوړ کړی ځکه چه یعقوب عليه السلام ته ددے خوب تعبیر بالکل واضح وو چه الله تعالیٰ به دده ځوی ته لوئی مقام او مرتبه ورکوی، او دده تمام ورونه به دده نه په مرتبه کڻس کم وی، او یوه ورځ به دا ټول د هغه مخه ته ځکه کیږی،
 پدے وجه ویریدو چه که ددے خوب دده ناسکه ورونو ته پته ولگیده نو دده نقصان رسولو کوشش به کوی، پدے وجه هغه ته ئے نصیحت وکړو چه دا خوب خپلو ورونو ته بیان نکړی، ځکه چه شیطان د انسان ډیر ښکاره دشمن دے، د هغه پوره کوشش وی چه د هغه ورونه د هغه په خلاف راپورته کړی او هغوی په یوه دانسے خبره راتیار کړی چه یوسف عليه السلام ته نقصان ورکونکی وی۔ او هغه چه د کومے خبرے نه یریدو همغه شان دوی ورته کید (چل) جوړ کړو او نقصان ئے ورته ورکړو۔

مفسر ابن العربی لیکي چه ددے نه دا خبره معلومه شوه چه ورور او نور خپلوان حسد کوی۔ (او دا کبیره گناه ده) او پدے کڻس هم اشاره وه د رسول الله ﷺ حال ته چه قریشو او یهودیانو ورسره حسد وکړو او هغه ته ئے کید جوړ کړو۔

او امام قرطبی لیکلی دی چه دوی انبیاء نه وو جوړ شوی ځکه چه ددوی اول حال د گناهونو ووروستو ئے توی وستیله نو الله ئے حال ښه کړو۔ آه۔ حسد او مکرونه کول کبیره گناهونه دی او انبیاء علیهم السلام د گناهونو نه پاک وی او پدے باندے تفسیر ابن کثیر او تفسیر قرطبی تصریح کړیده۔

إِنَّ الشَّيْطَانَ: دا جمله مستأنفه ده جواب د سوال دے گویا که یوسف وویل: دا به څنگه وشي چه ورونه ماته چل جوړ کړی نو وے فرمایل چه شیطان ډیر لوی دشمن دے هغه انسان د ورور په دشمنی باندے راپورته کوی۔

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ

او دغسه غوره كوي به تالره رب ستا او وبه بنائي تاته معني (تعبير) د خوبونو

وَيُثِّمُ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا

او پوره به كړي احسان خپل په تا باندې او په اولادو د يعقوب (عليه السلام) باندې لكه څنگه ئې

أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَاسْحَاقَ

چه پوره كړيدې احسان په دواړو پلارانو ستا مخكې ددې نه چه ابراهيم او اسحاق دي،

إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

يقيناً رب ستا پوه حكمتونو والا دې.

تفسير: وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ: يعقوب (عليه السلام) د خوب تعبیر پېژندلې وو. او په هغه باندې

ددې ښه اثر پرېوتو، ځكه چه هر انسان غواړي چه د هغه ځوي دده نه ښه شي، ليكن (ډير كرتنه) ورور د ورور دپاره داسې نه خوښوي. نو پدې وجه هغه ورته تسلي وركوي چه ستا پدې خوب كېن ډيره ژوره او ښه معني پرته ده او تاته به الله تعالى عزت دركوي. او دا خبره يعقوب (عليه السلام) د وحی په طريقه كړې وه چه الله تعالى ورته وئيلي وو چه ستا ځوي به دغه شان جوړېږي. لكه دا خبره ظاهره ده.

قاسمې وائي: دا احتمال هم شته چه يعقوب (عليه السلام) دا خبره فزاسه كړې وي، د ځوي د چال چلن نه ئې معلومه كړه.

يَجْتَبِيكَ: اجتناب: د اوچتو كارونو دپاره غوره كولو ته وائي لكه انبياء عليهم السلام او بيا د علماء كرامو نه الله تعالى ډير لوی لوی كارونه د دين اخلي، او دين بيانول ډير لوی كار دې.

تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ: تاويل حقيقت ته وئيل شي او احاديث نه مراد خوبونه دي، يعنى دا به د يوسف (عليه السلام) معجزه وي او دا هم ښه معجزه ده او ښه علم دې چه د خوب تعبیر وركول شي، لكه يوسف (عليه السلام) ته الله تعالى د علم په وجه بادشاهي وركړه، نه په ښانست سره ورنه دا خو په غلامۍ كېن وو.

دې كېن ځينې تاويلي معني كوي چه د احاديث نه مراد د انبياء عليهم السلام قصې دي،

یعنی وحی بہ درتہ وکری او د انبیاء علیہم السلام پہ خبرو بہ پوہیرے۔ (قالہ الزجاجة) (فتح البیان) یا أَحَادِیثُ الْأَمَمِ وَالْکُتُبِ وَدَلَالِیْلُ التَّوْحِیْدِ) یعنی د تیر شو و امتونو او د کتابونو واقعات او د توحید د لیونہ۔ او پدے کنبس نبوت تہ اشارہ ده۔ (قرطبی)

وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ: د نعمت نہ مراد نبوت او بادشاہی ده۔ یعنی دواړه به درتہ راجمع کوی۔ یا د دنیا او د آخرت خیرونه به درتہ راجمع کوی۔ او پدے کنبس دا هم صحیح ده چه دوی تہ د مصر د داخلیدونہ روستو نعمتونه ورکړے شو چه د هغه نه یوه دا وه چه دوی بادشاہان جوړ شو او د یعقوب عليه السلام په نسل کنبس انبیاء علیہم السلام هم راغلل۔ (فتح)

کَمَا أَتَمَّهَا: لکه څنگه چه هغه ددے نه مخکښ ستا نیکه اسحاق عليه السلام او ورنیکه ابراهیم عليه السلام تہ نبوت او رسالت او نور ډیر نعمتونه ورکړی وو۔ اسحاق عليه السلام تہ ئے نبوت ورکړو او د یعقوب عليه السلام په شان خوی، او د یوسف عليه السلام په شان نمسے ورکړو، او ابراهیم عليه السلام ئے خپل خلیل جوړ کړو او د اور نه ئے نجات ورکړو۔

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلْمُتَسَائِلِينَ ﴿٧﴾ اِذْ

یقیناً شته په قصه د یوسف او د ورونو د هغه کنبس عبرتونه د تپوس کونکو۔ کله چه

قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا

ووئیل دوی خامخا یوسف او ورور د هغه (بنیامین) ډیر خوښ دے پلار زموږ ته زموږ نه

وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٨﴾

او حال دا چه موږ مضبوطه ډله یو، یقیناً پلار زموږ خامخا په سادګۍ ښکاره کنبس دے۔

تفسیر: پدے کنبس ددے قصے نه عبرت راوباسی۔

یوسف عليه السلام او د هغه د ورونو ددے قصے په باره کنبس مکے والو ته هیڅ علم هم نه وو، او نه نبي کریم ﷺ ته ددے څه خبر وو۔ الله تعالیٰ نبي ﷺ ته ددے د خبر ورکولو دپاره په قرآن کریم کنبس دا سورت نازل کړو۔ او نبي ﷺ بیا د مکے والو په مخکښ ددے تلاوت وکړونو د هغه ځای خلق ددے نه خبر شو۔ دا ددے خبرے قطعې دلیل وو چه نبي ﷺ د الله تعالیٰ نبي وو۔ «آیات للمسائلین» کنبس دے طرف ته اشارہ ده۔

مفسر قاشانی وائی چه ددے واقعے نه درے اهمے خبرے معلومیري: اوله خبره خو دا چه

د نبوت اور رسالت تعلیق خالص د الله د مشیت سره دی، هغه چه چاله غواړی دا نعمت ورکوی. دویمه خبره دا چه الله تعالیٰ که یو نعمت چاته ورکول غواړی نو هغه څوک منع کولې نشی، او الله تعالیٰ چه د چا حفاظت کوی، هغه ته هیڅوک ضرر نشی ورکولې. او دریمه خبره دا چه د شیطان مکر او فریب نه انبیاء علیهم السلام هم خطره کوی، پدې وجه هغوی هر وخت د هغه د وسوسو او چلونو نه د بچ کیدو دپاره د الله تعالیٰ نه دعاگانې کوی. (القاسمی)

اَيْتُ: اَيُّ بِقُدْرَةِ اللَّهِ وَحِكْمَتِهِ وَنُبُوَّتِهِ عَلَيْهِ السَّلَام) یعنی نبی دی په قدرت د الله تعالیٰ او حکمتونو د هغه او په نبوت د رسول الله ﷺ. او دا ناشنا نبی دی چه په ظاهره کښ به د ذلت نقشه وی، الله تعالیٰ به ئې ناڅاپه عزت طرفته بدله کړی او د عزت نقشه به وی، ناڅاپه به پکښ سرې ذلیلې شی. او دا ښه هم ده چه زمونږ د نبی حال د یوسف ﷺ په شان او د مکې والو حال د ورونو د یوسف ﷺ په شان جوړیدو والا دی.

لِلْمَسْأَلَيْنِ: ۱- دپاره د هغه خلکو چه تحقیق کونکی وی په واقعه د یوسف ﷺ کښ او د هغه نه عبرتونه او حکمتونه او ډیرې مسئلې راویاسی.

۲- یا دپاره د سوال کونکو په لسان الحال یا په لسان المقال سره (سعدی) لکه مکې والو دا تپوس کړې وو، چه مصر ته بنی اسرائیل ولې نقل شو؟ او قرطبی لیکلی دی چه مکې والو وویل چه مونږ ته د یو داسې نبی خبر راکړه چه په شام کښ وسیدو او ځوی ئې مصر ته بوتللې شو او هغه ورپسې ژړل تردې چه روند شو؟ او پدې وخت کښ په مکې کښ هیڅوک د اهل کتابو نه نه وو او نه چاته د انبیاء علیهم السلام حالات معلوم وو او دا سوال ورته د مدینې یهودیانو رالېږلې وو. نو الله تعالیٰ دا سورت ټول په یو ځل نازل کړو. او د تورات مطابق واقعه ئې بیان کړه سره د زیادت نه نو دا ښه شوه د رسول الله ﷺ د نبوت دپاره.

(قرطبی ۱۳۰/۹)

او چونکه سائلین د آیتونو او عبرتونو نه فائده اخلي ځکه ئې دوی ذکر کړل. (سعدی) صاحب المنار وائی: په قصه د یوسف کښ ډیر قسمه دلیلونه دی په ډیر قسمه قدرتونو د الله تعالیٰ او حکمت د هغه او هغه چاله مرتبې پورته کوی او څوک چه غوره کړی نو هغوی باندې خپل لطف او مهربانی کوی، او د هغوی تربیت او ښائسته اهتمام کوی نو پدې کښ ډیرې ښې دی دپاره د تپوس کونکو، یعنی هغه خلک چه ددې حقیقت ته ځان رسولو کښ شوق لری او ددې نه عبرت حاصلوی ځکه چه همدا خلک فائده اخستې شی

او چانه چه ددے حکمتونو او عبرتونو نه خه شه پت پاتے شو نو هغه به ئے د خپل خان نه د لوی عالم نه تپوس وکړی ځکه چه د ظاهري حالاتو شاته حقیقتونه پت دی لکه مثلاً که دیوسف ورونو د هغه سره حسد نه وے کړے نو کو هی ته به ئے نه ارتولے او که هغه نه وے گوزار کړے نو عزیز مصر ته به نه وے رسېدلے، او که عزیز مصر دده په فراست او امانت او رشتینوالی باندے عقیده نه وے ساتلے نو دے به ئے په خپل کور او رزق او کور والو باندے امین نه وے گرځولے، او که د عزیز مصر بنځے دده نه د بد کاری مطالبه نه وے کړے او هغه خان نه وے بچ کړے نو د هغه صفائی او د بنځے حالت به نه وے ښکاره شوے، او که زنانه په خپل مکر کښ او نورے زنانه په مکرونو کښ نه وے نا مراده شوے نو یوسف به جیل ته نه وے تلے دپاره د پتولو ددے خبرے۔

او که جیل ته نه وے تلے نو د مصر د بادشاه ساقی به دے نه وے پیژندلے او دده کمال او د خوبونو د تعبیر علم به ورته نه وے معلوم شوے، او که ساقی پدے نه وے پوه شوے، نو د مصر بادشاه به نه وے پیژندلے او ایمان به ئے پرے نه وے راوړے، او دے به ئے د مصر په خزانو نه وے مقرر کړے، او که دا منصب ورته نه وے سپارل شوے نو هیڅ ممکن نه وه چه خپل مور او پلار ورونه او توله کورنۍ د مخمصة (سخت فقر) نه نه وے خلاص کړی او دوی به ئے مصر ته نه وے راوستی چه خان سره ئے په ریاست او شرافت کښ شریک کړل نو دغه نعمت پوره کیدل په ده باندے پدے طریقو وشو چه ظاهر ئے سوزونکے وولیکن باطن ئے روښانه وو او ابتداء ئے شر او تاوان وو او انتهاء ئے خیر او کامیابی وه۔ نو دا هغه اقسام د الله تعالیٰ د آیتونو شو پدے قصه کښ الخ

اِذْ قَالُوا: خِینِیْ وَائِی: یوسف علیه السلام خپل خوب بیان کړے وو پدے وجه ورونه خبر شو۔ او قاسمۍ وائی هغوی ته په خه طریقو دا خبر ورسیدو لیکن دا خبره ظاهر نه ده۔

ظاهر دا ده چه دیوسف علیه السلام او د هغه د سکه ورور بنیامین سره د پلار مینه زیاته وه نو دوی په حسد کښ راغلل نور د خوب نه نه دی خبر۔ او پلار ولے ددے دواړو سره زیاته مینه کوله؟ وجه دا وه چه دوی کښ تقویٰ زیاته وه او دوی پاک خلک وو، طاعت پکښ زیات وو او نورو کښ دومره تقویٰ نه وه نو دوی په حسد کښ راغلل۔ دوی له حسد نه وو پکار بلکه تقویٰ اختیارول پکار وو چه د پلار مینه د دوی سره هم پیدا شوے وے۔ دا قانون دے چه کله دیو قوم سره حسد کوے نو د هغوی په شان خان جوړ کړه تاته به هم دغه مرتبه ملاو شی۔ او پدے آیتونو کښ دے خبرو ته اشاره ده۔

بلہ دا چہ دیوسف عليه السلام سرہ د پلار محبت وجہ یو خو پہ ہفہ کنبں د نجات آثار لیدل وو
اوبل د ہفہ خوب وو او د ہفہ دورور سرہ نے مینہ پدے وجہ وہ چہ دا دتولو نہ کشر خوی
وو او فطری طور سرہ د پلار غالباً د کشر بچی سرہ مینہ زیاتہ وی۔

اوددے خای نہ دیوسف عليه السلام قصہ تفصیلاً شروع کیری چہ پدے کنبں دولس مقامات
دی دا اول مقام دے تر (۱۹) آیت پورے او پدے کنبں د خامنو د پلار سرہ دیوسف عليه السلام پہ
بارہ کنبں پہ پنخو طریقو سرہ مکرونہ کول دی چہ دا تول امتحانات دی پہ یعقوب او
یوسف علیہما السلام باندے۔

وَإِخْوَتَهُ : ددے ورونو نومونہ قرطبی وغیرہ لیکلی دی چہ ذکر کولو کنبں نے فائدہ
نشہ۔

وَنَحْنُ عُصْبَةٌ : مطلب نے دا وو چہ کار والا مونہ یو او مینہ دبل چا سرہ کیری۔ رزق
مونہ راوہو او حفاظت نے کوو او ہرشی تہ ورلہ ولاہیو۔ (المنان)

عصبة ہفہ مضبوط جماعت تہ وائی چہ ددرو نہ ترلسو پورے وی۔

خِیْنِیْ وَائِیْ : لسو کسانو یا د ہفہ نہ زیاتو تہ وئیے شی۔ عصبہ کنبں د احاطے او
مضبوطوالی معنی پرتہ دہ۔

ضَلَّلِ مُبِیْنٍ : ضلال دلتہ دینی گمراہی تہ نہ وائی، خُکَہ دوی دا ارادہ کرے وے نو دوی
پدے خبرہ کافران کیدل خُکَہ چہ نبی تہ د ضلال نسبت کول کفر دے۔ نو دلتہ ضلال نہ
مراد عَدَمُ الْعِلْمِ بِمَصَالِحِ الشَّيْءِ الدُّنْيَوِیَّةِ دے، یعنی پہ دنیاوی مصلحتونو باندے نہ پوہیدل،
مراد ترینہ سادگی دہ۔ ابن زید وائی : (أَلْفِیْ خَطَا مِنْ رَأْیِہ) یعنی پہ خپلہ رایہ کنبں خطاء
دے۔ چہ د ہفہ چا سرہ مینہ کوی چہ ضعیف دی، ہیخ فائدہ نشی ورکولے او مونہ
طاقتور و سرہ مینہ نہ کوی۔ (فتح البیان)

اقْتُلُوا یُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا یُخْلِلَ لَکُمْ وَجْہُ

اُوڑنی یوسف لہ یا گوزار کړئ دہ لہ یوے زمکے تہ وزگار به شی تاسو تہ مخہ

أَبِیْکُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِہ قَوْمًا صَالِحِیْنَ ﴿۱۹﴾

د پلار ستاسو او شی بہ تاسو روستو ددے نہ قوم نیکان (یعنی توبہ بہ ویاسی)۔

تفسیر : ددوی گمان وو چہ کلہ دوی یوسف قتل کری یا پہ یو داسے نامعلوم خای کنبں

هغه گوزار کړی چه د هغه علم د هغه پلار ته ونشي، او نه يوسف د هغه ځای نه خپله واپس راتلې شي. نو د دوی پلار به د يوسف په ځای د دوی سره پوره محبت شروع کړي، او دا خلق به روستو کښ د خپله گناه نه د الله په دربار کښ توبه اویاسي.

ابن اسحاق وائي چه د دوی دا ظالمانه فیصله د ډیرو گناهونو مقدمه وه. دوی د قرابت او صله رحمې هیڅ خیال ونه ساتلو، د والدینو نافرمانی، په وړوکی ماشوم باندې رحم نه کول چه هغه څه غلطی هم نه وه کړې، او د بودا پلار د جذباتو قدر ته ونکړو، او د هغه وړوکی بچي ته د هغه نه په یې رحمې سره جدا کول غوختل. الله دې دوی معاف کړي.

او دا داسې فیصله ده لکه چه د رسول الله ﷺ په خلاف قریشو په دار الندوه کښ کړې وه. **مِنْ بَعْدِهِ: ۱-** دا ضمیر دې گناه ته راجع دې او قَوْمًا صَالِحِينَ معنی دا چه روستو به توبه ویاسي. او دا ډیره غلطه طریقه ده چه یو تن گناه پدې نیت کوی چه روستو به توبه ویاسي، حال دا چه څه پته ده چه تاته د توبې توفیق ملاوړې او که نه، کیدې شي چه پدې گناه کښ مړ شي. **۲-** یا (ه) ضمیر يوسف ته راجع ده.

او مقاتل وائي د صالحین نه مراد دا دې چه: **(بَصُلِحْ أَمْرُكُمْ مَعَ إِيَّكُمْ)** د يوسف نه روستو به ستاسو خبره د پلار سره جوړه شي او د هغه محبت به پوره حاصل کړي. او دا رایه هم غلطه وه ځکه چه محبت پیدا کیدل او نه پیدا کیدل د الله تعالی په واک کښ دی، د يوسف په ختمولو څو نه دی.

يَا صَالِحِينَ مَعَ إِيَّكُمْ بَعْدُ تَمِهُدُونَهُ. تاسو به د پلار په نیز نیکان شي په سبب د یو عذر چه تاسو به ته ورته جوړ کړي. **(فتح البیان)**

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهُ فِي غَيْبَتِ

ووثیل یو ویونکی د دوی نه مړه وژنی يوسف لره او گوزار کړی دا په ده (یارو)

الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَعِلِينَ ﴿١٠﴾

د کچه کوهی کښ موند به کړی ده لره بعض قافلې والا که یی تاسو دا کار کونکی. **(نو وکړی).**

تفسیر: یو ورور په دوی کښ وویل. قرآن د هغه قائل نوم نه دې ذکر کړې ځکه چه د هغه په نوم ذکر کولو کښ د عبرت او حکمة څه فائده نه وه بلکه د هغه دا صفت بیانول مقصود وو چه یو تن وو د دوی نه یعنی دوی تولو د قتل په جرم باندې اتفاق نه وو کړې.

سدتی وائی : ددہ نوم یهوذا وو۔ او خینی وائی چہ دا ئے مشرور وو۔ او دتورات پہ «سفر التکوین» کنب دی چہ دا راوین وو۔ (المنار) خینی وائی : رُوئیل وو۔ (فتح البیان)

او دیوسف نوم ئے پدی وجہ اخستے وو چہ د ورونو پہ دہ باندے خہ رحم راشی او دا قتل نکری، هغه وویل چہ کہ تاسو یوسف لره د هغه د پلار نه خامخا جدا کوی نو دا په داسه ژور کوهی کنب و اچوی چہ په هغه کنب کانړی نه وی، یوه قافله به هلته تیریری او د اوبو دپاره به لار شی نو دوی ته به یوسف ملاو شی چہ هغه به خپل غلام کړی او خپل خان سره به ئے بوخی۔ پدی طریقہ به ستاسو مقصد حل شی چہ یوسف به خپل پلار ته دوباره نشي راتلے۔

وَالْقُوَّةُ: ددی گوزارولو نه مراد کیخودل دی په بوکه کنب او بیا کوهی ته کوزول۔
غَيْبَتِ الْجُبِّ: جُب کچه کوهی ته وائی چہ لا په کانړو یا په چیکونو اچولو سره نه وی پوخ کړی شوی او غیابة په کوهی کنب د د خای او سورنگ ته وائی چہ د انسان د سترگو نه غائبیری بیا ترے مراد تیاره ده۔

او دا کوهی د دوی په کلی کنب مشهور وو چہ دوی به هلته خاړوی خړوبه کول۔
يَلْتَقِطُ: یعنی راپورته به کړی ده لره۔

بَعْضُ السَّيَّارَةِ: سیاره قافله ته وائی۔ د سیر نه دے په معنی د گرخیدو دے په لارو کنب۔
جمع د سیار ده۔

إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ: ۱- فافعلوا۔ که دا کار کول غواړئ نو وے کړئ۔

۲- إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ مَا هُوَ الصَّوَابُ الْمَقْصُودُ لَكُمْ بِالذَّاتِ فَهَذَا هُوَ الصَّوَابُ۔ (المنار)

یعنی که تاسو صحیح کار کول غواړئ چہ ستاسو مقصد پرے حاصلیری نو دا کار صحیح دے۔

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى

وئیل دوی اے پلاره زموږ خه وجه ده تالره چہ ته باور نه کوی په مونږ باندے په باره د

يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَصْحُون ﴿١١﴾ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا

یوسف کنب او یقیناً مونږ هغه لره خامخا خیرخواه یو۔ اولیږه ده لره مونږ سره صبا له

يُرْتَع وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَفِظُونَ ﴿١٢﴾

چه خوراك وكړې او لوی وكړې او يقيناً مونږ دۀ لره خامخا ساتونكې يو۔

تفسير: هر كله چه دوی پدې خبره متفق شو نو خپل پلار خواته راغلل او هغه ته ئې د پلار په لفظ سره آواز وكړو دې دپاره چه هغه رانرم كړې چه پدې طريقه سره خپل مقصد سر ته ورسوي۔

مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا: يعنى تاته كومه شبهه راپېښ شوې ده چه تۀ په مونږ باندې د يوسف په باره كېښ باور نه كوي۔ او مونږ خو دده خبر خواه يو۔

ددې آيت نه معلومېږي چه يعقوب عليه السلام ددوی په سترگو كېښ شړلېدلى وو او یریدلى وو چه دا خلق د يوسف په باره كېښ څه ښه سوچ نه كوي نو يوسف به ئې ددوی نه ساتلو۔ او دوی هم پدې خبره پوه شوى وو۔

يُرْتَع: رتغ په اصل كېښ خريدو ته واځي يعنى آزاد خوراك به وكړي او د شينكيانو او د صحراء د ميوونو به فائده واخلي لكه كركنږې، ممانږې وغيره به وخورى، ځكه كه تا يوسف دغه شان په يو ځاى كېښ بند ساتلى وي نو په دۀ كېښ به نشاط (تازگي) او ژوند پيدا نه وي، او د نورو ځوانانو په شان به قوی او صحتمند نه وي۔

او دا دليل دې چه مباح لوی جائز بلکه كله ناكله د تدریب دپاره پكار دی، چه پدې سره سينه كولاوېږي او بدن ته قوت حاصلېږي او د وينې رگونه كولاوېږي او د ډيرو بيماريانو علاج دې۔

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ

أُوْثِيلُ پلار يقيناً خامخا خفه كوي مالره دا چه بوځي تاسو دۀ لره او یرېږم چه

يَا كَلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غٰفِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَيْنُ أَكَلَهُ

وبه خوري دۀ لره شرمخ او تاسو به دده نه ناخبره يئ۔ ووثيل دوی كه چرې او خوړو دۀ لره

الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَّخٰسِرُونَ ﴿١٤﴾

شرمخ او مونږ مضبوطه ډله يو نو يقيناً مونږ به دغه وخت خامخا د تاوان والو نه يو۔

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيْبَتٍ

نو هر كله چه بوتلو دوی هغه لره او كله اراده ئې وكړه چه واچوي دۀ لره په ډډ

الْجُبِّ جَ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَهُمْ

د کچه کوهی کښ او وحی اوکړه مونږ ده ته چه خامخا خبر به ورکوي ته دوی ته (يوه

بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

ورځ) په کار د دوی چه دا دے او دوی به نه پوهیږي.

تفسیر: یعقوب عليه السلام هغوی ته دوه عذرونه پیش کړل، یو خو دا چه دیوسف جدائی ده لره غمجن کوی، او دویم دا چه کیدے شی چه دا خلق په لویو او خوراک او ځکاک کښ ولگی او ناخاپه شرمخ راشی او یوسف خان سره یوسی.

لَيُخْزِنُنِي: ددے نه دا ثابت شوه چه که پلار دیو بچی سره په مقتضی د طبیعت زیاته مینه وکړی نو دا منع نه ده مگر په خرچه او ظاهری څیزونو کښ به عدل نه کار اخلي. او محبت د بنځے او بچو سره جائز دے خو پدے شرط چه د الله تعالی حکم ماتولو ته ونه رسي.

قَالُوا: چونکه دویم عذر دیوسف د ژوند سره وو، پدے وجه هغوی دا مخه ته کیخودو او جواب ئے ورکړو. او د اولے خبرے جواب نه کوی ځکه چه ستا غم خو عارضی خبره ده، بیرته زائله کیدے شی په زر راواپس کولو دیوسف سره.

لَخَبِيرُونَ: ١- بِفُقْدَانِ الْآخِ - یعنی مونږ به لوی تاوان وکړو په وړلو د ورور مونږ نه او کله چه یو غټ تاوان راځی نو خلک د هغه نه ځان بچ کوی نو مونږ به هیڅکله دے شرمخ ته پرینږدو. **٢-** لَخَبِيرُونَ بِأَكْلِ الْغَنَمِ - یعنی مونږ خو به بیا ډیر تاوان وکړو چه شرمخان به راځی مونږ نه به گلے بزی هم هره ورځ خوری. یعنی شرمخ نشی راتللے، مونږ نه ئے کله هم خاړوی نه دی خوړلی. ددے نه هم معلومیږي چه یوسف عليه السلام پدے زمانه کښ ډیر وړوکه وو او د اولسو کالو خبره ضعیفه ده. دروستو آیتونو خلاف ده.

فَلَمَّا ذَهَبُوا: یعقوب عليه السلام ورسره یوسف پریخودو ځکه چه نیکانو خلکو کښ نرمی وی، د خلکو د خبرو نه متاثره کیږي.

دے خلقو یوسف خان سره بوتلو او دانے وویل چه دده به خیال کوو، او یوسف به ز مونږ سره چکر او سیل صفا وکړی خوشحاله به شی، لیکن په پټه ئے پدے خبره باندے اتفاق کړے وو چه دا به په یو ژور کوهی کښ اچوو. سُدتی او نورو مفسرینو لیکلی دی چه

خنگہ دا خلق د یعقوب عليه السلام دسترگو نہ راپناہ شو نو دوی پہ وھلو او کنخلو شروع وکړه، بیائے داد کوھی غارے ته راوستو چه په هغه کښ دده گوزارل ئے د مخکښ نه مقرر کړی وو۔ بیائے په رسی کښ وتړلو او کوھی ته ئے گوزار کړو۔ په هغه وخت الله تعالیٰ یوسف ته د الهام په ذریعه اطمینان ورکړو، دے دپاره چه د هغه پریشانی څه لږه لږه شی او هغه ته ئے وویل چه هغه به ده لږه د ورونو ددے سازش نه نجات ورکوی او داسے وخت به راځی چه دا به په خپله ژبه سره ټوله قصه هغوی ته بیانوی۔

وَأَجْمَعُوا : د اجماع نه مراد کلك عزم کول دی۔

د قَلَمًا ذَهَبُوا بِهِ : جزاء پته ده آي فَعَلُوا بِهِ مَا فَعَلُوا۔ یعنی هغه څه ئے ورسره وکړل کوم چه دوی غوښتل۔ چه هغه وھل او د هغه نه قميص ويستل او هغه ته غصه کيدل دی چه ستا د لاسه مونږ د پلار نه خوار یو۔ او دا ډیره سخت زړی وه، چه د وړوکی ماشوم سره ئے کوی چه هېڅ گناه ئے نه ده کړی، او بیا وروړ هم دے، او بیا د یعقوب عليه السلام په شان شخص د دوی پلار هم دے، داسے کار ډیر د زړه د سختی نه کيږی۔ نو کله چه ظاهري اسباب ختم شی په داسے وخت کښ د الله تعالیٰ مددونه راځی نو (وَأَوْحَيْنَا) دا ئے مدد وو۔ ددے وحی نه مراد ارهاص دے یعنی د نبوت د زمانے نه مخکښ الهام کول او کرامتونه ښکاره کيدل۔ او کله جبریل عليه السلام راتلل او د هغه سره خبرے کول وی لکه دلته هم جبریل عليه السلام راغله وو۔

(القرطبي)

لَتَنْبِتْنَهُمْ : یعنی ته به خپلو ورونو ته د دوی ددے قصے خبر ورکوی او دوی به نه پوهيږی چه ته د دوی يوسف وروړئ ځکه چه دوی خو به دا گمان لری چه ته وفات شوی ئے او زمانه به ډیره تیره شوی وی او ته به داسے حال ته رسيدلے ئے چه دوی به ستا په باره کښ د هغه گمان هم نه کوی۔ (فتح البيان)

مجاهد وائی : [وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ بِذَلِكَ الْوَحْيِ] دوی په دغه وخت کښ په دغه وحی باندے نه پوهيدل۔ قتادة وائی : ددے وحی په وجه باندے هغه ته دغه مصيبتونه آسان شو۔

(فتح البيان والقرطبي)

وَجَاءَ وَآبَاهُمُ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا

اوراغلل دوی پلار خپل ته په ماسخوتن کښ چه ژړل ئے۔ او وویل دوی اے پلاره زمونږ!

إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا

یقیناً مونہ لارو مندے مو وھلے او پریخودو مونہ یوسف لره د سامان ز مونہ سره

فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ ۚ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

نو اؤخورو هغه لره شرمخ او نه ئے ته باور كونكه په مونہ اگر كه يو مونہ رشتینی-

وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ ۚ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ

اوراوپه دوی په قمیص د هغه وینه د دروغو، اووئیل هغه بلکه بنائسته کړیدے تاسو ته

أَنْفُسُكُمْ أَمْ رَأَوْا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۚ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ

نفسونو ستاسو یو کار نو صبر بنائسته (ما سره لائق دے) او الله نه مدد غوخته شی

عَلَى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

په مقابله د هغه چه تاسو ئے بیانوی-

تفسیر: کله چه ورونو یوسف کو هی کښ پریخودونو د پلار خواته د خپل عام عادت خلاف د شپے ناوخته راغلل- د شپے ناوخته ولے راغلل؟ د دوه وجو نه (۱) یو ئے پدے سره اشاره کوله چه مونہ د ورور پسه ډیر پریشانه او خفه وو او مونہ د هغه پسه ډیر گرځیدلی یو- (۲) دویم: بهانه په تیاره کښ آسانه کړی، دے دپاره چه د ورځے په رڼا کښ د هغوی د دروغو عذر د هوکه رابښکاره نشی، د هغوی په سترگو کښ دروغ پریونه وزی، او په ژړا سره هغه ته دا ینقین ورکړی چه یوسف سره د دوی ے حده محبت وو، دے دپاره چه د یعقوب ^{عليه السلام} په زړه کښ د دوی په باره کښ هیڅ شک تیر نه شی-

یېکون: ژړا په ډیر قسمه ده، دلته مفسرینو د قاضی شریح واقعہ لیکلے ده چه هغه ته یوه زنانه راغله، چه سخت ئے ژړل نو چا وویل چه قاضی صاحب! دے ښځے له فیصله وکړه ډیره ژاړی؟ هغه وویل: چه هره ژړا د صدق دلیل نه وی ^{آلَا تَرَوْنَ إِلَىٰ إِخْوَةِ يُوسُفَ} آیا تاسو د یوسف ورونو ته نه گوری چه پلار ته ئے ژړل-

اقسام د ژړا

حافظ ابن قیم په زاد المعاد ص (۱۸۴) کښ د ژړا لس قسمه ذکر کړیدی (۱) ژړا کله د

زِرَّةٗ د نر مئی او د رحمت پہ وجہ وی۔ (۲) دیرے او د خشیت د وجہ نہ۔ (۳) ژړا د محبت او شفقت د وجہ نہ۔ (۴) د خوشحالی د وجہ نہ۔ (۵) ژړا د فریاد او درد او د مرض د وجہ نہ۔ (۶) ژړا د حزن او غم د وجہ نہ۔ (۷) د بزدلی او د زړه د کمزور والی د وجہ نہ۔ (۸) ژړا د منافقت او دریا چہ سترگو کښ اوبنکے راځی او زړه ئے سخت وی۔ (۹) د اجرت او مزدوری ژړا لکه د ویر گرو بنځو۔ (۱۰) ژړا د موافقت د وجہ نہ لکه څوک چہ وینی چہ هغه ژاړی نو دے هم ورسره وژاړی او سبب ورته نه وی معلوم، انتہی۔

(۱۱) ژړا د بدلے وړ کولو لکه زنانه ئے یو بل ته په مړو کښ وړ کوی۔
نَسْتَبِقُ: استباق د یو بل نه مخکښ کیدل او منډه وهل دا کله په اسونو او اوبانو سره وی او کله په خپلو خپو سره وی او په غشو وشتلو کښ هم استباق په حدیث کښ راغلے دے۔ دلته ترے منډے وهلو کښ مقابلہ کول دی۔

فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ: هغوی د خپل پلار د دھوکہ کولو دپاره دا عذر پیش کړو چہ هغه شرمخ و خورو، دے دپاره چہ د هغه یقین راشی چہ یوسف ددے دنیا نه رخصت شو، او په آرام آرام سره د هغه د زړه نه د یوسف محبت وځی، او د هغه ورونو ته پوره محبت وړ کړی۔

فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ: یعنی لکه څنگه چہ ته ویریدلے، کله چہ مونږ خپل مینځ کښ د منډے وهلو مقابلہ کوله، او یوسف مونږ د خپلو کپرو او د خوراک ځواک د سامانونو سره کینولے وو، واقعی شرمخ راغلو او هغه ئے هلاک کړو۔ او مونږ ته معلومه ده چہ که مونږ ستا په نیز رشتیني هم یو نو پداسے حالت کښ ته ز مونږ خبره نه منے، نو اوس به ز مونږ خبره ته څنگه ومنے کله چہ تا د مخکښ نه د یوسف په باره کښ په مونږ اعتماد نه کولو۔
وَمَا اَنْتَ: د پښتو متل دے: «د غل په گیره خس وی»۔ غل په خپل ځان دا گمان کوی چہ دا ټول خلک په ما باندے د غله گمان کوی نو ځکه وائی ته ز مونږ تصدیق نه کوی۔ دوی ته لا یعقوب ~~الکحل~~ جواب نه دے وړ کړے او دوی د مخکښ نه تاکیدونه کوی، دا هم د دوی د دروغ ژن والی نښه ده۔

بِمُؤْمِنٍ لَّنَا: اَيْ فَكَيْفَ وَاَنْتَ تَتَّهِمُنَا۔ یعنی ته ز مونږ په عام حالت کښ خبره باندے باور نه کوی نو اوس چہ کله ته مونږ باندے تهمت هم لگوی نو څنگه به ز مونږ خبره باندے باور وکړے۔ پدے کښ د دوی غرض هغه ته مغالطه وړ کول وو۔ او دا دلیل دے چہ یعقوب

الظُّلُمَ: په غیبو نه پوهیدو، ځکه ئې هغه خطاء کولو.

بَدَمٌ كَذِبٌ: اى ذى كذب. د دروغ والا وينه وه. دوى د يوسف قميص د يوې چيلۍ په وينو كښن لت پت كړو، او هغه ئې د خپل پلار مخكښ كيخودو وې ونيل چه دا وگوره د يوسف قميص چه د هغه د وفات كيدو نه روستو مونږ ته ملاؤ شويدي، ليكن يعقوب عليه السلام د دوى خبره ونه منله او وې ويل چه دا قصه ستاسو د خپل طرف نه جوړه كړيده. ستاسو د وينا مطابق خو شرمخ ډير عقلمند وو چه يوسف ئې وخورو او د هغه قميص ئې ونه شو كولو. اوس زما دپاره ددې نه سوئ بله هيڅ چاره نشته چه د الله تعالى په تقدير باندې د صبر جميل نه كار واخلم، او الله تعالى نه مدد وغواړم چه هغه ستاسو دروغ رابنكاره كړي او د يوسف صحيح سالم ژوندې موندل رابنكاره كړي.

شیطان انسان ته چل بنائى ليكن نيمگړې، دې دپاره چه بيرته پكښ گير شي. **بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ**: تسويل بنائسته كولو د كار ته وائى. او نفس ته ئې نسبت ځكه وكړو چه كله وسوسه شيطان اچوي او كله نفس اماره بالسوء. ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْنَاهُ فَاؤُسُوسٌ بِهٖ نَفْسُهُ﴾. (ق: ۱۶) دې ته نفس مُسَوِّلَه او اَمَارَه بالسوء وائى. يعنى ستاسو نفس كښ خباثت وو هغه درته حكم دركړو چه داسې چل جوړ كړئ. **فَصَبِّرْ جَمِيلٌ**: اى فَاْمُرِ صَبْرٌ جَمِيلٌ. زما كار صبر جميل دے.

يا فَصْبِرْ جَمِيلٌ اُولٰٓئِیْ یٰ. ما سره بنائسته صبر ډير لائق دے. او همدا ظاهر احتمال دے. **فَصَبِّرْ جَمِيلٌ**: هغه ته وائى چه په هغه كښ شكایت مخلوق ته نه وى. ليكن غوره دا ده چه صبر جميل كښ درې شرطونه دي (۱) اَنْ لَا تُحَدِّثَ بِوَجْعِكَ. خپل درد او تكليف به چاته نه بيانوي. ځكه چه پدې سره په بل باندې بوج راځي.

(۲) وَلَا تُزَكِّ نَفْسَكَ. د ځان صفائى او برهائى به نه بيانوي چه ما ډير صبرونه كړيدي، كه دا تكليف په بل چا وې نوې صبره كيدو.

(۳) اَنْ يَكُوْنَ لِلّٰه. دا صبر به د الله تعالى دپاره وى لكه روستو سورت كښ دى: ﴿وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءً وَجْهَ رَبِّهِمْ﴾. (الرعد: ۲۲) او دا دليل دې چه په مصيبتونو باندې صبرونه كول د ټولو انبياء عليهم السلام سنت دے.

وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ: صبر گران شے دے نو د الله تعالى نه به پكښ مدد غوښتلې كيږي. بيا پلار دوى ته نور څه ونه ونيل بلكه په داسې مقام كښ به د صبر نه كار اخستلې كيږي او علم غيب ورسره نشته، او نه ورته الله تعالى وحى كوي چه په فلانى كوهى كښ دے،

ورشہ راویاسہ حُکَہ چہ دلتہ امتحان کول مقصد دے پہ یعقوب علیہ السلام او دارنگہ پہ یوسف علیہ السلام ہم لکہ دا ابتلاء د الله تعالیٰ عادت دے۔ پہ یعقوب علیہ السلام باندے دا ابتلاء د خوی پہ بارہ کنس وہ او پہ یوسف علیہ السلام باندے خلور قسمہ ابتلاء ات وو،
 یو دا چہ کوہی تہ گوزار شو، دویم : غلامی پرے راغلہ، او دریم دا چہ بنجے ترے دزنا مطالبہ وکرہ او دا سختہ ابتلاء وہ۔ بیا پرے بلہ ابتلاء د جیل راغلہ۔ کلہ چہ ددے ابتلاء اتو نہ ووتو نو الله تعالیٰ ورتہ بادشاہی ورکرہ۔

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ ۚ

اوراغلہ یوہ قافلہ نو اولیرلو هغوی مشکی خیل، نوزورندہ کرہ هغه بوقہ خپلہ

قَالَ يَبْشُرِي هَذَا غُلَامٌ ۚ وَأَسْرُوهُ بَضَاعَةً ۚ

نو وے وئیل اے زیرے دے، دا خو یو غلام دے، او پت کر و دوی هغه لره دپارہ د تجارت

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِخَمْسِ دَرَاهِمَ

او الله پو هه دے پہ هغه خہ چہ دوی کول۔ او خرخ نے کر و پہ پیسو کوتو روبی لہے

مَعْدُودَةٍ ج وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

د شمار او وودوی پہ هغه کنس دے رغبتی کونکونہ۔

تفسیر : ددے خای نہ دویم مقام دے تر (۲۲) آیت پورے۔ د ورونو نور ظلمونہ دی پہ غلام جو رولو د یوسف علیہ السلام او بیا د هغه خرخول لیکن ددے سرہ د الله تعالیٰ احسان ہم ذکر دے چہ یوسف تہ نے د عزیز مصر پہ کور کنس عزت او خای ورکرہ۔ او بیائے پرے د بلوغ نہ روستو د نبوت او علم ورکولو احسان وکرہ۔

مفسرین لیکی چہ یوسف علیہ السلام پہ کوہی کنس درے ورخے تیرے کرے نو یوہ قافلہ چہ د شام نہ مصر طرف تہ تللہ، پہ دغه خای تیرہ شوہ، او د کوہی پہ خواا شا کنس نے پراؤ واچولو۔ وے کتل چہ کوہے دے، د قافلے والو دپارہ د اویو د تیارولو د کومو کسانو چہ ذمہ واری وہ هغوی چہ کلہ خپلہ بوقہ کوہی تہ گوزار کرہ نو یوسف هغه وئیولہ، هغه چہ وکتل نو هغه یو هلك وو۔ دیر خوشحالہ شو او یوسف نے د تجارت سامان جوہ کر و او قافلے والو تہ نے وویل چہ مونہ د کوہی والو نہ دا اخستے دے۔ ددے حالاتو د مخے نہ الله

تعالیٰ د آیت پہ آخر کنس د دھمکی پہ توگہ وفرمایا چہ دیوسف ددے تمامو حالاتو نہ د تیریدلو چہ کوم خلق سبب وو الله تعالیٰ هغوی لره بنه پیژنی چہ خنگه نه کریم بن کریم بن کریم ته د غلامی طوق واغوستولو۔

وَارَدَهُمْ: وارد هغه چاته وائی چہ د قافلے دپاره اویه راوړی۔ یعنی مشکي۔

فَادْلٰی: زورنده نه کړه بوقه خپله۔ ددے مشکي نوم مالک وو۔

يُبْشِرٰی: ځیني وائی: دایه ملگرې وو هغه ته نه آواز وکړو، لیکن ظاهر داده چہ بشری زبیری ته وائی۔ لکه خلک دغه شان موقعه کنس خوشخبری ته آواز کوی۔ یعنی اے خوشحالی: دا ددے وخت ددے را حاضره شه۔ (فتح البیان)

هَذَا غَلَامٌ: د غلامی نظام د جهاد نه پیدا کیرې چہ کافر و نیولے شی او د هغه نه غلام جوړ کړې شی لیکن په دغه زمانه کنس ددوی جهاد نه وو نو خلکو به ظلماً یو آزاد تن و نیولو او غلام به نه ترې جوړ کړو لکه په عربو جاهلیت کنس هم دا طریقه رائج وه۔ او دا خلک تاجران وو پدې وجه د خپل مقصد (تجارت) ذریعه نه وگنرله چہ دا به خرڅ کړو۔

مفسرینو لیکلی دی چہ یوسف عليه السلام د ټولو هلکانو نه ډیر زیات بنائسته وو لکه حدیث کنس هم دی: [قَدْ أُعْطِيَ شَطْرَ الْحُسَيْنِ] (صحيح مسلم: ۴۲۹) هغه ته د دنیا نیمائی حسن ورکړې شوی وو۔ نو د هغه مخ بنائسته، وبنسته نه کورې، سترگې نه غټې، اندامونه نه برابر، سپین رنگ، پیرې مټې او بازو او پوندې، نرۍ خسته، وړوکه نوم والا وو، او کله چہ به مسکې شو نو د غاښونو نه به نه رنرا پورته کیده او چہ کله به نه خبرې کولې نو د هغه د مخامخ غاښونو نه به د نمر د شعلو په شان رنرا راپورته شوه، هیچا د هغه صفت بیانولو طاقت نه لرلو۔ (قاله کعب الاحبار) (القرطبي وفتح البیان)

وَأَسْرُوهُ: پدې کنس دوه تفسیره دی (۱) یعنی قافلې والو پټ کړو چہ دا خو ښکلی غلام دے څوک نه رانه وانه خلی، لکه دا د غل سړی کاروی چہ څوک نه ترې وانخلي۔ (په لقطه کنس ضروري ده چہ بنده به حال وائی، اعلان به کوی)

بِضَاعَةٍ: آی و جَعَلُوهُ بِضَاعَةً۔ یعنی جوړنه کړو د هغه نه پنگه (سامان د تجارت)۔

(۲) ځیني وائی: پټ کړو ورونو د یوسف حال د یوسف لره او وې گرځوو هغه لره سامان د تجارت۔ یعنی د یوسف ورونو به وخت په وخت دا ځای څارلو، نو پدې موقعه کنس دوی راغلل او په دې قافلې والو نه دعوه وکړه چہ دا خوز مونږ غلام دے، نو بیانه په هغوی

باندے پہ معمولی پیسو و خرخر کرودے دپارہ چہ هغوی پہ اطمینان کنس شی چہ غلام خو مونہ واخستو او خان سره ئے ویسی۔ دا دواړه احتمالہ کیدے شی۔

وَشَرَّوْهُ بِشَمْنٍ بَخْسٍ: شراء دلته د خرخولو معنی ده او پدے کنس هم د مخکنس په شان دوه احتمالہ دی (۱) قافلے والو خرخر کر و یوسف لره په ناقصو (کم) پیسو او په هغه کنس بی رغبتہ وو ځکه چہ هغوی وویل چہ دا یو غلام دی چہ د خپل مالکانو نه راتښتیدلے نو صبا به ز مونہ نه وتښتی نو بس پیسے ترے ښی دی۔ او بله دا چہ دا د غلو طریقه ده چہ قیمتی شی په معمولی پیسو خرخوی۔ او همدا ظاهر تفسیر ښکاری۔

او بله دا چہ الله تعالیٰ د یوسف عليه السلام سره د خلکو محبت او عشق نه پیدا کولو دے دپارہ چہ د دغه خلکو د بد عملونو نه محفوظ شی۔ (احسن الکلام)

(۲) یا معنی دا ده: ورونو د یوسف خرخر کر و یوسف لره په قافلے والو باندے په معمولی پیسو او په هغه کنس بی رغبتہ وو ځکه نه خرخولو، یا دا چہ هغه پیسے نه حرامے گنلے ځکه پکنس بی رغبتہ وو۔

بَخْسٍ: ۱- ناقصے۔ ۲- حرامے۔ دلته دویمه معنی غوره ده ځکه چہ آزاد خرخول حرام دی۔ (السیوطی فی الاتقان)

بیاد پخوا زمانے کوته پیسے هم چلیدلے خو قیمت ئے کم وو او پدے زمانه کنس کوته پیسے نه چلیږی۔

واڼی چہ د تاجرانو هغه قافله د مدین نه راغله وه۔ د هغوی ملاقات د یوے بلے قافلے سره وشو چہ مصر ته روانه وه۔ هغوی یوسف لره ددے قافلے والو په لاس صرف په شل درهمو خرخر کرو، لکه چہ امام احمد، طبرانی او حاکم د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت کړیدے۔ او چونکه یوسف دوی ته بغیر د څه قیمت نه ملاؤ شوے وو، او دوی نه پیرندلو چہ د مستقبل کوم عظیم انسان دوی خرخوی، پدے وجه دوی د قیمت پرواه کولو نه بغیر په یوڅو تګو باندے خرخر کرو۔

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لَا مَرْأَتِي اَكْرِمِي

او وویل هغه سړی چہ وائے خستلو ده لره د مصر نه خپلے ښځے ته، عزت کوه

مَثْوَاهُ عَسَىٰ اَنْ يَنْفَعَنَّا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا

د خای دوسیدو دده کیدیشی چه فائده را کړی مونږ ته یا اونیسو دده لره د خوی په ځان

وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ ، وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ

او دغسے ځان وړکړو مونږ یوسف ته په زمکه کښ او دے دپاره چه اونیایو دده ته تعبیر

الْأَحَادِيثِ ، وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

د خوبونو، او الله غالب دے په کارونو خپلو لیکن ډیر د خلقو نه نه پوهیږی.

تفسیر: د الله تعالیٰ لطف او کرم د یوسف سره شامل حال خو هر وخت وو چه دے رحمه ورونو د پنجه نه ئے وویستلو، بیائے د کوهی نه وویستلو او نوے ژوند ئے وړکړو، او اوس د هغه خاص لطف او مهربانی وگوری.

کله چه یوسف عليه السلام مصر ته راوستے شو نو په مصر کښ د غلامانو میله لگیدلے وه، پدے کښ د مصر د خزانو وزیر (عزیز مصر) په کور کښ خدمتگار ته ضرورت وو (د دے عزیز نوم قطفیر وو او د بادشاه نوم ریان وو) نو هغه پدے ورځ میله ته راوتلے وو نو یوسف عليه السلام ورله مخه ته ورغلو، دا ئے بیعه کړو او ښه قیمت ئے واخستو، ځکه چه په هغه کښ ئے کمالات محسوس کړل، (دلته په مصر کښ خلکو د هغه قیمت پورته کړو) او خپل کور ته ئے راوستو او خپلے بی بی زلیخا ته ئے وویل چه دده د خوراک ځکاک او دده د اوسیدو ښه انتظام کوه، (اکرام ئے کوه) دے دپاره چه مونږ سره په جلتی مانوس او اموخته شی او خپل ځان د خپلو په مینځ کښ محسوس کړی، ځکه چه زه دده په تندۍ کښ د خیر او برکت آثار وینم، زما امید دے چه دا به زمونږ په کار راشی، یا به مونږ دا خپل خوی ونیسو، ځکه چه زمونږ هیڅ اولاد نشته دے، او چه غټ شی نو زما خای به ونیسی، او د وزارت کارونه به سنبال کړی.

وانی چه یوسف چه کوم کار کولو په هغه کښ به کامیابیدو او د کله نه ئے چه د عزیز مصر په کور کښ قدم کیخودو د هغه په فصل او مال او تجارت کښ برکت پیدا شو.

د یوسف سره چه د اول نه واخله تر اوسه پورے څه وشو نو د الله په مرضی سره وشو. او پدے وجه وشو چه الله تعالیٰ هغه د عزیز مصر کور ته ورسوی. بیا د زلیخا د جانب نه یوسف جیل ته لاړ شی، او الله تعالیٰ هغه ته د خوبونو تعبیر وښائی، او بیا هغه د بادشاه د خوب تعبیر بیان کړی او د وزارت کرسی ته ورسی. دا د الله تعالیٰ فیصله وه چه بهر حال

به ددے ضرور کیدل وو، لیکن اکثر خلق پدے حقیقت باندے یقین نه لری، چه د الله تعالیٰ په فیصلو کښ هیڅوک مداخلت نشی کولے.

لَا مُرَاتِبَ: ددے خپل نوم راعیل یا راحیل وو او لقب نه زلیخا وو.

اَكْرَمِيْ مَثْوًى: یعنی خای دوسیدودده او اکرام نه دا دے چه د هغه خوراک مزیدار او جامے مزیدارے وی، او دا کنایه ده د ډیر اکرام کولو نه.

عَسَىٰ اَنْ يُّنْفَعَنَا: یعنی خاص د کورنۍ فائده یا عامه ملکي فائده به راکړی مونږ سره به په کارونو کښ مدد کوی. دے ته فراست (هونبیاړتیا) وائی چه الله تعالیٰ د عزیز په زړه کښ اچولے وو.

اَوْ نَتَّخِذْهُ وَلَدًا: د عزیز مصر بچی نه پیدا کیدل، شنه وو، نو وے وئیل چه دا به دخپل بچی په خای ونیسو چه ز مونږ د مرگ نه پس به د مملکت (وزارت) کارونه دے سنبال کړی، او همدغه شان وشوه چه ده ته نه فائده ورکړه، یو خو دا چه دا خلک د یوسف عليه السلام په وجه مؤمنان شو دا خو مره لویه فائده ده، او بل نه په آخر کښ وزارت هم ده ته وسپارلو.

یو ماشوم بچے چاته د خدمت دپاره ورکول جائز دی چه مثلاً دیو عالم یا دیو مشر خدمت وکړی او هغه نه د خوی په شان وگنړی لیکن پدے شرط چه د اسلام حدودو کښ به دننه وی یعنی دده بنځه او لونږه به ترے ستر او پرده نه ماتوی.

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا: ائی مِثْلَ ذٰلِكَ التَّمْكِيْنِ الْبَدِيْعِ مَكَّنَّا. یعنی د دغه ناشنا خای ورکولو په شان چه هغه د ورونو نه خلاصول او د کوهی نه راوېستل او د عزیز زړه راهايله کول وو. (فتح)

مَكَّنَّا: ائی جَعَلْنَاهُ مَكَانَةً عَالِيَةً فِیْ اَرْضِ مِصْرَ. (المنار) مونږ وگرځوله هغه له اوچته مرتبه په زمکه د مصر کښ.

وَلِنُعَلِّمَهُ: یعنی دے دپاره چه مونږ ده ته نبوت ورکوو او د خوبونو تعبیر به ورته ښایو او دده نه یو لوی کار اخلو. او دا عطف دے په پټ فعل باندے ائی لِنُكْرِمَهُ وَلِنُعَلِّمَهُ. دے دپاره چه مونږ نه اکرام وکړو او تعلیم ورته ورکړو.

لَا يَعْلَمُوْنَ: اکثر خلک نه پوهیږی چه ټول کارونه د الله تعالیٰ په لاس کښ دی. او پدے کښ اشاره وه چه ورونو د یوسف ډیر کوشش وکړو چه یوسف ښکته کړی لیکن ښکته نه نکر وبلکه عزت ورته ملا شو نو دغه شان قریش ډیر کوشش د رسول الله ﷺ د ښکته کولو کوی لیکن دوی به ذلیله کیږی، ځکه چه الله تعالیٰ دخپل رسول د غلبه او عزت

ارادہ کریدہ۔

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا

او هر کله چه اور سیدو دیے خوانی خپله ته نو ورکړو مونږ ده ته علم د فیصلو

وَعِلْمًا ۚ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

او پوهه د دین، او د غصه بدله ورکړو مونږ ښائسته عمل کونکو ته۔

تفسیر: پدې کښ په یوسف عليه السلام باندې بل احسان ذکر کېږي۔

د ابن عباس د قول مطابق کله چه هغه د درې دیر شو کالو شو۔

او د عکرمه د قول مطابق د پنځه ویشو کالو شو۔ دلته ئې دیره موده تیره کړه نو بلوغ ته

ورسیدو او دلته ئې ورسره (وَأَسْتَوَى) ونه و نیلو لکه څنگه ئې چه د موسی عليه السلام په باره کښ

و نیلی وو ځکه هلته د حکم نه مراد نبوت وو چه هغه غالباً څلویښت کاله وروستو

ملاوېږي او یوسف عليه السلام لا دې عمر ته نه دې رسیدلې۔ (المنار وفتح البیان)

أَشُدُّهُ: اشد جمع د شِدَّة ده، لکه نِعْمَةٌ او أَنْعَمَ۔ (سیبویه)

یا جمع د شُدُّ ده په وزن د قُلْ۔ (کسائی)

دا شد نه مراد هغه وخت دې چه د بنده قوت کامل شی چه د هغه نه وروستو نقصان

شروع کېږي۔ (فتح) دلته مراد خوانی او د قوت وخت دې۔

حُكْمًا: د حکم نه مراد د فیصلو علم دې او د رازونو علم دې او علم عام دې۔ یا حکم

هغه علم ته وائی چه الهامی وی او علم نه مراد علم لدنی او فکری دې۔ (المنار)

نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ: پدې کښ ترغیب دې چه ځان کښ احسان پیدا کړی نو الله به

تاسو ته هم علم او حکمة درکړي، د علم او د حکمة د حاصلولو لوی سبب احسان دې،

یعنی کامل نیکو کار شه الله تعالی به ناشنا علمونه درکړي۔

ابن جریر طبرتی وائی چه ﴿وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ کښ اگر که د هر نیکی کونکي

دپاره د الله تعالی وعده ده چه هغه به ورته ښائسته بدله ورکوي، لیکن دلته مقصود نبی

کریم صلی الله علیه و آله دې چه ده ته به الله تعالی د مکې د مشرکانو نه نجات ورکوي او په دوی به غلبه

ورکوي۔

وَرَأَوْدَتُهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ

او مطالبہ اوکرہ ددہ نہ ہغہ بنخے چہ دا د ہغے پہ کور کنیں وو پہ بارہ د نفس ددہ کنیں

وَعَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ۖ قَالَ مَعَاذَ

او بندے نے کرے دروازے اووے وئیل دلتہ راشہ تاتہ وایم، اووئیل ہغہ پناہ غوارم

اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ ۖ

پہ اللہ یقیناً دارب زما دیے چہ بنائستہ کرے نے دیے خانے د اوسیدوزما،

إِنَّهُ لَا يَفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

یقیناً نسی کامیابیدے ظالمان۔

تفسیر : ددیے خای نہ دریم مقام دیے تر (۲۹) آیت پورے۔ پدیے کنیں پہ یوسف علیہ السلام باندے دینی ابتلاء ذکر کیہری د طرفہ د بنخے د عزیز مصر نہ پہ دیرو طریقو سرہ۔ د ہغے طلب کول او دروازے بندول او یوسف علیہ السلام تہ د فحاشی دعوت ورکول او کلکہ ارادہ کول او پہ ہغہ پسے منہ وھل، د ہغہ قمیص شلول او پہ ہغہ باندے تھمت لکول ذکر دی۔ بیا ذکر د احسان د اللہ تعالیٰ دیے پہ یوسف علیہ السلام باندے د ہغہ پہ پاکدامنی بنکارہ کولو سرہ چہ یو شاہد ورلہ فیصلہ وکرہ۔

او ددیے آیت ربط د مخکنیں آیت سرہ دا دیے چہ پدیے کنیں د یوسف علیہ السلام احسان بیانوی چہ د ہغہ پہ دیرو سخت خای کنیں پہ اللہ تعالیٰ باندے نظر لگیدو خکہ چہ محسن ہغہ چا تہ وائی چہ ہر وخت نے د اللہ تعالیٰ پہ ذات باندے نظر لگی او د ہغہ حکم تہ فکر کوی۔
وَرَأَوْدَتُهُ : مراودہ پہ نرمی سرہ طلب او ارادہ کول د یوشی تہ وائی۔ او دلتہ ترے مراد پہ تہگی او چالاکی او چل ول سرہ خان تہ مائلہ کول دی۔ نو پہ مراودہ کنیں معنی ددھو کے پرتہ دہ خکہ چہ طلب کونکے شخص دشی پہ طلب کنیں داسے نرمی کوی لکہ دھو کے ورکونکے او د ہغہ پہ شان حرص کوی۔ (المنار)

بعض مفسرینو لیکلی دی چہ ہغے بنخے ددہ د وختو صفت وکرو نو ہغہ جواب ورکرو چہ پہ مرگ سرہ دا د انسان نہ اول دوریہری، بیا ہغے دسترگو صفت وکرو نو ہغہ وویل چہ پہ قبر کنیں دا اول پہ مخ باندے راہیہری، بیا ہغے وویل چہ ستا دا مخ دیرو

بنائستہ دے نو ہغہ وویل چہ دا ہم د خاور و دیارہ دے، دا تولے حیلے کول دیتہ مراودہ و نیلی شی۔ او مراودہ د دوار و طرفونو نہ طلب کولو دیارہ استعمالیہی، نو زلیخا طلب د بد کاری کولو او یوسف علیہ السلام طلب د خان بیچ کولو کولو۔

الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا: مسند الیہ نے پہ اسم موصول سرہ ذکر کرہ پدے کنس د یوسف علیہ السلام زیات تاکید د پاکئی تہ اشارہ دہ چہ دا یوہ عامہ زنانه نہ دہ بلکہ دا ہغہ زنانه دہ چہ یوسف نے پہ کور کنس خادم و وادائے سردارہ وہ، بیا بنہ مامون خای دے، او بیا د خپل حسن او جمال مظاہرہ ہم کوی دے دیارہ چہ ہغہ پہ خپل خان کنس دلچسپی اخستو باندے راپور تہ کپی لیکن پہ یوسف علیہ السلام باندے دے تمامو حربو ہیخ اثر و نکرو نو دیر پاکدامن شخص و۔ یوہ عامہ زنانه نہ دہ، بیا پہ کور کنس دننہ او بیا بنائستہ منصبدارہ زنانه او بیا مطالبہ ہم د ہغے طرفنہ دہ، او یوسف علیہ السلام غلام ہم دے، مسافر ہم دے۔ نو دا تول د یوسف علیہ السلام د کاملے پاکدامنی دلائل دی۔

او دلتہ نے د ہغے نوم و انخستو دیارہ د پردے اچولو پہ ہغے باندے، او بل دا چہ د زنانه نوم ذکر کول عرب قبیح گنری۔

وَعَلَقَتِ الْآبُؤَاب: دا شاہی محل و نو دیرے دروازے نے وے، ہغہ تولے نے بندے کرے۔ و نیلی کیہی چہ ہغے د داسے کولو نہ مخکنس د سختے یرے او د دیر احتیاط پہ وجہ اوہ دروازے بندے کرے، دے دیارہ چہ ہغہ خای پورے د چا د رسیدلو گمان ہم ونشی۔ د یوسف د پاکدامنی دا ہم یو عظیم دلیل دے چہ زلیخا د انسانانو نہ دیرے کولو ہیخ یو عذر ہم باقی نہ ووپریخے۔ ددے باوجود د ہغہ پہ زہہ کنس د گناہ خیال تیر نہ شو۔

وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ: اَيْ هَلْمْ وَاَقْبِلْ وَاَبَادِرْ۔ راشہ او متوجہ شہ او جلتی و کرہ۔ (المنان) لَكَ نے ورسرہ زیات کرہ دیارہ د تاکید د خطاب۔ يَا لَكَ معنی دہ اَقُولُ لَكَ۔ یعنی تاتہ وایم۔ هَيْتَ: اسم فعل دے پہ معنی د تَعَالِ او اَقْبِلْ سرہ۔ (یعنی راشہ، رامخامخ شہ)

مجاہد و نیلی دی چہ دا عربی کلمہ دہ، پہ خہ کار باندے د تیزی و رکولو دیارہ استعمالیہی۔

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ: یوسف علیہ السلام د ہغے پہ جواب کنس وویل چہ زہ ستا ددے گناہ د دعوت نہ د بیچ کیدو دیارہ پہ اللہ پناہ غوارم، خکہ چہ دا خو زنا، لوئی جرم، پہ امانت کنس خیانت او د احسان کونکی ناشکری دہ۔

مَعَاذُ: اَيْ اَعُوذُ مَعَاذَ اللَّهِ۔ پہ اللہ پورے پناہی طلب کوم۔ پہ خان اعتقاد نکوی۔

إِنَّهُ رَبِّيَّ : او هغه ددے لوی گناه نه د خان ساتلو دپاره ددے خیانت سخت ترین قباحه بیان کړو وې وئیل چه تاته معلومه ده چه ته ما د چا په خلاف په خیانت باندې راپورته کوی؟ هغه زما آقا عزیز مصر دے چه هغه هر قسمه زما خیال کړیدے، نو اوس ما دپاره دا څنگه مناسب دی چه د هغه په عزت لوی وکړم۔

دویم تفسیر دا بیان شویدے چه د «انه» ضمیر الله ته راجع دے، یعنی زما رب خو په باندې لوی احسان کړیدے، چه د کوهی نه ئے دلته راوستم او عزیز مصر ته را رسولو سره ئے زما تمامې پریشانی لرې کړې، که ما داسې وکړل نو زه به ظالم یم، او ظالم کله هم نه کامیابېږي۔ دا دلیل دے چه درب اطلاق په غیر الله باندې جائز دے پدې شرط چه مطلق نه وی او اضافت عامه نه وی لکه رب العالمین او رب الناس ځکه چه دا د الله پورې خاص دے۔

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِه ج وَهَمَّ بِهَا

او په تحقیق سره کله قصد کړے وو دے د هغه، او قصد به کړے وې هغه ددے

لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ ۖ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ

که نه وې لیدلې هغه دلیل رب خپل، دغسې (اوساته مونږه) دے دپاره چه واروودده نه

السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ ۚ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

بدی او بے حیائی، یقیناً دا د هغه بندگانو ز مونږ نه وو چه بچ ساتلې شویدی۔

تفسیر: په عربی ژبه کښ «هَمَّ» په دوه معنو استعمالېږي۔ یو داسې قصد او اراده چه د هغه سره د گناه کولو عزم وی او زړه دغسې کول غواړي، دیته هم اصرار وائی، ددے نښه دا وی چه بدن ته د هغه د حاصلولو حرکت ورکوي او لاس اچوي، دا مذموم (بد) هَم دے۔ او پدې باندې به رانیول کیږي، لکه دا په ﴿وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ﴾ (توبه: ۱۳) ﴿وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا﴾ (توبه: ۷۴) کښ راغلي دے۔

او دویم هغه خیال چه د انسان په ذهن کښ پیدا خوشی، لیکن د هغه د کولو عزم ونه موندې شی۔ دیته هَم حُطَرَات وائی، په داسې خیال باندې نه رانیول کیږي۔ بخاری او مسلم او اهل سنن د ابو هريره ؓ نه روایت کړیدے چه نبی کریم ﷺ وفرمایل

: ((الله تعالیٰ زما امت ته هغه خیال معاف کړېدے چه هغه په زړه کښ تیرېږي ترڅو پورے چه هغه په ژبه رانه ولی یا هغه ونکړي)). - (بخاری: ۲۵۲۸)

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهَا: یعنی زلیخا دروازے بندولو سره یوسف ته د گناه دعوت ورکړو، نو هغه د یوسف سره د یوځای کیدو پخه اراده کړې وه. ددے هم په درجه د عزم کښ وو.

وَهُمْ بِهَا: پدے جمله کښ د مفسرینو دوه قوله دی (۱) یو قول دا دے چه په (وَهُمْ بِهَا) باندے خبره ختمه شوه او د (لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ) جزاء پته ده. اَى لَوْ قَع بِهَا.

نو معنی به دا وی چه د یوسف عليه السلام په زړه کښ زلیخا تیره شوه خو که دلیل در ب ئے نه وے لیدلے نو هغه سره به واقع شوے وے. لیکن الله تعالیٰ ئے حفاظت وکړو.

فخر الدین رازي او مفسر ابو السعود وائی چه د بشری تقاضے او د فطری رجحان مطابق د یوسف میلان زلیخا طرف ته شوے وو، لیکن په زړه کښ ئے اراده نه وه پیدا شوے، یعنی دا غیر اختیاری قصد دے. او داسے فطری میلان سره د نبی په عصمت کښ هیڅ فرق نه راځی لکه یو روژه دار چه په سخته گرمی کښ د اوبو سکلو خوا هښ کوی نو د هغه دین هغه لره د هغه نه منع کوی. بلکه په داسے وخت کښ د انسان اجر زیاتېږي. لیکن دا تفسیر دومره ظاهر نه دے نو مرجوح دے ځکه چه یو خو پدے کښ تقدیر ته ضرورت راغے چه خلاف الاصل دے. او بل دا چه دلته خود یوسف عليه السلام د احسان بیان دے چه د هغه نظر صرف په الله تعالیٰ لگیدو.

(۲) دویم تفسیر دا دے چه (وَهُمْ بِهَا) جمله په اصل کښ مؤخر ده خبر دے دپاره د لَوْلَا. تقدیر داسے دے: لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ لَهُمْ بِهَا.

که چرته یوسف عليه السلام د خپل رب برهان ایمانی نه وے لیدلے او د زنا قباحت او بدی د هغه په زړه او دماغو کښ نه وے ناست لکه گویا که چه د هغه بد شکل دے په خپلو سترگو سره وینی نو هغه به هم داسے اراده کړې وے لیکن د هغه په زړه کښ د هغه خیال هم تیر نشو. او دا غوره تفسیر دے، لکه مخکښ د معاذ الله اوروستو د وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ نه هم معلومېږي.

صاحب د محاسن التنزیل، شیخ الاسلام ثناء الله امرتسرتي، مولانا ابوالکلام آزاد، مولانا ابو الاعلیٰ مودودی او صاحب المنار (محمد رشید رضا) وغیره مفسرینو همدا تفسیر راجع کړېدے. صاحب المنار پدے مقام کښ ډیر ښه اورد بحث لیکلے دے.

دا برهان خہ شے وو؟

مفسرینو پدیے باب کنیں دیر مختلف اقوال ذکر کریدی چہ ہیخ دلیل پرے دقرآن او حدیث نہ نشته۔ ۱- خوك وائی چہ دیعقوب عليه السلام صورت ورتہ رانہکاره شو غاضاً علی شفتیه۔ چہ په دوارو شونلوئے چك لگولے وو۔ (قتاده)
دا خبره بعیده ده خکه چہ دا خوبیا د الله تعالیٰ برهان نشو بلکه د انسان نه شرمیدل شو، نه د الله تعالیٰ نه۔

۲- خینی مفسرین لیکی چہ زلیخا پدیے وخت کنیں خپل بت پت کرو نو یوسف ترے تپوس وکړو چہ دا ولے ؟ هغه وویل چہ زه ددیے نه شرمیږم نو هغه ورتہ وویل چہ ته دبت نه شرمیږی نو زه د الله تعالیٰ نه شرمیږم (فتح البیان)
نو دا خبره هم ظاهر نه ده۔ بلکه بی دلیل ده۔

۳- ظاهر دا ده چہ د الله تعالیٰ برهان دا وو چہ هغه ته د زنا قباحته په زړه کنیں حاضر وو چہ زنا انتہائی بد شے دی، انسان پرے د الله تعالیٰ نه وړاندی کیری او الله تعالیٰ پرے ناراضه کیری۔ او دا هم دلیل دی په ترجیح د دویم تفسیر باندی۔ فتدبر۔

صاحب د تیسیر الرحمن وائی چہ په قرآن کنیں یوه کلمه هم داسه نشته چہ په هغه سره ادنیٰ شان اشاره کیری چہ د یوسف په زړه کنیں زلیخا طرف ته میلان پیدا شوے وو۔
او کومو مفسرینو چہ د هم په باره کنیں لیکلی دی چہ لزار بند ئی پرانستلو او نزدی شو نو دا ټول اسرائیلی روایات دی چہ د (هٰی زَاوَدْنٰی) او (شَهِدَ شَاهِدٌ) نه خلاف دی، او محققینو مفسرینو پدیے باندی رد کریدی۔

السُّوءُ: سوء قبیح کار دی او فحشاء زنا ده۔ (بغوی) یا سوء وړه گناه ده چہ مثلاً لاس نه ورسره ولگی، او فحشاء غتبه گناه ده چہ د هغه اراده پوره کړی۔ دا دواړه ترے الله تعالیٰ وارول وجه دا وه:

اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِيْنَ: خکه چہ دی د هغه بندگانو نه وو چہ الله تعالیٰ د خپل رسالت دپاره چانړ کړی وو۔ صاحب د فتح البیان وائی: دا ئی جمله اسمیه راوړه یعنی دی د مخلصینو په ډله کنیں د مخکنی نه داخل وو، فَانْخَسَمَ مَا دَخَلَ اَحْتِمَالِ صُدُوْرِ الْهَمِّ بِالسُّوءِ مِنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْكَلْبَةِ۔ نو د گناه د ارادی احتمال د هغه نه بیخی ختم شو۔

فوائد الآیة

۱- بیان د احسان د یوسف عليه السلام چہ پہ داسے مشکل ساعت کښ نئے هم په الله تعالى باندے نظر لگیدو، چہ ښه خوانی نئے هم ده او مسافر هم دے چہ د بنده په سفر کښ د خپلو خپلوانو نه یره هم نه وی۔ دریم دا چہ زنانه ترے مطالبه کړیده۔ بله دا چہ دا زنانه د ښه منصب والا هم ده چہ څوک ورته څه وئیلے هم نشی۔ او جمال والا هم ده۔ او د یوسف خپله وینځه او ښځه هم نشته نو پدے مشکل وخت کښ ځان ساتل انتہائی پاکدامنی ده، او دا د ډیر استحضار د رب العالمین او د هغه د مهربانی نه بغیر نه کیدونکے کار دے۔ پدے وجه رسول الله ﷺ فرمایلی دی چہ په اوه کسانو کښ به د عرش د سوری لاندے یو هغه شخص هم ولاړ وی چہ د یو منصب او جمال والا زنانه ورته د زنا دعوت ورکړی او دے وواښی چہ زه د الله نه یرېرم۔ (بخاری و مسلم) ځکه چہ دا کار ډیر گران دے۔

۲- الله تعالى د صالحینو حفاظت کوی۔ کله چہ یو سرے د گناه نه ځان بچ کوی نو الله تعالى هم ورسره مدد کوی، زړه نئے الله تعالى خپل ځان ته صفا کوی۔

۳- المخلصین کښ دوه قراء ته دی، یو صیغه د اسم مفعول ده یعنی چاڼې کړې شوی۔ دویم صیغه د اسم فاعل (مخلص) اخلاص کونکے۔ یعنی د اخلاص په ذریعه الله تعالى بچ وساتلو۔

۴- د شیخ الاسلام ابن تیمیة نه تپوس وشو چہ یو تن به د عشق د مرض نه څنگه خلاصیږی؟ نو هغه وفرمایل: نکاح دے وکړی، د ښځے تذکرے دے ډیرے نه کوی۔ د هغه خواله او کلی ته دے نه ورځی، د الله تعالى نه دے دعاگانے غواړی، او په ځان کښ دے اخلاص پیدا کړی، څوک چہ خالص د الله تعالى دپاره بندگی کوی نو الله تعالى د هغه زړه خپل ځان دپاره صفا کوی نو داسے شخص په زناگانو کښ نه واقع کوی۔

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ

او دواړو منډه کړه دروازے ته او خبری کړو هغه قميص دده د شا طرف نه

وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ ، قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ

او اوموندلو دواړو خاوند د ښځے د دروازے سره، او وئیل دے نه ده سزا د هغه چا چہ

أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

ارادہ لری د بنیخے ستا سرہ د بدکاری مگر دا چہ جیل تہ او چولے شی یا عذاب دردناک دے

تفسیر: د زلیخا ہم عمل درجے تہ ورسیدو، ہغہ دا چہ یوسف علیہ السلام تہ ئے لاس ور واچولو نو یوسف علیہ السلام ترے منہ کپہ او دا ورپسے وہ دے دپارہ چہ رامنع ئے کپری تردے چہ دروازے تہ ورسیدل خو زلیخا یوسف لہ د ہغہ د قمیص نہ راونیولو چہ راستون ئے کپری لیکن ہغہ مخکنس زور کولو تردے چہ قمیص ئے پرے وشو کولو۔

دلہ باب مفرد استعمال شویدے، خکہ چہ ددے نہ مراد ہغہ بھرنی دروازہ دہ چہ د ہغے نہ پہ وتلو یوسف تہ نجات ملا ویدو۔ یوسف علیہ السلام چہ کلہ منہ وہلہ نو زلیخا د شاتہ نہ د ہغہ قمیص راونیولو، او د دواہر طرف نہ راخکلو کنس قمیص خیری شو۔

کلہ چہ دواہر دروازے تہ ورسیدل نو عزیز مصر راغلو وے لیدل۔ بنیخے فوراً حالت بدل کرو او وے وئیل چہ کوم سرے ستا د بنیخے سرہ د بدی نیت لری ہغہ خو یا جیل تہ اچول پکار دی یا بلہ کومہ سختہ سزا ورکول پکار دی۔

وَالْفَيَّا: ددے نہ دا فائدہ معلومہ شوہ چہ زنا بندہ پہ پت خای کنس کوی لیکن اللہ تعالیٰ ئے راہنکارہ کوی لکہ دا عزیز بہ مخکنس پدے وخت کنس نہ راتللو لیکن اللہ تعالیٰ پہ دوی باندے راوستو، کہ خہ وخت دپارہ پت شی خوروستو بہ راہنکارہ کپری۔

سَيِّدَهَا: مصریانو بہ د بنیخے خاوند تہ سید وئیلو او تر اوسہ پورے پکنس دا اصطلاح راروانہ دہ۔ او (سَيِّدَهُمَا) ئے ونہ وئیل خکہ چہ د یوسف غلام جوہرول صحیح نہ ووبلکہ غیر شرعی وونو دے ئے سید نہ وو۔

زید بن ثابت رضی اللہ عنہ فرمائی: **الزَّوْجُ سَيِّدٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ۔**

خاوند تہ د اللہ تعالیٰ پہ کتاب کنس سید (سردار) وئیلے شویدے۔

او ددے نہ معلوم پری چہ بنیخہ باندے د خاوند خدمت لازم دے۔

قَالَتْ: دا د بنیخے پہ خپل خان باندے پردہ اچول او یوہ حیلہ جوہرول دی چہ د خپل عمل نسبت ئے یوسف تہ وکرو، او پہ ہغہ ئے بدنامہ ولگولہ چہ د زمانہ د بدی ارادہ کپیدہ۔

دا د عشق مجازی نتیجہ وی چہ پہ سختہ کنس ترے انکار کوی، کہ خواہش ئے پورہ کپری نو مینہ ئے وی او کہ نہ پورہ کپری نو بیائے دشمن وی، او د اللہ تعالیٰ دپارہ محبت پہ ہر خومرہ سختہ کنس بندہ نہ پریدی۔

مَا جَزَاءُ: ما یا استفہامیہ ده یعنی خہ سزا ده؟ بیانے د خپل تپوس خپله جواب ورکړو
چه جیل ته دے و اچولے شی یا دے ورته بل دردناک عذاب ورکړے شی چه ده ته ادب ورکړی
او په خبره منلو ئے آماده کړی۔ (المنار)

دے سزا مقرر کړه او خاوند ته ئے ونه سپارله خکه چه د هغوی د زنا دپاره خه قانون نه وو،
یا وو خو ددے هغه قانون نه پیرزو کیدو خکه چه پدے وخت کښ ئے هم د يوسف عليه السلام سره
محبت باقی وو۔

صاحب المنار وائی: پدے خبره کښ د بنځے د خپل خاوند سره چل کول او هغه د هوکه
کول وو په ډیرو طریقو سره (۱) اول دا چه خاوند ته دا خیال کښ اچول چه يوسف پدے
باندے تیرے کړیدے پداسے عمل چه خاوند هم خفه کوی او دا هم۔

(۲) دویم دا چه دے د يوسف خه جرم ذکر نکړو دے دپاره چه د خاوند غصه په هغه باندے
زیاته نشی چه ددے د ارادے نه بغیر ورله بله سزا ورنکړی لکه خرڅ ئے نکړی۔

(۳) دریم دا چه پدے کښ يوسف ته د همکي ورکول او هغه یره ول دی چه دده اختیار
ددے په لاس کښ دے دے دپاره چه يوسف ورته عاجزی وکړی او تابعداری ئے شروع کړی۔
(تفسير المنار)

صاحب دفتح البيان لیکي: جیل ئے مخکښ ذکر کړو (خکه چه ددے محبت ورسره په
زړه کښ باقی وو) او محب نه غواړی چه محبوب ته درد ورسوی، او ددے د جیل نه مراد دا
وو چه دا دے ددے سره یوه ورځ یا دوه ورځے ایسار کړے شی۔ او ددے اوږد جیل اراده نه وه۔
خازن وائی: دا یوه لطیفه (یعنی باریکه نکتہ) ده چه خان پرے پوهه کړه۔

ابن الخطيب لیکي چه د همیشه جیل دپاره داسے لفظ نه استعمالیږي بلکه د هغه دپاره
(يَجِبُ أَنْ يُجْعَلَ مِنَ الْمُسْجُورِينَ) لفظ مناسب دے لکه فرعون چه موسى عليه السلام ته وئیلی
وو ﴿لَا جَعَلْنَاكَ مِنَ الْمُسْجُورِينَ﴾ (الشعراء: ۲۹) (زه به تا د جیلیانو نه وگرځوم۔

ابو السعود وائی: خپل خان ئے په (أَهْلِكَ) سره ذکر کړو پدے کښ ددے کارلوی والے
بنسکاره کول مقصد وو او خاوند لره غیرت وراچول وو چه ستا د اهل سره ئے غلطه اراده
کړیده، آه۔ او داسے ئے ونه وئیل چه يوسف یو ددوه کارونو سره مخامخ کول پکار دی بلکه
هغه ئے په کلی توگه ذکر کړو (مَنْ أَرَادَ) دے دپاره چه خپل محبوب دبد ذکر نه محفوظ
کړی۔ (فتح البيان)

او جیل ئے خکه ذکر کړو چه کله جیل ته لاړشی نو ملاقات ئے آسان وی، کله نا کله به

نے خو وینی او کیدی شی چہ بیا ورتہ پہ لاس ورشی۔

قَالَ هِيَ رَأَوْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ

اووٹیل یوسف (علیہ السلام) دے مطالبہ کریدہ مانہ پہ بارہ د نفس زما کنس او گواہی اوکرہ

شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ

یو گواہی ورکونکی د کورنی د ہغے نہ، کہ وی قمیص ددہ چہ خیری شوے وی

مِنْ قَبْلِ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَذِبِينَ ﴿٢٦﴾ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ

د مخے طرف نہ نو بنخہ رشتیا وائی او سرے د دروغجنو نہ دے۔ او کہ وی قمیص ددہ

قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾

چہ خیری شوے وی د شا طرف نہ نو بنخہ دروغ وائی او سرے د رشتینو نہ دے۔

فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ

نو ہر کله چہ اولیدو ہغہ قمیص ددہ چہ خیری شوے وود شا طرف نہ وے وٹیل یقیناً دا

مِنْ كَيْدٍ كُنَّ، إِنْ كَيْدُ كُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَٰذَا سَكِرَ

د مکر ستاسو نہ دے یقیناً مکر ستاسو لونی دے۔ اے یوسف! مخ واپروہ ددے خبرے نہ (د)

وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ ۚ إِنَّكَ كُنْتَ مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٢٩﴾

خورولو) او (اے بنخے) بخنہ غوارہ د خپلے گناہ، یقیناً تہ نے د خطا کارو نہ۔

تفسیر: قَالَ هِيَ رَأَوْتَنِي : یوسف (علیہ السلام) د ہغے تکذیب کولو او د خپل خان نہ د

تہمت دفع کولو دپارہ نے وفرمایا: چہ دے مانہ د گناہ مطالبہ کرے وہ، نو ما د ہغے نہ

انکار وکرو او و تختیدم۔ علماء فرمائی: دفع د تہمت د خپل خان نہ واجب دہ۔

وَشَهِدَ: د عزیز مصر دپارہ د معاملے حقیقت تہ رسیدل مشکل شو خک کہ چہ دواہو

طرفنہ دعویے وشوے۔ نو د یوسف (علیہ السلام) د براءت دپارہ اللہ تعالیٰ ددے بنخے یو خپلوان

فیصلہ وکرلہ چہ کہ د یوسف قمیص د مخکن نہ خیری وی نو بنخہ بہ رشتینی وی او

ہغہ بہ دروغجن وی، او کہ د ہغہ قمیص دروستو نہ خیری شوے وی نو بنخہ بہ

دروغجنہ وی او یوسف بہ رشتینی وی۔ کله چہ عزیز ولیدل چہ قمیص دروستو نہ

خیری دیے نو د معاملے بیخ ته ورسیدو چه دده بنخے یوسف لره په گناه باندے مجبوره کول غوختلی وو۔

شاهد څوک وو؟

پدے شاهد کښ څلور اقوال مفسرینو نقل کړیدی۔ څوک وائی چه دایو ماشوم وو چه اوس ئے خبرے شروع کړے او پدے باره کښ ئے یو مرفوع روایت ذکر کړیدی چه «څلور کسانو په وړوکوالی کښ خبرے کړیدی: یو عیسیٰ ابن مریم، بل صاحب د جریج، بل شاهد د یوسف او بل ابن ماشطة فرعون»۔ لیکن داروایت نه دے ثابت او صحیح روایت د بخاری کښ عیسیٰ ابن مریم او صاحب جریج او په بنی اسرائیلو کښ د یوے بنخے څوی راغله دے۔ دویم: قول: مجاهد وائی دایو مخلوق وو چه نه انسان وو او نه جنی وو، لیکن دا قول د (مِنْ أَهْلِهَا) نه غفلت دے۔ صحیح قول دا دے چه دایو حکیم (هوبنیار) عاقل بالغ گیرے والا سرے وو چه عزیز مصر به ترے په کارونو کښ مشورے اخستے۔

سدی وائی چه دا د بنخے تره څوی وو او بادشاه ورسره مشوره وکړه پدے کار کښ نو هغه دارشتینی فیصله وکړه، دلته د شهادت نه مراد فیصله کول دی۔

(القرطبي وفتح البيان والمنان)

أَهْلُهَا: ددے خپلوان ئے ذکر کړو دے دپاره چه د یوسف عليه السلام پوره نزاھت او پاکی ثابته شی چه د یوسف عليه السلام طرفداری به نه کوی۔
إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ: دا فیصله په اعتبار د اماراتو (نبو) سره وه چه زمونږ په شریعت کښ هم ددے مثالونه شته۔

يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا: عزیز مصر چونکه معامله په پوره طریقه پیژندلے وه، پدے وجه ئے د یوسف عليه السلام سره د نهایت نرمی اسلوب اختیار کړو او وے وبل چه اے یوسفه! دا خبره چاته مه بیانوه چه خلکو کښ خوره نشی۔ یا معنی دا ده چه تا سره کوم زیاتے شویدے پدے هیڅ باک مه کوه او څه اهمیت مه ورکوه او د نظر نه ئے وارتوه ځکه چه ستا عذر ښکاره شو۔ بیانے بنخے ته خطاب وکړو:

وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ: یعنی د خپله گناه دپاره د الله نه بخنه وغواړه۔ (فتح) ځکه چه ټوله غلطی ستا ده، تا دے هلك ته د هوک وړ کول غوختلی او اوس په دده د تهمت لگولو کوشش کوے، پدے وجه د خپله گناه معافی وغواړه۔

خینی مفسرین وائی چہ دا حکم کونکے عزیز نہ وو بلکہ دواو تہ حکم کونکے دغہ شاہد (فیصلہ کونکے) وو۔

او دلتہ نے سکتہ وکرہ خکہ چہ عزیز مصر پہ ڊیر خفگان کنس دیے، نو د خولے نہ نے خبرے ڊیر پہ مشکله راوخی۔

کَیْدُ کُنْ: مفسرین لیکی چہ پدے مقام کنس دیے عزیز مصر درے بی غیرتہ کارونہ کریدی یو دا چہ (کَیْدُ کُنْ) جمع صیغہ راوړل نے استعمال کرل چہ دا پہ تعظیم باندے دلالت کوی حال دا چہ دا مقام د سختو الفاظو دے۔

دویم دا چہ صرف زجر اورتہ نہ ورکرہ حال دا چہ دا مقام د سزا وو۔ پکار دا وہ چہ وهل نے وے، صرف پہ حکم د استغفار باندے خو کار نہ کیږی۔ او ددے وجه دا ښکاره کیږی چہ اکثر وزراء او اهل حکومت د خپلو ښخو نه کمزوری وی او د هغوی نه مجبوره وی۔

حافظ ابن کثیر وائی چہ ده خپله ښخه پدے وجه معذوره وگنړله چہ دیوے ښخے دپاره د یوسف جمال کتو سره صبر کول ډیر مشکل کار وو۔ کرختی وائی چہ په عزیز کنس د غیرت کسے وو۔ شهاب وائی چہ دا د یوسف سره احسان کول وو (خکه که عزیز غضبناک سرے وے نو یوسف ته به نقصان رسیدلے شو)۔

ابو حیان وائی چہ د مصر د زمکے همدا خاصیت وو۔ (ذکره فی العنان) **إِنَّ كَيْدَ كُنْ عَظِيمٌ**: د ښخو مکر ته نه لوی ووئیلو خکه چہ ددوی مکر دتولو انسانانو نه زیات وی، او مراد ته زر خان رسولے شی چہ د سرو په دیے باب کنس دومره قدرت نه وی خکه چہ د ښخو مکر باریک وی او زړه پورے ډیر انښلی او په نفس کنس زیات تاثیر کوی۔ حفناوتی وائی چہ دا تعلق لری د امور و د جماع او د شهوت سره او مطلقاً عظیم نه دی خکه چہ د شهوت او د جماع د باب نه علاوه د سرو د ښخو نه لوی کیدونه او مکرونه دی۔ (فتح البیان) په بل عبارت سره داسے هم وئیلے شی چہ د ښخو مکر په سرو باندے لوی دی، خکه چہ سرے ترے زر متاثره کیږی، او د سرو نه لوی نه دی۔

دلته د ښخو مکر ته لوی ووئیل شو او په سورة النساء کنس نه د شیطان مکر ته کمزورے وئیلے وو، هلته مونږ لیکلی وو چہ د ښخو مکر په نسبت سره سرو ته لوی دی او د شیطان مکر په نسبت سره الله تعالی ته کمزورے دی۔

بعض علماؤ ددے آیت په ضمن کنس لیکلی دی چہ زه د ښخو نه د شیطان په نسبت زیات یریرم، خکه چہ الله تعالی د شیطان په باره کنس وئیلی دی: **إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ**

ضَعِيفًا ﴿۳۰﴾ چہ دشيطان سازش کمزور ہے وی۔ (نساء: ۷۶) او د بنسحو پہ بارہ کنیں نے ویلی دی:
﴿۳۰﴾ إِنَّ كَيْدَ كُنْ عَظِيمٌ ﴿۳۱﴾ چہ (د بنسحو سازش خطرناک وی)۔

او پدے وجہ ہم چہ شيطان پہ پتہ پہ زرہ کنیں وسوسہ اچوی او بنسحه خو مخامخ پہ سرو
حملہ کوی۔ (فتح البیان)

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ

او اوئیل بنسحو پہ بنار کنیں چہ بنسحه د عزیز (مصر) مطالبہ کوی د مرئی خپل نہ پہ بارہ

نَفْسِهِ ۚ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا ۚ إِنَّا

د نفس د هغه کنیں، یقیناً پہ پردہ د زرہ ددے کنیں ننوتے دے مینہ د هغه، یقیناً مونږ

لَنَرَهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿۳۰﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ

خامخا وینو دے لره په گمراهی بنسکاره کنیں۔ نو هرکله چہ واوریده دے بنسحه (خبره شوه)

بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلْتُ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدْتُ لَهُنَّ

طعن د هغوی نو استازے نے اولیرلو د هغوی پسه اوتیار نه کړو هغوی لره

مُتَّكِنًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ

خانه د تکیاگانو او ورته کره هرے یو ته د هغوی نه چاره اووے وئیل نه (یوسف ته)

اُخْرِجْ عَلَيْنَهُنَّ ۚ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ

را اوخه دوی ته نو هرکله چہ دوی اولیدو هغه، نو لوئی نه وگنرلو (په خائست کنیں)

وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا ۖ

او زخمی نه کړل لاسونه خپل اووے وئیل پاکی ده الله لره دا خو انسان نه دے،

إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿۳۱﴾

نه دے دا مگر ملائک عزت مند دے۔

تفسیر: ددے آیت نه تر (۳۵) پورے خلورم مقام دے، پدے کنیں خلور مکرونه ذکر دی،
مکر د عامو بنسحو د زلیخا سره په طعن وئیلو سره په هغه باندے۔ دویم مکر د زلیخا دے د

بنخو سرہ۔ دریم مکر دتولو بنخو دے یوسف عليه السلام سرہ، خلورم مکر ددوی دے پہ مجبورہ کولو د یوسف عليه السلام پہ جیل سرہ۔

د یوسف عليه السلام او د عزیز مصر د بنخے واقعہ پہ خہ طریقہ پہ بنار (مدینة الشمس) کنیں خورہ شوہ، (او داسے خبرے دیرے زر خوری) او د وزیرانو بنخو تہ خبر ورسیدو نو هغوی پہ دے پسے خبرے شروع کرے (لکہ د بنخو دا عادت دے چہ داسے قسم خبرے واورى نو بیا ئے پہ خپلو مجلسونو کنیں تاوی راتاوی او دا خبرے ورلہ خوند و رکوی) چہ د عزیز مصر بنخہ دہ بیا د خپل یو غلام نہ د خپل ضرورت پورہ کولو مطالبہ کوی، هغه خو ددہ پہ محبت کنیں گرفتارہ شویدہ، او عقل او هوش ئے ختم شویدے۔

(پکار دا وہ چہ یو بادشاہ یا یو زیر نہ ئے دا مطالبہ کرے وے)

علماء لبکی چہ د آیت پہ آخری حصہ کنیں بنخو دا هم وئیل غوختل چہ مونہ دزلیخا پہ شان غلطی نہ دہ کرے۔

وَقَالَ نِسْوَةٌ: داسے قسم خبرے کول د فاسد و زہونو کاروی، چہ د پردو غلطو خبرو نہ خوند اخلی، لکہ دیر خلک د گناہونو قصے بیانوی او د هغه نہ خوند اخلی، دا هم گناہ دہ۔ تر او د: مضارع ئے راوہ، اشارہ وہ چہ ددے مطالبہ د هغه کار او عادت گر خیدلے دے۔

شَغَفَهَا حُبًّا: شَغَفَ د شَغَاف نہ دے، دزہ پردے او غلاف تہ وائی او دا خرمن دہ پہ زہرہ باندے۔ (ابو عبیدہ) خینی وائی: شَغَاف دزہ مینخ تہ وائی۔ شَغَفَ کنیں ضمیر یوسف تہ او (ها) ضمیر بنخے تہ راجع دے او (حُبًّا) ئے تمیز دے۔ أَيْ دَخَلَ حُبُّهُ شَغَافَ قَلْبِهَا۔ (فتح) یعنی داخل شویدے محبت د یوسف پردے (یا مینخ) دزہ د هغه تہ۔

لفظی معنی ئے دا دہ: یقیناً پتہ کریدہ یوسف بنخے لرہ پہ محبت کنیں۔ یعنی گویا کہ د یوسف مینہ دومرہ دیرہ دہ چہ د هغه نہ تاو شویدہ او هغه ئے رالاندے کریدہ۔

إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ: یعنی دا خو پدے کار سرہ دیرہ بنکارہ گمراہی کنیں اختہ شویدہ۔ صاحب المنار وائی: ددے زنانو مقصد دانہ وو چہ د منکر نہ انکار کوی، او دار ذیل کار بد گنہری او نہ ئے پہ نیک کار کنیں خہ مینہ لرلہ، او نہ ئے د کوم فضیلت حفاظت کولو بلکہ دا خبرہ ئے د مکر او حیلے پہ طور وئیلے دہ، دے دپارہ چہ د عزیز مصر بنخے تہ دا خبر ورسیری او هغه لرہ ددوی پہ رادعوت کولو باندے راپور تہ کری نو دا یو مکر وو اورایہ نہ وہ۔ (المنار)

إِمْرَأَةُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ: پدے جملہ کنیں صاحب المنار وائی چہ د بنخو پہ

زلیخا باندے پہ خلورو طریقو سرہ ردے اوز مونہ شیخ استاذ محترم عبد السلام الرستمی رحمہ اللہ الباری لس طریقے ذکر کریدی: (۱) ددے خاوند شتہ۔ (۲) خاوند نے عزیز مصر دے چہ د بادشاہ وزیر دے نو دومرہ لوی مرکز کنیں واقع دہ۔ (۳) د خپل خان بیعزتی کوی او د خپل مقام سپکوالے کوی چہ دیو سری نہ ئے طلب کریدی، ددے پہ شان بنخو لہ (کہ عزت ئے ختم کرتے وی) پکار دا دہ چہ دے نہ سری مطالبہ وکری۔

(۴) پہ طلب کنیں ئے مبالغہ او کوشش کریدی۔ (۵) د غلام نہ ئے طلب کریدی۔

(۶) او دا طلب ئے بار بار کریدی لکہ (تراود) مضارع پرے دلالت کوی۔

(۷) تصریح ئے کریدہ پہ وخت د طلب کنیں د ہغہ د نفس نہ۔

(۸) محبت کول دیو غلام سرہ۔ (۹) محبت ئے زہرہ تہ داخل شویدی۔

(۱۰) پہ غلطی کنیں دہ۔ (۱۱) غلطی ئے واضحہ دہ۔ (النار و احسن الکلام)

فَلَمَّا سَمِعَتْ: یعنی د عزیز مصر بنخے تہ چہ کلہ معلومہ شوہ چہ د بنار خہ بنخو پہ خپلو مجلسونو کنیں پہ یوسف باندے ددے د عشق موضوع چیرلے دہ، نو ہغے - دیو روایت مطابق - د بنار خلوی بنستو معززو بنخو تہ پہ خپل کور کنیں دعوت ورکرو، پہ ہغوی کنیں ہغہ بنخے ہم وے چہ ددے پہ بارہ کنیں پہ خبرو کولو کنیں پیش پیش وے۔

دانے پہ یو مجلس کنیں کینولے چہ پہ ہغے کنیں تکیہ گانے لگیدلے وے او ہریو تہ ئے پہ لاس کنیں یوہ چارہ ورکرو، دے دپارہ چہ خپلے مخے تہ پرتہ غوبنہ او میوہ پریکولو سرہ و خوری۔ دے نہ روستو ئے یوسف علیہ السلام تہ دراوتلو حکم وکرو، بنخو چہ ہغہ ولیدونو د ہغہ د ڍیر حسن او جمال نہ دومرہ متاثرہ شوے چہ ہوش او عقل ئے لاہو او حیرانے شوے او د میوو پہ خای ئے خپل لاسونہ زخمی کرل او د ڍیرے حیرانتیا پہ وجہ ئے دا آواز وکرو چہ داز مونہ مخے تہ کوم انسان نشتہ بلکہ د آسمان نہ یو نہایت حسین او جمیل ملائک راغلے دے۔ د عزیز بنخے دا انتظام پدی وجہ کرے وو چہ د بنار بنخو تہ معلومہ شی چہ د کوم خوان نہ دے مطالبہ کرے وہ دا خہ معمولی انسان نہ وو بلکہ ہغہ یو داسے د حسن او جمال نہ ڊکہ مجسمہ دہ چہ ددہ پہ لیدو سرہ د ہیخ بنخے صبر کول او خپل خان قابو کول د ناممکن پہ شان خبرہ دہ۔

بِمَكْرِهِنَّ: یعنی طعن د ہغوی۔ او دے طعن تہ ئے مکر و وٹیلو خکہ چہ د ہغوی غرض ہم دا وو چہ ددے واقعے نہ مونہ پورہ خبر شو او مونہ ہم دا هلك وینو۔ یادے بنخے ہغوی تہ راز و وٹیلو، ہغوی خور کرو نو خکہ ئے ورتہ مکر و وٹیلو۔ سفیان وائی: مکر نہ

مراد عمل دیے۔ (فتح البیان)

مُتَّكَا: ددی نہ مراد هغه مجلسونه دی چه په هغه کښ خلک تکیه لگوی لکه
بالختونه او قالینونه۔ (بخاری)

او خینی وائی چه د متکا نه مراد خوراک دی (ابن جبر، حسن، قتاده)
او دی ته ئی متکا په طریقه د استعاره سره وئیل دی ځکه چه عادت د متکبرانو دا دی
چه د میوو خورلو په وخت کښ تکیه لگوی۔ (فتح)
خینی وائی چه دلته مضاف پت دی ائی طَعَامُ مُتَّكَا۔ یعنی هغه طعام چه په تکیه سره
خورلے شی۔ (المنان)

او خینی وائی: دا ترنج ته وائی په لغت د مصر کښ۔ (قرطبی)
لیکن ظاهر دا ده چه متکا هغه طعام ته وائی چه په چاره باندی پریکولو سره خورلے
کیري لکه خوک غوښی او خوک میوه جات پریکوی۔
وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا: خینی وائی: دی هر یو ته چاره د همدی غرض
دپاره ورکړه چه د یوسف په لیدو سره به دوی خانونه زخمی کوی۔
اَخْرَجَ عَلَيْهِنَّ: یوسف چونکه د هغوی غلام وو نو د هغوی خبره منل ضروری وو نو
هغه راووتو۔

اَكْبَرُنَّهُ: ائی اَعْظَمَنَّهُ۔ یعنی لوی ئی وگنرلو د زیات حسن د وجه نه۔ یعنی د هغه نه په
دهشت کښ پریوتی، یو د هغه د حسن د وجه نه، او بل دا چه خوانی ته رسیدلے وو او په
خوانی: کښ انسان ډیر ښائسته کیري، او خاصکر هغه خوان چه گناهونه نه کوی، او بیا
چه د نبوت په شان نور په کښ موجود وی نو داسی انسان خو گویا که ژوندی خورلے کیري
او خلک ئی دیدن له راځی۔ او امام رازی وائی: زما په نیز بله وجه دا ده چه زنانو په ده کښ
د ملاتکو په شان هیبت ولیدو ځکه چه ده هیڅ خوراک ته او هیڅ ښځی ته نه کتل او
هغوی له ئی هیڅ اعتبار ورنکړو نو دوی د دغه حالت نه تعجب وکړو نو ځکه ئی لوی
وگنرلو، بیا وائی: پدی باندی دا آیت حملول ډیر غوره دی۔ (فتح البیان)

وَقَطَعْنَ: داسی ممکن ده چه د ډیرې توجه د بدلیدو د وجه نه انسان خپل لاس پریکړی۔
وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ: ۱- دا کلمه د تعجب په وخت کښ استعمالیري او معنی ئی د سبحان
الله ده او مجاهد وائی په معنی د معاذ الله سره دی۔ او دا دلیل دی چه دوی د الله تعالی
پاکوالی منلو۔ حاش مصدر دی په معنی د لری والی سره خو دلته ترے پاکوالی مراد دی۔

خینی وائی : خَاشَ یُوسُفُ اللہ۔ یعنی یوسف خان لرے ساتلے دیے دگناہ نہ د الله دپارہ۔ اولہ معنی ظاہرہ ده۔

مَا هَذَا بَشَرًا : بشریت تے ترے نفی کرو خکہ چہ دوی پہ یوسف کنیں داسے ناشنا حسن ولیدو چہ هغه پہ دغه زمانہ کنیں پہ هیچا کنیں موجود نہ وو او نہ د چا پہ ذهن کنیں تیر شوے وو۔

مَلِكٌ كَرِيمٌ : سوال دا دیے چہ آیا ملائک د انسان نہ غورہ دی؟ او آیا دیے زنانو ملائک لیدلی دی چہ یوسف تہ ملائک وائی؟ جواب دا دیے چہ ملائک دوی نہ لیدلی لیکن ملائک د انسانانو پہ ذهنونو کنیں پہ بنائستہ صفاتو او بنائستہ شکلونو مشهور دی چہ هغه د انسانانو د شکلونو نہ زیات بنائستہ دی لکہ چہ دا خبرہ د دوی پہ ذهنونو کنیں گبرخی چہ شیطانان دیر بد شکله دی۔ او مقصد پدے کنیں د یوسف علیہ السلام دپارہ بی کچہ لوی حسن ثابتول دی۔

صاحب دفتح البیان ذکر کریدی چہ د زنانو دا خبرہ د هغوی د ذهن او طبیعتونو مطابق وه ورنہ پہ تولو مخلوقاتو کنیں الله تعالیٰ انسان تہ بنائستہ شکل ورکریدیے۔ لکہ الله فرمائی : ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (التین : ۴) نو ددہ سرہ پہ شکل او کامل صورت کنیں هیخ مخلوق مشابہ نہ دیے۔

بیا وائی اگرکہ دا مسئلہ پہ دین کنیں دومرہ لوی حیثیت نہ لری۔ فتح البیان (۴۳۱۲/۳) او دیے کنیں داسے هم وئیلے شی چہ ملائک پہ حسن باتدیے مشهور دی اگرکہ بعض ملائک بہ بعض انسانانو (انبیاء علیہم السلام) نہ غورہ نہ وی۔

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنْنِي فِيهِ ۖ وَلَقَدْ

اووئیل دیے نو دا هغه کس دیے چہ تاسوزہ ملامتہ کولم ددہ پہ بارہ کنیں او یقیناً

رَأَوُذْتُ عَنْ نَفْسِهِ فَأَسْتَعْصَمَ ۖ

مطالبہ کرے وه ما ددہ نہ پہ بارہ د نفس ددہ کنیں نو دہ خان ساتلے دیے (زمانہ)

وَلَئِنْ لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمْرُهُ لَيُسْجَنَنَّ

او کہ اونکرے دیے هغه کار چہ حکم ورکوم زہ ددہ تہ خامخا جیل تہ بہ واچولے شی

وَلْيَكُونَا مِنَ الصَّغِيرِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ

او خامخاشی بہ د ذلیلانو نہ۔ اووٹیل یوسف ایہ رہہ زما! جیل ڊیر خویش دے ماتہ

مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ ۚ وَالْأَتَصْرِفُ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ

د هغه کار نہ چہ دا بنجے بلی ما هغه تہ او کہ وانه روے تہ مانہ چلونہ د دوی مائل بہ شم

إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ

دوی تہ او شم بہ د ناپو هو خلقو نہ۔ نو دعا قبولہ کرہ دہ لرہ رب ددہ نو وائے رولو ددہ نہ

كَيْدَهُنَّ ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ بَدَأَهُمْ

مکرونہ د هغوی، یقیناً هغه آوریدونکے پوہہ دے۔ بیا بنکارہ شو دوی تہ (دا مصلحت)

مِّنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا آيَاتِ لَّيْسُجْنُهُ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٣٥﴾

پس د هغه نہ چہ وے لیدل دلیلونہ (د پاکئی د یوسف) چہ خامخا و اچوی دہ لرہ جیل تہ
تریو وخت پورے۔

تفسیر: زلیخا هغه بنجوتہ وویل چہ دا د هغه حسن مجسمہ دہ چہ د هغه پہ بارہ
کنیں تاسو مالرہ ملامتہ کولو۔ او کله چہ هغه تہ یقین اوشو چہ دا تمامے بنجے د یوسف د
حسن نہ پہ جادو کنیں واقع شویے او دا ئے معذورہ وگنرلہ نو د خپل زرہ خبرہ ئے هغوی تہ
بنکارہ کرہ او وے ویل چہ آو، ما دا دھوکہ کرے وو، لیکن دہ پہ قطعی توگہ انکار کریدے،
او ذرہ برابر میلان ئے ہم نہ دے بنکارہ کرے، دے نہ روستو دے د شرم او حیاء خادریو طرف
تہ گوزار کرو او د عشق او د سر مستی آخری حدودو تہ ورسیدہ وے وٹیل چہ زما ددہ نہ
کومہ مطالبہ دہ کہ دہ پورہ نکرہ نو دا بہ جیل تہ اچولے شی او دا بہ د ذلت اورسوائی سرہ
مخامخ کیہی۔ (فتح)

فَذَلِكُنَّ الَّذِي: دا اشارہ دہ یوسف علیہ السلام تہ او خطاب دے بنجوتہ۔ دا خبرہ ئے پہ هغه
وخت وکرہ چہ دے ولیدل چہ دا زنانه پہ یوسف علیہ السلام باندے پہ فتنہ کنیں پرپوتے نو د خپل
عذر د بنکارہ کولو دپارہ ئے وویل۔

فِيهِ: آئی فی حیہ، یعنی پہ محبت د یوسف کنیں۔ خکہ چہ پہ حب مفراط (د حد نہ زیات
محبت) سرہ انسان نشی ملامتہ کولے۔ آیا د داسے شخص نہ بہ د چارہ صبر شی۔

زمخشری وائی: فذلک نئے وویل او (ہذا) نے ونئے وویل سرہ ددے نہ چہ ہغہ حاضر وو
پدے کنس مقصد د ہغہ مرتبہ او چتہ بنکارہ کول وو پہ حسن کنس چہ دا مستحق دے چہ
ددة سرہ مینہ وکرے شی او ددة پہ وجہ خلک پہ فتنہ کنس وغورزیری۔

لَمُتَنِّی: لوم پہ اصل کنس بد صفت ذکر کولو تہ وئیلے شی۔

وَلَقَدْ رَاوَدْتَهُ: پہ مراودہ باندے نے تصریح پہ ہغہ وخت وکرہ چہ دا پوہہ شوہ چہ اوس
بہ د بنحو د طرفنہ پہ دے باندے ملا متیانہ وی، او دوی ہم پہ ہغہ مصیبت اختہ شوے پہ
کوم چہ دا اختہ شوے وہ۔ (نو پہ اصطلاح: ددے ہم سترگے سرے شوے)

فَاسْتَعْصَمَ: (خان نے بچ کر) اَيُّ طَلَبِ الْعِصْمَةِ لِنَفْسِهِ (فتح) یعنی خان دپارہ نے بچاؤ
طلب کر۔ [اَوْ اسْتَمْسَكَ بِعُرْوَةِ عُصْمَتِهِ الَّتِي وَرَثَهَا] یا منگولے نے ولگولے پہ کپڑے د بچاؤ (او
پاکدامنی) خپلے کومہ نے چہ د خپلو مشرانو نہ پہ میراث کنس اخستے دہ۔ (المنان)

علامہ سعدی او ابن کثیر وائی: مخکنس نے ہغوی تہ دیوسف ظاہری جمال و خودو نو
اوس ورتہ د ہغہ باطنی جمال بنائی چہ ہغہ پورہ عفت او پاکدامنی دہ۔

بیا دلتہ وقف دے، سوال پیدا شو چہ دا خوشتا غلام دے اوستا خبرہ نہ منی نو پدے
کنس خو ددے تکبر ماتیری نو اوس د تکبر خبرے کوی۔

وَلَئِنْ لَّمْ يَفْعَلْ: دا اوس د زلیخا د کبر کلمات دی۔ چہ زما امر بہ خامخا منی، کہ وی نے
نہ منی نو جیل تہ بہ خئی او خامخابہ د ذلیلانو نہ شی یعنی زہ بہ نے ذلیلہ کرم۔ بنحو
کنس ہم دیر کبر وی، کلہ نے چہ لہرہ مشری راشی نو بیائے کبر زیاتیری۔

الصَّغِيرَيْنِ: یعنی ددے پہ گمان دہ نہ بہ نعمت او عزت واخستے شی۔ او دائے روستو د
(لَيْسَ جَنًّا) نہ ذکر کر، اشارہ دہ چہ د جیل پہ وجہ دہ تہ ذلت ملا ویری نو ولے ذلت خوبنوی
اوزما دعوت نہ قبلوی۔ (فتح)

قَالَ رَبِّ السَّجُنْ: کلہ چہ دیوسف ددے دا خبرہ واوریدہ نو پوہہ شو چہ ددے کار
پخہ ارادہ کریدہ، او ددے خاوند ددے ہرہ خبرہ منی، د ہغہ پہ مخکنس نے ہم نیغے خبرے
وکرے، پدے وجہ خپل رب سرہ نے مناجات وکرو وے وئیل چہ اے زما ربہ! د کوم قید او
جیل چہ دا بنجے ماتہ دھمکی را کوی ہغہ زما پہ نیز د ہغہ بدکاری نہ زیات قابل قبول
دے د کوم چہ دوی ماتہ دعوت را کوی، خکہ چہ د جیل مصیبت عارضی او ختمیدونکے
دے، لیکن دالویہ گناہ خود دنیا او د آخرت ہر خیر ختموی۔

أَحَبُّ: دا صیغہ نے د اسم تفضیل استعمال کرہ، پدے کنس معنی تفضیلی نشہ بلکہ

نفس محبت مراد دے ځکه چه د يوسف هغوی طرفته هیڅ قسمه میلان نه وو بلکه دوه شرونه (مصیبتونه) راجع شو، یو د جیل او بل د زنانو دعوت نو ده پکښ آسان غوره کړو چه هغه جیل ته تلل دی اگر که په یو کښ مشقت او بل کښ لذت دے۔ (فتح البیان)
اولته ئے د ایثار نه په محبت سره تعبیر وکړو پدے کښ ددے زنانه طمع ختمول دی چه ستاد دعوت په مقابله کښ زما جیل محبوب دے، دا خیال ونکړے چه زه به تا سره پدے خبره کښ څه تعاون وکړم۔

فائده: رَبِّ السَّجْنِ: نه معلومېږي چه يوسف عليه السلام اِخْتِيَارُ الْمُصِيبَةِ عَلَى الْمُفْصِيَةِ کړیدے۔ یعنی د گناه نه د ځان ساتلو دپاره ئے مصیبت اختیار کړیدے۔ او دا زموږ په اسلام کښ ډیر زیات دے لکه رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمائی: [لَأَنْ يُطْعَنَ فِي رَأْسِ أَحَدِكُمْ بِمَخِيطٍ مِنْ حَدِيدٍ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمَسَّ امْرَأَةً لَا تَحِلُّ لَهُ] که ستاسو نه د یو تن په سر کښ د وسپنې ستنه وتو مبل شی دا به تره ده ده لره ددے نه چه پردی حرامی بنځے سره لاس و جنگوی۔
(الطبرانی فی الکبیر (۱۶۸۸۱) وصحیح الجامع: ۵۰۴۵)

دارنگه فرمائی: په سکروته باندے خپه کیخودل بهتر دی د خپے کیخودونه په قبر د مسلمان باندے۔ (مسند احمد: ۹۰۳۶) اسنادہ صحیح

۲- فائده: ځینی علما وئیلی دی چه که يوسف عليه السلام دا سوال د الله تعالیٰ نه نه وے کړے نو دے به په دے مصیبت کښ نه اخته کیدے (لیکن د هغه صبر او همت ډیر اوچت وو) نو موږ بندگانو له پکار دی چه د الله تعالیٰ نه د عافیت سوال وکړو پدے وجه رسول الله صلي الله عليه وسلم په هغه چا باندے رد کړیدے چه هغه د الله تعالیٰ نه صبر غواړي۔ (فتح البیان)
يَذْعُوْنِي: ټولو بنځو ته ئے د دعوت نسبت وکړو ځکه چه دے بنځو يوسف عليه السلام ته دعوت ورکړو چه دا ستا سیده ده ددے خبره منه، او د هغه د مخالفت نه ئے ویرولو۔
ځینی وائی چه دے ټولو زنانو يوسف لره خپلو خپلو ځانونو طرفته دعوت ورکړو۔ اول قول ډیر ظاهر دے۔ (فتح البیان) او يوسف ته ئے دعوت ورکړو چه پدے کار کښ خو هیڅ عیب نشته۔ نو امتحان په يوسف باندے سخت شو، پداسے مقام کښ انسان صرف د الله تعالیٰ په مدد بچ کیدے شی۔

وَالَا تَصْرِفْ: دے نه روستو يوسف عليه السلام د الله تعالیٰ په دربار کښ پناه طلب کړه، وے وئیل چه اے الله! که تازه ددے بنځو د سازشونو نه بچ نه کړم چه زما عفت او عصمت خرابوی نو د بشری تقاضے مطابق به زه دوی طرف ته مائل شم، او ددے بدکار په کولو سره

به د جاہلانو او ناپو هو نه شم۔

تَصْرِفٌ: نسبت د صرف (اپولو) نه الله تعالى ته وکړو پدې کښ زیاته التجاء ده (پناهی حاصلول دی) الله تعالى ته او په خپل قوت او قدرت باندې اعتماد نه کول دی لکه دا طریقہ د انبیاء علیهم السلام او صالحینو ده چه په الله باندې توکل او اعتماد کوی۔

کَيْدُهُنَّ: د دوی مکر او چل دا وو چه دا بد کار ماته ښه او ښائسته ښکاره کوی۔ یاد هرې ښځې دعوت یوسف ته ورکول د هغوی کید وو۔ او معلومېږي چه هغوی دده د خطاء کولو دپاره ډیر مکرونه کړي وو۔

أَصْبُ إِلَيْهِنَّ: ددې نه دا فائده معلومېږي چه د متقیانو نه به هم پرده کولې شی۔ او ددې برعکس بعض خلک وائی چه زه فلانی خپلوان کره لارم او ما نه نه زناو ستروکړو نوزه ورته بد ښکاره کیږم بیا ورکړه هیڅکله نه ورځی، دا خبره د جاہلانو ده، بلکه پرده د الله تعالى حکم دې او په سرو کښ الله تعالى میلان ښځو ته اچولې دې، پدې وجه بنده به انتهای احتیاط کوی، دا وجه ده مفسرین لیکي چه یوسف عليه السلام به کله د عزیز مصر ښځې ته د څه خدمت دپاره راتللو نو خپل مخ به نه پټ ساتلو او ښکته به نه کتل۔

مِنَ الْجَاهِلِينَ: دا دلیل دې چه څوک یوه گناه کوی نو هغه به پدې وخت کښ جاہل وی۔ (فتح) او بله فائده دا معلومه شوه چه (مُقَارَبَةُ النِّسَاءِ جَهْلٌ)، پردو ښځو سره نزدې نزدې کیدل جهالت دې۔

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ: الله تعالى د هغه د عاقبوله کړه او هغه نه په گناه کښ د اچولو نه بچ کړو، او هغه داسه چه جیل ته نه واچولو نو دوی بیا هغه ته نشوې رسیدلې، نو د هغوی مکرونه ترې واورېدل۔ اصل کید خو د زنا دعوت وو، جیل په دغه کید کښ نه دې داخل۔ ددې آیت کریمه نه دا معلومېږي چه د الله تعالى د حفاظت او د هغه د لطف او کرم نه بغیر هیڅ شخص د گناه نه بچ کیدې نشی۔ عزیز مصر ته د یوسف ښه گناهی د تمامو شواهدو او دلائلو نه ښکاره شوه نو د مشیرانو او د خپلې ښځې سره مشورې کولو نه روستو مصلحت نه په همدې کښ وگنړلو چه دا دیوې مودې دپاره جیل ته واچوی۔ نو همدغسې وشوه او یوسف عليه السلام په جیل کښ بند کړې شو۔

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ: (بَدَأَ) فاعل روستو ﴿لَيْسَ جُنَّتُهُ حَتَّىٰ حِينٍ﴾ جمله ده۔ یعنی اَيُّ ظَهَرَ لَهُمْ أَنَّ يَسْجُونَهُ۔ ښکاره شوه عزیز مصر او د هغه ملگرو او مشیرانو ته چه دې جیل ته واچوی۔ (سببویه) یا فاعل (الرأى) لفظ دې یعنی بیا ورته دا رایه ښکاره شوه چه جیل ته واچولې

شي-

رَأَوُا الْآيَاتِ: أَيِ الشَّوَاهِدِ عَلَى بَرَاءَةِ يُوسُفَ وَعِصْمَتِهِ - یعنی دوی شواهد ولیدل په براءت او صفائی دیوسف باندې، چه هغه قمیص شلیدل، د شاهد فیصله کول، اولاسونه پریکول- (دارنگه د هغه تقوی او دینداری)- د ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه دانبي نه ولیدلې مگر امرأة العزيز ورته وویل چه که تاسو دا جیل ته وانچوئ نو خلک به دده تصدیق کوی- آه- او بنځه ددوی په رایه باندې غالبه وه- (فتح البیان)

فائدة : ۱- ددې نه دا فائده حاصلېږي چه دفتنې نه ځان جدا کول پکار دی ځکه چه څوک دفتنې خوا کښ وی، نو که ته نیک سرې نه هم گناه کښ به واقع کیږي اگرکه ستا به په ځان باندې ډیر اعتماد هم وی- یوسف عليه السلام دفتنې د ځای نه جدا شو، جیل ته لاړو نو الله تعالیٰ ته حفاظت هم وکړو-

۲- دا خلک ظالمان وو چه گناه یو تن کړیده او جیل ته بل تن بوځی- بادشاهانو همیشه دپاره د پاکو خلکو سره داسه کارونه کړیدی- اکثر خلک په جیلونو کښ بی گناه وی- لیس جنة: دوی ته دا رایه ولې ښکاره شوه؟ ددې مفسرینو دوه وچه خودلی دی:

(۱) یو دا چه ددوی مقصد خبره پتول او دا قصه ختمول وو ځکه چه پدې کښ د عزیز مصر سپکاوی وو- (۲) دویم دا چه د عزیز مقصد دا وو چه دیوسف او د هغه د بنځه ترمینځ جدائی راولی ځکه چه هغه ته معلومه شوه وه چه دیوسف محبت دده بنځه باندې غلبه کړیده نو هغه د هیڅ شی باک نه کوی او په هیڅ شان سره د هغه نه صبر نشی کولې- خامخا پرې ځان واقع کوی- (فتح البیان)

حتی حین: یعنی یوې نامعلومې مودې پورې یا تر هغه وخته پورې چه دا خبره د خلکو نه هیڅ شی- ددې حین نه مراد سعید بن جبیر وائی: اوه کاله دی- ځینی وائی پنځه، او ځینی شپږ میاشتې ذکر کوی-

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيْنِ، قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرِيتِي

او داخل شو دده سره جیل ته دوه ځوانان، او وویل یو تن ددوی نه یقیناً زه وینم ځان

أَعْصِرُ خَمْرًا، وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي

په خوب کښ چه نچور کوم (انچورولره او) شراب ترې جوړوم او او وویل بل یقیناً زه

أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ ۚ

وینم خان پہ خوب کنس چہ پورته کوم دپاسہ دسر نہ دودی چہ خوری مارغان د هغه نہ،

نَبْنَأُ بَتَّاءُوِيلَهُ ۚ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٦﴾

خبر راکرہ مونہر تہ پہ معنی ددی باندے، یقیناً مونہر وینو تالرہ د نیک عملو نہ۔

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقُنِيهِ إِلَّا

اُووسل يوسف نہ بہ راخی تاسوتہ خوراک چہ درکولے شی تاسوتہ هغه مگر

نَبَاتُكُمَا بَتَّاءُوِيلَهُ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ۚ ذَٰلِكُمَا

خبر بہ درکرم تاسوتہ پہ معنی ددی مخکنس ددی نہ چہ راشی هغه تاسوتہ دا

مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي ۚ إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ

د هغه (وحی) نہ دی چہ خودلی دی ماتہ رب زما، یقیناً ما پریخے دی دین دداسے قوم

لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي

چہ ایمان نہ لری پہ الله او هغوی د آخرت نہ منکر دی۔ او تابع یم زہ د دین د پلارانو زما

إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۚ مَا كَانَ لَنَا

چہ ابراهیم او اسحاق او یعقوب (علیہم السلام) دی، جائز نہ دی مونہر لہ

أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

چہ شریکان جوہر کرود الله سرہ ہیخ شے، دا (توحید) احسان د الله تعالیٰ دی

عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

پہ مونہر باندے او پہ خلقو باندے لیکن دیر د خلقو نہ شکر نہ کوی۔

تفسیر: ددی آیت نہ پنختم مقام دی تر (۴۲) آیت پورے۔ پدی کنس دیوسف الطیر د

جیل حالات ذکر دی او پہ معجزہ بنکارہ کولو سرہ د هغه دعوت دی رسالت تہ او پہ رد د شرک سرہ دعوت دی توحید تہ تفصیلاً بیا د ملگرو د خوب د تعبیر بیان ذکر دی۔

پہ دغہ ورخو کنس دیوسف سرہ جیل تہ دوه خوانان ہم داخل کرے شو، یو د بادشاہ ساقی

او دویم نانباتی وو۔ وائی چہ دیے دوارو د بادشاہ پہ خوراک کنب زہرا چولی وو، نو چا وویل چہ ساقی اچولی دی او چا وویل چہ نانباتی، نو پہ دوارو شک وو نو د تحقیق دپارہ اول جیل تہ و اچولے شو، بیا بہ خوک وژلے شی او خوک بہ پریخوستے شی۔ او دا دوارہ دیوسف عليه السلام سرہ پہ یوہ کمرہ کنب و اچولے شو، پہ یو خای داخل شو یا مخکنب روستو۔

یوسف دا دوارہ یوہ ورخ غمجن ولیدل نو د سبب معلومات ئے ترے وکرو، هغوی وویل چہ مونر دوارو جدا جدا خوب لیدلے دیے چہ هغے مونر غمجن کری یو۔ یوسف عليه السلام وویل چہ تاسو دوارہ خپل خپل خوب بیان کری۔ ساقی وویل چہ مالیدلی دی چہ انگور نچور کوم او شراب ترے جوړوم۔ اوبل وویل چہ مالیدلی دی چہ زما پہ سر باندے روتی ده چہ د هغے نہ مارغان خوراک کوی۔ دیے نہ روستو دوارو وویل چہ زمونر د دوارو د خوب تعبیر راکرہ، مونر وینو چہ تہ د نیکانو نہ ئے او د خوب د تعبیر علم لرے۔

ابن جریر وائی: دیے دوارو دیوسف عليه السلام نہ د هغه د علم پہ بارہ کنب تپوس وکرو نو هغه وفرمایل: زہ د خوبونو تعبیر کولے شم نو دیے دوارو ورته دغه خوبونہ بیان کرل۔

فائدہ: جیل تہ داخلیدونکی درے قسمہ خلک وی:

(۱) هغه چہ جرم ئے کرے وی۔

(۲) چہ پہ هغه باندے تهمت د جرم وی۔

(۳) چہ نہ ئے پرے تهمت وی او نہ ئے جرم کرے وی بلکه ظلماً قید کرے شی۔ د اول مثال

نانباتی وو او د دویم مثال د ساقی وو او د دریم مثال یوسف عليه السلام وو۔ (احسن الکلام)

المِسْجُنُ: پہ «الخطط» کنب مقریزی د قضاعتی نہ نقل کریدی چہ دیوسف جیل پہ بوصیر علاقہ کنب وو او بوصیر پہ جیزہ ضوبہ کنب واقع دیے، د مصریانو ماہرینو پوہہ خلکو پدے اتفاق کریدی چہ دا ئے صحیح خای دیے، او پدے کنب د دوه انبیاؤ آثار باقی دی یو د هغے نہ یوسف عليه السلام دیے چہ دلته ئے جیل اوہ کالہ تیر کریدی، اوبل موسیٰ عليه السلام چہ د هغه دیادگار دپارہ مسجد موسیٰ جوړ شویدی۔ بیا د دغه جیل حالات او خایونہ او هلته خہ کیږی هغه ئے تفصیلاً بیان کریدی۔ (فتح البیان)

فَتَيْنِ: فتی خادم، او غلام او خوان تہ وائی۔ دلته ترے دوه خوانان مراد دی۔

أَعْصِرُ خَمْرًا: ائی اَعْصِرُ عِنَبًا وَاجْعَلُهُ خَمْرًا۔ زہ انگور نچور کوم او د هغے نہ شراب جوړوم۔ د عربی پہ محاورہ کنب داسے اختصار کیږی۔

د اول شخص د خوب تعبیر د الفاظو سرہ برابر دیے چہ دیے بہ بیرته بادشاہ تہ واپس کیږی

او دغه شان انگور ونه به شراب جوړوی او بادشاه ته به ئه ورکوی۔ یعنی په خپله زړه دیوتی باندې به لگېږي۔ او دویم شخص د خوب په تعبیر کښ لږه تبدیلی ده هغه دا چه دروتی نه مراد دده سر دې چه دې به قتل کېږي او مارغان به دده د سر نه خوراک کوی۔

مِنَ الْمُحْسِنِينَ: پدې کښ هم د الله تعالی د طرفه دعوت دې په ځان کښ احسان پیدا کولو ته۔ (۱) پدې کښ چا وئیلی دی چه د محسنین نه مراد الَّذِينَ يُحْسِنُونَ عِبَارَةَ الرُّؤْيَا دې یعنی د هغه کسانو نه ئه چه ښه تعبیر د خوبونه وېستلې شی۔

(۲) مِنَ الْعَالَمِينَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا الْعِلْمَ۔ د هغه خلکو نه ئه چه ښه علم ئه کړې دې۔

(۳) ابن اسحاق وائی: مِنَ الْمُحْسِنِينَ إِلَيْنَا إِنْ فَسَّرْتَ ذَلِكَ۔ مونږ سره به احسان وکړې که ددې خوب تعبیر دې وېستلو۔ یا نیک عمل کونکې ئه۔

قتاده وائی: ځکه چه يوسف ﷺ به په جیل کښ غمژنو ته تسلی ورکوله او د هغوی د مریضانو علاج به ئه کولو او هغوی دده نه عبادت او کوشش لیدلې وونو مینه ئه ورسره پیدا شوې وه۔ ابن عباس فرمائی: يوسف ﷺ د جیل والو دپاره دا دعا کړې وه:

اَللّٰهُمَّ لَا تُعَمِّمْ عَلَيْهِمُ الْاَخْبَارَ وَهَوِّمْ عَلَيْهِمْ مَّرَّ الْاَيَّامِ۔ اے الله! په دوی باندې خبرونه مه پټوې او دوی باندې د ورځو تیریدل آسان کړې۔ (فتح البیان)

قَالَ لَا يَأْتِيَكُمَا: يوسف ﷺ د هغوی د خوبونو د تعبیر وئیلو نه مخکښ هغوی ته دا خودل غواړي چه دا د هغه عامو خلقو نه نه دې چه خالص په گمان سره د خوب تعبیر کوی چه ډیر کرته غلط کېږي، بلکه دا خو د غیبو بعض خبرې بیانوی۔

او په خپله خبره کښ د زیات زور پیدا کولو دپاره ئه وویل چه ستاسو د دواړو د خوراک راتلونو مخکښ به زه تاسو ته وایم چه د خوراک دپاره څه راروان دی۔ او دا علم ماته د الله د طرف نه د الهام په ذریعه ملا شویدې، پدې کښ د کھانت او د علم نجوم هیڅ دخل نشته دې۔ او دا خبره يوسف ﷺ پدې وجه وکړه چه آینده دا کوم د توحید دعوت د هغوی په مخکښ پیش کونکې وو هغه دا دواړه په آسانی سره قبول کړي۔

علماء فرمائی: کله چه یو تن تاته په یو دنیاوی کار کښ محتاج شی نو هغه ته د دین دعوت ورکړه، توحید او سنت ورته تشریح کړه، نو د هغه به دوه فائده وشي، حاجت پوره کیدل او دین زده کول دواړه۔ نو يوسف ﷺ هم دا د دعوت موقعه وگنډله نو دوی ته ئه وویل چه زه به د خوب تعبیر روستو درکوم اول به زما خبره آوری۔ او يوسف ﷺ ورته دا ناشنا کار نامه بیان کړه دې دپاره چه دې دواړو ته د هغه د علم پوره یقین وشي او هغه ته

غارہ کیردی دے دپارہ چہ روستوئے کوم ایمان او توحید تہ رادعوت کوی چہ ہفہ و منی۔
 بِتَاوِیْلَہ : ۱- خینی وائی : ضمیر طعام تہ راجع دے یعنی زہ بہ درتہ حقیقت د طعام
 بیان کرم چہ کوم قسم خوراک بہ تاسو تہ راخی۔

۲- یا ضمیر خوب تہ راجع دے یعنی د طعام دراتللو نہ مخکنس بہ زہ تاسو تہ د خوب
 تعبیر بیانوم۔ یعنی د غرمے نہ مخکنس مخکنس خو اول زما دعوت واورئ۔

دا دویم تفسیر غورہ دے خکہ چہ د طعام خبر ورکول د یوسف علیہ السلام خصوصیت نہ دے
 خکہ چہ کیدے شی چہ نورو خلکو تہ پہ نورو ذرائعو سرہ د طعام حالت معلوم شی چہ
 مثلاً نن بہ دال راخی یا کلول وغیرہ۔

عَلَّمَنِی رَبِّی : ماتہ زما رب خودلے دے پہ طریقہ د وحی سرہ (کلہ چہ دے پدے وخت
 کنس نبی گر خیدلے وی) یا پہ طریقہ د الہام سرہ۔

إِنِّی تَرَكْتُ : ہفہ دے دوارو تہ دا ہم ہنکارہ کول غوختل چہ ماتہ چہ دا کومہ اوچتہ
 مرتبہ ملاؤ شویدہ او دا الہامی علم حاصل شویدے،

نو ددے سبب دا دے چہ ماد ہفہ خلقو دین نہ دے قبول کرے چہ پہ اللہ تعالیٰ او پہ ورخ د
 آخرت ایمان نہ لری، بلکہ ماد خپل پلارانو ابراہیم، اسحاق او یعقوب علیہم السلام پہ
 دین باندے ایمان راوہے کوم چہ د اللہ تعالیٰ انبیاء وو۔

او ددے تفصیل نہ د ہفہ مقصد ہفوی تہ دا ہم خودل وو چہ زہ د نبوت د کورنی
 سترگہ او چراغ یم، دے دپارہ چہ کلہ د ہفوی مخے تہ خپل دعوت اپدی نو ہفوی نے پہ
 توجہ سرہ واورئ۔ او ﴿مَا كَانَ لَنَا﴾ کنس یوسف علیہ السلام د جمع ضمیر راوہو خکہ خان سرہ نے
 دغہ دوارہ ہم شمارلی دی۔ خکہ چہ پہ ظاہرہ کنس ہفہ تہ یقین شوے وو چہ دا دوارہ
 ملگری بہ د ہفہ دعوت قبلوی۔

یا ﴿مَا كَانَ لَنَا﴾ کنس انبیاء علیہم السلام تہ اشارہ دہ یعنی مونہ انبیاء لرہ دا جائز نہ دی چہ
 شرک وکرو۔ او دے نہ معلوم پیری چہ دے پدے زمانہ کنس نبی شوے وو۔

إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ : دانو مونہ نے واخستل خکہ چہ دا مشہور پیغمبران وو پہ
 ہفہ زمانہ کنس۔ او دا درے وارہ نے ذکر کرل پدے کنس دے ملگرو تہ ترغیب ورکوی چہ
 ایمان راوہی او د شرک او گمراہی نہ ورلہ نفرت ورکوی چہ تاسو پہ کوم دین روان یی نو دا
 د انبیاء علیہم السلام دین نہ دے۔

مَا كَانَ لَنَا : دا د ملت ابراہیمی تشریح دہ۔

او پہ ﴿أَنْ تُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ کبش «مِنْ شَيْءٍ» د شرک د عموم د نفی د تاکید د پارہ راوړی شوې دے چه اگر که هغه وړوکې شے وی یا سپک شے وی، بت وی، یا ملاتک وی، یا یو پیرے وی یا بل کوم شے وی، دا د الله تعالیٰ شریک جوړول حرام دی۔

ذَلِكَ : یعنی دا د هغه د وحدانیت اقرار او هیڅوک د هغه شریکان نه جوړول، او علم را کول مونږ ته د الله تعالیٰ په مونږ باندې ډیر لوی نعمت دے چه ددې په وجه مونږ د گنا هونو نه محفوظ ساتی۔ لیکن اکثر خلق د الله تعالیٰ ناشکره بندگان دی، پدې وجه نه په هغه ایمان راوړی او نه د هغه د توحید تقاضے پوره کوی، او نه د هغه په شریعت باندې عمل کوی، او نه په دلائلو او نازل شوی آیتونو کبش فکر کوی۔ (فتح)

توحید ته ئې د الله تعالیٰ نعمت پدې وجه وئیلې دے چه د موحد زړه کبش اطمینان وی او د مشرک په زړه کبش انتهای پریشانی وی، کله دیو معبود پسے منلوې وهی چه هلته ئې حاجت پوره نشی بیا بل پسے روان وی، پوره په عذاب اخته وی۔ اوس ئې په ډاگه سره اسلام ته رادعوت کوی۔

يُصَاحِبِي السَّجْنِ ۚ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهِ

ای دوه ملګرو د جیل آیا حقداران د بندګۍ چه جدا جدا وی غوره دی که الله تعالیٰ

الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءُ

چه یو دے، زورور دے۔ بندګۍ نه کوی تاسو سوی د الله نه مګر د داسے نومونو

سَمِيتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۚ

چه ایڅی دی هغه تاسو او پلارانو ستاسو، نه دے نازل کړې الله پدې باندې هیڅ دلیل،

إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۚ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا

نشته والک او اختیار مګر صرف الله لره دے، حکم ئې کړېدے چه بندګۍ مه کوی

إِلَّا إِيَّاهُ ۚ ذَلِكَ الَّذِينَ الْقِيمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

سوی د هغه نه، دا دین مضبوط دے لیکن ډیر د خلقو نه نه پوهیږی۔

تفسیر:

رېط:

د دواړو په مخکبش د خپلے عقیدے د بیانولو نه روستو اوس په انتهای حکمت او پوهه

سرہ د هغوی د قوم د شرکی عقیدے د خرابی د بیانولو دپاره د هغوی نه تپوس کوی چه اے د جیل ملگرو! د انسانانو دپاره ډیر معبودان غوره دی که نه یو الله تعالیٰ چه په هغه باندے هیڅوک غالب نشی راتلے؟ تاسو چه د الله تعالیٰ نه سوی د کومو بتانو عبادت کوی، تاسو او ستاسو پلارانو نیکونو بغیر د څه دلیل او برهان نه د دوی نومونه معبودان ایڅودلی دی. مالک او حاکم خو الله دے، د دین او عبادت په معامله کښ به د هغه حکم چلیږی، او هغه خو تاسو ته دا حکم کړیدے چه د هغه نه سوی د هیچا عبادت مه کوی، ځکه چه عبادت انتهائی خشوع او خضوع ته وانی چه د هغه حقدار هغه الله تعالیٰ دے چه حقیقی عظمت والا دے.

او همدا توحید د الله تعالیٰ چه د هغه په کمال عظمت باندے دلالت کوی صحیح او حق دین دے، لیکن اکثر خلق دا حقیقت نه پیژنی، پدے وجه د الله سره نور شریکان جوړوی. **يُصَاحِبِي السَّجْنِ**: دا په اصل کښ صاحبین دے نوڼ په اضافت سره غورزیدلے دے یعنی اے د جیل ملگرو او جیل ته ئے ځکه نسبت وکړو چه دوی پکښ ډیره موده تیره کړے وه. ځینی وائی: پدے کښ تشدید دے په اصل کښ **يَا صَاحِبِي فِي السَّجْنِ** دے یعنی اے زما دواړو ملگرو په جیل کښ. لیکن اول قول صحیح دے.

ء اَرْبَابُ: دا استفهام انکاری دپاره د توبیخ دے. او ارباب جمع درب ده په معنی د معبود سره.

دا دلیل دے چه انبیاء علیهم السلام سره د الله تعالیٰ د توحید ډیر غم وی. **مُتَفَرِّقُونَ**: یعنی چه شمار ئے هم ډیر دے او ذوات او صفات ئے هم جدا جدا دی. او څوک په یو ځای او څوک په بل ځای کښ دے.

الْقَهَّارُ: یعنی په هر چا او په هر څه باندے زورور دے او نور معبودان ټول عاجز دی. **أَسْمَاءُ**: یعنی تاسو ورله نومونه او صفتونه ایڅودی دی چه فلانے بابا د فلانی بیماری دمه وار دے.

إِنَّ الْحُكْمَ: د حکم نه مراد اختیار او فیصله ده، په کائناتو کښ چه هر څه کوی، څوک ژوندے کوی، څوک مړ کوی، چاته عزت او چاته ذلت ورکوی، دا اختیارات صرف درب العالمین دی.

ذَلِكَ: أَيِ الَّذِي أَدْعُوكُمْ إِلَيْهِ. یعنی هغه دین چه زه تاسو هغه ته رابللم.

يَصَاحِبِي السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا

اے ملگرو د جیل ہرچہ یو ستاسو دے نو خکوی بہ پہ مالک (مولا) خپل باندے شراب

وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ

او ہرچہ بل دے نو پھانسی بہ کرے شی نو خوری بہ مارغان د سر ددہ نہ،

قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِينَ ﴿٤١﴾

فیصلہ کرے شویده د هغه کار چه د هغه په باره کښ تپوسونه کول تاسو۔

تفسیر: کله چه يوسف عليه السلام هغوی ته خپل علمی مقام و خودلو او د توحید دعوت ته د هغوی مخه ته پیش کړو نو اوس د هغوی د خوبونو تعبیر بیانول شروع کوی۔ او چونکه د هغوی د سوال نه روستو د يوسف عليه السلام دعوتی خبره اوږده شوې وه، پدې وجه هغه دا دواړه دوباره مخاطب کړل او وې وئیل چه اے د جیل ملگرو! ستاسو نه به یو د جیل نه وتلو سره د مخکښ په شان د بادشاه ساقی بحال کیږی، او دویم به قتل کیږی او په سولی به زورندولے شی، او مارغان به د هغه د سر نه غوښه خوری۔

بیا دلته وقف دے مفسرین لیکي چه دوی ددے خوب د تعبیر نه ویریدل نو وې وئیل چه مونږ دا خوب نه دے لیدلے۔ نو يوسف عليه السلام ورته وفرمایل: دا ما چه کوم تعبیر درکړو دا به خامخا کیږی، الله تعالیٰ په تقدیر کښ داسے فیصله کړیده، او زما خبره گپ نه ده بلکه دا ما ته الله تعالیٰ خبر را کړیده۔

د ابن مسعود رضی الله عنه نه نقل شویدی چه د يوسف دواړو ملگرو هیڅ خوب نه وو لیدلے بلکه هسے خوب نه جوړ کړو دے دپاره چه د يوسف علم معلوم کړی خو کله چه دوی ته د خوبونو تعبیر ورکړے شو نو دوی وویل چه مونږ توقے کولے او هیڅ مو نه دی لیدلی نو هغه وفرمایل: دا تعبیر واقع شو، اوس به خامخا داسے کیږی۔ او ځینی وائی چه دوی خوب لیدلے وو۔ (فتح البیان)

او دا هم دلیل دے چه يوسف عليه السلام پدې وخت کښ نبی گرځیدلے وو۔

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ

او اووئیل يوسف هغه کس ته چه یقین کولو يوسف چه دا بچ کیدونکے دے

مِنْهُمَا اِذْ كُنَّا فِي عَيْنِ رَبِّكَ فَانْسَاهُ الشَّيْطَانُ

دو دے دواړو نه، یاد کړه ما په دربار د مولی خپل کښ نو هیر کړو دده نه شیطان

ذِكْرُ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

یاوډل د هغه مولی خپل ته نو ایسار شو یوسف په جیل کښ خو کلونه.

تفسیر: کوم سړی ته چه یوسف عليه السلام وویل چه هغه به د جیل نه وځی او نه به قتل کیږی، هغه ته ئې دا هم وویل چه کله ستا ملاقات ستا د مالک (بادشاه) سره وشي، نو هغه ته زما حال بیان کړه او ووايه چه ماته الله تعالی د خوب د تعبیر علم راکړیدے، او دا چه زه ې ګناه یم، زه جیل ته اچولے شو یم په ما باندے زیاتے شویدے.

ظَنُّ: دلته ظن په معنی د یقین سره دے ځکه چه د یوسف عليه السلام په تعبیر باندے یقین وو. اِذْ كُنَّا فِي عَيْنِ رَبِّكَ: مراد د دینہ د جیل ټول حالات بیانول دی چه په هغه کښ دده معجزه او د توحید مسئلے ټولے داخل دی، او د یوسف عليه السلام مقصد پدے کښ بادشاه ته دده په واسطه توحید رسول وو.

او شیخ الاسلام ابن تیمیة په «دقائق التفسیر» (۲/۲۶۱) کښ ددے خبرے سخت تردید کړیدے چه چا وئیلی دی چه د یوسف دا خبره د توکل خلاف وه، هغه فرمائی چه یوسف عليه السلام د الله په گواهی سره د مخلصینو نه وو او بنده کښ اخلاص نشی راتللے ترڅو چه په الله باندے توکل کونکے نه وی، او توکل د اسبابو د استعمالو خلاف نه دے، دا خبره د یوسف عليه السلام داسے ده لکه چه هغه وئیلی وو ﴿اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ﴾ نو د دینی مصلحت دپاره مشری طلب کول د توکل منافی نه دی، او بله دا چه د یوسف مقصد حق ښکاره کول وو چه د هغه صفائی خلکو ته معلومه شی. او یوسف عليه السلام د ټولو خلکو نه زیات تثبت او صبر والا وولکه کله چه بادشاه راوغوښتو نو هغه وویل: ﴿ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ﴾ بیرته ئې استازے واپس کړو. لکه روستو راځی. آه.

او بله دا چه د هغه مقصد په خلکو کښ د دین دعوت کول وو. فَانْسَاهُ الشَّيْطَانُ: دے کښ دوه تفسیره دی (۱) اَيْ فَاَنْسَى الشَّرَافِي الشَّيْطَانُ ذِكْرَ يُوسُفَ عِنْدَ سَيِّدِهِ. یعنی د جیل نه دتلو نه روستو شیطان د هغه د یاداشت نه دا خبره وېستله چه یوسف د خپل مالک په دربار کښ ذکر کړی، او دا هم د شیطان یو مکر وودے دپاره چه

يوسف عليه السلام د جيل نه ونه وځي. نو دې شخص بې باكي او لا پرواهي وکړه چه د يوسف فرمان لې بادشاه ته ونه رسولو، او يو قسم بې وفائي کښ واقع شو. او دا تفسير ددې نه معلومېږي چه روستو راځي آيت (٤٥) ﴿وَأَذْكُرْ بَعْدَ أَمْرِ﴾ دې شخص ته پس د ډيرې مودې نه د يوسف خبره راياده شوه. او دا تفسير اکثرو علماو غوره کړيدې ځکه چه پدې کښ د يوسف عليه السلام صفت او ددې بل شخص بې وفائي ته اشاره ده. او دا غوره تفسير دې. علامه سعدتي داسې هم وائي: هير کړو شيطان د دغه ناجي نه ذکر د الله تعالى او ذکر د هغه شي چه الله تعالى ته نژدې والې راوړي (يعني په خپلو نعمتونو کښ ډوب شو) او ددې د جملې نه دا هم وه چه هغه يوسف لې هم هير کړو کوم چه ددې مستحق وو چه هغه ته د احسان پوره بدله ورکړې شي، ليکن الله تعالى خپله فيصله پوره کوله. (السعدتي)

(٢) دويم مرجوح تفسير: چه دا مجاهد، عكرمة، ابن عباس ته منسوب دې: اَي (فَأَنسَى الشَّيْطَانُ يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ذِكْرَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فِيْ ذَلِكَ الْحَالِ).

يعني هير کړو شيطان د يوسف عليه السلام نه د الله تعالى يادول په دغه حال کښ. او نسيان او ذهول په نبی باندې راتلل د هغه د نبوت سره منافات نه لري ځکه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي: [إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَنَسَى كَمَا تَنسَوْنَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي] (بخاري في الصلاة باب (٣١) ومسلم في المساجد حديث: ٨٩) زه ستاسو په شان انسان يم ما نه هيره کيږي لکه څنگه چه تاسو نه هيره کيږي نو کله چه ما نه خبره هيره شي ما ته نه رايادوي.

نو پدې کښ به د الله تعالى د طرفه يوسف عليه السلام ته يو قسم زورنه ورکول وو نو ځکه ورته الله تعالى په جيل کښ وخت زيات کړو. او نيکانو بندگانو ته الله تعالى داسې قسم سزاگانې د تنبيه دپاره ورکوي لکه مثلاً يو نيك عمل انسان چه په يو کار کښ ان شاء الله ونه وائي نو الله تعالى ورله سزا ورکوي چه هغه کار ته غالباً سرته نه رسيږي.

او فاسقانو ته دا قسم سزاگانې نه وي، ځکه چه نژدې بنده ته الله تعالى ډيره تنبيه ورکوي. نو ددې نه دا فائده راووتله چه د مصيبت په وخت کښ چه د بنده ذهن الله تعالى طرفته لاړ شي نو مدد ډير زر راځي، ددې وجه نه د مضطر انسان دعا زر قبلېږي ځکه چه توجه ته زياته وي. او پدې کښ نبی کریم صلى الله عليه وسلم او صحابه کرامو ته (او بيا مونږ ته) دعوت دې چه په تاسو باندې که اوس په مکه کښ تکليفونه تيريږي نو الله ته متوجه شي چه هغه درسره زرمدد وکړي، دا د قرآن کریم اشارات دي.

دا تفسير د حسن بصرتي نه مرسلأ نقل دې او ابن جرير طبرتي د ابن عباس رضي الله عنه نه يو

مرفوع حدیث روایت کریدے چہ نبی کریم ﷺ وفرمایا: «کہ یوسف د ساقی نہ مدد نہ طلب کولے نو د اوردے مودے پورے بہ پہ جیل کنیں نہ پاتے کیدے»۔ حافظ ابن کثیر وئیلی دی چہ دا حدیث دیر سخت ضعیف دے، پدے وجہ قابل قبول نہ دے۔ او شیخ البانی ورتہ پہ الصحیحہ رقم (۱۸۶۷) کنیں واہی وئیلے دے۔ لہذا غورہ اول تفسیر دے۔
(فتح البیان والقرطبی وابن کثیر)

قَلْبٌ: یعنی ایسا رشو او وخت تیر کرو یوسف پہ سبب دیرو لو ددغہ ہلک خبرے لہ۔
بِضْعِ سِنِينَ: مفسرین لیکی چہ دبضع اطلاق د اوونہ تر لسو پورے کیڑی، او خینی وائی: د دربو نہ تراوہ پورے۔ دلتہ ترے اوہ کالہ مراد دی او دا ماسوی وود ہغہ مخکنو پنخہ کلونو نہ لکہ دا خبرہ کلبی تہ منسوب دہ۔ (بغوی)
بعض اہل علم وائی چہ ظاہر د آیتونو کنیں دلیل نشتہ پدے خبرہ چہ دا اوہ کالہ د پنخو نہ علاوہ وو۔ انظر حاشیة معالم التنزیل للبغوی)
د ابن جریج او قتادہ او وہب بن منبہ نہ نقل دی چہ تولہ مودہ د جیل نے اوہ کالہ وو او ابن عباس رضی اللہ عنہ تہ منسوب دی چہ دولس کالہ وو۔ ضحاك وائی: خوارلس کالہ وو۔ خینی وائی: پنخہ کالہ وو۔ (فتح البیان)

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ

او اوئیل بادشاہ یقیناً زہ پہ خوب کنیں وینم اووہ غواگانے چاقے چہ خوری ہغے لہ اووہ

عِجَافٌ وَسَبْعٌ سُتُوبٌ خُضِرٌ وَأُخْرَى يَسْتِ، يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي

تپے (خوارے) او اووہ وگی شنہ او نور (اووہ) اوچ، اے دربار والو! خبر را کرئ ما تہ پہ بارہ

رءُ يَأَى إِن كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُوا أَضْغَاثُ

د خوب زما کنیں کہ یی تاسو د خوبونو تعبیر ویتونکی۔ اوئیل دوی (دا) گدود

أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعِلْمَيْنِ ﴿٤٤﴾

خوبونہ دی او مونہ نہ یو پہ تعبیر د خوبونو پوہیدونکی۔

تفسیر: ددے خای نہ شہرم مقام دے تر (۵۷) آیت پورے۔ پدے کنیں د بادشاہ خوب بیاد عامو خلکو د ہغے د تعبیر نہ عاجز کیدل او د یوسف رضی اللہ عنہ پہ ہغے باندے پوہیدل او د

خوب تعبیر سرہ د تدبیر بیانول ذکر دی، بیا اظهار د پاکدامنی د یوسف علیہ السلام دے پہ اقرار د تہولو زنانو او پہ اقرار د زلیخا سرہ د بادشاہ پہ مخامخ، بیا وتل د ہفہ دی د جیل نہ او مقرر کول د بادشاہ دی ہفہ لہ پہ انتظام د خزانو د مصر باندے سرہ د عزت نہ۔

کله چہ د یوسف علیہ السلام د آزادی ورخ نزدیے راغلہ نو د مصر بادشاہ ریان بن ولید خوب ولیدو چہ یو اوج نہر نہ اووہ چاقے غواگانے راوتلے، د ہغوی پسے روستو خوارے غواگانے راوتلے او چاقے غواگانے نے وخورلے۔ ہفہ دا ہم ولیدل چہ اوہ تازہ وږی اوہ اوج وږی پہ خپل خان کنښ راتاؤ کرل او ہفہ نے وخورل۔ دا ناشنا خوب وو خکے چہ کمزورے پہ قوی خنگہ غالب شی؟ او غوا خو گیاہ خوری، حیوان نہ ماتوی نو دانے خنگہ مات کړو؟ بیا خوارے غواگانے خنگہ چاقے وخوری؟ دارنگہ وږی خوراک نہ کوی او کہ بالفرض وے کړی نو بیا اوج وږی لامدہ وږی خنگہ وخوری؟ نو پدے وجہ بادشاہ حیران شو نو ہفہ د قوم د سردارانو نہ ددے تعبیر وټپوسلو، او د مصر تمام جادوگران او پوهان نے راطلب کرل او د ہغوی نہ نے ہم ددے تعبیر معلوم کړو۔ نو ہغوی دوه جوابونه وکړل یو دا چہ دا هسے گډوډ خوبونہ دی چہ ہیخ حیثیت نہ لری، خالص و هم او د شیطان وسوسہ دہ۔ بیا نے فکر وکړو چہ دا خوب د بادشاہ خوب دے، دے تہ گډوډ وټیل بی ادبی دہ نو بیا نے وویل چہ مونږ تہ د خوبونو تعبیر نہ راخی او ددے خوب بہ ضرور خہ معنی وی۔

مفسرین لیکي: کیدے شی چہ دے جادوگرانو او حکماء د خوبونو د علم تعبیر نہ د خپل ناواقفیت اقرار کړے وی، لکه خنگہ چہ د بادشاہ د مخکنښ نہ د دوی پہ بارہ کنښ گمان وو، پدے وجہ ہفہ پہ شک سرہ وټیلی وو چہ کہ تاسو د خوب تعبیر وټیلے شی نو ووايے۔

پدے وخت کنښ ساقی تہ د یوسف علیہ السلام خبرہ رایادہ شوہ۔

وانی چہ ددہ د جیل نہ د وتلو نہ روستو دوه کالہ مودہ تیرہ شوے وه۔ ہفہ بادشاہ تہ وویل چہ ددے خوب تعبیر بہ زہ تاتہ ووايم، ماتہ یو شخص معلوم دے چہ د خوبونو پہ تعبیرونو کنښ ډیر مہارت لری، او ہفہ پہ جیل کنښ دے، نو ماتہ چہتی راکړی چہ زہ جیل تہ لاړ شم۔ جیل تہ راغے او یوسف علیہ السلام تہ نے دا خوب ووتیلو نو ہفہ ورته د خوب تعبیر او تدبیر سرہ د زیادت نہ وخودلو۔

بادشاہ تہ چہ کله تعبیر بیان شو نو سخت تعجب نے وکړو او وے وټیل چہ د خوب نہ دا تعبیر ډیر مزیدار دے۔ دا سرے راوستل غواړی، سرے نے ورپسے ولیږلو، ہفہ بیرتہ راواپس

ڪڍڻ ۽ اول زما صفائي وڪڙڻ، زڙ وٺي جيل ته راوستي شوي ۾، زنانونه تپوس وڪڙڻ، نو بادشاهه مسئلہ ددہ واپس راندائڻ ڪرڻ، نو ٻنڌڻو اقرار وڪڙڻ ۽ يوسف بيخي پاڪ ڏي، اود عزيز ٻنڌڻي هم اقرار وڪڙڻ، نو بادشاهه ورسره نوره مينه زياته شوه ۽ ڊير پاڪ او پوهه انسان ڏي، داراوستل غواڙي ۽ وزارت ورلہ وڪڙڻ. نو هغه ته ئي وويل ۽ مونڙ تاته وزارت درڪول غواڙو؟ هغه وويل ۽ ماته وزارت خزانہ راکڙ ۽ ڪڪه ۽ زڙ ددہ ۽ په سنبالبت باند ڏي ڊير ٻنہ پوهه امانتدار ۾. نو الله تعاليٰ د جيل نه راوستو سره وزارت ته ورسولو.

عَجَافٌ: جمع د عَجْفَى ده، خوار ۽ ته وائي.

أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ: اضغاث جمع د ضَغْث ده، د مختلفو خيزونو نه گياه، سبزيان ۽ وغيره نه جوڙ شوي پنہ او بار ته وائي. بيا د دروغونو خوبونو دپاره استعاره استعمال ٿي. او پدي خوب ڪنن هم چونڪه غواڙن او وڙي وغيره گڏوڏ خيزونہ راجمع شويدي پدي وجه د اضغاث لفظ په ڊير ٻنہ موقعه ڪنن قرآن وٺيل ڏي.

او احلام جمع د حُلُم ده دا هم بي حقيقتہ دروغڙن خوب ته وائي. اودا اضافت په معنيٰ د مِّنْ سره ڏي آيَ أَضْغَاثٌ مِّنْ أَحْلَامٍ. يعني د خوبونو نه گڏوڏ خوبونہ دي. (فتح)

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ

او اووٺيل هغه ڪس ۽ ٻچ شوي وودد ۽ دواڙونہ او راڀاد شو ورته روستو د ڪه مود ۽ نه،

أَنَا أَنبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ

زڙ به خبر ڪرم تاسو په تعبير دد ۽ خوب نو ما اوليڙي. اے يوسف اے ڊير رشتينيہ!

أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعُ عِجَافٍ وَسَبْعِ

تعبير راکڙ مونڙ ته په باره د اووه غواڙن خربو ڪنن ۽ خوري هغه لڙه اووه تپ ۽ اووه

سُنبُلٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَبْصُرٍ لَّعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ

وڳي شنه او نور (اووه) اوچ، ڏي دپاره ۽ زڙ واپس شم خلقو ته دد ۽ دپاره ۽ دوي

يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا فَمَا

پوهه شي. اووٺيل يوسف ڪري به تاسو اووه ڪالهه پرله پسي نو هغه ۽

حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾

لو کړئ تاسو نو پرېږدئ هغه په وگو خپلو کښ مگر لږ د هغه نه چه خورئ تاسو۔

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا

بيا به راځي روستو ددې نه اووه کلونه سخت چه وبه خوري هغه (غله)

قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾

چه مخکښ جمع کړېده تاسو د هغه دپاره مگر لږ د هغه نه چه تاسو ئې ساتئ (دپاره د

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ

تخم)۔ بيا به راشي روستو ددې نه داسې کال چه په هغه کښ به بارانونه کيدې شي

النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

په خلقو او په هغه کښ به خلق ميوې نچوړوي۔

تفسير : وَاذْكُرْ بَعْدَ أُمَّةٍ : يعنى خبره ورته راياده شوه پس د څه مودې نه د (أُمَّةٍ) نه مراد موده ده۔ ځينې وائي چه اوه کاله وه (ابن عباس) او ځينې نهه او ځينې دوه يادوي۔

(فتح البيان)

أَيُّهَا الصِّدِّيقُ : هغه ته ئې د صديق په نوم سره خطاب وکړو ځکه چه په جيل کښ د هغه سره وونو د هغه درشتينوالی او پاکو اخلاقو او پاک طبيعت ورته تجربه شوې وه، او د خوب چه کوم تعبير هغه ده او دده مقتول ملگری ته خودلې وو هغه بالکل رشتينی ثابت شوې وو۔ دې نه روستو ئې د بادشاه د خوب د هغه په الفاظو کښ بيان کړو او د هغه تعبير ئې وپوښلو۔ او په «أَفْتِنَا» کښ د جمع ضمير ددې دپاره استعمال شويدې چه خوب د بل چا دې چه د هغه تعلق د عوامو سره دې۔ يا ټول خلک سره د بادشاه نه ددې په تعبير کښ حيران دي۔

«لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ» آي بِمَعْنَى هَذِهِ الرُّؤْيَا / وَبِقُدْرِكَ وَمَنْزِلَتِكَ ۔ دې دپاره چه دوی پوهه شي په معنی ددې خوب باندې / يا دې دپاره چه بادشاه به ستا علم او فضل وپيژني نو کيدې شي چه د جيل نه تا آزاد کړي۔ (فتح) علامه سعدی وائي: دا هم د الله تعالی لوی احسان وو په يوسف باندې چه بادشاه دا خوب اول په خپل مملکت والو پيش کړو خو چه کله هغوی

عاجز شو او بيا يوسف تعبیر ورکړو نو د هغه شان ته وپيژندو، که اول نه يوسف دا تعبیر ورکړی وې نو ددې به دغه شان اوچت شان نه وې۔

فائدہ: يوسف عليه السلام دغه خوان ملامتہ نکړو چه تازه ولې د بادشاه په دربار کښ یاد نکړم ځکه چه د انبياء عليهم السلام شان ډیر اوچت وی، هغوی هر څه تقدیر ته حواله کوی، او صبر کوی پدې وجه نه هغه ته پوره جواب ورکړو او دا اشاره ده د يوسف عليه السلام زیات اخلاص اولوی همت او اخلاق ته۔

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ: يوسف عليه السلام د هغه تعبیر خودلو سره اوه چاقې غواگانې او اوه تازه وږې په اوه زرخیزو کلونو سره او اوه اوچې غواگانې او اوه اوچ وږې په اوه اوچ کلونو سره تعبیر وکړو۔ یعنی د اوه زرخیزو کلونو نه روستو به اوه اوچ کلونه راځي چه په هغه کښ به د دغه اوه زرخیزو کلونو راشن خوږلې کېږي۔ او بیا نه هغه ته تعلیم ورکړو چه دوی له به څه کول پکار وی، دې دپاره چه د قحط سالی زمانې دپاره غله تیاره کړې شي۔ دې نه روستو ته هغوی ته زېږې ورکړو چه د اوه اوچ کلونو نه روستو به ښه بارانونه کېږي، د الله رحمت به نازلېږي او په ملک کښ به میوې، انگور، زیتون او پي وغیره ډیر وی۔

تَزْرَعُونَ: یعنی پکار ده چه تاسو کرونده شروع کړئ۔

ذَابًا: اَيُّ مُتَوَالِيَةٍ مُّتَابِعَةٍ۔ متصل پرله پسے۔ داد "ذَابٌ لِّى الْعَمَلُ" نه اخستې شویدې کله چه یو بنده په کار کښ کوشش وکړي او په هغه کښ سترې شي۔ نو اصل معنی د ذاب سترې والی ده او بیا کنایه گرځي د عادت مستمره (همیشه عادت) نه ځکه چه دا عادت د همیشه سترې کونکي عمل نه پیدا کېږي۔ نو دا حال دې په معنی د ذَابِينَ سره یا ذَوِی ذَابٍ سره دې (یعنی پرله پسے والا یا سترې والی والا) او دې باندې نه حمل د ذاب مبالغه کړیدې۔ (فتح)

فَمَا حَصَدْتُمْ: پدې کښ ورته د تعبیر نه سوې تدبیر بیانوی: یعنی تاسو چه د هر زرخیز کال فصل رېبل شروع کړل نو هغه به په خپلو وږو او پوستکو کښ پریډئ دې دپاره چه خراب نشي او خزنده ورته ورنشي او سپړي وغیره په کښ پیدا نشي، او دې دپاره چه دغه پوستکي ستاسو د حیواناتو دپاره د قحط په وخت خوراک جوړ شي۔

إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَكْتُلُونَ: یعنی صرف د خوراک په اندازه گیلې راځي او د هغه نه پوست جدا کوي او باقی همغه شان وساتي۔

سَبْعَ شِدَادٍ: یعنی اوه کلونه سخت یعنی قحط والا۔ چه په خلکو باندې به د هغه

حالت سخت وی۔ او دا داوہ خوارو غواگانو او اوہ وچ وپو تعبیر دیے۔
تُحْصِنُونَ : اُی مِمَّا تُحِیْسُونَ مِنَ الْحَبِّ لِتَزْرَعُوا بِهِ - یعنی د ہغے دانو نہ چہ تاسو نے
 ساتی دپارہ د کرون دیے کولو خکہ چہ تخم ختم کری نو بیباہ آیندہ کنس خہ کری؟
 ثُمَّ یَاتِی : دا یوسف علیہ السلام د کوم خای نہ معلومہ کرہ؟ نو دا ددی نہ چہ د الله تعالیٰ قانون
 دیے چہ د تکلیف نہ روستو آسانی راوی او اوہ کالہ روستو آسانی ذکر کرہ خکہ چہ
 خوب کنس اوہ خیزونہ ذکر و۔ او دا علم لدنی دیے ورنہ پہ کومہ یونیورسٹی کنس نے علم
 اقتصادیات نہ دیے ونبیلے۔

وَفِیْهِ یَعْصِرُونَ : یعنی میوہ جات او سبزی جات بہ دومرہ زیات وشی چہ خلك بہ ترے
 شرابونہ او شربتونہ جو روی۔ لکہ انگور، شیشم، زیتون وغیرہ۔ یا د پیو و لشل مراد دی۔
 (القرطبی)

وَقَالَ الْمَلِكُ اَتُونِنِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ

او اووئیل بادشاہ راوی ماتہ دیے، نو ہرکلہ چہ راغے یوسف تہ استازے، اووئیل ہغہ

ارْجِعْ اِلٰی رَبِّكَ فَسْئَلْهُ مَا بَالُ

تہ یوسف واپس لا رہہ خپل مولاتہ نو تپوس وکرہ د ہغہ نہ چہ خہ حال دیے

النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ اِنَّ رَبِّيْ بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾

ہغہ بنخو لہ چہ پریکری نے وولاسونہ خپل، یقیناً رب زما پہ مکرونو د ہغوی پوہہ
 دیے۔

تفسیر: ہرکلہ چہ ساقی د خوب تعبیر راواخستو او بادشاہ تہ راورسیدو او بادشاہ ہغہ
 واوریدو نو دیر تعجب نے وکرو، او د ہغہ پہ زرہ کنس دا خبرہ کیناستہ چہ ددی خوب ہمد
 تعبیر دیے، او ہغہ تہ ددی خبرے ہم یقین وشو چہ یوسف خہ معمولی انسان نہ دیے، او د
 خوبونو درشتینی تعبیر علم پہ ملک کنس ددہ نہ زیات د ہیچا سرہ نشہ دیے،

او دا چہ ہغہ انتہائی اخلاق مند او انسان دوست سرے دیے چہ د جیل د مصیبتونو سرہ
 د مخامخ کیدو باوجود د خوب تعبیر سرہ نے د قحط سالی د بدو آثارو نہ د بیچ کیدو تدبیر
 ہم خود لے دیے، نو د ہغہ د لیدو شوق نے پیدا شو نو بس ہغہ حکم وکرو چہ دا د جیل نہ
 فوراً راویا سی او زما خواتہ دیے راوستے شی۔

کله چه د بادشاه پیغام ورونکے د هغه خواته راغلو نو هغه د جیل نه په وتو کښ جلتی ونکړه او وې وئیل چه ته خپل آقاته واپس لار شه، او د هغه نه تپوس وکړه چه کومو بنځو خپل لاسونه پریکړی وو د هغوی په باره کښ دده سره څه خبر دے؟ او دده مقصد دا وو چه اول دده عفت او د گناه نه د براءت اعلان وشي، بیا د جیل نه بهر شي۔

ابن عطیة وائی: دا کار د یوسف عليه السلام د صبر او حلم په وجه وو او بل دے دپاره چه د هغه لمن د عیب نه پاکه شي ځکه چه هغه وریدو که د جیل نه همداسه وځي او د بادشاهي کومه مرتبه ته ورسېږي او د هغه خبره لا فیصله شوی نه وی، نو خلک به ورته په همغه زړه سترگه گوري او وائی به چه دا هغه شخص دے چه د عزیز مصر د بنځه نه ئې دېد کاری مطالبه کړې وه۔ (المحرر الوجیز)

د دے نه اندازه کیږي چه په یوسف عليه السلام کښ انتهائی درجه تحمل او حلم او بردباری موجوده وه چه هغه د عامو انسانانو په وس کښ نشته دے۔ رسول الله ﷺ د هغه د دے صبر بیان داسه کوي۔ بخاری او مسلم د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت کړیدے چه نبی کریم ﷺ وفرمایل: [وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طَوْلَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَاجَبْتُ الدَّاعِيَ]

که زه په جیل کښ دومره موده پاته وې څومره موده چه یوسف تیره کړه نو د قاصد خبرې منلو سره به د هغه سره د جیل نه راوتلې او د بادشاه خواته به فوراً تللې۔ (بخاری: ۳۳۷۲) مسلم فی الایمان حدیث (۲۳۸)۔

یعنی یوسف عليه السلام ډیر صبرناک وو چه ما هم دومره صبر نشو کولے۔ دا خبره رسول الله ﷺ تواضعاً کوي۔

او دا دلیل دے چه لکه څنگه چه د تهمت د ځایونو نه ځان ساتل فرض دی نو دغه شان د ځان نه تهمت نفی کول او لرې کول هم لازم دی۔

ابن عطیة فرمائی: د رسول الله ﷺ یو طرفته په دغه حدیث کښ غرض د یوسف عليه السلام مدح او مضبوطوالې او صبر بیانول دی، بل طرفته رسول الله ﷺ د خپل ځان دپاره یوه بله رایه اختیاروی چه هغه هم ښه رایه ده او هغه دا چه هغه فرمائی: که زه د یوسف په ځای باندې وې نو ما به د جیل نه په راوتو کښ جلتی کولے او چه کله راوتلے وې نو بیا به مې خپل عذر بیان کړې وې، او د دې وجه دا ده چه دا قصه او نوازل د دې دپاره بیانېږي چه خلک تر قیامت په پورې د دې اقتداء وکړي، نو رسول الله ﷺ اراده وکړه چه خلک په پخته کاری او هوښیارتیا باندې موخته کړي، او دا ځکه چه کله یو انسان د جیل نه د وتو داسه

موقعہ پریدی، نو ڊیر کرتہ هغه په جیل کښ باقی پاتے کیدے شی او دراوښتونکی زړه هم د هغه نه واورې اگرکه يوسف عليه السلام ددے نه په امن کښ وو ځکه چه الله تعالی ورته خبر ورکړې وو، هرچه د هغه نه ماسوی خلک دے نو هغوی ددے خطرې نه په امن کښ نه دی. نو کوم حالت چه رسول الله صلي الله عليه وسلم خوښ کړیدے دا حالت د حزم (چالاکی او هوښیارتیا) او مدح او صفت دے او د يوسف عليه السلام کار عظیم صبر او مضبوطوالے دے، آه.

المحرر الوجيز (۱۲/۴)

مَا بَالُ النِّسْوَةِ: مفسرين ليكي چه يوسف عليه السلام د عزيز د ښځې په ځای د نورو ښځو نه تپوس کول پدے وجه غوره وگنړل چه د هغه ښځه چرته بله نومې فتنه راپورته نه کړې، دارنگه پدے کښ د عزيز مصريو قسم رعایت هم دے، د هغه سره وفاداري کوي.

او پدے کښ دا اميد هم وو چه کیدے شی چه نورې ښځې د عزيز د ښځې د اقرار گواهي ورکړې او بادشاه ته وښائي چه همدے يوسف ته د گناه دعوت ورکړې وو، لکه مخکښ زليخا دوي ته خبره کړې وه (فَاسْتَفْصَمَ) آيت (۳۲) او خپله دوي هم يوسف چه په کوم عفت او د پاکدامنۍ په اوچته مرتبه باندے موندلے وو د هغے هم گواهي ورکړې. او بل په زليخا باندے ئے ترحم کول مقصد وو ځکه چه د هغے زړه ته د يوسف مينه ننوتل غير اختیاري وو چه دے باندے ئے غلبه کړې وه. (المنار وفتح البيان)

او دلته ئے لاسونه پرېکول ذکر کړل نه د ښځو مراوده، د وجه د انتهای پاکۍ د يوسف عليه السلام نه دا نسبت ئے ورته ونکړو، ددے وجه نه ئے د عزيز ښځې ته هم د مراودے نسبت هله وکړو چه هغے ده لره په خپله بیماری باندے ویشو او بيا خپله ووتله. او دلته ئے په اجمالی اشاره باندے اکتفاء وکړه وې فرمايل:

إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ: پدے کښ اشاره وه د دوي نور مکرونو ته چه هغه مراوده وغيره وو چه هغه ئے الله ته وسپارل.

قَالَ مَا خَطْبُكُنْ إِذْ رَاوَدْتُنْ يُوسُفَ

أُوَيْلَ بادشاه (زنانونه) څه دے حال ستاسو کله چه مطالبه کړې وه تاسو د يوسف نه

عَنْ نَفْسِهِ: قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا

په باره د نفس د هغه کښ، وویل هغوی پاکي ده الله لره نه یو پوهه شوی مونږ

عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الثَّنِ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا

پہ ہفہ باندے د بدی نہ، ووثیل بنخے د عزیز مصر اوس بنہ بنکارہ حق، ما

رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾

مطالبہ کرے وہ ددہ نہ پہ بارہ د نفس ددہ کنس، او یقیناً دے خامخا درشتینو نہ دے۔

تفسیر: کله چہ بادشاہ ہفہ بنخے راوغوختے او پہ ہفے کنس د عزیز مصر بنخہ ہم وہ او تپوس نے ترے وکرو چہ دوی یوسف خنگہ موندلے وو؟ نو ہغوی وویل چہ مونہ پہ یوسف کنس د بدکرداری شبہہ ہم نہ دہ موندلے، او د عزیز بنخے ہم د خپلے غلطی، او د یوسف د عفت او پاکدامنی اقرار وکرو۔

او قرطبی لیکلی دی چہ پدے وخت کنس عزیز مصر وفات شوی وو۔
قَالَ مَا خَطْبُكَ؟ : خطب لوی کار تہ وٹیلے شی۔ **أَيُّ شَيْءٍ قِصَّتُكَ؟** (المحرر) یعنی ستاسو قصہ خہ دہ؟ آہ۔ او ستاسو لوی کار خہ وو، یعنی خہ شے درباندے باعث وو؟ ولے ستاسو خاوندان نہ وو چہ تاسو د یوسف نہ مطالبہ کولہ؟ نو دا کار تاسو ولے کریدے چہ ستاسو پہ وجہ یوسف جیل تہ تلے دے؟۔

او پہ ہرہ ژبہ کنس خپلہ اصطلاح وی، پہ پښتو کنس پداسے موقعہ کنس داسے وٹیلے شی :
 پہ تاسو باندے خہ سندہا خپہ ایبے وہ چہ تاسو دا کار کولو۔ ”خہ مجبور تیا مووہ“۔
 او پدے کنس اشارہ دہ چہ [هَلْ وَجَدْتُمْ مِنْهُ مَيْلًا]۔ آیا تاسو د ہفہ نہ خہ میلان موندلے وو؟
 (القاسمی والمنار)

رَاوَدْتُهُ : ہغوی تہ نے د مراودے نسبت وکرو خکہ چہ ہرے یوے دغہ مطالبہ کرے وہ۔
حَاشَ لِلَّهِ : یعنی معاذ اللہ۔ پہ اللہ پناہی طلب کوو ددے خبرے نہ چہ مونہ مطالبہ کری وی ددہ نہ۔

مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ : سوء ہر قبیح کار تہ وائی او دے زنانو پہ صفاتی بیانولو کنس دیرہ مبالغہ وکرو، سوء نے نکرو راوہ او بیائے پرے د تاکید دپارہ (مِنْ) داخل کرو یعنی ہیخ قسم قبیح کار باندے مونہ د ہفہ نہ خبر نہ یو۔ (القاسمی)

او پدے کنس تاکید دے پہ نفی درویدہ د سوء کنس۔ یعنی لیدل خو لا پہ خای پریدہ مونہ ددہ پہ بارہ کنس پہ ہیخ بد کار باندے خبر شوی ہم نہ یو۔ (المنار)

ابن عطیہ لیکھی: دوی لرہ پکار وو چہ داسے ئے وئیلی وی [مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا] - مونہ دے نہ پیڑنو مکر پہ خیر سرہ، خکہ چہ دا اصل الفاظ د تزکیہ دی۔ لکہ امام بخاری پدے باندے باب قائم کریدے۔

بیا ابن عطیہ دے توجیہ تہ بعیدہ وئیلے دہ۔ خکہ چہ دوی چہ کوم الفاظ وئیلی دی نو دا ہم دیوسف بعض پاکی او د خپل خان پورہ پاکی دہ۔ (المحرر الوجیز) یعنی (قُلْنَا خَاشِ لِلَّهِ) کنب د خان پاکی دہ چہ مونہ پہ اللہ پناہی غوارو چہ مونہ د ہغہ نہ مطالبہ کری وی او پہ (مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ) کنب دیوسف پاکی تہ اشارہ دہ۔ (التسهيل) قَالَتْ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ: کله چہ امرأۃ العزیز د زنانو اقرار واوریدو او خان ئے د شرم نہ بیج کرو نو ددے ہم نیت صحیح شو او دائے وویل چہ دا تول کارونہ زمانہ پیدا شویدی او آخر ئے حق تہ غارہ کیخودہ۔ (المحرر الوجیز والبحر المحیط)

صاحب دفتح البیان وائی: ہرکله چہ یوسف علیہ السلام د ہغے د جانب رعایت وکرو چہ (مَا بَالُ النِّسْوَةِ) ئے وویل او امرأۃ العزیز ئے ذکر نہ کرہ سرہ ددے نہ چہ تولے فتنے خود ددے نہ پیدا شوے وی نو ہغے یوسف تہ بدلہ ور کرہ چہ د خپلے گناہ اقرار ئے وکرو۔

حَصَصَ الْحَقُّ: ائی ظہر وئیین بعد خفایہ۔ یعنی ہنکارہ اوروبنانہ شو حق۔ حصص پہ اصل کنب حصص وولکہ کُجِبُوا پہ اصل کنب کُيُوا وو۔ (زجاج)

او حص پہ اصل کنب دیوشی بیخ ویتلو تہ وائی۔ لکہ حص شعرة۔ فلانی ویتخہ وخرنیل او د بیخ نہ ئے ویتل۔ دلتہ ئے معنی دہ: اِنْقَطَعَ الْحَقُّ عَنِ الْبَاطِلِ بِظُهُورِهِ وَبَيَانِهِ۔

حق د باطل نہ جدا شو پہ ہنکارہ کیدو اوروبنانہ کیدو سرہ۔ (فتح البیان والقرطبی) خینی وائی: حَصَصَ د حصۃ نہ دے معنی دا دہ: [بَانَتْ حِصَّةُ الْحَقِّ مِنْ حِصَّةِ الْبَاطِلِ] (الدر المصون واللباب) یعنی د حق حصہ د باطل د حصے نہ راجدا شوہ۔

ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ

دا (اقرار مے اوکرو) دے دیارہ چہ پوہہ شی دے چہ یقیناً ما خیانت نہ دے کرے ددہ

بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَا ابْرَأَ

پہ غائب والی کیں او یقیناً اللہ نہ کامیابوی مکر د خیانتگرو۔ اوزہ پاکی نہ بیانوم

نَفْسِي ۚ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ

د خان خپل، یقیناً نفس ډیر حکم کونکے دے پہ بدی سرہ مگر هغه چہ رحم وکری

رَبِّي ۚ إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٣﴾

رب زما (پہ هغه باندے) یقیناً رب زما بخونکے رحم کونکے دے۔

تفسیر: ذَلِكَ لِيَعْلَمَ: پدے کیں دوه احتمالہ دی۔

(۱) د اکثر و مفسرینو رائے ده چہ (د اوپدے جملے معترضے نہ روستو) دا هم د يوسف عليه السلام وينا ده، او پدے کیں تقدیم تاخیر شویدے۔ یعنی د جیل د راوتلو نہ مخکیں يوسف د بنحو نہ او د عزیز مصر د بنحو نہ پدے وجہ د هغوی د غلطی اقرار کول وغوختل دے دیارہ چہ عزیز مصر ته معلومه شی چہ ده په پته سرہ د هغه سرہ خیانت نہ دے کرے، حکہ چہ الله تعالیٰ د خیانتگرو مکر نه کامیابوی۔ او پدے کیں اشاره وه چہ د زلیخا مکر د هغه په کار رانغلو، او د خپل خاوند سرہ د هغه خیانت د هغه د ذلت اور سوائی سامان جوړ شو۔

او که ما خیانت کرے وے نوزہ به ددے مصیبت نہ نه خلاصیدے، هرکله چہ زه الله تعالیٰ ددے مصیبت نه را خلاص کریم نو بنکاره شوه چہ زه د خلکو د بدو نسبتونو نه بیزاره وم بیانے الله تعالیٰ ته عاجزی وکره چہ زه د خپل نفس تزکیه نه بیانوم۔

(۲) دویم بعض مفسرین وائی چہ دا کلام د زلیخا دے، او ذَلِكَ کیں اشاره ده دغه اقرار د گناه ته، یعنی ما دا اقرار د گناه پدے وجہ وکرو چہ يوسف ته معلومه شی چہ ما دده سره دده د غائبوالی په وخت کیں هیش خیانت نه دے کرے چہ په هغه مے بهتان یا دروغ وئیلی وی بلکه صرف همغه مخامخ مے پرے تهمت وئیلے دے۔ (یعنی ما ورپسے روستو نور بهتانونه نه دی ترلی چہ د هغه عزت ته مے نقصان ورکړے وی بلکه غلے پاتے شوے یم او

دده بیعزتی مے نہ ده کرے) او دا خُکَہ چہ الله تعالیٰ د خیانتکرو مکر سر ته نہ رسوی او نہ
نہ حق ثابتوی او نہ نہ کامیابوی۔

او بیا وائی چہ زہ د خپل خان صفائی نہ بیانوم خُکَہ چہ انسانی نفس کنس ضرور شر
شته۔ (یا لَیَعْلَمَ کنس ضمیر خپل خاوند ته راجع کوی یعنی دے دپاره چہ عزیز مصر ته
پته ولگی چہ ما د هغه په غائبوالی کنس هیخ خیانت نہ دے کرے)

دا تفسیر غوره دے خُکَہ چہ مخکنس نه کلام د زلیخا شروع دے نو منقطع کول نه نہ دی
پکار۔ او بله وجه دا ده چہ یوسف عليه السلام خو لا پدے وخت کنس د جیل نه راوتلی نه دے او
سیاق د کلام هم ددے تقاضا نه کوی۔ حافظ ابن کثیر او شیخ الاسلام ابن تیمیة او امام
قرطبی هم همدا رائے غوره کړیده۔

او کومو مفسرینو چہ اول تفسیر غوره کړیده نو هغوی ته دا خبره بعیده بنکاره شویده
چہ زلیخا یوه عامه بنسخه وه هغه خنکه داسے اُوچته خبری وکړی چہ ﴿لَا يَهْدِيْ كَيْدَ
الْخَائِنِيْنَ﴾ ﴿وَمَا اُبْرِيْ نَفْسِيْ﴾ او ﴿اِلَّا مَا رَجَمَ رَبِّيْ﴾

جواب دا دے چہ زلیخا خه وړه بنسخه نه وه بلکه د وزیر بنسخه وه او داسے بنسخه ډیرے
هوښیارے وے، د خبرو طریقے ورځی۔ او دے نه دا هم معلومه شوه چہ زلیخا الله تعالیٰ
منلو لیکن عیب نه دا وو چہ شرک نه ورسره کولو۔

وَمَا اُبْرِيْ نَفْسِيْ : دا هم د زلیخا قول دے یعنی زه د خپل نفس تزکیه نه بیانوم خُکَہ
چہ عامو نفسونو کنس د شر ماده وی او انسان ته په بدی باندے حکم کوی، خو هر نفس
داسے نه دے بلکه ﴿اِلَّا مَا رَجَمَ رَبِّيْ﴾ که زما رب پرے رحم وکړی نو هغه به ددے نفس نه
خلاص وی، لکه نفس د یوسف عليه السلام شو۔ او دا د پیغمبرانو او د خواصو بندگانو نفس وی۔
فانده: دے آیت کنس د نفس درے قسمونو (یا درے صفتونو) ته اشاره ده۔

(۱) نفس اماره بالسوء : چہ انسان ته په بدی باندے حکم کوی۔ (۲) نفس لوامه : چہ
گناه ترے کیږی لیکن بیرته زر خان ملامته کوی او الله تعالیٰ ته رجوع کوی او د هغه نه
بخنه غواړی دے ته اشاره ده په (غفور) سره۔ او (۳) نفس مطمئنه۔ هغه نفس دے چہ الله
تعالیٰ د ذکر او تعلق نه نه بغیر وخت نه تیرېږی او اطمینان د الله تعالیٰ په ذکر کوی۔ او دے
ته اشاره ده په (رحیم) لفظ سره۔

لَا مَارَةَ بِالسُّوءِ : یعنی نفس کنس الله تعالیٰ خواهاشاتو ته میلان اچولے دے او دا هم د الله
د طرفه امتحان دے نو څوک چہ د خواهاش خلاف کوی هغه به کامیاب وی۔

وَقَالَ الْمَلِكُ اَتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي ۚ فَلَمَّا

اووٹیل بادشاہ راولی ماتہ دیے چہ خاص نے کرم دپارہ د خپل خان، نو هرکله چہ

كَلِمَةً قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ ﴿٥٤﴾

خبرے وکریے د هغه سره نو وے وٹیل یقیناً تہ نن ورخ ز مونہ پہ نیز مرتبے والا امانت گرنے۔

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ ۚ اِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمُ ﴿٥٥﴾

ووٹیل هغه مقرر کرہ ما پہ خزانو د زمکے (د مصر) یقیناً زہ ساتونکے پو هہ یم (پہ نظام

وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ ۚ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا

چلولو)۔ او دغسے خانے ورکریے وو مونہ یوسف تہ پہ زمکہ کنس چہ خانے نیولو د هغه نہ

حَيْثُ يَشَاءُ ۚ نَصِيبُ بَرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ

کوم خانے نے چہ غوختو، رسو و مونہ رحمت خپل چالہ چہ وغواړو او نه بریاده وو

اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾ وَلَا جُزْءَ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ

بدلہ د بنائسته عمل کونکو۔ او خامخا بدلہ د آخرت دیرہ غوره ده دپارہ د هغه کسانو

اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

چہ ایمان نے راوړدے او وی دوی تقوی والا۔

تفسیر: الله تعالى يوسف عليه السلام ته د هغه د صبر او استقامت او عفت او طهارت په وجه

دیر اوچت مقام ورکړو، د نبوت مقام ته ورکړو، او د مصر د بادشاہ خلیفہ او نائب ته جوړ

کړو۔ کله چہ بادشاہ ته دده د عفت او د نفس د پاکوالی او د علم د فراخوالی پوره علم

حاصل شو نو پدے ځل ته ووٹیل چہ داسے انسان خو د جیل لائق نه دی بلکہ د مشرئ

لائق دی، ده سره خو دیر ظلم شویدی نو پدے وجه ته ووٹیل چہ داراولی (اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي)

یعنی زه ته خالص ملگری جوړوم د خپل خان دپارہ۔ یعنی خپل مشیر ته جوړوم۔

ددے ملک نه مراد ریان بن الولید وو، دا سوی وو د عزیز مصر نه۔

لِنَفْسِي: مخکنس دا د عزیز دپارہ خالص وو نو اوس ته بادشاہ د خپل خان دپارہ خالص

کوی، ځکه چہ یوسف عليه السلام نفیس (قیمتی شخص) وو او د بادشاہانو طریقہ دا وی چہ

نفیس خیزونہ خان دپارہ خالص کوی۔ (فتح)

او دا کنایہ دہ د سخت اتصال او تعلقانو نہ د ہفہ سرہ۔ خکہ چہ ہفہ تہ ئے حکمہ او علم او صبر پہ مشقتونو او بنائستہ اخلاق او پاکدامنی بنکارہ شہ او دا تول خیزونہ د غورہ کولو لائق دی۔ (ابن عاشور)

فَلَمَّا كَلَمَتْهُ : یعنی کلمہ ئے چہ د ہفہ سرہ خبرے اترے وکریے نو یقین ورتہ وشو چہ دا ہفہ نایابہ ملغلرہ دہ چہ چاتہ پہ قسمت سرہ ملاویری خکہ چہ انسان د خبرونہ معلومیری چہ دہ کنیں خومرہ کمالات راجمع دی۔ نو فوراً ئے یوسف عليه السلام تہ وویل چہ زہ تالرہ د حکومت پہ اعلیٰ منصب باندے مقرر کوم، او د خپل طرف نہ د ہرشی ذمہ وار او امانت دار دے جوړوم۔ نو بادشاہ ہفہ لرہ د خپل خان نہ روستو د مصر د تولو نہ لوئی حاکم جوړ کړو او پہ تول ملک کنیں ئے ددہ اعلان وکړو او د غتانو د مملکت نہ ئے دیوے جینی سرہ د ہفہ وادہ وکړو۔

إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ : مکین عزتمند ئے او مرتبے والا ئے یعنی تاتہ مونږ یوہ مرتبہ او عہدہ د حکومت درکوو او تا پہ یو خہ کار باندے امانتدار جوړول غواړو۔ یا مطلب دا دے چہ مونږ تہ ستا مرتبہ او امانتداری او رشتینوالے او صفائی معلومہ شوه۔ اول مطلب واضح دے۔ نو پدے کنیں د بادشاہ د طرفہ د عہدے سنبالولو درخواست وشو نو یوسف عليه السلام خپلہ مطالبہ نہ وہ کړے۔

(لکه بعض ووتونو والا ددے نہ استدلال کوی چہ یوسف عليه السلام خپلہ مشری غوښتلے وہ، دا غلط استدلال دے خکہ چہ رسول الله ﷺ د امارت د طلب نہ منع فرمائیلے دہ)

قَالَ اجْعَلْنِي : کلمہ چہ بادشاہ ہفہ خپل نائب مقرر کړو نو هغوی د خپل اہلیت او قابلیت او د ملک د ضرورت دوجہ نہ بادشاہ تہ وویل چہ هرکلمہ تہ ماتہ یوہ عہدہ راسپارے نو خپل علم او امانت ئے رابنکارہ کړو او وے وویل چہ زہ د مصر د زمکے د خزانو ذمہ وار جوړ کړے شم نو ښہ به وی، دے دپارہ چہ د خپل علم او امانت پہ رنرا کنیں د قحط سالی پہ زمانہ کنیں عوامو تہ د غذا رسولو دپارہ د اوس نہ تیاری شروع کړم کوم چہ د خوشحالی د اوه کلونو نہ روستو راروان دے۔ الله ورتہ دوحی پہ ذریعہ علم او سیاست خودلے وو ورنہ تر اوسہ پورے خودہ پہ جیل کنیں ژوند تیر کړو دے تہ لدنی علم وائی۔

سوال دا دے چہ دا بادشاہ خو کافر دے نو یوسف عليه السلام ددہ سرہ خنکہ عہدہ سنبال کړیدہ؟
جواب دا دے چہ د کافر سرہ کار وکسب جائز دے پدے شرط چہ دغه کافر سرہ جنگ شروع

نہ وی، او بلہ دا چہ د ہغہ کار پہ وجہ بہ دین تہ نقصان نہ ورکوی، اود کافرو سرہ بہ پکبن مدد نہ وی بلکہ د عوام الناس خدمت بہ وی، کہ کافرو وی او کہ مسلمان۔
اود مسلمان ذلت بہ پکبن نہ وی۔ نو پہ دغہ شرطونو سرہ د ہغہ پہ حکومت کبن عہدہ سنبالول جائز دی۔

وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا: یعنی اوسہ پورے دیوسف عليه السلام خپل خای نہ ووبلکہ مسافرو و او پہ پردی خایونو کبن او بیا پہ جیل کبن و نو اوس اللہ تعالیٰ پدے طریقہ سرہ د مصر د زمکے مالک جوہ کرو، خنگہ نے چہ غوختل پہ ہغے کبن نے تصرف کولو، کوم خای چہ بہ نے غوختل ہلتہ بہ تلو، کلی وی کہ بنارونہ، پہ ہر خای کبن بہ ددہ حکم چلیدو، او تولو خلقو بہ ددہ پہ اشارو باندے حرکت کولو۔

سیوطی لیکلی دی چہ قصہ کبن داسے راغلی دی چہ بادشاہ دہ تہ د عزیز مصر پہ خای تاج ورپہ سر کرو اودے نے عزیز جوہ کرو او ہغہ نے معزول کرو او ہغہ بیا ددہ نہ روستو مہر شو نو د ہغہ نسخہ (زلیخا) نے دہ تہ پہ نکاح کرہ نو ہغہ نے پیغلہ و موندلہ اود ہغے نہ نے دوہ ہلکان پیدا شو او پہ مصر کبن نے عدل قائم کرو چہ تول ختہونہ ورتہ خکتہ وو۔ (فتح البیان)۔ لیکن دزلیخا سرہ نکاح اود ہغے دوبارہ خوانیدل پہ صحیح روایت سرہ ثابت نہ دی۔ واللہ اعلم۔

امام مجاہد فرمائی: یوسف عليه السلام بہ ہمیشہ بادشاہ لرہ اسلام تہ رابللو او ہغہ سرہ بہ نے نرمی کولہ تردے چہ بادشاہ اود ہغہ سرہ دیرو خلکو اسلام قبول کرو۔ نو خکہ اللہ تعالیٰ فرمائی: ﴿وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُؤْفَ﴾ الخ۔ (فتح البیان)

وَلَا جُرْءُ الْآخِرَةِ: یعنی د اللہ تعالیٰ نہ دیردونکو دپارہ د آخرت ثواب د دنیا د ثواب نہ زیات غورہ دے۔ مطلب دادے چہ سری دپارہ د آخرت د کامیابی دپارہ اصل کوشش کول پکار دی، خکہ د دنیا جاہ و جلال او عزت او شہرت تول عارضی دی۔ اود آخرت نعمتونہ ہمیشہ باقی پاتے کیدونکی دی۔

او پدے کبن اشارہ دہ چہ خوک پہ دنیا کبن اول کبن سخت ژوند تیر کری او پابندی وکری نو اللہ تعالیٰ بہ نے روستو ژوند بنہ کوی، پہ دنیا کبن ہم او پہ آخرت کبن ہم۔ پہ خوانی کبن چہ خوک د خواہشاتو نہ صبر وکری نو اللہ تعالیٰ نے روستو ژوند برابر وی۔ فتدبر۔

اور رسول اللہ ﷺ او صحابہ کرامو پہ شعب ابی طالب کبن درے کالہ جیل تیر کرو لیکن

تقویٰ او احسان او ایمان پکښ وو نو الله تعالیٰ ورله د مدینه ژوند آزاد ورکړو۔

وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ

اور اغلل ورونه د يوسف نو داخل شول په يوسف (عليه السلام) باندې نو اوپیژندل ده هغوی لره

وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ

او هغوی ده لره ناشنا گنړونکي وو۔ او هرکله چه تیار کړو ده هغوی لره سامان د سفر د هغوی

قَالَ اتُّوْنِي بِأَخٍ لَّكُمْ مِّنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوْفِي

ووئیل هغه راولی ماته ورور ستاسو د پلار ستاسو نه، آیا نه وینی چه یقیناً زه پوره ورکوم

الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَإِنْ لَّمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا

پیمانه اوزه غوره یم د میلستیا ورکونکونه۔ نو که رانه وسغو تاسو هغه نو نه به وی

كَيْلَ لَّكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا

هیڅ پیمانه تاسو لره ما سره، او مه رانزدې کېږی ماته۔ اووئیل دوی

سَنُرَاوُذُ غَنَهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

زردې چه طلب به وکړو مونږ د هغه په باره کېږ د پلار د هغه نه او یقیناً مونږ خامخا
د دې کونکي یو۔

تفسیر: د دې ځای نه تر (٦٨) آیت پورې اوم مقام دې۔ پدې کېږ د يوسف (عليه السلام) د ورونو
په اول ځل راتلل او يوسف (عليه السلام) هغوی لره د دویم ځل راتللو سبب جوړول چه ورور ته ترې
طلب کړو، او په واپس کولو د قیمت د هغوی هغوی ته۔ او بیا د پلار تعلیم دې ځامنو ته د
طریقه د دویم ځل راتللو دې دپاره چه دوی ته ضرورته رسی۔

اوس د يوسف (عليه السلام) خوب پوره ښکاره کېږی۔ د مصر په زمکه کېږ او ه کالو پورې ښه
بارانونه وشو، د زمکه زرخیزی په ډیرو چنډونو زیاته شوه۔ وئیلی کېږی چه په ملک کېږ
د دریاب د شپږو په شان غلې ډیرې وشوې۔ د يوسف (عليه السلام) په حکم سره د هر ښار نه به گیر
چاپیره غلې دې ښار ته راجمع کولې شوې۔ د اوه کالو نه روستو په مصر او شام او خواو شا
علاقو کېږ زبردسته قحط سالی شروع شوه۔ خلق دلرې لرې نه راتلل شروع شو دې دپاره

چہ خان لہ او خپل بال بچ لہ غلہ حاصلہ کړی، ځکه چہ دوی آوریدلی وو چہ د مصر د خزانو انچارج د غلے ډیر غټ مقدار جمع کړیدے او هغه خرڅوی۔ (او پدے سره د ملک اقتصاد هم ښه کړی)

پدے راتلونکو کښ د يوسف عليه السلام وروڼه هم وو، چہ دوی خپل پلار یعقوب عليه السلام د فلسطين نه رالېږلی وو (دوی په فلسطين کښ په کنعان علاقه کښ د عربات وسیدونکی وو او عربات د شام سرحدی علاقه ده او دا خلک باندو والا او څارو والا وو)۔ (فتح البیان) ابن عاشور لیکی چہ د دوی راتلل د قحط په دویم کال وو۔ (التحریر) د دوی قافله په لس افرادو باندے مشتمله وه۔ کشر ورور بنیامین ورسره نه وو، هغه ترے پلار ایسار کړے وو۔

او پلار د لس واړه ځامن پدے وجه راولېږل چہ دا مشهوره وه چہ د هریو تن په سر باندے غلہ ملاوېږی او د کس په سر باندے یو وسق (یعنی شپيته صاعه) غلہ وه۔ (قرطبی) او ابن عاشور وائی چہ دوی گنر پدے وجه راغلل چہ قطاع الطريق دوی لره ونه وهی۔ **فَدَخَلُوا عَلَيْهِ: کله چہ يوسف عليه السلام د خلکو سختی ولیدله نو د غلے د خرڅولو دپاره به خپله کیناستو او د هغه نگرانی به ئے کوله دے دپاره چہ غلہ ضائع نه شی ځکه چہ پدے سره د امت ژوند برابرېږی۔ (ابن عاشور و القرطبی)**

فَعَرَفَهُمْ: وروڼو يوسف عليه السلام لره ونه پیژندلو لیکن هغه خپل وروڼه وپیژندل۔ وجه دا وه ۱۔ چہ لِقْوَةً فِرَاسَتِهِ وَزَكَانَةِ عَقْلِهِ دُونَهُمْ۔ (ابن عاشور) ځکه چہ يوسف عليه السلام کښ الله تعالیٰ مضبوط فراست (هوښیارتیا) او کامل عقل اچولے وو چہ هغه شان په دوی کښ نه وو ځکه چہ نبی ته الله تعالیٰ ډیر لوی بصیرت او فراست ورکړے وی۔

۲۔ لَانَ يُوسُفَ كَانَ مُنْتَظَرًا۔ ځکه چہ يوسف عليه السلام په انتظار کښ وو چہ زما د خاندان خلک به هم راځی۔ او انتظار کونکے معلومات زر کولے شی۔

۳۔ دارنگه دے چہ د وروڼو نه جدا کیدونو هغوی لوی سړی وو نو هیستونه ئے دومره نه ووبدل شوی او يوسف عليه السلام خو وړوکے وو، اوس پرے ډیره زندگی تیره شویده۔

وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ: وروڼو هغه لره نه پیژندلو ځکه چہ هغوی خو يوسف د خپل سوچ نه وستیله وو چہ هغه مړ دے او اوس خو هغه د بادشاهي او مشرئ په شکل کښ دے چہ غلامان او خادمان ئے گیر چاپیره ولاړ دی۔

ځینی وائی: چہ يوسف عليه السلام پدے حال کښ د مصر د بادشاه په شکل وو چہ تاج ئے

اغوستے دیے او غارے تہ ئے د سرو او سپینو امیلونہ اود ورینمو کپرے دی۔ یا زمانہ دیرہ تیرہ شوے دہ۔ لکہ مفسرین وائی چہ خلوبنت کالہ مینخ کنن وتلی دی۔ نو دا تول اسباب چہ راجمع کرے شی خامخا ناشنا والے پیدا کوی۔ (فتح والقرطبی)

بَجَازِہُمْ: جہاز پہ فتح د جیم او کسرے سرہ ہغہ شی تہ وئیلے شی چہ مسافر ورتہ حاجت لری۔ یعنی سامان د سفر۔ او تجھیز سامان تیارولے تہ وئیلے شی لکہ د ناوے د پلار کالہ نہ رخصتیدو وخت کنن چہ کوم سامان خان سرہ وری ہغے تہ ”جھیز“ وئیلے شی۔

قَالَ اَتُونِي بِأَخٍ لَّكُمْ: سوال دادے چہ ہرکلہ ئے دا ورتہ وویل چہ ستاسو بل ورور دے نو بیا ہغوی ولے نہ پیژندلو؟ جواب دادے چہ پہ قصہ کنن اختصار شویدے ہغہ دا چہ ہغوی ورتہ وویل چہ مونہ تہ یوہ پیمانہ زیاتہ راکرہ، ولے؟ خکہ چہ زمونہ یو ورور دے چہ د مور نہ مونہ دے او د پلار نہ مو دے ہغہ پاتے شویدے، ولے مو پاتے کریدے؟ خکہ چہ پلار پہ ہغہ باندے خفہ کیہی خکہ چہ د ہغہ یو ورور ورتہ شویدے نو پہ ہغہ سرہ تسلی حاصلوی مونہ سرہ ئے نہ راپریدی۔

نو کہ تہ مونہ تہ غائبانہ د ہغہ برخہ راکرے نو بنہ بہ وی نو ہغہ ورتہ وویل چہ داسے نشی کیدے، ہغہ بہ راولی نو زہ بہ تاسو تہ پورہ پورہ پیمانہ درکرم۔

فائدہ: دلته بعض مفسرینو قصے لہ یو خاص ترتیب ورکریدے چہ صحیح نہ دہ چہ ہغوی سلام وکرو او د ہغوی تعظیمی سجدہ ئے وکرہ نو خان ئے نانگانہ کولو سرہ د ہغوی نہ تپوس وکرو چہ تاسو د کوم خای نہ راغلی یی؟ ہغوی ووئیل د کنعان نہ۔ یوسف ووئیل، تاسو جاسوسان معلومیری، دلته د جاسوسی پہ غرض سرہ راغلی یی۔ ہغوی ووئیل چہ پہ اللہ پناہ، مونہ خوشا غلامان یو او د غلے دپارہ راغلی یو، پہ ملک کنن د قحط پہ وجہ زمونہ حالت بدل شویدے۔ او مونہ تول ورونہ یو، د یو پلار اولاد یو۔

یوسف الطوفی تپوس وکرو چہ تاسو خومرہ ورونہ یی؟ ہغوی ووئیل، مونہ دولس ورونہ وو، یو مہر شو۔ یوسف الطوفی تپوس وکرو چہ دلته تاسو خومرہ یی؟ ہغوی ووئیل لس۔ یوسف تپوس وکرو یولسم ورور چرتہ دے؟ دوی ووئیل، د پلار سرہ۔ ہغہ ووئیل، زہ پوہیدل غوارم چہ تاسو رشتینی یی، پدے وجہ دلته یو ورور د رهن (گانہ) پہ توگہ پاتے شی، او باقی غلہ وستی او وروکے ورور خان سرہ راولی ورنہ آئندہ بہ تاسو تہ غلہ نہ ملاویہی۔ نو شمعون ئے ایستار کرو او باقیو تہ ئے اجازت ورکرو، او ہغوی تہ ئے د سفر د توخے ورتکولو حکم صادر کرو۔

قصہ پدی ترتیب سرہ خکہ صحیح نہ دہ چہ دروستو الفاظو سرہ سمون نہ خوری۔ بلہ
 دا چہ امام رازی وانی چہ یوسف علیہ السلام خو صدیق وو او هغه ته یقیناً معلومہ دہ چہ دوی
 ددی بہتان نہ بری دی نو بیا ولے پہ هغوی بہتان لگوی چہ تاسو جاسوسان یی۔ (فتح
 البیان) او دا قصہ دتورات د سفر التکوین اصحاح (۴۲) نہ نقل شویده۔ (ابن عاشور)
أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ: دانی ورتہ وویل دی دپارہ چہ هغوی ته ترغیب ورکری پہ
 دوبارہ راتللو کنبی۔ او دزیات اعتماد ورکولو او تصدیق دپارہ ته ورتہ وویل:
وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ: اوزہ دیرہ بنائسته میلستیا ورکونکے یم لکه خنکہ چہ مے تاسو
 ته درکرہ۔ دا هم دلیل دی چہ نسبت ددوی جاسوسی ته صحیح نہ دی۔

یوسف علیہ السلام به د میلنوزیات اکرام کولو او لنگر به ته پرے خوړلو او اسلامی بادشاه هم
 دغه شان پکار دی چہ عوامو ته فائده ورسوی نہ دا چہ هغوی په لوډ شیلنگ او په
 تیکسونو تنگ کری۔

فَإِنْ لَّمْ تَأْتُونِي بِهِ: یعنی که تاسو دغه بل ورور رانه وستو نو ما سره به ستاسو هیڅ
 پیمانہ نه وی یعنی هیڅ به دریاندي نه خرڅوم او نه به ما ته رانزدی شی خکہ چہ تاسو به
 دروغژن حساب شی۔ یا زما ملک ته به نه راځی پاته لا دا چہ زه تاسو سره احسان وکرم۔
 (فتح) او دا سخته دهمکی وه۔

او دا کار یوسف علیہ السلام د الله په امر سره کوی او الله تعالی غواړی چہ په یعقوب علیہ السلام باندی
 امتحان ډبل کری یو د یوسف علیہ السلام په وجه او بل د بنیامین په وجه۔

سَنُرَاوُذُ: یعنی کوشش به کوو څومره چہ مو وس وی۔ یا مراوده معنی په چل باندی د
 هغه د لاس نه راویستل دی۔

د یعقوب علیہ السلام ځامنو د مصر د خزانچی دا دهمکی چہ واوریده چہ که تاسو ورور رانه
 ولی نو زما ملک ته به دوبارہ نه راځی نو دوی ووئیل چہ مونږ به د خپل طرف نه د هغه
 پلار په راضی کولو پوره کوشش کوو، او دزیات تاکید په توګه ته وویل چہ مونږ به یقیناً
 هغه ځان سره راولو۔

وَقَالَ لِفَتْنِهِ اجْعَلُوا بَضَاعَتَهُمْ فِي رِخَالِهِمْ

او ووئیل هغه ځادمانو خپلو ته، واچوی مال د تجارت ددوی په بارونو ددوی کنب

لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ

دے دیارہ چہ دوی ئے وپیژنی کله چہ واپس شی دوی خپل کور والو ته دے دیارہ چہ دوی

يُرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا

واپس راشی۔ نو هر کله چہ واپس شول پلار خپل ته، وویل دوی: اے پلاره زمونږ!

مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانَا نَكْتَلْ

منع کرے شو مونږ نه پیمانہ (دراشن) نو ولیږه مونږ سره ورور زمونږ پیمانہ به راوړو

وَإِنَّا لَهُ لَحَفِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ

او یقیناً مونږ به دده خامخا حفاظت کونکی یو۔ وویل هغه اعتبار نکوم په تاسو

عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا آمَنُتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ ۖ

دده په باره کښ مگر لکه چہ اعتبار مے کرے وو په تاسو په باره د ورور دده کښ مخکښ ددے نه

فَاللَّهُ خَيْرٌ حِفْظًا ۖ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّحِيمِينَ ﴿٦٤﴾

نو الله ډیره غوره حفاظت کونکے دے او هغه ډیر رحم کونکے دے درحم کونکو نه۔

تفسیر: يوسف عليه السلام: تول کونکو ته وویل چہ دوی کوم رقم ادا کړې دے، هغه د دوی په

سامان کښ کيږدی، دے دیارہ چہ د واپسۍ نه روستو دوی ته خپل رقم ملاو شی نو دوباره به راځی۔

بِضَاعَتِهِمْ: يوسف عليه السلام: په خپلو ورونو کښ د تنگدستیانښې ولیدلې نو پدې وجه پوه شو چہ که دوی کلی ته لاړ شی او پیسے ورسره نه وی نو دوباره راتلل به نکوی پدې وجه ئے ورته پیسے واپس کرے۔ (ابن عاشور)

بِضَاعُهُ: هغه مال دے چہ په هغه باندې تجارت کيږی۔ مفسرین وائی چہ دوی خرمنه او څپلۍ راوړې وے۔ او ځینی وائی چہ د سپینو زرو روپۍ وے۔ (فتح البیان)

رِحَالِهِمْ: دا جمع د رَحْل دے، دا هغه لوښی ته وائی چہ په هغه کښ طعام وغیره کښخو دے شی۔ او دلته ترے مراد نور سامانونه دی۔ یعنی د هر یو تن په پالان او سامان کښ به د هغه مال کيږدی۔ واحدتی وائی: رحل هر هغه شی ته وئیلے شی چہ د سفر دیارہ

تیارولے شی لکھ لوئے، د سورلی، دپارہ اوبس او خای د ناستے او پرے وغیرہ۔

یوسف علیہ السلام: دا کاریو خو پہ هغوی باندے احسان کولو دپارہ وکړو۔ او دے دپارہ چه هغوی ته خپله نیکی او کرم او احسان وښائی۔ یا ددے دپارہ چه دوی پرے د دوباره راتللو تیارے په جلتی سره وکړی۔ قرآن وائی: د یعقوب علیہ السلام کورنی طعام په پیسو نه اخلی نو هرکله چه دوی ته دا پیسے واپس کړے شی او دوی ته وینی نو پلار به دا خامن دوباره مصر ته ددے قیمت د واپس کولو دپارہ رالیری نو ضرور به ځان سره بنیامین راوړی۔ یا ویریدو چه دده د پلار سره به نور مال نه وی ځکه چه زمانه د قحط او سختی وه۔

او دانه ورله په پته طریقہ سره ورکړے ددے حکمة دا ښکاره کیږی چه یوسف علیہ السلام ته معلومه وه چه کورنی د یعقوب علیہ السلام د ډیر شرافت د وجه نه داسے عطیے نه قبلوی۔ (احسن الکلام) یا نه پداسے طریقہ په هغوی احسان کولو چه هغوی باندے څه زبادنه او عیب رانسی۔ (القرطبی وفتح البیان)

او ددے نه دا مسئله هم ثابت شوه چه یو حاکم لره دا قسم تصرف په مال کښ جائز دے چه د څه مصلحت په بنیاد خپلوانو محتاجو ته څه مال ورکړی خاصکر چه یوسف علیہ السلام نبی هم دے او د الله تعالیٰ په وحی کار کوی۔

مَنْعَ مِنَ الْكَيْلُ: یعنی هرکله چه واپس لارل، خپل پلار یعقوب علیہ السلام ته نه وویل چه اے پلاره! آئنده کښ زموږ نه غله منع کړے شوه که موږ خپل ورور بنیامین ځان سره بونه خو، ځکه چه بادشاه موږ ته وئیلی وو چه که تاسو ورور رانه وستو نو تاسو ته به غله نه درکړو، پدے وجه دا زموږ سره پریده، دے دپارہ چه غله ملاو شی او یقین وکړه چه موږ به دده پوره طریقے سره حفاظت کوو۔

یا د الکيل نه مراد پیمانہ د ورور ده چه هغه موږ ته ملاو نشوه او دوی دا خبره پلار ته د سامان کولو وړلو نه مخکښ وکړه د وجه د ډیر اهمیت نه۔

قَالَ هَلْ أَمْنَكُمُ عَلَيْهِ: هل نافية دے۔ یعنی یعقوب علیہ السلام وویل چه کوم لوظ ما تاسو نه دیوسف د حفاظت دپارہ اخستے وو، آیا د هغه نه هم کوم زیات سخت لوظ به وی چه هغه زه ستاسو نه د بنیامین دپارہ واخلم۔ ددے باوجود تاسو دیوسف په باره کښ ما سره خیانت کړے، پدے وجه اوس زه په تاسو بهروسه نشم کول، زه دده د حفاظت معامله الله ته سپارم چه دتولو نه لوی محافظ دے، او د والدینو او ورونو نه زیات رحم کونکے دے۔ دا د یعقوب علیہ السلام د طرف نه اشاره وه چه هغه د بنیامین بوتلو اجازت ورکوی۔

اَمْنُكُمْ : یعنی باور نکوم پہ تاسو پہ بارہ د بنیامین کنبن لکہ څنگه چه ما باور کره وو
 په تاسو باندے دده د ورور يوسف په باره کنبن۔ بلکه دا ځل زما اعتماد او بهروسه صرف په
 الله تعالى ده۔ هغه بهترين حفاظت کونکے دے۔ نو زما اميد دے چه هغه الله تعالى به په
 ما باندے انعام کوی دده په حفاظت سره او په ما باندے به دوه مصيبتونه نه راجمع کوی۔
 مفسرين ليکي چه هرکله يعقوب عليه السلام د بنیامین حفاظت الله تعالى ته وسپارلو نو الله
 تعالى ورله محفوظ کړو او بيرته نه ورته راواپس کړو۔ او کله نه چه د يوسف عليه السلام په باره
 کنبن ووئيل ﴿وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ﴾ نو دغه امتحان پرے راغے۔
 کعب وائی : هرکله چه نه دا خبره وکړه نو الله وفرمايل : [وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا رُدُّنَّ عَلَيْكَ
 كَلِيْهَمَا] زما په خپل عزت او اوچت شان باندے قسم دے چه زه به خامخا تا ته دواړه
 راواپس کوم۔ (فتح البيان)

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ

او هرکله چه پرانستل دوی سامان خپل موندۀ کړو دوی مال خپل چه واپس شوے وو

إِلَيْهِمْ ؕ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي ؕ هَذِهِ بِضَاعَتُنَا

دوی ته، ووئيل دوی اے پلاره زموږ! نه کوو موږ ظلم، دا مال زموږ دے

رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ

چه راواپس شويدے موږ ته، او غله به راوړو خپله کورنۍ دپاره او حفاظت به کوو

أَخَانَا وَنَزِدَا ذُكُلًا بَعِيرٍ ؕ ذَلِكَ كَيْلٌ يَّسِيرٌ ﴿٦٥﴾

د ورور خپل او زيات به راوړو پيماڼه د اوبښ، دا پيماڼه ده آسانه۔

تفسير: وائی چه د دوی نه يو تن په لاره کنبن د خپله سورلي حيوان ته د چارے ورکولو
 دپاره خپل سامان کولای کړو نو هغه ته خپل رقم د بوری په خوله کنبن ملاو شو۔ هغه دا
 خبره خپلو ورونو ته وکړه۔ او کله چه کنعان ته ورسيدل نو ټولو د غله خپله خپله بورۍ
 کولاوې کړه، نو هر يو ته د هغه رقم د بوری په خوله کنبن ملاو شو۔

ټول ډير زيات خوشحاله شو، د الله تعالى شکر نه ادا کړو، او ټولو په يوه ژبه خپل پلار
 يعقوب عليه السلام ته وويل چه اوس موږ له څه کول پکار دی، عزيز مصر په حده تکریم وکړو،

غلہ نے ہم راکرہ، دلارے توخہ نے ہم راکرہ، اوزمونہ پیسے نے ہم واپس کرے، او ددوی مقصد پدے خبرواتر و سرہ دا وو چہ یعقوب علیہ السلام د بنیامین د تللو اجازت ورکری۔

او مونہ کہ د ہفہ خبرہ و منو او خپل ورور بنیامین خان سرہ بوخو نو د خپل اہل و عیال د خوراک دپارہ بہ غلہ راوړو، د خپل ورور حفاظت بہ کوو، او د ورور د وجہ نہ بہ دیو اوین غلہ راوړو چہ بہ بادشاہ بہ گرانہ نہ تیریری۔

مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتَنَا : ۱- بغی ظلم تہ وائی او ما نافیہ دہ، یعنی مونہ ظلم نہ کوو بہ ہیچا باندے چہ پیسے ترے راوړو او غلا وکړو بلکہ دا ز مونہ پیسے دی چہ مونہ تہ بادشاہ را واپس کریدی، خکہ چہ دوی د بادشاہ نہ مخکن ہم احسانات لیدلی وونو دائے ہم احسان وگنړلو۔ ۲- ما استفهامیہ دہ او بغی طلب کولو تہ وائی: اَيُّ مَا نَبْغِي وَرَاءَ هَذَا؟ - یعنی ددے نہ اخوابہ نورخہ وغواړو، دا دی پیسے نے ہم مونہ تہ را واپس کرے دومرہ عزت عند بادشاہ دے۔ (قتادہ)

۳- مَا نَبْغِي فِي الْقَوْلِ وَمَا نَزِيدُ فِيمَا وَصَفْنَا لَكَ مِنْ إِحْسَانِ الْمَلِكِ - یعنی مونہ زیاتے نکوو بہ خبرہ کنس او پہ بیانولو د احساناتو د بادشاہ کنس اوز مونہ پہ اکرام کولو کنس۔ دادے مال نے ہم را واپس کړو۔ خکہ چہ خوک داسے احسان کوی نو لائق دے چہ د ہفہ صفت وکړے شی۔

۴- مَا نَبْغِي مِنْكَ دَرَاهِمَ وَلَا بِضَاعَةً بَلْ تَكْفِينَا بِضَاعَتَنَا هَذِهِ الَّتِي رُدَّتْ إِلَيْنَا - (فتح البیان والقرطبی) یعنی مونہ ستانہ پیسے او مال نہ غواړو بلکہ دا پیسے چہ مونہ تہ را واپس شوے دا ز مونہ کافی دی۔

وَنَمِيرُ أَهْلَنَا : ابن عاشور وائی: دا پہ (هَذِهِ بِضَاعَتَنَا) باندے عطف دے نو معنی دا شوہ چہ دا پیسے دی چہ مونہ ورته پہ غلہ راوړو کنس محتاجہ کیږو چہ مونہ تہ را واپس شوے نو اوس بہ پدے سرہ خپل اہل دپارہ غلہ راوړو۔ (التحریر)

وَنَمِيرُ : داد مَارَ يَمِيرُ مِيرَةً نہ دے۔ عرب وائی: مَارَ أَهْلَهُ يَمِيرُهُمْ - دا پہ ہفہ وخت استعمالیږی چہ کلہ خپل اہل تہ طعام رابار کړی او دیو بنار نہ ئے بل بنار تہ راکاږی۔ (فتح البیان)

ذَلِكَ كَيْلٌ يُسِيرُ : یعنی دا پہ بادشاہ باندے آسانہ پیمانہ دہ خکہ چہ بادشاہ محسن دے، د سخا د وجہ نہ ہفہ پہ مونہ باندے پدے کنس بوج نہ راوولی۔ او بادشاہ ہمدغہ شان پکار وی چہ پہ عوامو سختی رانہ ولی، بلکہ لاری ورته هموارے کړی۔ یا مطلب دادے چہ پہ

آسانی سرہ حاصلیری خکہ انتظار پکبن نشته بس ورتلل او پیمانہ راوړل دی۔
 خینى وائی : یسیر معنی ده لږه۔ او مطلب دا دی چه دا مونږ چه کومه غله راوړه دا خو
 معمولی شان ده، زربہ ختمه شی او چه کله ورور خان سره بوځو نو غله به زیاته شی۔ اول
 قول غوره دی۔

قَالَ لَنْ أَرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا

اووښل هغه هیچرې نه لیرم ده لږه تاسو سره تردی چه راګړی تاسو ماته کلك لوظ

مِنْ اللَّهِ لَتَأْتُنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ

د الله نه چه خامخا به راوړی تاسو ده لږه مګر دا چه راګیر کړی شی تاسو

فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ

نو هر کله چه ورکړو دوی هغه ته کلك لوظ خپل، نو ووښل هغه، الله تعالیٰ

عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾

په هغه څه چه مونږه ئې وایو ذمه وار دی۔

تفسیر: یعقوب عليه السلام وویل چه زه دا تاسو سره پدې صورت کبن لیرلې شم چه تاسو په
 الله قسم کولو سره ما سره ددې خبرې لوظ وکړی چه تاسو به په هر حال کبن دا واپس
 راوړی، مګر دا چه دشمن تاسو ټول د څلورو طرفونو نه راګیر کړی، او تاسو مغلوبه شی،
 او دده نفس بچ نکړی شی۔ یعنې دا به درسره نه منم چه تاسو ټول روغ راځی او دې
 هلاکیرې ځکه چه دا به قوی قرینه وی ددې خبرې چه تاسو به خیانت کړی وی۔ دا به هم
 کله نا کله تقدیر کبن لیکلې شوی وی لیکن پدې کبن به په تاسو باندې تهمت ضرور
 راځی۔

او ددې نه علماو دا استدلال هم کړیدې چه یو تن سره امانت کیخو دې شو او د هغه نه
 صرف د امانت مال غلا شو او دده خپل مال محفوظ پاتې شو، نو دې به د تهمت په وجه
 تاوان ورکوی او که دده مال هم ورسره غلا کړی شو، نو بیا به تاوان نه وی لکه داسې فیصله
 سیدنا عمر فاروق رضی الله عنه په انس بن مالک رضی الله عنه باندې کړې وه چه هغه نه د امانت مال غلا
 شوې وو او دده مال روغ پروت وو۔ نو عمر فاروق رضی الله عنه ورته وویل چه تابی احتیاطی کړیده

نو د هغه نه ئے تاوان واخستو۔

فَلَمَّا أَتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ: کله چه دوی پوخ لوڅ وکړو نو یعقوب عليه السلام دوی ته د دوی لوڅ یادولو سره او د لوڅ د ماتولو د بد انجام نه یوولو سره وویل چه مونږ پدې خپله خبره باندې الله گواه جوړه وو۔ ابن اسحاق وائی چه هغه پدې وجه اجازت ورکړو چه د غلې حاصلولو دپاره دده نه سوئی بل هیڅ چاره نه وه۔ (ابن کثیر)

قَالَ اللَّهُ: یعنی مونږ خو خبره وکړه لیکن په اصل کېن خو کار ساز او د توکل لائق الله تعالی دې خودا مو ظاهری اسباب استعمال کړل۔
وَكَيْلٌ: یعنی الله تعالی حفاظت کونکې دې او په هغه باندې توکل کېدې شی او هغه دمه وار دې۔

وَقَالَ يَبْنِي لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَاذْخُلُوا

او اوونیل (پلان) اے بچو زما! مه داخلېږئ د یوې دروازې (د مصر) نه او داخل شیئ

مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أَغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ

د دروازو جدا جدا نه، او نه شم دفعه کولې ستاسو نه د الله (د مصیبت) نه هیڅ شیء،

إِنَّ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ

نه دې اختیار مگر صرف الله لره دې، خاص په هغه ما ځان سپارلې دې

وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

او خاص په هغه دې ځان اوسپاری ځان سپارونکي۔

تفسیر: هر کله چه هغوی مصر ته د سفر کولو اراده وکړه نو یعقوب عليه السلام هغوی ته

ادب او طریقه وځودله چه د مصر ښار ته چه ځی نو یوې دروازې نه مه داخلېږئ۔

او ددې وجه داده چه د یعقوب عليه السلام ټول ځامن صحتمند او ښائسته وو، او ښائسته

لباس به ئے اغوستلو، پدې وجه د هغه یره پیدا شوه چه که دوی د یوې دروازې نه داخل

شی نو چرته د چا بد نظر به پرې ولگی، د ابن عباس، مجاهد، قتاده او جمهورو مفسرینو

رائے همدا ده۔ یاد چا بد گمانی (د غلا تهمت) در باندې رانشی، پدې وجه ئے هغوی ته

نصیحت وکړو چه ټول د یوې دروازې نه ښار ته داخل نه شی، بلکه د مختلفو دروازو نه

داخل شیء۔ وائی چه په هغه وخت کښ د مصر څلور دروازې وې۔
او ددې نه معلومه شوه چه یعقوب عليه السلام نښې دې خپل امت ته د سفر آداب بیانوي لکه
زمونږ رسول ﷺ هم امت ته ډیر آداب خودلی دی۔

نظر لگیدل حق دی

او دا هم معلومه شوه چه نظر لگیدل حق دی او دا هم د الله تعالیٰ په تقدیر سره کیږي
لکه د ډیرو صحیح احادیثو نه دا خبره ثابته ده۔ (بخاری فی الطب باب ۳۶) و مسلم حدیث:
(۴۲،۴۱)

رسول الله ﷺ او بعض صحابه کرامو باندې نظر لگیدلې وو، بخاری او مسلم د ابو هريره
رضی الله عنه نه روایت کړېدې چه "نظر لگیدل حق دی"۔ او حافظ ابن القیم په خپل کتاب «زاد
المعاد» کښ پدې موضوع باندې تفصیل سره لیکل کړېدې، او د صحیحینو او د نورو
کتابونو نه ددې په ثبوت کښ د صحیح احادیثو د نقل کولو نه روستو لیکلی دی چه د
عربو په نیز دا خبره د پخوا زمانې نه ثابته ده چه نظر لگيږي۔ پدې وجه کوم خلک چه
قرآن او سنت د دین مرجع مني د هغوی پدې اجماع ده چه د بعض انسانانو نظر په نورو
انسانانو بلکه په حیواناتو لگيږي، او څومره خلق د نظر لگیدو په وجه هلاک کیږي، د
داسې خلقو په باره کښ علماؤ لیکلی دی چه د الله مخلوق لره د دوی د نظر د شر نه د بچ
کولو دپاره به یا خو دوی ته همیشه جیل ورکولې شي یا به د کلی نه شړلې شي۔

وَمَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ دې نه روستو فوراً ئې دا وویل چه زه ددې خپل تدبیر په ذریعه د الله
تعالیٰ قضاء او تقدیر نشم اخوا کولې، ځکه چه احتیاط د تقدیر په لاره کښ حائل او مانع
نشي کیدې۔ مفسر ابوالسعود لیکي چه د یعقوب عليه السلام مقصد دا نه وو چه احتیاط
بیکاره شې دې۔ الله تعالیٰ خپله په قرآن کښ فرمایلي دي:

﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ (خپل ځانونه هلاکت ته مه غورزوئ)۔ (البقره: ۱۹۵)۔

دارنگه فرمایلي ئې دي: ﴿خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ احتیاط د لاس نه مه ورکوئ۔ (النساء: ۱۰۲، ۷۱)
د دوی مقصد دا خودل وو چه احتیاط مقصد اصلی نه دې، بلکه خالص تدبیر دې چه
ددې مفید جوړول د الله تعالیٰ کار دې، او تدبیر تقدیر لره نشي روستو کولې، دا د الله تعالیٰ
نه د مدد حاصلولو یو ذریعه ده۔ او ددې نه تختیدو سره د الله تعالیٰ په جناب کښ د پناه
نیولو خبره ده۔

او دا بنسکاره دليل دے چه انبياء عليهم السلام د هيچا نه ضرر او مصيبت نشي دفع كوله
اگر كه ژوندی وي نو نور اولياء او بزرگان به پس د مرگ نه څنگه د چا مدد وكړی۔
إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ: دے نه روستو دوی اوونیل چه ټوله فیصله د الله په اختیار كښ دی،
په هغه كښ دبل هیچا دخل نشته دے، پدے وجه ما په هغه باندے بهر وسته كړیده، او ټولو
خلقو له صرف په هغه باندے بهر وسته كول پكار دی۔
الْحُكْمُ: نه مراد حكم تكوینی او تقدیری هم دے چه تصرفات او اختیارات دی، او حكم
تشریعی هم (یعنی د حلالو او حرامو شرع جوړولو اختیار، صرف د الله پورے خاص دے)۔
نو پدے آیت كښ درے آداب ذكر شو یو دا چه په یوه دروازه مة داخلېږی، دویم دا چه دا
عقیده وساتی چه زه ستاسو نه تكلیف نشم لرے كوله۔ دریم دا چه په الله توكل وكړی
هغه به ستاسو حفاظت كوی۔

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ ۖ

او هر كله چه داخل شو دوی د هغه ځائے نه چه حكم كړے وو دوی ته پلار د دوی،

مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةٌ لِّىْ نَفْسٍ

نه وو هغه چه اړولے ئے وے د دوی نه د الله (د مصيبت) نه هيڅ څيز مگر يو ارمان وو په زړه

يَعْقُوبَ قَضَاهَا ۖ وَإِنَّهُ لَلَّذُوْ عِلْمٍ لِّمَا

د يعقوب (عليه السلام) كښ چه پوره ئے كړو، او يقيناً هغه خاوند د علم وو د وچه د هغه نه

عَلَّمْنَاهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

چه علم ور كړے وو مونږ هغه ته ليكن ډير د خلقو نه نه پوهېږی۔

تفسير: د پلار د وينا مطابق د مختلفو دروازو نه د دوی داخلیدل د الله تعالیٰ تقدیر نشو
روستو كوله، او نه د يعقوب (عليه السلام) داسه خیال وو، دا خو صرف د هغه د پلارولۍ شفقت وو
چه هغه ئے پدے طریقه بنسكاره والے كړے وو، هغه الله تعالیٰ نبی جوړ كړے وو او آسمانی
علم او حكمت ئے ور كړے وو، هغه ته معلومه وه چه تدبیر تقدیر نشي روستو كوله، او د
الله تعالیٰ فیصله به په هر حال كښ واقع كېږی، لیكن ډیر عوام دا گمان كوی چه په
اسبابو كښ تاثیر وی چه دا د دوی كچه خیال دے، او په تقدیر باندے د ایمان راوړو مخالف

عقیدہ دہ۔ او دا دیے یعقوب عليه السلام تدبیر کوی لیکن اللہ تعالیٰ چہ پہ تقدیر کنس تکلیف لیکلے وونو ہفہ پرے راغے چہ دغہ خوی ہم ترے د خہ وخت دپارہ ایسار کرے شو۔

مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ: دا د اللہ تعالیٰ د طرفنہ تصدیق دیے د یعقوب عليه السلام د خبرے دپارہ چہ ہفہ وویل: ﴿وَمَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ﴾ (زہ ستاسو نہ د اللہ د طرفنہ خہ شے نہ شم دفع کولے) چہ معلومہ شی چہ د ہفہ قول صرف تواضعانہ ووبلکہ حقیقت وو۔

وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ: یعنی دیے پدیے خبرہ بنہ پوہہ وو چہ تدبیر سرہ تقدیر نہ بدلیری اگرکہ شرعی تدبیر کول لازم دی۔ کلہ چہ تدبیر مؤثر نشی نو بیابہ پہ ہفے باندے خوک نہ ملامتہ کوی بلکہ اللہ تعالیٰ تہ بہ خان سپاری۔

أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ: ابن عباس نہ داسے ہم نقل دی: [وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ أَى الْمُشْرِكِينَ لَا يَعْلَمُونَ مَا أَلْهَمَ اللَّهُ أَوْلِيَاءَهُ]۔ لیکن مشرکان نہ پوہیری چہ اللہ تعالیٰ خپلو اولیاؤ تہ د کومو بنو خبرو الہام کوی (اوزرہ کنس نے ورتہ اچوی)۔

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ أَوَىٰ إِلَيْهِ

او ہر کلہ چہ داخل شول دوی پہ یوسف عليه السلام باندے نو خانے نے ورکرو د خان سرہ

أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

ورور خپل تہ وویل دہ یقیناً زہ ستا ووروریم نو مہ غمجن کیرہ پہ ہفے کار چہ دوی نے کوی۔

تفسیر: ددیے خای نہ تر (۷۹) آیت پورے اتم مقام دیے۔ پدیے کنس د یوسف عليه السلام خپل ورور لرہ د خان سرہ پاتے کول دی او بیا تدبیر کول دی پہ کیخود د سقایہ (پیمانے) پہ سامان د ہفہ کنس او پہ ہفہ باندے تہمت لگول دی پہ غلا سرہ، او حکم کول د ہفہ پہ غلام کولو تریو کال پورے او د ورونو بیزاری د ہفہ نہ، او بیا د ہغوی پہ یوسف عليه السلام باندے د غلا تہمت لگول، او د ورونو د خپل ورور بنیامین د خلاصولو دپارہ یوسف عليه السلام تہ اپیل کول او د یوسف عليه السلام ہغوی تہ جواب ورکول ذکر دی۔

کلہ چہ یوسف عليه السلام تہ بنیامین ورسیدو نو ہفہ ددیے تولو بنہ قدر وکرو او بنہ سلوک نے ورسرہ وکرو، او بنیامین نے پہ یوہ بہانہ سرہ جدا راویللو او تولہ قصہ نے ورتہ بیان کرہ او ورتہ نے وویل چہ زہ ستا وورور یوسف یم، او وے وویل چہ خہ زما ناسکہ ورونو کری وو ددیے غم مہ کوہ او اوس راز بنکارہ نہ کرے، او زہ بہ تا پہ یو سبب سرہ د خپل خان سرہ ایساروم،

دے دپارہ چہ پہ عزت او آرام سرہ زما سرہ وسیرہ۔ نو هغه انتہائی خوشحالہ شو چہ ورك ورور راتہ پیدا شو او بیا د بادشاہ پہ صورت کنہ، دا ناشنا نعمت دے۔

پدے وجہ پدے سفر کنہ پہ بنیامین باندے امتحان نہ وو۔ او اصل امتحان پہ یعقوب لفظ باندے وو او اوس پہ ورونو باندے لہ شان امتحان راخی۔

تاریخی قصہ کنہ ورسرہ داسے راغلی دی چہ هغوی تہ نے حکم وکرو چہ دوه دوه کسان روتی تہ کینوی نو پدے کنہ بنیامین یواخے پاتے شودہ تہ نے وویل چہ تہ ولے چا سرہ نہ نے ناست؟ هغوی وویل چہ ددہ خپل ورور نشته، ددہ یو ورور وو هغه ورك شویدے او دے ہم خفه وو۔ نو هغه ورتہ وویل چہ تہ زما سرہ کینہ۔ بیائے ورتہ وویل چہ زہ ستا یوسف ورور یم۔ لیکن دا قصہ ظاہرہ نہ دہ۔ بلکہ داسے معلومیری چہ د هغوی نہ بہ نے تپوس کرے وی چہ ستاسو هغه بل ورور کوم دے؟ نو هغه بہ ورتہ وئیلی وی چہ دا دے نو هغه بہ نے خان سرہ جدا کینولے وی۔

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ

نو هرکله چہ تیارے کرو دوی لره سامان ددوی، نو کیخودوئے جام لره په بارد

أَخِيهِ ثُمَّ أَذْنُ مُوَدِّنَ أَيْتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسِرِقُونَ ﴿٧٠﴾

ورور خپل کنہ بیا آواز او کرويو آواز کونکی اے قافلے والو یقیناً تاسو خامخا غلاگری۔

قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا

وئیل دوی او مخامخ شول هغوی تہ چہ خه ورك کریدی تاسو۔ اوئیل دوی

نَفَقْدُ صَوَاعِ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ

مونږه وركه کریده پیمانہ د بادشاہ او هغه چا لره چہ رائے وږه دا، (هغه لره) بارد اوښ دے

وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا

اوزه پدے ذمه واریم۔ وئیل دوی قسم په الله یقیناً معلومه ده تاسو تہ چہ نه یو راغلی مونږ

لِنَفْسٍ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَرِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا

دے دپارہ چہ فساد او کرو په زمکه کنہ اونه یو مونږ غلاگر۔ اوئیل هغوی نو خه به وی

جَزَاوُهُ ۖ اِنْ كُنْتُمْ كٰذِبِيْنَ ﴿٧٤﴾ قَالُوْا جَزَاوُهُ مَنْ وُجِدَ

سزا ددہ کہ یی تاسو دروغجن۔ وویل دوی سزا ددہ هغه څوک دے چه وموندی شی

فِي رَحْلِهٖ فَهُوَ جَزَاوُهُ ۖ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰلِمِيْنَ ﴿٧٥﴾

په بارد هغه کښ نو هغه ئی سزا ده، دغه شان سزا ورکوو مونږ ظالمانو ته۔

تفسير: اوس يوسف عليه السلام خپل ورور په يوه طريقه سره پاتې کول غواړي، او اول نه ورته داسې نه وائی چه مونږ سره دا ورور کينوی ځکه چه که داسې وشي نو بيا به په يعقوب عليه السلام باندې امتحان رانشي، ورونه به ورته وائی چه ستا ځوی بادشاه ايسار کړو نو هغه به مطمئن شي، ليکن دلته ئی په مصيبت کښ راگيروي، او د الله تعالی عادت دا دے چه په لویو خلکو لوی امتحانات راولي۔ نو بس يوسف عليه السلام خپلو کارکنانو ته وخودل چه کله دا خلق خپل د سفر سامان وتړي نو د بادشاه د چاندی پياله د بنيامين په سامان کښ کيږدي۔ هغوی دغسې وکړل، او کله چه هغوی واپس کيدو کښ لږ وړاندې لارل نوروستو نه يو سرې په منډه لارو او وې وویل چه تاسو خلق غلاگريئ۔

هغوی تپوس وکړو چه تاسو نه کوم شے وړک شوې دے؟ نو اعلان کونکی وویل چه د بادشاه پياله غلا شويده، او چا چه دا اخستې ده، که خپله ئی واپس کړي نو هغه ته به د يو اوبې غله ورکړې کيږي، او زه ددې خبرې ذمه واري اخلم۔
وَأَقْبِلُوا: دوی رامخامخ ځکه شو چه دوی په واقع کښ غله نه وو، ځکه چه غل روستو روستو کيږي۔

تَفْقِدُونْ: دا فقدان نه دے په معنی د وړک کولو او د موندلو دواړو سره استعمالیږي۔
صَوَاع: پیمانہ، زجاج وائی صواع بعينه صاع (اوبې) ته وائی۔ ابن عباس فرمائی: كُلُّ شَيْءٍ شَرِبْتُ مِنْهُ فَهُوَ صَوَاع۔ هر شې نه چه ته ځکل کوې هغه صواع دے۔ او دے ته کله سقايه وائی او کله صواع ځکه چه دوی به پدې کښ ځکل هم کول او بيا به ئی پرې پیمانہ هم کوله۔

وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ: دا اوس جعاله (يعنی يو انعام) پرې مقررہ وی چه څوک دا راوړي يو اوبې بار به زيات ورکولے شي۔ او داسې جعاله په احاديثو کښ ثابتہ ده۔

قَالُوا تَاللّٰهِ: ورونو قسم وکړو چه مونږ د کنعان نه دلته د غلا کولو يا بل کوم بد نيت

سرہ نہ یو راغلی، مونہر خود غلے دپارہ راغلی یو، او ددے نہ مخکنیں ہم راغلی وواو د غلا الزام پہ مونہر باندے نہ وولگیدلے، او نہ کله پہ ژوند کنیں مونہر داسے کار کړېدے۔ نو د یوسف عليه السلام خلقو وویل چه که تاسو دروغجن راوتلی نو د غل سزا به څه پکار وی؟ دلته پرې د مصر والو قانون نه جاری کوی بلکه د هغوی په قانون کنیں ئے راگیروی۔
لَقَدْ عَلِمْتُمْ: مفسرین لیکي چه دوی کله مصر ته راننوتل نو د خپلو اوبسانو خولے ئے ترلے وے دپارہ ددے چه د چا فصل ونه خوری۔

هغوی وویل چه د چا په سامان کنیں پیاله راوځي، هغه به بادشاه خپل غلام جوړوی، مونہر غلا کونکي ته همداسه سزا ورکوي۔

د ظالمین نه مراد دلته سارقین (غله) دی، د یعقوب عليه السلام په دین کنیں دا قانون وو چه چا به غلا وکړه نو غل به د مالک سره یو کال پورے غلام جوړیدو، او کال پس به آزادیدو۔ او د مصریانو قانون پدې باره کنیں کیدے شی شرعی نه وو او وضعی قانون وو، یا که په هغه قانون ئے عمل کړے وے نو بیا امتحان نه راتللو۔ او دا دویم قول ظاهر دے ځکه چه د مصریانو قانون هم پدې وخت کنیں شرعی وو او هغه دا وو چه الضرب وتضمین مثلي القیمه۔ یعنی یو به ئے غل ته وهل ورکول اوبل به ئے ترے دوچنده قیمت اخستو لکه دا قانون زموږ په شریعت کنیں هم شته، په هغه مال کنیں چه غیر محرز وی لکه د باغ او پتی نه غلا وکړے شی لکه په روایت د ابوداود کنیں راغلی دے۔

نو که دلته ئے بنیامین وهله نو ظلم راتللو او که دوچنده قیمت ئے ترے اخستے نو په یعقوب عليه السلام امتحان نه راتللو۔ یا دا چه د یعقوب عليه السلام اولاد مکلف وو په شریعت د یعقوب عليه السلام باندے نه په قانون د مصر۔

جزاؤه: یعنی جزاء د سرقة د صواع یا جزاء د سارق د صواع۔

فَهُوَ: یعنی دغه سرے به جزاء د سرقة وی یعنی دے به نیولے شی۔

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَائِهِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَائِهِ أَخِيهِ ۖ كَذَلِكَ كِدْنَا

نو شروع ئے اوکړه په لوبو ددوی مخکنیں د لوبی د ورور نه دغسے تدبیر خودلے وو مونہر

لِيُؤْسَفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ

یوسف ته، نه وو دے چه اونیسی ورور خپل په دین د بادشاه کنیں مگر هغه چه وغواړی

اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَأٍ ۖ وَفَوْقَ

اللہ، (نو کوی ئے) پورته کوو مونہ درجے د هغه چا چہ اوغوارپو او دپاسہ

كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

د هر خاوند د علم نه لوئی علم والا شته۔

تفسیر: اعلان کونکی د بنیامین د سامان نه مخکنی د ورونو د سامان تلاش شروع کړو، بیان د بنیامین د سامان نه راوویستله۔ ځکه که اول ئے د بنیامین په تلاش شروع کړی وے او د هغه نه ئے پیمانہ راویستلے وے نو تهمت پرے راتللو چہ دا تاسو دده په سامان کنی اینی وے۔

كَذَلِكَ: سوال پیدا شو چہ دلته په ظاهره کنی د شریعت ډیر خلافونه شوی دی، یو دا چہ پاکو خلکو ته ئے غله وئیلی دی نو دا تهمت دے۔ دویم دا چہ ورور بدنامه ول، دریم تول خلك پریشانہ کول چہ دا تول ئے راوایس کړل۔ څلورم دا چہ یعقوب عليه السلام ته به څومره ضرر ملاؤ شوی وی نو الله تعالیٰ ددے ټولو جوابونه کوی چہ دا تول کارونه زما په اجازه سره اوزما په خودنه سره شوی دی او په الله تعالیٰ باندے هیڅ اعتراض نه وی۔ نو ددے نه معلومه شوه چہ د الله تعالیٰ دین ته به بنده تابع کیږی اگر که په ظاهره کنی دده د عقل او مزاج خلاف وی۔

كَذٰلِكَ: اَيُّ مِثْلِ ذٰلِكَ الْكَيْدِ الْعَجِيبِ كِذٰلِكَ: یعنی د دغه عجیبه تدبیر په شان تدبیر وکړو مونہ یوسف لره۔ یعنی هغه ته مو و خودو او هغه ته مو ددے وحی وکړه۔ (سیوطی) لِيُؤْسَفَ: کنی اشاره ده تخصیص ته گویا که دا حکم خاص دے د یوسف عليه السلام پورے پدے باندے بل څوک خپل ځان نشی قیاس کولے۔ بعض حیلہ گر خلك ددے نه حیلے ثابتوی چہ یوسف عليه السلام حیلہ کړیده نو بس مونہ له هم جائز دی بیانے پدے کنی دومره فراخی کړیده چہ ډیر حرام ئے حلال کړیدی۔

دِينِ الْمَلِكِ: دین نه مراد قانون دے۔

إِلَّا أَنْ يُشَاءَ: دا استثناء منقطع ده په معنی د لَكِنْ اَنْ يُشَاءَ اللَّهُ فَيَفْعَلَ۔ لیکن الله تعالیٰ چہ څه وغواړی هغه کوی نو دوی دا وینا د الله تعالیٰ د مشیت مطابق وه دے دپاره چہ یوسف خپل ورور بنیامین خپل ځان سره ایسار کړی۔

نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ: دا حکمة دے د مشیت د الله تعالیٰ چہ پدے کار کنیں حکمة دا وو چہ الله تعالیٰ د بعض کسانو درجات پورته کول غوبستل۔ پدے کنیں د بنیامین درجہ ہم پورته کیری او هغه ته عزت ورکری کیری، او د يوسف (عليه السلام) هم، او دارنگه د یعقوب (عليه السلام) هم، او ورسره د ورونو د يوسف درجے هم پورته کول مقصد وو خککه چہ دا د ورونو دپاره د مغفرت ذریعہ وگرخیده لکه چہ روستو راخی چہ دوی توبه وسته۔

نَرْفَعُ: دا دلیل دے چہ علم د تہولو نه اشرف مقام او اعلیٰ درجہ ده خککه چہ الله تعالیٰ د يوسف (عليه السلام) مدح او صفت او د هغه په ورونو باندے پورته والے په علم سره و خودو۔ او د هر علم والا نه بره لوئی علم والا وی، پدے وجه حسن بصری به وئیل چہ د هر علم والا دپاسه لوئی علم والا شته، تردے پورے چہ دا سلسله په الله تعالیٰ باندے ختمیری۔ د هغه نه پورته بل خولک عالم نشته، او د هغه علم ے کنارو دریاب دے۔

ابن الانباری وائی: په عالم باندے لازم دی چہ خپل خان باندے د علم په باره کنیں تهمت ولگوی او د خپل رب ورکری علم او تحفو په وجه هغه ته تواضع وکری او خپل نفس ته دے دا طمع نه ورکوی چہ دے به په هر چا غالبه وی خککه چہ د هر عالم دپاسه بل عالم ضرور شته او دا آیت دلیل دے چہ د يوسف (عليه السلام) ورونه علماء وو او يوسف (عليه السلام) په هغوی کنیں اَعْلَم (زیات علم والا) وو۔ (فتح البیان)

قَالُوا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَّهُ مِنْ قَبْلُ ج

اووئیل دوی که غلا اوکری (نو ناشنا نه ده) نو غلا کری وه ورور دده مخکن ددینه

فَأَسْرَهَا يَوْسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ ج

نو پته اوساتله دا خبره يوسف (عليه السلام) په زړه کنیں او بنکاره نه نکره دوی ته

قَالَ اَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا ج وَاللَّهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾

ورته نه اووئیل تاسو ډیر بد حال والای، او الله بنه پوه دے په هغه چہ تاسو نه بیانوی۔

تفسیر: کله چہ پیاله د بنیامین د سامان نه راووتله، نو د هغوی ورونو (د عزیز په مخکن ددے بنکاره کولو دپاره چہ مونږ دده په شان غله نه یو) ووئیل چہ که دا غل را ووتلو نو دده ورور هم غل وو۔ مطلب نه دا وو چہ دوی مورز مونږ د مور نه جدا ده (د دوی

مور وینخہ ده) او دوی په غلا باندے عادت دی۔

بیا دا کومه غلا وه چه دوی پرے یوسف عليه السلام باندے تهمت وائی؟ دے کنښ خو اقبال دی۔

۱- یو دا چه دده د مور د طرفنه نیکه بت پرست وو او مور نے مسلمانہ وه نو نیا ورته

وویل چه دا بت د نیکه راپت کره او مات ئے کره، ده دغسے کار وکړو۔ (او داسے غلا خو غلا

نه ده) ۲- یوسف عليه السلام خپلے ترور (د پلار خور) ته ډیر گران وو نو د هغے سره به وسیدو،

پلار ئے اراده وکړه چه یوسف ترے خپل کور ته راوولی نو هغے نه غوښتل چه یوسف ددے

نه جدا شی نو هغے ورسره دا چل وکړو چه د اسحاق عليه السلام یو کمر بند هغے ته پاتے شوی وو

(چه دا به مشر ته پاتے کیدو او دا مشر لور وه) نو هغے د یوسف نه کمر بند تاو کړو او بیائے

پرے دعوه وکړه چه ده زما کمر بند خان سره ورے دے نو دا به ما سره یو کال پورے پاتے وی

(لکه د هغوی د دین مطابق کار ئے وکړو) او دا هم هیخ غلا نه ده۔ دا دوه قوله مشهور دی۔

۳- ځینی وائی چه کور کنښ یوه چرگه وه نو ده په پته باندے سائل ته ورکړه وه۔

(سفیان بن عیینة)۔ ۴- یا دا چه د دسترخوان نه به ئے د فقیرانو دپاره طعام پتولو۔

ابن الانباری وائی چه پدے کارونو کنښ هیخ یو کار د غلا نه وو لیکن صرف د غلا

مشابه وو نو د غصے په وخت کنښ ورونو هغه ته پدے پیغور ورکړو۔ (فتح البیان)

فَأَسْرَهَا يَوْسُفُ فِي نَفْسِهِ: یعنی یوسف عليه السلام د دوی پدے دروغو باندے د صبر نه کار

واخستو، او خپل تاثرات ئے ښکاره نه کړل او په زړه کنښ ئے وویل چه تاسو څومره ناکاره

یئ چه خپله مو یوسف د هغه د پلار نه په دھوکه بوتلے وو او کوھی ته مو ارتولے وو، او

نن په هغه مظلوم او بے گناه باندے د غلا تهمت هم لگوی۔ تاسو چه څه وایی الله تعالیٰ په

هغے ښه پوهیږی۔

شَرِّ مَكَانًا: یعنی تاسو ډیر بدے مرتبے والا یئ۔ او دا جمله تفسیر د (فَأَسْرَهَا) دے۔ او دا ئے

ورته ښکاره نه وه وئیلے۔ یعنی یوسف عليه السلام دا جمله په زړه کنښ پته کړه۔ یا دا چه د فَأَسْرَهَا

مطلب دا دے چه یوسف عليه السلام په زړه کنښ دا (إِنْ يُسْرِقْ) خبره پته وساتله او دوی ته ئے د هغے

وجه د صحت یا د بطلان بیانه نکړه او په اَنْتُمْ شَرِّ مَكَانًا کنښ ئے په هغوی باندے اجمالی رد

وکړو چه تاسو ډیرے بدے مرتبے والا یئ چه غلا هم وکړئ او بیا په نورو بدنامه لگوی۔

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ ج

او وئیل دوی اے عزیزه! یقیناً ده لره پلار دے بوډا ډیر نو اونیسه یو تن زموږ په ځانے دده

إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ

یقیناً وینو مونږ تالره د نیکی کونکونہ۔ ووثیل هغه پناه غواړم په الله سره ددینه

نَاخُذَ إِلَّا مَنُ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ ۚ

چه اونیسو مونږ سوی د هغه چانه چه موندلې دے مونږ سامان خپل د هغه سره،

إِنَّا إِذَا لَطَلِمُونَ ﴿٧٩﴾

یقیناً مونږ به دغه وخت خامخا د ظالمانو نه یو۔

تفسیر: هر کله چه ورونو ته پته ولگیده چه بنیامین به ز مونږ نه په مصر کښ ایساروی نو الله تعالیٰ یوسف عليه السلام ته محتاج کړل نو دوی د عزیز مصر (یعنی یوسف) نه درحم اپیل وکړو په درې طریقو سره یو دا چه عنرنه ورته پیش کړو چه دده پلار بودا دے۔ دویم بدل نه ورته پیش کړو چه دده په بدله کښ ز مونږ نه یو تن ونیسه او دا پریده۔ دریم دا چه د یوسف عليه السلام تعریف کول چه تا په مونږ باندې مخکښ هم ډیر احسانات کړيدي پدې وجه دالوی احسان هم وکړه۔

لَهُ أَبَا: دده پلار نه یاد کړو اگر که د دوی هم پلار دے خودے نه ذکر کړو ځکه چه پلار نه دده پسې ډیر خفه کیږي، او هغه بودا شویدے او د بودا زړه ډیر نرم وی، خفگان پرې زراثر کوی نو پدې کښ د هغه شفقت طلب کول وو۔

الْمُحْسِنِينَ: یعنی ته خلکو سره هم احسان کوی او مونږ سره هم دے خصوصی وکړل نو خپل احسان په مونږ باندې پوره کړه۔ (فتح)

وَجَدْنَا مَتَاعَنَا: دلته نه هم توریه وکړه او صراحت نه داسه ونه ووثیل چه دے غل دے بلکه مونږ ورسره سامان موندلې دے۔

نو عزیز مصر د هغوی درخواست رد کړو او دے ووثیل چه د قصور وار په بدله کښ یرې گناه نیول به ظلم اوزیاتے وی۔ او د داسے گناه د کولو نه نه په الله تعالیٰ پناه واخسته، دے دپاره چه دده د ورونو امید بالکل ختم شی۔

لَطَلِمُونَ: یعنی ستاسو په دین او ستاسو په فتویٰ کښ به مونږ ظالمان جوړ شو۔

فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا ۖ قَالَ كَبِيرُهُمْ

نو هر کله چه نا امیده شول دوی د هغه نه یواځه شو جرگه کونکی، وویل مشر د دوی

أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا

آیا تاسو ته پته نشته چه بیشکه پلار ستاسو اخسته وو ستاسو نه مضبوط لوظ

مِّنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ ج

په نوم د الله او مخکېن د دینه هغه څه چه کوتاهی کړې وه تاسو په باره د یوسف کښ

فَلَنُأْبِرَحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يَأْذَنَ لِيَّ أَبِيَّ

نو هیچرې نه جدا کیرم زه د دې زمکې نه تردې چه اجازت اوکړی ماته پلار زما

أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِيَّ ج وَهُوَ خَيْرُ الْحَكِمِينَ ﴿٨٠﴾

یا فیصله اوکړی الله تعالیٰ ما لره او هغه غوره دې د فیصله کونکو نه.

تفسیر: د دې ځای نه تر (۸۷) آیت پورې نهم مقام دے. پدې کښ د ورونو په خپل مینځ کښ مشوره ذکر ده او د مشر ورور پاته کیدل د دوی نه په مصر کښ او لیږد نورو ورونو پلار ته دپاره د تفصیل د حالاتو او زیاتیدل د غم د پلار او یادول د هغه یوسف عليه السلام لره او منع کول د دوی پلار لره د یادولو د یوسف عليه السلام نه او د پلار جواب ورکول او دوی ته په دریم ځل باندې مصر ته په تللو باندې حکم کول دپاره د طعام راوړو او دپاره د طلب د یوسف عليه السلام او د ورور د هغه.

کله چه هیڅ امید باقی پاته نه شو، نو ورونه د خلقو نه جدا شو او خپل مینځ کښ په سوچ شو چه اوس به څه وکړې شی. مفسرین لیکي چه د گناه انجام خراب وی اوس دوی په خپلو زړو گناهونو راو نیول شو چه لږ شان مصیبت پرې راغی، پریشانه شول چه زموږ مقصد خودا وو چه زموږ ژوند به د پلار سره ښه شی او دلته رانه بل ورور هم ونیول شو، د پلار سره مو تعلقات نور خراب شو نو دوی خپل مینځ کښ د خلکو نه جدا جرگه او مشوره وکړه. نو د هغوی مشر ورور چه د هغه نوم روییل یا روبین وو او دا هغه شخص وو چه ده د یوسف د قتل نه دوی منع کړی وو او دا د عمر په لحاظ مشر وو (قتاده) او ځینی وائی: د کبیر نه مراد په علم او عقل کښ مشر دې نه په عمر کښ. ځینی وائی

چه دا يهوذا وو خكه چه هغه په كښ زيات عقل والا وو. بعض وائي: د دوی مشر شمعون وو. (فتح البيان وغيره)

خَلَصُوا: خلوص په معنی د جدا کیدو سره ده.

نَجِيًّا: مصدر دې چه د واحد او جمع دواړو دپاره استعمالیږي په معنی د مُتَّاجِین سره.

یعنی جرګه کونکي. یا مصدر دې په معنی د ذَوِي نَجْوَى سره. (یعنی جرګه کونکي)

مَا فَرَطْتُمْ: ما موصوله یا ما مصدریه ده یعنی آیا تاسو نه پوهیږئ په هغه کوتاهي

ستاسو چه تاسو کړیده په باره د یوسف کښ. یا مخکنی کوتاهي ستاسو په باره د

یوسف کښ.

نو مشر ورور وویل چه تاسو ټولو ته پته ده چه زموږ پلار د الله تعالی په نوم سره مونږ

نه ډیر سخت لوظ اخستې دې چه مونږ به د هغه ځوی په حفاظت سره روغ د هغه خواته

واپس رارسوو، او ددې نه مخکښ د یوسف په باره کښ چه مونږ کوم ظلم کړیده هغه هم

ټولو ته معلوم دې. پدې وجه اوس به زه د مصر نه کنعان ته هله ځم چه زما پلار ماته

اجازت راکړي یا الله تعالی د مصر نه زما دروانیدو فیصله وکړي، یا زما ورور بنیامین په

یوه طریقه آزاد کړي شی، یا زه مړ شم یا زما ورور مړ شي. او الله په هر حال کښ ښه فیصله

کونکې دې. ځکه چه همداسې پلار سره سترګې نشم مخامخ کولې.

خَيْرُ الْحَكَمِينَ: په وخت د مصیبت کښ انسان الله تعالی ته متوجه کیږي نو دوی هم

متوجه شول.

إِرْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ ۚ

واپس لاړ شي پلار خپل ته نو اووایی اې پلاره زموږ! یقیناً ځوی ستا غلا کړیده

وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا

او مونږ گواهي نه ورکوو مګر په هغه څه چه پوهه یو مونږ په هغه

وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَفِظِينَ ﴿٨١﴾

او نه یو مونږ په غیبو خبرو پوهه لرونکي.

تفسیر: ورونو ته ئې ویل چه تاسو پلار ته واپس لاړ شي ځکه چه د ټولو په ایساریدو

کبن نقصان دے، کور کبن غلہ پکار دہ او پلار تہ جواب وړل پکار دی) او هغه تہ توله قصه وکړی او ورته وویي چه ستا خوی بنیامین تہ د عزیز مصر د پیالے غلا منسوب شویده او مونږ ولیدل چه د هغه د سامان نه پیاله راویستلے شوه، مونږ ددے گواهی ورکوو۔

وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ : ۱- یعنی چونکه مونږ د غیبو علم نه لرو پدے وجه د کار حقیقت پته نشته چه آیا واقعی بنیامین غلا کړیده، یا بله کومه خبره ده چه د هغه په سامان کبن دغه پیاله داخله کړه شویده۔ (دا خبره پکبن ځکه کوی چه دا پاکه کورنی وه، غلا پکبن نه وه) نو د غیب نه مراد علم غیب دے۔

۲- یا مطلب دا دے چه کله مونږ دا استاد خوانه بوتللو نو مونږ تہ پته نه وه چه دا به غلا کوی او مونږ به شرموی۔ ۳- یا دا چه مونږ تہ پته نه وه چه ستا خوی به غلا کوی۔ (عکرمه و قتاده) ۴- یا دا جواب د سوال دے چه ده کله غلا کوله نو تاسو ولے نه منع کولو؟ نو جواب کوی چه (مَا كُنَّا وَقْتَ غَيْبُوْنَهُ حَافِظِينَ لَهُ) یعنی مونږ په وخت د غائبوالی دده کبن ساتونکی نه ووده لره، یعنی ده چه دا کار کړیده نو دے په دے وخت کبن ز مونږ د سترگو نه غائب وو نو مونږ باندے دده حالت پت شو۔ (فتح) او همدا قول راجح او ظاهر دے۔

وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا : او دا آیت دلیل دے چه په شرع کبن ظن غالب تہ هم علم وئیلے کیږی۔ او دارنگه په ظن غالب سره گواهی کول هم جائز دی پدے شرط چه علامات او قرائن موجود وی۔

وَسُئِلَ الْقُرَيْةَ الَّتِي كُنَّا فِيْهَا وَالْعِیْرَ الَّتِي اَقْبَلْنَا

او تپوس وکړه د هغه کلی نه چه مونږ په هغه کبن وواو د قافله هغه نه چه راغلی یو مونږ

فِيْهَا ؕ وَاَنَا لَصٰدِقُوْنَ ﴿٨٢﴾ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ

په هغه کبن او یقیناً مونږ خامخار شتینی یو۔ وئیل هغه بلکه بنائسته کړیده تاسو تہ

اَنْفُسُكُمْ اَمْراً ؕ فَصَبْرٌ جَمِيْلٌ ؕ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّاتِيَنِيْ بِهِمْ

نفسونو ستاسو یو کار، نو کار زما صبر بنائسته دے، نزدی ده چه الله به راویلی ما تہ دوی

جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾ وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا سَفِي

تول يقيناً اللہ پوہہ، حکمتونو والا دیے۔ او واوړیدود دوی نه اووے وئیل اے افسوس دیے

عَلَى يُوسُفَ وَأَبْيَضْتُ عَنْهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾

په يوسف، او سپینه شوے سترگے د هغه دوحے د غم نه نو هغه د غم نه ډک وو۔

تفسير: او که ته مونږ متهم گنږې نو بيا مصر ته څوک وليږه او د حال احوالو حقيقت معلوم کړه، او د هغه قافله والو نه هم تپوس وکړه چه مونږ سره هلته نه راغلي ده، او ته يقين اوکړه چه مونږ رشتيني يو۔ درې قسمه دليلونه ئې ورکړل۔ يوز مونږ گواهي، دويم د کلي او دريم د قافله والو نو ستا يقين به راولي۔

الْقَرْيَةِ: اَيْ اَهْلَ الْقَرْيَةِ۔ د قريه نه مراد مصر دی (قتادة وابن عباس)

بعض وائي په مصر کښ يو کله دی چه دوی هلته کوز شوی وو او هلته نه ئې غله راوړله۔
العير په اصل کښ اوبسانو ته وائي بيا ترې مراد قافله وی۔

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ: کله چه دوی کنعان ته اُرسيدل نو خپل پلار ته ئې هغه څه وويل کوم چه د دوی مشر ورور ورته خودلی وو۔ نو يعقوب عليه السلام وويل چه دا خبره چه زما ځوی غلا کړيده، ستاسو ذهن راجوړه کړيده، هغه په حقيقت کښ غلا نه ده کړې۔

بعض مفسرينو ددې مطلب دا بيان کړيدې چه بنيامين لږه د کنعان نه مصر ته بوتلل، ستاسو د مخکښ نه تيار شوې سازش وو دې دپاره چه دا هم د يوسف په شان غائب کړي۔
اوس خو زما دپاره صبر کول غوره دی۔ او د يعقوب عليه السلام د نبوت د مقام لائق همدغه خبره وه۔ بخاري او مسلم د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت کړيدې چه رسول الله ﷺ وفرمايل:
(إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى) (بخاري: ۱۲۸۳) (مسلم: ۲۱۷۸)

«صبر دا دی چه انسان اول مصيبت په خاموشي سره برداشت کړي»۔

دلته دوی رشتيا وئيل مگر يعقوب عليه السلام پرې باور نه کوي ځکه چه «مار خوړلې د پړي نه هم پريږي»۔ دويم دا چه په شريعت کښ ظن بالمظنون جائز دی، يعنی يو سر په د مخکښ نه متهم دی (غل او ډاکو دی) نو په يوه موقعه کښ غلا وشي نو خلک په هغه گمان کول شي چه دا به فلاني کړی وی۔ او په نیک سړي باندې به گمانی کول گناه ده۔

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي: دا قانون دی [الْبَلَاؤُ إِذَا أَشَدَّتْ خَفَّتْ]۔ مصيبت چه کله ډير

سخت شی نو بیا په کښ آسانی راځی. نو ددې وجه نه یعقوب عليه السلام وویل چه زما امید دې چه الله تعالی به زما درې واړه ځامن (یوسف، بنیامین او روبین) ما سره ملاو کړی. هغه ته د مخکښ نه څه اندازه وه چه یوسف ژوندې دې، (یا په وحی سره ورته پته لگیده) او د یوسف عليه السلام د خوب نه ئې هم معلومه کړې وه. لیکن د هیڅ خبر پته ئې نه لگیده.

وَقَالَ يَا سَفِي: یعنی دا ئې ویل او د خپلو ځامنو نه ئې مخ واړولو، یا د دوی نه ځانله شو، یوې کمرې ته لاړ او د یوسف په وړک کیدو باندې ئې د سخت غم او پریشانی اظهار وکړو. اسف (افسوس، غم) ته ئې آواز وکړو لکه څنگه چه خلک خوشحالی ته آواز کوی (یا بشري) دا د ډیر سختوالي د وجه نه کله یو شې ځان ته په ذهن کښ مخامخ ودری، او بیا ورته آواز وکړی. او دلته دا آواز د الله تعالی نه شکایت نه و بلکه الله تعالی ته شکایت وو. (فتح البیان ۴/۵۱)

عَلَى يُوسُف: سوال دا دې چه نیول شوې بنیامین دې او غم په یوسف کوی؟

جواب ۱- ځکه چه دده د مصیبتونو ابتداء د یوسف د وړک کیدو نه شوې وه. د زور غم نه نوې غم تازه کیږی، (إِلَّا الشَّيْءُ يَبْعَثُ الشَّيْءَ) یوسف وړک شو، بیا بنیامین غلام جوړ کړې شو، او مشر خوی د بنیامین د حادثې نه متأثر کیدو سره په مصر کښ په پردی وطن کښ په مسافري کښ ژوند اختیار کړو او پلار ته ئې مخ خودل خوښ نه کړل.

۲- بله وجه دا ده چه د بنیامین ځای معلوم وو چه مصر دې او د غلا په تهمت کښ گیر دې راخلاص به شی لیکن یوسف بیخي وړک دې.

۳- دارنگه یوسف سره ئې مینه زیاته وه.

یعقوب عليه السلام د یوسف د وړک کیدو نه روستو د زړه نه دومره ژړل چه د مسلسل اوبښکو بهیدو سره ئې سترگې سپینې شوې. مفسرینو لیکلی دی چه په یو مصیبت یا د یو محبوب په مرگ یا په یو وړک شوی باندې غم کول حرام نه دی. حرام دا دی چه سړې په جفو آوازونه وکړی، گریبان څیری کړی، او داسې خبرې وکړی چه د صبر او استقامت خلاف وی. نبی کریم صلی الله علیه و آله د خپل خوی ابراهیم په مرگ باندې وئیلی وو: «سترگې اوبښکې تویه وی، او زړه غمجن دې، او مونږ داسې خبرې نه کوو چه په هغه سره الله ناراضه شی، او اې ابراهیم! مونږ ستا په جدائی باندې خامخا غمجن یو». (بخاری: ۱۳۰۳)

وَأَبْيَضْتُ عَيْنُهُ: یعنی د سترگو توروالې ئې سپین شو د ډیر ژړا د وجه نه.

مقاتل وائی چه یعقوب عليه السلام شپږ کاله وړاندې وو چه هیڅ ئې نه لیدل.

خینی وائی: نظر ئے زیات ضعیف شوی و و او معمولی شان لیدل به ئے کول۔ لیکن اول قول غوره دے لکه روستو ﴿فَارْتَدُّ بِصِيرًا﴾ نہ معلوم میری چه به قمیص سره ورته نظر را واپس شو۔ او نظر ختمیدل د انبیا و به شان کنش خه نقصان نه را ولی خکه چه دا د امراض منفزه و نه نه دے، نبی باندے الله تعالیٰ داسے بیماری نه را ولی چه خلک ترے نفرت و کړی۔ ﴿فَهُوَ كَبِيمٌ﴾ کنش اشاره ده چه دده زره په غم سره متأثر و و لیکن د هغه اظهار به نه نه کولو، یعنی غم به نه خورلو۔ د ژوندی بچی وړک کیدل بنده ته دیر زور وړ کوی۔

د سعید بن جبیر نه نقل دی چه د یعقوب عليه السلام په دین کنش د مصیبت په وخت کنش انا لله و انا اليه راجعون کلمه نه وه، که دا وے نو یعقوب عليه السلام به دا الفاظ نه و نیلے۔ یعنی استرجاع کلمه ددے امت خصوصیت دے۔ (فتح)

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَوُا تَذَكَّرُ يُّوسُفَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ

أُوَيْبِلَ دوی قسم په الله ته همیشه ئے چه یاد وے یوسف تردے چه شے به خوار یا به شے

مِنَ الْهَالِكِينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ

د مړ کیدونکو نه۔ اُوَیْبِلَ هغه یقیناً ښکاره کوم زه درد او غم خپل الله ته او پوهیږم

مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يٰبَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا

د الله د طرف نه په هغه چه تاسو پرے نه پوهیږئ۔ اے بچو زما! لاړ شئ نو تالاش او کړئ

مِنْ يُّوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْسَسُوا مِنْ رُّوحِ اللَّهِ إِنَّهُ

د یوسف او د ورور د هغه او مۀ نا امیده کړی د رحمت د الله تعالیٰ نه، یقیناً شان دادے

لَا يَأْتِسُ مِنْ رُّوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

نه نا امیده کړی د رحمت د الله نه مګر قوم کافران۔

تفسیر: د یعقوب عليه السلام دا سخت حال چه به خامنو لیدلو نو په هغه به ئے رحم راتلو او کله چه به د هغه حالت ورځ په ورځ بد لیدو او ویریدل چه چرته د یوسف غم دده زره و نه خوری، او دده د مرګ سبب جوړ نشی نو هغوی هغه ته وویل چه قسم په الله! ته به یوسف همیشه همداسے یاد وے تردے پورے چه ته به عقل او هوش ختم کړے، او ستا جسم به ویلی شی، چرته دا غم ستا ژوند ختم نکړی۔

حَرَضًا: ۱- ہمیشہ بیمار۔ (رنخور)۔ (ابن عباس) ۲- خوار۔ (قتادة)

ابو عبیدہ وائی: حرض پہ اصل کنب پہ جسم یا پہ عقل کنب د غم یا د عشق یا د بودا والی پہ وجہ نقصان تہ وئیلے شی۔

مُؤرِّج وائی: هُوَ الذَّائِبُ مِنَ الْهَمِّ۔ هغه شخص چہ د غم او د مرض د وجہ نہ ویلی شی۔
إِنَّمَا أَشْكُو: یعقوب علیہ السلام وویل زہ خپل غم او درد او دا مشکل حال ہیخ انسان تہ نہ بلکه صرف الله تعالیٰ تہ بیانوم، او د هغه په دربار کنب دعا کوم، هغه تہ التجاء کوم، پدے وجہ تاسو ما په خپل حال پریدی۔

وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ: یعنی ما تہ هغه څه معلوم دی چہ تاسو تہ معلوم نه دی۔ یعنی زه د الله په صفاتو او د هغه په امتحاناتو او په مصیبت باندے د ثوابونو ورکولو او د الله تعالیٰ په لطف او احساناتو چہ هغه به د مصیبت نه روستو آسانی راوی پوه یم۔ یا ددے نه مراد د يوسف علیہ السلام د ژوند علم دے چہ الله ورته خبر ورکړے وویائے د خوب نه معلومه کړے وه چہ زه به ورته سجده کوم۔

یعنی پدے کنب د الله تعالیٰ ډیر حکمتونه دی چہ زه نه ولے غمجن کړے یم چہ هغه تاسو تہ نه دی معلوم۔ او اهل علم ددے یو راز دا بیانوی چہ یعقوب علیہ السلام هغه پیغمبر دے چہ د انبیاء علیهم السلام په کورنۍ کنب راغلی دے، امن و امان ماحول کنب دے، خاص دشمنان نه نشته نو ځکه پرے الله تعالیٰ ذاتی تکلیفونه راوستل او هر چہ ابراهیم علیہ السلام وویو هغه د دشمنانو مقابلے کړے وے نو بدن نه روغ جوړ وو، لیکن د بنځے او بادشاه او د اور امتحانات پرے راغلل۔ الله تعالیٰ په هر چا باندے د هغه د شان مطابق امتحان راوی دے دپاره چہ په ده کنب نرمی او خشوع پیدا شی او خراب نشی، دده نه شر ختم شی، نو په تکلیف باندے ورله الله تعالیٰ درجات پورته کوی او کمالات پکنب پیدا کوی، بنده هر وخت مره وروی چہ الله تعالیٰ زما دعا نه آوری حال دا چہ الله تعالیٰ پدے طریقہ دده تربیت کوی او ځان سره ورله تعلق جوړوی که یو بنده پدے راز پوه شو نو د الله تعالیٰ سره به نه مینه پیدا شی۔ هر انسان کنب یو شر او ورانے وی نو الله تعالیٰ ورله په تکلیفونو راوستو هغه شر ختم کړی۔ عجیب تربیت دے۔

بَيْئِي: بئ، أَشَدُّ الْحُزْنَ (سخت غم) تہ وئیلے شی چہ انسان نه په پتولو قادر نه وی، دلته ترے مراد تکلیف دے۔

يَبْنِي أَذْهَبُوا: هغه خپلو ځامنو ته وویل چہ مصر ته لاړ شی او د يوسف او د هغه د

ورور بنیامین پہ بارہ کنبں پتہ ولگوی، او د الله تعالیٰ درحمت نہ نا امیدہ نہ شی، خُکھہ چہ د هغه درحمت نہ صرف کافران خلق نا امیدہ کیری۔

فَتَحَسَّسُوا: تحسس پہ حواسو سرہ یو شے طلب کولو ته وئیلے شی او اکثر پہ شر کنبں استعمالیری۔

مِنْ رُّوحِ اللَّهِ: یعنی درحمت د الله تعالیٰ نہ۔ (ابن عباس)
روح هغه شے دے چہ انسان د هغه پہ وجود باندے خوشحالیری او د هغه نہ خوند اخلی۔
دارنگہ دزرہ د غم نہ استراحت حاصلولو ته روح وائی۔

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا

نو هرکله چہ داخل شول دوی پہ هغه باندے وئیل دوی اے عزیز! رسیدلے دے مونہ ته

وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعٍ مُّزْجَةٍ فَأَوَفِّ لَنَا

او کور والوز مونہ ته تکلیف او راوردہ مونہ تاته پنکھ (پیسے) لہے نو پورہ راکرہ مونہ ته

الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا ۚ إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾

پیمانہ او صدقہ وکرہ پہ مونہ باندے یقیناً الله تعالیٰ بدلہ ورکوی صدقہ کونکو ته۔

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ

وئیل هغه آیا معلوم دی تاسو ته هغه کارونه چہ کریدی تاسو دیوسف او د هغه د ورور سرہ

إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوا ءَا إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ ۚ قَالَ أَنَا

کلہ چہ وی تاسو نا پو هہ۔ وئیل دوی آیاتہ، خامخاتہ خویوسف ئے، اوئیل هغه زہ

يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي زَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا ۚ إِنَّهُ

یوسف یم او دا ورور دے زما، تحقیق سرہ احسان کریدیے الله پہ مونہ باندے، یقیناً

مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾

چا چہ تقویٰ وکرہ او صبر ئے وکرونو یقیناً الله نہ بربادوی اجر د نیکی کونکو۔

تفسیر: ددے خای نہ تر (۹۳) آیت پورے لسم مقام دے چہ پدے کنبں د ورونو دیوسف

الظہر بل مصر ته تلل او د عزیز مصر نه صدقہ طلب او بیا د دوی یوسف لره پیرندل او

د هغه په فضيلت او په خپل جرم باندې اقرار کول او بيا د هغه نه معافي طلب کول او بيا د يوسف عليه السلام خپل قميص پلار ته ليرل دپاره د تسلي ذکر دی.

د پلار د حکم مطابق باقیمانده ورونو دريم ځل د مصر سفر وکړو، دا ځل د ورور د کتنې او د خوراک راوړو دواړو دپاره تلي دی. دوی د عزيز مصر دربار ته حاضر شو، وې وئيل چه عزيز مصره! مونږ او زموږ بال بچ د قحط او خشک سالی د وجه نه په ډيره پریشانی کښ دی، او ډيرې کمې پيسې مو راوړېدی.

(دوی د بيان دا انداز ددې دپاره اختيار کړو چه د بادشاه په زړه کښ خپل ځان دپاره د همدردی جذبه پيدا کړي) ليکن ته په خپل جود او سخاء سره مونږ ته دانه د مخکښ په شان پوره راکړه، او د پيسو د کم والی يا ددې دې وقعت کيدو خيال مه کوه، الله تعالی صدقه او نيکي کونکو ته ضرور ښه بدله ورکوي.

مَسْنَاً وَأَهْلَآئِنَا: مفسرين ليکي چه دا آيت دليل دې چه مخلوق ته شکايت جائز دې په وخت د سخت ضرورت کښ ليکن صبر کول بهتر دی.

مُزْجِلَةٍ: دلته په معنی د قِلِيلَةٍ سره دې. يعنی لږې پيسې چه د ډير قيمت والا مبيعې په مقابلې کښ وی. او د کوته معنی ئې نه ده چه بيخي بیکاره وی بلکه د پخوا زمانې کوته والې به دا وو چه قيمت به ئې کم وو.

وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا: صدقه په اولادو د انبياء عليهم السلام باندې حرامه ده نو دلته د صدقې نه مراد دادې چه مونږ ته زموږ د مال د مقابلې نه زيات راکړه يا زموږ د مال د کم قيمت والی نه چشم پوشی وکړه، او دا د کره پيسو په شان وگنږه چه پوره پيمانې پرې راکړه. ابن الانباری وائی: دا عين صدقه نه ده بلکه مشابه د صدقې دې.

الْمُتَصَدِّقِينَ: يعنی په هغوی باندې په دنيا کښ فراخی راوولی او د آخرت ثوابونه ورکوي.

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ: پدې وخت کښ د خپل خاندان والو غربت او پریشانی او د خپل پلار د درد او غم حال پيژندلو نه روستو د يوسف عليه السلام زړه ډک شو، او د هغه سترگې لمدې شوې، نور ئې قصې له د زيات اوږدولو طاقت رانه وېرې شو، او خپلو ورونو ته ئې د خپل درد نه ډک داستان ياد کړو ورته ئې وويل چه تاسو چه د يوسف او د هغه د ورور بنيامين سره د ناپوهی په وجه په تيره شوې زمانه کښ کوم ظلم او زياتې کړې وو، آيا هغه تاسو ته ياد دې؟

(يوسف سره چه هغوی کوم سلوک کړې وو، د هغې تفصيل تير شويدې، بنيامين سره

نے ہمیشہ د سپکاوی معاملہ کرے وہ او هغه ته نه د خپل ورور يوسف د فراق غم ورکړي (و)-

يوسف (عليه السلام) خپل پلار يعقوب ذکر نکړو، حال دا چه د يوسف د جدائی د ټولو نه زیات غم هغه ته رسیدلې وو۔ مفسرینو لیکلي دي چه د هغه ذکر نه د هغه د جلالت قدر په وجه ونکړو، او پدې وجه چه يوسف (عليه السلام) ته معلومه وه چه د الله تعالی د طرف نه د هغه از مینیت دې دپاره کیدو چه د هغه مقام او مرتبه پورته شی۔ (فتح البیان)

هَلْ عَلِمْتُمْ: دا استفهام د هغوی د متوجه کولو دپاره دې یعنی هغه زاړه حالات را یاد کړي او پدې کښ د واقعې غټوالی ښکاره کولو ته اشاره ده۔

مفسرین لیکي چه يوسف (عليه السلام) دوی ته خپل بعض واقعات ذکر کړل چه تاسو کله يوسف کو هې ته گوزارولو او قميص مو ترې وېستو لکه مخکښ ذکر شویدی چه (لَتَنبِئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا) (يوسف: ۱۵)

(چه ته به دوی ته ددې قصې خبر ورکوي)۔ نو دلته نه خبر ورکړو۔

جَاهِلُونَ: مفسرین لیکي چه يوسف (عليه السلام) دوی په صفت د جهالت ذکر کړل دې دپاره چه د دوی یو قسم عنر ثابت کړي او خبره ورته آسانه کړي چه دا تاسو کوم کارونه کړیدی پدې وخت کښ تاسو ناپوه وئ او ددې گناه د عاقبت نه نا خبره وئ۔

قَالُوا آءِ اِنَّكَ لَآ اَنْتَ يُوْسُفُ: پدې تپوس سره ورونو يوسف (عليه السلام) لره وپېژندلو ځکه چه دوی پوه وو چه د يوسف واقعده د هغه نه یو بل هیچاته نه وه معلومه، او په حده حیرانتیا او تعجب نه ښکاره کړو۔ نو دوی اول کښ شک وکړو نو تپوس نه وکړو بیا نه زر یقین پیدا شو چه دا خو همغه يوسف دې۔ یعنی آیا ته يوسف ئې؟ یقیناً ته يوسف ئې۔

ځینی مفسرین وائی چه کله ورته يوسف (عليه السلام) دا خبره وکړه نو تاج نه د سر نه لرې کړو نو دوی وپېژندو۔ ځینی وائی: هغه مسکې شو نو دوی د هغه مخامخ غاښونه وپېژندل چه دا خو همغه يوسف (عليه السلام) دې۔ (فتح البیان)

قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا: ۱- آيُ بِالنُّبُوَّةِ۔ د يوسف سره یو احسان په نبی جوړولو سره وو۔

۲- بِالْخُرُوجِ مِنَ السِّجْنِ۔ چه جیل نه ئې راوېستو او په هر پړاو کښ د الله تعالی احسانات په هغه باندې وو۔ ۳- یاد جدائی نه روستو بیا راجمع کول وو۔

۴- دین او دنیا او سلامتیا والا گرځول او دا ټول مطلبونه صحیح دی۔

مَنْ يَتَّقِ: تر غیب دې صبر او تقوی ته۔ چه تقوی او صبر د نجات او درجاتو د پورته

والی سبب دے او دا دواړه اسباب د احسان دی۔

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا

اووئیل دوی قسم په الله یقیناً غوره کړې نه ته الله تعالیٰ په مونږ باندې او یقیناً یو مونږ

لَخَطِئِينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ۚ يَغْفِرُ اللّٰهُ

د خطاکارونه۔ اووئیل هغه هیڅ ملامتیا نشته په تاسو نن ورځ بخښه دې وکړی

لَكُمْ ز وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّحِمِیْنَ ﴿٩٢﴾ اِذْهَبُوا بِقَمِیْصِ هٰذَا

الله تعالیٰ تاسو ته او هغه ډیر رحم کونکې دې د رحم کونکو نه۔ یوسئ قمیص ځمادا،

فَالْقُوْهُ عَلٰی وَجْهِ اَبٰی یَاتِیْ بِصِیْرًا ۚ وَاتُّوْنِیْ بِاَهْلِکُمْ اَجْمَعِیْنَ ﴿٩٣﴾

نو واچوئ دا په مخ د پلار زما ویه گرځی لیدونکې او راوئ ماته اهل خپل ټول۔

تفسیر: وروڼو د یوسف علیه السلام د مقام او مرتبې او په تیره شوې زمانه کښ د هغه په حق کښ د خپل خطرناک جرم اقرار وکړو او وې وئیل چه واقعی الله تعالیٰ تاته په مونږ باندې فضیلت درکړې دې، او تاته نه ستا د تقویٰ او صبر په وجه ډیره اوچته مرتبه درکړې ده، او مونږ ستا په حق کښ ډیر گناهکار او خطاکار وو۔

مفسرین وائی چه د دوی ددې گناه په اقرار کښ اشاره ده چه دوی فوراً د الله تعالیٰ نه معافی او غوخته او توبه نه وېستله۔

قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ: یعنی یوسف علیه السلام وئیل چه لارشی، نن ما تاسو معاف کړی، په تیره شوې غلطۍ باندې ستاسو رانیول به نه کوم، او هیڅ ملامتیا به په تاسو نه وایم، الله تعالیٰ دې هم تاسو معاف کړی، او هغه خو په حده رحم کونکې دې۔

تَثْرِيبٌ: تعبير (پیغور) او توبيخ (رتبه او ملامتیا) ته وئیلے شی۔ اور رسول الله صلی الله علیه و آله هم په فتح د مکه کښ همدا خبره وکړه، خلکو ته نه وکتل او بیانې وفرمایل: ستاسو څه گمان دې چه تاسو سره به څه کوم؟ هغوی وویل: خیراً، آخ کریم و ابن آخ کریم۔ د خپگره به راسره کوې، ته عزتمند ورور او عزتمند وراره نه۔ نو وې فرمایل:

[لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ، اَنْتُمْ الطُّلَقَاءُ] په تاسو نن هیڅ ملامتیا نشته، تاسو زما د طرفه آزاد شوی۔ (السنن الکبریٰ للبیهقی: ۱۸۷۳۹)

دا وود انبياء عليهم السلام شان چه خلك ورتبه ضررونه وركوي او هغوي ورله دوانی وركوي، د مور او پلار نه پرې زيات مهربانه وي، او هر مؤمن له پكار دي چه نورو ته د هغوي جرمونه معاف كړي او آساني ورسره وكړي.

إِذْ هَبُوا بَقْمِصِي هَذَا: اوس وخت راغی چه د يعقوب عليه السلام درد او غم ختم شی، د هغه د صبر نتیجه راښکاره شی.

يوسف عليه السلام د الله د طرف نه د وحی مطابق وروئو ته وويل چه تاسو زما د قميص خان سره يوسي، او زما د پلار په مخ ته واچوي، د الله په حكم سره به د هغه نظر راواپس شی. او تاسو د خپل خاندان ټول افراد خان سره دلته راولئ. وائی چه د هغوي شمار اویا (۷۰) يا درې نوی (۹۳) وو.

وئيلے شی چه دوی چه كله روستو د مصر نه د موسی عليه السلام سره وتل نو د دوی شمار شپږ لاکه پنځه سوه اوه اویا (۶۰۰۵۷۷) کسان ووسوي د ماشومانو او بوډاگانو نه. او ماشومان پکښ دوه لاکه لس زره وو، قاله القرطبي.

دومره برکت الله تعالی وركړې وو او د موسی عليه السلام او د يوسف عليه السلام ترمينځ څلور سوه کاله تير شوی وو. ابو هريره رضي الله عنه فرمائی:

يعقوب عليه السلام مصر ته د يوسف عليه السلام په بادشاهي کښ داخل شو چه عمر ته (۱۳۰) کاله وو او بيا د هغه په بادشاهي کښ (۳۰) کاله ژوندی وو او يوسف عليه السلام د يوسف عليه السلام شلو (۱۲۰) کالو په عمر وفات شو او د ابراهيم عليه السلام عمر (۱۹۵) کاله وو. (فتح البيان)

يوسف عليه السلام هغوي ته دا هم وځودل چه د قحط سالی دوه کاله تير شويدي، اوس هم لا پنځه کاله باقي دي. الله تعالی دې زمکې ته زه ستاسو نه مخکښ پدې وجه راوړسولم چه تاسو ټول دلته راشي او د ټولو نفسونه بچ شی. دا ټولې خبرې پلار ته اووايي، او خپل تمام بال بچ، څاروی او څه چه تاسو سره دي، ټول راولي دلته راشي.

نو هغه خلقو دغسې اوکړل. او د مصر بادشاه هغه ته د ملک د ټولو نه زرخيزې علاقې وركړې، او يوسف عليه السلام د خپل مور او پلار او ورونو ډير ښه مدار وکړو، د خوراک دپاره غوره دانې، د اغوستلو دپاره غوره لباس او د نورو اخراجاتو دپاره ډيرې پيسې ته وركړې.

إِذْ هَبُوا: ورونو ورتنه وويل چه د پلار ستا پيسې سترگې رنډې شويدي نو ده ورتنه وويل چه زما قميص ويسي او د هغه په مخ ته واچوي د الله په حكم سره به د هغه نظر راواپس شی.

آیا د یوسف علیہ السلام قمیص کنس برکت وو؟

دلته بعض خلکو افراط او بعضو تفریط کریدے، افراط والا وائی چہ قمیص کنس ہیخ برکت نہ وو بلکہ دا هے وثیقہ (د اعتماد یو شے) وو۔ یعنی د لاس نبضہ وه۔ لکہ امام رازی پہ تفسیر کبیر کنس لیکلی دی۔ کله وائی: کَانَ هَذَا بِوَحْيِ اللَّهِ - دا د الله پہ وحی شویدی یعنی پدے باندے به نور خلک نہ قیاس کیڑی۔ او تفریط والا وائی چہ پدے قمیص کنس برکت وو نو بس د هر ولی او بزرگ پہ قمیص کنس برکت وی نو هغه پہ خان پسه راکاږی نو ددے نه ئے دین جوړ کړو۔ لکه دا د پیر پرستو طریقہ ده۔

حقہ دا ده چہ یو د انبیاء علیهم السلام تبرکات دی، اوبل د غیر انبیاء نو د انبیاء علیهم السلام تبرکات شته لکه د هغوی وینسته، د هغوی خوله، یا د هغوی د بدن سره لگیدلے اویہ شوی لکه احادیث او آثار د صحابه کرامو پرے گواه دی چہ هغوی به پدے سره د امراضو استشفاء کوله۔ او د غیر انبیاء علیهم السلام تبرکات نشته ځکه چہ غیر نبی معصوم نه وی او د غیر معصوم قیاس په معصوم باندے صحیح نه دے۔ سیدنا ابوبکر صدیقؓ او نور خلفاء ثلاثه رضی الله عنهم یقیناً د الله تعالیٰ اولیاء وو لیکن د هیخ صحابی نه د هغوی په آثارو تبرکات نیول نه دی ثابت۔

يَا بَصِيرًا: ۱- اَيُّ يَصِيرُ بَصِيرًا - وه گرځی لیدونکے۔ ۲- یا دلته مصر ته به راشی لیدونکے۔

فانده: علامه ابن عاشور لیکي: يوسف علیہ السلام دوی ته اوس حال ښکاره کړونه مخکن ځکه چہ که مخکنی نه حال وئیلے وه نو بیا به ئے خپل پلار او اهل مصر ته راغوښتے او کیدے شی چہ مخکنی ده ته حالات د طرفه د بادشاه نه برابر نه وو ځکه چہ د قبطیانو او د کنعانیینو تر مینځ په دغه موده کنس دشمنی وه، نو یریدو که خپل خاندان مصر ته راوولی نو د بادشاه د طرفه به ده ته او دده خاندان ته بد گمانونه متوجه شی نو يوسف علیہ السلام انتظار کولو چہ ددے دپاره څه فرصت مونده کړی، او بادشاه ورسره چونکه ډیر احسانات کړی وو نو د هغه وفاداری دا وه چہ داسے کار ونکړی چہ بادشاه ئے بد وکړی یا پرے بد گمان وکړی، نو د بادشاه د مرگ انتظار ئے کولو، یا د هغه د راضی کولو کوشش کنس لگیا وو، یا د يوسف علیہ السلام اراده وه چہ د هغه د ورور د ایسارولو په موده کنس د هغه نه د پلار او د خاندان احوال معلوم کړی چہ دوی ټول یا بعض څنگه راوولی۔ (التحریر ۱۲/۱۰۴)

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي

او هر کله چه جدا شوه قافله (د آباد د مصر نه) وویل پلار د دوی یقیناً زه

لَا جُدْ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُون ﴿٩٤﴾ قَالُوا

خامخا موندۀ کوم بوئی د یوسف که چرته تاسو ما یه عقله نه کنړئ۔ وویل دوی

تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ﴿٩٥﴾

قسم په الله یقیناً ته خامخا په خپل محبت پخوانی کنښ ئی۔

تفسیر: ددې ځای نه تر (۹۸) پورې یو لسم مقام دی۔

پدې کنښ د یعقوب عليه السلام د یوسف عليه السلام بوئی موندل په طریقه د معجزې سره، او بیا هغه ته بشارت راتلل، او بیا د خامنو د خپل پلار نه استغفار غوښتل او د پلار د هغوی سره د استغفار غوښتلو وعده کول ذکر دی۔

کله چه د ورونو قافله د مصر نه کنعان طرف ته راروانه شوه، نو یعقوب عليه السلام خپلو نمسو او نور د کور خلقو ته وویل چه ماته د یوسف خوشبوئی راځی، لیکن تاسو خوبه دا وایی چه د بوداوالی په وجه زما عقل متأثر شویدی۔

دا په وحی الهی سره ده ته اشاره ورکړې شوې وه چه یوسف اوسه پورې په خیر سره ژوندی دی۔ او دا امید خود هغه په زړه کنښ همیشه پاتې وو، د یوسف د خوب د تعبیر همدا تقاضا وه۔

پدې وجه هغه خپل ځامن هم د الله د رحمت نه د نا امیده کیدو نه منع کړی وو۔ کله چه د مصیبت ورځې په ختمیدو کیږی نو د الله نیکانو بندگانو ته د هغې احساس کیږی۔

رِيحَ يُوسُفَ: معجزې ډیرې عجیبه وی، یعقوب عليه السلام په کنعان کنښ په نزدې کوهی کنښ د یوسف نه خبر نه وو او دلته ئی د کنعان علاقې نه د مصر نه خوشبوئی رابښکله، چه کنعان د مصر نه اتیا فرسخه (یعنی ۲۴۰) میله وړاندې دی۔ نو د انبیاء علیهم السلام حالات ډیر ناشنا وی ځکه چه دا د وحی سره تعلق لری۔

سعدی شیرازی صاحب فرمائی: - قطعه

کسی پرسیده از گم کرده فرزند ❀ که اے روشن گمراه خردمند

زمرش	بوئی	پیرامن	شنیدی	✽	چرا	در	چاو	کنعاش	ندی			
بکنتا	حال	ما	برقے	جهان	است	✽	دی	پیدا	ودگیر	دم	نہان	است
گہی	بر	طارم	اگلی	نشینم	✽	گہی	بر	پشت	پائے	خود	نہ	چشم

چا د یعقوب عليه السلام نہ پوښتنه وکړه چه اے روښانه زړه والا هوښياره! د مصر نه دے د يوسف عليه السلام د قميص بوئی رابښکلو نو څه وجه ده چه په کنعان کښ (نزدی) دے نه لیدلو. نو هغه وویل: زمونږ د پیغمبرانو حال د برېښنا په شان وی چه یو وخت کښ راپیداشی او په بل وخت کښ ورکشی. کله خود په اوچتو مقاماتو باندے کینو او کله د خپلو خپو شاته څیزونه هم نه وینو. (یعنی دا کارونه په طریقہ د معجزه سره وو)

لَوْلَا أَنْ تَفْقَهُوا هَؤُلَاءِ آيَاتِنَا لَأَنْتَبِهْتُمْ لَوْلَا أَنْ تَتَذَكَّرُوا هَؤُلَاءِ آيَاتِنَا لَأَنْتَبِهْتُمْ لَوْلَا أَنْ تَتَذَكَّرُوا هَؤُلَاءِ آيَاتِنَا لَأَنْتَبِهْتُمْ

که تاسو ما کم عقلتیا ته نه منسوب کوئ، فنډ د بوداوالی په وجه د عقل ختمیدو ته وائی چه بیا گډے وډے خبرے کوی.

تفئید: بدو خبرو کولو ته هم وائی او دروغو ته هم. یعنی که تاسو ماته بدے خبرے نه کوئ. اخفش وائی: تفئید ملامتیا او ضعف الراي ته وائی. (فتح البیان) لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ: نمسو وویل چه دا خو ستا د هغه غم خبرے دی.

ته خو همیشه د يوسف په محبت کښ د غصے خبرے کوئ، او د هغه د لیدلو خواهش راژوندے کوئ، حال دا چه هغه مړ شویډے. پدے وجه تاله داسے خبرے کول نه دی پکار.

ضَلَلٍ: مجاهد وائی: دلته په معنی د محبت او مینه سره دے، او د گمراهی معنی نه ده ځکه چه پیغمبر ته نسبت د گمراهی کفر دے.

یعنی ستا محبت همغه شان تازه دے، څلویښت کاله ووتل او ستا محبت کم نشو او د يوسف د یادولو نه ستا ژبه سترے نشوه.

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ

نو هرکله چه راغے زیرے ورکونکے گوزارنې کړو قميص په مخ د هغه باندے

فَارْتَدَّ بِصِيرًا ۚ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ ۚ إِنِّي آعْلَمُ

نو اوگر څیدو لیدونکے، وویل هغه آيا نه وو ویلی ما تاسو ته چه یقیناً زه پوهیږم

مِنْ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا

د الله د طرف نه په هغه څه چه تاسو پرې نه پوهیږئ. وویل دوی اے پلاره زموږ

اَسْتَغْفِرُ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ

بخنه وغواړه موږ لره د گناهونو زموږ، یقیناً موږ خطا کار یو. وویل هغه

سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

زردی چه بخنه به وغواړم تاسو لره درب خپل نه، یقیناً هغه بخنه کونکې رحم کونکې دے.

تفسیر: د بشیر نه مراد یهوذا وو، ځکه چه ده وئیلی وو [آنا اُفَرِّحْهُ بِقَمِيصِهِ كَمَا أَحْزَنَتْهُ بِهِ] زه به پلار د یوسف په قميص خوشحالوم لکه څنگه چه مې پرې خفه کړې وو. کله چه هغه قميص د یعقوب عليه السلام په مخ واچولونو د هغه نظر واپس راغلو. نو هغه تولو ته مخاطب شو او وې وئیل چه ما تاسو ته نه وو وئیلی چه زه د الله تعالی د طرف نه په هغه څه پوهیږم چه تاسو پرې نه پوهیږئ. او دا زیرې ورکونکې د قافله نه مخکې راغلی وو. **فَارْتَدَّ:** ارتداد د یو شی زور حالت ته بدلیدو ته وائی یعنی بیرته خپل اولنی حالت (د نظری) ته راواپس شو.

دلته د قميص په اچولو سره د یعقوب عليه السلام نظر راواپس کیدل د علومو د نبوت سره تعلق لری، ځکه چه په ظاهره کښ په قميص کښ کوم شے دے چه نظر راواپس کوی، ددې مثال دم دے. چه ظاهره کښ څه نه وی، صرف کلمات وئیل وی لیکن تاثیر کوی.

قَالُوا يَا أَبَانَا: ورونو خپل پلار ته وویل چه موږ د یوسف او ستا په حق کښ کومې غلطیانې کړې دی د هغه د الله تعالی نه زموږ دپاره بخنه طلب کړه. نو یعقوب عليه السلام د هغوی سره د هغه وعده وکړه او وې وئیل چه زه به ستاسو دپاره د الله تعالی نه دعا کوم، او هغه خو دیره زیاته معافی کونکې او په حده رحم کونکې دے. او پدې کښ ترغیب دے چه تاسو هم د الله تعالی نه خپله بخنه وغواړئ او زه به ئې هم درله وغواړم.

یعقوب عليه السلام د خپلو ځامنو دپاره د بخنه دعاء کوم وخت ته روستو کړه؟

۱- نو ځینی وائی چه دائے د جمعې ورځې ته روستو کړه. لکه پدې باره کښ د ابن عباس روایت طبرتی ذکر کړیدې، حافظ ابن کثیر وائی چه په رفع کښ ئې نظر دے.

۲- د ابن عباس نه دا هم نقل دی چه **أَخْرَجَهُم إِلَى السَّحَرِ**. دائے د شپې آخری حصه ته

روستو کرہ خکہ چہ دغہ وخت کنب دغا بنہ قبلیری او د دعا او استغفار دپارہ افضل اوقات اختیارول د سنت نہ ثابت دی۔ لکہ د صبا وخت، د فرض مونخونو نہ روستو، د حج پہ دوران کنب، د سجدے پہ حالت کنب، د اذان پہ وخت کنب د اذان او د اقامت ترمینخ، د روزہ ماتی پہ وخت۔ پدے اوقاتو کنب د دعا د قبولیت د الله نہ زیات امید کیری۔

۳- ظاہر داده چہ دائے یوسف علیہ السلام تہ روستو کریدہ خکہ چہ دے ورونو د یوسف علیہ السلام حق ضائع کریدے او د قانون دے چہ بندہ خو پورے معافی ونکری نو الله بخنہ نکوی۔ او یعقوب علیہ السلام پدے وخت کنب د یوسف علیہ السلام د معافی کولو نہ خبر نہ وو۔ او امکان شتہ چہ بل عذروی، فی الحال بہ موقعہ د دعائے وہ۔ یاد اچہ د دوی د توبی رشتینوالے پورہ معلوم کری۔ (فتح البیان وغیرہ)

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أَوَى إِلَيْهِ

نو هرکله چہ داخل شو دوی پہ یوسف باندے خانے ورکرو هغه خپل خان سره

أَبْوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ أَمِينٌ ﴿٩٩﴾

مور او پلار خپل تہ او وے وئیل داخل شی مصر ته که غواړی الله په امن به یی۔

وَرَفَعَ أَبْوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا

او پورته نه کړل مور او پلار خپل په تخت باندے او پر بوتل دوی هغه ته سجدہ کونکی

وَقَالَ يَأْبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ رَقَدْ جَعَلَهَا

او وئیل هغه اے پلارہ دا تعبیر د خوب زما دے مخکس د دینہ، یقیناً وگرځو دے لره

رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ

رب زما رشتیا، او یقیناً احسان نه کریدے ما سره کله چہ وېستلو ما لره د جیل نه

وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي

اورائے وستی تاسو د باندو نه پس د هغه نه چہ فساد اچولے وو شیطان په مینخ زما

وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا

او په مینخ د ورورنو زما کنب، یقیناً رب زما مزیدار تدبیر جوړونکے د هغه کار دے

يَشَاءُ ۚ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾

چه وے غواړي يقيناً هغه په هر څه پوهه حکمتونو والا دی۔

تفسير: ددې آيت نه تر (١٠١) آيت پورې دولسم مقام دی، پدې کښ د يوسف عليه السلام د خپل پلار يعقوب عليه السلام سره او د خپلې ټولې کورنۍ سره ملاقات دی، او هغوی ته په امن سره زيرې ورکول دي او د خوب رشتينې کيدل په سجده د دوی يوسف عليه السلام ته بيا اختتام د واقعې دې په دعاء د يوسف عليه السلام سره۔

يعقوب عليه السلام د خپل تمام بال بچ، حيواناتو او سازوسامان سره د کنعان نه د مصر زمکې طرف ته روان شو۔ د هغه ځوی يهودا مخکښ لاړو دې دپاره چه يوسف عليه السلام هغه ته ځای وښائي چرته چه د دوی آباديدل وو، چه د هغې نوم «جاسان» وو۔

يوسف عليه السلام د خپل ښار نه رابهر شو او د خپل پلار سره ئې د ښار نه بهر ملاقات وکړو۔ کله چه يعقوب عليه السلام دا وليدونو هغه ئې د خټ سره يو ځای نيولې وو، ډير وخت پورې ئې ژړل۔ يوسف عليه السلام هم د خپل پلار او مور سره غاړې يو ځای کړې وې او ژړل ئې، او چونکه دوی د ښار نه بهر د خپلو والدينو او وروڼو او نورو خپلوانو استقبال کړې وو، پدې وجه د ابتدائي ملاقات نه روستو خپل مور او پلار ته ئې د هغوی مناسب ځای ورکړو، د هغوی ئې ډيره دلجوونې وکړه، او په خپله خاص سورلي ئې کينول او ښار طرف ته روان شو۔ او ټولو خپلوانو ته ئې ووييل چه تاسو په پوره امن وامان سره ښار ته داخل شئ۔

أَبُو يَ: مفسرينو وييلې دي چه د يوسف عليه السلام مور د بنيامين د ولادت نه روستو وفات شوې وه، او بيائې د يوسف عليه السلام خاله (ترور) په نکاح اخستې وه او په ترور باندې هم د مور اطلاق کيږي نو دا خبره بې دليله ده۔ ظاهر د قرآن دا دې چه مور او پلار دواړه ئې ژوندی وو لکه د يوسف عليه السلام د خوب نه معلومېږي۔ او تاريخ باندې هله عمل وی چه د قرآن خلاف نه وی۔

ادْخُلُوا مِصْرَ: د داخلیدو حکم ئې ځکه وکړو چه يوسف عليه السلام د مور او پلار د استقبال دپاره بهر وتلې وو۔ يا مراد دا دې چه مصر ته کولاؤ ځی راځی، هيڅ پابندی به نه وي۔

وَرَفَعَ أَبُو يَ عَلَى الْعَرْشِ: بادشاهانو د خپل رعب قائمولو دپاره هغوی ځان له يو تخت جوړ کړې وې، او دلته د بادشاه د وفات نه روستو يوسف عليه السلام ته دا شاهي تخت ملائ شوې وو، نو کله چه يوسف عليه السلام خپل مور او پلار ځان سره روان کړل او دار السلطنت ته

ورسیدل نو هغوی ئے د خپل خان سره په بادشاہی تخت باندے کینول۔ په هغه وخت کښ د هغه والدین او یولس ورونه د هغه په تعظیم کښ په سجده پریوتل۔

(او په هغه دین کښ د اکرام او د سلام سجده مخلوق ته هم جائز وه او زموږ دین کښ د زیات احترام د توحید د وجه نه دا هم حرامه شوه، دا ددے امت کمال دے، د دوی د الله تعالیٰ سره تعلق زیات دے چه د دوی تندے الله تعالیٰ هیڅ مخلوق ته خکته کول نه غواړی)، او دے دپاره چه ټول بندگان په عبودیت او مخلوقیت کښ برابر شی، او پدے سجده کښ د مور او پلار بی ادبی هم نه وه ځکه چه دا د هغوی عادت وو چه بادشاهانو ته به ئے سجده کوله۔ (ابن عاشور)

وَقَالَ يَأْبَتَ هَذَا تَأْوِيلُ: نو یوسف علیہ السلام وویل، پلاره! زما د تیر شوی خوب تعبیر همدا دے چه دا الله تعالیٰ رشتینی رابنکاره کړو۔ او هغه په ما باندے دا احسان وکړو چه ما له ئے د جیل نه نجات راکړو۔

(او د کوهی نه د راوتلو ذکر ئے پدے وجه ونکړو چه ورونه شرمندہ نه شی ځکه چه هغوی ته ئے په اولنی ملاقات کښ ونیلی وو چه په تیره شوے غلطی به تاسو نه رانیول کیږی، دارنگه د کوهی ژوند درے ورځے وو، هغه معمولی وو)

او د الله تعالیٰ دا هم احسان دے چه تاسو ټول ئے د باندے نه دلته راوړسولی (واښی چه د هغوی پیشه خاړوی ساتل وو) او شیطان زما او زما د ورونو تر مینځ د حسد کوم اور چه بل کړے وو هغه مړ شو۔ او موږ ټول یو شو۔

نَزَعُ: زړه ته فساد ننوښتو ته وئیلے شی۔ او نزع په اصل کښ یو حیوان په چوکه یا په لاس سره څکوندلو او څرخشه کولو ته وائی دے دپاره چه هغه په مزل کښ قوی شی۔ دلته یوسف علیہ السلام د ورونو گناه په شیطان وړ واچوله پدے کښ دده هغوی لره اکرام او ادب کول دی۔ او بیائے خپل خان هم ورسره یاد کړو پدے کښ ډیرے عاجزی ته اشاره ده، او ډیر ادبی لفظ دے۔

لَطِيفٌ: درے معانی دی: (۱) اَلْبَرُّ بِعِبَادِهِ يُلَطِّفُ بِهِمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ احسان کونکے دے د بندگانو سره په داسے طریقہ چه د هغوی گمان هم نه وی۔ (خطابی)

(۲) اَلْعَالِمُ بِدَقَائِقِ الْأُمُورِ۔ عالم دے په باریکو څیزونو۔

(۳) بَارِكٌ تَدْبِيرُ كُنْهٍ دے۔

عمرو بن ابی عمرو وائی: اَللُّطِيفُ الَّذِي يُوَصِّلُ إِلَيْكَ أَرْبَكَ فِي لُطْفٍ۔ لطیف هغه ذات دے

چہ تاتہ ستا حاجت در رسوی پہ دیرہ باریکی او نرمی او مہربانی سرہ۔

(فتح البیان والقرطبی)

لَمَّا يَشَاءُ: لام اجلیدہ دے ائی لَطِيفٌ لِأَجْلِ مَا يَشَاءُ حَتَّى يَجِيءَ عَلَى وَجْهِ الصُّوَابِ

یعنی باریک تدبیر جو رونکے دے دوجہ د ہفہ شی نہ چہ اللہ نے غواری تردے چہ ہفہ
شے پہ صحیح طریقہ واقع شی۔ یا (لَطِيفٌ لَمَّا يَشَاءُ) پہ خپل ظاہر بناء دے یعنی باریک او
مزیدار تدبیر جو رونکے دے د ہفہ کار چہ وے غواری۔

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ ج

اے ربہ زما! یقیناً تارا کریدہ ماتہ د بادشاہی نہ او خود لے تا ماتہ تعبیر د خوبونو،

فَاطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ أَنْتَ وَلِيَّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

اے ناشنا پیدا کونکیہ د آسمانونو او د زمکے تہ دوست حمائے پہ دنیا او آخرت کنیں

تَوَفَّنِي مُسْلِمًا ۖ وَالْحَقْنِي بِالصَّلَاحِ ج ۱۰۱ ﴿

وفات کرہ ما د اسلام پہ حالت کنیں او پیوستہ کرہ ما (پس د مرگ نہ) د نیکانو سرہ۔

تفسیر: اوس یوسف علیہ السلام د اللہ تعالیٰ سرہ مناجات کوی۔ اللہ تعالیٰ چہ کلمہ خپل
نعمت پہ یوسف علیہ السلام باندے پورہ کرو، والدین او ورونہ نے د ہفہ خواتہ ورسول، او ہفہ تہ
نے د نبوت علم او د خوبونو د تعبیر علم، او د مصر لویہ بادشاہی ورکرہ۔ نو ہفہ د خپل
رب نہ دعا وکرہ چہ اے اللہ! تہ زما باقی عمر پورے ددے نعمتونو حفاظت وکرہ، او کلمہ چہ
مرگ راشی نو پہ اسلام باندے راشی، او ما پہ نیکانو خلقو کنیں شامل کرہ۔

أَنْتَ وَلِيَّ: یعنی تہ زما مولا او ناصر او د کارونو د دنیا او د آخرت متولی (واکداں) ہے۔
تَوَفَّنِي مُسْلِمًا: بعض خلقو وئیلی دی چہ یوسف علیہ السلام د مرگ تمنا کرے وہ، او ددے دعا
نہ روستو وفات شو۔ لیکن د جمہورو اہل علمو رائے دا دہ چہ ہفہ ددے دعا پہ ذریعہ د
مرگ تمنا نہ وہ کرے بلکہ د ہفہ مقصد دا وو چہ کلمہ مرگ راخی نو پہ اسلام راشی۔ ائی
تَوَفَّنِي إِذَا تَوَفَّيْتَنِي۔ یعنی کلمہ چہ ما وفات کوے نو پہ حالت د اسلام کنیں مے وفات کرہ۔

پہ مسند احمد او صحیحینو کنیں د انس بن مالک علیہ السلام نہ روایت شویدے چہ رسول اللہ
ﷺ وفرمایا: «ستاسو نہ دے ہیخو ک د یو تکلیف او مصیبت پہ وجہ سرہ د مرگ تمنا

نہ کوی، کہ نیک سرے وی نو د هغه په اجر او ثواب کښ به زیاته کیږی او که بد وی نو کیدے شی چه هغه ته دتوے توفیق ورکړے شی۔ هغه له داسے وئیل پکار دی چه اے الله! ترڅو چه زما دپاره ژوند غوره وی نو ما ژوندی وساته، او که مرگ زما دپاره غوره وی نو ما له مرگ راکړه)۔ (بخاری: ۵۶۷۱) و مسلم (۶۹۹۰)

په یو بل روایت کښ دی چه
وَالْحَقُّنِي بِالصَّلَاحِ: دا په دنیا کښ هم مراد دے او پس د مرگ نه په برزخ کښ د رفیق اعلیٰ سره ملگرتیا غواړی۔

فائده: مفسرین لیکي چه یعقوب عليه السلام چه کله مصر ته ورسیدو نو د هغه عمر یوسل دیرش (۱۳۰) کاله وو۔ یوسف عليه السلام هغه او د هغه وروڼه د مصر د بادشاه سره ملاو کړل، هغه د دوی ډیر اکرام وکړو او «عين الشمس» علاقه چه دتولو نه زیاته زرخیزه او تازه منلے شوه، د دوی په نوم ئے ولیکله۔ اوځینی وائی چه بادشاه په دے زمانه کښ وفات وو او د هغه بادشاهی یوسف عليه السلام ته پاته وه۔

په مصر کښ د اوسیدو نه روستو اولس (۱۷) کاله ژوندی وو۔ او مخکښ مونږ وئیلی وو چه ځینی وائی چه دیرش کاله ژوندی وو۔ او کله چه وفات شو نو د هغه د وصیت مطابق د هغه خامنو د هغه په لاش باندے مسالے مړلو سره هغه محفوظ وساتلو۔ او کنعان ته لاړل هغه ځای کښ ئے دفن کړو کوم ځای چه د «الخليل» په نوم سره پیژندلے شی۔ او چرته چه د مخکښ نه ابراهیم عليه السلام، ساره، اسحاق عليه السلام او د هغه بی بی، او د یعقوب عليه السلام بی بی دفن شوی وو۔

یوسف عليه السلام ددے نه روستو ډیرے اوږدے مودے پورے ژوندی وو، د دعوت الی الله او د بادشاهی د کارونو د ذمه واریانو سره ئے د خپل خاندان والو خیال او خدمت کولو۔ د وفات نه روستو د هغه اولادو هغه د سنگ مرمر په یو صندوق کښ د دریائے نیل په پورتنی علاقه کښ دفن کړو۔ په هغه وخت کښ دده عمر یوسل شل کاله وو۔

امام ابن کثیر لیکي چه د حسن نه نقل دی چه یوسف عليه السلام چه کله کوهی ته گوزارلے شو نو د اولسو کالو وو، او د پلار نه د غائبیدو نه اتیا کاله روستو د پلار سره ملاو شو او د هغه نه روستو (۲۳) کاله ژوندی وو او د یوسل شلو کالو په عمر وفات شو۔ آه۔

څلور سوه کاله روستو موسیٰ عليه السلام د هغه تابوت د هغه ځای نه راووستو او کنعان ته ئے یووړو او د هغه د پلارانو او نیکونو په اړخ کښ ئے دفن کړو۔

د مصر په زمکه کښ آل یعقوب ښه ترقی وکړه، او د هغوی نسل هم ډیر په تیزی سره زیات شو، تردی پورې چې یو پوره قوم جوړ شو، او په یوه لویه علاقه کښ خواره شو. کله چې په دوی کښ موسیٰ عليه السلام پیغمبر شو نو دوی ته دوباره د خپلو پلارانو او نیکونو وطن شام ته واپس بوتلل. دا وه د یوسف عليه السلام د بادشاهي عظیمه قصه چې ختمه شوه، او پاکي ده هغه ذات لره چې د هغه بادشاهي همیشه ده او همیشه به پاته وی.

ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ

دا چې ذکر شو د خبرونو د غیبو نه دی چې وحی ته کوو مونږ تاته اونه وې ته د دوی سره

إِذَا أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

کله چې مضبوطولو دوی کار خپل او دوی چلونه جوړول.

تفسير:

مضمون:

اوس پدې مخکنې قصه باندې تفریعات بیانوي، اوله تفریع د صدق د رسول الله صلي الله عليه وسلم ده، بیا په روستنو آیتونو کښ درې اسباب د هدایت او طرق د تبلیغ ذکر کړي، بیا په درې آیتونو کښ مرض د عالم، او سبب او علاج د مرض بیانېږي بیا تخويف بیا حتی إِذَا اسْتَشِئْنَ كُنْزِ امْرِئٍ په صبر کولو، په آخر کښ دې واقعې ته ترغیب دې.

نبی کریم صلي الله عليه وسلم ته خطاب کولو سره وئیلې شي چې د یوسف عليه السلام او د هغه د ورونو قصه د غیبو خبرونه وو چې تاته د وحی په ذریعه خودلې شوي دي، دې دپاره چې ستا مخالفین دا واورې او عبرت حاصل کړي. او پوهه شي چې که ته نبی نه وې او په تابهاندې وحی نه نازلیدلې، نو د کوم خای نه به ددې قصې د تمامو تفصیلاتو علم حاصل شوی وې.

کله چې د یوسف ورونو هغه لره کوهی ته د گوزارلو سازش کولو او هغه ته د خپل خان سره په بوتلو باندې په قسم قسم طریقه سره د هوکه کولو، نو ته د دوی سره موجود نه وې چې تاته د دوی ددې سازش پته لگیدلې وې، او نه د کوم داسې سړي سره ستا تعلق پاته شوي دي چې هغه ته دا واقعه معلومه وی او هغه تاته خودلی وی، تاته چې څه معلوم شوي دي دا د وحی په ذریعه معلوم شوي دي.

ذَلِكَ: اشاره ده دغه مخکښ ذکر شوی قصه ته. یعنی هرکله چې دا خبرې مونږ تاته وحی کړې دي نو دا دلیل دې چې ته د الله حق رسول ته، او د خلکو دپاره ستا منل ضروري

دی۔ نو پدے کنبں رد دے پہ مشرکانو او یهودو باندے چہ هغوی د رسول الله ﷺ نہ انکار کوی۔

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْأَلُهُمْ

اونہ دی دیر خلق اگر کہ حرص کوئے تہ ایمان را ورنکی۔ اونہ غواہے تہ ددوی نہ

عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

پدے باندے خہ مزدوری، نہ دے دا مگر نصیحت دے دپارہ د خلقو۔

تفسیر: اوس پدے کنبں تسلی دہ رسول الله ﷺ تہ چہ اکثر خلک ستا د حرص باوجود ایمان نہ راوری نو دیر مہ پریشانہ کیہ۔ او د مشرکانو ضد بیانوی دپارہ ددے چہ خلک ددے نہ نصیحت واخلی۔ دارنگہ پدے کنبں اسباب د ہدایت بیانوی۔ یعنی ددے تہولو ہیکارہ نخو باوجود چہ تہ د الله نبی ئے، او ستا د حد درجہ خواہش باوجود چہ خلق ایمان راوری، اکثر خلق ایمان نہ راوری۔

نبی کریم ﷺ دا گمان کولو چہ قریش کافران بہ دیوسف عليه السلام قصہ واورى او ایمان بہ راوری لیکن داسے ونشوہ، بلکہ پہ کفر باندے د هغوی ہمیشوالے نور ہم زیات شو۔ پدے کنبں ہمدے طرف تہ اشارہ دہ۔ (محاسن التاویل)

علامہ سعدتی فرمائی: ددے خلکو مقاصد او عقلونہ فاسد گر خیدلی دی پدے وجہ دوی تہ د خیر خواہانو حرص ہیخ فائدہ نہ ورکوی اگر کہ موانع ہم نہ وی چہ هغہ ددوی نہ عوض او مزدوری اخستل دی، او ددوی نہ شرونہ دفع کول دی بغیر د خہ عوض نہ او اگر کہ دوی تہ شواہد او معجزے او نبیے پہ رشتینوالی د رسول الله ﷺ باندے پیش شی بیا ہم دوی ایمان نہ راوری۔ چہ هغہ روستو آیت کنبں بیانوی۔ (تیسیر الکرم الرحمن)

وَمَا تَسْأَلُهُمْ: پدے کنبں ہم رد دے پہ مشرکانو چہ ایے زمانہ نبی! تہ قریشو تہ قرآن لولے، او دوی تہ د اسلام دعوت ورکوی، نو ددوی نہ ددے ہیخ عوض نہ غواہے۔ کہ دوی عقلمند وے نو ستا دعوت بہ ئے قبلولے او پہ قرآن بہ ئے ایمان راوری کوم چہ دتول جہان دپارہ د عبرتونو او نصیحتونو خزانہ دہ۔

او پدے آیت کنبں الله تعالیٰ د رسول الله ﷺ پہ ذہن کنبں دا خبرہ کینول غواہی چہ کہ دوی ستا خبرہ نہ منی نو ستا مزدوری د الله پہ نیز نہ کمیری، تہ خود خلکو نہ مزدوری نہ

غواہی چہ کہ دوی ایمان رانہ وری نو ستا مزدوری به کمه شی، ستا مزدوری خود الله تعالیٰ سره ده، هغه به تاته په هر حال کنس ضرور ملا وری۔
 نو پدے دوه آیتونو کنس د هدایت دوه سببه بیان شو چہ یو بیان الرسول ﷺ دے۔
 وَلَوْ حَرَصْتَ: دویم قرآن کریم دے چہ په (إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ) کنس ذکر دے۔
 او دریم ادله عقلیه دی چہ په روستو آیت کنس ذکر دی۔ دا دریم واره دلیلونه شته او دا مجرمان نه منی دا دوی ضد دے۔

وَكَائِنْ مِّنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا

او ډیر دلیلونه (د الله د توحید) شته په آسمانونو او زمکه کنس ورتیرېری دوی په هغه

وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ

او دوی د هغه نه مخ اړونکی دی۔ او ایمان نه راوړی زیات د خلقو نه په الله باندے

إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾

مگر حال دا چہ دوی شرك هم کوی۔

تفسیر: د مکے د کافرانو بالخصوص او د عامو انسانانو بالعموم حال دا دے چہ په آسمانونو او زمکه کنس موجود د الله تعالیٰ د توحید ډیر دلائل د دوی د سترگو مخه ته تیرېری لیکن په هغه کنس سوچ او فکر نه کوی، او دوی ته د هغه نه هیڅ فائده نه رسیږی۔ دا آسمان چہ بغیر د ستونو نه زمونږ په سرونو باندے بند شوی دے، او دا متحرک او ولاړ ستوری چہ په آسمان کنس پرقیږی او دا زمکه، پدے باندے د غرونو سلسلے، هوار میدان، دریا بونه، بوتی او حیوانات، ددے نه هریو د الله تعالیٰ د وحدانیت دلیل دے، او ددے خبرے دلیل دے چہ همغه د دوی خالق او رازق دے،

هغه مړه کول او ژوندی کول کوی، د هغه نه سوئی هیڅوک نشته چہ دا کارونه وکړی، د هغه مثل او مشابه هیڅوک نشته۔ لیکن اکثر او زیات خلق د داسے غفلت بنسکار کیږی چہ ددے دلائلو او براهینونه هغوی ته هیڅ فائده نه رسیږی۔ دوی ته پدے کنس د فکر او سوچ کولو توفیق نه ورکړی کیږی۔

د شرک ډیر والے

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ : ددې آيت نه روستو مرض او بيا سبب د مرض او بيا علاج د مرض بيانېږي. نو پدې آيت كښ د اكثر و انسانانو مرض ذكر دې او هغه دا دې چه دوى خو په ژبه سره د الله تعالى د وجود او د هغه د خالق او مالك كيدو اقرار كوي ليكن په عملي ژوند كښ د الله تعالى سره شريكان جوړوي، د الله تعالى په ځاى د مخلوق عبادت كوي، انسانانو ته د الله تعالى زامن او ملائكو ته د الله تعالى لوڼه وائي چه دا لوى شرک دې.

د ايمان نه مراد لغوي ايمان دې چه د الله تعالى ذات منل دى.

او كه ته فكر وكړې نو ددې آيت مصداق به درته زر ملاؤ شى، يهوديان مشركان دى ځكه چه عزيز ابن الله ئې وئيلې دې. نصارى مشركان دى ځكه چه المسيح ابن الله وائي او عرب اكثر بت پرست وو او د ملائكو عبادت ئې كولو، او هندوان سره د ډيروالى نه د غوا عبادت كوي او دغه شان سكهان او بدھ مت والا وگوره. او دغه شان د برائې نام مسلمانانو حال وگوره چه څوك پير پرست او څوك قبر پرست او څوك شيخ پرست دى، او چا د نبى عبادت شروع كړيدې، هغه ته حاضر ناظر وائي او رامد د شه آوازونه ورته كوي، د الله صحيح بندگي ئې خرابه كړيده.

د شرک يو بل قسم شرک خفى دې چه په هغه كښ اكثر خلق اخته كيږي، او هغوى ته ددې احساس هم نه وي. حسن بصرى ددې آيت د تفسير په ضمن كښ وائي چه ددې نه مراد هغه منافق دې چه د خلقو د خودلو دپاره نيك كار كوي، دا مشرك دې ځكه چه د د الله په عبادت كښ بل چا لره شريك وگرځولو. دوى اگر كه د الله د وحدانيت عقیده لري ليكن د الله تعالى دپاره په خپل عبادت كښ مخلص نه وي، بلكه د دنيا يا د مرتبې او جاه په خاطر نيك عمل كوي. همدا هغه شرک دې چه د هغه په باره كښ نبى كريم ﷺ فرمايلي دى چه پدې امت كښ شرک د ميړي د مزل نه هم زيات پټ راځي.

(صحيح ابن حبان و تفسير ابن ابى حاتم باسناد حسن موقوفا على ابن عباس)

معلومه شوه چه كه يو نيك كار هم د خلقو د خودنې دپاره وكړې شى نو هغه به شرک وي. حافظ ابن كثير ليكي چه د شرک يو قسم «شرک خفى» دې (يعنى پټ شرک) چه ددې كونكې په عامه توگه ددې احساس نه كوي. حذيفه بن اليمان ؓ نه عروة روايت كړيدې چه هغه د يو مريض خواته ورغلو نو د هغه په مټ باندې ئې يو تار تړلې شوې وليدو، هغه

نے ترے پرہیز کرو، او دا آیت نے ولوستلو۔

(ابن ابی حاتم وسندہ صحیح کما فی تنبیہات علی کتاب التوحید لناصر بن حمد الفہد)

او ابو داؤد او ترمذی د عبد اللہ بن عمر ؓ نہ روایت کریدے چہ چاد غیر اللہ پہ نوم قسم وکرو نو ہغہ شرک وکرو۔ او امام احمد او ابو داؤد وغیرہ د عبد اللہ بن مسعود ؓ نہ روایت کریدے چہ رسول اللہ ﷺ وفرمایا « غلط دمو نہ او تعویذ گنہے او تارو نہ ترل شرک دے»۔

(مسند احمد ۱/۳۸۱) و ابو داؤد فی الطب باب: (۱۷) وسندہ صحیح

او امام احمد د عبد اللہ بن عمرو بن العاص ؓ نہ روایت کریدے چہ رسول اللہ ﷺ وفرمایا: «ثوگ چہ دبدا فالی دوجہ نہ دیو کار نہ منع شو، ہغہ شرک وکرو»۔

(مسند احمد: ۷۰۴۵) والطبرانی صحیح الجامع: ۶۲۶۴

معلومہ شوہ چہ پہ بعض مسلمانانو کس حقیقی ایمان او شرک خفی اصغر (یعنی وپوکے پت شرک) راجع کیدے شی۔ لکہ خنگہ چہ د جاہلیت پہ خلقو کس پہ اللہ ایمان اولوی شرک دوارہ پہ یو وخت موجود وو۔ او ددے کفارہ دا دہ چہ بندہ پہ اللہ سرہ د شرک نہ پناہ وغواری۔ نو د ایمان نہ مراد لغوی ایمان دے چہ ہغہ اقرار د اللہ تعالیٰ دے او تصدیق دے د ہغہ پہ وجود باندے۔ نو دا اعتراض نہ واردی چہ شرک خو منافی د ایمان دے نو دوارہ خنگہ جمع شی؟

جواب دا دے چہ لغوی ایمان د شرک سرہ جمع کیدل منافی نہ دی۔ (فتح البیان) دیر خلک خپل خان او خپل مشران د اللہ تعالیٰ سرہ شریکوی وائی چہ کہ زہ پدے علاقہ کس نہ وے نو دا تول خلک بہ مشرکان وے، او مونہر خلک موحدین کرل، اوز مونہر مشران کہ نہ وے نو تول خلک بہ گمراہان وے۔ دا ہم شرکی کلمات دی۔

أَفَامِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللَّهِ

آیا نو پہ امن کس دی دوی ددے نہ چہ رابہ شی دوی تہ پتونکے د عذاب د اللہ نہ

أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

یا بہ راشی دوی تہ قیامت ناخپہ او دوی بہ نہ پوہیہی۔

تفسیر: پدے آیت کریمہ کس مشرکانو تہ دھمکی ذکر دہ او مخکس دوہ آیتونو کس اعراض او شرک ذکر شو او دغہ دوارہ د عذاب اسباب دی نو پدے آیت کس پہ عذاب سرہ

تخويف ذکر کوی۔ مطلب دا دے: چہ خہ بعیدہ نہ دہ چہ د الله داسے عذاب راشی چہ دوی د هر طرف نہ راگیر کړی، یا قیامت ناخاپی راشی، او دوی د خپل شرک په وجه سره جهنم ته گوزار کړی شی۔

غَاشِيَةً: پټونکے عذاب چہ دوی د هر طرفنه راگیر کړی۔

بَغْتَةً: یعنی ناخاپی چہ انسانان به په بازارونو کښ مصروف وی او د شپیلې آواز به واورې، چہ هیڅ تیار به ورته نه وی۔

او پدې آیت کښ سبب د مرض ذکر دے چہ هغه غفلت او بی غمی او د الله تعالیٰ د عذابونو نه نه یریدل دی۔

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ فَ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ

اَووايه! دا لاره زما ده، رابللم (خلق) الله طرف ته په دليل (پوهه) سره زه او هغه څوک

اتَّبَعْنِي ۖ وَسُبِّحَنَ اللَّهُ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

چہ تابعدار دی زما، او پاکي ده الله لره او نه یم زه د مشرکانو د ډله نه۔

تفسير: پدې آیت کښ د عذاب د دفع کولو علاج ذکر دے، چہ هغه دعوت الی الله دے۔

هَذِهِ: اشاره ده دعوت ته۔ اَى هَذِهِ الدَّعْوَةُ الَّتِي أَدْعُو إِلَيْهَا وَالطَّرِيقَةُ الَّتِي أَنَا عَلَيْهَا۔ دا دعوت چہ زه ورته خلک رابللم او دا طريقه چہ زه پرې روان یم زما لاره او طريقه ده۔ او اَدْعُو إِلَى اللَّهِ ددې تفسير دے۔ نو په رسول الله ﷺ باندې هميشه دپاره دعوت فرض وو او بيا روستو په مجموعه امت باندې فرض دے، او دا دعوت به صرف الله تعالیٰ طرفته وی، نه تنظيم او پارټي او نه يو شخص ته، او داسے دعوت والا خلک ډیر کم دی، د چا يو تنظيم او پارټي ته او د چا بل ته۔

عَلَىٰ بَصِيرَةٍ: دے کښ دوه تفسيرونه دی۔ (١) وَمَنِ اتَّبَعْنِي عَطْف دے په (آنا) باندې اَى وَيَدْعُو مَنْ اتَّبَعْنِي عَلَىٰ بَصِيرَةٍ۔ یعنی زه به هم الله تعالیٰ ته په بصيرت سره دعوت ورکوم او زما تابعدار به هم په بصيرت سره الله تعالیٰ ته دعوت ورکوی۔ او بصيرت نه مراد ښکاره دليل دے چہ هغه عقلی او نقلی دليل دے، نو داسے دعوت چہ انسان ته په خرافاتو او تاويلې ماويلې باندې کوی نو دا الله تعالیٰ ته دعوت نه دے لکه د صوفياو دعوت شو۔

دارنگه دبصيرت نه مراد هغه علم دے چه حق او باطل پرے جدا کوی نو د دعوت دپاره علم ضروری دے۔

(۲) اَدْعُوْا اِلَى اللّٰهِ جَدَا جملہ ده۔ او عَلٰی بَصِيْرَةٍ خبر مقدم دے او (اَنَا وَمَنْ اَتَّبَعْنِيْ) ئے مبتداء مؤخره ده يعنى په بصيرت به روان يم زه او زما تابعدار۔ (فتح البيان)
او دا دليل دے چه د رسول الله ﷺ په هر تابعدار باندے دا لازم دی چه د رسول الله ﷺ په شان به خلك د الله تعالى ايمان او توحيد ته او د هغه په شريعت باندے عمل طرفته رابلی۔
وَسُبْحَنَ اللّٰهِ: يعنى زما ايمان دا دے چه د الله ذات د هر عيب او نقصان نه پاك دے، د هغه نه خوك شريك شته او نه مقابل، نه د هغه خوك خوی شته او نه بنسخته۔ هغه ددے تولو عیبونو او نقصاناتو نه او تمامو کمزوریو نه بیخی پاك دے۔ او زه د مشرکانو په دین باندے نه یم۔

فوائد او معارف

(۱) ددے آیت کریمه نه معلومه شوه چه د اسلام دعوت به د دليل او د حجت په بنیاد وی۔ قرآن کریم ددے تعلیم ورکړیدے، نبی کریم ﷺ او صحابه کرام په همدے منهج باندے ولاړ وو۔ هغوی خلقو لره د دلائلو په ذریعه د قانع کولو کوشش کړے۔
(۲) دا هم معلومه شوه چه د نبی کریم ﷺ منونکی په هر دور کښ د الله تعالى مخلوق لره د هغه توحيد او عبادت ته دعوت کوی۔
(۳) او په دعوت کښ د حکمت تقاضا دا ده چه خبرے اترے د مخاطب د عقل او پوهې مطابق داسے صفا ستره وی چه هغوی په آسانی سره د قرآن او سنت په دعوت باندے پوهه شی۔

(۴) او د داعی الی الله دا فریضه ده چه ترڅو پورے ژوند د وی د نیکی حکم به ورکوی، او د بدی نه به منع کوی، ځکه چه دده غلے پاتې کیدل په دنیا کښ فساد خورولو ته موقع ورکوی، نیکی به خکته شی او بدی به سر راپورته کړی او خوره به شی۔ والله المستعان۔
(ابن عاشور)

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِيْ إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرْأٰىط

او نه دی رالېږلی مونږ مخکښ ستا نه مگر سړی وحی به کوله مونږ دوی ته د کلو والو نه

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ

آیا نونہ گرخى دوى په زمكه كښ پس چه اوگورى چه څنگه شو انجام د هغه كسانو

مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ وَلَذَارُ الْأَخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ

چه مخكښ وو د دوى نه، او خامخا كورد آخرت غوره دى دپاره د هغه كسانو

اتَّقُوا ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾

چه تقوى كوى، آیا نو عقل نه لرئ.

تفسیر: پدې آيت كښ درسول الله ﷺ صدق او بيا منكرينو ته دهمكې بيانېږي.

او دا جواب د سوال دى چه د مكې مشركانو به وئيل چه الله تعالى د انسانانو د لارخوډنې دپاره د آسمان نه ملاتك ولې نه رالېږي؟، او ته خو رځل ئې اور رسول خو رځل نشي كيدي؟ نو الله تعالى د هغوى په رد كښ ووئيل چه اې زمانبى! مونږ ستا نه مخكښ چه څومره انبياء عليهم السلام لېږلي، ټول د ښارونو وسيدونكى سړى وو، چه هغوى ته مونږ دوحى په ذريعه د دين او حكمت تعليم وركولو. ددې آيت مطابق د جمهورو علماؤ رائے ده چه هيڅ ښځه نه ده نبى شوى.

مِنْ أَهْلِ الْقُرَى: حافظ ابن كثير رحمه الله وائى چه په آيت كښ د «قُرَى» نه مراد ښار دى، باندې نه ده مراد چه د هغه وسيدونكى خلق په عامه توگه بد اخلاق او سخت مزاجه وى. مشهوره داده چه د ښار وسيدونكى خلق د باندې والو په نسبت نرم خوئى او خوشحاله مزاج والا وى. پدې وجه الله تعالى په سورة التوبه آيت (٩٧) كښ فرمايلى دى: ﴿الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا﴾ چه (د باندې او سیدونكى خلق په كفر او نفاق كښ د نورو نه زيات مخكښ وى). قتادة وائى چه الله تعالى هميشه خپل انبياء د ښارونو نه اختيار كړيدى. ځكه چه دوى په علم او جلم كښ د باندې والو نه غوره وى. حسن بصرى وائى چه د الله تعالى هيڅ نبى نه باندې چى وى او نه پيرى او نه ښځه. (فتح البيان)

أَفَلَمْ يَسِيرُوا: د مكې كومو مشركانو چه به د نبى كريم ﷺ نه انكار كولو هغوى ته وئيلې كيږي چه دا خلق د هغوى علاقتو ته ولې نه ځي چه عبرت حاصل كړي چرته چه د دوى په شان تيره شوى زمانه كښ قومونه آباد وو، او ډير په جوش و خروش او تكبر كښ به ئې ژوند تېرولو، ليكن كله چه دوى د انبياء پورې ټوټې وكړې او د الله تعالى دين ئې قبول

نکرو، نو څنگه الله تعالى کافران هلاک کړل او مؤمنانو ته ئې نجات ورکړو۔ نو دغه شان به دا موجوده منکرین هم هلاک کړی۔

وَلَذَارُ الْأَجْرَةِ: لکه څنگه چه مونږ مؤمنان بندگان د دنیا د عذاب نه بچ کړل نو دغه شان په آخرت کښ به دوی هغه جنت ته داخل کړو چه د دنیا د ټولو نعمتونو او آرامونو نه غوره دی۔ او کافرانو ته وئیلے کیږی چه آیا تاسو عبرت نه اخلی د پخوانو نه چه آخرت غوره کړی او ایمان راوړی۔

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُوا

تردے چه نا امیده شول رسولان (د ایمان راوړلو د قوم نه) او گمان ئې وکړو

أَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا ۖ فَنَجَّىٰ

چه یقیناً دوی ته دروغ وئیلے شویدی نو راغے دوی ته مدد زموږ نو بچ به کړے شو

مَنْ نَشَاءُ ۚ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

هغه څوک چه غوځتل به مونږ او نه شی واپس کیدے عذاب زموږ د قوم مجرمانو نه۔

تفسیر: پدے آیت کښ څلور خبرے دی: [الْأَمْرُ بِالصَّبْرِ وَتَحْمِلُ الشَّدَائِدِ وَالْبِشَارَةُ بِالنَّصْرِ وَالتَّهْدِيدُ لِلْمُجْرِمِينَ] امر دے په صبر کولو او په تکلیفونو برداشت کولو او بیا زیرے ورکول په نصرت۔ او مجرمانو ته تهدید او تخويف دے۔ او دا آیت بعض مفسرینو انتہائی مشکلاتو کښ شمار لے دے چه (٦٤) تفسیرونه ئې پکښ ذکر کړیدی لکه اکثر د هغه نه په تفسیر خازن وغیره کښ ذکر دی، لیکن پدے سره د آیت نه خوند زائله کیږی نو صحیح او غوره تفسیرونه پکښ صرف دوه دی ځکه چه قراء تونه پکښ دوه دی۔

اول تفسیر د ابن عباس دے او دویم د عائشے رضی الله عنها دے۔

(١) حتی متعلق دے د (وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ) پورے۔ اَيُّ لَمْ لَمْ نَعَايِلْ أُمَّهُمْ بِالْعُقُوبَةِ حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ (فتح البيان والقرطبي) یعنی بیا مونږ د پیغمبرانو امتونو ته په جلتی عذاب او سزا ورنکړه تردے چه پیغمبران نا امیده شو چه مدد به کله راځی نو دغه وخت به الله تعالى مدد راوړلو او مجرمان به ئې هلاک کړل۔

❁ يا درجالاً سره لگی۔ اَيُّ إِلَّا رَجَالاً فَدَعَا قَوْمَهُمْ فَكَذَّبُوهُمْ وَطَالَ ذَلِكَ حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ

الرُّسُلُ۔ یعنی ماستانہ مخکنس پیغمبران سہری رالیہلی وونو هغوی به خپلو قومونو ته دعوت ورکولو او قوم به هغوی لره دروغژن گنرل او دا خبره اوږده شوه تردی چه پیغمبران نا امیدي ته ورسیدل چه دا قوم زمونږ تکذیب کوی او الله تعالیٰ ورله عذاب نه ورکوی۔
 کَذِبُوا: اَيُّ مِنْ جَانِبِ اللَّهِ۔ یعنی دوی ته دروغ وئیل شویدی د طرفه د الله نه۔

مطلب د آیت دا دے چه د پیغمبرانو مدد به روستو شو تردی چه پیغمبران نا امیده شود عذاب د قوم نه چه په دوی باندی خو عذاب رانغلو او دوی گمان وکړو (په درجه د وسوسه کنب) چه دوی ته د الله د طرف نه دروغ وئیل شویدی چه مدد به راخی او دا خو لا تر اوسه پورے رانغے۔ یعنی دوی به د نا امیدي درجه ته ورسیدل دومره ډیر وخت پورے به نه قومونو ته دعوت ورکولو۔ نو په آخر کنب به مدد را ورسیدو۔

نو پدے معنی باندی سوال دا دے چه پیغمبران څنگه نا امیدي درجه ته ورسیري او هغوی خوبل ته د صبر امر کوی؟ نو سیدنا ابن عباس ؓ ددے جواب ورکړیدی چه (وَكَانُوا بَشَرًا) یعنی دا پیغمبران انسانان وو۔

مطلب نه دا دے چه دا گمان په درجه د وسوسه کنب وو او یو نبی ته هم وسوسه راتلل ممکن دی او هیڅکله یو نبی پدے باندی تلفظ نه دے کړی بلکه دا صرف په زړه کنب یو خیال تیریدل وو (لکه رسول الله ﷺ فرمائی: الله تعالیٰ زما امت ته د زړه وسوسه معاف کړیدی)، دا غیر اختیاری وی۔ او دا آیت داسے دے لکه سورة البقره کنب تیر شو ﴿حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ﴾ یعنی رسول او ایمان والو به ووئیل چه کله به وی د الله مدد) یعنی نا امیدي درجه ته به نژدے شو۔ آه۔ (القرطبی ۲۷۶/۹)

نو پدے کنب د پیغمبرانو اوږد صبر او تکلیفونو برداشت کول ذکر شو۔ نو ددے نه دا فائده راووته چه کله به په دعوت کنب دومره تکلیفونه برداشت کولے شی چه په اول کنب به د الله تعالیٰ مدد هم نه راخی تردی چه انسان نا امیدي درجه ته ورسیري خو آخر کنب به مدد راخی۔

(۲) دویم: امام بخاری وغیره د عروة نه نقل کړیدی چه هغه د عائشے رضی الله عنها نه تپوس وکړو چه دا (کَذِبُوا) دے او که (کَذِبُوا) (په تشدید سره) دے؟ نو هغه وفرمایل: دا (کَذِبُوا) دے یعنی په تشدید سره دے۔ (هغه ته د کَذِبُوا مخفف قراءت نه وو معلوم) او د تشدید قراءت مطلب دا دے چه تکذیب وکړی شو د پیغمبرانو۔ چا وکړو؟ قوم نه وکړو۔ نو عروة وائی چه ما ورته وویل چه د پیغمبرانو خو یقین وو چه د دوی قوم دوی لره

دروغجن گنرلی دی نو بیا د ظن خه معنی ده حال دا چه دلته خو (وُظُنُوا) راغلی دے؟

نو هغه وفرمایل: چه در سولانو په قوم کښ دوه قسمه خلک وویو مؤمنان چه د دوی تصدیق ئے کړے وو او دویم هغه خلک وو چه پیغمبران ئے دروغجن گنرل نو دلته معنی دا ده: «در سولانو په ملگرو باندے مصیبت اوږد شو او مدد د دوی نه روستو شو تر دے چه رسولان د خپل قوم د ایمان نه نا امیده شو او گمان وکړو رسولانو چه د دوی تابعدار مؤمنان دوی لره دروغجن وگنرل نو پدے وخت کښ به ز مونږ مدد راغلو».

یعنی پیغمبرانو دا گمان وکړو چه مونږ خپلو ملگرو ته وایو چه مدد به راځی اوراځی، دومره روستو شو چه دوی گمان وکړو چه دا ز مونږ ملگری چرته مونږ دروغجن ونه گنری وائی به چه رسولان وائی چه مدد به راځی، دومره اوږده موده تیره شوه او مدد رانغلو، او پیغمبرانو هیڅ کله په الله تعالی باندے دا گمان نه دے کړے چه دوی ته د الله تعالی د جانب نه دروغ وئیل شویدی. او دا هم ډیر ښه تفسیر دے.

حاصل معنی دا ده: تر دے چه کله نا امیده شو رسولان د ایمان د خپل قوم نه او گمان وکړو پیغمبرانو چه د دوی به تکذیب وکړے شی د طرفه د ملگرو خپلو نه چه مدد به راځی او مدد خورانغے. یعنی د پیغمبرانو خو ډیر لوی همت وی، لیکن هغوی د مدد په روستو کیدو کښ په خپلو ملگرو ویریدل چه چرته دا ملگری رانه خراب نشی او ز مونږ تکذیب ونکړی. یعنی په ملگرو به ئے گمان پیدا شو چه دوی به ز مونږ خبره ونه منی ځکه چه مونږ ورته هر وخت وایو چه مدد راروان دے او مدد رانغے. نو دا په رسولانو باندے ابتلاء وه. (فتح البیان)

(۳) دے کښ دریم تفسیر د ابن مسعود نه نقل دے چه دا قراءت مخفف دے او مطلب دا دے: [اِسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ مِنْ اِيْمَانِ قَوْمِهِمْ اَنْ يُؤْمِنُوا بِهِمْ وَظَنُّ قَوْمُهُمْ حِينَ اِبْطَاءِ النَّصْرِ اَنَّهُمْ قَدْ كَذَبُوا اَيُّ اِنَّ الرُّسُلَ قَدْ كَذَبُوهُمْ بِمَا جَاؤُوهُمْ بِهِ].

نا امیده شو رسولان د ایمان د قوم خپل نه چه په دوی باندے ایمان راوړی او د دوی قومونو گمان وکړو کله چه د دوی نه مدد روستو شو چه دوی ته دروغ وئیل شویدی د طرفه د پیغمبرانو نه. یعنی کافرانو به دا گمان وکړو چه دا پیغمبران چه وائی چه د دوی مدد به کیږی او کافران به هلاکيږی نو کوم دے چه دے پیغمبرانو ته مدد راغلو او مونږ هلاک شو. (فتح البیان والقرطبي)

(۴) يا كَذَبُواْ په معنی د اُخْطِئُوا دے یعنی پیغمبرانو به گمان وکړو چه دوی په بیان او

طریقہ د بیان کنیں خطاء کرے شویدی یا بلہ خہ وجہ ده چه دا مدد نہ راخی۔ یعنی پہ خپل خان به نه بدگمانی پیدا شوه، نه په وعده د الله تعالى باندے۔ یعنی د مدد زمانه به روستو شوه نو دوی به وویل چه مونږ نه په بیان کنیں کومه غلطی شویده که بلہ خہ وجہ ده چه د الله مدد رانغلو۔ (القرطبی)

خلاصه د آیت دا ده چه الله تعالى پیغمبران او ایمان والو ته دا تسلی ورکوی او تلقین د صبر ورکوی چه په تاسو به کله په دین او دعوت کنیں دومره تکلیفونه راشی چه نا امیدۍ درجه ته به ورسیرئ، ډیر کلونه به تیر شی، ډیرش، خلو بنست پنځوس کاله مدد به نه راخی او مسلمانانو باندے به تکلیفونه وی آخر کنیں به د الله تعالى مدد راورسی نو په کافرانو به عذاب نازل شی او ایمان والو ته به نجات ملاؤ شی نو صبر کوی۔ لیکن د الله تعالى طریقہ دا ده چه پخوانو کنیں قوت وو نو ډیره موده بعد به عذاب راتللو او اوس زمانه کنیں زموږ د کمزورۍ د وجه نه په کافرانو په جلتی عذابونه راولی او زر زرباد شاهیانے اړوی۔

لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ ؕ مَا كَانَ حَدِيثًا

یقیناً خامخاشته په بیان د دوی کنیں عبرت دپاره د صفا عقلونو والو، نه دے دا قرآن خبره

يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقُ الَّذِي

چه د خان نه جوړه کرے شی لیکن نازل شویده دپاره د تصدیق د هغه کتابونو

بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى

چه مخکنیں وو ددے نه او دپاره د تفصیل د هر (ضروری) شی او دپاره د هدایت

وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

او د رحمت هغه قوم لره چه ایمان راوړی۔

تفسیر: پدے آیت کنیں ترغیب ورکوی عبرت اخستو ته د قصو د پیغمبرانو نه او د قرآن کریم صدق بیانوی په پنځو طریقو سره۔

قَصَصِهِمْ: قصص بیان ته وائی۔ ۱۔ یعنی د انبیاء علیهم السلام او د هغوی د قومونو په قصو کنیں د عقل والو دپاره عبرت او نصیحت دے۔

۲- بعض خلقو ددے نہ دیوسف علیہ السلام او د هغه د ورونو قصه مراد کړیده، ځکه چه پدے قصه کښ دیرے قصے او مختلف خبرونه جمع شويدي. نو پدے کښ دیر عبرتونه او حکمتونه او د الله تعالیٰ قدرتونه ذکر شويدي. (فتح البیان)

عِبْرَةٌ: نصیحت قبلولو ته عبرت ولے وائی؟ وجه داده چه عبرت د عبور نه دے په معنی د تیریدو سره نو پدے قصو کښ عبور (تیریدل) دی د معلوم طرف نه مجهول (نا معلومه) طرف ته. (فتح)

او پدے قصه کښ عبرتونه مخکښ بیان شو چه څوک په مصیبتونو صبر وکړی نو الله تعالیٰ سلامتیا او کرامتونه ورکوی، او د مکرونو او حسدونو نتیجه ذلت او رسوائی ده. دارنگه الله تعالیٰ یوسف علیہ السلام د کوهی او د جیل د مصیبتونو نه راویستو او بادشاهی ته ئې ورسولو نو دغه شان خپل آخری رسول محمد رسول الله ﷺ ته به هم کامیابی او نجات ورکوی او کافران به ذلیل او رسوا کړی.

مَا كَانَ حَدِيثًا: اوله طریقه داده چه قرآن چه دا واقعه دیوسف علیہ السلام بیان کړه نو دا رشتینی خبره ده چه د ځان نه نه ده ایجاد شوی ځکه چه قرآن څوک د ځان نه نشی ایجاد کول.

دویمه طریقه: وَلَٰكِنْ تَصْدِيقُ: اَيُّ نَزَلٍ تَصْدِيقًا: یعنی دا قرآن ددے دپاره نازل شويدي چه تصدیق د مخکنو کتابونو کوی چه په هغه کښ هم دا قصه پدے طریقه سره ذکر شويده. دارنگه په هغه کښ چه کومه صحیح خبره پاته شويدي د هغه تائید کوی، او د انسانانو د طرف نه د تحریف شوی احکامو انکار کوی او څه احکام منسوخ گرځوی.

وَتَفْصِيلُ كُلِّ شَيْءٍ: دریمه طریقه: پدے قرآن کښ د ټولو ضروري عقیدو او احکامو بیان دے.

څلورمه طریقه: وَهُدًى: په قرآن کښ هدایت دے یعنی بیان دے په دلیلونو سره.

۲- یا په قصو کښ هدایت پدے طریقه دے چه دا باعث گرځی په ایمان او تقویٰ باندے ځکه چه ددے په مینځ مینځ کښ د الله تعالیٰ قدرتونه او تصرفات لیدلے کیري او دا خبره چه تقویٰ د ټولو خيرونو د دنیا او د آخرت اساس او بنیاد دے. (ابن عاشور)

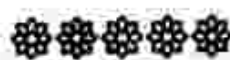
وَرَحْمَةً: پنځمه طریقه: مؤمنان چه پدے کتاب ایمان راوړی نو دا ورله سبب د ډیرو رحمتونو او خيرونو گرځی، د الله تعالیٰ د عذابونو نه بچ شی او جنت ته داخل شی. او د رحمت نه مراد دا هم دے چه په دین باندے تثبیت او کلکوالی پیدا کیري. یا ددے نه مراد د

زرہ نرموالے دے۔ یا پہ قصو کنبں رحمة دا دے چہ اللہ تعالیٰ پہ نیکانو خلکو باندے دغہ
 شان رحمتونہ کوی خنگہ ئے چہ پہ دغہ قصہ کنبں وکرو۔ نو پدے سرہ د مؤمنانو زرونو تہ
 اطمینان ملاویری او پریشانی ئے ختمیری۔ (ابن عاشور)
 وبالله التوفیق

امتیازات و خصوصیات

- ۱- پدے سورت کنبں ناشنا واقعہ د یوسف علیہ السلام ذکر دہ چہ داسے پہ نورو سورتونو کنبں
 نشته۔
 - ۲- د نجات دیر اسباب پدے سورت کنبں ذکر دی۔
 - ۳- د اکثر و خلکو د شرک بیان۔
- انتهی المجلد السادس من تفسير حكمة القرآن بفضل الله الكريم يوم الجمعة التاسع
 والعشرين من ربيع الثاني۔ الموافق (۲۰۱۵/۲/۱۹)

ختم شو تفسیر د سورة يوسف د الله پہ فضل سرہ او پدے سرہ ختم شو
 شپہرم جلد د تفسیر حكمة القرآن اوم جلد بہ د سورة رعد نہ شروع کیہی۔
 فارغ شوم د تصحیح نہ پہ تاریخ: ۱۲ ذی الحجہ ۱۴۳۶ ھ الموافق
 (۳/۹/۲۰۱۵)
 وکتبه ابوزہیر سیف الله البشاوری۔

فہرست تفسیر حکمة القرآن جلد (۶)

۲	سورة التوبة
۳	دسورت ۱۵ نومونه
۴	دويم بحث: بسم الله نه ليكل او دسورت مناسبتونه
۵	د نزول زمانه او موضوع او مقصد دسورت او خلاصه
۶	شان نزول دسورت
۲۶	دشفاء الصدور او ذهاب الغيظ فرقونه
۳۰	د مسجد د آبادولو شرط
۳۹	د غزوة حنين بيان
۴۳	مسئله: آيا مشرك مسجد حرام او نورو مساجدو ته راننوتې شي؟
۴۶	جزیه څه شے دے او څومره اندازه نه ده؟
۴۷	آيا جزیه به د اهل کتابو نه علاوه نورو کافرو نه اخستې شي؟
۴۸	يهوديانو عزيز عليه السلام ته د الله ځوی ولې ونيولو؟
۵۱	د اهل کتابو د خپلو مشرانو نه د معبودانو جوړولو طريقه
۵۶	د الهدى او دين الحق مطلبونه
۵۸	د دين د غلبې د وعدې حقيقت او وخت
۶۶	د آيت مقصد او د نسيء بيان
۶۸	فائده: په قمری مياشتو حساب عمر فاروق ؓ شروع کړيدے۔
۷۵	د رسول الله ﷺ د هجرت واقعه
۱۰۱	د فقير او مسكين فرق
۱۰۲	عاملينو ته به زکاة څومره ورکولې شي؟

۱۰۳	مؤلفۃ القلوب چاہتہ وائی؟
۱۰۴	د سبیل اللہ مصداق
۱۲۳	د مسعر بزرگ قصہ
۱۳۰	د منافقانو سرہ د جہاد صورتونہ
۱۶۸	سابقین اولین خولک دی؟
۱۷۰	والذین اتبعوہم باحسان کنس د احسان مصداقات
۱۷۵	قصہ : پہ قرآن کنس دیر د امید والا آیت کوم یو دی؟
۱۹۶	د تطہیر او تزکیہ فرق
۱۸۲	واقعہ د سیدنا کعب بن مالک ؓ
۱۸۹	د دی مسجد نہ کوم مسجد حرام دی؟
۱۹۰	د اسلامی تاریخ ابتداء د کومے ورخے نہ وشوہ؟
۲۰۱	د سیاحت معنی او مطلبونہ او د سیاحت فائدے
۲۰۶	د اواد مصداقات او معانی
۲۳۰	تفسیر سورة یونس
۲۳۴	د قدم صدق مطلبونہ
۲۵۹	د رحمة مطلبونہ - د مکر مصداقات او مطلبونہ
۲۶۲	فائدہ: درے خیزونہ پہ خپل اہل باندے راوایس کیڑی
۲۶۵	د جنت نومونہ
۲۶۶	الحسنیٰ او زیادۃ خہ شے دی؟
۲۹۷	موعظہ خہ معنی؟
۲۹۸	د فضل اللہ او رحمت نہ خہ مراد دی؟
۳۰۴	د اللہ اولیاء چاہتہ وائی؟
۳۰۶	د بشریٰ مطلبونہ
۳۵۴	سورة ہود

۳۵۴	د سورت مقصد او موضوع
۳۵۱	د استغفار او توبی فرق
۳۶۲	د متاع حسن څه مطلب؟
۳۶۹	احسن عمل څه ته وائی؟
۳۷۹	د دنیا او د الله دپاره اعمال کولو کتن اقسام
۳۸۶	په قیامت کتن د گواهی کونکی اقسام
۴۰۷	فائده: په قرآن کتن د ټولو نه زیات فصیح بلیغ آیت او قصه
۴۱۶	مدیرار کوم باران ته وائی؟ او د قوت زیاتولو مطلبونه
۴۲۹	د قوم لوط د هلاکولو طریقه
۴۳۱	سارې رضی الله عنها د ډیرو میلمنو مخامخ څنگه خندلی دی؟
۴۴۸	د رزق حسن مطلبونه
۴۴۹	فائده: د دعوت آداب
۴۵۷	د آیات او سلطان مبین په تعیین کتن ډیر اقوال دی
۴۶۶	زفیر او شهیق څه ته وائی؟
۴۶۸	د بد بختی اسباب
۴۷۵	ظالمانو ته د مانله کیدو څه مطلب او د ظلم نه څه مراد دی؟
۴۷۶	ظالمانو ته د میلان صورتونه
۴۹۰	تفسير سورة يوسف
۴۹۱	د سورت مقصد او موضوع
۴۹۷	دې قصې ته احسن القصص ولې وائی؟
۵۱۲	اقسام د ژړا
۵۲۵	یوسف علیه السلام کوم برهان د خپل رب ولیدو؟
۵۳۰	شاهد څوک وو؟
۵۴۳	فائده: جیل ته داخلیدونکی درې قسمه خلک وی

۵۶۲	فائدہ: پدے آیت کنیں د نفس درے قسمونو ته اشاره ده.....
۵۷۶	نظر لکيدل حق دی.....
۵۸۴	يوسف عليه السلام ته ئے د غلا نسبت ولے وکرو.....
۵۹۸	آيا د يوسف عليه السلام قميص کنیں برکت وو؟.....
۶۰۶	فائدہ: يعقوب <small>عليه السلام</small> چه مصر ته ورسيدونو د هغه عمر خومره وو او بيا د يوسف <small>عليه السلام</small> خومره عمر وو؟.....
۶۱۰	د شرك ديروالے.....
۶۱۵	استينس الرسل آیت کنیں تفسیرونه او صحيح مطلب.....
۶۲۰	اختتام د سورت.....

دفتر تمام گشت و پیاپان رسید عمر مانچنان در اول وصف توانمده ایم